ГЫЩ АСҬА

АҬСУА ШӘҚӘЫ

Ароман

Актәи ашәҟәы

АИГӘНЫҨРА

Аԥхьажәа

Усҟан Асовет мчы макьана даараза иҭәҭәан. Уи ҳаҿагыланы ҳшыҟәԥозгьы, ааигәа ас еилабгарын ҳәа ҳаѡонытҟа уаѡы дзазхәыцуамызт. Аԥсны ахақәитраз цаҟа-цаҟа, ма аргама имѡаԥаагоз аусҟәа рызбахә ҳаамҭаз азәы изцәыргарын, ма иѡорын ауаа ирбартә-ираҳартә ҳәа дагьгәыҷуамызт. Убасҟатәи аԥсуаа рыѡонытҟа ажәлар рыҽшаны иубартан. Амчра знапаҿы иҟаз, рыуа-ртынха рхы иархәаны, аԥсуараҵәкьа иашьҭаз ирҿагылон, аҵыхәтәантәиқәа ртагылазаашьа макьана ишәартан. Убри азакәын, апатриотцәа рус маза мышкы зны иаартны аҵәыргара сақәымгәыҷзакәан, 70-тәи ашыҟәсҟәа рынтәамҭеи 80-тәиқәа рылагамҭеи раарԥшраз афантастикатә роман «Аиԥшла» снапы заласкыз. Уи аҭыжьраз атипографиахь ианназга, ааигәа акәын, нас ауп уажәтәи аѡоымҭа саналаго.

Аиашаҵәкьа уҳәозар, урҭ ахҭысҟәа аибашьрахь ҳкылыргеит. Аҟәа иҵахаз гәыԥ-ѡык ақыртҟәа ирыццәажәон акәымзар, иҳажәлази рыжәлар ахәҭак иҳаланхози рхымѡаԥгашьа иеиҟәшаз аԥсуаа еиднакылон. Иаҳзааргаз аибашьра, аиааира ду ганы, лԥхала ҳалҵит, аха ҳажәлар рзы уи трагедиамкәа инымхеит, сгәаныла. Избанзар афронтҟәа рҿы иҳацәҵахаз рацәан. Аибашьра ашьҭахь машәырла иҵахаз унацәакәа рыла иузыԥхьазомызт. Адиверсиақәа рхыԥхьазара ҳәаа рымамызт. Амехак ҭбаа змаз аибашьрахь уажәы-уашьҭан ҳаиҵакылыргарын ҳәа, ахҭысҟәа рцашьа анализ ҟаҵара ҳаҿын. Ҳазныз аԥсҭазаара аилашыѡкра ҳамехак ҳаман азы, иҳаѡсхьаз, аҭоурых иагахьаз акы хшыѡзышьҭрак азааурын ҳәа аҵыхәтәантәи аамҭаз игәыҷуадаз.

Аха усҟан мазала имѡаԥысуаз ахҭысҟәа напрылакра аԥсаны иԥхьазеит иѡоымҭахарц иҟоу ари алагамҭа ихадоу афырхацәа руазәк, иѡоыза еиҳабы Борис Кьахьыриԥа иԥсҭазаара даналҵ, аншәартақәаз иара иеиҿикааз мазалатәи аус иалахәыз рыхьзала алаҳәареи адышшылареи ҟаларц реаназырк ателехәаԥшра аиҳабыра ианырыму. Уи адагьы Борис Кьахьириԥа иѡоыза Ҳараз Чамагәуа и-70 шыҟәсхыцра аиубилеитә хәылпазы анымѡаԥысуаз, иҟәгылоз ҵьоукы дара рхала аусҟәа мѡаԥыргозшәа, ма иеиҿыркаазшәа ажәлар ирызнаргон. Убасҟан Борис ивагылаз руазә иеидкыланы имаз адокументҟәа ҳашрылаз, иаацәыраагеит инапала иѡохьаз атетрадҟәа жәпакы. Урҭ абжарак ихала ишиѡохьаз игәалашәазомызт, убасҟатәи аамҭа цахьеит уи аахыс. Дара сара схы иасырхәартә исымпыцашәеит.

1

Ҭагалара анцәамҭа мзазы, амш уааигәыргьо иҟамызт. Ишәшьыз ажәѡан иҵегь иааимахәлон, уажәи-уажәи ақәа лаҿыцкьо мацара. Аҳҭны-қалақь амѡақәа дырнын Леуанти, ана-ара днықагыло, ақалақь втобус аатгылартахь дкылсаанза, деилымсырц. Шьҭа ааилашәиирц агьагзамызт. Аѡоныҟа дықәызгашаз акы дахьзарц иҵахын. Ацара-аарақәа мчымха усын, асеминаркәеи арцара ускәа реилыргареи игәы ацәыхьшәашәахьан, арахь амѡа ирлас-ырласны дықәымгылар аузомызт. Идунеи убра арцара ус аҿы иҵахкаан, даеа уск инапы изалакуамызт, дахьнеилак иҳақәыркзеит ҳәа аԥсуаа неидашшылон, арахь уск реаларгаломызт. Есымша ргылара ҿыцк цәырцуан, уи иатҵаны ауаа ирыханы ииаргон, имаҷхазан, иҟарцара рыздыруамызт. Арахь уԥшыр амилат зцаара Асовет Еидгылаҿ избан, аизара дуқәа рҿынтә амѡақәцагақәа аауан, инарывакьакьар аҳәынтқарра уаҿагылан ҳәа иаауеԥныркылон. «Ишәхәо закәызеи, ҳаит амарҵьа, ишаҳҭахыу ҳаҟоуп», – умҳәан ухаҵазар. Иаԥхьаҟа машьына ласы еиқәаҵәак аангылан, аныҟәцаѡ иватәаз ашә ааиртит.

– Аѡонынза уцозар, ҳаргьы уахь амѡа ҳануп, – иҳәеит уи, Игор Марыхәба иакәын иара.

Леуанти, дызламбаазарыз ҳәа дыѡоны, амашьына днадххылан, ашьҭахьтәи ашә аартны дынҭалан, аԥсшәа реиҳәеит. Игор қьаадеизгак ишьамхы иқәкын. Аныҟәцаѡ ҿитцәомызт, акы иҳәаргьы, ибжьы ҭынчын. Ихы-ихшыѡ аиҳарак амѡахь иҟан уҳәарын. Ус ҟаимҵаргьы, ишәартан. Иеишьҭагылази иеивасуази маҷмызт, уеаагәоумҭар, машәыррак уҭадыргылон. Иара еиҳаразак хара-хара машьынак дашьҭагылон, избанзар иаԥхьагылаз амѡа ирыцкьон. Уи ахаҵа ҵьара дибахьазшәа Леуанти иныруан.

– Шәеибадыруаз! – иҳәеит Игор, Леуанти иахь данаахьаҳә, уи игәҭакы илахь ианихызшәа. – Ари Рома Ҷанба иоуп. АБНИИ анаука аусзуѡ.

– Сеигәырҕеит! – иҳәеит Леуанти, уи Самсон Ҷанба иԥшраҟәа шимаз уажәакәын даназхәыцуаз. – У-Аҭаратәиума?

– С-Бармышьтәуп.

– Бзыԥҭа амѡа шәзануи? Бзиароу?

– Аеи, – иҳәеит Игор.

– Уаха сара шәысҭаз, уаҵәы шәус шәашьҭалап.

– Зны уа ҳнеип, нас иаабап. Шәара Гагра шәҭагылазаашьа шԥаҟоу?

– Исзеилкаауам. Еиҳабыррақәак аԥсуаа ирырҭоит, уи ала ҳусқәа зболма? Ус дара рус уналаргалоит, уаргьы умгәаарц, мҳаҵәк азна рыцха нуҽыршьуеит. Аҟәа иҟеи?

– Ааигәоуми аҵара уаналгаз, уи аахыс иԥсаххап зугәахәуеи?

– Ари акы азызбатәуп.

Асаркьала алашьцара дахьалаԥшуаз, Леуанти ибла ихгылан жәа-шыкәсаҟа раԥхьа Бзыԥҭа авокзал аҽы ажәлар анеизаз. Уи амеыша аены Аҟәа аԥсуаа рееизыргарц ргәы иҭан. Уи зыхҟьаз ахҭыс ҟалахьан. Уахык иалагзаны, Ԥсоу инаркны Аҟәанза, амѡаду аҽы автобускәа раангыларҭа зегьы қыртшәала иахьаныз иахьшьын. Урҭ иреиуаз ѡыцьа Пицунда ашәыга рыдырбалан, иҭаркит. Урҭ роужьра алдыршарц, ауаа аҳҭны-қалақь ахь еихеит. Апартиа аобком актәи амазаныҟәгаѡ Валериан Кобахьиа днархаргыланы, Аԥсны аиҳабыра Қарҭка иргеит. Аизара аиҽкаара иаҽыз ирыԥхьан, Қыртәыла аиҳабыра ирыҽцәажәар, акыр рзалгозар рбарц, убранзагьы иааԥшырц, ирыхәеит. Аԥсны жәлар ныркылеит, мчыбжьык ҿхәарас инаҭаны. Аха гаграа, уа иҟаз ақыҭа Бзыԥҭа аидарамѡангага АТК анықәцаѡцәа ракәын аиҳаразак, Бзыԥҭа авокзал аҽы еизан, адәыҕба ааира иазԥшын. Ақалақь аиҳабыра урҭ ирылагылан, ҵьаргьы имцарц ирыхәон, избанзар Аԥсны аиҳабыра рықәшәомызт. Ауаа мазала адҵа рыман, иааҟалалакгьы адәыҕба иақәтәарц. Ус иагьықарҵеит. Гәдоуҭа иѡазахьан еиԥш, астудентцәа, аус аешаԥсахыз ҳәа агитациа ҟаҵо, иаарылалеит. Адәыҕба анаангылагьы, агитаторцәа шрылагьежьуаз мацара, гаграа еицырхашьшьы, амѡаду иаваршәны, аиҳабыра рыѡнаҽы иѡкылсит. Аԥхьа игыланы иаауаз акомпозитор Баграт Багателиеи ақәпараз СССР ачемпион Анқәаб Тараси андәыкәла, уаантәы иеихан, аобком ахыбра инадгылеит. Ахәымехара ааит, аобком амазаныҟәгаѡ иакәын иҟаз, уи гәыԥ-ѡык шидикылоз ааицҳаит. Асҟатәи рацәажәара згәагьуадаз. Иалырхыз уаа хә-ѡы, ф-ѡы ахыбра иныѡналеит. Амашьына нықәцаѡцәа идурҳәоз, Қартынә аиҳабыра мѡакәицаларц иҳзаарышьтыз аѡбатәи амазаныҟәгаѡ иҽаԥхьа Аԥсны апроблемақәа назаны иқәдыргылартә? Иаарҳәоз зегьы шынарыгзоз ала иргәыҕны, илыбааишьҭит. Иаазлагылази дареи реимакырҵақәа ҟалеит, аха аены уаҳа агьшырзымзбоз дырны, шьҭахьҟа авокзал ахь еихеит.

Шьапыла амѡа ианыз дрылан Леуанти. Цкьа иузымдыруаз амѡа, аиҳаразак уааԥсаны уаныҟаз, даараза ихарахон. Уи Аҟәа дыҟан даныхәыҷыз зны уахык. Иуацәа азҕабцәа адәқьан аҽы аус руан, аҭуан аҽы иеиҽыркааз уаҭахк иѡнан. Убра ицәан иани иареи, изхаазгьы цкьа игәалашәомызт. Даҽазны иааргеит ҿыц аҭытра иалагаз ахәыҷтәы журнал «Амцабз» анеилдыргоз. Ашьтахьгьы акомҽар еидгылақәа реиҽкаарақәа амазаныҟәгаѡцәа мчыбжьыктәи рсеминар далахәын. Аха урҭқәа зегьы амѡаҟәа рытцаара цкьа илнамыршацызт, втобусла инеиааиуан азы. Уажәы авокзал иаақәгылеит гаграа, аиҳаразак бзыԥҭаа. Дахьааиз уаѡы изымдыруа убра даарылагылеит Борис Кьахьырипа.

– Акгьы ҳзыҟамцазакәа ҳгьежьуеит, – азәы игәы иалан.

– Ус уазҳәада? – ибжьы нытцак Кьахьырипа уи дааизхьаҳәит. – Иҟарцара рзымдыруа ишеилашәырхаз жәбанда! Ицегь шәеидгылеи, шәҳәоу еибаркны, нас ижәбап иҟалақәо.

– Уара уабаҟаз? – иааԥьеишьеит азәы.

– Жәлар рцара аминистр Цьонуа иҽы снеин, убра сыҟан, шәныҟәашьақәа срызкылпшуа.

– Аԥсны аиҳабыра Қарҭка иҟоуп ҳәа, ирҳәо закәи?

– Уахь иҟаҵәҟьоуп.

– Нас иаар…

– Иаар иҟаҵатәу иаарго иҳнарбоит, – уи иажәа Кьахьырипа иааиҽипааит. – Абар аелектричка ахьааua, амҩоан шәеилабжьала!

Аҟалақь ирыбжьаз уи афымцадәыҷба авокзал аҽынза имлеит уажәы дзыҟәтәаз амашьына лас. Азиас ааигәа ихырҵаз ацҳа ҽыц ду ианлыкәс, ГАИ апост илавсны, аҧсуа-қыртуа секторла иеибырҭаз ашкол ианладгыла, амашьына арымарахь амҩа ааҩнаҵәан, агәарбжьара инабжьысны, уахыла цқьа иубарҭамыз, бҕьы зҽамыз араҵла зыкәгылаз агәарҧ иашарҭа инадгылан, агәашә аҧхьа амашьына ныжьн, имбаазарц иласны, амаҵурҭа ҭбаахьы иҩыкәнан, алашара аркны, акәчага еитҳәа инадгылеит. Игор иқьаадеизга иаагәылихын, машьынкала икьыпхьыз абгьыцкәа чаҟәаза Леуанти ииаиркит. Ҷьоукы амаҵурҭа ишыҩналаз збаз Леуанти иаби, иани, иандуи ааҩнашылан, рысасцәа аҧсшәа рарҳәеит.

– Саатк аҽынза ҳаанхазом, ҷьара ҳамцар ҟалазом, – иҳәеит Игор, – иҟалозар ачыскаҵара шәеазышәымкын!

– Усҵәкьоу?! – иааҷьалшьеит ан.

– Ус ҕәҕәак ҳнапы иануп, иҟалозар ҳаншәмырхан!

– Ус акәзар, ачыскаҵара салагарым, аха шәхәы ҟасцап, – лҳәан длалбан, ахьурзы нақәлыргылеит.

Уи лнапымҭ лассы иаақәлыргылон, лпа имҵаз абгьыцкәа рыцхьара данаалгоз. Уи аҽны иара убаскатәи дкарахахьан, дзыцхьоз иаҳәоз зегьы еилыкка ихы изҭагзаломызт, аха аҧсуаа милатҵас рҭагылазаашьа шбааҧсхаз, еснагь еиҧш ишшәарҭаз, рыҟәырзаараз аамҭа ианаалашаз аполитикатә мҩа ақыртқәа ишырҧшаауаз, дара зышьҭаз рплан хада ишахәҭакыз бзиазаны ианыҧшуан. Ашәкәы иагыз иабзаз ҳәа иапхьаз зцаарақәак иман. Урҭ рҭакҟаҵара иазхиан Игоргьы Романгьы.

– Знапы аҵазыҩуа иазгәарҭо ҳхы иархәаны, ашәкәы арееирақәа аиуеит, – иҳәеит Игор. – Аха уи иаарласны еиқәыршәаны идәыкәцатәуп, ҳаамҭа маҷуп, даеазны иҳаманы ҳазшәылалазом. Ижәдыруазароуп ашәкәы агәыцә абри иумҵоу шакәу.

– Иахьцалакгьы ишәышьҭуа ахкьыпь ҳзаашәышьҭроуп, – дхьаҵуамызт Леуанти. – Избан акәзар знапы анызцо имрышьҭашәарыцар аузашам. Убаскан иану цқьа иаадыруазароуп, – иҳәан, инапы наҵаиҩоит. – Аҵыхәтәан издырырц истахыу: СССР Иреиҳазоу Асовет Аабатәи Асессиа Ажәабатәи Аапхьара Апрезидиуми, ЦК КПСС Амазаныкәгаҩ Хада Брежневи, Аполитбиуро иалахәуи, Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум Ахантәаҩы Иаснови рыхьзала идәыкәцазарц шәтахыуп ашәкәы аиқәыршәаҩоцәа. Аҧсны апошьҭа иузҭаршәуам, Ҧсоу иаҳзыргазом, араҟа ирхәаеуеит. РСФСР иганы аҧошьҭа иаутаргьы, иркуеит. Уи акәым, Кремль инаганы инужьыргы, убра азә дадырҧхьоит, шьҭахьҟа изырхынҳәыша. Дәыкәцашьас иҟашәцои?

– Асессиаҽ иназгаша ауаҩы дҳамоуп, амала уи зегьы мазазароуп, шәкәык шәнапы шанышәцаз азәи-азәи шәаламцәажәароуп, иара аҭып аҽы инеины, еилкаахаанза.

– Уи бзиоуп, аха ашәкәы дәыкәызцо, знапы анызааua зегьы идәыкәырцеит ҳәа иҵхьазахоит, ҳкыдцыланы ишҳашьҭало здыруеит.

– Нас ишпаҟаҵатәу угәаныла?.. Ҽымҭзакәа ҳтәеижьҭеи жәа-шыкәса цит.

– Ес-жәа-шыкәса иҳарцыхцыхлап ҳәа шәаҽума? Есымша аус улазар иаҳа иеиҕьымзи.

– Шьҭа иҟаҵатәуи нас? – Леуанти иитахыз Игор изеилкаауамызт.

– Ашәкәы ахьноугалакгьы, ашәкәқәа рҟәша изахысуам, иаарышьҭуеит Аҧснықа, иҳашьҭалоит ашәартадара аусзуҩцәа, убаскан ҳхы злаҳахьчаша ҳәа акыр шәазхәыцхьоума?

– Урҭқәа зегьы збоуп, – Игор Леуанти дижьеит, аха аҵыхәтәантәи апхьатәи игәра маҷк иган, иеааникылеит. – Бзыпҭа уаҳа знапы анаҳцарыда?

– Иарбан уааҧсыроу ишәтахыу?

– Социалла еиуеиҧшым, қәрала иеиҟарам, апартиа иалоуи иалами уҳәа зегьы ҳтахыуп, амала ҳус гәыкала иазыҟазааша, зыбз зҽы итакызар зылшо.

– Уртқәа зегьы хрызхәыцроуп.

– Маҷура дук змоу иҳақәшаҳаҭхарым, ҳаргьы хрыцәшәоит.

– Урҭ рызҳаразгьы ҳарҿаӄәашт. Еиҳа еиҕьу здыруада.

Ан аишәа иааӄәлыргылашаз даналга, аб даасԝонашылан, анапызәзәарахь дрыпхьеит. Ирлас рхәы иаадтәалеит. Аб аԥшәмаҷас аханы длатәан, исасцәа ишахәҭаз раҳаҭыр ибарц иаӄәикит. Уи игәы иасырц рҭахымкәа, асасцәа акык-ԝбак ркӄәаанза, аԥшәма дазыӄарҷон, ауха уск иашьҭамлар шыӄамлоз, ижәны ицар шырҭахымыз. Ирулак аԥшәма даназаарга, дара ԝагылаӄәеит, иааидкыланы зегьы рныҳәаҿаӄәа аҵәыцак инҭагзаны.

– Шьҭа аҵх агәахьы инеихарц агьагым, уаха шәаҳҭазар еиҳа еиҕьын, – ҿааиҭит аб.

– Иҳазԥшуп, – дыццакуан Игор. – Ара ҳшыӄаз уаԝы иаҳар ҳҭахзам.

Леуанти, исасцәа иманы длалбаан, агәашә дынҭыцит. Рых-ԝык амашьына инҭалан, амԝахь икылсит. Амш кыдҭәаны илеизомызт, ҽынла ишыӄаз еиԥш, аха цкьа ихымкәацызт. Арымарахь днагәыдԥшылт Бзыпҭа авокзал, уи аҿаԥхьа ишьҭаз ашҭа ҷалакь шҭак иеитцамызт. Акурорт аҭахрақәа ирызкны, араӄа асфальт ыкәҵан, ирԥшзаны иеиҿкаан. Ианиааз адәыҕба аҿынза ишьҭаҵаз ауарҳал дыкәланы, иара изкыз авагон дҭалон Никита Хрушьов. Иара идҵала акәын авокзали уи акәша-мыкәшеи рырԝычара шеиҿкааз. Ашҭа фымцала ирлашан. Ажәлар рхынҭа-ԝынҭара иазбышаз аиҳабыра рхы-ргәы иагьҭазамызт.

Аха, абраантәы араион иқәынхоз аԥсуаа рхаҭарнакцәа аҳҭны-ҷалакь ахь ианца ашьҭахь, мчыбжьык аацуан еиԥш, ҽыц иеиҭеизеит. Уажәык идырын Аԥсны ахьынзаназаазоз аԥсуаа рхаҭарнакцәа Аӄәа ишԝеиуаз, избанзар ҳтәыла аиҳабыра рыжәлар ргәы иаахәашаз Қартынтә агьырзаамгеит. Афилармониа ахыбреи уи зҭагылаз апарки ижәлар рхаҭарнак рыла иҭыртәааны ианиба, Леуанти ҳамч заӄа имаҷыз дазхәыцуан, мчы дук ҳамазшәа иахәаԥшуаз даара ишырацәазгьы. Мчыбжьык аилыхара цон. Ажәлар ирацәажәарц, аиҳабыра кылсуамызт, рхаҭарнакцәа рыдыркылон, нас иаадырхынҳәуан изделегациаз рызҿлымҳаракәа ирҿаргыланы асцена аҿынтә идырцәажәарц. Зегь раԥхьа ирҳәоз аԥсуаа иқәдыргылоз азцаарақәа аиҳабыра ҭынч рҭыԥ иқәырцарц ҏеазыркуан, ауаа ракәзар – ргәы рҭынч рыԝоныӄакәа ихынҳәырц рыхәҭан. Урҭ инаргзоз рагитациа рхала агәра згоз маҷмызт, аха руазәк дыԝдәылцны апарк аҿы ҵлак данаацагыла, Луеанти уи днаидгылеит.

– Ҳаилыцҵәкьар уҭахыума?

– Ҳашҵеилыцуа! Уеилыцыр акыр ӄалома.

– Нас иуҳәаз закәи?

– Уа исҳәаз исдырҳәаз ауп, – иҳәан, наӄ днарылалеит.

Мчыбжьык иазынаԥшуа ауаа афилармониа аԝонытҵӄа, аӄәардәқәа ишрықәтәаз, рыцәамҭха рхыргон. Атәара злымшоз апарк итаиан. Еиҳа-еиҳа ауаа еизон. Уахык азәык-ԝыцьак аарылалан, ирдыруаз рлымҳа иҭыршьуан еилымцыр азы рыларцарц ргәы иштаз. Амцарцәага машьынақәак аацәырцкәеит. Урҭ уаԝы дшырцәымшәоз анырба акәзу, аԥсуа еиҳабыра ари аметод ҿаастә иақәшаҳаҭымхозу здыруадаз (ужәлар ахьымзг дургар, ухьз зынзак ибзиахомтәа), амашьынақәа реырзеит. Гәып-ԝык ахацәа еицны асцена иаакәгылт. Ираԥхьагылаз иматәа-ԝыҭәа даараза интеллигентыз азә иакәын. Дныҳәа-ныцхьа шырҳәоз еиԥш, иаацытцәцәа лагалажәақәак иҳәеит, аха иапсшәа назамызт.

– Ара ишәарҳәақәо зегьы шәус иаԥырхагоуп. Ашәкәы ԝтәуп, уи азы акомиссиа алхтәуп. Убри абра ишәзаԥхьаны, иахьатахыу мԝакәцара аиуааанза, шәеилымцын, акраамта аҭаххозаргьы. Ижәдыруаз Аԥсны, Қыртҭәыла иалцааанза, бзазара шаимуа. Сара ара сынхазом, сзуствоугьы жәдыруаз!

– Чарзмаа Рауф! Д-баҭымтәуп, – иҳәеит ицыз азәы.

Уи ахаҵа ҵьоукы ааиԥхьан, дыргеит, ицызгьы рцәа инҭас-аатасын иеиԥхьыттеит. Иҟалаз еиликаарц, Леуанти днацаа-аацаайт. Азәы заҵәык излеиҳәаз ала, Чарзмаа Рауф дҭаркырц КГБ ишьҭалан, убарт дрымҭакәа, ҳаҷкәынцәа дыԝдәылырган, хылпарчк ихаҵаны, уапак ишәцаны, машьынала дыргеит дырцәахырц. Иара Аԥсны дауаԝытәыԝсамызт, ажәлар рҿаԥхьа ақәгылара азин имамызт. Иаҳаз ҵакыс иамаз здыруадаз, амала ас иҟаз аԥхьагыла ауаа дрылгатәын, уи наргзеит изцыргалазаалак, изнапкымҭаз злеилургози.

Уахык шәлеи-слеи ҳәа ахыбра ааҩндырҭәаааит, иамкыз рзы адәахьы идзырҳашаз аппаратура ыԥәргылан. Асцена анаадырт, аишәа иадтәалаз аԥсуа еиҳабыра (ус рыхьзымзи) иахьцалак иаԥсыууаз рыжәлар рҽаԥхьа ҳаҭыр рыман. Амикрофон дадгылан Кобахьиа Валериан. Иурҳәагәышьози аиҳабы, ижәлар еиԥәкны инапаҽы иааганы имазарц, аимпериа даанашьҭзар. Зегьы рҭыԥ ишыԥәицоз иҳәар акәын, ашьҭахь иԥәгылаз ицдыргызыр рыхәҭан, баша уа инкыланы имазма. Мхонҷь Кьаамын заҵәык ажәлар рыхьзала азал аҽынтә дыԥәгылеит. Аиҳабыра ирҳәоз ааилаҵаны иара иажәеи узеицкапануамызт. Ас аҵәажәашьа, аиҳабыра мыргәаакәа, рыгхаԥәагьы дырбо, иара усгьы, аҵара данҭала, жәлар рдипломатиа ҳәа иаҳауаз, Леуанти раԥхьаза акәны агәра игон. Кобахьиа дазааит ирҭахыз ашәкәы аҩра азин шрымаз, иахьырҭахыз анеира дшаҵхрааузаз, амала ауха ажәлар еилыҵыр шакәыз, адәахьы автобуснәа шрызԥшыз. Иашаҵәкьаны амҩаԥәа втобусла итәын, аха азәгьы урҭ дырҭамлеит.

Ауха жәлар рнапышъҭыхрыла иалхыз акомиссиа адырҩауха асцена иаакәгылеит, ԥшзарала иҷьашьахәыз Шьаԥрыл Ҭамара драԥхьагыла. Бгьыц жәпакы илкыз абжеиҳарак даԥхьеит, нас ариабжьарактәи лаапсара лыхьзан, аԥсмаҷхара аҽынза днеиуазшәа анырба, Ҷьума Аҳәба диԥсахит. Апсуаа рчымазараԥәа зныз ашәкәы Москва изгашаз ҳәа, даеа гәыԥ-ҩык алхын. Урҭ уахь ицаны иаанза, ауаа афилармониа иҩнатәазарц зҭахыз шыԥалазгьы, Ҭамара еизаз рҩныԥакәа ицарц рабжьалгеит, ашәкәы алҵшәа деилыркааразаеа формак шыԥшаахоз иаԥәыргәыгны. Урҭ рыцхырааразаша илагыланы, апара еизызгоз иҷьыба итаз нарыҭаны, дыҩәылҵит Леуанти.

Бзыпаа дрыцны, авокзал аҽы дааит иара. Афымцадәыгба иҩҭалеит. Аҵхагәтан агдымдыхәа аҩныҵҟа ԥсышәамзар бызшәак уаҳазомызт. Ас иеиԥәшәаз, ауаа гәыргьаҵәа иҟан, иааира дук ргазшәа. Уажәрааназа, ара итаз уанаарылашәалак, убызшәала аҵәажәара уаҵәшәарын. Уажәы дара рбжьы уаҳазомызт. Убраҟагьы Леуанти аамҭа ирлас ацара дахыццакуан, ашәкәы алҵшәа аилкааразаеа. Иабеидыруаз усҟан Москваҟа зымҩа иԥәгылаз ргәы ԥҵәартә, шьҭа аҩныҟа ихынҳәыр иаҳа ишеиҕьыз еилкааны, иԥхашьаны мацара иаангылартә инеиааназа, ЦК КПСС аҽы уаҩы ишидимкылаз. Ианрыдыркылахгьы акы зылшоз уаҩы дрыԥәдмыршәеит.

«Усҟан жәлар еигәныҩны иахьеизаз ирҩыз ашәкәы ргеит, – Леуанти дхәыцуан, амашьына лас хәыҷы дахьҭатәаз. – Уажәы ашәкәы заа иргоит. Ажәлар азыҟаҵоу иазыҟаҵаму? Ма аамҭеи аҭагылазаашьеи усгьы иазыҟанаҵахьеит ҳәа ҳгәыԓлару? Ашәкәы знапы аҵазыҩуа усгьы иԥхаҵо ирымазаауеит. Изхьчода? Дара хьчахар ауп ашәкәгьы аныхьчахо, акәымзар зегьы еилабгоит».

Амашьына, амҩаду иананыц, изыбжьалаз агәарбжьара ҭшәан, иашартамызт, анхарҭакәа даараза еизааигәан, ақалақь аҵкар шакәыз убартә. Иназыдгылаз аҩнеихагыла, ицегь иҳаракындаз ааугәахәыртә, аҳаракыра амазамызт, аха итбаан, аибашьраз еытҵәахырҭас идыргылазшәа иаԥшнын. Ҳәсақәак аадәылҵқәан, ирҭаз хыхь иҩықәнырган, бзиа еилыргаз амаҵурҭа иныҩнарцан, рԥхагақәак надыркит. Хаҵак аҩны дыҟамызт, арахь, ҩыцьа ҭаацәаран.

Хара имгакәа, дааит Едик Ҷлиа, уи иакәын аишьцәа иреиҳабыз Уи ишьҭаланы, азәазәала, ҩыцьа-ҩыцьала иаауан гаграа ахаҵәа. Арҭ рҽынтә ара ииз, иаазаз уаҩы дыҟамзар ҟаларын. Аамҭа рхы иархәаны, Гәдоуҭа араион иалҵқәаз ракәын. Уаа жәохә-ҩык еизахьаз рҽынтә, Леуанти изымдырқәозгьы ыҟан. Аха қәрала иреиҳабыз Ҳараз Чамагәуа дауизымдырхуаз. Уи, арахь дыкәнагалеижьҭеи, ақалақь аҽы аԥсуа школ аиҿкаара иԥстазаара ақәирзхьан, уажәы убри дагьахагылан.

Игор, иаацәыригаз ақьаадқәа, инаҩсан итәаз актәи абгьыц наииркит. Уи данаҵхьа, иган аҽы итәаз инаиитан, иара даеак аашьтихит. Иара ус еикәшаны итәаз, игылаз, доусы рхазы иаԥхьон, згәатарақәак анырцон. Иаԥхьаны ианаалга, доусы разгәатарақәа аацәырыргеит. Шьҭа Игор дахьзар акәын ирҳәоз анҵара.

– Арахь шәцо-шәаауа шәыбжьалар, иҳаҵырдырауеит, – иҳәеит азәы, Леуанти уи цқьа диздыруамызт, – ари аус излауала иҳармазароуп.

– Ҳазгәатарақәа шәхы иархәаны, иҩу ашәкәы шәырҷыц, ҳнапынтақәа иацтцаны, идәықәышәтца, – иҳәеит Ҳараз. – Ҳгәынамзарақәа зеиԥшроу усгьы еилкааун.

– Абри Борис дабаҟоу? – дтцааит Иура Сабууа. – Уи инапы атцаиҩырц игәы итазами?

– Ара иҟам уи иеиԥш заҟаҩы рнапы анцатәуи? – ҿааитит атцыхәахьшәа итәаз. – Уи ара уаха датахым.

– Уаха Кәакәасҟьыр Иасон дҳамазар акәын, – иҳәеит Иура.

– Уи ахәшәтәыртаҿ дышьтоуп, – атак иҳәеит Леуанти изымдыруаз. – Ҳара дҳахәазом.

– Иасон инапы анызароуп, – Игор инақәиргәгәеит. – Асовет Еидгыла д-Афырхатоуп, ииҳәо акрацанакуеит.

– Акыр изҳәозар, – атәы налеитцеит атцыхәтәан итәаз.

– Уи дахьышьтоу сара сизнеиуеит, – иҳәеит Ҳараз. – Ҳашәкәы дзаԥхьом, еилкааун, аха иану абасоуп ҳәа иасҳәап, мап ҳцәикып ҳәа сыҟам. Уаҳа знапы анызцаша ҳрызхәыцпи!

– Ҳааласып! – даацтцакит руазә. – Аскатәи аамта ҳахьеидтәалоу ееим.

– Шәымшәан, иааажәырц ҳааидибагалақәеит, – ҿааитит Едик, дагьындәылтцит, аҳәсақәа рчыс рыманы иааирц.

– Мцхәы аажәзом, – иҳәеит Ҳараз, – хца-ԥшьба, нас, акы ҳнацҳашәа, ҳцеит. Анцәа улԥха ҳат! – атәаца аашьтихит.

Асасцәа ҩыцьа-ҩыцьала, х-ҩыла идәылтцны ицон, еицдәылтцыр иаҳа улаԥш итцашәар алшон ҳәа иԥхьазаны. Атцыхәтәан иҩдәылтцыз аԥхьа иааиз ракәын. Рыда агәарбжьарае уаҩ дубазомызт. Лашбжьык уаҳауамызт. Даара илашьцаз амҩа зырлашоз амашьына амҩаду ахь ианкылсуаз, ашарԥазра аеазнакуан.

– Уара адиректорра удыркылан, иутахымхеит ҳәа саҳаит, – Игор Леуанти иахь даахьаҳәит.

– Аԥсуа школ адиректорра зегьы ирылшоит, – сара сҿы ҳзаатгылари.

– Уа ухы ааурԥшыр, даеацьара уиарымгари ушнеиуа. Кадрла ҳрацәоу ԥьушьома.

– Сара акариера сашьтазам. Гәабзиаралагьы сыгәгәам. Акариераз сгәаҟуазар, аинститут саналга, акомҿарра усурахь сыргарц иалаган, изымуит. Уи ашьтахь Аҟәа ақалақь апартиатә комитет аҿы тыпк ыҟан, исарҳәақәан, истахымхеит. Уахьнеилак дара рус удырҟацоит. Нас аԥсуараз хәычык удыраапсазшәа руеит, ауаа мбунтырц. Атцара анысцоз акомҿар ус ала аобкомқәа срыҩнагьежьуан. Қартн Москвеи срыбжьан, ҳазхадырқамсоз аамбеи. Атцыхәтәан нхытцааи аахытцааи астудентцәа рцара-тцааратә ус ала ҳзеибамбо ҳҟарцеит. Изла ҳәа утцааи! Нхытцаа ҳаԥхьар – Қартҟа ашәкәы ҳашьтыр акәын, азин ылхны, амҩа ҳақәларц. Арахь ҳара адәыгба ҳталарoуп ҩы-мшы, хы-мшы рышьтахь. Қартынза уцара-уаара аамта умазам. Ас заҳзыруи? Ирбеит ҳаиҿцаарақәа шыгәгәахоз. Уи знапала иапырхагахода? Астудентцәа рцара-дырратә еилаaара ахантәаҩы! Уа иҟадаз? Сара – Леуанти. Ус заҟа ус! Зынзак сгәы рыхшәаны срыцрытцит. Уажәы ара акариера сашьталахуама? Ухы уашьталар – ужәлар ринтересҟәа упсахыр акәхоит.

– Зегьакоуп кадрла ҳееибаҳтароуп, ҳускәа рымҩа иқәларц.

– Уажәы ус ғәгәак снапы ианызар, ашәкәы снапы анысцарц узааизомызт.

Игори Романи ираҳаз акәҿырымтзеит, иеиғьзи иеицәази здыруадаз.

2

Амшқәа аныцәгьахалак, ауаа неидашшылон, уи ашықәсан азынра иханарҟьацәазшәа ргәы иабо. Аклимат аееитанакуазшәа цьоукы иеибырҳәан, аҩада иҟаз ахьта алада илбаауазшәа, аладатәи ашоура аҩада ахы архазшәа иааиқәшаҳатхон. Ишнеиуаз, азынра агәтаны, ахьтара злачыз апстҳәақәеи анаҟәи инарыгәтас-аарыгәтасны, Амра анаакылпхалак, аԥхара акраамта аҳауа иалымцуа, анышә иалсратә, адгьыл ианаахатәалак, зегь раԥхьа аԥҳәасақәа шәтуан. «Аа, жәымбои заҟа адунеи аееитанакуа, азынра цхынрахоит, акәымзар ашәырцлақәа шәты-какаҷха игылазаауазма?» – рҳәахуан

уажәрааназа амшқәа зеиԥшрахаз даҽакала иалаҵәажәоз. Урҭ ргәаанагара даҽазныкиаԥсахырц, амшын ихыҵны, ма Нхыҵ аҳауа зеиԥшраз иаҿыҵкьаны, ашьха ихыҵны, аԥша цәгьа аҿааанахон, зынгьы урҭ асуан, зынгьы аԥшатлакә кшон, амѡоақәа аԥсаҵла рныжьлан, ѡнқәак рхыбраҟәа ирԥырхаган, иара ус ақәа лалагон, ақәаба-сабаа алан шырҳәоз, асы ԥаҟьаза ишьҭанаҵон, аԥҳәаса шәҭы, акы иаԥсамкәа, ахьҭа азымчҳакәа, икыҷуан. Ус иахьыҡалаз аҭыԥқәа рҿы ашықәсан ԥҳәеи ԥҳәасеи цкьа иҿалазомызт, ԥьара-ԥьара атамақәагьы ирԥырхагахон.

Ус аамҭа аныҡалашаз даҽа мызқәак бжьан. Уажәы ашықәс ҿыц иаԥылон макьана. Батыри Ԥьанари уи ауха ашкол ахь ирыԥхьеит. Аены Бзыԥҭа аурыс школ иахагылаз Борис Кьахьырипа изцарц еибырҳәахьан, нас, ихынҳәны ианаауаз, дара зоужьтымҭаҵәаз рқыҭа школ аҿы инеирц. Ааԥхьара зларыртаз Ԥьанар иаҳәшьа Асҭанда лыла акәын, лара аҵара лҵон. Арԥарцәа еицны Бзыԥҭа ашкол агәарԥ инҭалеит. Ааигәа идыргылаз ахыбра ҿыц ҕьазҕьазуа, ԥсаҵлала иҭалаҳаз ашҭа ҭбаа иҭагылан. Ахыбра аԥхьа иҭакны абаҳча еиҿкаан, иеиҭаҳаз ҵәаҵла мацаран. Арҭ, рыхәылпа мѡаԥыргахьан азы, ашкол аилыргара иааиқәаз рыда уаѡы дыҡамызт, ҭынчран. Адиректор икабинет ҵаҟа иҡан, иҭбаан, иааиз аԥшәма илаиртәеит, иеибаздырзомызт, иеибадырқәеит.

– Уск ҳамоуп, – иҳәеит Баҭыр, – аха иаадыруа азәырѡы ҳрыҿцаазаргьы, ирзыҡаҵо усымхеит. Нас ҳааицәажәақәан, даҳзымдыруазаргьы, аԥсуа ускәа дрышьҭоуп, азәыр дҳацхрааузар – абри дҳацхрааузеит ҳҳәан, ҳуздәыкәлеит.

– Иаҳзыҡаҵо акыр акәзар, маԥ зкуада! – илахь ҟьаҟьа инапысргәыҵа аақәишьит, еснагь ишьҭахьҟа иԥхьаҳәаз ихахәы ҿыц иааиҿикаарызшәа, ибла ҕра хәычқәа еихаччо.

– Сара сашьа Мамсыр Урыстәыла дыҡоуп. Уаҟа аҭыԥ бзиа имоуп, дыԥхаза дынхоит. Дҭаацәароуп. Аха уаатәи аҳауа инаалом. Уахьиз-уахьаазаз уца ҳәа иабжьаргеит. Уажәы ақытаҿ дааны дызтәом, аха абрахь қалақьк аҿы даар цәгьа ибом. Даангьы баша дызтәом, ҭыԥ бзиак имазар иҭахыуп.

– Ее, аҭыԥ бзиа зҭахымда, саргьы истахыуп, аха исызҭода? – дыччон Борис. Ҳазлатәоу алыцәхара умбазои! Крыфартак аԥсуак дахаҳаргыларц, Қарҭ ҳцаны, азин ылаххроуп. Дааиааит арахь, нас хәычы-хәычла ҳазицхрааузар ҳамбари.

– Ус иамур ҟалап. Даазом.

– Дызҿуи иара?

– Дынԥьныруп.

– Аԥсуа кадрқәа ара иҡазароуп, уара! Ижәымбазои заҟа ҳмачу. Аҭыԥ ԥха иашьҭаланы ицоит маҷ-сақк иҳамоугьы. Ас ҳтәыла ҳзеиқәырхома?! Аха ҳазицхрааузар аабап. Арахь ускәак ҟалозар ҳәа ҳгәы иҵоуп, иудыруеи даҳзаагаргьы.

– Акы иеиԥшымкәа аҳәара ҟаҳҵоит ҳшынҵаацәароу!

– Данаалак иара дсыкәшәыршәеи!

– Ашықәс ҿыц ма хьачхәама ҳизԥшуп. Дшәыкәсыршәоит.

– Бзиоуп, сыԥшуп. Абзиараз! – Кьахьырипа дѡагылеит.

Батыри Ԥьанари ѡдәылҵит. Амѡахь иѡокылсын, ишеицыз амѡаду иаваланы, ақалақьқәа ирыбжьаз автобус аатгыларҭахь иѡеиуан имццакзакәа. Ашықәс ҿыц иазкыз рышколҷкәынцәа рбал макьана акыр агын, дара ишиашаз уахь инеир рҭахын. Акырза ҿыхьҭан, дара ҷкәынцәамзи, уамак рееиларҳәазомызт, рхқәа хтын, ахьҭа иакуан иагьа умҳәан. Илаѡеиуа аатгыларҭаҿ иаакәхеит. Ус машьына ласык аатгылан, аныҡәцаѡ Баҭыр изҿиҭит, иашьа Мамсыр Адлер аеропорт аҿы хәымчехан дшыҡалоз, иԥыларц адырра шыҡаиҵахьаз.

– Ихала даар илымшошәа, – даацәыҵагәрымынн, Баҭыр Ԥьанар иахь даахьаҳәт, – шәысԥыл ҳәа ахьааицҳауа умбои. Сара уахь схы сырхап, уара умала ахәылпахь уцагәышьа! – иҳәан, иара ииаатгылаз амашьына лас ахь деихеит.

Ԥьанар имала асакара дықәхазшәа ихы ааибеит азныказ, иагьа умҳәан, Баҭыри иареи ашкол иантаз партак еицахатәан, гәыла-ԥсыла еизааигәан, еишьцәак реиԥш еибаҭахын. Арра ианыргоз еицрыргазаргьы, ианыхынҳә еицәажәаны ргыларак аҿы аусура еицалагеит,

еихадыргылаз аѡн ду апсшьаѡцәа аныѡнарцозгьы, уа иаангылеит анаѡстәи русураз. Еснагь еицын, ахәыҷқәа реиԥш. Автобус данҭала, ашә азааигәара даанхеит, уаҟа акгьы дзазхәыцуамызт, ауаа рацәа еилаккьы еилагылан, адәахьы шыхьҭазгьы, аѡныцқа шоуран, маҷк даапсеит. Данлыбаауаз ҽыц аҳауа хьшәашәара даалахахт. Шьапыла дыхразрааува амѡа данын, амѡа асфальт шыкәшьызгьы, ақытагәы аҿынза харан, арахь иԥшыз рацәан, уахь ибжьаз автобус анаашаз здыруадаз, зыѡныҟа ицакәоз рмашьына ласкәа урыкәымгәыҷуазар. Еилагылаз даарыдгыларгьы ҟалон, аха маҷк дныҟәар дарԥхарын, ус азә дихьзозар ибарын.

Уаҳа уаѡы даашьҭимхзакәа, ақыҭа-гәы дналагылеит шьҭа ааилашәшәымҭаз. Аѡныҟа ихы ирхар, уа дцаны дааныа, аамҭа ицәцон, дышиашаз ашкол аҿы днеит. Ахәыҷқәа еилаѡѡы рыхәмар бжьы уаргыломызт. Идырѡычаз абѡарцәыратә зал амузыка бжьы ѡныѡуан. Азҕабцәеи аҷкәынцәеи еицыкәашон, дарааза еишьцылахьаз шракәыз мѡашьо. Урҭ ирхылаԥшларц иаанхаз арцаѡцәа изыкәшәаз ргәамԥхо, касыла рхы-рҿы ҭаҳәҳәа, аназара ҷьара икҿатәан. Урҭ рҿынтә ҷьоукы рпалта иҭалазан, ахьаԥарчқәа ирѡызахахьан. Еицыкәашоз иахьрызԥшуаз рыцәгьа еибырҳәозар акәхарын, зны-зынла инеибарбаны еибархәыҭхәыҭуан. Аха аҿар рцаѡцәа, аҵаѡцәа ирылагыланы иахьыкәашоз, цкьа урызкылымԥшыр иузрылкаазомызт.

– Баҭыр дабаҟоу? – Асҭанда лашьа дшылбазцәкьа дааидххылеит.

– Мамсыр дауеит ҳәа изынарыцхан, Адлерҟа дцеит.

– Уаха дҟамлазои? – азҕаб иаалцәымҕахеит. – Шәеицны шәаап ҳәа сгәыҕуанеи. Уаала ҳаицыкәашап! – инапы даахеит, даеак игәы иаанамгартә, длыманы лѡызцәа рыгәҭа дналагылеит.

Амузыка бжьы ухы ҭнаҟьон, арахь уи абжьы итегь иҳаракызар, мап – идузар рҭахын аҿар. Дара ѡыцьа-ѡыцьала еилагьежьуан. Асҭанда дҿаԥхаҿаччон, Ашыкәс ҽыц гәырҕьарыла даԥылар лҭахын, убас шыкәсык ныҟәылгарц дазыҳәон. Лашьа дахьылҿаԥшуаз иахьцалак маҷк агәынамзара лҷыкәызшәа ибон. Уи лтәахырц лҭахызшәа, лара диҿаччон, лхаԥыц аалмырԥшырц, лкьышәкәа еихарԥсы ишылкызгьы аԥсҭазаара агәырҕьара рҷыкәлашон. Амузыка анааныркыла, рѡыцьегь акәашацәа рыгәҭа иаалахеит, даеа ашәак иазԥшны.

– Акы бгәы иалоушәа збоит.

– Сароу?! – иааԥьалшьеит лгәатҳанза иҭатҵәахыз иаргамашьахаз лзеилмырго. – Акгьы сгәы иалам, – дԥышәырччон лара, «иубазеи?» ҳәа лхы наҟьашәа, – амала Баҭыр сишьцылан, дахьуцым сгәы иалоуп, аиашаз, – уи лымҵәахит, еиҳаны даеак аҵимбаарц. – Ҳаицыкәлома? – дыԥшзатәкьан иара иаҳәшьеитцбы, аԥсуа кәашара анаацәыркьоз.

Ишанхазшәа еилагылаз, амеханизм аус адыруларц аҳәынтҵәры инагәҭасызшәа, аҳаҳаира ҳәа иааилагьежьт ҷкәыни зҕаби. Ршьапы шьҭамыргылазакәа иахьыкәашоз збалак аԥсуа кәашара ҳаракны ахә ишьарын. Ааихсыҕьк рмоузакәа иахьышьҭпраауаз, акәашара мариазшәа, ршьамхы рытцагыломызт. Иԥшзаран. Ҳәашьак узаҭозма. Иаапсаз ҭынч дкәашар ҟалозма, далҵзар акәын. Ифарҭынын акәашара! Ифраҭын ҷкәыни зҕаби. Аамҭа анца, ауаѡы илшарагьы ҳәаак амами, инарылҵ-аарылҵуа, еилакәашоз аамаҷхеит. Аешьеи аеҳәшьеи, рнапы еибаркны, рпсы ааитаркырц, атҳамц шыҟаз иаскьеит.

Макьана гәып-ѡык кәашон, аха, акыр реырҭбааны ѡыцьа-ѡыцьала еивагьежьуан азы, рыкәашашьа ахә иаҳа иушьартә иҟан. Агәҭаншәа зҕаб ҳаракык ууалыршанхартә дрылагылан. Илыцкәашозгьы заманак иакәын, Аԥҵа дырқытантәын, аха иаргьы егьырҭгьы ухашҭуан, ицықәыз азҕаб лыкәаша-наиааишьа, лшьапыргылашьа, лыбҕа аиашашьа, лхаҿы азыхәхәашьа, еиқәаз лыхцәы лыжәѡахыр илыкәсааныа ахцәашьа убла ианеицыхгылалак. Настха игыланы иԥшуан ҷкәыни зҕаби, ҷҳәыси хатцеи арцаѡцәа рылаԥш уи даахгылеит, икәашозгьы цәыцыԥшны илызԥшуан. Илыкәлаз аалытцашьыцқәан, зқьышә дныкәызцазгьы маҷымхеит, ишнеиуаз ҷьоукгьы лыцәгьаҳәара иналагарын.

Ҷьанар иблакәа уи иаалҟәигомызт. Лыкәашашьа бзиа аасҭагьы, лара деинаалацәан, дыԥшзан. Адунеи лара илырҭазшәа, ма адунеи зегьы лара илнаҭазшәа, азҕаб қәыпш дбырлашха ибла дыхгылан. Зԥсы зшьаз аҿар ҽыц иаакәлан, ишәҭышха иѡычаз аԥсаз иатцәа

рыгәҭыларкит. Асҭанда илҭахын, лашьа длыма, урҭ днарылагылахырц. Иара иуамызт, иаҳәшьаҵәкьа длыцкәашарц, ишьапы изеихыгомызт, еихигарцгьы иҭахзымызт. Уи азҕаб лахь деихон гәыла-ԥсыла, иҿынеихарцгьы цәгьа ибомызт, амала длыхәаԥшырц иаҳа еиҧьишьон. Усҟан иара адәы дшыкәызгьы лыздыруамызт, лхы-лыхшыѡ ахьыҟаз здыруадаз. Ихы маҷк иаарыцҳаишьеит. Азал дыдуан, ашьапышьҭыбжьи амузикеи еилазѡоон. Иара акгьы иаҳазомызт, ибазомызт, акәашацәа рцәаѡа саркьашәа далԥшны, лара лакәын дызхәаԥшуаз.

Иаалырҟьаны аԥсуа кәашара амузыка аанкылахан, икәашоз ргәалаҟазаны инеилыцкәеит. Асҭанда, аҧхзы лыкәнатәозма уҳәартә, иҟәызгахаз лашьа дааизааигәахеит. Аԥсаз азаааигәара хәмаррак мѡаԥыргон, уи иалахәыз акәашара маҷк зеацәызыхьчаз ракәын. Егьырҭ, рԥсы ааиҭаркқәарц ишаатгылазгьы, аччара ҭыԥ рнаҭомызт. Иаҳәшьа лыхшыѡ уахь иахьынзахаз, Ҷьанар иѡызцәа зҿыз ибазомызт, аназара ирылҳәҳәо ирылагыла, зхаҿы зыкәлашоз азҕаб лакәын илзымдырзакәа длымехак дызмаз. Аԥҭа иакәзар, иѡызцәа днарыха-аарыхан, даалзааигәахон, акы ааибырҳәон, иааибарччон, нас иара иѡызцәа рахь дцон. Ҷьанар, уи ашкол аужьҭымҭа дитцашьыцны, деилыблаауан, азҕаби иареи ажәа рыбжьарцахьазшәа, дылхыбаауан. Лхаҭагьы ашкол иалгахьаз лакәын уҳәартә дыҟамызт, далгахьазаргьы цыԥхтәиқәа дреиуан.

Ахәмарра ашьҭахь «Вальс» аҿан. Икәашоз еиҧхарыз ҳәа еицлабуан. Уи амузыка иара дзацкәашазомызт, уи здыруаз Асҭанда лашьа димыԥхьазеит. Аицлабра иантҷәахашьахаз ҳәа, Ҷьанар акгьы изеилымкааит. Аҷыхәтәантәи кәашаран аԥсуа кәашара. Убригьы иҿалеимырхәзеит. Амала, ани азҕаб ҷкәынак дима данаакәла, Аԥҭа дааин, Асҭанда длыԥхьеит. Аԥҭа Асҭанда дшигәаԥхоз идыруан Ҷьанар, ажәа шылнитцакәахьаз иаҳахьан, аха лара мап зхаицәылкуаз изеилкаауамызт, избанзар иара дыҷкәына цәгьамызт ззырхәоз иакәын. Уи избахә лара далацәажәомызт азы, аешьа еиҳабы иаҳәшьеитцбы лыгәҭыхакәа дрылаломызт, иибоз иаҳауаз имбазшәа имаҳазшәа, ихы мѡаԥигон. Уажәык иԥсы еибазыркуаз уи азҕаб илыцкәашоз иакәхын. Иааихмырсыгъзакәа, акыр инароузаны амузыка абжьы гон, акәашарагьы аатгылазомызт. Лхы аарҳәны, ахҟәа дрыбжьаԥшшәа, Асҭанда лашьа днеиҿаԥшлон. Уи лхаҿы ҟәымшәышә аԥшзара гәнимкыларц залшомызт. Аԥҭа дгәыргьатцәа длыцкәашон, деилумкаарцгьы залшомызт. Ани азҕабгьы, адунеи илзыкәмыз арԥыс лылаԥшгьы дыцамшәакәа, дыхьчԥаԥырызшәа лѡызцәа дрылагьежьуан. Ҷьанар уи дышлызԥшуаз, амузыка аанҿасит.

– Ҩаанбзиала шәнеиааит! – игон амикрофон иҳаранакуаз абжьы. – Абзиара шәзыҟалааит!

Аԥҭа дласны иҿынеихан, уи азҕаб даашьҭхны, идәылцуаз днарылагылеит. Асҭанда Ҷьанар дидгылан, лпалта лышәцо. Аҷыхәтәантәиқәа ирыцны, рѡыцьегь ндәылтцит. Аѡнытҟа иҟаз ашыра ашьҭахь, адәахьы ахьҭа иаразнак иулалон. Асҭанда лыҿтаҳәҳәа алашьцараҿ лашьа дицын, хаҳәык дахымкьашарц, лшьапыргылартақәа дрызҿлымҳаны. Алашарақәа, аѡнқәа рҿынтә иахьаԥшуаз, акыҭа азынра ишахәланамырзуаз агәра удыргон. Знык доусы рѡнқәа иназарц, амѡа еиԥхьышәшәон ашколҷкәынцәеи урҭ ирыцзи. Аԥҭеи уи азҕаби даеа мѡак ала ицон, иара ишҟа дигозар, убри азын Ҷьанар игәы ахьухьура ҷсасиуан. Урҭ еиуацәазар ҟаларын, ма игәраганы дызҭынхаз дицырцеит. Аԥҭа, уи азҕаб даеакала дылзыҟазар, аҷыхәтәанәи акәашараз Асҭанда длыԥхьарымызт. Арҭ зегьы зхәыцрақәан, цкьа иахьизеилыргамыз Ҷьанар дгәаҭеиуан, агәашә аартны, агәарԥ ианнықәгылозгьы, аѡны ианынықѡонаххгьы.

Раб дыԥсижьҭеи, ран лымала уахык даанрыжьуамызт, ҷьара акы иахнамгакәа аха. Лара дышьҭалахьан. Асҭандеи лареи зны-зынла уаҭахк аҿы еицышьҭалон, зных ан амаҷурҭаҿ адиван дыкәиауан. Ауха лиарҭахь днеиааныза, азҕаб лееиҭалкыр акәын, лашьеи лареи акы инацҳарц ргәы итан, ууанзаа лан лгәы ҭынчымкәа дзыцәозма, ашә лхы нылакны, рѡыцьегь шааз налалҳәан, даахынҳәит. Рхәы ҟаҷаны иқәгыламзи, аԥхьа акрырфарц, аишәа инадтәалеит. Ҷьанар шҿеимҭцәозгьы, Асҭанда дҷырҷыруа дцәажәон, лгәы итаз цкьа иаамырԥшцәакәа. Иахьцалак лгәы иалан ахәылԥаҿ Баҭыр иҟамзаара. Иаалыҟьаны иашьа иԥылара иқәшәагәышьеит, уи еилкаан аха. Лара лылахҿыхра Ҷьанаргьы дамырцәажәар

аузомызт, амала, цәала-жьыла ара дыштәазгьы, дахьыҟатцәкьаз уа акәзамызт. Иҧсы ахьгәараз ихаҭагьы изеилкаауамызт, ибанзар иҧсы зцыз азгаб уажәы дахьыҟатцәкьаз иара издыруамызт.

– Аҧта дшычкәына бзиахаз убоу? – аҷыхәтәан Асҭанда иаацәырылгеит иалацәажәарц Цьанар иитахыз дызлацрасшаз.

– Дыбгәаҧхоит ҳәа сыҟоуп, – иҳәеит иара, уажәрааныа ишимҳәацыз ала.

– Дысгәаҧхоит, аха даара дысгәаҧхоит, – лҷаҷа ырласны илбаалдан, дагьааччеит. – Амала бзиа дызбазом.

– Ус анакәха – даҽазәы дыбҭахыуп. Дарбанушь изҽаҧҧаз?

– Цьанар! Иуцәажәашьоуи? Ас узбахьада?! – дѡагылан, лчанахҟәа аҧхьа иныҟәылгеит, лашьа макьана акрифон азы. – Азәгьы дыспахым макьана.

– Гәыкала ибҳәоушь?..

– Ашкол аҷы иумоу абзиабара аҷыхәтәанза изыназом.

– Избан иара?

– Ашкол ашьҭахь ҷкәыни зҕаби рымѡакәа хазхоит, ианакәызаалак даҽа цьоук рҧылоит.

– Оҳо!..

– Уамашәа изубеи?

– Аҧта ус игәы иаанагазом ҳәа сыҟоуп.

– Иумбои ҳшеиҧшым.

– Бҟәыҕацәахоу ма даҽазә иахь бхы бырхахьоушь?

– Издыруада, – лара иара иаҳагьы длырбжьажьон, лгәы иҭатцәкьаз илмырдырырц.

– Уи зҕабк дицкәашон, даббоу? – ииулак еиликаарц игәы итцхоз днадххылеит.

– Шьасиоу?.. Дыбзиацәоуп.

– Ус шәеизааигәаны дыбдыруама? – акрыфара дшаалгазгьы, аишәа дахытцуамызт, зык днаҷыхәон, иаҳәшьа лҷынтә изеилкаашаз ак нимыжьырц.

– Мамоу. Иахьоуп данызба, – Асҭанда лашьа ихәы зниххьаз ачанахҟәа ааидылкылан, илгеит.

– Ашкол аҷы аусура даама?

– Аҧсшьарҭа ѡнаҷы аус луеит, уа думбазаци?

– Дсымбазацт.

– Усҟатәи узлызҷелымҳахеи? Иахьынзаздыруа ипашәу роуп иугәуҧхоз.

– Усцәкагьы деиҟәазам лара, аха ипашәызгьы зегьы сгәаҧхозма.

– Уналызцаакәар цәгьамызт, – лашьазатцә шьҭа дҭаацәаразар лҭахын, рангьы лыҷкәын иҧҳәысаагара баны дыпсыр – уаҳа акыр лҭахызма. Арахь иара цьоукы днарызцаакәон, аха азәгьы ихы лыкәеикцәомызт. Ргәылацәа-рызлацәа ишыҟарҧоз еиҧш, ихы анышлалак, ма иантапашхалак иааигалак ҳәа азәы длышьҭалар ҟаларын, аха ианаамҭаз азәы лҿылзикыр еиҕьымзи.

– Цьыбшьт! – иҳәан, иаҳаз «иқьышә иныкәцаны», дѡагылан, инапы ааизәзәан, иуатах ахь дцеит.

Аухантәарак иҧхыз далан Шьасиа лыхьзын ҳәа зызбахә иаҳаз. Лхаҭа леиҧш иҧшзаз хьзы ҟәымшәышәк лымазар иаҳа иеиҕьишьон, аха уигьы иабаргызи. Ашьыжь дшыѡагылазцәкьа мҿкәак циҟын, аѡныцка илага, аплита аҧхьа инышьҭеитцеит, амца аиҿакра иаҷыз иан длыцхраарц. Ишәпазгьы ѡбаҟа ааигеит, знык амца еибакыр, урҭ еивацаны иакәырцар, хәлааныа ирызхарц. Заа игылаз иан арахә еиллыргахьан, иара, акы днацҳашәа дааин, итицеит. Дара х-хык ракәын иҟаз. Иаб иҧсы анҭаз аамҭакәа рзы, арахә рацәа рымазар анықамлоз акәын. Убысҟан иныкәыргаз ҷыц ирзанцомызт, ан лакәзар – ирымаз еиҳаны илызбомызт, мышкы зны лҧа арахә ирцакыз еиликаарын ҳәа дихәаҧшуа. Цьанар урҭкәа зегьы уажәы дызрызхәыцуамызт, дыццакуан аҧсшьарҭа ѡны ахь.

Иара ашьҭацарҭа деиҳабын, уа дышнеизцәкьа, аены иишараны иҟаз ашьыжь ириҭеит, нас ус имазамкәа дыҟазаауан. Ашыкәс ҷыц азы ѡы-мшы, хы-мшы акгьы рзаагазомызт, иааигашаз заа еидикылахьан. Ашьҭахь Баҭыр агараж дахьеиҳабыз дизнеит. Уи иашьа

дшынҭаацәаз ԥсшьара ҳәа дааигазаарын, амҩан ҽыц Кьахьырипа изкыдгылан, иеицәажәеит, ашықәс ҽыц аныҳәа аниаслак, еицны Аҟәы ицарц. Аминистрцәа р-Совет ахантәаҩы актәи ихаҭыпуаҩ Адлеиба Бориси Кьахьырипеи бзиа еибадыруазаарын, убрахь изцарц ргәы иҭан. Раԥхьаза акәны Џьанар игәы иҵалаз лызбахә иҩыза гәакьа ицәизеит. Уи иара изы мацара игәаҵаҽ иҵәахызарц дазыҳәон.

Акорпус дныҩналан, ак иҭахызшәа, акабинетқәа днарыҩнаԥшқәеит. Шьасиа лыхабар ыҟазамызт. Адиректор идкыларҭаҽ мазаныҟәгаҩыс дтәазар ааигәхәны, абҕьааҳәа ашә ааимԥааны, уахь дныҩнаԥшит. Убра дыштәаз аҟара агәра ганы дыҟаҵәкьан, избанзар уа аус зуаз ааигәа дыԥәцхьан, аҭып ҭацәын, аамҭала ҳәа аҳасабеилыргарҭа аҽынтә азә дтәан акәымзар. Араҟа уаҩ дыҟамызт. Џьанар дныҩналан, днатәеит, Шьасиа адиректор длыԥхьаны дизнеизар, уажәымзар-уажәы даадәылҵрын ҳәа дгәыҕҵәкьаны. Дааҩныҵит аамҭала аус зуаз.

– Имала дыҟоума? – уи лахь ихы ҩишьҭихит Џьанар

– Ааи, улеи!

– Бзиоуп, – иҳәан, Џьанар даныҩагыла, икабинет ахь акәымкәа, наҟ ддәылызгоз ашә ахь иҽынеихеит, апҳәызба уи уамашәа дбаны дышишьклаԥшуаз, иара ишьҭахьҟа ашә ҩаиркит; амалагьы арахь алеира бзиа ибазомызт, аргылара ианаалга нахыс, ҳаҭыр змаз аргылара аиҳабы инаигәҭасны, анҵьныр хада ақыртуа директорс дарҭеижьҭеи. Уи зегьы бзиала дырзыҟазшәа дырбон, ҽԥныҳәа ирҭартә иеыҟаиҵомызт, акадрқәа реиҳабы заҵәык иаҳәшьаԥҳак диртәан, нас уи иара диуан азын рҳәеит. Нас хәыҷы-хәыҷла иҟаиҵашаз здыруадаз. Нап адыркхьан, уи акәын аус злаз.

Аихагылақәа ркоридорқәа дрыбжьан дыхраазрааua, машәыршәа акәзаргьы Шьасиа дышԥааиҽамҳарыз ҳәа дгәыҕуа. Амала уажәрааназа абра аус луаны изымдыркәа дышԥаҟаларыз? Зынза ааигәаза иаанагаз азә лакәзу? Џьара днеизаргьы ҟамлози. Адырҩаенынза ичҳаит иара, ауха ашықәс ҽыц иаԥылон, ҏеазыҟарҵон. Аус зуаз дрыланы имбеит, аныҳәа зеазыҟазҵоз рахьгьы дыҟамызт. Игәаҕьны азәы дзимазҵааит, абас иҟаз азҕаб дырбахьазар еиликаарц. Иара ус хәлеит, апсшьацәа злахәыз абал иалагеит. Уаагьы дыҟазамызт. «Закәытә газароузеи сызҽу?!» – игәы дтәкәындкәындуа, акадрқәа реиҳабы акәашараз даалыԥхьан, еилагьежьуаз рыгәҭа данналагыла, длызҵааит:

– Иҽыцу усзуҩ ааигәа дбыдыбкылахьоума?

– Мамоу, узҵааи?

– Шьасиа захьзу зҕабк аус луеит ҳәа саҳан.

– Илылухи?

– Дсыԥшаар стахыуп.

– Ус захьзу уаҩы дсыздыуам аусура антыҵгьы.

Иадырҳәоз амузыка нҵәааназа длыцкәашон иаамсҭашәаразы, акәымзар наҟ дындәылҟьаны дцар акәын ииҭахыз, уи апҳәыс ауаа рыгәҭаҵәкьа дааныжьны. Ашьҭахь Баҭыр диԥшаан, игәы ҽыҕьцәозшәа, абал дшазҽлымҳамыз иеиҳәеит. Ихьыз иеиҳәарц, Баҭыр дааисны дикит, аха Џьанар уаҳа еилыргак мҳәазакәа, дындәылҵын, алашьцара дналазит. Знык аҩны дназаны, Асҭанда лацәҳара дахгәаҟуан. Изеилкаауамызт уи дзылжьаз, Шьасиа апсшьарҭа ҩнаҽы аус луазшәа.

Ибзиашәа Асҭада агәылара дыҟан. Дхынҳәааназа игәы хьаԥсит, нас иара Шьасиа дышлызгәаҟуаз иаҳәшьа илдырырц иҭахыҵәкьамызт. Анцәа иџьшьан Асҭанда дахьыҟамыз, иара даныхынҳәышаз аламҭалаз. Имаза уаҩы идырырц иҭахымызт, ихала игәы иҭаҵәахызарц игәы азыҳәон. Асцәкьа дкамлацызт. Аха шьҭа дабеиԥшаарыз? Децәа ҽыцызшәа даацәырҟьан, ажьеиԥш дныҵабеит. Ма адырҩаены ҽаанбзиалаҳәа Апҵа иҭаацәараҽ днеиндаз! Ақытаҽ ианакәзаалак уи ныҳәан ҳәа иагьыргәалашәомызт акәымзар. Амала уааназа зҧшышьа имамызт. Апҵараа ашьыжь дрызнеир – усгьы агьамамызт.

Игәтакқәа еиԥирҟьар иҭахызшәа, Апҵа ихаҭа џьанарраа дырзаауан уи аены. Дахьибаз дыԥхеиҵарц дааилаххит Џьанар, иаҳәшьа дылхыбааны. Рқыҵа ҷкәын ус изиургьы, дызхирҟьаз еилкаамызшәа иаанхон, апшәма рԥыс иеаайрҭынчызшәа иуит. Иакәымкәа дизныҟәаргьы, Шьасиа лыхабарк изеилкаауамызт. Арахь Апҵагьы деилкаатәын, Џьанар

дызҭагылаз акәзамзи иара дызҭашәаз. Асҭанда уи дылҭахызар ма дылцәымҩзар, дара еибабарын.

– Ҽаанбзиала ҭаацәашәала шәнеит! – аԥхьа ҽааиҭит Аԥҭа.

– Уа ҽаанбзиала ҳаицнеит! – аныҳәа удызныҳәалаз уаҳа ишԥаиауҳәарыз.

– Асҭанда дыстахын, аҩоны дыӄоума?

– Ара сыӄоуп, – даадәылтцит лара, лашьа игәы иҭашәакәаз лдыруазшәа. – Арахь умааиуеи?

– Ҽаанбзиала бнеит! – ашыԥәс ҷыц зегь раԥхьа иара илыдиныҳәаларц дшааз ҩашьомызт.

– Ҽаанбзиала инеиша! – дгәырҧон ларгьы.

– Асҭанда, ашкол аилыргара ҳанбацои?

– Иахьацәкьа ҳазцом, – актәи амш азы уаҩы усура дышҭымҵуа усгьы еилкаан, игәҭакы ахьлыргамаз лхаҭагьы иаалцәымҩахан, инацылтцеит: – Уааи – уаҵәы! Уаныгьежьуа ҳҩызцәагьы ираҳәа! Бзиоума?

– Исаҳаит.

Иаарласны Аԥҭа ахынҳәра шиԥәшәоз иаҳәшьеи иареи реицәажәашьала ианеиликаа, Ҷьанар заа амҩа данылеит, аԥсшьарҭа ҩоны шыӄаз днеир итахызшәа. Уи дыццакуамызт, иаахынҳәыз Аԥҭа дихьзартә еиԥш. Иҷкәынра иаԥысуазу, ихаҭа ус иуаҩышьахарызу здыруадаз, Аԥҭа ашьыжь хаха Асҭанда лҷы дахьааиз, Ҷьанар уи дааитцашьыцын, дагьаапышәырччеит.

– Аҩоныӄа зегьы шәыгәкәа бзиоу? – Ҷьанар иеиликаарц иитахыз инап шалеикрыз дақәшәомызт.

– Иҳабаргыузеи.

– Улацәа чышәа избеит, иаха узмыцәазеи?.. Асасцәа шәҭазма?

– Мамоу, ателевизор сшахәапшуаз, аҵхагәҭа ааит.

– Умацароу?

– Уаҳа исыдтәалараны иҟадаз?..

– Уи азҕаб заманак ахәылпаҷ дуцын, шәҩоыцьегь ателевизор шәадтәалазар сгәахәын.

– Уи дцеижьҭеи. Иацы ашьыжь алада дкылызган, автобус дасҭеит.

– Шәеиуацәоума?

– Сан длаҳәшьапҳауп.

– Автобус дауҭо егьиуа, хара дцома?

– Лыҩоныӄа дымцеи.

– Ус хароума?

– Дабжьуа зҕабуп.

– Иуҳәо закәи! Ара ашкол дҭазар сгәахәын.

– Мамоу, уи ҷыԥх далгеит.

– Нас ҷьаргьы дымҭалазакәану?

– Дзымҭалеит. Усурҭак лоурц лҭахны дааит.

– Нас?!

– Ашыԥәс ҷыц ниасп ҳҳәеит.

– Ус иаҳа иеиҕьцәкьоуп. Абзиараз!..

Рҩоыцьегь неицрытит. Маҷк игәы ҭынчын аԥсшьарҭа ҩоны шыӄаз илыбаарц илеиуаз Ҷьанар. Аранза данааи, уа иеыдирбар бзиан, аҽны ус шимамзгьы. Изеилкаауамыззт Асҭанда Шьасиа араӄа аус луазшәа зхалҳәаз. Лхаҭа ус еилылкаазу, ма илаҳаз даҽакала еиҭалгазу? Издыруадаз цасҳәа лашьа изылузар, уи азҕаб дшигәапхоз анылба? Арахь дигәапхо мацарандаз, дибааныа длылаҵәахьаней.

Игәы излаанагоз ала, Баҭыр аены усура дҭыцрын ҳәа дыӄамызт. Абал иалгааныа даангылеит, акы, аены имашьынақәа акгьы ҭыцзомызт, ҩба. Нас шаанза ара иӄаиҵоз, изхара иԥсы мшьазакәа? Азныказ Ҷьанар агараж ахь анеира ааиҭахымхеит, игәалаӄамызт,

Шьасиа дахьныцабаз амшала. Ааигәа дибарызу здыруадаз. Дахьынхоз ҳәагьы еилкаа имамызт. Уи азы Аԥҵа дизцаар акәын, шьҭа ҽыц диазцаартә аҭагылазааша анбаиоушаз. Аԥҵа иан лаҳәшьа дахьрымази дызмази еилкаатәын. Уи дыздыз ракәмызт, Аԥҵа иан лабраа зустқәаз издыруамызт.

– Иаха узаанымгылеи? – ҽааиҭит Баҭыр, Цьанар дшибазцәкьа. – Узҽу сзеилкаауам.

– Еснагь иркәашац, ирхәмарц, – иҳәеит Цьанар.

– Уамак ухьит ҳааицырцеижьҭеи.

– Акгьы смыхьит, – дааԥышәырччазшәа иуит иара.

– Ҳаиѡызцәами, иухьыз соуҳәар, сухәаргьы уздыруам.

– Акгьы сымҳәеи, – имаза изцәыргомызт.

– Мамсыр Кахьырипа иҽы дахьназгаз дзызцаакәаз удыруандаз! Нас Урыстәылаҟа усура узаангылеи ҳәа дикит. Мамсыр зны Қартҭ дыршьҭхьан, анцьныр цара дҭаларц. Ақыртшәа издыруамызт, уа дызҭамлеит. «Умбои, – иҳәеит Кьыхьыр-ипа, – ҳара ақыртшәа ҳаздырзом, уи азын ара арцаѡорада акгьы ҳзалгом. Нас Урыстәыла ҳцоит, ҳашзымгьежьуа ҳазхәыцзом». «Ааи, – иҳәеит Мамсыр, – аинститут саналга, – иҳәеит, – араантәы исыԥхьартә аҳәара ҟасцеит, – иҳәеит, – аха аԥсуааи ақыртқеи ражәа еибамкызт, уахь саангылеит», – иҳәеит. «Арахь аспециалистцәа Қартынтә иаарышьҭуеит, Урыстәыла ацара зцаз илырхи, – иҳәеит Кьахьыпа. – Дара ртәы данаалак иара итәқәа дрыханы иааигоит. Уара ууаргаргьы ҭыԥ хәыҷык уҭахзамызт, иуқәнаго ҳәа акы уашьҭамлози. Ууаргар рҭахзам, арахь уахьааргогьы иуҭахыу уоурц уашьҭоуп. Абас ауп ҳшызуа. Амала излауала уажәы ҳуцхраап», – иҳәеит. Ҳара ҳраион ԥсыуа раионуп азы арҭ ачымазаракәа цкьа иҳадырзом. Егьырҭ зҭагылоу аҽы зны ҳамнеишеи. Иумбазои ҳқьҭақәа ирыландырхаз хәыҷы-хәыҷы рыешеибырҭо. Аѡныҟа уцома?

– Ааи.

– Суцны сцароуп. Асҭанда лҽаԥхьа аҭамзаара саҳәароуп, ахәылԥахь дҳаԥхьан, снеиртә сзыҟамлеит, умбои.

3

Азын агәҭа иҭагылан. Иахьабалак, аԥсабара ацәа иҭанагалазшәа, ишәшьыран. Бзыԥҵа еснагь аԥша ықәсуан азы, аԥсҭазаара адунеи ишықәыз уханаршҭуамызт. Леуанти уи аҽны Аҟәа дыҟахын. Аҭоурых аматериалқәа дрышьҭаланы, дцалон иара уахь, ацааршә адәы иқәзаргьы иара дазынкыломызт. Адәыԥба длалбааны, автобус дахьынҭалаз, Игор Марыхәба дааиқәшәеит. Урҭ рхы иҭакыз уск азбахә акәын, ирыманшәаланы иааизааигәахеит, аѡныцҟа зшьапы иқәгылаз ирԥырхагамхакәа.

– Ҳзеибабазом, уара, – Леуанти игәынамзара аацәыригеит, игылаз уаѡы имаҳартә, – иҟоу иану ҳәа акы ааҳмаҳазеит.

– Москваҟа шәкәык шцаз атәы аобком абиуро аҽы иалацәажәахьеит, – иҳәеит Игор. – Аха иарбан шәкәу ҳәа цкьа ирыздырзом.

– Уи шәарҭ ишәазҳәада?

– Ауаа ҳамоуп, аха уи мазоуп. Шәееидкылан шәыҟаз! Абзиараз!

Иаҳақәаз рнаѡсан, Леуанти игәы маҷк иҭынчын, хеидкыла ғәгәак Аҟәа иҟан ҳәа дгәыгуан. Акы ыҟацәкьамкәа, иагьа умҳәан, ас ашәкәы ғәгәа, Аԥсны аҭагылазаашьа анзалартә, уаѡы изыѡуамызт. Ус илымҳа иҭыѡуан жәа-шықәса раԥхьа, Рауф Чарзмаа, иѡызцәа има, афилармониа асцена данаақәгыла, маҷк ихыбжа-ҽыбжаз иаԥсшәала ибжьы шаагаз, Москваҟа ашәкәы рѡырц шаҭахыз, егьирахь ара ирарҳәақәоз зегьы рус ишаԥырхагаз. Аамҭа уамак мцит, Леуанти Игор диқәшәазижьҭеи, аха урҭ амшқәа ныкәҳаны акәын ишцоз. Ҩнак Виталик Гыцба, уигьы ашәкәы инапы ацаѡын, Леуанти иҽы дааит.

– Аҟәа цьоукы рыԥхьақәеит, иуаҳау?

– Исаҳақәеит. Ишҧарызҭааууа ҳәа ирҳәаз?

– Рызҭаарақәа еиҧшуп ҳәа иҳәеит Кьахьырипа. Ишрацәажәақәо рыла аиҳабыра аҳәынҭәа ҳгәыдырҭарц иаҿуп.

– Ус ишыҟалоз ѡашьомызт: аиҳабырақәа ражәа еибыҭоуп, Москвантә ҳашәкәы аарышьҭзар, ара ирымҭоуп. Уаалеи, Борис дызбар сҭахыуп.

Виталик аурыс школ аҿы абѡарҭәыра риҭон, ибѡарҭәыратә зал ахь днеит. Леуанти дзаазаз иаҧсуа школ изкажьуамызт. Уажәы дышиашаз Борис икабинет дныѡналеит. Ашкол аиҳабы иҭып аҿы дыҟамызт. Уи ара мцхәы дзыѡнатәозма, ааигәа иргылаз, хҧаны иеихагылаз ахыбра дыѡнагьежьуан, адәахьала давагежьуан, ҷьара иагыз иҧшаарц. Леуанти уи дишьҭамлакәа дааизҧшит, дмааир дабацоз

– Уаазцеи? – дцыхза данааѡнашыла, дагьызтәомызт, азҵаара аҿанааирхоз.

– Сара сгәаныла, ҳаҧкәынцәа иахьрыҧхьаз иарбан зҵааразаалак аҭак ҟармыҵар иаҳа иеиҧуп.

– Ус ҳаицәажәагәышьеит, – иҳәеит Борис, – Москвантә акомиссиа ааныза, иарбанзаалак азәгьы ҿимҭырц. Аха ирзычҳауам, уара. Иаардыруа зегьы ҳәаны, ипатеит.

– Уа шьыжьбзиақәа! – иааѡнашалыз, Леуанти изымдыруаз Мамсыри Баҭыри аҧсшәақәа аарарҳәеит.

– Бзиала шәаабеит! – Борис урҭ рнапқәа рымхны илаиртәеит. – Иҟоу сашәҳәеи?

– Жәаха уҳацны Борис Адлеиба иҿы ҳаныҟаз ашьҭахь, абыржәкәара дсыҧхьахт, макьана ара сшыҟаз анеиликаа. Аҭыҧ сзырҧшаазаап. Шьҭа квартирак сашьҭоуп, мчыбжьык иалагзаны, сееидкыланы саарц.

– Уи бзиоуп. Аха излауҳәаз ала, ҷыхьа ҳанѡеиз ааста, иаха илахҿыхны иуаҵәажәон?

– Ус уҳәартә иҟоуп.

– Изыхкьеи угәаныла?

– Сыздыруам. Иахьцалак, иҭабуп ҳәа уасҳәарц, сааит. Уа сахьѡеиз ургәаладыршәеит. Дара инҭкааны ирымҳәазаргьы, сускәа рыманшәалахара уара ишубзоуроу ѡашьом. Иҭабуп даараза! Абзиара шәзыҟазааит! Маҷк сыццакуеит.

– Ушиашоу уцарц, амѡа уангылоуп ҳәа сыҟоуп?

– Ааи, – Мамсыр ашә ахь иҿынеихеит, иашьа еиҵбы уи днаишьҭалеит.

– Умбои! – ҿааиҭит Кьахьырипа. – Аҧсуа шәкәы Москваҟа ишцаз ааираҳаижьҭеи, аҧсуа кадрк дааргахьеит. Ашәкәы аусура иалагахьеит, амала иааҟарҵо зегьы иара иаҿагылоуп, иудыруаз!

Леуанти уи акабинет дыѡдәылҵит, иара аус ахьиуаз аҧсуа школ ашҟа ихы рханы. Аиҳабыра ашәкәы иахырҳәаарызи ҳәа, ауаа рҿи-рнапи еиқәца, ажәлар рҳәашьала иуҳәозар, иахьтәаз игәаҧхомызт иара. Ҷьара ак збатәын, иҟаҵатәын, знапы аҵазѡыз ма еигәныѡыр акәын, аха ҽеидкылашьак ҟарҵоны ахьимбоз, игәы ҭынчмызт. Ашкол аҿы дахьааизгьы игәы иаахәарыз ҳәа агьимаҳаит, адиректор Милор излеиҳәаз ала, Қартынтә аҵарадырратә институт аҿынтә ҭцааѡцәакәак аарц иҟан, аҧсуа милаҭ рцәаржь ҭырҵаарц. Иаҳаз зны изеилымкааит, – аҧсуаа рымацара рцәеижь шҧатырҵаауаз?

Аха урҭ ҽенак иаакылсит, ахьҭа ианакы, рнапқәа рҟәыҷуа, русгьы ирлас иҟарҵарц рҭахны, иццакуа. Убри аамҭаз, ибзиазшәа азанаат еидгыла азҵаарақәак избарц, Леуанти адиректор икабинет дыѡнагылан, акәымзар раиимҭа дақәымшәар, рызбахәык имырдырзакәа, аусура иаладыргон, нас излаҟәухуази.

– Сара сгәаанагара уазҵаауазар, – иҳәеит Леуанти, ашкол аиҳабы иахь ихы нарханы, иааиз аҳәсақәа ишраҳауаз, – ари еиҧш иҟоу аус амѡаҧгараз, ҳхәыҷқәа рахь уаѡы днашьҭәзам.

– Ус зуҳәои, ара ҳус намгзакәа ҳазцома?

– Нас аҧсуа хәыҷқәа рҿаца аформа ыцхны иаҳа изыжәгои? Араҟа ақыртуа сектор ыҟоуп, ҳнаѡсан аурыс школ гылоуп, ашәамахь ршколгьы харазам. Урҭ агәхьаа изашәмыргои?

– Избан аԥсуаа рымацара ҳарҿушәа шәзахәаԥшуа? – реицәажәашьа згәамԥхакәа, аиҳабыра ак рымҳәандаз ҳәа арцаѡоцәа знапаҿы иааганы измазаарц зыхәтаз адиректор днаиҿаԥшит лара, нас Леуанти иҿалырххырц, деитаацәажәеит: – ҳара егьырт ашколкәа рахьгьы ҳнеиуеит, аха иахьа иҳадуп шәара шәышкол.

– Сара ашкол сантазгьы зны убас ҳзыруит, на иныцыѡшәа исаҳаит аԥсуаа рҿаца тырцаауеит, зхыбаѡ ыцырхуа ртәкәа ирҿадырԥшырц. Нас ашәкәкәа шьтарцозаап аԥсуаа биологиала милатра рымазам ҳәа. Уажәы шәара иҿаԥышәеырц шәгәы итамкәа шәыкам аԥсуаа рмилатра шьақәзыргыло атәы зҳәо аматериалкәа.

– Уара сызуазцаауеи, ара адиректор дыкоупеи.

– Сара ара аус зуеит, шәышԥасзымцааua! – уи азанаат еидгыла дшахагылазгьы цәыримгазеит.

– Сара ақалақьтә комитет аҿы снеины, ара исзыруа расҳәоит, – аееидкылара далагеит, лѡыза длыцхраарц налыдцаны.

– Уи ауми саргьы истахыу, – иҳәеит Леуанти. – Амала уажәытцәкьа уа ак шәзалгом. Избанзар даргьы ҳаргәаара иацәшәо итәоуп. Абзиараз!

– Актәи амазаныкәгаѡ иҿы сцоит, – дмақаруа дындәылтцит лара.

– Ус зыкоуцеи? – икалаз изеилымкаауазу ма иаҳараны иказ дацәшәозу узеилмырго, дзыԥхьаз ахәычқәа иргьежьуан адиректор.

– Ҳара арт ҳарҿагыланы ҳақәпарц ҳееидаҳкылоит, уара урыцхраауама?

– Рус кәарцар, ицон, ҳзырԥырхагеи?

– Нас иаҳԥырхагоу зака алырхуа удыруама? Иццакы-ццакуа ас иаауазма угәаныла?

– Иаакарцо зегьы цәгьахәыцрада ҳзазнеири?

– Ҳагәхьаа иагоит, уара утәала? – азцаарақәа неиқәырԥсон, урт ртакқәа убас инагзо.

– Ауаа рацәа рнапы аԥаѡоны, ашшыбгьыц цеит рхәеит, ирѡуа ахьынзаиашоу гәататәыми.

– Уаԥхьаанза ак ахыумҳәаан! – Леуанти азы дзааԥшылозшәа, ашәкәы уаѡоы имырбакәа, ахцәажәара иаладыргар шыкалоз хырѡ азиухьан.

Акабинет дыѡдәылтцын, аитакра ашьтахь аурок имамзи, арцаѡ тып шыказ иҿынеихеит. Ахәычқәа рахь даннеигьы, иус уамак дзазхәыцуамызт. Уи ашьтахьтәи амшқәа рзгьы, акы игәы иалазамызшәа, иусурахь днеиуан, анапынцақәа наигзон, игәы итаз уаѡоы изымдырратә. Гагратәкәа макьана ирыламкьысцызт. Леуанти дыԥшын Бориси иареи ианбарыԥхьарыз ҳәа. Рызбахә уаѡоы игәаламшәазшәа, ирыԥхьозмызт, апартиа аусзуѡцәагьы акы иазԥшызар акәхарын. Ҽнак Леуанти аурок ахьимаз ашә Виталик ихы аакылеикит.

– Борис ателефон изасит, асаат жәаба рзы аобком аҿы дыказароуп ҳәа. Уара иумыԥхьази?

– Мамоу.

– Ишиԥхьаз удыруазар итахын.

Леуанти аены хәлаанза Борис ихынҳәра дазҿлымхан, егьи иусурахь уаҳа дызкылымсит. Аухантәарак шәкәык дзамыԥхьеит, цәаҳәак изымѡоит, инапы акы акуамызт. Ателербага дшадтәалаз атх неигәеит, арахь дызхәаԥшуаз еиликаартә ихшыѡ изазышьтуамызт. Данкараха ацыхәтәан дамхацәеит. Ателехәаԥшра апрограмма анынцәагьы, акраамта ус дтәан. Данааԥш шьта дышьтамларгьы кәалон, аха маҷк иԥсы изшьозар игәахәшәа, ииартахь днеит. Аобком аҿы Борис иарҳәаз еиликаарц итахын. Ашьыжьза маҷк дамхацәеит. Иан даалырԥшит, аусура дагхон азы. Ажәжәаҳәа иҽааилеиҳәан, иара убасцәкьа ихаҿы ирыцқьан, иаармарианы акы днацхазшәа кәаицан, ашкол ахь иҿынеихеит. Актәи аурок имамзаарын, уи дагьазымхәыццызт. Дышиашаз аурыс школ ахь дцеит.

– Абиуро ыкан, – акоридор аҿы ишааиԥылазпәкьа, дналагеит Борис Леуанти изцаара атак. – Ҳаҷкәынцәа азәгьы ацтәыкацара итахымызт, ус тынч изеилгоз цьыршьон. Абиуро иалаз рызцаарақәа злаказ ала, ҽеи ҳшақәдмыршәоз анызба, ажәак сҳәар кәалома сҳәан, хаҳәк хаҳәык иқәмыргылакәа, сзыргәамцуаз сыгәтыхакәа сҳәеит.

– Иаҳҳәап?!

– Ателехәацшра есуаха садтәалоуп сҳәеит. Сыжәлар ыҟзам, изынцаз уаҩы иҳәом. Арахь ҳҭагылазаашьа бааԥсуп ҳәа сналагеит. Ҳашәкәы егьсгәаласмыршәеит, уа ианымыз ракәын сызлацәажәоз. Ус ҟасымцаргьы, еиҳа еицәаз ҳакәдыршәон ҳәа сыҟоуп. Избан акәзар сара сашьҭахь абиуро иалаз лалагеит, аха илалагеит аха, ирҳәоз ҳаґоу иаҳааит. Ашәкәы знапы ацазҩыз, ажәлар ираґацәаны, иаакәдыргылеит. Х-ҩык апартиа иаларцеит, русурақәа ирымырхит. Егьырҭ рус рҭыԥкәа рҽы ирыхәаԥшырц иҟоуп. Нас итегь уасҳәоит, абаа, уажәы сыццакуеит иаарту аурок ахь.

Леуанти иусурахь амҩа даныхын, аха дызҽыз ахь ихы ыҟазамызт. Иурокқәа шаанҵәазцәкьа, втобуск дыҩҭалан, Аҟәаҟа ихы ирхеит. Иҭагәтасуа амҩа иахьаныз амашьына ана-ара иаангылон, уажәи-уажәи иҭалон, иҭыцуан. Иара иԥсахы еибакуан, амала изҽҭуамызт, акы иҳәаргьы изаҳауадаз, анықәцаҩ играфик дахьԥшын. Ирлас аҳҭны-қалақь дналагылар иҭахын, дзышьҭаз русурақәа рҽы дрыхьзар бзиан, акәымзар иабоуԥшаауаз, ахәымехан акаҳуажәра ицон аԥшаҳәахьы.

Авокзал аҽы автобус данлалбаа, атролеибус ахь деихеит, таксик икрын ҳәа дыҟазма, ԥарала еснагь ирыцҳаз арцаҩы. Уццакуазар уардынк уақәтәар еиҳа иеиґьын, ақалақь мҩа архәарақәа аарла ишьҭыхуа, еицақь инцәыцаххуа, цәгьаԥсышьала амҩаду ианыз атроллеибус аасҭа. Ауаа дрылцны, знык данылкаԥа, амҩақәа неихҵәа-ааихҵәа, апарккәа ааҩшаны, мҩахәастала мацара, амузеи аҽы дынкылҟьеит. Дзыцәшәоз данымиеи – хаԥа шьаҭар дыҟамызт. Аекскурсиа мҩаԥызгоз зҕабцәақәак ашә азааигәа арымз иқәтәан.

Игор заҵәык дахьынхоз идыруан. Уи макьана аҩныҟа днеихьазу здыруадаз. Леуанти даапшыр акәын ҷьара, иҩны днеины изцшра иқәшәар ацкыс. Ашьшьыҳәа амҩа днанылт, авокзал азааигәара уаҭахқәак змаз Марыхәба иҽы днеиааныза, аамҭа цытк бжьысырц. Аихамҩа иавҵаз амҩаду даваланы дышлеиуаз, атроллеибус иақәтәаз Игор днаихьаԥшит. Аатгылартахь днатрысит, дахьзаны дагьақәтәеит. Ауаа ииулак днарылсит, дзышьҭаз иҽынза дназарц.

– Зцаарак сыманы сааит, – уаҳа уаҩы дрызҽлымхамхартә, ҭынч дааиацәажәеит. – Зегь раԥхьа – иҽыцу акыр ыҟоума?

– Ирыцхьақәеит, ҳачкәынцәа ирҳәац рҳәоит, азәгьы ашәкәы мап ацәимкыцт, – уи ала ииҳәарц иитахыз Леуанти еиликаауан: Гагра ма Гәдоуҭа анапаҵаҩцәа ирыҽцәажәозар, зегь раԥхьа аус злаз – ашәкәы мап ацәырымкыр акәын.

– Уара, ажәлар шышьҭыхтәу шәазхәыцхьоу?

– Ажәлари ҳареи ус аимадара ҳамазам, ижәымбазои, уара! Знапы ацазҩақәаз роуп ҳазцәымшәо иҳамоу, урҭгьы ражәа акакәзароуп, хара-бгьара ҳцәажәар, аиакәым ашҟа ҳкылыргоит. Амала аиҳабырагьы, макьана иҟарцара рзымдыруазар акәхап, азәык-ҩыцьак ирыҽцәажәоит акәымзар, ауаа рахь икылыргар, иалцра рыздыруам ҳәа сыҟоуп. Усшәа избоит. Ишҳазкылԥшуа удыруаз!

Атроллеибус данлалбаа, уаҳа дхьамԥшзакәа, амҩа днанылеит. Урҭ аҩныцҟа еицәажәон азы, еицлыбааны еицрыцыр иаҳа ишеиґьыз дазхәыцуа, Леуанти Гагра ицоз автобускәа раангыларҭахь днеит. Иаарласны ицоз ыҟазамызт. Адәыгба ықәцхьан. Амлагьы дакуан, иԥарақәа дреигзо мацара, чахаақәаки зыки ааихәан, еицифеит. Итегь итахгәышьан, арахь имҩақьыра иазымхар ҳәа дшәо, акассақәа рахь днеит. Абилеҭ ртиуан, ус анакәха саатк аҽынза автобус ықәцуан. Шьта шылашьцара лашьцахьан, автобус данталоз.

Ашәкәы шырхьчара заҵәык акәын хәыцыртас дамехак амҩан дызмаз. Ирымаз мҩа заҵәык акәын – ажәлар рышьҭыхра, – арахь уи шыҟаитцара издыруамызт. Ажәлар ршьапықәгылара заҵәык акәын аиҳабыра еснагь изыцәшәоз, акәымзар азәазәала зегь рхәаеуан. Ари ас шакәыз злымҳа инҭишьуаз уи ртахымызт, иагьацәшәон. Автобус ласны знык Бзыԥта илеиндаз, маҷк дыцәаны, шандаз, нас азә диԥшаарын, диацәажәарын, ак еиликаарын… Ас, ишырҳәоз еиԥш, рҽи рнапи еиқәца итәазаауазма.

– Леуанти! – адырҩаены апартеиҽкаара амазаныкәгаҩ Шалахан Нургалиев дааирзырҩоит. – Апартиа ақалақьтә комитет актәи амазаныкәгаҩ Кванталиани дсыԥхьан,

исеиҳәеит Москваҟа ицаз ашәкәы унапы шаҵаѡу. Анапаҵаѡцәа рус иалаҵәажәоит апартеиҿкаарақәа рҿы. Уаргьы уҵакпхықәра атәы араҟа ҳалаҵәажәарц ҳадырҵеит.

– Уаҳа зҵахым! – ибжьы ѡыҳареикит Леуанти, арҵаѡцәа рҵыҵ аҿы иҟаз ҵсыуеи, қыртуеи, шәамахьи, урыси – зегьы ираҳартә еиҵш. – Амала убас иҟамлааит, зегьы ирамҳәаазакәа, апартиа иалоу х-ѡык шәааизаны, сус шәалаҵәажәо. Еиҳаразакгьы, идырны ишәымаз, аобком абиурои ақалақьтә комитет абиурои рыкәцарақәа рыла сусзбарахь сшымнеиуа. Иааажәга снапы зҵаѡу ашәкәы, ҳколлектив шәырзаҵхьа, нас доусы ииҳәо аабап.

– Исырҵар иаазымгои.

– Ишәырымҵар, сара сиекземплиар аазгоит, арҵаѡцәа сырзаҵхьоит.

– Иуҳәаз расҳәоит, ҳазкәырҵо аабап.

Аены ус ғәгәак Леуанти изыҟамҵеит, акы дахьзарызшәа дышгәыгуазгьы. Иибацыз ибеит, ирҳәац иаҳаит. Шьыбжьышьҭахь аѡны дыҟан, итаѡы Инга лааира дазҵшны. Уи англыз бызшәа дазыҟаиҵалон, ианылҭахыз рѡнгьы длыҵшаауан. Уи аены ашкол аҿы имамыз шәкәык ахьз лҳәеит, уи даҵхьарц лгәы итан. Аѡны дааины илгарц лабжьеигеит. Данааих англыз бызшәа маҷк дазыҟаиҵалар иаҳа иеиҕьын. Лара данцашаз, ашә днылагылон еиҵш, даатгылеит.

– Саби иѡызцәеи иаха еизаны иҟан ҳаѡны. Шәкәык рѡит ҳәа раҳаит, аха изызцаара дшырзымдыруаз аҟара еилыскааит. Иахьеидтәалаз снармышьҭзеит.

Аҳа! Абар дара рхала рнапы ахьаадырхаз. Урҭгьы мѡаҟәцатәын, иакәымз ак ҟарымҵарц. Леуанти дҵышәырччо ахәыҷы длыхәаҵшуан. Иаха иҟалаз азы адырра мазала илҭарц азакәзар, иѡны дааины ашәкәы лгарц зылҭаххаз? Абри ашкол зҕабгьы илныруан аҵсуаа кҿацаланы ишрымаз.

– Саргьы снапы аҵаѡуп, амала азәгьы иабымҳәан, – иҳәеит иара, иахьаҭахымыз имырзакәа, иахьаҭахыз ишналгарыз амѡа дыкәиҵарц.

Адырѡаены Леуанти, заа дышгылазгьы, иҿгьы имызәзәацызт, агәарбжьара дыбжьаланы, дыццакуа агәашә данаадгылоз Инга лаб Барцыц Виктор. Ала макьана иҿарымҳәацызт, иҕыҟны дакыр ҳәа дшәан, аҵшәма рҵыс днаццакит. Агәашә иадгылаз, длахҿыхза дшыҟазгьы, аѡныҟа дмааит.

– Ашәкәы жәѡоит ҳәа ҳаҳаит, – иҳәеит иара, агәашә нҵыц аҵшәма дахьынеиҵылаз. – Уаѡы иамҳәаазакәа шәызҿу закәи?! Шәарҭ шәусурақәа шәрымырхуеит, ажәлар ҭынчза аѡны итәоит ҳәа шәаҳама?! Ианышәҭахыу аѡны сыҟоуп, иарбан усзаалак азы сшәыҳәоит.

Уи дшааиз еиҵш дныҵабеит. Леуанти днахынҳәын, акран аартны, иҿы зык накәиҭәарц, инапқәа ааиргәаѡоахьан еиҵш, «Жигули»-к агәашә иаадгылеит. Виктор цуҭак ицатәииз Бениа (Кьахыр-ипа) Уасика амашьына даатыцит. Аҵшәма аѡныҟа длеирц даниҵхьа, аҭакс Уасика дҵааит:

– Виктор ара дыҟазма?

– Ааи! – Леуанти уамашәа ибон минуҭқәак раҵхьа инахынҳәны амѡаду ахь икылсыз Виктори иареи ахьеиқәымшәаз.

– Ус акәзар, уи иахь сцеит. Иуеиҳәаз уаҳаит! – Уасика имашьына дынҭалан, иаақәыргьежьны, дызлааз ала днахынҳәит.

Ажәлар ргәы былуан. Ашәкәы знапы аҵазѡыз урҭ рахь ишәаны ицәырцуамызт, ҷьоукгьы уи мцхәны ирҵхьазон; аиҳабыра ракәзар ауаа рахь ҵа рҳәазомызт, зынзак акгьы рызцәыргамзар иаҳа иеиҕьаршьон. Дырра рмоузакәа ажәдар нханы иҟан. Хара имгакәа Леуанти Кьахырипа иҿы дынкылҟьеит, ашьыжь изааиқәаз рызбахә иеиҳәарц.

– Ажәлар рыда ҵсыхәа ҳамазам. Аиҳабыра ҳазцымҵуа даеа ус хәымгак ҳазкылыргаанза, акы ҳеазыҟаҳцақәар бзиан, – абри дазкылсит Леуанти иажәа ахыркәшамҭаз.

– Виталик, ара утәеи! – иааѡналазгьы аҟәардә наиирбеит. – Уаѡы изымдырзакәа иааиқәшәазшәа, Бзыпҭатәи ақытсовети Пицундатәи аҳаблсовети рҿы инеины, ҷьоукы абри ашәкәы ахабар жәдыруама, ауаа лахь рыртеит, ҳаҷкәынцәа ирхаразар ҳхала иахәҭоу иақәҳаршәоит, шәаҳзаҵхьа ашәкәы ҳәа, аҳәара ҟарцароуп. Шәгәы ишҵаанаго?

– Уи бзиоуп, цьоукгьы ҳарцахцыхып, – Леуанти ихаҽы ааиқәлашеит. – Уи аиҽкаара Виктор илшоит. Саргьы сеаласырхәуеит.

– Знапы аҵазѡыз азәгьы уахь дкылсыр ҟалазом. Уи аус аиҽкаара ушалахәу иаразнак еилкаахоит. Виктор дсыҟәшәартә иҟаҵа! – Кьахьырипа Леуанти иахь ихы наирхеит. – Мамзаргьы – уаагыли! Иатахзам. Зынзак ак шәеазышәымкын. Схала зегь еиҽыскааует.

Убри аены Амра лҭашәааанза, Борис иусураҽ дыҟан. Анаалашьца иплашьзаҵә ааишәиҵан, дындәылтит. Ашьшьыҳәа амѡаду илаваиршәын, шьапыла мацара Уасика Бениа иҽы дынкылсит. Еижәлантәымзи, Кьахьыраа ракәын, рыгәра иаҳа еибагон. Хара имгакәа, амашьына ашьхарпы шыҟаз иѡабжьалеит. Виктор Барцыц игәарп инадгылан, Уасика аҧшәма диҧхьеит. Уи дааины амашьына дынҭалеит.

– Аѡныҟа ҳлеип шәхацәазар!

– Мамоу, – Борис иааҽахиҵәеит. – Иузааиз зустқәоу аѡны ирдырыр ҳҭахзам.

– Еилыскааит.

– Ҳаиҭалагахома?

– Ҳаиҭалагартә аамҭа ҳҭагылазами?

– Убжьы ҳароумкын!

– Ашәҟәы дәықәышәҵеижьҭеи, хымз-цшьымз цахьеит. Дыррак ҳамҭазакәа шәызтәази?

– Уаамҭа ааит абыржәы. Иуаҳар заа, ма ашьшьыҳәа узтәазомызт. Шәааи, ҳазқәныҟәаша планк шьҭаҳхып!

Убри ашьҭахь акәын. Гәдоуҭа араион аҟнытәи дааган хаҵак, имашьына хәыҷы иманы. Уасика Бениа апсҵы днаҽатәан, ақыҭа дыѡрылалеит, заа изыкәшаҳаҭхахьаз ахацәа ахьынхоз ргәашә днаѡсны днагылон. Уи иватәаз, амашьына зтәыз дыѡтыҵуан, даагьежьны агәашә аҽынтә аҧшәма изҽиҭуан. Ахаҵа дааир – адырѡаены абри асаат азы Бзыпҵа аусҳәарҭаҽ дырбар шырҭахыз иеиҳәон. Аҧхәыс дааир – лхаҵа уаҵәы дахьыналышьҭшаз лирдыруан. Убас ақыҭа иаалсит ирзымдыруаз амашьына, ирымбацыз ахаҵа даманы, уаѡы хырѡ изыҟаимҵеит наскьа игылоз амашьына апсҵы иаҽатәаз Уасика.

Ианаамҭаҵәкьаз цыҭ-ѡык ахацәа аусҳәарҭа аштаҽ азәазәала иааидгылакәеит. Уаѡы хыхь ихеигаломызт, рхала дара ѡеиуамызт, инеидахәыҭхәыҭло иаакәхеит. Иаазгаз дрыздыруамызт, аха уҳәан-сҳәанқәа рацәан, рнапы зларкуаз зцырхагаз рыздыруамызт. Изхарыцхьаз азы азә дышпаарыдымгылари ҳәа ишыцшыз, амѡаду аҽы иаангылаз амашьына хаҵәакәак лалбаан, агәашә иааҭалт, Виктор раҧхьа дгылан.

– Цсрак ахь ҳцон, шәеилагылоушәа анааба, иаҳзымчҳакәа ҳааит, – иҳәеит иара. – Уҳәан-сҳәанқәа рацәоуп, ишәаҳауеи, шәызхеизеи?

– Иаххәо ҳаздыруам, уара, – ибжьы ныҵеикит руазә. – Арахь уцшыр – иҟоу зегь рхәаҵәкьоит, анахь уцшыр – цьоукы ҳаизакәар ртахыуп, иҟаҳцо ма иаадыруандаз.

– Иара усгьы ҳанеиқәшәах, ақытсовет ахатәаѡы иҽы ҳнеины, иҟоу еилаҳкаап. Ҳаҷкәынцәа апартиа иаларцеит, русуракәа ирымырхуеит, ак ҳзымдырзо ҳахьтәоу – цхашьарацәкьоуп.

– Аиаша уҳәеит… Цьоукы шәеицны шәыкәнеи! – азәы инарабжьеигеит, Викторгьы, ѡыцьа ицны, амардуан дѡаҽагылеит.

– Иҟоу уасҳәап, – уи ахантәаѡы иҽацхьа длатәеит. – Аҧсуаа ирѡыз ашәҟәы азбахәык ҳаҳарц абра ҳааидгылеит. Иаарласны акы ааҳаҳәа, иубоит зегьы уск-уск ҳамоуп. Саргьы, сѡызцәа сыманы, аҧсрахьы амѡа санын, ауаа анызба, сааит. Аҳәса рымш ҳҭынхак далаҧсит, умбои.

– Ашәҟәы азбахә ҳәа сара шәара ижәдыруа ауп издыруа, – иҳәеит ақытсовет ахантәаѡы.

– Ишпаҟаҳцои нас?

– Акрыздыруоу.

– Ақалақь аиҳабыра ааугароуп. Ҳара ҳаапшауеит.

– Сцап, ирасҳәап, дара аауеит ҳәа сыҟазам аха.

Ауаа еизаны ианрыԥхьалак, аиҳабыраҟәацәкьа иаразнак икылсзомызт. Урҭ рхатәарнакцәа аарышьҭуан, ус акәын ишалагоз арҭи егьырҭи реиҿцаарақәа. Амала дара ирыцны иаауан амилициа аиҳаби КГБ аиҳаби, ма урҭ ацәгьаҳәара иазкыз русзуѡцәа. Иааз ирыҿцәажәарц аклуб иныѡнеибагалон еиԥш, амилициеи КГБ-еи рмашьынақәа ахьеивагылаз иаарыбжьалеит атакси. Уи длалбааит Кәакәасқьыр Иасон иашьарала изааигәаз Кас иԥа Лиова.

– Ара исыԥхьада? – ашырҳәа дѡыҟәнан, аклуб уныѡналаанза, ԥьоукы днарыдгылеит. – Закәытә еизароузеи иҟоу?

– Арахь уѡнал! – рҳәан, аклуб ахь днарышьҭит, уи иихәаз амшала длаԥшыҟәызцақәаз шгылаз дазымхәыцзакәа.

– Иаҳзааз, шәыххь згеит, – даақәгылеит Виктор, – аԥсрахьы амѡа сшаныз, ԥьоукы гылазшәа анызба, аусҳәарҭа агәарԥ ахь сааит, акыр ҟалозар еилыскаарц. Усгьы аԥсуаа ашәҟәы рѡын, ҳҭагылазаашьа злаҿеим ала, знапы ацазѡыз кыдцаланы ирымоуп ҳәа, уҳәан-сҳәанқәа рацәазоуп. Ара еилагылазгьы ргәы иалаз убри акәын. Иҟоу еилаҳкаап ҳәа ақыҭсовет аҿы ҳнеит, аха, еилкаа анаҳмоу, ақалақь аиҳабыра аарц аҳәара ҟаҳцеит. Аиашаз ихәытцагәаны аиҳабыра залацәажәои? Ашәҟәы шәымазар – шәаҳзаԥхьа, иану иашазар, иашамзар еилҳаргап. Ирҳәо цабыргызар ҟалоит, иашамзар ҳхала ҳармыкәзбри.

– Ашәҟәы ҳара иҳамазам, – Гагрантә ииаз ҿааиҭит.

– Ус акәзар, иҟоу цқьа иҳашәҳәа! Иахьа март 9-оуп. Иара рѡижьҭеи акыр цуеит, асҟаамҭа лацәажәарак аимузакәа изыҟоузеи? Аиаша анызаргьы ҟалоит ҳәа сгәы иаанагоит, избанзар хәыҷы-хәыҷла аԥсуара ызуеит, ҳҿы шәаҳаушәа ҳҟалеит, арахь нхарҭа-нцырҭа ҳмоуа, ауаа Қырҭтәылантә иааргоит, ҳмаҷхазеит. Уажәааигәа Гәдоуҭантә иаауа дгьылк рышәҭазом, уи акәындаз Бзыԥта иқәынхо зеиҿыцуам, ҳазҳазом, наҟынтә иаауа 50-50 сотих рышәҭоит, ас изыҟалазеи ҳәа, аколнхара анапхгара иалахәыз санизцаа, исеиҳәаз жәдыруоу? Ҳара ҳтәқәа адгьылқәа рызшара закәанзам, – иҳәеит. Аа, ҳауаѡ дахьнаргаз жәбоит. Ашәҟәы ахьыҟазаалак иаажәга! Иану гәаҳҭап.

– Ашәҟәы иалухи, Виктор, – уи данылатәа, иҭып аҿынтә дѡагылеит даеазәы, – иара усгьы иҳамбазои ақыртқәеи ҳареи ҳзинқәа шеиҟарам. Гагрантә иаарышьҭыз иахьа, аԥсуаа шәабаҟоу сҳәом, абра ииз, иаазаз заҟаѡы шәыҟада? Нас шәхәыҷқәа ара иир, ирызҳар, рыхдырра Қартынтә ишьақәдыргылар, ҳаԥхьаҟа ҳаҷкәынцәа рыҿдыртуама?

– Аѡмсагкѡы аусура лаҳҭоит ҳәа, Қарҭ ҳцароуп, ари закәи? – дѡагылеит даеазәы. – Авокзал аҿы аус рураны иҟоу зну абгьыц Қартынтә иаҳзааит. Акрыфарҭа еиҳабыс иарҭаз, Қарҭ дымцакәа, ара дрызрыдрымкылеит.

– Сара уамашәа избоит Аԥьырѡара захьзыз Ипнари ҳәа хьзыс изарҭаз, – дѡаԥкьеит даеа хатцак. – Аԥсуа хьзы рыԥсахыр, аԥсуа хьзы зарымҭеи, ма ажәытә аанырмыжьуаз. Аԥьырѡара аԥьшьаҳаирҭа иадҳәалоуп, аҭоурых амоуп, нас ҳҭоурыхгьы ҳарзуама?

Гагрантә ииаз ҿыртцәомызт, ажәак, ѡа-жәак наларцақәазаргьы. Ауаа рыгәтасра акәын иатахыз, нас ргәы иалаз маҷхәызма, доусы ртәы цәырыргеит. Ирзымдырзакәа ҳашәҟәы иарбаз азцаарақәа цәыцырҳәеит. Аиҳабыра рхатарнакцәа ззааз рызхара анрыкәырҳәацәа, аикәшәара ирулак ихдыркәшазшәа рун, иѡдәылтцкәеит. Урҭ ирышьҭагыла иаауаз ргәы дырдахьан, илахҿыхза иаақәгылеит. Ажәак, ѡа-жәак зҳәаз ракәзар – ихацәаны рхы рԥхьазо, доусы ииҳәаз рҿыцуа, рыѡнатақәа рахь амѡа ианын. Виктор иакәзар, иѡызцәа има, алаԥшхырԥараз аԥсрахьы деиҭацеит, ууанза дцаны иаара алазамызшәа.

– Уи акрацанакуеит, – иҳәеит иҟалаз азы аинформациа зуаз Кьахьырипа, Леуантии иареи анеибаба. – Амала Пицунда агьырзыкамцеит, сгәы иалоуп. Уажәы Гәдоуҭа уцар сҭахыуп. Унеи аҵара-дырра аҟәшаҿы. Иҟоу иану еилкаа! Бзыԥта имѡаԥысыз атәы рмаҳар ҟалазом, ишахцәажәо гәаҭа.

Леуанти, усқәак рцыхәала дшыццакуаз адиректор Милор иеиҳәан, иурокқәа ашьыжь имѡаԥигеит, заа Гәдоуҭа ақалақь дазнеирц. Ақытсовет аҿы иҟалаз еиликаарц дизааит Лерик Цыхьычба. Уи уаѡ кьаҿк иакәын, дцыхцыхуан. Итакси ала аены аус иузомызт, ихатәы машьына «Волга-21» ала дааит. Леуанти, дшыццакуаз аниба, дахьцоз ааиликааит.

– Леуанти! Ара уааи! – аҵара аҟәша аиҳабы икабинет ашә аартны ихы нкыликаанза, зҭыпаҿ игыланы ателефон иасуаз Шамба ихаҿы аалашеит, итрубкагьы иаразнак инықәицеит. Леуанти уи уажәада димбацызт, иара ихьз ҳәаны дахьиԥхьаз ԥьеишьон. Изшьапык апротез аҵан азы, уажәи-уажәи атәара, агылара ицәыуадаҩзар акәхарын, бжеиҳан дызгылаз. – Иҟоу-иану аасаҳәи! Аизара шәымаҵәкьазма?

– Ааи.

– Иҟоу удыруама: сасцәаҟәак ушьҭаланы иааҩналоит, аԥсуа шәкәоуп изышьҭоугьы. Изжьаҟәароуп. Уара унеи егьи акабинет аҿы. Уа итәоу аԥҳәыс ууалыҿцәажәа. Уи лыгәра згоит. Узԥшыр – ҿыц ҳаибабар ст҃ахыуп.

Егьи акабинет аҿы зыкәра ыҟаз ԥҳәыск дтәаҵәкьан. Зегьы рхымҩаԥгашьа ишацклашуазгьы, Леуанти шиакәыз аниҳәа, иаартны аҵәажәара далагеит.

– Иахьабалак ашәкәоуп излацәажәо. Ажәлар адгылоит, абааԥс. Бзыпҵагьы еизарак ҟалеит, аха еиҿкаамызт рҳәеит.

– Еиҿкаамызт, аха убас еиҿкаан, иазырура рыздыруам, – иҳәеит Леуанти.

4

– Исаҳаз удыруоу, – Баҭыр Ҷьанар ихшыҩ ааирԥарит, рҩыԥьегь аҩныҟа ианцоз. – Зҳабк усураҳәа даҳзаазаарын, дрыдрымкылеит ҳәа сыҟоуп.

– Азҳаб дарбану? – Ҷьанар ихшыҩ ааԥархазеит.

– Апҵа иан длаҳәшьаԥҳауп ҳәа сыҟоуп.

– Иуазҳәада?

– Акадрқәа реиҳабы иахьа машәыршәа даасҿаҳан, лоурысшәа еиларгәагәашәа, абас зҳабк даҳзаан, аҭыԥ ҳамамызт, уажәы иҳауит, дысзышәԥшаа лҳәеит.

– Дзуст҃оу уалымҳәазар, заҟаҩ зҳаб ыҟоу…

– Шьасиа… лыжәла ҳәа илҳәаз сгәалашәом. Уи еилаҳамкаауеи.

– Дабаҟоу лара? – уи данырҵааз аахыс шьҭа ҩы-мзы инареиҳан, «уажәоума аҭыԥ анроуз?» ҳәа ааиҿыцҟьахьан Ҷьанар, ианаамҵаз иҿааникылеит, уи лызбахә шидыруаз Баҭыр идырыр итахзамызт.

– Ашықәс ҿыц ааиааанза акәхап.

– Апҵа ак иҳәаҟәатәкьон, – Ҷьанар «ак игәалашәакәон». – Иара ҳизнеип. Иан ма цкьа иҳалымҳәоит.

Иара Шьасиа лызбахә ахьаацәырԥыз дышьҭнаԥаауан, дәахьыла иааимырԥшырц ихы дақәпон акәымзар. «Уеихәлаҳазшәа уҟалеит, иухьи?» ҳәа иҩыза дыхҵеиклон. Уажәы длахҿыхызшәа даатҟалар, изыхкьаз Баҭыр еиликаарц илшон. Иахьа-уаҵәы дауазар ҳәа дшыԥшыз, аамҵа ыкәха ицон, лара лыхабар ыҟазамызт. Аҵыхәтәаншәа уи леиԥш иҟаз азҳаб замана иара дизыҿхәаран ҳәа игәы изаанагарызи ҳәа дхәыцуан. Иаалыкәыршаз арԥарцәа маҷызма, илзымдыруаз азә иахь лхы лырхозма. Нас игәы аабжьажьахуан. Лара лыда гәырҕьара имоурызшәа, ихы ибон. Дахьнеиуаз, дахьааиуаз илымҳа кыдын, лтызшәак иалацәажәаны, дахьыҟаз еиликаарц. Рҿы азы ҭартәазшәа, уи лтәык рҳәомызт. Шарԥыеҵәа ашьыжь иаацәырҵуан, нас уаҩы ибомызттәа.

– Апҵа, уан даашьҭи! – ҿиҭит Баҭыр, агәашә ианазааигәаха.

– Аҩны дыҟазам. Лаҳәшьа лгәы бзиам ҳәа лаҳан, иацы дцеит. Мчыбжьык аҟара дынхар ҟалап.

– Лаҳәшьаԥҳа аусура дашьҭазма?

– Азынра зны дыҡан. Уи аахыс дмаазацт.

– Лан дахьычмазаҩыз азакәзар?

– Сыздыруам. Амала аусура уамак дақәдмыргәыҕит.

– Иларҳәеи?

– Акыр ҟалар – адырра баҳҵоит рымҳәеи.

– Уажәы аҭыԥ ыҟоуп, адырра шәызлыҵома?

– Ицода… – ақыҭа ахьз иҳәеит. – Нан дцеит, дааны деиҭацоу здыруада. Арахь Шьасиа, лан дычмазаѡызар, усура дзаару здыруада.

Џьанар иитҳахыз зегьы еилкаан. Шьҭа еицәажәоз еибырҳәозгьы цкьа дазызрѡзомызт. Баҭыр шьҭахьҟа иҷанаааиха, иаргьы днаишьҭалеит. Иѡыза амѡан дхәыцуан, иихәыцуаз далацәажәон, ицыз дымзырѡыргьы иуазма, ихшыѡ иара изкызар. Шьасиа данаai дрыдрымкылеит, аҭып рымамызшәа ҟаҵаны. Аха, ѡы-мзы, хы-мзы раахыс, усура ирыдыркылақәахьаз ыҟанеи. Азәгьы дрызкылпшцәомызт акәымзар, аҷыц нхацәақәак иреиуаз аҧсшьарҭа ѡнаҷы ирбон. Ацпхақәа зкыз ихадаз ауаа ракәын. Аҧсшьарҭаҷ ихадаз адиректори акадрҟәа рҟәша аиҳаби ракәымзи. Аҧшәмара зуҭаз иитҳахыз наимыгзози.

– Сгәы иаанаго удыруоу, – Баҭыр игәашә днадгылаанза, иашьа имашьына уа ишгылаз ибеит. – Оҳ! Мамсыргьы дааины дыҟоуп. Сгәы иаанаго уасҳәап, – уи дызҷыз ахь даахьаҳәит. – Шьасиа захьзу азҕаб ҳқыҭа датәым, аҷеак, дрыдыркылап ҳәа ргәы иҭазамызт. Аха аҧсуаа ирѡыз ашәкәы амшала хылагәыла еилами, убри злапдыргаша иашьҭоуп. Аусуцәа акы ргәы иаанамгарц, Шьасиа даажәга ҳәа ҳарҳәеит, ҷныҳәак роур ҳәа ишәоит. Дааҳамгар еиҕьзар? Угәы ишпаанаго?

Џьанар ақәҷимҭит. Шьасиа, усура ҳәа арахь дрызкылгар, есымша дибаларын, дылзааигәахарын, иудыруази динасыпхар. Ус изыҟамларгьы, даҷеазәы иахь лхы лырхозаргьы, иара иааигәа дыҟамзаауази, цхыраарак лҭахызар, инапы наимырхарызи. Амала… уи изычҳарызу? Ицәа дҭахьҭшьуан. Акраамҭа аѡны даанхарызу асҟатәи изыпшныз азҕаб? Аҧҭа имдыруази усцәкьа ак ҟалахьазар. Анцәа иџьашьахартә, ус агьимҳәеит.

– Бзиа збаша! – Мамсыр даадәылҵын, Џьанар инапы ааимихит. – Аѡныҟа ҳлеип, – иҳәан, ихала аҧхьа днагылеит, иааиз дылирдырырц, ипҳәыс даалыпхьеит, урысшәала ихәычқәагьы днарылабжьеит, рбжьқәа дмырдуурц.

– Аусураҷы иҟоуи? – дцааит Баҭыр ианылатәақәа.

– Иеиҷкааy маҷгәышьоуп, аха аус ууртә иҟоуп.

– Ари ашәкәы азбахә иуаҳауеи? – дазҷелымҳан Баҭыр.

– Иееим иҟалаз, – игәапхаҵәкьомызт Мамсыр. – Аиҳабыра ирзашшит, шьҭа знапаҵазѡыз илаҧшыкәҵа ирымазаауеит, изырҭахи?

– Ашәкәы иаҳәо иашазамеи? – иџьеишьон Џьанар.

– Шәарҭ азәыр шәнапы аҵаѡума?

– Мамоу, аха қытацпхьаза акыр еилызцо ауаа алпшаауп, сара иахьынзаздыруа усоуп, – иҳәеит Баҭыр.

– Шәкәык шәнапы аҵажәмыѡааит, шәеышәымкьашьын!

– Иаҳцәызыр ҳәа ҳзыцәшәои?.. Ашьҭацарҭеи агаражи?..

– Умацара ухы уазхәыцыр, аха иузааигәоугьы лаҧшыкәырҵоит.

– Ус умҳәан, цхашьароуп! – иааицәымҷахеит Баҭыр.

– Сара сцароуп, – дѡагылеит Џьанар, аешьцәа акы еимркыргьы еибабарын, иара дырпырхагахарымызт.

– Уаангылеи! Акы ҳнацҳап, – дааиҷаххит Баҭыр.

– Хәлеит. Ҳарахә гәарлоу здыруада, – дыѡдәылҵит Џьанар.

Мамсыр иҟазшьақәа шигәампхазгьы, Џьанар амѡан уи дихаштит. Ихшыѡ зегьы Шьасиа лахь иҟан. Аиҳаразак лбара, ма иналхьыпшра дахымгәаҡуази, аиҳаразак лышьҭымҭ ахьыҟаз анидыруаз. Аус злаз уи лыпшаара аҵацгәы иман. Шьыжьымҭан шаанза амѡа дыҟәлар, ҽнак ала дышпаизымпшаарыз шьҭа зыхьзи зыжәлеи идыруаз. Адырѡаҽны иара дызцомызт, аусураҷ дымнеир, адиректор ацҭәы шьҭихрын, аха нас сабшымзи, ѡы-мшы ихы дақәиҭын, ахәаша аҽны афатә зладырхиашаз азы ирыҭатәыз заа ишарын.

Асабша аҽны аншоз амѡаду ахь дкылсхьан. Автобус дшазпшызгьы, иудыруази даангыларгьы ҳәа, инапы анѡышьҭих, машьына хәычык аанҷасит. Уи дыкәыршәтраа Аҟәа дѡанагеит. Уаантәы ишиашаз Кәтол ицоз автобус дҭалеит. Џьабаа уамак умбозаарын, знык уздәыкәлар.

– Ушцаҟоу? – иара идтәалаз автобус иааҭалаз ахаҵа, раҧхьа иахьҭаҵәыз аҭыҧ анааникыла, дизцааит.

– Ҟоҳ! Иахәа, ари уара уоума? Угәасымҭазеитеи. Бзиарас иҟоузеи?

– Иҟахи, уажәыцәкьа ашәкәы ауп усс иҳамоу.

– Иҟои зырҳәа?

– Ашәкәоҩ Цьниа, амузеи адиректор Аргәын, нас Гәдоуҭатәи агазеҭ аредактор дихаҭыҧуаҩуп, ижәла схашҭит, апартиа иалцаны, русурақәа ирымырхит.

– Уи шьҭа ижәабжь ҽыцума, иҽыцу акыр узҳәозар ҳәа сухәаҧшуеитеи.

– Аҧкәынцәа ирыпхьоит азәазәала. Сыҧкәын иҧхьан, сдырҳәацәеит иҳәеит, аха дхьамцит. Убри еилыскаарц акәын сзааз.

– Иара усгьы иихәои?

– Аколнхарақәа рҽы русзбара иалагарц иҟоуп иҳәеит. Ауаа рхы шымҩаҧыргара издыруам.

– Умбои, иахәа, иҟоу: аҧыхьа ауаа ргәаҟны иршьуан, нас русзбара аколективқәа ирырҭон. Иҟалаз ухаҵазар – уақәшаҳаҭымхан. Уажәыцәкьа ус иҟам, аха русушьақәа еиҧшыми. Ҳрыдгыларуп ҳаҧкәынцәа, ҟаҵашьас иаҳҭо сыздыруам, аха…

Ирҳәоз иацәыпхашьомызт, аха маҧк ишаҵәшәоз ҩашьомызт, рбжьқәа нытцакшәа ишеицәажәоз ала. Иара убас акәын автобус аҩныцҟа иныцак-аатцак ишеидгәыпламқәоз. Цьоукы ҽыртуамызт, еиқәпсы итәан, рыблақәа цархәны, урт иақыртқәан ҳәа зхы зҧхьазоз ракәхарын. Амашьына, амҩаду иаанытцны, ақыта агәахьы ицоз амҩа иананыла нахыс, ана-ара иаатгылацпхьаза, аҩныцҟа ҕархон, ацәажәбжьқәагьы маҧхон. Ашколи аусҳәарҭеи зҭагылаз ашта ианҩавала, Цьанар дыллыбааит.

Цьоукы дрызцаар акәын. Иқәыпшыз аҧкәын раҧхьатәи ицәанырра зызцәырцыз данылзааигәахоз еиҧш, ишьамхқәа цысуан. Зегьы иара ихәаҧшуазшәа игәы инаҭон. Ак ицырбаар ҳәа дшәозшәа, амалагьы шамахамзар уаҩ дахьыкәумбаауаз ақыта гәы дықәгылан. Иаацәырцуаз, аҧсшәа наиаҳәаны, иахьрымҩаз индәыкәлон. Ашьшьыҳәа амҩа дҩанылеит, ашкол аҽы аҵәцәа бжьы анга, школҧкәынцәақәак ихьзарын ааигәахәын. Шьҭа шьыбжьон илхыпон. Иашаны хәыҧкәак ашкол агәарҧ иаатыцит. Цыт-ҩык иара дызлааз ала рҽылархеит, егьырҭ иара дызныз ала иаауан, иагьааихьзеит.

– Ижәдыруама Шьасиа… дахьынхо? – лыжәлеи лыхьзи неидкыланы иреиҳәеит.

– Иаадыруеит. Илылоухи? – дгызмалза даацәытцаҧшит зҕаб цәрышкәак.

– Аусурҭа дашьҭан, – ирхианы имаз ажәақәа рҽааирхеит.

– Илзуҧшаама?

– Нас закәи, – иаргьы иҽааирҕәгәеит.

– Ибыхьи бара, дзыхҭабки?! – еицыз даеа зҕабк лҩыза лцәажәашьа лгәаҧхомызт.

– Дызхалышьҭоу еилаҳамкаауеи, – даатгыломызт аҧхьатәи.

– Шьасиа абыржы адәқьан аҽы дыҟазароуп, уаалзыпшы! – иара, иаҳа деилызкаауаз лакәызшәа, лҩыза дахьыкҽалцалоз лгәамҧхакәа, даанылкылт аҩбатәи. – Ари улзымгәаан, ихарҟьацәаны дыхәмарлоит, – иныцакшәа абасгьы наиалҳәеит.

Цьанар даатгылеит, егьырҭ еицны инаиаҧысит. Иара даахынҳәит, аха адәқьан дыҩнамлакәа, харантә дыпшуан. Уа дыҟамзар здыруадаз ҳәа даахәыцхьан, лара данаадәылцуаз. Арахь лҽаалхеит. Дахьцарыз дақәымшәо, ихы шымҩаҧигарыз изымдыруа, ишьа мцхәы икшо, амҩа даанхалеит. Ишьаҽақәа неихигеит ашьшьыҳәа, лара длыхьзарц. Ишьтахьҟала акәын дшааиуаз. Дшимбозгьы ибла дыхгылан, даеа цкы цхак лышәцаны, резина кьаҽк хыхь иақәцаны; уи лыхәда ишҩыцагылозгьы, зегьы азыцәахуамызт, лыхәда ҳаракын азы. Даахьаҳәны дналыхәаҧшырц длыхгәаҟуан, арахь игәаҕьны дызхьаҧшуамызт. Лара мцхәык дшымццакуазгьы, дихьзахьан, абар дивсуан.

– Шьасиа?! – даалызхьаҳәит иара, дааунашьтызшәа ибеит, дагьаалахҽыххеит, ишьамхқәа кәадамызт, игәы мцхәы еисуамызт, макьана зынза аҭыҧ ишықәымзгьы. – Мшыбзиа!

– Бзиа збаша! – даатгылеит лара, итацәыз лнапала, лхаҽы зынзак иаартны, иԥыҳаракны иҽаҳәаз лыхцә шьыцәрак иаалҽаԥсоз напхьаҳәо.

– Бара бахь амԥа сануп.

– Бзиала иаабаша!

– Амала бахьынхатцәкьо сыздырзом.

– Иусмырбои, – дцышәырччон блала мацара, лҽыналхеит, иаргьы дналывагылартә.

– Ара баасыкәымшәаргьы, бԥоны зласԥшаауази?

– Уназызцааз иуарымҳәои. Харазам.

– Амала бԥоныҟа сызнеизом.

– Иуҳәо закәи, абранза уааны, аԥоныҟа ушԥамнеиуеи?

– Сахьынтәааз бдыруашәатцәкьоуп ишыбҳәо, – ихарҟьацәамкәа дагьааччеит иара.

– Исыздырзом, аха асас данузааи, абзиара игәы итамкәа, ушә дхыцуама.

– Сызхабзааз бдырыр бтахзамеи, бзымцааузи?

– Сзырццакуеи. Аброуп сахьынхо, – агәарбжьарала уназҽаԥшуаз аԥонеихагыла наилырбеит. – Уҳазлеир, угәы иатаххар, уззаазгьы умҳәари.

– Даара бцьашьахәызаап! – изымцәахит иибоз.

– Уаатымгылан, уаҳтаз! – лыԥоныҟа дызлацашаз дныбжьагылеит, иара иҽынеихозар ҳәа.

– Ббеиахааит! Сатабымцан, уахь сызнеизом. Бара усура башьтан ааигәа.

– Ааигәатцәкьа акәым, ашыкәс ҽыц ҳанталон.

– Шьта башьтазамеи?

– Аусура салагар стахыуп, аха сан маҷк лгәы баапсуп. Лшьапы даакәгылааныза, сзылцырцзом.

– Дышцаҟоу?

– Акыр деиҭьуп, аха лымала дсызныжьуам.

– Усҟан бахьазцааз атып ҟалеит. Быпшааны ибаххәарц ҳадырцеит. Еснагь итацәу атып ҟалазом, бымбои.

– Убри азы уаама?

– А… ааи! – ииҳәарыз ааиҽамшәеит азныказ. – Арахь даеа уск сыман… баргьы бызбар еиҭьуп сгәахәт.

– Сабоудыруеи?

– Убасҟан уа банықаз бзымбеи.

– Уаантәы ииаз сан лаҳәшьа макьана даҳтоуп, аха агьсалымҳәазеитеи.

– Уи илыздырзомызт. Аусура бтаххозар, лымҳа тшьык ҳзыҟаца, бан лаҳәшьа данлеиуа аламталаз. Нас сара сеитаауеит, ус иатаххозар. Саар бтахыума?

– Бзиала уаабеит! Амала усҟан, аԥоныҟа умнеикәа, умцааит!

– Абзиара бзыҟалеит! – днагьежьит иара.

– Иухьзи, арцыс? Уеысмырдыркәа узцеи?

– Цьанар сыхьзуп сара.

Дшаалызцәырцаз еипш длымцабарц, лымала дааныжьны, иҽынеихеит иара штахьҟа. Лара даатгылт, иара знык аҟара даахьаҳәааныза. «Абзиараз!» ҳәа аанарго, инапы анылзиҟьа, ларгьы усшәа ныҟалцан, даеазнык даалызхьапшааныза ҳәа збаны, рынхарта шыҟаз лҽыналхеит. Дааизхьаҳәыр лтахын, аха ус лызгабра илнарҟацомызт, уи дизҽелымҳан, деилылкаарц лтахын, арахь иара иеааимыртцәеит, ихьз ала акгьы лыздыруамызт. Абас иҟаз ауаԥы дылдыруазма ҳәа лан лаҳәшьа длызцаарц лгәы итан. Иаалхәақәаз зтаз лартмаҟ ныкәца, ахәыҟацртаҽынтә данааԥонытцуаз, лан лаҳәшьа дшаалҽаҳазгьы, Цьанар дылдыруазар еилылкаарц, дзылмазцааит. Уи арцыс лусура мацараз дшымааз гәԥарас илыман.

Усҟан ақыта атқар аҽынтә ихынҳәны иааиз автобус иара дталахьан. Ҳамтанык ара иаатгылон, уажәи-уажәи ишьтахьҟа асаркьа далпшуан, иудыруази лара, акы лтахны, ҽыц

дааҵәырҵуазар ақыҭа агәахьы ҳәа. Зеааизызгақәаз дрыламызт, дара автобус иҩҭало мацара иандыртәы, аныҟәцаҩ имашьына аус аирун, инаирҵасит. Ақыҭа гәхьааигарызшәа, амҩаду ахь автобус ахы ахьхаз иҭахзамызт. Уи зыгәхьааигоз, цқьа далпҵшны, абзиареи ацәгьареи рҷыдарақәа аҵбааны, изааигәахашаз ахьыҟаз акәзамызт. Ақыҭа аҧсабара шыпҵшзазгьы, ачаирҭақәа иаҵәкаҟараза, аус рыдуланы ишҭагылаз, амхқәа нап рыдкылара ишазпҵшыз ибазомызт иара, ибла ҭаа уахь дшыпҵшуазгьы. Ирылибаауаз абарҭ еиқәыпхьазаз знапы иарҿиаз ауаапсыра ирылаазаз азҕаб замана лцәаара акәын. Дцьашьахәын лара! Иҵьоушьашаз акәша-мыкәша агәҭа далиааит азы, урҭ дагьреиҕьхеит. Урҭқәа иара дызрызхәыцуамызт, азәы лакәын ихы-ихшыҩ зымехакыз.

Ҷьара-ҷьара иахьҭаҟәаҿақәаз автобус аатгылозма уҳәо инеиуан акәымзар, амҩа бзиан, асфальт ықәшьын, ирласны «ПАЗ» амҩаду шыҟаз иҩокылҟьеит. Еивасны амашьынақәа амҩа ҭбаа иахьаныз, аҳҭны-қалақьынза акыр бжьахозма, Ҷьанар ихәыцрақәа цқьа дрылҵааанза, Аҟәа иалагылан. Излысуаз ақыҭақәа рҿоума, ақалақь рҿоума, иахьабалак ауаа даараза ирацәан. Автобусқәа ҭәын, амашьына хәычқәа ҭәын. Дзыхьзаз адәыҕбагьы еицақь иҭәын. Аатгылартақәа ирыкәгыланы иҧшыз ауаа ҳәашьак амамкәа ирацәан, убасҟатәи лбаауан, реидара ирыцақь. Иара дышгылаз мацара, дахьлыбаашаз днеит.

Лашьцахьан, ақыҭахь ибжьаз автобус уаҳа иаазомызт. Шьапыла амҩа данын. Аҧсшьартаҿынза дҩазгоз иқәшәеит. Ашьҭахь ҿыц шьапыла днықәон. Акәапсата аналага, зган амҩоахь ихаз аборақәа дынрыцагылон, маҷк ихкәааанза. Иара ус мацара, аамҭа маҷымкәа ишицәцазгьы, уамак иҿеимырбаазакәа, аҩоны дыҩокылсит.

– Уаама, нан? – уаҳа акыр лҳәозма Надшьа.

– Сааит, бымшәан, – иҳәан, амца днадтәалеит иара, Асҭанда ихәы аақәлыргылааанза иҿирҧхарц.

– Уаҩоы иамҳәа, имырза уабакылази? – иааҵьалшьаз лзымҵәахит Асҭанда, лашьа аишәахь данааи, ран лындәылҵра даазпшын.

– Уск сыман.

– Имазоума?

– Имазоуп.

– Аҧсуа ускәа урышьҭалазар?

– Усгьы ҟалоит.

– Иахьантәарак Баҭыр дузпшын, – аенынтәарак иҟамзаара зыхҟьоз анылзеилымкаа, Асҭанда рцәажәара даеаҵьара ииалгеит.

– Иитахызи?

– Ус егьимҳәазеит, уск ацыхәала уибар итахын.

Ҷьанар тынч ихәы дадтәалан. Асҭанда акҿыҩорахьы ускәак дырҿын, лашьа дҩагылааанза. Ачанахқәа ықәылган, аишәа аарыцқьаны, дышьҭалеит. Иара аенынтәарак дахьыҟамыз лгәы ицхон, иагьа умҳәан, лашьазаҵә иакәын. Лан ҿымҭкәа лыҕьаҵәыҕьаҵәра лара лахь ииасуан. Баҭыр иҿынтә ҵәах имазамызт, аха уигьы ицәизеитеи. Ҷьоукы маза уск инапы ианырҵазар? Ма зҕабк дигәаҧхозу? Ус акәзар, уи дарбаныз?.. Дабаҟаз ҽнак хәлааанза?

Асҭанда Ҷьанар дылхьаамызкәа, аха уи дарҵысын, уск ацыхәала ҷьара дцазар, даарын. Дизхәыцуазаргьы дылхаштуан, избан акәзар Баҭыр, акраамҭа аены рҩоны дыҟазаргьы, дыгәхьаалгахуан, ихаҿсахьа лыбла ихгылан, дыцәар лыпхыз далан. Иаҳа иугәхьааз иакәымзи цхызырла иузцәырҵуаз. Иара Ҷьанар дибар итахызар, есымша аусураҿ диқәшәон, аены, аҩоны дизаазар, ҵгак иҧшаарын; иҩоыза иҿы ус дааиргьы ҟалон, иагьеиҩоызцәан, иагьеигәылацәан. Аус злаз иара акраамҭа Асҭанда дибалар итахын, изцигалак рҩоны дааит. Лани лашьеи рзы уи мазан, цәанырра ҷыдак рҩоыцьегь ирызкашәарын ҳәа уаҩоы игәы иаанагазомызт. Аамҭа анрымаз, Баҭыр ҽнак хәлааанза Ҷьанар иҿы дтәазаауан, ма Ҷьанар Баҭыр иҿы дтәазаауан. Баҭыри Асҭандеи ирымазаз ааргамахар, урҭ хаҵареи цҳәысреи рыбжьаланы, гәыргьарыла ҭаацәарала еиҿцаакәааанза, Баҭыр ишиҭахыз Асҭанда лгәарҧ ахь дзааирымызт, Ҷьанаргьы ицәыцәгьахон имаҳәхараны иҟаз иҩоныҟа анеира. Реиҩоызара еибрххарахон. Ихадаз Баҭыри Асҭандеи зеибамбо

ииаҟәхон, еснагь цҳаражәҳәаԥык дрыбжьазаауан. Ларгьы илҭахымызт аиԥызцәа зымеицхырааура, еицны мҩык рзаамго, изеицымцәаҕәо, изеицымрашәо, салк рыбжьалазшәа инхар. Џьоукы рыцәгьа рҳәарын, уҳәан-сҳәанҟәа еихаргыла-еиҵаргыла ирыбжьарцарын, агәеихшәара ахы ытцнахуа аҽынза. Убарҭкәа раҵкыс абыржәы ишыҟаз еиҳа еиҕьаршьон бзиа еибабоз. Баҭыри Џьанари Асҭанда даныхәыҷыз ддырхәмарлон. Лашьеи иԥызеи дышрыцыз мацара, лызҳауан. Џьанар даара дылҭахын, аха Баҭыр иаҳа деиҕьалшьон. Урҭкәа ауаа ирызгәаҭомызт, еснагь иахьеицыз иашьцылахьан, еицырымбар иаҳа иҵьаршьарын. Асҭандеи Баҭыри аеҳәшьареи аешьареи акыр ирнаалахьан, бзиа еибабоз реизыҟазаашьақәа рааста. Заҟа ирҭахыз еидтәалан, ауаа иахьырбоз, иахьырымбоз, ирҭахыз иахьаҭахыз иеибырҳәон. Ашкол лалгара акәын рԥыцьегь зызпшыз. Лара далымгацкәа хаҵа дцозаргьы агәхьаа лымазамызт, иара ус иҭахымызт акәымзар.

Ашьыжь Асҭанда заа дышгылазгьы, лашьа аԥоны дыҟазамызт. Лан илыздырзомызт лыҷкәын дахьцоз, уи ажәгәар аҽынтә данаахынҳәуаз, иара аԥоны дшыҟаз шылбахьазгьы. Азҕаб илзеилкаауамызт леиҳабы ихьыз. Ас иееиҭакны иеылирбазомызт, игәҭакы усгьы иҳәомызт аха. Ан лгәы иҭаз здыруадаз, амала «дыҷкәыноуп, дцазар даап» лҳәон. Зны-зынла аеҳәшьа лгәы шынтҵсаауаз лан иллырдыруамызт. Раб дытцәԥаншьапызацәын. Лашьагьы дытцәԥаншьапызацәын. Лара, дахьқәыпшыз акәзу здыруадаз, азаҵәра дацәшәон, рабиҵара ахьазымҳауаз хьаалгон. Уи азы бжьагарак ыҟамызт, еилацәажәарак мԥаҵгамызт. Цәԥаншьапзацәла иааиуан, арахь ақәрақәа ыкәҳаны рызҳауан.

– Шьыжьбзиақәа! – усҟан Џьанар баҭыраа ргәарҵ днықәгылахьан. – Аешьцәа аԥоны иҟоума? – дрызцааит иара, Мамсыр иԥҳәыс данаадәылц.

– Миша дыҟазам, – лҳәеит лара лхаҵа изы. – Баҭыр уажәытцәкьа дааиуеит, – аԥоныҟа дналган, дналыртәеит.

Џьанар апҳәыс зыхьз лҳәаз дарбаныз азныказ изеилымкааит, маҷк иааԥьеишьашәа днал҃аапшит. Аҟәардә даахан днатәан, ателербага дахәаҵшуан, иԥоыза даиааныза, аамҵа игарц. Данааигьы аҵсшәа ааиҳәан, дындәылпҿеит, абыржәы ииарҭа дшыԥагәылцыз мԥашьо, ихахәы еилажәжәа, иблацәа ҭчаа. Уи адәахьы иҿы изәзәан, ирбо дааԥонашылахын, дышиашаз иуатах ахь днеит. Икьаҿ ҿыц ишәцаны, ихы ҳәаны, дыцкьа-шәкьа данааи, шьҭа ҽырбара ицоз диԥоызан.

– Миша ҳәа уҭаца дзышьҭоу Мамсыр иоума? – дцааит Џьанар.

– Иоуми, иаргьы ларгьы рхҟәа ааинырҟьааит ҳәа уаҳаит! – игәамҵ-хамҵра иахьа ишцәырымҵыз удырратә, уажәытцәкьа дтынчын, игәы иҭаз иҳәеит акәымзар. – Жәа-шыкәса раахыс еимоуп, ҳтәык аалимырбеит. Ахаҵа акыр даҵсоуп алухи.

– Ихьз зылпсахи?

– Лара изылпсахрызи зугәахәуа. Ихала иҵсахит. Мамсыр ҳәа сыхьз рҳәо. Урыстәыла дузза сызлалазаауеи иҳәеит, азәы иҳәо уаҳахьоума!

– Зашҭа уҭоу иашәа узымҳәар, узыкәшәо уздыруам, умбои иҟалаз!

– Уигьы иашагәышьоуп. Бгеиҵыхра ҳауазар умбазои, ҳтәы ҳкып ҳәа ҳаҿуижьҭеи. Аҭоурых ҳгәалаҳаршәап, ԥышә шыкәса раахыс уи ауми ҳазҿу. Ҳашҭа шәҭагылоуп, ҳашәа шәхәа ххәоит. Даргьы, Аҵсны ҳашҭа иахәҭакыуп, ҳашәа шәхәа рҳәоит.

– Иацы узсышьҭази?

– Ҳазлацәажәоз уи акәымзи. Аҵсуа шәкәы иахырҟьаны, ҳаилаԥынтырц ҳаҟоуп рҳәеит ачкәынцәа, акыр уаҳауама?

– Сахьылаԥеиуа уи ауми ирҳәо.

– Аха азәгьы ак ҳабжьеигазом, угәы иаанагои, ас ҳтәазаауама? – Баҭыр игәы ҭынчмызт.

– Ҳабацои? Иаҳзааигәазоу «Бзып» аредактор ихаҭыцуаԥ Ахьиба иоуп. Ма аредактор ҳиацәажәарын!

– Ҳашәхьча иҳәома? Акыр узыкаҵозар, ухала аус ууроуп.

– Ииҳәо ҳмаҳауази.

– Ишәаны азәгьы иеирцысуам.

– Ма Кьахьырипа ҳизцахрын.

– Сгәаныла, ҳааԥшыр иаҳа иеиԍьуп.

– Иуҭахызаргьы ҳааԥшып, – диқәшаҳатын Баҭыр. – Мамсыргьы шәмыццакын, зегьы ианраамҭоу рҭыԥ иқәлоит ҳәа дтәоуп, иибо закәу сыздыруам. Амала уик игәра згошәа. Жәаха дышцәажәоз угәалашәоу? Уи зегьы бзиоуп, аха. – Џьанар иааинырит Баҭыр, дызлацәажәоз ԥсахны, даҽеак ашԛа дшиасуаз, – иацынтәарак уара уабаԛаз?

– Аиаша уасҳәар уҭахызар… – Џьанар избаны иман иаартны дцәажәарц, избан акәзар Аԥҭа иан дшаахынҳәлак, зегь еилкаахон, иара Шьасиа лҽы изымгәаҍьит уи аԥҳәыс избахә лалымҳәарц лабжьеигарц. – Аиашаҵәкьа уҭахызар, иацы ашьыжь санааԥш, – уи мцы хәыҷык налеиҵар акәын, игәҭакыҵәкьа иҩыза зынзак дзазымнеирц, – ҳдиректор Важьеи уи икадрқәа рԛәша аиҳаби ҳареи ҳаизыԛазаашьақәа саарызхәыцит, аԥхьа зны зҍабк дрыдыркылырц дырзаан, дрыдрымкылеит ҳәа иҳаҳаз ашьҭахь.

– Нас? – иааизымбатәбарахеит аԥшәма рԥыс.

– Умбои иԛалаз: ииашаны ҳазхәыцит ҳәа сыԛоуп Важьа амца шижәлоз шидыруаз атәы. Ҳхы иаҳархәап уара убри, даагап азҍаб усура! Сҩоаҵьан, слызцеит.

– Иуҳәо закәи?.. Нас дуԥшаау?! Алакә саҳауеит. Илхәеи?

– Рыцҳарас иԛалаз – лан дычмазаҩыцәкьоуп. Убри лшьапы дыкәсыргылааназа, сызлеизом лхәеит.

– Ах, уи, Важьа, дыкәгазар акәын аха! Иугәалашәоу нԥьнырс данықаз, сақыртуоуп ҳәа иҽеишьуан. Ушԥақыртуоу, у-Зыхәбаиазар, иахьа уагыруоуп, аха уаԥсуа хылҵшьҭра захәаа ракәын, иухамшҭын ҳәа иҽаркшон. Ус ауп, аха сгәы иалоуп ус ахьакәу иҳәалон, аҽаасҭа! Иҳамбазакәа, аԥсшьарҭа аиҳабыра шԥеики! Уажәы саԥсыуа хылҵшьҭроуп, ишәхашәмыршҭын ҳәа иҳәалоит рхәеит ианаааиқәырклак.

– Ауаа рмаршәа кышьа дақәшәеит, умбои, – даақәыԥсычҳаит Џьанар.

– Ҳароу, уара!.. Иааҳаднагалаз зегьы ҳартәуп.

– Шәааи, шәлатәа! – Баҭыр иани лҭацеи шьыжьхьа аакәдыргылеит. – Баҭыр, – лара лԥа даахьалырԥшит, ирҭази иареи, рнапы зык накәҭәа, ианылатәа, – духьк збоит, нан, заԛа ибзиоузеи!

– Ааи! – иҳәан иара, машәырны игәалалыршәазшәа дҩоаҵьаны, иуаҭах днықоналан, флакон бзиак зҭагылаз аацәыригеит. – Аҳәса Рымш аҽены ҳҩоыцьегь ҳахьзала Асҭанда илызнаагап, Џьанар!

– Даара ибзиоуп, аха уара иааухәазар ухала илыҵа, саргьы ак сԥшаап.

– Мамоу, ҳҩоыцьегь иҳазхоит.

– Зҍабк дуԥшаазар сгәахәын, иуцысхып ҳәа сцааит, уара Асҭанда хәыҷы лакәзаап хьаас иумоу. Нас уигьы дшәыргәырґьа, Анцәа днеигзааит! – уаҳа акгьы лгәы иҵашәомызт ан.

5

– Лиова Кәакәасқьыр! – ҿаарҭтит, итакси наргыланы данаақәгьежь. – Адиректор дуԥхьоит.

Адәахьы зынзак илашьцан, шьҭа ара дыԛан АТК аиҳабы ҳәа уарҳәар, иулахәмаруаз ҷьушьарын, аха, иԛамлоз егьыԛамызт ҳәа, диԥхьозаргьы иитаххарыз дазымхәыцзакәа, иара иццакышьала, ишьаҿа сса ирлас еихго, хыхь дҩоыхәнан, амазаныԛәгаҩогьы уажәрааназа дтәан ҳәа дыԛазамкәа, лыгәхьаа икзамызшәа, адкыларҭа днықонысын, ашә ааимԥааны, акабинет еицых агәҭа днықәгылеит. Аиҳабы ихаҭыԥан, иблақәа цырцыруа, иԥаца па еиқәа аҵкыс еиқәаҵәаны, дтәан апартиа ақалақьтә комитет актәи амазаныԛәгаҩ Квантелиани. Уи дзыдтәалаз иаҿаԥшьыз аишәа хәхәа иадтәалази аҭзамц ирыкәыршаны игылаз аҍәардәқәа ирыкәтәази ақалақь аиҳабыра ракәын. АТК адиректори апартеиҿкаара амазаныԛәгаҩои, урҭ иахьрылатәаз, цқьа иубартазамызт. Азәык-ҩыцьак ирылаԥсаз аԥсуаагьы рылазҭуан. Амҵ цыруазар иуаҳауан. Аҭынчра ааилеигеит Квантелиани, иааҩонашылаз игачамкра даалихырц иҵахызшәа:

– Кәакәасқьыр Лиова уара уоума?

– Ааи!

– Сара изласаҳауала, аус бзианы иууеит, иуоуагьы маҷым.

– Сашшзом.

– Нас иахьа ашьыжь, згәы намзаз цьоукы урыцны, аизарахь узнеии?

– Унеи рҳәан, сымнеии.

– Иуазҳәада?

– Уи дзустоу сыздырзом.

– Уахьнеиз иубада?

– Уа иҟазгьы сыздырзом.

– Иуҳәо закәи?

– Усҟатәи здыруазар, амашьына назгозма, иназгаргьы аорган рмашьынақәа ирыбжьасыргылозма.

– Иумбои уи шус мазаз шудыруа.

– Имазан ҳәа сымҳәазеит, сзыцшәо усзар, смашьына сыманы снеиуазма сҳәеит.

– Угәы зынамзои? – ҷыц деитатцаауан актәи.

– Ус зҳәада? Сара снеит унеи ахьырҳәаз.

– Узланагалада ҳәа стцаауеит.

– Азәыр силанагалама?

– Уа иқәгылаз ирҳәоз уақәшаҳату?

– Сара аполитика сеалазгалазом. Схәыҷқәа роуп уахгьы-еынгьы исхәыцуа. Аполитика сзеилкаазом.

– Узҷеу аус еилукаауоу?

– Сызҷеи?.. Схәыҷқәа раазара ада ус сымазам сара сымҳәеи. Уахгьы-еынгьы аус зуеит, млак, хьтак иамкындаз ҳәа.

– Иашами! Аха унеи ҳәа баша иуарҳәама?

– Сыздырзом.

– Иуазҳәаз зуцәахуеи?

Дакәша-дахыкәша изцаарақәа еиҧшын, иитахыз цьара ак изиҷеыхуазар ҳәа. Лиовагьы, ииҳәац неитаҳәо, дхьацуамызт, аиашаз еиҳангьы издырзомызт. Арахь Кванталиани игәы аацицәазеит.

– Исҳәаз шәаҳаит, – иҳәеит иара ацыхәтәан. – Шәызцаарақәа ртак даҽеакала исзыҟацом. Издыруа еиҳаны исызҳәом. Аамта цацәеит. Соушәыжьыр шьта аѡныҟа сцап. Стаацәа цшыми.

– Уабоуҳажьтуеи, иаҳтахыу зцаарак атак ҟаумцазеитеи, – аѡныцҟа даара ишоурахахьан, актәи аҧхзы иҷыкәнатәахьан, егьыртгьы рҧсы аарла еивыргон.

– Иҟоу жәдыруама, – Лиова икьаҷ ахәда цхзыла ицәаакхьан, – соужәмыжьуазар, абыржәы ахышә скылпоит. Акы ансыхь, схәыҷқәа раазара шәыхәда иқәуп, – ахышә ааимицаан, изшьапык нкылихит.

– Аа, уҧсы уақәитуп! – изааигәақәаз неихьынҳалан, иааиханы даақәдыргылан, ашә ааимпааны, дноурыжьит.

Длалбаапан, алашьцара дналазит, ахьта илалар ҳәа дшәаны, иетаҳәхәо. Аусура ашьтахь иѡызцәа атаксиныҟацаѡцәа дрызцшлон, ицутаҷеынза днаргарц. Уажәшьта ушьтызхуадаз, аамта неихьан. Иаргьы дзаатгылазомызт, дыццакуа амѡа данын, дышшәозгьы, акыр дхатцаны ихы ибон. Аѡны итаацәа изцшын, ираҳақәоз-аеак, дзыхҟьоз-дзынҧоз иацәшәаны.

Урт рымацара ракәындаз, иашьцәа, урт рцацәа уҳәа даеа гәылацәакгьы, аѡны ѡныртәаа итәан. Аиҳабыреи урт рматцуарқәеи ишьташәарыцар ҳәа ишәаны, адырѡаухагьы ара еидтәалан. Урт ргәы рмышьтырц нарабжьаганы, усгьы ҽенак бжьах ҽенак аус иуан, АТК шыҟаз дцеит шаанза. Аенынтәарак уаѡ хьаас дышимамыз еиликаан, иаҳа игәы ртынчны, дхынҳәит. Ҷкәынцәақәак тәан. Иѡны дарааза ирпхалон, харц зацәы асаркьа днадтәалан,

ихаҽы ширыцкьоз, лашбжьк геит. Иԥшәмаԥҳәыс дындәылкьан, Леуанти длыма, даахынҳәит. Лиова исас аԥсшәа наиеиҳәан, ихаҽрыцкьара хыбжа-еыбжаны изаанмыжьызт, анагзара дналагеит, аҭамзаара даҳәаны.

– Узқәшәақәаз соуҳәарц сааит, – иҳәеит Леуанти.

– Акгьы сақәымшәазеит, иҟалазеи ҳәа инасазцаа-аасазцааит.

– Иҟадаз?

– Аиҳабыра хыцәаны.

– Ироуҳәеи?

– Акгьы сыздырзом сҳәеит.

– Уара, мчыла ак уҽысхуашәа иҟалар сҭахзам.

– Иауеи, избаз уасымҳәои.

– Сара аԥсуа шәкәы снапы аҵаѡуп. Ашәкәы ҳахьчароуп. Шәарҭ шәхымѡаԥгашьа акраҵанакуеит. Аҵхагәахьы ианнеиуа сааит, азәы сибар сҭахзам, ара сшыҟоу раҳаргьы сҭахзам.

– Аиаша уҳәоу, Кванталиани уааишьҭу? – зхаҽы амхуа, асаркьа дшанԥшылоз мацара ицәажәоз Лиова, ибла аартны, арахь дааԥшит.

– Уара угәы ишԥаанагои нас?

– Уажәгьы угәра згазом. Кванталиани уааишьҭзар ҳәа сшәоит.

– Иухьи, уара Лиова, ари ҳаҳәшьапа дреиупеи! – иааԥьаршьеит итәакәаз. – Игәра шԥоумгои!

– Ари аус аҽы утәы-стәы ыҟазам, – иҳәеит Лиова. – Утәы иоуп урзра зыкәманшәалоу.

– Аиаша уҳәеит, – Леуанти уи диқәшаҳаҭын.

Убасҟан акәын Лиова акыр дымшәа-дмырҳа дзыкәшәакәаз анаацәыригаҵәкьаз.

– Иалҵри утәала? – Лиова иажәа данаалга, итәаз Леуанти изцаауан.

– Ашәкәы шаҳахьчо ауп аускәа рцашьа зеиԥшрахо.

– Ишпаҳахьчои?

– Шәара шәыхиазар, ишәзааҳацҳауеит иҟаҵатәу. Шәыхиоума?

– Ҳашпахиам.

– Фырԥьанқәак ҳкып! – аишәахь дааскьеит Лиова, дызҽыз иус далгахьан.

– Мап, – дѡагылеит Леуанти. – Шәбеиахааит! Ари аус азбахә ала сахьнеилак изжәуазар, акыр саԥсахома.

Дыѡдәылтцын, амѡа данын, аха шьҭахьҟа, аѡныҟа, акәымкәа, Барцыц Виктор иахь. Уи иԥҳа Инга аены ашьыжь иалҳәахьан, есуаха лаб аҵхагәҭаны дшаауаз. Ақалақь аиҳабыра иԥхьозаарын, Пицунда агараж аҽы аус ахьиуаз иаакылсны, дыргалозаарын. Қәрала уи акыр деиҳабын азы, иара ишҟа дааирц адырра изиҭомызт, иапсан ҳәа иԥхьазаны, ихала дмаауазар. Аамҭа ԥшымызт, зегьы аускәа ԥьара-ԥьара ируан, аиҳабыра ракәын ари апроблема ашьҭазаара иаҳа изылшоз, дара рус акәымзи. Арахь зегьы еилкаатәын, нас уск мѡакәуҵар уҭахызар. Убри азакәын уахыла Леуанти дыздәыкәлаз.

– Аиаша уасҳәозар, – Виктор, аҳәатәы рацәаны иман азы, Леуанти ара цытрак даатымгылар ауэомызт, рхәы иахьахатәаз иҭааз дааирзрѡоит, – ха-ха дсыцхьахьеит Кванталиани. Еилыркаарц ирҭахыу акоуп, рызцаара еиԥшуп азы. Бзыцта иҟалаз ҳаиԥылара ашьҭахь, аухаҵәкьа исыцхьеит. Кванталиани инаѡсан, уа итәан аѡбатәи амазаныҟәгаѡ Воронов Нугзар Вахтанг-ипа, ани аурыс жәла зманы иҟоу ақыртуа; нас Агырба Заур, ақалақь анагзаратә комитет ахантәаѡы, Гагра КГБ аиҳабы дыҟазамызт, аха саԥсыуоуп ҳәаны ихатыпуаѡра згаз Каландиа Борис, Пицунда «Интурист» анапхгаѡы Баҕаԥшь Рем. Зегьы сгәалашәом, аха исгәалашәакәо уасҳәап, – иҳәан, маҷк ифарц ихәы нап аиркит.

Уи аиҽцәажәара абасшәа имѡаԥысуан.

Кванталиани. Закәытә еизароузеи Бзыцта имѡаԥыжәгаз? Еиҽызкаада?

Барцыц. Схахьгьы иааиуам аҭак. Аԥсрахьы сцон, ауаа шеизоз збеит. Саргьы уахь снеит. Нас аклуб ҳаѡналеит.

Кванталиани. Амц уҳәоит. Уара ақытсовет ахь унеин, ақалақьтә комитет ахатарнакцәа ирыцхьарц рыдуцеит.

Барцыц. Ааи, даргьы ааит, ахцатәи амазаныкәгаҩ Тарнаа днархаргыланы. Сыцшызар, азәгьы ҽитзом. Убри азоуп рацхьа сзыкәгылаз. Нас егьыртгьы ыкәгылеит.

Кванталиани. Ирҳәози? Амилат зцаара иазкны, закәытә гәынамзароузеи ишәымоу?

Барцыц. Аизараҿ амилатқәа реизыказаашьа азбахә цәыргазамызт. Аҧсуаа ианакәызаалак ҽцныхәа уаҩы изыкарцазом. Аҧсуаа кҿацаланы ирымоуп ҳәа акәын ирҳәоз. Нас иаҳҳәап: аҩныргыларатә комбинат атыцантәи акадрқәа рыла еиҿкаахар алшон.

Кванталиани. ДСК аҿы заказы аҧсуаа аус руа удыруоу? Аусура ртахзам, иалцны ицоитеи.

Барцыц. Избан акәзар уалафахәыла еиқәыдмыршәеит, ашәкәы итармоит. Нас ицоиааура, Қырттәыла шәынхозар, иаҳҳәо кашәцала ҳәа иркуеит. Қырттәыла ҳашҧанхо ҳара, Аҧсны ҳаказар?! Ақыртуа телехәаҧшрала ирҳәоит Рица, Пицунда, Гагра, – зегьы Қырттәыла икоуп ҳәа.

Кванталиани. Қырттәылатәи ССР акәзами ари, мшәан?

Барцыц. Зегь рацхьаза, ари Аҧснытәи АССР ауп. Уи акәындаз, Краснодартәи атәылаҿацә ахьалаго аҳәааҿы идыргылеит Қырттәылатәи ССР «амонумент».

Кванталиани. Қырттәылатәи ССР аҳәаа ахьыкатәкьоу удыруама?

Барцыц. Сыздырзом.

Кванталиани. Қырттәыла аҳәаа Кәбан иалагоит. Шәарт Қырттәыла атоурых шәыздырзом.

Барцыц. Шәара шәоуп иззымдыруа Аҧсни Қырттәылеи ртоурыхқәа, Кәбан Ҳазар Азиас Ду ҳәа иашьтан. Нак аҳазарцәа нхон. Арахь инхоз аҧсуа-адыгьа жәлар ракәын. Иаҧсыуа дгьылын.

Кванталиани. Шәара шәызҿу – амилатқәа еилашәцоит.

Барцыц. Иашамкәа аҧәы сылоутцар, ишҧакалои?

Кванталиани. Уи ишҧа?

Барцыц. Аҧьармыкьаҿ снеит, ашыла аасхәарц. «Ари ашыла абантәааажәга?» – сцааит. «Иаҧсыуа шылоуп», – лҳәеит изтиуаз. «Ари Қырттәылантә иаагоуп, Аҧснытә акәзам», – даакәгылеит ақыртуа цҳәыс. Убри амшала роыцьегь ацтәы рыбжьалеит.

Кванталиани (аисра далагарызшәа, доаткьеит). Аҧькәреи шыла аҧсуаа ианбарымаз! Аҧькәреи Абашантә иааргоитеи!

Барцыц. Аҧхьа игылоу аҧсуаа рчыс ашыла иалхыуп. Атоурых шәзымдыруатәкьазаап. Сара ашьа цкьа злоу аҧсыуоуп. Амилат азцаараҿ икоу аееимракәа сырҿагыланы сыкәпалоит. Ҳара ҳаиқәшәара зызкыцәкьаз убри ауп – еилкаатәын Аҧсны атоурых ттцаара иазкыз зныз ашәкәы аҧсуа интеллигенциа ироызу ирмыоызу.

Кванталиани. Апартбилет умоума?

Барцыц. Мамоу.

Кванталиани. Ақалақьтә комитет ашка апартбилет умазамкәа уаама?

Барцыц. Уи апартеиҿкаара амазаныкәгаҩ иҿы икоуп. Апартиа салоуижьтеи 12 шыкәса цуеит, зныкгьы лахь смоуцт.

Кванталиани (иаацәыригоит иара ипартбилет). Абра иануп: «Қырттәыла Акоммунисттә партиа». Абриуа абилет Қырттәыла иунатеит. Уара узустоу уажәгьы иузымдырзои? Уара уақыртуоуп.

Барцыц. Сара саҧсыуоуп.

Кванталиани. Уара утаацәара зеиҧшроуи? Уаазҿлымҳахап.

Барцыц. Стаацәара бзиоуп.

Кванталиани. Ухәыцқәа ақыртқәа ирҿаургылозар калап.

Барцыц. Сгәы сыхьит ахәыцқәа ааины аҧсуааи ақыртқәеи автобус аҿы ишеисыз ансарҳәа, ма аҧсуаа Казахстанка ма Сибрака азы ихырцоит ҳәа ансаҳауа. Даара сгәы снархьуеит.

Кванталиани. Ус зҳәо аԥсуаа роуп ақыртқәа рзы, даҽакала уалацәажәоит акәымзар. Убла ааихмырҟәысзакәа, амц уҳәоит.

Барцыц. Амц сҳәар иснаҭои.

Кванталиани. Уи ашәҟәы уара уаԥхьахьоу?

Барцыц. Фынтә саԥхьахьеит.

Кванталиани. Амц уҳәоит. Аизараҿ ишәзаԥхьарц адҵа зыҟауҵеи?

Барцыц. Егьырҭ ираҳар сҭахымзи.

Кванталиани. Уа иану ҳаҳәеи!

Барцыц. Иану шәара ибзианы ижәымдыруеи. Сара изеиҭасҳәахуеи.

Кванталиани. Уабаԥхьеи?

Барцыц. Атекст аѡны исымоуп.

Кванталиани. Амашьына устоит, уцаны иаага!

Барцыц. Ари шпионроуп иаанаго. Уи еиԥш иҟоу азы ԥынҵала изжәзом.

Агырба З. А. Иумаҵәкьоума?

Барцыц. Исымоуп.

Агырба З. А. Аиаша, аиаша?

Барцыц. Аиаша! Ихашәмырҟьацәан, уаха еицәоу шәаҳауеит. Уи ашәҟәы зегьы ирымоуп.

Кванталиани. Нас ауаа зеизыжәгеи? Ақалақьтә комитет ашҟа изааумыцҳаи?

Барцыц. Аобком ашҟа зны изыѡит ҳқыҭаҿази, амѡеи, афымцеи рҭагылазаашьа зеиԥшраз иазкны. Аобком Гавва изаарышьҭит сышәкәы, усҟан ара аѡбатәи амазанықәгаѡс аус иуан, уи – Агырба, Агырба ихаҭыԥуаѡ издәықәицеит, ихаҭыԥуаѡ – аинструктор иахь. Аинструктор, ашәҟәы ахьишьҭшаз анимоу, ихала дааит, изѡыз афактқәа иашахеит. Аха зегьы шыҟаз иаанхеит. Убас Шах изкны ашәҟәы зѡхьан, ахатәы машьынақәа асовнхараҿ аремонт рзиуан, афымца шынибакәыз иара инихуан, ҳара акгьы ҳзынижьуамызт. Иалҵи?

Каландиа. Уи дделецуп, аорганқәа рҿынтә далаҳцахьеит.

Барцыц. Ааи, аха уажәы атрест – 16 а-ЖКО деиҳабуп, иааиҭахыу зегьы имоуп. Уи атрест анапхгаѡы Устиашьвили дызҿу амахинациақәа ртәы жәлар рконтроль акомитет аҿы иалацәажәон, иҟаҵоуи?

Кванталиани. Аусура дамҳамхи.

Барцыц. Уи иеиґьу дабаҟоу ҳәа дзырҳәоз шәара шәакәын. Даԥсыуандаз, – егьараан дыԥхашәцахьазаарын.

Кванталиани. Милаҵла убас ҳзеилухуеи?

Барцыц. 1954 шықәсазы Литфонд снеит, амшынуаѡ-аиқәырхаѡыс аусура салагарц. Адиректор Багатуриа аԥсуаа рзы ҭып ҳамазам ҳәа сеиҳәеит.

Кванталиани. Амц уҳәоит.

Барцыц. Убас иҟоу роуп аусураҿ ииаанкыланы ишәымоу. Избанзар шәхаҵагьы убасцәкьа шәыҟоуп.

Кванталиани. Уаха иазхоуп, акәымзар аицәҳарахь ҳаиасуеит.

Виктор иҿынтә Леуанти, аѡныка амѡа дахьаныз, акыр игәалаҟан. Ашәҟәы рхьчарц ажәлар еигәныѡхьан. Иара излаиаҳауаз ала, қыҭацԥхьаза, қалақьцԥхьаза, излауаз ала, коллективцԥхьаза ауаа еидгылахьан. Бзыԥта иҟалаз аизара иаѡызаз даҽаԥьара ианыкала, иаҳа еиҿкаахоп, ирҳәашаз иҵегь ирацәахоп, аиҳабыра ирырҭашаз агәыбґан ҳәаак аиуамызт. Урҭқәа Леуанти усҟан иабеидыруаз, даҽазәгьы ихахьы иааиуазма аиҳабыра, ԥыжәарак ргарц, русура зызкхоз. Аха Аԥсны аиҳабыра ишырҭахыз ажәлар мѡак иқәырцарц иашьҭан. Уи азы ашәҟәы ҿаԥызеуаз ҳәа ирԥхьазоз афактқәа еизыргон. Амала иҿыцыз рзыԥшааумызт, ашәкәаҿы иарбаз ацифрақәа, аиҳабыра раҳаҭыр злашьҭырхшаз ала ирыхцәажәашаз, аҽеидкыларақәа ирҿын. Иццакуан дара, ԥыжәарак ажәлар рхаҭарнакцәа иҟарымцарц.

Амшқәа рацәаны имиасыцызт, ашкол аҿы иаарылыѡит ашәҟәы знапы аҵазѡыз аламырхәзакәа, аобком апартактив шымѡаԥыргаз, знапы аҵазѡыз ишрықәызбаз, актив иалахәыз ражәа шеибыҭахаз. Уаазыцәшәашаз усын ари, избан акәзар хара имгакәа апартиа

Гагра ақалақьтә комитет апартактив еизыргеит. Ус анакәха, егьырҭ ақалақьқәеи араионқәеи рҽгьы ашәҟәы иаҳрагылашаз апартактивқәа мѳаԥгахон.

– Апартактив аҽы дықәгылеит Кванталиани, актәи амазаныҟәгаѳ, – Гагрантә ииаз адиректор Милор ашкол аҽы идеилиркаар акәын уаҟа ирзбаз. – Уи излеиҳәаз ала, аобком уажәы имѳаԥнаго аусҟәа иашаны еилкаатәуп.

– Иашаны ишԥеилкаатәу? Сара исзеилкаауам, – дахьтәаз дымгылазакәа дмырмыруан Леуанти. – Ажәлар ашәҟәы дмырбазакәа иахьалацәажәо аума иашаны еилкаатәу?

– Уи сыздыруам, аха убас ауп ииҳәаз, иара иашьҭахь иқәгылазгьы аиҳабыра иашоуп ҳәа ақәырцеит. Ҳара урҭ ҳарҽагылома?

– Иаҭахызар ҳарҽагыларoуп. Ицәыцаххәап изҽу зегьы. Усс иҟарцо ҳәа агьрымазам, қарҭаа ирыдырцо нарыгзоит, аԥсуаа еихәлаҳарц.

Ус еилеибацартә агәаанагарақәа анеиҟәшаха, реизара аҵыхәанза изнеиуамызт. Адиректор еинаалашьақәак иԥшаан, зегь еилыцит. Дымдәылтцзакәа даанхеит, ууанза аҭцааратә институт аҽынтә ииаз аҳәсақәа рус ахьхыбгалаз амшала Гагра акомҽартә комитет иаарышьҭыз азҕаб. Уи аус зынза изаламцәажәеит.

– Бихәаԥш, абас дыҟоуп, изызури? – уи лахь Милор ихы наирхеит.

– Ииҳәо иашам ҷьушьома? – даақәгылеит агыруа зҕаб. – Сара ара сиит, саазеит. Сгәы иалоуп амилаҭ политика ацәажәарахь мацара иахьиаргаз. Алимитқәа иаарышьҭуа цқьа игәоуҭахьоу? Аԥсуаа ахьзымҭало ақыртуа секторқәа рацәоуп, иабанза шәычҳари ари? Зны ихыжжуеит.

Убри аамҭаз Леуанти Кьахьырипа дибарц шиҭахыз иарҳәан, уа дизнеит, аха егьи иҭып аҽы дыҟамызт, дахьцаз рымбеит, данааишазгьы рыздырзомызт. Леуанти аѳны днеин, иҽааиҭакшәа ускәак инап рылеикит. Ааԥынра мза иҭалеижьҭеи, макьана нхара уск даламгацызт. Иаб имацара зегьы дырҽын, уигьы аҳәынҭқаррақ аус иуан, усҟан зыхьз назахьаз абҕанҷ зауад аҽы ҟазас дрыман. Дааицхраақәар цәгьамызт, аха арцаѳреи аԥсуара уси дырхашәаломызт. Уажәы инапы зиркыз амх ҭып арыцкьара ибла иабозшәа. Иихәыцуаз апартиатә активқәа рхымѳаԥгашьа акәын. Адырѳаены Аҟәа дцарц игәы иҭан. Аобком апартактив аҽы актәи амазаныҟәгаѳ Хынтәба Валери Михаил-ипа иқәгылара зныз агазеҭ ҭыцраны иҟан, иааигарц акәхарын Кьахьырипа дибарц дызиԥхьаз. Апошьҭа иаанагааназа иԥшуадаз. Аха иара дабацарыз? Иахьцалак днеины ҷьоукы днарацәажәар бзиан. Урҭ иҟаҵатәыз ҳәа мѳак удырбазомызт, аха иҽыцыз ҳәа акыр раҳахьазар, нас, уи инақәыршәаны, рхәыцшьақәа аагәоуҭар, иҟаҵатәыз ухазы иуԥшаауан. Ашьыжь амѳа дықәгыларц збаны иман.

Дабаҟаз убасҟан Кьахьырипа?

Иплашь заҵә ааишәицан, ашьшьыҳәа дыѳдәылтцны, ашкол агәарԥ дынҭытцын, ақытсовет аҽы дназаанза, игылаз «Жигули»-к дынҭалеит. Амашьына аҽынанахеит. Уи аԥсҭа инҭалан, ишнеиуаз уаѳы дахьыҟамыз ҭыпк аҽы Борис амашьына дааҭытцын, уа игылаз даҽакы дынҭалеит. Абнарахь инеиуаз мѳак ааихырцәан, амѳаду ала иубартамхартә илагылаз а-«Волга» инадгылеит. Уи иаатытцыз аныҟәцаѳ арахь даатәалан, Кьахьырипа егьи амашьынаҽ ишизԥшыз иеиҳәеит. Зымала уа иҭатәаз Борис Адлеиба иакәын.

– Иҟои бзиарас? – дцааит Кьахьырипа.

– Баграт идыруеит ҳшеиқәшәо. Шәусҟәа ҽеим сҳәаргьы мцуп, ибзиоуп сҳәаргьы сыгәра зугари.

– Иаҳа аԥыжәара абаҟоу?

– Ажәлар зыдгыло ауп аус злоу.

– Игылар уҭахыума?

– Иаҳа ишеиҕьу гәаҭатәуп.

– Егьырҭ ирҳәоит?

– Зегьы сразцааны саауазма. Лымҳаҭаск ҷьара иҟамлароуп. КГБ рлымҳа ҵаруп, иузымдырзои. Уара уаламгар, даҽаҵьара азә далагартә избазом. Ааи, нас зегьы еиҽаԥшышт, аха ажәлар шьҭыхтәуп.

– Хықәкыс иҳамеи?

– Ҳусҟәа цқьа иназыгзаша аиҳабы дҳауроуп. Валери Михаилович илшом, уара. Иҕәҕәоу даҳхагылазароуп.

– Заќа дуаѡ ќәыбҧоу ҳәа избахә шәалацәажәонеи. Изҳауа азә иоуп ҳәа дшәырехәонеи…

– Ус ҳҳәеит зегьы иахьраҳауаз, иаргьы имѡакәиҵоит аекономика, аполитика, аха иапсуара маҷуп. Арахь ҳбызшәа издырзом.

– Ашәарҭа ҳҭагылар, ҳзыхьчо дќалоу?

– Ашәарҭа уҭагылар, суцхраауеит ҳәа сыкәгыланы сызҿуам, аха уҭаҳархома.

– Актәи амазаныќәгаѡс изыкәкны ишәымада?

– Ҳазхәыцуеит. Акандидатурақәа ыќоуп.

– Шьҭа лашьцеит.

– Ааи, ҳаидыҵлап.

Аамҭа рыбжьацаны, амашьынақәа амѡаду ахь иѡцәырҵит. Акыр нахараны, ашьҭахь игылаз «Жигули» акәын. Уи шиашаз Гагранза илеит, аха Кьахьырипа дзыѡназ ахь икылсааназа, иара длыбааит. Шьапыла аихамѡа ааихцәаны, аѡнеихагылакәа днарылсит. Убас урҭ еимидеит, рыуа дзыѡналоз цқьа иузеилымкаартә. Адырѡаены Леуанти дааигартә Виталик ддәыкәиҵеит.

Усҟан Леуанти Аќәа дѡеихьан. Аҳәынҭқарратә музеи аҿы ашәы рыкәыршан. Газеҭк-газеҭк зегьы ирымҵан. Иааихәарц дцар, усгьы изыпшаазомызт, акы ааидыркит. Ацәажәара уаѡы игәы азыхәомызт. Ермолаи Аџьынџьал заҵәык ирҭааз дааиҧхьеит.

– Ажәлар реизгара аҭахым, – иҳәеит Ермолаи. – Урҭ усс ирымоуи, уара? Ари аус аинтеллигенциа роуп иќазцаша.

– Амч змоу ҳаиааиуеит мчыла ҳәа иахьтәоу умбазои. Узларақәпои?

– Бџьарк аарыларҵар ҳәа сшәоит, уара. Нас ҳадунеи ахаан ҳабла ҳзышьҭымхуа, ахьымзг ҳаманы, адәы ҳақәзаауеит.

– Аҳәынҭқарра иаҿагылоу акыр ҳҳәома, абџьар зҳаларҵои?

– Ирҭахыу ќарҵоит, аҳәынҭқарра уаҿагылазшәа, ашәќәқәа еиқәдыршәоит. Иумбазои апролетариат адиктатура ҳахьаниаз.

– Нас ас ҳтәазаауама?

– Уи зусу ацарауаа роуп. Ашәќәы ѡтәуп, аиҳабыра иќарҵо иашоу иашаму цқьа анализ азутәуп. Ақыртуеи апсуааи рмилаҭ еизыќазаашьа ахьааихьоу ҭцаатәуп, иахьынзауа иҿапетәуп. Ашәќәы шьҭацатәуп иахьабалак, СССР аиҳабыра мацара ракәымкәан, аҳәаа нхыцтәи амузеиқәа, абиблиотекақәа ироуроуп. Адунеи амилатқәа ирбароуп ҳҭагылазаашьа зеиҧшроу. ООН иадыруама ҳара ҳшынҵәо?

– Ашәќәы иѡыми?

– Уи тезисла ак ќаҳҵеит, егьи аҿыгҳара змоу ашәќәы кьыпхьтәуп.

– Уи аҳәаа иузхыгазом, ихыугар – СССР уҭаслымит ҳәа, шпионс урпхьазомт. Еиҳа еицәоу ќауҵоитеи.

– Зегьакоуп, убас ќаҳамҵар ада ҧсыхәа ҳаузом. Еилаѡынтра мацарала агьҳзалхуам. Избан акәзар аилаѡынтра зны иеиқәтәоит, ҳусҟәагьы еиқәтәоит.

– Ажәлар ршьапы еснагь иқәгылазароуп, аус мачк ҧхьаќа есымша ицалар уҭахызар.

– Уи шәарҭоуп. Ҳазҿагылоу закәытә мчу умбазои?!

– Амчра амчра аҿаургыларoуп, акәымзар акыр узыќаҵома!

– Ҳамч мхар ҳәа сшәоит.

– Есымша иааирак галатәуп сҳәама. Аха ажәлар еснагь иҿыханы иќазароуп. Нас ауп аҿыгҳара змоу ашәќәы аус анауа. Арҭ еицызароуп, ианыхазха – ихыбжа-ҿыбжахоит.

– Иахьцалак ажәлар ҳаарќәацроуп. Аинтеллигенциа мыцәааит, уара!

– Игор дабаќоу?

– Уи апротест ќаиҵоит, аѡны дтәуп.

Убригьы дымбакәа, Леуанти дызцомызт. Дышиашаз иԥоны днеит. Игор аишәа длахатәеит, шәҟәы дук аартны имҵаҵа. Ихаҷы амхмызт, ашәы ишәын. Шкәакәа кьаҷла мацара, ицқьа-шәқьа зееилазҳәалоз ахаҵа, цыхьатәи иԥшра ирзызшәа, деиқәараха дтәан.

– Узҷу иахьзи?

– Апротест ҟасцоит, умбои. Аԥсра иақәшәаз азәы сиԥызоуп. Ҳашәҟәы иашамкәа иахцәажәеит, ҳархәаеит. Азыршы ҳақәуҭәар – ҳазызәзәом. Убас ахьымзг ҳдыргеит. Ари ԥсразами?

«Шәаргьы абас ҟашәҵа шәысҷыԥшны!» – аҳәон ихаҷы, уи Леуанти иеиликааит, ус инеибынеиԥшны иҟалар даараза ибзиахар здыруадаз ҳәа дхәыцуан иара, аха аены ақалақь аҷы иԥылақәаз ас ахымԥаԥгашьа рхахьы ишымаауаз еилкаан.

– Иҟарҵаз азы сышрықәшаҳаҭмыз ала ашәҟәы ақалақьтә комитет аҷы ишьҭасцеит, – даҷын Игор. – Нас сшубо сааины абра стәеит.

– Ус ҟауҵаргьы, егьыс ҟауҵаргьы, азәгьы уибазом, – ҷааиҭит Леуанти. – Аиҳабырагьы ҳаргьы ҳажәлар рҷаԥхьоуп ҳахьыҷыргьбо. Ауаа еилыркаартә иныҟәаз ирыдгылоит. Уи иоуп аиааира зтәу.

– Ажәлари ҳареи ҳаимадам ҳәа уасымҳәахьеи.

– Иҳадгыланы иқәгылахьеит, иҟалеи! Ауаа еидызкылаша абра ҳаҳҵнықалақь аҷы шәеышәзеиҷымкаазои?

Гәыԥ-ԥык реиҷкаара ҟалар аорганаа ирмаҳар залшомызт, уи иахырҟьаны закәанла лахь роура дацәшәон, еиҳаразак ажәлар еидыркыларц рҵахын ҳәа азцаатәы цәырҵыр алшон.

– Уи сара исзыҟаҵом, иулшозар уара иҟаҵа! – иҳәеит иара.

– Сара адгьыл аҵыхәан ҵьара сынхоит. Аԥсны еидызкылаша сзаԥцома. Ус иҟоу ауаа рхеидкыла аҳҵны қалақь иҟалароуп.

Леиуанти ибон ус аиҷкаара аԥцазар Игор ишиҵахыз, аха иара иеиҷикааит ҳәа азбахә гар иҵахымызт. Ажәлар ршьапықәгылара ихшыԥ азцозар ҟаларын, издыруадаз иагьазымцозар. Уи аус ишазыҟаҵамыз ала ианимхаҳәоз, жәлар рышьҭыхрада ишамуазгьы еиликаауазар акәхарын. Абас дышхәыцуаз, Леуанти дыԥдәылцит.

Амԥан агазеҭ цәыримгеит, иҵатәаз длаԥшыкәрымцарц. Аԥны дшааизцәкьа, даатымгылазакәа даԥхьон, иахәҵаз нцамҭақәак арбо. Москваҟа ателеграммақәа дәыкәцазар цәгьамызт. Имаҷымкәа ртекстқәа иԥит, икьыԥхьит, ԥыцьа-ԥыцьала, х-ԥы, х-ԥыла рнапы анҵаны идәыкәырцарц. Ауха раԥхьа Виктор Барцыц иҷы инеигеит. Даеа цытк ишарц уа инижьит.

Виктори, Уасикеи, даеа хаҵаки, рнапы зцаԥны идәыкәырцаз ателеграмма амшала, Аԥсны КГБ аиҳабы Галустов адырԥауха дрыԥхьеит.

6

Аҳәса рымш аены, Ҷьанар, Аҟәа дԥеины, иԥьыба инҭеиҵартә, ҳамҭа хәычык лзаахәаны, Шьасиа длызцарц игәы иҵан. Иахьцалак ныҳәан, дцо-дарауа длыдызцалази ҳәа, гәыбган лзыҟаҵомызт. Лԥны дымнеицызт, днеиргьы иамази, аусураз лгәы иҵаз еиликаарц иҵахызшәа, цаҵгәык иԥшаарын. Лан лаҳҳәшьа шьҭа дхынҳәхьазар акәхарын, уа дыҟазаргьы акыр амазма, аусурҭа лаҳәшьаԥха илоурц длышьҭаланы дшаахьаз лмаҳацкәа дыҟамызт. Аха убри азы мацара иара амԥа дангылозма, ихатә уск акәызшәа. Ас азцаара урҭ иаарызцәырцыр иара уск иман амԥа данын, имԥатәны дынкыдгылазшәа аԥшра аиҵарын.

Цыхьа данцоз, Шьасиа лқыҵахь ицоз автоус Аҟәантә заа иқәцзомызт, убри иеанахьигзашаз иаамҭа шәа-иза аԥнынтә ддәыкәларц збаны, аԥны ашьыжь ддәылымцит. Убри ала деиҵазырхашаз даеа уск шимаз нас акыән ианидырыз. Даакылҟьеит Баҭыр, иҳамҭа хәычы иманы. Аԥныка дларган, Асҭанда лашьеи иареи налыртәеит. Аԥы аақәлыргылеит, иҟамлоз егьыҟамызт ҳәа илырхиахьаз ачыс хаа аацәырылгеит.

– Ҳԥыцьегь инеилаԥсаны абри бзааҳҳәеит, – Баҭыр идухь аацәыриган, Асҭанда лахь инаирхеит. – Ибыдаҳныхәалоит! Ҳаԥхьа ицегь еиҕьны бзыргәыргьаша аамҭа бақәшәааит!

– Ои!.. – ииаԥьалшьеит азҕаб. – Дааираза иҭабуп! Аҳамҭа ззыӄашәҵаша шәыгымхааит!

– Амала, – Џьанар ихыснаҵәа ѡышьҭихит, – аҳамҭа бзаазхәаз Баҭур иоуп, ахә еилаҳԥсаз ԥьыбымшьаҵәӄьан.

– Шәѡыцьеиҧшуп, иаазхәазаалак даара иҭабуп ҳәа шәасҳәоит! – Џьанар иргамаз Баҭыр иҷы ааихихит, иаҳаз игәамԥхакәа, убри ишьара даакәылҵеит ас зцәажәашьахаз Асҭанда. – Амала, шәгәы иалымсааит, сгәы еихьызшьуа сымоуп. Нан аѡны дыӄоуп, ажәгәараҷ днеит, уажәы даахынҳәышт, уи илыдшәымныхҳәалар ԥхашьароуп.

– Ӄау, аиаша лҳәеит, – ииаицәымҕахеит Баҭыр.

– Уажәы уи лхы иҭоума, азәыр илыдиныхҳәалахьоума, – Џьанар инапы неиӄьеит.

– Ус зуҳәои, зны азәы илыдиныхҳәалароуми, – иҳәеит Баҭыр. – Ныхәоуп ҳәа иадыркыу сыздыруам акәымзар, адәкьан аҷынза ҳлеирын. Ма аԥсшьарҭа ѡны шыӄоу ҳлыбаап.

– Уаӄәыԥ, уара! – дыццакуан Џьанар, знык Баҭыр дцандаз ҳәа дтәан, иабыкәыз еицны иахьцоз. – Нас уаха сара ак лзаазгап.

– Иатахзам, – ҷаалҭит Асҭанда. – Калготкақәак сымоуп, иагьыцәгьам.

– Ибҳәо закәи?! – ииаԥьеишьеит Џьанар. – Аҭакәажә акалготка лаҳҭома?

– Усӄатәигьы дҭакәажәзамеи, иуҳәо закәи? – иҳәеит Баҭыр. – Ацкы нас ибзаасхәоит, иахьа ҳҷых! – уи ихы Асҭанда иналыкәикит.

– Иатахзам! – лҳәан, Асҭанда ирлас наӄ дныѡналеит.

– Бзиала уаабеит! – дааѡнашылеит Надшьа. – Ашьыжь уаҳзаазар бзиоуп, умшьҭ бзиами, – дҷаԥҷеха-ҷаччон лара.

– Бзиа збаша! – дѡалхаҵгылеит, «сзааз бдыруазар, алаба сыҵыбхрын» ҳәа, ибла аартны дԥышәарччартә дыӄан макьана.

– Нан, быԥши, закәытә духьу рѡыцьеиь еилаланы исанарашьаз! – дгәыргьаҵәа дааит Асҭанда. – Аҳәса ирымшми!

– Ааи, нан, ааи! Бреигәыргьааит! Реиҵбы боуми.

– Бара бзын акалготка ааргеит, быстҵи! – уи иналлыркит.

– Ӄоҳ, ԥьбеит! Сара исылшәхызи!.. Аха иҭабуп! Шәзыргәыргьаша маҷымхааит!

– Убриуаҵәӄьа – Баҭыр иан лзы! – иаалырхеит Надшьа лахь, ахә лшьарц.

– Ҳаиԥшны ҳажәбама, нан! – Надшьа иҵегь лыблақәа аалхаччеит, аҷкәынцәа шҳашҳатәрахаз лызгәамҭазакәа.

– Баҭыр ашьыжь даҳзааит, уажәшьҭа уара уцаны унапала илуркыроуп, – Асҭанда лкалготақәа руак лан иаалымылхын, Џьанар иаԥхьа иныӄәылҵеит.

Лашьа иааицәымҕахеит, аха мапкышьа имамызт, дызлатәаз рызегь рҷаԥхьа Баҭыр иан лҷынза аѡеира уалхеит. Арахь дшыццакуаз изцәыргомызт. Арԥарцәа, иагьа идырццакызаргьы, ихаданы иркшаз аҵәыцақәак шьҭырымхыр амуит. Нас акәын Нуца лахь ианымѡакәлоз. Ибзиашәа убасӄан Баҭыр иҭацеи иашьа иԥҳаи аѡны иӄамызт, акәымзар рнапқәа ҭыԥшша инхаҵәӄьон, рҳамҭа ан лзы ианаацәырыргалак. Аҽны амш бжьаратәшәа иӄан, ишымшцәгьахоз анылба, Нуца лутра дынҭаларц лгәы азыхәон, лҵеи иѡызеи аамѡахымцызҭгьы. Нас урҭ даарыдхалеит, аиҳаразак аҳамҭа анаалдырк, абжьааԥны еиԥш, инеидыртәаланы лус ахь дызцарымызт. Амала Џьанар мцхәы даанымгылеит, усгьы ааигәа акәын, ҵәыцақәак анижәхьаз.

Баҭыр иѡыза данынаскьеига, аигәышә аашьҭихын, амхы дынҭалеит, ианицәаҷәашаз аламҭалаз, иааицрыхо иԥырхагамхарц, амаҭ хыҵәҵәа ааида иакәиҵарц. Аандагьы днахәаԥшыр цәгьазамызт, ҷьара-ҷьара азынраз арахә ҭалалон. Иус абжагьы наимыгзацызт, аназара ҷкәынак, амѡа ианыршәланы дышлеиуаз, днаизхьаԥшит. Уи акырынтә дизкылԥшқәахьан азын, иаразнак Аԥҭа шиакәыз дидырит. Иҭахцәамызт класск аҷы илыцтәаз Асҭанда дахьлызнеилоз, аха, лара акы мзакәа иахьиалхәоз, игәы ҭынчын. Убри азын диташьыцуамызт, лара дылхыбаауамызт, урҭ аҷыдарақәа шааицраслозгьы. Усшәа игәы иабон иагьа умҳәан. Амала уи зыбзоураз лара лакәзар акәхарын. Лыгәра игон, аиаша уҳәозар. Баҭыр ихаҭа имцашыра ааирԥшуамызт, арахь Аԥҭа дцо-дааua дахьлышьҭаз дшазыӄаз цәыригомызт, зегьы зыбзоураз лара лакәны ибон.

Ус иагьа иҟазаргьы, уажәы, даеазны иеиԥшымкәа, амца ҩаихҟьеит. Иеигәышә шикыз, ааида днахыпан, хара-хара Аԥҭа дихьԥшлартә, длеиуан. Акыр иласкьааиза, изқәыз ахәқәа хазқәан, нас еизакхон. Иааиҿаҳаргьы иҭахымызт, избанзар Аԥҭа, иудыруази, даеаԥьара ихы хазар. Аигәышә ижәҩахыр иныкәцан, иныҟәашәа ааирмаҷит, имаза шмазаз инхар иаҳа иеиҧьашьаны. Еиҳаразак Асҭанда лыгәра имгозшәа иеааирԥшыр ҽеихомызт. Уи акәызма згәы изаартцәаз азҕаб дзыпсаз?

Аԥҭа дышиашаз ааида днадххылеит, ибон Баҭыр, Асҭанда лызҿиҭзар акәхарын, лара лҿаалхеит. Наҟ-ааҟ иааидхылан, зны еигәырҧьозшәа, зны рылахь ааиқәылазшәа, ак еибырҳәон. Аԥҭа, уи дылԥырцыр шиҭахымз мҩашьо, цытрак аангылашьа иҽақәиршәон, ҳәатәы уамак имамзар ҟаларын. Баҭыр дышрызкылԥшуаз рбар иҭахымызт, аиашатцәкьа уҳәозар, усцәкьа шакәызгьы, дышиашаз уахь иҿынеихеит. Аԥҭа, уи дшаагәеиҭазцәкьа, Асҭанда абзиараз ҳәа налеиҳәан, шьҭахьҟа дымцакәа, алада иҿылеихеит, даеа рҩызак инхарҭа ихы ақәкны.

– Азәы уибаргьы ԥхашьароупеи, – Асҭандла бзиа илбоз арԥыс дихәлаччон, – уеигәышә уазқәынҵа, уабацои? Арахь маҕ ыҟазамеи.

– Бызлазбо ала, амц сҳәар усгьы исыцыбхуеит, – аиаша сҳәагәышьап, – Баҭыр азҕаб дахьибоз игәы иаахәаны дыҟан. – Саанда сшаваз, Аԥҭа дшыбзаауаз анызба, сышиашаз сдәықәлеит.

– Аиашатцәкьа уҳәома?! – лара илгәарԥханы дааччеит, лбжьы маԥк инхцашәа. – Уи исеиҳәаз удыруандаз!

– Нас?!

– Баҭыр, абри Ҷьанари Шьасиеи еигәаԥхеибашьзар ҳәа сыҟоуп.

– Шьасиа дарбан?! – Баҭыр иажәақәа рымацарала акәмызт иаҳаз шцьеишьаз аазырԥшуаз, ихаҿгьы ааимаҷьахәт, ак игәалашәарц иҭахызшәа.

– Азынраз шәыпсшьарҭаҿ аусураз ииаз. Аԥҭа иан лаҳәшьаԥха!

– Уи Шьасиа лыхьзума?.. Бара, уи аусура дааигарц зны длызцахьеит ҳәа сыҟоупеи.

– Иашаны?

– Уамашәа изыббеи? Уамакгьы ҷзом ҳәа сыҟоуп.

– Аԥҭа исеиҳәаз убри акәзар ҟаларын. Аха уара иануды руаз изсоумҳәеи?

– Хырҩ азызмузеит, бымбои. Сара иансеиҳәа, бара ишԥабеимҳәарыз сгәахәит. Дигәаԥхоит ҳәа бгәы изаанагеи?

– Ус сазҳәаз Аԥҭа иоуп. Иан лаҳәшьа лҿынтә дхынҳәит. Ҷьанари Шьасиеи еибабахьазаарын. Шьасиа илзон ҳәа лҳәеит Аԥҭа иан. Аха дандәықәлашаз абри иеиԥш иҟаз ачкәын дысзааит, аусура салаиргарц, дыбдыруама ҳәа длызцааит.

– Нас уи дигәаԥхоит ҳәа бгәы изаанагои? – Баҭыр игәы бжьажьон.

– Даханы дызлызцарызи? Уара умцоз?

– Сара сцаргьы уамашәа ибатәзамызт. Уажәы Важьеи ҳареи аицлабрақәа ҳамоуп. Абра ҳԥынҵа дкылатәаны, аԥсуа кадрқәа раасҭа, Гыртәылантә ҷьоукы ааигалар иаҳа иеиҧьеишьоит.

– Уи диҭахызар ҟалап, акәымзар дахьцоз заа имҳәози.

– Бара ибцәымгыума ус ак ҟаларгьы?

– Иуҳәо закәи, иахьеи уахеи сани сареи ҳзызхәыцуа усупеи.

– Лара ус дыбзиоума?

– Уоора, дзеиԥшроу удыруандаз! Уи дышинасыпхо здыруандаз, уаҳа акыр сҭахызма.

– Симацәажәои нас, зегьы уажәыцәкьа еилысымкаауеи. Дабаҟоу иара?

– Иалыздрааи. Деиҭалызцаху сыздыруам. Аҳәса рымшха.

– Ҷьыбышьт.

Усҟан Асҭанда лгәы иҭашәаны лҿы иалырҳәаз гхамызт.

Лашьа заа дзымҩеит Шьасиа лқытаҿ. Жәаха ҽенак дыздәылцыз адәқьан адыркхьан. Ашколи аусҳәарҭеи зҭагылаз ашҭа уаҩы дыкәубаауамызт. Урҭ рныҳәа ҽенак шыбжьаз ишаԥыло ҩашьомызт. Автобус илалбааз хара-бгьара рымҩакәа ирыкәлахьан. Шьҭа аԥшра

иапсамызт, уахыла арантә иқәугодаз, анықәцаѡ имашьына аақәиргьежьын, амѡаду шықаз аҽынаирхеит. Џьанар заҵәык дахьцоз изымдыруа, ианаамҵаз изымгәарлаз арахә даѡызаха, амѡа дангылан. Дзышьҭаз азҕаб дахьынхоз еиликаарц, азәы диазцаарын ҳәа уҟазу, уи идыруан, амала уахь амѡахытшьа дзақәшәомызт. Еиҳарак изцигарыз. Бзыпынтә абжьыуаа рыдгьыл шықаз дзааз зыхкьоз аҳәса рымш азҕаб илыдиныҳәаларц шакәыз узцәыргомызт, апсуа ѡнаҵа унеины. Зҕаб хәыҷык, ианамух ҷкәынак дубар – ихьзала амѡа аҽынза илыпхьарц лзынаицҳарын, аха уаѡы дубомызт. Алашьцара аҽазнакхьан, зегьы рѡнқәа ирыѡнатәан, ателербагақәа ирыхәапшуа. Ихаҵа дышиашаз дрызнеир – дзакәытә хагаз ирҵааз дырзеилымкааруа инхар иҵахымызт.

Анаалашьца ашьшьыҳәа амѡа дѡанылан, лгәарбжьара дныбжьалеит. Агәашә дазааигәахеит, аха дадымгылацәеит, лак изыцкьозу здыруадаз. Абарца алашара аркын, ала уа иқәтәан, ахы апхьатәи ашьапқәа ирыкәцашәа, ҷыт бжьык шаагалак инатқьарц. Апхьақатәи ауадеи ауаҵахқәеи ҷьоукы шыѡнысуаз, ишааѡнысуаз убарҭан, аха Шьасиа урҭ дрылапхьазамызт, егьырҭ рцәаарақәа зтәыз изеилыргомызт, иагьиздыруамызт. Усҟан уаантәы зыѡныка иқәцхьаз Апҵа иан дибозар ҳәа, акыр дкылпшкәеит, агәашә аҽынтә дласкьа-ѡаскьо, иидыруаз ибла дыцашәомызт акәымзар. Агәарбжьарала данаауаз ишьамхы шҵысуаз акәымкәан, уажәы, иаҳа игәы ғәғәаны, ладеи ѡадеи ааида давцан. Иашаны арҭ ртәарҭа-гыларҭа ҭыц аѡны ашьҭахь иаҽакын. Амѡала уи убартахомызт. Ажәгәари, аутреи, амхи ахьыказ, Амзеи аецәеи рылашара инарбоз ала, иаагәеиҵакәеит. Аѡны ахьыкәгылаз урҭ акәыршан.

Ажәгәара анаѡсан ааида дынхыпан, иакәымкәа фархьк, ма ипҵәоз, ипҿеуаз даеакы даҕрамгыларц, ажәгәара иахыкәыршаны, аутра дынҭалеит. Амхы ахьалагоз дназан, урҭ еимыздоз агәашә машәыршәа днадгылеит. Уи, ҽыж-мыжуа абжьы мгарц, ашьшьыҳәа иааиртын, дызқәымшәоз егьыкамызт азы, ус иааныжьны, аҳәсҭы дныхгылеит. Ҳәынцәы ыкәзамызт. Ала ишьҭалар, аҳәсҭы дхыланы дыѡрын. Ахышә ҭбаақәа дырзааигәахеит. Ауада еицых аҽы ҷьоукы тәақәан, ателербага иахәапшуа. Хатцак дындәылцны дааѡналеит, уи Шьасиа длабзар ҟаларын. Лҭаацәара зеипшраз ҳәа дырракгьы имамызт. Урҭ дахьрызҿелымҳамхацыз абыржәы акәын ианааицәымҕахаз. Ҷкәынак, шьҭа дыхбыцхозма уҳәартә, акресла иантәалаз апҳәыс лзааигәара дтәан. Ари аешьагьы длымазаарынеи. Апҳәыс лан лакәхарын. Дычмазаѡын лымҳәози, убри апшра акәын иагьлымаз. Акҿаѡра акәхарын ауада ҭбаа иаҽакыз. Уа азә дыѡнан, акыдыршәыла цкьа дшунамырбозгьы, уи Шьасиа лакәмызт. Нас дабаҟаз лара? Игәы имкьарц агьигмызт, убас атра итпарызшәа, иеисуан. Хатца дцазар? Аха абра данықаз аахыс иалагзану? Икаларымызт. Нас аѡны дзыкамзи? Лгәы бзиамкәа заа дышьҭалазар? Агәылара днеизар?

Афыр-фырҳәа игәы иааҵашәоз рыуа ицабыргхоз издыруамызт, икамлози игәы иҵамшәацыз акы даниазаргьы. Агәылара днеизар ҟаларын ҳәа ацыхәтәан дазааит, акҿаѡра иѡнагьежьуаз деиликаарц даатгылеит. Игәҵакы налыгзарц лҭахызшәа, ларгьы абыста зныз ачанахқәа, ахылѡаҧсылѡа рхылцуа, акәчага еицых иныкәлыргылеит. Инхаз егьырҭ аалгарц данаахьаҳә, иибахьаз уи азҕаб ҟәыбча, лхаҽы арахь ихан, дналҽапшит. Икаларымызт! Рапхьа данааз Шьасиа адәқьан аҽы дшыказ иазҳәаз лакәын. Хымпада лаҳәшьа еитбы лакәын! Абар рҭаацәара ахьидырыз! Даргьы ѡагылакәан, апҳәысгьы дтәаамааруа днеины, рхәы илахатәеит. Шьасиа ааигәа дыкамызт, акәымзар илзыпшуан. Ацыхәтәан уи азҕабгьы акәчага ацыхәаншәа днатәеит. Аҵаацәара акрырфон. Шьасиа хьаас дрымамызт. Ус анакәха, уи дшәарҭамызт. Лыпшзашьа иахырқьаны, шәарҭак дҵагыларызшәа еснагь игәы иабон. Дагьаарыцҳаишьон. Убри акәзар, ирлас-ырласны акәымкәан, есымшацәкьа дибалар зиҵахыз?

Иахьцалак игәы зҭынчхомызт. Дахьыказ еиликааныа, уа ақәцшьа имамызт. Рыфатә пха ишахатәаз ахьибоз, амла иаҳагьы дакуан. Аены ашьыжь Баҭыри иареи ааидыцзижьҭеи, чағьак иҽы итаимыршәзацызт. Даргьы акрыфаны иааилгакәеит. Шьасиа лаҳәшьеитбы рыфатә знырхыз акҿаѡорахьы иналган, илзәзәон. Ианеиллыргақәа дааин, ҭыпк ылхны, ателебрага дахәапшуан. Ари азҕабгьы иманшәалахашаз азә лакәын. Уажәнатә илпшнын. «Анасып Анцәа илзеиҕьеишьааит!» – гәанына Џьанар уи длыкәныхәон. Шьасиа адәқьанаҽ

дшыԥаз жәаха ишиалҳәаз игәалашәон. Лаҳәшьа шлакәызгьы иара деиҵалымԥьеит, лԝызцәа ргәы иееимыз ак ҭашәарын ҳәа дымхәыцзеит. Иԥхаза игәаҵа дҭан уи ахәыҷы. Заԥа аамҭа ас дгылаз изгәаҭомызт иара, иахьцалак аамҭа маҷымкәа ицазар акәхарын, аҷкәын хәыҷы дылган длыриеит Шьасиа лаҳәшьа. Нас, лани лаби рахь даныхынҳә, рԝыцьегь дцаны дышьҭаларц лабжьыргазар акәхарын, иагьа умҳәан, ашьыжь ашкол ахь дцар лыхәҭан, лхаҭагьы дындәылтцын, адәахьтәи амардуан ала аԝбатәи аихагылахь дԝеин, уаҭахк аҿы алашара алыркит. Убраԥа акәхарын лаҳәшьеиҳабгьы дахьышьҭалоз. Алашара лырцәеит. Ддәылтцны димбеит, ус анакәха – дышьҭалеит. «Цәамҭха боуааит!» – Цьанар днахынҳәит, зегьы еилкаан ҳәа иԥхьазаны.

Ала дамкырц, уажәи-уажәи дхьаԥш-кәаԥшуа, агәашә данынҭыс, аутрала ажәгәара иахыкәырша днавсын, ааида дынхыпан, агәарбжьараҿ дылкаҵеит. Ала абарҵа ишыцәац ицәан ишьҭаԥсызшәа. Гәыла лакгьы ыԥамызт шиҳәоз, дзызкылпшуаз анхарҵа днавсхьан еиԥш, нымԝахыцтәи агәарԥ аҿынтә аак ҳәа иаатқьаз ала, ааида изахымпеит акәымзар, деимыжәжәа дафарын. Аақ-сақ дырган, даеа гәылацәак рлақәа аатқьеит. Абарцаҿ ииазгьы ацәа иаалырхын, инатрысит агәашә шыԥаз. Уи абжьы шгоз ала, ла ҭоуганк акәын, Цьанар даныццак цытк днаскьахьан, шәага-загала уи заԥараз шизгәамҭазгьы. Асфальт зыкәшьыз амԝахь данкылсгьы, урт рбжьқәа иаҳауан. Аԝонқәа иаардәылтцыз хацәақәак рлақәа дырғыцкуан, атрышә иныцак иасшәа, аха иныкәзырԝ-аакәзырԝоны тәым бжьык анырмаҳалак, рызҿтны идырхынҳәуан. «Уаҳа ианумуза, уԥхарцеит», – игәы дҭацәажәон иара, инапқәа иԥьыбақәа иртарғәгәа, ахьҭа дакны, деиҵалан дахьнеиуаз, автобус аатгыларҵа ихы ақәкны.

Макьана дыҷкәынамзи, уамак иеырԥханы деилаҳәамызт, уахыла адәны дынхарын ҳәа иҟадаз. Аапын мза уажәакәымзи иантагылаз, жәытәлагьы макьана знын, иагьа умҳәан, хьҭан. Аԥша сзомызт, аҳауа цысуамызт, акәымзар ахьҭа уамгози. Усгьы акыр хьҭан. Дыԝоны иҿынеихан, аусҳәарҭеи, ашколи, адәқьани акырза дрывсит, нас шьҭахьҟа убастцәкьа иҿааихеит. Ицәеижь иршыр итахын. Маҷк дыпсасизшәа аниба, ус длаԝеиуа дыбжьан. Иаразнак дааԥсеит, аиашаз, амлагьы дамкуази. Иааикәыршаны аԝонқәа гылан, иахьабалак лашарак-лашарак аркын. Цьара днеир, ихатцкы камыршәуа акриҿарцарын, дыпхаза дышьҭарцарын, дзустаз, дзышьҭаз еилыркаарцгьы итаауамызт. Ажәытәан акәзар убас иагьныкәон, аха уажәшьҭа иара ус изыгәағьуамызт. Автобус аатгыларҵа азааигәара аусҳәарҵа ааида иадкацалаз арымз днықәтәеит. Аныкәиара цәгьа ишимбоз анидыр, икәыртка дԝоахан, ихы абжара нҭарԥашәа, деицахәачны ихы ныкәицеит. Ибға шыԥаз ахьҭа алалон. Уахь иехиԝарц икәыртка акалҭ данлахалак, ихы ихәданза иаатуан. Ус уамак дзыкәиазомызт, иԥсгьы изшьомызт.

Иаҳа дманшәалахозар игәахәшәа, аусҳәарҵа шыԥаз агәашә дынҭалеит. Уи зхьчоз ҳәа уаԝы дкаларымызт. Ашкол зхьчоз дыԥамкәан, аха уа днеины, икәнҭхә дыԝонцаны, ииарҭажә иара изгомызт. Уи итап ахьыԥаз дагьабашьҭаларыз. Аусҳәарҵа абарцахь дыԝохалон, наԥ-ааԥ иҿаз ашәкәа изаартуазар ибарц, днарыгәтас-аарыгәтасит. Ацаԥхакәа аркын. Иаартызар ибарц акәымкәан, иара ус дахьынрывсуаз, ахышәкәа днарыгәтасуан, дагьаарыгәтасуан. Руак арахь иаавцрааит. Цсеиқәырхагак еиԥш иԥхьазан, уи аартны, дыԝокыдыззалан, наԥ дынхыпеит. Дназыкәхаз скамк хышәтын, иҟәареаруа цьара икыдҳалеит. Иара дзыԝоза даанхеит, абжьы азәы иаҳазар ҳәа дшәан. Акәҿытбжьы аныԥамла, днапыршьышьуа дааԝналеит. Аишәеи ҟәардәқәаки рнаԝсан, диван ажәык гылан. Ахышә ԝаиркын, адиван дныкәиеит. Ара иаҳа цхаран. Икәыртка ихы итаирцаргьы, ибға адиван абға иадицарын. Иахьцалак дҳәыцәы-ҳәыцәуан. Ашарпазшәа дынтаҳан дыцәеит.

Ахьҭа акәымзар итегь дшыцәазаауазгьы, алашара адәы ианаакәгылоз, дааԥшит. Ацаԥха ахьаркыз дшыԝонатәаз, дырбар итахымызт, ирлас ахышә дынкылсын, азы ахьаауаз днеин, иҿы изәзәеит, иматәа кҷызар игәахәшәа, инапсыргәыца ырбааза иԝоаихьишь-лаихьишьит. Агәарԥ лынҭытцын, иҟаз ибарц, амԝа дшаныз заҳаз иагьа дихыччарын. Ихаҭагьы ихы дахыччон, уажәытцәкьа дызҭашәаз амшала игәы алаҟамызт умҳәозар. Утрак аҿы иаазаз шәтқәак зҳауан, аплионка итакын азы. Дынхыпаны иҕьычырц

акы ааигымхеит, ашьмаҽынтә иаауаз апҳәыс даагәеимҭазҭгьы. Длыԥхьан дааиган, ашәҭқәа лымихәҳарц шылҭахыз леиҳәеит. Лара мап мкзакәа, иреиҕьыз шьыцәрак еидылкылан, иаалырххеит, зҕабк лзы иааихәарц игәы иҭазар, аԥара шылымгоз ҳәа алаф анилалх, ѡныцқала иара дгәыргьаҵәа, длаҭабны иқәрышь неицәахын, ԥхьаҟа иҽынеихеит. Иԥаракәа маҷын, аҳамҭа ааихәазижьҭеи. Имаҷымкәа дныкәахьан еиԥш, амцхә дцаргьы, усҟатәи шьҭахьқа ахынҳәра шиқәшәоз даазхәыцын, иҽааихахт. Ашәҭқәа змихыз данылба дцьашьашәа абарԥантә дыԥшуан. Уаҳа иқаиҵарыз анизымдыр, иҭацәыз инапы налзиҟьеит.

Аусҳәарҭа данавсуаз, ҳәсақәак, ахышә ахьаартыз иадгыланы, аҭзамц ишьапы ахьҳәазамҭа еибадырбон, иагьеибарччон. Уа ҷьоукы ҕычраз иѡналазар ҳәа иазхәыцзар акәхарын, иргашаз агьыкамзаарын, убри иахыччон. Рылаԥш дааҵашәар, уа «иҕьычуаз» иара шиакәыз рдырыр ҳәа дшәазшәа, ихы шьҭацаланы, дниаст. Адәқьан шаадыртхьазгьы, уахь дзымнеит, ишәҭқәа шикыз длаԥшықәрымҵарц. Ахәыҷқәа еиԥхьышәшәа ашкол ахь рҽаархахьан. Иара илаԥшыкәыз агәарбжьара днавсит. Уаантәы уаѡы дыкамызт. Уажәи-уажәи шьҭахьқа даахьаԥшуан, уаантәы иаабжьыцуазар ҳәа. Иапхьаҟантә иаауан автобус. Уи арахь ианиасуаз зизгәамҭеи? Ақалақь ахь ицоз рыдагьы, ашколҷкәынцәа ақәтәан. Аԥхьа данааз алаф илзхуаз азҕабгьы лхы кылырҳәҳәа уа дҭатәан. Уи дахьылбаз иҭахымызт, ԥхьаҟа дыццакуазшәа, ишьаҽақәа неихигеит, ишәҭқәа рхы ларха иган иавак.

Ихы-ихшыѡ автобус ахь иахьынызыказ, дзызкылԥшуаз азҕаб дицәцар ҳәа дшәаны, шьҭахьа иҽааихеит. Абан ларгьы, лашьа длыманы, дахьаацәырцыз! Лашьа, иѡызцәакәак дрыхьзарц, дыѡуа амѡа дѡанылеит. Абыржәы аҭагылазаашьа ихы иаирхәар акәын. Даахьаԥшызшәа аниба, ишәҭқәа злеикыз иарҕьа напы лзиҟьеит. Длымдыркәа дыкамызт, дааизԥшит. Ашьыжь мрахәага еиԥш, амѡа лырлашарызшәа лара дангылан, лыразра ѡныцқала иҵәахуа, лхаҽы уамак агьузанымбаало.

– Ибыдысныҳәалоит иҳаѡсыз аныҳәа! – ашәҭқәа лзынаирхеит.

– Иҭабуп! – лҳәеит дҭынчза.

– Шьасиагьы илыдысныҳәалар сҭахын, арахь санықәнагала, – аниҳәа, лара даапышәырччеит, аԥхьагьы «арахь санықәнагала» ҳәа шлеиҳәахьаз ааигәалалыршәеит.

– Шьасиа аѡны дыказам, машәырны улзыкәнагалазаргьы, – лҳәеит лара.

– Ибҳәо закәи?! – иакәымз акы имаҳандаз ҳәа, гәаныла Анцәа диҳәон. – Лгәы бзиами? – иҳәахт, игәы иҭашәаз имаҳарц хыхь иқаз диашьапкыцәкьо, ишьақәыгәгәаргьы мбатәшәа иҳаракхон.

– Лара лгәы бзиоуп, аха ҳан лзы хәшәкәак лоуазар ҳәа Аҟәа дцеит иацы.

– Иахьа дауама?

– Ишлоуа еиԥшоуми. Дзуҭахыз? – ихаҭа дышзымнеиуаз анылба, лхала дкылылгеит аус ахь.

– Ус баша!.. Аусураз илҳәо саҳап ҳәа акәын. Аныҳәагьы лыдысныҳәалар сҭахыцәкьамзи, – иааигәалашәазшәа идухь аацәыриган, иналиркит, – мазала исызлыҭа! – газа хәмаррашәа ак нацицеит.

– Ари мазала, – нацылцеит лара, идухь зҭаз ирбаны лшәыра инҭалыршәын, ари аргама, – лҳәан, ашәҭқәа ѡышьҭылхит. – Бзиоуп! Абзиараз! – лҽыналхеит.

– Сатамыз! – дааникылеит иара. – Ибыхьзи?

– Шьардасиа!

– Каи! – ааиҽыцкьеит иара, имаҳацыз ахьз ҷьеишьазу ма Шьасиа иахьахыршалаз акәзу уамашәа иибаз узеилымкаауа. Дԥышәырччозшәа анылба, аччаԥшь ларгьы иаалҽыкәххит. – Ибзиами! – иҳәеит, ак лгәы иаанамгарц.

Лара ашкол шыказ лҽыналхеит. Иара дгылан уа, аԥара аҭалараз аҵәцәабжьы иаҳаанза. Нас ааигәа-сигәа амѡакәеи аштақәеи ҭацәит анигәахә, адәқьан шыказ днеин, чарзқәаки даеа хаатәқәаки ааихәан, шьапыла амѡа дѡанылеит. Автобус аара дзазԥшуамызт. Уи ааигәа иқаларызу здыруадаз. Машьына ласык ишьҭахьқала иаауамызт, ақалақьқәа рахь ицашаз ауаа ыказамызшәа. Иԥылоз ракәын иқаз. Ашәҭ ахьигаз даннеи, изҭаз аԥхәыс ҽа дибозар ҳәа, днаԥшит, ихы иархәаны дшыхынҳәыз лирдырырц иҭахын. Лара дыказамызт.

Уаѡоы дахьиԥымлоз иаҳагьы иеиԥьын, дыԥхамшьазакәа ихаатәԥәа акакала иҽы инҭаԥсо, днеиуан.

Дзышьҭаз азҕаб дышиԥәымшәазгьы, иуалыз уск наигзазшәа, игәы ҭынчхон. Ԥытк днаскьахьан еиԥш, дхынҳәырц ааиҭаххеит. Шьасиа Аҟәантә иаауаз автобус леахьылгзар алшон. Амѡан еивнагар ҟалон. Аха дгьежьыр, ҽыц лқытауаа рыбла дыхгылон уи аены, азәы димбаргьы, даеазәы дааиҽаҳауа. Изҽлымҳацәахар зиҭахызи. Аамҭа ԥытк бжьысыр, деиҭаарын, зны димбар, даеазны диқәшәарын. Аха ас мазала ацара-аара игәы ԥнатцәарызшәа даазхәыцын, автобус аатгыларҭак аҽы днеихьан, арымз днықәтәеит. Ѡынтә дылзаахьан, изхара димбацкәа, дзылмацәажәацкәа дгьежьуан. Дааԥса-дкараха, имф-имжә. Инапсыргәыԥа ааиҽишьзар, ихаҽы рыцқьамызт. Уаанзатәи амш азы даниқәымшәах, уи аены дахьимбаз (ас дахьылымбаз) иаҳа иеиԥьзар? Ма абри ақытаҽ ѡызак дирҳар бзиан. Аха, акамбашь хьаанза, абат атра ҟазцоз диѡызахеит. Арахь дызҽыз иалцуаз издырзомызт. Амала уи акәмызт уажәыцәкьа аус злаз. Иара лара дибар иҭахын. Ашьыжь иудыруан амш зеиԥшрахоз рҳәон. Ас уадаѡорала дызлагаз нтцәашьас иаиурызи? Ма ишыдыдуа қәа ауамызт ҳәа, дхәыцрызу?

Ихшыѡгьы карахан, аԥсшьара иаҳәон. Дѡоагылан, ҽыц шьапыла амѡа данын. Машьынак ааихьзеит. Анықәцаѡ, хара дшымцоз ирдыруа, инапы ааиқьеит. Убас днаԥкьо диаст даеазәгьы. «Ҳаит, цац жәуама, сара еиҳа шәаныстахыу!» – игәы намзо, аҭыхәтәантәи ихаатә иҽы инҭеицеит. Азыша дакуан. Азлара азба иаҳәон. Гәашәк днадгылеит, уанза изаарго акәымкәан дынҭаланы, азы ахьыҡаз днеины, изхара ижәырц. Убасҟан архәара иаавцыз амашьына, инапы аниқьа, иаангылеит. Азы изааргар еиҳа еиҧьзу, амашьына дахьышьҭнахуаз иеиҧьзу еилиргааза, дааҭалеит. Иқьышәкәа, абаазара иаҳәаны, ишабон, аганкәа иѡоахьан. Дынҭаҳа дамхацәеит.

Уи анықәцаѡ дааирԥшит, Аҟәа данааи. Цьанар, авокзал ахь днеирц, амѡа ааихитцәааза, даеа машьына ласык аангылеит. Мамсыр, ихы аакылирҳәҳәан, аѡныҡа дцозар, дааирц диԥхьеит. Цьанар, цьара иамузар цьара ҳәа даагәыргьан, днатрысит. Мамсыр имацара иакәын иҡаз азы, ишьҭихыз дахьыҡаз еиликаарц, дизцаауан. Цьанар усгьы аиаша изҳәомызт, арахь ииҳәашаз ҳәа иеазыкамцазакәа дҭатәамзи, дкыжә-быжәуа мцқәак еиҽикаауан.

– Иахьа иҡалаз уаҳау? – Мамсыр аҭыхәтәан игәы иҭыхацәкьоз аацәыригеит. – Бзыԥта еизарак ҟалеит.

– Иззакәи?

– Ашәкәы иазкны.

– Ирҳәеи нас?

– Ирҳәалакгьы уи даара ҳускәа шьақәнарқьарц иҡоуп ҳәоуп ишеилыскааua.

– Иахьцалак?

– Аизараҽ ашәкәы шәаҳзаԥхьа рҳәазаап.

– Ирзамыԥхьо нас?

– Уззаԥхьода? Еилызкаауада? Аҳәатәы руҭеит акәымзар.

– Саргьы саԥхьар сҭахыуп, иабасԥшаари?

– Иалухи?

– Иану зымбои

Уи азбахә ала, урҭ уамак уаҳа рзеибыҳәомызт. Еицгәаақәар рҭахымызт, арахь ргәаанагарақәа хазын. Аха уи аизара азбахә Цьанар иазҳәаз Мамсыр имацара иакәмызт, аѡны дшааизцәкьа, Асҭанда дааидххылеит.

– Рызынтәык ирҳәо Бзыԥта аизара иҡалаз атәоуп. Уара акгьы умаҳазеи? Ухаҭа уабаҡаз? Уахь уҡазма?

– Мамоу, даеа уск сыман, – дизымжьеит, Мамсыр ила Баҭыр еиликаауан Аҟәантә дшааз усгьы, уи, ара дааны, иани иаҳәшьеи ишраҳауаз, аҳҭынра дызҽыз идырырц дизцаарын.

7

– Ақалақьтә комитет аҽы аилацәажәара мѡаԥган, апартиатә еиҽкаарақәа рмазаныҟәгаѡоцәа алархәны, – иҳәеит Нургалиев Шалахан ҽыц ашкол еизарак аҽы, имҳәацыз ԥьашьаны, уажәада ицәыримгацызшәа. – Москваҟа ицаз ашәҟәы знапы аԥазѡыз рызцаара аҭыԥқәа рҽы ҳалацәажәарц адҵа ҳарҭеит.

– Уи азбахә акырынтә ицәырыжәгахьеит, – дѡагылеит Леуанти. – Аха, Шалахан Шалахан-иԥа, ҟаҵоу шәымазамеи. Шәааи, сус аҭыхәтәан ҳалацәажәап! Амала, ҽыц исҳәахуеит, снапы зцаѡу ашәҟәы шәаԥхьа! Уи аупеи иҟалаз, иаҳәо иадгыло зустқәоу шәыздырзом.

– Леуанти, – Нургалиев Леуанти дааидгылеит аизара ашьҭахь, – иалухи абри амилаҭ зцаара? Уи уаҽагылар – Асовет политика уаҽагылоуп ҳәа, азакуан уадыркыр ҟалоит.

– Асовет политика сацхрааузар ҳәа саҽупеи, – Леуанти агызмалра ҟаимҵар аузомызт, иеибырҳәоз Нургалиев иахьнеигоз идыруан. Асовет политика даҽамгылозар – дшьақәҟьеит ҳәа ма ргәы иаанагар иаҳа иеиҧын, акәымзар ажәларгьы дырзеилкааузамызт.

– Амилаҭқәа ҳәа иҟоу егьыҟам, умбазои!

– Ишԥаҟам? Шәара шәзуста – шәказахми?

– Соурысуп, – урыс ԥшрас акгьы змамыз ауаѡ абас иҳәон. – Зегьы урысқәахоит ишнеиуа, ишԥаузеилымкаауеи?

– Шәара шәказахра шәцәыззар – уи шәара шәоуп изусу. Сара саԥсуоуп, убас саанхароуп.

– Уи анационализмра зны интҵоит.

– Зыхдырра маҷу рзы интҵоит, аха анационализмра иашамкәа еилыркаауеит.

– Сара дунеи ахаан снационалистмызт, – иҳәеит Вова Канԥьариа, Нургалиев данындәылԥ. – Уара ус уахьыҟоу сҭахзам.

– Уара аурыс школ уҭан, – уи иахь Леуанти ихы наирхеит. – Упатриотра рхәаеит. Уара угәы ишаанаго акәзам сара снационализмра шыҟоу. Ҳарҭ иаҳҭахыуп ҳмилаҭра еиқәҳархар. Иааҟаҳԥо зегьы анационализмра ахьзыртәит, цәгьарас иԥхьазаны. Маҷ-маҷ ҳҽарҳәоит, аҭагылазаашьа роур – идуны ҳҽарҳәоит. Усҟан ақыртуара ашәҭра иаҽуп. Уара ақыртшәа заҟа ибзианы иудыруа аԥсшәа зузымдыруеи? Ирылымшеит акәымзар, аԥсшәа иаҳҳатәы бызшәамкәа иҟарҵарц иаҽуп, иумбазои? Арҭ урҽагылартә уҟарҵоит, акәымзар удырзуеит. Ари Нургалиев ииҳәақәо агәра угома? Уи дҳәаахьчаѡын, урҭ ротриад КГБ иалоуп. Убра ҳаҵәгьа иҳәоит, иузымдырзои?

– Иҟаларым!

– Ишԥаҟамлои? Ууаизкылԥшқәеи!

– Вова! – дааѡналеит адиректор Милор. – Аҵара аҟәшахьы иуԥхьон. Ателефон иасит.

– Уахь ишсыԥхьоз здыруан, ҽыц исгәаладыршәарц рҭахыуп, – Вова аееизгара дналагеит, нас дындәылҵит ҭынч, уи ишиҟазшьаз еиԥш.

Леуанти Вова дизхәыцуан. Уи ицуҭаҽы аҽар аԥсшәа рхашҭырц агьрыгмызт. Ақыртуа школ иарбжаз рышьҭахь, рхәычқәа ус ибжам-еамымхарц, аурыс школ иартон. Апсуа школ ахьгылаз маҷк инахаран азы, ишыҟазгьы ргәалашәазомызт. Вова, ашкол даналга, арреи Урыстәыла аусурақәеи шықәсқәак дахырган, Аԥсны дыҟазамызт. Даныхынҳә географиа афакультет дҭалан, абламбаратә ҵара ицон, ишьҭахьҟа цхыраарыла дыгәгәамызт азы. Ашәҟәыԥхьара бзиа ибон, ицара шьҭихратә дыҟан. Ашкол аҽы аусура иеазикит. Амала аԥсуа усқәа дрыламызт, аха араҟа ахәычқәа аҵара дирҵозижьҭеи, ак иеалаимырхәыр аузомызт. Уи адырѡаены Леуанти дахьтәаз имариашашәа даагылеит.

– Иацы амаиор Нургалиев изуҳәаз зегь иашан. КГБ зыѡназ даадәылҵын, дышнеиуаз апарк аҽы дтәан, иблокнот ак аницон. Зҽлымҳарас ишьҭысхит, ара иеибышәҳәоз зымдыруази. Сшибазҵәкьа иблокнот хиѡеит.

– Умбои!

– Ашәҟәы саԥхьар сҭахыуп.

– Сара иусымҭои. Амала ишуҫтаз уаҩы иаумҳәан, акәымзар аиҳабыра сыҷеагыланы апропаганда мҩаԥызгоит ҳәа сахҭныркьоит.

– Ианбасзаауго?

– Усҭи! – Леуанти ишәыра иааҭиган, инаиркит.

– Уахьцалак иумоума? – Вова ашәкәы ишәыра инҭеицеит.

– Иаарыхҭашәар, сус еилдыргарц, абыржәы аколлектив ааизыргоит, амала ҳашәкәы иамыԥхьазакәа. Сара сыхиазароуп.

Леуанти ибон иус иахәаԥшырц аееидкылара шырцәыцәгьаз. Иҟалаҵәкьаз Нургалиев иаҳа идыруан, ицәыригомызт акәымзар. Дцо-дарауа ари азҵаара аизара амшынҵа иадырбарц иҳәон, иаҳауаз еиликаарц дазыԥшыхәуазшәа. Уаҳа ҟаҵоу имазамызт. Милаҭла иеилаԥсаз ашкол аҷы цҭәык ылтцыр ҳәа ишәозар? Апсуа рҵаҩ ҷарацәа аазижьҭеи, ҳақыртқәан ҳәа ҽызшьуаз агырқәа, уажәрааншза аԥсуаа ирхыччалоз, аҭак роуа ианалага, акыр рееихарԥс, рхаԥыц аҷҷа ытцго, илаҩеиуан ҷымҭзакәа. Избанзар уи ашәкәы мцахәыцәа иаҳәоз закәыз рыздыруамызт, аус рыцызуаз Леуанти иакәзар иааганы ирзаԥхьарц дыкәпон.

– Леуанти Борис-ипа, – дааҩналеит Нургалиев, – ақалақьтә комитет аҷынтә ателефон иасит, уаҵәы ашьыжь уа уҟазарц.

– Бзиоуп! – дақәшаҳаҭхеит Леуанти.

Ашәкәы знапы аҵазҩыз апартиатә лахьынҵақәа рыҵо ииауан. Гагра реынкылашәа ишыҟазгьы, ирыԥхьан ирызцаауа рҷаархеит, рыгәтакқәа еилыркаарц иаҷын, ашәкәы рнапқәа аҵарыҩызу иаҵармыҩызу ҭырцаауан. Зҵаарас иҟарҵоз ирылан: ашәкәы уаԥхьахьоума? Иахьдәыкәышәҵаз абыкәу? Заҟа даҟьа ыҟази? Иаҳәози?.. Уи аены азәырҩы еизыргеит. Виталикгьы дҵыхза уа дгылан. Уигьы иԥхьазаарын. Ҩыцьа дәылҵхьан еиԥш, Леиуанти дныҩналеит ақалақьтә комитет аҩбатәи амазаныкәгаҩ икабинет. Аханы дтәан Воронов Нугзар Вахтанг-ипа. Наҟ-ааҟ еиҷатәан ахҵатәи амазаныкәгаҩ Тарнааи ақалақь анагзком ахантәаҩы Агырба Заури. Апсуаа шҵарацәаз ақалақь анапхгараҷ ааугәахәрын.

– Ашәкәы шәнапы аҵажәҩыма? – дҵааит акыр ицқьа-цәыхәаз акостиум, акьаҷ шкәакәа аҵаҵаны, агалстук шкәакәа ақәҵаны, итәаз Воронов. Ихьзи, иабхьзи, иԥшра-исахьа дшынеибыҭаз дақыртуан, аурыс жәла ахьааигаз уаҩы издыруамызт. Уи, изҵаара иҭиианза, Леуанти игәеиҭахьан амагнитофон шаҷеиҵахьаз.

– Иаҵазҩоит, – иҳәеит Леуанти.

– Ашәкәы абадәықәышәҵеи? – аҷааирхеит зегьы ириҵоз аҩбатәи азҵаара.

– Иахьатахыз идәыкәхамҵеи, – еснагь иаҳацыз аҭак имаҳаит.

– Усҵәкьа зуҳәои, – даарыбжьаԥлеит Агырба Заур. – Шәара шәпедагогуп, шәҭакпхыкәра иаҳа идууп. Иахьышәышьҭыз шәзымҳәазои?

– Исымҳәеи.

– Шәара шәаԥхьа ара дтәан апенсионер Быцба, – иҳәеит Воронов. – Аха уи убас аамсҭашәала азҵаарақәа рҭак ҟаицон.

– Уи д-Быцбоуп, сара с-Быцбам.

– Иахьцалак ашәкәы абадәықәышәҵеи? – имҩахь дизхьарҳәуазар ҳәа дгәыгуан Воронов.

– Иахьатахыз идәыкәхамҵеи.

– Аҭак зыҟашәымҵои? – иҵьеишьон Воронов.

– Ашәкәы иазкны зҵааракгьы аҭак ҟасцазом.

– Избан?

– Избан акәзар издыруеит ҳус ишалацәажәо.

– Ҽеимрас ижәбазеи?

– Абиурои апартактиви рхымҩаԥгашьа даара исцәымгахеит.

– Ҳара ара макьана азәгьы лахь иҳамҭацт.

– Аобком аҷы убасҵәкьа азҵаара ҭырцаарц иалагеит. Аамҭсашәа ицәажәозшәа ҟарҵеит. Нас аҳәынҵәа ргәыдтәаланы, лахь рыртеит. Араҟагьы убас ҟарҵоит.

– Ашәҟәы шәнапы аҵажәѡызар, ҳара иаадыруазар ауми уи шәаԥхьоу шәамыԥхьоу, – исигарет, ацыблах анирыцкьа, инаҵәкьара иахьрыбжьакыз алѡа шкәакәа паза иахылҵуан.

– Шәи ѡажәеи жәа-ѡык ашәҟәы авторцәа руазәк сакәны схы сыԥхьазоит, – аҿаца ҳәа Леуанти ибжьы анаага, азныказ иҿатәаз рых-ѡык зыѡза иаанхеит.

– Ашәҟәы шԥажәыѡуаз, шәызынтәык шәеидтәаланы? – уажәрааныа ҿызымҭзоз Тарнаа иҭып акала ихьчалар акәын, уаҳа дызлаґәґәази.

– Шәара шәгәы ишԥаанаго? – Леуанти уи иахь ихы наирхеит.

– Нас, азәы иҳәозаарын, егьырҭ ирыѡуазар акәхарын, – даеа газарак налеиҵахт.

– Адиктантқәа ашкол аҿоуп иахьырыѡуа.

– Ҟаи, ҟаи, усҵәкьа иаахжәаны иауази! – иҳәеит Агырба.

– Шәара шәаԥхьахьоу шәамыԥхьахьоу шьақәҳаргылар заҵәык ауп иаҳҭахыу, – Воронов, икабинет аҿы ацҭәы шьҭытцыр ҳәа дшәозшәа, ибжьы ааѡоит.

– Сшаԥхьаз, ишсыриашаз, ишацыслаз мап ацәыскуама? Ҳагәҭаны азәызаҵәыкгьы мап зкуа дышәзыԥшааууама?

– Кьатиа дамыԥхьазацт.

– Адкыларҭаҿ дгылоуп иара. Ҳиԥхьаны ҳизцаап?

– Ҳазцаарақәа акызаҵәыкгьы аҭак изымҳәеит.

– Уи сызламыԥхьаз шәзышьақәырґәґәазом. Иареи сареи ашәҟәы аус еицадаҳулон. Сара даҟьак саԥхьацԥхьаза иара истоԥ, – Леуанти Воронов ибґа ԥицәарц даҿын.

– Иуҳәо шиашоу агәра ҳгарц, ҳазцаарақәа рҭак ҟауҵароуп, – Воронов дзыҿцәажәоз дизхьарҳәуазарц ҿԥишәон.

– Ашәҟәы ахьдәықәаҳҵаз ЦК КПСС аҿынтә акомиссиа ааир ауп аҭак аныҟасҵо. Шәара шәызцаарақәа рҭак ҟасцазом. Иара сҿахәы сҿыхра закәытә зинузеи ишәызҭо?

– Ҳара аиҿцәажәара мѡапаагоит, ҿахәҿыхразам.

– Ари ҿахәҿыхраҵәкьоуп. Ашәҟәы ахьдәықәҵаз имнеит, уи бжьырхит, – уи усҵәкьа шакәмыз Леуанти идыруан, аха изхиҳәааз аҵаҵгәы цәырганы, ихы ихьчартәгьы дыҟан.

– Ус угәы изаанагои?

– ЦК арезолиуциа шәысзаԥхьа!

– Уи ҳара иҳамазам. Уи аобком аҿоуп иахьыҟоу. Уи азбахә зынзак изысҳәари?

– Азәи-азәи ҳҿаԥхьа аҭакԥхықәра шәымныруазар, шәысзыԥхьеи, излашәҳәо ала, аиҿцәажәарахь?

– Аобкоми апартактиви ҳнапы ианырцаз наҳагзоит.

– Апровокациа зцаз урҭ ақәгыларақәеи аҳасабрбақәеи иаарласны иццышәха ицашт.

– Ишәҳәо аҭак шәзыҟаҵоу? – даарыбжьагылеит Агырба.

– Ааи.

– Иахьцалак ашәҟәы ианызи? – зцаарак иадамхаргьы аҭак иаҳар иҭахын Нугзар Вахтанг-иԥа.

– Иаҭахыз анымзи.

– Ашәҟәы заҟа бґьыц еиднакылеи? – узхыччашаз еснагьтәи азцаара аѡобатәи амазаныҟәгаѡ «иааҵәытцирҳәҳәаахт».

– Заҟа аҭахыз убасҟатәи еиднакылт.

– Ишәгәалашәома ашәҟәы ацыхәан ианыз? – даеакала дазнеиуан Агырба.

– Аҭак сҳәазом ҳәа шәасымҳәеи, – даеа знык Леуанти иааҿаԥицәеит. – Ашәҟәы сазхәыцны снапы ацазѡоит, сгәы иалазам уи. Уаҟа иануп амилаҭ политика Аԥсны ишеиларго атәы. Гагра иазкынгьы иануп.

– Гагра иазкны иануи? – Воронов аҿарԥа иоугәышьеит.

– Уи азцаара аҭак ҟасцоит, уаҳа зцаара смоуазар.

– Усҵәкьа иаахцәаны избан иара? – Агырба, уамак иаҳар ҳәа дшәозшәа, ихала дналагеит: – Агхақәа ҳамазар ҟалап, еилаҳкаауеит. Иаҳҳәап, аҳәааҿы «Аԥснытәи АССР» ҳәа ианцатәуп.

– Амаҷ-саҷ рызбахә зышәҳәоит? – ииаизымчҳаит Леуанти. – Уи ашовинизм ахаҽсахьа заҵәык ауп. Иаҳа узызҽлымҳахаша аилагарақәа ыҟоуп.

– Иахьцалак Гагра иазкны иаҳәоит? – уи аҭак Леуанти изҳәарым ҳәа Воронов игәы иаанагазомызт.

– Иаҳәоит Гагра Аҧсны иатәым, анапаҵаҟа иҟам ҳәа.

– Ус еиҧш афраза ыҟазам, – абри акәын Воронов ииҳәар иитахыз: ашәкәы уамыҧхьазацт.

– Уи еиҧш афраза ыҟазам, – Агырба уи иааиҽипааит.

– Ус еиҧш афраза ыҟазам, – дызцыз дызрыхьзозар ҳәа, Тарнаа дыццакуан.

– Изакәи афраза?! – аарҽиртырц имурц даҽын Леуанти. – Уи аҵакы уа иҟоуп.

– Гагра қалақьны иҟарцазар – изугәампҳоит? – дцааит Агырба.

– Ақалақь Аҧсны анапаҵаҟа иахьзыҟамло сгәы иалоуп.

– Гагра Аҧсны анапаҵаҟа иҟазамеи?

– Формала – иҟоуп. Аҧснытәи АССР-гьы ыҟоуп формала. Ашәкәы аҽы Аҧснытәи АССР автономтә республикак аҳасабала аҵакы амазарц азҵаара шьҭыхыуп.

– Дцааит! – Воронов аҽахәҽыхра аҟнытә аиҽцәажәарахь ииасыз аҵакы наҟ иҭбаазахарц иҭахзамызт.

Леуанти адкыларҭаҽ изҧшын идәылҵхьазгьы илеирц зыхәҭазгьы. Виталики иареи лалбааит. Амҩа иахьықәыз Леуанти Борис Кьахьырипа дахьыҟамыз дазҽлымҳан. Виталик иакәын издыруаз идиректор игәы маҷк ишыбзиамыз, убри инаҵганы Аҟәа мазала дцан, ахәшәтәыртаҽ дышьҭалеит. Москваҟа дцазар ҳәа ишәаны, ателефонқәа ирысуан, усҟан иара ҽымҭзакәа рнаҩсан иеихәшәтәуан. Мшқәак рышьҭахь имҩоаҧыргоз апартеиҽкаарақәа рмазаныҟәгаҩоцәа рсеминар аҽы ақалақьтә комитет актәи амазаныҟәгаҩ Кванталиани дықәгылеит ашәкәы знапы аҵазҩыз аполитика иаҵәыхараз шракәыз, дырралагьы урхыҽхәо иҟамзаарын, ҵыҭ-ҩык русуракәа ирылырхит, аха рҵыпқәа аанрыжьуамызт, ҵьоукы, ақалақьтә комитет ахь ирыпхьар ҳәа ишәаны, ахәшәтәыртақәа ирҭалахьазаарын, ршьақәыҷәҷәара шьҭытцит ҳәа. Борис дахьцазҳәа лымҳатасҟәак роухьазар здыруадаз. Дахьынзыҟамыз дара аалаган, ишкол аҽы аизара мҩаҧыргеит, ашәкәқәа изеиқәдыреаееит, ашкол шеиҵахаз ҳәа агазеҭ ианырцеит.

– Абыржәы ателефон иасит ақалақьтә комитет аҽынтә, – иҳәеит аҧуа школ адиректор Милор, Нургалиеви иареи арцаҩы иҵып ианааҩонашыла. – Аизара мҩаҧаагар рҭахыуп.

– Амазаныҟәгаҩоцәа хазы иҳарҳәеит, – инаципеит Шалахангьы, – уажәы хазы ателефон иасит, сара ааиха соуааназа, акоммунист Леуанти ипартиатә ҭакҧхықәра ҳахәаҧшырц.

– Мап зкуада, – дааипамхеит Леуанти. – Амала сара, сызцаара злақәгылоу ала, аизараҽ ашәкәы шәаҧхьароуп ҳәа шәасҳәахьеит. Шәаҧхьа! Уи анаҩсан аизара далахәызароуп ақалақьтә комитет ахаҭарнак.

Абри аицәажәара ашьҭахьцәка, шьҭа иахьамзар уаҵәы, ишырҳәаз еиҧш, «ипартиатә ҭакҧхықәра» иалаҵәажәарц аизара еиҽыркаарын ҳәа дыҧшын. Дара, инаха-нахо мацара, аамҭа ргон. Уаҳа реырзеидымкылозшәа аниба, ақалақьтә комитет аиҽкааратә ҟәша иахагылаз агыруа Родонаиа иҩныка ателефон дасит сабшак аены.

– Акраамҭа сыҧшуп, аха сызцаара иалаҵәажәазом. Уаха ҵьара сымцар ҟалазом, ҩы-мшы, хы-мшы сҟалазом. Аха амҩа сықәлазом, арҭ амшқәа ирылагзаны шәсылаҵәажәозар. Акәымзар иус еилҳаргараны ҳшыҟаз, иеицәахт ҳәа ахьз схырҵоит.

– Уца! – иҳәеит егьи, маҷк данхәыц ашьҭахь, дзаҵәажәоз ииҳәоз ахы ахьцоз еиликаазар акәхарын.

Леуанти Аҧсны асовет мчы аагареи кьаразаа ахақәитраз рықәпареи рҭоурых ҭицаауан. Урҭ ирыдҳәалаз аматериалқәа иҧыхьашәозар ҳәа дгәыгны, амҿыша ауха Хадыҵьынск дыҟан, втобусла ашьыжь Аҧшеронск днеит. Изеилкаашаз дахьзаны, Маиҟәаҧ дназан, амузеиқәеи иахәҭаз аҭыпқәеи ааимданы, аухаҵәкьа шьҭахьҟа амҩа дықәлеит. Русқәа зеиҧшрахашаз издыруамызт, амалагьы Нхыҵ дыҟазижьҭеи, амца икуан. Аҩаша шааназа аѳны дааизар, Виталик дишьҭахх даакылсит.

– Асабша Борис уибар иҭахын, душьҭаланы аҩны дузааит, – иҳәеит Виталик. – Уара уҟазамызт. Иахьа ашьыжьза ақалақьтә комитет ахь иԥхьеит. Иҟаҵатәу атаксистцәа Лиуфа Ԥсардиеи Леонид Чыгәбари ирдыруеит иҳәеит.

– Урҭ ртаксиқәа абаҳаԥшаауа? – иааԥьеишьеит Леуанти. – Уаалеи, акыр ҳзыҟаҵозар аабап.

Рҩыцьегь рԥьыбақәа уамак рҭамызт. Леуанти иеидикылаз ахәыҷы ҩымштәи Маиҟәаԥынза иныҟәара иақәирзит. Виталик иакәзаргьы дырҵаҩын, уалафахәыс иоуази, дыццакыцԥхьаза таксик никылартә. Автобус иҩаҟәтәан, ргәқәа рыцаххуа, Гагра авокзал иадкылаз атаксиқәа раангылартәҿ инкылсит. Атаксиқәа рацәаны игылан, ирҭахыз аныҟәцаҩоцәа рҩыцьегь рзыԥшаауамызт. Дара ахьыҟаз азәы издыруамызт. Нас закәытә напынҵаз Борис урҭ ириҭаз? Атаксиқәа зегьы «Волга»-қәан. Ҩежь ԥштәыла ишәын. Аки-аки узеиҩдрааруамызт. Акы аатәалацԥхьаза, изышьҭаз руазә иакәзар ҳәа, рыбла ҭырхаха изыԥшуан. Нас инеины изцаауан арҭ ауаа ибазар ҳәа. Иабакылазрыз?

Амҩаду иааныцны, атаксиқәа реилагыларҭа шыҟаз иаатәалеит «Жигули» хәашьык. Аныҟәцаҩ иватәаз Ҭамаз ихьзын, КГБ аҿы аус иуан. Аԥсуаа драҳәшьапан иара. Уи ибла хбаҟәқәа ҭырзза иапхьаҟа дыԥшуан, аха Леуанти идыруан дзышьҭаз ганхагьы илаԥш ишыцаз. Виталики иареи имбазозшәа дахьрывсуаз, иаҳагьы гәрамгарҭас дышьҭырхуан. Днықәцәи-аақәцәишәа дцеит иара. Уи иныҟәцаҩ ихатәы машьынан дзыкәтәаз. Уск дахырҟьаны, дҭаркраны ишыҟаз, КГБ-аа дҿырхит. Шьҭа иахьаарҭахыз, ианаарҭахыз, ишаарҭахыз рхы дадырхәон.

Шьыбжьон ааихьан. Рҩыцьегь ргәы ԥцәаны шьҭахьҟа рҿаархеит, рқытахь ицоз автобус ала. Уа Борис дҭатәан. Аԥсшәа шааибырҳәазгьы, уаҳа ҿымҭзакәа, амҩа аархыргеит. Аԥсуаа рҳәашьала, ԥсцәеи-бзацәеи зегь ҭан уи амашьына, иузкылԥшуаз илудрааузи. Леуанти ҷкәынак длаԥшыкәитцеит, уи ашьҭахьҟа дгылан. Ҭамаз дахьзеит ари автобус азәы иҭацара. Уи дзызкылԥшуаз Борис иакәзу, Виталики иареи ракәзу здыруадаз. Хҧа-ԥшьба аатгыларҭа данылархыс, длыбааит уи. Ус акәзаргьы уск иаҿыз арҭ ах-ҩык уаҳа иеизааигәамхеит. Ианлалбаа Виталики Леуантии акы рҭахызшәа ақытсовет аҿы инеит. Борис икабинет ахь дназеит аныргәахә, ашкол агәарԥ инҭалеит.

– Исыԥхьеит, уара, – иԥьашьаны дцәажәон Борис, – адкыларҭаҿ сыртәаны срымоуп. Кванталиани икабинет ахь сларышьҭуам, схынҳәны сааргьы руам. Сдырԥшит, аха ишпа?! Изызкыу сзеилкаауам. Аҵыхәтәан Агырба Заур актәи амазаныҟәгаҩ икабинет дааҩныцт. Ижәҩахыр нҭарс, даасырҳәын, шьҭахьҟа днықәназгалан, убра длартәаны, ишиаҳауаз, цқьа иуҳәозар, шаҳаҵс дҟаҵаны, Кванталиани ицәа ихысхит. Ахәымгарақәа иҟаиҵоз азәы идыруеит ҳәа дыҟазамызт. Иаацәырызгеит заҟаҩы аҵырҭыша рымиххьаз, амацасраҿ ицәцахьоу, иарбан паркыу дахьыцаз, ицыз аҳәса зустқәоу, абарҭ зегьы иахьахәҭоу ишцәырызго, аҳәынтқәы ҳгәыдтәалара даҟәымцыр. Уи дцәышхеит, дҟаԥшьхеит, дагьышкәакәахеит. Сара исырбап, адҵа рытаны, акомиссиа сгәыдцара закәу! Ас саниба, сыгәшәымшәҳәара иеазикит. Сышкол иадырбалаз азы дысмыԥхьазшәа ҟаиҵеит. Акәац аизгараҿ ақытсоветқәа срыцхраарцы иҭахызшәа иҳәеит. Убри шынасыгзаз уаха асаат фба рзы илымҳа иҭысшьыр иҭахыуп. Уаханза закәытә цхыраароу иҟасцара сашәҳәа, уара! Сгәанала, уаха даеаказы сырҭахыуп, акәац аизгара ҿырпартас иҟарцоит акәымзар. Арҭ рҿы зегьы урызԥшызароуп. Уаха ԥьоукы еизаҳамгар амургьы ҟалоит. Ишахәҭоу шәыҟәароуп. Сара ақытсовет ахь снеины, изҿу ааилыскаашәа ҟасцап.

Ашколхәыҷқәа аапын ԥсшьарамшқәа рыман мчыбжьык аахыс, арцаҩоцәа русурҭакәа уамак ирыдҳәаламызт, ашьыжь инеины, реынадырбашәа иқәцуан. Леуанти ашьыжьгьы дымнеицызт, шьҭа днеир, анапхгарагьы ибомызт. Аԥсуа усқәа ҳәа ирышьҭан мазала изҿыз. Убарҭ ракәын уахгьы-еынгьы ихы-игәы ирҭагьежьуаз. Бзыпҵа авокзал иацакыз ашҭа шыҟаз згәашә ҭбаа ҿаз Пицундатәи АТК (ус ахьзын ари ақытаҿ иҟаз аиҿкаара, даеа қыҭа хьзык замаз акурортргылара амаҵ рацәаны иахьауаз акәзаргьы ҟаларын) амеханик Валери Мхонԥьиа диԥшааит иусураҿ. Ԥьоукы длаԥшыкәрымцарц, хазы дааиԥхьеит.

– Борис абиуро ашҟа иԥхьеит уаха асаат фба рзы. Аусура ашьҭахь анықәцаѡоцәа, агәашә итыԥны, амѡаду шықоу иааилагылааит. Ишәарҭахашәа аабар, адырра шәаҳҭоит, шәеиханы ақытсовет ашҭахь шәцаразы. Еилукааy?

– Бзиоуп, – ибжь ҭынч аагеит, дәахьыла уаҳа цәаныррак аамырԥшзакәа.

– Убасцәкьа адырра роуроуп автобусҟәеи атаксиқәеи рпарк аҽы. Иузықаҵоама?

– Ҟаитан Рауф ила иҟасымҵои.

Леуанти, ус змамыз иеиеиԥштәны, дыклышь-млышьуа амѡаду ахь дыѡоцәырҵит, ирласырласны ибжьаз автобус даазыԥшырц. Ахәымехан машьынак итаххон, адырра зиҭарыдаз? Шәарҭак иааҭагылар, ақалақьи ақытеи ирыбжьаз автобус уақәгәыгны, ус узымѡаԥгозма. Игәҭакы иаҳазшәа, «Волга-21» аатгылан, Лерик Цыхьычба ихы аакылирҳәҳәеит, имашьына дҵаларц, инапы Леуанти изҟьо. Ари, ццакыра имазамызшәа, анықәцаѡ дыниватәеит. Ирҭагылазаашьаз еилызкааз Лерик ацхырааразы дыхиан.

– Даҽа ҷкәынцәақәак ақәыртәаны иҳацзароуп. Иузыԥшаауама?

– Зегьы еиқәыршәаны, саатк ашьҭахь сузаауеит, аѡоны уҟаз, умацара амѡахь уцәырымҵын, – Лерик иааигаз дыргәыгны днауижьын, уамак измырццакуаз имашьынажә аҽынаирхеит.

Леуанти аѡоны дааин, иҽы зык нақәиҭәан, акы днацҳазшәа, ателербага наҽеицан, адиван днықәтәеит. Иеанааицих, аԥсшьара ҕәгәала ишиҭахыз ааинырит. Дамхамцәарц ихы дақәԥон, дѡагылеит. Шьыбжьон дыцәар, игәамбзиарақәа ахыхь рзацлар ҳәа дшәон. Арахь деилыкка дыҟазар иҭахын, аха аамҭа еибрххара ихшыѡ аԥсы анаршьомызт. Агәарԥ даннықәла, зԥсы зхалаз аҵлақәа, ашьац иаҵәара, аҵәагәареи арпреи ирыҳәоз амхы хәычи аутреи, илаԥш шынархигазгьы, ибазомызт. Ихы-ихшыѡ ара иҟазамызт. Аҭаацәара иаламлацыз, шьҭа дышхаҵазгьы, арҭ рыгәхьаа уамак имазамызт. Акрызҽеицашаз ауаа дырхаанымхацызт. Урҭқәа згәы иасуаз иан лыбга шьҭа иакуан, амала излалылшарыз ҳәа акы шныҟалцақәозгьы. Урҭқәа хьаас измаз, макьанагьы зшьамхы бзиа инанагоз иаб аусурахьынтә агәарԥ дааҭашылеит, иѡон ус-ҳәыс инапы надикылахырц. Иԥа даниба дицхраарын ҳәа даагәыгит. Иеааиҭеикаанза агәашә иаадгылаз амашьынахь зҽыназхаз аҷкәын (аб изы дыҷкәынамзи) уи дынҭалан, дрыцны дцеит.

Абжьааԥны иаѡызан амѡа. Еиуеиԥшымз амашьынақәа дарааза ираҵәан. Амрагыларахьи Амраҭашәарахьи рхы хан, еивысуан, еивасуан. Ауаа амѡа ианын, есымша рхыԥхьазара зҳауан, даҽа ԥытк аар иабанҳархарыз угәахәыртә. Ҳара, зҳарак ҳақәзамызшәа, ҳрылубаацәомызт, ҳрылазҭуан. Ақәԥара иаҽын аԥсуаа рхаҭарнакцәа, аха рымч харызу, имхарызу аилыргара гәаҕьыуацәан. Аԥсҭазаара ацашьа иахьаҽагылоз, мышкы зны илатәаны иазхәыцыр, рхаҭақәагьы иԥьаршьарын. Қәԥаран иаазгоз, уажәык цхыраарак рзаҭозар ҳәа иахьгылаз даара ишәарҭан рхаҭақәа рзы, рыуаажәлар рзгьы. Адиктатуреи аамҭа ахьааихьази рықәыҕәгәон, лашарак цәыцадырԥхарц иахьаҽызгьы даара иԥьоушьарын. Амѡа ианыз тәым милаҭқәан, урҭ аԥсуареи аԥсуааи усгьы еиқәхарак роурын ҳәа рыгәра ргазомызт.

– Ачкәынцәа сыманы ақалақьтә комитет ахыбра сыѡналоит, – Леуанти ицҭатәаз ааирзырѡоит, амашьына аангылара аеаназнакуаз. – Егьи амашьына ара игылазааит. Лерик, ухынҳәуеит. Автобазаҿ ауаа шеизо еилкааны, ирлас усзаа!

Леуанти ахыбра дныѡналеит. Даҽа ѡыцьа хара-хара ишьҭан, иара ицзамызшәа. Аѡонытцкатәи амардуан дѡаҽагылазар, адкыларҭа аҽаԥхьа ақалақь наплакқәа, аиҿкаарақәа, аколнхарақәеи асовнхарақәеи рнапхгаѡоцәа, ѡыцьа-ѡыцьала, х-ѡы, х-ѡыла еидгыланы иеицәажәон. Анаҡә хылазшәа, алѡа аҳауа амеханакхьан. Леуанти деимҳәарц агьигмызт. Адкыларҭа дныѡналан, амазаныҟәгаѡ лҽы иеиликааит Кьахьыриԥа актәи амазаныҟәгаѡ иҽы дшыҟаз. Шьҭахьҟа даахынҳәын, шьапгыларҭак амардуан аҽаԥхьа иԥшаазшәа иуит. Арҭ зегьы ара еиларгыланы, Борис имацара иарҳәоз аилкаара уадаѡын. Аԥсыуаақәакгьы рылагылан, абџыҳәа ақыртшәа ма агыршәа ҳәо. Абарҭ зегьы ирнымаалоз уск амѡаԥгара уахьалагоз, ухы уаацәшәарын. Ирымбацыз ауаѡы инаизхьаԥшқәазгьы ҟалақәеит, аха игәхьаатцәкьа зкуадаз, имала дзаҵәза дахьгылаз.

Иаалырԥьаны адкыларҭа ашə абԍьааҳəа иааимпааит, дыргьаланы хыла азə дагəыдыртцазшəа. Раԥхьа иԥодəылԥьаз Кванталиани иблакəа ҭытцны ицозшəа ишԥəазхацəаз цԥьа иубомызт. Убас ирлас амардуан длаҽалан, ирласзаны амԥоаду шыԥаз удəылызгоз ашə даҵəахит. Егьырҭ иаадəылԥьаз амардуан илаҽеибаҳəан, алыцəҳареиԥш ишьҭеибаҵахьан. Абомба казыжьуаз аҳаирплан шааигəахоз анраҳа, аеытцəахырҭахь еихазшəа, иԥалаз еилыркаарц акəхарын, адкыларҭа аҽаԥхьа игылаз ԥьоукы нарышьҭалакəеит, егьырҭ наԥшы-ааԥшуа рсигаретқəа шыркыз иаанхеит, иԥалаз зынзак усгьы ирзеилкаауамызт.

Борис даадəылтцит, иплашь иԥьыба инапқəа ҭаргəгəа, дшəазаны дшыԥаз мԥашьо, анахьарахь ибла ҭырхаха дрылаԥшуан. Ивԥьаны илбаауаз уажəытцəԥьа иара игəхьаа рымамызт уҳəарын. Уи Леуанти иахь зынзак дымԥшзакəа, ивԥьакəоз реиԥш акəзамкəа, дмыццакцəакəа амардуан длаҽалеит. Леуанти уи днаишьҭалан, днаихьзеит, изыкəшəаз еиликаарц. Ибжьы аниаҳа, Борис даахьамҳəзакəа ҽааиҵит:

– Шəсыдымгылан! Шəсыдымгылан!

– Иԥалаз лымҳаҵаск ҳмоукəа, ҳазлаго иалаҳдрааи?

– Иԥалаз сыздырзом. Ателефон ирзаст, нас идəылԥьеит, – уаҳа дхьамԥшзакəа, адəахьы дыццакуан.

Леуанти данықодəылтц, еишьҭеибаҳəа идəылықорыз азəгьы дыԥамызт. Данаауаз еилагылаз амашьынакəа ҭархахьан. Борис Кьахьырипа димбеит. Уи дабацарыз? Амашьынакəа акəцра иаҽын, Амрагыларахь рхы рханы. Лерик Цыхьычба имашьына шааиуаз иаакəцəаины иаагылт. Леуантии ицзи, амԥоа ааихцəаны, уи амашьына инҭалеит.

– Аныԥацаԥцəа зегьы еицырхəхəа акытсовет ахь амԥоа иануп, – иҳəеит Лерик.

– Адырра шəоуааназа ҳамҳəази? – дааилашəеит Леуанти.

– Ара ҳазгылоузеи, шəаала-саала рҳəан, амԥоа ианылт, ироуҳəои.

– Иԥалашаз ҟалеит шьҭа, – иҳəеит Леуанти.

8

Аусураҽ дшааизцəкьа, адиректор дышиԥхьоз аниарҳəа, Цьанар изы иеилкаан иацы иԥамзаара зыхҟьоз идырырц шиҵахыз. Зцаарала дыхҵеикыр ҳəа дшəаны, ашьыжь данаауаз иԥоыза Баҭыр иеиқəиршəеит, аԥсшьарҭа ԥоны аиҳабы иакəызма аиаша зеиҳəарыз уажəы, ма бзиа дизыҟандаз. Аиаша уҳəар, Важьа хаҵала узлаизгəаашаз акгьы далаҟазамызт, ак иҩразаргьы, дəахьыла иҿуирбомызт. Ашьҭацарҭа еиҳабыс зегьы арҭозма, ма агараж дахагылан иԥоыза Баҭыр. Аус бзианы ирызур, излаҟамыз ала ирыхцəажəарыдаз. Раамҭа анааилак, дырԥырхагамхакəа алаламбаратə факультет ахь аԥышəарақəа рҭиирц иоуишьҭуан. Рԥоыцьегь аекономикатə факультет иҵан, аиашаз, ирзанааҵхашаз ала усурҭак римҵацызт, гəыбгангьы злаиуҭарызи, ҭыпк ҭацəны рхаҵа ирбомызт. Ус дара рахь ихы аарԥшны, ихаҵа иҵагылазаашьа еиҕьитəуан, ргəаҿанызаара хены, ус хəымгакгьы неигзон, аха урҭ зегьы закəан ԥшрак рыман, игха-ԥхақəа цəыцуҳəартə, иҷыдаз аамҭак мааиуазар узиваԥаломызт.

– Шəсыԥхьеит ҳəа сарҳəан, – Цьанар, акабинет данықонала, ашə нкыдицеит.

– Сара сумыԥхьаргьы, ухала исоуҳəаша умазамеи, узымааи? – зеилкаара уадаԥоыз зцаарак аҿааирхеит.

– Ашьыжьха, уажəоуп санааиз, иаразнак арахь схалозма? – Цьанаргьы Важьа изцаара аҵак давагьежьуан.

– Иуҳəарц иуҵахи, ашьыжь иушақəашаз наруҭар, ухала уааирц угəы иҵазма? – адиректор уи дицрыцуамызт, Цьанаргьы, издыруадаз ҳəа аанарго, ижəԥахырқəа ааирцысит. – Нас исаҳəеи ишəызбаз? Уи сара сазҿлымҳауп.

– Исзеилымкааит, – уажəакəын Цьанар иаҳауаз анцьеишьаз.

– Ҿырҳəала акəымкəан, азцаара аҵак уԥуоу? Иацы уахьыкамыз азы аҵак уԥырц акəымзи.

– Ансгьы арсгьы иҟасҵап, аха иҳазбаз ҳәа шәызҿу арбану?

– Иацтәи аизараҿ шәызлацәажәози, нас ишәызбеи?

– Иарбан еизароу – исзеилкаауам, – Џьанар игәы азѡон иеиҳабы дызҿыз арбаныз, аха ҽымдыр ҟаиҵар еиҧьеишьон.

– Сыргазара уаҟәыҵ, џьушьт! – дыхәмаруазу дгәаауазу узымдыруа, Џьанар дкылкааны диҿаԥшуан.

– Иҟоу жәдыруама, – ҿааиҵит Џьанар, – иарбан еизароу шәызлацәажәо сара исыздыруам. Иацы сахьыҟамыз азакәзар изышәҳәо, зынзак даеаџьара акәын сахьыҟаз.

– Бзыԥҭа аизараҿ уҟан ҳәа сарҳәеитеи.

– Изҳәада? – ҳәа дышҵаазгьы, Џьанар идыруан уи аҭак дызҿатәаз ишизыҟамҵоз, еилкаан азәгьы уи азбахә иманы арахь дшыѡнамлоз, амала Важьа изааигәаз гәаанагарак имҳәазар, иара ихаҭа ус игәы иҭашәозу?

– Нас уабаҟаз? Уахьыҟаз Баҭырҵәкьа издырзомзтеи.

– Сара сахьцо-сахьааува зегьы ирасҳәома.

– Ак зцәумҵәахлоз уѡыза Баҭыргьы иаумҳәоз иарбан маза усыз иумаз?

– Уи сара исхатә усуп.

– Иҟоу умбои: иухьыз бгьыцк ианҵаны иҳауҭароуп, акәымзар лахь уоуеит. Арахь ҳаамҭа зеиԥшроу убоит, дарбанзаалак дахьыҟоу аадыруазароуп, анахь-арахь дцошәа-дааушәа иамур ҟалап.

– Сара сахьыҟаз схатә уск саҿын ҳәа шәасымҳәеи, маҷк имазоуп, ҳцо-ҳааува уи ҳзалацәажәари.

– Бзыԥҭа аизара шыҟалаз уздырзом?

– Ишпасзымдыруа! Санааауаз амѡан исаҳаит, сахьааизгьы аѡны исарҳәеит.

– Угәы иаанагои уи аизараз?

– Сгәы иаанагахуеи, уа излацәажәоз сзымдыруазар.

– Ишыҟалоз удыруазар уцозу?

– Сзымцози.

– Иҟауҵози?

– Изҿыз еилысымкааузи.

– Амилатҟәа еиларҵоит, умбазои?

– Ус сгәы иаанагазом. Аԥсуаа милаҭ дырзеилыхуам.

– Избан иара?

– Ус ирҟазшьоуп. Амала рыхәда уқәтәаргьы рҭахым.

– Шәыхәда иқәтәада?

– Ҳхатә ԥсҭазаашьа ҳамам, уи еилкаами. Ҳачҳара дууп, убри рхы иадырхәоит амилаҭ дуқәа. Аха ахаҳә уршыргьы иԥжәоит.

– Ашәҟәы иануи Бзыԥҭа иҟалаз аизареи убри ауп ирҳәо. Бзыԥҭа сыҟазамызт ҳәа зуҳәеи?

– Ҳгәаанагарақәа еиқәшәазар сыздыруам, аха уа са сыҟазамызт.

– Уца нас! – Важьа иикыз икарандашь ныкәиршәит, иаҳарц иитахыз анимаха.

– Ас ҳаицәажәара ашьҭахь, – дѡагылеит Џьанар, – шәыхәара шысцәыцәгьоугьы, саҳәшьа лзы ашкол аҿынза снеироуп шьыбжьышьҭахь. Аужьтымҭацәа рзы еизарак рымоуп.

– Ус ҳәашәа, маза уск шәалацәажәозар?

– Ргәы иҭоу сыздыруам, аха саҳәшьа илҳәаз ауп исҳәо.

– Уца нас! Амала амилаҭ зцаара шәалацәажәозар, исцәумзан.

Џьанар ддәыдцын, иусурҭахь днеирц, адәахьтәи амардуан днаҿалеит. Ахыбра ахьаантҵәоз акәакьҭ аҿы, ибга арахь ирханы, Баҭыр азәы диацәажәон. Уи диқәшәар – иеимхәашаз иеиҳәарц, зцаарала дыхтеикуан азы, Џьанар даахынҳәын, акрыфарҭа дныѡнысын, ахәыҟацарҭа дныѡналеит. Уаантәи иусурҭа ҭыԥ ахь анеишьа аман. Баҭыр

дишьҭаланы дшааихьаз иарҳәеит. Уи игәхьаа икымызт узҳәомызт, аха иитахыз аилкаара дашьҭамлеит, дахьыҟаз идырырц дибар акәын, уи мазазма. Аус ицызуаз даарыԥхьан, анапынцақәа риҭеит. Еиқәыршәатәыз шәкәқәак еидикылеит, аҳасабеилыргарҭахь ириҭарц азә дишьҭит.

Имала маҷк даатәеит, изааигәаз уаҩ дибар иҭахымызт. Зегь ицәтәымхазшәа ихы ибон. Шьасиа дахьиқәымшәаз хьааигон. Ак рыбжьаҳазшәа ицәа ианыруан. Маҷк данхәыцх, – ирыбжьаҳарызи акгьы рыбжьамлацзар. Ус дыгәхьааигәон иара дыззымдыруаз азгаб. Ҽнак ныҟәара бжьаԥаны данлызцалак, дахьимбоз акы иадыргазшәа анааихҭашәалак, адунеи анықәԥшра уамак даҳәомызт. Ус иагьа иҟазаргьы, иус аԥыхәтәанза инеигар акәын. Иудыруази диразҟазыр. Даниба иарбанзаалак игәы изырхьшаз ак лымҳәеит, лхымҩаԥгашьа агьузавбомызт. Лаҳәшьа дибацԥхьаза, аамсҭашәара злаз хымҩаԥгашьамзар, иарбанзаалак даҽеак лыдимбалеит. Иагьа умҳәан, иара ицәыримгацзаргьы, иҟәышыз еилылкаауан арԥыск дахо, ҩба-хԥа раион дрыбжьысны, ус баша дшылзымаауаз. Лара иеилылкаауаз лаҳәшьагьы уи лзымдыруа дыҟазма. Руазә иаалмырԥшзози дшыргәамԥхоз. Усҟан раамсҭашәашьа нтәозар акәхарын.

Иԥсы ааивигазшәа даақәыԥсычҳан, дыҩдәылтцит. Иусурҭа уамак игәалаҟамызт, дахьцарыз уаҳа имамызт азы, дадхылеит. Шьыбжьоншьҭахьынза дыҟазар акәын, аха заа дцарц избан, агәашә шыҟаз иҿынеихеит. Баҭыр уаҟа днапырхахо ныҟәцаҩык дцак иитон. Абри иакәцәкьан хьаа-баа змамыз. Ус ибон Џьанар. Иагьараан дубаргьы игәалаҟан. Џьанар даахынҳәын, азәы дынҭысыртә агәашә хәычы ахьҿаз ала, аԥсшьарҭа аштә дынҭытцит. Дцон иара, ашкол ахь ихы рханы. Мҩабжара днеихьан еиԥш, Баҭыри иареи реизыҟазаашьақәа реахьырыпсахуаз шааицәымгахаз ҩонытҵкала иааинырит. Иҩыза гәакьа иакәымзи, дызҭашәаз ицәизартә, цәгьарас идибалаз агьыҟамзар, ихәыцатҵәахны изимази. Дицхраарын, иус ҟарцахьазаарынеи. Уажәшьҭа аиаша изиаҳәарызу? Ихала асал рыбжьеитцеит, уи Баҭыр игәы иалымсуази. Иҩыза иахь дхынҳәырц игәы итцхон, ишьапқәа ԥхьаҟа дыргон акәымзар.

Ашкол аҿы азԥшра иқәшәеит. Зегь раԥхьа, заа даацәеит. Дныҩныс-ааҩнысны иеихагылаз ахыбра аҩнытҵка гәеитеит. Иара ашкол далгазижьҭеи, ԥсахра уамак амазамызт. Есышықәса изларшәауаз ашәыга ахаҭабзиара заҟа иҳаракыз акәхарын, ицәышҳабихон, азынра инҭысаанза. Аитакра иалагзаны, Асҭандеи лҩызцәеи ибеит. Ирызҳауан уамашәа иубартә. Аапынра рзамҩақәа рԥсы ҭанаҵон, ршьа рылпхон. Нас итцегь аԥшра иқәшәеит, аҭаацәа ианраамҭаз изаауамызт. Иааизгьы зынза имаҷын. Акласс анапхгаҩы лгәы анԥцәа аизара хлыртит, аха, лызнапык иамаз анацәкьарақәа рхыԥхьазара иеизазар, иралхәозы. Леизара иааинырслаз еилацәажәарак иаҩызахеит, зҵара иалгоз цкьа иаархылаԥшыртә наралхәеит. Џьанар игәы иаахәеит Асҭанда еиҳаз аҵараиурҭахь лхы дырхар ишьҭызхуаз лакәны дахьырбоз.

– Арахь аамҭак хҭагылоуп, ауаа рҭынчра ааиласрыма уҳәо иҟоуп, ахәыцқәа уахь рыхшыҩ цаны иҟоуп, зынза рҵара шьақәкьар ҳәа сшәоит, – анылхәа, ԥхәыск даатцкьеит:

– Ҭынчраз џьаҳамшьози ахьаҳҿдмырҭуаз.

– Рыжәлар зҭагылоу ахәычқәа злакәаҳгои? – ҿаалтит даеазәы.

– Ирдыруазааит иҟоу, – иҳәеит Џьанар инаҩс иҟаз ахаҵа заҵәы. – Акәымзар, ҳара ҳабла шшәаҳаз еиԥш, даргьы лашәны иқәзаауеит.

– Уигьы иашоуп, – лхәеит арцаҩы, Џьанар анҿимҭ, арҭ ирҳәоз дақәшаҳаҭын, аԥша ахьцоз ларгьы дымцар лаҳаҭыр ланарҟәуан, еиҳаразак дара ирҳәоз хьаҳәхьаҵрада ишиашаз агәра ргон.

Нас еицлабны ирбаз аҵкыс ираҳаз аацәырыргеит, иззаиз рхашҭит. Ас аиҿцәажәара ҭәҭәа шыҟалоз рдырыр, имааизгьы аангылозма ҳәа, Џьанар дырзызырҩуан. Аҩныҟа иандәықәлагьы, иааҭымгылазакәан ашәкәи уи рхьчарц иахьыкәгылаз ақытеи ирылацәажәон. Рыцрыҵра иҭахзамызт иара, аха, имҩаҿ данааи, иҩныҟа дымнеикәа дабацоз. Макьана лашан, ирласны иҩны дахыларгьы игәы азыҳәомызт. Иаха данааи, иани иаҳәшьеи цкьа изимацәажәеит. Ашьыжь дара гылааныа, иара иееидикылахьан. Уажәы иааисны дыркыр ҳәа дшәон. Аԥсуа усқәа ирызцаауазар, ԥыҵ-чыҵк реиҳәарын, аха иацы

дабацаз ҳәа дыхтаркыр? Ус иагьыҟалеит. Дара зны апсуа шәкәы иналагеит, ашкол аҽы аҭаацәа ирҳәаҟәоз еилыркааит. Иара изкыз азцаарақәа рҽаархашьа ишақәымшәоз аниба, уи ихы иархәаны, дыԥдәылцын, иҽы зәзәаны даахынҳәын, иаразнак дышьталеит.

Иеызцәихьчоз азцаарақәа дызрыцәцомызт зегь акакәын. Адырԥаены заа дизааит Баҭыр. Заа уҳәеит ҳәа, ас убахьама, – Џьанар дымгылацызт, иагьылашьцан. Ҽнак еибамбацкәа шамахамзар изхызымгацыз аиԥызцәа ирыбжьаҟазахаз Баҭыр дизеилкаауамызт. Ус шакәыз Џьанар еиликаауан, аха Шьасиа лылацәажәара иҭахымызт иара. Уи игәы дҭацәахын, дмазан, даеазәы дзалагалатәызи. Иԥыза зҕабк длышьталаны, дылҷеынцәаауа димбацызт, акурорт ҳәсақәатәкьа данрыцыз уаԥы илаԥш ицашәомызт, аха ԥҳәысаагара азбахә иҳәомызт, игәы иҭамшәазацызшәа, зҕабк длылацәажәазомызт, азәы дылхьымԥшкәа дҟаларызма. Ус анакәха, азәы игәаԥа дыцацәахын, Џьанар иҽы ирмазон. Нас иара имаза иԥыза изициԥишарызи. Уажәы, иаҳауаз азцаара аҭак арблаҟьашьа дақәымшәар ҳәа дшәаны, дԥоагылан, иҽы зәзәаны данааи, акы инацҳашәа, агәашә инҭытцит.

– Аусураҽ урбеит, сара суқәымшәеит, – иҳәеит Баҭыр.

– Иацу?.. Ашкол аҽы сыҟан Асҭанда лзы.

– Илхырҳәааи?

– Еиҳау аԥара дҭашәцар бзиан рҳәеит.

– Лара илоуҳәахьоу? – Баҭыр иаҳауаз даараза дазҽелымҳан.

– Мамоу.

– Дҭалар бзиан. Лхы азцоит, умбои, – уи лашьа дазыҟаицон. – Лара акыр дҭалар лҭахыума?

– Макьана агьлымҳәацт.

– Аамҭа ааитеи, уажәыгьы шәаламцәажәацкәану?

– Ҳаицалацәажәап!

– Саргьы слацәажәоит, аха раԥхьа уара улацәажәа! – Баҭыр ихы ахигон. – Нас сара хазы слацәажәап, уара уазымхошәа збар. Ҳахьынхо убоит. Акурорт аҽы тыпк ҳаԥшаанза, иагьҳауоу здыруада, илашьашәалоу ауп сызҽу, аколнхара аплан лыкәаҳцоит ҳәа иалагашт. Аусура дзаҳаршьуеи, дзеиԥшроу умбазои! Хаԥа дцааанза, длеихәлацәа дыргапеи.

– Ианрааз ҳабацәеи ҳанацәеи аҭаҭын иаԥарымшьи, – Џьанар иԥыза диқәшаҳаҭын. – Ҳаргьы ҳаныхәыҷқәаз ҳазҽызи? Шәкәык ҳадцаланы ҳрымазма, аҭаҭынлаԥара, арашәара, аҽыхра, арыцхра ҳаҽымзи. Авагонқәа аказармақәа рыцхра, рыцаргылара ҳабға ԥнамцәахьази. Ҭагалан анааилак, шьҭа ҳԥсы ҳамшьои шаххәо, аденгьра аацәырцуан. Аҭаҭын фԥы зны иаххыцп ҳәа иҟадаз.

Џьанар иажәа ироурц игәы азыҳәон, амала иацжәацы дахьыҟаз еиликаарц Баҭыр даламгандаз. Егьи иакәзар – Асҭанда аԥара иацылцарц даара иҭахын, ицегь уи иалацәажәарц дашьҭан, иеибырҳәоз иеиҳаны ирҳәартә изыҟаҵомызт, уи дшаҧынгылашаз иҽеизақәыршәар. Идырын Џьанар имазазаргьы, имазамзаргьы уск дшаҽыз, дызлацәажәарц иҭахымыз мчыла дызлалаургарызи, иҟалоз убарц, унахыкәшашәа уҽазукыр, унапахьы дааиуазар удыруан акәымзар. Уажәрааанза ирҭахыз ҽазыҟаҵарыда иеибырҳәозар, шьҭа днаеԥынхны изымҳәарызшәа дазхәыцуан. Ус анакәха, ма аамсҭашәала диацәажәар ихәҭан, ма ирыбжьагылаз закәыз еилкаатәын.

– Жәаха уаныҟамыз, Аҟәантә Мамсыр ууаигеит.

– Мамсыр дарбан, Мишоу? – дахлафшәа инахиган, Баҭыр днаицыччеит Џьанар ихаҭагьы.

– Аеи, Мамсыр – Миша, – иҳәан, Баҭыр дызҽыз ахь дааиасыхт: – Умбои, уск шузыҟалаз аабеит, арахь изакәу цкьа иҳаздыруам.

– Шәара шәзустқәада? – Џьанар аҭак деиҭанахон, аҳәаа зны ишынцәоз шибозгьы. – Важьеи уареиу?

– Ҳа-ҳа!.. – Баҭыр дамхаччон. – Сҽаԥа сыциԥызшашаз дысзуԥшаацәкьеит. Асҭандеи сареи! Надшьагьы лхы ааҳалалклоит.

– Сабакылазыз зышәҳәаз нас? Шәабазааи?

– Азцаара зҭиша ҳара ҳауп, уара усазцаауа уалагама? – Џьанар измѡак Баҭыр икит. – Ас маза зуа зҕабк илышьҭоу иоуп, аха изаҳцәузои, пҳәыс дааугар зегьы иаҳҭахыупеи, ҟырҿмырҿкгьы еиҿаҳамкаауеи, – убри аус ада уск Џьанар ишимамыз агәараганы дыҟацәкьазшәа акәын Баҭыр иѡыза дшынаиҿаԥшыз, изҭалашаз агәашә инадгыларц агьынрыгмыз.

– Уи акәу, даеак акәу нас ҳалацәажәап, – агәашә инҭалааныза, ҿымҭзакәа иааиуаз, ашҭа даннықәгыла, даатымгылазакәа дышнеиуаз, абас рцәажәара аапицәан, иѡыза игәы дамысзарц, инапы изышьҭихын, дышиашаз иусурҭа ҭыпахь днеит.

Уи аены имѡатәны агараж аҿы днеиуа, даеаԥьара машәырны диҿаҳазшәа днаиԥыло мацара, Баҭыр акырынтә Џьанар иеиқәиршәеит. Даеа уск дазцаауа, имѡатәны далацәажәон. Баҭыр еиликаарц шиҭахыз азы, Џьанар ихала ицәыримгозар, зцаара изыҭиуамызт ааигәа, уи ашьыжь реиԥырцшьа злаҟаз ала, Џьанар идыруан. Баҭыр далацәажәартә аҭагылазаашьа иитомызт. Амала диѡызаны дшыҟаз еиԥш дшаанхаз иидырырц дашьҭан. Шьҭа аус злаз ҳамҭакы аҧсгаха аѡны ирҭартә дныҟәар акәын. Уи азы аҵга Баҭыр ихаҭа изиԥшаахьан, Асҭанда лҵара иацылҵартә длацәажәарц. Амала Џьанар, аѡны данааи, иаразнак иаҳәшьа лҿы уи цәыримгеит. Лхаҭа, рымала ианааизынха, уажәы-уашьҭан лызцаара зызкхоз имдыруази, ацәыргаха лимҭеит.

– Ашкол аҿы исарҳәазеи ҳәа бзымцаауеи?

– Санбаузцаауеи? – акрифарц дахьылатәаз, лара иара дынидтәалеит.

– Еиҳау аҵара дҭаларуп лҳәеит шәнапхгаѡы.

– Уи закәыхи? – иаалцәымгахеит.

– Ибҳәо закәи?! – Џьанар акрыфарагьы дааҟәыцит. – Бѡызцәа закәытә царақәоу изҭаларц изышьҭоу бдыруоу? Бара баҟара рхы иҭазамеи.

– Ашкол знык салгандаз ҳәа сыхәцәырххоит, – дагьыѡагылан, акҿаѡра днықҿалеит.

– Ибыхьи, Асҭанда? Ибҳәо ашкол иалго азәы иҳәо смаҳацт. Ма Аԥҭа бхы дҭалоу? – аниҳәа, Шьардасиа лхаҿсахьа ибла иаахгылт. Уии Аԥҭеи акыр иеиԥшын. Амала Шьасиа акырза дыԥшзан. Арахь иара иаҳа Шьардасиа длыҿцаауан, лаҳәшьеиҳабы длышьҭанаҵ. Рҟазшьақәа ма иеиԥшхандаз, Шьасиа лаҳәшьа длеиҷьымхаргьы.

– Дҭалазаргьы ҟалоит, – лҳәеит Асҭанда, маҷк ҿымҭкәа данаатгыла ашьҭахь, уи ала лашьа дахьымѡахыҵызынтә даахьалырҳәит.

– Быхәмаруоу, аиаша бҳәоу?

– Сыхәмаруазаргьы ҟалоит, аиаша сҳәозаргьы ҟалоит.

– Асҭанда, аҵара бҵароуп! Ма аколнхара балалар бҭахыу? Сбыцхраауеит, бзыцәшәои.

– Ушпасыцхраауа? Иумбазои ҳаб игәараҭа аарла ҳан лнапала ишеибаркыу. Уалафахәы хәыҷык уоуеит ҳәа, ҳабзара, ҳацәгьара ирызхазом.

– Бымшәан! Шәыр-қәырк ҳҭилап, акы ҳаҿызаап.

– Ашәыр заҟантә иуҭихьоузеи? Ҳан аидарақәа рыцалара шьҭа илылшазом. Аҭаҭын ҟаҵара даҟәыцхьеит. Ҳара иҟаҳцаргьы иалаҳарҳап зугәахәуеи, ашықәсан зны ак урҭозшәа ҟарцоит.

– Зегь ус ауп ишынхо, аха рԥсы ҭоуп, аҵара зцашагьы ирцоит.

– Зегьы рҭагылазаашьа зеиԥшроу ҳара иҳаздыруам, ҳара ҳа ҳтәы ҳдыруазароуп.

Џьанар асҟатәи дцәажәалазомызт, цытк аниҳәах, даатгылт. Асҭанда лакәзар – илҭахыз, маҷк иадамхаргьы, дазааалгаз ҷьылшьеит. Еиҳаз аҵара илҭахызар леазылкырц лабжьеигазшәа акәын ишлыдылкылаз илаҳауаз зегьы. Ус акәымкәан дыхҭеикыр, инеималҭәар ҟаларын. Луаҭах ахь даннеи, асаркьа днадԥшылеит. Лхы лцәымгахазшәа, дааѡнагьежьит, леыззылкрыз лзымдыруа. Уи лгәы зыхәоз лхаҵацара заҵәык акәын. Арахь уахгьы-еынгьы илгәыцхоз ауаѡы длыман, длызԥшын, лбжьаратә цара далгозар ҳәа. Лҵара иацылҵар шылҭахыз ааиаҳар, игәы иаанагарызи. Даеа хәба-фба шыкәса длызԥшызаауазма, иаргьы дхәычымызт, аҭаацәара аԥицарц итахымзи. Лани лареи Џьанар иԥхәысаагараз дшыхҭарклоз еиԥш, иаргьы аѡны дкыдырцалонтәа, арахь азәы дылхьымԥшуазшәа ргәы иахьабоз иџьаршьон, иҟалаз рзеилкааумызт. Лара лакәымзи дзызԥшыцәкьаз. Игәыҕракәа

неицхьлырбар, агәеихшәара рыбжьамлози. Зныкгьы иҽытцымшәазацызт лара лҭара иацылҭарц шиҭахыз.

Аха, мшәан, уи усҟатәи изылхьаази! Лара Баҭыр иҽаԥхьа длаҟәыр лҭахымызт, дшыбзиаз иаҳаларц, ишлылшоз аҭара лҭон. Ҷьанар, аизараҽ дымнеиргьы, уажәрааныа иаҳахьан ус шакәыз. Нас иҟалази даҽазны иаҳазар, еиҳаз аҭара шьҭылхыртә дшыҟаз нацырцазар? Доусы изааигәаз дызлабзиахашаз дашьҭан. Иаргьы иҭахын иаҳәшьазаҭә дызхәр, уи уамашәа ибатәымызт. Лгәаанагара иаҳаит, шьҭа иееиқәикрын лгәахәит. Баҭыр данлықәшәа уи азбахә изцәырлымгеит, иаҭахымыз ацәажәарақәа иаргьы иабеиҭахыз. Аха усцәкьа акәымзаарын ишыҟаз. Мшқәак ниасхьан еиԥш, ашьыжь лҭараз аееидкылара данаҽыз, Ҷьанар, андәылҭра иеазырхиауа, асаркьа дадгыланы, ихы аниҳәоз аламҭалаз, дааирзырԥоит:

– Абаа, бҵара лабмырҟәын! Иеибаҳҳәаз бхабмыршҭын!

– Ианбаҳҳәеи? – лгәы аалымҟьарц агьлыгмызт.

– Ибыхьи, Асҭанда? Ауниверситет бҭаларoуп, ибхашҭма?

– Истахзам ҳәа уасымҳәеи?!

– Ара блатәеи! – дызҽыз даақәихын, ҭынч длацәажәарц, аҟәардә дылзаахеит, егьи ихаҭа днықәтәеит, еиҟараны еиҽацәажәарц. – Ашкол балгарц агьбыгым. Бхы ззыбкырц бгәы иҭоуи? Исзеилкаауам.

– Аусура салагоит, – хаҵа ицаз лзы иарбан усураз ҳәа лгәы дҭахәыцуа.

– Иаба?

– Нас иаабап.

– Аҵара иацызҵар зҭахым бара быда уаԥы дыспымлазыцт. Ибыхьыз саҳәеи!

– Акгьы смыхьзеит, аха аҵара сҭахым. Жәа-шықәса дузза ашкол иакәсырзит, даеа хәышықәса сырзуеит, нас апсҭазаара ииасуеит.

– Ибҳәо закәи?

– Ааи, сҽара зегьы аҵара иазыскроума?

– Нас иззыбкуеи?

– Усҟәац, Ҷьанар! – дԥоаҵкьеит лара. – Сышуацәажәо ашкол сагхоит.

Уи шылхәази, лышкол ахь дшыццакуази, лындәылҟьашьеи збаз, ари азҕаб аҵара зцәымҕмыз азә шлакәыз еилимкаазкуа! Нас лҵара иацылҵарц зылҭахымыз лашьа изеилкаауамызт. Ас зхымԥаԥгашьа збаз ақыҭауаа ианакәызаалак «азҕаб лхы ахәац ҭашәеит, хаҵа дцар лҭахыуп» рҳәон, цәгьарак зурц иаҽыз лакәызшәа. Асҭандагьы убас лыхьзар? Лыкәша-мыкәша игылаз аҧкәынцәа азәазәала иааигәалаиршәеит. Ирейгьны иибоз Аԥҵа иакәын, лара уи дылҭахны лҽыцшәомызт. Ус лԥоызцәа дреицәалшьомызт. Убри иеиҕьны илбаз дарбаныз?

Дԥоагылан, ахш ажәгәараҽынтә иаазгоз Надшьа амԥоа налиҭан, дындәылцит иара. Аҳауа аԥхара ахыларц, аҽыхьҭара наскьон. Адгьыл аԥхара усгьы иаҵалахьан, ашәырцлакәа быбышза игылан. Ааԥынра раԥхьатәи амза нҵәарц агьагмызт, аԥсабара ашәҭра хнаркәшаргьы иџьоушьарымызт, рыцҳарас иҟалаз уи иашьҭанеиуаз аҽыхьҭара аманы адәы ианықәлоз ҟалон, усҟан ашәырцла рышәҭ рацәаны иаркыҷуан, зынгьы анхацәа шәырда ианыннажьуаз аамҭақәа маҷзамызт. Ас заа аҵла рышәҭра ауаа иртахзамызт ианакәызаалак, ҽыхьҭаны инаскьар иаҳа иеиҕьаршьон.

Егьи ахәы иқәланы илеиуаз Баҭыри иареи амԥоақәа реиԥшьыртаҽ иааиқәшәеит. Ҷьанар игәы маҷк иҭынчын, избанзар иара жәаха ҿнак дахьыҟаз зны ишиеиҳәоз ала диргәыҕзижьҭеи. Баҭыр ҽитуамызт уи азбахә ала. Уи еиликаарц шиҭахыз Ҷьанар изымдыруа дыҟамызт, аха иҽы ааихыхны зцаарак ахьиимҭоз акәын аус злаз, уи ихы иархәаны, иаргьы ақәҽитуамызт.

– Асҭанда ашкол ахь дыццакуан, сахьлыбаауазгьы лызгәамҭеит, – иҳәеит Баҭыр. – Иарбан ҵароу дызҭаларц дызҽеу?

– Иуҳәо закәи! – Ҷьанар гәаныла дагьаагәырҕеит иԥоыза ихшыԥ иара иаҳәшьа лҵарахь иахьцаз. – Аҵара сҭахым ҳәа даақәгылеит, ас убахьоума!

– Ҳаицлацәажәар акәын.

– Мап ахьылкуа зыхҟьо сзеилкааууам, – иԥьеишьон Ԥьанар. – Азә дылҭахызар сгәахәын, аха лхы зызцашаз дызбом.

– Ааи, угәы иҭам, ухы иҭам азәы лыхшыѡ изцазар ҟалоит, – Баҭыр ас иҳәар иаҳа дшәарҭамызт. – Саргьы слацәажәоит, лгәы иҭоу еилыскаап.

– Улацәажәа! – диқәшаҳаҭхеит Ԥьанар, «уара иаҳа дазааугома, илашьоу сара соуми» ҳәа, игәы даатахәыцын, аха дара рѡыԥьегь еишьцәазшәа иахьеизааигәаз амшала, мап изкуамызт, даеак гәынхәцысталагьы изацбааууамызт.

– Дылбаакьаны иааува дзустада? – Баҭыр даахьаҳәит.

Рышьтахьала машьына ажәык, асаба шьҭаргыланы, илеиуан. Арҭ, уи аангыларц, рнапгьы шьҭырымхит. Ианылрывҟьа иҳәазаны иаангылеит, иҷыцҳараза иаҵаз агьежьқәа аныкәцаѡ дырмеигзозар, зхала аидара хзыршәҭуаз амеханизм ажә агәхьаа имазма. Аиѡызцәа неибарѡны, арыгьарахьтәи ашә аимпаа, акабина ҳаракы инталеит.

– Лахәыҵ, уабаҟаз уҳамбеижьҭеи? – ҷааитит Баҭыр.

– Автобазаҷ аус зымуеи, – уажәи-уажәи аԥсҟы анахь-арахь иргьежьуан аныкәцаѡ.

– Уи зымдыруеи, аха иансабшам, ианымеышам ақытахь узааи?

– Ԥслымзк аѡныка иаазгап ҳәа сҷаасхарц, адиректор амашьына имсхит. Аха заа сзымааит. Самхацәеит иахьа. Уажәы аусура сагымхандаз ҳәа, сыццакуеит, аха сагхеит.

– Исзеилымкааит, аԥхагәҭаны аԥслымз ааугама?

– Ааи. Амашьына заа иҭызган, ҳѡызак иҷы игылан. Заа саартә сзыкамлеит. Уа иҟаз убандаз! Аусура ашьҭахь амѡан шәеиза ҳәа ҳлымҳақәа иаатыршьит. Смашьына ҵәахны санцәырц, ауаа ақытсовет аҷы еизахьан. Гаграндә аиҳабыра аан, аҷкәынцәеи дареи еилеибацеит. Уахагьы иҟалоит аизара.

– Изызкыуи?

– Ашәҟәы!

– Ҳаргьы ҳнеиуама?

– Шәнеи, уара! Ауаа рацәаны еизар рҵахыуп. Ус ауп ишыздыруа. Аусурамш ашьҭахь.

– Абра уаангыли! – Баҭыр амашьына ааникылеит, аԥсшьарҵа ѡны аҷаԥхьа ашә аартны, дагьылкаҵеит. – Ҳаргьы ҳцароуп, – даахьаҳәит иара, Ԥьанаргьы данылкаԥа. – Угәы ишԥаанагои?

– Ҳашԥамцои! Машьына хәычык змоу дҳаԥшаар акәын.

Рѡыԥьегь, русурақәа ҳәа реымшакәа, агараж шыҟаз инеит, уака гәып-ѡык еилагыланы реицәажәара иашыкымҵын. Лахәыҵ зызбахә имаз аизара иазкын арҭ злацәажәоз. Уҳәансҳәанқәа убас ирацәан, адунеи даеа блак ала ирбазшәа, ажәа реимакыртан. Ргараж аиҳабы дшырзааигәахоз анырба, рызынтәык аахьаҳәит. Руазә ҷааитит:

– ПАЗ ҳауҭар, уаха ҳазынтәык ҳаицны Бзыԥта ҳамцози?

– Иҟаҳцои?

– Иаха уа аизара ыҟан рымҳәеи, – иҳәеит даеазәы.

– Ирҳәеи?

– Убри цқьа еилаҳамкаауеи, – иҳәеит аԥхьатәи.

– Саргьы сцап ҳәа сгәы иҭоуп, Ԥьанар дсыманы, ирҳәо уаҵәы ишәаҳамҳәоит.

– Ҟаи! – ҷааитит аԥхьатәи. – Ҳхала иабароуп, иҳаҳароуп.

– Сахьазхәыцуа: иаха аизара рымазар, уахашҟа изиаргеи? Иаха ирзымзби?

– Убри еилаҳамкаауеи, – иҳәеит аԥхьатәи.

– ПАЗ ҳаҵа! Ҳцароуп, – иҷалеигалеит даеазәы.

– Аҳәынҵқар машьына ҳхы иаҳзархәазом, – Баҭыр итәарҭахь иҷынеихеит. Ашә аҷы даатгылан, даахьаҳәит. – Аԥсуа ус зыхҵныркьо ҳаздырзом. Убри азы ицар зҵахыу машьына хәычқәак ҳаԥшаап. Зегьы иреиғьуп измақәоу шәҳацныкәар убри аус азы. Абылтәы ааҳхәап, ԥарақәак неилаԥсаны.

Ираԥысуази изаԥсыуази еиƙараны, амҩоа ишаныз, ақытсовет аҽы ииаизар, Леуантии ицзи зықәтәаз амашьынақәа, автобусҟәеи, амашьына хәыцҟәеи, ауааи изрылсуамызт. Кьахьырипа Борис уахьынаԥшааԥшуаз ԥьаргьы дубазомызт. Дынкыларз дабаргарыз? Леуанти дзықәтәаз ақытсовет ашҭа зҭахкааз аҽаԥхьа ииасуаз атрасса егьи аган ала дынҭыԥан, еилагылази ииасуази амашьынақәа ирлас днарылсын, агәашә дахьаатҭашылаз, ақалақь аиҳабыра ааида аԥхьа еилагылан, ауааажәлар урҭ ирҽагылан.

– Шәзеизазеи? – иплашь еиқәаԥәа аԥьыбақәа иҩ-напык ҭаргәгәа, дԥааит Кванталиани.

– Акино ҳбарц, – иҳәеит Ԥсардиа Лиуфа.

– Иарбан киноуу?

– «Ахҭарпа шкәакәа» ахԥатәи асериа.

– Уара узуст҂ада? Исаҳәа зегь раԥхьа! – ақалақьтә комитет актәи амазаныƙәгаҩ ибон дыԥхамшьазакәа, зегь раԥхьа аус злаз, дымшәазакәа, диаƙаразшәа алаф илихуазшәа дышиаԥәажәоз.

– Аҭыпантәи анхаҩы Ԥсардиа! – егьи усгьы иузыршәоз иакәмызт.

– Нас иƙалеи? Узуст҂ада уара? – акы иаԥсамыз азә шиакәыз иирдырыр акәымзи. – Ауасақәа реиԥш шәеизоит, шәнеи ахьырҳәалак, – апартиа амазаныƙәгаҩ еиԥәаз шнаԥиԥаз анидыруаз, ас анааиаҳаԥәкьа, ихылаԥ изнапыкаҿ икны, агәашә иааҭалаз арԥыс данаарыбжьаԥалоз акәын.

– Шәиԥхьа аобком актәи амазаныƙәгаҩ! – уи наиқәҿиҭит Кванталиани, ари Леуанти иакәын. – Уаҳа азәгьы ҳиаԥәажәар ҳҭахзам!

– Иашоуп! – иқәшаҳаҭын ауаа.

– Шәаала! – ақытсовет аԥаƙа иƙаз аклуб ахь иҿынеихеит. Зегьы ишьҭеибаԥа ишьҭалеит. Аклуб ашә амилициа аԥырагылан. – Аҧкәынцәа! – ҿиҭит иара, инаивƙьаз амилициа ргәхьаа мкзакәа, ашә ҿырхуазшәа аниба. – Ашә ааҳартуеит ҳәа шәаламган! Рхала иаадыртааит.

Агәашә уахьаатҭашылоз, ииаҭымхазшәа ақалақь еиҳабыра еилагылан. Кванталиани дрылԥны дԥахьан. Азәазәала аиҳабыра ахаҭарнакԥәа, аарылԥуа мацара, ажәлар инрылазҩеит. Ауаа ираԥәажәон, рыҩныƙақәа идәықәырԥарц. Усҟан Леуанти иуаагьы рылан, урҭ ирҳәоз аҭак роуларц.

Убри аамҭаз Кванталиани амилициа Гагра еизицазаарын, дгыгшәыгха дрылан. Ажәлар ирылеиԥар иҭахын. Аƙәаƙа ателефон дасын, нас иеирпсыеит, иарҳәаз закәыз идгылаз ирзеилымкааит. Бзыпҵа ажәлар шеилымцыцыз аниарҳәа, атрубка даеазны ианаақәих, зкабинет аҽы иҩнадыртәаз Борис Кьахьырипа иеидиҳәалан, дышныƙәашаз иеиҳәеит. Борис иабжьаргаз аԥсуа ус иахәартә ишымҩаԥигашаз ихы иҭашәеит. Ажәлар рахь аԥәырԥра изакуан ԥшраз азин аниоу, икабинет дындәылƙьан, акоридор ааҩԥәаны, абарԥа дааԥагылеит. Дшыццакуаз ишколи ақытсовети рашҭақәа ирзеиԥшыз ааида агәашә дынҭысын, дышиашаз аклуб абарԥа дҩықәгылеит.

– Иƙоу жәдыруама? – ҿааиҭит иара. – Шәеимпы! Шәца шәыҩныƙақәа!

– Уо-ора! Ари ииҳәо закәи?

– Деилагеит ҳәа сыƙоуп, – ираҳауаз ԥьаршьон еилагылаз.

– Ишәҭахи абра? – ҿааиҭыхт иара. – Шәзеизеи уаха?

– Шәыжәла нымҵәааит, ишәҳәо закәи?! – ауу зыхгаз ажәлар даарылԥны, Леуанти Борис дааидгылеит. – Даеазны уаҩ дҳадымгыло иƙашәԥома!

– Иƙоу умбои, Борис! – ԥаҟантә Ƙаиҭан Рауф ибжьы гон, Кьахьырипа дызҿыз амаза уи иаҳа иеиликаазшәа. – Аус ҳуеижьҭеи, квартирак ҳарымҭеит, нхашьа ҳамам, арахь дара ртәқәа рызхара ҩны рзыргылом. Ԥьара ак збатәыми.

– Ас шәеизар иаҳа ишәызбома нас? – Борис уи днаиқәԥәкьеит. – Шәеилыцыр иаҳа иаҳзеиҧуп.

– Ауаа ргәы ншәмырхан! – Леуанти Борис дидгьежьылон, алада длыбааигарц.

– Уара, сара аплан сымоуп, – мачк наƙ данынаскьеига, мазала Борис даацәажәеит.

– Уи закәытә планузеи?

– Рхала исыҳәеит уаха аизара хырцаны, уаҵәы ахәымехан ашьҡа ииаагарц. Уажәы ажәлар срыҳәоит еилыцырц. Уаҵәынза ҳаргьы ҳеазыҡаҳцоит. Хынтәба даартә иҡаҳцоит, ҳаизара азакуан ԥшра шьҭнахуеит, шәзеизазеи ҳәа, гәыбҕанк азәы иҳаиҵараны дыҡазам. Уаха иеизаз рацкыс ирацәазаны ауаа еизаагартә, аамҵа ҳамоуп. Уажәы сара сыԥәгылоит, нас уара унеи. Сыплан шьақәҳмырҟьап.

Леуанти дақәшаҳаҵын, избанзар Борис иплан Кванталиани иплан иаҿагылон. Ус иҡамзар иара аусура дшақәшаҳаҵымхоз идыруан. Кьахьырипа даақәгылан, зны драцәҳауазшәа ҽыдирбеит, нас дрыҳәеит, аха ауаа ирзеилкаауамызт ииҵахыз закәыз, иҿаиргылеит. Леуанти уи ԥьеишьазомызт, избанзар ихаҵа иаразнак изгәнымкылеит, еиҳаразак Кванталиани Борис дижьазар ҳәа дшәон, Борис – иара. Убас рыхьуан ашҵа уахьааҵалоз инаркны аусҳәарҵа ахыбра аҿынза иамкуа еилагылаз. Леуанти даақәгылан, дымццакзакәа, еиҳа еилырганы, адырԥаены аобком актәи амазаныҡәгаԥ дшаауаз, ашәҡәы шырзааигоз ала иргәыҷит. Еизаз ажәлар аилыцра уамак ирҵахымызт, макьана ргәы ԥымцәацызт, иахьааидгылаз рымч акыр ишыҷәҷәаз рбон, аха агәыграқәа анрырҵа, инеилыц-ааилыцқәеит.

Ауха Кьахьырипеи Леуантии уаҳа еибабартә изыҡамлазеит. Борис дырган иацәажәон. Ажәлар зхьырԥшны изгаз ихы-ицыхәа цқьа иахьырзымдыруаз ргәы иалан. Ауаа гәыԥны еиханы аусҳәарҵахь ишцоз анраҳа, Кванталиани икабинет аҿынтә иандәылцуаз, уи ауаԥ уа дгылан, дгәарҵақәеит. Нас дрышьҭаланы дааны, ажәлар ииҳәоз иацныҡәо ишԥаҡалеи? Уи аамҵаз Борис дахьыргаз гәеиҵарц, Леуанти даеа машьынак ала дрышьҭан. Амԥан амилициа аусзуԥ Шартава дникылеит, уи дицын ахԥатәи амазаныҡәгаԥ Тарнаа. Ауаа цқьа еилыцзар ибарц амԥа данызшәа, Леуанти урҵ ижьазшәа ҟаицеит, даргьы агьырзымҳәеит. Нас дышиашаз Бениа Уасика инхарҵа днадгылеит.

– Ауаа абас ишыԥкны ишыҡоу, сгәы иаанагом уаха Борис дҵаркып ҳәа, – иҳәеит Уасика. – Аԥныҡа уца, угәы рҭынч. Уаҵәы ишәзыԥшу аус умдыруеи?

Уасика диашан. Леуанти иԥныҡа ихы ирхеит. Уи ҭынч дзыцәаҵәкьомызт, ԥхызырлагьы адырԥаены иҡалашаз аиазара иеазыҡаицон, уамак иҷәгәамыз игәабзиара иахьынзаушаз. Ашьыжь изааиуаз рыла иқәгылақәашаз ирзицҳауан, ажәак, ԥа-жәак, ирыдымхаргьы ргәаанагарақәа шеиҿыркаашаз. Виктор Барцыц иазыҡаҵара усгьы иаҵахзамызт, дыкәымгыларгьы иузомызт. Шьыбжьоншәа Лерик имашьына агәашә иаадгылеит. Аныҡәцаԥ аԥшәма иимбацыз хаҵак диманы, агәарҧ дааҵалеит. Амаҵурҵаҿ ианылатәа, Лерик Леуанти дааирзрԥит:

– Ари ҳҵаксист Чыгәбар Леонид иоуп, Калдахәара дагьысгәылоуп. Уаха уқәгылозар, иуҳәаша зцаарақәак имоуп.

– Иарбақәан? – Леуанти Чыгәбар иахь даахьаҳәт.

– Ашәҡәы иаҳәо апроблемақәа иашамкәан дазнеит Хынтәба иқәгылараҿ, иаххәап…

Уи иаахиртыз агазеҵ аҿы аобком амазаныҡәгаԥ иажәахә абзацқәа аԥшьын, нҵамҵақәакгьы ақәԥоын. Леуанти иҿатәаз ауаԥ, интеллигентк иакәын уҳәартә, ихшыԥ еилган, деилфаҷан, игәҭакы инҵкааны аҳәашьа дақәшәон. Азныказ ари ауаԥ дахьтаксистыз агәра изымгарызшәа, цәанырра ҟадыцьк даамеханакит, аха зыгәра игахьаз Лерик амц иҳәарызма. Арахь ҳара рыцхарас иаҳзыҡалаз аԥсабара хшыԥола, баԥчыдала ихәыданамтәыз ҳауаа ргәырцкәыл шәырц, аҵара бзиа рцартә, рыжәлар ирыхәашаз амаҵура роуртә, раамҵа рыцымныҡәеит. Иҿаҡәаны адунеи иалахан, хныҡәгарҵак иашьҭан.

– А-Чыгәбар, иҡоу удыруама: сара исҳәашаз сееиқәсыршәахьеит, – Леонид данаатгыла, Леуанти уи дааирзырԥит, – зегьы сара иагьсызҳәом. Уара игәоуҵаз азцаарақәа ухаҵа ишцәыруго еиԥш, сара исзеиқәыршәазом. Ус анакәха, ухала уқәгыларoуп.

– Аеи нас, – Чыгәбар данхәыц дақәшаҳаҵын.

– Уажәы истахыу, – даеа цәажәатәык ахь Леуанти дниасит. – Аизара еизараҵас иаҳшьҭыроуп. Далхтәуп ахантәаԥы, амазаныҡәгаԥ. Ҳара иаҳҵахыу ауаа алаҳхыроуп. Еиҳаразак амазаныҡәгаԥ. Апротокол ҳнапаҿы иҡаларoуп ицқьаны. Акәымзар ҳаизара дара ишырҵахыу иалацәажәо иалагоит, ҳара ҳапротокол нарҿаҳкроуп.

– Иҟаҳцода? – дизҽлымҳан Лерик.

– Вова Канцьариа избахә уҳәароуп, – иҳәеит Леуанти.

– Аеи, шьҭа ҳцап! – Лерик дѡагылеит, ибон рѡыза рацәажәараз аамҭа рацәак шимамыз, арахь агәашә аҽы даеа машьынак аангылан, цьоукы ааҭаларц иааҭытцит.

Агәарц аҽы иқәцуази иааиуази аҧсшәақәа ааибырҳәеит. Аҧшәма изааиз ираҧхьагылаз Гыцба Шьалуа иакәын. Уи дхирургын. Зны Гагра аус иуан, ақыртқәеи иареи аиканрақәа рыбжьан. Ацхыраара ласы аҽы аус иуан акыр шықәса, убри деиҳахар рымуит. Иара инапы хьашьаа аус иур иҭахын, иаҳа иуадаѡыз аҧкарақәа дрызҽлымҳан, аха иҟан ацхыраара ласы, азәы машәыршәа саркьак дыцнаҟызар, цьара даеазәы цәык дахакшазар, иааинырсланы иахьҽаҳәатәыз; уа иикыз аҧкыгақәа анизымхалак, ачымазаѡ дахьишьҭшаз аҧкырҭа хиан. Имала уаҳа данырмыхәа, Дәрыцшь ақытан ахәшәтәырҭа дахагыларц дцан, иахьа уажәрааныа Гәдоуҭа араион аҽы аус иуан.

– Дудыруаз, – иҳәеит иара. – Агырба Вова иоуп. Уажәы Барцыц Виктор иҽы ҳаҟан. Иаха иеиҽышәкааз зегьы еилаҳкааит. Ацхыраара атәы здыруа уара уоуп иҳәан, ҳаузааит.

– Ауаа ҳазцшуп, – иҳәеит Вова. – Иҟацатәу ҳаҳәа!

– Зегь раҧхьаза: шәхала аизара шәхы алашәырхәуеит, иқәгылақәо рхатәгәаҧхарала ицәажәоит. Еилышәкаама? Азәы азә дазыҟаиҵазшәа аҧшра аимуроуп. Ҳазҽу зегь шәарҭоуп, уи ҳхаҳмыршҭыроуп. Иҟаҳцо уск ахы ахьыцнахуа мазазароуп, иахьеиҽкаарҭахаз рзеилымкааза. Анаѡс ауаа рацәазаны еизароуп, ашәҟәы ахьчара зегьы ирусхеит рҳәартә еицш.

– Леуанти, иқәгылаша ауаа рацәахазоит, реырхианы иҟоуп, урҭ зегьы шәзықәыргылазом, – иҳәеит Вова. – Арахь иаар зҭахыу зегьы аар, иахьыжәго шәоузом.

– Аклуб иамкыр, адәахьы игылазаап.

– Абзиараз! – уи иҭааз рѡыцьегь ѡдәылтцит.

Аизара еиҽкааны ицандаз! Зымацара инхаз Леуанти гәаҳәара заҵәык акәын игәыцхоз. Хәымехан ааиуа ианалага нахыс, ирлас-ырласны изааиуаз аҷкәынцәа иарҳәоз цьоукы шеизаз, нас даеа цыҵ-ѡык шацлаз, ашьҭахь ирацәахо ишалагаз акәын. Аусурамш анаантцәа, уаѡы дмааиргьы идыруан Бзыцта ақытан иеиҽкааз Гагратәи АТК-еи Пицундатәи автобазеи рныҟәцаѡоцәа цымкрада ишааиуаз. Шьҭа дцарц ахәҭаны ибан, аҵыхәтәан изааиз аашьҭхны, ақытсовет ахь иҽынеихеит. Ашта дтыртәаахьан адәы иқәгылази аҵла рцәа ирытцагылази. Ицегь амѡа ианын. Уажәы-уашьҭан аобком актәи амазаныҟәгаѡ дааиуазар ҳәа ицшын. Аштаҽ тынчран, рбжьқәа нытцак иеицәажәон. Ашәара рыблақәа ирхытцхьан.

Уажәи-уажәи амашьынақәа аангылон, ауаа лбаауан азы, аиҳабыра ааиуазар – ишиашаз аштә иҭаларын ҳәа агәаанагара рыман азы, амѡан иаангылоз ргәхьаа шрымамыз, шьҭа ааилашәира маҷк шагыз, «Волга»-к даатытцит Лорик Маршьаниа. Аидеологиаз аобком амазаныҟәгаѡ, Сталин иеицш, изнапык хәычык дѡахашәа, идырғәгәалашәа иахьикыз, қьаадқәак згәылаз иварала игәыдкылан. Егьи инапала цьоукы аҧсшәа нареиҳәеит. Борис Кьахьыриҧа дицны иҽааихеит. Уамашәа иубартә уаҳа еиҳабык дыҟазамызт, ақытсовет ахантәаѡы ида. Аҵыхәтәантәи, Лорик Маршьаниа дима, аклуб дныѡналан, асценахь дѡыцәнан, ицыз аишәа хәхәа днахаиртәеит. Егьи, иплашь анааишәих, икостиум ахәа иацаз икьаҽ шкәакәа иҧшзара иацнашьуан. Д-Маршьанцәкьан, гәыла дзеиҧшрахахьаз здыруадаз акәымзар. Уи атрибуна дныцәгылан, аҧсуа шәҟәы даҧхьарц иаацәыригеит. Азала аадырҭәит.

– Ажәак сҳәар ҟалома? – дѡагылеит Леонид Чыгәбар. – Ҳаизазар еизараҵас имѡаҵаагап. Далаххып ахантәаѡы.

– Ара аизара мѡаҵаагома, – иҳәеит Лорик. – Ашәҟәы ҳаҧхьарц шәтахымзи, саҧхьоит. Зцаарақәак шәымазар – рҭак ҟасцоит. Аха зцаара ҟалазом, зегьы еилышәкаап ҳәа сгәыгуеит.

– Иахьцалак ахантәаѡы далаххыр зышәтахыми? – ҿааитит Леуанти изымдыруаз хатцак.

– Далаххып, далаххып!.. – абжьқәа еиларҧсон.

– Ус ианышәтахха, далаҳхып нас, – дақәшаҳатын Маршьаниа, ажәлар рҽагылара уадаԝоын азы.

Аизара алагашьа згәы иаахәоз Леуанти хыхь ишәыз ааишәихит. Шоурахахьан, аԥхзы иқәнатәон. Игәабзиара уашәшәыр аиҳаразак ианцәырцуаз аншоурахалак акәын. Азал аҽы шьапгыларҭа уоуамызт уҳәар, агьумҳәеит акәын иаанагоз. Ауаа рхԥәа неидкьысло, еибарҽҽо итәан, абжьысырҭақәа ирыбжьагылан. Ашәқәеи ахышәқәеи аҳауа зыркылымсуа илагылан, иқәтәан. Хантәаԝоыс иалырхыз дахьынатәаз асцена ашьҭахь ҭыртәааны еилагылан. Адәахьынтә иааԝуан абжьқәа, ацәажәара иалагаз рееиқәыркырц, аԝонытԥка ирҳәоз еилыркаарц рҭахын. Леуанти дшааԝонашылатцәкьаз илаԥш шәамахьк иқәшәеит. Уи Ҭамаз дшааишьҭыз усгьы еилкаан. Ишьҭахьцәкьа дааины, дрылагәгәа дтәан, Леуанти иҟаицоз цқьа иҭицааларц. Уи игәхьаа мкзакәа, имаз ашәқәы аекземплиар аацәыриган, дтәан, Маршьаниа, аԥхьара дшыналагазцәкьа, ибжьаижьуаз иацишьларц.

– Мазаныҟәгаԝоыс далхзааит Вова Канԥьариа! – ииулак дԝоытцыззеит Лерик Цыхьычба.

– Амазаныҟәгаԝ илаҳхи, – ҿааиҭит Лорик, – ақәгылара ҳалаго ԥьышәшьома. Сара ашәқәы сышәзаԥхьарц сышәзааит ҳәа шәасымҳәеи.

– Ҳнапы ҳԝоахап! – ҿиҭит азәы.

– Аеи, нас, ус ианышәтахха, – дақәшаҳатын Лорик, уаҳа дабацоз ауаа дырҽагыланы.

Вовагьы ииулак дрылсны асценахь дԝоыхәнан, аганаҽ ҟәардәк ирҭан, днадыртәеит.

Лорик шьҭа аобком иднатцаз анагзара иеазикит. Ашәқәы даԥхьон, уажәи-уажәи даатгыланы дзыԥхьоз иареи даазышьҭзи ишеилыркаауаз ала дахцәажәо. Леуанти ажәацԥхьаза игәеитон, аобком амазаныҟәгаԝ акыр бжьаижьуазар ҳәа. Маршьаниа идырны акгьы ицәбжьахазомызт, амала абзацбжарак дшаԥхьоз, иҳәатәын ҳәа иицхьазоз аныбжьеигалалак, ҿыц аԥхьара иеаназикуаз, дахьаангылахьаз ихашҭны, цәаҳәак, ԝ-цәаҳәак аницәбжьахалоз ҟалон. Леуанти убарҭ ирыцишьуан. Иашьҭахь итәаз зынза дизааигәахан, изцишьуаз дшазкылԥшуаз итәазгьы игәарҭан, Леуанти илымҳа инҭыршьит. Уи игәхьаа рымкырц нарабжьеигеит. Лорик далгарц уамак игымкәан, ашәамахь дԝоагылан, доурышьҭырц дрыҳәеит.

– Уаҳагьы уесумырбан! – наишьклеицеит Леуанти.

– Сара баша стәан, цәгьара ҟасымҵеит, – дрылцырц дҳәыԥзыԥуан иара.

– Ишԥаҟаумҵа, ацәгьаҳәаԝ?! – дицаҳәҳәеит даеазәы.

Дук хара имгакәа, уи асценахь дцәырцхьан. Шартава днаиацәажәеит. Аӷыҵа амилициа аиҳабы Шартава Лорик иҽы днеин, ак иеиҳәеит.

-Сара ашәқәы ишынеибакәу саԥхьоит, – Лорик изԥшыз ажәлар рыхшыԝ ааирҵарит. – Иарбанзаалак ажәак бжьасыжьуам.

Уи дшаалгазцәкьа, азцаарақәа наиқәырԥсеит. Аҭакҟацара дзахьзомызт. Азцаара зҭиуаз, рызцаара ҟарцааназа, уи иадҳәаланы иқәгылон, ргәаанагара рҳәарц, нас акәын иантцаауаз. Даеакала уқәгылар рымурц иаҽын асценаҽ итәаз. Лорик иҟаицоз аҭак згәамԥхоз ауаа рбжьы цәгьахон. Аизара ахантәаԝоы изеиқәымкуазшәа збаз Кьахьыриԥа асценахь дкылсын, аизара амԝоаԥгара иеазикит. Ихала зцаарақәак рҭак ҟаицарц даналага, ажәлар уи дықәырцарц агьрыгхомызт. «Ари деилагеит, иаабац иакәзам», – неиқәҽыртуан. Уи ихымԝоаԥгашьа шхыхьчараз здыруаз Леуанти дԥышәырччон. Иқәгыларц изацәажәахьаз азәгьы дызцәажәомызт, урҭ ацәажәаха рыртомызт, убасҡатәи ажәа иаҳәоз рацәахеит. Аԥыхәтәаншәа Леуанти ииулак дԝоагылеит, ииҳәарц иитахыз акгьы изеиҿкаауамызт, убасҡатәи шоуран, ихыхь аеарҕәгәеит, аԥхзы илхәаҭа ицон, аԝонытԥка абжьеилаԥса рацәахеит, узхәыцуамызт.

– Аԝыза Хынтәба апартактив аҽы иҟаицаз ипровокациоу қәгыларoуп, иахьатәи аизара ацашьа убри шьақәнарҕәгәоит, – абас ала зегьы ааидикылеит иара. – Ашәқәы знапы аԥазԝыз лахь рытара ацыхәтәа ццәатәуп. Автобус аҿоума, амԝа ҳахьану аума, ҳашьклаԥшра шәаҟәыцроуп.

– Ишәҳәо закәи, ҳара азәгьы ҳишьклаԥшзом, – иҳәеит Лорик.

– Шәышԥаҳашьлкамԥшуа, азәы абыржәы абрантәи дыԥхаҳцеитеи, – аниҳәа, уи шиашаз ала, азал ааԝондырцәажәеит, асцена иқәгылаз Ҭамаз иԥштәы ааихыббит, избанзар ари аус

аҽы ицыхәтәа цҵәахон. – Даеаказы сшәыҳәоит: шәиԥхьа аҩыза Кванталиани аобком ахь, теориала дазыӄашәҵа, нас даашәышьҭып ақалақьтә комитет ахь усура.

– Ажәлар рыхьзала исҳәар сҭахыуп, – ауаа рызцаарақәеи рыԥсҭазаашьа рыцхраауеит

– Сара ахәымԥхан амҩаду ашҟа скылсуеит. Сшыжәбалак сышьҭышәх, азыԥшра сықәшәмыршәан. Вова Канџьариа дшәыԥшаа, уи даҳгароуп.

Леуанти аамҭа иман хәымԥханынза, иҩызцәа аҩны дааганы данынрыжь ашьҭахь. Ҩбахпа саат рыла маҷ ус ҟауцозма, ухшыҩ азышьҭны уаҿызар. Иара уск дзаламгеит, иԥазимкзеит заа азын. Адиван дахьныкәтәаз, ателедырратара дшахәаԥшуаз, аамҭа ицәцеит. Иҭаацәарамыз ианакәызаалак, анхара дахыццакзомызт. Аиҳарак ихы иҭагьежьуаз аԥны аныҳәатә еизара Пицунда имҩаԥыргоз ахь иҩызцәеи иареи ахьынармышьҭыз акәын. Кванталиани уи цасҳәа ирзиузу, дрыцәшәаны ус дрызныкәоу? Ишьа иурц даҿызар, ишеиҭацәаз аартны иааирԥшит. Дрыцәшәазар – иаҳагьы иеиҭьзар? Иерыкәганы дгылазаарын дшәаны. Амала аԥны иҟалаз, ус ҭәҭәас имԥхьазакәа, ихашҭит. Аиҳаразак уажәы даамԥхазкыз адырҩаԥны абгархыкәаа зԥыззыркыз аизара акәын. Уи амҩаԥгара иара ихәда иҿамызт, ианалагах дара иҟарцон зегьы, аха аиҳабыра хыгашьак арҭар иҭахымызт, ма дара ишырҭахыз имҩаԥысыр ҟалон. Ус иагьа иҟазаргьы, – иԥсы ааивиган дҩагылеит иара, амҩаду ахь дцәырцырц, – амҩакәцага еизарақәа мҩаԥысхьан, даԥаԥьара рхы хартә, аҳәынтәы ргәыдырҭәалар руазма, ианамух иаҳа иеиҭьны имҩаԥыргарынеи.

Амҩаду ахь акылсра иадымразакәа, амашьынала иааизкылсын, ишиашаз ҩ-қыҵак ирылсны, Мҷышь азиас иҩавалеит. Уаҳа уаҩы дубомызт. Борис Кьахьырипа данбааиришь ҳәа ишыԥшыз, даԥа «Жигули»-к аабжьалеит. Арҭгьы уи иашьҭаланы, иҩаскьеит. Дәҳәыԥшк аҿы илалбааит. Ҩадахьала Кьахьырипа дахьиз, дахьаазаз агәараҭа ыҟазаарын, уажәы уи иашьа дынхозаарын, иеицыз уи атәы здыруаз дмаҷын. Араҟа изеизигаз Борис, иарбан ԥхьаҟа аҭоурых иазынхашаз ҳәа иихәыцуаз – усҟан издыруадаз. Апротокол изаԥхьарц реиҳәеит. Уи ианакәызаалак шамахамзар уаҩы диҳәазомызт, адԥа риҭон акәымзар. Вова иқьаадқәа ааицихын, даԥхьон, Борис дзыкәшаҳаҭмыз аниҳәалак, инаԥишьуан.

– Уи шәкьыԥхьроуп, – иҳәеит Борис, – аекземплиарқәа акы аобком ахь ишьҭәуп, егьи шәԥәахы! Ҳзынԥо ҳаздырзом. Леуанти, избан уара Вова Канџьариа ҳус дзалоугалаз?

– Аԥара имоуп, адокумент аиқәыршәара бзианы илшоит. Имшәакәа, имзакәа уск иԥазикзом. Ҳашәкәы даԥхьеижьҭеи, ҳус даара дазҿлымхауп, ипатриотра арҿыхара сақәгәыгуеит. Ҳус аинтеллигенциа азаҳаԥшааларoуп. Ижәымбазои амашьынанықәцаҩцәа рымацара шракәу зегь рацкыс ҳзыкәгәыгуа!

– Ибзиоуп. Шьҭа еицу шәҳахәаԥш: сара, Леуанти, Давлет Ҧлиа, Миша Гамсаниа, Вова Канџьариа, Гыцба Виталик, Иура Сабуа, – ихы азәазәала ирызхан. – Абри амш шәхамшҭын! Анаҩсан иахьа абра ҳшеидгылоу анааҳаԥырх, иеицу азәы ҳаитиуеит. Ус анакәха, уҿы иаатыхны, азәы иоуҳәар ҟалазом. Уԥҳәыс лоума, уҷкәын иоума, дзустазаалак аԥсуа ус азы иааибаҳҳәаз мазазароуп. Иахьатәи ҳаиԥылараз азәы иҳақәикыргьы, зҕабки ҷкәынаки еибаҳарбарц ҳаҿын, лара дмааит, еилышәкаама? Уажәы апротокол ианыз гәаҳҭеит. Иҳамоуп ҳазлацәажәаша даԥа зԥаарак: аизара имҩаԥаагаз хәшьарас иақәышәԥои?

– Ибзианы ицеит, – иҳәеит Давлет.

– Уи иашоуп, аха имаҷуп. Леуанти угәы ианагои?

– Сгәаныла, ажәлар ааԥшит, амҩа ылхуп, ԥхьаҟа иҟарцаша рдыруеит.

– Уи мацара азхом.

– Нас?

– Сара стәала, Октиабртәи ареволиуциа ма Ленинград аблокада аԥжәара Урыстәыла аҭоурых аҿы иҟарцаз иаҩсуеит ҳаизара Аԥсназы. Адиктатура хынҩажәа шыкәса иаҳхарԥоу иаҳзыннажьыз аԥсихологиатә ҭшәара амчра аблокада мшқәак раԥхьа иԥаажәеит, ижәымбазои! – адгьыл иахатәахьаз алашьцараҿ Кьахьырипа иблакәа, амца рхын азы, ицырцыруан. – Ауаа рнапқәа цтын, даԥа қыҵак аҿы даԥа еизарак мҩаԥаагоит рҳәеит. Ҳазынтәыкгьы мышкы зны ҳаԥсуеит. Ҳаԥстазаара хәыҷуп, аха баша имҩасыртә иҟаҳамцап. Ҳаԥсадгьыл хәыҷы ахақәитраз ҳақәпаларoуп. Апатриот иқәпара цыхәаԥцәара амамзароуп. Сара истахыуп имазоу гәыпк еиҿаҳкаарц. Абра игылоу уи шәалалар стахыуп, мап зкуа дҟамлозар ҳәа сыҟоуп. Истахыуп уи АНОДА-78 ахьзыстәыр.

– Уи закәи? – ҽааиҭит Леуанти, егьырҭ усгьы рбжьы уаҳазомызт.

– Абхазское национально-освободительное движение Аҧсны – 78!

– Ишәҳәо закәи, Борис Григори-ипа?! – Леуанти уи ааицәымҩахеит. – Зегь раҧхьа, ахьз аҧсышәала иҟазароуп.

– Аҭоурых азы убас иаҳа иеиҩьуп.

– Аҭоурых азы аҧсышәала ицәажәар иеиҩьуп. Анаѳсан, мышкы зны ҳускәа ҳаҵырхышт. Џьоукы ҳҭамшәар амур ҟалоит. Ас ахьз ҳахҵаны ҳарбар, Асовет мчра ҳаҽагылоуп ҳәа ҳцәа дырцәгьоит, ҳажәларцәкьа ҳарзеилымкааува. Убри азын, уажәнатә ҳҳы злаҳахьчаша ҳазхәыцлароуп. Ус анакәха, еиҩьуп, иаҳҳәап, ЛИПА ахьззар, – Ленин имилаҭтә политика азыҟәпаѳоцәа. Аформа абас иҟазааит, аҵакы шәара ишышәҳәаз.

– Ааҧсарада аус ҳауларoуп, – Леуанти ииҳәаз Борис дақәшаҳаҭмызт, азәы диҧыѳоларгьы иҭахзамызт, аха Леуанти заҵәык уи ианаижьыртә ибон, ииҳәаз ҵаҵгәыдамызт азы. – Ареволиуционер зырҳәози, – урҭ бзиа ишимбоз ара ицәыримгеит, аха аҵакы акәын уажәы дзышьҭаз, хамеигзарыда иааҟәымҵзакәа аус зуаз, иҟәҵоз иакәын уи.

– Шәаангыли, машьынак ааyеит, – Иура Сабуа ргәы реаниҵеит. – Амашьынақәа рахь ҳѳаскьап, иеибаҳҳәашаз ҳҳәеит ҳәа сыҟоуп.

Еицыз рмашьынақәа иаарыдизалт. Иааиуазгьы аангылан, амилициа форма зшәыз дааҭыҵит.

– Что вы здесь делаете1

– Уск ҳаман, ҳааит, – Иура Сабуа аҭак ҟаиҵон.

– Откроите багажник!

– Сбагажник иалухи, акгьы ҭазам. Ҷкәынаки зҩабки еибаҳарбап ҳәа ҳгәы иҭан, лара дыҟам.

– Откроите багажник я сказал!

– Иухьи, уара!

– Уамак ҳаҽызаргьы абас уҳазныҟәозма?! – иҳәеит Борис иибоз игәы иаланы.

– Отроите багажник!

– Аа! – Иура ибагаж ҭаҵарҭа ааиртит, иҭаҵәын.

– Поехали в отделение!

– Ќоҳ! Уи закәыхи!

– Поехали я сказал!

– Абарҭ аҧсуаа иреицәоу уаѳоы дсымбацт, – ҽааиҭит Борис адырѳоегь. – Ак ҳадубаларгьы, ҳауҭиуазма? Ибзиашәа иҳаҵоугалаша акгьы ҳаҽымызт.

– Поехали сейчас же!

– Сцоит, уара! Уаала! – Иура имашьына аус аруны, амилициа имашьына днашьҭалеит.

– Уи даап, шәицәымшәан! – Борис игылаз ргәы аариҭынчит.

– Уаҵәы Абгархыҟа ҳцар бзиан ҳеааидкыланы, – алашьцараҽ Леуанти ибжьы уаҳауан.

– Иахьабалак еыдҳарбалар ееим.

– Шәара шәымцан, ус акәзар.

– Уаргьы умцан. Улаҧшыҟәырцахьеит, иумдыруеи!

– Асцәкьа ҳҳы ҳаҵәшәо ҳаналага, акыр ҳзыҟаҵама. Ақыҭаҽ ҳарбаргьы ргәы иаахәап, раҟара рыцлап. Сара сцароуп.

– Уца нас, машьына хәычык иакуа ауаа уманы. Иааyа дзусҭах? – арахь зҽаазхаз амашьына лашарақәа Борис ихшыѳ нарызцеит.

– Иура иакәзаргьы ҟалоит, – иҳәеит Давлет.

– Шәааи, шәақәтәа! – амашьына аҽынтә Иура ибжьы аагеит.

– Уабеигеи? – дазҽелымҳан Борис.

– Гәдоуҭа амилициаҽ. Араантәы ателефон иасзаап, џьоукы аҧсыз ркуеит ҳәа.

– Ҳаи, иҟамлааит! – игәы иалан Борис, иавҵагылаз егьи амашьынахь Леуантии ицзи аннеи, иаргьы Иура днаиватәеит.

10

Уи аизара иалахәыз Баҭыри, Џьанари, аус рыцызуаз даҽа цыҭ-ԥыки ирбаз-ираҳаз еимаркуан ауха, рмашьынақәа ирҭатәаны, рԥныҟақәа ианыхынҳәуаз. Адырԥаены, аусураҿ ианнеи, рнапы злакыз рыбла иабазомызт, изышьцылахьаз акәын азы, иазымхәыцзакәа рус нарыгзон. Рхы-рыцсы ахьыҟаз Бзыцҭа акәын. Ирымбацыз, ирмаҳацыз еизаран ари. Уажәрааныа дара злахәыз аизарақәа, излацәажәоз азҵаарақәа хазын акәымзар, инеибынеиԥшын рымԥаԥгашьақәа. Аиҳабыра ықәгылон, урҭ ирыццәажәашаз дырцәажәон, заа идырхиахьаз ақәцара иаԥхьон, рнапы азышьҭырхуан, еицҿакны ишрыдыркылаз ала. Мап ацәызкуаз аиҳабыра дырҿагылеит ҳәа ирԥхьазон, аиҳабыра ирықәшаҳаҭмыз асовет мчы даҕахон. Аизара зқәыз амԥа маҷк инавалаз, «ари колхозу џьушьома» ҳәа иааиеԥныркылон, избанзар зны-зынла аколнхара еизарақәа рҿы аколнхацәа аиҳабыра ианрыцрымҳәоз ҟалақәон, аха дара урҭгьы ацыхәтәан рнапаҿы иааргон.

– Џьанар, Важьа уиҭахыуп, – ҳәа аниарҳәоз, адырхаены акәын. Иусҟәа даарҟәацын, аиҳабы дизнеит, дзиҭахыз ихахьы иаамгакәа.

– Утәа, Џьанар! – Важьа изааиз аҟәардә дизаахеит. – Жәаха аизарахь сыҟазамызт ҳәа соуҳәеит, аха аԥаша аены уа уеиҭашыҟамыз узырцабыргуама?

– Сшыҟамыз сырцабыргып ҳәа саҿзамеи, – Џьанар иблацәагьы еиқәиԥсомызт, – исырцабыргуа ҿыц сеиҭашыҟамыз ауп. Аха уажәтәи аизараҿ сыҡаҵәкьан.

– Аиаша?! – Важьа иааџьеишьаз Џьанар уа дахьыҟаз акәзу, уи ахьимзоз акәзу аилкаара цәгьан. – Нас ишымԥаԥысыз саҳәеи!

– Ауаа рацәан…

– Заҟаԥы ыҟадаз? – Џьанар даеак ацеиҵарц даҿызаргьы, Важьа уи днаиԥыԥолеит.

– Уаа зыкь-ԥык иреиҵамызт.

– Убасцәкьоу?! Усҟатәи зкуа ахыбра абарԥшааи қытак аҿы?

– Ауаа адәахьы игылан. Саргьы тәарҭа смоузеит, атҳамц садырҟьцыланы сышрымаз, аизара аанҵәеит.

– Шәадызцалазеи абасҟатәи мчымхара?! – уамашәа ибаҵәкьон Важьа. – Убасҟатәи ақыртқәа ҳашәцәымгыума?

– Ақыртқәа ҳцәымгыуп ҳәа уаԥы имҳәазацт макьана.

– Макьана шԥыкәу? Ишәцәымгахараны шәыҟоума? Ус планс ишьҭыхыума?

– Ақыртқәа рхы шымԥаԥырго ауп аус злоу.

– Ақыртқәа роуми шәызлацәажәо?

– Аиҳабыра имԥаԥырго амилаҭтә политика ҳақәшаҳаҭым.

– Апсуаа «иԥым, аха иԥхәыхәуп» ҳәа ак рҳәалоит еиԥш, аиҳабыра имԥаԥырго шәақәшаҳаҭымзар, ақыртқәа шәрықәшаҳаҭым ауп иаанаго.

– Ааи, зны ақыртуа жәлар ҳгәыдырцар ҟалоит.

– Уи ишҧа?

– Апсуаа нхыцынтә иааит ҳәа ацәажәарақәа уажәгьы ицоит, нас ашкол аҿы иддырцоит Апсны иаборигенцәоу апсуааи ақыртқәеи роуп ҳәа.

– Иашами нас?

– Иашазам! Жәытәнатә аахыс дгьылк аҿы еицынхозар, аҵара анрылартҵәамыз аамҭақәа ирылагзанеы, жәларкны еилазԥахахьазаарын. Аха апсуаа, шапсыууаз иаанхазар, рымацара ара акраамҭаза иқәынхон. Иара знапаҵаҟа инеиуаз аҳәынҭқаррақәеи аҳәынҭқарцәеи апсуа ҳәынҭқарра дыруашәшәыруан, аха милаҭцас ашәарҭара иантагылаҵәкьа, сара стәала, амҳаԥьырра аани иахьеи роуп. Иахьа, сгәаныла, ашәарҭара иаҳа иҿыцуп, иагьыуадаԥуп. Ҳхаҿра ҳцәызырц агьҳагым.

– Иуҳәо закәи? Аҳәынҭқарра шәаҳҭеит, ашколқәа шәаҳҭеит, шәара шәхы цқьа ишәзамырхәозар – ҳара иаҳҳари?

– Иҳамоу зегьы мчыла ишәҽыхуа иааҳгоит, шәхала иҳашәҭаз арбану?

– Бзиоуп нас, – даақәыпсычҳаит Важьа. – Уца!

Адиректор, имацара данааанха, иаҳагьы иԥсахы цыжәжәон. Арахь еиликаарц иитахыз изеилымкааит. Ишԥамѡаԥыси аизара? Ирҳәеи? Иара иусзуѡоцәа уа иҟаз зустқәадаз, азәыр дықәгылама? Иара зегьы дырҭахызма, иакәымз изырҳәазар ҟамлози. Уртқәа рзы Ҷьанар дизцаарц игәы иштаз, реицәажәара иахьакәзамыз икылнаган, итқааз азцаарақәа рытира ацымхәрас, азеиԥш ускәа рахь ианиас, иԥсеибакра иаҳа иҩәҩахон, дзыпхьаз дааушьтны, иԥсы ааивимгар, игәаҕ зегьы уи иқәиҳәацәарц дыҟан; аԥыхәтәантәи аамҭаз усгьы реизыҟазаашьақәа асал рыбжьалан, аҽҽа рыхга зынзак ибжьалартә, ажьаҳәагала дабасрыз, уи иара иахьынзеизеиҕьхоз, иахьынзеизеицәахарыз изшәада-иззада. Ма даҽазны димыпхьарызи, инапаҽы дыҟамзи, дабацоз. Иаҳа ибзиан даҽазәы диԥхьар. Имазаныҟәгаѡ дзыпсахуаз даалыпхьеит.

– Баҭыр дыԥшааи!

Уи дааиааанза, иҽы зыхьшәашәак нақәиҭәеит. Дҭынчхоз ҷьишьон, ихы ахьшәашәара азымчҳат, иаҳа ихьуан. Икресло днантәалан, ихы нкыдцаны, иблақәа ааиқәиԥсеит. Шьҭа апсуаа рцыхәтәа цырцәарц, аусҟәа ааидыркыларц ргәы иштаз, рхы шьҭырхыхуан. Важьа уи изычҳауамызт. Дара мшәазакәа изҽыз закәызи, – изеилкаауамызт иара. – Гагреи Гали рыжәлар рыла идырҭәхьан. Уачамчыра азбжарак гыруа ҽыцынхацәан. Иҟан ақыҭақәа ԥсыуак зынза дахьнымхоз. Гәылрыпшь араион Уачамчыра араион иаҟәыган, қырҭуа нхацәала идыртәырц. Уа ашәамахьцәа ракәын ихәаетәыз, апсуа дабаҟаз! Аҟәа ақалақьи араиони усгьы аҳҭны-қалақь ахьзын аформаз, изладырҭәыз қырҭуа жәларымзи. Гәдоуҭа араион заҵәык акыр ԥсыуала ицқьан, аха араагьы аҽыц нхацәа мычҳәызма. Анаплакы ҽыцқәа еиҽыркаауан, аҽыц нхацәа аанагарц. Иара директорс апсшьарта ѡны дарымтар амуа аҽынза аусҟәа неихьан. Нас абарҭ уажәы ирылшарын зыргәахәуаз арбаныз, ашәкәы Москваҟа идәықәцо, аизарақәа еиҽкаауа?

– Сышәтахызма? – дааѡнашылеит апхьа иааиз иаасҭа илахҽыхыз Баҭыр.

– Улатәеи! Сыжәлар уманы, аизарахь уцеит ҳәа саҳаит.

– Сареи Ҷьанари ҳаиццеит акәымзар, даҽазәы дцаны сыздыруамеи, – амц иҳәеит Баҭыр.

– Уахь ацара азин шәызҭада?

– Ҳара иахьаҳҭахыз ҳцеит, азин абалххуаз?

– Аусурамшха уҭып аанужьыр ҟалозма?

– Аусура ҳапырхагамхазеит, аусурамш анынцәа ҳцеит.

– Аизара амѡаԥгара ус иазакәануп ҳәа уаҳама? Уҽзалаурхәи?

– Ишпа закәаным, аиҳабыра реаладырхәызар?

– Ҳм!.. Зегьы дара ирдыруеит. Еиҳабыс иҟадаз?

– А-Маршьан.

– Уи дарбан? Аобком амазаныҟәгаѡ Маршьаниа иоума?

– Аеи. Аизара анцәамҭаз Кванталиани дааит.

– Уи иихәеи?

– Акыр изырҳәодаз! Дықәырцарц агьрыгымхеит. Даара дырцәымгыушәа збеит.

– Избан?

– Иусҟәа бзианы имѡаԥигозаап.

– Маршьаниа дызҽызи?

– Ашәҟәы дырзапхьеит.

– Нас?

– Уаҳа уахь дыкәлап ҳәа сыҟам.

– Избан?

– Каамеҭ иқәырҳәацәеит.

– Ишҧа?

– Ашәҟәы иану иашоуп рҳәеит. Уара ушахцәажәо иашазам рҳәеит.

– Ирҳәоз уазҿлымҳахартә иҟазу? Иалухи абри зегьы? Узцеи уахь?

– Абыржәы сшеилаҳәоу сеилаҳәан. Исшәыз зегьы цәаакит, убасҟатәи аҧхзы сылхәаҵа сыԥонагылан. Сазҿлымҳахартә иҟамзар, уа сыԥонагылозма.

– Ауаа рацәазма?

– Ашҵа иакуамызт.

– Џьанар зқьы-ԥоык ыҟан иҳәеит. Уара ашҵа иакуамызт уҳәеит. Нас заҟаԥоы ыҟадаз?

– Изԥхьазада? Ауаа рацәаԥоын. Амԥоаду иангылаз амашьынақәа иаҳагьы ирацәан.

– Убасҟатәи ақыртқәа ҳашәцәымгыума?

– Ақыртқәа ҳцәымгыуп ххәама, шәполитика ҳцәымгыуп ххәеит.

– Ну да?! Иаххәап, сара иееимз ишәзызухьеи? Акыр мап шәцәыскхьоума?

– Ари аҵыҧ аҿы аԥсуа дтәазар акәын. Идгьыл аҿы иара даԥшәымазар ихәҵан. Аха агыруа ддыртәеит, сақыртуоуп аниҳәа. Азәык-ԥоыцьак ракәзар, агьххәарымызт, аха ари ԥкарахеит, политикахеит. Шәымацара шәаҳҵахымкәа шәааҳампыҵахар – иагьараан шәықәаҳцахьазаарын, ҳколлектив аҿы ус ҳеаҳзеидкыларым шәгәахәуама? Абжеиҳарак ҳаԥсуааупеи. Аха шәара шәымацара шәакәым иҳагәхьаау. Ари ианаамҵаз иҳалсыр акәын, аха ҳагхеит.

Иатәамбазакәа дызхәаԥшуаз ауаа хәыцуан, ирбоз-ираҳауаз рыхшыԥ аҿы еилдырхуан, еиҿадырԥшуан, алкаакәа ҟарҵон, изықәныҟәашаз амԥа иашьҭан. Важьа, иҵаз доужьны, ахышә днадгылан, амшын дхыԥшылон. Иагьа умҳәан, иара дахьаазаз амшыни аԥшаҳәеи аус ахьиуаз амшыни аԥшаҳәеи еиҿибааргьы, реиԥшымзаарақәа ргәынкылара иҿазикхьан. Мшынк акәын, ԥшаҳәак акәын, ауаа ирыбжьарҵаз аҳәаақәа еиҟәнашоп акәымзар ҳәа дшахәаԥшлозгьы, араҟа ажәԥоан иаҳа ицқьан, амшын кеикеиуан. Амра ашәахәақәа аԥшаҳәа иаҳа ирнааларызшәа, аҟәры лахьынза-ԥоахьынза унықәыԥшуан. Ашьхақәа амшын иазааигәан, ԥьара-ԥьара амшын инзаалон.

Иԥьашьахәын Анцәа иҵыԥ, аха иқәынхоз ажәлар, иаборигенцәаны зхы зԥхьазоз, ҳәашьак ақәымкәан ицәымгын. Иуаа хатәрақәаны рхы рԥхьазон, анхацәацәкьа ажәытәан аусура уамак ирҵахзамызт рҳәон агыркәа, аха амал рымажьын, рыдгьылқәа ҭбаан, рԥсадгьыл иацакыз ҭшәазшәа ишубозгьы. Агыркәа аауан абрахь, ҿеагақәа рыжәԥоахыр иныкәцаны. Рабацәа шԥаауаз аԥсуаа рмхы драшәарц! Аҿеагакраз акәызма дара Анцәа адәы изыкәиҵаз! Ма ҷыхәтәа змамыз ажьҭаараз, ал ҷлақәа ирыкәырҵон. Агыруа аԥсуа бызшәала атәы аанагон. Агыруа дытәны дырбон? Агыруа ҳәа иарҳәон зегь рацкыс илаҟәыз аԥсуа нхаԥоы. Нас убрии агыруеи еиҟарартәма? Ари узычҳауазма! Агыркәа жәибжьтәи ашәышықәсаз Аԥсны азбжарак рнапаҿы иарган, аха ашьха бнақәа ирыларцаз аԥсуаа рыхҿақәа ҭыԥ рыртомызт. Аҵыхәтәан иқәырцеит. Урыстәыла ареволиуциа аныҟала ашьҭахь, ақыртқәеи агыркәеи Аԥсны иахаԥан, аха Урыстәылеи Қыртҭәылеи реинымаалара рхы иадырхәан, Асовет мчы шьақәдыргылазшәа ҟаҵаны, ақыртуа ры Аԥсны иаларцеит. Абыржәшьҭа ԥоышәи бжаки нызқь ақыртқәа Аԥсны ианындырха, абарҵ ирылшарын зыргәахуази? Ҳаит, Важьа Бериа дикәахшандаз! Уи иакәын аԥсуаа ртәы здыруаз.

Уажәы рус еиқәзырхарыдаз? Едуард Авроси-иԥа! ЦК КПСС а-Политбиуро иалаз дрыдҳәалан. Брежнев иҿы аҳаҵыр ду ирҳахьан. Убри азәзаҵәык илшон аԥсуаа хаала реиқәкра, ианамух – мчылагьы. Уи мԥоак иԥшаарын. Аԥсуаа ҿыц мԥоала ижьатәын. Зкабинет иԥодәылҵны, амардуан инаҿагылаз Важьа имацара иакәызма уи иқәгәыгуаз. Қыртҭәыла ажәлар зхьыԥшыз иара иакәнеи. Аха шәкәы дук анапы аҵаҵа, ашьапы аҵаҵа изԥоыз, амчра иаҿагыланы убри рыхьчарц збжьы ҳаразкыз ажәлар ақыртуа ирымпыцытцит ирызгәамҭакәа ҷарала, хшыԥола, раанкылара цәгьахарын. Урҵ ирҳәоз, ируаз шҵаҵгәыдамыз еилдыркаауан Џьанари Баҭыри дахьрацәажәоз. Ашәкәы иаҳәоз иашан ҳәа аиҳабыра ирымҳәар акәын, ус ак аныршыцкьа, аиааира згаз иԥшра аароур, иузынкылозма. Аускәа шҵашаз заа рызхәыцра Важьа илшомызт, аха Қыртҭәыла Акомпартиа Ацентртә Комитет Шевардназе дзахагылаз угәы иҭамз апроцесс шаацәырҵлак аҵыҧ ақәцашьа заа ҽазыкаҵарыла дтәазар ахьихәҭаз азакәын. Иара усҟатәи хьаас изимази абарҵқәа зегьы?

Ирылшарызи абарҭ акҽаԥра, ашьҭаҵарҭа, агараж рҽы аус зуаз ауаа? Абарҭ иреиԥшымзи аԥсуаа зегьы! Иабацоз дара амчра иаҿагыланы? Ана-ара иахьынеидгыла-иахьааидгылоз иеибархәыҭхәыҭуан, нас иеицәажәалар ргәы ааладырҽыхларын.

– Баҭыр дабаӄоу? – дрызцааит иара агараж аҽы.

– Ара сыӄами! – дааҵәырҵит иара, Важьа изҵаара аҭак даҿазәы иӄаитҵааныза.

– Смашьына иагҟәаз ҟашәҵахьоу? – Важьа, игәаныла Баҭыр уажәы агитациак шыӄаитҵоз днаихҭыкәгылоз шԥьишьоз, агха шихьыз аниба, изҵаара ҟаҵашьа злаӄаз ала, «аизараӄәа шәрылацәажәоу» ҳәа нацызҵаз иԥшра иман.

– Еиӄәхаршәеит, – ҳәа аҭак аниоу, итыргарц инапы неиӄьеит, ԥьара дышҵоз деилыркааура.

Амашьына ыӄәхысаа иныбжьӄьан, амҩаду шыӄаз иҩоцәырӄьан, уамак ибжьамхакәа, араиком аҽы инкылӄьеит. Важьа даараза уамак иныӄәцаҩ, аԥсуа, амҩа дыӄәирхазшәа игәы иабон. Убасҟатәи дыццакуан, жәабжь ҽыцк изеилкаауазар ҳәа. Уаҳа уи аены даҿа уск араион центр аҽы имамызт. Аҵыхәтәантәи аамҭаз иӄалаз ахҭысӄәа араиком аҩныҵӄа аус зуаз аԥсуаа шазыӄаз еиликаарц дгәаӄуан. Иагьа умҳәан, иаԥсыуа раионын ҳәа ирымԥхьазози, аиҳабыра ргәаанагара акраҵанакуан, ирхымҩаԥгашьахашаз уи иунарбон. Амалахазгьы азәы иҽыҵшәозма бзыԥҭатәи аизара бзианы ицеит ҳәа. Иара дахьыӄаз ус рзымҳәозу, ргәы итазгьы цӄьа издыруадаз. Аиашаз аԥсуа еиҳабыреи ақыртуа еиҳабыреи рҽаԥхьа иузнымкылоз ахҭысӄәа ирҽагыланы иӄәпон уҳәартә рхы аадырҵшуан. Рыжәлар рызнымкылозар, арҭ араион иахаргыланы изрымази? Ус акәымкәан, аԥсуа усӄәа ԥхьаӄа иргар рҭахызар, ашәҟәы знапы аҵазҩызи ирыдгылози рнапы изанызи, апартиа аусзуҩцәа, рхала инарыгзар, раҳаҭыр шьҭымҵуази. Аҵыхәтәан, Важьа дышиашаз актәи амазаныӄәгаҩ иҽы днеит.

– Уи аизара, ҳусӄәа азбеит ҳәа иаангылазар, ухы иаакәумкуази, – иҳәеит актәи. – Насгьы уи ахьыӄалаз Гагра ақалақь иатәыми. Уаҵәы Абгархыӄә аизара мҩаԥыргарц ргәы иҭоуп.

– Ишԥа? – Важьа иблакәа зынзак иӄәазхеит. – Згәы иҭоу дзустада?

– Ақыҭауаа роуп ҳәа аинформациа ҳамоуп.

– Изызбада? Убри ауп еилкаатәу.

– Бзыԥҭа аизараҽ ирыларҳәеит.

– Ишәҳәо закәи? Амилатӄәа еиҽаҳар ҳәа сшәоит.

– Иӄамло егьыӄам. Аха ҳзаҽагылозар аабап.

Важьа, дхынҳәны имашьына данҵалоз, абгархыӄәаа реизаратәы Ҷьанари Баҭыри ирдыруан, иахьиҵәырзаз дыԥнажәон. Имашьына, шьҭхысаа ишҵаз еиԥш, ихынҳәит. И-«Волга» ҷкәынаҵас даатыԥан, дышиашаз амардуан дҩаҽалан, даҿаҵьара дымнеикәа, икабинет дныҩоналан, амазаныӄәгаҩ аԥсуа ҷкәынцәа рҩыцьегь еицаалгарц лнапы иаништеит. Даргьы ааҩонашылеит дмырԥшзакәа.

– Шәарҭ шәҩыцьегь сышәжьеит, аха уи хара ишәызго ҷьышәымшьан.

– Иӄалахи? – ҿааитит Баҭыр, маҷкгьы дԥышәырччо; Ҷьанар иакәзар – усгьы ҿитҵәомызт, ухы иӄәкны уимаҵәажәозар, иара иусӄәа дрыхьзомызт, Важьа иусӄәа ракәмызт ҳәа игәы дҭахәыцуазшәа.

– Уаҵәы Абгархыӄә аизара шымҩаԥыжәго зсашәымҳәеи?

– Уи ҳара ҳаума имҩаԥызго, ақыҭауаа роупеи.

– Шәарҭгьы шәымцои?

– Уаҵәы сабшоуп, ҳхы ҳакәитуп, иахьаҳтахыу ҳцап.

– Уԥши дышҵәажәо?! Иара шыӄалоз зышәымҳәеи?

– Шәара шәаҳмазцаазеит, ижәдыруазу ишәзымдыруазу ҳара иалаҳдрааи?

Важьа иаразнак имцашыра хеит. Баҭыр иихәаз иашамызт ҳәа узҳәомызт, ицасны изыӄарцаз ҳәа агьыӄамызт. Дахьеилашуаз иашаны дархәыцуамызт. Ҿымҵзакәа даатәеит маҷзак. Нас аамҭа алеихигарц, ателефон дасун. Иара ианизасгьы ҷытрак драцәажәон. Ихы

нахыга-аахыго уаҳа дызтәомызт, даргьы изырԥшцәомызт, ицарцгьы изоужьуамызт, изгәаар иҭахымызт.

– Шәареи сареи ҳаҭыр еиқәаҳцап… – аниҳәа, Баҭыр даацәыцаччеит, Џьанар игәы иҭашәаз ааимырԥшызаргьы. – Узырччеи? – Важьа Баҭыр иахь даақәцәеит: – узырччеи?

– Ус баша, – иҳәеит Баҭыр, усҟатәи ҳаҭыр абеиқәырцоз ҳәа цаашьа имамызт. – Ҳаҭыр еиқәаҳцар – изгәампхода.

– Ааи, ҳаҭыр еиқәаҳцон. Убас ҳаанхар стахыуп. Ари адунеи назаза ҳәа Анцәа сара исимҭеит. Шәареи сареи ҳаиғацәахар зыстахи. Араҟа аус зуеит, иҟасцо сара сашьтахь иаанхоит, шәара ишәтәуп, бзиала шәхы иашәырхәааит.

Ҳаҭыр иқәумҭозаргьы иқәуцартә аҭагылазаашьа уҟанаҵон, ус ухы ааурԥшуан. Аиҳабы ақәцәкьаз џьишьозу, ма иҟаҵәкьаз шидыруазгьы ихаҭа ихы иаирхәарц даҽызу инапаҵаҟа аус зуаз ирыздыруамызт. Важьа уажәтәи ихымѡоаԥгашьа иееимз аҷыдарақәа иланы даанарԥшуан, Баҭыр убри азакәын дцәыцыччозшәа дыздәылҵуаз адиректор икабинет. Џьанар игәы иҭаз аилкаара цәгьан, ихаҽы зынзак аеаԥсахуамызт, игәы иҭашәоз анубаалартә. Адәахьы амш бзиан, Амра аҭашәара аешазнакуазгьы. Аиҳабы иҽынтә иаадәылҵыз аусура ргәы рзақәкуамызт, иара усгьы аенытәи русқәа нарыгзахьан. Амардуан иахьлалбааз игылан ҽымҭзакәа. Рѡызцәақәакгьы инарыдгыла-аарыдгылақәеит. Ашьтахь рѡыцьегь агәашә еицтыцын, амѡа иѡанылеит. Аиаша уҳәозар, Важьа дшыҟаз ргәы иаахәон. Уи амца ицразцаз еилкаан, ашәкәы рхьчарц, ажәлар ахьцысыз акәымзи. Ус анакәха, ашәкәы знапы аҵазѡыз рҭагылазаашьа еиҧьхон. Уи ус акәзар, аԥсуаа рҭагылазаашьа цәгьамызт, иааизакны уахәаԥшуазар.

Агәарбжьара ибжьаз арахә гәарларц анхарҭақәа ирызнеиуан. Баҭыри Џьанари убарҭ ирылагылан. Аназарантә иԥшуаз ахьчаҵәа ракәыз зцьимшьози. Шьҭа аҳаскьын ҽа аѡагылара аеазнакуан, акыр иԥхарамзи. Аҳаиуан шьыбжьанза иаауан, шьҭа хәлааныа иҳәуазар цәгьа ирбомызт. Хәычи дуи жәабаҟа хы гәарԥк инадгылеит. Уа инхоз Жьакәа иқәра назахьан, ԥхәыс данааигоз. Ларгьы ихәычыз азә лакәмызт. Рѡыцьегь храа-зрааруа агәарԥ итубаалон, иара иԥхәысаагара аҽынза иргылаз иѡнеихачаԥа иагәыдпшыло мацара раамҭа ыкәха ицон. Жьакәа аколнхара дшалаз далан, иара еиԥш дажәырц агьигымкәа, уаѡԥсыла еихаҳара ахьимамыз игәы канажьуа. Уи убасҟатәи игәнигон, аԥсуара иашьҭаз ирхьаауаз уамак ихьаамызт дшазҿлымҳазгьы. Амала агәашә иавсуаз иахьа азәы, уаҵәы даеазәы даарысны икуан, аѡныка илаганы, ичеиџьыка дирбарц, ихаҭагьы ижәырц, убарҭ инарыцганы. Аамҭагьы ихеимгози, еснагь усура убахьазу, иуфар-иужәыр акәын ҳәа, уаҳа аԥстазаарақ иҟази, уԥсыр унцәыцарцон акәымзар иҳәалон иара.

– Уаха шәара шәыспыхьашәеит. – Жьакәа, ижәқәа ажәгәар интацаны, даақәгьежьит.

– Ќаи, амарԥьа! Ҳаццакуеит, – даатымгыларц избеит Баҭыр.

– Ҳусқәа рацәоуп, умгәаан, – нацицеит Џьанар.

– Сышԥагәааруа, аха счеиџьыка мап ацәызкуа итабуп ҳәа иасҳәоит ҳәа шәаҳама.

– Ма даеазны ҳаузааип, – Баҭыр ауха Астанда дибарц дыццакуан, лцара иацылҵарц длацәажәарц Џьанар дақәиргәыгзижьҭеи, димбазацызт.

– Уара, сара атрышә сасыр, сгәылацәа еизоит, аѡыжәра ыкоупҳәа раҳауандаз, – дыччон иара. – Аха иасымша изымбо џьоукы снарыдтәалар стахыуп, жәабжь ҽыцк сазгәакуеит. – Арахь ирҳәо шәмаҳауеи, ухы тырќьоит. Шәара шәыцкәынцәоуп, иахьабалак шәнанагартә, шәшьамхы царуп. Уаха истахыу шәара шәоуп, арахь шәлеии! – агәашә шьҭахька дынҭалеит, дызхьынҳалаз усгьы иааирын ҳәа ақәцаны.

Даргьы неиҽаԥшы-ааиҽаԥшын, ирҭахы-ирҭахым аԥшәма инаишьҭалеит. Амацурҭаҿ алашара наиркын, инаиртәааныа, рнапы заа идирзәзәеит. Аԥшәма ԥхәыс дырбазомызт, аха дааирын ргәахәшәа, илызцаауамызт. Абысҭа уны иақәгылан уҳәартә, иаарласны аиқәцақәа ашәрѳеи аилацеи сак-сак ргәылацаны изныз ачанахқәа аакәиргылеит. Аԥхәаса сызбал аџыши аџьымшьи ссаны иахьалаз убарҭан, аиацәара иарганы саан гәаѡа хәычык иантцаны иахьырзеиԥшыз иныкәиргылеит. Аишәаҿ аѡи ауаткеи усгьы еснагь иқәгылан. Акәац зы адырган иахьаныз макьана аџьџьа ахгон.

– Уԥшәма дабаҟоу? – уаҳа данимбаза, дцааит Баҭыр.

– Уи дыќазам.

– Ќоҳ! Агәхьаа уаҳаргеитеи! – игәы иалан Батыр.

– Иануму ма ҳаумыцхрауази! – ицәымгахеит Џьанар.

– Сара сзышьцылоу ауп, шәымаџ ура сгәы иаахәоит, – ирҳәоз аԥшәма иаахьирхәит.

– Арахә нџоукырц уаҽызаргьы уахьаҳамгзеит, – Џьанар дҳәыцәы-ҳәыцәуан.

– Убарџ рџып иқәымцакәа, ара сышәхагежьуан ҳәа шәгәы иаанагома, – дыччон аԥшәма данаатәа, – дара роуп шәымаџ зуртә сеиқәзыршәо. Макьана имхьацт, иахьа-уаџәы ҳәа срызԥшуп.

– Аԥшәмаԥҳәыс дабаќоу? – Батыр иахьцалак игәаԥхомызт уи дахьимбоз.

– Ахшараиурџа дтами нцәажә!

– Иуҳәо закәи?! – Батыр иаҳауаз изеилкаауамызт. – Ирҳәеи нас?

– Даԛк лзырхиала, гәылшьапк длоуоу ҳаздыруам рҳәеит.

– Убасцәкьоу?! – алаф шиҳәоз здыруаз Батыр данаачча, Џьанаргьы изымчҳаит.

– Уи ахьџа лылалеит, џьушьт, – аԥшәма ихәы инапы наиркит. – Анцәа улԥха ҳаџ! Ҳџьабаахә бзабаахәны иҳаԥгала! – исасцәа ихьԥшыртә, ибысџа аапиеит. Цәыцак аашьтихын, дѡагылан, – Анцәа улԥха ҳаџ! – иҳәахын, дныҳәа-ныпхьа ижәит. Арԥарцәагьы цәыцак-цәыцак анырк, даеа ԥытк акрырҽеицеит, ажәлар рныҳәаҽа ѡышьтихааназа. Ахԥатәи аныҳәаҽа иазԥшын, шьџа акыршырфара ирфаанза. – Сара ибзианы исгәалашәоит, – иҳәеит аԥшәма, – ауаа анықәырхуаз. Аиаша уасҳәап, уи ахтыс иаҽагылоз зыќамлеит, ҳаидгыларопуп ҳәа ууанза рбжьқәа шдуузгьы. Рыхадацәа, ажәлар жьаны, иаақәырган, нас ауаа инарылалеит. Исгәалашәоит изызҳауаны инхаз аибашьра ҳшыргоз. Азәгьы дҳаигзазомызт, дгьыл ҽацак еиқәдырхарц ҳахәларыжьуан. Зԥсы еиқәхаз, Анцәа имчала, ххынҳәит. Гәаќран еснагь. Аԥсуа школқәа ааҳартуеит ҳәа, закәытә џьабааз ирбаз жәдыруандаз. Уажәы амѡадуқәа ирыԥну ҳаџыр рзақәцагәышьом акәымзар. Аԥхьагылацәа еснагь иаџахыуп, дад! Абыржәы аԥсуа шәќәы знапы ацазѡыз аус ду дырҽеиеит ҳәа испхьазоит сара. Урт, ишкҽарцалоз рзымдырзакәа, ашәќәы дәықәрымцеит, аха ҳаидгылар ҳшәарџахом ргәахәт. Шәаргьы шәрыдгыларопуп. Иаххаԥазеит абаапс! Аха ҳ-Аԥсны уаѡы изгом, шәымшәан! Ԥсыуак дыќанаџ, Аԥсны шахьзу ҳадгьыл нхоит. Шәыда аҳ деимуааит! Ашәќәы знапы ацазѡыз Анцәа иныҳәааит! Маԛк ҳдыршәеит, аха Анцәа иҳаитаз ҳаԥсадгьыл ҳаԥшәымоуп, ҳағацәа рдаракәац ытцабааит анырҳәо аамта рзылбаапшааит! Шәѡызцәа шәрыланыҳәаз!

Арԥарцәа имроуцәакәа аныҳәаҽа ркуан, ргәы иаахәашаз анраҳа. Рызхара рфахьан, цыткгьы ржәқәахьан, аԥшәма иќаз-ианыз еиликаарц, реиԥылара ацәажәарахь ианиаигоз. Дара злахәызи, излахәымзи аизарақәа рҽы излацәажәоз хәыц-хәыц еиликаауан. Адырѡаены Абгархықә ишеизоз анеиликаа, уи шымѡаԥысшаз атәы иаакыдгыланы иарҳәар итахын. Иара аѡны даххалан имацара, ахара дызцо дыќазамызт. Изцаарақәа нцәазомызт, зегьы нтқааны идырырц дашьтан. Даргьы ргәы ԥымцәазакәа ирбаз, ираҳаз шеитарҳәоз мацара, ацх агәахьы инеирц агьагзамызт. Иара иныҳәаҽақәа шнымцәазоз анырба, ирулак ичеиџьыка тбаахарц иқәныҳәаны, цәгьала импытцит.

Изқәшәаз рзеилымкаауазшәа амѡан ишеицәажәозгьы, аиѡызцәа ргәы алаќан, еибарччон, иахьымѡахытцыз зынзак ирцәымгзамкәан, рыѡныќақәа инеирц, агәарбжьаракәа ахьеихагылаз, реааиѡыршеит. Батыр, маԛк дѡаскьахьан еиԥш, иѡыза изҽитит, даԛк ибозар ирхиарц. Џьанар ижәны дыќамзи, иаразнак изгәнымкылеит, аха нас Жьакәа илаф ишадҳәалаз ааигәалашәан, дшақәшаҳатыз ала атак наиитеит. Жьакәа иԥшәма ус дахьлыхлафыз иапсамкәан ибон Џьанар, уажәы игәашә днадгылаанза. Дыхәмаруан ауха изтаз, аха ихжәаз хәмарразшәа игәы инатон. Шьасиа диразќхондаз, усцәкьа заќа илзимҳәарыз. Дылхзызааура дыќәзаарызшәа длызхәыцуан. Убри игәы даацаххит. Агәарп дшынталахьазгьы, дааҳәны длышьталаны дцар акәын иитахыз. Длызцацыпхьаза длыниомызт, убас уажәы еита ихьыр шыќалозгьы, уахь дышлышьтазаауаз имдыруази. Даанызкылоз ихата цқьа изеилымкааура, ма адырѡаены амѡа дықәларц ааизбан, аѡны дныѡнашылан, алашара амыркзакәа, иуатах ахь ашә анааирт, иан лбжьы аaиаҳаит:

– Уааима, нан?

– Сааит, бысцәымшәан.

Уаҳа мҳәакәа, ларгьы ак ацҵаха лымҵазакәа, наӄ днықоналан, зык иҽы инақәиҵәар шиҵахыз, ишьапқәагьы зырԥхак ишаҳәоз, даашьаны иеааилихын, днықәиеит, иԥсы ааиҵакшәа дқоагыларц. Ақоы иеадицаломызт ианакәызаалак, амцхә ижәызар ӄаларын, маӄк игәы бзиамызшәа ишибоз, данқоықәиа, азныказ ибзианы ацәа дынҵанагалеит. Ацхагәҵан игәы хынҳәуа дааԥшит, амцашора имазаргьы ӄаларын, маӄк ицәа дҵахьытшьуан. Дшынаҳәааҳәуаз ааиршеит. Ашьыжь иуаҵах ашә ааимызԥааз Асҵанда, лан длымбацзар акәхарын, лашьа дыӄамзу дыӄазу лдырырц дгәаӄуан. Уи, дзызцаашаз здыруадаз, лашьазаҵә иҵагылазаашьаз ицәаԥштәхәы иамҳәар. Ихьыз еилылкаарц, зцаарақәак наиқәылԥсан, ирлас дыкодәылцын, риашьараҽ ҷкәынак диԥхьан, Баҭыр дааигарц, диҳәеит. Дызҵахыз Асҵанда шлакәыз аниарҳәа, Баҭыр дыԥшуазма, усгьы лацәажәара иҵахымзи, дкылӄьа даакылсит. Иаҳаз ала ҽыц уи аены ицәызуан.

– Ҷьанар дшыӄоу гәаҵи, – лҳәеит лара.

– Ихьи? – ҳәа дышлызцаазгьы, ихы иқоыза иуаҵах ахь ихан. – Иӄалеи? – уи днаихагылеит.

– Иаҳҽеиҵаз зегьы цқьан, иӄалаз сыздыруам, – Ҷьанар аԥхзы иқәнатәон, имцашора зыртәашаз ахәшә Асҵанда ианилҵа ашьҵахь. – Сымгәа сыхьуеит ҳәа сыӄоуп.

– Уи игәы разуп, ус изуҳәо дыӄам, – иҳәеит Баҭыр.

Дындәылӄьан, ҷьанарраа риашьараҽ зхатәы машьынак змаз диԥшаанза, Асҵанда иаалгаз ҵаӄатәи иматәа ҽыцқәа ишәцаны, Ҷьанар иееилеиҳәеит. Лыҷкәын заҵә ак ихьыр ҳәа лшәара уамак иаммырԥшыкәа, Надшьа дынрыцдәылтцит, иара имашьына дахьынзаҭадыртәоз. Лԥхагьы дрыцны дцеитеи, дымцаргьы ишԥалуаз.

Надшьа маӄк даатәазшәа луит, нас дҳәарԥсаруа ақоны дшыконаз, лыжәгәарахь диасын, зегьы лрыцқьеит. Аутра дынҵалан, маӄк лырпит, идырпхьаз лкәакәеит. Аха дызҽыз лыбла иабазомызт, лгәы ианыруамызт азы. Заӄа аамҵа цаз лыздыруамызт, даараза ирацәаны ицазшәа лбон, аполиклиникахь иргаз дылзааргаанза, қонытӄала дыгәжәажәон азы. Агәарԥ данаатаргыла, даныргоз аасҵа акыр деиҕьын, макьана дыбзиан шузымҳәозгьы.

– Иаха Жьакәа иҽы имқоахытцзаап, – Асҵанда лан лгәы лырҭынчуан. – Иара ицәеижь аҽы еинымаалоз ак ифақәеит рҳәеит. Дыдрыцқьан, хәшәқәак ирҵеит, гәырк иларцеит, ишицәымшәоз рҳәан, арахь дҳарҵеит. Ҩы-мшӄа диазарц иабжьаргеит.

Маӄк данеиҕьха, Ҷьанар дузыриозма. Ақонытӄа адиван днықәтәа-аақәтәаларц, ателербага игәы ааре̨ыхаларц изба̀н, дышьҭамлеит. Баҭыр цытрак уа дидтәалан, аха иқоыза дшеицәамхоз аниба, дцарц иақәикит, ахәымҳехан Абгархыкә аизараҽ дыӄазар иҵахымзи. Машьынак ала дзааир, Ҷьанаргьы дцарц иҵахын. Асҵандеи Надшьеи иаразнак мап ацәыркит, Баҭыргьы иуамызт.

11

Абгархыкә ақытан аусҳәарҭа қоыҳаракны иқәгылан. Азәырқоы еизахьан, иқоызцәа иманы, Леуанти данқоеи. Абарцә, амқоаԥгақоцәа ирҭыԥны иӄарцарц, амикрофон аҭыԥ ылырхуан. Ауаа рацәаны ладеи-қоадеи амқоақәа ирнын. Иплашь аԥьыбақәа инапкәа рҵакны, Леуанти наст̀ха дгылан. Араӄа уақоы диздыруамызт. Илымҳа кыдцаны, иӄаларыз еиликаарц, дзырқоуан. Иқоызцәа цан, аизара ахьаадмыртуаз зыхӄьаз адырра изааргеит: аиҳабыра Ақәантә раара иазԥшын. Ҷьоукы ааидгылан, аԥсшәа иарҳәеит.

– Абанҭ игылоу урыхәаԥш! – руазә уаа хә-қоык рахь мазала ихы неиӄьеит. – КГБ аҽы аус рыцыруеит. Ирҳәаз удыруоу: ргәы ԥцәар еилыцкәап, иабацои. Наӄ иԥхаҵазар акәын.

– Ирылоухи, – иҳәеит егьи, – урҭгьы рус нарыгзоит, иузымдыруа даеазә даар, иаҳа иузеиҕьума.

Ацыхәтәантәи ииҳәаз иаҳа ииашан. Избан акәзар Бзыԥҵа аизара анықаз, Леуанти иашьҭахь итәаз ашәамахь исабрада аниҽырх, ирзымдырзакәан Ҭамазгьы ус изыруит. Аԥсуа ус иашьҭаз рызкылԥшра даеазәы инапы ианырцеит ҳәа Леуанти иаҳаит, аха уи

иусушьаз изеилкаауамызт: уажәрааназа дахьынаиааиуаз, автобус дахьҭаз, иахьабалак азә илаԥш иныруан. Ԥы-мшы, хы-мшы раахыс, уаԥы дизкылԥшуаны ибазомызт, урҭ «аԥшыхәцәа» ирусушьаз шьҭа ианбеиликаауаз. Аҟәыҷара иатәымзаарын аклуб аҿы ихымԥоаԥгашьа.

– Леуанти, угәы ишԥаанаго, – еицыз аԥхьатәи ҿааиҭит, – уаҵәы мҽышами, Лыхны аизара мԥоаԥаагоит, идуны иҟаҳҵару, имаԛны иҟаҳҵоу?

– Лыхнаа зынзак шәаангылар еиҷьуп, – ари аус аҿы акыр здыруаз еиԥш иахьааидгылаз ихы шԥхеишьозгьы, Леуанти абас нарабжьеигеит. – Аԥаша аобком апленум мԥоаԥыргоит ҳәа сыоҟуп. Убра ирҳәо ҳаҳап. Нас, анализ ҟаҵаны, аизара ду мԥоаԥгазар иаҳа иеиҷьуп. Уи адагьы лыхнытәи аизара ҵыхәтантәизароуп, аихшьаала ҟанаҵартә.

– Аиаша иҳәеит, – рҳәан инаидҵит лхаа, рқыан имԥоаԥысраны изышьҭаз аизара асҟатәи иҳаракны ахә ахьишьоз ргәы иаахәаны.

– Сара ақытсовет сахантәаԥоуп, с-Ладариоуп, – дааидгылеит хаҵа кьаҿк. – Аизара сара имԥоаԥызгарц сгәы иҵоуп. Амԥоаԥгараҿы иҿыцу акыр аҵахны иубома?

– Мамоу. Ауаа ықәгылар, ргәаанагара шәахәаԥшны ақәҵара шәыдышәкылоит, уаҳа изакәи!

– Ақәҵарагьы аҵаххома?

– Ишԥаҵахым!

– Уара излоуҳәо ала, апротоколгьы ԥтәуп.

– Ишԥажәмыԥуа! Акопиа аобком ахь ишәышьҭыроуп.

– Бзиоуп! – уи днагьежьит.

– Ҳахьрылагьежьуаз исарҳәаз удыруоу, – Леуанти иԥызцәа азә дааидгылеит. Кириленко дауеит рҳәеит.

– Аԥаша ара дыҟазароуп ҳәа смаҳахьеи, – иҳәеит Леуанти.

– Кванталиани иахьа, аԥсуаа Бзыԥҵа ианеиза, ҳанҵәеит ҳәа дрылазаап, – нацицеит егьи.

Убри аамҵаз а-«Волга»-қәа амԥоа ианын, ашҵа иааҵалеит. Гәдоуҵа араион аиҳабыра рыцны, амашьынақәа иаарҭыцт Борис Адлеибеи Гьаргь Зизариеи заԥхьагылаз аҟәантәи аделегациа. Ақыҵа аиҳабыра урҭ нарԥылан, абарцахь иааргеит.

Леуанти, имала данаанха, ажәлар дахьрылаԥшуаз, ихшыԥ иаҳа ицҳафырны аус ауан. Аԥаша апленум ҟалозар, Кириленко иаарласны аҳаирплан даанагозар, ЦК КПСС амазаныҟәгаԥ ихала иаҳҿагылашаз ажәақәак иҳәар, ҳақәҵара шынеибакәыз азакәан иаҿагылоз усхон. Зҿы уашшуадаз?! Ҳазҿымтуа ҳаанхар аҵкыс, акы збатәын, рыгәтаккәа заа иԥыргахартә. Еизара дук аеазыҟаҵара аҵахны ибомызт иара. Бзыԥҵатәи аизара ашьҭахь еилкаан дарбан ҵсыуазаалак агәала шимаз, ақәгылара дшазыҟаҵаз.

– Леуанти! – дыԥоны дааидххылт а-Ладариа, ибла амца рхыҳәҳәыла, – Беслане Алиоша (аколнхара дахантәаԥын) излеиҳәаз ала, Кириленко дааит, иазҳәаз Адлеиба иоуп. Ак збатәуп, ҳускәа ԥхасҭарымтәырц, угәы ишԥаанагои?

– Ҳаицхәыцуазшәа сгәы иҵаз убри акәын, – ҿааиҭит Леуанти. – Лыхны аизара ду мԥоаԥаагароуп Абаа, абжьыуаа шәхашәмыршҭын!

– Ҳара ҳамцои! – ԥыцьа аацәырцит.

– Шәара шәазхома, даеа ԥыцьа ҳҵахыуп, хазы Тҟәарчал ицароуп.

– Ҳара ԥыцьа уахь ҳцар ҳалшоит, – Давлеҭ Ҧлиа ҷкәынак диманы даагылеит.

Арҭ аԥшь-ԥык рнапы иантаз рзынагзарызу ҳәа асаат аагәеиҵеит: хәбеи ԥажәа минуҵи ыҟан. Лашьцаанза иԥеиуан абжьыуаа рҿынза. Ирдыруаз ҵьоукы рлымҳа иҵыршьрын. Аус злаз убарҭ ирылшарызма алашьцара иалагзаны уахыла рыжәлар ирыхьзарц, адырԥаены Бзыԥын иҟалоз аизара реаладырхәырц.

Убарҭкәа-егьыртәа данрызхәыцуаз, ани Ладариа ахаҵа кьаҿ даақәгыланы аизара ааиртит. Ашәкәыпхьара иаҿыз, Бзыԥҵа Маршьаниа ишыҟаитаз еиԥш, ахцәажәара иҽазимкит. Уи даԥхьеит, ицаҟа игылазгьы ажәак азәы ихәылшәомызт. Шьҭа еилкаан ажәлар рҿаԥхьа ашәкәы уаҿагылар шыҟамлоз. Уи ахьауаз акоммунистцәа рымацара реахьеизыргоз апартактивкәа рҿакәын. Убраҟагьы уи амԥоа аҵыхәтәа ҵцәатәын, аха изла

макьана адырра цәгьан. Дзышза амикрофон даадгылеит Цәышба Сергеи, уи инапаҿы икын аԥсуа-ақыртуа реиҩызара иазкыз Зизариеи Анчабазеи ршәҟәы.Уи ашәҟәы даԥхьахьан анхаҩы Сергеи Цәышба. Ус иҟаз аиҩызара дақәшаҳатмызт азы, акритика ҟаиҵон, шьта шылашьцахьазгьы, дыццакуамызт, игәы итатцәахыз аҵыхәанза иҳәааназа.

– Арт лыхнытәи аҧкәынцәа азә дыстахыуп, – Леуанти иҩызак дааиԥхьеит, иаргьы иаарласны зыкәра думз хатцак дааигеит. – Аизара анцәамтаз уаҵәы аизара зымҩаԥыжәо микрофонла ишәызрылаҳәома?

– Ишԥарылаҳамҳәо!..

Ақытақәа рхатарнакцәа ара ирацәан. Уаҵәы иеихарц хаз-хазы ирарҳәартә узрылаҳәомызт. Микрофонла ирылаҳәаз ахатарнакцәа рыуаа рлымҳаҿынза инаргарын. Аус злаз ажәлар рхыԥхьазара маҷымхар акәын, нас зегьы шеиқәшәоз Леуанти агәра ганы дыҟан. Абгархыкә реизара заҟа ибзианы иеиҿкаахаз, Аԥсны жәлар реизара еиҳагьы иҳаракхон, уи агәра игон иара. Зегь акакәын игәы ҭынчмызт, арахь иара илшоз шьта имаҷын. Аус ахала ибылгьон.

– Шәааазыргьы минутк! – аилыцра иалагахьаз ажәлар ирхатәаз алашьцара иналазуан амикрофон аарымызхыз ибжьы. – Уаҵәы Лыхны аштаҿ иҟалоит аԥсуа жәлар реизара ду. Зшьапы инанаго азәы унымхан! Уаха иалагзаны, уҩыза иаҳәа, угәылак имаҳакәа днумыжьын! Ахәыҷы-аду, аԥҳәыс-ахатца, азәы унымхан!

Аиҳабыра шьта ауаа раанкылашьак рзыҟацазомызт, – Леуанти днеиуан амашьынахь, иҩызцәа дрыцны. – Ажәлар нукылар утахызар, амҩакәа ари амилициеи еиқәных иургылар акәын. Усҟангьы цыхәаԥцәара змамыз амҩахәастақәа ирнылон, зегьы пуцәартә, ауаа уоуамызт. Амҩахәаста укыргьы, ауаҩы абардра дылсуан, амаҕқәа ааицрасуа, ачыкь дырхыца, абнара дытцала, имҩа иԥшаауан. Амҩакәацәкьагьы ишыртахыз ирзыпцәомызт, маҷк акәзаргьы, аамта аеаԥсаххьан, аамта ауаа аԥсахуан. Ишшәозгьы рызҿлымҳарақәа иахьрылацәажәоз, жәларык рразҟы рхата иахьырызбоз ахь ргәы рыхон.

Аухантәарак Леуанти, аашандаз ҳәа аԥхыз дшалаз, ицәа зынза итынчмызт. Ус акәын уи дшыҟаз: идууз уск аниԥгылаз, ҭынч амҩа дзангылазомызт, дкарауараха дааԥшуан. Уи азымхозшәа, уажәи-уажәи даадырԥшуан амҩаду аҿы, зылашара иатцәакәа зхаргьежьуа, аашааназа ладеи-ҩадеи иасуаз амилициеи, КГБ-еи, егьырт аиҳабырақәеи рмашьынақәа. Ашьыжь дангылагьы, ихаҿы ирыцкьонацы, урт рбжьы иаҳауан. Ҭып иртомызт шьыжьхьа ахьынзаимцагылаз. Иҩызцәа ааины, амҩа данрыцыкәгылагьы, ддыршәарызшәа ивахынҳәуан, аха уажәыцәкьа иаха рымазамызт. Дзыкәтәаз амашьына заҟа Гәдоута иазааигәахоз аҟара, рлеишәа иаҳа идырцәгьазшәа, зтәыҩа зхагылаз а-«Волга»-қәа рацәахон. Иагьшпагәатеираз! ЦК КПСС амазаныкәгаҩ Кириленко дааганы, ргәыграқәа зегьы идырҳәалозтгьы, шьта уи иҿаԥхьа рхы шдыркьиашаз рзымдыруа еилахазар? Убри аламталаз, Леуанти ихыхь аеаргәгәан, аԥхзы илцуан. Уи збаз иҩызцәа амашьына ааныркылеит. Зык изааргаи, идыржәит. Аҩныка дырхынҳәны дыргарц ртаххеит. Иара иуазма, хыхь хәшәык изырԥшаан, идыржәит. Акыр иԥсы анидыршьа, маҷк деиҷьызшәа аниба, идәыкәларц рабжьеигеит.

Гәдоутантәи Лыхныка ицоз амҩа пцәазу ипцәамзу узымдыруа, амилициа аусзуҩцәа ҩыцьара игылан. Аныкәцаҩцәа рдокументқәа гәартон, агьрыдрымбалар иаурыжьтуан. Арт зханыркыларызеи, шьапыла еиԥхьытта амҩа ианыз даара ирацәазар. Лыхнашта иҩазааназа, амашьынақәа зынза иоурмыжьуазшәа анырба, р-«Жигули» ҭыпк азырԥшаан, шьапыла рҿынархеит. Макьана заацәан, аизара мҩаԥызгашаз зыҟацарак рымазамызшәа, амикрофонцәкьа ыкәыргыламызт. Ашта ҭбаа ттәаазарц ианалага, шьта иахәтаны ирыпхьазан, амикрофон аакәдыргылеит, уи иацыз аппаратура аацәырыргеит. Баша еизарамызт, митинг духон, ашта агәта иқәгылаз аць ду ацака. Шорахахьан, Леуанти иплашь ааишәихит. Кьахьырипа Борис, цьоукы драпхьагыланы, дааузн, еснагь ишьтахька иԥхьаҳәаз ихахәы еиқәиртәарц иреиуа.

– Ак ҟалоит ҳәа зынзакгьы иҳаздырзомызт, – уи Леуанти дааидгылеит. – Ашьыжьымтан ианҳаха, ииашоу ииашаму еилаҳкаарц, амҩа ҳақәлеит. Араҟа

имѡаԥызгаша ауаа ҟалоит, иарбанзаалак ак ушалаҟоу думырбан, – днаиабжьан, иѡыэцәа рахь днеит.

Аизара хдыртырц иаҿын. Азәы даақәгылан, Аԥсны аиҳабыра ааргарц Гәдоуҭатәи араиком ашҟа аҳәара ҟарцарц нарабжьеигеит. Зқьѡыла иеилагылаз уи иакәшаҳатын, ирҭахымызт дара идмырҳазакәа изҿыз аус иалацәажәарц, рхаҭа рактивқәа рҿы ишыҟарцоз еиԥш ирҿыԥшырц ргәы иҭазамызт. Аиҳабыра ишрыԥхьоз рымдыруази, адырра роуазар ҳәа иԥшызшәа, дук хара имгакәа, рмашьынақәа рҿаархеит. Нас, шьапыла ажәлар ирылсны, аԥь аԥаҟа игылаз аҟәардәқәа инарықәтәеит, аобком актәи амазаныҟәгаѡ Валери Хынҭәба рыгәҭа далартәаны. Макьана дыҷкәына азан уҳәартә, қәра назак далаҟамызт. Ас аусурҭа ҳаракы изҭагәышьодаз, протекциак иман акәымзар. Иусҟәа цәгьамкәа дрыхьзон, ижәлар рыгәҭыха игәҭыхамкәа изҳаит умҳәозар.

– Ҳаҷкәынцәа гәыбҕан рызҭаз аажәгеит, аха лахь зырҭаз абаҟоу? – ақәгыларақәа ишырҿыз, азәы амикрофон даадгылеит.

– Цьниа, Аргәын, Ахьиба абра иҳамазароуп, – ԥаҟантәи азәы ҿааиҭит.

– Хынҭәба Валери Михаил-иԥа амашьына ишьҭит, – аизара мѡаԥызгоз ибжьы аарылыѡит, – убарҭ ааргарц. Иаарласны ара иҟалоит.

Хара имгакәа, Алықьса Цьниеи Иура Аргәыни атрибуна азааигәара иаацәырцит. Урҭ ақәгылара ргәы иҭаны иубомызт, аха ажәа зырҭоз ирзызырѡуан. Иаақәгылоз рызынтәыкгьы ашәҟәи уи иееимз анализ актив аҿы иазызуз Хынҭәба иажәахәи еиҿадырԥшуан, аԥхьатәи шиашаз иалацәажәон, ахә ҳаракны иршьон, ашьҭахьтәи иакәызбон. Леуанти ихаҿы ибзианы иаанхеит Хынҭәба зыжәлаз хаҵак ицәажәашьа. Уи изнапык аҿы ихылпарч икын, аобком актәи амазаныҟәгаѡ иахь ихы рханы, аԥсуа усҟәа шынаигоз шиашамыз аниеԥникылоз. Иҵыхәтәантәииз қәгыларан угәахәуртә, ажәа ирҭеит Хынтәба Валери ихаҭа. Шьҭа аилашәшәира аешазнакуазгьы, аԥсуа милаҭ зҵаара азбараҿ зускәа хыбгалахьаз актәи амазаныҟәгаѡ ижәлар рыбла шаԥшуаз дырҿагылатәкьаны дзырҿагыломызт, ирыхәашаз уамакгьы изхәомызт, аха гха-ԥхақәак ҟалазар рыриашашьа иеақәиршәартә дшыҟаз, акыр зылшоз аштаб шимаз ала, ихаҭа дгәыгыртә дыхиан. Ииҳәоз ауаа еиқәнакуаз ҷьишьозар ҟаларын, аха ажәлар азрѡора рцәыцәгьан, рыпсадгьыл иахагылаз ауаѡы инапаҵаҟа иҟаз ауаа рыгәрагара рцәызхьан, хьаҳәа-ԥаҳәак амамкәа. Иеириашарц игәы иахьҭаз, ак ада ак ззымдыруаз иаҳагьы амца рыцреиҵон. Ус иҟаз ауаа ржьара мариан, аха ахьчагьы зырахә ихьчоз, ѡынтә амц анреиҳәа, ахынтә раан ианаҭахыз игәра рымгазт, иусҟәа ирцәгьеит ихала. Леуанти атрибуна азааигәарахь даарылсын, амца иҿықәтәаны, аобком актәи амазаныҟәгаѡ дааирзрѡоит:

– Апартактив аҿы излашәҳәаз ала, саԥхьоит шәажәахә ацыԥҵәаха, – «Аԥснытәи АССР аҿы Ленин имилаҭтә политика ихадоу аспектқәа ирыдҳәалоу, амилаҭтә еизыҟазаашьақәеа рымѡаԥгараз иахьа проблемак ҳаманы ҳаҟазам». Уажәы уи азҵаара шәышԥахәаԥшуеи?

Хынтәба зҭак аҳәара ицәыхьантазаз азҵаара иқәгылара иалаирзын, иаатқааны акгьы изхәомызт. Уи, амала, иман ихы злаҿихшаз аҵаҵгәы: КПСС Аизара ду аҿы Брежнев ус еиԥш иҟаз ахшыѡзцара иҳәахьазаарын. Аха Хынтәба, акоммунистцәа рактив ада уаѡы дахьыҟамыз иаахҵәа-аахыжәжәаны дышҵәажәоз еиԥш, араҟа хымѡаԥгашьа имамызт. Ажәлар ирхәоз зынзак дақәшаҳатны дзыҟаломызт. Рыгәҭа дыбжьахан, аҟама аҿы дыкәгылан. Амала, абраантәы деибга-деизѡыда иусурҭаҿ дызнеир, из-Анцәаз иҟнытә хыхьынтә ашацәа изааргарыз дыкәныкәарын, ажәлар ирҭахыз усҟатәи иазхәыцуадаз. Атрибуна длалбааит. Шьҭа еилыцырц цәгьа ирымбо, аиҳабыра ѡагылан, Хынтәба инаишьҭаланы, рмашьынақәа рахь инеихақәеит, аха гәыбҕан зауз цәажәарц ауаа аҳәара аныҟарҵа, Цьниа даақәгылеит.

– Хынтәба иҭахын ҿымҭзакәа ҳхәаены ҳтәазар, аха, ҳшыҵабгоз ҳабла иабаны, ҳҿиҳнапи еиқәыԥса ҳзаангыломызт…

Актәи амазаныҟәгаѡ, ихәдыкәырша шкәакәа ипалта иаҵаҵа, алашьцараҿ длеиѡеиуа дыԥшыртә амѡа изтаз рыгәҭа дыбжьан. Ашәкәѡѡ ииҳәоз комментариақәак аитарц даатгылеит зны, аха ибжьы уаѡы иаҳауамызт, иара зызкыз дшаатгылазгьы, иҿынза имназозар, ма хырѡ аимҭазар акәхарын, ииҳәоз еиԥкааны иацицон. Уи ицәажәара

имроуит, аха иқәгылара кьаҽ иаҳәоз аобком аусураҽ Аԥсны иахәарҭахашаз ак назыгзоз уаҩ дыҟамызт.

Уи атрибуна дшаалбааз, аиҳабыра, ыкәцырц шыртахыз мҩашьо, инаԥысит, аха аизара мҩоаԥызгоз ақәԥара апроект ааԥәыригеит, еилкаан убри аԥхьара иахьырымгзарц зҭахыз аобком актәи амазаныҟәгаҩ иуаа ыкәигарц игәы шазыҳәоз. Ақәԥара иаԥхьон урысшәала, уи Москваҟа ирышьҭуан азы. «Народное Лынхенское собрание с участием свыше 12 тысяч представителей всех районов Абхазии постановляет: 1. Осудить непартийный необъективный подход к содержанию письма со стороны руководства Абхазии…». Уи аԥакы иеиԥәан Валери Михаил-иԥеи ицзи рзы аԥыхәтәантәи апункт: «Просить Верховный Совет Союза ССР пересмотреть статус Абхазской Автономной Социалистической Республики на предмет включения ее в состав Российской Советской Федеративной Социалистической Республики». Шьҭа Аԥсны инапаҷы иааигарын, уи ала Қырҭтәыла акзаара еилагахарымызт ҳәа иқәгәыҩуаз Шевардназе ибла дышԥаҭаԥшрыз?!

– Ажәлар шәхаԥкы! – иаагеит аизара мҩоаԥызгоз ибжьы. – Уаҳа еизара ҟаҳԥазом. Иахьа иҳазбеит зегьы ҳәа иԥхьазоуп. Ҳаапшыроуп ҳақәԥара аҭак Москвантә иҳауааныза.

Ажәлар рызбара! Леуанти, аҩныҟа даазгоз амашьына дахьҭатәаз, уаҳа иахиҳәаарыз издыруамызт уи аены ибла иабаз. Апартиа Аԥснытәи аобкоми аиҳабыреи рус ажәлар ақәызбит. Аха закәытә збышьази иҟаз?!

Аизара анԥәамҭаз уаҳа еизара еиҷырымкаарц рабжьаган, аха уск мҩоаԥымгазакәа тәашьа рымамызт, ирытԥаргалоз иалырдрааузази. Ашәахьа, адырҩаены, инаркны ахәыҷқәа ашкол ахь иҭыԥуан. Леуанти иаамҭа маҷхон, аха игәҭакы ҭаха инаҭомызт. Апартеиҷкаара иахагылаз Нургалиев ҷиҭзомызт. Азәык-ҩыԥьак ашкол аҷы ирԥаҩԥәаз ашәамахьԥәа излашәоз рзеилкаауамызт, иаҳагьы ишәаны ажәак рыхәлшәомызт. Иақыртқәан ҳәа зҽеизызгаз ажәларқәа ас иаалырҟьаны аԥсуаа еидгыларын ҳәа ԥхыз ирбомызт, рхаҭақәагьы иаартны изеидгыломызт макьана, имазаны ирзбоз здыруадаз аха, рыҷедыргамазомызт. Леуанти урҭгьы егьырҭгьы ихшыҩ шрызкыдызгьы, рус хьшәашәозшәа аниба, амшқәа хара имгакәа, Аҟәа дҩеит, Игор дибарц.

– Уи уажәы дузыԥшаазом, – иҳәеит Ермолаи. – Аизарақәа рыҟаԥара ҳақәшаҳаҭым, зегь акоуп. Абжьыуаа рҷы еизарак шпамҩоаԥырымго иҳәан, даргьы цо-иааува иашьҭалеит, дрыцхраарц даҷуп. Аха уҷы иаатыхны азәы иоумҳәан.

– Уара угәы ишԥаанаго, – Ҭыҷ Гыцба иҷы дахьлалбааз Леуанти дизҵааит. – Иаҭахми абжьыуаа реизара?

– Ишԥаҭахым! Уи уаԥәы имҩоаԥгахоит. Шьҭа уаҩы изынкылазом. Нас аусуцәа ркласс рымацара иахьыҟоу ақәҷырҭыргьы ҳҭахыуп. Ҭкәарчалаагьы ирласны аизара мҩоаԥыргоит.

– Амш цәгьахарашәа аҽеиҭанакуеит.

– Абжьыуаа аԥсуара аиқәырхараз амшцәгьа иаԥәшәап ҳәа уҟоума? Аҕ леиргьы, рмитинг иалгааныза, адәы ицәгылазаауеит.

– Иабеизо?

– Уажәы Ԥақәашь имҩоаԥыргарц ргәы иҭоуп.

– Амҩоақәа ркыр?

– Изласаҳаз ала, аиҳабыра русмҩоаԥгатәқәа рнапы адыркхьеит, аха уаҩы дышрызнымкыло агәараганы сыҟоуп.

Убри аены аҟара, ашәкәы ахьчараз аускәа шцоз еиликаарц заҟантә даахьаз, Леуанти игәы ҭынч аҩныҟа дықәымлацызт. Аҳҭны-қалақь аҷы шьҭа иҷыхақәазар ҳәа игәы иаанагон. Ус зиҳәоз ажәлар рԥацәа рыхьчара дара рнапы ишаныз, иагьшыруалыз еилыркаауан аҟәатәи аинтеллигенциа. Ермолаии Ҭаҷи, уа ргәаанагарақәа еиԥшымзаргьы, изларҳәоз ала, Игор абжьыуаа дрыцхраауан реизара маншәаланы имҩоаԥыргарц, уи азмырхакәа, аусуцәа ркласс рықалақь аҷы, ргәаанагара рхала ирҳәарц, амитинг иаарласны иеиҷкаахон.

Игәы иалан Ԥақәашь аизарахь дахьзымцоз. Уи аены хырԥашьа рымамызшәа ҟаԥаны, апартеиҷкаара аизара мҩоаԥыргеит ашкол аҷы. Апартиа иалаз ԥшь-ҩык ракәын, урҭ рҷынтә азәы дшыҟамлоз заа ирдыруан. Леуанти дҟамлар, аизара хыбгалон. Иҭахымызт имшала

ишеиҵахаз ааиҽԥныркылар. Уи адагьы, иусураҽ данықамзи данықази еиқаразшәа иқалан, иурокқәа мѡаԥымгакәа избжьажьуамызт. Ԥақәашьтәи аизара аусурамш иақәдмыршәар ҟамлози аха, данхәыцх – изырццакуаз уск рымамкәа иқазма. Арахь игәабзиара хазы иҩэгәамызт, иааиҭахыз ишиҭахыз инарҟаҵозма. Аинформациа ааргарц уахь иишьҭыз агәыԥ адырѡаены дрықәшәеит. Ақәа кыдҵәаны ишлеиуазгьы, зшьапы инанагоз азә даанымхеит уҳәартә, ираҵәазаны иеизазаарын. Амитинг аантҵәааныа, зегьы ршьапы иқәгылан. Араантә иршьҭыз ауаагьы еилысны иааит, маҷ-саҷк агәамбзиарақәа шьҭырххьан.

Иаалырҟьаны Аԥсны КГБ ахантәаѡы Галустов имаҵура дамырхит ҳәа ажәабжь аа◌ѡит. Ажәлар имѡаԥыргоз аусҟәа рнаѡсан, аиҳабаҵәа реиҵбаҵәа рыхәцә ркуан, рхаҭақәа рхы еиқәдырхарц, абас ихәыцны, ицәыцаҷҷашаз ауаа ҟалеит, уахгьы-еынгьы имтәа-имыцәа имѡаԥыргоз аусура лҵшәадамызт азы. Урҭ рымаҵара ракәмызт, ажәлар ргәы аҧхара ытцалеит. Иаҳа имаҵәысха даҽа ажәабжьк аауан: Акомпартиа Аԥснытәи аобком актәи амазаныҟәгаѡ Хынтәба Валери Михаил-ипа инапынҵақәа рҟнытәи ихы дақәиҭнатәит иаалырҟьаны имѡаԥгаз апленум. Уахь аусураз диаган Борис Виктор-ипа Адлеиба. Апленум далахәын Қырҭтәылатәи Акомпартиа Ацентртә Комитет аѡбатәи амазаныҟәгаѡ Колбин. Агазеҵқәа изларҳәоз ала, уа дыҟан Москвантә иаарышьҭыз Бровиков. Адунеи мааҳәи! Аԥсуаа шәиашан ҳәа иаақәгылеит.

– Уаха Мысра мазала гаграа Кьахьырипа ҳаизигоит, – Вова Леуанти диԥшаан, абас иеиҳәеит. – Виталик дааишьҭит. Уахь узгаша амашьына аѡны иузнеиуеит.

Борис Кьахьырипа мазала аҷкәынҵәа еизигозар, имазаз уск нагзатәын, уи еилкаан, ацыхазы аҵ шыцкьаз еиԥш. Уажәы-уашьҭан шиҳәоз, уаҳа инапы ак амыркзакәа дыштәаз, ааилахәламҭаз акәын Чыкәбар Леонид инапала хәҭа-хәҭала иеибиҭаз и-«Волга-24» дақәтәаны данизааиуаз. Уа Виталики Вовеи ҭатәан. Цыхьычбагьы имашьынала шьоукы Гаграмтә Мысра игахьазаарын. Дбараа ахьынхоз рханы хәы қәацәк иавсуан асфальт зықәшьыз амѡа. Ахәы азбжарак амхны иқәыргахьан. Убра аҭаѡаҽараҽ амашьынақәа гылан инаскьага-ааскьаганы. Амѡа ишазааигәазгьы, уахыла имѡасуаз изгәаҭазомызт, егьыс шьапыла ара шамахамзар уаѡ дубазомызт. Машьынақәак аус руан, руак иадамхаргьы КГБ алымҳа амазар – ирҳәоз еилырганы иазымкырц.

– Шьҭа зегьы ҳааизшәа збоит, – агәҭаны еикәша ианааидгыла, ҿааиҭит Кьахьырипа. – Иахьа аиааира ҳган ахь иҟоуп, аха уи иаанагазом аргама аус ҳаулар ҟалоит ҳәа. Ҳашшәарҭаз ҳаанхоит. Уаҵәы аполитика ахы ахьхо уаѡы изымдырцт. Аиашаз, апартиа амѡа еснагь акоуп, азнеишьақәа хазуп акәымзар. Ажәлар рнапаҽы иааргарц, ашәкәы знапы аҵазѡыз ирыдгылоуп рымҳәар ҵсыхәа рмоуит, аха ажәлари ҳареи ҳаиҟәшара аарылшар, ҳахьқылырго уаѡы издырзом. Еиҳаразак Гагра аус зуа ҳшәарҭоуп, ижәдыруаз. Маҷк ахақәитра ҳаузшәа аабоит, ҿыц исҳәахуеит, аха убри рхы иадырхәоит ҳусушьа еилыркаарц, ҳаиҿцаашьақәа ҭырцаарц. Ҳраион сшоит ԥшь-гәыԥкны. Иҳамоуп агәыԥ Гагра, агәыԥ Пицунда, Лзаа уахь иаҵанакуеит, агәыԥ Бзыԥта, агәыԥ Цандрыԥшь. Бзыԥтатәи агәыԥ Леуанти унапы ианып, уи 101-тәи ауп… Мазалатәи аусура имѡаԥааго иахьзуп АНОДА-78, Абхазское национально-освободительное движение.

– Ишәхашҭит жәаха ишәасҳәаз, – ҿааиҭит Леуанти, – амилаҭ хақәитра аҵысра даҽа милаҭк рықәцара, бԥьарла ақәгылара аанагоит. Ус иҟоу ҳасабтә ҳҿаԥхьа иаҳзықәыргылома аргама? Ҿыц исҳәоит иаҳа ишеиҩуу ЛИПАА-78 ахьзаҳтәыр. Издыруада ҳашнеиуа уахь ҳаиасыр, аха иахьа…

– Ҳазхәыцп, – иҳәахт Борис цыхьа еиԥш, Леуанти идыруан, ус аниҳәа нахыс, акгьы иԥсахуамызт, дазхәыцыцргьы игәы иҭазамызт.

– Сара сгәыԥ иахьзыстәуеит ЛИПАА-78, – иҳәеит иара. – Уиала схыхьчара иахьа салагоит ҳәа исыԥхьазоит.

Уи ауха даҽа шьаҿак ҟаҵан мазалатәи аус аргәгәаразы. Амала дара ахьзрыжәхоз есымша имѡаԥыргоз аусура аҿакәын, еиҳаразак аиҳабыреи агәыԥ иалази анааиҿаххалак. Ҩнак ақытантәи аҭаҳмадацәа х-ѡык Аҟәантә иаауаз автобус илалбааит. Кьахьырипа

ишкол аҽы ианнеи, адиректор дрымбазт, иԥыза дырба, иара дырба акакәны ирыԥхьазан, Леуанти иԥны иаакылсит.

– Адлеиба иҽы ҳаҟан, – рҳәеит дара. – Шьынқәбагьы уа дыҟан. Еицҽакны ирҳәаз убри ауп: уажәрааназа иҟашәцаз зегьы бзиан, шьҭа шәаангыла, ҳнапы ианып аусҟәа, ҳара инаҳагзоит.

– Нас ҳаангыларыма, шәгәы ишпаанагои? – зпсахы еибакыз Леуанти итынчымра изымпҭаахыр ҟаларын.

– Ус рҳәазар, ирҳәо ҳақәныҟәароуп, Аҧсны аиҳабы ҷыц данахадырыгыла.

– Уахь шәымцар акәын! – иааиҳымчҳатцәкьеит Леуанти. – Шәзышьҭыда? – аҭак иаҳауамызт. – Шәԥеин, шәаҳҷаргыланы шәаарышьҭит.

– Избан, уара? – ираҳауаз ԥьаршьон. – Кьахьыриҧеи уареи иҟашәцо акакәзами? Шәеизымпҭаазакәа аус хаз-хазы ижәуама?

– Иара шәишьҭыма?

– Ҳара ҳцеит, аиҳабыра аҧсуа усҟәа излауала инархылаҧшырц рабжьаагарц.

– Ирабжьажәгаз атцкыс ишәабжьаргаз амч аиутеи.

Еицыз руазә дагьгәааит. Уи ишьҭаланы, егьырҭ аԥыцьагьы рҷынархеит, ирыхьыз закәыз цкьа ирзымдыруа. Леуанти ибон ажәлар рҷы Кьахьыриҧеи иареи аус еицыруеит ҳәа ишрылаҵәаз, рыгәрагьы ргон. Нас уи мазала урҭ абыргцәа аобком ахь идәықәитцазма, хықәкыс имази? Мап, уи иакәымзар ҟаларын. Адлеиба ихаҭа, аҧшәмара анирҭа, аусҟәа рызбара нцәазшәа игәы инаҭама? Хынтәбагьы иаргьы зхааныз ақыртуа национал-шовинизмара акәзамзи? Доусы иҭып ҳаракы дашьҭан, ианиоулак ҳазцаарақәа збазшәа ибон. Шьынқәбеи иареи гәыцхәрыла еизааигәан, уи акәзар ақәҧара шьҭа ихырқәшатәны изеицахәаҧшуаз, хысырҭак еицҭадыршәырц рыҽезеибырҭаз? Нас иабаҟаз аҧсуараз ақәпарацәкьа? Уи амашьынаныҟәцаԥцәа рыгдыраҷ назаза иианрыжьуазма?

Леуанти ашкол ахь амԥа данын, ихы зықәкны иихәыцрыз цкьа дақәымшәо. Ауроккәа рышьҭахь еилацәажәарак рыман адиректор икабинет аҷы. Уа имԥаԥыргоз имаҷыз еилацәажәарахон, уи иара иаразнак ихшыԥ азцеит. Аԥыхәтәантәи аамҭаз имаҷзи идузи аилацәажәарақәа аԥара ус иазеиҧьыз акәны имԥаԥысуамызт, урҭ аполитика иадҳәалан. Идуз аизараҷ еснагь аиҳабыра рафторитет ҳаразкшаз цәырыргон. Ҷьара хьатцра уск азбахә аналадыршәоз, еизыргоз рхыԥхьазара еснагь имаҷын. Уажәгьы Леуанти агха имыхьит. Ухаҷы ианымхақәашаз зцаарақәак рызбеит. Иара, дызлахәхашаз акы иалацәажәоны ибомызт азы, маҷк иԥсы ааитеикырц, уамак дшымзырԥуаз, аԥыхәтәан адиректор, иажәа иналаҵашәа, иҳәеит:

– Актив ыҟан иахьа. Аԥыхәтәантәи ахҭысқәа ирылацәажәеит. Актәи амазаныҟәгаԥ Кванталиани иҳәеит: иҟалақәаз иашаны еилкаатәуп. Нас ҷыц аҳәара еиҭа ҟаиҵеит: иҟалақәаз иашаны еилкаатәуп.

Леуанти дыԥдәылҵит, иҟалақәаз иашаны еилыркаарц Кванталиани иажәақәа адиректор арцаԥцәа рҷы ишааигаз дазхәыцуа. Убасҵәкьа иҟалахьан ашәкәы иахьахцәажәоз апартактив ашьҭахь. Усҟангьы аҳәара ҟарцон иҟалаз иашаны иеилыркаарц. Кванталиани, аҟама аҷеиԥш дахьынаҳәааҳәуаз, адиректор дышицнаҳәааҳәуаз акәын зынза иԥьоушьашаз. Аҧсуа напхгара рҷынтә иҟан арахәыц иқәгылазар, анахьгьы арахьгьы аибакапаншьа аамҭала аҽақәыршәара бзиа избоз. Нас аԥыжәара ахьыҟалоз ҽеадыркылон, аҧхара рԥшаарц.

– Леуанти Борис-ипа, – дааидгылеит ацаԥы Инга. – Саб уаха шәибар итахын.

– Сымнеиуеи уаха. Бара уажәрааназа ара бзыҟоуи?

– Агазеҭ ҭхажьуан.

Аурыс школ ахь иҷынеихеит. Уи адиректор актив далахәзар, уи нцәахьан, дааны иколлектив иреиҳәозар акәхарын иҟалақәаз иашаны иеилыркаарц. Арҭ амчыбжьқәа ирылагзаны, иарбанзаалак уахгьы-еынгьы ҭынчрак змамыз ауаԥы иусҟәа нцәазшәа, адунеи дықәыԥшуан. Аус руртә аиҳабыра цацгәык рырымҭар, рхала аус рмузози? Ашәкәы ианыз азцаарақәа шыҳасабтәыз ала аиҳабыра рҷы анрыкәшаҳаҭха нахыс, ргәы зҭынчхазеи? Аиашаз уи аахыс уамак мцыцызт, аха дара зҷыз политикатә хымԥаҧгашьан.

Урҭ рымѡа хада рзыԥсахуазма, ианаалашаз даҽа мѡакәак рԥшаауан, ма ирхәыцрын. Ақыртқәа Аԥсны зыртахыз аԥсуара еихарҳарц акәызма, ақыртуара ари адгьыл иахадырпарц еилаҳауанеи. Иарбан мѡаз ишьтырхуаз аԥсуаа ржьарц? Аиҳабыра рыԥсахра – актәи шьаҿан, избанзар аиҳабыра рыжәлар рнапаҿы ирзаамгеит. Аҿыцкәа ажәлар рнапаҿы иааргарц иалагахьан – бзыԥтаа рбыргцәа жьаны иаарышьтхьан. Хынтәба аԥсуара дшамыхәоз рбаны, аиҳабыраҿ аус зуаз аԥсуаа уи иамхра иашьтазар? Даргьы гәыргьатәкьозар ак рылдыршарызшәа, ма уи дыҷкәынацәан, ахыкәмаҷар, зегьы рыгхакәа дирбозшәа ихамхаԥагьаха дырхагылазар – дырзымчҳазар? Шьта амҷра дара иртәызшәа рбазар, дара рыуаѡ даннеи? Леуанти дзызкылсшаз даарак дакәымшәо, Кьахьырипа дынидгылеит.

– Абыргцәа Аҟәа изышьтыда?

– Сара соуп изышьтыз.

– Иаланахызи? Иаҳҿаргыланы иаҳзаарышьтитеи.

– Шьта ҳажәлар иахатарнакцәоу цаларoуп, аиҳабыра мѡакәырцома уҳәо, ргәы кыдырхыроуп, уаҳа акыр ҟарцоит ҳәа угәыҷуама. Дара ртактика рымԥсахи, ҳаргьы иҳаԥсахроуп. Ҳрыкәгәыҷуашәа дҳарбароуп. Иудыруеи иԥхашьаны ак ҳзыҟарцагьы.

– Актив аҿы шәыҟазма?

– Сыҟан. Иубандаз рхы шымѡаԥыргоз! Азәырѡы ҳҟәырҟьоит, убарт абыргцәа реиԥш. Ажәлар ржьара закәыхи. Ажәлар рахәуп. Иахьурхаз ицоит.

– Ус рзышәымҳәан!

– Уаасзызырѡы! Аԥьмакәа, ашьха ианкарцо, атәыѡа ду зхагылоу аб раԥхьа игылоуп. Егьырт зегьы абри иашьтоуп. Ахьча ирахә рышьтахь дгылоуп, аха анҿитуа, ма атрышә данасуа, аб ауп амѡа зирбо. Уи анымѡахыц, иашьтоу зегьы убри иашьталоит. Абқәа ѡба еиҟараны аԥьмакәа изрылагылазом. Руак аԥыжәара амазароуп. Ари аԥсабара иаԥкароуп. Аиҳабыра аҳатыр анроу, ҳара ҳатқыс, ажәлар урт ирзааигәахоит. Аҳатыр ҳара иаагар, ҳара ауаа ҳацныкәоит. Уи рдыруеит азоуп ртактика зырпсах, уареи сареи ҳгәырѡа иаго ԥьумшьан.

– Амала ажәлари арахәи ахьеидышәкыло стахым.

– Исҳәо урҳаи, иаҳа иузеиҕьуп! Шьта исаҳәеи Аԥсны АССР Аконституциа апроект ахцәажәара ҳабанзазыҟатоу?

– Аапхьаракәа Гаграҟа рдәыкәцара ҳеазыҟахцеит. Иқәгыло зегьы гаграа ҳауп, аха Гәдоутантә аԥьажәлар рхы аладырхәуеит. Ажәахә аиқәыршәара саҿуп.

Леуанти, амѡаду шыҟаз данкылс, маҷк уа даатгылеит. Макьана заацәан, аха аамта дукгьы имазамызт. Барцыц Виктор дибарц шитахыз уи иԥха иалымҳәахьази, уахь иҿынеихеит, амѡа аган иаваршәны. Уи, дибарц итахызар, ихала даакәлар еиҕьымзи, аха иқәра аҳатыр ибарц ихәтаны иԥхьазон. Уа днеины, уск рзызбазомызт, Леуанти идыруан уи иҿыцыз акыр ҟалахьазар еиликаарц дшашьтаз. Ус имазамызшәа ихы ибон Леуанти, аха ус шпаҟамыз, ахтысқәа убас еишьтагылан имѡасуан, ак атқыс акы иаҳа иццакуа, рызынтәык атак румталар, иуцәеизон, иакәымз ацтәы рылцыртә.

Иҟан даеа зцаарак, Москваҟа ицар акәын жәпакы ашәкәқәа, Аԥсны Қыртәыла алцра азин амазарц, ашьтахь Аконституциа иалацәажәарын, акәымзар ихадаз азцаара напхьакны, ажәлар рзинқәа зларҿаҟәашаз азакәан хада трыжьуан, ауаагьы ргәаанагара иазцаазозмыт, ус аԥшра шартозгьы. Абас атқакы аманы ЦК КПСС ицашаз ашәкәқәа хаз-хазы гәып-гәыпла анапатаѡора ирласны иеиҿкаатәын. Леуанти уи ауха Виктор иахь баша амѡа данымызт. Иртахцәкьаз апроблема азәгьы избарц иеазикзомызт, аха жәларык рыгәтакы еиқәшәозар акәын, уи аиҳабыра рҿынза инагалатәын, ауаа цхьаҟатәи ақәпара иазыҟатцалатәын.

Аԥсны, Қыртәыла иалхны, Урыстәыла иалазар иаҳа иеиҕьызшәа рҳәалар, аурыскәа арахь иузхьаԥшыр здыруадаз. Егьыс Аԥсны ахала иҟаларц акәын ақәпара зызкызаашаз, аха, адиктатура ыҟанатц, ажәлар рыхдыррае тәыла хәыцык ахьԥшымра зышьақәыргылахомызт ас иаарласны, ахтысқәа былгьаны уи аамтахь инеирц ахәтан, усҟан зегьы реазыҟатцаны иԥшызар, – аускәа ртып рыкәцара иаҳа иманшәалахон.

12

Мамсыр, иаб иԥонатә данаайуазгьы, дшәо мацара дхьаԥш-куаԥшуан, азә дизкылԥшуазар итахымызт. Арахь аамта убас иҟалеит, зегьы ирызкылԥшлар ртахын, КГБ-еи амилициеи русзуԥоцәеи рыцәгьахәацәеи рнапы злакыз аус иахьзомызт акәымзар. Ианакәзамыз иԥсадгьыл ахь дахьыхынҳәыз гәнигон иара. Дахьыҟаз даангылар, даақәымтцзакәа иҽеихәшәтәларгьы, уа аус иуларын, кариерак еиҽеикаарын. Ара иара иаха змадаз, ихы амца акызар – арцәаха имоуа, доусы ихы дашьтан. Аухантәарак иашьа еитцбы Батыри иареи акырза иеиҽашит, доусы ртәы ркын, ихьацуамызт. Аиҳабы итахын иеитцбы дникылар, апсуа усҟәа ҳәа изҽыз иерылаимырхәырц, уи ала, иара изҳәомызт, аха Мамсыр диԥырхагамхарц; аитцбы дузаанкылозма, илшоз аҽы цхыраарак изыҟацозар, ихы деигзомызт, ус мацара акәмызт, илшозар иеиҳабы цхыраарада даанымгыларц дихгәаҟуан.

– Апсуара шәацхраарц шәтахызар, абас, еизарала, аиҳабыра рҽагыларала, акыр шәзыҟацома? – ашьыжь амашьына иантәалагьы, урт еимаркуаз аҽы Мамсыр дхьацуамызт, иҟаицаз азцаара аформа шамазгьы, уи зцаарамызт, игәаанагара шьақәиргәгәон.

– Даҽеакала қәпашьак аманы избазомеи, – Батыргьы иҽиԥсахуамызт.

– Ишԥамам. Аиҳабыра рҽы шәнеи, ашәҟәы жәԥоы…

– Ашәҟәы рмԥои, – аитцбы аиҳабы иажәа «хьыла» иааԥиҟеит.

– Уи знык ак рԥоит, ус иазхом.

– Уара имаԛны иудыруеит ҳәа сыҟоуп. Изласаҳауала заҟа шәҟәы рԥохьоу удыруама? Аиҳаразак абыржәы иааҟәымтцзакәа ателеграммақәа рдәықәцара иаҽуп. Изахамтцгылеи?

– Иуҳәо закәу удыруоу? Асовет мчы шәаҽагылоит ауп уи иаанаго. Мышкы зны шәахькылнаго уазхәыцхьоу?

– Асовет мчы ҳаҽагыланы збазом. Уи ҳанаҽагыло иаартны ианаххәалак ауп.

– Уи рҳәааныза, шәара шәлашәны абарт апровокаторцәа шәрышьтазааума?

– Уҽы иташәалак рзумҳәан! – Батыр амца иҽықәлон. – Сашьа уоуп акәымзар, ас сыстәоз ԥьумшьан. Сҽы иуҳәаз, даеазәы иоумҳәан, уршьуеит.

– Сзыршьуеи, шәхы шәыхьча ахьысҳәо аума? Ибзиахар – зегьы рзы ибзиарахоит, аха ицәгьахар?

– Усҟангьы уара акыр уакуама, зхы аҳәызба иатцазкуа роуп иахәуа.

– Ушцәажәо умбои, – иԥьеишьон Мамсыр. – Матцура хыԛык змоу зегьы шәҽаҟәоит, нас аус зшәыруада?

– Матцурак змоу, акгьы даҳмыхәозар, илаххыуи, ихы мацара дашьтоуп ҳәа?

– Нас шәрылга рызынтәык!.. Закәытә ԥылхатроузеи сызлаҳаз!

– Абра ууатгыли! – зԥсы еибакуаз Мамсыр, апсшьарта ѳоны агәашә давсхьан, Батыр данааникылоз.

Еизгәааз иреиԥшны, Батыр иашьа имашьына даатытцын, дымбаазарц, икәыртка ихы итарпашәа, иусуртахь днеит. Иаразнак иеизмыртынчит. Мамсыр дапсазамкәа дааргазаарын, ԥьоукы агәхьаа иарганы, амацура изыԥшааура-аеакуа. Ихьзи убри, апсуа қыта иалтцыз иакәзамкәа? Ус акәындаз, иаби иани ршьа илазамызтеи. Батыр дашьцылан уажәшьта иашьа иуаѳошьахаз, иаамсташәашьахаз. Диацәҳаны игәы нирхаргьы, усҟатәи ихьаамхарызшәа игәы инатон. Аха убри аеены, Важьеи иареи анеицәажәоз, дзырпхашьашаз шыҟалаз даара инырит. Амала адиректори иареи реицәажәара Мамсыр ила ахы ытцнамхит.

– Сызупхьаз, – Батыр икабинет аҽы данылаиртәа, Важьа дналагеит. – Лыхнытәи аизараҽ шәыҟазма Цьанари уареи?

– Ҳашпаҟамыз! – дара рыда уа ус рзыҟамцарызшәа апшра аман Батыр иаатырҟьа. – Ҳамацара ҳакәызма, ҳусуцәа зегьы ыҟан ҳәа сыҟоупеи, – аниҳәа, дзацәажәоз иҽы ахьааихихыз иаанхеит.

– Ирҳәеи нас? – ихы инапаҷы иааганы, дцааит Важьа, ирҳәазгьы иҟазгьы хәыц-хәыц зегь шеиликаахьазгьы.

– Сара исзеилымкааит, иаци, иацжәаци ара сыҟан, аха иахьоума иаҳа шәаназҷелымҳаха?

– Суԥхьозар ҳәа уԥшызма?.. Иқәгылақәада? Марыхәба дыкәгылама?

– Ааи.

– Иихҳәеи?

– Ашәкәы шаҳаѡыз иҳәеит, шьҭахьҟа ианаарга, иашамкәан ишҳақәызбоз ҳзыхдырҟьоз ҳәа дрылацәажәеит. Аизароа ианалагоз, иашамкәан ацәажәарақәа хыртын. Нас иара имѡакәицазшәа збеит.

– Анҭ бзыпҭатәқәа, Бориси Леуантии уҳәа, азәы акыр иҳәама?

– Урҭ уа иқәгыланы зымбеит, аха Бзыпҭантәи дыкәгылан Барцыц Виктор.

– Ани амашьынанықәцаѡу? Иихҳәеи?

– Кванталиани ихы иашамкәа ишымѡапигоз акәын еиҳарак дызлацәажәоз.

– Убри Кванталиани идибалазеи, исзеилкаауам.

– Рҳәашьақәа злаҟоу ала, ак здумбало уаѡымзаап.

– Иахьа Цақәашь узымцеи? – дцааит Важьа, иаразнак Батыр ихәламшәа икырц даҷызшәа.

– Сцар акәын, аха, сашьа дыстан азы, аусурагьы сагхеит.

– Уашьа уара дуқәшаҳатым ҳәа сыҟоуп.

– Избан? – Батыр иааԥьеишьеит Важьа имаз адырра.

– Усшәоуп ишыздыруа. Иахьцалак Аԥсны аҷиара уаргьы уѡызцәагьы, ашәкәы зѡызгьы шәаԥырхаганы шәибоит.

– Уи игәҭакы уамак ицәыригом, – аԥхашьарахь диасны, зшьа зҷықәлоз Батыр шьҭа ииаицәымгахон иаҳауаз.

– Нас уара ара утәоуп, – рцәажәашьа ирзацымҭозшәа аниба, Важьа даақәтцәихт, – уѡыза гәакьа Цақәашь дыҟоуп, уи уахь ихала дызцеи?

– Цьанар аусураҷ дыказамеи? – уи дахьыҟаз шизымдырцәкьоз ихаҷы иаҳәон.

– Мамзар уи аинформациа шәзааигарц дшәышьҭу?

– Уахьцәкьа дыҟоуп ҳәа шәазҳәада?

– Угәаныла уаҳа дабацоз?

– Акгьы сеимҳәазеит ауми исыхьыз. Аха уахь дцазар – ибзианы иҟаицеит, – Батыр Важьа игәалақазаара лаирҟәзарц иҷазикит. – Ҳазынтәык ҳцар акәымзи. Дара еиқәибаҵа иаҳзааитеи. Ҳаидгылар ауми.

– Шәеидгылошәа ҟаҵаны, Аԥсны иқәынхо ҳаилашәымцан!

– Ҟаи, ус акгьы ҳгәы иҭам! – дѡагылан, дындәылцааныа иеиҳабы игәы «ирҭынчит».

Амала Батыр игәы ҭынчмызт, иѡыза гәакьеи иареи ахьеицәыхьшәашәахоз. Уажәрааныа дынкылаз данцоз, ихьыз макьана цқьа еилкаамызт, аха ихатә уск дашьҭаны, уаѡы далеигалар иҭахымзар, идырын ихьыз. Цақәашь аизарахь дцазар, – уи зизарызи? Ма ихатә усгьы дашьҭаланы, аизарагьы дахьзо еицеилеигзарц даҷызу? Уахь дыкан ҳәа агәра згатәызи? Важьа еилкаацәкьаны имазма Цьанар дзыкамыз? Ма дахьцоз еиликаарц дашьҭазу?

– Батыр! – ҿааиҭит русуцәа азәы агараж аҷы. – Изласаҳауала, Мамсыр дҳадгылам. Иахьа ууаигон, иихҳәазеи?

Батыр дыԥсыр иҭахын, убасҡатәи иԥхеишьеит инапаҵаҟа аус зуаз иҷынтә иаҳаз. Важьа ус аниҳәоз, еԥныҳәа зиҭоз Батыр иакәын, иашьа еиҳабы дихьԥшырц иҭахын. Аха аусуаѡы, еԥныҳәаз изыкаиԥоз, Мамсыр ихымѡапгашьа игәапхомызт, уи Батыр дахьиашьазгьы иҭахымызт. Важьеи аусуаѡи ддырԥхашьеит, аха ашьҭахьтәи иакәын иара дыцазырбгазоз. Иѡеиҷыкәтәаз амцаԥшь дарҷаҳан, адәахьы дыѡдәылцын, зегьы рылаԥш иара ихызшәа, гәыбҕан ирҭозшәа, ихы ахьигарыз дақәшәомызт.

Заа аѡныка ддәыкәлеит. Маҷк амш ааихсыҕьшәа иҟан. Ҿыц акәа лалагааныа, Цьанар иѡонаҵа дынкыдгыларц иҭахын. Ихы ицәымгын, ус дказцаз иѡыза иеахьиҟәигоз акәзу,

иашьа изы иаҳауаз аеԥныхәаҟәа ракәзу, ԥыжәара згоз изеилмырго, ицәеизѡалеит. Ус иагьа иҟазаргьы, Ԥьанар хара дицәгылартә дзыҟаломызт, зны амаҳәреи абхәындареи рыбжьаларын, иаҳагьы иеизаагәахарын. Уамак уи хьаас димамызт. Мамсыр иакәын ибга ашшара ԥызԥәоз. Уи тыԥс ишьтихуаз зегьы еилыркаартә ишԥаҟалази? Батыр аизарақәа рахь дахьынаиааиуаз иибоз-ииаҳауаз иашьа адыррақәа иитарызшәа ихәаԥшуазар? Ицәа ааихыбзааит.

– Уа Батыр! – Жьакәа ибжьы агәарԥ аҽынтә ииаиаҳаит.

– Хәлабзиа! – гәала змазамз иеиԥш, агәашә иаатыцыз Жьакәа аԥсшәа иеиҳәеит.

– Дад, бзиала уаабеит! Аѡоныҟа ҳлеип!

– Убеиахааит! Сыццакуеит.

– Уѡоыза дабаҟоу? Уажәгьы дычмазаѡума?

– Мамоу. Еизара дук иахьагьы иҟоуп, убрахь дцазар ҳәа агәра сымам.

– Уанаԥьалбеит, счеиԥьыка изеицәахеит ҳәа саҳаит.

– Ус акәзам. Иара инымаалашаз акы ифеит ҳәа идырбалеит. Хәшәқәак ижәуеит, дшаалгалак дузаапеи.

– Анцәа иҳәааит! Ус счеиԥьыка уацәымшәаԥәкьозар, усызлеи! Ҳаицәажәап.

– Итабуп! Сымцар ҟалазом.

– Жәаха Лыхны сыҟан. Закәытә еизаразеи, аа! Уаагьы шәызбозар сгәахәын, аха…

– Уаҟа ҳѡоыԥьегь ҳаицыҟан.

– Батырхеит, шәарт шәѡоыԥьегь даара шәеизааигәоуп рҳәоит. Ешьцәас шәзеибаҟамҵеи?

– Ҳаиѡоызара иаҳа илаҟәума, ҳаишьцәеибамтәыр амуа?

– Иуҳәо иашоуп, шәеиԥымхааит! Аха еизааигәахаз ианакәызаалак еишьцәеибатәуеит, ус иаԥыми.

– Уи аҟырԥе-мырԥе рацәаны иацуп, иаҳзынагзом, ҳшыҟоу ҳаҟазааит, – ахәмаррахь ииаигон Батыр.

– Ҳаи, ԥьушьт! Шьтәак-шьтәак сара ишәысымтои, – дацхәмаруан Жьакәа.

– Сгәаныла, аамта ҳамоуп, аешьарагьы ҳахьзоит, – дыччон Батыр. – Аханы уара уҳартәоит.

– Ћоҳ! Макьана схәартазаапеи! Убранза Анцәа снаишьтыр утахызар, уаха усзымѡахыц! Ҽнак сзацымлои.

– Ԥьанар иҽы снеироуп. Даахьазар еилыскаап.

– Абзиара уақәшәааит, дад!

Батыр дыццакыцәкьон. Ашьхарахь ԥьара итадыдуан, уахь ақәа кыдхаеа ишлеиуаз мѡашьо. Апстҳәа жәпаза ихчылан, амшцәгьа шааскьахазоз мѡашьо. Ақәапсата лалагеит, уи ианакәызаалак аеҳәара иаҳа иаун, ақәыршыѡ кьаҽ аастә. Ахьшәашәара аҽан. Апхарақәа рышьтахь, абар аҽыхьтара ахьаҽалаз, ашәырцла рышәт иазеицәахартә. Латцарамзаз анаҟәгьы нацларын. Ақәапсата ужьаны уарлаҳәуан, маҷ-маҷ агьухьрымызт ҳәа ушгәыг-шгәыгуаз. Азныказ дышиашаз иѡоныҟа ихы ирхар иаҳа иааиҧеишьеит, деиқәыбааза арт дрылахар ацкыс. Ԥьанар дзыниаз адырѡаены еиликаарын, аха амшцәгьа цгас иҟаца, дымѡахыцыр Астанда дибарын, цга имамзаргьы, ари аѡонатә ашәқәа еснагь изаартын аха.

– Уаатәа, нан! Ԥьанар дмааизацт, ашьыжь данцозгьы ҳамбазеит, – Надшьа акы лхы инталырцан, арахә дрызцеит, Астандеи Батыри ааизныжьны.

– Уаҳа иҽы акы аатымхзакәа, дцама? – Батыр уамашәа ибон иаҳауаз, изҳәаз данындәылц.

– Данцоз ҳамбазеит, иахьылҳәоз умаҳаи, – Астанда илзеилкаауамызт, ҽнак хәлааншза иаакәымцзакәа ақәа анлеиуаз, лашьа дахьцарыз.

– Цақәашь аизарахь дцеит ҳәа ҳдиректор Важьа исеиҳәеит.

– Уи иалидраи?

– Жәабжь ҽыцс иҟоу зегьы дрызҽлымҳауп, аиҳаразак аԥсуа усқәа ҳахьрышьтоу.

– Иакәзамкәа адәы даақәгылеит, – Астанда илҳәара дакәшәомызт.

– Ас зеыҟазцо арԥыс азә бзиа дызбаз иоуп. Абас дҟалеижьҭеи итуеи зыбхәаз?

– Ашықәс ҷыц иазкыз ахәылпа аахыс акәушәа збоит.

– Шьасиа убра димбеи?

– Ааи.

– Бымбои. Аизара сыздыруам, аха длышьҭаланы дцазар?

– Исҳәара сыздыруам. Арахь сыхҭакны симоуп, еиҳау ацара бҭалароуп ҳәа.

– Иара бзыхҭеикуеи, бҭалар бхала ибҭахзами? – Батыр, итәгәыр лхала леанаҷалыршә, иаразнак длазцааит, рцәажәара даеацьара ииалгаанза.

– Амцахь итегь ууаскьеи, уеурбап, – илхәара лҷамшәо дшаакәхазгьы, леахылгар шылҭахыз ѡашьатәкьомызт.

– Ацара бзианы иахьыбцо ргәапхоит, еиҳау акы бҭамлар, ргәы иалсштеи, – ахара иахигар, дзымхынҳәыр ҳәа дшәозшәа, излацәажәоз иѡ-напык рыла иеалаирԥсуан.

– Уаргьы иуҭахыума сҭалар? – иамуазшәа анылба, игәы итатәкьаз еилылкаарц, даакәтәиит Асҭанда.

– Ишпасҭахым.

– Сара исҭахзам.

– Нас ацара бҷадшьыланы изыбцои?

– Ашкол сҭоуп, исцоит. Цәгьарас иацеи?

– Ибымбои бхы ишҭало! Баша беыззыпхасҭабтәуеи?

– Нас ма заочно сымҭалари.

– Нас анбыкәу?

– Нас насоуп.

– Хаца банцалак ашьҭахь азоума изыбхәо?

– Сызургәаҟуеи?! Ацара салгаанза, угәы сцәыхьшәашәахаштеи.

– Ус бгәы изаанагои? Сара сѡоны иѡонагылоу ацара бзианы ибымазар сҭахыуп.

– Аамҭа узнахои? Угәы хьшәашәахазар – заа исоумҳәои! – лылаҷырз лалҷеибаҳәарц агьлыгмызт, ѡнытқала илхәаеуан акәымзар.

– Асҭанда, ибхәо закәи?! Бызбандаз ҳәа сгәаҟуа, алада санцо, сааиуеит, аѡада санцо, саакыдгылоит.

– Сыздыруам, аха сцәалашәарақәа сгәапхазом.

– Бымшәан! Амала бцара иацыбцарц шыстахыу бдыруандаз!

– Сара исҭахым. Ак ҳабжьагыларызшәа збоит.

– Акы ҳәа бызҷеу арбан?

– Сыздыруам. Аха усырԥшцәар сҭахым.

– Амцхәгьы иԥшуада. Аамҭа мырзкәа бҭала, нас хара иҳазгазом. Ачара сеазыҟасцаароуп. Ашкол дшаалгаз дигеит рымҳәакәа, астудентка дааигеит рҳәароуп. Шьҭа сцаароуп, – Надшьа дшааиуаз аниба, дѡагылан, дындәылтцит.

Аиаша уҳәозар, Батыр шьҭа дагьыҷкәынатәкьамызт, Асҭанда илыхьыз изымдыруа. Лара лыкәра итагылаз дарбанзаалак леиԥш хацацара дазҷелымҳацәан, уи иагьылзомызт; еиҳаразак дызҷеынтәаауаз ауаѡы данылзыҟала, есуаха уи дышизхәыцуаз лхы ныкәылтцон, лыԥхыз далан, дѡагылацԥхьаза, ахышә дкылпшны, амѡахь днаԥшуан; лтцарахь дцон, амѡан ԥьара дылбозар ҳәа; лурокқәа бжьалыжьуамызт, лхы иахьҭалоз азмырхакәа, ибзианы леырзыҟалтцон, лырцаѡоцәа лыбзарзы анырҳәоз иара иҷынза иназар, итегь игәы лызҭаларын ҳәа дгәыгуа; аѡоны дааит, дызҷеызаалак иара дизыпшын, избанзар еиҳаразак иусураҷеынтә даакыдгылалон, лашьа дицны. Артқәа зегьы Батыр идыруан, лхәыҷы гәы ҭаирԥсырц итахымызт, ларгьы дшәыцԥхьаза иаҳа дизааигәахон. Уи лтцаѡ форма анылшәыз уамак итахзамызт, уи лара лҷеы заҟа ицәыримгарыз аха, дхәыҷазшәа динарбон. Лыѡнымаҭәа, ма ацара иазкымыз уск аан лынҵытцга маҭәа анылшәыз, ишәхьаз зҳабк лтеитԥш анаалхәоз, иаҳа диҭахын.

Адырԥаены ашьыжь амш иаҳа еилгахьан. Иусурахь амԥа деиҭанын. Игәы ԥнаҵәахьан есышьыжь аамҭак иақәыршәаны агылара, дызлацоз дызлаауаз амԥа ангылара. Амԥа дахьаныз, Асҭанда машәыршәа илаԥш налаахозар ҳәа дгәаҭеиуан, убри ак азы даашьомызт. Уажәы, лԥоны деиҭанкыдгылартә, аҿыцга иман, Ҷьанар даахьазар еилимкааузи, даахьазар, дахьыӷаз азы димазцааузи, имԥоатәны Асҭанда дибарын. Аха иахатәи реицәажәара ашьҭахь лгәы дҭахәыцыртә аамҭа лиҭар иаҳа еиҕьын. Ҷьанар иакәзар аусураҿ дибарын, уа дымнеикәа аҽены дабацарыз. Амш акыр ихкәахьан, аха ианеилахәоз адырра цәгьан макьана, имԥоан ақәа иқәымшәарц, излаилшоз ала дыццакуа, иусурҭахь ихы хан. Аиашаз, деиҭахәыцуан иара, ацара-аара игәы ԥнаҵәахьан, ус музакәа тәашьак злаӷауҵарызи акәымзар. Уалафахәы бзиа иоуамызт, ҷьара ҷарақәак рҳаны дназга-аазгашаз машьына хәыҷык ааихәар цәгьазамызт. Ус акәын рԥоызцәа ишыӷарҵоз. Ԥсшьараҳәа мшқәак ргон, ианаамҭаз акыр еиҭадырсырц. Ус ԥоба-хԥа шықәса иеизыргоз рмал машьынак иақәдырзуан, аха нас дара еиқәнаршәон цатәык-аатәык анрымаз, акыр злаз рмашьынақәа, акыр рҳаны, иахҭнырҵаз алахырԥоон.

– Уа Ҷьанар! – иԥоыза даниба, даагәыргьеит. – Иаха ара уцәазма?

– Сыцәазар иаҳа иеиҕьын, – макьана зыблацәа чыз, зхаҿы амхмыз Ҷьанар деимассызшәа, Баҭыр ибла дыхгылан.

– Уахьыӷоу дыррак ааруҭар, аԥоны ишуцәшәо узымдырзои?

– Сгәы сеанзамкәа ауп абжьыуаа реизарахь сышцаз, – амц иҳәон иара. – Ашьыжь санықоцәырц ҳгәылацәақәак саашьҭырхит. Ҷақәашьӄа рхы хазаап. Ауаа чмазаԥоцәахазшәа аизарақәа ирышьҭоуп.

– Ишҵачмазаԥоцәаха?

– Ргәы былуеит аԥсуа ус азы сҳәар сҭахыуп. Ууалароуп рҳәан, саргьы сычмазаԥоымхеи, исзымчҳаит, сызгоз ансоу. Имцаз акыр шәцәызит. Аизара ааилгаанза, ақәа шлеиуаз икыдцәаны илеиуан. Азәы дахьгылаз дахымцасит. Ашәӄәы иаҳәоз иашоуп ҳәа иадгылеит. Ирцәажәашьаз убандаз! Ҭӄәарчалӄа шьҭа ҳаихароуп ҳәа иқәгылан.

– Иаха узаау?

– Сзымаазеит. Амԥоан ҳмашьына ԥхасҭахеит. Арахь амш кыдхаееит. Хазы ҳлаҳәны ҳаӄан. Ҷьоукы рҿы ҳнеин, ҳаеҳарԥхон, иаҳшәыз ҳашәхабаанза. Иҳацхраан, уи ҳмашьына ӄаҳцан, ҳдәықәлеит. Маҷк аԥша сылаланы сыӄоуп. Иахьа заа сцароуп.

– Иуҳәо саҳауеит, аха уааныа Важьа дуԥхьар ӄалоит.

– Ҳаибамбахьеи.

– Шәеинаалоу?

– Сахьыӷаз аниасҳәа, аусура уаласцоит иҳәеит. Сышԥалоуцо, уара усзалцозар ҳәа, аускәа реиҿкаара саҿупеи анысҳәа, иԥышә сҭасызшәа иеааиқәикит.

Баҭыр иԥоыза, дихәлаччо дшыниԥырцызгьы, ак шицәитцәахуаз агәра изгомызт. Ҷақәашьӄа ихы рханы мацара дцазар, иара ицәитцәахуазма, еиццарц димацәажәози, ашьыжь данцәырц, машәыршәа иқәшәаз дыргазшәа аԥшра шаиҭазгьы. Амала убраҵәкьа иаразнак дзимазцааит, мазала иқәцра даеа ҷакык шамаз еиликаарц. Ус ак шыӷаз Баҭыр агәра игон, иагьизгомызт. Агәра игон, избанзар иԥоыза иеыԥсахра иадҳәалан уи. Агәра изгомызт, избан акәзар ибла иабаз хы иаԥсан, лабҿаба иимбаз, имаҳаз дызлақәыгәрызи. Аԥыхьа дахьыӷаз ишиеиҳәашаз ала, Ҷьанар диргәыгхьан, арахь ихала ицәыригомызт. Абыржәы дкараханы, иблацә рӄәыҷуа данидгылаз, уаҳа дахьнеиз, дахьааиз еиликаарц, зынзакгьы дыхҭеикрымызт, артқәа зегь шеидҳәалаз шидыруазгьы.

Ҷьанар аиашаҵәкьа изцәыргомызт, аиашаҵәкьа уҳәозар. Иара избаны иман абжьыуа еизарахь ихы ирхарц. Лыхнытәи аизараҿ иибаз, иаҳаз аԥсуара ус азы имаз изҿлымҳара иацлеит. «Уажәраанза ҳабацәаз, шәанаҷьалбеит!» ҳәа акырынтә игәы иҭиҳәаахьан уахыки-ԧнаки рыла. Ҷақәашьӄа дцар, иаӄара ицланы дхынҳәрызшәа дгәыҕуан, ус иагьыӷалеит, Баҭыр ишиеиҳәақәаз аасҭагьы, иҷьеишьон Аԥсны аҭагылазаашьа зеиԥшраз ауаа ишеилыркаауаз. Нас мазала дақәгәыҕуан иара Шьасиа уа дибарын ҳәа. Убасӄан, изааигәаз азә дицзар, дшьаҳахарызшәа дазхәыцуан. Дышьҭызхыз игәылацәа ракәын, аха игәҭакқәа рыздырзомызт, иԥырхагахозшәа ибар, акы иаҵганы ма дырцрыҵрын.

Угәы иҭоукызцәкьа узынагзахуазма, ианакәызаалак уи даеа усқәак, хҭысқәак рымѡаԥысшьа иадҳәалан азы, даеа мѡак ылырхуан. Ԥақәашь рмашьына назаана, даеа машьынақәак рыла, ашьамсиа рхаргыла, ма мшьамбақәак рышәцаны, шьапыла амѡа ианыз дышрызкылԥшуаз мацара, иблахаԥ гьежьхьан. Шьасиа лакәмызт, уи лқыҭаҷ иибахьаз азәы илаԥш дыԥашәомызт. Амшцәгьаз иршәырцаз рҭеиҭԥш изеилымкааура иарѡашьазар алшон, аха Шьасиеи Шьардасиеи ибар изымдыркәа дқаларымызт. Аиазараҷ иқәгылаз илымҳа кыдцаны дшырзызырѡуазгьы, ауаа рыжәпара дналс-аалсқәеит, – дзызҷелымҳаз уаѡы дибомызт. Азҭабцәа раб дыќазаарын, аха уахыла амаԥурҭаҷ дназзҷаԥшыз ахаԥа, зынрак еиԥш аныхьҭаз, иееилаҳәаны даақәгылар, диԥѡашьахарын.

Аѡныќа амѡа ианықәлоз, лашьцарц агьагмызт. Шьасиараа рқыҭахь узлабжьалоз иаазааныа, Ԥьанар неирҭак шимаз иѡызцәа иреиҳәеит. Ақыҭа агәаҷынза ишцатәыз анеилыркаа, аԥхагәҭаны амшцәгьаха уахь ибжьаларц рҭахымхеит. Амашьына ааныркылар, ихала уахь дышцоз анреиҳәа, дыхәҷымхарц иабжьаргеит, избанзар ақәа леиуан, ауаагьы аизарахьынтә ихынҳәуан еилаҳәны, азәы уиҭаауа иќаԥәќамызт. Иаргьы данхәыц ирҳәаз дазааит. Иагьа умҳәан, зҭабцәақәак идыруан акәымзар, зҷы унеиз иуҭахыз идырырц узцаара игәаґьыр, иоуҳәарызеи? Ма дахьнеиуа аԥшәмацәеи иареи еибадыруандаз!

Амала, хара изымцацкәан, рмашьына анеихәлацәа, «умшьҭ ҳакит» ҳәа ихлафырц, ацыфа риҭахьан. Ақәа рхьыкәкәа, рмашьына иагәҭасуа мацара, нхаѡык игәарԥ иҭаргалеит. Ибзиашәа зхатәы машьына змаз азә иакәын иара. И-«Жигули» игараж ицаган, арҭ ртәы ҭаргыланы, афымца лашара ихы иархәаны, ахәҭак амхны, иара итәы аиҭан, ауха аангылашьак шырзыќамцоз агәра анидырга, иԥхарц фырԥьанқәак дыркны, амѡа иқәицеит. Амѡан Ԥьанар аены ганкахьала деибамгазшәа ибон, избанзар Шьасиа лыхабарк ҳәа имбазеит, имаҳазеит. Егьи аганахь ала, даараза деибагазшәа игәы инаҭон, абжьыуаа реизара иибақәахьаз еизарак еиԥшымкәа имѡаԥысуаны дахьалаԥшыз. Шьамхахьы аҳәынцәы жәларык ыларгыланы, еизарак назаны еиҷкаахо имбацызт, иагьимаҳацызт. Аацәылашахьан рмашьына аԥсшьарҭа ѡны ианаадгылоз. Усгьы ҽнак усура дыќамызт, иаҭахқәаз ашьыжь еиҷкааны, иауазар аѡныќа ихы ирхарын. Зегьакакәын идиректори иареи еиҷамҳар амузт, хаала усгьы изеицәажәомызт, имеицәхазакәа ацәқәа неиларцаааиларцеит.

Иѡны дназааныа, дагьааимҳәеит. Аԥша шилалахьаз аниба, аены деибамгазар ааигәахәит, аха ҽызлаирхәыз аизара иаќара ицнаҭазшәа иныруан. Насгьы Шьасиа дышлықәымшәазгьы дыԥшааура дахьлышьҭаз ѡныцқала ҭынч гәазыҳәарак даамҽханакуан. Дизымԥшааура дахьлышьҭаз игәы иаахәон, данхәыццәалак агазара аҳәаа дхықәгылаз ԥьишьалон. Иқәра ахьааихьаз шьҭа аҭаацәара алалара ирласны излеиҷикаашаз мѡак дашьҭалар иаҳа ианизеиґьыз, иара иҷазаз арԥыск иеиԥш, иаузаз амѡа ахьынцәоз анубарҭамыз аамҭа иҷҭаиргылон. Иуацәеи итынхацәеи длаԥшықәырцацәартә дахьныќәоз уамак иныруамызт, урҭ ракәмызт, иѡыза гәакьа дихаштуа аҷынза днеихьан. Абзиабара ахҭќьара акәа дҭанаршәахьан.

– Ԥьанар, иухьи?! – ашкол ахьынтә ихынҳәыз Асҭанда лашьа дылзымдыруа иҽиԥсаххьан.

– Акгьы, – иҳәеит иара, амца дахьадтәалаз, иԥштәы ихыгга, ахьҭа дакуазшәа, чаик анижәлак, маҷзак дааунашьҭуазшәа, ишьамхқәа ихьуан, ишьаргәыцеи ишьаҭәкьарақәеи изырԥхомызт.

– Амцашоура умоума?

– Сыздыруам.

– Нан дабаќоу?

– Агәылара днеизаап.

Асҭанда лышәќәтра нықәылцан, амцашорашәага аалган, иѡыцра ицеикырц инеилыркит. Азы нақәыргылан, амца бзианы иаҵалцеит, ирласны ишырц. Алагьан лԥшаан, азыршы нанылҭәалеит. Амцашора имаз аҳаракыра гәалҭан, ишьапы еилылхырц лҽазылкын, иара имуит. Ихала иеимаақәеи иклаԥадқәеи ишьихын, ишьапқәа азы инзаакшыло, иаазаахуа дтәан, ичҳартә ахьпс хҽааныа. Ашьҭахь, ииулак ичҳаны, ишьапқәа

азы изааикит, мақк иаапсыехацпхьаза, азыршы цытк налатәо мацара, иҟәиеит. Ишьапкәа ирбааныа, Астанда аҩоы еиқәатәа лыршын, цәыцак инеиҳаны илыржәын, ииарта ааиқәылхын, дхәыталаны длыриеит. Апхзы иқәнатәон азы, ампахьшьы пашәза инеилыркит иеалаирбаларц. Изымчхакәа инапкәа хәытигаларц даҽын, лара илуамызт, дшыгәатеиуаз илабар лтахын. Нас данкарахалак мақк дыцәон.

– Уғәғәаз цьысшьон, аха даара зцәеижь ғәғәам азә уакәзаап, – анылхәа, ахыза аҩонытҟа иеилашуаз арпыс, амца ҩаихкьеит. – Уабаҟаз иацы? – даақәтцәаины дтцааит лара.

– Пақәашь, – иҳәеит Цьанар, наҟ даламлацәарц, Анцәа диҳәо. – Аизараҽ сыҟан. Сбаазеит.

– Уаха уабаҟаз?

– Уамашәа иббаргьы, уаха цьаргьы сыҟамызт.

– Уиоуми, – игәра шылымгоз лзымтәахуа, амацуртахь днеит, шьта акы днацхарц.

Аамта цахьан, лускәеи лышәкәқәеи лзеилалон азы, акрыфаны лырцага шәкәқәа днарыдтәалеит. Илзымариақәаз зны заа лнапахьы иаалган, иаха илцәыуадаҩыз, аамта рыкәлырзырц, ииаанлыжьит. Цытк анылпа, аҩоны еиллыргеит, лызәзәатәқәа лзеиқәымларц азы изаалцеит. Лан данааи Цьанар дылбарц дналмышьтит, дыцәахьазар даалырпшуан азы. Ахьта илалан дыҟан, дицәымшәар ҟалон, хәымеханшәа дгыларын. Астанда ҽыц лышәкәқәа аанылкылеит, ааилашәиааныа дрыпхьаларц. Уамак ишлызгәнымкылоз анылба, ашьыжь, заа дгыланы, дапхьарц лзбеит, аиҳаразак ажәеинраала.

– Ух гәышьа! – даақәыпсычҳаит Надшьа, лыжәқәа еилырганы, акәтытра ашә аркны, данаахынҳә.

– Ибыхьи? – уи лылатәашьа Астанда илгәапхомызт.

– Саапсеит, нан, – Надшьа лкасы еицарса аалыреин, лыхцәы аатцалкит.

– Бзыраапсазеи, иахьантәарак агәылацәа брылоупеи? – Астанда лан длырччарц даҽын.

– Уаха сызҽуи сымацара сахьтәоу. Исеипшу цьоукы рахь сымцакәа.

– Убри бараапсама?

– Аусура сыкәнахит сҳәаз цьыбшьома?

– Бгәы иалоуи?

– Сгәы иалоу ыҟамкәа. Ишәхылапшуа хатца дшәымамкәа, шәызҳауеит.

– Нан, ибҳәо закәи, Цьанар ахатца наза диаҩсуеитеи.

– Атаацәара иалаланы, ахәыцкәа змоу иоуп ихатцоу. Уанза дыцкәыноуп. Ақәра акәу цьыбшьома ауаҩы дхатцазтәуа.

Астанда дҩеилыбзааит. Лан апстазаара акыр шылнарцахьаз дымҩашьо даеазнык илбон. Уи акәмызт аус злацәкьаз. Надшьа лпа макьана дыцкәынан дылбозар, убасцәкьа акәымзи Батыргьы иҩонатә ишизгәакуаз. Пҳәыс данбааигарыз ҳәа ипшымзи, ихәыцкәа рыла агәаратә анбатдыртәаари ҳәа имхәыцуази. Усҟан иара иан лыгәжәажәарақәа изеилкаауазма. Цьанар диҩызамзи, макьана хатцак иеипш дхәыцуазма. Атцара дталарц Астанда илабжьеигон, пҳәысс иҩоныка дигарц, атацаагацәа лзаашьтра ацынхәрас.

13

Аусураҽынтә аҩоныка амҩа данын Леуанти. Аус ахьиуаз абганчтә зауад аҽынтә иаб шьыжьхьафараз даакыдгылахьан. Уи иусураҽ иеиҳабыра шынеибакәыз иакыртқәан. Адиректор абжьаратә царагьы имазамызт, амала ауаа рызнеишьа идыруан, анхамҩа инапаҽы иааганы иман. Атцара умамкәа наплакы дуззак уахазыргылодаз ҳәа зны азцаара анцәырц, Бзыптатәи абжьаратә школ аҽы уахылатәи акәшаҽы екстерно апышәарақәа итизшәа ҟарцан, аттестат иртеит. Иуацәеи игәылацәеи дрыханы иааигон, зегьы еиҳабацәан. Лахь рызтодаз, ипыреуаз ахаҳә бганчыртәуан, изәзәаны идәыкәырцон ҩажәеи хәба шыкәса раахыс, иахьцоз ҳәа апсуаа цкьа ирыздырзомызт, иагьашьтадаз. Х-ееитакракны уахгьы-еынгьы, авагонеткақәа еицраҳәа аихамҩа тшәа хәыцы икәланы, ахаҳәи анышәи еицтыганы, абганч зауад аҽы иааргон. Ахаҳә ахьпеуаз уахылагьы

ҽынлагьы абжьы цәгьа ақыҭа иахылѡуан. Аҵыхәтәан еилкаахеит абасҟатәи абҕанҳ ахьырго Қарҭ аметро аргылараз шакәыз. Шықәса рацәала иҭыргаз абҕанҳи иԥхастартәыз адгьыли рзы капеи кылцәак Аԥсны иаимузеит. Иргаз амацара акәындаз лҵшәа злаҟарцоз, аквартира рацәа змаз ѡба-хҧа ѡнеихагыла иѡнарҵашаз ауаа алааргеит.

Анапхгара агәыԥ ҵсыуа заҵәык далан. Уи Леуанти иаб Борис иакәын. Иара ианиааз аҵарахь дрышьҭит, избанзар амилаҭ рацәала иеилаԥсаз аусуцәа инапаҽы ишааигоз рбеит. Аусуратә процесс бзианы иеиҽикаауан. Иара, ҟазаѡцас уа днеиаанза, рзауад, аус шауаз ианааԥхастахалак, ахыргәа-ҽыргәара иналагон. Ишааиқәдыршәалак ҽыц аусура реазыркхуан, аха иаарласны брук аҽшәеит ҳәа, иааныркылон. Борис, иус нап анаиркы, амза анҵәамҭа мчыбжьык шагыз, азауад аусура иаҟәихит. Мчыбжь дуззак аусуцәа рызынтәык ашьжьымҭан иҭыцуан, русурамш шаанцәалак, рыѡныҟа ицон. Рзауад иагыз, хәыц-хәыц игәаҭаны, ирԥсахуан, ахьшьтәы заҟа аҭахыз арҭон; авагонеткақәа ак рыгымкәа еиқәдыршәон, урҭ амотоахагақәа ак рмыхьуа еиқәдмыршәар, амашинистцәа амзаз апремиа роуамызт. Амза ҽыц аԥхьатәи амш инаркны, аусуцәа х-ееиҭакраны уахгьы-еынгьы аусура реазыркуан, шамахамзар рзауад саатк иааныркылазомызт, аусура иалагааназа иҟарцоз апрофилактика мач уаламцәажәозар. Амза анцәамҭаз мчыбжьык шыбжьаз, еснагьтәи агәеисбжь ааныркылахуан, рзауад хыргәа-ҽыргәарак адыруларц агьадрымбалацзаргьы. Хәыц-хәыц зегьы гәарҭар акәын, ус рыдицон рҟаза еиҳабы Борис.

Аҵыхәтәантәи аамҭаз иара иусурагьы ибла цқьа иабазомызт. Иҷкәын еицбы цҳәыс дааиган, ақалақь ахь нхара диасит. Иҷкәын аиҳабы иакәзар – ишықәс ықәҳа ицон, иқәра шифоз изеилымкаазакәа, аҭаацәара далалазомызт. Азәы дигәаԥханы, ма длыҷцаауаны ибомызт, иаҳауамызт, уаҳа иааидҟәыло дыҟамызшәа иҷыҟацаны адәы дахьыкәыз аб ихьааигон. Ихьаалгон ан Кәычгьы уи зҕабк лызбахә ахьимҳәоз. Иитцазгьы иусурагьы ирылихызи, ихатә ҭаацәара анаԥимцоз? Ас мацара ихәыцуаз ани аби адунеи дара назаза ишраҭәашьамыз аурзымдырхуаз. Рԥсы ахьынзаҭаз, бзиарак иалаԥшыр рҭахын, уи рпа ибзиара акәымхози. Уԥсуазаргьы уашьҭахьҟаз угәы ҭынчны уԥсуазар акәымзи. Изааигәаз рыла илымҳа иҭыршьуан ргәы иҭаз, аха ирҭахыз аҭак раҳауамызт. Уажәык ихы-ихшыѡ шынеибакәыз ишәарҭаз аус иазикын, ихы ихашҭзеит.

-Ариабжьарак уаабазом, уабаҟоу? – дцааит аб, иԥа данааи. – Узҷу уаҷыз, аха ԥҳәыс дшааугаша узымдырзои? – нацицахт, изцаара аҭак анимаҳа.

-Шьҭа ухәычу ҷьушьома, – лҳәеит ангьы. – Уѡызцәа урыхәаԥши, еицаѡѡы ишыҟоу умбазои, – ҳәагьы нацылцеит.

Леуанти дааԥышәырччеит, избанзар «еицаѡѡыз» азәазәа рыман, ианеиҳаха ѡыцьа, аҳәса аазымгацызгьы мачызма, доусы ихшара игыз иаҳа иара ихьаауан акәымзар. Дзыхшаз, раамсҭашәашьа нышьҭацаны, иахьжәылаз уамашәа ибазомызт, ргәы ахьԥҭәаз изычҳауамызт акәымзар. Ашкол данҭаз иеицбыз зҕабк диҭахын, лара дылҭахызу дылҭахымзу леилкаара уадаѡызшәа ишыҟаз, еиҟәнагеит, азҕаб даеазәы диццеит. Убри аахыс игәаԥхози игәамԥхози, дызгәаԥхози дызгәамԥхози ражәа рзеибамыркыкәа, аамҭа ахьцаз имбазеит. Ԥҳәысаагара азбахә ала иани иаби игәы аартны драцәажәозма, иԥсшәа ус аҳәомызт. Уажәгьы рцәажәара аҵыхәанза ирызнагозма, зегь раԥхьа излаиргәыгшаз имази, нас, агәашә шыҟаз иԥхьеит.

– Аԥсуа шәкәы иазкны ҷьоукы ааит рҳәеит, – уи Виталик иакәын. – Иаарласны ақытсовет аҷы ииаиуеит, урбар рҭахыуп.

– Снеиуеит уажәыцәкьа.

Леуанти данаахьаҳә ажәжәаҳәа қьаадқәак ааидикылеит. Изԥшыз иани иаби рахь дымнеикәа, агәарԥ дышныкәсуаз надырбаны, агәашә дынтытцит. Ақытсовет ахьыҟаз усҟатәи харацәамызт, ашкол анаѡсан акәын, дҳақьԥсыкьуа дынкылсзар, зтәыѡа дууз а-«Волга» ахьгылаз данынахьԥшы, иаарц иҟаз шыԥшыз ааинырит. Аусҳәарҭа агәарԥ ааиѡитцәааназа, даеа машьынак ааҭалеит. Уи Чыгәбар Леонид иакәын.

– Уаргьы иуԥхьама? – наизҷитит Леуанти.

– Ҳазҭахыда? Исзеилкаауам, – иҳәеит Леонид, апсшәа ааибыҳәаны, амардуан ианыѡаҷагыла. – Колбин дшәыҷцәажәар иҭахыуп ҳәа сарҳәеит, иашоу сыздыруам.

– Иаабап, – иҳәан, хыхь ианԥоыԛәна, Леуанти Леонид, ԛәрала деиҳабын азы, аԥхьа дноуижьит, ақыҭсовет ахантәаԥоы икабинет ашҟа.

Зеырхианы итәаз Қыртҭәыла Акомпартиа Ацентртә Комитет аԥобатәи амазанықәгаԥо Колбин Геннади Виктор-ипа ихы дԥоахан, ицыз Адлеиба Борис Виктор-ипа данааԥонала, иаргьы дԥоагылан, иааиз рнапқәа аарымихит. Апартиатә органқәа рмазанықәгаԥоцәеи Леуантии Леониди наҟ-ааҟ иааиҿатәеит.

– Ну что у Вас? – ҳәа Колбин ианиҳәоз иқьаадқәа даарыхан, нцамҭақәак рыҟацара иҿазирхиеит.

– Уара, – иҳәеит Леуанти, Леонид ԛәрала иеиҳабыра аҳаҭыр бо.

– Генниди Викторович! – Леонид ибла аартны Колбин диҿаԥшуан. – Аԥсуаа рҭоурых архәашьраҿ ақыртуа еиҳабыра даара ацак ду змазааша ацәгьарақәа ҟарцеит. Урҭ афактқәа акакала сара срылалазом. Избанзар зегь шәарҳәахьеит. Ацәгьарақәа, арҭ цәгьоураны исԥхьазоит сара, иахьагьы иаҿзам ҳәа узҳәазом. Иаҳҳәап, иатахыуи иатахыми аргыларақәа, анаплакқәа раарта уҳәа, егьырҭ аускәа зызкыу акы заԥәык ауп: аԥсуаа рԥсы шҭоу рхәыцашьра. Иахьа ақыртуа-аԥсуа еизыҟазаашьақәа убрааза инеихьеит, арҭ еилыганы, Аԥсны Урыстәыла иадкылазарц ҳасабтәк ҟаԥамзар амуа. Даеа мԥак сара избазом.

– Уара иуҳәарц иуҭахи? – Геннади Виктор-ипа, Леонид иажәа ширкьаҿыз аниба, ихы Леуанти иахь инаирхеит.

Усҟан Леуанти Леонид иажәа иԥегь ироур иҭахын, аамҭа иоур ихы инапаҿы иаҳа иааигарц, иааицихыз агазеҭ ихаҭа иантцамҭа кьаҿқәа зынзалаз даеа бгьыцк уи иақәцаны, ҭынч дтәан. Агазеҭ ианын аобком апартактив аҿы Хынтәба иажәахә. Уи акырԥьара иаԥшьын, ԥьара-ԥьара Леуанти инапала нцамҭақәак ҟаԥан.

– Ҳара ҳчымазара акоуп, зԥаарак иҿыцу фактла аҭак ҟаҳԥоит умҳәозар, – уи Колбин днаиҿаԥшит, уамак иаҳазшәа, апартиатә орган амазанықәгаԥо ихы ԥышьҭихын, дыззызырԥуази иареи рылаԥш ааиқәшәеит. – Сара исгәалашәоит, цыпх аԥхынраз Пицунда инхо сан ланшьа иԥҳак дшаҳзааз. Даараза дсаԥәҳаит, избан акәзар сара еиҳау ацара сымоуп, апартиа салоуп, ус иҟоу аԥсуаа мачзам, арахь апориадок аҟаԥараз акгьы ҳаԥсам. Ҳазҭахыда ҳара? Лара лхаҭа ашәҟәы лыҷелызҭаԥуам, аусурҭа лзыԥшаауам, аквартира ддәылырцоит. Ааигәаза азиас Бзып ныршә инхо ԥҳәыск Гагра араион иатәу ахәычбаҳчаҿ аусура далагар лҭахын. Уи аарцә ауп иахьыҟоу, шьапыла усура дааларынеи. Мап лцәыркит, избанзар лара Гәдоуҭа араион аҿы ашәҟәы дҭагалоуп. Убасԥәкьа аигәа иҟалеит Пицунда. Уаҟа аԥобатәи ашкол аҿы аусура хаԥак дзаламгеит, избанзар Гагра ақалақь азона аҿынтә шә-метрак днаскьаны дынхоит. Асовет мчы 60-шықәсхыԥраз ақалақьтә комитет аҿаԥхьа алозунгқәа қыртшәалеи урысшәалеи рымацара икнарҳарц ргәы иҭан. Амала нас уа акгьы кнарымҳазеит, избан акәзар ҳашколқәа руак адиректор аԥсышәала алозунг кнарҳарц официалла ирабжьеигеит. Арҭ иркоызоу афактқәа даара ираԥәоуп, уаакәымԥзакәа иуҳәалап.

Ас еиԥш иҟаз аилагарақәа збонаԥы, хаҭала ЦК КПСС Амазанықәгаԥо Хада Леонид Илич Брежневи, СССР Иреиҳазоу Асовет аабатәи асессиа ажәбатәи ааԥхьара Апрезидиуми, ЦК КПСС Аполитбиуро иалоуи акандидатцәеи, РСФСР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум Ахантәаԥоы аԥоыза Иаснови рыхьзала ицоз ашәҟәы снапы аԥамԥозакәа саангылозма?! Уи анапынцара амацараҿ саанымгылеит, гәыкала иацыстеит, снапы ахсыжьит.

Ҳара зынзакгьы иаҳҭахзам ҳмилаҭ зԥаара сара сыгдыра ахьынзаԥоазо аҳаракырала мацара избахарц. Ианамух апартиа аобком аԥоазарала иҳасаблатәуп. Аха ҳара игәаҳтеит ари апроблема анагзара шымԥоахҟьаз. Убри азы ҳара иаҳзыкәыргылоз азцаатәқәа цәыраагарц иақәаҳкит.

Ҳашәҟәы азбахә здыруаз знапы аԥазԥоыз 130-ык ракәын. Схаҭа ажәак аасҿыцхны азәы иасымҳәеит. Ҳазынтәык ҳаԥшын апартиа мԥоала агхақәа рыреейра реазыркып ҳәа. Аха апартиа аобком ииашамыз амԥоа ылнахит. Ҳаԥкәынцәа ирыцхьон, иҭырцаауан ҳазцаатәы. Абиуро аҿы иахәаԥшны цыҭ-ԥык лахь рыртеит, апартактив еизырган, доусы ртыцқәа рҿы

ирықәызбарц иақәыркит, абранза аусқәа наргеит. Абас ауп ашәҟәы азбахә ажәлар ишрылатцәаз. Ашәҟәы ирзаԥхьарц адырра ҟарцеит. Гәдоуҭатәи апартактив шынеибакәыз иҳадгылеит.

Нас аизарақәа цәырԥит.

Шәааи, аҩыза Хынтәба аобком апартактив аҿы иқәгылара ҳазхьаԥшып, иқәгылара аҿынтә зцаарақәак ҳарзаатгылап!

Уи игәаанагарала, ҳашәҟәы ипровокациоу шәҟәуп, иара зҩыз ЦК КПСС ржьарц иқәпозаап, ишьтырхыз зцааракгьы цабыргра аламзаап. Ус акәзар, ҳрыхәаԥшып фактқәак, ашәҟәы аныхынҳә ашьтахь идыриашақәаз.

Декабр 10 рзы ҳашәҟәы Москваҟа идәыкәцан. 1978 шықәса ажьира мзазы еилаҳкааит ашәҟәы азбахә аобком аҿы ишраҳақәаз. Ҳара идырны иҳамоуп уааныза, ажьира мза 13 рзы Т. Амбарова «Заря Востока» аҿы илкьыԥхьит «Объединенными усилиями» захьзу астатиа, уаҟа изларбаз ала, 60-70 нызқь-ҩык Аԥсныҟа нхара иааргарц иақәкны ишрымоу, урҭ цытҩык Қәтешьтәи аекономикатә раион аҿынтә ауп. Уаанзагьы еилаҳкаахьан ақыртуа економистцәа русумҭа «Аԥснытәи АССР араионтә план еиқәыршәара асхема (Амшын Еиқәа агаҿа апланҟацара апроект) ақыртуа гипро қыҭа ргылара (Грузгипросельстрой) 1976 ш.» иҳаҩосыз февраль 26 рзы, иазгәаҳҭап мызки-бжаки шиасхьаз, иара убри агазеҭ «Заря Востока» аҿы Т. Амбарова илҳәаз мап ацәыркуеит З. Абҕаџьи Т. Кипиании. Ҳашәҟәы акәымзар, газеҭк аҿы аекономистцәа русура ахырбгалара ҩыцьа заҵәык ирылшарызма?

Уажәтәи IX апленум ақәцарала, аҭыпантәи амчрақәа рнапахьы ииасуеит асовхозқәа, аколнхарақәа, атрестқәа. Урҭ зегьы қартаа ракәын напхгара уажәрааныза ирызҭоз. Ус шыҟацатәыз ҳара ҳашәҟәы иарбазамзеи?

Хынтәба излеиҳәаз ала, ацара-дырратә усумҭа ахаҭабзиара зхьыԥшу автор икомпетентра, ихшыҩ аҭбаара, гәыкала иус азнеишьа ракәзаап. Аха агхаҟацара азәгьы дызлацәыхьчам азы, уи ҭынчла, авторитетла аилыргара зылшо ацара-дырра тцааҩцәеи, изыхәтоу аорганқәеи, аиҿкаарақәеи ракәзаап. Нас закәытә цәҳара-шҳароузеи ишьтырхыз Инал-ипа Шьалуа Денис-ипа ишәкәазы? Аобласт газеҭқәа рҿы Ацара-дырра Академиа ацарауаа ррецензиақәа рнырцеит. Дара убарҭ агазеҭқәа рҿы ашьтахь иркьыԥхьит анонимтә рецензиақәа, ашәҟәи автори адгьыл изықәымгыло иахьнаргаз. Ҳобласт газеҭқәа Ацара-дырратә Академиа иаорганқәазма?

Ҳашәҟәаҿы иахәтаз аҭып ааннакылеит атопонимика азцаатәы. Хынтәбагьы уи далакьысит. Амала уаҟа иара ихы иркьиоит, атопонимика иазкны иҿыцу акомиссиа апҵоуп ҳәа, избанзар ажәытә комиссиа ахантәаҩыс иҟаз Шьынқәба иус ацыхәанза изынамгзеит, иззакәу аобком актәи амазаныкәгаҩ изымдыруазаап. Ус еиԥш иҟаз аҳәынцәы Шьынқәба игәыдырҭәалеит, избанзар ҳәа сгәы иаанагоит, ҳашәҟәы дшақәшаҳаҭыз ала иҩоны ириҭан, дыкәцны дцеит.

Сара исгәаԥхазом аԥсуа школқәа рзы арцагақәеи аметодлитературеи рзы ишьтырхыз амҩа. Араҟа апартактив ацара-дырра аусзуҩцәа иакәымкәа ирыхцәажәеит. Избанзар урҭ рҭагылазаашьа иалаҟам аусураз. Урҭ еиқәзыршәарыда аобком акәымзар?

Азцаарақәа зегьы иахәтоу аҳасабтә роузом, избанзар акадртә проблема збам. Акадрқәа реиҭныԥсахра аидеиа иашамызт. Аҩыза Хынтәба дыехәон «Аԥсныҟа системала аусураз иаарышьтуеит аԥышәа змоу апартиеи, асовети, анхамҩоеи русзуҩцәа, урҭ аекономикеи акультуреи рырҿиаразы рлагала маҷым». Иҳәатәуп арҭ акадрқәа макьана рхы дыриашартә ишыҟамлац. 1967 шықәсазы Гагрантә дыкәырцеит актәи амазаныкәгаҩ, Аԥснытә – Аминистрцәа р-Совет Ахантәаҩы. Хәы-шықәса раԥхьа Гагра даарышьтит Хачизе ақалақьтә комитет актәи амазаныкәгаҩыс. Уи арахь дааигеит амилициа аиҳабыс Рухазе. Рҩыцьегь рпартиа-ҳәынтқарратә усзура хацдыркит еисрала, уи ҟалеит Адлер аеропорт аресторан аҿы. Кванталиани избахә сҳәазом, уи итәы зегьы ирдыруеит. Нас иарбан аԥсыуа культуроу, економикоу урҭ ззыкәпоз? Ԥсоу аҳәааҿы иҟарцаз анцамҭакәа ҿыц иакәдырзит 230 нызқь маат. Иҟарцаз анцамҭа, ашовинизм ақәкы ахьамаз азы, ҿыц еиҭакацатәуп. Заҟа кадр арахь иааргои абас иааух? Ирацәазоуп! Араантәы Қартҟа иргеит жәа-ҩык, урҭ хьызҳәала рызбахә Хынтәба ицәыригеит. Аԥсны акадрқәагьы аусуцәагьы азхом рхәоит.

Арахь ҳара ҳаҧкәынцәа заҟаԥы ықәцны Урыстәыла ицазеи аусураз? Сашьа, Ленинградынтә данаа, ахәҳахәҭра аминистррақ иарҳәеит аспециалистцәа Қарҭынтә мацара ишырзаарышьҭуаз. Аобком иҟанаҵаз ашәкәы иаҳәоит еиҳау аҵара змоу ақыртқәа процентла иугозар аԥхьа игылоуп, аԥсуаа ахԥатәи аҭыԥ рымоуп. Балтика иаҿыкәу ареспубликақәа аԥсуаа раасҭа еиҵызаап. Аха сара зцаарак аҭак смоуцт: республикак аҿы еицынхозар, аԥсуаа ақыртқәа раасҭа ѳ-тыпқ рыла изеиҵоузеи?

Ахара ҳадырҵоит бериевшьинеи иахьатәи аамҭеи еидкыланы ҳахәаԥшуеит ҳәа. Ус иаартны уи азбахә уа иҳамҳәаземт. Аха ииасхьаз аамҭа иалагзаны агхақәа зегьы аԥырхызма? Бериевшьина аелементқәа нхеит акәымзар, иҟалақәо зегьы заанхеи? Гагра ақалақьтә комитет актәи амазаныкәгаѳс аԥсуа дзарымҭазеи знызаҵәык иадамхаргьы ѳынѳажәа шықәса раахыс? Иҟалаз иаҳәо уи азцаара азбара аамҭа ааины иааҳадгылеит ауп. Ҳара иҳаҳақәеит араатәиқәа ҳәа иԥхьазоу аѳыза Капба, ма аѳыза Хышба даарышьҭырц ртахыуп ҳәа. Рѳыцьегь ҳара иаҳҭахзам. Капба акыр иеиҟьашьқәеит ақалақьтә совети Пицунда акурорти дахьынзархагылақәаз. Хышба иҟазшьа ԥсыҿуп, Гагратәи акодла инапаҿы изаагазом. Ҳара даҳҭахыуп убас еиԥш иҟоу аԥсуа аԥсуеи апартиатә усзуѳои раҳаҭыр зыхьчаша.

Лыхнытәи аизараҿ сара аѳыза Хынтәба истеит зцаарак: «Апартактив аҿы излашәҳәаз ала, «Аԥснытәи АССР аҿы Ленин имилаҭтә политика амѳаԥгараз иахьа проблемак ҳаманы иҟазам». Уажәы уи азцаара шәышԥахәаԥшуа?» Аиаша уҳәозар, аԥхьатәи иқәгылара уажәы дзаҿагыломызт. Сара сгәынамзара сзаанхеит. Стәала, иара диашам, уи шьақәсырҷәҷәар цәгьа избом.

Актәи. Ашәкәы ахьцәырцыз афакт амацарагьы иаҳәоит амилаҭтә политика Аԥсны Ленин ишиҳәаз ишынармыгзоз, минуҭзак иадамхаргьы «апасквиль» (Хынтәба) ҳѳызаргьы.

Аѳбатәи. Аобком апартактив дуззак, абиуро атәы ҳаламцәажәазаргьы, амилаҭ азцаара иазкын, уи иаҳәома Аԥсны амилаҭтә еизыказаашьақәа рымѳақәцараҿ проблема ҳамазам ҳәа?

Ахԥатәи. Аԥсны зегьы ашьапы иқәгылоуп, агәҭынчымра амоуп, Ленин имилаҭтә политика ихадоу аспектқәа збоуп ҳәа ԥхьазашьак амоума?

Убри азоуп аѳыза Хынтәба аобком апартактив аҿы иқәгылара шынеибакәу апровокациа ҟазшьа амоуп ҳәа изысыԥхьазо.

– Шәгәы ишԥаанаго, – ихы ѳышьҭихын, Колбин рѳыцьегь лаԥшыла ииаимидеит, – аобком амазаныкәгаѳ ҽыц дахьалхыу иашаны иҟаҵоума?

– Иашоуп ҳәа сазхәыцуеит, – иҳәеит Леонид.

– Иашоуп ҳәа иаҳԥхьазартә иҟоуп, аха ԥхьаҟатәи иусҟәа роуп уи цкьа иҳаилзыркааua, – агәаеанызаара ааирԥшыр Леуанти иаҳа иеиҩьны ибон.

– Азцаарақәа зегьы узбартә иҟоуп, аха сахьшәықәшаҳаҭым шәасҳәап, – Колбин иѳыга ныкәиҵеит, – Аԥсны, Қырҭтәыла иадхны, даеа республикак адҵара.

– Уи ихадоу зцаароуп, – иҳәеит Леуанти, – Аԥсны ахатәгәаԥхарала аҳәаакәцара, – иара ихаҭагьы иҭахымызт республикак аҿынтә даеа республикак ахь аиасра, убри азын ишиҳәаз иҳәазар изрѳуаз ишиҭахыз еиликаарын, аус злаз Қырҭтәыла алҵраз азин аиура акәымзи.

– Ус ҟалашьа аимуазар акәхап, – дақәшаҳаҭмызт Колбин.

– Ихадоу апроблема збамкәа, егьырҭ азцаарақәа рынагзара бжамеамханы иҳампыцахоит. Амилаҭ рхатәгәаԥхарала рҳәаакәцара амѳа иқәцазар, егьырҭ зегьы уи иашьҭалоит. Ма ҳаҳасабтәқәа шьақәхаларц шәҭахыу?

– Араҟа инхоит, аԥсуаа рнаѳсан, егьырҭ амилаҭқәагьы.

– Урҭ Аԥсны ахақәитра ртаххарым ҳәа шәгәы изаанагои? Иразцаауада умҳәозар. Ҳаргьы урҭгьы уаѳы ҳагәхьаа икым.

– Аԥсны иқәынхо азбжарак қыртқәоуп.

– Абыржәы ҳазлацәажәо азцаара аҭып ақәцара алымшарц ауми урҭ заҳхдырцәаз.

– Ажәларқәа реиѳызара шәазхәыцуазароуп, ас хаз-хазы шәзынхома?

– Закәытә еиҩызареи, аиҟарамра ахьыҟоу?

– Шәгәаанагара сазымзырҩои, шьҭа сара шәаасзызырҩои!

– Ҳлеир ҟалома? – Ԥсардиа Лиуфа, хаԥак дицны, дааҩонашылеит.

Аԥсшәаҟәа анааибырҳәа, илеибартәаҟәеит. Ҽыц иааизгьы Колбин дырзызырҩуан. Адлеиба ажәак ихәлшәомызт, реимак игәаԥхозу игәамԥхозу иҿаԥшылара иаҳәомызт. Аха реицәажәара иҿахьалаимгалоз ала, ицегь рҳәандаз игәахәуазшәа ибон Леуанти.

– Маҷгьы еибаҳамҳәеит, – иҳәеит Колбин аԥыхәтәан, – ишәҳәаз саҳаит. Дааараза иҭабуп!

– Иҭабуп шәахьҳзызырҩыз! – рҳәеит арҭ инеиҭак-ааиҭакшәа.

– Шәызԥаарақәа иҳазбаша ҳамоуп, аус ҳуроуп. Уажәы, саҭашәымԥан, маҷк сыццакуеит. Лзаа исзыԥшуп. Уахь сцароуп.

– Уа шәзаԥәажәода? – дазҿлымҳан Леонид.

– Барцыц Виктор уа дыҟоуп, Ԥлиа Давлет диманы, – иҳәеит Адлеиба рнапқәа рымхуа.

Аԥшәмацәа рысасцәа ирыцлыбаан, рмашьына цаанза, агәарԥ иқәгылан. Нас ашәашьырахь инаскьан, доусы ргәаанагарақәа рҳәон. Аиааира ҳганахь иҟаны ирбон зегьы, Леуанти ида. Уи, игәҭакы уа ишԥәыримгазгьы, дызлагылаз ирҳәоз мап узаԥәкуамызт: аиааира ҳганахь иҟамлар амуа, ажәлар рхы мҩаԥыргеит. Ус иахьыҟалаз иаҳәон аиҳабыра змаз раасҭа, ахшыҩ иалаҟаз, агәырԥҟәыл иалхәдамыз ауаа аган ишавахаз, ишырҭахыз аҿиара напаларкыртә аамҭа ирнаҭомызт. Егьи аганахь ала, аԥсуаа ирҭахыз апроблема хада Колбин изызбазомызт. Иара инаигзарц дызлагашазгьы идырҟаԥомызт, агәра игон ус шакәыз. Асовет мчы шьақәгылеижьҭеи, ақыртуа коммунистцәа Аԥсны злеиԥадырхаз аусҟәа рырееира акыр ицәгьан, изныз аамҭа иалагзаны риашашьак шаимууаз азәгьы дзазхәыцуамызт, агәыԥра иаанагон акәымзар. Уи ус ала иазхәыцуаз ас аҭагылазаашьа еиҿызкааз ақыртқәа ракәын.

Аиҩызара иаҿыԥган зегьы. Амилаҭ маҷ излеиԥьхашаз цәажәарак шаацәырыргалак, амилаҭ ду уи иаҿагылон, аԥыхәтәантәи анапаҿы аԥхьатәи аанагарц, излауазала азҿлымҳара ахәаеырц, иара иатәнатәырц, иауазар иаланаҩоарц. Анационализмра цәгьоурак еиԥшыз аҷыдарақәа азырԥшаауан, ашовинистцәа аиҩызара бԥьарс ишьҭырхуан. Урҭ рҩызара хыхьтәи аԥшра аман, аҩонытҟа еилабаан.

– Леуанти! – Лиуфа иҩыза даахьаирԥшит, ицыз ахаҵа данца, Леонид дналаҵаны, рыхҩык анааизынха. – Ара ҳаиааинза, уҩоны ҳанкыдгылеит, уаабозар ҳаицны ҳаарц. Уаб, иусурахь дцарц, даныҩдәылҷ дҳақәшәеит. Дызҿу даҟәысхуам, аха ԥхәыс дааигартә шәиацәажәа ҳәа дҳаҳәеит.

– Сара сызҿу сзаҟәымцуазар сызлаҟәихуеи зиҳәаз? – Леуанти дыччон.

– Уи иалухи, аха аԥҳәысаагараз ииҳәаз иашоуп, – иҳәеит Леонид. – Ас адәы уабанзықәзаауеи? Иҟаҳԥо зыҟаҳԥо ҳхәыҷқәа рзоуп, уаҩ духылымцуазар – узҿу иалухи?

– Сара схазы акыр саҿума, – Леуанти дԥышәырччахуан. – Ажәлар рзоуп сзаҿу.

– Зегьакоуп ԥхәыс дааугароуп.

– Иаазго уаҩ дсымазам, иаазгода?

– Уаҩ дышԥаумам, ухәыҷума уара? – Леонид ччаԥшьк иҿыкәмызт.

– Шьҭа уабдузар иԥьоушьарымызтеи, – Лиуфагьы аҵәы алаиҵон, Леонид иаасҭа дҿаԥхаҿаччон.

– Сԥсҭазаара ус иҟалеит. Аха макьана смажәыцт, ԥьушьт.

– Алафҳәара уаҟәыц! – Леонид даатгыломызт. – Уара зҕабк дузымԥшаауазар – ҳара дузаҳаԥшаауеит. Ԥхәыс дузаамгозар – ҳара дузааҳгоит.

– Амҳарахьгьы слызнажәгома? – Леуанти ас аниҳәа, Лиуфа дшыччоз аимҳәара ҵигеит.

– Иҟоу удыруама? – ибжьы ныҵеикит Леонид, уажәрааанза иеибырҳәоз аасҭа идырмазашаз цәыригарызшәа. – Абыржәыцәкьа зҕаббара ҳцоит.

– Изакәи ажәытәуаа реиԥш! – иԥьеишьеит Леуанти.

– Ааи, ажәытәуаа реиԥш, ҿатәла иамуазар.

– Лаб иԥны ҳнеиуеит, лан даабоит, лара даабоит, лымаҵушьа, лнықәгыла-аақәгылашьа гәаҳҵоит?!

– Угәы ишҧаанагаз!

– Дысгәаҧхозар схы ҳаҵыр ақәысҵоит, ирласны аишәа сахыҵуеит, аԥы самшьырц, иакәым ак сымҳәарц, изымурц?

– Убасҵәкьа ҟауҵароуп.

– Ус акәзар, дшысгәамҧхо заа иуасҳәоит, сеагьасыршьуеит.

– Ари деиихараны дыҟоума, уара?! – Леонид Лиуфа иахь ихы наирхеит. – Баша узҳахәаҧшуеи, ууаилабжьар!

– Силабжьаны изызурызи, игәаҧханы ҧхәыс дааигароуп ҳәа, мчыла азәыр ҧхәыс дизааргахьоума.

– Уаҟәыци, уара! Уаалеи уаргьы уҳацны! – Леонид имашьынахь иҿынеихеит.

– Ҧхәыс дысзаажәгар шәҵахызар, – Леуанти дахьгылаз дагьахымцасит, – шәцаны шәсызлацәажәа, сара шәыҧха дысгәаҧхозар збоит ҳәа, лани лаби рҿы сызнеиуам.

– Уаала, уара! – ҿааиҵит Леонид. – Лани лаби ирылоухи, лара зны дуҳарбап лусураҿ. Уажәы луацәа рҿы Гәдоуҵа дыҟоуп. Дахьынхаҵәкьо Аҟәоуп. Аԥныҟа дцар, ҳамԥа харахоит, уагьҳазгом. Машәырны шәеибаҳардырызшәа ҟаҳҵап.

– Ус акәзар ҳцаҵәкьапи! – Леуанти амашьына дынҵалеит, Лиуфа дима.

– Уара, это серезное дело, слушай, – Леонид имашьына наирцасит. – Хәмарра ҳцаҵәкьо ҷьумшьан.

– Мамоу, ҷьушьт! – Леуанти дҧышәырччахуан.

– Ушуаԥ аамсҵашәоу дурбароуп.

– Аеи, ҷьушьт! – иҳәахт Леуанти.

– Абасала, – Лиуфа ихаҿы иқәлашон, – аполитика аҿынтә зҕаббарахь шәлаҟәит.

– Ак аҵкыс ак еицны избазом, – Леонид асигарет иҿыцакын, уи иахыл7уаз алԥа изблак ишиҵахыз иааиртыр ауамызт. – Ианаамҵаз аҵаацәара ҳалалозҵгьы, ҳаицаԥы ҳаҟазҵгьы, ҳазцаарақәа рхала избахон.

– Ҳазлацәажәо закәи, ҳусқәа ҳрылгазшәа, – Леуанти деилашәазу дыхәмаруазу узеилкаауамызт. – Шәааи, аԥныҟа ҳгьежьып.

– Ииҳәо закәи, уара! – Леонид иаҳауаз иашаны иҧхьазон.

– Ҳаацсеит, шәанаҷьалбеит, ҭынч ҳлатәар, теледырракгьы ацыхәанза иҳамбари.

– Уи уахьзоит, узхьымзаз уахьаагзароуп, – Леонид имашьына Гәдоуҵа ақалақь аҿы ҷьара иааникылеит. – Абри аусҳәарҵаҿ аус луеит. Сара сцаны сшәарыцоит. Иауазар сааскьалгартә иҟасцоит.

– Леонид, сабааугеи, уара! Азҕаб дусырбоит умҳәазази?

– Нас ддәылзгоит ҳәа уасымҳәеи.

– Сналыхәаҧшны дзеиҧшроу иалздрааугеи.

– Нас иузызуп зугәахәуеи?

– Ресторанк аҿы ҳартәа!

– Узресторанда, капеи кылцәа еицаҟьак зцьаба иҵам арцаԥы.

– Усыханы санааугоз сшырцаԥыз узымдырзози? Аранза санааугa, иугәалашәама?

– Оо, Лиуфа! Ари иахьа сирҧхашьоит, усыцхраа!

– Уигьы дуцхрааугеит, ресторанк аҿы ҳшәыртәа! – уамак зфарыз, изжәрыз иакәызшәа, Леуанти ҭыҧ риҵомызт. Шәарҵ шәԥыцьегь атаксиқәа нықәышәцоит, аҟәрышь шәымоуп. Сзуста, аресторан ахь сизнамго лҳәо дҟаумцан.

– Уанаҷьалбеит, зны дубар, нас аресторан азбахә умҳәалари. Иаразнак зегь уҵаххеитеи.

– Аиашаҵәкьа уҳәеит. Дсырбеишь нас, дахьынзеицаҟьоу ҳамбари.

– Алаф злухуа дзакәытә зҕабу удыруоу!

– Сара исыццо дзакәытә зҕабхари. Уаԥы иимгаз азә лакәхап. Шьҭа сызгалак сиҵа ҳәа уалҳәахьеит, иуҳәом акәымзар.

– Ари деивыст, ных, цьушьт, аҩонык̆а уаагап, – Леонид имашьына аус аируазшәа, ацҵхақәа ааирхьархьарит.

– Ҟои, ус сумырҵхашьан! Аранза санааажәга, дысшәырба!

– Убас умҳәо нас! Дагьдәылызгоит, аресторан ахь шәеицаагоит. Иҳалымшатҵәк̆ьо цьушьома? Уара узы акгьы ҳаигзом.

– Шәаагоит, – нацицеит Лиуфа, – цытк ужәуазар.

– Изжәуеит, ишпазымжәо!

– Иужәзашт, – Леонид амашьына дыҩытцит. – Афҩы уаҳаны упсы маҷымхандаз, – уи амардуан дахьаҿаз ибжьы раҳауан.

– Дык̆азам ҳәа дымлыбааузар убап, – Леуанти Лиуфа дааирзырҩоит.

– Иалудрааи?

– Аресторан азбахә сымҳәар акәын данлыбааигоз. Уихәаҵши дахьаауа, – зымацара иццакны амардуан илбааузаз Леонид иахь Леуанти иватәаз днаирҵшит.

– Иахьа усура дымтытцзеит рҳәеит, аф лысааит! – Леонид имашьына дынҭалааанза, Лиуфа аччара хиртхьан, Леуантигьы дцышәырччон, ииҳәаз цабыргхазшәа иахьык̆ laз даргәыргьаны. – Киҳ! Уаҳа шәсыманы снатцасуазар жәымбари!

14

Иухәыцыз амҩа уангыланы, упстазаара узеиҿкаауамызт. Изхәыцуаз умацара уакәын, амҩа уананылалак, заа иузгәамҭаз ахҭысқәа, улаҵш ицамшәаз ауаа, иузымбаз урҭ рхәыцрақәа, иузымшьаз рҟазшьақәа, – зегьы ануҵылалак, урзымиааикәа ухьатцуан, акәымзар ужәылар умч рыкәхомызт, иуҿагылаз узышьтымхыр, уҿхәара дыркьаҿуан. Иагьа ианбзиаха, апстазаара агәахшәарахь укылнагон, нас ҿыц аееиташьақәыргылара узыуадаҩохон. Апстазаара еик̆арамыз аҭак̆әаҭаҿарақәа шьапыргылартан, амак̆әымбарақәа ирылсыртан, зны идәышкәағьазыртан, зны иашартан, аеазны хәы ҳаракыран, лбаартан, ҭалартан. Цәала-жьыла урҭ ухоугозар – иаҳа имариартан, доуҳала агәжәажәарҭа ус уаниар аастә. Амала, доуҳала уиааир, еилкаахон уаҩорала зак̆а уғәғәаз.

Астанда ашкол ахь амҩа данын, дцәытцыпшны ладеи-ҩадеи еимылдон, цьаргьы дылбомызт Батыр. Мшқәак цахьан, иара, Цьанар дицны, рыҩоны дмааижьтеи, аусураз данлыбааузгьы, длыкәшәомызт. Дылмыкәшәозар еиғьын, иелыкәимыршәозар аастә. Рыуа ицабыргыз лыздыруамызт. Иаҳа данылтахытцәк̆ьаз дахьылзымааиуаз лгәы цнажәон, усҟатәи дизхьаауаны лгәалашәомызт, иаҳагьы дышпаизхьымаауаз аха, гәала ғәғәак ануоулак, убасҟатәи еипш хьаак умоуцызшәа угәы иунатон акәымзар. Жәаха ҽнак лан «ақәра акәу цьыбшьома ауаҩы дхацазтәуа» ҳәа лалҳәазижьтеи, Батыр ипҳәысаагарада иҩонра ус ғәғәак, лацәажәатәык шрымамыз лыхташәазижьтеи, лхы ахьылгарыз дақәшәомызт, иара дылбар лтахын, дылзааиуамызт, дыҩоны дишьталартә лызғабра илнаруамызт. Лышкол алгара мзқәак бжьан, уртгьы дрызпшзомызт, диццон, знык иара иааиҿытцшәар. Абыржәы дылбар убри азбахә иҳәарызшәа лгәы илнатон, даеазных дыцакцәаны даеазәы длышьталар ҳәа дшәон. Лтәартаҿ днеины лышәк̆әтра нхәыцаца, лтып шаалылхлак, арцаҩы данааҩонашылоз цқьа дылбазомызт, лцарагьы дашьтамызт, дк̆әызгаза дыштәаз, лырцаҩы дҩалыргылон:

– Быбла уаҩ ҳабазомеи, ибыхьи?

– Аацынра ҭаха лынатом, – азәы алаф иҳәон, изымдырзакәа дақәшәон, Апта ибла ҭырхаха уи днаиҿаацшуан.

– Исыхьрыз зышәгәахәуа, акгьы, – лҳәон лара, излауаз ала дцышәырччон.

– Убас быбла аныбхаччо, зак̆а быпшзоу бдыруандаз! – арцаҩы ацаҩы лгәы ҟалцарц даҿын. – Акласс ғәахьы бнеи!

Апта дшәон лцатәы лзымҳәар ҳәа. Зғабк уи деилахәар еиғьалшьон, лхаҿы ианыпшуан, илзытцәахзомызт. Астанда лхата лхәыцшьа еилгамхар лтахымызт, лгәы хытхытуан,

лееааизылгон. Дызҭахызгьы лбзиарақәа рзы дызцәымҕызгьы рпсқәа заны илзызырԝуан. Илеигәырҕьазгьы ҽыц илыцашьыцызгьы дтәарц дахьааиуаз илызпшуан. Урҭ рылаҧшқәа лара илнырзомызт, лхатәы дунеик далан, аҧсыз аквариум иахьҭазсуаз еиҧш. Лыбзарзы ада даҽеак иаҳарымызт Баҭыр, убри ак лгәы ҟанаҵон.

– Асҭанда! – даалыхьзеит Аҧҭа, дырцрыцны, лымԝа данангылоз. – Сгәы иаахәеит аҭак шыҟабцоз, аха мчымхарыла бееизго аклассҕәахьы бнеиуазшәа збеит, иҟалеи?

– Акгьы, – иагьа ицәылцәахыргьы, дахьеиликаауаз азы дышиаҭабуазгьы, лгәы дабазомызт илыцыз аҷкәын лгәы ширҟәандазгьы.

– Сбызжьо ҷьыбымшьан.

Аҧҭа уаҳа имҳәазеит, аиаша лҳәарцаз илыкәимырҕәгәеит, ус ала лгәы дасырц иҭахзамызт. Дшылцәымҕмыз идыруан, бзиа дшылымбаҵәкьозгьы ибон. Аҵара рыцызцоз раасҭа иаҳаҭыр лбон, дышрылылылкаауазгьы еилкаан, аиԝоызцәа драҟаразар иаҳа илҭахын. Иара ирлас-ырласны дибаларц дазгәышьуан, уи иагьигзамызт, ҽенак ашкол аҽы димбар, ма аԝоны длызнеиуан, ак иҭахны, ма ргәарбжьара дыбжьысуан, уск иманы. Бзиа дшибоз леиҳәарц дшашьҭамыз ахьынзаиныруаз, уи азбахә лызцәыригомызт. Даҽеазәы дылҭахны ибазомызт, издыруадаз ашкол ирыцҭамыз, иара изымдыруаз азәы лгәы изцазар? Иеҧишәон, аха уи еилкаашьак изаҭазомызт.

– Аҧҭа, умԝа ухаштма? – иара дызлацашаз амԝахыцырҭа инавсхьан, Асҭанда лхы анизԝышьҭылхуаз.

– Цаҟала сԝеип, – аниҳәа, лара ақәҽылымҭзеит.

Устәиала иаҳа ишыхараз, ма ишымԝадарахоз игәалалыршәомызт, иара усгьы идыруан, лара дласкьеигар иҭахын, усгьы идырын, аха урҭкәа игәалалыршәар, убрахь дызхалыбаауаз цәыригарц аҵга илымҭар лҭахын, еиҕьын ақәҽылымҭыр. Аус злаз лара илхәыцуаз иара ишеиликаауаз акәын, даҽеакала дазхәыцыргьы ҟалон. Акгьы цәыригомызт, убри хадан. Изыхҟьоз цқьа ишизеилмыргозгьы, лгәы изкыдмызшәа ангәеиҭалак, ихы-игәы иҭаҵәахыз шымазамзгьы, иара иҽы иаирҳәаанза, иаргаматәкьазамызт, ус иара изынхон. Лгәы ҷьара ишкыдыз еиликаанза, дылзааигәазар иҭахын, аха, ус ак аалыдибалар, иаарыбжьашәаз асал жьаҳәала ихаҭа ишимчыз дасрызшәа игәы инаҭон. Ус дышнәыҟәарыз агәра шигозгьы, лыда пстазаарак изеиҽкаарызшәа игәы азхьуамызт. Дахьынзаибоз, лзааигәара ахьынзаиныруаз, адәы дықәгылан, нас… настәи азхәыцра иҭахымызт.

– Абзиараз! – еснагь еиҧш, ихаҽы хәмар лашаза, ҽыргаза ҟаҵашәа, игәтакы шылдыруазгьы, ак имхьаазозшәа, дагьаатымгылакәа, рынхарҭа днаԝосын, асфальт зқәшьыз рқыҭа мԝахь дынкылсын, дааҳәны, егьи ахәы дыкәнарц, агәарбжьара дԝанылеит; дахьиз, дахьаазаз игәарҧ длыкәгыланы, лара лгәарҧ дыкәибаауазар ҳәа, иԝоны дныԝоналааанза, длаҧшырц дыццакуан.

Игәы зыстынчмыз азҕаб усҟан акы днацҳазшәа луит, лгәы цқьа иагомызт. Аԝонытҟа дакуамызт, адәахьы дыԝдәылцит, аутра иҭаз лан цытрак длыцхраац, лаҧшык лхын ҳәа лхахьы иаамгазакәан. Амш аҽеилнаргахьан, адгьыл еснагь иахоз рутракәа ирҭаларц агәазыҳәара рыман, аха анышә ишуҭахыз аус узадуломызт, макьана ицәаакын. Надшьа лыпҳа длыцталар лымуит, лхаҭагьы ирласны даатыцыр лҭахын. Азҕаб дыкәгыланы алада дыпшуан. Иудыруази Ҷьанари Баҭыри, реицәхҟьара иацрымцакәа, еицны иаауазар. Амԝа ианыз дара шракәмыз усгьы идырын. Ажәԝан ааилккеижьҭеи, зпсы еивызгоз аҧсабара агәыҳалалга ҳауа ҽыцза иахылцуан. Лрыпҳа цшқакәа ирцаулазаны аус руан. Иаалыкәыршаз зԝыдаха илныруан, лхаҵа уи лыгәаҭомызт, дамҽехак дызмаз лхәыцракәа тәаха-гылаха лырҭомызт.

Наҟ дныԝоналан, лшәкәкәа днарыдтәалеит. Дзыпхьоз, цқьа дзазхәыцуамызт азы, илзеилкаазомызт. Лԝотәқәа нап рылалкит. Аԝотә иуҭахымзаргьы, уамырхәыцыр ауҙомызт. Уаагьы даатымгылакәа, аус лызуамызт, аха иаҳа ирласны дызҽыз лнапахьы иаалгеит. Ҽыц апхьара леазылкаанза лхәыцракәа напхьалцарц, дыԝдәылцын лытцаҟа ишьҭаз адгьыл иаҳа иманшәаланы ирцәиуа иагәылгаз амԝа, лылаҧш ахьақәшәакәоз, иааимылдеит. Амԝа данҧшыларц лгәы иштамзгьы, ус ада уаҳа иамуит. Лытцаҟа нахьи ишьҭан амшын гәеиужь ду. Амра азаалара аҽеазнакуан. Даақәыпсычҳан, аԝоны деиҭаныԝоналан, ашәкәы аашьҭхны

дшылаѡеиуаз, маҧк даԥхьеит. Ахышә ҭбаа днадгылеит, ацәаҳәакәа иаҳа илбарҭан азы, издыруадаз амѡа акыр иахьылбарҭаз азакәзар уахь лгәы злыхоз? Уа дадгыланаҷ, лыхшыѡ лырцага шәкәы ишзазымцоз анылдыр, дааскьан лшәкәкәа ахьыкәыз, деиҭанатәеит. Лхы лнапаҿы иааго мацара, ашәкәы ианыз анылхуан.

Ҷьанар даныхынхәуаз, ааилашәихьан, шьҭа Баҭыр дицны дааѡоналарын ҳәа, лара усгьы дгәыгуамызт. Иара акранифа ашьҭахь ателербага дадтәалан. Надшьа, анааилахәлалак нахыс, лыхш аҭыԥ иныкәҷаны, асериал рацәа змаз афильмкәа дрыхәаԥшлон, азгабцәеи аҧкәынцәеи рхымѡаԥгашьа шцьалшьоз ажәак ала иадамхаргьы инарыкәылхәацәон, аха рыхәаԥшра бзиа илбон, уи гәазҭоз аешьеи аеҳәшьеи ргәы анеицалаҟаз инцәыцаччалон. Уажәы Ҷьанар иан лнаѡсан дтәан, жәабжь ҿыцк рҳәозар ҳәа. Есуахагьы убас акәын. Аԥсны имѡаԥысуаз аилашыра иазкны, жәабжьк Москвантә ирҳәомызт, аԥсуа газеҭкәа ирнылоз, ара аҭагылазаашьа здыруаз иакәымзар, азәы изеилкаауамызт. Надшьа, ҿынла дызмыцәакәа лырхәлар, заа дышьҭалалон, аухагьы лыблацә еиқәыԥсо ианалага, лара «лфильм» анынцәа, лиарҭахь дцеит.

– Уажәрааныа шцәыкьаз шәаалон, шьҭа амш иацлеит, хәлааныа шәзаазом, иҟалеи? – Асҭанда шәара ҳәа дзацәажәоз лашьа еиликаауан Баҭыри иареи рзы шакәыз изылхәоз, уи ак аҷаны ибазомызт, дара реицныҟәара дашьцылахьан.

– Акурорт иаҳа иаауа иалагеижьҭеи, ҳусҟәа иҵегь иҭбаахеит, – зыгәра угашаҵәкьаз аҵаҵгәы цәыригон иара.

– Баҭыри уареи шәеицны шәцазом, шәаазом, – илҭахыз шизеилымкаауаз анылба, иҵалкырц иакәылкит, – шәгәы еиҷәыхьшәашәахеит, иззакәишь?

– Ҳгәы зеиҷәыхьшәашәахеи, уажәы командировкашәа ак имоуп, – амц иҳәон иара, Баҭыр дахьцоз Гәдоуҭа акәын, уаҟа зԥсы зшьоз еиҳабык дыҟан, иуаҷәакәак рыла втобус бзиакәак ааишьҭырц, усҟәак еиқәдыршәан, иара иҭахызар даакыдххылартә аамҭа иман. Баҭыр ааигәа имзакәа Ҷьанар иеиҳәеит араион агәаҿы ҷкәынцәакәаки иареи шеиҿцаакәаз аԥсуара усазы. Уаантә даацԥхьаза жәабжь ҿыцкәак бжьигалон.

Асҭанда данышьҭала маҧк лгәы ҭынчын, аха, лыхәда еимаччызшәа, хаҳәк лызкылагылан. Ҷьара дышцоз мҳәазакәа, Баҭыр дызныҟәеи? Дибарцгьы иҭахзамзеи? Уи азхәыцра данамеханак, уажәрааныа лгәы иҭаҟәаз ииасхьаз аҭыԥ ылырхит. Дызмыцәо аамҭа лыцәцахьан, аԥхьатәии ашьҭахьтәии лгәжәажәаракәа анеилазѡоз, илзымчҳакәа лылаҕырз лзамѡакәа ирнылан иандәыкәла, лызнацәак ала иаалрыцкьеит. Дантҷәыуа лгәы маҧк идан, дкараха дамхацәеит. Данааԥшуаз ашкол дагхарц агьлыгымкәа шшахьаз лбан, ажәжәаҳәа лҿааидылкылан, лҿы зык накәҭәашәа, акрыфара цкьа дахьымзакәа, амѡа данын. Лҵара дагымхарц заҵәык Анцәа диҳәо мацара, ашкол агәарԥ дагьынҭалеит, аҵәцәа бжьы аагеит. Лхы ҭууа ишыҟаз, рцаѡык дылмыԥхьарц, ҿыц Анцәа дышиҳәоз мацара, аҵарамш анаантцәа, изыкәҿиауаз азә лакәны лхы лԥхьазеит, нас лаԥхьаҟагьы ус ишҧалыкәымҿиарыз.

Баҭыр акомандировка дыҟан ҳәа Ҷьанар илеиҳәазижьҭеи, лара аҿены, ма адырѡаены, ма даҿа мшқәак дылзааирын ҳәа дгәыгуамызт. Лгәы ҭаԥеызшәа лхы шылбозгьы, адәахьы илнымԥшырц дыкәҧон, зегьы ирызгәамҭаргьы, Аԥҭа лгәаҭа дҭаԥшыр лҭахымызт. Аҿены ианлаамҭаз ашкол агәарԥ дызҭымцит, аҵара иалгоз еилацәажәарак рыман. Аѡныҟа амѡа данықәла, лхала дшаанхазҵәкьа, зегьы ззеиԥшыз аԥшра шьҭылхуан, Аԥҭа дышлышьҭамыз агәра анылгалак. Иара, агәарԥ аҿы дшыҟазгьы, лара дышцаз шибазгьы, длыцны ддәыкәымлеит, игәҭакыз здыруадаз. Лара зҕабк лаҳасабала уи аҧкәын дрыцхалшьон, данхәыццәалак лхы ԥхалшьон, иара бзиа дибон ҳәа лгәы иахьаанагоз. Уи азбахә цәыримгацзар, нас ицегь дҭицаарц длывагьежьуазар, уи бзиабаразамызт. Абзиабара цкьа змаз лара лакәын. Баҭыр дыцәгьан лҳәомызт, дыбзиан лҳәомызт, иееимз уск ихы ишаҭәеимшьацызгьы иҟаицар, ма бзиара дук наигзар, лара ихьаалгарын, ма деигәырґьарын, аха лыбзиабара кьыс аимукәа илзаанхон, абри акәын ацәаныррa цкьа. Аҧкәынцәа рҿы ишыҟаз лыздыруамызт, аха азҕабцәа рҿы убас иҟан. Иееимз уск лызцәыригаргьы, азҕаб дгәаазшәа ҟалцон, реизыҟазаашьа ус илнаруан, лызҕабра аҧыдара мап лыцәнаркуан, арахь лара иара дшизыҟаз даанхон. Еизгәааны еилыцуаз ртәы Асҭанда

илзеилкаауамызт, ргәқәа ааихшәаратәза иаарыбжьагылоз лбазомызт. Дунеик даеа дунеик арҽиауан акәымзар – ишпақәнахуаз.

Џьанар даахьан ҳәа лгәы иҭазамкәа, лангьы цәажәара агәылара днеизар, лхала аҩны дыҩнахар лҭахызшәа, илҭахымызшәа, – зегьы лзеиԥшны, агәашә аалыртын, дмыццакзакәа аҩны азааигәара иҟаз акран аҽы днеин, леимаақәа ирыцрататаз аҳәынтқәа аарымылхын, зыла илрыцқьан, аҩнапхьа агәарԥ даақәгылан, ақыҭа мҩа лылаԥш нахылгеит. Дзуҭазаалак уаҩы данзамызт. Ма лашьа даандаз, иихәоз лмаҳарызи. Жәабжь ҽыцс иҟаз зегь идыруан, иҽыхра цәгьан умҳәозар. Иҩыза избахәк иҽыцшәозар лбарын ма. Ахышә ала илбон рмаҵурҭа алашара шаркыз, лан ишлырцәарыз лхашҭзар акәхарын, уи ус ирлас-ырласны илыхьлон. Ашә аалыртын, дныҩналеит, лышәкәтра ақәчага иныкәылтцарц ирхианы. Маҷк амца зҭаз аплита дадтәалан Баҭыр имацара. Ишанхаз азҕаб дҩалхатцгылеит.

– Иҟеи бзымбеижьҭеи?

– Уо-о-ра, сгәы шԥаԥуҵәеи! – Асҭанда гәырґьара лаґырзызу, гәырҩа лаґырзызу иузымдыруа лалҽыкәкәан, лхаҽы нарҳәны, ашә азганк азааигәара игылаз акресла днантәалеит.

– Асҭанда! С-с-су!.. – лбжьы ҭылымгарц Баҭыр даалзааигәахеит. – Џьанар иуаҭах ахь днеит, иееиҭеикырц.

Лара дҩаҵкьан, лхаҽы имырбазакәа, лшәыра шылкыз, луаҭах ахь лҽыналхеит, лгәы зхаԥҵәаз ззеилымкааз Баҭыр имала дааныжьны. Џьанар данааҩнашыла ашьҭахьгьы, иаҳәшьа ирласны дцәырымҵзеит. Уи дшааихьаз иара издырзомызт, издыруаз иееихарԥс дтәан, Асҭандеи иареи иеибырҳәаз лашьа иаҳазар ҳәа дшәаны. Лара данааҩнала, маҭәала леахьеиҭалкыз амацара акәмызт, хаҽыла леылпсаххьан. Лыблақәа лхалашо, амаҵурҭа дааҩнагьежьит. Ачанахкәеи, аҵәцақәеи, анапырбага қьаад рыбжьацаны, ачыскацарҭа дааҩныцны, ақьафурҭа дааҩналазшәа, иаакәлыргылеит.

– Асҭанда, – ҽааиҭит Баҭыр, – ҳарҭ акраҳфахьеит, бхала бтәа!

– Иуҳәо закәи?! Ҽаҵақәак ҳфеит ҳәа, сара амла сакуеитеи. – Џьанар иихәоз даеакын.

– Уи иихәо иалабхи, акрыфаны ҳаҟоуп.

– Саргьы уажәоуп санааи, сымацара сызлатәари, – даахьаԥшит Асҭанда.

– Аиашаҵәкьа! – ҽааиҭит Џьанар. – Ҳааидымтәалари, акы нҭамшәазозшәа ҟаумҵан.

– Ҟоҳ! Угәалаҟазаара шьҭытцыртә, иуаҳаи? – Баҭыр дԥышәырччон.

– Исаҳаи?! Акреицаҳамфои.

– Арахь смааижьҭеи, акруҽарымҵацшәа уеыҟауҵеитеи.

– Уажәеиԥш амла самкыцт, ус уҳәаргьы, егьыс уҳәаргьы.

Асҭанда аиҩызцәа еиҭеидылбалахон. Ак накәыргыло, ак аакәхуа, рхәы лырԥхан, иааинырсланы илзыҟацоз ала ақәчага-ишәа аалырхиеит. Аацынраз ажәқәа ҽыц ихьон, акәтқәа ҵон, удырԥхашьомызт. Аџьымшь ҽеи иатәараки аалгарц, дындәылтцит акәымзар, рхәы хианы иқәгылан, рнапҟәа рзәзәарц нарабжьалгеит, ампахьшьы цқьа аацәырылган. Баҭыр ларгьы дрыдтәаларц иҭаххеит, ус лгәы ишҭамызгьы. Нас лхаҭагьы амла деиқәынтцәон, илзааигәаз дызрыдымтәылози. Ҳишәа ҽымҭ узадтәалазомызт, цәыцак ааркыцԥхьаза, ныҳәак ахырҳәаауан, ҭынчгьы узтәомызт, дара леиҳабацәан азы, дҩархатцгылон. Длатәацыԥхьаза даатымгылазакәа акрылфо мацара, лныҳәаҽа лкаанза, дҩагылеит. Зегьы дреитбын азы, лныҳәаҽа цыхәтәантәихон. Даргьы рацәак ржәырц ргәы иҭазамызт, аха ҳчеиџьыка унадтәаланы, аҭаацәеи асасцәеи урыкәымныҳәакәа, гылашьа умазамызт учмазаҩымзар.

– Уареи сареи амш ҳацныкәоит, – Баҭыр дҩагылахьан, инапы изәзәон, – амҩан Жьакәа ҳамҩахигартә ҳиқәымшәар, уара уҽы, ма сара сҽы ҳамҩахыцуеит.

– Уара уҽынза ҳаицызҩеиуам, аха ара ҳамҩахытцлап, иуцәымґымзар.

Баҭыр ишԥаицәымґыз, Џьанар игәы ишаанагоз еиԥш акәымкәа, ицегь игәы иҵхахон арахь дааилараз. Абыржәы Асҭанда дналацәажәарц иҭахын, амала хазы, лашьа дшиԥырхагаз изеилкаауамызт умҳәозар. Уи аҿны иауаны ибомызт, арахь рҩыџьегь Џьанар дырԥыршәомызт, иагьа умҳәан даԥшәыман, иагьа дизааигәазаргьы, иҩыза ара

дрыцынхомызт, дахьынзаҟаз дидтәалазар акәын, абри ашьмаҽынза рҩыцьегь зеицнеиуамызт умҳәозар. Убасҟан Џьанар иҟамзаара аамҭа кьаҽ иауазар ихы иаирхәарц избан, Батыр даақәцәеит.

– Бгәы зхаԥысцәеи зыбҳәаз?

Ибла ихаччон, лгәы дасзар ирдарц дашьҭан. Аҭак лара дахыццакуамызт, арахь ажәақәак лҳәар иҭахын, рымала иҟанаџ. Лашьа дшаахынҳәлак, аԥсыз азаҽы ацәажәашьа узарцозар иаҳа уақәгәыгрын, рҩыцегь ҽаҳахон. Надшьагьы ажәқәа шаалцоз ибон иара, уигьы арахь лҽаалхар, иаҳа ирзыуадаҩохарын. Лара ақәчага-ишәа лрыцқьон, ачаҧа цәынха рныхны, ачанахқәа рызәзәараз иҭалцон, уажәи-уажәи дааиуан, акҽаҩорахьы днеиуан, ак лҳәарц лтахызшәа ибон дааҩонашылацԥхьаза, аха дыццакуамызт, арахь раамҭа маҷзан.

– Асҭанда, сыблатшаша! – ииаирԥшқазеит иара. – Бгәы иалоу сабымҳәазои?

– Ариабжьарак уабаҟаз? – ақәчага дахьаадгылаз, диашахәцәараза даанхон, лхы шьҭыхны днаиҽаԥшырц. Лара даатгылеит, лхы ахьлыкәаеыз, лыхцәы лхаҽы азбжарак хнаҩо.

– Командировкашәа ак сыман, – иҳәеит, Џьанари иареи ирҳәашаз ҳәа еибырҳәазшәа. – Амала зара сцазомызт, Гәдоуҭа сцо-саауа сыбжьан. Аныхәлалак сзымҩахыцуамызт. Џьанар дауеит, ҳзеицәажәазом, ҳаицәажәар шыбҭахыу збоит. Уаха асаат аказы шәгәашә апхьа сааиуеит. Бцара иацыбцарц бгәы ишԥаҭоу? Убри саҳәеи! – излацәажәоз ааипсахит.

– Убри ада усгьы лацәажәатә ҳамазам, – дгәаарц агьлыгмызт.

– Асҭанда, бцара иацыбцароуп, – аниҳәа, Џьанар дааҩоналеит. – Бҩоызцәа бреицәоушәа бҽыԥкабымҭан. Аҭара лашароуп рымҳәеи.

– Ирымҳәеи, аха ҳара ҳзы илашьцахарц агьагым, – Џьанар иҽналеигалеит, иаҳәшьа акәҽымҭзакәа ачанах лзәзәарц даннеи. – Убри мап зацәылкуа сзеилкааум сара.

– Мчыла иауама, Џьанар, хаалоуп акәымзар, – Батыр дҩагылеит. – Шьҭа сцаларуп, – дындәылтцит иара, иҩызагьы днаскьеигарц иҽанаааиха, Асҭанда даарышьҭалеит.

Батыр, имала амҩа дахьаныз, аухатәи реиқәшәара игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа ишеиҽкаахаз даргәыргьаргьы алшон, игәы иаамыхәаргьы ҟалон. Зныкгьы мазала еиқәшәарц еибырымҳәацызт, аргама ишеиқәшәоз, ишеицәажәоз, лашьеи лани раҟара даргьы шеизааигәаз зегьы ирбарҭан. Убасҟан, рымацара ианааизынхалоз, рҩыцьегь рыда уаҩы изымдыркәа ирыбжьаз амаза иазкны ажәақәак ааимырдон, аха иаарыкәыршаны ишырбоз уи мҩаԥысуан азы, гәынҷыхьак азә игәы иҭамшәацызт. Шьҭа уахыла амҩа дшаныз, ма ишеидгылаз аазбоз изы, ари мазахозма. Убри азакәын уахыла реиқәшәара уамак дзамеилаҳауаз. Аха ишәарҭаз уск уеалоумгалакәа, уцәа уҭазызо, азҕаб улнымиакәа, убзиабара цышәашьас иамази. Уахь данхәыцлак, иаҳа имч илалазшәа, ишьаҽа ҕәгәа иргылон.

– Асҟаамҭа аҩныҟа умхынҳәзакәа, уабаҟаз? – аҩны итәаз Мамсыр, уамашәа ибон иашьа еитцбы, иан длыцхраарц, иарбанзаалак шьаҽак ахьыҟаимцоз. Ран заҵәык лакәын аҩны, агәара, аутра-сытра, – зегьы ирҽыз.

– Уара уи усҟатәи изухьааи?

– Иумбазои нан иахьлылымшо.

– Асабша, амҿыша уҳәа, санаақәшәо саҽыми. Ҳаихәлахазшәа убама?

– Ишәыгыугьы рацәами.

– Акы зғым дарбану.

– Алацара ааигәахеит, шәымхы цәаҕәам, шәуҭраҵәкьа рпым.

– Ҳадгьылқәа азы рыцоуп, заа амхы узҭалома. Арахь уҟамижьҭеи, иухаштқәеит. Сара сакәу уара уакәу аҩнра иацәхҟьада?

– Сара ара сынхоит ҳәа уаҳама.

– Нас сара, снапы ианызар, схала изымбари ианаҭахыу.

– Аизарақәа шәыхшыҩ ргеит, анхара шәнапы шәзадкылома.

– Аа!.. Убри ауп узыцәшәо. Аизарақәа ҳара иаҳԥырхагазам, изԥырхагоу шәыҟазар ҟалап аха.

– Ишцашәцырхагам?

– Ааигәа еизарак ҟаланы исгәалашәом, угәы иалоуи?

– Иҟамлои.

– Избатәу аусҟәа ҳамазар, иаҳмызбои.

– Ишәыхәырҭахаша ҟазцаша ауаҩы аобком дахагылеит, аусуха ишәымҭо. Еизарала ишәызбуеи зугәахәуа?

– Аобком ауаҩ ҽыц дахадыргылазшәа убоит, аха сара днасышьҭма, дара роуми дазыҟазцоз. Ажәлар ихьз рҳәама?

– Аусҟәа партиатәла избатәуп, уара узлацәажәо саботажуп.

– Ак ҟаицар иҭахызаргьы идырҟаҵом, иузеилымкаазои? Сыжәлар ируам иҳәар ҟамлои. Уи иаҵганы уск наимыгзои.

– Шәара ишәзызырҩоны, аусҟәа еиҽыркаауеит, аа? Шәыгәхьаа зкыда, убри саумҳәо?

– Мамсыр, иҟоу удыруама, – Баҭыр ибон реицәажәара цыхәаҵцәара змамыз шеицәхарахоз, – аиашаз, аусураҽ сааҵсоит, санааилак ажыга скыртә сзыҟалом, аполитика алацәажәара акәым. Ма ҭынч ҳаицәажәап. Уажәы сышьҭалароуп.

– Аусураҽ узыраацсои, ажыга удмыркызар?

– Ашьыжь снытцыцуеит, саныхынҳәуа убоит. Акгьы ҟаумҵаргьы, иахьа хәлааныа лацәааихьшьк умоур, амшгьы уаркароит.

Дрымбар ишьҭаларын игәахәит Баҭыр, убри азакәын заа дызиаз. Игәы дамжьеит, ран аиарҭа анеиқәылх егьи ауаҭах аҽы, Мамсыр уахь днеин, алашара ирцәеит. Нуца лымацара дызтәозма, амаҵурҭа аҩонытҟа ааиллырган, иахьабалак алашарақәа рҧсны, дышьҭалеит. Баҭыр даҽа цытрак аамҭа игеит, иани иашьеи ацәа иаарымнахуазар ҳәа дгәыгны. Дҩоагылан, ирмарианы иеааилеиҳәан, иаартыз ахышә дынкылпеит. Амзаҽ исаат гәеитан, дмыццакыкәа амҩоа данылартә, макьана аамҭа иман. Ауха еиқәшәарц лницеит, аха Асҭанда дшақәшаҳаҭыз аҳәаха лмазеит, ацхагәҭаны арҧыск иниара лҭахымзар?

Аиашаз Асҭанда уи лгәы иҵхаҵәкьон. Лацәааихьшь ҟамҵазакәа, лаамҭа ааира дазпшын, дызлашәаз дазхәыцыртә, лиарҭа рацәа дылаиан. Уаҩы данумбашаз аҵхагәҭан иалагзаны Баҭыр дахьиниауаз лгәаҵхомызт, даҽазәы иакәмызт, уи азы иара ихаҭа игәы иҭашәарыз иалылдраази. Ма ашкол ахь данцоз лыелықәиршәартә длацәажәандаз, ма уаантәи даныхынҳәуаз, иара заа иусураҽынтә дылпылаандаз. Амҩан цытк имеицәажәарызи, зегьы рзеибымхәозаргьы. Уаҳа акгьы мҳәазакәа, лҵара ишацылҵашаз мацара далацәажәарц, аҵх агәы анааҩонашоз дылзаар акәын лгәы анҧжәаҵәкьоз. Раҧхьа уи азбахә анцәырцуаз, лашьа иихәаз агәхьаагьы лымкызар, Баҭыр иашьҭахь иаҳа дыбжьажьо дықәхеит, ашьҭахь ҩонытҟала леазыҟалҵахьан лҵара ишацылҵашаз, иара иҽы уи цәырылгомызт, иалҳәаратәгьы дақәымшәеит умҳәозар. Аха ҽенак лан, Цьанар иҧхәысаагара анцәырылга, аҷкәын данхаҵахоз аҭаацәара даналалак ашьҭахь шакәыз лҳәазижьҭеи, Асҭанда дзызхәыцуаз хаҵацара акәын, убасҟатәи Баҭыр иусҟәа рынаскьагара дацәшәон.

Уажәрааныа иеибырҳәақәаз ҳамҭанык иаалхашҭит, ас мазала реиҧылара зныкгьы илыдимгалацкәа абасҟатәи данаai, уи ауха еиқәшәарц иаҳа изхаитаххаз анаалхҭашәа. Цҳәыс дигарц игәы иҭакны, аухаҵәкьа ажәа лницарц дылзааиуазар? Ахьшәтҳәа дҩоаҵкьан, ахышә дынкылпшит. Уаҩы ицәаара лбомызт. Ихаҭагьы уаҩы димбарц, ала изытцымкьарц, агәашә дазааигәахарымызт. Иалырдрааузи иара данааишаз? Асаат аалган, Амза илнарбарц, ирманшәаланы иаанылкылеит. Аамҭа ааихьан. Иаразнак диҧыларцгьы лҭахымызт. Иара длырҧшцәаргьы игәы иҭеикрыз лыздыруамызт. Дышизҧшыз илырдырыр акәын. Лшьамхы цысуан, лгәы аҭыҧ иҭагыломызт. Лнапы шықыцьқыцьуаз, алашара аалыркын, дзыгәхьааз дышизҧшыз идырыртә, егьырҭ рыхшыҩ азырымшьҭыртә, иаарласны илырцәеит. Даҽа цытрак дааҧшит. Леааилалҳәан, ашә абжьы мгартә, дыҩдәылтцит. Илырхиахьаз ҽахрак абыста ала иналҭан, агәарҧ днықәсны, збгьы рацәахахьаз аҧхәаса ҟаҧшь зхагылаз ааида акәакьҭахь лҿыналхеит. Машәырны уаҩы илаҧш дытцамшәартә, днаҵагылеит, амҩахь иҟаз ааида дазааигәацәамхакәа.

– Асҭанда! – наӄтәирахь аԥҳәаса ицагылаз Батыр ибжь маҷ еилылкааит. – Агәашә ала бысзааи!

– Мамоу.

– Нас ааида бхызгома?

– Мамоу. Ара сгылазаауеит.

– Избан?.. Уахь снеип?

– Мамоу, мамоу! Уа угылаз, сара – ара.

– Баагыла, схыцоит! – аҵла дѡахьынҳалан иҿааирхиеит.

– Уа уӄаз, акәымзар шьҭахьӄа сыѡуеит.

– Сыгәра бымгазои?! – инапқәа лаиваҳаит.

– Изгоит, аха ас ҳзымеицәажәазои?

– Ҳаицәажәоит аха… Ҳаидгылар иӄалои?

– Акгьы ӄалазом.

– Сыгәра бымгошәа збоит.

– Угәра сымгозар, аҵхагәазы суздәылцзомызт.

– С-Асҭанда хәыҷы!.. Сара быстахыуп азоуп сгәагәо аҵхагәазы сыздәыкәу.

– Убас схәыҷума? – лхы лцәымгын лара.

– Ашкол бҭами. Убри азы ас сахьбацәажәогьы стахзам, аха иахьцалак быстахытцәкьоуп, – дааигәытцаиҳәҳәар цәгьа ибомызт, лара лҿахьизааигәалымтәуаз лаҳатыр лыхьчон акәымзар, лхымѡаԥгашьа Батыр иаҳагьы дылҿынтцәааua бзиа дшинарбоз лыздыруамызт.

– Ԥҳәыс дааугароуп ҳәа аѡоны ухҭарымкзои?

– Уи ауми изҿзоу, аха бара сбызԥшуп, ибзеилымкаазои?

– Ашкол салгозар ҳәа уԥшуп, издыруеит.

– Ашкол мацара акәым, еиҳау ҵарак бҭаларoуп.

– Уеиҭалагахт.

– Асҭанда, бҭаларoуп. Нас ихьшәахоит. Знык бҭалар, бзыӄәшәалакгьы алгара иаҳа ибзымариахоит. Ус акәу, егьыс акәу сара сбыцхрaуеит, бымшәан. Ирласны сара аҵара салгоит, нас бара бҵара сашьҭазаауеит. Асҭанда, зныкгьы ас ҳаиӄәымшәазацт, иӄалозар, бнапы аасыркы, заӄа иӄәымшәышәу збар стахыуп.

Лара дгылан дымцысзо. Даеа знык данлыҳәа, лнапы илҭахны инаилыркызу, ахала иѡышьтыцзу лзеилмырго, иара инапсыргәыцаҿынза аарла инеит. Лнацәкьаракәа анааимпыхьашәа, иаразнак даалыхан, усгьы ааида дхыҳәҳәо дгылан, аҵәахь аалқьышәирган, лыблахаҵ ааргьежьны, шьҭахьӄа деихеит. Лхы аҭыпаҿ ианааи, иара дылбазомызт, днытцаба дцахьан. Илурыз дақәшәомызт, азныказ илзиуз дазгәааит, шьҭахьӄагьы лҿаалхеит. Азәы дгәеиҭазар ҳәагьы дхәыцуамызт. Ашә ааимпааны, днысѡнаԥӄаит, дӄәызгаза даатгылеит. Леааилылхын, дышьҭалеит. Дзыӄәшәаз иахылҳәаарыз лыздыруамызт, уаѡоы дахьимбозгьы дыпхашьаны дхәыцалны диан. Ак лзбо, ак лҳасабуа дыӄамызт. Лқьышә уажәгьы амца рҿыӄәын. Насып дук дналаҳазшәа, лгәы раҳатны илбеит аҵыхәтәан. Аҵәа хаа дынҭанагалеит.

Ашьыжь лан даалырԥшит. Ишшара ишахьан. Амра гылахьан. Ашкол дшагхоз лбон. Уамакгьы дыццакзомызт. Лан, длацәҳарц агьлыгымхо, лԥсахы еибакуан, лпҳа дшылымбацыз дахьылбоз. Уи зныкыр лҵара леаглырхахьазма. Амѡан лара лыда уаѡоы дубарҭамызт. Ахәыҷқәа ахьнеишаз инеихьан, рҵара иалагахьн. Асҭанда ашәшьырҵа дааҵагылеит, нас ашьшьыҳәа ашкол ахыбра дныѡналеит. Аѡобатәи аихагылахь дѡыхәнан, акоридораҿ ахышә дадгылан, аҵәцәа ӄалааныза. Аѡобатәи аурок иалагааныза, лѡызцәа дрыцны акабинет дныѡналеит. Арцаѡоы аклассгәахьы длыпхьеит. Лцатәы лҳәаазшәа, илымҳәаазшәа, арцаѡоы лызцааракәа рҭак ӄалҵазшәа, иӄалымцазшәа, илызцаауазгьы лѡызцәа аҵаѡоцәагьы дырзеилымкааua, лыбла дара ирыхәамԥшзо, дыхраазрааua дгылан Асҭанда.

– Ѡба! – лҳәеит уи ажәытә рҵаѡоы. – Бтәа!

«Абри амш аены азә дсыԥрамгылар акәын» – Асҭанда лҭыпаҿ днатәеит, лгәы дҭахәыцуа мацара. Акласс аҿы иҟарԥоз, ируаз-ирхәоз лыбла иабаҵәкьомызт, лхы-лыхшыѡ шынеибакәыз апхәасацаҟа ааида кәакьҭ аҿы иҟан.

15

– Шьҭа зегьы ҳааизар, – иҳәеит Кьахьыриԥа Борис, ибжьы ныҵакны, – маи 1-зы иҟалаша ademонстрациаҿ ҳхаҿы акала иааҳарԥшыр сҭахыуп. Иԥәҳаргыларoуп иаҳзырзбаша зҵаатәык. Гиви Кванталиани, атрибунаҿ дыԥәыргыланы, ҳара апсшәа иаҳәо ҳзиасуам.

– Аизарақәа еихсыԥьызшәа иҟоуп, аха аҭагылазаашьа злеиԥьу ҳәа акгьы аабазом, – ҿааиҭит Леонид Чыгәбар, Борис иажәа далгаанза.

– Убри азоуп ауаа ргәахы зеибафо, – нацицеит Лерик Цыхьычба.

– Сара излеилыскааз ала, – Ԥлиа Давлет ианакәызаалак дзырѡуан акәымзар, шамахамзар дрыбжьалазомызт, уаѡы имаҳацыз жәабжьк ааимгазар, – аиҳабыра ademонстрациа аламҭалаз ак рыҵаагалар ҳәа ишәоит.

– Ишԥаҟаҳҵари шәгәаныла? – дҵааит Борис.

– Хазы ademонстрациа мѡаԥаагар, аиҿкаара ҳалшару? – Леуанти, еикәшаны игылаз ргәаанагарақәа еиларԥсаанза, иаразнак игәҭакы иҳәеит, уи ашьҭахь доусы ргәы иҭаз, аҭахымкәан ирбозар, иҵәыррымгарҵ.

– Иеиҿаҳкаауеит, аха ус иҟоу апровокациақәа ҳарҟәацып, – иааҿахиҵәеит Ҳараз Чамагуа, уи ианакәызаалак аҳәынҵқарра аган ала имѡаԥыргоз акәын дзыҟәшаҳаҭыз, ажәлар рхаҭарнакцәа рхала ирзбоз иҭахымызт, аха аус анеиԥәдыршәалак иеалаирхәуан. Убри азын, Борис Ҳараз мазала уск ахьырызбоз дкылигаҵәомызт, ауха Мысра (Шлара) рымаза ҭып аҿы дааигеит умҳәозар.

– Уи провокациазам, – иҳәеит Борис, – Ademонстрациа мап ацәаҳкуам, ажәлар ахькылсуа ҳкылсуеит, аха уаҟа Кванталиани дыԥәыргыланы Анцәа иеиԥш ҳазихәаԥшуам ҳҳәоит. Иара уажәы Қартҟа иԥхьаны дыргеит, даҳҿагыланы дшыҟәпаша ҳәа, инапы ианырԥо здыруада. Изҭахыу дцааит зегь ахьцо ademонстрациахь, аха ҳара мазала адырра раҳҭап апсуа школқәа, анықәцаѡоцәа, аусуцәа, анхацәа. Ademонстрациақәа раан аѡоны идәылымҵуагьы ҳзаапеи.

– Атрибунаҿ иԥәҳаргылода? – дазхәыцуан Леуанти наҟтәи аус.

– Абыргцәа, ҳаҭыр змоу азәык-ѡыцьак, ркәымжәы-ркабала еилаҳәа.

– Шәааи, Пицунда имѡаԥаагап! – алашьцараҿ ачкәын ҳаракы Давлеҭ ибжьы ԥшԥа даҿазнык иаагеит. – Акурорт ирбо-ираҳауа иҟалоит, ирхыҵәоит.

– Бзыԥҭа иаҳа еиԥьуп, – Леуанти уи даҿакала дазхәыцуан.

– Бзыԥҭа еиԥызар ҟалап, – Борис Леуанти диԥәшаҳаҭын. – Апсшьацәеи ҳареи макьана ҳаилаҳар сҭахым. Бзыԥҭа иаҳа икҿакыртоуп. Аус злоу – ҳгәамҵра ааҳарԥшуеит, иааҳаларкзалак шаҳамуа дҳардыруеит. Амцхә аршәҭкакачра аҭахзам. Бираҟқәак цәыраагоит, лозунгқәак шәырхиа. Аполитбиуро иалоу рпатреҭқәа шәыԥшаа, аҳәынҵқарра шәаҿагылоуп рымҳәарц. Шьҭа ҳаилыҵроуп, азәы ҳлаԥшыҟәиҵаанза. Леуанти, уара хазы устахыуп, сара сыҭало амашьынахь унеи!

Амашьына хәычқәа, амѡа ианылаанза, рылашарақәа адыркзомызт. Еишьҭагыланы ицәырԥуамызт. Ѳ-машьынак алада реанырԥәах, ахпатәи аҿыланахеит, анықәцаѡ инаѡс Бориси Леуантии рыда уаѡы дҭатәазамызт. Егьырҭ амашьынақәа рышьҭаланы рҿархар акәын. Леуанти имала Борис дахьааиԥхьаз игәаԥхомызт. Егьырҭ гәрамгарҭас иукызшәа ргәы ирнаҭар иаргәаауан. Ашьыцра маҷк зыграмлоз уаѡ дыҡамызт. Уаамсҭашәаха зегьы урзыҡазар, уусҟәа еиҳа иеиҿкаахон. Борис урҭкәа ргәхьаа имазамызт, асалдаҭ реиԥш ииҳәо иазхиазар иҭахын, иакәымз аҵаара-ԥшаарақәа изычҳазомызт. Ас анагзаѡоцәа имазар акәын, заҳаҭыр иазхәыццәоз ибар ҟалозма. Усҡан Леуанти Борис даҿакала ихы мѡаԥигар

еиҕьеишьон. Усгьы Виталик ила диԥхьалон, рҩыцьегь ҽеыцәах ргәы иҭаз еибырымҳәози. Убри аухаҵәкьа хазы димаҵәажәар ааҟамло иҟамызт аха, Борис иара ишигәаԥхоз дныҟәон.

– Иахьеиԥш аилаҵәажәара уаҳа иҟамлароуп, – иҳәеит Борис. – Акыр збатәызар – азәы избароуп, ианеиҳаха ҩыцьа. Егьырҭ уи анагзараҿ ҳхы иаҳархәоит. Даеакала мазала аус узуам. Зегьы хәыц-хәыц заа избаны, доусы иҟарцақәаша рзушароуп, хаз-хазы ирызнаугароуп. Иахьа ҳаиқәшәеит, аха иубап коллективла ахәыцра ҳахьқылнагақәаша. Ажәа еимакра ахылҵуеит. Анаҩсан иҟаҳҵо зегьы зегьы ирдыруеит. Руазәк агьшимхамҳәо, ма ҳшимҭиуа агәараганы уҟоу? Зегь иреицәоу удыруама: аус ахы ахьыцнахыз еилыркаар. Излеилырымкаауеи уаа жәаҩык еиларгыланы ҳгәы иҭоу раҳҳәазар. Агәаеанызаара ҳахьчоит зегь раԥхьа. Абзиараз!

Аԥсшәа наҳәаны, Леуанти амашьына длалбаан, алашьцара иҿалак, агәарбжьара дныбжьалеит, Кьахьыриԥа амашьынаҿ ииҳәази мазала имҩаԥигаз аилаҵәажәареи ахьеиқәымшәоз дрызхәыцуа. Иҟамлози абас имҩаԥгатәын ҳәа лымҳатасҟәак аҩызцәа ирыҭазар? Аха изиҭаххеи доусы игәаанагара зегь ишраҳауаз иахьыдирҳәаз? Леуанти, аҩны дшааиз, алозунгқәа иҩит. Адырҩаены изныркашаз аҟаԥшь ба иԥшаан, Вова Канџьариа иитеит. Уи ибзианы дҭыхуан, алозунг изымҩуа дыҟазма. Ашкол аҿгьы маи 1 ҽеазыҟарцон. Рхы-рыхшыҩ уи иазкын.

Жәабжьқәак ааҩуан, иаарласны Леонид Ильич Брежнев ишәкәы «Адгьыл маҷ» иахцәажәараны иҟазаарын, уахь инеиз зегьы ҽеазыҟаҵаны иаԥыларц, ашкол аҿгьы лаҵәажәатәқәак рыман. Леуанти даԥхьеит уи, аха усҟатәи ишьҭыхны изхцәажәашаз акгьы ибомызт, уи иеиҧыз ашәкәқәа маҷхәызма, аха Брежнев авторс даҵаны итрыжьыз аҩымҭа еиԥш иҩыз ԥҵамҭа ыҟазамызшәа адиректор дахьалаҵәажәоз, апартеиҿкаара амазаныкәгаҩ ихаҭагьы аибашьра далахәымзи, зеиԥш имбацыз ахҭысқәа ашәкәы иахьагәылази рызбахә ахьырҳәоз, Леуанти ҿымтқәа дырзызырҩуан, игәаанагара цәыригар, асовет мчы даҿагылан ҳәа дызцәымҧыз иҵыргар, ашьауҧ еиқәыршәарахь икылыргон. Уи иара иалихызи, дзышьҭаз аԥсуара ускәа рҿы инаишьклаҳауа.

– Иацтәи ҳаплан хирбгаларц Борис иакәикит, – ауха алашьцара ианаманакуаз, игәашә аԥхьа иаангылаз амашьына иаатыцыз Виталик Гыцбеи, Гарик Кьетиеи, Давлеҭ Ԥлиеи ирыцыз Леонид Чыгәбар ажәабжь ҿыц аацәыригеит. – Ари провокациак даҿушәа збоит сара.

– Ус анбашәеиҳәа?! – иԥьеишьон Леуанти.

– Абыржәкәара, – иҳәеит Гарик Кьетиа.

– Цқьа исашәаҳәеи! – дрызҿелымҳан зҿы иааиз.

– Адемонстрациа ҳаҟәыцуеит иҳәеит. Аҩада срацәажәеит, урҭгьы ақәшаҳаҭым ҳәа ауп ииҳәо, – иԥсахы еибакуан Леонид.

– Аҩада дзацәажәада?

– Ҳаздырзом.

– Амашьына сҭахыуп, – дҩагылеит Леуанти.

– Ара сыҟами, – Леонид дыхиан.

– Аҟәа сцар, азәыр дысзыԥшаауазар збап. Игор Марыхәба заҵәык дахьынхо здыргәышьоит. Акыр идыруазар збап. Шәара шәысзыԥшыз!

– Уахь удәықәлааназа, иудыруазар сҭахыуп, – ҿааиҭит Давлеҭ. – Иахьа аобком ахаҭарнакцәа ҳрацәажәон, ара иааны иҟан (Латариа, Агырба). Урҭ ирҳәеит адемонстрациа ҳҿалаҳархәырц шырҭахым, уи азы иаҳҭахыу еилыркаар рҭахын. Кванталиани уа дыҟанаҵ, ҳшымнеиуаз анеилыркаа, уи уа дҟамлартә иаҳзыкаҵар, шәнеиуама ҳәа иазҿелымҳан. Ашәа ҳәо, ҳнапы еинкьо, ҳкәашо ҳаиасуеит ҳәа раҳҳәеит.

– Ус акәу, егьыс акәу, сцар, ирҳәо саҳап, – Леуанти, Леонид диманы, дындәықәлеит, амашьына шыҟаз.

Амҩан иааигәалашәеит Шлара аҳаракыраҿ, адемонстрациа шымҩаԥыргашаз ианалаҵәажәоз, Ҳараз Чамагуа ишигәамԥхоз ргәы иҭаркыз. Уажәы Борис Кьахьыриԥагьы уи дазааит. Ари зызҳәазишь? Ма Борис аскатәи дахьаакәҵәииз Ҳараз идҳәаламзар?

Леуанти изеилкаауамызт ргәыԥ аиҳабы ихымԥоаԥгашьаз. Уажәы иԥоызцәа иарҳәаз ала амԥоа дыԥәын, аха зны иара диҽцәажәар акәымзи. Иудыруаз зда царҭа умамыз ҵаҵгәык ааҵәыригаргьы. Амала шьҭа мԥоабжара иԥоеихьан, шьҭахьҟа дабагьежьуаз, дандәыԥәлах. Аҟәа дԥоеины, изеилкаауаз еиликаар еиҧьын.

– Кьахьырипа ихы-ицыхәа умдыруеи? – иҳәеит Игор, ииарҭа дԥоагәылҵны идикылаз иҽаԥхьа. – Уи игәрамгара ҟалома? Адемонстрациа шдемонстрациоу ицароуп. Убас ҳазбеит.

– Ус иззбаз шәзуст!ҟәада? – иааԥьеишьеит Леуанти, Игор ицәажәашьа дшалагаз ала, арҭ еизцаақәахьан уҳәартә игәра имгазт. Насгьы аицәажәара ианбахьзеи дара, иаха акәын Шлара ианеиԥшәаз, Борис иакәзар аенынтәарак аусураҽ дыҟанеи. Ма, ргәаанагара еиликаарц, азә дырзааишьҭзу?

– Ҳара, аԥкәынцәа.

– Шәарҭ хеилакык шәыманы шәыҟазам, шәеидкыланы ишәыҷцәажәодаз?

– Ус ҳаибабақәеит.

– Хеилакык ҟашәҵар иаҳа еиҧьын, Апсны ахьынзаназаазо напхгара азҭашаз. Уи еиҧызкааура уаԥоы араҟа дыҟаны збом, уара уаламгозар.

– Ус ауаа еидкыланы исымам, аха исҳәо шәазызырԥыр ауп, сара жәлар рфырхаҵа ҳәа сзырҳәо снеихьеит.

– Хеилакык ҟамлакәа, цқьа аусура еиҧкаахазом.

– Нас уара еиҧкаа!

– Иуҳәо закәи, Бзыԥтантә саны мазала аус напхара асҵома? Уи зылшаша ара дыҟазароуп. Хеилакык напхгара шаҳнаҭо аадыруазар, уаха ара смааргьы ҟалон.

Иеиликаашаз еилкааны, Леуанти длалбааит. Аҵх агәахьы инеиуан, Игоргьы амцхә дузырцәажәомызт, ақалақьуаа ианакәызаалак иаҳа ацәара рҭахын. Апсшьара уамак иззымдыруаз ақытауаа ракәын. Апхьатәиқәа рԥсы ршьаргьы еснагь икарахаз рыԥшра рыман. Арахь ашьыжь аусурҭа ҭыԥ рзыԥшын. Леонид иакәзар иаҳарыз дахгәаҟуа дыԥшын. Леуанти излыбааигаз ажәабжь аниаҳа, игәшыра хеызшәа даақалан, ҭынч дцәажәон.

Леуанти Игори иареи реицәажәара хәыц-хәыц Леонид иахьынзаиеиҳәоз, изымҳәаз акы ихы иаатагьежьит. Жәлар рфырхаҵа ҳәа изырҳәо дахьнеихьаз акәын уи. Аиашаз, Лыхнытәи аизараҽ данықәгылоз, уааназа ажәлар дырблаҟьарц иалагоз рнаԥсан, ирҳәашаз хырхарҭа аиҭартә иҟалеит. Убас иҟалазар алшон Ԥақәашьгьы, аха Леуанти уа дыҟамызт, цқьа издыруамызт уи. Издыруадаз дышфырхаҵаз ҷьоукы ирҳәазаргьы, аха, урҭ ирҳәоз аасҭа, иара ихала ихы ус иԥхьазазар, жәлар дырфырхаҵаны дзыҟаломызт. Уускәа убра унаргозар акәын уанфырхаҵахоз. «Иара усгьы илшақәаз маҷым, – ааигәахәит Леуанти. – Игор ихаҭа адемонстрациа мԥоаԥаагарц шаҳҭахыз изымдыркәа, ажәабжь ҷыц ҳхала изааҳгазар? Идыруазшәа ҟаҵаны, ҳгәы иҭаз ихаҭа игәамԥхазар, убри азы Борис диқәшаҳаҭхазшәа сирбазар?» – дахькылсрыз Леуанти цқьа дақәшәомызт.

Иаргьы дкараха дыҟан, иҟалақәаз реиҷыбаара ицәыуадаԥын. Излауаз ала ихәыцыртақәа еизиркәкәон, зегь изеилымкаауазргьы, ахҭысқәа еиҷаирԥшыр иҭахын, лкаак изыҟаҵозар ҳәа дгәыԥны. Зегь раԥхьа, Ҳараз ақалақь агәҭаны имԥоаԥыргоз адемонстрациа аеалархәра мап шаҵәикуаз Борис изымдыркәа дыҟамызт. Урҭ рԥоыцьегь, Гагра иԥәнагалазижьҭеи, еицын. Борис азакәан дацныкәомызт, имыхәошәа ибар. Ҳараз даеа уаԥоын. Реытҵәахны ирзбоз аус аҷы дзааигазеи? Анаԥсан, Борис дрыдҳәалан аобком аҷы аус зуаз, урҭ иаарҳәоз зегьы агәра шимгозгьы, дырзызырԥолон, лкаак ҟаицарц. Урҭ цо-иааура Гагра ибжьан. Мазала ирзбаз ныкәашьшәа рлымҳа иҭишьзар, ус ҟаҵашьак шамамыз иарҳәазар? Ҧлиа Давлеҭ излеиҳәаз ала, Кванталиани адемонстрациа атрибунаҷ дымнеиртә иҟарҵар, аԥсуа жәлар реаладырхәуазма ҳәа ицаанит. Ус анакәха, урҭгьы ирдыруан аԥсуаа адемонстрациахь имнеирц ргәы иштаз. Ақалақьтә комитет амазаныкәгаԥ атрибунаҷ дымнеиртә ирзыҟаҵар, дара заа иазхәыцхьан арҭқәа зегьы, рхаҭақәагьы еилаҵәажәахьан, ирҭахын ҷыцгак роур? Урҭқәа зегьы анеиликаа, Борис адемонстрациа хазы амԥоаԥгара иҭахымхеит. Кванталиани аизарақәа рҷы ауаа дшырцәымгыз аапшхьан, имзазакәа ирҳәон. Уи уаҳа араҟа усушьа имамызт. Аобком аҷы уи иаартны ирзымҳәазаргьы, абзиара ганы, иаамсҭашәаха

дықәыргар рҭахызар? Артқәа зегьы гәаанагарақәан. Иабаҟаз аҵабыргцәкьа? Леуанти игәы иҭамшәаз даеа хәыцрак цәырцыргьы алымшози.

– Асаат иҟаи? – Леуанти, рматцурҭа данаашонашыла, шәкәқәак ирыцхьозшәа, иҧшны итәаз аҧкәынцәа дрызцааит.

– Асаат хпа ҟаларц агьагым, – иҳәеит Давлеҭ.

– Шәҳарҧшит, аха уаҳа ццакышьак ҳмоуит. Иаабаз изларҳәаз ала, адемонстрациа хазы иаҳзыҟаҵазом.

– Еилаҳкааит, – рҳәан, уаҳа имҧшзакәа, иҩдәылцит, изҳәазгьы деилыркаарц итаазомызт, амцхә зцаара ҟарымцаларц еибырҳәахьан, иара усгьы данцоз иҳәахьан Игор дахьынхоз шидыруаз.

Леуанти дымҧшзакәа дышьҭалеит, иаамҭа маҷын. Ашьыжь ашкол аҿы дыҟан. Аурокқәа мҩацыргон, арахь ишынеибакәыз рхы иҭаз маитәи адемонстрациа акәын. Аиҭакракәа раан итаашы Инга ирлас-ырласны дааиуан, уи ус ҟалцон ариабжьаракгьы. Даашонашылацҳхьаза зцаарак лыман. Иара лара лгәы акы иамырҭынчуазшәа ибон, илыхьыз еиликаарц длызцаауамызт, лызцаарақәа рҭак ҟаицон акәымзар. Аха убри аены изымчҳаит:

– Ак быхьызшәа збоит.

– Исыхьуази? Шәара ишәыхьыз шәымҳәо, шәцәаҧштәхәы шәхыггеитеи.

– Сароу? Убас исныҧшуама? Иаха заа сзымааит, ацәа сыгыуп.

– Шәабаҟаз? – дҧышәырччон, аха гәыкала дҭылцаацәкьон.

– Ҳазҿу аусҷәа бымдыруеи. Амала бҿы иаатыхны азәы иабымҳәан.

– Аеи, – лҳәан дцеит, лгәы шымназоз убартә.

Аспорт дәқәа рҿы алозунгқәа еицырхуан, еицарцон. Аполитбиуро иалаз рпатретқәа зкышаз рҭыцқәа ддырбон, аҵарашьтахь ахәыҷқәа класс-классла еишьҭаргыланы арепетициа ддырҟацон. Убасҟан Аҧсны ахсаала зныз ақыртуа бираҟ зкызи апионер еиҿкаара абираҟ зкызи аҧхьа инеиуан, ҷыда маҭәа цшзала еиҧшны еилаҳәаз ахәыҷзакәа ашәҭқәеи, абираҟ ссақәеи, ампыштақәеи кны урҭ ирышьҭагылан. Абҩарцәыра арцаашы акы, ҩба, хпа ҳәа дыцхьазон, ршьаҿа еиқәдыршәаларц. Адемонстрациаҿ амузыка бжьы реақәдыршәар акәхон.

Есышықәса абас ҩынтә еизцаны апарадқәа, ма адемоснтрациақәа ахьеырзыҟарцоз, Леуанти, аурыс школ ахь амҩа дахьаныз, шьҭаҵәкьа изычҳауамызт. Цыхәаҧцәара змаз акәмызт ари. Цыхәаҧцәара змамыз гәыкала апартиеи аиҳабыреи рзыҟазаара аарҧштәын. Арахь ауаа ирзеиҩыз ҳәа акгьы рзыҟацозма апартиеи аиҳабыреи ирхагылаз. Гулливер дызнысыз дгьылк аҿы қәра змамз алыгажәцәа реиҧш, хыдарыла еилан. Амала уи ус шакәыз цьара иаауҿыцшәар, уеиҳәтаххаа узлатаркшаз ашәкәы еиқәыршәараз инаушьҭалон.

-Избоуп адемонстрациаҿ Кванталиани дшыҟамло, – иҳәеит Кьахьыр-ипа, иускәа иеырхаршәаланы, иаргьы адемонстрациаҿ аҧшра змаз апарад иеазыҟаицон. – Қартынтә дааит иара. Командировка Москваҟа ддәықәырҵоит. Аныҳәаз ара данықала, провокациак рыҵаагалар ҳәа ишәоит. Аха ҳара ҭынч ҳамтәароуп. Еиҿаҳкаап аҧсуа колонна. Уақәшаҳатума?

– Ааи.

– Аеазыҟаҵареи амҩаҧгареи унапы ианып. Ҳара, иубоит, ҳашколқәа наагароуп. Нас ҳхынҳәны ҳашәзаауеит. Убранза ҭынч иаҳмыртәароуп. Асабша аены Бзыцта аклуб аҿы ҳаизошәа рылаҳҳәароуп. Кванталиани дшымааya ҳзымдыруашәа ҟаҳцароуп.

– Ус анрылаҳҳәа, акы мҩаҧаагароуп, акәымзар ауаа ҳагәрагара иаҟәыцуеит.

– Уара зегьы урыцәшәоит. Ус зны ирылаҳҳәап, убрахь рхы цароуп КГБ-еи амилициеи, егьырҭ аиҳабыракәеи, ҳара адемонстрациа хазы аеазыҟацара ҳшаҿу рызгәамҭартә. Иузеилымкаазеи? Ахәаша, аусура алгамҭаз, ҳаҷкәынцәа рорганизациақәа рҿы рыуаа ирарҳәоит ахәаша имҩаҧаагарц иаҳҭахыз шыххарҧаз.

Гыцба Виталики, Мхонцьиа Валерики, Чыгәбар Леониди, Цыхьычба Лерики Леуанти адырра риҭеит, рнапы ианыз ауаа рлымҳа иҭыршьырц асабша Бзыцта аклуб аҿы аизара

шымҩаԥгатәахоз, излацәажәарыз ҳәа акгьы рзимцҳазеит. Ахәаша аены иаразнак еилкаахеит излагаз аус шауз. Ашкол адиректор аиҭакра ду аламҭалаз арцаҩоцәа ааизиган, иреиҳәеит адырҩаены, асабша, Бзыԥҭа аклуб аҿы ишымҩаԥгахоз Брежнев ишәкәы «Адгьыл Маҷ» ахцәажәара. Амеыша аены ақалақь иреиғьыз апионерцәа реизара убраҟа еиҿыркаауан. Ақалақь аҵакы змаз уск зныкыр ара имҩаԥысхьазма. Аԥсуара иазкыз еизарак еиҿкаахарцаз ҷьоукы реазыркуазар ирԥырхагахашаз усын изкәыркыз.

– Ишәҳәо саҳауеит, – дҩагылеит Леуанти, – аха урҭ аусҟәа еснагь ҳрыхьзоит, арахь ашәахьаены маи ныҳәа ҳаԥыларуп. Аки-аки еиԥырхагахо, еилыргәагәаны рымҩаԥгара заҭахыуи?

– Уи ҳара иҳазцаауада, – аҵак ҽахицәарц даҽын адиректор. – Ақалақь аиҳабыра имҩаԥыргоит, Қартынтә дауеит агенерал, ҳара ҳхы алаҳарҳәуеит ауп.

– Маи ныҳәа иашьҭархх, иаҳзауеит Аиааира амш, – иацицарц даакәгылеит Нургалиев Шалхан, имаиор чын ижәҩахыр ирыкәызза. – Убри ишахәҭоу аԥылара иазкыуп Амазанықәгаҩ Хада Леонид Ильич Брежнев, – уи ихьзи ититули заҟа иаҷишьыз! – ишәкәы ҷьашьахәы «Адгьыл Маҷ» ахцәажәара аиҿкаара. Уаҳа ҳәатәы аҵахыума?!

Уаҳа уҳәар ƙалозма, антисоветчина атәы зцазкуаз ашьауҩатә статиа уаҽадмыршәырц уҭахызар. Аизара ашьҭахь, даеа ҩбаҟа урок аныкарца, ашкол астадион аҿы имҩаԥысхуан ашколчкәынцәа рмарш адемонстрациа. Леуанти ақытсовет шыказ иҿынеихеит, убраҟа жәабжь ҽыцк иаҳарызшәа игәы инаҭон. Агәашә данынтыц, ибеит ақытсовет агәарԥ шыказ амашьынакәа шҭыцуаз, ишҭалоз. Ақалақьтә комитети анагзкоми аусзуҩоцәа ракәын усгьы ихиамыз аклуб аҩычара знапы алакыз. Урҭ уа усуран изҿыз. Абжьаацны еиԥш ақытә рцаҩоцәа рыгәра рзымгазеит. Макьана ирзымдыруаз мазала аус зуаз русмҩаԥгатә иаԥырхагахарц акәын асабшеи амеышеи ақытсовет аштеи аклуби рымпытцаркырц изаҿыз.

– Икоу удыруама, – данаахынҳә, Леуанти Вова Канҷьариа днаидгылеит, – гәыԥ-гәыԥла, х-ҩы, ҷшь-ҩыла ҳачкәынцәа аклуб ахь иныкәԥшароуп иахьа хәлаанзеи уаҵәы аизара иналгаанзеи. Адырра рытатәуп Мхонҷьиа Валереи, Лиуфеи, Чыгәбар Леониди. Уаргьы, Виталик думаны, унеи. Изҿу иаакәымҵзакәан аус рулартә ҳныкәароуп. Сара снеины саахьеит.

Адырҩаены ашьыжь инаркны еилыхаран изҿыз. Апионер еиҳабацәеи акомҿари цытҩык ачаԥшьараз иларгеит. Аорганизациакәа рҿынтә аусуцәа бзиакәа ҳәа ирԥхьазоз заа ирыԥхьахьан, рысасцәа ирԥылеит. Ирацәан арцаҩоцәа, адиректорцәа. Ақалақь аиҳабыреи аобком ахатарнакцәеи агенерал дрыма ианааи нахыс, амузыка аҳәара иаакәырхын, зда рымбацыз ашәкәы ахцәажәара реазыркит. Адәахьы иаанхаз амилициеи КГБ-еи рузсуҩоцәа ракәхеит. Аҩонытҟа имлеиз Леуанти дааидгылеит Ҭамаз, зынзак игәы акалазамызшәа, дҿаԥхаҿаччо.

– Бзиарас икоузеи? – дцааит иара.

– Маҷк ҳҿы аатырц, қәпарамзар агьҳпеиԥшымзар, бзиарас икоуи зугәахәуа? – уажәы иҿихырц ииҭахыз дазхәыцуа, Леуанти дзыдгылаз игәы еибаирфарц итахын.

Ари аԥсуаа драҳәшьаԥан, дара зны школкгьы еицҭан, ихазыз асекторкәа рҿы ацара рцон умҳәозар. Лаҳазы аҭыԥ анроу, уахь аҩоны ргыланы нхара ииасит. Ҳара аԥсуаа ҳҿыздаххәалаз, ма ҽхадызҳәалаз усгьы ҳартәын. Арҭ ҳакыртқәан ҳәа рхы анырԥхьаза нахыс, рԥеиԥш иаҳа иеиғьхон, ус иҳаракхартә хшыҩ уамак иалакамхазаргьы.

– Ус зуҳәои? – иара итәала Ҭамаз иаҳаз уамашәа имбахи.

– Автобус аҿы иҳазкылԥшуазар, аизараҿ иҳавцатәазар, ҳаҩоны иахылаԥшуазар, ҳусураҿ ҭынч ишаҳҭахыу ҳзымнеиуазар, – уаҳа ус зысҳәарызи зугәахәуа? – Леуанти ицәыригаз Ҭамаз инапы злакыз аус акәын. – Ҳаиҩызцәоуп ҳәа уқәгыланы ҿутуеит, аха сара сгазоума, аиҩызара зхазы мацара зхы иазырхәо дызбар дысзымдыруа. Абзиараз! Маҷк сыццакуеит, – иҳәан, иҿынеихеит, аҩонықа ихы рханы, уи дыццакуамызт, аха иихәаз ашьҭахь уаҳа ҳәатә аццатәымызт.

– Ашкол ҳаицҭан, – Ҭамаз игәы иалсцәкьеит иаҳаз, даахьаҳәны дназыдгылаз иҿы уи иагьизымцәахит, – уажәы аҵәы сылеиҵоит, уихәаԥши.

Шьҭа хәымеханра ааиуан, Леуанти ҽыц арахь данаакәлоз. Зегьы еимбҕьыжәаахьан, аклуб арыцкьарази агәарԥ аԥссарази ииаанхаз ҵаѡоцәакәаки ирхагылаз рҵаѡыки рыда. Кахьырипа ѡыцьа ахацәа дрыдгылан. Леуанти аклуб аѡонытҟа дымнеит ашәкәы ахцәажәараан, аха ирҳәаз дазҽелымҳамкәа дыҟамызт. Акы заҵәык уи иидыруаз – ашәкәы, иагыз ыҟазамкәа, рехәара дула мацара ахцәажәара ишаԥсаз акәын. Уи анаѡсан иаҳашаз шыҟаз дацәымѡашьеит.

– Агенерал иихәаз уздыруам, – Кьахьирпа иибази иаҳази зегь раҵкыс иԥьеишьаз аацәыригеит. – Уамашәа ибазаап уажәыгьы, Ԥсоу иаҽыкәу ақытақәа ааидкыланы, ақалақь Леселизе ахьаԥырымцац. Уи азын иатахи, – иҳәеит иара, – амѡақәа хьзык-хьзык аарыхцазар, ақәцара ҟаҵазар, иқалақьхоит. Леселизе иполитҟәша аиҳабы Брежнев иакәын, абыржәы убри рхы иадырхәоит, уара, аҽагылара шҳалымшо рдыруеит, умбои.

– Ҳаҽагыларoуп! – ааиҽыцкьеит Леуанти, иихәаз агәра гаҵәкьаны.

Акырынтә иаҳақәахьан иара, ақытақәа еидҵаны, аҳәааҽыцәкьа ақалақь Леселизе аԥырҵарц шырҵахыз. Ажәытә аԥсуа ҭоурых аазырԥшуаз ақыта ду Цандрыԥшьи Гьачрыԥшьи аԥыхны, ақытақәа Гантиади, Хеивани аԥырцахьан. Арҭ ирыланхоз аԥсуа хылцшьҭрақәа шынеибакәыз Ҭырқәтәыла иахган. Азәык-ѡыцьак ахцәацәа нанагақәеит Бзыԥын, Абжьыуагьы иалаԥсақәан. Уаантәы аԥсуаа ҽыц арахь иаақәаз ҟалақәеит, аха урҭ убас имаҷын, ѡыцьа рнацәкьарақәа рыла иуԥхьазартә. Адгьылқәа здырхәҳаз ашәамахьцәа ракәын ирацәаз, аха урҭгьы бжьы рымазамызт, акырынтә раасҭа имаҷыз ақыртқәеи агырқәеи ахьыҟаз. Ахара ихәыцуаз аԥсыуаақәак Цандрыԥшь аԥсуа инернатк аадыртит, убригьы арҵаѡоцәа цыҵ-ѡык нхартә-инҵыртә иҟанаҵеит. Иаԥшәымацәахаз, ираҳәҽагьежьуаз аԥсыуацәақәак рхы иархәаны, ишырҭахыз аԥстазаара еиҽыркаауан. Урҭ, ргәы итацәкьаз ахьнеиуаз цкьа издыруадаз, агенерал Қарҭынтә дааганы, Бзыԥҭа идырҳәеит ақалақь Леселизе аԥцара аамҭа хыԥацәеит ҳәа. Адырѡоаены, амҽыша, апионерцәа еизырган, аԥсуаа абра имеизарц аены ргәы итан, ахара уԥшыр изҽыз иазхәыцхьадаз, аиѡызара иаздырҳауазшәа, аены хәлааназа, аклуб рымехакны ирыман.

Уахь Леуанти ашьыжь днеит, аҽазыҟацарақәа ишырҽыц гәеиҵеит. Дызбаз нхацәақәак ааидеизалан, дгәыдкыланы дрыгәзит, аиҳабыра рхатарнакцәа шрыхәаԥшуаз. Урҭ ргәы шыԥнажәоз ибарҭан, абзиараз ҳәа нараҳәаны дцеит, уаҳа аены уахь дыкәымлеит. Иара иашьҭахь даеа ҷьоукы ааины ицарц ргәы итан, иара убас – хәлаанзагьы. Усҟан иара дзызхәыцуаз ақалақь Леселизе аԥырцарц ргәы ишҭацәкьаз ахьиаҳахьаз акәын. Арҭ риааира цәгьахон. Аԥсуаа еиҟәшан. Дара ирыдгылоз аԥыжәара рымазаауан. Амала ажәлар еидкылатәын, дара рганахь имиасыз ихы ԥхеишьо дҟалартә. Уи ҵаск, қьабзк иреиԥшымхар, итаҷкәымны рымч зыҟалазомызт. Уи ҟалашьас иататәызи. Ажәлар иааҟәымҵзакәа ршьапы иқәыргыланы ирымазар акәын. Уажәрааназа ес-жәа-шыкәса усмѡаԥгатәык ала цәқәырпак шиасуаз акәымкәан, есымша ицәқәырԥозар ахәҭан аԥсуа иԥстазаара. Ҷыхәаԥцәара змамыз ақәпара заҵәык акәын ҳҽызхуаз. Маитәи адемонстрациа убарҭ ахҭысҟәа ируакхырц иҟан.

– Милор, – ашьыжь адиректор дидгалын иара. – Сара ашкол сацны сзымѡасзом. Уск ҟасцарц сыҟоуп. Соушьзарц стахыуп.

– Ус акәзар, уцагәышьа! – ашкол аиҳабы уи деиликааит.

Уи ашықәсан, адемонстрациа ахьымѡаԥыргоз аихамѡа атуннелькәа рыѡбагь еимаздоз ацҳа аҵаҟа, аԥыхәтәан Гагарин иашҭа ҳәа изышьҭаз, аргыларақәа мѡаԥысуан азы, аныҳәа иапыларц рзбеит Ольденбургски иеиҽикаахьаз апарк алагамҭа Колоннада аҽаԥхьа. Кьахьырипа ихәычқәа атрибуна аҽаԥхьа иқәигарц дцеит. Уи ашкол ахьз бзианы ирымҳәар изычҳауазма. Акырынтә иреиғьны иқәсхьаз ҳәа ирԥхьазахьан. Ахәычқәа ирышьҭагылан еиуеиԥшымз аиҽкааракәа. Гәып-ѡык, абыргцәа кәымжәи-кабалеи еиқәных, иааидгылеит. Аколоннақәа аиасра иаҽын. Зколлективқәа ирыцыз, атрибуна ишнавслак, иаахынҳәны арҭ иаарылагылон. Кьахьырипагьы даарыхьзеит. Абар ацыхәтәа еимазгаларц иааиуаз агәып! Абыргцәа нарышьҭалеит. Аҷкәынцәа иркын ѡ-лозунгк. Актәи – «Нагзара ақәзааит Ленин имилаҭтә политика!». Аѡобатәи – «Да здравствует ленинская политика интернациональной

дружбы народов!» Азәгьы изыҳәомызт амилаҭ еилырхуан ҳәа. Аԥсуа зҽлымҳарақәагьы рхьчон. Иахьаанагаз уаҩы изеилымкааyа, ашәамахь ҳәсақәа маҷзамкәа иаарыдизалеит.

– Ҳара «Калинин» асовнхара аҿынтәқәоуп, – рҳәеит дара. – ҳагхеит. Иҳацәҳауеит, ишԥаҟаҳҵоит?

– Шәаала ҳара шәҳацны! – нарабжьеигеит Леуанти.

– Иҟалома?! – игәыргьаҵәа иахьыдирбаз абыргцәа ирышьҭагылаз аҳәсеи ахацәеи рааҩсан аҭып аалырхит.

Урҭ збоз иаԥсыууаз ԥьыршьон, избанзар Леуанти ицыз аҿар идуцәахаз аколоннеи адемонстрациеи аԥыхәтәа еимаргон. Абыргцәа ирылагылаз Борис Кьахьыриԥеи зегь ираԥхьагылаз Автоколонна 2660 ирыцны иқәсхьаз Асовет Еидгыла Афырхаԥа Иасон Кәакәасқьыри анырба акәын ари аколонна лаԥшыкәымҵазакәа ишынрыжьыз анырдыр. Иасон инапы зницаз аԥсуа шәкәы мап аҵәикит рымҳәози рактивқәа рҿы, аа дахьҳацыз! Атрибунаҿынтә рыбла ҭраа иԥшуан. Уамак ҟарҵар ҳәа ишәаны, ршьамхқәа рыҵаҟәарҟәаруа игылаз амилициа аусзуҩоцәеи дара рҩызцәеи аҕьара-сараҳәа иаатҟьеит, ҳколонна анааитцас. Усҟан Пицунда ахор иалаз аҷкәынцәа ықәышәҭраа икәашон, «Шәнеибац» ҳәа Баграт иааигаз абыргцәа рнапы еинырҟьон. Ашьҭахьҟа иааиуаз анаарыкәша, игәаҭеиуаз амилициа аусзуҩоцәа ажәлар инарылазын, иҟарҵоз акгьы убарҭамызт. Атрибунаҿ иқәгылаз иҟарҵози, зегь ргәы иаахәашәа рнапы еинырымкьар.

Акәашацәа анаакәҵ, абыргцәа «Шьаратын» аатдырҟьан, ишшәаҳәоз апарк иныҵалеит, уаагьы иааилагылан, иаҳагьы рбжьы еиқәыршәаны, ишәаҳәон. Аԥсшьацәа рыблақәа цырцыруа ирызԥшуан. Амшын ахықәахь инарыԥхьан, рфото ҭырхуан. Абаҕәаза маҷ аҿаԥхьа, какалк ркырц, аҭәаҵла иааҵагылт. Уаҟа аныҳәаҿа иаԥцатәызи, ашәа анҳәатәызи, даеа гәыргьара уск анбжьагалатәызи Борис Кьахьыриԥа ибарын. Аныҳәа мҩаԥызгаҵәкьаз арҭ ракәзаарын.

Усҟан ақалақьтә комитет аиҿкааратә ҟәша аиҳабы Родонаиа атрибуна иқәгылаз даарылҟьан, Кванталиани ишҟа ателефон даст, аԥсуаа акаамеҭ шыҟарҵаз иеиҳәарц. Егьи игәы ҭкьан, Москвантә Воронов иеидиҳәалеит. Аҩбатәи амазаныкәгаҩ иеиҳабы игәы ирҭынчырц избан, аԥсуаа колонна бзиак ҟарҵан, хазшәа иқәсит, аха адемонстрациа иаԥырхагамхеит ҳәа иеиҳәеит. Еиԥшымз аинформациа заҳаз игәы арҭынчуазма, иаразнак дыԥрырц, абилет ҿеитеит. Адырҩаены Гагра дыҟан. Уи дшааз еилызкааз аԥсуа еиҳабыра, иара ихзызаауазу рхы рыхьчозу здыруадаз, Қартҟа адырра ҟарҵеит. Кванталиани уаҳа Гагра уаҩы димбеит.

Уи аены амш даара ицқьан. Амра кажжы ирылаԥхон. Иара усгьы Леуанти даныхәыцыз аахыс игәалашәомызт адемонстрациа аенык ақәа леиуаны. Еснагь еилган, ауаа ргәалаҟан. Уажәык зынзак гәыргьаран. Аԥыхьақәа реиԥш апарк иаҵакыз аспорт дәқәа рҿы ашколҷкәынцәа ркомандақәа амҭышә мпыли анапылампыли рзы еицлабуамызт. Аха агәыргьара даеа хаҿык аман аԥсуаа рзы. Дара рацәамызт, излаз ирылазҩоон, амала ирыламзцәкьарц акалашәа иқәпон. Амра лҭагьалааныза, апарк ицан, зныкыр ас азәыр ибахьазма. Нас Колоннада иҩыхәнахын, шьҭа Амрагылара шыҟаз амҩа иҩанылеит, атротуар ианыршәланы. Еибыҳәаны ҩыцьа-ҩыцьала еишьҭаланы иахьнеиуаз, рыгәҭа игылаз рхи-рцыхәеи ибарҭамызт. Адемонстрациа аан ирыцымзгьы уажәы ианрыкәшәа ирылагылеит. Ахәычқәагьы цаҩ маҭәала еибыҭаны ирыцыз маҷзамызт. Шьҭак анықәара злымшоз рхы иаиааны, ршьаҿа ғәғәа еихыргон. Абыргцәа ракәзар – зынзак иаатгылозма. Арҭ рнапахьы иааргахьеит, рыдунеихаан рхы рзышьҭхрымызт ҳәа ирыхәаԥшуаз ақыртуа милаҭ иреиуаз, иҟалаз рзымдыруа, ихьаԥш-кәаԥшуа ирывсуан. Еишьҭаз ауаа асанаториақәеи, аԥсшьарҭа ҩнқәеи ирылсны, ақалақьтә комитет амазаныкәгаҩоцәа ахьынтәакылаԥшуаз рхыбреи, амилициа аҟәшеи КГБ-еи еицзыҩонази, ақалақь анагзаратә комитет аҩони, ақалақь стадиони ирывсны, аунивермаг иазааигәахон. Уаантәы ауниверсам аҿынза иназан, аихамҩа вокзал аҿы инеит. Уаҟа реыршан, иқәызгоз автобусқәа ирҭалт, ԥьоукы адәыгбахь еихеит, даеа ԥыҵ-ҩыкгьы ҿыц ақалақь ахь ихынхәит, уаҟа инхон азы.

– Уааи, аҩоныҟа уаагап! – а-«Волга» Леуанти иаԥхьа ианаангыла, Леонид Чыгәбар ихы аакылирҳәҳәеит. – Иҟоу удыруама. – иҳәеит иара, ишьҭырхуаз амашьына данҵала, аццакыра ацҵо, – абыржәыцәкьа жәаха иаҳзымԥшааз ҳлызцоит.

– Зҕаббара ҳцахуама? – Леуанти ашьҭахь дахьынҵалаз, аныҟәцаҩои уи иватәаз Лиуфеи неимда-ааимдо дырҽаԥшуан.

– Аеи, ҳцаҵәкьап! – Лиуфа ишьҭахьҟа даахьаԥшит.

– Шәаҟәыц, уара! Аныҳәаеха аҩоны дыҟоу дыҟаму здыруада, – дызцылаз хәмаруазар игәахәын, Леуанти аҭак убас иҟаицон.

– Дыҟамзар – даарымгои, – Леонид ԥышәырччаракгьы иҽыкәмызт.

– Ус лҭаацәа агәырҩа иаҳзалаҵом.

– Лара лыуацәа рҽоуп уажәы дахьыҟоу, лҭаацәа арбану? Урҭ Аҟәа инхоит. Лара Гәдоуҭа усура дрышьтит. Аамҭала.

– Илымада зуҳәаз?

– Уажәыгьы иузымдырзои? – иԥьеишьон Леонид. – Лан, лаб, лашьа.

– Лашьа ԥҳәыс дааигахьоума?

– Даԥсыуоуп, дызлааигои, – дԥышәырччон Лиуфа. – Ҩынҩажәа дырҭысроуп.

– Убри азоуми ҳаизҳара змачу, – игәы иалан Леонид.

– Иҟоу жәдыруама: аҩоныҟа ҳамҩахытп! Усгьы ныҳәоуп.

– Зҕаббара?

– Даҽазны.

– Аеи нас, – Леонид даақәыпсычҳаит. – Уажәы даҽаԥьара ҳхы кыдҵәкьоуп. Ҳҩызцәа чеиԥыкак еиҽыркааит, ҳаицныҟәап!

– Аа, абаапс! Абра уаангыла! Иахьантәарак нықәароуп шәызҽеу, уажәы ҩыжәра шәцоит. Ишәылзыршои? Анцәа сикәхшоуп!

– Ҳазшаз иҳалиршоит.

16

Аԥҳәаса ианыҵагылаз ауха аахыс, Батыр Асҭанда иеылирбазомызт, уи ала иаҳагьы дизԥшын лара, лԥсгьы лфон. Ашьыжь ашкол аҽы данааи инаркны, шьҭа хәлааанза дышлыкәымшәоз лдыруан. Арҵаҩоцәа дрызҽелымҳазшәа дтәан, арахь дҭанагалон. Знык аурок нҵәандаз шылҳәоз, аҵәцәа шаақалалак, адәахьы дындәылҵуан. Аҩызцәа лыман, лгәыргьара азәы илалҳәаргьы лҭахын, аиҳаразак аҵх агәазы ишеиқәшәаз, аԥҳәасаҵаҟа илзиуз, аха лҽы иаатыхны заҟа уаҩы иалымҳәашаз. Аԥхыз дҭанагалазшәа, лымацара ҷьара днатәон, зҕабцәакәак аалыдизалааанза, аиҭакра нҵәон. Ҽыц аурок анбанҵәари ҳәа, дыццакуа дтәан. Уамакгьы ирацәамызт, аха цыҵ-ҩык аҵаҩоцәа ахьеилатәаз ауада ҭбаа лара лзы итшәан, аҳауа лызхомызт, ахышә ҭбаакәа раартра рыешазыркхьазгьы. Уаантәы ианыҩдәылибаҳәалак, лара акоридор аҽы дзаангыломызт. Аууҳәа абжы гон, ахәычқәа рбжьқәа анеицылалак, нас иҷаԥшьоз рцаҩык лбжьы ҷарыхәцәахон, ахәычқәа ртәы иҩалҵәраарц. Асҭанда адәахьы иаҳа деихон. Днаԥшааԥшуан ус, илбарц илҭахыз уажәы ҷьаргьы лылаԥш шиқәымшәоз шылдыруазгьы.

– Бзызԥшыда? – еснагь лгәы итаԥшуаз Аԥҭа, игәы иалсшаз акы дақәымшәацызшәа, ак иԥгыларц игәы изҭамкуазшәа, дҽаԥха-ҽаччо, дыззымдыркәа акырынтә дызбахьаз, ахара изымхәыцкәа, гәырҩа змамз иакәыз ҷьишьарын.

– Азәы сизԥшуп ҳәа уазҳәада? – илхәыцуаз лылахь ианызшәа дахьаԥхьоз зны-зынла илгәаԥхомызт, зных изцьылшьон.

– Бара исабымҳәеи.

– Ишпа?!

– Былахь ианып.

-Иалудрааи ҳәа стәоупеи, диқәшаҳаҭызшәа ҟалҵар иаҳа иеиҧын, игәаанагара аҵабыргра шьақәлыркьарц, дагьаапышәырччеит, лхаҽы лашаза.

– Иахьа бнаскьазгап?

– Схала сзымцазои?

– Сымацара сгәы ҽыҕьуеит.

– Ҳѡызцәа урыцны узымцои?

– Бареи сареи ҳаиѡызцәами.

– Бзиоуп нас.

Игәы иаахәазаз уамак иаҳазшәа, шьҭахьҟа днатрысын, ишьапоуқәа итцыѡрыр ҳәа дшәозшәа, хара-бҕьара иргыло, дшыѡуаз ахыбра дныѡналеит. Лара уи лыбла дагьабомызт, лгәгьы изҟәандан, цыжәара зуаз лзеилмырго. Уи ус ала дагьазхәыцуамызт, ѡныцҟала аназара цьара ак лныруан умҳәозар. Атәцәа ҟаларц агьагмызт, акырынтә еиԥш арцаѡы длываԥало акласс дыѡналар лҭахымкәа, дласны лҷыналхеит. Атцаѡцәа ажәжәаҳәа рырцага шәҟәқәа ирыԥхьон. Ларгьы иаалымцалҭеит. Ари аматәар азы илзымҭааижьҭеи, аҽены илыԥхьар ҟалон. Уаанзагьы цқьа илзымҳәеит. Арцаѡы, лара лахь лхы ыҟазамкәа, аурок аанлырцәеит. Нас акәын лыхьз анылҳәаз.

– Асҭанда! Бара баангыли, сбацәажәарц стахыуп, – анылҳәа, зегьы ѡдәылцқәеит. – Цьанар даакыдгыларц изынасыцҳан, дзымааи?

– Ус ааигәа агьсашәымҳәацтеи! – иааԥьалшьеит атцаѡы.

– Бара ибасымҳәеит, аха Батыр иасымҳәеи, – анылҳәа, Асҭанда, лхагәта инықәсызшәа, днеилыууаа дцеит.

– Уи ҳҭаацәара датәума, ус даҳзааигәоуп аха, изиашәҳәеи? – лҷы ҭабон азы, лыбз еиламхәакәа дахьцәажәоз иаҳхылаԥшыз иԥьылшьон. – Сара сыла шәиԥхьар ҟамлози.

– Дышәзааигәоуп азоуми изиасҳәаз.

– Нас даартә иасҳәома? – Батыр избахә наҟ иалалацәар лҭахымызт.

– Батыр диацәажәахьазар, бара дбылабжьон, уигьы азхон, аха дбылабжьаны збазом, ус анакәха рѡыԥьегь меицәажәазацт. Батыр ихаштрын ҳәа сгәы иаанагом, арахь иахысҳәаарагьы сыздырзом.

– Иашәҳәарц ишәтахыз сзеилкаауам. Имазазар… – Асҭанда илаҳауаз ахьлырхарыз лыздырзомызт.

– Атцара бнап шадкылаз иадкылам, сыҷкәын, – лҳәеит арцаѡы анцас.

– Еилыскааит.

Асҭанда дындәылцит. Азныказ лхы аус аузомызт, илаҳаз дазхәыцыртә. Батыри лареи реиҷцаашьақәа дырны ицәырылгоны цқьа илызцәырымгозшәа лгәы илнатон. Еибырҳәақәаз цқьа ианеиҷалырԥш, ус акәымзар лгәахәит. Батыри арцаѡи машәырны цьара еиқәшәазар, Цьанар дибозар дылзааишьтырц лҳәазар акәхарын. Уи длымбазҭгьы, лашьа даалгарц лхата илыдылцар алымшози. Батыр, иаҳа дырзааигәан ҳәа збаны, диацәажәеит лызбахә ала, ус анакәха, рѡыԥьегь лаԥшықәлымцазеит. Аха иара иҷаԥхьа Асҭанда дахьлырԥьаз шԥаидикылеи? Егьырҭ азхәыцракәа рзы маҷк лгәы анҭынчха, атцыхәтәантәи, ахызатә лзааиуазшәа, даацәшәеит. Лызбахә ҽеимкәа зныкыр иаҳахьазма, ус иҟамларц лхата дыкәпон, уажәы иаҳаз дышпазнеирыз? Ашьшьыҳәа ахыбра идәылцырц иааиуаз азҕаьб лшьаҷеихгара аасҭа лхәыцыртақәа иаҳа ишыццакыраз, ашә дкылпазшәа, дыѡдәылҟьан, лхы ахьылгарыз дақәымшәо, агәарԥ ааиѡылцәан, агәашә дынтҟьан, амѡа дланылеит. Уажәы-уашьтан лаацәырцра иазԥшыз Апта дымццакзакәа лаԥхьаҟа длеиуан. Убасҟанцәкьа уи дылбар лҭахымызт, арахь иара дызныз ада даҽа мѡак лымазамызт. Дизааигәахацхьаза лааигәа иҟазаара лцәыуадаѡымхо ишылныруаз, дымцхәымзшәа лбо, длаихьзеит.

– Бгәы иалсшаз ибалҳәеи?

– Сгәы иалсшаз акәу, иаахәашаз акәу иалудрааи?

– Былахь иануп.

– Стутцаауама? – дцааит, лцаашьа аалцәымҕахеит, уи ус шакәыз иҳәо иҷынеихар, иахьылҭахзамыз дкылнагар алшон.

– Нас закәи! – лгәы ишылнаҭоз акәымкәа, ирҳәоз имыртцаулацәакәа, иҽырзажәшәа иҽырчны дцышәырччон.

– Угәы алаҟазоуп, изыхҟьазеишь?

– Бара бгәы ахьалаҟам иахымҟьои.

– Сҭагылазаашьа убас иугәаԥхома? Еснагь аччара уаҿуп, изларҳәо ала, сара есымша сгәалаҟам?

– Бгәы аналаҟоу, сара санбаччахьоу? Иахьа – ааи! Избанзар арцаѡы бгәы нлырхеит. Аҵара ахьҧсыҽыбтәыз азы.

– Уи уаргьы игәоуҭама? Изыхҟьеи утәала?

– Аацынра! Аацынра ицәырцуеит абзиабара.

– Уи азынраз ицәырцыргьы ҟалоит.

– Изызцәырцыз изы аацынрами.

– Аа!.. Нас схы ҭызҟьаз дзусҭада зуҳәаз?

– Убри былахь иаҳәазом, бдыруоу, – азныказ лгәы ааирҭынчит, аха нас: – Азәы ихьз былахьаҿ саԥхьозшәа збоит, аха цҟьаҵәкьа – мап.

– Иахьцалак уи дзусҭада?

– Цқьа еилыскааназа, исҳәазом. Иакәымкәан бхы уахь икыдысцаргьы – изысҭахи.

– Уара уи узизҿлымҳаи?

– Бызґаб цәгамшәа быҟоуп. Иахьакәым ҵьара бҭаҳар сҭахым.

– Аԥҭа! – лбжьы нхцаны дыччарц агьлыгымхеит. – Ажәытә ҳәсақәа рҳәашьаҵәьҟа умоуп. Иабааугеи: «иахьакәым бҭаҳар…»?

– Уи гәыкала исҳәеит.

– Иҭабуп!

Аԥҭа алада длалбааны, рѡоны иахыкәыршаны иҿаныѡеиха, Асҭанда лгәарԥ дынҭалахьан, иара илаԥшыҟәицаз дарбаныз дизхәыцуа. Баҭыр иахь лхы шкыдыз дазхәыцзаргьы, агәра гаҵәкьаны дыҟамызт, уи акәын аус злаз. Лымѡа иркьаҿит, лгәы лхаршҭны. Лымала агәарԥ данаақәгыла, аҭбаатыцәра лыцәмаҷхон. Аѡоны дахьыныѡналаз, иаҳагьы илыцәтшәан. Лхәы рԥхашәа акыршылфазгьы, лгәы иагомызт. Лгәы адәахьы илыхон. Уахь дабацоз, ишьақәкьаз лцарацашьа шьақәлыргылар лыхәҭанеи. Мчыла лхы даиааины, лышәкәтра аашьтылхит. Адырѡаенытәи лцатәхәқәа зныз лырцагашәкәқәа аарылылхын, атетрадқәеи дареи чаҟәаза инеиқәылцеит. Лыѡтәқәеи ҿырҳәала илцози неимда-ааимдо аус рыдылулон. Атекстқәа, даарҿамхазакәа илҳәартә, лхы иҭаларц, абзац-абзац еиҭалҳәон, бґьыц-бґьыц зеыззыҟалцозгьы маҷзамызт, ишынеибакәыз хык дапхьаны илҳәозгьы рылан. Аа-урокк рыман уи аены. Угәы ааԥцәон, угәы анузадымкыла. Зегь рацкыс илцәыцәгьаз апсуеи аурыси литературақәа рҿы, ѡба-ѡба даҟьа еиқәцаны, ҿырҳәала ирцашаз ажәеинраалақәа ракәын. Зеиґь ыҟамыз ажәеинраалақәа зны-зынла рцакы азхәыцха лоуамызт. Ҿырҳәала итатәын, аамҭа рацәа рықәырзтәын, илгәахшәон. Аха ахәшьара бзиаз зынгьы ухы уаиааир акәымзи.

– Нан, Орыхә маазеит, – лҳәеит лан данааѡнашыла. – Бнашьҭаландаз! Ихьазар ҳәа сшәоит.

– Егьырҭ гәарлама?

– Акәымзар сацәшәозма.

Илцәынхаз дхынҳәыр даԥхьарц иақәылкын, нас ашьыжь заа дгылар, даеа маҷк лҽазыҟалцарц лызбан, Асҭанда агәарԥ дынҭытцит, рыжәқәа ахьгәарцлоз агәаѡа аԥхьа дҭапшны, хыхьтәи ахтыракәа рахь нас дыхәнарц. Абнараҿ иаауаз ацла маҷқәа цқьа дрытцаԥшуа, ачыцкьқәа дрылаԥшуа, амаґра дынрылагыла-аарылагыло днеиуан. Лбжьы хымцацәакәа, рыжә ахьз ҳәаны ақәҿылтуан, аеылнардыррын ҳәа дгәыґшәа. Даамццакыр лцәыхәлон, алашьцараҿ илԥшаахуази. Заҟа дыццакуаз лҽырлас, агәаѡа ау ааимылдеит, лыԥшаашьа лгәы алаҟазамкәа. Хыхьтәи ахтыраҿ дыхәнарц дышѡеиуаз, амѡахәасҭа анаѡсан, Орыхә апа иацәон. Ари ашьыжь ихьеит уҳәартә, апа арбзахьан, аҭра афеит

угәахәыртә, ааигәа агьубомызт, ажәгьы акыр аҽарыцқьахьан. Уамак шамфацыз убартә, еиҧраҳацәкьамзаргьы амгәа ҭаҳан.

Ажә калцарц лҽазылкын, аҧа ан ацныҟәашьа иакәшәомызт. Аҳәыс ҧшҟа ѡышьҭылхын, ажә лывагьежьуа, илывахынҳәуа, аҧа дахнабаауан. Аныҟәара лцәыуадаѡохеит, арахь аѡадара мариамызт, еиҳаразак ихәыцы-иду еидарак уанаҧаз. Аҧәыуара дакуа амѡахь дѡыкәнеит. Аҽеа налыргылеит, лҧсы ааиҭалкырц. Ҽыц ианаалгәыдылкыла, иҳәыҧ-зыҧуа илымпыҧахеит, уи збаз ан, ахы раҳаны аҧа иахьнашьырц иаҽын, лара даҧаҳәҳәон, изаҳауадаз акәымзар. Ианоулмышьҭза, аҽеа ахьылгәыдкылаз аҽартынчит, аха ан убасҟатәи аҽырлас илывасуан, лаҧхьа лымѡа ҧҧәа имгыларц, лхаҵа дыццаклар акәын, илылымшо даапсаанза, нас иналыргылахуан. Аацәыҧлашьцахьан. Аҽеа ѡышьҭылхыхын, дыццакуа дышнеиуаз, Баҭыр лҽаҧхьаҧәкьа даацәырцит. Илура лзымдыруа, аҳәыс ҧшҟа шылгәыдкылаз, дышҳазза данааҭгыла, рѡыцьегь игәаҭеиуаз ажә нарыбжьагылеит.

– Асҭанда! – уамашәа дибон. – Ишҧабнаалои ари аҧьашьахәы!

Иаалымихырц, ажә давсны, даалыдгылеит. Лнапқәа злакәыршаз ала инапқәа ндәыкәитцан, дахьаалкьысуаз деилирбзаауа, аҽеа аалымихын, рхәыҷы дикызшәа, игәыдкыла иҽынеихеит. Ажә иазымдыруаз ауаѡоы, аҧша шигоз анаба, иаҳагьы аҽарцәгьан, ивапҵалон. Лара дишьҭан ҷымҭзакәа, иара дыццакуамызт, дласцәар иаҳа иеиҧьын. Орыхә иапхьаҟа изиасрымызт, аха Асҭанда дааҧсахьан, ашьшьыҳәа дишьҭагылазар иҭахын. Уи адагьы, игәы иаахәон рѡыцьегь еицылартә иахьранашьахаз. Аидара даҵазаргьы, арҧыс хгылак изы уи капанызма, аиҳаразак гәыкала ииҭахыз азҕаб даницыз. Лара лгәалаҟан, Баҭыр дахьылзааигәаз. Амала лашьа илымҳаҽынза инеигашаз арҵаѡы дзыҳәаз наигзахьазу еилылкаарц, изҵаара лзыгәаҕьуамызт, уи лылахь еиқәнаҵон. Лҵара азбахә ихала ицәыригарын ҳәа дыҧшын, иара уи ақәҽиҭуамызт, акгьы имаҳазацызшәа. Лҵара ахьхьысҳахаз азы гәыбҕан лиҭар ҳәа дшәон, иара дахьнеиуаз, атәым ажәа иҳәозшәа, даҽеакы далацәажәон.

Лара иқәҽылҭцәомызт, жәаха дигәзызижьҭеи, дицәыпхашьозшәа цәаныррак дҭаршәны даман, дахьылбоз дзалҵуамызт. Дизгәаазшәа аҧшра алҭон, арахь, дахьишьҭаз лгәаҧханы, лшьамхы лытцпраауан. Дцәыҵаҧшны дизпшуан, ишьҭахь ихәамц акәын илбарҭаз. Иара, ацәытлашьцараҽ дынцәыҵамххырц, имѡа цқьа даныҧшуан, дналҽаҧшырц даахьаҳәыргьы, лхаҽы аҽеиҭакшьақәа цқьа ибарҭамызт. Лара дымшәазакәа дҧышәырччон. Аҵыхәтәан иареи лареи ажә нарыбжьагылан, ашацаҳәа ишьҭан, аҧа ҕьычны иргар, ҵьара иацәырцәахыр ҳәа агәы ҭкьаны. Уигьы ахатә ныррақәа аман, арахә хәыцшьа иалхәдамызт. Аѡоны иназон еиҧш, Асҭанда днараҧысит, агәашә аалыртырц. Надшьа абарцаҽ дыҧшын, дааҵыҵны лҽаалхеит. Лпҳа агәашә аартра дахьзахьан, ажәгәар ашҟа уназгоз агәашәгьы даахеит.

– Ишәзымшхааит! – Баҭыр, аҳәыс наргыланы, Надшьа лахь даакәҵәит.

– Иҭабуп, нан! Ауадаѡ уалаҳцеит.

– Ари уадаѡума! Шәзыргәырҕьаша шәыгымзааит!

– Асҭанда! Баҭыр дбыманы аѡонықа блеи! Арҭ рҭып иныкәцаны снахынҳәуеит. Ҵьанар даааианза, ууапшы!

– Уи дабацеи? – дцаит Баҭыр.

– Днашәышьҭалеит, аха дахьцаз здыруада.

– Изҽыстроуп.

Баҭыр агәарҧ ахь дѡеин, иаҳа иахьаҳаракыраз днықәгылан, иѡыза ихьз ҳәаны ѡынтә ҽиҭит, агәаѡа шықаз ихы рханы. Ишиаҳаз удырратә ибжьы ааиѡоит. Арахь дѡеирц, Баҭыр уи изҽиҭуан. Асҭанда ампахьшьы Баҭыр изаалгеит, иара азы ахьааиуаз даннадгыла.

– Асҭанда, – ҿааиҭит иара, инапы ырбааза аҽеа ахьигәыдкылаз ирыцкьо. – Ҵьанар ашкол ахь днеирц иасҳәарц ишсыҳәаз бдыруоу? – аниҳәа, лара днеилыбзаа дцеит. – Иасымҳәазеит. Бҵараҽ быҽбырҕәҕәар, ирхашҭып сгәахәит. Ашкол аҽы Ҵьанаргьы саргьы гәыбҕан ҳарҭо иҟабымҵан! Баҳама?

– Ааи!..

– Бҵара иацыбҵап ҳәа иԥшуп, бырҵаѡы лҳәашьала. Беанбырҵсыҽ уамашәа ирбазаап, ирҵәымҷахазаап, – инапы рбаны, ампахьшьы ааиргьежьит.

– Аѡныӄа улеи!

– Сцалар иаҳа иеиҷьушәа збоит, – ҳәа шиҳәазгьы, амаҵурҭа днықоналан, днатәеит, Џьанар даааианза ҳәа. Алашьцараз бнала амѡа ианыз ихьшаз иалудраази. – Ҽыбҵәом, бгәы бзиаму, баапсоу?

– Жәаха исзууз даеазны исзумун! – лбжьы аарла иаалыргеит, ус ахьылҳәаз лхаҭа илцәымҷны.

– Асҭанда, сара гәыкала быстахыуп. Сбызԥшижьҭеи знык бсыгәзызар, ибгама? Заӄантә агәаҳәара соухьаз бдыруама? Сыҽныскылон.

– Аиаша?! – лгәы ҭыпаны ицон.

– Аиашаҵәкьа!

Убасҟатәи диҭахызар, усҟан еиԥш, бжьасҵас даалзыҭрысны, иӄьышәқәа налҽеигәар заӄа дазгәаӄуази згәы ԥшқаз азҕаб ҳалал лҭәымҭаз, аха уажәыцәкьа, лара лаасҭа, иара акырза иегәеиҭон. Иагьа умҳәан, лѡоны дыӄан, аѡнытҵка алашара аркын, адәахьала иааиуаз дубарҭамызт, иара ибзиаҵәкьаны уибарҭан. Арахь уажәы-уашьҭан лани лашьеи ааѡнашыларц иҟан. Агәарԥ аҽынтә аѡнытҵка иҟаз знык гәрамгарҭас иаарызцәырцыр, иузмыриашахашаз усхон. Баҭыр араӄа, иѡоны днеиуазшәа, днеиуан-дааиуан, дара дырхатәызшәа иаҳаҭыр рбон, амала игәра ахьынзаргоз акәын. Асҭанда даныхәыҷыз дшылзыӄаз еиԥш дылзыӄаз ахьынзаԥьыршьоз, иааира иеилаҳауан. Дышрымаҳәахашаз аардырыр, адунеи рзааҳәызшәа ирбар ҟалон, иудыруази маҳәҵас драҭәарымшьо даарымпытцахар. Ус ҟамлақәахьази, шьҭа ихәыҷымыз арԥыс хгыла артҟәа мазала дрызхәыцуан, бзиа иибаҵәкьазгьы илцәыцәахны.

Џьанар, дышиашаз аѡныӄа дмааикәа, зны иан длыцхраарц ажәгәар шыӄаз днеит. Ашьҭахь рѡыԥьегь еицны ианааѡнашыла, Баҭыр уаҳа даатымгылеит, ани аԥеи ихьынҳаланы дшыркызгьы, иагьа умҳәан, рыҽеа датҵаланы иааигеит, фырԥьанк идыркыр аԥсышәаны ирԥхьазон. Асҭанда лыбла ҭаа дизыԥшуан, ицегь дтәазар, ибжьы лаҳауазар, дыхәмаруазар, дыччозар даара илҭахын. Иара иаҳа игәы иҽанымзи, ара дахьынзыӄаз, лҭагылазаашьа абжьаапны ишаѡызамыз лытцырдыраар ҳәа дшәаны, аԥсшәа карҵәаны иреиҳәан, дындәылтцит. Алашьцараҽ иидыруаз имѡаҽ, ибла хѡазар, дшьаҵәхнысломызт, ишьаҽа ырццак дахьнеиуаз, убасҟатәи дласны дхәыцуан. Изааигәаз ауаа рпеиԥш бзиахарц иҭахын. Азҕаб усгьы лразӄы збан, аха Џьанар иӄазшьақәа акыр игәаԥхомызт. Ицәымҷын рѡыԥьегь ахьеицәыхарахоз, иара ихаҭа акыр ихаразар ҳәа акырынтә дазхәыцхьан, уи аухагьы игәы ицхон, аха дахьиргәаарыз арбаныз дзазнеизомызт. Акы заҵәык ирмазарыз – зҕабк дигәаԥхозар акәын. Уи азы иара иѡыза гәыбган изиҭомызт, Баҭыр ихаҭа амаза имамзи, Џьанар изимоурызи. Баҭыр ирмазоз азы, зны Џьанаргьы гәыбган ҟаицар ҟамлози. Амала арҭ ртәы хазын. Ус реиҿцаашьақәа ҟалеит, идмырмазар ԥсыхәа амамкәан. Издыруадаз Џьанар ихаҭагьы иицәахшаз уск далаӄазар, Баҭыр изааигәазаз зҕабк дигәаԥхазар? Уи дзустахарыдаз? Ихәыцра иагьа ирцауларгьы, уи дыззааигәахашаз ҳәсахәыҷык дигәалашәомызт.

Нуца изаақәлыргылаз ихәы маҷк ифан, ателербага ахь диасит. Шьыжьхьа дадтәалазижьҭеи акырза шцызгьы, уаххьа игәы иагомызт. Дызхәаԥшуаз игәы иабазомызт. Дшынеибакәыз Асҭанда лахь дыӄан. Иара ус дагьышьҭалеит. Иаалырҟьаны изҕаб лрыцхашьара ҵаулазаны иааизцәырцын, ицәа ааимнахзеит. Лгәы амцхә илфозшәа ибон. Лыӄәра маҷын, лыбзиабара мазеи, лҵареи, урҭ ирхырҟьаны, дызҭашәоз агәамцхамцреи шылхылгоз лара азәзаҵәык лакәын цқьа издыруаз. Изыхҟьаз изымдыруа, иаԥхьа иаагылеит лара, дхәыҷзаны дынкаҳабҕало, Џьанари иареи рыгәҭа даныбжьаз, наӄ-ааӄ лнапқәа кны данынаргааргоз, нас, имацара данлыкәшәалак, лызнапык кны, дыширныӄәалоз. Лашьа еиҳаби иареи усҟан ашкол иҵан, Баҭыр, ицарахьынтә данаауаз, рѡны дынкыдгылалон, ҽыц азҕаб дналахәмарларц. Мшызҳа зызҳауаз лызҳашьа ибла ишыхгылаз, дызҕабымхеи. Макьана дыҵәрышкәаза дыӄан, дхәыҷыз ҷьыршьон лани лашьеи, ихаҭагьы убасҵәкьа данлыхәаԥшлақәоз ҟалақәон, арахь лара абзиабара ҵаулаза

лызцәырцхьан, даеакала даршәон. Лызҳацыцхьаза дыцшзахон. Иаарласны дибарц иҭахыхын. Ашьыжь ашкол ахь лымоаҿ иелыкәиршәарц избеит.

Амш шбзиахоз ашьыжь иубарҭан. Азаза каҳәҳәын. Ажәоан цҭацк хымызт. Згәы бзиаз цхынраҵас рееиларҳәон, усгьы рхы рхьчон, иршәырцоз иршәырхуаз заа игәаҭаны ирыман. Баҭыр уск имазшәа хара инхоз игәыла дизнеин, игәарҧ даатыцны, илыбаауаз амоа днангылеит. Дмыццакзакәан длеиуан, ақыҭа моа ду дазкылсаанза, Асҭанда лгәарҧ даатыцуазар ҳәа. Асцәкьа заа ашкол ахь днеирымызт, иара дылхьымзартә. Ибон аоны дшааоныцыз. Агәашә дшынҭытцыз изгәаҭомызт, аҵлакәеи ажәгәари ирцәахуан лымоа. Абар имариашаны лҿахьаалхаз. Дангәалҭа даатрысит, лныкәашәа рмачуа, аха зынзак даатымгылеит. Нас лонытцка агькамлазацызшәа, лҿаалхеит. Леыцсахракәа лхаҿы уамак иазыцәахзомызт даазқәылаз. Ажәа иацы илынцаны, иахьа аҭак лымҳәар ада цсыхәа лымамкәа дыказшәа, лыхгарҭа лзыцшаауамызт. Абзиабара даеакала илныруан, макьана уи лгәаҵа еимнадартә, цкьа азхәыцшьа дақәшәазомызт. Уи леиитакшьақәа иаргьы уамак изеилкаазомызт.

– Асҭанда! Бызбар сҭахын азоуп астәиала сеызбыкәсыршәаз, – иаразнак иаартзаны длацәажәеит иара.

– Иҿыцу акыр соуҳәар уҭахызма? – лара даатгылеит.

– Иҿыцу – мап. Ус снабҿацшыр сҭахын, – аниҳәа, лара илаҳаз иахылҳәаарыз данақәымшәа, ихала дцааит: – Ибцәымгыума?

– Иауазеи, цьушьт, – Асҭанда дцарц лҭахын, лшьаҿакәа цшьала илзеиҭагомызт, мцхәгьы дзаатгыломызт, аладантә цьоукы лышьҭан. – Амала иаха ҳаибабеит, ашьыжь сумбар амуа – иухьи?

– Зегь еилыбкаауеит, бгазоушәа ҟабымцан.

Дналыхәлаччан, алада иҿылеихеит, иоеиуазгьы аҧсшәа нареиҳәан, уаҳа даахьамцшзеит. Лара илҭахын даахьаҧшыр. Уи ивсны иоеиуаз дрыцын Аҧҭа. Уигьы имоа иркьаҿуан, ионынтә дышиашаз ашкол ахь ихы ирхар. Дахыкәшашәа дауан, амоан дзыкәшәарц иитахыз деилкаан. Иеицыз иҷырҷыруа алаф лылырхуан, Баҭыри лареи ак шрыбжьамыз агәрагатцәкьаны. Даеакала уи иазхәыцыз Аҧҭа ҿитцәомызт, лахьеиқәрак аамырцшзакәа, дшыччозгьы. Мышқәак раҧхьа лгәы иҭашәаз ҳәа азә длаҧшыкәцаны димазшәа анлеиҳәоз, азәымзарак азәы ихы дҭамшәазацызт, иахылҳәаарыз еиликаарц дашьҭан. Абыржәы роыцьегь шеидгылаз аниба, иара длыдцны иҿанылеихоз, лгылашьеи, лцшышьеи, лҭынчшьеи имазаз ак рытцибаауан иҳәартә даазхәыцит. Аҧҭа, ашкол аҿы иназаанза, Асҭанда амоан диқәшәарц, дахыкәшаны дмааи. Убасцәкьа дныкәазшәа ибеит Баҭыргьы. Абзиабара злаеыз рныкәашьа еиҧшымзи. Амала Аҧҭа уи агәрагатцәкьаны дыкамызт, арҭ аешьеи аеҳәшьеи реиҧш еиҿцаауан, иакәымкәа дрыхцәажәаны, агәнаҳа иқәицар иҭахымызт, аха иибоз ианаҳәоз убри акәхон.

Асҭанда бзиабарала, Аҧҭа гәынамзарыла ргәы итцхоз арҧыс убри аамҭаз амоа данын иусурахь. Цьанаргьы диқәшәан, аҩды-мдыҳәа еицәажәо ишлеиуаз, машьынак аарыхьзан, инталеит. Аҧсшьарҭа оны ашҭа инҭагылон еиҧш, раҧхьа аусурахь иааихьаз Важьа, имоатәны дшаауаз, роыцьегь икабинет ахь дрыцхьеит. Уажәрааза, рҿахәҿыхра моапигатцәкьозшәа, азәазәала дрыцхьалон, уажәы роыцьегь данеицрыцхьа, рцәажәара зызкхоз иазҿлымҳаны, аиҳабы ишишьҭагылаз, икабинет еицыоналеит. Инаиртәан, иара иҭатын, амца аркны, маҷк даахеит, иихәарц игәы иҭакыз дшалагарыз дақәымшәозшәа.

– Абри ҳраион аҿы, – иеааириашеит иара ацыхәтәан, – аҧсуаа ргәы иаҳа имаҷны аҧсадгьыл иазыбылуа, гаграа иаҳа амца рыгроума, сара исзеилкаауам.

Арҧарцәа неиҿаҧшы-ааиҿаҧшын, ираҳаз ақәҿырымҭит. Доусы иихәыцуаз здыруадаз, аха еицырхәыцуаз усгьы ак ыкан: иарбан раионыз зҧсадгьыл азы иаҳа ргәы ахьыбылуаз аилкаара акәзамызт ара ихы иҭашәаз. Ихы ахәац ҭашәар иаҳа иеиҩьаршьон, аха еиликаацәкьарц дызҿыз здыруадаз. Аҧсадгьыл абзиабара араионқәа зегьы рҿы ирылан, аха доусы ишазыкәпоз еиҧшымхар ҟалон, раионцҧхьаза, қалақьцҧхьаза дара рҷыдарақәа рыман, ауаагьы рылшарақәа еиҧшымызт, реилкаарақәа шеиқарамыз усгьы иоашьомызт.

– Маи 1 адемонстрациа анымоаҧыргоз иҟалаз шәаҳау? – нацицеит Важьа.

– Акгьы ҳмаҳазеит, – Батыр иаҳауаз ааԥьеишьеит, Џьанаргьы уамашәа ибон, ҽитуамызт акәымзар.

– Ишԥашәмаҳаи, сыжәжьоит акәымзар, – Важьа инапы неиќьеит, иихәоз агәраганы.

– Иќалеи зырҳәаз?

– Ишәмаҳазацтәќьану?

– Шәаҳжьарц заҳтахыуи, иаҳмаҳаит сымҳәеи. Акыр уаҳахьоума? – Батыр ихы иҩыза инаиқәикит.

– Исаҳахьазар иуасымҳәози, – иҳәеит Џьанар.

– Аԥсны зегь уи ауп лацәажәатәыс ирымоу, – Важьа исигарет ахы ларханы ацыблахатраҿ ирцәон, уа инаиршәылт. – Қартынза иназахьеит, шәарт шәшьапы адгыл иқәгылазамеи, иќоу-иану шәмаҳазои? – иаҳауаз агәра игомызт.

– Иахьцалак иќалеи? – Батыр аиҳабы акыр иҳәозар игәахәуан.

– Адемонстрациа анҵәамта еимаргалеит, рҳәеит, аԥсуаа, рымацара злаз аколонна хазы еиҿкааны.

– Иќалеи нас?

– Ишцаќамлеи, кацо?! – Амилатқәа хаз-хазы аколоннақәа ќарцо иалагар – ҳабакылнагои?

– Уи уамак узацәшәари?

– Амилат рацәа злоу аколлективқәа неиуазароуп ҳәа, ас реыршар, еиҿкаарас инаагои? Уи акәу џьушьома: Кванталиани атрибунаҿ даабар ќалазом, зынзак адемонстрациахь ҳцәырцзом ҳәа заа адыррақәа ќарцазаап. Актәи амазаныќәгаҩ атрибунаҿ дыќазамызт, ари шәгәы ишԥаахәои, аа? Абартқәа зегь рышьтахь, аԥсуаа рымацара апарки аԥшаҳәеи ирыван, ахәымехан еицырхашьшьы ақалақь иалсит рҳәеит.

– Саргьы исзеилкаауам цәгьарас иќарцаз, – Батыр дҩаԥцарц агьигьмызт. – Ныҳәоуп рҳәан, рееидкыланы адемоснтарциаҿ инеит, игәыргьо ақалақь иалан, уаҩ дрымшьызар, азәы азы дарымтазар, машьынак хдмыршәтзар, ҩнык цырымезар, парк аҿы иакәымкәа имтәазар, закәытә цәгьароу иќарцаз?

– Кванталиани атрибунахь дахьынармышьтыз?

– Усќатәи дыртахымхартә ихы ааимырцшыр акәымзи.

– Ауаа иртахыу мацара ќацо, аус узуама?!

– Ауаа иртахыу мацара акәым, амилат азҿлымҳарақәа урцырхагамхароуп.

– Аеи, џьушьт! Шәусуртақәа рахь шәцагәышьа.

Батыри Џьанари ҩдәылцны инеиуан, ршьаҿа рсса избоз рныќәашьа изеилкаарымызт. Арахь Гагра инхоз иаҳа ипатриотцәаны Важьа рызбахә дахьалацәажәоз рҩыцьегь ргәы рнархьуан. Аиашаз Гагреи Гәдоутеи ртагылазаашьақәа еиԥшымызт. Гәдоута араион аиҳабыра ажәлар ирылцыз уаан, раҳатыр аҳаракышьа даеакын. Рыуа-ртынха тбаан, еиҳабырак змаз ддыргәаар ртахымызт, даеазәы иакәым рзиҳәаргьы руамызт. Араион иахагылаз рыжәлар рнапаҿы иааганы ирыман, иртахымз ак ќарцар руазма. Қыртгәылатәи ССР анапхгара рҿаԥхьа иехәартә иалаќан.

– Џьанар, гаграа ихадырќьацәома? Исзеилымкааит, – Батыр иҩыза дааирзырҩоит.

– Ҳтагылазаашьа еиԥшытцәкьам, умбои, – иҳәеит Џьанар. – Милатцас ҳара уамак хрызкҿацалом. Гагра ҳара ҳмачуп, даеакала ақәпара атахызар ҳәа сгәы иаанагоит.

– Ҳаиҿкаашьа еиԥшым уҳәар утахын.

– Ҳнапы еиқәца ҳахьтәоу иашамзар ҳәа сгәы иаанагоит. Џьара ак еиҿаҳкаароуп. Машьынак змоу дҳаԥшаароуп, былтәык злааҳхәаша еилаҳаԥсароуп. Ҳцаны еилаҳкааларoуп иќалаз закәу, цхыраарак ртахызар ќалоит. Ҳрыдҳәалазароуп.

– Амашьына змоу Шьына иоуп иҳахәо.

– Уахацәкьа Кьахьырипа ҳизнеип, – Џьанар Батыр инаиабжьеигеит.

– Шьына дсыԥшаауеит.

Рҩыцьегь, аенытәи русқәа ирхыццакыр, раамта ирлас ицарызшәа ргәы ирнатон. Ажәабжь ҿыц заа аилкааразтынч изтәомызт, изгыломызт. Уи амацара акәзамызт, аус

хыҭкаала реаларгалозшәа ргәы иахьырнаҭаз иарццакуан. Шьына имашьына иантәалагьы, зныкгьы Бзыпҵа алеира иазгәаҡуан. Кьахьыриҵа итыпаҿ данықамла, ахәымеханза уа дтәазаауазма, ргәкәа хьшәашәаха иаахынҳәит. Зҿы ицарыз иазхәыцуан. Борис иакәзар – Гагра дынхон, иарбан ҭыпызгьы рыздыруамызт.

– Уара, абри Леуанти иоуп, Борис иҩыза аитцбы, – даахьаҳәт Шьына, Леуанти, аҩныҡа дышцоз, амҩоан даниба.

– Бзиа збаша! – аҧсшәа анырҳәа, Леуанти рнапкәа аарымихит. Изхаизааз анеиликаа, инҭкааны дырзаатгылеит иҡалаз ахҭыси, дара рҭагылазаашьеи. Аиашаз, ацхыраара рҭахыцәкьан. – Зегь раҧхьа, ак анҳамоу, иҳацеизаша ауаа ҳҭахыуп. Ҳара ҳмаҷуп, Гәдоуҭантә шәаҳзаар, ҳааилагылоит, шәахьынтәааз иалырдрааи. Уи еилыркааргьы, ҳшеидгылоу рбоит, еиҳа еиҧушәа збоит. Анаҩстәи ҳус Аҧснытәи АССР Аконституциа ҿыц апроект алацәажәара акәхоит. Бзыпҵа имҩаҧаагарц ҳгәы иҭоуп. Амш арбану адырра шәаҳҭоит. Гәдоуҭа аус зуа ҳактивистцәа Агырба Вовеи, Гыцба Шьалуеи, егьырҭи шәрыдҳәалазар, урҭ рыла иааҳҭахыу зегьы шәаҳалоит.

– Ҳара ҳахиоуп, – иаангылаз амашьына даатыцит Цыхьычба Лерик.

– Сатамыз! – Леуанти дзыдгылаз рахь деиҭаахьаҳәит. – Уажәы Гәдоуҭаҟа сцароуп, Москвантә иаауа иахьырҧыло.

– Иаауада? – уамашәа ибон Батыр.

– Рубени Бровикови.

– Рубен дзустада?

– СССР иреиҳазоу Асовет Амилатҟәа р-Совет Ахантәаҩы. Бровиков усгьы избахә шәахахьеит, – ЦК КПСС дахатарнакыуп.

– Иаҳзааргеи?

– Убри еилаҳкаарц ҳгәы иҭами.

– Цьанар, арҭ ҳрышьҭаланы ҳаргьы ҳцароуп.

17

Гәдоуҭа ҿыц идыргылаз аконцерт зал ашҟа ауаа неиуан, ааиҭакрак ҟамцазакәа. Азал даара идуун, иахьатәи аҧшра аман, итәаз азәы даеазәы диҧырхагахартә еиҿкаамызт. Ақытақәа рҿынтә ииаз рацәазан. Асценаҿ игылаз астол хәхәа шҩычазгьы макьана иҭацәын. Леуанти днықонаҧшит, нас ддәылтцит, бзиа иидыруаз уаҩы дибомызт. Араиком ахыбра ҿыц ааигәа игылан, уахьынтә иаауаз дрылсуа, иҿынеихеит. Уа дырбар шырцәымҭгыз усгьы ишидыруазгьы, аусзуҩык днаидгылеит, иҡаз цкьа еиликаарц.

– Рубени Бровикови Аҟәа актив еизганы ирарҳәахьеит иахьа Аҧсны Урыстәыла адлара мап шацәкыу, – иҳәеит уи.

– Ҳаҷкәынцәа иахырҳәааз удыруама?

– Ус иаҳаз азә даҿагыло смаҳаит.

Леуанти шьҭахьҟа иҿааихеит. Аҟәатәи ҳауаа ианакәызаалак рхы рамхаҧагьаны иҧхьазон иара. Урҭ акгьы рзымҳәеит, аха иҡалаз убри акәын ҳәа иаразнак гәдоуҭаа, гаграа ирзаарыцҳар ҟамлози. Аиаша уҳәатцәкьозар, дара рхы рамхаҧагьазамызт. Амала милаҭ рацәала еиларҧсоз, еиҳаразак ақыртқәа ахьракәыз, аҧсуа интеллигенциа ыҡан рҳәарц, амузеиқәа, аинститутқәа, шәкәыҩоцәакәак рыцхьазар ҟалон, ирмыцхьаргьы иуҳәози, апартиа актив иалаз ракәын иеизыргоз. Ас аҭагылазаашьа иҭашәазар, ҳауаа акгьы рзымҳәазар алшон. Аха зегь раҵкыс дара зыцәшәоз адиктатура знапаҿы иҡаз апартиа аиҳабыра – ЦК КПСС, еиҳа еицәаз Аполитбиуро акәзар, – Аҧсны аҭагылазаашьа аҧсахра рҭахымзар, уаҿагылар урҭ ирзбаз, политикатә аҭаны уҟарцон. Асовет мчы шьақәгылазижьҭеи ари зегь раҵкыс ишәарҭаз усын. Ус иагьа иҡазаргьы, Леуанти игәы назомызт, – аҟәаа ирзаарыцҳар аҭагылазаашьа зеиҧшраз, Москвантә ииаз иааргаз аҧсуаа

шақәшаҳатмыз аарԥшышьа иазымхәыцрызи, имҩаԥырымгарызи акциак. Иара усгьы ҭынч узтәозма, ак еиҿкаатәын, арахь иара имаз аинформациа назамызт.

Ауаа дрылагыла, азал днықналеит. Гаграа рыԥкәынцәа цыҵ-ҩык аахьан, рҭыԥ ылырххьан. Кьахьырипа Борисгьы уа дрылатәан. Уаа ҩ-нызқь-ҩык рыла азал ҭәын, абжьысырҭақәа ирыбжьагылан, аҭзамц гьежь иадгылан, уахь изымлеиз адәны игылан. Асцена макьана иҭацәын. Иаалырԥьаны даацәырцит ааигәа араиком иахадыргылаз Озган. Уи ишьҭан Рубен, Бровиков, ЦК КПСС ауаа ссақәа – Сенников, Васильев. «Абарҭ роума знапы ҳану?!» – ихы игәахшәаны дрызԥшуан Леуанти. Алатыш республика иаиууз Рубен иҳәынтқарра иеиԥшыз Қырҭтәыла ареспублика азҿлымҳарақәа иаҳа иеиликаауан Автономтә республика Аԥсны ахьаақәа раасҭа. Озган иҿынтә аҳатыртә ажәа аниоу иааҿаԥцәашәа Аԥсны зыхәоз азцаара хада мап шацәыркыз иҳәеит. Уи, аформаз дааган акәымзар, иаасҭа иаҳа амч змаз «аурыс» Бровиков ҿыц ицәыригеит иарбан формазаалак ала Аԥсны Қырҭтәыла алтра ишақәшаҳатмыз, егьырҭ азцаарақәа зегьы рызбара ишазхиаз. Ажәлар азцаара ҟәышқәа рҭиуан. Рубени Бровикови еицлабны, амала ҭынч аҭакқәа аарышьҭуан.

– Қырҭтәыла Асовет Еидгыла иалцырц азбар, уи ус азин амоуп, Аԥсны разҟыс иаиуеи? – зегь рацкыс иҩәгәаз азцаара аҿынаирхеит азәы.

Леуанти иаҳауаз аҭак дазызырҩцәомызт, усгьы еилкаан уамак иҳахәашаз уаҩы ишизымҳәоз, араҟа аҿагылара ҩәгәак ҟалашьак амамызт. Араион иахагылаз аԥсыуаан, рыуа-рҭахы рацәан, реиҳабыра дыргәаарц амҩа иқәломызт. «Макьана иқәломызт», – дхәыцуан иара, мышкы зны уи амҩа рзымаатыр шамуаз идыруазшәа. Кьахьырипа дахьтәаз днеирц, ауаа днарылсын, уи иеиҳәеит Гагра иҟаз заа еиликаарц, амҩа дшықәлоз. Ажәлар нарылсра шымариамызгьы, аиқәшәара хырқәшахаанза, Леуанти дыҩдәылтцит, Цыхьычба Лерик диманы. Рмашьына амашьынақәа рылгара шыуадаҩохазгьы, ауаа азал адәылтцра реазыркаанза, Гаграҟа рхы дырхеит.

Ақалақьтә комитет ахыбра аҩонытҟа актив ԥшын. Урҭ ирзааргоз ажәабжь усгьы ирдыруан, аҩды-мдыҳәа, рыбла рхалашо, еицәажәон. Жәа-ҩык раҟара аԥсуа ҧкәынцәа адәны игылақәан, уҳәан-сҳәанқәак раҳахьан. Егьырҭ зегьы Гәдоуҭаҟа ицахьан. Уамак мҭыцкәа, а-«Чаика»-қәа аангылан, Рубени Бровикови ирыцзи аатытцқәан, ахыбра иныҩналеит. Актив азал ахь инеит. Леуанти, иҩызцәа иманы адәны дгылан, ак уҳәаргьы изаҳауадаз, угәхьаа зкуадаз. Иаарласны Гәдоуҭантә ихынҳәуаз аарыдгылеит, гагратәиқәагьы анаарыдизала, уаа шә-ҩык иреицамхеит. Шьҭа угәы аағәгәахарын, згәы нанамгоз рацәан рымҳәаразы «Анцәа» иҿынтә илбааз аԥааимбарцәа. Актив реизара кьаҿын. Ирзааргаз анраҳа азәыр ақәҿиҭуазма, напеинҟьарыла ирыдыркылан, иаазгьы ара иҟазгьы игәыргьатцәа еицдәылтцырц рҿаархахьан. Ажәлар рхатарнакцәа рҿынтә ауаа рызнеин, ирԥыларц аҳәара аныҟартца, «Анцәа» ипааимбарцәа мап рзымкит. Рубен иихәац иҳәагәышьахит. Бровиков уи дихьԥшызшәа дидгылан.

– Ажәлар ирҳәаз шәахьахатцымгылаз абанзаиашоу?! – амца иҿыкәтәаны, дҩагылеит хатцак. – Қыртәылеи Аԥсынтәылеи аибарххарақәа рыбжьоуижьҭеи акраатцуеит. Ас уаҳа нхашьа ҳамазам…

– Ара ақәгыларақәа мҩаԥаагап ҳәа ҳмаазеит, – Бровиков уи дааникылеит. – Ҳара ишәзаагеит СССР аиҳабыра рыкәцара аԥсуаа ишьҭырхыз апроблемаз. Зцаарақәак шәымазар рҭаҟ ҟаҳцоит, аха адискуссиа шьҭаҳхзом.

– Иаҳҭахыу шәазызырҩозом, нас ҳус злашәызбои?! – игәы иалан даеа хатцак.

– Зегьы ҳарзызырҩоит, еилаҳкааит, аха иахьа анҭытцтәи аполитика даеакала иауам, – ҭынч атрибуна дадгылан Бровиков.

– Сара агәра сызгом Аԥсны Қырҭтәыла алтра мап ацәыркит, абасҟатәи ахҭысқәа аныҟала ашьҭахь, Асовет Еидгыла ҳарзеилымкааит ҳәа, – дҩагылеит Кьахьырипа, уи еснагь ицәажәара гызмалрак ацеитцалон.

– Агәра шпашәзымго, арахь ҳхала ҳамуазма, ЦК КПСС Аполитбиуро ҳаанашьҭит. – дахьтәаз ибжьы ҩыҳарекит Рубен. – Иахьа даеакала иаҳзызбом. Егьырҭ шәызцаарақәа зегьы азбара мҩа иануп, уаҳа ишәҭахи?

– Азбара амҩа иануп ауми ҳзыцәшәо, – даанымгылеит Кьахьырипа, – избанзар урҭ узбар шыҟало еиԥш, избамкәа иаанхаргьы ҟалоит.

– Ари учҳартә иҟам, – Рубен инапқәа ҩышьҭихит. – Аиҳабыра шәхылаԥшуеит ҳҳәеит, ишәзеилымкааи? Шәара ибрақьаҭу адгьыл шәыцәынхоит. Зны жәбазом. Уаҳа ишәҭахи? Шәынха, шәынцы! Шыцәсык ҩба-хпа мзы аԥхара змауа ареспубликақәа ыҟоуп, ижәдыруама? Шәцеи Балтика аҿыцәантәи ареспубликақәа рахь!

– Аԥсабара ҳазашшуама ҳара?! – Лиуфа Цсардиа дҩаҵкьеит. – Ҳашәзеилкаауам ҳҳәеитеи.

– Ҳашәзеилкаауам!..

– Ҳашәзеилкаауам! – азал ахи-ацыхәеи ааимнадеит ари ажәа, Рубенгьы дцыхза даанхеит.

– Аԥсны РСФСР адҵара азҵаара зҩоуп аԥсуаа изларыхәаша ҳәа хырҩ амҭакәа, – инапы ҩышьҭихит Леуанти, – нас изыхәарыда ҳәа шәгәыҷуаз ас ақәцара аншәыдышәкылоз?

– Асовет Еидгыла иахәап ҳәа избоуп, Қырҭтәыла… Аԥсынгьы иахәап ҳәа ҳгәыҷуеит.

– Ари ацысра анародникцәа рҿы ишыҟалаз еиԥш инҵәеит, – иацитон Леуанти, – дыршьит Александр, даеа Александрк дышгылоз иазымхәыцзакәа.

Аиҳабыра ираҳаз акгьы рзаххәаауамызт, реицыларагьы ахыркәшарахь инаргеит. Итәаз ҩагылан, рхы-ргәы цыжәжәо иҩдәылҵит. А-«Чаика»-қәа ирҭалашаз ҩдәылҵааныза, ауаа еимбҭьыжәааит, изыкәгәыҷуаз анырымба. Ақалақь аиҳабыра москватәи аиҳабыра наскьаргон, аԥсуа напхгарагьы нарылацаны. Русқәа зегьы хиахозшәа, еихәлаччон, цхьаҟатәи рплан хада анагзараз ршьаҿаргылартақәа гәартон. Рхымҩаԥгашьа ажәлар азкылпшуан, акәымзар, акрырҳацәа рцьыба иҭыганы, иаԥшәмацәахаз рысасцәа чеицьыкак рзеиҿырымкаарызи абжьаапны акәзар аха. Цьоукы русураҵәҟьа аҭхаԥьырҭақәа рыцәчагақәа ирыцәрыжьуаз ачыс ианадтәалаз акәын. Убракәын иахьырызбоз рысасцәа цхьаҟа иддырҟаҵашаз аҳасабтәқәа. Ачеицьыка аҵарҭыша аҵакы иазааигәахахьан, асасдкылара иамаз аламыс аҵакы дырзхьан, избанзар уи ақәкы змаз крыфарахахьан, аԥсуа цқьара иацыз абаҟаз. Уеы аҕәра иахәҭам аеыуаҩ ианиурклак, ус акәын ишыҟалоз ианакәызаалак. Ус акәзу, егьыс акәзу, иаԥшәмацәахазгьы рысасцәагьы амла иакуамызт, рхы-ргәы иҭаз ус заҵәык акәын: згәы тынчмыз ажәлар рнапаҿы ишҵааргарыз?

Ажәлар ргәалаҟазаара баша иацәшәомызт, аиашаҵәкьа уҳәозар. Цхьаҟа аусқәа шьҭан. Ауаа урҭ ишҵарызнеирыз? Абольшевикцәа ианакәызаалак уаҩы иххәыцуазма, зегьы рнапаҵаҟа иааганы, русқәа нарыгзон, иамуазшәа анырбалак, абцьар нарҿаркуан, цыт-ҩык анҭадырхалак, даеа цьоукы анҭарклак, абжеиҳарак шәон. Акоммунистцәа ус ахымҩаԥгара хьаасгьы иркуамызт, адәныҟатәи аполитикаҿы ирԥыхагахон акәымзар. Иаарыкәыршаз адемократиатә тәылақәа рыцәымчра маҷк иаҵамгылар ауамызт, избанзар еснагь аконцлагер тәыла аԥсхаԥсра иазааигәахон. Мчыла мацара иеиҿыркааз аекономика аҵыхәтәантәи жәабаҟа шыцәса ауаа, рыбга маҷк ииаицырхыртә, ирыцхрааит, аха иаразнак аилаҳарахь ахы архахьан. Бцьар цынцала мацара аполитикеи аекономикеи хара иузнагомызт, атрадициатә демократиа аиааира агон, уи иаҳа аеаргәгәон, цаск, қьабзк ирҩызахон цхьаҟа инеицпхьаза. Аҵаси ақьабзи рыла иеибаркыз ауаа жәларын, милатын, атрадициатә демократиа амҩа ианылаз аҳәынҭқаррақәа рыла иҿыцыз жәларны ииаақәгылон. Аԥсуа имаз ажәытә хдырра итәыла знапаҿы иаазгарц иашьҭаз иԥхастартәуан. Урҭ иааргози иара ихдырреи еиҿагылан, атәыла рымпыцаркызаргьы, ажәлар убри азакәын изыцәпоз.

Урҭ ирылан аус уамак арцыхцыхра иацәшәоз. Ҳазбахә анҭыц ираҳаит, Москвантә ауаа ҳзааит, ас зныкыр иҟалахьазма, ҳагәхьаа зкхьадаз, ҳҭагылазаашьа еицәаҳамтәып, аурыс еиҳабыра ҳаргәамцрым рҳәон дара. Ари ажәлар рхыхчьара иаҩызан. Ус зҳәоз ауаа аныраҵәахалак, маҷк уаахьамцыр аузомызт, иааукәыршаз урзеилкааузмызт, Леуанти изы убри акәын ишәарҭаҵәкьаз. Ауаа рҿы аус утәын, иазыҡаҵалатәын цхьаҟа рыцәпара. Иаарыдгылазеит Аԥсны АССР Аконституциа ҿыц алаҵәажәара. Уи акьыпхьра уаҳа ирзахырԥомызт. Егьырҭ ареспубликақәа зегьы р-Закәан Хадақәа рыдыркылахьан. Иаанхаз Аԥсны заҵәык апроектцәкьа рзымкьыпхьыцызт, аҭагылазаашьа баапсы иахҟьаны. Аԥсны

Қыртҭаыла иалганы Урыстәыла адҵара, мап аҵәкны, ажәлар ианрыларҳәа, ихадаз аус рзеит ҳәа ирԥхьазеит. Шьҭа Аконституциаҿ убри шьақәыргәгәазар акәын. Аԥсны астатус аҿы республикак иалҵны даеа республикак ахь аиасра азин аиур акәын. Ажәлар, абри азы иқәпарц, амҩа дырбатәын. Нас ԥхьаҟа акы уазԥшыр алшон. Аиҳабыра ракәзар – Аԥсны шьҭахьа изларгашаз шьаҿак ҟарҵахьан. Ҩ-зҿлымҳарак ара иааиҿагылахьан. Леуанти дахьахәаԥшуаз, аус злаз ажәлар рыхдырра аҳаракышьа акәхон ԥхьаҟа аус злаз. Аԥсны зызҿлымҳаз мхьаҵыр амуа иҟалар алшон, избанзар аиҳабыра амчра рнапаҿы иҟан, иахьыргәаԥхоз амаа ҿарҵарын, аха ажәлар, рыхдырра ҳаракхар, ҵыхәаԥҵәара змамыз ақәпара еиҿкаахар, рхы ҭадырхарымызт.

– Иахьа аобком аҿынтә Иури Латариа, даеазәы дицны, Пицунда даҳҭан, – хара имгакәа уахык Леуанти диҭааит Давлеҭ Ҧлиа, иҩызцәа иманы. – Аԥсны астатус азбахә ҳаҿамгылар шаҳамуаз рдыруан азоуп изаҳзааз ҳәа сгәы иаанагоит. Ҳаизырган иҳацәажәеит. Ираҳҳәеит аобком ахаҭарнакцәа абра ишыҟоу ааираҳар, ажәлар шеизоз. Убри азын излацәажәоз аус реакәырпс ирымкыр иаҳа ишеиҧызгьы рлымҳа инҭаҳшьит. Акрырҿаҳҵарц аресторан ахь инаагеит. Ҵәыцақәакгьы дҳаржәит. Иаалырҟьаны ираҳаит арҭ зхааз ауаа ишеилыркааз, аизарагьы ишаҿыз. «Исымҳәази ашә аҿы ҵьоукы зырҩуеит ҳәа», – дшәеит Латариа ицыз. «Ҳанҵәеит, ижәны ауаа рахь ҳашҵакылсуеи?!» – Иура Латариа уи диеиҧъзамызт. «Ишҵаҟаҳҵо?» – иаагьаҵәыҧаҵәит ҳаҷкәынцәа. «Уаҵәы аизара ҟалоит ҳәа рашәҳәа, иахьа ҳазцәырцуам», – хҿыхшьак иԥшааит Латариа. «Шәара, уахь шәымнеикәа, шәыезаны шәца!» – ҳәа нарабжьаҳган, мазала идәылганы, рмашьына иҭаҳартәеит.

– Угәы ишҵаанаго: шәара шәҿы иаҳа излеии? – дҵааит Леуанти. – Иахьцалак дара Кьахьырипа, ма сара сҿы имааикәа, уахь ицалазомызт.

– Уи сыздырзом.

– Урҭ ҳаиҟәыршарц рҭахыуп, – дхәыцуан Леуанти. – Шәарҭ акурорт аҿы аус жәуеит, иаҳа акультура змоу шәакәны шәырбоит, иаҳа ирмарианы рнапаҿы шәааип ҳәа ишәыкәгәыҧуеит. Шәыерышәымҭароуп.

– Аизара мҩаԥгашаьс иаҳҭаша еилаҳкаарц ҳааит.

– Гагра ақалақь аҿы имҩаԥаагозар акәын ихадоу еизарак. Нас ақытақәа рҿы убра иҳәахо амҩа иқәларын. Аха ақалақь аҿы ақыртқәа даара ираҵәоуп, дареи ҳареи ҳаилаҳауеит. Уи аҵкыс Бзыԥҭа, ма Пицунда, аԥсуаа иаҳа иахьырацәоу, ари аизара мҩаԥаагарц ҳаицәажәахьан Бориси сареи. Пицунда имҩаԥгахозар, уа инхо аинициатива зегьы жәгароуп. Иахьабалак ҳара ҽдырбашьа ҳамазам. Амала уаҟа амҩаԥгара Бориси сареи уамак ҳақәшаҳатцәамызт, иаҳа икҿакыртоуп азы. Амҩаду иахьаԥну Бзыԥҭа ауп. Ладеи ҩадеи иаауа ара реиқәшәара иаҳа имариоуп. Гәдоуҭантә иаауа ирзыманшәалоуп.

– Ус акәзар, Бзыԥҭа имҩаԥаагап! – ҿааиҭит Едик Оҭырба.

– Ҳеазыҟаҳҵоижьҭеи акраацуеит, – иҳәеит Леуанти. – Амала шәара шәҿынтә азә дықәгылар бзиан.

Апартиатә еиҿкаарақәа еснагь ирыцәшәон ауаа реизарақәа. Ус реахьеизыргоз, хадара зуаз ажәлар рхаҭарнакцәа ракәын ирхагылоз. Уажәрааныа амчра зымпыцакыз урҭ харада-барада икыладырзуан. Адунеиаҿ аамҭа аеаԥсахуан, асоветқәа рыедмыркәадар аузомызт, азхыцрақәа ирҟәацызшәа ишыҟазгьы, иналак-аалак ҵьоукы ҭаркуан, аԥсихиатртә хәшәтәыртақәа рҿы инаганы ихагартәуан. Апартиатә усзуҩцәа зхагылаз апартиатә еиҿкаарақәа, р-Устав излаҳәоз ала, аԥхьагылаҩцәа ракәын. Аԥхьагылаҩцәа раԥхьагылаҩцәа рхаҭа ракәымкәа азә, ажәлар даархагылар, ицашьыцуан. Убри аҭагылазаашьа акәын адырҩаены аобком ахаҭарнакцәа икылхх изаарышьтыз, аорганизациақәа рҿы, Аконституциа апроект ахцәажәараз, аизарақәа мҩаԥыргарц изақәыркыз, убраҟа доусы иитахыз иҳәарц абжьгара зыҟарцоз.

– Уи бзиоуп, – иҳәеит Леуанти, – амала ахәымехан ҳаргьы еизарак мҩаԥаагарц ҳгәы иҭоуп.

Латариа Иуреи Агырба Гивии ираҳаз иаахцәаны мап рзацәымкзеит, иақәшаҳатымхаҵәкьаргьы ирзалхуаз рыздыруамызт, рмашьына инҭалан, ақалақьтә нагзком ахь ицеит, уа инеицәажәашәа ақалақьтә комитет иазнеирц. Уа аплан

шьақәдыргылеит, уи аены, маи 17 рзы, Бзыԥта иарбан организациақәаз Аконституциа ҽыц апроект иалаҵәажәараны иахьыҡаз. Урҭ аорганизациа ҭбаақәа рҽы акәын аԥсуаа еиҳаразак аус ахьыруаз. Ахаҭарнакцәа Кьахьырипа Борис ателефон изасит ирзбаз иарҳәарц. Дрықәшаҳаҭхазшәа ҡаиҵан, Борис Леуанти иабжьеигеит иус наигзаларц, избанзар ирԥырхагахарц аплан шьақәыргыланы аус адырурц рнапаларкхьан. Ақалақьтә комитет аусзуѡоцәа аԥсуаа рыгәҭаны аус рзымуа раҳаҭыр лаҡәхьан, аобком зықәгәыҷуаз рхаҭарнакцәа ракәын, избанзар Латариеи Агырбеи раамсҭашәашьеи рпатриотизмреи ауаа хнахуан, амала апартиатә орган аҿы аус зларуаз ала, р-Устав излаҳәоз имныҡәар аузомызт. Ахәымехан рѡыцьегь аурыс школ аҿы иаакылҡьан, адиректор илиқәпапан дыркит.

– Апартиа шәалоуп, иаҳәо ҡашәымҵар ҡалома, – ҿааиҭит Гиви. – Апартиатә еизарақәа мѡаԥыргоит, апартиа иалам уахь анеира азин роуеит, шәара шәзын еиҳа еиҷьзами убраҡа заҡа шәҭахыу ажәалагала ҡашәҵар?

– Ари азакуан аԥшра аиуеит, – иҳәеит Латариа. – Изышәҭахи азакуан аҿагылара аԥшра змоу мѡала аусура.

– Ауаа еизоит, сара изланыскылои? – иааԥьеишьеит Борис.

– Ишеизуго еиԥш инумкылои, – изычҳауамызт зҧсы аибаркра уадаѡыз Гиви. – Ари иахьа иаабама.

– Иҡасҵарц ишәҭахи?

– Аклуб аҿы ауаа унрылагыланы еимпырц урылабжьа!

– Исҳәо раҳап шәгәахуоу?

– Иуҳәо рмаҳауазар, изеизугеи? – Гиви даатгыломызт.

– Сара еизызгеит ҳәа азәы иашәымҳәан.

– Азәы ишиаҳамҳәогьы, ҳара уи аадыруеит.

– Сшәыршәаз ԥьышәымшьан, – Борис дыччон. – Амала доусы ҳаиҿкаарақәа рҿы ахцәажәара еиҿкаазар иаҳа иеиҷьушәа збаҵәкьоит. Ауаа ирасҳәап, иауазар збап.

Дѡагылан, дыѡдәылҵит. Ашьшьыҳәа аусҳәарҭахь днеиуан. Дзырццакуази, ишколи ақытсовети аандак акәын ирыбжьаз. Ақытсовет аҵаҡа аклуб ыҡан, ашҭа ауаа ықәгылан, ааира ишаҿызгьы ибарҭан. Рацәажәара цәгьахон, аха еилыҵыр иаҳа иеиҷьны иԥхьазон. Ус ианыҡалалак, дызрылабжьазомызт, ианакәызаалак иаахыжәжәа-хыжәжәаны драцәажәон, даргьы изгәааны иқәцны идәыҡәлон. Убасҵәкьа ҽыц деиҭаныҡәеит.

– Ишәҭахи? Шәзеизеи? – раԥхьа дназыдгылаз абас реиҳәеит

– Уи закәыхи, шьоукы шәеиза шәҳәеит, шьоукы шәеилыц шәҳәеит, – ҿааиҭит азәы, напхгара рзызуаз ашәарҭа ишҭаиргылоз дазымхәыцзакәа.

– Шәеилыц! Аизара аҭахым.

– Шәҳалахәмаруама, ари закәи, уара?! – иԥьеишьон даеазәы.

– Доусы аус ахьыжәуа аизарақәа ҡалоит, убра ишәҳәа шәгәы иалоу зегьы.

– Алакә ара иҡоуп! – игәааны идәыҡәлеит.

– Зны акы еибаҳҳәоит, ҳус еиҿкааны, ахықә ҳныкәгылоит, нас даеак шәызбоит, ари закәи? – даацәырҵит Леуанти, иеиҳабы имацара данаанха.

– Сара сазхәыцит аорганизациақәа рҿы иҡало аизарақәа рҿы иаҳҭахқәоу ххәар, – даахьаҳәит Борис, – иаҳа еиҷьуп.

– Ауаа еизганы ак рамҳәазакәа еимурпыр ҡалома, даеазны ианеизгатәхо, аԥьмахьча ихьыз ҳаниапеи.

– Иатаххар еизаагоит, иатахымзар еимҳарпуеит, уаҳа изакәыхи. Иаххәо ҡарҵозароуп.

– Ауаа мыругақәоуп ҳәа шәаҳама?! Еснагь ргәы ҡауцаароуп, угәра ргаларц, – аҭакԥхықәра зегьы Леуанти имгар ԥсыхәа шамуаз ибон, абарҵа даақәгылеит. – Аизара ҡалоит, аклуб ахь шәхынҳәы! Амѡахь ицәырҵыз шәырхынҳә! Борис Григори-ипа! Иҡалозар Аҟәантә иаҳзааз аизарахь шәрыԥхьа! Изымааиуазар – адырра ҳашәҭа!

Ихала аизара мѡаԥигар шакәыз даазхәыцын, ихынҳәуаз днарылсын, асцена дѡықәнан, атрибуна днадгылеит. Азал ҭәуан, абла рацәа изԥшын. Шьҭа аизара алагара иаамҭан. Аобком ахаҭарнакәца ааиуамызт. Борисгьы дыҡамызт, урҭ дрыдхылазар акәхарын.

Ажәлар рыхьзала ауаҩы Леуанти дишьҭит, асасцәа ааирц аҳәара ҟаҵо. Ибон аҧсуаа еиҿкаарала ишеиҟәыршоз, ас рымацара ианеизалак рхьаакәа цәыкәбарла рееизыргон, ихыцыр имшынымхарц ишцәыкәбарыз инхар иаҳа иеиҧьаршьон. Араҥза аус аннеи, аобком ахаҭарнакцәа реындмырхеит. Борис драҧхьагыланы ианааҵәырц, Леуанти асценахь дрыцхьан, ирызҭаҵәыз атәарҭақәа надирбеит. Амчра ахаҭарнакәца реаналадырхә нахыс, аизара азакәан ҧшра аиуан. Леуанти инапы ҧтын, аизара иацицеит. Усгьы ажәахә иара иакәын иазыҟазцаз, атрибуна даадымцзакәа, имҩаҧыгон.

– Иахьа ҳаизеит Аҧсны АССР Аконституциа (Азакәан Хада) апроект ҽыц ҳалаҵәажәарц. Иҳәатәуп уаҟа ишаныҧшыз автономтә республика аполитикатә, аекономикатә, асоциалтә, акультуратә еихьзарақәа. Ҳара иахьа ҳаблаҿ имҩаҧысуеит аҭоурых ҵакы змоу ахҭысқәа. Ҳхалагьы урҭ ҳрылахәуп. Зқьҩыла ауаа злахәны, 1978 шықәса марти апрели рзы ақыҭақәеи ақалақьқәеи рҿы имҩаҧысыз жәлар реизарақәа ирҳәеит Аҧснытәи АССР астатус убас еиҧш ишыҧсахтәу, ареспублика еидгылак аҿынтә даеа республика еидгылак ахь аиасра азин Аҧсны иаиурц. Еснагь ҳазҭагылоу амилаҭ еиҿыхара ҽагылара азҭаша акакәны иҟалеит убас иҟоу азин ҳаҧсадгьыл иаиур. Ас еиҧш иҟоу аҳәара ҟамлар залшомызт Аҧсны автономиа аҿиараҿы аҧышәа иамоу асовет мчра анышьақәгыла актәи амшқәа инадыркны ареспублика ахьыҧшымраз имҩаҧысуаз ахҭысқа инарыкәыршәаны. Аиуристтә, азинтә еизыҟазаашьақәа Аҧсни Қырҭтәылеи афедерациатә ҟазшьа рымоуп ҳәа игәыгны ишааиуаз, Қырҭтәыла анапхгара афедеративтә принципқәа р-Конституциа Хада иалдыршәшәеит, ССР Аҧсны иавтономтә республиканы Қырҭтәылатәи ССР ианаларца ашьҭахь. Аҧсуааи ақыртқәеи хылцшьҭрала, бызшәала, культурала излеиҧшымыз ала, ҳаизыҟазаашьақәа афедерациа шьаҭас ирымазар акәын. Ақыртқәа, иунитартәу аҳәынтқарра ашьақәыргыларазы, ирыдыркылеит Аконституциа ҽыц, Аҧсны автономтә республикак аҳасабала, афедерациа апринципқәа ирықәныҟәартә, уи алалара залыршахом. Иҟаҵатәны ииаанхо акы заҵәык ауп: милаҭла иеиҿкааy СССР автономтә республикақәа зегьы реиҧш, Аҧснытәи АССР иунитартәу Қырҭтәылатәи ССР иалгатәуп, ашьҭахь РСФСР иалаҵазарц. Амилаҭта ҳәаақәҵараз Ленин имилаҭта политика иақәшәо апринцип ауп араҟа қәныкәарас ишьҭаххуа. Даеакала ажәларқәа еизааигәахартә изыҟалазом. Ус анакәха, Аҧсны АССР Аконституциа иалаҵатәуп хшыҩзышьҭра зуҭаша астатиақәа, ма иҧсахтәхоит уи иагәылоу:

а/64 астатиа иаццатәхоит: – «Аҧснытәи АССР ареспублика еидгылак аҿынтә алцреи даеа республикак алалареи азин амоуп аҧсуа жәлар ргәаԥхарала;

б/70 астатиа 8сахтъуп – «Аҧснытәи АССР ҳәынтқарратә бызшәақәаны иамоуп аҧсшәеи аурыс бызшәеи»;

в/73 астатиа рееитәуп – «Аҧснытәи Автономтә Асоветтә Социалисттә республика шьақәгылоит Галтәи, Гәдоуҭатәи, Гәылрыҧшьтәи, Очамчыратәи, Аҟәатәи араионқәа, ақалақьқәа – Аҟәа, Гагра, Ҭкәарчал рыла.

– Сықәгылар ҟалома? – хаҵак, инапы дҩаханы ишикыз, азал агәҭаны дҩагылеит. – Уахатәи аизара хшәырпар даара ииашахмызт. Зегь раҵкыс сгәы иаахәаз: иахьа акьыԥхь абеит Аконституциа ҽыц апроект, шәара уи ахцәажәара шәеазыҟаҵаны шәтәоуп. Ҳаизара даара сеигәырҕьоит. Саргьы исҭахыуп апроект аҿы иарбоу астатиақәа рееизарц, – иҳәан, Леуанти ииирбақәаз арееирақәа акакала иааиқәиԥхьазеит.

Уи иашьҭахь ажәа иаҳәоз астатиақәа зыпсахтәыз хәа аҿыцгақәа иааргоз рыпсҭазаара иагәылган. Леуанти иидыруаз ахаҵәа рацәан, уа иҩызцәагьы маҷмызт, – Кьетиа Гарик, Дауҭиа Валера, Чыгәбар Леонид, азыш Цәышба Сергеи, Цыхьычба Лерик, аҭаҳмада Дбар Фыка. Аамҭа анизааи, аиҳабыра рыхьзала, Латариа Иура даақәгылеит. Уи иинтеллигент ҧшра ухнахуан. Азәы игәы иалсра дашьҭамызт. Аеропорт аиҳабыс даман, дамхны даарган, аобком азеиҧш еиҿкааратә ҟәша дахьахадыргылаз аусура акырза ицәыуадаҩын. Згәы ҧшқаз ауаҩы араҟа иҭыпзамызт. Аха ус иаҭахын анырхәа, мап изымкит, ҽыц игәы ҳалалра иииаин.

– Ҳазну ашықәс мзқәак рыла ҳазхьымзаз аусқәа даара ирацәаны аамҭа ицәыԥнагеит. Урҭ зегьы хшыҩзышьҭра рызууп, излауала мҩақәцара роуит. Иахьа шәеизара аҵакы бзиа

аҭаны имҩоаԥысуеит. Аҳәара ҟаҳԥоит абра еицу убасԥәкьа, аԥакы ҳаракы аҭаны, шәрызнеирц аиҿкаарақәа, анаплакқәа уҳәа рҿы имҩоаԥысраны иҟоу Аконституциа ҿыц апроект ахцәажәара.

– Аҳәара ҟасԥоит, – уи иашьҭахь ҿыц дҩоагылеит Сергеи Цәышба, – апартеиҿкаарақәа рҿеиԥш, жәлар реизарақәа рҿгьы Аконституциа апроект ахцәажәара азин ҳаурц.

– Сара иаԥсаны исԥхьазоит, – Леуанти иаҳауан даеазәы ибжьы, – ҳгәаанагара Аԥснытәи АССР Иреиҳазоу Асовет изаамҭанытәым IX асессиа аҿынза инарыгзарц гагратәи адепутатцәа Агырба Заур, Барцыц Кристина, Бганба Лили, Ҷачулиа Борис.

Даеа ус дук иалахәыз ргәалаҟазаара рыманы, ауаа дәылԥуан, агәарԥ аҿынтә алашьцара реалак еилыԥуан, иқәԥәиуаз амашьынақәа раԥхьаҟа изхырхарҭаз рылашара рацәан. Асценаҿынтә аиҳабыра лалбааныа, Леуанти уа дықәгылан. Иара абарҧа данаацагылоз, абжеиҳараҩык еилыԥхьан. Амҩахь иаҳа ирацәан. Аԥыхәтәантәиқәа дрыланы, дынҭыцын, аҩныҟа иҿынеихеит. Дахьынхоз харазамызт. Агәарбжьарала данааи, амаԥурҭаҿ алашара аиркын, иқьаад нықәиҵеит.

Рҿахәы рҳәарц знапы ианырԥаз адепутатцәа х-ҩык Гагра ақалақьи Аԥсны ареспубликеи рҿы иҳаракыз аҭыԥқәа ааныҳкылоз уаапсыран. Жәлар рызҿлымҳара зхьчашаз уаамызт, реиҳабацәа ирҳәарызи ҳәа рҿы иҭаԥшуаз ракәын. Ус иҟан аҭагылазаашьа. Аиҳабыра иргәамԥхоз рзыҳәомызт, русурақәа иаарымырхыр, рдепутатра акгьы иаԥсахомызт. Аԥшьбатәи – дыҩон ҧхәысын, дколнхаҩын, дзаԥхьомызт, дзыҩуамызт, лҵара азбахә усгьы иаҳҳәомызт. Аҭаҭын бзианы иаалрыхуан азы, ддепутатын. Асессиақәа рҿы, анапышьҭхра аныҟаз, лнапы дҩоахон. Адепутатраз збжьы лызҭаз рызҿымҳара зхьчоз лакәзамызт. Нас ирхылаԥшрыдаз ажәлар?

Имҩоаԥигаз аизара аҿахәы зҳәашаз ашәкәы аиқәыршәара иеазикит аухаҵәкьа. Зны иантатәын ихы иҭагьежьуаз, нас ихиҩооаларын. Адырҩоаены усура дцар акәхон, аамҭа изҭадаз. Уи ашәкәы аобком аҿы ирытатәхон, хылаԥшра рзазымургьы, ус еиԥш иҟоу ашәкәы шроуз рхы-ргәы иҭазарц. Амала убас ала рус мҩак аиурын ҳәа дгәыгзомызт иара. Аконституциа ҿыц апроект иазкны даеа жәлар реизарак ҟамларгьы алшон, аха апартеиҿкаарақәа рахь апартиа иаламгьы нарышьҭрын, ауаа даеаԥьара имеизарц. Апартиа иалази иаламзи аԥсуаа еиднагалақәар, цыҭ-ҩык ҟаларын аизарақәа рҿы, имшәа-имырҳа, имԥхамшьа ирҭахыз рҳәарц. Уаҟа ирҳәашаз азы убри аухатәи аизара мҩакәҵаган.

– Усыцхраарц сҭахыуп, – адырҩоаены, аиҭакра ҟалааныа ҳәа дымԥшзакәа, азәы ашә ааиртит. Леуанти дыҩдәылҵит, ахәыҷқәа дрылабжьашәа. – Аконститциаз аизара иалагарц агьрыгым, ажәалагалақәа цқьа исзыҟамҵар ҳәа сшәоит, иантаны исыҭа!

Ас ианаааиуаз Леуанти аиҭакра ҟалааныагьы ирԥшзомызт, изгәаар ҳәа дшәон. Агәынамзара рызцәырҵуа рҿанынархалак, ауаа рыгәҭа аусура ицәыуадаҩохон. Арахь ахәыҷқәа «ауу» рыхга ианеилалоз ыҟан. Аха ас изаааиуаз азәык-ҩыцьак ракәзамызт. Уажәы дзыдгылаз данцаҵәкьа, даеазныкашә еиҭасуан. Аԥыхәтәан иааиз Ҷлиа Давлеҭ иакәын, Анцәа иҧьшьахартә, уи ари азцаараҿ алабжьара иҭахзамызт.

– Аиҿкаарақәа рҿы аизарақәа ирылагахьеит, – иҳәеит Давлеҭ. – Ҳаҷкәынцәа Аԥсны астатус аиураз иқәпоит. Егьырҭ араионқәа рҿы аҭагылазаашьа зеиԥшроу аилкааз Аҟәа ҳцар цәгьамызт.

– Ҳазго ҳамоу?

– Дсыԥшаахьеит. Дыԥшуп.

18

Анхарҭақәа уахьынарылаԥшуаз, уҭра-сытрақәак аус рыдулан акәымзар, амхҟәа кьыс рымамызт азы, ара иалымиааз азәы арҭ нхара рҭахымызт игәахәрын. Ус иагьа иҟазаргьы, амхҟәа рыцқьан, ацәаҕәара иазхианы. Иагьа умҳәан, амшҟәа каххаа аусура иазкызаргьы, анышәаԥшьра ацәаакыра ацан. Иаҳа иахьбарақәаз иқәаарыхуаз адгьыл рдыруан, аеазырхиарақәа ирҿын. Рыцәматәа еиқәшәан, уҭк ацәкәа азәырҩоы ирыман, макьана

ашьхаҟа икамцазакәа. Лаԥарамза анԥәара шьҭа жәабаҟа мшы ракәын иагыз, ауаа зызԥшызишь ҳәа уаахәыцрын, аха уи ҽатәла акәын рҳәон, жәытәла уи алагазижьҭеи макьана мшқәак цуан, лаԥарамза аҽатә рашәарамза азбжарак инеиуан. Батыри Џьанари аусура реазырхианы итәан, амала иццакуамызт. Изҭагылаз аамҭагьы еилыхарак азы, рус уамак рнапы акуамызт умҳәозар.

– Уа шьыжьбзиақәа! – зыжәқәа наԥхьацаны иаахынҳәуаз Жьакәа иаақәгьежьымҭаз арԥарцәа ааиқәшәеит, даргьы еихырхәаны рнапы ааимырдеит. – Аҩныҟа шәсызлеир бзиа ишызбо жәдыруандаз! Сыԥсаныс!

– Жьакәа, усура ҳаццакуеит акәымзар, учеиԥьыка аҳаҭыр ҳамбо ҳаҟазма, – иҳәеит Батыр.

– Убеиахааит! – ҽааиҭит Џьанар.

– Уаха шәаныхынҳәуа сшәызԥшуп, ус акәзар.

– Ҳшақәшәо ҳаздырзом, заа ҽазыҟаԥарак уаламган.

– Ҽазыҟаԥарас иуҭахыузеи, Батырхеит, сара еснагь сазыҟаԥоуп. Ишәсыржәызи ишәеасԥази рыла сааиуеит, уаҳа сгәы аазырҽыхои. Жәабжкгьы аасашәымҳәари!

– Иуаҳҳәаша ҳамаԥәкьоуп, Жьакәа. Аконституциақәа ирышықәсоуп сынтәа, иумдыруеи. Ҳаргьы Азакәан Хада ҽыцкгьы ҳадаҳкылап ҳәа ҳаҽыми. Иацы Бзыпҭа аизара ҳаман.

– Ҳаи, сшәыкәахшахааит, Батырхеит! Уаха шәысзааир – даара сгәы ҟашәԥон. Ахаԥа ичыс шәзеиԥәахазаргьы, уажәы аԥшәмаԥҳәыс аҩны дыҟоуп. Џьара дсыцәԥааныза, шәысзааи!

– Ҳшақәшәо аабап, – Батыр иихәац иҳәон, Жьакәа игәы нирхар ҳәа дшәон акәымзар, уи ичеиԥьыка аҳаҭыр еснагь ара ибжьаз арҭ ирзышьҭхуазма.

– Аамҭа шәԥшаа, аамҭа! – Жьакәа, игәашә ахь иҽынеихааныза, игәыла иқәҽиҭит: – Уа Шагьан! Уааи уаанда еицаҳкып!

– Макьана исылшом.

– Нас ианбаукуа? Уаха сырахә, шьҭахьҟа рҽаархар, рхы хырҳәҳәаны, ааида иазааигәоу ушәырԥла ирыцрыхаштеи.

– Маҷк сгәы рахәым, умбои.

– Ҳаи, уаргьы саргьхандаз, цәгьала ҳашԥажәуеи, ҳус ҳамаздо дҳамазамкәа, – Жьакәа дахьымырмыруаз ибжьы арԥарцәа ираҳауан. – Уара ма зҭабкгьы духылымци, аха…

Батыри Џьанари леиуан имццакзакәа, заа идәылцыз русура иагхазомызт. Џьанар иҽы ҭабон, ихьыз изымдыруа. Дахьҽажәкуаз иҩыза ицәизон, амҩан зык убарҭамызт, доусы ргәарԥқәа рҽы акран рызҭагылан, уахь аҭалара иигәы азыхәомызт, дышиашаз аԥсшьарҭаҽ длеир иҭахын. Уа дшыназаԥәкьаз, изхара азы хьшәашәа ижәит, ҳамҭанык дагьаатынчхеит, аԥхзы шааиқәнатәазгьы. Батыри иареи анааицрыц, ашьҭаԥарҭаҽ днеин, ирҭахқәаз ишан, иуаҭах днықәоналан, азхаз игылаз адиван жәытә днықәтәеит. Дкарауарахазшәа ихы ибон, днықәиеит. Ибла нцәынтааит. Ус дахьынзашьҭаз здыруадаз, ашә наҟтәиала ишынаснасызцәкьа, даацәырҳан, дҩықәтәеит. Аиҳабы имазаныҟәгаҩ ҽыц лакәын. Зны аусураз ирыҳәаз дахьырзаамгаз инаԥганы, Важьа иара иҭынхак аусура лимҭеи.

– Адиректор Аҟәа дцоит, аекспедитор диманы. Шәара ишәҭахыу ааргарц ргәы иҭоуп. Ацхырааразбатыри уареи шәиццар иҭахыуп.

– Ҳара иҳалеихи, иаҳҭахқәаз ашәкәаҽы иаҳмырбеи?

– Иихәаз сымҳәеи, егьирхь иҟашәԥақәаз сара иалыздраи.

– Бзиоуп нас, – Џьанар дақәшаҳаҭымхакәа иҟаиԥарызи.

– Убри анаҩсан: аԥсшьацәа шьыбжьхьафараз ианааилдыргалак, аизара мҩаԥгахоит, Аконституциа ҽыц апроект ахцәажәараз.

Џьанар иҽы ааизәзәан, дааилкказшәа ихы ибеит, ус имазамкәа маҷк данаатәа. Шьҭа Аҟәанза ацара илшарызшәа даазхәыцит. Даеазны ианиԥхьа, уи азы аеԥныхәагьы ирҭеит, дыҩдәылԥын, Батыр дызҭатәахьаз а-«Волга» дынҭалеит. Аԥсҟы зкыз днаиватәеит Важьа. Ашьҭахь ҩыџьа ишырҭахыз иҭатәан. Амашьына ыкәхысаа ицон, реидарамҩангага Аҟәа

иԥеихьан азы. Уи дацын аекспедитор. Баҭыри Џьанари уажәгьы ирзеилымкаацызт рдиректор иманы дызхаауаз. Аекспедитор дычмазаԥызар, ииаргашаз алԥшааразацхыраара аҭахызар, – акы иамусын.

Аҟәа иахьԥеиз рмашьына шьҭахьҟа ишылдәыԥәлара, аидара шьҭыхны, игылан. Аекспедитор дыԥшын, иеиҳабы дышԥеиуаз идыруан азы. Ашәҟәы ианырцахьаз зегьы ыҟазар Баҭыри Џьанари игәарҭарц нарыдиҷан, Важьа аусҳәарҭахь дныԥоналеит. Арԥарцәа абгьыц аагәарҭеит, уа иан ын аекспедитор иоуз, уажәы изымгаз азы, адырԥаены дауан. Аидарамԥангага аҿыланахеит. Арԥарцәа раамҭа ахьыбжьазуаз ргәы иалан. Џьанар игәамбзиара изацлан, ашоура изымчҳауа, ашәшьыра дыҷагылан, Важьа данлыбаауаз.

– Угәы бзиами? – уи уажәы акәын цқьа Џьанар даниҿаԥшуаз.

– Ааи, маҷк сеиқәшәам.

– Издыруеит иухьыз, амла уакит, – иҳәеит Важьа, арҭ џьара иртәарц итахны, аҿытга аниоу.

– Мамоу, уи акәзам.

– Иагьумҳәан! Иухьыз здыруеит, – Важьа амашьына дынҭалеит, егьырҭгьы анаашьҭала, аныҟәцаԥ дыԥшуазма. – Иахьабалак аԥсуа Аконституциа ҿыц апроект ауп излацәажәо, – иҳәеит аиҳабы амԥан. – Итбааy азинқәа Аԥсны иаиурц иҟоуп. Ҳаргьы ҳаизара ҳагымхандаз! – аниҳәа, иашьҭахь итатәаз неиҿаԥшы-ааиҿаԥшит, уи иацәхирҟьарц ииаигазар ҳәа ишәаны. – Амилаҭ рацәа ахьеилоу аиԥызара шәцәымзроуп аус злоу. Егьирахь ишәҭахыу зегьы шәоуеит. Абра уаангыли! – инаидицеит уи иныҟәцаԥ, Ешыра аԥацхаҿ ианааза.

– Ус аизара ҳагшәырхоитеи! – ихаҭа убри дамеилаҳарц адырра иитозшәа, Баҭыр ибжьы мырхьаацәакәа аҿааирхеит.

– Иуҳәо закәи, схаҭа уа сыҟамзар ҟалома, – Важьа амашьына дҭыцуан, – сааныза шәааԥшы ҳәа расҳәеитеи.

Уи ицыз рых-ԥык а-«Волга» иаатыцын, рмашьына зыԥәгылаз хыбын, ацаҟа илалбааит. Араҟа иахьабалак ҭхаԥьырҭан, – азкнаҳа зҭаееоз ацаҟьа агәаԥа инаркны, амашьынақәа зыԥәгылаз ацаҟа, нас хазы аԥацха гылан. Важьа иаҳа игәаԥхеит ԥаҟа, уаҟа боксԥәазшәа, ԥшь-ԥы, ԥшь-ԥы ртәарҭақәа кҿаҟацан. Рхәы бзианы ииаргарц рнапы ианиҷан, ԥ-шампан ԥык дрыҳәеит. Длахҿыхцәан. Дцо-дауа иажәа иналеиҷон Аԥсны Аконститциа ҿыц апроект зегь раԥхьа аԥсуаа рзы акыр шаҷанакуаз.

– Ҳара Аԥсны ҳанхоит. Адгьыл маҷуп, аха ибеиоуп. Жәлар рацәа реиԥызара ацак ду амоуп. Цҭәа рыбжьамлароуп. Ажәларқәа рнапы еикәырша аус ахьынзаруа, Аԥсны аԥеиԥш заманахоит, аԥсуаа ракәзар – ишыҟаз еиҧзаауеит. Шәареи сареи акыр еимаҳкҟәахьеит, Аԥсны зеиԥшрахаша азбахә ала. Џьара сара сиашамзар ҟалоит, џьара – шәара, аха ҳазқәынхо адгьыл ҭынч мԥак ианызар ҳҭахыуп, абзиарақәа агымзааит! Иеиҧьу шәыԥсадгьыл шәагымзааит!

Иатәаца анижә, мцхәы мҳәакәа, даргьы иржәит, аныҟәцаԥ ида. Ихааза иҟацаз ачыс унацәа адуфаларын, амала Џьанар игәы ишамгозгьы мчыла даҿын, дызцыз рҿаца ирцәгьар ҳәа дшәаны. Иара усгьы иԥызцәа раҟара изымфакәа, ихәы дԥахытит. Хыхь ианԥыкәна, итагылазаашьа рдырызшәа, иццакуамызт, инықәгыла-аақәгылашәа Амра цқьа иахьханамырԥшылоз амшын ахь рхы хан. Амашьына инҭаланы рҿаныларха, Важьа алафҳәареи ажәабжь ҳәареи ааникыломызт. Баҭыри аныҟәцаԥои ччон, Џьанар мчыла дҿаԥхаҿаччо дыԥшуан, итагылазаашьа рзеилымкаартә.

– Батоно Важьа! – адкыларҭаҿ дыԥшын амазаныҟәгаԥ. – Апартеизара шәызԥшуп азал аҿы.

– Убра ҳзықәымгыло ҳҟаицарц даҿын ҳәа сыҟоуп, – Баҭыр Џьанар дааизхьаԥшит.

– Уажәытәкьа ҳамцои, – Важьа даахьаҳәын, уахь иҿынеихеит, ицызгьы наишьҭаларц. – Шәтәақәа! – зегь шыԥоаихатцгылаз ибаанза, аиҳабыра рҭыԥ ахь дымнеизеит, нас илаиртәан, иаргьы итыԥ ааникылеит.

Апартеиҿкаара амазаныҟәгаԥ аизара аалыртын, ахантәаԥыс Важьа икандидатура ныҟалҷан, рнапқәа анԥышьҭырх, ажәа аиҳабы инаилҭан, днатәеит. Нас лара лакәхын

ажәахә ҟазцахуаз. Иқәгылоз апроект шыбзиаз ала иҟыжәбыжәуан. Баҭыр иԥсахы шеибакуазгьы, ажәак ихәылшәомызт. Џьанар, аизара иалгандаз ҳәа, аԥхзы илԥуан. Уаҳа ирҭахыз рзымҳәазакәа, реизара нцәарц агьагмызт, Баҭыр дѡаҵкьарц дѡеихон, нас иеааирҭынчуан. Аҵыхәтәан игәаҕьын, дѡагылеит, аха, иажәа хьыла иԥиҟарц аҳәарагьы ҟамҵакәа, иаԥхьа аҵәажәара далагахьан Шьына.

– Сгәаныла, Аконституциа ҽыц иарбазар ахәҭоуп Аԥснытәи АССР республикак аҽынтә даеа республикак ахь аиасра азин амазарц.

– Сара исзеилкааум, – Важьа иаҳауаз шизымчҳауаз ицәхыжжылон, – шәарҭ шәҭагылазаашьа убаскатәи иееимкәан иҟоума, Қырҭтәыла алԥра заҵәык шәыҽнахыртә?

– Усцәкьа сымҳәазеит, аха ус еиԥш астатус Аԥсны иамамзар, ахақәитрахь мѡак амазамкәа инхоит. Ус амакра аҭахыума, сара сгәаанагара алазгалоит, иҟамлазои?

– Ишпаҟамло, уи уара узин ауми, – Важьа иихәарыз цқьа дақәшәомызт.

Шьына?! Баҭыр ак иҳәаргьы, ҵак имамызшәа даақәхеит. Маза ма аргама ԥьара ианцоз иаланыҟәицарц амашьына хәыҷы змаз ҳәа иалырхыз Шьына ҭынч игәы ҭабылуазаарын, дызцыз цқьа дырбомызт акәымзар. Иѡызцәа рызҽымҭуазшәа аниба, иҽихырц ихала дгылеит. Нас ладеи-ѡадеи рбжьқәа еиларԥсеит, иара ицәыригаз ажәалагала ишадгылоз ала, уи акәындаз, аҳәынтқарратә бызшәақәа ақырҭшәа ахьрылаз шырҭахымыз аацәырыргеит, ареспублика анапаҵаҟа иҟаз ақалақьқәа Аԥснытәи АССР анапаҵаҟа иҟаларц ажәа аларгалон.

– Сара исзеилкааум, – зыдҵа ззынамыгзоз иԥшра иаҳа иааихәон Важьа дахьтәаз, – абра итәоу зегьы убасцәкьа шәхәыцуама? Батоно Баҭыр! Џьанар! Шәарҭгьы убасцәкьа иҟоу ажәалагала шәымоуп ҳәа сгәыҷуам, зҽышәымҭуеи?

– Ирҳәаз азымхакәа, сара сгәаанагара заҵәык агзар, – иԥшра ихыгга дѡагылеит Џьанар, – Аԥсны ахақәитра амазар стахыуп. Уи Аконституциа иарбамзар – иалаҳхи иара?

– Аконституциа аԥсуаа рнапы ҽазҳәаша Закәан Хаданы иҟамлароуп, – зшьапы зыцырхыз Важьа дзыкәтәаз иҟәардә иԥиҟьарц, дѡагылеит Баҭыр. – Уи иарбазароуп ҳара абри ашәышықәса алагамҭа инаркны ҳзызгәаҟуа ахьыԥшымра зҳәаша астатиа. Ҳхала ҳҽиауазароуп, акәымзар ԥьоукы ҳдырҽиауашәа ҟаҵаны, иҳамоу абеиарақәа зегьы акакала иҳамырхуа рҽынархар, еихаҳара змауа ацәашьы еиԥш, ҳнеикәазтуеит мышкы зны. Қарҭаа убри ауп ирҭахыу. Шәаргьы дара шәрыдгылома? – уи ихы Важьа иқәкын. – Ус акәымзар, ҳастатус азы шәҳацықәпа! Ҳаимѡалаҵәамзар – иаартны иҳәатәуп.

– Шәажәалагалақәа апротокол иарбахоит, иахьахәҭоу идәыкәцахоит. Аизара аркыуп ҳәа испхьазоит, – Важьа дѡагылан, адәылцырҭахь днеихеит. Ражәалагалақәа апротокол иаирбарын, иахьахәҭаз идәыкәицарын, уа ииааҳәны ишахәамԥшуаз, агьшалрымхуаз идыруан, аха иара дзыцәшәоз ажәлар ргәаанагара еиԥшны иахьцәырыргаз акәын. Уи иалԥшаз азгәаҭара уадаѡзан.

– Ҳаи, иҳазгәамҭазоз Шьына иҟаицаз убо?! – Баҭыр уи дҵьеишьон, Џьанари иареи аѡныҟа амѡа ианангыла. – Иара иашьтахь иқәшаҳаҭны уаѡы дѡамгылар ҳәагьы дымшәеит.

Хьшәашәарахаԥхьаза Џьанар маҷ-маҷ доунажьтуан. Уамак ихы дақәымчуамызт, амѡа дахьаныз. Цытк ианыѡаскьа, ирласны дааԥсарызшәа, цәаныррак иман. Жьакәа инхарҭаҽ ианыѡазоз, иԥсы ааитеикыргьы цәгьа ибомызт. Шагьан иаандахь днеиуан Жьакәа ихаҭа, игәарԥ даатыцны. Игәыла наҟтәи ибаҳча дҭагылан, кардонқәаки газеҭқәаки кны. Убарҭ рыла иаанда ана-ара иҵьгәон, арахә рылаԥш хикырц дашьтазшәа.

– Уа Шагаьан!

– Ҳаи, ҳа-ҳаи!

– Уморахә мызааит! Узҽу закәызеи, сырахә агазеҭ иаԥхьо ԥьушьома?

– Ных, аандас иукуа егьыҟам, аха ууанда суркуеит ҳәа уаҽуп, – Жьакәа даақәгьежьит, иаауаз зустқәаз аниба. – Шәанаԥьалбеит, еснагь сычмазаѡуп иҳәоит, хәшәык имжәзацт, дуртәар – саԥкыс ифоит, ижәуеит. Асцәкьа аашьара убахьоу! Иаб даара дхандеиуан, иныҟаицаз Шагьан даанагоит, аха унапы злоумкыз ажәуеит. Аҳы, аѡныҟа шәааироуп!

– Ћаи, Жьакәа! Уахь ҳнеиуа ҳаҟазам, – Батыр дымнеирц иақәкны иман уҳәартә аҧшра ааихәеит.

– Ус сзыжәумын! Жәабжьқәак шәыманы шәшаауа збоит.

Батыр уамашәа ибон згәарҧ инҵалаз Жьакәа Џьанар уахь анеира дшазхиаз аниба шакәыз иара ихата ишьаҿа анынеихигаз. Урҭ Батыр днарышьҭалеит. Иаадәылҧыз аҧшәмаҧҳәыс аҧсшәа ларҳәан, Батыр иаразнак хаҵеи ҧхәыси ргәы ҿаниҵеит арҧарцәа уамак ишзаанымхоз, ачеиҧьыка рхиарала ихадмырҟьацәарц. Дара ихадырҟьацәаны иҟарцарызи, аҧшәма иҳәан еиҧш, усгьы уахыла акрырфон азы, абыста уны иақәгылан, уажәааны ашә еилата рыгмызт, шәхақәак еснагь ирѡан, азынра иааҭысуаны, ацыфаз иишьыз ашьтәа кәац рѡа уажәгьы иман, асызбал аҧҳәаса ҿа иалхын, – нас сасцәа гәарҭак злеибашаз афатә далаҟан, ихарҟьацәаны иҟаиҵарыз.

Иара изы ихьааз уи акәзамызт. Ҭаха изымҭоз – ицо иаауа ирҳәоз ажәабжь ҿыцқәа иашаҵәкьазу ма ихарҟьацәаны иалаҵәажәозу? Дырзызырѡуан, еиҳаразак Батыр иакәын ицәажәоз, ирбаз-ираҳаз ашьапаҵата, анапаҵата еитеиҳәарц, аҧшәма ихата дтитцаауан, хәыц-хәыц зегь еиликаарц. Инабжьаршәны ныҳәаҿақәак ааникылон, изжәуаз Батыр, иблахаҵ ыргьежьны, ицегь дирпатарц даҿызшәа. Арҧыс аѡы илсзомызт, зынзак иҿаимыршьзар, аха аҧшәма дзызцаауаз аҭак бзианы иҟаимцар ҟалозма. Џьанар ѡбаҟа-хцаҟа ҵәыца аник, макьана ишиҧырхагамхацызгьы, изеицәахар ҳәа дшәаны, иҧсы ишьарц дызталаз агәарҧ ахь дцәырцын, аҵла ицаҟаҵаз арымз дахьныкәтәаз убас иҧсыршьаган, иѡыза макьана аишәа дахыцырц итахзамызт.

Ҵыхәаҧцәара змамз усгьы агьыҟамызт, аҧшәмацәа ицны, Батыр данаадәылҧ, рнапкәа зык нақәыртәан, арҧарцәа амѡа иқәлеит иаатымгылазакәа, шьта аамта цахьан азы.

– Џьанар, уеиҕьхоу уеицәахоу аасоуҳәар? – акыр иѡаскьахьан, Батыр данцаауаз.

– Аѡны сѡеиртә сыҟоуп.

– Ухәмаруоу ус иҿеимкәан угәубзиара ыҟоу?

– Уара угәы ишҧаанаго?

– Уанаҵьалбеит, ҳаханы аѡада ҳабацо, иулымшозар ахәшәтәырҭахь ҳаихапеи, – Батыр даагьаатгылеит. – Ҳусураҿ ахәшәтәѡцәа удҳмырбарызи.

– Урҭ аҧсшьаҵәа рзоуп изыҟоу, ичмазаѡыҵәкьоу ихьуа рзеилкаауама.

– Иумузеитеи.

– Арахь уаала! Уамак смыхьит. Сеиҕьушәа схы збоит.

– Џыхьа Жьакәа иѡы узеицәахеит, аха уажәы иузыҳалалхааит!

– Жьакәа иѡы зѡыдоуп, акәымзар уаргьы иуҧырхагахон, аха сара испырхагахартә акы салаҟоуп, умбои. Аѡныка ҳлеип! Умѡахыц!

– Иагьҧхашьароупеи, – ацәылашьцара далпшны Астанда агәарҧ дыкәибаауаар итахын Батыр, арахь уака уаѡ дыкамызт. – Убеиахааит!

Алашара ахьаркыз амаҵурта ани аҧхаи шыѡназ ѡашьомызт, Џьанар изпшны. Батыр игәы ахьыбылуа давсуан ари анхарта. Убасҟатәи илаҧш ахын, заҟа ҵла гылаз, иарбан шәырцлаз, аҿақәа еитаҳаз, урҭ ирзалхыз иарбан тыпыз, – зегь идыруан. Уахгьы-еынгьы абри ашта дтагьежьуан азгабцәа иреиҕьыз. Шьта дыпҳәызбахахьан. Лхата дзеиҧшраз, лыбла иаҧштәыз, лцынца иашаз, лыцламҳәа лхаҿы ишанаалоз, лыхәда паз, лыхцәы аиқәцашьақәа иреиҕьыз лхата усцәкьа илыздыруамызт, лхала лыешеиҿылкаауазгьы, иара ибла ишыхгылаз еиҧш. Данбеибарыз лара убасҟан дыззаигәахоз инхарҭаҿ? Уи амш ааигәахара ихала дазгәаҟуан, наҟ днахозшәа лара лгәы ишаанагозгьы. Аха, иқәра ахьнеихьаз ала, иаҳа итышәынтәалан дхәыцуан, дылхыццакцәар ирызхамыртәаашаз цәызк роурызшәа дахәаҧшуан. Зегь аамтак аамтак рзыпҵәан.

Игәарҧ данынҵашыла, аѡны азааигәара, алашьцараҿ ицәыцагылаз амашьына аниба, Мамсыр дшыртааз идырит. Аѡныка алеира даҳәомызт, аиашаз, убри ацәанырра шааизцәырцыз иныруан.. Урыстәыла иашьа дахьынзыҟаз реицәыхарара изгәатазомызт. Знык даандаз ҳәа дизгәаҟуан. Егьи дшынҵаацәараз иаб инхарта датаалон, гәыргьаран дахьынзыҟаз, дцаргьы итахзамызт. Иашьа иҧсдагьыл ахь даарц шиҭахыз аниаҳа, иакара

ицлазшәа, дҭәы-дыцха ихы ибон, ихынҳәра излаилшоз ала дацхрааит. Уи дааижьҭеи мзқәак ракәын иҵуаз, иаразнак иааԥшит иԥадгьыли иареи шеиҵәыхарахаз, ус анакәха, дызлыцыз аҭаацәареи иареи еизааигәамызт, уи ибон Баҭыр, ран урҭқәа лныруамызт макьана аха. Уахь ус имазамкәан, Баҭыр арахә ахьҭакыз днеит. Ааигәа иҟаиҵаз алашара наиркын, ажәқәеи аҳәарақәеи рҭыԥ ишықәыз аагәеиҭеит, есуаха ас ҟаиҵалозшәа. Акәтыцраҿ днеин, ашә шаркыз ибеит. Алашара ирцәан, даахынҳәит. Азы ахьааиуаз днеин, инапқәа бзиа ирбаазан, иааиҿишьит. Ас адәы дабанзықәзаауаз, аѡныҟа дымлеикәа, – уахь иҿынеихеит.

– Асҟаамҭа уанызмыба, ак ухьыз ԥьысшьан, – Мамсыр уи дѡеихаҵгылазшәа иуит.

– Аамҭа ус инеихьоума, уажәоуп анааилахәлеи.

– Аиашаз, ас уаап ҳәагьы сҟамлазеит.

– Сабацарыз смаакәа?

– Гагра уцазар сгәахәын.

– Уа иҟалеи?

– Есуаха уахь шәцалоит. Уахагьы уцозар сгәахәын.

– Ак аныҟоу ҳамцои. Уаха еизарак ыҟоуп ҳәа смаҳацт.

– Иацы Бзыԥҭа уҟамзи?

– Ааи. Аконституциа апроект ҿыц ҳалацәажәон.

– Гагра рус дара ирызбап, шәара шәеызрылажәгалои?

– Уара уцан-уаан, убас уҳәоит. Ҳееиҟәаҳшартә храцәоума.

– Шәара шәеиҿкараҿ шәаламцәажәо, Бҭыԥҭа шәцаны, усс ишәымеи.

– Араагьы ҳалацәажәеит.

– Нас ишәҳәеи?

– Уамашәа иубартә, анахьгьы арахьгьы иаҳҳәаз еиқәшәеит.

– Уи ауми – еиԥшны шәеицхәыцуеит. Узшьҭоу ууарҟәаҵны, аѡнаҭа еиҿукаар!

– Еиҿкаамкәан иубеи?

– Ҳан илылшом, цхьаҟа ак шыҟоу лбааныа, лус лнапы акуам.

– Ус умҳәан! – дтынчын ан, иаҕьцәаны иахьцәажәоз шылцәымҭызгьы.

– Агьуалҳәом, аха цҳәыс дшааугара узымдырзои, шьҭа ухәҷума?

– Нан дахьтәоу убас умцәажәар ҟамлазои? – Баҭыр иаҳауаз цьеишьаҵәкьон.

– Иаҳзои, ҳашьҭахь макьана агьыҟамзар.

– Иауеи изыҟам? Уара уеицаѡоы уҟами.

– Сара саб иѡны саҿыцхьеит.

– Уаҿыцынгьы ҳаздыруам, аҵара сцоит уҳәан, уахьцаз уҟьалахеит.

– Иуцәажәашьоуи?!

– Умҟьалахазар, сара макьана сзаҵәуп, иубоит, уаб иѡны уахымзааua, аѡныҟа умгьежьи, Анцәа иԥьашьахәхартә! Арахь ишәзааго аԥҳәыс шәыбла дабазомеи ас иҟьалахо. Амала аѡны инхаз шәеихеиҳарц шәҭахыуп. Аѡнду абара цәгьоуп. Ахьзи ахьымзҕи узышьҭхуазар, уаа, унха, сара сцоит ҟьалара.

– Ушцәажәо умбои, ушцәажәо!

– Иҟоу уасҳәап: сара сус сара исусуп. Ишыстахыу исызбап. Амцхә алацәажәара заҭахи. Уара уантаацәарахоз, сара усмазцаазаргьы, уан улазцааy? Уи зугәаламшәои? Ишаҳтахымз ауми уускәа шеиҿукааз.

– Сара усцәымҭны аума сызулацәажәо?

– Ус сымҳәазеит, аха ахақәитра, уара ишуҭахыз еиԥш, саргьы истахыуп. Аха, ахақәитра сашьҭаланы, уара уаҟара сыбналазар убоит.

– Иуҳәақәо закәи, уара?

– Исҳәахуеи, истаххар, абыржәы ақалақь аҿы слеиуеит, уаҭахк сԥшаауеит, усура салагоит, нас нхарҭа бзиак сақәшәарын. Аха хьаақәак сымоуп азоуп саб иѡны сзахыу,

аколнхара атәра схьынҳалар ҳәа сышшәогьы, усураҳәа аԥшаҳәанза слыбаауеит, капеик сырҳарц.

– Аколнхара атәра ҳәа иуҳәо азәы иумырҳан!

– Ишәаҳар шәҭахым, аха ус иҟоуп азоуп, ианшәааз зегьы шәзыбналаз. Аколнхара зхьынҳалаша аѡны дааиргьы сҭахым, иаахцәаны иуасҳәап.

– Ақытаҿ иааугар иуҭахыда нас?

– Убри ауми ухы уазхәыцыртә уаргьы уҟазцаз. Акәымзар аргылаѡцәа рдинастиа уаиузма? Ма аргылараҿ изырдыдышаз уск наугзама? Еиҳабыра ҭыпк ануоу, унапы злакыз ухашҭу?

– Уара ииазааз уреиуазаап.

– Иҟалап.

Баҭыр дындәылтцит. Ихы имхацәгьахазшәа ибон, аха иеирҭынчит, уахыла макьана ихьшәашәаз ашьха ҳауа анааиҿас. Иашьеи иареи еибырҳәаз ихаиршҭырц иҭахын, аха имала данаанха рцәажәара иаҳагьы еилыршәшәаны дазхәыцуан. Аԥсшьарамшқәа ианреиуамыз, даханы Мамсыр дзаарызи, акы даанамцазар? Иашьеитцбы цҳәыс дааигарц дилабжьарц мацара даарымызт, уи ныбжьаргылашәа далацәажәон, ма дҭаацәарахар иѡны дартәарын ҳәа дгәыҷуан акәымзар. Раб иѡнаҭа ахәшҭаара мырцәара далацәажәон, аха Мамсыр урҭқәа ихьаамзар ҟаларын, иаҳа игәыцхоз икариеира акәын. Агәамбзиара иахырҟьашәа дхынҳәит, аха дахьыҟаз акы иԥышькласзар ҳәа иаҳа агәра имамызт Баҭыр, избан акәзар уи дхынҳәызижьҭеи џьара ак илакьакьо уаѡы дибомызт, араатәи аҳауа убасҟатәи ихәарызма?

Амаҷурҭа уаҳа дыѡнамлакәа, Баҭыр иуаҭах ахь днеин, дышьҭалеит. Дааԥсаха дыҟамзи, Жьакәа иѡы хаагьы ихы иҭалахьан, дынҭаҳәахаа дыцәеит. Згәы иаамыхәашаз ак заҳазгьы диѡызамызт, цхызк ибазаргьы игәалашәомызт, убас ихы игәы ақәыбзианы, драҳаҭза данааԥш, шахьан, аҷарақәа ҷырҷыруан, иан заа иаулышьҭхьаз акәтқәа агәарԥ иқәын, арбағьқәа иреиҳаз ааида иқәгыланы ҿнатуан. Мамсыр имашьына, амотор аартны, акы даҿын, иидыруаз уск инап алеикызу здыруадаз аха, дԥышәырччон Баҭыр. Рдәыцқәламҭаз рхәы инадлыртәалеит. Ҿымҭзакәа ршьыжьхьа иалачон, ианындәылц Мамсыр имашьына аус ахьынзаируаз, Баҭыр агәашә аартны, нҭыц дыԥшын. Иеиҳабы амашьына анҭига, агәашә аркны, иашьа днаиватәеит. Рѡыԥьегь ҿыртуамызт, Џьанар инхарҭа илавалааза.

– Абра ууаҭгыли! – Баҭыр дыѡтыцын, ҿиҭит: – Џьанар!

– Баҭыр, аранза ууаи! – иаадәылкьаз Асҭанда лакәын.

– Ишәыхьи? – уи лаадәыдцшьала, игәы иаамыхәашаз шиаҳауаз мѡашьо, агәарԥ дынҭалеит.

– Џьанар деиҭачмазаѡхеит, – длыманы лашьа иуаҭах дныѡналеит, уа рангьы дтәан.

– Баҭыр, усура сызцазом, сшычмазаѡхаз роуҳәароуп, – иҳәеит Џьанар.

– Амцашоура умоума? – ихаҿы ахьыҟаԥшьцәаз Баҭыр игәаԥхомызт.

– Имоуп, иагьыҳаракыуп, – лашьа иҭак Асҭанда днаԥыѡлеит, уи амц иҳәар илзыриашазомызт азы.

– Иухьыз ҳәа иудыруеи?

– Цыхьа еиԥш ауп сшыҟоу.

– Ахәшәтәыртахь узгоит.

– Иаҭахзам.

– Мап умкын! Ас ушыҟоу ара усзааныжьзом. Агәашә аԥхьа Мамсыр машьынала дгылоуп, уажәыцәкьа сиацәажәоит. Асҭанда, дазыҟашәца, – дындәылкьеит иара. Данаахынҳәуаз Мамсыр дицын.

– Ҳашиашоу Аҟәа даагап, – Мамсыр инарабжьеигеит. – Ареспубликатә хәшәтәыртаҿ издырқәо ыҟоуп. Ус иаҳа иеиҷьзар ҳәа сгәы иаанагоит.

– Аеи, нан, – Надшьа дақәшаҳаҭын. – Амца дақәуцар дбылуамызт, ихьыз ҳаздырзом.

– Бымшәан, иаарласны дааҳгахуеит, – уи лгәы ҟаицон Баҭыр.

– Саргьы сшәыцны сцоит, – даакәгылеит Асҭанда.

– Бара бҵарахь бца! – иҳәеит Баҭыр. – Ирҳәо ҳара еилаҳкаап, дышьҭаҵатәхозар, зны санцо бзымгои. Иара деидышәкылеи!

19

Шылашьцахьагьы еицны Аҟәа иҩоеиз Леиуантии Давлеҭ Ԥлиеи мццакзакәа Игор иацәажәон, аҵыхәтәантәи дахьынхоз аҩоны азааигәара. Усҟан уи дзыҩоназ аҩоны авокзал аҿынтә амҩаду ахьааихыуҵәоз игылан. Зегь раԥхьа иеимаркуаз Аԥсны шынеибакәыз имҩақәызҵашаз мазалатәи гәыцк ахьыҟамыз акәын. Мазала аус аиҿкаара аинтеллигенциа ианакәызаалак иацәшәон. Азакәан аԥшра змаз аргама ускәа мҩаԥгалатәызар иаҳа иеиґьаршьон. Аха ус мацара иахьамуаз азакәымзи шәи ҩажәеи жәаха-ҩык рнапаҵаҩреи уи Москваҟа адәыкәҵареи мазала изеиҿкааз, алҵшәагьы заиуз. Маза ускәак еиҿкаазар зҭахыз маҷымзар ҟаларын, аха рхаҭақәа алахәзар рцәымԥын, ирцәыцыцыр иахьнанагоз здыруадаз. Ус иагьа иҟазаргьы, ицо-иаауа ирыцрымҵуаз иаазыдгылоз Игор Марыхәба иакәын, уигьы ахыхьчара даара дшазҿлымҳазгьы. Игор илшазомызт ҭачкәымла ԥьоук реидкылара, уи аус дашьҭаларгьы, избанзар дызлагылалози иареи ҟазшьала иааибуамызт.

Леуанти дызлаҭатәаз ала иаҳа ибарҭан, наҟтәи иаангылаз амашьына иаатҟьаны, амҩа ааихҵәаны, Виталик Гыцбеи Леонид Кьатиеи шҿаархаз, ииасуаз амашьына лашара рыҟәыцхон. Арҭ зҭатәаз амашьына иаатеибаҵеит еивҵаҟҟы. Урҭ ас ирласны дара рԥшаазар, иахьыҟаз ззымдыруаз КГБ ракәызма, ааигәахәит Леуанти. Мазала аус иуаз ԥьишьон, аха зегь аргамазаарын. Игори иҩызцәеи мазалатәи еиҿкаарак баша реаларымгалозаарын, хаз-хазы ақытақәа анырра арҭалозар иаҳа иахьеиґьаршьоз, реинымааларақәа рыдагьы, иаҳа ԥыжәара амаҵәкьазар?

– Шәарҭ ара шәахьынзаҵәажәоз, актәи амазаныҟәгаҩ Гагра дларгахьеит, – амца иҿыцатәан Виталик Гыцба.

– Дарбан? – урҭ аҩыцьа иззаиз раԥхьа итааз иеилкаара уадаҩын, убасҟатәи еицҿакны еицазҿлымҳан апартиа Гагратәи ақалақьтә комитет актәи амазаныҟәгаҩ шьҭа аԥсуак дышԥаҟарымҵарыз ҳәа игәыгуаз.

– Начҟьебиа!.. – Виталик зызбахә иҳәаз зегьы дырдыруан, арҭ ашколқәа ианырҵаз иара ЛКСМ Гагратәи араиком актәи амазаныҟәгаҩс дыҟан. – Аԥсуаа еизаны уа игылакәоуп. Ауаа рылалеит, ажәлар еизыргарц. Ҳарҭ арахь ҳшәышьҭарцеит.

– Борис уа дыҟоума? – дҵааит Леуанти.

– Уа дыҟан, дгәамҵны ддәылцит. Чыгәбар Леониди Чамагәуа Ҳарази рхала Адлеиба иҿы иҩоеины иацәажәеит. Иандәылц, ус иаҭахыуп, акгьы шымҳәан, уажәыцәкьа иаҭахым ҳәа иалагеит, дшыҿатәҳәаз ҳзеилкаауам. Шәымшәан, уи сара сыуаҩ иоуп ҳәа реиҳәан, зегь ҳзыҟаиҵоз ԥьыршьеит. Уи заҳаз Борис дгәааны дцеит. Дахьцаз ҳаздырзом, – ас зҳәаз Виталик ибжьы ианыԥшуан ажәлар хада дрымазамкәа ишынхаз, уи еиликаауан Леуанти.

– Ҳара ҳцоит, зегьы ҟаҳҵоит! – Давлеҭ Ԥлиа «дааԥкуан». Аха уи изыҟаҵоз аускәа аҳәаақәа рымагәышьан.

– Аццакра аҭахым, – дҭынчын Леуанти иԥшрала. – Ухы ырхьшәашәаны, зегьы убароуп. Ҳцалапи!

– Ари ас иҳазныжьуам, – инапы ҟьаны, дыллыбааит Игор. – Уа саргьы слеиуеит, – иргәыгит иара итааз, амала Леуанти иаҳауаз уамак дақәгәыгуамызт.

Игор ашә анаиркы, амашьына наҵысит, амҩа иананыла, аццакра ласхеит. Иԥшыз аҩбатәи амашьына нарышьҭалеит. Аныҟәцаҩ идагьы, уа даеазә дҭатәан. Леуанти шьыжьы аахыс ҵсааиҭакрак ҟаимҵацызт, даара дкараха дыҟан, уамак ахәыцрақәа изеиҿыбаауамызт, аха излауаз ала ариабжьарак изыниақәаз еиҿаирԥшыртә амҩоан аамҭа иман. Иацы акәын Аконституциа ҿыц апроект ианалацәажәоз. Ҿыц ишьҭырхуан Аԥсны Қырҭтәыла алгараз азҵаара. Арахь иԥхарҵаз апартиа Гагратәи ақалақьтә комитет актәи амазаныҟәгаҩ итыԥан аԥсыуак иҟаҵара руамызт, аԥсуа еиҳабыра ракәын рус анагзараз рхы иадырхәоз. Иацы имҩаԥысыз аизара ду ашьҭахь, иаарласны даеа зны еизахрымызт ҳәа ихәыцны, ргәыгра

рымырҟьазарц, дааргеит агыруа Начҟьебиа. Аԥсуаа иқәдыргылоз зцааракгьы рзбарц иаҿзамызт, аамҭа инахон, аусҟәа дырххон, ианрыманшәалахашаз рԥшааларц.

– Ари ҳаԥхьа игылоу амѳоа ҳаиҭазом, удыруоу! – аԥхьа инеиуаз амашьына даԥысырц згәы иҭамыз анықәцаѳ иватәаз Леуанти ииҳәаз шаaиаҳазцәкьа, и-«Жигули» ҿыц ирццакын, иаԥхьа игылаз днаивҟьан, иццакыра мырмаҷкәа дышлеиуаз, дышъҭхысаа иҿылеихеит. – Аамҭа абанеихьоу?

– Асаат жәаѳоа ҟалахьеит, – иҳәеит зсаат инахәаԥшыз Давлет еилфаҷа.

Уажәтәи рыццакышьала ицозар, даҿа саат-бжак ала Гагра илеиуан. Машьынак, ѳ-машьынак ракәымзар, амѳоа ҭацәын. Ауааԥсыра зынзак ианзамызт, адунеи дагәахазшәа, Гагра, ԥьара еилыхарак ықан ҳәа уаѳоы изымдыруазу, ма уахь ицашаз цахьазу аилкаара цәгьан. Бзыԥ ихыз ацҳа ау илықәсын, ақыҭа ду илалагылеит. Цац руазшәа ГАИ апост аҿы иааныркылеит. Ус дук рымазшәа, урҭ умѳоа ԥырымцәар руазма. Анықәцаѳ ишәкәқәа ахьынзагәарҭоз, Леуанти иѳонытҟа былуан, егьыртгьы рԥсахы еибакуа ицҭатәан. Ашьтахь амашьына шьҭхысаа ҿыц аҿыланахахт. Амѳоаду иаваршәны ԥьоукы шԥарымбарыз ҳәа игәыԓны, икылпшуан, иҟалақәахьаз ак рзеилкаауазар ҳәа, заҟа уаѳоы думбашаз. Зымѳоақәа лашаз ақалақь илалагылеит. Азәгьы ааигәа дырбомызт, дырбаргьы шьҭа илырхызи, иаарласны ақалақьтә комитет ахыбра иладгылон.

Ауаа еилақь игылан. Амашьынақәа аара иаҿын, хә-ѳы, ф-ѳы аатыцуан, уамашәа иубартә, амѳоан уаѳ дырбазомызтеи. Доусы иитахыз иҳәон, иитахыз азцаара цәыригон. Ақалақьтә комитет ахыбра амардуан иаҿагылаз Колбин ҭынч дҿаԥхаҿаччо урҭ рҭак риҭон, иеилагылаз уи ииҳәоз ишақәшаҳатмыз рбжьала иаадырԥшуан, азәазәала уамашәа ирбоз рҳәеит ҳәа ираҳазомызт. Ауаа ршыра хиеырц, Геннади Виктор-иԥа идгылаз Борис Виктор-иԥа Адлеиба инапы дѳоахон, дзыдгылаз иеиԥш дҿаԥхаҿаччон, урҭ рѳоыцьа згәамцра хыжжыз ауаа зланыркылози. Дшыѳуаз Аҟәантә даазшәа, амца зҿатәаз Леуанти ажәлар рыгәҭа дналагылеит. Ишьҭанеиуазгьы ауаа рыжәпара рыеналадырзит.

– Аԥсны Қыртәыла алцра ада, зегьы ҳазбоит шәымҳәази, ас аума ишышәызбоз? – ибжьы ѳыҳаракны зегьы ираҳартә, ҿитит Леуанти.

Зызнапык аҿы ззахҭан қьаадеизга еиқәацәа зкыз Колбин егьи инапала Леуанти дизнеирц иирбеит, иқәҿитит. Леуанти ибон аҭак Колбин ишизыкамцоз, дизааигәахар игәшәымшә ҳәо дитәитәырц иеизикуан, иитахыз иирҳәазомызт, иеилагылаз рҿаԥхьа уи иаҳатыр шьҭыцуан азы, иҭып дахымцысит. Дахьыглаз дыцәҳауан уаѳоы ишимбац, ииҳәоз аиҳабыра аҭак рзаҭазомызт.

– Абыржәы Аҟәантә саауеит, ишаасаҳаз сдәыкәлеит, амашьына аццакра ҳәаак амазамкәа. Убаскатәи шәныкәашьа сеиланаԥсарц агьсыгымхеит. Уаха стахар сылшон. Абасцәкьа амѳоа иануп егьыртгьы. Ишәызбаз ҳақәшашатым азәымзар азәгьы.

– Ааигәа Климов аѳонытҟатәи аусҟәа рминистрс дҟаҵоуп. Уигьы мап ицәышәкуама? – дгызмалзу еиликаарц игәы иҭаз здыруадаз Колбин.

– Климов министрс инашьҭра иақәшаҳатәу шәнапы шәѳоаха! – рыгәҭа дахьгылаз, Леуанти ихаҭа раԥхьа инапы анѳоышьҭих, адруҳәа анапы рацәа ѳохалалеит. – Илашәышьҭ! Мап ацәызкуа шәыкоума?

– Мамоу!!! – адирижиор илаба иҟьазшәа, еицҿакны рбжьы алашьцара иаахыѳѳоит.

– Начҟьебиа апартиа ақалақьтә комитет актәи амазаныкәгаѳос иаашьҭра иақәшаҳатым шәнапы шәѳоаха! – ихаҭа инапы анѳоышьҭих, шәкыла анапқәа ѳохалалеит, ацәқәырԥа ѳышьҭытцызшәа. – Илашәышьҭ! Иақәшаҳатәу шәнапы шьҭышәх! – напыкгьы шьҭытцуамызт. – Уаҵәы Аԥсны зегьы рнапы шьҭырхырц иҟоуп! – зегь рацкыс изыцәшәоз аҳәамҭа аҳауа иѳоалтәрааит, ауаа ргәалақазаара агьыкра аҿыцәкьа инеины ианыказ.

Убаскан Барцыц Виктори, Быцьба Сергеии, Пицунда аус зуаз Аршбаки ирызбеит Леуанти ихы иҭамшәаз уск. Уи анынагзатәыз амомент абыржәы иҟалаз анапышъҭхра, амардуан иаҿагылаз апартиатә органқәа рмазаныкәгаѳоцәа ируа-ирҳәо иақәымшәо ианықәнарха, ашьҭахь акәын. Барцыц Виктор, егьырҭ абыргцәа ицны, Колбин днаидгылан, гәыкала диҳәеит, ажәлар зыҳәоз наигзарц, абри аус аԥсуаа зегьы аламгалакәа ирызбарц, ус адагьы шьҭа ԥсыхәа шыкамыз еилкаан. Уи ишьҭахь убасцәкьа ицәажәеит

Аршбеи Быцбеи, амала рбжьы ауаа ираҳауа акәымкәан, Колбини Адлеибеи рымала ирыдгылан.

– Убедили! Ладно!- Колбин, Адлеиба дима, днахынҳәын, ахыбра дныԥналеит.

– Акыр иахәозар, абри хәарҭахоит, – Виктор Барцыц, дхынҳәны дахьааиуаз, ибжьы Леуанти иаҳауан.

– Ажәлар шәхаҵкы! – ауаа днарылсын, Леуанти амардуан дԥоаҷагылеит. – Ҳара ҳлеишәа заҵәык ауп ҳҷызхуа. Ҳахьнеиз ҳгылазароуп, уаҳа даеа уск мԥоаҵаагоит ҳәа азә даламгароуп. Амԥоа ҵаҳҵәароуп ҳәа ҵьоукы шаҷызгьы уаха иаҡәаҳхит. Уи азакәан уаҷазыргыло усхоит. Амла уакыма, азы уакыма, иарбанзаалак цәгьара ус ҡаумҵароуп, апсуа жәлар рҭагылазаашьа уазхәыцроуп. Аҳәынҵәы ҳазынтәык иҳақәызҭәаша хҭыск ҡамлароуп. Аскатәи зысхәо, ари аус абыржәыцәкьа избахарц алшоит, аиҳабыра ианыргәаҵха. Ианыргәамҵха – мчыбжьык, ма инеиҳаны имзбахаргьы алшоит, аха ҳара хьаҵшьа ҳамазам.

Леуанти ииҳәоз Колбини Адлеибеи ираҳауан, Шевардназе, ала кьаҷ, илымҳа аҷынза инаргар, збашьак арҭарын ҳәа дгәыҕуан. Еибашьран ари адгьыл иқәыз аиҷагыларақәа ирылахәыз рзы. Колбин шьҭа дааирын анигәахәуаз, усҡан уа дықәгылазар итахзамызт, Леуанти илабжьарақәа ааникылан, длалбааны ауаа днарылагылеит. Амазаныҡәгаԥоцәа уамак реынмырхакәа иаадәылтцын, цыхьатәи ргыларҭақәа ааныркылеит.

– Абыржәы Шевардназе телефонла сиаҵәажәеит, – ҷааиҭит Колбин. – Шәзыҳәоз мап аҵәимкит, – иажәа кьаҷын иара.

Уажәшьҭа даеакала ахымԥоаҵгара аҭахын. Гәыргьарыла знапы еинызҡьоз ажәлар даарылҵын, Леуанти дҷапхаҷаччо Колбин днаидгылеит. Егьи, иҵегь ихаҷы лашо, инапы еиҵых арҵыс хгыла дааигәыдиргәгәалеит. Нас Леуанти даақәҵәиин, Адлеиба инапы ааимихит. Агәыргьа шыкьбжьы ааныркыларц, ауаа рахь инапы ԥышьҭихит. Еизаз рыхьзала апартиатә органқәа рмазаныҡәгаԥоцәа иҭабуп ҳәа реиҳәеит, изыҳәаз иахьахаҵгылаз азы. Ажәлар рыхьзала имҳәеит Леуанти, жәларык ныҡәыргон ҳәа зхы зпхьазоз ианакәызаалак ирцәымҕын ажәлар рыхьзала даеазәы дцәажәар. Амардуан иаҷагылаз еицны ахыбра иныԥналан, аԥобатәи аихагылахь ихәнеит, ақалақьтә комитет амазаныҡәгаԥоцәа ркабинетқәа уа иҡан азы. Иҡалаз ззеилмыргоз Воронов, ҭацаагара дыргозшәа, деиқәышкәакәаха иееилаҳәа, иҷы раҳаны адкыларҭаҷ дыштәаз, иааԥонашылаз аниба, дԥоатҡьан, актәи амазаныҡәгаԥо икабинет иныԥонашылаз днарышьҭагылеит, ак рҭаххозар даарывагьежьырц. Колбини Адлеибеи уамак инымхакәа, апсшәақәа нараҳәаны, илалбаақьан, иаарыцагылаз аиҳабыра рмашьына инҭалан ицеит. Леуанти данаацәырц изԥшыз амашьынахь днеит. Ашҭа аҭацәра иаҷын, илахҷыхыз ауаа еилыцуан. Аҵхгьы акыр инеихьан.

Адырԥоаены апартиатә еизара хмырпақәа имԥоаԥыргарц иаҷын. Ашкол апартеиҷкаара иалаз рхыԥхьазара ф-ԥык рҷынза иназеит. Урҭ авангардс ирԥхьазахуан, аха апартеиҷкаара ҡәыҕацәахар ҳәа ишәон азы, аҵара змаз рхыԥхьазара еснагь имаҷзар акәын, ари апролетариат (цәхәи ҡьантази акәын ҵакыла иаанагаҵәкьоз) ирпартиан азы, аусуцәа меигэарыхда иалазар ҡалон. Егьырҭ 30-ԥык арцаԥоцәа аизара иалахәызарц азин рыман, апартиа аус ауаа иаҳа ираҳауа, ирдыруа иҡаларц. Урҭ ажәалагалақәа ҡарҵон, аха, акы анызбатәхоз, анапышьҭхра азин иалхәдан. Абас арцаԥоцәа рколлектив зегьы еизеит. Дааит ақалақьтә комитет ахаҭарнак Агырба Закан. Аконституциа ҷыц ахцәажәара иара амԥоа иқәицарц даарышьҭит, избанзар араҡа аус зуаз рнапы иантазар, иудыруази ахцәажәара ахы ахьдырхоз, аҵыхәтәантәи аамҭаз аидеолоиа ахырхарҭа зырблақьоз рышхырцәаҕьтраҷ. Аизара мԥоаԥигон Нургалиев Шалахан. Дмазаныҡәгаԥын Леуанти. Инеиҭарк-ааиҭарклон апартиа иалаз зегь раҵкыс ирцәымҕыз апротокол ԥора. Раԥхьатәи азцаара иҭиит Леуанти.

– Аобком ахаҭарнак ҳаизара иеалаирхәырц даҳзаарышьтрызшәа ҳдыргәыҕын, уаԥы дзыҡами?

– Сара уи азбахә сыздырзом, – иҳәеит Закан.

– Сара исҳәарц истахыу, – дԥоагылеит Вова Канцьариа, – афедерализм апринципқәа цыргахоит Қырҭтәылеи Апсни реизыҡазаашьақәа рҷы. Амилаҭ политика аилагарақәа

риашазарц, Аԥсны Қырҭтәыла алцра азин змоу акәны иҟалароуп. Аԥсшәеи аурысшәеи ҳәынҭқарратә бызшәақәаны иҟазароуп. Аԥсны адгьылаԛ иҟоу ақалақьқәа цакыла Қырҭтәыла анапацаҟа иҟаны, формала Аԥсны иахьԥшушәа иҟамлакәа, Қырҭтәыла анапацаҟа рааныжьра ҟамлароуп.

Аԥсуаа рымацара иахьеизоз арҭ азцаарақәа ас рцәыргара иаҳа имариан. Амилаҭ еилаԥса, еиҳарак ақыртқәа ахьырацәазаз, ас иаартны ацәажәара уадаҩын, аха амилаҭ политика аилагара аҿырԥшы аныҟаз акәын, уи мчыла ириашахар акәхеит. Ақыртқәа еилаԥсы итәан, ираҳауаз чҳауа. Вова Канџьариа иихәаз Леуанти ишьақәиргәгәарц, ицегь ацицеит:

– Аԥсуа жәлар рполитикатәи рдемократиатәи зинқәа рыртбааразы, апроект аҿы иарбоу астатиа 159, Аҳәынҭқарратә Герби, астатиа 160, Аҳәынҭқарратә Бираҟи ртәы шҳәоу иашам ҳәа иԥхьазаны, даеакала аԥхьашьа ҟаларуп, амилаҭ хаҿра аадырԥшыртә еиԥш. Аԥсны ССР иамаз Агерби Абираҟи ахархәара роур еиҕьын.

Еиҳабыра змамз арцаҩоцәа ықәгылазаргьы, Аконституциа ҿыц ас аԥсахрақәа аирутә, урҭ иреиԥшыз аиҿыхарақәа шцоз иныҭыҩ-аатцыҩоны ақыртуа рцаҩоцәа ираҳалон, ргәы иалсзаргьы акыр ичҳауа иааиуан. Дара хыԥхьазарала ҩ-секторк ахьеидызгьы иаҳа ирацәан. Аԥсуа сектор ашьақәгылашьала, аԥсуаа рнаҩос уа аурокқәа мҩаԥыргон аурыс, ашәамахь, ақыртқәа рхаҭагьы. Ақыртуа сектор аҿы дақыртуамзар уаҩ аус иузомызт, қыртшәала мацара аҵара ахьымҩаԥыргоз иахырҟьаны. Абраагьы ҳара ҳаитцан. Ибзиашәа ажәалагалақәа ҟарцон, аха напышьтыхрала акгьы рызбомызт, Аконституциа ҿыц апроект алацәажәараан, акәымзар уаагьы дара еиҳахон. Ҭынч итәазаргьы, уажәрааныа аԥсуаа хәаҿны ишрымаз, рышколқәа аркны, дара рышколқәа шаадыртуаз, қәпарыла аԥсуа секторқәа шцәырцыз уҳәа, акгьы ргәаладыршәазомызт, аус рыцызуаз рхатәы ԥстазаара аиқәырхара, аицыхра иахьазыкәԥоз, ақыртуа зҿлымҳарақәа ирԥырхаганы ирбомызт. Зынзак рыбҕа анаапҵәа, адиректор Милор дҩагыланы иажәа иалатцаны, Аԥснытәи АССР республика Еидгылак аҿынтә даеа республика Еидгылак ахь аиасра азин атәы зҳәоз астатус аиуреи, аԥсшәеи аурысшәеи ҳәынҭқарратә бызшәақәаны рыԥхьазареи Аконституциаҿ иарбазарц аниҳәаз акәын. Ҩ-секторкны иеиҿкааз ашкол иахагылаз даргьы дреиҳабын, уик аарзычҳауамызт, рыбҕа аапҵәатәкьеит.

– Уажәрааныа ҳара ҳрылацәажәон СССР-и Қырҭтәыла ССР-и р-Конституциа ҿыцқәа рпроектқәа, – еихәлачны итәаз аҵара аҟәша аиҳабы Гагуа Михаил дҩагылеит. – Ареспублика анапацаҟа иҟоу ақалақьқәа рызцаара амилаҭ рзинҭшәара ахь ииаганы узахәаԥшуам. Асовет Еидгыла анапацаҟа иҟоу ақалақьқәа ыҟоуп, ареспублика анапацаҟа иҟоу ракәым. Аԥсны Қырҭтәыла алцра азцаатәы уахәаԥшуазар, избан асоциалисттә Қырҭтәыла алцра заҭахыу, даеа социалисттә республикак ахь аиасра иаҳа изеиҕьу сара исзеилкаауам.

– Ақыртуа бызшәа зԥырхагада? – дцааит уаҳа акгьы ззеилымкаауаз ҧхәыск.

– Гагуа иқәиргылаз азцаара, 64 астатиа иазкны, аҭак ҟасцар стахыуп, – дҩагылеит Канџьариа Вова, – СССР иаҵанакуа автономтә республикақәа, амилаҭ рҷыдарақәа рыла ишьақәгылаз, афедерациа иалоуп. Қырҭтәыла иалоу, Аԥснытәи АССР налацаны, аунитартә республика иалоуп.

– Саргы исҳәар стахыуп, – дҩагылеит Леуанти, – Гагуа иқәиргылаз азцаарақәа рҭак шымариазоу, обиективла урызнеиуазар. Аиашаз иҟоуп Асоциалистә Еидгыла ма ареспублика рнапацаҟа иҟоу ақалақьқәа, амала амилаҭ зҿлымҳарақәа рыхәаера иазкымзар ауп. Аԥсынтәи АССР Аконституциа ҿыц ахьԥшуп СССР-и Қырҭтәылеи р-Конституциақәа, аха Қырҭтәыла Аконституциа ҿыц апроект иалацәажәартә аԥсуаа аамҭа рымамызт, дара рпроблемақәа даара иҵарны иқәгылан, ижәымдыруеи? Уажәшьта игәаҳтап ақыртуа бызшәа ҳәынҭқарратә бызшәак аҳасабала изаҳтахым. 60 шықәса раахыс, ақыртшәа ахьаҳзымдыруаз амшала, ҳакҿацаланы ҳшәыман. Шьта регламентк ҟатцатәыми.

– Истахымызт, – иҳәеит аҵыхәтәан Нургалиев, – аколлектив аҿы цтәак рыбжьалар еиуеиԥшым агәаанагарақәа ахьыҡалаз азы. Ҳара қәцарак ҳадаҳкылазом, амала

шәгәааанагаракәа зегьы Аԥсны АССР Иреиҳазоу Асовет ассесиаҿ ирыдыркыло Аконституциа ҽыц аҿы иарбахоит. Аизара аркыуп ҳәа исԥхьазоит.

Ҩымт-ԥсымшьа иҩагылан, еицәхасҟәар иалтԥрыз рзымдыруа, ашьшьыхәа иҩдәылтцкәеит. Ргәы итаз ахьырҳәаз аԥсуаа ргәы дырдазшәа рбон. Еиқәыԥсы инеинуан ақыртқәа, хшыҩола ихәыдамыз рымчра рзымчҳауа. Уажәрааанза зыхә рзымшьоз, иатарымтцоз ажәлар абаҟаз.

Адырҩаены сабшан. Кьахьырипа Борис икабинет аҿы иааидибагалаз уахыки-енаки раахыс иҟалаз ахтыскәа ирылацәажәон. Аконституциа ҽыц апроект ахцәажәараз, усгьы аҟамаҿы иқәгылаз иаҩызаха, коллективцԥхьаза еиҿыхаран изҽзаз. Амилициатәкьа аусзуҩцәа еиҿанагаларц агьрыгымхеит, рызбжак аԥсуаа рҳәынтқарра аинтересҟәа рхьчо ианалага. Уртқәа рзы аинформациа анеизырга, Начҟьебиа иаагареи иқәгареи шыҟалаз аилкаара иаҳа иахыццакуан.

– Шәара шәабаҟаз?! – Начҟьебиа иқәгара иазкыз аизараҿ Борис дахьыҟамыз Леуанти дазҽлымҳан.

– Уара, сыԥсахы еибакны санаацәырц, КГБ Гагратәи аҟәша аиҳабы даасыдгылан, ажәлар еилоумган, апленум иазбаз хырпашьа амам ҳәа сеиҳәеит. Ажәлар зеилазгои, азәыр деизызгаз ҷьышәшьома, рхатә ргәы ҷжәаны еизоит сҳәеит. Уара уеыдумырбар еилыцуеит иҳәеит. Уцаны смашьына утала, уцәырымцын ҳәа сеиҳәеит, уара. Ижәымбари ус азәы дышәзеилцозар сҳәан, имашьына сталан, иааҟашәцаз зегь збон. Дааараза ибзианы шәыхәмарит!

– Аԥсуа дааргап шәгәахәуоу? – дазҽлымҳан Леонид Чыгәбар.

– Дааргаргьы ҟалоит, – иҳәеит Борис. – Аамтала акәзаргьы, дааргап ҳәа сгәы иаанагоит. Ажәлар еиқәыркроуп, Аконституциа адкылара тынч имҩаԥгахарц. Уи ҟаларгьы ҟалоит, иҟамларгьы. Аус злоу иааргаз аенытәкьа «дыцкьам» ҳәа Начҟьебиа ишьтахь дышԥаргеи, убри шәымҳәои! – дгәыргьон Борис.

– Иахьа агазетқәа ыҟазам, – иҳәеит Давлет Ҷлиа, – игәашәтоу?

– Иззакәи?! – Лерик Цыхьычба, ихы кәымпыл аҿы илымҳақәа цыххазшәа, иеааирцарит.

– Иацтәи Гагра ақалақьтә комитет апленум иазбаз агазетқәа рҿы иркьыԥхьхьан, – иҳәеит Борис. – «Советскаиа Абхазиа» мацара 12500 екземплиар леиқәыжьны ишырблыз мазала исаҳаит. Уи иахьа иҳаладырцәазтгьы, уатәтәи ианырцар акәхон Начҟьебиа дыцкьамкәаны дышдырхынҳәыз. Уи згәаԥходаз! Заа зегьы рцәахит. Амала даеа мцуррак ҳатцаргалар ҳәа сшәоит, – ҳәа шиҳәоз раҳауазшәа, ателефон иасит. – Сзырҩуеит, – иҳәеит иара, атрубка илымҳа ианнадикыла. – Бзиоуп, – атрубка атып иныкәитцеит. – Жәохә минут рашьтахь ақалақьтә комитет аҿы сҟароуп. Асаат хԥа рзы, – дҩатҟьеит иара.

– Избан?! Избан?! – иааиларԥсеит итәаз ҩатибарҟьан.

– Сыздырзом. Сызгода?

– Ҳазынтәык ҳуцны ҳамцои.

Иҩдәылибаҳәан, марымажа машьынак иакуаз тәалеит, инхазгьы ҟалеит. Егьырт, цац руазшәа, аены машьынада иааит. Ашьтахьза иаадәылтцыз Леуантигьы урт дрылан. Амҩаду ианын амашьынақәа даара иласны. Ҷкәынак дыҩоны дааиуан. Уи излеиҳәоз ала, амашьынақәа ирыгәтылакыз «Чаика» иақәтәан Шевраднаӡе, Колбин, Адлеиба. Лерик Цыхьычба иаарласны имашьына шааигоз Леуанти инаиеиҳәан, дласны амҩахь дцәырцит. Уи, Амрагылара ицоз акы дахьынҳаланы, Калдахәарантә имашьына ааигаанза, аамта ицәцон азы, Леуанти иааиԥыхьашәаз азә диԥшаан, Гагранза еицыз леигарц диҳәеит. Ақалақьтә комитет аҿы данлеи, азал ахь днармышьтит, апленум алагахьан азы. Арахь иара алгарц агьагмызт. Ашә илагылази иареи ахьынзаиҿыхоз, ауаа дәылҩорны рҿаархеит. Ақыртқәа хәаены ирымазшәа, знык аҳауахьы рындәылтцра иахгәаҟуазшәа, идәылыҩуан, азәырҩы, рқьышәкәа инартасызшәа, иаадәылтцуан. Аԥхыз уалаз ҷьушьарын, ас рыԥшра збахьадаз. Леуанти, ашә дылагыланы, урт дрызԥшуан, ижәбома иҳәозшәа. Аиҳабыра анааиуаз апартиа Гәдоутатәи араиком актәи амазаныкәгаҩ Гәарамиа Астикәа Кәастә-ипа рыгәта далагылан.

Аҵыхәтәаншәа идәылҵуаз дрыцын Борис Кьахьырипа. Уи иҧшраз изымбаз еилиргартә иузиаҳәомызт. Убасҟатәи Амрада дыҧхон, Амзада дкаҷҷон. Марымажа имашьына инҭалеит арҭ, Леуанти дрыманы. Егьырҭ даеа машьынак рҧшаан, ирышьҭалеит. Цәгьала и-«Москвич» ҳәазон, иҟәареаруа иакәтәаз азышьҭхуамызт. Борис, аҭаҭын дшамыхозгьы, зегьы алѡоа рҽыцарббо ианиба, сигаретк рымихын, инымаалазо инацәкьаракәа ирыбжьакны, иееицых аҧхьа дахьҭатәаз, изхара дызгәыргьомызт.

– Ҳа-ҳа-ҳа!.. – дымццакзакәа ибжы ныхцаны, цыра-цыра даатгылозшәа, дыччон иара.

– Уаҳа азәгьы мап имкзакәа, Гәарамиа актәи амазаныҟәгаѡс дҟарцама? – Леуанти иҧьеишьон.

– Ҳа-ҳа-ҳа!.. Арҭ ианырҭахха иҟарымцари. Шеврдназе даакәгылан, ѡа-жәак роуп ииҳәаз. «Иаха ара иҟалази, иҳазҧшу Аконституциа ҽыц адкылареи ҳрызхәыцны, маҷк ахьаҵра ƀаҳамцар шыҟамло еилышәкаарц сшәыҳәоит, – иҳәеит. – Ҳара дышәзааҳгеит Гәарамиа Астико Кәасҭа-ипа, – иҳәеит, – гәыкала ҳпартиатә кадр дшәыдышәкылап ҳәа ҳгәыгуеит», – иҳәеит. Рызынтәык адруҳәа рнапы иѡахеит. Убри дҟарцарц ауп ихала дзааз. Уажәы аҧсуаа рҽгьы аҳаҭыр игашт, аха агьаурым, ҳа, ҳа, ҳа! Знык сыбла иабазааит урҭ ашәы шыршәырҵаз! Ирыҧшраз шәымбеитеи! – Уажәы, Гәдоуҭа ҳѡоазааныа, апленум иалоу еизыргашт, Гәарамиа ихы дакәиҭыртәыр, даеазә ихаҭыпан дҟарцарц.

– Гәдоуҭаа ирхадыргыларц ирҭахыда? – дцаахуан Леуанти.

– Уаагьы ҳара иҳахәаша даарго ҷьушьома, дара ркадр дааргоит, нас жьраҵәрала дара зегь еидҳәалоуп. «Ҳара даҳкадруп» анырҳәо, ргәы иҭоуи зугәахәуа. Гәарамиа ҳаҧсуара дахәап ҳәа даҳзаарга ҷьушьома? Аха аҧсыуак дааргазааит, ҳа, ҳа, ҳа!.. Уи назамхаргьы, зны-заҵәык ас рыбла анҭаҧшра зыҧсоу жәдыруоу, уара?! Ҳа, ҳа, ҳа!.. Сҧсы шҭоу уи збазааит.

Гәдоуҭа ианѡеи, Константин Озган Гәарамиа иҭыпан дҟалеит ҳәа игәыргьаҵәа аилыцра иаҽын, даеа ҷьоукы гаграа ирыдырныҳәалон аеены аҭоурыхтә хҭыс ду ахьырзыҟалаз. Илахҽыхын зегьы. Жәларык гәыргьозшәа аҧхыз далазу, иибоз лабҽабазу ицәеилаѡашьозшәа, Леуанти уа дрылагылан. Марымажа амашьына ҽыж-мыж иақәтәаны, аѡоныҟа ианыхынҳәуаз, Борис ҽыц изхара дзыччомызт. Ганкахьала апартиа аиҳабыра ахаҭарнакцәа ртактика аҧсуаа ҽыц иҽазҳәашаз акакәын, хымпада, уи ажәлар ирзеилымкаар ƀалон. Уажәнатә шьҭа ихадмырҟьарц инарылабжьақәон, избанзар асҟатәи хылаҧшра Аҧсны иаимуцызт уажәрааныа. Егьи аганахь ала, ирцаѡратә усура инахаршәаланы, имаз аамҭа шынеибакәыз аҧсуара ус иазикуан, аиҳаразак, ариабжьарак ииаиҧмырҟьазакәа акыр зҵазкуаз ахҭысҟәа дрылахәын, даапсаҵәкьаны дыҟан. Арахь ихыхь ҭып инаҭомызт, иаҳагьы даркарон. Борис ҳәааа змазамыз агәыргьара данамҽеханакуаз, иара амашьына ашьҭахь, иѡызцәа дахьрыватәаз, ихы нкыдцашәа, иҧсы ишьон.

Амашьына дышлалбаазҵәкьа, агәарбжьара анылара иамразакәа, рѡызцәа аазгоз даеа машьынак аангылан, Чыгәбар Леониди Ҵсардиа Лиуфеи аатыпеит.

– Уоора! – ҽааиҭит Леонид, исигарет амца аиркырц, испычка цәырго. – Гәдоуҭа ҳшыҟаз, акаамеҭ ҳхашҭит.

– Иҟалахи? – Леуанти идыруан Леониди Лиуфеи злацәажәоз, Гәдоуҭа азбахә анаацәырыргалак.

– Уара, ани азҕаб дҳамбазакәа, ҳашпахынҳәуаз!

– Дсышәмырбоз нас!

– Ҳаит, иааҳгәаламшәеитеи!

– Уажәы, аранза уанааи, изугәалашәеи? Еснагь шәагхоит.

– Аиаша шпаҳаиҳәеи! – дыччон Лиуфа.

– Аракәзам иахьаҳгәалашәаз аха, – Леонид ихы иркьиауан. – Шәарҭ шәмашьына ыкәцхьан, ҳара ҳазлаашаз ҧшааны ҳҽанааҳха, лара дааиуеит, уара! Лѡызцәа дрыцуп.

– Нас дзеиҧшроузеи? Дугәаҧхартә дыҟоу? Цыркьыкь лакәу?

– Ƙоҳ! Иихәо уаҳауоу, уара! Абар Лиуфа дахьгылоу. Уизцаа!

– Аиашаз, уаҳа назҭахым лоуп, – дыччон Лиуфа. – Дызцу лҩызцәа заманақәоуп. Лара дахьрылагылоу, урҭ ухаштуеит.

– Убасцәкьа дыќоума?

– Уаҳжьома нас?! – Леонид, амца зиркыз исигарет даханы, алҩа иҿыцуан.

– Уара дууазар, Лиуфа дирԥьап ҳәа уќоума.

– Дсыуазам, уара. Баша дыздыруеит, сҭаацәарамзар, уара дузҭодаз, сара слышьҭалонеи. Даара деиқәшәоуп, насыԥ бзиак лоур сҭахыуп. Уара иуеиҕьасшьо испшааууада.

– Дысшәырбеи, уара!

– Уатцәыцәкьа ҳцоит.

– Аеи.

– Машьынала ҳаузаауеит, ԥьара умцан!

– Сабацои, уатцәы мҿышоупеи.

– Уабацатцәкьо. Асаат жәеиза реиԥш ҳаузаауеит.

– Уара, ара мҿышазар, Гәдоуҭа шәахьоума? Аусура дҟалазомеи.

– Лара Аҟәоуп дахьынхо. Гәдоуҭа луацәақәак рҿы аамҭала ҳәа дыќоуп. Уа ҳамнеиуеи. Аԥсуаа зҕаббара ишцоз ухаштма.

– Аеи сымҳәеи. Сшәызԥшуп.

– Ҳумжьан! – Леониди Лиуфеи нахынҳәын, амашьына инҭалеит.

Леуанти Виталик иҿы дынкыдгылеит.

– Лерик Цыхьычба иҿынза уҩеир сҭахын.

– Уажәоуми ҳанааицрыц.

– Иҩоны уцароуп. Уатцәы ашьыжь Аҟәа сҩеины, ҳҭагылазаашьа зеиԥшроу еилыскаароуп. Уаҳа азәы иоумҳәан, Лерик игәыла Леонид иеимҳәааит. Уи Гаграҟа дцеит иквартирахь, аха уахыла иани иаҳәшьеи дырзаар ҟалоит.

– Усҟатәи изурмазои?

– Ус иаҭахыуп. Сахьцо-сахьааua зегьы изырдырреи.

20

Зыдунеихаан хәшәтәыргак иҭамлацыз Цьанар апалата избахҭахеит. Адырҩаены ихьаа тәан, дгылар ҟало ианиба, дагьыҩдәылтцит, ишьапы ааитцихырц. Иԥсы ааивигеит. Хәлааныа убра рымзк дықәтәазар, ма длаҩеиуазар иҭахын, аха ахәшәтәыҩцәа ус ируамызт, ихаҭагьы макьана илшазомызт, дныкәиаларц ицәеижь аҳәон. Ирҿарцоз ҩнатә чысмызт, аха иуфартә иҟан, аԥхьатцәкьа усгьы акгьы игәы ишамгозгьы, хәыцы-хәыцла дашьцылон. Амла дакуа даналага, маҷ-саҷк имфалар дабацоз. Уи аены шьыбжьон, Амра лхытцхьан еиԥш, цаҟа адкыларҭаҿ ишиԥхьоз аниарҳәа, длалбааит. Уа иԥшыз Асҭанда лакәын, шәыра дук лкын, афатәқәеи, хаа-мыхаакәаки рыла ирҭәны.

– Бымацра быќоума? – лҿынаигәыдлыжьлан данылгәзуаз, длызцааит иара.

– Ааи, – диҿаччон иаҳәшьа, дымцәыуарц мчыла лҿынкыло.

– Нан илҳәеи?

– Илҳәарц иуҭахи? Улбар лҭахыуп.

– Лгәы бзиазааит. Ирласны сышлеиуа лаҳәа! Бымацара баацәкьама? Баазгада?

– Автобусқәа бжьами.

– Баҭыр иабҳәар данаауаз бааимгози.

– Уи даанза, сара сзымԥшит. Арахь иузыќарцо узымфар ҳәа сшәеит. Нангьы уи дацәшәон. Уара ушԥаќоу?

– Шәышсыршәатцәкьаз сыќам, сеиҕьуп.

– Упштәы макьана цқьа имааицт. Ахәшәтәоцәа иуарҳәои?

– Ашәахьа ашьыжь анализқәа зегьы еиҿадырԥшуеит.

– Убранза изнаргеи? Ԥы-мшы раахыс баша ушьҭоума?

– Ус иҟалеит, ишыҟаҵатәу дара ирымдыруеи. Агәырқәа сыларҵеит. Асабшеи амҽышеи ирыҟәшәеит, бымбои.

– Иухьуеи зырҳәа?

– Усҵәкьа иааҭкааны цқьа исарымҳәацт сымҳәеи. Зыгәра рымго чмазарақәак рызбахә рҳәеит, зегьы уаҵәы ашьыжь еилкаахоит. Асҭанда, бысцәымшәан! Нан илаҳәа схьаа шеиқәдыртәаз. Шьҭа бцар сҭахыуп, избанзар ахәларахь ибыцәнеир, ҳқыҵа мԥа бахьанызаауа сҭахым. Уаҳа бмаан! Агәхьаа шәҽашәмырган. Баҭыр ацара-аара иаҳа изымариоуп, уаҵәы ма уаҵәашьҭахь дауеит, иҟоу шәеиҳәоит.

– Абзиараз!

Лымацара амԥа днанылеит, зхала Аҟәа зныкгьы имаацыз азҕаб. Ауаа рацәа рылаԥеии зеиуа хкы уҭахыз амашьына реивасреи, реилысреи, рбжьи ухы еиларгон, иҵырҟьон, удыршанхон, ухы ахьурхарыз уақәымшәо. Амашьына дахьлалбааз аракәын, араҟа иаанылкыларын Амраҭашәара ицоз. Абан автобус ахьаангылаз. Уи Гагараҟа ахы хан, ауаа еишьҭеибаҵа иагьнадизалеит. Лара макьана уахь дызцомызт. Лаб иаҳәшьа лыԥҳак абра ҷьара дрыман. Длыԥшаар акәын. Уи ладрес лыман, ҷьоукы дрызцаан, амԥа ахьыҟаз ларҳәеит. Амашьынақәа дрыцәшәо мацара, амԥаду ааихылҵәан, иахьылдырбаз лҷыналхеит. Уахь ихарамызт, аха иагьааигәаҵәкьамызт. Иаҳа уаапсыралеи машьыналеи иҵаҵәхоз амԥақәа ааихылҵәаԥҳьаза, иаалԥылоз дрызцаауа мацара, дзышьҭаз амԥа лԥшааит. Илҭахыз аѳны аҷынза анеира иаҳагьы иуадаѳхеит. Аѳнқәа даара еилапапан, нас ахыбрақәа ҷытк ѳнык ракәызшәа номерк рыман. Аҵыхәтәан дзызцааз илҭахыз аѳны лдырбеит, арахь лара илзеилкаауамызт уи аѳны зхакәыз. Ахыбрақәа еилакәаҳаны игылазшәа лгәы илнаҵон. Аҵара иацылҵарц Баҭыр изиҭахыз убасҟан иаҳа еилылкаауан. Днаԥшааԥшырц дашьҭан иара. Уигьы ҷарамзи. Дзышьҭаз лыуа дахьыѳназ ауаҭахқәа рышә днадгылеит. Аҵәҵәа бжьы лыргеит знык, ѳынтә, хынтә… Уаѳ дыҟамызт. Агәылацәа рахь аҵәҵәа дасит.

– Абра инхо сыуаҵәоуп, – лҳәеит лара, иаадәылҵыз ахаҵа илҭахыз еиликаарц данцаа. – Уаѳ дыҟазам, иахьыҟоу жәдыруама?

– Ақытахь ицан, даҽеа ѳы-мшҟа иҟалоу сыздыруам, – азҕаб замана деимидон иара, илеиҕьыз уаѳ диқәымшәацызшәа.

– Иҟалозар ак сызрашәҳәар сҭахын.

– Ишԥаҟамлои, банаҷьалбеит, ас азҕаб данаҳҭаа, аказы мап лҵәаҳкуама.

– Ақытантә дааганы ареспубликатә хәшәтәарҭыҿ дышьҭоуп ланшьа иԥа Ҷьанар. Дшааилак дылбар сҭахын.

– Бара бзусҭада?

– Ҷьанар иаҳәшьа Асҭанда соуп.

– Ҟаи, Анцәа биныҳәааит! Сгәы иаахәеит. Уи сара иласҳәоит, бгәы рҭынчны амԥа быԥәла!

Ахәшәтәырҭақәа рҿы рхәы цқьа иҟарцомызт ҳәа, уҳәан-сҳәанқәа рацәан. Аѳны илалбааны, шьҭахьҟа зымԥа аԥшаара иаҳа иззымариахоз Асҭанда, лашьа ихәы лзаагартә, даҽазны данизаашаз здыруадаз. Знык иадамхаргьы рҭынха дылбар лҭахын, уи азакәын убри аԥҳәыс дызлышьҭаз. Шьҭа арахь дызлааз амԥала дхынҳәырц дышнеиуаз, ахәшәтәырҭа аԥхьа илбаз атроллеибус аномер днахьыԥшит. Иагьа еикәаҵәиларгьы, уи атроллеибус, уа имнеир шамуаз дазхәыцны, дынҭалеит. Иара усҟатәи аамҭа рацәаны амԥа ианымызт, иахьаакәцәииз ахәшәтәырҭа дшынахыԥшыцәкьаз, дыллыбааит. Амԥа анааиѳылҵәа, автобус аатгыларҭаҿ гәыԥ-ѳык акасса иадгылан, ларгьы рышьҭахь днықәгылеит. «ЛАЗ»-к ааигәахон. Абилеҭ анаамылх, уи дынҭалеит. Итәын. Гыларҭакгьы цқьа иамамызт. Афон ианылаза, илалбаақәаз рацәахеит. Ҭыпқәакгьы таҵәит. Иѳыхәнақәашаз ҭалааназа, арԥыск ҭыпқ лирбан, диатабны длатәеит.

Ҷьанар Баҭыр данаауаз Асҭандаз дааимгози ҳәа шлеиҳәаз даазхәыцит. Уи уажәы акәзамызт ианылгәалашәаз, лашьа ус иҳәазижьҭеи лгәы итан, избанзар ууанзагьы лгәы

ицхон. Батыр зны данцоз дигарц леиҳәахьан, Цьанар даныргоз ашьыжь. Амала лара дышьтырхырц усҟан Батыр димыҳәази. Иара итахымхеит. Уи уажәгьы лгәы иалан, лашьа ичымазара шылгәыцхоз еиԥшцәкьа. Уи ашьыжь Цьанар Аҟәа днышьтарцар, рҩыцьегь, Батыри лареи, еицны аҩныҟа амҩа ианымзаауази, ҽнак хәлааншза еицымзаауази. Ус изитахымхеи Батыр? Днаскьаганы диргылазшәа лгәы иабон. Усҟан Батыр даныхынҳә аҩны дынкыдгылан, Цьанар дибарц Аҟәаҟа амҩа дыкәлон, аха Асҭанда дшышьтихуаз имҳәазеит. Лангьы ҽыцк ахьылмаҳауаз даргәжәажәозшәа анылба, лара лхала амҩа дыкәларц лызбеит. Лашьа дыгәхьаалгон, арахь итагылазаашьа лыздыруамызт.

Автобус длалбааны, шьапыла амҩа дшаныз, аҩны данҩеиуаз, алашьцара аҽазнакуан. Амхы цәаҕәо азә дҭан, уи Батыр шиакәыз лдырит, аха лхы агәра лымгарц лҭахын. Дахьыҟаз идыруазар, иамҳәакәа дахьцаз игәы иалсрын. Ииҵәаҕәазгьы уамак ыҟазамызт, дҭалеижьтеи ҩбаҟа саат иреиҳаны ишымҵуаз ҩашьомызт. Ахәлара аламҭалаз амхы дызхаҭаларыз лзеилкаауамызт. Лара, иара илаԥш дыцамшәартә, амхы давҵаланы дшааиуаз, агәашә днадгылеит. Надшьа ажәгәар дҭан. Лпҳа дышгәалҭазцәкьа, агәарц даакәгылеит.

– Бан дбыкәыхшоуп, баама? Цьанар дшыҟоу аасаҳәеи!

Асҭанда лан дахьынзалацәажәоз, агәарц иқәгылақәаз гәеиҭеит Батыр. Ацәқәа ааужьын, арахь иҿааихеит. Гәыбҕан зылҭоз дшааигәахаз збаз Асҭанда иаалцәымгахеит, иҵхалшьон иамҳәакәа дахьцаз. Агәарц ҭазкуаз аанда дшазааигәахоз лымбозшәа ҟалцан, аҩны дныҩналеит лара, Надшьа длацәажәар, иҟаз еиликаар, иазирхарын ҳәа дгәыгшәа. Иара лан данаалыдгыла, акы ааибырҳәан, Надшьа лыжәгәар ахь днахынҳәит, иара дышиашаз аҩны дааҩналеит. Аматурта дыҩнытхьан лара, Батыр дшааиуаз ангәалҭоз, усгьы дабацарыз ҳәа дымкылԥшуазии.

– Асҭанда! – дышлыԥхьаз анлаҳа, даацәырымҵыр лзычҳауазма. – Дшыҟоу аасаҳәеи!

– Ашәахьа анализқәа рҭак иарҳәоит. Егьыс хар имамшәа збоит.

– Бзиоуп нас. Ҩы-мшҟа рашьтахь сцап. Уаҵәы шәымхы сцәаҕәароуп. Уаҵәашьтахь – сара сымхы. Ажәабжьс иаҳзаабгарызеи ҳәа сааԥшит, ацәқәа ҭасҵарц ианаазга. Акәымзар уаха сҭалап ҳәа сгәы итазамызт.

Уи днаскьалгарц дыницдәылҵит. Иара дышиашаз агәарц длықәсын, агәашә дынҭытцны, уаҳа даахьамԥшзакәа, днеиуан. Знык иадамхаргьы даалызхьаԥшырц дизгәаҟуа, агәарц аҿы уск лымазшәа, анахь-арахь дцон, даауан Асҭанда. Лпсы ифон ацәытлашьцара дахьналазыз. Лан лҿаалхан, аматурта дныҩналеит. Апҳагьы дналышьталеит.

– Ух, нан, Цьанар дызҿузеишь уажәы? – уи Асҭанда лакәзамызт дзызцаауаз, Анцәа иакәын.

Усҟан ан илыгәхьааз лыҷкәын Цьанар, аиарта дагәылаианы, атуан датцаԥшуан, ицышьтаз ачымазацәа иаатымгылазакәа ирҳәоз имаҳазо. Ариабжьарак Шьасиа лакәын дзызхәыцуаз, дыгәхьааигатәкьон, димбазижьтеи аамта уамага ицәцазшәа игәы инатон. Уажәы уи маҷк дихалырштит Асҭанда, лара илыԥшраз игәы инархьуан. Зынзак дзихаштуамызт, аха ихшыҩ атҟараҿ даанлыжьын, даеа хәыцыртақәак излырцарит. Лара иаалгаз афатә иҩызцәа ирзишан, илеидтәаланы акранырфа, инхаз итцәахит, ашьыжь иабарц. Уи изаазгаз лпхала аҩны дызнеизар идыруазар итахын, аха уи атәы иазҳәодаз. Иагьа умҳәан, зҕаб хәыҷык лакәын, даара илыԥшнын, амилат еиҿыхарақәа иаҳа-иаҳа иҭыҵкуан, амҩан илхьынҳалоз дзустаз иалудрааузии. Дылбарц дизгәаҟны дахьааз иеилнаркаауан иахәтаз хылаԥшра шлызимтоз. Дрыцхаишьон, лгәы ԥшааua амҩа дахьаныз. Раб иҟамзаара иара иатцкыс лара илныруан. Иареи лареи жәабаҟа шыкәса инареиҳаны ирыбжьан. Раб дылгәалашәазомызт. Абарт ашыкәскәа ирылагзаны, ран дажәит, уажәы еиԥш ирцауланы уи дазымхәыцзацызт иара. Убри аламталаз еиԥш, агәабзиара зныкгьы дамыҳәацызт. Итахын иан иаҳа лпсы лиршьар, иаҳәшьа дылхылаԥшыр, рынхара ицегь инап адкылазар. Гәабзиарада уртҟәа дрыхьзомызт. Зегь ирыцкыз дацклаԥшыр ихәтан, нас уи иашьтанеиуаз иаҳа иманшәалахарын.

– Иҟалаз шәаҳама? – дааѡналеит чмазаѡык. – Ара абахҭа ҳҭакыушәа ҳҭатәоуп, адәахьы иҟоу ҳаздырзом. Начҟьебиа Гагра дырган, актәи амазаныҟәгаѡос дҟарҵарц. Дагьыҟарҵеит, аиашаз, аха хәлааназа дамырхит, аҧсуаа еизан. Ишәаҳау?

– Избан? – ақәақьҭ аҿы ииаз дҵаауан.

– Дыцқьамызт рҳәеит.

– Ахәмарра уаҟәыҵны, иуаҳаз ҳаҳәеи!

– Аҧсуа даажәга ҳәа иқәгылеит рҳәеит. Иахьа Гәарамиа Асҭико дрызларгеит рҳәеит.

– Ишәҳәо закәи?! – даарызҿлымҳахеит агыруак.

– Иҟалаз умбои, – ажәабжь ҿыц аананазгалаз уи иахь даахьаҳәын, гыршәала диаҵәажәон, уи Гәарамиа дизааигәазар ҟаларын, нас рѡыцьегь ак еимаркын, ргәы еизынхарц агьрыгымхо, иааидыҵит.

Асҭанда ари азбахә лзымдыркәа дыҟамызт, аха акгьы лымҳәеит, ицәырылартә аҭагылазаашьа лымамызт, Џьанар ихаҭа дирццакуан. Апартиеи асовети рорганқәа ирхадыргылоз ажәлар ргәаԥхарала азә дамырхуа-дарҭо асовет мчы аҭоурых иаҳәоны игәалашәомызт. Иаҳа иҳаракны иқәтәаз ргәаԥхарала иаҳа иларҟәны иқәтәаз рмаҵура иартон, иамырхуан. Аиҳабыра иҟарҵоз акандидатура апленум аҿы ишьақәдыргәгәазшәа ҟарҵон, мап азәгьы изкуамызт, икыр нас дзықәдыршәоз идыруан азы. Апартиатә органқәа рмазаныҟәгаѡоцәа апленумқәа рҿы ишьақәдырәгәон, асовет органқәа рхантәаѡоцәа – асессиақәа рҿы, аха ари форман, ҵакыла изықәныҟәоз адемократиатә централизм апринцип уахәаԥшыҵәкьозар, амаҵзуратә иерархиа хыхьынтә ҵаҟанза ишьақәгылан. Ари адиктатура иаформан ианакәызаалак.

Иаҳауаз уамак агәра игазомызт Џьанар, избанзар уик ҟалашьа змамз усын. Апартиа иаҳәаз змаҳаз ажәлар еилырцон, амилициеи ари рыжәырҵон акәымзар, ианбыкәыз ажәлар ирҳәаз ала апартиа аннықәахьаз. Аҧсны имѡаԥысуан ахҭыс дуқәа ззуҳәашаз, аха уи иаанагозма апартиатә орган ақәцара анаднакыла аеныҵәкьа ажәлар реизарак ицкьа-шәкьа иқәнаҵеит ҳәа. Абас иҟаз аус иахагылодаз игәаҕьны? Зхала иҿиаз хҭысқәазшәа рыԥшра рыманы имѡасуан, мѡақәцарак уаѡоԥсык иаимҭакәа акыр ҟалашьа амазма. Ус акәзаргьы, апартиатә орган иазбоз ԥыргашьас иаиуи? Аха… Џьанар даиԥхьхәыцит. Ааигәаза акәымзи Аҧсуа шәҟәы иашамкәан иѡын ҳәа ҿытгас иҟаҵаны, уи знапы аҵазѡыз лахьрытара анаанкылаз Лыхны аҧсуа жәлар реизара ақәцарала! Иудыруази адиктатура апринципқәа рышьаҭа наҵысы-ааҵысызар? Аиашаз, уи иахьа иаламгеит. Сталин данҧсы нахыс, иҟәареаруан. Џьанар усҟан ихахьы иааиуаз ахәыцрақәа ууанза зныкгьы игәы итамшәаҵызт. Урҭ адәахьынтә изаауазшәа ибон, иара иѡонытҟа ииуаз ракәзамкәа.

Ииарҭа дѡагәылҵны, ичымазагатә маҭәақәа шишәыз дындәылҵын, абжьысырҭала днеиуан. Уаҟа ана-ара иеидгылақәаз урысшәала ирҳәоз гагратәи ахҭысқәа ракәын. Гыршәалеи қыртшәалеи иеицәажәоз ирҳәоз шизеилымкаауазгьы, илымҳа рызкыдиҵазар, Гагра, Начҟьебиа, Гәарамиа рызбахә иалаҵәажәон. Урҭ игәамҵуаз рыԥшра рыман. Амардуан длаҿагылан длалбаауан, уаҟагьы иааиқәшәақәаз убри иалаҵәажәон. Ашьма ҭып дынҭалеит. Уаантәы имдәылҵыцыз иидыруаз ажәақәа рҿыцакын. Инапи иҿи ааизәзәан, урҭ раԥхьа дыѡдәылҵит, уаҳа ҵәажәартас ҭып рмоурц, гәаныла дырзаҕьуан. Иҟаҵәкьаз еиликаарц, наҟ ахыбра дыѡонытҟны дцарц акәын дзыхәоз. Аха ихәшәтәѡы, агыруа, димазҵаазакәа дцар, шьҭахьҟа хынҳәышьа иоуамызт. Арахь аҵхагәҭаны дабацоз, иидыруаны дзаҵәажәодаз. Даақәыҧсычҳаит. Усгьы ашьыжь инаркны иидыруаз ҷьоукы шҧамааирыз, иҟаҵәкьаз иарҳәарын.

Дышиашаз аѡналарҭақәа руак днадгылеит. Уи еснагь ашә аркын азы, уаѡы диҧырхагамызт. Уа иадгылаз аҟәардә днықәтәеит, асаркьа зҭасаз ашә ала, алашьцара далаԥшуа. Егьи аѡналарҭа азааигәара адкыларҭа ыкан. Зҕабцәа ҧшзақәак уи иадгылан, рбжьқәа анааиаха, днарыхәаԥшит. Убас еинаалан дара, игәы иаахәаны дрызпшуан. Зеыпхьакшәа иҟаз Шьасиа лхаҿсахьа ааизцәыркьан, уа игылаз иханаршҭит. Ианализқәа зеиԥшраз ааиарҳәар, Батыр шьҭахьҟа иигаз иматәақәа изааргарц ицҳар акәын. Абра дыштаз, усгьы аамҭа рацәа иман, длызцар итахын. Иахьцалак ҷьара лхы кыдзар еилкаашьак аитарц дахгәаҟуан. Иагьа умҳәан, зҭеитпш даараза ибзиаз азҕаб, аҭаацәара

бзиа ирылҵуаз ауаѡышьа замана шьҭылхыр лыхәҭан. Ак зғымыз лакәын уҳәар, уѡашьарымызт. Иаалыкәыршаз арԥарцәа дрымбо дыќазма, Џьанар игәы каҳауан. Нас гәыгра хәыҷык изцәырцхуан. Ус азәы дихьԥшызар, џьара акала дыррак лаҳәшьа, ма лара ирымҭози. Ус агьрыдимбалацызт. Аԥҭараа рҭаацәара рҽынтә уҳәан-сҳәанк имаҳауази. Длышьҭаланы дымцеижьҭеи, џьара ак аеаԥсаххьазар? Ихы заќа хәыцра ҭапапоз, иаҳа ииашаз здыруадаз. Зцәеижь ԥсыҽыз урҭ ахәыцракәа ирлас ддырааԥсон. Арахь урҭ мап рыцәкра иҭахымызт, иагьилшомызт.

Ҩыц днаԥшит, урҭ азҕбацәа илаԥш нарыкәиршәарц. Дара уаѡ дыќамызт. Амала хацәакәак аайуан имариашаны, гыршәала ирццакзаны иеицәажәо. Ражәа абжа рфоз џьушьарын, убасцәкьа рцәажәара ццакын. Џьара ак изеилкааузар ҳәа, илымҳа нкыдицеит, ргәхьаа икзамызшәа, измашьхәылтцк изшьамхык иқәыргыланы, инапсыргәыҵа изамѡа иқәҵаны, алашьцара далаԥшыхуан. Иаҳахьаз ажәакәаки ажәлакәеи рнаѡсан, ирҳәоз акгьы изеилыргомызт. Амала Гагра аԥсуаа иќарҵаз ишакәшаҳаҭмыз еилкаан, дааразагьы ргәы иалан, рыцламҳәакәа хьыдышь, рылахь еиқәҵашьеи, рыблакәа ршьа шырхыҵәҵәылози ибон, знык аќара ихы анѡышьҭих. Милаҭла дзеиуз шырзымдыруазгьы, ирҳәоз аԥсыуак иаҳар рҭахымзар акәхарын, рыблакәа анаааиқәшәа, иаахынҳәын, ҽымҭкәа инаскьан, ҽыц ҟәар-чар ҳәа иеицәажәо, ацырақәа рҽала акәымкәа, рԥынҵа иҭыҵуазшәа иахьуаҳауаз, иаҳа имыр-мыруа џьушьарын. Урҭ ибла ианаԥырҵ, автобусла абжьыуа қытак ахь дышцалоз игәалашәон. Зны уаќагьы аԥсуа шәкәы иалацәажәон. Аԥсуааи, агырқәеи, ақыртқәеи рќазшьақәа еиԥшзамызт, уи рхымѡаԥгашьақәа ирныԥшуан. Уахык ақыҭа усҳәарҭаҽ дшыцәаз ибла иаахгылеит. Лара длықәымшәо, дцо-дааua дыбжьамзи. Лаҳәшьеиҵбы Шьардасиа лыќәымшәышәшьа даамҽханакит. Уи лаҳәшьеиҳабы дзеиԥшрахарызи? Аиҵбы иаҳа дидыруазшәа иныруан. Аҳа аиҳабы лакәын бзиа иибаҵәкьоз. Уи дылҽынҵәаауан.

Игәалаќазаара ԥхасҭан. Асаркьа далԥшны, ажәѡан шыкеикеиуаз ибарҭан, ҵҭацк џьара ихыршәламызт, акәымзар аеҵәакәа кыдыцьџьа иахьабалак изааԥшрымызт. Аԥхынра ааигәазахахьан, иара ахәшәтәырҭа дҭан, амхы анылаҵатәыз, аандақәа урыкәшаны иангәоуҭашаз, аихаҳарақәа анымѡаԥгатәыз. Уажәык хьаак иманы ибомызт, наќ дҭыцны дцар иаҳа изеиґьын. Ус агәаҳәара ааиоуан, аха, знык ара данҭашәа, ихьуаз зегьы еилкааны, аеыхәшәтәра иауазар аҵыхәтәа ҵҵәатәын, даеазны аара иқәшәар аҵкыс. Макьана дкәыԥшын, уажәнатә ахьаакәа имазар, даеа шықәсқәак рышьҭахь дышпќалоз. Астанда игәы лзыԥшаауан. Лымацара ақыҭантә даханы дышҵеизаai! Иагьшҵалызҳаи иацы лнаҵәа кны инаргааргоз! Лымала амѡа дыкәызҵаз рангьы лгәы кыдгыланы дыќазар акәхарын.

Иара дѡагылан, адашьмахь дышьҭаԥшуан, игәалаќазаара шыќаз еиԥш, ихы икәае. Адкыларҭа шыќаз иаԥхьаќа зҕабцәакәак рбжьы иаҳауан. Руазә лтәы изгәакьаз бжьын, аха аҵхагәҭан ара дабаќазаауаз игәахәшәа, иааихаиршҭит. Цыхьа уа еидгылаз азҕаб еинаалацәа ракәзар игәахәны, аѡбатәи аихагылахь дызлакәнашаз амардуан ахь даакәҵәиаанза, урҭ днарыхьԥшит. Дара ракәзамызт, аха арҭгьы ахалаҭ шкәакәакәа ршәын, руазә лышьҭахь ала дибон, изгәакьаз дышҵалеиԥшыз уҳәарын. Уи илҽагылаз руазә иара дихәаԥшуан, лылаԥш изымчҳазт, амардуан ахь иҽынеихан, уа даанхеит. Даакәҵәиин, хаха азҕабцәа днарыдххылеит.

– Шьасиа! – дгәырґьеит иара, арахь иҽааихаанза, зыхәдаԥьал хеыз иакәзамкәа.

– Аа?! – ахалаҭ шкәакәа лара илыцизшәа илнаалон, уажәрааанза илышәҵаны иибақәахьаз реиԥштҵәкьа. – Џьанар уоуп ҳәа сыќоуп? – лхы лнапаҽы иаалгахьан.

– Цқьа сыбзымдыруазаргьы, сыбгәалашәозааит, – аниҳәоз, илыдгылаз азҕабцәа, ара ус шрымамыз еилкааны, рѡыцьегь еизынрыжьхьан. – Ара аусура балагазар?

– Сан дышьҭоуп.

– Деицәахазар?

– Усгьы деицәамхеит, аха лҭагылазаашьа ҳзеиґьтәуазар ҳәа, мчыбжьык аахыс дсыманы сҭоуп.

– Иахьа ѡы-мшуп ара сыќеижьҭеи, ҳзеиқәымшәеи?

– Анцәа иҳакәимцазаап, – дпышәырччон лара.

– Макьана шәҭахома?

– Ҳҭахарц ҳзеиґьоушьома?

– Мамоу! – дамхаччарц агьигмызт. – Издыруа данызба саалмацәажәари, сгәы ҭаҷыґьит.

– Избан? Заќаѡы ара иҭоу, узхара уҳәапеи, иуаҳапеи.

– Зегьы срыҷцәажәалар сҭахыу џьыбшьома.

– Ус акәзар, макьана ҳаиқәшәалашт, уќаз! – лҳәан, дындәылцит.

Днытцаба дцазшәа дышлызхьаауазгьы, дахьибаз, дахьлыҷцәажәаз иѡнытцќа дќәандаза апсцха изҭалахьан. Уи лан акорпус даҽа жәѡак аҷы дышьҭазар акәхарын. Џьанар, ашә илатәаз, доулмышьтырц дшалагазгьы, длыҳәан, адәахьы днаццакит. Шьасиа алашьцараҷ џьаргьы дибомызт. Анықоналарҭақәа рҷаԥхьа алашарақәа аркымзи, илаԥш назыхьзоз ирхьигзеит. Ҷыц илахь ааиқәитцеит, инасып шикыз инаимпытцбазшәа. Џьара дибозар ҳәа дгәыґны, ахышәқәа дыркылпшуан. Иахьцалак иаарласны дибарц аҭагылазаашьа иман, игәы каҳартәцәкьа дыќамызт. Шьҭахьќа даақоналан, хыхь дѡыхәнеит.

– Коҳ! – ҷааитит ицшьҭаз руазә. – Уахьындәылцыз иуаҳаи? Акыр улахҷеихны ухынҳәитеи.

– Исаҳахи, шәажәабжьқәа иашоуп рҳәеит, – дааԥышәырччан, ишьҭалароҭаҷ днықәиеит.

– Ари дцәажәозаап, – иааԥьеишьеит даеазәых.

Џьанар, игәы ахаҳә нҭыргазшәа, акыр деихыккон. Иахьцалак Шьасиа дигәхьаан. Ахәшәтәырҭа аќәшақәа зегьы ачымазацәа рыла итәын. Лара дахьныкәиашаз лоуазу здыруадаз. Ма акоридор аҷы игылаз диванк дхарќәысуа дшықәтәаз аалыршозу? Иагьа умҳәан, акыр иԥшқаз ацәеижь лыќәнын, илылшарызу адтәалаѡ лԥьабаа анықәгара? Дыцәарц шиҭахызгьы, Цәаблақә дикуамызт. Алашарагь иԥырхаган. Имыцәацыз еиҷаԥшуа иахьынзеидтәалаз, алашара изырцәомызт. Ашьҭахьшәа дынҭанагалеит, аха дыцәазу, дыцәамзу изеилмырго, игәы уамак ираҳаҭзамызт. Рыхәда ахыр-хыр бжьқәа гон акәымзар, ҭынчран. Ихы ихьуан. Аѡонытцќа аќәкы фѡы иашьцылахьаз азәы ахышә ытцарбаќа иаиркын, аҳауа цқьамызт. Дѡагылан, абжьы мыргазакәа, ахышә ааиртын, аҳауа маҷзак аҷырхьшәашәаны иааѡоналеит. Данааимнада иԥсы ааивигазшәа дааихыккеит. Аҳауа лбаадо, уа даадхылеит. Адәахьы ахыбраќәа иаҳа ирацәан, аԥлақәа рааста, ацыхәтәантәиқәа макьана идуқәамызт.

Дыѡдәылцын, акоридораҷ ахышә аҷаԥхьа адиван днықәтәеит. Амедеҳәшьа аназара лхы ыкәԥа дыцәан. Иҷаԥхьа ателербага ыкәгылан, макьана адырратара иаламгацызт. Иалагаргьы дахәаԥшыр уамак иҭахымызт. Апсны иахатәаз аилаѡынтреи аиқәшаҳатымреи еилырганы усгьы акгьы рҳәазомызт, урҭ рызбахә ала ҷырымҭзар иаҳа иеиґьаршьон. Зегьы мазан, еилых ќамцазакәа, нас аиашаҭәкьа уазҳәодаз. Иара ус дтәан, адәахьы днаԥшуа мацара, уажәы-уашьтан Шьасиа илаԥш даацашәоз џьишьон. Амедеҳәшьа данааԥш, ахәшәқәа лыманы, апалатақәа днарылалеит. Ашьҭахь – агәырқәа. Иаргьы ак илалцар акәын азы, итып ашќа днеит. Шьыжьхьафараз ицәырцкәаанза, уа даанхеит, зегь аапшхьан, цхызк атәы рҳәаргьы игәы ааре҆ыхарын игәахәшәа. Акранифа, шьҭа ашьыбжьон иларцоз агәыр изааргааанза, ара ус имазамызт. Шамахамзар ачымазацәа адәахьы идәылцзомызт, апсшьара роузшәа, риартақәа ирықәтәан, аґды-мдыҳәа еицәажәон, лаф бзиак анеибырҳәалак, еибарччон. Уа зҭып иамкуаз азәык-ѡыцьак дәылцуан, адәахьы ицәырцуан. Урҭ дрылан Џьанар.

Аԥлақәа иԥхьазозшәа, акакала днарытцагыла-аарытцагылон, агазон аҷы ашәҭқәа ишырхылаԥшыз гәеиҭон, нас аѡоналарҭақәа еимыздоз амѡа данын, ибомызт иаха дзыдгылаз лѡызцәа. Иабацарыз? Урҭ дырмазцаарызи Шьасиа дахьыќаз рдыруазар ҳәа. Ашьыжь реырпсахзар ќалон. Урҭ ус шыќарцоз заа дазхәыцыр акәын. Ѡы-мшќа рышьтахь иаарын, аха иара ууанза Шьасиа, ара иааигәара дшыќаз, димбазакәа дабаќазаауаз. Дынлацәажәараны иеылзааигәеитәыр итахын. Ас аманшәалахара зныкыр дақәшәараны дыќазма. Аамҭа ихы изамырхәар, лыниара цәгьахон, дшиԥшаауаз амшқәа ицәцалон. Шьҭа шьыбжьон ааирц агьагмызт, ахыбраќәа иаардәылцуаз зустцәаз еиликаарц дышрышьтаз. Аназара акәзаргьы, лара шлакәмыз иаразнак идыруан, убас азәы илаѡашьоз зҭабмызт аха. Ахәымеханшәа, адкыларҭақәа днарыѡоналаны, дрыҳәаны абас иќаз аԥхәыс дырзышьтазар

еиликаарц иақәкны иман, уахь даҽа дкыларҭак иатәыз ачымазацәа ҩнарҵазомызт, аха иҟалоз ибар иҵырхагахозма. Лан дахьышьҭаз, ларгьы дыҟамзи. Дахьыҵарымыз, дахьеибагамыз игәы иалан. Дышлышьҭаз рбар иҭахзамызт, ларгьы дшазнеирыз издыруамызт. Зегьы зегь рцәиҵәахуан, амазара деиқәнархарызшәа.

Шьардасиа! Игәаҕьны хыбрак днықоналарц иҿынеихахьан, Шьасиа лаҳәшьа аназара данибоз, усҟан иара амрагыларатәи акәакьт шыҟаз дгылан. Лара агәашә дааҭалахьан, шәыра дук кны, хыбрак днавҵалеит. Дықоналарц акәхарын. Иара дласит дналыхьзарц, аха лара наҟ днықонаҵкахьан. Адкыларҭаҿ лан дылзааргар рылшон, лара дызныҟәозар. Дгылар рымуазар, лҵҳа уахь дҩарышьҭырц азин лырҭон. Еиҕьын дандәылтцуаз ҳәа длызҵшыр. Аус злаз, – шьҭа идыруан Шьасиеи лани ахьыҟаз. Игәы ҟалан, дагьҵышәырччон. Ашә аадыртырц аҿыж-мыжбжьы аадыргацпхьаа, ибла ҭырхаха днаҵшуан. Шьардасиа лакәмызт идәылтцуаз. Амра лхышәтырц агьагмызт, ачымазаҩ иҭааз асҟатәи дидхалар руазма. Ма азҕабцәа ран деицәахарызу? Акраамҭа анбжьыс, иибаз лара лакәымзар ҳәа дхәыцит. Азәы дылцәхҩашьалазар? Лҭеиҭпш игәалаиршәон. Лара злалакәмыз ҷыдарак изыҵшаауамызт, лкьиҭаҿ данибоз ашкол маҭәа лшәын, уажәы дызлаеырбашаз ҵкыла деибыҭан, еиҳа дшәызшәа инарбон. Ашә анаатуаз, иара шьҭа дагьақәгыҷуамызт макьана лара лдәылтра, дыццакны дагьхамҵшит. Аха данаақәцәиуаз рҩыцьегь рылаҵш ааиқәшәеит. Дааскьазгоз Шьасиа иара иахь дыҵшзомызт, длымбаз цьушьарын.

– Шьардасиа! – длеигәырҕьаҵәкьон иара.

– Цьанар уоума?! – ларгьы дымгәырҕьеит узҳәомызт, лҿанаалха дналҵылан, рнапкәа ааимырдеит.

– Арахь бшыҩналоз збан, бдәылтцуазар ҳәа сбызҵшын. Шьасиа, мшыбзиа!

– Бзиара убааит! – илтцәахуаз лыбла хаара изҩышьҭылхит.

– Саҭабымцан! Бара бызбахьан, аха Шьардасиа данызба дышбеитцбызгьы аҵхьа аҵсшәа ласҳәеит.

– Иашаны унықәеит, – лҳәеит лара, иҳәатәыз дшақәымшәоз унырратә, уи зыхкьоз аилкаара дазхәыцыр акәын иара.

– Шәчымазаҩ деиҕьзар акәхап?

– Деиҕьуп, – лҳәеит Шьасиа.

– Дызлеиҕьу агьызбацәом, – Шьардасиа иаҳа лылахь ааиқәылтцеит.

– Шәымшәан, Анцәа длыхәап! – ргәы ааирҕәгәазшәа иуит, аитцбы илзымцәахыз аиҳабы изылзоз изеилымкааua. Издыруадаз, ихатә усҟәа ахьигарыз издыруамызт, дара ртәы изацылтцар лҭахымзар?

– Уара угәабзиара шпаҟоу? – лтцаашьа злаҟаз ала, иара ара ахәшәтәырҭа дыштаз лдыруан уҳәартә иҟан. Уи лазхәоз Шьасиа лакәымзар, дзуст̣адаз?!

– Хьаа сымазам, анализкәа зеиҵшроу уаҵәы исарҳәозар ҳәа сыҵшуп.

– Агәабзиара Анцәа иуатәеишьааит! – жәытә цҳәыск изеиҕьалшьаз цьушьарын, Шьардасиа лцәажәашьа цшқа аҵамзар. – Автобус сагхар ҳәа сшәоит, абзиараз!

– Амҩоа алҵха боуааит! Ҳааицәажәақәар итцегь истахын, аха быццакуазар – бзиала!

Шьасиа лаҳәшьа днаскьалгарц длыцнеиуан. Агәашә дынҭганы даахынҳәрын ҳәа, длызҵшын. Лара Шьардасиа, атроллебус ахь длыцнеирц, амҩоа аалыцеихылтцеит. Иара маҷк дласкьан, дыҵшын, аеҳәшьа еиҳабы даахынҳәуазар ҳәа. Зынгьы наҟ иеитцәахырц ааиҭаххеит. Лгәы изцазар, уажәи-уажәи дахьаалҿаҳауаз, агәеихшәара лызцәырнагар? Длымбар дылбарц агәазыҳәара иаҳа илызцәырнамгарызи. Амала ҩба зламыз уаҩын иара. Иҭахымызт ахәмаррақәа. Длызҵшырц игәы иҭамзи – длызҵшын. Атроллеибус аниас, лара дауан. Агәашә дшааҭалаз, зҕабк даалыдхалеит. Иара иахь дшымҵшуазгьы дышгылаз лымбо дыҟазамызт. Лымҩоа даҵырцуазар ҳәа дизпшызар? Дыкәымцуазшәа анылба акәзу, дзыдгылаз дыццакуазу здыруадаз, Шьасиа лҿаалхеит.

– Шьардасиа мшызҳа лызҳауеит, дзымбеижьҭеи дкәацәхахьеит, – иҳәеит иара, лара данизааигәаха. – Маҷк аамҭа лыманы, дааҳадхалар шпастахыз!

– Даҽазны дмаауеи, макьана утытцуама, – даатымгылазакәа днеиуан лара.

– Сахьбацәажәо бымбазои, бышиашоу бабацои?! – дҧышәырччон иара, ицәажәашьала диргәаар итахымкәа.

– Сара усацәажәарц утахыу, саҳәшьа Шьардасиа улацәажәарц утахыу сзеилымкааит, – даақәгьежьит лара.

– Шәоыцьегь сшәацәажәар стыхыуп.

– Цәгьа иубом, – лыбла шылхаччоз, днахынҳәырц агьлыгмызт, даанимкылар:

– Аеи, аеи! Аиаша басҳәоит, иаҳа бара сбацәажәарц стахыуп.

– Убас уҳәар – еилкаами.

– Оо, Цьанар! – дааигәахон амедеҳәшьа, ахәшәтәыга матәахәқәа лыманы. – Акрумфеит, агәыр анулацатәыз, уҟазамызт. Уҽезаны уцаз цьысшьан, аха иухьыз шьта еилкаами. Агәыр ара иааганы иуласцап?

– Сатамзааит! – Шьасиа лҷыналхон. – Сангьы хәшәқәак лысымтар ҟалазом.

– Ҳаит, бабаасцырхагахоз! – амедеҳәшьа лгәы иташәаз лцәеиҧхьирттарц, дналҷаччан, даахәмаршәа иуит, уи ала иаҳагьы иеиргамеит акәымзар.

– Уагьылахҷыххеитеи! Дзакәытә уаҩы еихәлаччузеи ҳәа сухәапшуан.

– Мда… Сусҟәа ҽеимзаап, – аниҳәа, шьта амедеҳәшьа лцышәырччара аччарахь ииалгар акәхеит. Лгәы иаахәон лпациент дахьалцыз.

21

– Сцьакет аҳәынцәры сыцәҷшәеит, гәырки рахәыцки сытеи! – Леуанти Игор иуатахкәа рышә данынхыц, апҳәшәма цҳәыс лахь ихы наирхеит.

– Ирласны изҷатеи! – Игор Леуанти ицьакет ааимипаан, иццәыс иналиркит. – Уара ара уаатәеи! Аицәажәаха аамта ҳамазам, – иҟаз-ианыз еиликаарц дцаазомызт, макьана еилкаа иҷытшәазомызт, иаразнак дцааит: – Гагра ауаа дәыкәаҳцеит, азәыр узлеима?

– Мамоу, иҟоу еилыскаарц, схала сааит.

– Капитонов дааит. Ақыртқәа ҳара ҳатцкыс абра аус руит, – Игор, амца иҷатәаны, ихәыцрақәа еишьталаны иаауан, аамта хәычык ицәызыр ҳәа дшәозшәа. – Уатцәы Аҟәа апсуаа еизароуп. Маи 26 рзы иҟалашаз уатцәы иҟароуп.

– Ажәлар ирхагылаша ауаа ҟалома? – уи акәын Леуанти еснагь хьаас имаз.

– Акы уацәымшәан! – Игор убас инапы иҟьеит, зегь збаны иҟазшәа, иатахызар атакра-атыжьра агәхьаа зымкуаз ахацәа гылазшәа.

Уаҳа аказы димазцаакәа, Леуанти Игор иццшәма ацьакет аалымипаан, дындәылҟьан, ишәцо длалбаан, изцшыз амашьына дынталеит. Маи 26 рзы Апснытәи Иреиҳазоу Асовет асессиа мҩапысуан. Уи аены 40000-ҩык рҷынза Ленин иаштаҷ еизарц рызбахьан. Леуанти ажәлар ирхагылашаз дырмоур ҳәа дацәшәон, уи азцаара еснагь иқәиргылон. Ихыдаз ауаа реизара ианакәызаалак илцшәадан. Еилкаак цкьа ирҳәомызт. Уи аус збазшәа Игор ианиҳәа, аамта ирзуазма, дыццакит. Аныҟәцаҩ дирласуан. ЦК КПСС амазаныҟәгаҩцәа ируазәкыз Капитонов иаара апсуаа зышьтаз Апсны астатус Аконституциаҷ арбара апыргара ишазҳәаз еилкаан. Аобком апленум аҷы дыкәдыргылон, ус иҟаз азин апсуаа ироурц уажәытцәкьа, адәныкатәии аҩныцкатәии аускәа аныуадаҩыз, ҟалашьак шамамыз идырҳәарц. Убри аамтаз иеицҷакыз апсуа жәлар реиҟәшара алыршахар, ақыртқәа рускәа иаҳа иманшәалахон. Зегь раҧхьа еиҳабырак змаз рыуа-ртынха аакәгылон, ЦК КПСС амазаныҟәгаҩ даартә, хылаҧшра ҳауазар, уи ахә шьатәын, ҳускәа еицәаҳамтәыр еиҳа еиҕьын ҳәа. Ус иҟамларц, заа ажәлар еизганы, ҳара ҳҷахәы, апленум аҷынза инагазар, лцшәак аиуазар акәхарын. Абас акәын Леуанти, амҩа дахьаныз, ари ҟаларц дшазхәыцуаз.

Дышиашаз Борис Кьахьырипа, иусураҷ данимба, дахьынхоз днеит, амашьына, аҩны азааигәара инамгакәа, уахь изымнеиртә, амҩа ахьцтәаз ибжьаргыланы. Аҟәантә аригьы уаҩы дизымаацызт. Аҟәаа акы еитарҟьар ҳәа Леуанти даацәшәеит, аха ақәҷимтит. Рҩыцьегь ааицәажәан, ирзбеит ақалақь иатанкуаз ақытақәеи аҳаблақәеи знапы ианыз

рыерықәыршәаны, ажәлар ахьеизоз гаграа реалархәра еиҿыркаарц. Ақалақь аҩныцқа Борис ихала дрыхьзон. Пицундеи, Лзааи, Бзыԥтеи Леуанти инапы ианын. Цандрыԥшь инхон ҩажәеи хәба ҭза раҟара. Изымцақәоз рацәахон, дара рхыԥхьазара уахәаԥшуазар. Уахь ацара-аара аамҭа рзақәырззомызт. Убасҟатәи аеҳәара кьаҿын.

Ашьыжь Леуанти Лерик Цыхьычба ижәытә «Волга»-ла дизааит. Аԥхьатәи аҭыԥ ҭацәын акәымзар, ашьҭахьҟа даеазәы дакзомызт. Амҩан ауаа рацәаны игылазаарын, зегьы Аҟәаҟәа иеихон. Ақалақь бжьаратә афымца дәыцба цеит. Иамкыз, еиҳарак иагхаз атрассахь ицәырцзаарын, зхатәы машьынақәа змаз ирзышьҭхуаз нрыжьзомызт, автобусҟәагьы ҭәын. Амҩан иубарҭан агәарбжьарақәа рҿынтә ауаа амҩаду ахь ишцәырцуаз. Гәдоуҭантә Лыхныҟа убжьазгалоз ахаҵәирҭаҿ аинспекторцәа гылан, иаауаз зегьы, ашҭахь ицарц, алаба ҭра дырбо. Ҷьоукы уахь шьапыла амҩа ианын. Ажәа еимазкуаз маҷмызт. Ҭыҭ-ҩык, Аҟәаҟа ицарц, амҩадуи аихамҩеи рыбжьара иԥшын, втобуск ааиуазар ҳәа.

– Арҭ зҿу закәи?! – Леуанти иибоз ҷьеишьон. – Уаангыли! – аниҳәа, Лерик имашьына аганахь инаишьҭит.

– Уара, арҭ Лыхны аизара ҟалоит ҳәа ҳдәықәырцоит, – иҿааихеит азәы, Леуанти дидырзар акәхарын.

– Азәы алада иҳәоит, даеазәы аҩада иҳәоит, ҳабацари? Исзеилкаауам, – иҿааихеит даеа хаҵак.

– Ҳаиҩыршарц ргәы иҭоуп, ҳдырблаҟьоит, – иҳәеит Леуанти. – Аҟәаҟа шәеиха! Зегьы ирашәҳәа!

Амашьына аҿынанахеит. Шьапыла иаауан, Лыхныҟа ицарц. Рымҩа уахь шакәмыз дирдыруан Леуанти иарыгьарахь ала иԥылоз, Лерик иарымарахь иибоз рызҿиҭуан. Гәыԥ-ҩык ахьырбаз иаатымгылакәа ирывсуамызт. Амашьынақәа еишьҭаххы ирышьҭан. Инызкылоз аинспекторцәа иҭатәаз зегьы рдокументқәа гәарҭарц иалагон, аха зышәкәқәа зманы амҩа ианылодаз, аныҟәцаҩцәа ракәымзар. Ацҭәы шьҭыцуазшәа анырбалак, иоурышьҭуан. Ус мацара ахҭны қалақь иҩалагылеит. Амҩа еихагыларҭақәа ҭәын ачынуаа рыла, аха уамак уаҩы иԥырхагамызт, ауаа шьапылагьы амҩа ианын, иузынкылодаз, азәыцыԥхьаза чынуаҩык дидумыргылозар. Зегьы ашҭаҿ еизыҩуан. Макьана усцәкьа ирацәамызт, аха амҩақәа златәыз ала, ашҭеи апарки иакрымызт.

Леуанти, зҿы днеилоз, дааилоз азәы дибозар игәахәшәа, ауаа днарылс-аарылсуа, ашҭа еимидеит. Дарбанзаалак азәы диҿамҳаит машәырны акәзаргьы. Уҳәан-сҳәанла еиликааит рызынтәык апартактив ахь ишрыԥхьаз, уа ишыҟаз. Аобком ахыбра шыҟаз иҿынеихеит. Актив реизара цон, уахь уназышьҭуадаз. Даахынҳәит иара, актив ахь днарышьҭыргьы, иуҳәоз заҳауадаз, акыр узалхуазма. Аҟәатәи рҩызцәа аенытәи рус ԥхасҭартәны дахәаԥшуан иара. Дара ажәлар рахь ицәырымҵзеит, хагылада иаанрыжьыз рыуаа рахь дхынҳәуан, ихы игәы ахшәаны. Урҭ апартактив аҿы инеины, ашҭаҿ ажәлар еилакь ишгылаз, ирҭахыз рызҳәар, рҳәатәы ылҵуаз ҷьыршьеит. Уа дара зырцәажәодаз, зцаарақәак рҭиир, иқәгылаз Капитонов рҭак ҟаиҵарын акәымзар. Иуршәодаз? Ус акәзаргьы, ажәлар ахьеизаз ҵакык амамкәа ииасуамызт, аха убри аизара ҟалартә изызбада? Гәыԥ-ҩык алахәызу, Игор имацара ихәда иқәиҵазу? Уи аҭак узыԥшаауамызт, ухала акы уазкылымсуазар.

Ашҭа ҭәырц агьагмызт. Акы инацҳауаз акрыфарҭақәа рахь инеилшәақәон акәымзар, Амра шыра рыҷәцеиуа, асфальт иқәгылан. Уееилухыр ахьҭа анулалоз, уееилоуҳәар ашоура уанакуаз, ухы цқьа ианузгәамҭашаз, Амра шыра ачҳара ануадаҩыз аапынра анҵәамҭа иҭагылан. Ажәлар ирмычҳарызи р-Ҧсадгьыл аиқәырхараз! Ашҭаҿ ҷьоукы изларҳәоз ала, 25-нызқь-ҩык ықәгылан; даеа ҷьоукых изларԥхьазаз ала, 50-нызқь-ҩык. Амра алҭашәамҭаз, ар аакәдыршан, Капитонов Иван Васили-иԥа дрыма, Ленин ибаҟа аҿаԥхьа атрибуна иаақәгылеит. Уи иқәгылараҿ дзыԥхьоз актив аҿы иажәахә акәхарын. Ихадаз уи ииҳәаз аҿы Аԥснытәи АССР Қырҭтәыла иалганы Урыстәыла адҵара азҵаара шышьҭыхыз акәын. Аха ус еиԥш иҟаз азҵаара аҭак Аконституциаҿ арбашьа амамзаарын. Аԥсны аизҳара акәымзаарын ара иԥшаатәыз. Ленин имилаҭ политика иаҿагылозаарын уи

азцаатәы ус ала азбара. Амала аԥсуа зцаара ҳасабтәк азушьа шаҭатәыз ҳәа мѡак еилукаартә изазгәамҭеит. Ажәлар ираҳауаз рызрыдымкылазт, ицәҳашҳауа ишеилаз, гәыԥ дуззак шьамхышгылеит, иара ус лахьынза-ѡахьынза, ашьҭахьқа игылаз аламцакәа, агәырқьҳәа илышьамхышгылеит. Зныкыр ус рхы ладырқәхьазма, аха аамҭа ҳабанзананагеишь! Ашьҭахьқа игылаз ашҭа абжеиҳарак инеиҳангьы рхымѡаԥгашьа изадымгылази ҳәа, Леуанти даахьаҳәзар, урҭ ажәлар рыҽрықәганы игылаҵәкьан. Капитонов иқәгыларае ауаа иргәамԥхаз дара иргәаԥханы рнапы еинырқьон, изҽыз уамак уаѡы изгәамҭазаргьы. Еилкаан урҭ шқыртқәаз.

Ихы шкәакәаза атрибуна даақәгылеит Шеварназе. «Ҳаҭыр зқәу ҳашьцәа аԥсуаа!» Нақ ииҳәоз уажәи-уажәи «аѡызцәа» ацын. ЦК КПСС Қырҭтәылеи Аԥсынтәылеи ирзыркыз акәцарақәа дрылацәажәон, аԥсуаа ажәа риҭон иааилшоз зегь шырзықаиҵоз, иажәа еидҳәаламызт, аха ажәа хаақәа иҽыциршәозгьы аԥсуа жәлар ираҳар ртахзамызт, изызырѡуамызт. Ашҭа амикрофон зҽыцакыз иацкыс, абжьы дуун, нақ дыкәцырц изҽыртуан, иара изызырѡуазшәа аԥшра аҭаны дыкәгылан. Ианамузах иаҳа ахаҵара згәыцаҵәахыз ҷьоукы атрышә иасуан, ҷыхәаԥцәара амазамкәа. Ахыш, атрибунаҽ деиқәызҭышәа, днытаз дцеит. Ибзиашәа ианаамҭаз иеизеит, аԥхьатәи ацәаҳәақәа рҽы, уԥсы маҷхо иахьеилагылаз, ауаа ирыкәдыршаз амилициеи ари ажәлар рыжәлахьан, иара усгьы Москвантә ииаз асасцәа рыхьчарц асалдаҭ ахьдыргылаз аханатә иргәаԥхомызт. Зыхшыѡ иаҳа ихьшәашәаз еихан ԥхьаӷа иеихаз ирулак иныркылеит, ачынуаа ирыцхрааны. Леуанти, ари амилициеи, рнапқәа еивцаҵаны ѡ-риадкны иахьгылаз дрыбжьҵәрааны, рыгәҭа дҭалан, зеызқьацәоз аҷкәынцәа дрылабжьон, ибзианы рхы мѡаԥыргарц, иахьамуаз драцәхауан, ас ала ееирак ишакәдмыршәоз еилыркаарц.

– Ус ƙашәымҵан, уара! – аԥсуа подполковник иеааирцәгьеит, имгәацәа пыжьза даарзааигәахан. – Ишәымуазар даеакгьы аадыруеит.

– Иуҳәо закәи?! – иаатқьеит ҷьоукы, ирԥырагылаз ари амилициеи реибаркыра акәымзар, дырҕәыхуан, рнапқәа анырқьа ачынуаа ираахеит, рхылԥақәа рыхшәеит, ак ƙамлазазшәа рыедмырцысит акәымзар.

– Иуршәода, аилымга?! – Леуанти уи дааизыцқьахьан, арҭ ахьынзеилаз. – Ужәлар роума узҭаслымуа?!

– Абаа рееиқәыркырц урылабжьа! – иҳәахт иара даншәа.

Ианакәызаалак згәы нырхаз ажәлар рахь аиҳабыра анцәырцуаз, ргәы ԥцәаны еилыцырц агьрыгмызт анырҕәахәлак акәын. Уи аены Москвантәи, Қартынтәи ииаз рыкәгыларақәа ахәымехан, Амра алҭашәамҭаз, иқалеит. Ааилахәлаанзагьы инаргар ƙаларын, Аԥснытәи аиҳабыра рҽынтә, Адлеиба иакәхарын, иқәгыларала, аха Қырҭтәыла ахада тыршә асрала данықәырца, аԥсуаа аамсҭашәала иныкәазар акәхарын, зегьы шеицыз еиманы, рмашьынақәа ирҭаланы, иқәцит. Ажәлар ааилахеит, рҽырҭынчра рцәыцәгьаны. Анааилахәла ашҭа агәҭаны азҕабцәа рымацара латәан, амҳаԥыраа ргәарашәа рҳәон. Ирыкәшаны игылаз рҭоурых ргәаланаршәон. Уи аахыс Аԥсны ҭынчра амазамызт, амҳаԥыр мѡа ианԥшыложьҭеи, иангылоужьҭеи акраацуан. Иааиԥынкыланы рыкәпара иахькылнагашаз азәгьы издырзомызт. Аамҭа шәарҭан еснагь. Ақәпара акәзамызт, ухьаԥш-кәаԥшуа амѡа уанызар акәын. Уи ацынхәрас қәпаран изҽыз.

Аҵхагәҭан инеилыҵ-ааилыцкәеит. Иааигәаны инхоз рыѡныкақәа ицон, рыуа-ртынха рыманы. Азәырѡы ирзааигәаз ирызцон. Амашьына змаз рқытақәеи рыкалақьқәеи рахь амѡа ианын. Урҭ зегьы адырѡаены ашьыжь ҽыц ара еизыѡуан. Убарҭ ашҭаҽ ианааилак, уаѡ дрымбар еиҕьын, иахьынтәааз ихынхәырц. Избанзар Капитонов иаара ашьҭахь, уи иқәгылара иаҳәоз иаҽагылоз амѡаԥгараз, аибашьра иазынаԥшуа аидыслара ƙалар акәын, иара усгьы уск узымѡаԥгарызу здыруадаз. Аиҳабырагьы ирылан еснагь аԥсуараз иқәпоз азәырѡы. Аԥсуа шәкәы знапы аҵазѡыз ҷьоукы ааидыркылан, Аслан Оҭырбеи Шамиль Лакобеи аԥхьа игыланы, атрибунаҽ иааин, инхаз ираҵәажәеит аухатәиала рхымѡаԥгашьа рымпсахыр ада ԥсыхәа шыƙамыз. Ашьыжьынза ашҭа цқьан. Аҵыхәанза иқәцыз Леуанти иакәын. Уи изԥшыз Лерик Цыхьычба имашьына дынҭалеит, ицәаз иѡызцәа ааирԥшырц.

Уи аены адырԥеигь ауаа еизеит имаԛымкәан, аха еиҳабы данырымба, рыгәхьаа зкыз данрыԛәымшәа, амилициа аусзуԥоцәа анрыҿцәаажәаԛәа, ахәымԥхан еилыҵит.

– Иҟалаз даеакала ҟалашьак амазамызт, – иҳәеит Борис Кьахьырипа, ҽнак аҟара иԥсы шьашәа, Леуанти иара иҿы даннеи. – Ԥхьаҟа шәыԛәпала ҳәа ҳарҳәазшәа ауп сара ишызбо. Арахь аҳәынтқарра ус аҿы амаҵура мԥоапаагоит, уара, аамта ҳазхом, ишпаҟаҳҵареи? Исаҳәеи!

– Излауала анигьы аригьы ҳрыхьзалароуп, – ҿааитит Леуанти. – Ихадоу иҟаҳҵаша ҳазхәыцроуп. Иахьцалак макьана Азакәан Хада рыдрымкылацт.

– Ирԥсахырц иаҳҭахыу астатиақәа ҳашрыԛәшаҳатым ала, ашәкәқәа рацәаны иԥотәхоит, анапынтцара мԥоапгатәуп, апсуаа рыдагьы, егьырт амилатқәа шҳақәшаҳату аарԥштәуп. Уажәы убри шәеазышәк.

– Уи лҵшәа аиуам уажәазы, аха ажәлар иҟарцаша иазырхиахоит. Аиҳабырагьы маҷ-маҷ ҳахь ииагароуп. Мышкы зны ҳақәпара даеа формак аиур ҟалоит, ажәлар азыҟацазароуп.

– Арҭ ҳандырхом ҳәа иаҿуп, – игәа иалан Борис. – Дареи ҳареи ҳаидпсылагәышьоит. Аурыс мчы рхы иархәаны, ақыртқәа ҭып ҳарҭом, умбои, рхала ракәзар – изаҳиааизомызт аха.

– Шьҭа аҭагылазаашьа ҳамазам, – ихы ԥышьҭихит Леуанти. – Сара издыруа акы заҵәык ауп: ҳмилаҭ мызырц рҭахызар, ажәлар ршьапы иқәгылазар ауп.

Аха уи азы мацара акәзамызт мчыбжь дуззак инеиҳаны уахгьы-ҽынгьы анапынцарақәа изрышьҭаз. Убарҭ амшқәеи аҵхқәеи рзы, Аконституциа апсахрақәа мԥоапгахарц, ақәпара убри аформа заҵәык акәын хархәарас иҟаз. Ашәкәқәа рнапаҵаԥора иахьцалак мазала имԥоапган, избанзар КГБ ахаҭарнакцәа рпырхаган. Аҵыхәтәан ашәкәқәа зегьы ааизиган, Аконституциатә комиссиа ириҭарц, Аҟәа иԥоеигеит, Цыхьычба Лерик и-«Волга-21» ала. Аобком ахыбраҿ дгылан иара, акомиссиа иалаз ақьаадеиза риҭарц. Аҟәа аинтеллигенциа ахаҭарнакцәа жәпа-ԥык, Ермолаи Аԥьынԥьал, Таҷ Гыцба, Руслан Гәажәба, Игор Марыхәба, абаза Николаи Шенкауа уҳәа назлаз, аадәылҵуан.

– Адлеиба Москвантә даан, ҳускәа шизбаз ҳаиҳәарц, ҳаизигеит, – иҳәеит раԥхьа дназыдгылаз Таҷ Гыцба.

– Нас иаҳзизбахи? – дазҿлымҳан Леуанти.

– ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети Апсны аекономикеи, акультуреи, абзазареи рышьҭхразы иҟарцаз ақәцара ааигеит, – ашәы зшәыз иԥоызцәа дырԥоызан Ермолаи Аԥьынԥьал.

– Иамуи? – уамак зыгәра имгоз абольшевикцәа рыҳасабтәқәеи рызбатәқәеи цкьа еиликаарц даҿын Леуанти.

– Уаха шәышҟа длеиуеит, ЦК КПСС ахаҭарнакцәа Василиеви Сенникови ицны, – еилыргак ацәыргара реацәырхьчозшәа ибон Леуанти, Марыхәба ас иҳәааанза. – Уа ижәбап иаҳзааигаз закәу.

– Апартактив ҟарцозар, азал ахь ҳнармышьҭыргьы алшоит, – игәы иалан Леуанти.

– Шәрыҳәар ирҳәо шәаҳап, – иҳәеит Таҷ.

– Уажәы Гәдоуҭа илеироуп, уаҟа ирызԥшуп, – ҿааитит аполитика амԥоан алацәажәара зҭахымз Руслан Гәажәба. – Нас Гагра илеиуеит.

– Ақәцара дышәзаԥхьазар, исашәҳәеи ишәгәаԥхази ишәгәамԥхази!

– Амԥоа ҳангыланы, иуаххәои, – даақәцәиит Игор. – Ҳускәа шцац ицоит.

– Умбои, – иҳәеит Ермолаи, – иааигаз ақәцара уназызырԥоны ахәшьара иаразнак иузаҭом. Акьыԥхь ианырцашт, ҳнапаҿы ианаҳклак, ажәацԥхьаза ҳазхәыцны, аҭак аҳҭар ҟалоит.

– ЦК КПСС иаҳзыҟанаҵаз ақәцара, уара утәала, ақәызбара ма алацәажәаха урҭоит, – иҳәеит Роман Ҷанба.

– Шәыҟаз! – Леуанти даазгаз амашьынахь дласит. – Уццакы! – ҳәа аниеиҳәа нахыс, Лерик ақалақь далуаа иҿынеихеит, иаҳаз зегьы уи иаимҳәар ҟалозма, егьи азцаара жәпакы еишьҭархҳы иааишьҭуан.

Леуанти изеилкаауамызт аобком иаадәылцыз ахацәа еилкааз акгьы цқьа изырымҳәаз. Урҭ ирҽыцшәаз ҳәа цьара ак неигарц рҭахымзар ҟалон ахыхьчараз. Ма рхаҭақәа ираҳаз рзеилымкаазу? Изцаарақәа аҭакқәа иқарцоз цқьа игәалаиршәарц, ихәыцрақәа еизиркәкәон, арахь аееизгарақәа ицәыцәгьан. Ихшыҩ еилккамызт. Амцашоура икатәаз иҧырхаган, ихаҭагьы дааҧсахьан. Аха иаҳаз игәалаиршәарц иеазимкыр аузомызт, избанзар Гагра дахьлеиуаз аҩызцәа зцаарақәак иқәрымпсар руамызт. Ақәцараҽ иргәаҧхази иргәамҧхази иарҳәарц данрыҳәа, «ҳуска шцац ицоит» иҳәеит руазә. Уи Игор Марыхәба иакәын, иара излеигәалашәоз ала. Уи иаанагози? Иаҳзеиҧьыз агьрымҳәеит, аус шаҳуалац иулатәуп ҳәа адырра ҟаиҵарц иҭахызар? Апартактив аҽы инеины, ргәаанагара рҳәарц рҭахын дара. Урҭ ирзымҳәаз араионқәеи ақалақьқәеи рҽы ирҳәар цәгьа ирбазомызт. Рхала ақәцара изаҽамгылеи? Уи аҭак шидыруазгьы, ҽыц ихы дазцаауан.

Бзыц ацҳа дышлықәсызцәкьа, зыгәра игоз ахацәа иреиҳәон иаарласзаны ақалақь комитет ахыбраҽ илеирц, рҩызцәа аашьҭхны. Џьоукгьы ирыдицеит Бориси Ҳараз Чамагәуеи рпшаарц. Пицундагьы азә ддәықәицеит. Арҭ дахьынзарышьҭаз аамҭа хәычык ицәцеит. Ақалақьтә комитет аҽы данааи, ахыбра цыҵ-ҩык адизалахьан. Аҩныцқа апартиактив цон. Излеиликааз ала, Адлеиба, ЦК КПСС-и Қарҭынтә иаази иманы, Гәдоуҭа длеиаанза, ауаа рацәазаны ишеизаз адырра иоуит. Аиҳабыра рмашьынақәа телефонла иеибыҭамзи. Ауаа рацәара иацәшәон, аизара хырпаны, ишиашаз Гаграҟа еихеит. Апартактив уамак иадымхалеит. Аобком актәи амазаныҟәгаҩ ЦК КПСС ақәцара данаҧхьа, итәаз ақыртқәеи, урҭ ирышьҭапалоз, уаҧштцәык иҟамыз аҧсуааи напеинкьарыла ирыдыркылан, иаразнак идәылцит.

– Ҳараз, уара унеины шәкәык Адлеиба изынашьҭ, – иҳәеит Борис, – абраҟа ирацәаны ҳгылоуп, ҳудукылар ҳҭахыуп ҳәа.

Еихьышәшәа-ҵышәа рҩызцәа аауан. Апартактив иалахәыз, аиааира згаз рыпшра шьҭыхны, шьҭахьҟа амҩа ианын, еилагылаз инаргәылсны. Аҧсуаақәакгьы наҫҭха амардуан иааҽагылон, рсигаретқәа амца ахьынзадыркуаз, ицәыҵаҧшны ҽыц зҽааидызкылоз ирызпшуан. Урҭ русқәа ирпырхагаз уааны арҭ рпхьазон, арҭ ракәзар – аҧсуараз капеи кылцәак иапсамыз ракәны урҭ рбон. Аамҭа ас иахьынзацарыз здыруадаз, аха мышкы-мышкы аҵыхәан урҭ, арҭ рахь имиасыр, рпсҭазаара уашәырхарын ҳәа ихәыцуадаз. Азал ахь анеира азин анроу, арҭ леин, иаатдырҭәааит. Гәарамиа Асҭикәа ажәа аниитә, Борис Адлеиба атрибунахь днеит. Асҭикәа наҟ-ааҟ иааизынхеит Қырҭынтә ииаз ауаа жәпақәеи, Москвантә ииаз зызхарамфа ацәыхха иҧшра змаз, аха иаҳа амчра иалаҟаз ахаҭарнакцәа Василиеви Сенникови.

Борис Адлеиба дзыпхьоз ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети р-Ақәцара ҳәа иааигаз ианыз аекономика арҽиарахь иаҳа ахы кыдын, уи усгьы наџьнатә иаҽын, уи шьаҭас инаҵацаны, ауаа ирыханы иааганы индырхон, уажәгьы ркьаад ианыз убрахь ахы хан, иаҳагьы изакәанхон Аҧсны аҵахь агара. Аҧсуаа ирзеиҧьны иарбаз аҧсуа телехәаҧшра аартра заҵәык акәын. Ала аншлак, аҽы еиханакырц, ҽахрак абыста хьшәашәа амцарыжьуан. Ҳаргьы иаҳзыруаз убри акәын. Ажәлар шынеибакәыз абри рзеилымкааргьы алшон, иаакәгылон «иҳамамыз ҳартеит, уаҳа ишәтахи» зҳәашаз џьоукы, урҭ аҧыжәара ргар ҟамлози. Нас ақәпара аихәлацәарахь аҽынанахон.

– Ҳара иқәҳаргылакәаз азаҵаарақәа рҭак зыҟами? – дҩагылан дцааит Борис Кьахьыриҧа, иҩызцәеи иареи ишеибырҳәахьаз еиҧш, зцаара мцхәы ҟамцакәа, зегьы рҽахәы иааҧцәаны иара иҳәарц.

– ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети иаҳзыҟарцаз Ақәцара ҳаимакқәа зегьы азбоит, уи анагзара ҩ-напыкла ҳҽазаҳкроуп, – Адлеиба даҽакала еилыргак изхәазомызт, наҟ иацицозгьы еилукаартә иҟамызт, аус злаз амч змаз ашәкәы икын, аизара аҵыхәтәа цыртәартә инеигон.

– Гәыц хәычык хазы ишәацәажәарц ишәыҳәоит: ЦК КПСС ахаҭарнакцәа аҩызцәа Сенникови Василиеви, апартиа Аҧсны аобком актәи амазаныҟәгаҩ аҩыза Адлеибеи, – азал агәҭаны дгылан Леуанти. – Ҳаҳәара мап ацәышәымкуазар, заа иҭабуп ҳәа шәаҳҳәоит.

Уахь ирызнеишаз рыхьзқәа Леуанти изеиқәиԥхьазаз, Џьумбер Патиашьвили днеирымызт ҳәа акәын. Аха иара днеит. Бориси, Ҳарази, Чыгәбар Леониди, Ԥсардиа Лиуфеи, Виктор Барцыци, Леуантии ракәын аиҳабыра ирԥыларц ақалақьтә комитет актәи амазаныҟәгаѡ икабинет иныѡналаз. Борис иааргаз Ақәцара шыбиаз ҳәа далацәажәеит, ус ада қәгылашьа усҟан иузыҟаԥомызт. Урҭ рҭыԥ рыҟәцараз ҳастатус шыԥсахтәыз ааԥәыригон. Азәазәала рызынтәык цәажәон, рхьаа ашьапы ацан, анапы ацан. Аҿырԥштәы ҽыцқәа ааргон. Ацыхәтәан Леуанти дѡагылеит.

– ЦК КПСС-и асовет напхгареи иҭабуп ҳәа раҳҳәоит Аԥсны аекономикеи акультуреи рырҿиаразы ирыдыркылаз Ақәцараз, ҳажәлар хылаԥшра ирзыруазы, – игәы зырхынҳәуаз ажәеизадақәа цәыригон. – Ҳара еилаҳкаауеит ари Ақәцара анагзараз ҳамчқәа еизыркәкәа аус шаҳаулаша. Уи анагзара еиҳа иалыршахон афедеративтә республика ҳалазар, – шьҭа иаацәыригеит ихадаз азцаара – Қырҭтәыла алцра. – Аха ЦК КПСС уи макьана ҟалашьа амам ҳәа иаԥхьазазар – ҳара ҳзаҿагылом. Ус иагьа иҟазаргьы, Аԥснытәи аобком аҭагылазаашьа аԥшаароуп ари Ақәцара анагзараз, даеакала иуҳәозар, ҳхы ҳақәиҭны аус ҳаулартә гарантиак ҳаԥшаароуп. Сара изласԥхьазо ала, Аԥсны АССР Аконституциа апроект аҿы иацҵатәуп автономтә республика астатус аԥсахра атәы зҳәо ахшыѡцак – республикак аҿынтә даеа республикак алалара азин аиуроуп. Ҳара иаадыруеит ари азцаара ЦК КПСС Аполитбиуро ишазбо, убри ахшыѡцак ҳара ҳазхьчо акәны иаабоит, иҳамазааит. Ари сгәаанагара мацараны иҟам, ажәлар рыхьзала исҳәар азәгьы сахҭниҟьом.

Ацыхәтәантәи аҳәоу аиҳаразак Василиев иааигәамԥхеит. Ажәлар рыхьзала азәыр дцәажәар ҟалозма. Еицыз аиҳабыра зрѡуан акәымзар, дарбанзаалак азәы ҽиҭуамызт. Ирҳәоз ҳәа ԥьара ицәырцыр ҳәа иацәшәон угәахәрын. Убасҟатәи рхы рыхьчон. Ацыхәтәан азәазәала иахьынрыдгылаз иеибырҳәоз шаҳаҭ даимукәа ирҳәоз здыруадаз, аха уаагьы дара уамак ҽырҭцәомызт. Ииуҳәоз заҳауаз уаѡ дрыцзамызшәа збоз ҳауаа, ргәы дырдазар ацынхәрас, ргәқәа рыхьуа иѡдәылтқәеит. Борис аѡнынза днаганы, Бзыԥҭаҟа ихы ирхон Виктор Барцыц, Леуантигьы даашьҭырхит.

– Угәы ишԥаанаго, – дцаауан Борис, – иаҳзааргаз Ақәцара абанзаҳахәо?

– Ателехәаԥшра азбахә ҳцо-ҳааua иҳамҳәози, – иҳәеит Леуанти, – ателецентр аргылара реазыркуеит, Колбин ибзоурала. Даеа цыҭ-чыҭк ҳзыҟарцоит. Атопонимика шьақәдырхалоит. Издыруада ашәҭкыжьра, ажурналҭыжьра еицырхыр. Егьырҭ иарбоу ҳара иҳахәаша агьызбом. Еицырхуеит акомбинатқәа рыргылара, аѡныргылара, амѡаргылара. Урҭ зегьы ауаа раагаразы рпланқәа нарыгзоит. Арахь Аԥсны аицыхраз Ақәцара ааргеит, ухаԥазар иҟашәцо иашам ҳәа раҳәала.

– Иашаны ухәыцуеит, аха абыржәы изааргеи? Иҟамлози иацы ма уаԥәы?

- Аконституциа ҽыц адкылара реазыҟарцоит. Уамак хара иргазом.

Рѡыцьегь азы изааԥшылон. Адырѡаены СССР аиҳабыра р-Ақәцара акьыԥхь иадырбеит. Ҳауаа иҟаларызеишь ҳәа иԥшын. Азәгьы агәра игазомызт ҳабла хырмѡакәан акы ишаламгоз. Убри ашьҭахь ииасит даеа ҽнак зԥшра мацарала. Уи аены шықәсык иаѡызазшәа ибеит Леуанти, ашкол аҿы дышнеизгьы, русқәа нҵәазшәа игәы инаҭон зны, даеа зных рнапы зларкрыз рзымдыруаз ԥьишьон, аус ду раѡсны ишцозгьы, уамак рзыҟамҵозшәа игәы инархьуан. Аухагьы цқьа дызмыцәеит, ԥьара ак рызԥшызшәа, ацәаныррақәа изцәырцуаз аԥхыз бааԥсқәа инарбон. Амала маҷк дзырҭынчуаз ҭагылазаашьак ыҟан. Ашьыжь инаркны, ус ҕәҕәак мѡаԥыргарц ианаҿыз, аҳәынтқар машьынақәа рсиренақәа рыцәаабжь уқәнаргыломызт. Уажәы зегь ҭынчран. Аены адырра ирҵеит шьыбжьышьҭахь Пицунда Гәарамиа Астикәа аиԥылара мѡаԥигарц шиҭахыз. Убрахь амѡа дшаныз, иаҳаит адырѡаены, Рашәарамза 6 рзы, депутатк Аҟәа дѡеирц ишлыԥхьаз. Ус анакәха, егьырҭ адепутатцәагьы ирыԥхьахьан, ирзон акәымзар. Аԥсны Аконституциа ҽыц рыдыркылон, уаҳа даеа уск ыҟазамызт.

– Абра еизгоуп ашәҟәқәа, – Леуанти Канԥьариа Вовеи Цыхьычба Лерики анапынҵа риҵеит шьыбжьонра ааиааныза. – Аԥсны астатус азы анапаҵаѡра имѡаԥаагаз иацу роуп. Аобком аҿы Латариа Иура ма Агырба Гиви ирышәҭар, – иахьахәҭоу инаргоит. Ҳаҷкәынцәа дзуҫтазаалак азәы дшәымԥшаакәа, хынҳәышьа шәымам. Ирашәҳәароуп

уаҵәы асессиа шымѡаԥырго, Аконституциа мазала ирыдыркыларҵ иаҿуп. Агәра ганы сыҟоуп уи азбахә ҳауаа ишеилырымкаац, – иҳәан, урҭ дәықәцаны, ихала Пицундаҟа ихы ирхеит.

Пицунда аҳаблсовет азал ѡныртәааны итәан. Гәарамиа раԥхьа дгылан, азцаарақәа рҭак ҟаицон, аҿны изеизигаз аилкаара уадаѡын, имѡақәызцашаз хырхарҭак аҭаны дцәажәазомызт. Итәаз рызцаарақәа рацәан, ирцаулазаны зҭак изыҟамцоз ҟалеит, дагьашьҭазамызт уи ақалақьтә комитет амазаныҟәгаѡ. Азәык-ѡыцьак ракәымзар, ирзааргаз ақалақь анапхгаѡы игәра ргон, ҳара даҳтәны дрыԥхьазон, макьана араҟа иусушьахашаз шырзымдыруазгьы, еилкааны ирыман Гәдоуҭатәи араиком данахагылаз закәытә ҳаҭырыз ирҳаз. Убри былгьаны Бзыԥ азиас ирхьан. Аха Гәдоуҭеи Гагреи еиԥшымызт. Гәдоуҭаа рколнхара дәқәа данаарывалалак, имашьына иааҭигон арезин магәқәа, ишьаҵаны аҳәсҭы дынхылон, иларцахьаз зеиԥшраз гәеиҭарц. Аԥсуаа иаҳа иахьыраҵәаз араион аҿы, ари анырба, уаҳа акыр рҭахызма, дрывагыланы дырбеит. Убас аусура далагеит иара Гагра. Ашацкыраз Ԥсоу иаваз аколнхарақәа дрылан, нас дхынҳәуан иусурҭахь. Амилаҭ рацәа ахьеилаԥсаз араион (ақалақь ҳәа ишашьҭазгьы) аҿы ирбоз еиуеиԥшымкәа ирыдыркылон, иара ас иныҟәарақәа ақыҭанхамѡа дыргәгәо изыҟаломызт. Арахь Гагра иаҵанакуаз адгьылқәа, ақыҭанхамѡа аасҵа, ааглыхреи анаплакқәеи реиҿкаарақәа иаҳа ирацәан.

– Урҭ ишәҳәақәо зегьы бзиоуп, еилкааун, – ибзиазгьы еилкаазгьы акы шимбозгьы, Леуанти дѡагылеит ихадаз азцаарахь зегь ирхынҳәырц, – аха ҳара иаадыруеит уаҵәы Аконституциа ҿыц шрыдыркыло. Иаҳҭахыу апроблема уа ишьҭызхуа уаѡы даабазом, уи азоуп иаҳцәыцәахны асессиа зымѡаԥырго. Иҳаԥсыхәузеи?

Леуанти Гәарамиа игәра иаҳа игозар ҟаларын, игәрамгара аасҵа. Убри азын изгәамҭеит иара ѡныцҟала заҟа иеиԥсахыз, уи ихаҿы заҟа ианырыз. Еиларгәагәашәа акы далацәажәон, аха иаатқааны зҭак ҟаицоз ҳәа, акгьы ибомызт. Иаҳзааргаз Ақәцара ашьҭахь, Капитонов данықәгыла ашьҭахь, абасҟатәи хшыѡзышьҭра ашьҭахь (инымцәазоз «ашьҭахь») ҿагыларак амѡаԥгара иаԥсамызт ҳәа, азал аҿы ацәажәарақәа аацәырцит. Борис ахьҿимҭуаз Леуанти уамашәа ибон. Уи иѡыза Ҳараз данцәажәоз аҿагыларақәа цәыргон, аха усмѡаԥгатәык аеалархәра дақәшаҳаҭмызт, уажәы зегьы реааныркыларҵ дахьрылабжьоз ԥьашьатәзамызт. Гәарамиа дыԥшын реицәажәара ахькылсуаз ибарц.

– Акыр ахьаҵрақәа ҳзыруит, иашоуп, – Леуанти иаҳауаз дақәшаҳаҭмызт. – Ихадоу азцаара рмызбарц ауп ус зыҟарцаз. Убри ҳара ҳахнахит, ас акгьы ҳалшарц ҳаҟам. Уажәы Аконституциа рыдыркылоит, ҳастатус амырбазакәа. Избанзар Қыртәыла алцра азцаара мызбакәа ианаанрыжь, аеи нас, амала астатус ҳашәҭа ххәан, ҳаиҭахьаԥит. Уажәы даеа хьаԥрак ҳзыҟарцоит, избанзар ақәԥара ҳшазхиам рбоит. Ҳара иаххәаз ххәалар акәын. Ҿыц убрахь ххынҳәыр иаҳа иеиҕьуп, избан акәзар, ҳхьаԥуа мацара, акгьы ҳзыҟаҵазом.

– Ииҳәо зегьы иашоуп, – дѡаҵкьеит Ԥлиа Давлеҭ акьалантар. – Ҳжьара даараза имариахеитеи, – аниҳәа, итәаз рхы лахьышьшьит, рыхәда рыкәае.

– Ателефон ахь ишәыԥхьоит, – аҳаблсовет ахантәаѡы Астикәа Гәарамиа диԥхьеит.

– Уажәыцәкьа саахынҳәуеит, – дындәылцит иара. Ус иаразнакгьы дзымхынҳәит, данааи аизара хиркәшеит. – Борис Кьахьыриԥа, уахаҵәкьа Адлеиба уибарц иҭахыуп.

– Иҟоу удыруама, – Давлеҭ Ԥлиа Леуанти дааихьзеит, адәылтқыртахь рҿанынархоз. – Гәарамиа ателефон ахь имыԥхьазеит, уи хәмарран. Дандәылц ихала аобком ахь ателефон дасит, уаҵәы асессиа шыҟало ара ирдыруеит ҳәа.

– Иахьантәарак имѡаԥигоз аиԥылара зызкыз уаҵәы асессиа шыҟало аадыруазу иаҳзымдыруазу аилкаара акәызма?

– Дыԥшыхәуан ҳәа сыҟаҵәкьоуп.

– Машьынак ҳаицҭалап, – Борис Кьахьыриԥа даарыԥхьеит еицдәылцқыз Леуантии Давлеҭи. – Уара, – иҳәеит Борис, изҭалаз Барцыц Виктор имашьына андәыкәла, – Аҟәа уцаны аҭагылазаашьа еилкаа!

– Адлеиба дзыԥхьаз шәара шәоупеи! – иҳәеит Леуанти.

– Сызцом. Рызынтәык сгәы рыхшәеит, рԥсцәа еиҭаргеит! Рхы ауп изышьҭоу. Аиҳабыра шааролак, рыжәлар рхашҭуеит.

– Ҳаицны ҳцап! – ҿааиҭит Давлеҭ.

– Уаргьы уицны уца нас! – иҳәеит Борис.

– Ҳаицны ҳцар иаҳа иеиԥуп, – дааҭгыломызт а-Ԥлиа ԛкәын. – Баша дышәмыԥхьеит Адлеиба. Шәара ишәеиҳәо ҳара иҳаимҳәар ƙалоит.

– Аеи нас, – Борис дақәшаҳаҭын, уамак иҭахымкәа.

22

Ариабжьарак амшқәа даара ибзиан. Ашәахьа аҿынгьы ԥҭацк ажәѡан ихымызт. Ахәшәтәырҭа апалата иѡоншәшәоз ахәшә фѡоқәа аԥхьа еиԥш Ԥьанар иаҳазомызт. Узмышьцыларыз арбаныз! Амедеҳәшьа ахәшәқәа длыржәхьан, агәрқәа рылалцахьан. Ачымазацәа шьыжьхьа рфахьан. Ахәшәтәыѡоцәа еицны иааиран иƙан, ирызԥшын, аамҭа цытк цахьан, арахь изагхаз рзеилкаауамызт. Чымазацәақәак рычҳара анмаҷхалак, иѡодәылцуан, ахалаҭ шкәакәа зшәыз апалатақәа ирылазарц рбарц. Егьырҭ руада изыѡонытцуамызт, еимаркуаз здыруадаз. Ԥьанар дахьнеилак ахышә дкылԥшуан, Шьасиа адәы дықәибаауазар ҳәа. Усƙан иаргьы дыѡодәылƙьарц иақәкны иман, ихәшәтәѡы ииарҭа дадгылазаргьы. Лара дцәырцуамызт.

– Арҭ иахьа ирыхьзеи?! – ииарҭа дахьықәиаз, азәы ихы ѡаҵирззеит, изызԥшыз ахәшәтәѡцәа ахьымааиуаз игәы иалырсны.

– Иаауеит! – даҿазәы дааѡоналан, ишьҭаларҭахь днеит. Имааиуазшәа аниба, ҿыц ашә днылагылеит. – Рҿаархан, иабацеи уара?

– Ара ииаиаанза, заƙа палата ыƙоу удыруоу, – дԥышәырччон ахԥатәи.

Ԥьанар ахышә дадгылан. Шьасиа лхаҿы ибла ихгылан, адәахьы аиацәареи, асфальти, аҭзамцқәеи шеимидозгьы. Ибла мцхәы изыдхалацәоз асфальт мѡа дықәгылазшәа ибон. Дназа, дҳаракы, усцәкьа илыгымкәа, деинаалаза. Адунеи лара лзы ишазшәа, данаақәгылалак, лара лыда уаѡы дубомызт. Улаԥш даахгыларгьы, зегь ухалыршҭуан. Шьардасиа, иҵегь аалызҳар, лаҳәшьа даалываҟәыларын, уигьы убасƙатәи илыԥшнын, дахьигәалашәоз ахышә икылԥшуаз дԥышәырччон. Уи лƙазшьа даара игәаԥхон. Зынгьы аиҵбы иаҳа дидыруазшәа ибон аиҳабы лаасҭа. Уи акырынтә дибақәахьан, аха иаҳа дзызгәаҟуаз лыԥшаарақәа ахьицәыцәгьахоз игәы иалан. Уи дышлызхәыцуаз, ашә иазааигәахоз ашьапышьтыбжьқәа гәнимгазеит. Ашә ааимԥаа иааѡнашылаз аԥсшәа рҳәаанза, дагьхьамԥшит. Нас ашьшьыҳәа ииарҭахь дааскьан, днықәиеит.

– Ушԥаƙоу? – иѡоызцәа шихагылаз, Ԥьанар ихәшәтәѡы дааидтәалеит.

– Хьаа сымазам, аѡоныƙа сцар цәгьа избом, – иҳәеит ачымазаѡ.

– Макьана умыццакын! – амедеҳәшьа иааилыркыз анализқәа рҭак зныз абгьыцқәа дрыхәаԥшуа, ҿааиҭит ахәшәтәѡы. – Хьаак ахьумам бзиоуп, – ишьақәыгәгәара ашәара иҿазыƙатцо, иаԥхьа иқәиаз иблақәа днарыхԥшылеит иара. – Аха уи уамакгьы аҳәазом. Уанализқәа цәгьам, ушьақәыгәгәара бзиоуп. Мчыбжьык ашьҭахь ҿыц уеиҭагәаҳҭароуп. Уааанза уеухәшәтәлароуп… мап, уаҳҳәшәтәлароуп, еилукаама?

– Ааи.

– Цқьа уалҳмыргар, ачымазара аҿарҿыцуеит, ухәшәтәра есааира иуадаѡохоит. Уалҳаргар, иуҭахыу ыфо, иужәуа удәықәымзаауеи. Нас иалухуеи?

– Сҭыцуама, сҭамзаауеи, – дԥышәырччон Ԥьанар, ахәшәтәырҭа аҭыцра иҭахызма дычмазаѡызаргьы, Шьасиа ара дахьынзаибоз.

Зхалаҭ шкәакәа зшәыз, еицны ачымазацәа азәазәала ишынарыдгылозгьы, хаҭа-хаҭала хара-хара еидгылазшәа ибон. Рчымазацәа раасҭа даҿа хьаак рыбла ихын, уаѡы идырбарц рҭахымызт умҳәозар. Дара анца дрышьҭаланы ддәылцырц Ԥьанар иҭахымызт, ахышә деиҭаадхылеит. Шьҭа иаарласны шьыбжьхьа рфарц иƙан. Убасƙатәи аамҭа аҳақьымцәа

ирцәцеит уи аҽны. Шьыжьхьа данадтәалазгьы, иара илаԥш ахьынзаназааӟоз ихы-ихшы◌ӧ адәахьы иҟан. Ашьҭахь длалбаан, дындәылтцит, шьыбжьон ҳәа ◌ӧбаҟа саат дыцәарц шиуалызгьы. Шьасиа лан дахьышьҭаз ахыбра дны◌ӧналан, адкыларҭаҽ дрыҳәеит илыԥхьарц. Ан дышьҭан, аха Шьасиа дыҟазамызт. Уи ақалақь ахь дцеижьҭеи ҷытрак аацуан. Димбазакәа дышԥацеи? Даныхынҳәуаз издырзомызт.

Иааицәымгахеит азгаб лымацара ақалақь ахь дахьцаз. Атроллебус ма автобус дахьыртаз, лыԥшзара ихнахны, илыхәаԥшуаз арԥарцәа иара дкылырблаауан. Лара убасҟатәи аԥшқара цәа лыҟәнын, азәы диргәаар ҳәа дшәон. Дылхыбаауан. Уи дзыхьчоз азә длыцзар иаҳа еиҷьеишьон. Данаарыз изымдыруа, ашҭа дҭахынҳәуан, ам◌ӧаду ахь уажәи-уажәи акылԥшра игәы ԥнаҵәазомызт. Гәыԥ-гәыԥла иааидгылоз еидашланы ак еибырҳәон, иаразнакгьы иааидыцуан. Урҭ ирҳәоз уамак хыр◌ӧ азиузомызт, днарыхьԥшны лара данрылимбаалак. Ам◌ӧаду аҿы акәзар – ауаа еиханы Амрагылара шыҟаз ицозшәа ибеит азныказ. Уигьы зҽлымҳара азимузеит, избанзар дара ахьцоз аҿынтә акәын лара дхынҳәуазар дызлаауаз. Чымаза◌ӧбара ҳәа иааиз уаа хә-◌ӧык ааидгылақәан, митингк азбахә рыман, партактивкгьы иалаҵәажәон. Аха ахи аҵыхәеи анизеидымкыла, уи ихаиршҭит, избанзар дзызхәыцшаз ихатә ус иаԥхьа ишьҭан.

– Ашҭа ҭыртәааны ауаа еизеит, – иаҳауан иара даҽа кәакьҭк аҿы иааидгылаз рбжьы.

– Капитонов дааиуазар ҳәа иԥшуп.

– Ар акәшаны игылоуп, итцегь азыҟаҵаны игылоуп зынза ааигәаза рҳәеит, ҷьара ак ҳаларымцандаз!

– Ҵаара ҷхашьарам, – Ҷьанар урҭ даарзааигәахеит, – иарбан шҭоу ауаа ахьеизаз?

– Ленин иашҭа.

– Избан?

– Аԥсуа уск иахьа аобком апартактив аҿы иалаҵәажәоит.

– Атроллеибус!.. Шәласы.

Урҭ еибар◌ӧны ианца, ихаҭа ара дзаанымгыларызшәа игәы инатеит. Арахь ацәаҳәала иеибытаз икьаҽи иеиқәеи ишәцаны, иезаны абахҭантә дыбаналазшәа, амашьынақәа дызларҭаларызи, ашҭаҽ ауаа дызларылагылози. Баҭыр а◌ӧныҟа иигаз иматәакәа даарызхьааит. Ахәшәқәа идикыларц ианиԥхьа, уа даанхеит, иаарласны уаххьа рфарц ицон азы. Убри ашьҭахьгьы Шьасиа дмаацызт. Ашьшьыҳәа длалбаан, чымаза◌ӧ маҭәала дшеибытаз, ашҭа дынҭытцит. Иарбанзаалак капеи-кылцәак иҷьыба итаршәзамызт, шьапыла ақалақь агәахьы иҿынеихеит. Дахьцоз ицозгьы иаауазгьы еиҟаран. Баша даапсаргьы итахзамызт, амала ҷьара лара дышԥаиԥымларыз, ицоз-иаауаз зегьы ухалыршҭрынеи. Лара даацәырцыр ауаа рылаԥш шылҟәырымгарыз да◌ӧызан иаргьы, азә илаԥш дытцшәозма ам◌ӧа ианыз иеилаҳәашьак змамз арԥыс.

Ашҭаҽ еилақь ауаа еилагылан, шьҭа шылашьцахьазгьы. Иҟалақәаз еилкаауа, рыжәпара далсуан, Шьасиа дибозар ҳәа дгәыгны, деимдо мацара. Ашҭа егьи аган ахь даниасуаз, аамҭа акыр инеихьан, ҷьоукы неилшәа-ааилшәақәон. Дааҳәны дрылалаеит, дымццакзакәан дрылаԥшуан. Шьасиа дибомызт. Иаҳа-иаҳа ашҭаҽ ауаа маҷхон, ус акәын еснагь ишьҟарцалоз, адыр◌ӧаены ҷыц еизарц. Ихаҭагьы даапсахьан. Аены лацәааихьшь ҟаимцацызт, арахь ашарԥазрахьы аҵх еихон. Еиҳабацәақәак, атрибуна иқәгыланы, ажәлар еилытцырц ирылабжьон. Шьҭахьҟа иҿааихеит. Инапы аниҟьа, машьынак даашьҭнахит. А◌ӧныцҟа иштәызгьы, азәы ишьамхы дыкәтәазма уҳәо, цәгьала иеаиркит. Итатәаз ргәы ԥжәон ираҳази, ирбази рымшала. Еиҳаразак иргәамԥхоз ажәлар анеизырга уа◌ӧ дахьрыдымгылаз акәын. Қәрала еиҳа иеиҳабыз дрылабжьон, азәы иахьиаҳауаз уи еиԥш иҟаз аеԥныҳәа ҟарымцаларц. Аус цәгьахар, ашҭаҽ унеирц уазҳәаз ихьз уҳәар акәын. Ус аус еицарҟәаҟәон, ҷьоукы ашьауг иақәдыршәарц. Ҷьанар данлыбаа, ас ирласны зԥсы еивызгарц згәы итамз ртып аадыртбааит.

Иара длармышьтырц цәгьа ирымбазт азныказ. Ашә илатәаз диацәхарц агьлыгмызт, зҩабк дышлацәажәоз аҵх ихигазшәа имҳәазтгьы. Дқ◌ӧыкәнан, уа◌ӧ даамырԥшыкәа, днышьҭалеит. Дынҭаҳәахаа дыцәеит. Итцегь аԥхыз дзалымцкәа дынхон, ахәшә идикыларц амедеҳәшьа даалмырԥшызтгьы. Ҿыц деитацәеит. Шьыжьхьа бжьаижьит, маҷк иԥсы

ишьарц. Ахәшәтәоы иааираз, доатцымззар амуит. Уи дгәаа-хааха даагәеитеит. Иаха дшыкамз иарҳәазар, дахьцаз ихата идырзар акәхарын. Ачымазао иускәа цәгьамзаарын, иара ацыхәтәан излеиҳәаз ала, амала ауаа еиҷазыргылоз рахь дымныкәалар иаҳа иеигьзаарын. Абар уи аеҧныхәагьы ахьыкаицаз.

Уажәшьта Шьасиа ааигәа дибарын ҳәа дгәыгуамызт, ақытахь дцазар ҟаларын. Ииартаҷ иееицых дахьыкәиаз, даеа цытрак дыцәеит. Аштаҷ ауаа реизара цхызырла ибон. Данаацшуаз, шьыбжьон ҳәа ахәшәкәа идикылар акәын. Хьаа умазамкәан, ашьталара цәгьацәкьан. Аоныка дцаргьы уамак итахзамызт, Шьасиа ара дыкамзи. Дабацоз лара убри ауха? Лқытахь дцазар иаҳа иеигьеишьон, убрахь ихы кыдын. Ҷыц ажәлар реизара дазхәыцуан. Уаҳа ак рылдмыршакәа имеилытцыр цсыхәа хьырмоуз игәы иалан. Ақәыцьмакәа харҷытцакын, ҳеырҷаҳамцарц ҳакәпон акәымзар. Ахәшәтәырта аҷытцәкьа ахалатшкәакәарааи ачымазацәеи дара ракәын еиҳазаз. Ҳтәыла шцарыртеи ҳабацәа? Абасцәкьа рымч мхартә ртагылазаашьа дырцәгьатцәкьазу? Ма ҷатца-ҷатца ҳадгьыл ҳтиуазу? Ганха дахьыкәиаз игәаҕ пеипеиуан. Игәалакаазаара итегь иҧхастахан, доатҟьан, дныонытцит. Дакуамызт, длалбаакьан, дыодәылтцит.

– Цьанар! – уи азҕаб лбжьы Шьасиа илтәызар заҟа итахызи. – Иаха азә душьтан, – уи амедеҳәшьа лакәын, халатҕ лшәзамызт, лытцкы иаҳагьы дарҧшзон, ус уск лыманы дааизар ҟаларын ауха ичаҧшьоз азҕаб.

– Дарбан? – Шьасиа лакәзар игәахәуан иара, лызбахә иаҳауазар ҳәагьы дааццакит.

– Дуоызоуп ҳәа сеиҳәеит. Ихьз схаштит.

– Батыр?!

– Аеи. Усзымпшааит. Уабаказ? Аштаҷ? Ҳзышәцәымгыузеи?

– Бара бысцәымгзам, – дагьааирччеит иара. – Ииҳәеи?

– Уибар итахын. Дуцәымшәартә ушыказ аниасҳәа, салам узныжьны дцеит, – лҳәан, ларгьы лҷыналхеит. – Нас ииҳәаз удыруоу, – даатгылеит лара, – аоныка урцәымшәарц иҳәеит. Умхгьы ицәагәеит. Абасҟатәи зсеиҳәаз сыздыруам. Сигәапхеит ҳәа сыкоуп, – дпышәырччон лара, иаргьы маҷк даалырччеит.

Батыр хымпада аштаҷеы дыкан. Уаантәы дибарц дизааит, аха ишпеивнагеи? Уи азцаара атак уамак дашьтамызт, икамлоз егьыкамызт. Шьасиеи иареи зеиқәымшәазеи? Батыр дихаштхьан, лара лакәын игәы ицхоз. Ахәтәтәоы иеҧныхәа, амедеҳәшьа иалҳәаз, акгьы усҟатәи игәникылазомызт. Шьасиа дибар итахын, амала иаарласны диқәшәарын ҳәагьы игәгьы итамызт, даазар еиликаарцгьы, лан дахьышьтаз ахыбрахь днеирц ихы иташәазомызт.

– Цьанар! – иаалыркьаны, ажәоантә дкапазу, адгьыл дытцытцызу изеилымкаауа, иашьтахьала дизааигәахон лара, шәырак кны.

– Бабаказ?! – ихаҷы икәлашон.

– Ақалақь ахь сцан.

– Иаха ара быказма?

– Ацхагәтан сааит аштаҷынтә. Шевардназе дшықәырцаз убандаз! Атрышә изасны… Иацтәи амш акыр иаҳзапсан ҳәа сгәы иаанагоит.

– Уа бсымбазеитеи.

– Уаргьы указма?.. Санаауаз сымала сшәаны шьапыла амоа санын. Узбар ҳаицны ҳмаауази.

– Иаҳагьы иеигьасымшьози, аха бзымбеитеи.

– Иахьа иацы иказ ҷыц икалозар сгәахәын, аха ауаа маҷуп. Еилытцырц ирыхәеит, уажәтәиала иеиҳау акгьы ҳзыкацом ҳәа агәра ддыргеит.

– Бымала амоақәа бахьырну сгәапхом.

– Ахьчао дсызтода. Дагьзыстахи. Иахьатәи агазет устӥ! – лшәыра иаатылгаз агазет наилыркит. – Ианқәоу убап. Сара сан лахь снеироуп.

– Бааи уаха абра ҳаиқәшәап.

– Избан? Ацхагәтаны ҳзеиқәшәои?

– Сыгәра бымгазои?

– Мамоу, ус азакәым. Угәра згоит, аха аҵхагәҭан ҳзеиқәшәари?

– Ус ҳаицәажәап сгәахәит.

– Ҽынла ҳаибабар ҟамлазои.

– Ус акәзар, асаат ԥшьба рзы блыбаа!

– Уцәароупеи, – лхаҭа уи дшаҳәаз аалнырын, илцәымгахеит, ишахлырԥарыз лыздыруамызт.

– Усгьы сзыцәом. Зегь аныцәоу ҳаиқәшәар, ҭычроуп. Саатк инеиҳаны ибжьоуп, бан лымаҷурагьы бахьзоит. Акы иеиԥшымкәа сбыҳәоит.

– Аеи нас, – дааԥышәырччан, ахыбра дныӄоналарц лҷыналхеит, – сзааиуазар збап.

– Сбызԥшуп.

Ҷьанар, имала данаанха, абга змаз арымз дыӄоны днахыԥан, ихыбра дныӄонаԥкеит. Уи збоз ашә аҷы итәаз аԥхәыс, – «Дзакәытә чмазаӄоузеи!» – лҳәан, дишьклаԥшуан. Хара имгакәа, дыццакны длалбаан, адәны дыԥшыхын. Аамҭа жәбаҟа минуҭ иахысхьан, минуҭцԥхьаза саатк иаӄоызан, лара дыҟазамызт. Уи дшизааиуаз агәра игон, «сзааузар збап» ҳәа шылхәаз игәалашәаанза. Дахызгоз абеидыруаз, аха дзымлыбаар ҟамлози. Ахыбра аӄоналарҭа ашә ӄокыдҳалацԥхьаза, уахь дшыԥшуаз, агәыԥцәарахь диасырц агьигымкәан, лара даадәылтцит деихышәашәо, даҽазны деиԥшымкәан, дпашәза ибла даахгылеит. Дҭәыцԥхьаза лцәа иаҳа-иаҳа ицкьахон, уи лара иҵегь дарԥшзон.

– Аиаша басҳәар бҭахызар, – изыҵәахуамызт шьҭа ибла шхылкуаз, – мышкы зны бахьсыкәшәаз даара сгәы ҟанаҵоит.

– Агазеҭ уаԥхьама? – илаҳауаз акырза лгәы ишаахәазгьы, иара дызлацәажәоз инахылгеит.

– Сиарҭа иныкәыршәны, слыбаакьеит, санбаԥхьоз.

– Иухамырштқәа игәаҭеи!

– Шьасиа, ибцәымгымзар ҳлатәап.

– Бзиоуп, – абга змаз арымз ахьыцагылаз лҷыналхеит дицны.

Иара аганаҷ днатәеит, лара иахьылгәаԥхоз аҭыԥ ааныл кыларц. Азҵаб, арԥыс иахь дымнаскьакәа, дагьыхарацәамкәа, арымз агәҭаны днықәтәеит, лыбга кыдымцакәа, ус ҟалҵар, лҷырхәашәа, иара иеиԥш, дынҭаҳазшәа даанхон. Лыгәчама заҵәык акәын арымз иқәыз. Лшьапқәа еиваԥсаны дахьынатәаз, лнапқәа лшьамхы иқәын. Лтәашьа, лгылашьа дацклаԥшуамызт, илыцаазан. Игәы ҷылкаахьазшәа ибон, аха есааира игәы дыҵалазон. Илаԥш мчыла иналҟәигон, дахьынаԥш-ааԥшуаз дналыхәаԥшызшәа аԥшра аиҭон, арахь аблахкыга зҵаб дидтәалан, иҭагылазаашьаз, иагьа ицәахыргьы, илыжжуан. Ииҳәашаз ниҷыҵабан, ус длыдтәалазарц игәы азыҳәон, илаԥш налаахалар иҭахын. Анцәа дрыцҳашьа! Уажәраанза дабаҟаз абри азҵаб диқәымшәацкәа? Лыхәда ҵкәаш ибла изадхомызт. Лзамӄоа уаркалеиуан, аԥшқара ацәа аҟәыншьыла. Лмахәар азбжарак хӄоан, лыҵкы амаҕрала. Лкалҭ лшьамхы иқәыршәын. Лшьацәкьарақәа хызӄоз лҵарпала еимаакәа еихдашәа еиқәын, маҷк иара иахь даахьаҳәшәа дахьтәаз. Деимидацԥхьаза лхаҷахьы дхынҳәуан. Лыхцәы рчшәа еиҷкаан, иныҵакны ишыхҵәазгьы.

– Бара ақыҭаҷ бызҳау, ақалақь аҷакәу? – уамашәа дшибоз изҵаара иануԥшуан.

– Ақыҭаҷ, – аҭак ахьынзаҟалҵоз, ибла дхыԥшылон, нас ҭынч иниҟәылгеит.

– Уажәы иаасцәымгахаз бдыруоу? – иеааиҷкаашәа дтәеит иара. – Бара беиқәшәҭха бантәоу, сара ачымазаӄо иматәа ӄоаза сышәцаны сбыдтәалоуп. Даара ҳаинаалом. Бгәы иалоума?

– Иуҳәо закәи, – иара дахьынзацәажәоз ибла дхыԥшылон лара, аҭак ахьынзаилҭозгьы лҷылымпсахзеит, уаҳа дызхәаԥшрыз лаԥхьа итәаз ԥшрак далаҟазамызшәа. – Иушәу аума ууаӄора еиҷызкаауа.

– Ус рҳәоит, рхы абзиара адыргарц, аха иушәу даараза акыр аҵанакуеит.

– Уара иузахыма, – дԥышәырччон лара. – Иурҭаз ауми иушәуҵаз.

Нас лара уаҳа уи ибла дзыхԥшыломызт, иацитцарыз анизымдыр, лыбла хааза инаиқәылган, дышьтаԥшуан, ашьтахь лхы ҩышьтылхын, лаԥхьа игылаз ԥьоукы дырзызырҩуазшәа, амала лхы-лыхшыҩ шынеибакәыз дзыдтәалаз изкын. Ҳамтанык иара ҽитуамызт, ус рацәак дтәазар лтахымызт, ииҳәоз ицәынтәазар, лара дцар акәхон. Иара дцаиԥыршәар ҳәа дышшәоз лбартан, макьана дидтәалазар ҟалагәышьон, амала иеибырҳәашаз рымазар рыхәтан. Иара иакәымзи иаԥхьагылашаз.

– Излауҳәаз ала, – дицхраарц лзбеит лара, – иацы амитинг аҽы уҟан?

– Сыҟан. Абас сшеилаҳәаз сцеит.

– Аиаша?! – иааԥьалшьеит. – Узбаз ирҳәеи?

– Исыхәаԥшуан, ҽыртзомызт. Саха рымамызт ҳәа сыҟоуп.

– Даара ауаа рацәан. Шоуран. Аҳауа рзымхакәа, зԥсы маҷхаз аҳәсақәа ҟалеит.

– Иацы бызбар стахын, ажәлар ахьеизаз сазҽлымҳан, арт анеицыла, сдәықәлеит.

– Субар зутахызи? – длышьталаны адкылартаҽ дышнеиз ларҳәахьан, уи атәы илырдырыр лтахзамызт.

– Ус бызбар стахын, бқытаҽ санҩеилоз еиԥш.

Уи лара ақәҽылымтит. Лыбла шынаиқәылгаз ала, лгәы итацәкьаз здыруадаз, аха излацәажәоз дырцауларц лтахзамызт. Ма убасҟанцәкьа иапсаны илымԥхьазозу? Ишылгәаԥхаз аниба, иаргьы иеааникылеит. Лгәы дасырц зитахызи. Иаалырҟьаны ллымҳариқәа илаԥш нарыдхылеит. Урт дарааза ихәыцқәан, ллымҳа акылшәара хнаҩон инадыршәырлазшәа. Уажәрааназа иахьизгәамтацыз ихы ианеишьомызт. Уамакала иԥшзан, иԥшқан дара, аха лхата лхаҽы тицааназа, урт ибартамызт. Ак лҳәар лтахын, иара дцарц дҩагылар ҳәа дшәон.

– Бан дышцаҟоу? – иаалырҟьаны дцааит иара, лара, ибла дшыхԥшылоз, лылаԥш ааиқәылган, дарааза улызкылпшуазар, иубартан лылхь шынеиқәылцаз.

– Хар лымамшәа дызбоит, – лҳәеит лара ашьтахь.

– Илыхьуеи зыбҳәаз?

– Зегь еицлызцәырцит, аха илхылгап сгәахәуеит, – лҳәеит, арахь ак ицәылзозшәа иара игәы иааинатеит дшаацышәырччазгьы.

– Иахьцалак асҟаамта еилкаа шәымамкәа шәыҟам.

– Мамоу, – лҳәеит лара, агәра игарцгьы инацылцеит: – иахьа ирҳәо уатцәы ирҳәом, ҳдыргәыгуеит. Дааԥшызар ахәшәқәа лыстароуп. Сцароуп.

– Банбазбои?

– Ианутахыу, – дҩагылеит лара.

– Ус акәзар, макьана быҟазар стахыуп. Ачымазаҩцәа ыцәоуп.

– Сандәықлах, сцап. Сатоумцан! – лҽыналхеит. – Иухамштырц иухәтеи? – дҩагылеит лара, игәы дасзар ҳәа дшәазар акәхарын, дԥышәырччон.

– Иарбан?

– Агазет шгәоуташа, – игәы ааҽылкаанза, ахыбра днықоналеит.

Убра дидгылан, лхата дыказамкәа. Уи гәыргьаран, иагьлахьеиқәцаган. Мышкымзар мышкы убас иҟаз азгаб замана динасыцымхар, дицзаауан, дагьцарын днытцаба. Еидарак игәы иацражьызшәа, иҩонытцка аахьантахеит. Дҩагылан, наҟ днықоналеит. Амедеҳәшьа шьыбжьон ҳәа дахьышьтамз азы ажәақәак шиалҳәазгьы имаҳазацкәа, апалата днықоналан, ииарта иқәыршәыз агазет аашьтыхны, днықәиеит. Абри даԥхьарц зылтахызи? Лара лнапы иакыз агазет икын.

«Аинформациатә дырратара Қыртгәылатәи Акомпартиа Аԥснытәи аобласттә организациа актив реизара азы». Уи аинформациа агазет ахы ацаҟацәкьа ианын аԥхьажәа акәызшәа. Уаҟа Адлеиба Бориси ЦК КПСС амазаныкәгаҩ Капитонов Иван Васильевичи рықәгыларақәа акьыпхь ҩ-дақьак арбан. Актәи адақьа хыхьтәи арыгьарахьтәи акәакь аҽы иаартшәазаны Аԥснытәи АССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум Аусцка анын, уи изаамтанымтәи асессиа ааԥхьара инаскьагаз даеа ҽҳәарак ахь иахьиагаз зҳәоз. Аԥсуаа ракәмызт уи ззбаз, дхәыцуан Џьанар, Аԥсны иааны иҟаз Капитонови, Шевардназеи,

Рубени, Бровикови ракәын уа иеиқәшаҳатҳаз. Асессиаҿ ирыдыркылоз Аконституциа ҽыц, иагьа умҳәан, аԥсуаа ақәшаҳатмызт. Еиласрак ҟалар ҳәа ишәон. Маҷк аатынчрахозар ҳәа иааҭгылазар акәхарын.

Ажәахәқәа инҭкааны дышрыԥхьоз, аамҭа цеит. Аԥсуаа ирыхәашаз рацәазшәа иубартан, аиҩызареи аешьареи рызбахә ҳаракны ицәырган. Ирацәан азеиԥш хәыцрақәа, ажәақәа. Хаҭала иқәԥоз аԥсуаа ирыхәашаз, азы иагазшәа, азеиԥш зҽлымҳарақәа ирыларзҭын. Абри агазеҭ еиларҟәыцны, иршәны аҟьамсар ирылаиршәырц агьааигымхеит, уи изыркыз дааигәаламшәар. Агазеҭ даԥхьарц лҭахын лара, иалихызи зылгәахуаз? Аказы илымҭеи. Адаҟьақәа нарҳәы-аарҳәуа ҽыц игәеиҭеит. Иабаҟаз иацтәи амитинг иазкыз аинформациа?! Агазеҭ ажәак цьара иарбамызт. Избан аԥсуа жәлар уахыки-ҽнаки ршьапықәгылара акы изаԥсарымтәыз? – иԥсахы цыжәжәон иара. Ак ҟамлазазшәа изиаси? Агазеҭ аҽы аус зуаз зегьы аԥсыуаан. Рхаҭа ргәы иалазамзи иҟарԥаз? Ма аиҳабыра абас ҟаԥатәын ҳәа ирарҳәаз изахымԥозу? Ужәлар рзы иашак узымҳәозар, аус зууази уаҟа? Арҭ зегьы хыхьчаразма изҽыз?

Дҩагылан, ахышә днадгылеит. Цаҟа цьара Шьасиа дибарызшәа игәы иҭаԥәахын. Алашьцара асфальт афымца лампақәа идырлашон. Цьоукы гылақәан. Лара дыҟазамызт. Лцәаара днахьыԥшызтгьы, иузымдыруаз лакәзамызт иаарылукаашаз азҕаб ҳаракы. Уи агазеҭ даԥхьарц даара илҭахын. Избан? Дзызҽлымҳахашаз ҳәа илԥхьазоз ихаҭа ишаликаауаз лдыруан. Аԥсуаа рмитинг акьыԥхь иахьанымԥшыз акәхарын ларгьы лгәы иалаз, инҭкааны илымҳәеит аха. Амитинг атәы цәырыргар зырҭахымзи? – дҭынчмызт уаҳа царҭа змамкәан иҩонахаз, ҽыц ииарҭа данықәиахоз. – Капитонови егьырҭ иқәгылақәази ирҳәоз иаҽагылан жәлар реизара. Арахь Шевардназе атрышә изасны дықәырцеит. Акьыԥхь знапаҽы иҟаз дара ракәын, ирҽагылоз атәы зҳәоз аинформациа адырбозма. Аԥсеивгаха ажәларқәа ирырҭозма, арахь ахақәитра азбахә рҳәон аԥсуаа.

Дышхәыцуаз мацара дамхацәеит. Игәаламшәоз аԥхызқәа дрылан, дааԥшырц иҭахын, дзааԥшуамызт. Ус уцәа анҭынчмыз, уԥсы узшьозма. Ашьыжь ихы ихьуан. Аҩонытҟа дакуамызт, ддәылтцуан, иитахыз данимбалак, дыҩналон. Дцо-дааua дахьыбжьаз, адунеи дакуамызт ҳәа ашә илатәаз иаеԥнылҳәалон. Шьыбжьонза цәгьала ичҳаит. Шьасиа длыԥхьарц, длалбаарц игәы ишҭаз, цьоукы цаҟа ишизԥшыз иарҳәеит. Лара лакәын ҳәа агәра гацәкьаны дыҟан. Уаҩы илаԥш дыцамшәартә, дласит иара. Ашә иадгылан Асҭандеи Батыри. Урҭгьы дреигәыргьеит.

– Иацгьы уҟан, Батыр, аусурамшха иахьа умаар ҟамлазози? – арымз ашҟа ианнеига, Асҭанда дымтәазт, иҩызеи иареи анынеидтәала, дцааит Цьанар, изааз агәхьаа иахьагаз хьааигазшәа аԥшра аитон, арахь иахьибоз даараза игәаԥхон.

– Важьа сыеимысхит, – дԥышәырччон Батыр. – Капитонов даҳзааижьҭеи, ҳара ҳус лцшәадахазшәа ҳбоит, аха Важьа дҳацәшәоу сыздыруам, иаҳа ҳаҳатыр ибоу сыздыруам, ихьыз сзеилкаауам.

– Бҵара шԥаҟоу? – Асҭанда лахь лашьеиҳабы ихы наирхеит.

– Аԥышәарақәа сеырзыҟасҵоит.

– Абаапс, беыргәгәаны балга, ҳахьнеиуа ҽыргәгәа ҳцәажәарц! Нан илҳәои?

– Иахьа дааҳгарц ҳкыдылцалан, – иҳәеит Батыр Асҭанда лцынхәрас, – сара изымуит, ԥсшьара ушыҟаз агәра лсыргеит.

– Аиаша уҳәеит, уаҳа дааумган! Агәырқәа саарылгар, ҽнак ара саангылом. Аҳақьымцәа асанаториаҿ иҟоуп, есымша х-гәырк сылартцартә, ара срацәажәаны, слеироуп. Нас сааны сеыдсырбалап. Амала, Батыр, сыматәакәа ааугароуп, даеазнык усзаапсоит аха. Аштаҿ аизара аныҟаз, абас сцеит сеилыҩраа. Сыматәакәа ара цьара исцәахуеит, ианыстахыу ицәырызгартә.

– Уи мариоуп, – иҳәеит Батыр. – Умхы латцоуп, акы уацәымшәан.

– Иҭабуп! Уаҳа ҳәатә шәымамзар, заа амҩа шәықәлар стахын.

– Умшәан! – ҽааиҭит Батыр. – Шьына имашьына имсхит.

– Уи бзиоуп, ГАИ урымкыр.

– Арҭ аиласрақәа иҟоу, уртгьы усҟатәи реырҟьацәазом.

– Иахьцалак заа шәнаскьазгап.

Иԥоызеи иаҳәшьеи агәашә инҭиган, амашьына инҭартәаны, идәыԥәицеит Амрагылара шыԥаз. Баҭыр, излеиҳәаз ала, џьара дынкыдгылар акәын. Асҭанда изаалгаз афатә иманы, даахынҳәын, ипалатаҿ ашәыра нижьит. Дишьҭахх амедеҳәшьа даакылсын, џаԥа ишизџшыз аниалҳәа, – Шьасиа! – иԥонытџԥа дынҭаџәааит иара. Дшыԥуаз мацара длалбааԥьо дызбаз, абри иоума ичмазаԥоыз, наԥ доурышьҭындаз ҳәа еибархәыҭхәыҭуан. Дзызџшыз Шьасиа лцынхәрас, иаб иаҳәшьа дналҷеаҳаит.

– Унан, Џьанар, иухьзеи, ахәшәтәырҭа уҭамлар ҟамло?

– Бымшәан, хьаак шьҭа исымазам, иаарласны сҭыцуазар ҳәа сгәы иҭоуп. Бара ибазҳәада?

– Асҭанда жәаха аԥоны днеизаарын, узбар лҭахын, аха ҳара акыҭахь ҳцан, убаашәт, абри ашҭаҿ ҳаизара дугьы ҳеалаҳмырхәзакәа иҳацәцеит. Уахьгьы еилахарами, аха ас ахьҳахьыз ԥхаҳшьатәкьеит. Ҳанааи, абас-абас анырҳәа, сызтәозма, избакәаз аашьҭысхын, сеихеит.

– Агәхьаа балыргеитеи, ларгьы уажәоуп данца.

– Деиҭаану? Уи амла уакыр ҳәа дшәаноуп узбар зылҭахыз. Аԥоны сшыԥамыз анылба, ҷыц деиҭааит, умбои. Ахьаа умамзар, уи бзиоуп. Ԥоымшԥа рашьҭахь сеиҭаауеит. Абра иузаагаз ухы ахумбаан, – ашәыра неилыркит.

– Асҟатәи зфода! – дыччон иара.

– Уԥоызцәа ыԥами, умацара акрызлоуфари. Маҷк сыццакуеит. Иаарласны уҭыцыртә, Анцәа духылаԥшааит!

– Уоора, иахьа иԥалеи?! – иччон иԥоызцәа, иарҭмаԥ иманы, ипалата данааԥонашыла.

– Амла шәакуеит рҳәан, зегьы шәхәы аарышьҭит, – дԥышәырччон Џьанар.

– Уаха қьафура ҳамазаап.

Џьанар изааргаз, итумба ианамк, егьырҭ ртәқәа ирҭеицеит. Асҭанда лакәын дзызхәыцуаз. Уи лгәы шизыбылуаз еиԥш, иара лара лгәхьаа имамызшәа игәы инаҭон. Ҷыц даарыцҳаишьеит еснагь ицәхәыҷыз иаҳәшьа еитцбы. Дындәылцны длалбаахт. Игәаҡуаз дааргозу здыруадаз, еибарцәууа корпуск гәыԥ-ԥык адгылан. Имцәыуазгьы рылахь еиқәын. Зегьы ргәхьаа иара изкуамызт. Днарывсын, Шьасиа дахьыԥоналалоз адкыларҭаҿ днеит. Лара дыԥказамызт. Џьанар амца ԥаиҷыцԥкьеит, уаҳа димбарызшәа. Дахьцаз еиликаарц шиҭахызгьы, дара уи рыздыруамызт. Лышьҭа ицәызызшәа, зегьы импыцышша даахынҳәит.

23

Пицунда Гәарамиа имԥаԥигоз аиԥылара аҷынтә, Аԥәа иԥоеиз гаграа аԥхьа аԥәатәи рԥоызцәа рԥшаарц иақәыркит, иԥаз-ианыз акыр рдыруазар еилыркаарц. Уаԥоы иԥоны дрымбеит, русураԥәа рҷы иахьнеиԥәаз ҟалеит, уахь усгьы азәгьы дҟалазомызт, аамҭа хыԥахьан. Лашьцарц агьшагмыз, зԥоналарҭаҿ уаԥоԥс дахьыԥамыз аобком ахыбра иныԥоналеит. Аԥыхьаԥәа реиԥш уҭцааны уоурышьҭуамызт, адашьма иқәыршәызи изԥоаҷагылаз амардуан аурҳал хәхәеи ашьапышьҭаԥәа рнын, цыхәаԥцәарада аҭаацәа шыхәноз, ишлыбаауаз уарԥоашьомызт. Арҭ ирбарц ирҭахыз аԥәаа рызынтәык акттә зал иадгырло иадгылан.

– Иԥоузеи ара? – Борис, иԥоызцәа иманы, гәыԥ-ԥык днарыдгылеит.

– Иҳаԥхьеит, ирҭахыу ҳаздыруам, – иҳәеит Ермолаи Аԥьынџьал.

– Уаҵәы асессиа шыԥало жәдыруоу? – ишырзымдыруаз агәра гаҵәкьаны, дҵааит Леуанти.

– Амитинг ҟалоит, асессиа акәзам, – иҳәеит Игор Марыхәба.

– Иԥаларым, џьушьт! – иааԥьеишьеит Роман Ҷанба.

– Уаҵәы Аконституциа ҷыц рыдыркылоит, ҳаржьеит, – Леуанти агәра диргон. – Изыԥамлари, зыгәра угода!

– Усцәкьа акәзар, ишпаҟаҳцари, уара? – Ермолаи, дәахьыла дышҭынчызгьы, абас дҵааит.

– Ажәлар еизароуп, абри ишақәшаҳаҭым рҳәарц, – Ермолаи дзыцәшәоз акәын Леуанти ирабжьеигоз.

– Апсуаа ирцәыцәахны р-Конституциа рыдыркыларц иахьаҿу шәымбазои, – Борис Кьахьырипа дәахьыла дҭынчын, ииҳәаз заҵәык иунарбон иԥонытҟа шыбылуаз.

– Иаҳзыруз абзиарақәа рышьтахь, уи абаҭахыу, ҳажәлар рыцҳа ршьыр, ҳабацои?! – дахьаацәырцыз узымдыруа, иеибархәыҭхәыҭуаз даарызкылкеьит еицырдыруаз абцкьеԥ, ихаҭагьы дкьеԥза.

– Иарбан бзиароу?! – Леуанти уи деихеикырц дахьиқәкаауаз, ибжьы бгызцас ихаҭа иаҳауан.

Наҟгьы днарылцит, егьырҭгьы ааимпыпын, иџьашьаны ирыхәаҵшуаз рылаҵш рзымчҳауа, азал аҿы инатәақәеит. Гаграа рзы еилкаан изыԛәгәыԛуаз рҿы уажәшьҭа акгьы шырзыҟамцоз. Ас еиҵш иҟаз аус анымԥоаҵыргоз, ажәлар аизара иалагаанза, ԥыцьа рбжьы ҭыганы еибырҳәазомызт. Убасҟатәи идырмазон. Уажәы, аобком ахыбра иԥонагыланы, аизара азбахә иалацәажәон. Ус анакәха, апартиа аусзуԥцәа рнапаҿы апсуара иашьҭаз ааргахьан, урҭ рыуаа арҭ ирылацаны, азәы имырбазакәа, рыԥонытҟа аус руан.

Асаат жәаба ааҟалахьан, азал анҵытҵ игылазгьы ааԥонаргылан, зегьы ладыртәеит. Адлеиба Борис, џьоукы шишьҭаз, дааԥоналан, дышиашаз атрибуна днадгылеит. Иқьаадеизга аариртит, дцәажәон, аха бҩыцкгьы дамыхәаҵшкәа. Уамак иҿадимырхылеит, амцхә ҳәарагьы абаҭахыз.

– Аамҭа иҳамаз зегьы цеит. Аконституциа ҳадаҳкыларуп. Уаҵәыцәкьа ихмырцакәа. Ажәлар нкылатәуп, машәырк ҟамларц. Убри азы… – уара – Очамыра, уара – Ҭкәарчал, уара – абри ақыҭа, уара – Гәдоуҭа, – иҳәан, убраҟа ҭыпҵҳьаза ицашаз ҳәа заа иишахьаз зныз бҩыцк дапхьеит. – Шьҭа, – гаграа рыхьзқәа ааиқәиҵхьазеит, – Гагра шәцоит.

Агаза инапала амаҭ идыркуан ҳәа, абар унапала уеахьудыршьуа, игәы ԥжәон Леуанти, дыҳәцымцуа дахьтәаз. Егьырҭ ираҳауаз иақәшаҳаҭызшәа аҵшра рыман. Ҽагыларак уаԥы иҟаицомызт. Аобком актәи амазаныкәгаԥ иакәзар – ҭынч ирабжьеигон рус уахаҵәкьа нападыркырц, Аҟәаҟа азәыр ддәықәлозар ирабжьаргарц реааныркыларц, изымуазгьы ҵсыхәак изырурц. Иажәа даара икьаҿын. Агенерал афицарцәа адҵа риҭоз џьушьарын. Шьҭа ицарц анрабжьеига, агәырқьхәа идәыкәлеит Игор, Ермолаи, Кьахьырипа – зегьы доусы иахьдәықәырцаз. Адлеиба Борис, идәылҵуаз дрылсны, иҿааихеит.

– Леуанти, иҟалеи, апсшәагьы соуҳәомеи? – Адлеиба ихы ззынаирхоз иԥштәи иҟазшьеи игәаҵхомызт. – Макьана ишәакгьы ҳаицахатәарц ҳаҟоуп, – дааидгылеит инапахьы дшааигашаз изымдыруа.

– Абзиараз! – Леуанти инаидгылаз инапы ааимихын, идәылҵуаз днарышьҭалеит.

Ахыбра аҿаҵхьа алашьцараҿ ҵԥоа змамыз амашьына хәычқәа гылазшәа иубон. Ахацәа рымацара урҭ ирҭалон, иантәлак иқәцуан. Уажәрааанза Апсны лашарак абандаз ҳәа иқәпоз ауаа ауха ицаны Аҟәаҟа уаазгашаз амԥакәа зегьы ркуазма? Ма дара даеакала ихәыцуазу? Ма азы ахьцоз иагозу? Иара днеин, иԥоызцәа зҭалоз днарыцтатәеит.

– Ҳус наҳагзеит, – Леуанти иџьеишьон Кьахьырипа дахьгәыргьоз, – уажәшьҭа иазхоуп.

– Рангьы рабгьы неибамбааит! – еиҳабы еицбыз ибла иамбо, Леуанти амԥа дрыцықәын. – Абри аиҟарамра ҳақәшаҳаҭхароума?

– Нас иҟаҳцо саҳәеи, уара? Ҳахьааиз умбазои? Агьҳдырқацом. Арахь ирылҳаршазгьы маҷзам.

– Абра шәаангыли! – Леуанти амашьына ааникылан, длалбаакьеит.

– Лахьхьи, Пицунда, ауаа ҳазпшуп, аобкомаа рмашьынагьы уахь ицеит, уара уабацои? – даахьаҳәит Кьахьырипа.

– Пошли они все к г-м! – урысшәала дыцәҳан, ашә ԥокыджьыланы, агәарбжьара дныбжьалеит

Нкыдгылара змамз агәалсра иманы, агәарԥ дааҭалеит. Алашара ԥьаракгьы иаркзамызт, иани иаби шьҭалахьан, аԥх агәахьы инеиааныза имаарақәа ирышьцылахьан. Аҽыкәабарҭа дынҭалан, зык шиқәиҭәоз, машьынак асигнал бжьы иаҳаит. Уи агәхьаа икыртә, игәалаҟазамызт. Адунеи ақәзаара игәалаҟамызт, азәы машьынала иаакыдгылара агәхьаакра акәмызт. Иан, лԥа дшыҟамыз ииаиз ишиалҳәоз, лбжьы иаҳауан. Иара данааиуаз дгәалымҭазазт, дшыҟаз лыздырзомызт. Усҟан иара иҽыкәабаны даахынҳәын, иԥсы ԥыжәжәо мацара дышьҭалеит.

Ԥьара уск мѡаԥгатәын, аха иарбаныз ирылшарыз? Иалшон апротест ѡны Москваҟа идәықәцазар. Амала усҟан лҭшәа ҟалазомызт. Москваа упротест агәхьаа ркзомызт. Аус злаз – Аконституциа ҽыц адкылара мѡаԥыргахьан. Уара угәыԥжәара агәхьаа зкуадаз. Иагьа уаныманшәалаха, уашшыбгьыц Аԥсныҟа иаарышьҭуан, иуԥхьаны лахь урҭараз. Аѡбатәи мѡас иҟаз – апартбилетқәа протестк аҳасабала апартиатә органқәа рҽы рышьҭацара. Уи иаҳа лҭшәа аиур алшон, аха иаимуургьы ҟалон, избанзар аус ҟацаны иалгахьан, Аконституциа ҽыц рыдыркылахьан. Апартиатә актив ааизганы, иуқәызбон. Закәытә гьаргьаласыз ишьақәдыргылаз, ак узыҟамҵартә, уск мѡаԥугаргьы илҵшәаданы. Зегь раԥкыс ифеидаз – жәлар реизара дук мѡаԥганы, апротест ҟацазар. Убри акәын зегь раԥкыс ирцәымгыз, иагьзыцәшәоз. Ус иагьа иҟазаргьы, иалхтәын аҭагылазаашьа иақәшәоз руак. Избанзар имѡаԥугози уи ауха узықәгәыгшаз рызынтәык, аобком аҽы ианеизырга ашьҭахь, ажәлар ныркыларц амѡақәа рыԥҵәара идәықәырцазар. Дышхәыцуаз мацара, маҷзак ила нцәынҭаауан, ашә азә данасуаз. Дѡаԥҵан, иҽааилаҳәашәа азала днықѡналан, ашә ааиртызар, Пицундатәи ииаз ф-ѡык аакѡнашылеит, Давлеҭ Ԥлиа днархаргыланы, Оҭырба Едикгьы дызцыз. Аԥсра иақәшәазар еицәаны, илатәеит.

– Уаҵәы Аконституциа рыдыркылоит, ижәымдыруеи, – иҳәеит иара. – Давлеҭ, уа уҟамзи… Адлеиба даақәгылан, иҟоу абри ауп, ажәлар нышәкылоит, уара, уара, абра шәцоит, шәарҭ, абна шәцоит ҳәа, ҳаҧкәынцәа андәықәица, иқәшаҳаҭмыз азәык дҟамлеит. Ицеит зегьы иахьрыдыз аҭыпқәа рахь. Ҳзықәгәыгуеи? Исашәҳәеи! – аниҳәа, ирыхьыз рзымдыруа, ҽыртәомызт. – Шәарҭ шәабаҟаз? Шәзааз зышәымҳәои! – ак ицәа иалашәан дыҟан.

– Гиви ара дааин, уимбеит, – иҳәеит Давлеҭ, Леуантигьы идырит машьынала изааихьаз Гиви Агырба шиакәыз. Ус анакәха, Пицунда аобкомаа шрызԥшыз атәы аниҳәоз, Борис Кьахьырипа идыруан уи уа дышлеиуаз. Урҭ акы еибырҳәахьан Аҟәа. Гиви ажәлар рынкылара аиҽкаара инапы ишаныз еилкаан. Урҭқәа зегьы Леуанти иаразнак дзазхәыцуамызт, аха маҷ-маҷ уи дазнеиуан. – Зегьы еизан, убра еиҽыхоит, – ҳәа Давлеҭ ианацитца, усгьы еилкаан машьына хәыҷык иазкуаз шизаарышьҭыз, дахьыҟаз еилыркаарц, уск мѡаԥигарц далагозаргьы еилдыргарц, дагьныркыларц. Уи иалахәын аобком аусзуѡцәа рыдагьы, Кьахьырипа, рѡызцәа… Ара итәазгьы.

– Нас Аконституциа ҽыц ҳақәшаҳаҭуп ххәома? – Леуанти ас дышҵаазгьы, ихы иҭаз даеа хәыцран: изеилкаауамызт зегь иара ицәшәартә реырзыҟарҵаз. Имацара ак илшарын ҳәа ихәыцуазма?

– Иаххәои, аха уажәы иҟаҳҵараны иҟоу ҳаздыруам, – иҳәеит Давлеҭ.

– Уаҵәы асессиа мѡаԥыргоит, еилкааун хус шыԥхасҭартәо. Ҳҽи ҳнапи еиқәҵа ҳазтәозар…

– Уаҵәы ашьыжь заа Аҟәа ҳцар ҳҭахыуп. Иҟоу цқьа еилкаатәуп.

– Шәца! Сара уахь алаѡеира иаԥсаны избом. Еиҳабагьы еиҵбагьы ҳаманы избом.

Иааиз иѡдәылҵит, ианааиз еиԥшҵәкьа рылахь еиқәцаны. Амашьына шцаз аниба, Леуанти даахынҳәын, ҽыц дышьҭалеит. Ас ицәа анеиԥдырҟьалак, дзыцәомызт. Уажәы маҷк игәы дазшәа даақалан, дынҭанагалан апхыз ибон. Ашьыжь заа дгылан, ихаҽы амихит. Ԥьара ѡын уск иеазикыр цәгьа ишимбоз, таксик игәашә иаадгылан, иҭатәаз днарԥылааныза, Лиуфа Ԥсардиа гьаргьалашь агәашә дааҭалеит. Егьырҭ шзымааиуаз наиеиҳәан, дышиашаз азала днықѡналан, аишәа днадтәалеит.

– Ари аус ас иҳазныжьуам, – иаԥхьа инаиҽатәаз аԥшәма иахь ихы наирхеит. – Афымца дәыгба аанкылоуп, аихамѡа зынзак аус аузом. Ҳавтобусҟәагьы акгьы ҭыцыр рмузеит, ареисҟәа бжьыхуп. Ауаа Аҟәаҟа еихар ҳәа ишәаны, ианаарҭахха иҟарҵаз убоу?!

– Иҳалшо саҳәеи!

– Шә-ѡык ачкәынцәа узысыԥшаауеит, ҳпартбилеҭҟәа шьҭаҵаны, апротест ҟаҳҵап.

– Уи уаҵәы, ма даҽазны иҟаҳҵаргьы ҟалоит. Иахьа иҳалшои? – Леуанти игәы иҭаз ицызҳәоз азәы идамхаргьы дахьыҟалаз иԥсы еивнагон.

– Сара стаксиступ, уи иалздрааи. Иабаҟоу ҳаинтеллигенциа? Убарҭ роуми урҭкәа ирызхәыцша, имѡоаԥызгаша.

– Аҟәа ҳцаны, иаҳзеиԥшу уск ҳзызбозар ҳәа амѡа ҳаҟәлап. Уаазгаз амашьына ҳазгома?

– Уҽеилаҳәа! Амѡа ҳаҟәлап.

Агәашә аԥхьа игылаз а-«Волга» еиҵамырхакәа иаадыргьежьын, амѡаду шыҟаз иѡоҵәырҵит. Амѡа ҭаҵәын уҳәар, гха ухьуамызт. Аатгыларак ҟамҵазакәан, ладеи ѡадеи ибжьҟьоз амашьынақәа еихәлаԥсызшәа иҟазамызт. Шьапыла амѡа ианыз даара имаҷзан. Еиҳаразак аԥхынраз еилашуаз аԥсҭазаара аены иаангылазшәа, цәаныррак узцәырҵуан. Акы-ѡба машьына анаацәырҵлак, арҭ абаанагеи угәахәрын. ГАИ апостҟәа рҽы аусзуѡоцәа рацәан, амашьына ааныркылон, аныҟәцаѡ шәҟәыла деиқәшәазар гәарҭон, иҭатәазгьы рпаспортҟәа рымазар еилыркаауан, аха ргәы ндырхомызт, иагьаанырккыломызт.

– Аеҟәа! – ашьҭахь иҭатәаз Лиуфа дыҳәҳәеит.

Убри аламҭалаз рарымарахь ала игылаз аеҟәа аҽцыс ԥшҟа ааарылҟьан, арыгьарахь игылаз рахь аҽаанахеит. Аныҟәцаѡ имашьына амѡа агәҭахьы ирблаҟьеит, аҽцыс еиқәирхарц, зегьакакәын иара аԥхьа арыгьарахьала иаахан, иадпаны ишкаҳазгьы, иѡаԥҟьан ицеит. Ахацәа амашьына иѡтыцын, рмашьына ҽыц ахьпеыз аагәарҭеит. Аныҟәцаѡ уи хьаас ирымкырц днарылабжьан, шьҭахьҟа инҭаиртәан, амѡа дықәлеит.

Аҳҭны-қалақь Аҟәа иѡалагылеит. Араагьы машьынак цқьа иныҟәо убомызт. Гәып-гәыпла ԥьоукы амѡоақәа ирнын, плакатҟәак еиларешәа иркын. Машьынала аштә иҭалар рымуит иакәшаны игылаз ари амилициеи. Р-«Волга» гыларҭак азырԥшаан, иаатыцыз аҳҭны-қалақь агәахьы рҽынархеит. Амѡа рзыркын, илармышьтит, аорганизациакәа ирылаланы иааирц нарабжьарган. Еилкаан анаплакқәеи аҵариурҭақәеи реиҳабацәа рнапы ишаныз рыуаа рлеишәа аиҽкаара. Дара рҽы аус зымуаз уаѡы дрыларҵазомызт.

Аԥсны иамазма аҳҭны-қалақьцәкьа? Ус аформаз ишьақәгылазу? Леуанти зегь ицәтәымын. Иибоз иԥсы еибанаркуан. Аштә хыцәаны артәра иаҽын игәыԥны мацара иаауаз рыла. Аҟәа инхоз, аус зуаз заҵәык ракәын Аконституциа ҽыц адкылара иакәиҭыз. Уаҟа акәын ақыртҟәа еиҳа ираҵәазаны аус ахьыруаз, ма аҵара ахьырцоз. Анҭыцынтә ақыртҟәагьы зауамызт, избанзар урҭ рзы атранспорт аус аур, аԥсуаагьы реырԥыршьуан. Аены Шәачеи Аҟәеи ирыбжьаз адәыгбацәкьа бжьыхын.

– Шәлеи! – аштә анҭәы, амилициа афицарк иҽааихеит даԥсышәаха. Ана-ара игылакәаз аԥсуаа рҭып иахымцысит, илеиргьы аган иавцахон азы. – Шәлеи сымхәеи, уара! – ииҳәаз рмаҳауазшәа аниба, ибжьы ааирдыуит. – Ас уаѡы дырзеилымкааува убахьоума! – иҽааихеит иара Леуанти ихы иқәкны, ԥьара дибахьазар здыруадаз.

– Мерзавец! – уи иахь днатрысит Леуанти.

Уи агазара шыҟаиҵоз збаз иѡыызцәа наихьынҳалеит. Амилициа афицаргьы иѡыызцәа даадырхынҳәит дшыуаруаруаз. Цҭәык ҟалар рҭахымызт, р-Конституциа анрыдыркылоз аены. Даеа знызар рлаба еиқәаҵәақәа шьҭкәыцәаа иааузымҭрысшазы аха. Уажәыгьы гәыпла иаауан. Арстәиала аштахь мѡа заҵәык акәын иакәшаны игылаз ачынуаа иҟарҵоз.

– Капитонов данықаз полкк ар Аҟәа азааигәара ицәыцатәан, – Ԥлиа Давлеҭ Леуанти дааизааигәахеит, уи еснагь маза уск аацәыцигалон. – Уажәгьы аполк ааргеит рҳәеит.

– Аконцлагер ҳҭартәаны ҳрымоуп, – ааиҽыцҟьеит Леуанти

– Су! Убжьы азәы иумырҳан! Ҳазҽу ԥхасҭахоит, антисоветчина ҳахьнырҳаланы.

– Упшы дызцу! – Леуанти днатрысын, Фрунзе имѡала иаауаз гәып-ѡык Игор даарылигеит. – Ари закәи, уара?!

– Ижәбоит иҟоу. Асессиаҿ Аконституциа рыдыркылеит, ишахәҭаз имоацырымгеит аха, – уи арҭ дрылҵны дцарцгьы иҿынеихон.

– Ма протестк ҟаҳҵап, уара!

– Иҟаҳҵои? – уи еиԥш ихахьы акгьы мааизацызт, иибоз данышәахьан.

– Лыхны аизара моацаагап!

– Бзиоуп.

– Уара уахагыларуп уи!

Леуанти ажәлар рфырхаҵа диҭахын. Гагра акы анымоацыргоз, иара уа даԥшәыман, ауаа раԥхьа дгылон, даргьы шишьҭалоз агәра игон. Аԥсны ахи аҵыхәеи ажәабжьқәа злеимырдоз Игор ила акәын. Уи еиҳа дырдыруан, аизара дахагылар еиҳа лҵшәа аиурын. Убри азакәын убасҟан жәлар дырфырхаҵаны дҟалар иара изиҭахыз. Аха, Капитонов данааз аахыс, ус еиԥш аус Игор дзахамгылар ҳәа дшәон Леуанти. Усҟангьы ажәлар рхала еизеит, дара рус алазамызт рҳәар рҭахын иоызцәеи иареи. Ус мацара ақәҵара узеиҿкаауамызт.

– Сара снеиуеит, – иҳәеит Игор.

– Унеироуп, уагьырхагыларуп ажәлар.

Игор амитинг ахь длеит, дызцыз днарыхьзарц.

– Давлеҭ! – маҷк анааҵ, игәаҭеиуаз Леуанти а-Ԥлиа ҷкәын дааиԥхьеит. – Ҽыц сиацәажәарц сҭахыуп. Уцаны дрылганы дысзаага!

Давлеҭ дызлысуаз дырхыҳәҳәо иҿынеихеит. Уи ихынҳәра аҿынза уамак шыбжьамзгьы, Леуанти иҭып дакуамызт. Ақыртуа колоннақәа ашҭа иҭагылан, изҿыз ззеилымкаауаз, ма зусурҭа ҭыпқәа ирыцәшәоз ирылагылаз азәык-оыцьак аԥсуаа дзынарҿаԥшуамызт, ицәымгын. Амала апартиа аусура шԥеиҿкааз! Азәи-азәи еицәшәон. Ирҿагылаз ҭып имоуа. Амитинг иалагахьан. Рбжьы ҳаразкуаз ашҭа иахьнагзон, дзыроыр Леуанти ицқьаза еиликаауан, аха ихы-ихшыо уахь иабаҟаз, играбылуаз амца илымҳа арцагәуан, Давлеҭ ихынҳәра дахыццакуа.

– Ажәлар еизыжәга, сара снеиуеит ҳәа ааицҳауеит, – иҳәеит иара даныхынҳә Игор изы.

Леуанти иаҳаз изхомызт, уск инапы алеикаанза, ихаҵа уи а-Марыхәба диҿцәажәарц иҭахын, изааицҳауаз агәра игазомызт азы. Амитинггьы роуны имоацгамызт, адиктатура знапы алакыз аԥсуаа Аконституциа рыдыркылеит еицҿакрыла ҳәа аформаз ирыладырҵәарц рҭахымзи. Адлеибеи Шьынқәбеи, рыгәҭа Шевардназе далакны, аиҳабыра раԥхьа игыланы, амоала иоеиуан. Урҭ зегьы имоақәызцоз Бровиков иеҵәырымгацәакәа дрышьҭагылан. Ашҭа зымехазкыз ақыртқәа, аԥсуаа рцас, Шевардназе рнапы изеинырҟьон, дара раҟара уи дызцәымгыз дабаҟахыз аха, ус иҟаз аамҭа иҭагылан. Ихынҳәуаз ауаа Леуанти Игор даарылибааит.

– Цқьа исаҳар сҭахыуп, – уи днаидпалеит, иоызцәа иманы, – Лыхны уҟалоу уҟамлоу?

– Сара шәысцәымшәан, шәус ҟашәҵа! Уаҳа шәсыдымгылан! Исызкылпшуеит, – иҳәеит иара. – Сара снеиуеит ианаамҭоу, иаҭахыугьы ҟасцоит.

– Иҟаҵатәу азы даеа ҷьоукы ҳрызцаарооуп, – иҳәеит Давлеҭ. – Ҳамҭанык шәаасзыпшы! Ҭамара Шьаҟрыл дахьааиуа шәымбои! Уажәыцәкьа слацәажәоит, – уи дыццакны амоа ааихиҵәан, ашҭаҿ иҟаз баны иаауаз дналпылеит. Иара, ишиҟазшьаз еиԥш, днапырҟәҷуа-дшьапырҟәҷуа зцаарак литеит. Ларгьы деиҵамхакәа акы наиалҳәақәан, роыцьегь ааидыцын, иара дышиашаз иоызцәа даарыдгылеит. – «Ашҭаҿ иҟаз амитинг бышԥахәаԥшуеи?» – ҳәа слазцааит. «Ужасно!» – лҳәеит. «Иҟаҳҵареи? Еизарак моацгазар соызцәа цәгьа ирбом», – анысҳәа, – «Усҟатәигьы аҭахзам, шәкәык оны, цыт-оык рнапы аҵаоны, ишәшьҭыр азхоит, – лҳәеит, – амала баша иааныжьтәым» – лҳәеит.

– Давлеҭ! – Леуанти ибжьы ргәгәа даақәгьежьит. – Уара Уачамчыра уцоит, нас Ҭкәарчал. Ҳоызцәа ҧшаа! Уаҵәы Лыхны жәлар реизара ду моацгахоит. Лиуфа, Гагра унапы ианып. Сара Гәдоуҭа сцоит, Лерик имашьынала. Уи ара дыҟоуп. Уаҳа ҳаиҿаҳар ҟалазом. Шәнапы иану нашәыгза!

Шьҭахьқа амҩа дахьаныз, усгьы шоурамзи, арахь аҧсҭазаара аҳауагьы шымзи, игәамбзиарагьы анизацла, Леуанти ичҳара маӷны дауан, ииулак ихы инапаҿы иааго мацара. «Асессиаҿ Аконституциа рыдыркылеит, ишахәҭаз имҩаҧырымгеит аха», – игәалаиршәон Игор иажәақәа. Ишахәҭаз асессиа ахьымҩаҧырымгаз акәзу, ирыдыркылаз аҧсуаа ирыцәтәымыз Аконституциа акәзу Игор игәы иалаз? «Исызкылпҵшуеит!» – игәаҧхомызт Леуанти дара анеидыҵшаз иаҳаз Игор иажәақәа, еиқәырццак илымҳа иҭагьежьуан, агьаргьаласа иҭахынҳәуазшәа: «Исызкылпҵшуеит!» «Ари ианаамҭоу Лыхнашҭа дызцәырцзом», – дзызкылсуаз ахәыцра ихаҭа игәаҧхомызт. Дааразa игәаҧхомызт. Аҳандара амҩахыцырҭаҿ зыпшра идыруаз ҷкәынцәақәак гылан.

– Уаха инаркны Лыхнашҭа аизара ҳеазаҳкуеит. Уаҵәы ашьыжь амҩақәа ҳзыркааншза, ажәлар еизароуп. Шәахьынзазыназо иахьабалак ишәыцҳароуп.

– Еилаҳкааит, – уаҳа цәажәара рҭахзамызт урҭ.

Леуанти дышлеиуаз даеа ҵьоукы дларыдгылеит. Иара ус даеа ҩынтә даангылеит, Гәдоуҭантә Лыхныҟа ицоз амҩаҿ длеиааншза. Ақыҭахь дыбжьамлазакәа, ақалақь ахь днеит. Уа диҧшааит, Игор дҟамлар, аизара иахагыларын зигәахәшаз хаҵак. Уи ҳаҭыр хәыҷык ирҳахьазшәа дыҟан. Амала адгьыл ахь имлыбаацыз хәыцырҭақәак изцәырҵлон, убри ахәылпыехагьы убас ак иҳәақәеит. Уаантәы даеа қытақәак еимидарын, иаҭахны ибозар. Иара дзыршәози жәлар реизара иахагылашаз дҟамлар ҳәа? Иаҭаххар ихаҭа дахагыларын, ма имҩақәицарын. Ас аизара ахьцәырцуаз амҩаҧгара зеазызкуаз ааацәырҟьон, ма ауаа рхала ихьз рҳәон. Усҟан аҭагылазаашьа злаҟаз ала, Аконституциа ҿыц рыдыркылахьан, уи аҿагылара ауаа ирҭахымхар ҟалон, ажәлар рыхьчараз мацара. Еиҧьын Аконституциа адкылара аформа шиашамыз азы апротест ҟарцар. Уи усгьы иаҳәон р-Закәан Хада ҿыц шиашамыз. Ус дук уаҟа иузалхуамызт, аха амилаҭ политика амҩаҧгашьа милаҭк шақәшаҳаҭмыз ааҧшрын. Ари ҵхьаҟатәи ақәҧара аеазырхиара иазкхон. Ажәлар ршьапы иқәгылазар акәын иҭамхараз, – Леуанти еснагь уи хьаас иман.

Аҟәантә данаауаз, амҩоан дзацәажәақәахьаз Лыхнашҭаҿ иааихьан, цыҭ-ҩык рыманы, ҵьоукы амҩа ианын, аееизгара иалагахьан ргәахы ҵыжәжәо. Аус злаз ауаа маӷымкәан иеизар акәын. Нас, иара ишиҭахыз, иҩызцәа ргәы ишаанагоз еиҿкаамхаргьы, аизара иара амҩа аҧшаауан. Жәлар реизарак лҧшәаданы инымҵәацызт. Леуанти макьана ара длаҧшықәырцарц иҭахымызт, дзықәтәаз амашьына злааз ала акәымкәан, Алгыҭ ицәырцуаз агәарбжьарала ддәықәларц Лерик инаиабжьеигеит. Амҩоан иибоз ҿыц иреиҳәон Лыхнашҭа аизара ишаҿыз. Избан ҳәа азәгьы дҵаауамызт, амцхә аидхалара шаҭахымз зегьы еилыркаауан. Шцәыкьаз игәарбжьараҿ амашьына длалбааит, аҵхагәҭан Лерик дизааирц наиаҳәаны. Ибзиан уи шьоукы ицзар. Аҵхагәҭаны изааины дыргазшәа аҧшра аҭатәын. Амашьына анца, иаразнак амҩа ааихҵәаны, агәарбжьара дыбжьамлеит. Амҩадуаҿ даатгылеит, изаангылоз аныҟәцаҩоцәа иҟаз нареиҳәарц. Зегь раҧхьаза иара аҩоныҟа дшааз рбар акәын, аҧшыхәцәа ажәабжь иахьахәҭаз инаргарц. Ашьҭахь, уамак иенымырхацәакәа, амҩа ашьшьыҳәа иааихитцәан, дныбжьалеит.

Аҩоны данааи, маӷк дыцәартә аамҭа иман, иеааиҭакны дышьҭалеит. Ицәа штынчмызгьы, Лерик имашьына алашарақәа агәашә аҿынтә аҩоны иаадпхалааншза, дышьҭан. Асигнал аныҟарцa, дҩагылан, иееилаҳәаны, иҿы зык нақәтәашәа, иҩызцәа дрызнеит. Иан абарцa дыцагылан дизпшуан, ус ицара дашьцылахьан азы, ичҳаны ҿылҭуамызт. Аҵх иалхәаа амҩа ианын уаа хә-ҩык зықәтәаз ажәытә «Волга». Аенытәи амшеибарххара ашьҭахь, инспекторкгьы амҩоан дубомызт. Ирҧылоз алашарақәа дааразa имаӷын, акык, ҩбак ирывҟьоз амашьына хәыцқәа Амрагыларахь рхы хан. Гаграа Лыхныҟа амҩа ишанқәаз ҩашьомызт. Алгыҭ ала, амҩа цҵәаны, Лыхнашҭа иҩеизар, иеизахьаз ауаа маӷмызт, макьана Шарҧыецәа шымгылацызгьы. Ана итәан, ара иеидгылан, ҵьара ҵлақәак рыцаҟа ишьҭалазгьы дубарын, ашара иазпшын, нас иудыруази ак рзызбозар.

– Анаалашьца Кьахьырипа Борис ара дыҟан, – Леуанти, иааира дазпшызшәа, дааидгылт Давлеҭ Ҵлиа. – Абаа аҩонытҟа ҳнеин цыҭ-ҩык, дҳацәхаит, аизара уажәы изаҭахыузеи ҳәа. Уара ушалагаз ицәаҩоахьан, аха иаҭахыуп ҳәа иаххәеит.

– Дабаҟоу иара?

– Ашьыжь саауеит иҳәан, дцеит. Иԥсы имшьар иқәра иазышьтхуам.

Ашьыжьцәкьа, Борис даиааныза, иааидибагалақәан, ҽыц иаацәырыргеит ажәлар реизара аҭахызу иаҭахымзу ҳәа. Изыцәшәацәкьоз – Аконституциа рыдыркылахьан, шьҭа уи иаҽагылар асовет мчра жәларык аҽагылазшәа иҟалон. Ари хыхьчаран, аха Леуанти игәы имаххьа дрылатәан, ақәпара иаҽын ажәлар, амала рхьаԥракәа цыхәаԥцәарадан, ираԥхьагылашаз, хьамцрада қәкык шьҭызхшаз аинтеллигенциа ыҟазамызт, еснагь иблақьон, цырагак аарыздыргылацԥхьаза. Уи аиҳабыра игәарҭан, қәкыс иаашьтырхлак цырго мацара, хәычы-хәычы зегь рымпыцырхуан.

– Адәны игылоу ргәы цызжәо ҳәа шәрызцаау? – даақәгылеит Леуанти. – Аԥсуаа аламырхәзакәа, Аконституциа рыдыркылеит. Апротест ҟаҵатәуп, – уи ибон даеакала ишамуаз.

– Шәааи ажәлар рхаҭарнакцәа аобком ахь идәыкәаҳцап, москваа рхаҭарнакәцәа ааргарц, – иҳәеит Аҟәантә ииаз руазә. – Абар аобком аусзуѡцәа ахьааиз! Ҳрызцаап!

– Ишәҳәаз ҳақәшаҳаҭуп, – рхәеит Латариа Иуреи Агрба Гивии, иҟақәаз анеилыркаа.

– Амала ашәҟәы ҳгароуп, ажәлар иқәдыргыло азцаарақәа жәпакы арбаны.

– Раԥхьатәи азцаара, – ҽааиҵит азәы, – ЦК КПСС ахь аҳәара ҟаҵатәуп Қырҭтәыла Аԥсназы имѡаԥнаго амилаҭтә политика апартиатә хәшьара анаҭараз, избанзар аԥсуа жәлар рконституциатә зинқәа еилагоуп, убри амшала аватономтә республикаҿ иееим аситуциа шьақәгылеит.

– Анаѡс иарбатәуп, – иааирзрѡоит даеазәы, – Қырҭтәылатәи ССР-и Аԥснытәи АССР-и рыуаапсыра ирҭбааны идеилыркаатәуп аԥсуа жәлар рцысра зыхҟьаҵәкьо. Уи азы раԥхьаза иҟаҵатәу усуп Қырҭтәылатәи Акомпартиа а-ЦК аусцҟа ареспублика акьыԥхьтә органқәа рҿы иарбазарц; аԥсуа шәҟәы знапаҵазѡыз рперсоналтә ускәа ирызкны Аԥснытәи аобком абиуро февраль 22-зы иазбази Қырҭтәылатәи Акомпартиа а-ЦК абиуро апрель 4-зы иазбази акьыԥхь иадырбааит.

– Аԥснытәи аокбом апленум мѡаԥгазааит, – шьҭа азәазәала иаарышьтуаз аусмѡаԥгатәқәа азәы ианицон, – арепубликаҿ имѡаԥырго аидеологиатә усура иалаҵәажәарц. Апленум аматериалқәа ркьыԥхьааит.

– ЦК КПСС аҵараҭцааратә ҟәша ашҟа аҳәара ҟаҵазааит ацентртә кьыԥхь аҿы Қырҭтәыла аҭоурыхҭцаасѡыҵәақәак Аԥсны аҭоурых системала иашамкәан иштрыжьуа атәы, ирҭбаау анализ ҟаҵазааит.

– Қырҭтәылатәи ССР Аминистрцәа р-Совет 1976 шықәса август 10-зтәи ақәцара «Аԥснытәи АССР араионтә планировка асхема» мап ацәкызааит. Анаѡсгьы Аԥсны аекономикеи акультуреи ирыцәтәыму массала ауаа хырцәаны нхара ҳәа раагара амѡа кызааит.

– Ажәлар рыгәрагара зцәызхьоу аҭакзыԥхықәу аусзуѡцәа рмаҵурақәа ирымхзааит: Аԥснытәи АССР Аминистрцәа р-Совет ахантәаѡы Саҟварелизе иусура дамхзааит, , цхьаҟа уи амаҵзурахьы днагалазааит аборигенцәа рхаҭарнак… – нас уи иеиқәиԥхьазеит аԥсуаагьы, ақыртқәа ирышьклажьыз.

– Ақалақьқәеи араионқәеи рнапхгара иалоу рмилаҭтә еилазаара шьаҭанкыла иахәапштәуп.

– Асуптропикатә нхамѡа ақыртуа институт ахьз ԥсахтәуп Асуптропикатә нхамѡа Аҟәатәи аинститут ҳәа.

– Урҭқәа акгьы ҟарцазом, – иҳәеит Леуанти. – Избанзар ихадаз азцаара – Аԥсны Қырҭтәыла алгара, ҳарҟьалеит. Иахьа ианамух аԥсуаа ирыцәтәыму Аконституциа ахьрыдыркылаз апротест аҿы ҳааҭгылар еиҕьшәа збоит.

– Уа уажәшьта ҳзаатгылом, – ҽааиҵит аҟәатәик, ихьзцәкьа цәырҳамгап, ҳааиеиҷаҳарц. – Ҳаԥхьаҟа ишьҭоу аускәа гәаҳтароуп. Уажәы аобком ахь идәыкәаҳцо ажәлар рхаҭарнакцәа алаҳҳып.

– Иеиҕьуп дара арахь иаарц адырра ҟаҳцар, – иҳәеит Леуанти, уи азәгьы диқәшаҳатҳомызт, уи азы аиҳарак аҟәаа дырзычҳауамызт. – Уа ҳѡеир дара рнапаҿы ҳааргарц реазыркуеит, уи ашәкәы иаҳарбақәацәкьазгьы амѡа иаҳзықәцазом.

– Ҳцароуп, ҳцароуп, – ҿааиҭит аҧхьатәи. – Иара Леуантигьы уа дашәырба.

– Сара сызцазом, избанзар аобкомаа рҿы инеиз узышьҭыз урҿаргыланы уаарышьҭуеит.

– Ус акәзаргьы, уара уцароуп, – иҳәеит Давлеҭ.

– Уара уоуп ҳара иаадыруа, ҳзықәгәыҕуа еиҳа, уцароуп! – ҿаартит Давлеҭ идизалаз пицундаа.

24

Ганкахьала Асҭанда лгәы лымахьха иаанлыжьуан ахәшәтәырҭа ашҭа, уаҟа лашьа дахьаанхоз амшала. Даеа ганкахьала лгәы ҭгәыргьаауан, Шьына имашьынаҿ Баҭыри лареи рымала иахьҭатәаз. Баҭыр иѡыза имашьына имихит, изтәыз, ихаҭа Џьанар дибаразы даарц шиҭахызгьы, уск иоуртә аусураҿ иҟаицан. Ахәшәтәырҭа аанырмыжьит дара, ишиашаз аѡныҟа рхы рханы, Баҭыр ддәықәлеит аҳҭны-қалақь агәахьы.

– Абри ауниверситет акорпусҟәа ируакыуп, – авокзал ианлаѡс, арымарахь днаирҧшит, паркла иҭалаҳаз ахыбра еицых лирбарц. – Абраҟа аҵара бҭалоит. Даеа корпуск ыҟоуп, уаҟа адкыларатә цышәарақәа бҭиишт.

Лара, аҵара азбахә анлаҳа нахыс, маҷк лылахь шеиқәылҵазгьы, амашьына рацәа дрылсны, Баҭыр амѡа ахьиҧшаауаз цьалымшьакәа дынхазомызт. Усҟан иара ГАИ аусзуѡоцәа гылан ҳәа иахьидыркәоз дызларывсша амѡақәа дрышьҭан, аҧкарақәа еиламгакәа дызланыҟәашаз ҳәа дкылпшуа. Иара усгьы аҳәызба аҿы дықәгылазшәа акәын рқыҭантә Аҟәа дшаауаз. Амѡан игылаз ачынуаа дныркылар, Шьынагьы иаргьы рдокументқәа рзымпшаауа ирышьҭазаауан, гәарҭак аҵара аусзуѡоцәа инарҿажьуа. Ус ашәарҭа абеиҭахыз иара, Асҭанда диманы, имала дымѡақәгыларц иҭахгәышьан акәымзар. Абзиабара уанарлашәалак, ашәарҭа хьаас иумазма.

Ақалақь агәаҿы инеизар акәхарын, амашьына цьара инаиргылан, азҕаб диманы, шьапыла аҧшаҳәахьы дкылсит. Атхаҵьырҭа «Амра» амшын ишыхгылаз налирбан, уахь днеигарц лгәы шазхьуаз, ицегь иҵьалшьашаз, иаартыз акәасқьа аҧшра змаз аҵацха еихагыла зҭагылаз агәарҧ дынтеигалеит. Хыхь цьара ҭыпқәак иҧшаан, диманы уахь дѡыхәнеит. Амшын дхыпшылартә днаиртәан, лнаѡс аҭып аалихит. Цҳәыск, аҧыраҳәа шкәакәала деибыҭаны, даарыдгылан, акәац зқәеи, ачашәқәеи, асызбали, азы злақәеи ѡыцьа рзы иаалгарц, длыҳәеит. Урҭ зегьы ҿыц ирхиатәын азы, азҧшра рықәшәон. Даеа цытрак дмааирц, Асҭанда Анцәа диҳәон, убасҟатәи илакәыз аҭып агәҭа далатәан, арахь адунеи аҿы иреиҕьалшьоз арҧыс хгыла лнаѡсан дтәан, лгәыргьара иацицарц, дпышәырччо, алаф лылхуа, зынгьы ажәабжь ссирқәа аалызцәырго. Рыфатә зныз аакәыргыланы, ачанахқәа ааныхны иныкәыргыла, аофициант цҳәыс данца, иара аҧхьа ихәы напаиркит, лара днаихьыҧшырц. Асҭанда тынч акрылфон, афатә акәзар убас ихаан, унацәы адуфалартә. Цшьшьала дшыҿраантәуазгьы, анахь-арахь лылаҧш зегьы ирыхьзар лҭахын. Иахьтәаз иаарыкәыршаны азҕабцәеи ахацәеи еидтәалан, рыбжеиҳараѡык ҧсшьацәан, урҭ рыматәала ирылукаауан. Рытцаҟа игылаз аишәақәа ирыдтәалазгьы убарҭ рыҧшра рыман. Акамерақәа атҵқәа ирыдҟацалан, убраагьы цьоукы неиуан, идәылҵуан. Амузыка абжьы ҳаракын, аҧсуа ашәақәа маҷзан умҳәозар.

– Асҭанда, ари аресторан иахьзу гәабҭоу?

– Мамоу.

– «Нарҭаа» ахьзуп.

– «Нарҭаа» аҿоума ҳахьтәоу? – иааҵьалшьаҵәкьеит, уаҟа атәара лыкәшәарын ҳәа дыҟазма.

– Ааи.

– Баҭыр, даараза иҭабуп!

– Акрыбфар бсатабрын.

– Уи уашьтан. Уажәы – «Нартаа» аҽы сахьааугаз азы.

– Санбатәари абра ҳәа бгәакуазма? – дцышәырччон иара.

– Амала аҧсуа бызшәа саҳазом, ҧсыуа дыказами?

– Убри ауми иҳахьыз, – иҧышәырччара ниҽабеит. – Иказаргьы даара имачуп, – аниҳәа, лхатагьы иаалцәымгахеит уҳәартә, лхаҽы иааныҧшит. – Астанда, даеазны арахь ҳанбааua? – лгәы лхаирштырц даҽын.

– Иутахызар, Цьанар дахьынзашьтоу, даеазны ҳаап, – илаҳаз хаҳәызшәа лыѡныцка илызтан, аха илхалырштырц лтахын, аиҳаразак Батыр иҽапхьа.

– Азгаб! – уи амацуѡ-цҳәыс даалыпхьеит. – Аршәкәа ѡба. Акакан акәырҳәҳәны.

– Уажәытцәкьа, – днагьежьит лара, ачыскацарта-кҽаѡра шыказ длалбаарц.

– Дугәаҧхама? – уи леинаалашьа дшашьклаҧшуаз Астанда илызгәамтакәа инымхеит.

– Даеа мачк бтәыр, бара иаҳа беигьхоит. Уажәгьы беигьуп. Аиашаз, сгәы быздууп.

Илаҳауаз дарцыруан. Аршәы анаарга, ихьшәашәаза, ихааза мач-мач мҳатцәла илфон. Ицегь лзааигарц лтахызар ҳәа длызцааит иара, арахь лхы-лгәы тәын азы, уаҳа днымхацәакәа, дицны длалбаан, агәарц хәычы дицыкәсны, агәашә дынтытцит. Апарк иныцагылан, амшын ихыпшылон. Ачнышкәа, цѡа рымазамкәан, ақәры икәтәан, азы ихын, ишәомызт, ирҳауамызт. Араатцәкьа, амшын италартә, ауаа лыбаартә иманшәаламызт. Лахьи ѡахьи аеыкәабацәа рыла итәын, арантә цкьа иубартамызт акәымзар, аиҳаразак Амраташәара шыказ абагәаза еицых гылан. Ара ицегь даанхарц шылтахызгьы, иара данлыпхьа дицны, амашьына ахьгылаз ахь лҽыналхеит. Алакә тып ахьаанлыжьуаз гәхьаалгон, а-«Жигули» дынталаны, амѡа данангыла. Уртқәа зегь лхаштуан, Батыр замана дахьицыз. Уи Адгьыл ацахь дигозаргьы диццон. Абыржәы, хаца диццрац ааитаххар, уаҳа илтахызи! Имырбазакәа даакәыпсычҳаит. Ибар еигьзар?

– Цьанар дааныжьны ҳахьцо сгәы иалоуп, – ахәшәтәырта ианнавсуаз, уахь дшыпшуаз лыхәда кьаҳәахахьан.

– Дҳаманы ҳцар, даеазны ҳзеицаазомеи.

– Гәнаҳароуп иуҳәо, – дицпышәырччон лара, агәыргьара дамехакны.

Усканаҧхьа зны дмаахьази, илгәалашәон лара, итәыз автобус аҽы дыштатәаз, ашоура даганы, аҧхзы лылцуан, дантәази дангылази еикараны, лашьа изы иаалгаз афатә зтаз лшәыра ду рххо. Убаскантәи лымѡеи уажәы лаашьеи лцашьеи Адгьыли Ажәѡани рыбжьан. Уи амш аены илбаз ацьабаа лызгәамтеит, лашьа ибара дауан, лаапсара лныруамызт. Уажәы, амашьына хәычы дакәыртәаны, жәѡангәашәпхьара лзаадыртызшәа анылба, ѡ-ныкәарак анеиҽалырпшлак, даеакала зегь лбон. Еиуеипшымыз машьына хәычла, дула, бжьаратәла, ауаапсыра мѡангагала, еидара мѡангагала итәын амѡаду. Убарт лара дзыкәтәаз ахьрылагылаз, ирылтцәрааны ицоз цьылшьон, апскы зкыз, ГАИ аусзуѡцәа рылапш ихьнымҳаларц, излауаз ала иццакышьа ишацимцозгьы. Знык Гәдоута араион данлалагыла, иаҳа дшәомызт иаргьы, избанзар арака постцпхьаза иидыруаз цьоукы рылагылакәан. Иаҳа дласуан иара асфальт зыкәшьыз ақытамѡа ашка даниас. Амала уигьы аусҳәарта аҽынза акәын. Нас имашьына тагәтасуа агәарбжьара дахьынзабжьаз, аамта акыр цон. Иаргьы итахымызт ирласны иахьааз, ларгьы илтахыз, рмашьына аркәареаруазаргьы, асаба ахьзышьтамгылоз амѡа нымцәар акәын.

– Ҳамѡа даеа цытрак иауызар шпабзиаз! – лыгәтакы лзыцәахуамызт.

– Цәгьа иббомызт, – дыччон иара, амашьына нкыло. – Ари дызҽеу закәызеи? – Шагьан иаанда зкуаз Жьакәа иахь ихы наирхеит. – Жьакәа угәыла иаанда укыцәкьома?

– Алакә збоит уара, – иеигәышә нытцаргылашәа даатгылеит Жьакәа. – Уанацьалбеит, Шагьан даалаган, иаанда кардонлеи газетлеи еитеишәаҳарц даҽын. Унан, уара, сырахә ацара рцарц ашкол ахь енак имныкәеит, узҽеу закәи анысҳәа, иану закәу удыруама, Апсны хыла-гәыла еилоуп, Москвеи Қартн хытцны иааит, арахә ракәым, ауаапсыра азелымҳахапеи иҳәеит. Уажәшьта ухацазар, абри уизгәаа! Сирпхашьозшәа анызба, икьаад кыдхны изблит, иҳахәаша аиаша усгьы ианырцом сҳәан. Шьта аанда скыр акәхеит, ма

сгәыла бзиахәи сареи ҳаилыҵыр акәхоит. Уара, Ҷьанар ихабару аасашәҳәеи! – иҳәеит иара, зкьатеиах ԥиҵәаз Асҭанда шлакәыз анидыр.

– Иаарласны дузаазгоит, иуржәо-иҿоуҵо ак иԥырхагамхо.

– Ҳаи, Анцәа иҳәааит! Анцәа шәиныҳәааит! Аха уи дааугаанза ҳәа ҳазлаԥшызаауеи, азҕаб даашьҭхны, аѡныҟа ҳлеироупеи.

– Убеиахааит! Лан дыԥшуп, ианаамҭоу длызназымгар, ҳѡыцьегь ҳдәылылцоит.

– Шәыпату еиқәцара ԥкыра аимуааит, дад!

– Абзиараз! – Баҭыр имашьына аҿынаирхеит.

Арахә гәарлон. Дара рыла агәарбжьара тәын. Амѡа рҟьашьуан. Амхқәа цәаҕәаны иахьышьҭаз, адунеи цқьарахазшәа убарын. Ааԥынра аанцәааанза, азәгьы идгьыл шамахамзар ирыцқьомызт. Ҷьоукы рмхқәа аԥьқәреи аиаҵәара қашәқашәо ихнаҟьон. Аҭаҭын лаҵара иаҿыз, гәыкала ирҭахымзаргьы, ибзианы рнапы адкылан. Ачаи, ари ақыҭаҿ имаҷзаргьы, ихырффаны, аҿа ахылҿиааyа, иаарласны аҿыхра нап адыркыртә иҭагылан. Араҟа адгьыл еиҳаразак ҟәаԥа-ҿаԥаран, инааран, техникала аҭагалара цәгьан азы, ачаи уамак рнап аларкуамызт. Ацитрус ҵлақәа иаҳа ираҵәан, аха уртҕьы реиҳаразак анхаҵәа рхатәы дгьылқәа рҿы ирыман аколнхара дгьылқәа рҿы ааста.

– Шьҭа ҳааима? – Асҭанда, агәра лзымгозшәа, ргәашә аԥхьа амашьына ашә аалыртит. – Аѡныҟа умлеизои?

– Амцхә ҳаидхалаҵәар зыбҭахи.

– Убасцәкьа угәы иабома? – иара, дшыхәмаруаз шылдыруазгьы, ицәажәашьа лгәы еихьнашьуан.

– Сгәы иабазом, аха аҵәы быласцар сҭахыуп.

– Даараза иҭабуп! – лҳәан данлалбаа, иара изеилымкааҵәкьеит дызхаҭабуаз лашьа дылирбарц дахьигаз акәзу, «аҵәы лылаиҵар ахьылҭахыз» акәзу.

– Амашьына Шьына изызгароуп, – налыкәҿиҭит иара аѡныҵкантә, лгәыѡбара бжьихырц. – Уигьы игәы сыртынчроуп лԥхала ҳахьааз азы.

Даахынҳәит иара, Асҭанда илызгәамҭаз уск игәы иҭакны. Лара дылбо дыҡамызт, аха амѡа Аԥҭа нымѡахыҵ ҷьара дгылан. Арҭ рѡыцьегь аниба, уи деилашәеит, ииурыз, ииҳәарыз изымдыруазшәа дшубозгьы, Асҭанда дызцыз диқәиҭзар изиурыз ҿык иузарҳәоз аԥшра имамызт. Уажәы, лара дылҭымаакәа, лгәашә аҿы дшынижьыз аниба ашьҭахь, днаихьзаны ҷьаракыр дцозар дигарц наиабжьеигарц иҿынеихеит, ус ала дзымехазкыз ахәаԥса хәыцрақәа еиԥхьирттарц. Амала Аԥҭа дахьгылаз дыҡамызт. Дагьаарыцҳаишьеит, маҷкгьы игәаҕ дагон, рыуа ҵыжәара змаз изеилымкааyа. Иагьа умҳәан, Асҭанда Баҭыр иахь лхы кыдзаргьы, Аԥҭеи лареи есымша иеибабон, рус акакәын. Знык рԥышәарақәа ирылагандаз, нас аамҭа еиҟәнагарын иара усгьы еизааигәамз агәқәа зыҕҭаз аиқәлацәа.

Иара амѡа дананыз, лара лан дналыдтәалан, рчымазаѡ дшычмазаѡымз лалхәан, лгәы лырҭынчит. Адырѡаҿны ирымаз аконсультациа лҿазыҡалцарц, лышәкәқәа днарыдтәалеит. Дзыԥхьоз лхы иҭалазомызт, даапсаха дыҡамзи, арахь аҿны дызцыз лхы дҭамгьежьуази, мчыла дзыԥхьоз ацәаҳәа рцакы лзаныхуазма. Дышьҭалан, дчыгәза дыцәан, ашьыжь данаапш даҿа ҵытрак лԥсы лшьандаз лгәахәуа, лхы лыхьуан умҳәозар. Лҷы зәзәаны, акы даннацҳа, иаҳа лхы ламхабзиахан, Баҭыр лыбла дышхымцуазгьы, уи ус иаҳа илыцхраауазшәа лбон, ашьыжь даԥхьон. Нас ашкол ахь амѡа данын, гәҭахәыцрыла мацара лызцаарақәа акакала лҿырзыҡацо. Лаԥхьаҟа иѡеиуаз лѡызцәа дырхьырымгзарц, лҿаанылкылон. Лышьҭахьҟа иаауаз лхьымзарц, маҷк дыццакуан. Лымала амѡа данызарц иаҳа илҭахын. Лымацара дыҡазарц лгәы шаҳәоз мацара, ашкол агәарԥ аҿы лѡызцәа днарылагылеит. Рызынтәык гәык-ԥсыкала иеицәажәон, еиҭакрак уаѡԥсык идылбаломызт, аконсультациа иналагааанза. Убраҟа арцаѡы зцаарак зылҭаз Аԥҭа дѡагылеит:

– Сатамыз! Сара саԥхьартә сзыҡамлеит, макьана аԥышәара аҿазыҡацара саламгацт.

– Иуҳәо закәи?! – арцаѡы иааԥьалшьеит уажәрааанза хәмарра зғымкәан илбалоз игәалаҟамра ахьизымҭәахуаз. – Уаҵәы аԥышәара ашәтароуп, шьҭа уеанбазыҡауҵо?

– Иахьа иалагзаны сахьзар збап.

– Утәа, Аԥҭа! Аконсультациахь умаазакәа, уеазыҟауцаландаз! Усҟан азцаара сара сакәзамызт иҟазцоз, уара узцаара аҭак сара иасҭалон. Акгьы ушазыҟацамыз збан азоуп азцаара зусҭаз.

Аԥҭа ак шихьыз арцаѡы игәалҭахьан, Асҭанда лгәы дҭахәыцуан. Лара илызгәамҭеит уи. Агәарԥ аҿы ианеилагылазгьы дрылагыланы лгәалашәомызт. Игәхьаа лымкызаргьы, длызгәамҭацәкьаны зыҟаломызт. Егьырҭ зегь лгәалашәонеи. Уажәы дахьтәазгьы иқәшәацәгьаханы арцаѡы заҵәык илаԥш лҟәигомызт, уигьы игәы дшамбоз. Зегь рыбла дыхгылазшәа, уаѡы иахь ихы наирхәуамызт, ара дыҟаны данықамыз еиԥш, ахышә дкылпшуамызт, уи дшадтәалазгьы. Арцаѡы заҵәык ибла лҟәигомызт, ус ахымѡаԥгашьа дариашарызшәа. Асҭанда игәаҕьны уаха дызихәаԥшуамызт, иацтәи лныҟәареи лыгәтакқәеи лытцидыраазшәа лхы лбон.

– Угәы бзиами? – рконсультациа ашьҭахь дахьындәылцыз, иѡызцәа иеаарҟәиган азы, дизааигәахарц лҿыналхеит лара. – Иухьыз саҳәеи! – дналԥырцны дзымцакәа данаанха, даеа зцаарак наилҭеит.

– Акгьы смыхьзеит, – дԥышәырччазшәагьы аакаицеит.

– Аѡныҟа уцозар, ҳаиццап?

– Изаҭахи… Ҳцап нас, – даақәгьежьит иара, игәтакытцәкьа лзеилымкаарц акәхарын. – Цьанар дшыҟоу ҳәа ибаҳауеи? – амѡа ианын, рѡыцьегь ҿымҭзакәа излацарызи, лашьа дизцааит.

– Изсаҳауеи, ѡынтә сизцахьеит. Иацы уахь ҳаҟан Баҭыри сареи. Хьаа имазам. Данҭыцуатәкьа ҳаздыруам, аха хара днырқылазом.

– Аиаша?! – иааԥьеишьаз аилкаара уадаѡын, лара ѡынтә лашьа дахьизцаз акәзу, Баҭыри лареи ахьеицыз акәзу, Цьанар игәабзиара дшалацәажәоз акәзу.

Усҟан иара усгьы идыруан Баҭыри лареи шеицыз, рѡыцьегь ахьыҟатәкьаз. Иԥьеишьазгьы рѡыцьегь шыҟаз мзазакәа, хьаада-баада иахьылҳәоз акәын, гәыѡбарак аҵамцазакәа, дара реицныҟәара ус иахәҭаз, уамашәа ибатәымыз акәызшәа. Ѡызцәацас мацара иеицныҟәазу, даеакала иеицызу цқьа еилкаа имамызт, урҭ бзиа иеибабоз ракәзар ҳәа иара иадицәылон. Иахьцалак игәы ааҟәандахеит аиаша ахьиалҳәоз. Даахҭеикцәкьаргьы Баҭыри лареи ирыбжьаҵәкьаз шизаалыртуаз агәрагаҵәкьаны дыҟан иара. Амала усҟатәи дызҭитцаарызи, усгьы зегьы еилкка идыруазар ҳәа дазхәыцуан. Абзиараз ҳәа налаҳәаны, ақыҭа мѡахь длалбаан, даваҵәины иара игәарбжьара дѡыбжьалеит, адырѡаены аԥышәара изамҭар ҳәа лара хьаас иахьлымаз дазхәыцуа.

Убри аамҭаз лара, илыкәлаз аҳкәыни бзиа илбоз арԥыс хгылеи излалылшоз ала лыерыкәганы, лырцага маҭәахәкәа дрыдтәалан, избанзар еиҳаразак уахи-ени дзызхәыцуаз ауаѡ ус иҭахын. Илҵоз ларгьы дзазҿелымҳамызт узҳәомызт, акәымзар ус ибзианы аҵара лнапахьы иааирымызт. Ахәымеханынза даԥхьон, нас ԥсшьара хәычык ҟалцарц дыѡдәылцын, лангьы ажәгәараҿ длыцхраауан, алашьцара агьагымкәан, Баҭыр агәашә данаадгылоз. Уи днеиԥылан, аѡныҟа дналгарц ан лԥҳа иналыдылцеит, лхала акәҭкәа рахь днеит, ҿыц илызхытцыз акәҷарақәа рҭып инықәылцарц. Баҭыр, аѡныҟа дымлеикәа, агәашә даадхылеит.

– Аԥышәара быешазыҟабцаз еилыскаарц, саакыдгылеит.

– Сара усзыцәшәои, исзамҭап угәахәуама?

– Мамоу ҷьыбшьт! Ибзианы иабҭароуп.

– Иасҭоит. Исгәамԥхо Аԥҭа иоуп. Арцаѡы иахьа гәыбҕан илҭеит. Иеазыҟаицазом.

– Иацы Цьанар иахь бахьызгаз игәы иалазар?

– Ус угәы изабеи?

– Сгәы изабахуеи, сыбла иабазар. Ҳанаауаз амѡан дгылан. Деиланаршызар акәхап. Усҟатәи хьаас дызбымеи?

– Класск аҿы ҳаицтәоуп жәеиза шықәса. Зегьы дырхьаауп, сымацара соума.

– Ицар иара изеиҕьуп, имҵар гәыбҕан зиҭода.

– Аѡныҟа умлеиуа! – кәҷарақәак лгәыдыхәхәала, ааида дхыԥшуа, Надшьа ҿаалҭит.

– Сыццакуеит, – иара уи аҭак налиҭеит. – Џьанар иҟамзаара схы иархәаны, Асҭанда сналылабжьап ҳәа сааит.

– Аеи, нан, аеи! – шьҭахьҟа днахынҳәит.

– Уаҵәы сбыргәырҧьап ҳәа сгәыҧуеит.

– Даҽеакала усыргәыҧхьоума, – дцышәырччон лара.

– Абзиараз! – алада иҿылеихеит.

– Баҭыр, уахь уабацои? – иҵьалшьон Асҭанда. – Аусурантә умаазози?

– Мамоу, – даатгылеит иара. – Уаха сшыҟамлоз расҳәарц, сааит. Изласаҳаз ала иахьа амитинг ду Аҟәа иҟан. Аконституциа рыдыркылеит, аҧсуаа аламырхәзакәа. Уажәы Лынхы аҧсуаа аизара иаҿуп рҳәеит. Аатгылашьа сымам.

– Шьапыла уцома, аныхәла узгода уахь?

– Шьына иҿынза слеишт дсызцшуеит.

– Саргьы сумгои!

– Мамоу! Ибҳәо закәи! Аҧышәара бхы-бгәы иҭаз.

– Иарбан ҵышәароу, аҧсуаа еизозар.

– Бара уи хьаас ибымкын. Уаҵәы ибызцшу бхабмыршҭын! Алтцшәа еилыскаарц, сааиуеит.

Уаха дааҭымгылазакәа, алада иҿанылеиха, илаҳаз шылхьааз, даахынҳәын, аѡны дамкәа дыѡнан. Амилаҭкәа еиҟаразар акәын ҳәа, рбжьы адунеи иахыцәартә, ҿытуа идәыкәыз, аҧсуаа аламырхәзакәа, иарбан Конституциаз ирыдыркыларыз? Аҧсуаа ақыртқәа, рнапаҵаҟа иахьыҟаз азмырхакәа, иладырҟәзама? Угәы еибазырфашаз маҷызма ари Адгьыл аҿы. Лнапы иакуа-иамкуа, лышәкәқәа знык данрыдтәыла, дҭанагало мацара, дзыцхьоз лыхшыѡ азылшьҭит. Уи илгәалашәон, лылтцшәа еиликаарц, адырѳаены Баҭыр дшаакыдгылоз. Иналаршәаны, уахыла аизара изалагаз лзеилкаауамызт азы, лыхшыѡ ашьшьыхәа Лыхнашҭаҟа иниасуан. Аизара мѡаԥгахозар – ахаша акәхон, уи – адырѳаены. Нас закәытә ҭагылазаашьази иҟаз Аҧсны, ажәлар уахыла имеизар амуа? Ҷыц деиҭахынҳәуан лцарахь. Дкараха данышьҭалагьы, рееиҭныцсахло Лыхнашҭеи лцышәареи лылаԥш ихыцуамызт.

Ашьыжь заа дзымгылазт, дыццакуа амѡа данын. Лызхара дахьызмыцәаз лцырхагахар ҳәа дшәон. Лѡызцәа зегьы акабинет аҿаԥхьа ашә илагылан, арцаѡоцәа ѡналахьан. Аԥҭа данылба, иара иахь леыналхеит, игәы аакалцарц. Ихы инапаҿы иааганы, иацы илбоз иакәзамкәа, деаԥхаҿаччон, дцарын, деилфаҷан абжьааԥны еиԥш. Асцәкьа дыҟазар, лылабжьара абеиҭахыз, аха иахь дышнеиуаз гәеиҭахьан, днаиацәажәар иаҳа изеиҧхон.

– Уеазыкауцазар ҳәа сгәыҧуеит.

– Аҧышәарахь схы ыҟоума. Лыхныка сцар стахыуп, арцаѡы саулышьҭуам. Аҧышәара ашьҭахь уцап лҳәеит. Арахь сыѡналартә, акгьы сазыкацам.

– Умшәан, ишьҭухуа атема ухшыѡ зегь азышьҭ. Иугәалашәо рацәахоит.

– Иаабап, – дҿаԥхаҿаччон иара.

– Шәлеи! – акабинет ашә аалыртит арцаѡы.

Иқәыпсычҳауа иныѡналеит ацаѡоцәа. Аԥхьати аҧышәараҿ еиԥш, адиректори даеа рцаѡыки аишәа иахатәан. Адиректор акомиссиа дахантәаѡын, аконверт аацижәан, атемакәа зныз абгьыц аатиган, арцаѡы иналиркит. Лара зны даԥхьеит, нас акласс-ҕәы ианылцеит. Уи дахьынзаҿыз, ацхыраа᷾ даарылалан, аҷыда бгьыцкәа ацаѡоцәа ирымцалцон. Асҭанда лылаԥш лѡызцәа иаархылгеит. Аԥҭа аѡра далагахьан ихы иқәырпс. Лгәы аатынчхан, иалылхыз атема нанылцеит. Ақьаад далԥшны илбоз Баҭыр иакәын. Ауха ацх бзиан, аҿены амш шыбзиахоз ашьыжьнатә иубартан, аха Баҭыр ауха ишцеихигоз? Иѡызцәеи иареи ршьапы ишықәгылаз идыршазма? Изҿызи? Реизара мѡаԥырымгацзар, аеынгьы уахь дынхон, хәлааныа дзаарымызт. Илулак лтемахь лыхшыѡ лшьҭын, дымццакзакәа аѡра леазылкит. Аамҭа маҷк анца, адиректор иԥхьан, дындәылтцит. Данаахынҳә ирцаѡоцәа ак реиҳәеит, даргьы, иҭынчызшәа арцаѡоцәа рыеддырбон акәымзар,

игәатеиуа итәан, илаѡеиуан, рхәычқәа рцышәартә бгьыцқәа знык идырхынҳәындаз ҳәа иццакуазма уҳәартә.

Апҵа ажәжәаҳәа иқьаадқәа ааидикылан, арцаѡоцәа рапхьа иныкәицан, ашә ахь деихеит. Адиректор уи дмыццакырц иеиҳәеит, арцаѡоцәагьы Лыхнашҵа ицар ртахын, аха апышәараз иаангылеит ҳәагьы наишьклеицеит. Апҵа, атамзаара данаҳәоз, ашә аартны ашәхымс днылагылахьан. Уи дузынкылозма. Ахышә ала иубартан агәашә дшынтқьаз. Апышәара агәхьаа имазамызт, иееимкәа ишиѡыз усгьы еилкаан. Астанда лхата аусумҵа азбжак налмыгзазацызт. Лхы лнапаҿы иаалган, ҿыц лыхшыѡ ааизлыркәкәан, лусура инацылцеит. Азәазәала идәылпҵуаз лѡызцәа адәны игылан. Еснагь апышәара ашьтахь атаѡоцәа рылпҵшәакәа ирызпҵшын, арцаѡоцәа иаразнак апышәаратә бгьыцқәа аарымҵарцон азы. Уажәы рырцаѡы дыѡдәылпцын, импҵшырц ралҳәеит, избанзар аҿны аѡымҵакәа рзырееиуамызт, уск иахнагон. Астанда уи анлаҳауаз, лѡымҵа рытаны, дандәылпҵ ашьтахь акәын. Лцшәас илымаз аены Батыр илызиаҳәазомызт, убри хьаас ианлымаз, аѡныка амѡа данын. Иаалырқьаны рдиректор имашьына лиакьеит, азна арцаѡоцәа ҭартәаны. Урҵ рхы ахьхаз еилкаан. Егьырҵ рѡызцәа заа иқәцхьазар акәхарын, аҿны ашкол ахыбраҿ уаҳа уаѡы дыказамызт. Аѡныка ицоз ашкол аушьтымҵацәа ракәымзар, амѡа ҭацәын. Аҧкәынцәа рееизганы иаауан, урҵгьы Лыхнашҵа рхы азхан.

– Нан, Лыхнашҵа сцар сҵахыуп, – аѡны дышнеизцәкьа, Астанда лан длыпшааит.

– Зҕабк бкалкало бабацои, хароупеи? – Надшьа илаҳауаз лцәымҕын. – Ма машьынак иақәтәоу бицраҳәандаз.

Лхы лзыкәымкуа агәарп даатахеит лгәы ахьлыхоз изымцаз азҕаб. Ана-ара днадгылон, шәыр-қәырк днарыцҳауан. Ацыхәтәан шьта агьызҿамыз апҳәаса днацагылеит, нас акәын ианылгәалашәоз уахыктәи ахҵыс, – Батыр аанда иехырҳәҳәаны данаалыхоз, амца лҿыкәцаны, лыблахац ыргьежьны, днытцашәкәа алашьцара даналазуаз. Ҿыцбарах дыгәхьаалгон. Лан анҿылҵ, аѡныцка аилыргара леыназылкит. Ҿылҵуамызт, адашьмакәа цсаны иахьынзалызәзәоз. Лан апҳа дгәааза ҳәа дшәон, уска лара лыбла ихгылаз лгәалашәарақәа ракәын. Урҵ рызынтәык Батыр идҳәалан, лгәы лзырхьшаз уск мѡапимгацызт, аха ак лцәызрызшәа цәаныррак лгәатца ицхон. Лара дицымкәа, иара еснагь амѡа дахьаныз, лышка дызмырхынҳәшаз ихьынҳалар ҳәа, лгәы дытзызаауан.

Лыѡнеилыргатә данаалга, анаѡстәи лцышәара иазкыз лырцага шәкәи лтетрадқәеи аашьтылхит. Ҿазыкацарақәак мѡапылгарц данылатәа, апышәараҿынтә дыѡнцаны Апҵа дышцоз аалгәалашәеит. Лыхнашҵа абаскатәи издыргәакуаз лзеилкааацәомызт, ирҵахыз рыртар, ирыландырхази дареи рнапы еикәырша икамзаауази.

Шьта лашьцан. Аѡны лхы лзыѡнакуамызт, лан, аѡн ускәа дрылганы, дшааихьазгьы. Ддәылцит. Макьана амѡакәа бзианы иубартан, ихынҳәуаз уаѡ дангыламызт акәымзар. Батыр уажәы-уажәшьтан дааирын шылгәахәуазгьы, лгәыгра лымзаауан, зныхгьы макьана заацәазшәа лбон. Издыруадаз Апҵа дхынҳәхьазар. Лыхнашҵа зхы зырхаз иара азәзацәык иакәын. Лан лахь даахынҳәын, убри иҿынза лцара дакәшаҳатхарц длыхәеит. Ан уи лгәапхомызт, амѡан алашьцара илыкәнакуан, ҷкәынак иҿы анеира итаацәара ишпарбарыз. Ма ргәыла ҷкәын даашьтхны дцарц лабжьалгеит, иказ ианыз еилылкаарц, лызҕаб дшыгәатеиуаз анылба.

– Уацәынза иаабчҳар, зегь бмаҳауеи, – лхәеит лара, ашә аартны, Астанда дандәылпҵуаз, аха знык азин зауз дзыпшуазма.

Агәыла ҷкәын ҳәа изышьтаз лара латцкыс хәы-шыкәсака деитцбын, аха ҷкәынак длыцымзи, дызбоз зегьы ргәы тынчын. Инапы аанылкылан, зака илзырласуаз амѡа дѡыкәлеит. Лашьцеит. Дыццакуан, знык цьара жәабжьқәак лзеилкаауазар ҳәа. Апҵа дышпалымбарыз ҳәа дгәыгуан. Алакәа шуа ианылпыла, ан даадәылцын, лпа дшымаацыз лхәеит. Астанда ирласны шьтахька лҿаалхеит, илыцыз, акы дахькьашар ҳәа дшәаны, имахцә лкыхын. Батыр аѡны данаакыдгылоз, лара дыкамзар лтахымызт. Аҧкәын игәарп дынтацаны, даахынҳәит. Дышдәылцыз зегь шыказ лбан, икарахазаз леипш даакәыпсычҳаит.

– Ас ирласны бцаны аашьас икабцеи? Бымцоу? – ан лыпҳа дцьалшьон.

– Апҵа дымхынҳәацт.

– Баша буазыруеит, игьежьыр зегь барымҳәои.

– Иахьа Лыхнашҵа Аԥсны аразқы рызбоит, нан, ишԥабзеилымкаауеи!

– Аԥсны аразқы рызбарц, заҟантә Лыхнашҵа иеизахьоу бдыруоу, иагьалымҵкәа еилыҵуеит, аха аԥсуаа Анцәа ихьчоит, ус иааиуеит имызкәа.

– Уа сыҟазар акәын.

– Бызларыцхрауеи зҕаб хәыҷык?

– Азәы ҳәа сгыламзаауази.

– Уи иашагәышьоуп аха…

Рла ааԥкызшәа иааҵкьеит, агәарбжьара шыҟаз ишуан. Асҵанда дындәылкьан, агәашә ахь лҷыналхеит. Агәарбжьарахь уаҩԥсгьы рахәгьы лбомызт. Баҭыргьы дыҟамызт.

25

Аиҳабыра ирхаҵарнакцәаны Лыхны иаарышьҭыз руазә дминистрын. Убри имашьына дақәтәан Леуанти, шьҭахьқа Аҟәаҟа амҩа ианыз жәлар рхаҵарнакцәа данрылаз. Даеа машьынак дҵатәан Кьахьыриԥа Борис. Диватәан Мирон Ҭырқьба. Егьырҵ рызынтәык аҳҵны-қалақь аҷынтә аобкомаа иаарышьҭыз ахацәа ракәын. Урҵ аԥсуа шәкәы рнапы анын, иаҵахыз иахьаҵахыз ирҳәахьан, қәпаран изҷыз, аха бжеиҳараҩык жәлар реизарақәа рцәымгын, амҩақәа, аусҳәарҵақәа уҳәа иахьааиқәшәоз иаартны ирҳәон, усала мазала акы иаҷыз дыраргамон. Уажәы апартиа иахаҵарнакцәан Лыхны илеиаанза, шьҭахьқа иаауан жәлар ирхаҵарнакцәаны. Ашәкәы знапы аныз иаҳа ихадақәаз ҳәа ирԥхьазоз аиҳабыра рнапаҷы иааргон. Лыхны имҩаԥысраны иҟаз аенытәи аизарагьы рнапы аларкхьан. Уи даара ишигәамԥхозгьы, Леуанти даеа мҩак изылхуа шьҭа дыҟамызт, иеицыз рҷынтә ҩыза димазамызт. Игор иакәзар – арахь дыҟазамызт, изкылԥшуан ҳәа дтәазар акәхарын. Ҽнак заҟантә Леуанти игәарбжьара ибжьысуаз идыруандаз. Дцәырцыргьы, аизараҷ иаартны дықәгыларгьы, уи аиҷкаара иҽалаирхәрызу здыруадаз. Игәы бжьажьо дшыҟаз, ацәылашамҭаз ақалақь агәаҷы иаангылаз амашьына длалбаан, иеицыз днарылагылан, аобком ахыбра дныҩналеит.

Ҭынчран. Атәылаҷ имҩаԥысуаз агәеилашыра ахҟьа-ԥкьа аранза имаазацызшәа, аҩналарҭа зхьчоз рыда, аҩбатәи аихагылаҷгьы уаҩы дубомызт. Аобком абиуро аилатәара зал аҷы инарган, доусы дахьаақәшәаз днатәеит. Иҳәатәыз, рхы шымҩаԥыргашаз ҳәа ааибырҳәақәеит, изԥылашаз уажәы-уашьҭан иааҩнашылақәарын ҳәа ирзыԥшын. Иԥшит, иԥшит, аха арахь уаҩы дырбомызт. Ихадаз дара рус, аԥсуаа наскьаганы, ирыдыркылеит ажәлар ирыцәтәымыз Аконституциа ҷыц. Аԥсны иқәынхоз иеицҷакны рнапы азышьҭырхызшәа аԥшра арҭан, адунеи иахдырцәеит. Уи Аконституциа зеиқәдыршәоз аԥсуаа рымшала иеиҷкааз ареспублика ақәныҟәарц акәын, арахь араҟа дара шынхоз уаҩы ибарҭазамызт. «Рнапаҷы ҳазлааргаша Аконституциа ҳхадарцеит», – игәы иалан зхы зықәыжьны итәаз Леуанти. Аԥхынрахь иаҳа зхы кыдны иҩаҵхахаз Амра ашәахәақәа анизымчҳа, урҵ иҟәызкшаз аҵзамц ахь дааскьеит. Аҩнытқа иаҳа-иаҳа шоурахон, чаҕьак зҭамшәацыз имгәа ицәеижь акала еиланаршуан. Иара иеиԥш агәабзиара змамз аеыхәшәтәра иеазикыр, ма иара ус ихы дашьҭалар иаҳа ишизеиҕьызгьы, иԥсадгьыл аҵагылазаашьа ҭаха инаҵомызт, илшара убри иазикырц далагон. Ус заҟаҩы ыҟадаз, – иеицыз днарылаԥшуан, абжьааԥны рҳәатәқәа еиқәшәомызт, ирҳәоз-ируаз еицҷакхарц аамҭа ирылнаршомызт. Хымҩаԥгашьала еиҟәнагартә амчра асистема ҭәҭәа еиҷенакаахьан. Уи иаҷагыланы иқәпарц рхы ахьышьҭырхуазгьы уамашәа иубарын, иагьцьоушьарын.

Мачқ ибла анцәынҵаара игәы шазыҳәозгьы, ихы дақәпаны иеицыз дрылаԥшуан. Ашьҭахь ахышә дкылпшуан. Ахыбра аԥшаҳәа ишазааигәазгьы, азал ахышәқәа Амрагылара ихан, цаҟа амҩаҷ ауаа мачзан. Дара урҵгьы рхы-ргәы ҭынчын, згәы ҭынчмыз аԥсуаа Аԥсны ажәытә агәаҷы ишеизазгьы рмаҳазацызт. Даақәыԥсычҳан, арахь даахьаҳәны, деиҵалатәеит. Аҵатын иахоз акоридор аҷы иеицәажәон. Уаҳа еиҵакрак

ҟамлазари игәахәрын, шьҭа Амра ажәѡан ахь ишыѡаскьахьаз збалак. Аиҳабыра шааиз аарылаѡѡоит. Бровиков Москваҟа ателефон дасуеит ҳәагьы ааираҳаит. Уи Брежнев диқәымшәаазаарын, Суслов иакәын дзацәажәоз. Аҧсихологиатә зыҟаҵара мѡаҧыргозшәа Леуанти даазхәыцит. Ма ахҭысҟәа ус имѡаҧысуазу? Ажәлар шеизаз Суслов иаииаҳа, уи Бровиков иабжьеигахт хьаҵрақәак ҟарҵарц шакәхоз, амала Аконституциа ҽыц аганахь ала акәымкәан, иамур ажәлар бџьармцала еилырцар акәхон. Уи иныцыѡшәа азал аҽы итәаз ииараҳаит. Арҭ иҟарымҵарыз арбаныз! Ухәажьы қақаза еилагыларын, ужәлар рлахьынҵа ухьаазар. Аилатәара зал аобком актәи амазаныҟәгаѡ икабинет иаҽаҧшьын. Ашә анаат, аҧхьа дааѡонашылеит Брежнев иҧшра акырза измаз Бровиков. Уи икьаҽ шкәакәа иақәыз икостиум иаҵәа аҧшзара иаҵанарзуан иҽаҧшылара. Ишьҭагылаз Шевардназеи, имазаныҟәгаѡоцәеи, иҟәша аиҳабаҵәеи, Адлеибеи, Шьынқәбеи, Кобахьиеи, Москвантә ииаз даеа ҷьоуки латәақәааанза, Владимир Игнати-иҧа, иҧазаҵә дыҧсызшәа, иҧьымшь еиқәа жәпақәа итҵегь идырлашьцоз ихаҽы арахь иаарыҟәикын, дҵааит:

– Ну что там у вас?

– Ажәлар еизаны иҟоуп, – иҳәеит Иура Аргәын, зынзак иааркьаҽны. – Аконституциа шрыдыркылаз ргәы иаахәом.

– Аҧсуаа ргәааанагара усгьы иазымҵааит, – дѡагылеит Самсон Ҷанба иҧшра змаз Рома Ҷанба. – Аконституциа рыдыркыларҵ иахьаҽыз иаарҵ згәы иҵаз маарҵ, атранспорт аанкылан, ибжьыхын ақалақьқәа ирыбжьаз адәыгба. Асҵәкьа уаѡы иҟаимҵацызт. Ари аҧсуаа ланарҟәит. Ажәлар рхы рзышьҭымхуа игәамҵит. Ргәы дмырхькәа еилыцыртә иҟаҵатәуп, аха иҟаҵатәу сыздыруам.

– Иаадыруеит, иаадыр! – дҟааит Бровиков, убри аламҭалаз дыбгыззар иаҳа иззеиҕьыз. – Иаадыруеит заманала ажәлар реилцашьа.

– Ақәымчра… Ақәымчра… – Рома дагьылатәеит, нас деиҵаѡагылеит, аха иажәа еиқәшәомызт, Бровиков аҟаара даҽын азы:

– Иааҳадыжәгалаз акгьы наҳагзом, ажәлар ракәзар – еилаҳцоит. Ари аус иаҽу, мазала анахь-арахь ибжьоу, – илаҧш Леуанти инаиааирхеит, «иҟалаз сара ишсыбзоуроу идырдырхьеит» ааигәахәыртә, – зегь ҭаҳкуеит. Иахьа азә иусура далаҳцоит, уаҵәы даеазәы. Ари закәи?! Мазаныҟәгаѡык дышәҭахым, даеазәы дышәҭахым. Уи ҳара ҳауп изусу, иааҳҭахыу иахьааҳҭахыу дҳашьҭуеит. Шәара усс ишәымеи? Уи ҳара ҳсистема ауп, ишәзеилымкаазои? Ари асовет мчы иапсабароуп. Асовет мчы Аҧсны ишышьақәгылоу шәхәрбап ҳара, шәызҽагылоу дарбан? Ҳара ҳауп амчра!

– Вот, вот! – аҳәоу иаламҵазакәа зышьҭахь иаахьаҧшыз Колбин илаҧш Леуанти инаиқәшәеит. – Уара уоуми исазҳәаз, актәи амазаныҟәгаѡс Гагра аҧсуа даныҟала, уаҳа еизара ҟалазом ҳәа. Сара шәзықәсыргәыҵыз насыгзеит. Шәарҭ аизарақәа рымѡаҧгара шәзаҽуи?

– Гагратәи азцаарала шәара амилаҭ зцаара шәызбома? – дѡагылоит Леуанти, Колбин ихаҭагьы дгылан.

– Иахьа Лыхны ишәҭахи?

– Иаха асаат 12 рзы аҵкәынцәа сааргеит, – Леуанти ихы злаҽихшаз иман.

– Шәара шәхаҭа ишәҭахи? – иқәыцьма блақәа иҧьымшь еимассы инарцәыҵаирҧшит Владимир Игнат-иҧа.

– Сара схаҭа акгьы сҭахзам.

– Нас иахьа ишәҭахи? Шәгәы ззынамзои?

– Да, сара иацы маҷк ауп иаасыгхаз… – иҧшқаз ажәак изҳәозар ҳәа дааҽахеит Леуанти, аха уаҳа акы анааиҽыҵамшәа, ибжьы ѡтицеит: – сыҧжәарц акы аасыгымхеит. Аҧсуаа зегьы абас ҳахьит. Ҳаныгьежьуаз амѡан игылан, рхы ахкыдырҟьара иақәымшәо. Иҟаҵатәыз рымҧшааи! – длатәан деиҵаѡагылеит: – Иацы акапитан Арзынба сиеисхьан. Убри азоуп ауаа зеиза. Аха иахьа иаҳзаажәгаз асиурприз рызнажәгар – бзиарак алцып шәгәахәуама?

– Шәарҭ зны хазы шәцар шәҭахын, – дыҳәҳәаҵәкьон збжьы ҭызцаҵәаз Бровиков, – зны астатус шәҭахын, нас ақыртуа бызшәа аҟәышәхырц шәҭахын, ашьҭахь агерб, абираҟ шәашьҭалеит… нас ишәҭахыцәкьоуи шәара? Ааи, ааи, иацы амчра ҳхы иаҳархуеит, аобком ар акәҳаршеит, аха Аконституциа ҳадаҳкылеит, уаҳа аамҭак ҳамазамызт. Автономтә республикаҟәа зегьы ирыдыркылахьан, Аԥсны заҵәык иаднакыломызт. Шәара шәаазҭгьы, ҳара уи аадыруан, иҳадаҳкылар жәуамызт. Ҳара информациас иҟоу зегьы ҳамоуп. Урҭ аизараҟәа ирԥу зуст҆кәоу аадыруеит, анахь-арахь иныҟәо зуст҆кәоу. Урҭ ҭаҳкуеит, ҳара амчра ҳауп. Аконституциа ҳадаҳкылоу иҳадҳамкылоу зызбо Аполитбиуро ауп. Аполитбиуро ишазбаз убас иагьыҟалеит. Шәызԥагыло зуст҆ада?! Аконституциа аума шәызԥагыло?

– Аконституциа азәгьы даԥагылазом, – ԥааиҭит Ҷанба Рома, иргәамԥхоз акы Леуанти иԥыцшәаанза.

– Аконституциа иаԥагыланы иқәԥода? – даацҟьеит Леуанти, Бровиков имаз аинформациа ԥапиеырц. Уи апартиатә чынуаѡ ихаԥы ааирԥшхьан, аҭоурыхаԥ ус ианыҟалоз, хьаҵра ззымдыруаз рымшала, ажәлар ақәзаара ахыҟә инхыҟәгылон. Уи имаз аинформациа акәызма аҭоурых аԥаԥхьа аҭакԥхыҟәра зауаз. – Ауаа ргәы иалоуп Аконституциа адкылашьеи амитинг амѡаԥгашьеи рформакәа.

Владимир Игнат-ипа иаразнак иԥааипсахит, чавра дула аԥхзы ааиԥаирбеит, ицәеижь иалҵуаз икьаԥ шкәакәа иалабарц иарцәаакуан. Аѡонытҟа иҟаз аибарххара аҭынчрахь ииасырц аҿазнакуан. Зегь рацкыс Бровиков дзыцәшәоз ахь аус ахы шыдмырхаз иаҳаит, зԥеынтә иаҳарц иҭахыз ила. Уи иаҵаз аемоциа абжьаапны иучҳартә иҟамызт, аха уигьы агьоурымызт, аҭагылазаашьа зеиԥшраз уахәаԥшуазар. Леуанти иԥсахы еибакуан, ақәпара даҿакала иахьазыҟаҵамыз, даҿа мѡак амаз ҷьишьон. Ирԥагылаз амч арҭ иреиԥшызма иқәнаххьаз.

– Сара сыԥсшьара аамҭа шынеибакәыз шәара ишәыкәсырзит, – ҭынч дцәажәарц иҿеишәон Бровиков. – Аԥсуа жәлар бзиа избеит ара сыҟаижьҭеи. Аха зегьы ҳәаак рымоуп.

– Аѡыза Бровиков! – Ҭырқьба Мирон дѡагылеит. – Шәара ишәҳәеит аԥсуа жәлар бзиа ижәбеит ҳәа. Сара истахын аҵыхәанза бзиа ижәбаҵәкьар, – уи длатәеит москваа рхаҭарнак диехсны.

Шевардназе аҵәхаԥшь хышла дѡагылан, Бровиков ажәа ааимихит. Ииҳәоз еиларгәагәа-еилартаташәа, еиԥкаазшәа-еиԥкаамзшәа дахьцәажәоз, изызрѡра Леуанти ицәыуадаѡын, ихы аҿы акгьы аанымхеит. Амала акраамҭаза ибла ишыхгылаз иаанхарын уи дахьынзапатҟалеиуаз, зызмашьхәылҵк ахышә иқәкны, зшьамхы еиқәыршә итәаз аобком актәи амазаныҟәгаѡ Борис Адлеиба ихы ақәырԥсны центр газеҭк даԥхьон, иҟаларын иаҳа ииашазар – даԥхьозшәа ҟаицон, Қырҭтәыла Акомпартиа Ацентртә Комитет актәи амазаныҟәгаѡ изызырѡра мцхәны ишиԥхьазоз аргама иааирԥшуазшәа. Урҭ рѡыцьегь гәынамзарак рыбжьан ҳәарада, аилкаа ауаа ирызназгодаз акәымзар.

– Уаҳа иҟаҳцарц иҳалшарызеи нас? – абас ала иажәа аапҵәаны, икәыршаз дрылаԥшуазшәа, иблақәа аҵыхәтәан иаазыдхалаз Леуанти, ацәа даалҵызшәа, уи иҵыхәтәа ҳәоу ааиаҳаит.

– Ишәасҳәарц стахыуп, – уи иашьҭахь дѡагылеит Баграт Шьынқәба, – Аконституциа ҿыц адкылараз асессиа шымѡаԥаагаз Аԥсны АССР азакәан инақәыршәаны, еилагара хәычык ыҟамкәа. Аус ду мѡаԥгоуп, аҭагылазаашьа иалаагазгьы маҷым, – даахьаҳәт иара аԥсышәала ажәакәак иҳәарц, – иааҟаҳцаз ԥхмыргап.

– Апартиеи Асовет ҳәынҭқарра аиҳабыреи хшыѡзышьҭра ду ҳзыруит, – Баграт иватәаз Кобахьиа Валериан ишьапы дықәгылан, – иҳазтрыжьит Ақәцара ду, ҳреспублика хәычы аҿиараз. Ҳаргьы уи ахәшьара ду аҳамҭакәа ҳзыҟалом. Ҳара иаҳуам аԥсуа жәлар бџьарла еилырцартә аҭагылазаашьа неирц. Ус ианыҟала, уи хьымзгуп Аԥсназы, Қырҭтәылазы, Асовет Еидгылазы. Шьҭа ҳашәмырҵәыуан, уара! – уи даахьаҳәит еидтәалаз хыхь зызбахә ҳәоу рышьҭахь аҵзы иадтәалаз Леуанти иахь.

– Ианҵәыуатәыз шәцәыуамызт, шьҭа шәызхаҵәуои?! – иара заҵәык иаҳартә, ԥааиҭит Леуанти дыштәаз, егьигьы иаразнак дынхьаҳәит, игәы иҭашәаз здыруадаз, амала аилыхара

Аԥсны иҭәҭәахаргьы убарҭ амшқәа ирылагзаны Валериан Кобахьиа ииҳәаз шҽагылара ҭәҭәаз еилкаан.

Бровиков ҭынч дѡагылан, иаԥхьа иқәыз абҭьыц даахан, имѡаԥгатәыз аусқәа ҳәа Лыхнынтәииаргаз азцаарақәа уа ианызар акәхарын, зегь шынарыгзоз ала акакала дрыхцәажәон, аха аамҭа шаҭахыз анимза, азәырѡы рзы еилкаан улаԥш ианырратә акгьы шыќацамхоз. Аха аус злаз, дхәыцуан Леуанти, апротест ажәлар иќарцартә аус наган, даеазны аԥсуаа ирмазцаакәа рпроблема азбара реазырымкырц азцаара ҭәҭәала иқәыргылан. Даеак узыќацоны иќамызт.

– Уажәшьҭа, – даҽын Бровиков, – ауаа ҭынч еилыцыртә ишыќацатәу мѡак ҳаԥшааројп.

– Ишԥаќаҳцари? – ҿааиҭит аобкомаа ганкахьала, егьи аганахь ала ажәлар ирхаҭарнакәцәаз руазә, нас зегьы ргәаанагарақәа еиларԥсарц реыназыркит. Уи абасҟатәи ипроблемазма, дхәыцуан Леуанти дахьтәаз, дагьѡатҟьеит, Бровиков ихы наиқәкны:

– Шәара шәықәгылалоит, ажәлар рхаҭарнакцәа ықәгылалоит, ирҭахыу, ргәы иалоу дшәырҳәа. Абасала аибарххара хеуеит, амала акы иакәшәыргәыгроуп.

– Иѡоны апротест шәызнаргар, – ҿааиҭит Мирон Ҭырқьба, – мап ацәышәкуама?

Брежнев иеиԥшла ҿимҭит, аха уигьы дшақәшаҳаҭыз ѡашьомызт, «иааќашәцалак бзиоуп, Аконституциа шәаҽамгылан» зҳәоз иҽаԥшылара иманы, дѡагылан, дцәажәо даарылалан, азал ацыхәахь дшааиуаз, аишәа ацыхәанза иадтәалаз Мирон Ҭырқьба ак иеиҳәарызшәа данааидгыла, иаразнак даақәцәиин, инапы Леуанти инаиқәикит:

– Ажәлар еизызго авторитет шрымоу аадыруеит ҳара, аха бзыпҭатәи ачкәынцәа шәееиқәышәк!

Леуанти абыржәы акәын еилыкка ихаҽы ианааиз аус ду шымѡаԥыргаз, Бровиков хаҭала иара далкааны дшидыруаз, рѡыцьегь шеиқәымшәацызгьы. Дагьлаԥшықәцазан. Владимир Игнат-иԥа ихымѡаԥгашьала ииҳәарц иитахызи? – дхәыцуан арԥыс хгыла. Инапаҽы дааигарц даҽызу, диршәозу? Рыѡбагь еилеигзозу? Урҭкәа Леуанти дахьынзарызхәыцуаз, рызынтәык ѡагылахьан, иаргьы днарыдгылеит гәып-ѡык. Ишыќалаз цкьа изеилымкааит, аха Бровиков рыгәҭа даалагылеит:

– Сара иаахжәаны сшәацәажәон, аха аригьы, – инапы Леуанти иниқәикыхт, – аҭак убасцәкьа иќаицон.

Владимир Игнат-иԥа иаразнак даарылтцит. Уи ииҳәаз аԥсажәа ԥшра амазшәа збаз Леуанти, уаҳа ус рымамызт араќа игәахәызшәа, даақәцәиин, дындәылцит. Цыҭ-ѡыкгьы алада рҽылархахьан. Аобком аҽы аус зуаз ирабжьаргеит идәықәларц, аиҳабырагьы ԥшын ирышьҭаларц. Зегь рыгәра згоз рыцымзи, шәаала-саала рҳәан, амашьынақәа ирҭалеит. Амѡан ирывќьоз аиҳабыра рмашьынақәа руак Бровикови ицзи ҭатәаз ԥьыршьон. Роман Ҷанба ажәлар машәырк иандыриар ҳәа дшәон. Арахь уажәи-уажәи далацәажәон Шевардназеи Адлеибеи реизыќазаашьақәа шееимз. Уи иаҳацԥхьаза, убри ҳаиқәнархарызшәа Леуанти дахәаԥшуан. Роман аԥхьа ицәажәашаз, ашьҭахь ицәажәашаз, ирҳәашаз ҳәа апланқәа ќаицон.

– Владимир Анқәаб аԥхьа дҳарцәажәап. Нас Леуанти унеироуп. Уажәы уара иаҳа иузызырѡуеит.

Аќәантә ииаз аобкоми ажәлари рхаҭарнакцәа аҳәатә хамцарахь ажәлар иианагар ҳәа ишшәоз ақара, Леуанти уи дацәшәазомызт, абри игәы ицаххуа дшыќаз, даараза ирацәаны ауаа ахьеизаз Лыхнашҭа иааҭалеит. Ажәлар рыжәпара алсра ус имариамызт, Аќәа идәықәырцаз шааиз анраҳа, акраамҭа ргәы ԥцәаны иԥшымзи, рхала инеигәҭас-ааигәҭасшәа амѡа ќарымцазҭгьы. Ақәгыларақәа цон, аԥьԥла иакәшаны игылаз атрибунаҽ инеиуаз ирҳәоз иакәшаҳаҭхацәомызт, рбжьы даара идуун, иқадақырц иаԥшьызгаз рбжьы рхәаеуан. Аќәантә ииаз ирыцыз апоет Владимир Анқәаб даақәгылеит. Излауаз ала дрылабжьон, иакәым ќарымцарц, ирымҳәарц. Аамҭа шыќаз баны ахәшьара арҭар иҭахын. Иаргьы игәы иҭаз изыҭәахуамызт, гәаартыла драцәажәон, ииҳәоз ианаргыгк, дықәцит. Роман Ҷанба Леуанти атрибунахь деихарц наиабжьеигеит, ууанза амашьынаҽгьы диацәажәахьантәа.

– Ажәлар шәхаҵкы! Иахьа аԥсуаа ҳҭагылазаашьа даараза имариам. Ианымариаз ҳәа аамҭакгьы ыќазамызт. Ҳара уаԥшҵәык ҳауп иќоу, аха ҳхы ҭамырхакәан аҭагылазаашьа

баапсқәа ирылга иааҳгон ҳлеишәа ҷыда абзоурала. Иахьагьы азакәан иаҽагылаша уск мѡапаҳамгароуп, – аниҳәа, «ауу» ааилдыргеит, иара дааҭымгылакәа иацицон, – убас алоуп аҳәынҭқарра аҽапхьа аҿыриашара шҳалшо, ҳара ҳиаша рзеилымкааузаргьы. Ҳгәы иалоуп иаҳҭахыз ҳҽахәы иҳарҭаз Аконституциа иахьадмырҳәаз, аха иҟалаз ашьҭахь жәларык гәыбґанк рыҵо аҽынза инаҳамгап. Аҟәа ҳахьѡеиз убрахь ҳзышьҭыз шәҽахәы раҳҳәеит, агәала ду шҳамаз ҳамзеит, аиҿыхара иҟаз ахә маҷны иузшьом, аха ҳамч зеиҵшроу ала, иааҳҭахыу иахьа иҳауа ҳаҟам. Амала ажәлар шәҽапхьа иааиртә иҟаҳцеит. Иҳашьҭаланы амѡа иануп, абыржәы-уашьҭан иааип ҳәа ҳгәыґуеит. Урҭ рҿы ҳхы-ҳгәы иҵоу акы шәымзан, ишәзызырѡыртә ҳақәдыргәыґит. Иҳәатәу ҳәа иахәҭаны иҵхьазатәу ҳәа иеицыз иазгәаҳҭеит ҳара ҳаламырхәзакәа абас еиҵш иҟоу Аконституциа шәымаз ҳәа ҳхы иахьҭадырцаз. Убри азцаара акәша-мыкәша ацәажәара ҟаҳцап, апротестгьы ѡны идҳаркып.

Збжьы уамыхәоз еилакь игылаз ажәлар ргәамцхамцра ҷшьшьала ихєуан. Леуанти атрибуна днадцит, уахь дѡыкәлеит Роман Ҷанба. Уи иихәоз иара иаҳазомызт, избанзар рапхьа иааидгылаз, иакәымз ак рымҳәарц, иҵшаарц дрышьҭалар иҭахын. Иҿанынеиха, Гәарамиа Асҭикәа Гаграҟа даниарга, Гәдоуҭатәи араиком актәи амазаныҟәгаѡс иҟарцаз Константин Озгани Марыхәба Игори ахьеидгылаз даарҿаҳаит.

– Уҟәгыланы иуҳәакәо закәи, – ҿааиҭит Игор, – адепутатцәа ааганы, аҧсуаа ирҿаргыланы, анапышьҭхра ззыҟарцаз дҳарҳәарц акәзамзи ажәлар зеизаз?

– Сузҵшын, ианаамҭаз узымааи? Шьҭа сара изласылшоз имѡакәысцеит.

– Уара, сара зынзак шәсыламцәажәан! – иҳәеит егьи.

Шьҭа уи игәхьаа зкуадаз, Леуанти акультуратә хан шыҟаз иҿынеихеит, иара изы акәызшәа уахь ауаа амѡа ылхны ирыман. Дахьыныѡнашылаз, ианааз изымдыруа, Аҧснытәи аиҳабыра шынеибакәыз, Борис Адлеиба ида, уаҟа итәан. Шьынқәба, алѡа зхылцуаз исигарет иѡнацәак ирыбжьакны дахьтәаз, днаидиртәалеит:

– Уара аизара ахантәаѡыс уҟароуп.

– Сара Аҧсны жәлар ахьеизаз сышҧахантәаѡохо?! – Леуанти иааԥьеишьеит.

– Ажәлар рҿы уара уеиҵш аҳаҭыр змоу уаѡы дҳамазам, – Баграт иихәоз Леуанти усгьы даараза иԥьеишьон. – Ухала имѡапугароуп, иҟауцаша уара иудыруеит.

– Зегь рацкыс ара заҳаҭыр рбо Валериан Осман-иҧа иоуп, шәара шәоуп имѡапызгаша, – Леуанти уи иахь ихы наирхеит. Аиҳабыра рнапаҿы дшаргоз ибон. Борис Кьахьырипа иакәын аиҳабыракәа ирыдҳәалаз, урҭ рҿы анеиааира Леуанти иеаҟәигон, дара ракәын еснагь ҳазҭиуаз ҳәа иҧхьазаны. Уажәгьы, рыбзоурала ажәлар реизара хантәаѡыс данықала, даеазынгьы дара рнапаҿы дааргон.

– Уи иашоуп, аха иахьа ҳҭагылазаашьа злаҟоу ала аизара уара уахагыларoуп, – Шьынқәба иихәац иҳәон.

– Уи иашам, сара стәала, ажәлар знапаҿы иҟоу аиҳабыра роуп, реизарагы руазә дахагылар еиґьми.

Ахы ргәыдицон, уи иихәоз акрацанакуан, аха, егьи аганахьала, ари аизара аиҳабыра рымѡакәцарала асессиа Аконституциа ҿыц иадкылашьахаз иаҿагылон. Кобахьиа уи аизара ахагылашьа имамызт, политикала уи гхахон, нас зны апартиа дзыхнарҟьоз здыруадаз. Леуанти аиҳабыра дышрыхәлаччоз дыѡдәылтцит. Убри аламҭалаз атрибунаҿ амикрофон иадгылаз ибжьы ашҭа иахытцәон:

– Леуанти!.. Атрибунахь ууаи!

Ауаа рееидырцәацәаланы амѡа ахьизылырхуаз уамашәа избоз Леуанти атрибунахь днеит. Мосвкантәи асасцәа шааилак, аизара иаразнак ихдыртыр акәын азы, иара ара дгылазар рҭахын. Изызҵшыз асасцәа рыхьзын, игәы иалан иара, ара иахьнымхоз азы, егьирахь дара ракәын иапшәымацәаны аҧсҭазаара амаа зкыз. Аобком ахыбра ианыѡдәылтц, урҭ уажәытцәкьа ирышьҭаларызшәа, дара ццакырц рарымҳәахьази, иаарласзаны Лыхнашҭа иаақәгылоз ԥьызшьоз Леуанти атрибуна дадыззала дадгылазаауазма, днарылс-аарылсын иѡызцәа иҵшаақәарц дышцаҵәкьаз, ижәлеи ихьзи еидкыланы, ҿыц иҵхьеит, аизара ахантәаѡора ахьымѡапигашаз аҭыҧ ашҟа деиҭахынҳәырц. Дқәыпсычҳауа ҿыц изыҟарцаз

амҩала деитԥааихт. Даҽазны иԥхьар ажәлар рҽаԥхьа иԥхеишьон азы, уа дааҭгылазшәа иуит. Арҭ ажәлар амла иакыр, азыша рҭаххар, иааԥсар, икарахар, реилыҵра мариахарын ҳәа ишгәыҷуаз Леуанти агәра изгомызт. Возба Анатол, уажәрааназа дахьыӄаз здыруадаз, ԥшьала атрибунахь дааиуан. Уи дызбаз лхаа Леуанти иахь иаақәцәит:

– Абри ҳизԥшын, дааит, шьҭа ухы уақәиҭаҳтәып.

Лхаа лыхнытәик аизара мҩаԥигар, аҭоурых азы иаҳа иеиҧьны ирымԥхьазахуази. Анатол ихаҭагьы мап ацәикуазма, ԥьоукы дазырымкыхзи, иаҳаҭыр збозгьы маҷзамызт, апартиеи асовет еиҳабыреи рнапаҽгьы дыӄан, зегь рыла дманшәалан аиҳабыра рнапхгарала аизара мҩаԥызгар зҭахзамыз Леуанти изгьы. Уи дԥышәырччо даахьаҳәын, иҩызцәа рахь днеит.

– Аобкомаа рахь уанца, рнапаҽы уааганы, узхаҭарнакыу урҽадыргылоит ҳәа угәы ишалаз, ухаҭагьы ус узырума?! – Давлеҭ Ԥлиа дԥышәырччон, ҽызымҭзоз Леуанти дишьҭаланы дахьнеиуаз. – Уажәы иаауеит шәҳәон, еицҽакны иабацоз? – изызԥшыз рахь ицәажәара ирхон Давлеҭ кьалантар.

– Ус ҳарҳәеит, изакәу схаҭагьы исзеилкаауам.

Амра лхыцхьан еиԥш, амашьынақәа еицрыбзза ашҭа иаадгылт. Урҭ арахь имҭалеит. Ажәлар еизыҩоын, ирҭааз злааишаз амҩа ааныжьны, агәашә аҽынтә акультура ахан аҽынза, наӄ-ааӄ игылан. Бровиков дааҭалеит, иарыҧарахь Шеврднадзе диваргыланы. Урҭ ирышьҭан Адлеибеи, Колбини, ЦК-қәа егьырҭ русзуҩцеи. Владимир Игнати-ипа, аԥхзы иҽашы дахьааиуаз, инапы ҩышьҭихшәа иааиӄьазшәа иуит, хәычи-дуи, хаҵеи-ԥҳәыси рҽаԥшыларақәа игәамԥхазт, инапы лоуижьын, ус ала аԥсшәа ҳәара даӄәыцит. Инапы иӄьазшәа иуит Едуард Амвроси-ипағьы, аха, ишиҭахыз аҭак имоуазшәа аниба, уигьы инапы уаҳа изышьҭымхит. Бровиков Шеврднадзе инапы кны дахьаҭахымыз мчыла дааигозшәа акәын рҩыцьегь ирыԥшраз. Аиҳабыра шынеибакәыз ирзылхыз аҭыԥқәа рҽы инатәеит, ашәы зшәыз рыԥшра змаз аарыкәыршаны игылан. Ҟыт бжьык уаҳазомызт. Ччаԥшьк зҽықәыз хаҽык убомызт. Аены икаҷҷоз Амра шәахәа уаҩы дарԥхомызт. Ашҭа ацааршә ықәыршәын, иара аҽаԥшылара нагза, Аԥсны ахьынзаназаазоз ианыруан.

Ақәгыларақәа ирылагеит. Рызынтәык рнапы аҵаҵа, ршьапы аҵаҵа, доусы иаҳа дыззаигәаны иидыруаз ахҭысқәа, аҽырԥштәқәа, афактқәа рхы иархәаны, излацәажәоз ақыртқәа аԥсуаа ҭаха шрырымҭоз акәын. Иарбанзаалак ԥьара хақәитрак атәы зҳәоз аԥстазаараҽ ак роур рҭахын, аха уаҳа иамуит. Аҵыхәтәан ирцәтәымыз Аконституциа ҽыцгьы рыдыркылеит, дара рхаҭақәа аламырхәзакәа. Уаҳа ианамух, аԥсуаа амҷра изаҽагыломызт, аха ас иларӄәзаны иӄаз аҭагылазаашьа иҭадмыргылар акәын. Ицәажәозаалак иара итәала ирхааны апротест ҟаицон. Бызшәа бзиала иаарԥшын ЦК КПСС ҳара ҳзын имҩаԥнагоз амҩа уамак ишееимз. Аԥсуаа адипломат бызшәазы ируҭахуази! Иаамсҭашәа жәларымзи.

– Уажәы Шеврднадзе дықәымгылар иушам, – даахьаҳәит Роман Ҷанба. – Ишԥаӄаҳҵари? Ажәлар дырцәымгыуп, иҳәҳәаны дыкәырцар ҳәа сшәоит. Атыршә иасны, Аҟәа ашҭа данықәырцоз шәхашҭма! Дыԥхамшьазакәа дмааи, уара. Снеины иасҳәоит дыкәымгыларц, шәгәы ишԥаанагои?

– Ицәгьамызт, – иҳәеит Леуанти.

– Ус ауп, – иҳәеит даеазәгьы, Роман, ауаа днарылс-аарылсын ЦК КПГ актәи амазаныӄәгаҩ днаихагылеит ишьҭахь ала.

– Аҩыза Шеврднадзе! Ажәлар гәамҵ-хамҵха иӄоуп. Шәыкәымгылар иаҳа иеиҧьушәа аабоит, шәгәы ишԥаанаго? – аниҳәа, егьи ҽымҭзакәа ԥхьаӄа днаҳәит, амала игәаҵа ишҭашәаз ҩашьомызт. – Иасҳәеит иҧыгәҷа! – иҳәеит иаагьежьыз Роман.

Аԥсуаа рыла ишьақәдыргылаз аиҳабыра рыхьчацәа еиваггга ишгылазгьы, ак роуҳәарц уахьнеиуаз, уахьааиуаз иуԥырхагахомызт. Ус азәыр згәы итәашәозгьы дабаӄаз. Ҳажәлар ргәамҵреи рцәымгракәеи гәыла ирхаргозижьҭеи акраацуан, еилызкаауадаз акәымзар. Еилыркааргьы рҭахзамызт, доусы рхатә зҽлымҳаракәа рыман, ҳцәаҩакәа зегьы ишырҭахыз рхы иадырхәон, ирзымдырзакәа ҳгәаг пеипеиуа ихаргылон. Амаҷар ҩхарц ианшуаз ауалыр ишхыцуаз еиԥш, ҳгәаг анхыеашаз, ҳхы-ҳгәы иҭамкәа, аамҭа ааргон. Аҵыхәтәан Бровиков Владимир Игнати-ипа даақәгылеит. Зҷыдара маҷымкәа иҭимҵаар ԥсыхәа имоуз,

аха аԥыхәтәанза иԥартә изаламгзоз, ажәлар дрылаԥшуан, иҽаԥшылара ҭынчын, иқәгылоз ирҳәоз ашьҭахь акы даҵәшәомызт, иусҟәа ԥхасҭахартә дышнарымгоз ибон, арахь дзышьцыламыз ажәлар раҳаҭыр башьа даҽакала иныруан, аиҳабыреи рнапаҵаҟа иҟаз ауааи реизыҟазаашьеи иара дызхыехәоз асовет мчы акәымчышьа аԥсабареи шымеинаалозгьы, араҟа ишьақәнаргылаз аҭынч нхашьа еиликаартә днеиуан. Убри акәхарын уи изырҳәаз:

– Иахьа иԥашәышьҭыз шәхаҭарнакцәа срыцәымчны сцәажәон… Аха абра сааины саншәылаԥш, ишәҳәоз саназызырԥо, сара зегь еилыскааит…

Зегь еиликаайт! Уи ахьынзаҵаулаз Леуанти дазхәыцуан, агәра уамак игомызт, тактиказшәа дазкылпԥшуан, ижәлар дахьрылагылаз. Бровиков ииҳәаз шьақәиргәгәарц ажәытә-аҽатә дрылаҵәажәон, агәра диргон ЦК КПСС Аԥсназы иаднаакылаз Ақәҵара ду анагзара ишазкылпԥшлоз. Уигьы азхаҵара ицәыцәгьан ианакәызаалак агәрагара зцәыуадаԥоыз Леуанти. Ақәҵара ақыртуа политика ишаҵанарзуаз иара изы идырыз усын. «Иахьа цыжәарас иаҳгеи? – ихы дазҵаауан иара ажәлар ашьшьыхәа ианеилыцуаз, Бровикови иԥоызцәеи ауаа ирылагыла гәата-бҕата иахьнеиуаз данрылаԥшуаз. – ЦК КПСС ахаҭарнак иҽала иҳарҳәеит Аԥсны знырҵаз амԥа шиашамыз. Уи акәым хра злоу ҳәа сыҟоуп. Иахьатәи ҳаизарала аԥсуаа ргәы ҟажоуп, хьымзҕ рымамкәа рхы рԥхьазоит. Иҟалаз зегьы ираҳаит, акьыԥхьи, арадиои, ателехәаԥшреи ҳа ҳзы ишыҟамгьы».

26

– Аԥсуаа Лыхны иеизан, Аконституциа хазы ирыдыркылеит, ишәаҳау? – уи ашәахьа ашьыжь индәылҵны иаахынҳәыз ачымазаԥо ажәабжь ҿыц рзааигеит ицшьҭаз. – Ирҭахыу аилкаара цәгьоуп.

Макьана уҳәан-сҳәанқәа раҳауан акәымзар, аиашаҵәкьа цқьа уаԥоы издыруамызт азы, Џьанар урҭ ацәажәарақәа иерылаигалаҵәомызт. Ааи, ирдыруан зегьы ақыртқәеи, агыркәеи, ашәанцәеи, ашәамахьцәеи, аурысҟәеи еизганы, зыхдырра маҷыз аԥсуаагьы нарылаҵаны, Аҟәа амитинг шеиҿкааз. Уи заҟа ирзырласуаз идыркьаҿит, аус злаз имԥоаԥган рҳәар акәын, аԥсуа еиҳабыра Шевардназе дрыгәтылак дыддырбарц. Амала уи збоз, изаҳауаз, ақәкы хадаҵәкьа еилкааны, рԥсахы еибанаркуан. Џьанар иаҳауаз изымчҳауа днеихьан. Избанзар уажәы иааиз агыруагьы Лыхнашҭа иеизаз «ирҭахыз аилкаара ицәыцәгьан». Адепутатцәеи амитинг аҿы иеизаз ирыдыркылоз Аконституциа иақәшаҳаҭмызт, уаҳа изакәыхи? Аконституциа хазы ирыдыркылазшәа агыруа ииҳәоз ҵакыс иамази? Ахәшәтәрақәа наҟ даарҟәаҵны, илықәыршәаны аԥоныҟа дцар акәын Џьанар ԥонытҟала дзыҳәоз, уа еиликаарын иҟалаҵәкьаз.

Игәи-игәи еилаххуа ииарҭа дшықәтәаз, рҳақьым дааԥонашылеит, даҽа хәшәтәыԥоҵәақәаки амедеҳәшьаки ицны. Уи ачымазаҵәа азәазәала дрыҿцәажәон, дырзызырԥуан, ршьақәыгәгәара гәеиҭон. Дыццакзомызт. Ишьҭаз ргәабзиара аԥкысгьы, иаргьы даргьы иаҳа изызҿлымҳаз аполитикатә ҭагылазаашьа акәхарын. Гыршәала, нас қыртшәала иахьеицәажәоз Џьанар ишизеилымкааузгьы, ргәалаҟазаара ахьҽеимз, нас иааҟәымҵзакәа аԥсуа збахә ахьырҳәоз, ус акәын ишиныруаз. Урҭ злаҵәажәоз иаҳа иеиликаауан даҽазәы, уи урысшәала аҳақьым дизҵааит Лыхны аизараҿ Аҟәа ирыдыркылаз Аконституциа ҿыц иаҿагылазма ҳәа.

– Мамоу, – иҳәеит аҳақьым. – Иргәамԥхеит амитинг аҿы аԥсуаа ахьаарымгаз. Аха Аҟәа иҟоу аинеллигенциа алахәын. Урҭ ҳәарада имаҷын, аха Аҟәа аԥсуаа усгьы имаҷуп.

– Егьырҭ араионқәа рҿынтә иаар зырымуи? – ҿызымҭцәалоз Џьанар ихы иԥаркәыланы дтәан.

– Ацҭәы шьҭыцыр ҳәа ишәеит, – аҳақьым Џьанар дааидтәалан, ирыԥҳақәеи игәи дырзызырԥырц, иеааирхиеит. – Урҭ мааргьы, иааргьы, аамҭа цаҵәеит, умбазои? Иагьыԥхашьароупеи.

– Аԥсуаа ирҭахым Азакәан Хада, ирыдыркылазшәа ҟаҵаны, ирхаурԥар ауп иаҳагьы иԥхашьароу, – Џьанар ихәшәтәԥоы иеааимаириашеит, цқьа дгәеиҭартә дманшәалахарц.

– Ҳара ҳтәылаҿ иарбан конституциоу иудукыло зызбо Аполитбиуро ауп, мап ацәукыр, асовет мчы уаҿагылоит ҳәа иԥхьазахоит.

– Ус акәзар, амитингқәа ҟаԥо, аҿакуа, аԥьабаа зырбои, абри ауп ишәаҳҭо рҳәар, ҭынч ҳтәамзаауеи, – «абри ауп ишәаҳҭо рҳәар» аниҳәоз убас аԥшра аман, «имп ауп ишәаҳҭо рҳәар» иҳәазшәа иҟалеит, иарҧьа напы амаҧрагьы хиреуан, ишьақәыҧәҧәара агәатараз.

– Ус иаузом, ныркәынтә ауаа ԥшуеит, Асовет ҳәынтқарра имѡаԥнаго аус ажәлар шԥазыҟоу ҳәа. Апартиеи ажәлари шеидгылоу ааҳарԥшыроуп.

– Убасцәкьоу! – ахәшәтәѡы ииҳәоз «апартиеи ажәлари шеидынцәало» ҳәа еилызкааз Цьанар ҭынч даатәеит, ахәшәтәѡы дызҿыз даалгаанза, нас, – аԥсуаа иаҳзыжәуа даара исгәаԥхом, – ҳәа нацицеит.

– Сара иузызуи, ибзианы уахьысыхәшәтәуа угәамԥхоу?.. Иара угәабзиара ухаҭа ишԥаубо? – аҵыхәтәан дызхааитцәкьаз инап аиркит.

– Сычмазаѡны схы збазом азы, ара аҿыѡнакра шьҭа исылшом.

– Уцар уҭахыуп, иаанымцәазо амитингқәа уҿрылаурхәырц.

– Рԥсҭазаара ахьгәыргьахәу азы амитингқәа еиҿыркаауа ҷьышәшьома? Ауаа еидибагалазар – ргәы иалоу рымоуп.

– Ишышәтахыу шәынхоит, уаҳа иуҭахи?

– Ҳгәы акалазар, ҳазнымхозаап. Уаҟа ҳгәааанагарақәа еиԥшзам, аус ахькылаҳгашагьы Анцәа идырп. Аѡныҟа сцар сҭахыуп.

– Узцаҵәкьо саҳәеи: угәы бзиоу, ма амитингқәа уҿрылаурхәырц акәу?

– Анигьы аригьы рзы.

– Иҟоу уасҳәап: аполитика политикоуп, аха ачымазаѡ ахәшәтәыртаҿ дышьҭазароуп, ахәшәтәѡы уи дихылаԥшроуп. Уааи, доусы ҳуалԥшьа наҳагзап!

– Сара схы бзианы избоит.

– Саргьы ус сгәы иаанагоит. Аха уоусышьҭааанза анализқәа ҟаҳҵароуп. Уззаныскылаша акгьы сымбар, ара иуласхи. Згәы бзиоу дсыхәшәтәуама, сыԥшѡу ҷьушьома, сара ачымазаҵәа рзоуп сзыҟоуи. Еилукаама? – дѡагылан иара, ашә шыҟаз иҿынеихеит. – Амала аԥсуаа даара иееимкәа шәҳазныҟәеит. Мчыбжьык аҟара азәы заҵәык идамхаргьы амитингқәа дырҟәызгар – акыр иаԥсами.

«Даара иееимкәа иныҟәаз деилкаамкәа инхарыма?!» – Цьанар уигьы ишьҭеибаҵазгьы рдәылԥшьа дазкылԥшуан. Ицшьҭаз, азә ида, изцәыцыԥшуан. Ихаҭагьы убасцәкьа аҭак ҟаицон. Игәы ихьуан аԥсуаа аҳҵны-қалақь аштахь инармышьтит ҳәа ажәабжьны иахьгәараз. Игәы инархьуан аҭак ҟарҵарц Лыхнашҭа иахьеизаз. Амала ус ала ахҭысқәа мҿиаргьы, ашьакаршрала зегь хдыркәшар алшон. Баша ирҳәозма Шеврдназе аштаҿ амитинг анымѡаԥигоз аламҭалаз, ар, ртехника рыманы, аҳҵны-қалақь азааигәара ҷьара игылан ҳәа. Ак аҵкыс даеак еицәан. Сынтәарак иааҟәымҵзакәа қәпаран ауаа зҿзаз, рус ҷьара ирызкылгозар ҳәа. Макьана иахькылыргоз иахьынзарзеиҧьхарыз аҳәара гәаҧыуаҵәан. Шьаҿа-шьаҿа зегь рымырхуазшәа иаҳа угәы иунаҭон, идырҳауаз аасҭа. Ес-жәа-шықәса акы иакәдыргәыҧуан, аха рцысра ааихсыҧьцыԥхьаза, ирырҭози, ирымырхуази азбахә рҳәаз омызт. Урҭқәеи егьырҭқәеи цәыцызгаз – амчра даҧан иазаарыгзаз, хьзы цәыршәагас иҟаз изырԥшаауан, азакәан иҿадыргылон. Аиашаз маҷк реаанкылашәа, аиҳабыра ааиуан, аха иахькылыргоз иалудраази, амаа дара иркымзи. Ҭәа збаз ҭәа иҳәҳәон.

Цьанар дыѡдәылԥит. Акоридор кәарацақәа дрыбжьаланы, длалбааит. Раԥхьа акәны уи атуннель дыцсызшәа иныруан. Араҟа ак игәаԥхомызт, цқьа изеилкаауамызт, абар ихьцәкьаз. Еснагь еиԥш аѡналарҭа азааигәара ачымазаѡбацәа ԥшын. Инеидгыла-ааидгыла акы иалацәажәон. Урҭ зааз ргәабзиара аԥкысгьы, Аҟәеи Лыхнашҭеи имѡасыз аизарақәа гәтыхас ирыман иҳәартә, рҿаԥшыларақәа ибон. Аҟәа акәымкәа, Лыхны еизартә иаҳа изакәырки? Ари азцаара акырза уанаҳәон. Араҟа аԥсҭазаара иалахәызцәкьа инҭырҳәцааны аҭак иоуҳәар, игәаҵанза цқьа инеирымызт, згәы даара еилгазаз иакәымзар. Лыхнашҭа, ма Мыкәашҭа иаҳа ҳаҵәахрызшәа ҳгәы иабон. Уи иаанагоз Аҟәа амитинг мѡаԥызгоз аиҳабыра ракәын, уи закәанын. Изакәанданы ҳалагон ҳара ҳаизарақәа, аҳҵны-қалақь ахь

ҳазцәырҧуамызт бжеиҳан. Аха ақыҵа шҵақәа рҽы ҳеанеидаҳкылалак, ҳаарыцхьоит аиҳабыра, урҵ ара реалархәра азакәан ԥшра аанахәон. Аҳҵны-қалақь атәым милаҵқәа иреиуаз рхыцхьазара дарараза ирацәан, уаԥшцәык иҟаз ҳара ҳтәыла агәаҽы итегь ҳмаҷын. Убригьы ҳқыҵа шҵақәа рахь ҳаинархон. Аха зегь раԥхьаза жәытәла абраҟа рееидыркылалон аҧсадгьыл алахьынԥа рызбаларц. Ԥасла иааиуаз уажәгьы аԥыжәара ацын.

Ԥьанар маҷк ѡнытҷкала даатынчхан, шәшьырҧак дыҵагылан. Иахьцалак иидыруаз азә дибарц дихгәаҟуан. Иҟаз-ианыз еилимкаарызи. Еиҳаразак Шьасиа дибарызушь ҳәа, дшылаԥшыѡаԥшуаз имццакзоз аамҵа цахьан. Амшқәа бзиан, узхара узымлаѡеирызи. Аацынреи аҧхынреи ианреимакырҧаз, иаакәыршаны атԥлақәа, ашәҵқәа, идмырхыцыз аҳаскьынцәкьа, – зегьы мшәҵуази. Аҧсабара иуханамырштрыз арбаныз, аҧсҵазаара иаргәаҟхьаз ажәлар рлахьынԥа хьанҵа ада. Усҟан уи, аҧсабара, унамырырц шзалымшозгьы, изеиԥшраз убла иамбозшәа уаакәхон. Ачымазаѡ маҵәа ушәцаны, амѡахь укылсыр шыҟамлозгьы, иара амашьынақәа ихьаацәамз ргәынқьбжьы ахьгоз ахь агәашә дынҵытцын, акыр длаԥшы-ѡаԥшуан, аха уаҳа заҟа азә думбарыз, изымдыруаз рыда. Ҷыц аѡоныҟа ацара агәаҳәара ду иманы, шьҭахьҟа даахынҳәит. Иара имариашаны иааиуаз Шьасиа лакәын, уи дылбарц шылҵахыз ѡашьомызт, амала лхаҽы аҽамԥсахцызт, лгәы иҵаз зынзак иамҳәо.

– Бабаҟаз асҟаамҵа? – итаашьала Ԥьанар лара димбацижьҭеи, дарараза акыр ҵуаз ԥьушьарын.

– Апалата сыѡонатәоуп, уаҳа сабацарыз.

– Уи азакәхап уаѡоы бымҵаирсыртә бимбацкәа баанханы бзыҟоу.

– Ус акы угәы иҵамшәааит, акәу ԥьашьа!

– Идеиак сыбҭацәкьеит.

– Ԥьанар, узбар сҵахын, – излацәажәоз ааҽахылтцәан, азбахәык рымҳәацызшәа инацылтцеит: – Лыхнашҵа иҟалаз ҳәа акыр уаҳама?

– Бара ибдыруа заҵәык акәхап саргьы издыруа, – уи иатҵганы, дылбар шылҵахыз ѡашьомызт, ма иара ус игәы ииаҵашәеит, избанзар ахәшәтәыртаҽ лара иаҳа лхы дақәиҵын иара ииасҵа, имаҳауаз лаҳар алшон, уи ларгьы илдыруан.

– Москвеи Қартҭи реиҳабыракәа рхатарнакцәеи аҧсуаа ирызцеит рҳәеит.

– Акәхап.

– Ԥьара ак уаҳақәахьазар сгәахәын, аха уаргьы акгьы узымдыртцәкьозаап, – дцарц иагьнақәылкит.

– Уаҳа лацәажәатә бымазамкәа быҟоума? – даатгыларц лҵахызаргьы, уаҳа днызкылоз акгьы ыҟамызшәа илырбар акәын, ус анакәха иара длыцхраар еиҕьын, акәымзар ааигәа дизымпшаауа днытцашәкәахон.

– Уаҳа иаххәари?

– Сара бан дшыҟоу еилыскаар сҵахыуп.

– Ус дагьыцәгьатцәкьам, абзиа абаҟагәышьоу аха.

– Илыхьтцәкьо сабымҳәои.

– Ус иалкааны акгьы ҳаздыруам, илхьаауа рацәоуп.

– Еиҳаразак дызхашшауеи! – ибон лан лчымазараҵәкьа шылтцәахуаз, иҟалон ахаҵа иаҳәара зыхәтамыз ҷхәыс чмазарак лымазар, ма даеакала илтцәахуазар, амала иара агәраганы дыҟан илхәоз шакәмыз итабыргытцәкьаз. Иагьа умҳәан, лан дычмазаѡоызижьҭеи мчыбжьык акәзамызт итуаз, иаргьы уажәтәи изцаара зны илиҵахьан, усҟан иаапҵәаны аҵак лымҳәеит уажәеиԥш.

– Иуасымҳәеи: лыбҕа азбахә шылхәо, лыѡонытцка аецәырнагоит, ашьҭахь лгәы иасуеит, уртҟәа зегьы лхы лнархьуеит, дышнеиуа лшьапҟәа лымнахуама уҳәо дааҳампытцахоит.

– Макьана акыр дышьҭахома?

– Издыруада. Узцааи? Уара иаарласны уцома? – дзызцаарц илҵахтцәкьаз алылжжит уҳәартә, лхаҽы лзышьҭхуамызт.

– Ара бааныжьны сцар сҭахыцәкьам, аха, соурышьтыр – аангылашьа сымам.

– Узҭыцындаз цшзала, нас ушцаангылои! – дааниҩьыр зиҭахымзи ҳәагьы дцаазомызт лара, ус закәыз усгьы илдыруазшәа дцәажәон.

– Сбышьцылеит. Быгәхьаазгалар ҳәа сшәоит.

– Уи ауми…

– Ара есымша бызбоит, аха бахьынзазымбо сылаҧш бахьаацашәо цьара быќазар сҭахыуп.

– Ааигәа сшумбо анудыруа, сыгәхьаагьы укрым. Аҭагылазаашьоуп зегь ќазцо.

– Сынтәа аҧышәарақәа бҭирц бгәы иҭоума?

– Узазцааи? – маҷк лылахь шааиқәылцаз илмырбарц лхы даиааиуазшәа игәы инаҭон.

– Убраќа ирлас бзымбалози. Саҳәшьеицбы дҭалар лҭахыуп, слыцны сааларoуп.

– Аќәа уанысзаах, аѡны усзымѡеиуеи.

– Ибҭахызар уаагьы сыбҭаауеит.

– Уаанза бшзала ҳнеиндаз, – лгәы ак шалаз лбжьы ианыҧшуан дышцышәырччозгьы.

– Иахьцалак еиҳау аҵара бҭаларц баҿзамкәану?

– Сгәы иҭоуп, аха ҳзеиҧшрахаша ауп аус злоу.

– Бгәы зынамзои?

– Ус акгьы сымҳәазеит, аха аамҭа шыќоу умбазои? – лгәы иҭатцәкьаз лҳәозу, ак ҭалтцәахуазу уажәгьы изеилымкааyа, иара длырлакѡакуан.

– Шьасиа! – амедеҳәшьа абарцаҿынтә ҿылҭуан. – Бан былбар лҭахыуп.

– Снеиуеит, – Шьасиа лнапы уи иналлырбеит.

– Иќоу бдыруама, – Цьанар Шьасиа даахьаирҧшит. – Уаха абра ҳаиқәшәап.

– Избан уаха? Уахыла ҳаиқәшәара заҭахыуи? Иҧшзам, – лҳәеит, илгәамцхоз аилкаара уадаѡны, арахь мапцәкьа лзымкуа.

– Уахыла ахьзуп, акәымзар бзацәшәои, ҿынла атцкыс илашаны алашарақәа аркыупеи.

– Иахьцалак ҿынла иузымҳәо уахыла иузымариами… – илҳәаз лхаҭагьы илгәаԥхомызт.

– Ҿынла ахәшәтәра усқәа ҳԥырхагоуп. Бзиоуп нас! Ааилашәшәымҭаз абра сбызҧшуп, бҭахызар баai. Абзиараз уаханза! – иҳәан, аԥхьа хьҿахьынеихаз лгәы аалнархьцәкьеит. Иара даахьамҧшзакәа наќ дныѡналеит, лгәатҵа анацрасшьа иешақәиршәаз агәраганы дыќатцәкьазшәа.

Аены уаҳа хәломызт. Арахь хьаа змамыз ахьаа змаз атәым уаа ргәынқьбжьқәа, луанытә ркәыпсычҳарақәа, рҧсеивцахарақәа игәы цырцәон, дырхычмазаѡохар ҳәа дшәо аҿынза днеиуа, апалатаҿ аќазаара изымчҳакәа, акоридор дыбжьан; адәахьы дцон, цьара Шьасиа иудыруази дааиҿаҳар ҳәа дгәыгшәа. Лара лыхабар ыќамызт, Амра анылҭашәа ашьҭахьгьы, ацәыцлашьцара аҿаназнакгьы, иара игәы аҭыԥ иҭагыломызт, уажәымзар уашьҭан дааирын ҳәа дыҧшны дахьлызгылаз. Адәаны иаркыз алашарақәа ракәымзар, уаԥхьа игылаз думбо аҿынза, аамҭа неихьан, ахалаҭ шкәакәа зшәыз зҕабк даадәылцын, дааизааигәахеит:

– Шьасиа лоуп саазышьҭыз. Лан маҷк деицәахан, адәылцра лцәыцәгьоуп. Аҭамзаара даҳәоит.

– Иҭабуп! – дналыхәлаччазшәа иуит, ларгьы днахынҳәит.

Цьанар иаҳаз иахиҳәаара издыруамызт. Лан деицәахаҵәкьазар, дибарц днеир ихәҭан, аха усцәкьа шакәмыз агәра иаҳа игон. Даадәылцны дзыќәшәаз лхала иалҳәар ќамлози, иагьа дычмазаѡ гәаќны лнапы ианыз дыќазаргьы. Ус дымныќәазар, уахыла дахьиԥылоз лҭахыцәкьамызт. Иара дылҭахымзар? Ма лаҳаҭыр лхьчарц мацара алашьцараз дцәырымҵуазар? Цыхьа зынгьы иалҳәахьан лара уахыла еиниарц шылҭахымыз. Машәыршәа еиқәшәар – акы иамусын, аха еибыҳәаны лыеиқәыршәара леацәылыхьон. Аиашаз, узыкәшәоз арцыс уи ашьҭахь дышлызхәыцрыз иалылдраази. Леызцәылхьчақәашаз ыќамкәан.

Аены дзықәшәаз ихы иқәикрын, адырѡаены усгьы ашьыжь, ма шьыбжьон диқәшәарын ҳәа игәы иҭамзи, гәыграк анимаз, акы дазԥшымзи. Иаԥхьа даагылт Шьардасиа цшза хәычы. Уи лыкәра макьана имаҷын, акәымзар лаҳәшьа илаԥылгаргьы иудыруази. Иара

длеигәырҕьеит, аиашаз, лара ара даниба, Шьасиагьы даалмыԥхьарызи. Аха маԥк илахь еиқәызцашаз иалҳәазаргьы, изымчҳашаз ус дақәымшәацызт.

– Шьасиа ашьыжь аѡныҟа дцеит.

– Изсалымҳәеи?! – иааԥьеишьеит иара.

– Иаалырҟьашәа сааит. Ѡы-мшҟа аԥышәарақәа сымазам. Лара усҟәак лымоуп. Леагьеиҭалкроуп. Ахәшәтәырҭа дыѡнаԥсырц агьлыгым.

– Аиашаз, шәан даараза дышьҭахеит. Илыхьыз ҳәа ишәарҳәеи? – игәы иалан Шьасиа уи илчымазараз ахьцәырлымгоз.

– Уажәы анализқәа даҽеакала иаҿуп. Илымаз ачымазарақәа рнаѡсгьы, даҽеак лыцырбааит ҳәа сыҟоуп. Макьана ҳахькылсуа ҳаздырзом. Саҭамыз, Џьанар! Сара сцароуп.

Имацара данаанха, иаалырҟьаны диаҭымхазшәа ихы баны, даахынҳәит. Ипалата усгьы ихы изыѡнакуамызт, ахәшәтәырҭа ашҭа изыҭшәан. Иаҳагьы деицәахеит, Шьасиа усҟәак лыман ҳәа Шьардасиа иалҳәаз анааигәалашәа. Иарбан усыз? Шьҭа лҭәымҭа дҭагылан, даараза деинаалан, дыԥшзацәан, хаца дымцацызт, илыднагалоз илидраази, имацара изы адәы дықәызма. Азәы дитәхаанза, зылаԥш лхыз егьаѡы лыкәгәыгуан, азә ида зегьы рнапы ҭыԥша инлыжьааныза. Иара ихаҭагьы иус иргәагәозшәа ихьааигеит. Абраҟа ада ас ирласырласны дабалыкәшәарыз, игәҭакы цқьа иаалимырдырзеитеи. Лара дизԥшызаргьы издыруамеи. Арахь даеа ѡы-мшы, хы-мшы ракәын имаз, ахәшәтәарҭаҿынтә доурыжьрын, хьаа змамз илырхызи.

– Даеа анализк уаҵәы иҟаҳҵоит, – иҳәеит иара ихәшәтәѡы ѡы-мшҟа рашьҭахь. – Аҭак уаҵәашьҭахь иҳауеит. Сара сахьахәаԥшуа уажәнатәгьы избоит аҭак шыбзиахо. Нас амитингқәа рахь уцалап, аха рыцҳарас иҟалаз – урҭ уажәшьҭа еихсыгьшәа иҟоуп, иудыруеи зынзак иҟамлозаргьы.

– Ҟоҳ, ишԥаҟамлои, апсҭазаара аанымгылазар! – алаф уамак изҿыкәымлацәоз Џьанар абас ааиҿыцкьеит, изаҳауазгьы дирччеит, аха уи цқьа нас дазхәыцыр, еиликаарын «шәара шәтәы шәаҿызаауеит, ҳаргьы ҳашәҿагылазаауеит» шаанагоз апациент ииҳәаз.

Џьанар, иҵыԥ дамкуа, апалата дааѡнахеит. Даеа ҽнак акәын имаз. Убри аамҭа иалагзаны, Шьасиа дзылмацәажәар, рѡыцьегь реиниара аиҿкара ицәыуадаѡохон, иаурызугьы здыруадаз. Ааи, еиқәшәар ҟалон машәырны, ма данлызцалак лкыҵаҿ иааинырсланы еибабар, аха цқьа инеидтәалартә иаурымызт. Ма аԥыхьакәа ишыҟарцалоз еиԥш, ауаа лниҵарызу, Батыр аԥхьа днаргыланы. Џьоукы анылниҵа нахыс, иара изааигәазаз иѡыза наскҳа иргылашьа имамызт, аха уи абри аус далеигалар иҵахымызт иара, ихаҭагьы иззакәыз аҭак изаҵомызт, амала игәамԥхашаз уск цәырцрызшәа иѡныцҟа ианаҳәон. Зегьы иреиҕьын иара иус ихала еиҿикаар мазала мацара, нас, иѡызцәа рахь даргамаха даақәгылартә, аамҭа ааирын. Ахәшәтәырҭаҿ иара дахьышьҭаз ахыбра ажәѡа длалбаакьан, Шьасиа дахьаадәылцлоз адкыларҭа днадгылеит. Шьардасиа илыԥхьарц дрыҳәан, даадәылыргеит.

– Шьасиа иаарласны дызбар сҭахыуп.

– Акыр ҟалама? Иуԥшроузеи?

– Мамоу, ҷьыбшьт. Акгьы ҟамлеит, аха ахәшәтәырҭа сҭыцаанза, дызбар сҭахын.

– Дшааилак лыеуқәлыршәарц иласымҳәои.

– Данаауа бдыруама?

– Шьҭа даалароуп. Сара уаҵәы ахәымехан аѡны сыҟазароуп. Уаҵәашьҭахь аԥышәара сымоуп, исымҭир сахыргома.

– Бзиоуп.

Џьанар даақәгьежьит, маԥк игәы аатынчхан. Иагьа хара илгаргьы, Шьасиа адырѡаены дмаар аузомызт. Ипалатаҿ ачымазацәа ирҳәоз имаҳазо, ибҕа атҳамц инкыдцашәа, ииарҭа дыкәтәан. Уи аԥхәызба лыда хәыцырҭа имазамызт убри аамҭа азыцәкьа. Игәы анԥцәа, журналк аашьҭихын, аԥхьара иеыназикит. Азныказ ак еиликаакәазшәа дшыҟаз, лара лхаҿсахьа ибла иаахгылан, ачыдарақәа зегь ҭитаауан гәаныла, дзыԥхьоз ҳәа цәаҳәакгьы иаҳәоз ааигәаламшәазо. Зҕабк дышиԥхьоз аниарҳәа, ацәа даалырхызшәа дѡатҟьан, зхаҿы

ибла ихгылаз лабҽаба дибарызшәа игәы иааинатәан, адәахьы днаццакит. Адкыларҭа ашә иазымариашаны данлеи нахыс, дааигәамкәан, амҩаду аҿынтә уҩазгоз амҩа ааҩсан ашәшьырцә ицагылаз Астәанда илаԥш налыкәшәеит. Уи лбара дамеигәыргьо дауӷахыз, лзамҩа днагәзит.

– Астәанда, бымала бзааи? Сбыцәшәоит амҩан ак быхьыр ҳәа.

– Ацара ду стәалар, есымша амҩа сыкәгылазароуп, сымала усцәымшәазои?

– Усҟан башьцылар – даеакзоуп. Иаарласны аѳнықа слеиуеит, агәхьаа беабмыргандаз.

– Батыр иахьа даарц итахын, сеазыкасцеит, аха шәдиректор доуижьуам, ак аагатәкәоуп ҳәа инатцганы, цьара ддәыкәицеит. Уатцәы апышәарахь сцароуп.

– Бымбои бшеилахоу.

– Ибзианы сеазыкасцахьеит.

– Батыр дмаарц сызиаҳәа. Уатцәашьтахь шьыбжьонза слеиуеит.

– Иахьа нан иагьа дсыргәыргьап.

– Хьаа сымазам, дызсыцәшәои?

– Угәхьаалгоит.

– Бааи, цьара ҳлатәап!

– Зны ари артмаҟ итоу хәнугар!

– Санцо изгап.

Абга змаз арымз хәхәа хьантак рԥшаан, иныкәтәеит. Жәабжь ҿыцс ақытаҿ акыр ыказар зегьы дрызҿелымҳан иара, уртҟәа иаҳәшьа лхы цкьа ирыламызт акәымзар. Уажәытәкьа апышәарақәа рахь акәын лызҿелымҳарақәа рхы ахьеидыркылоз. Лашьа затцәи Батыри ргәацхара шьахәла иналыгзар акәын. Цьанар еиликаауан лхата еиҳаз ацара дазҿелымҳамзар – ас ибзианы абжьаратә школ дзалгарымызт, амала ауниверситет дталар лтахымызшәа дзырцәажәоз изеилыргомызт. Апҵеи лареи ак рыбжьазар ҳәа дхәыцқәахьан, ак рыдибаломызт умҳәозар, даеаԥьара лхы-лгәы кыдылтартәгьы излывымбацызт. Иахьцалак лтцараз ицегь дынлылабжьеит данцашаз аламталаз. Рацхьаза акәмызт амҩа дананыз, аха заа аѳны длеир иаҳа еигьеишьон еснагь еиԥштцәкьа.

– Астәанда, бҟәыгаз, абаа! – амҩаду ахь дкылеиган, автобус днакәиртәан, даахынҳәит.

– Сара исзеилымкааит, кацо, – даауан алаф иалҳәалар бзиа избоз ахалат шкәакәа, – азгабцәа зегьы уара урышьтоума, ма дара зегьы иуҿынтәаауоу?

– Изхыбҳәааи?

– Ахәшәтәыртаҿ х-ѳык азгабцәа удызбалоит, антыц икаи?

– Бара брытцашьыцуама? – иаргьы длыхлафырц цәгьа ибомызт.

– Срытцашьыцуа закәыхи, сухыбаауеитеи.

– Убасцәкьоу?

– Уапсазамеи? – дцәытцаччон. – Инаскьоугаз мачк дуеиԥшуп. Дуаҳәшьоума? Уи дтысцааит. Шьта исаҳәеи иахьа узыдгылаз азгаб дзустоу!

– Зегь еилыбкаарц баҿытцәкьоума?

– Нас угәы ишпаанагои! Иуасымҳәеи аиаша.

– Уи дсаҳәшьазам.

– Изымдырзи… Уа даеазәы дуздәылтцлоит.

– Уигьы дсаҳәшьазам.

– Ус анакәха, руазә улеиҿеырбар ҟалоит.

– Ишпабдыр!

– Сгәы шпасурхьуеи, – дпышәырччо днаидцит, аума лыхьызшәа лхы наҟьа-аакьо.

Цьанар дахьлыхәапшуаз игәы ҟалцон, лысамырҟәылшьа игәапхон. Данаакәгьежь Шьардасиа дынлыҿцәажәарц итахын, зегь ихарштны, аха уажәы илеиҳәарызи, лаҳәшьа еиҳабы усгьы дибазомызт макьана. Аамта мцазозшәа игәы инатон, ахәшәтәыртә ахыбра дахьыѳназиашта дахьтази. Шьасиа дшыкамыз еиликаазижьтеи, игәы тапцәацәкьа дкалахьан уи ауха, адырѳаены. Иааигәа лара дшыказ идыруанатц, «ачымазара» иаҳа

ишизымариаз абыржәы акәын цқьа ианидыруаз. Ахәымеханшәа Шьардасиа, даадәылҭны дышлеиуаз аниба, усгьы уи ашә илаԥш ахын, длыхьзеит.

– Шьҭа бцома? – лаҳәшьа лызбахә лхала илҳәарын игәахәшәа, абас длызцааит.

– Илыхьыз сыздыруам, Шьасиа дмаазацт, арахь сара уаҳа аангылашьак сымазам, аҵыхәтәан ҳқьҭахь ицо автобус сахьзароуп. Ҳауак дааин, иахьынзаҭахыу сыԥказаауеит лҳәан, Анцәа илԥха лоуратә, саулыжьтит, – дыццакуан лара.

Ҷьанар ицәалашәара ееимызт. Маҷк ицәа дҭыԥсаауан. Шьасиа ак лыхьзар ҳәа дышшәоз мацара, хәлеит, дышьҭалеит, иԥхыз далан азы, ицәа ҭынчмызт. Ашьыжь дызбарц изааиз иҳақьым идырит арԥыс иҭагылазаашьа игәалаԥамзаара ишахԥьоз.

– Шьҭа уанализқәа ҳрылгеит, иҳарҳәо цәгьазам, аха амцәараҳәа итцугаз закәи? Уца аѡныԥа, уԥсы ааушьап, узышьцылахьоу аҳауа уфап. Уеиҕьхап сгәахәуеит. Уеицәахошәа убар, уаасыдцаала!

Иееилаҳәа-иееилаца амѡа дангылан, амѡаду ахь акылсраз дыхианы. Шьасиа лзы днеирызу издыруамызт, уажәрааныа даарын ҳәа игәы иҭашәомызт. Аха дылмызцаазакәангьы цашьа имамызт. Автобус длалбаарызшәа игәы инаҭон, убри азакәын уахь иаҳа ихы зхаз.

– Узықәымцуеи? – дцышәырччахон уаҳа лахьеиқәрак змамз уи ахалаҭ шкәакәа зшәыз азҕаб. – Еилысымкаауеи иҟалаз. Иуҭахызар саалыԥхьап! – иара ак иҳәааныа, лара наҟ днахынҳәит. Дзышьҭаз данылымбалак, лара деиҭадәылҭрын ҳәа дышлызԥшыз, иара иидыруаз абжь гәакьа ааиаҳаит.

– Анцәа иџьшьоуп! – Шьасиа данаадәылҭ дшимбацыз ҽыц дкаҷҷон, маҷк илыгхазшәа, лыхәда пан, лзамѡақәа иаҳа итҵәрааруамызт, амала лшьа лҷықәын. – Сгәы иаахәеит ахәшәтәыртә уахьҭыцуа.

– Бымшәан, бангьы дҭыцуеит.

– Дҭаҳамгакәа, ара ҳаанхазарым, – лбжьы гәыѡбарак аҵазшәа игәы ишинаҭазгьы, лхаҽы еицакуамызт.

– Ариабжьарак быҟазамеи, банбааи? – излацәажәоз ааиԥсахит.

– Иахьа ашьыжь саб сааицхыраақәар акәхеит. Уара усызцааруан лҳәеит Шьардасиа. Сзуҭахызи?

– Иахьа сыштҭыцуаз здыруан.

– Избеит. Уи бзиами.

– Иаарласны ҳаиқәымшәар ҳәа сшәоит.

– Ҳашҷеиқәымшәо, бзиа ҳаибадыруеит, акыргьы ҳаишьцылахьеит.

– Бгәы ишаанаго еиԥш, ҳаибабараҟәа ус имариам.

– Избан, џьушьт?!

– Ианаасҭахыу, ишаасҭахыу… Нас иахьаасҭахыу ус быниара сзымариазам. Сара бара даара быстахыуп… Ашықәс ҽыц иазкыз ахәылпаз аҽы сылаԥш набыққәшәеижьҭеи, разҟык смоузакәа адәы сахьыкәыз зыхҟьоз еилыскааит. Убри аахыс сыбҽынцәаауеит, – лыбла дхыԥшылон, лара ҽылҭуамызт, илаҳауаз џьалшьозу, илцәымҕзу изеилмырго, лхаҽы мкәацазозшәа еулырбон, џьара дак қәацозаргьы иара изгәаҭомызт, ихаҭа урҭкәа ихшыѡ рзишьҭыртә, иѡныцҟа ҭынчмызт. Лгәы итаз иалҳәартә рҭагылазаашьа еиҽкаамызшәа ибон, иҟаицарыз, ииурыз цқьа дзақәшәомызт, арахь илеиҳәашаз аҕьырак цәыргахьан. – Абзиараз! – даақәцәеин, уаҳа даатымгылазакәа, автобус аатгылартахь дкылсит дагьхьампшзакәа.

27

Лыхнытәи аизара ашьҭахь, раамта ҭацәызшәа иҟалан, Леонид Чыгәбари Лиуфа Ҷсардиеи уи азҕаб замана Леуанти дидырбеит. Уаалыламҳауагьы дыҟамызт, убасҟатәи деинаалан. Дара ааиҽцәажәартә изыҟамлеит, џьара инеидтәаларц Леонид ианлабжьеига, илызхмырԥоз уск лыман азы, даҽазны еиқәшәарц аамҭак рԥшаарц диҳәеит. Иара иѡыза

изы даашьозма, иекынҵа адырԝаены длышьҭалан длаҵәажәеит аухаҵәкьа ҷкәынак дылирбарц шиҭахыз азбахә азы. Хаҵацара зҭахымдаз, еибабар илҵәагози, илышьҭаз дреиҷьзаргьы лымбарызи, дақәшаҳаҭхеит. А-Чыгәбар ахаҵа аамҭала аус изеиқәмыршәар ҳәа дшәон, дзызцоз арԥыс хгылагьы шьҭа дхаҵан, дҭаацәарамызт акәымзар, ус иҟаз зегьы иман, иара дизԥшызма, ирласзаны диԥшааит. Аха Леуанти, шьҭа даеазәхахьан уҳәартә, Леонид уажәрааныа иибахьаз иакәзамкәа, иеиԥсаххьан.

– Уи лышҟа уаҳа ҳазцом.

– Иуҳәо закәи?! – иԥьеишьон Леонид. – Иацы даара дугәаԥхазша збеитеи, иахьанза иааууцалази?

– Уаҳа уи ҳлылацәажәазом.

– Иакәымз акыр лзырҳәама?

– Мамоу.

– Уаха дҳазԥшуп, ҳцароуп.

– Сара ус ҭәҭәак сымоуп, ԥьаргьы ҳазцазом.

– Слаҵәажәаны сузааит, иласҳәои?.. Ҳцап ус, шәеиқәҳаршәап, анапеимдахь еимыжәдома.

– Мамоу, уагьаламцәажәан!

– Кеҳ!.. Уара уаҳа ԝызарак ааузызуз дуаԝым!

– Ишуҭахыу. Аха уахь сцо сыҟам, сеилкаа!

– Уара ухаҵазам ҳәа сыҟоуп. Аберра удәықәаҳцап?

– Зны ҳусқәа ҳаарылгапи.

– Иухәмаруа ацәа уцәоуп. Азҭаб дузԥшны дтәоуп, уара узцом, аа?

– Сызцазом.

– Избан сымҳәеи?

– Бзиа сылбаргьы… Еиҵәоу – сара бзиа дызбар.

– Уи ауми ибзиоу!

– Мамоу.

– Хаҵаҵас уара уеибгам. Ных ԥьушьт!

– Иумдыри, шьҭа усҟамцуа.

– Даара уеурԥхашьеит, – Леонид, уи дынидҵны, имашьына дынҭалеит, дахьцарыз изымдыруа. Дааҳәны Гәдоуҭа ақалақь ахь ихы ирхар акәын, уи азҭаб саатк ашьҭахь апҳәысҳәаԝ длызнеигарц. Иара Амраҭашәараҟа ихы хан. Амԝан Лиуфа Ԥсардиа итакси шгылаз ибан, даангылеит. – Леуанти сзыкәиршәаз уаҳау? – иҳәан, егьи данаазҿлымхаха зегь иеиҳәеит.

– Ҳаиҭаиацәажәап, – дгәыгуан Лиуфа.

– Ԥьушьт, – игәы каҳахьан Леонид. – Уи илухи, аха уара усыцхраа! Узгоит, илсырбар истахыу уара уакәушәа.

– Иуҳәо закәи, сыԥшәма илаҳаргьы, схәычқәа аасыҵпааны, лани лаби рахь деихапеи.

– Акыр еибаҳҳәома, ус ҳнеидтәалоит, нас лара лҿы уи аус салацәажәазом, лхала дызцаашам, сигәампхеит лгәахәп. Уаха дсызԥшуп, уара.

– Смашьына агараж иҭазгалап, ак ахьызшәа. Уара агараж аҿы усыԥшыз.

Усҟан, уи азҭаб лакәмызт, дарбанзаалак даеазәы лымчхара Леуанти иныруамызт, уи уаԝы изеилкаауамызт. Убри аены ҽнак шыбжьаз акәын Леуанти лара данидырбаз, лыхәгьы ҳаракны ианишьаз. Ауха Леониди Лиуфеи, Виктор иҿы итәаны, рбадақь иасуан, маҷк аныржә, рԝыза иус шеиқәдыршәаз ала. Уи зегьы лаҳауан рымаҵ зуаз аԥшәма иԥҳа еиҳабы, даеа шықәсык ашьҭахь ашкол иалгашаз. Зымаҵ луаз лыбла иамбо дшаакәхаз уаԝы изгәамҭеит, ауха дшызмыцәазгьы збадаз. Ашьыжь, ашкол аҿы ус шлымамызгьы, дцеит уахь, лылаԥш лырҵаԝы иқәшәозар ҳәа дгәыгшәа. Лҭыԥ дакуамызт, иара данылбагьы. Иҟалҵашаз ҳәа акы дазымхәыцзакәа, имԝа ааиԝылҵәан, аԥсшәа иалҳәеит.

– Иахьа ара бзыҟаи?

– Ус сааит, – ҳәа лҳәашьалагьы ибон лгәы аҭыԥ ишҭамгылоз.

– Ак сабҳәарц бҭахызшәоуп бшысԥылаз.

– Иацы шәабаҟаз? – гәыбҕан илҭозшәа ааинырит.

– Иацы?.. Џьаргьы… Гәдоуҭа сыҟан.

– Иҟашәцози?

– Бымбои, баргьы бхәыҷым, еилыбкаауеит сыҟәра ыкәҳа ишцо, арахь ҭаацәала сеиԥәшәам…

– Саргьы схәыҷым ауп иҟалаз…

– Ибҳәо закәи, нас бара сбызԥшыроума?! – ааиҽыцҟьеит иара, ииҳәоз азы ихы гәыбҕан аҭо, арахь «ааи» лҳәар ҳәагьы дацәшәон, избанзар дицаѡын, дхәыҷын, лызԥшра аамҭа рацәа аҭаххон, ихаҭа ишыҟәс ыкәҳа ицаҵәкьон.

– Ааи, усызԥшызаауеит! – дцак ҟалҵозшәа, лыблагә ѡышьҭылхит, лԥсы ааивылгеит, лымчхара ихаҭа даамҽханакит, уажәраанза игәы иҭаҟәаз неиԥхьба илгеит, лара дааҳәын, дшыѡуаз мацара, дназхәаԥшыз лѡызцәаҟәак днарыхьзеит. Убас ала иара иѡызцәа дызларгалаз аусгьы ааԥхасҭалтәит.

Абри ахҭыс ашьҭахь, а-Чыгәбар иара изеиҽикаауаз аус Леуанти дзакәшаҳаҭхозма, иѡ-напык ҽазҳәаз азгаб хәыҷы лыда, даеазә ихшыѡ ахь дизаагозма, ихаҭа изы избан заҟа аамҭа лҭахыз дышлызԥшуаз. Уи аамҭа иара итәала имаҷзамызт, ашкол алгара ааигәамызт, ҵарак дҭалартә, нас мѡак дыкәҵатәхон. Аха лызԥшра иара иуалын ҳәа мацара акәзамызт, дазхиан. Макьана ишизымдыруазгьы, уи закәытә мѡа уадаѡохоз иара ихаҭа изгьы имазан.

А-Чыгәбар, а-Ԥсардиа диманы, Гәдоуҭаҟа амѡа дананыз, уахь иеицыргашаз Леуанти, Борис ишкол шыҟаз днеиуан, акала иѡ-напык ҽаҳәазшәа, даеакала инапкәа ԥыртны, ахакәитра иоузшәацәкьа. Аҵыхәтәантәи ацәанырра иаҳа дамҽхакын, апхьатәи ихьаамызт. Аусҳәарҭа зҭагылаз ашҭа днавсуан. Бзиа ибазомызт абри ашҭа. Апсууа қытҭан жәытәнатә, аҵыхәтәантәи аамҭаз даараза ирацәаны ақыртқәеи, агырқәеи, ашәанцәеи ара иқәнагалартә аус дуқәа шеиԥыхызгьы. Дара ртәык ақытсовет дахагылартә цәгьа ирымбо ишнеихьазгьы, аиҳабыра макьана ирылымшацызт урҭ рызҽелымҳара амѡакәцара. Иагьа умҳәан раион дук аҽы (араион зегьы қалақьын ҳәа астатус шарҭазгьы, ираионын) ѡба-хԥа қыҭа апсуаа ахагылазар рҭахын, амилаҭ политикаҿ ҽԥныҳәак рырымҭарц. Апсуа дахагылазаргьы, дарбан ԥсыуазаалакгьы аԥшәмара ирҭозма, дара рполитика мѡаԥызгашаз иакәын амаа здыркуаз. Дхьаҳәхьацуазшәа ирбаз иаразнак аԥшәмара ахьизымкшаз ҭыпк изырԥшаауан. Апсуара иашьҭаз ачкәынцәа иаарҽадыргылоз зегь раԥхьаза ақытсоветқәеи даеа усҳәарҭакәаки ирхагылаз ракәымзи.

– Леуанти, уаҳбар ҳҭахын, – агәарԥ инҭалаз амашьына лас даатыцны, амилициа афицар иҽааихеит. Аусҳәарҭа цаҟатәи аихагылаҿ уада ҭбаа-ҭыцәк рзалхын ақыҭа милициа, хазы акы рзырԥшааныза ҳәа акәхарын. Уаа жәа-ѡык ирзынаԥшуа афицарцәа аус руан, зегьы апсыуаан, реиҳабы ида. Уих аспорт аганахь ала днықәсааныза ақалақь аҽы аус иуан. Нас, дагыруамзи Шартава Резо, амаиор ичын наирҭан, апсуаа рымацара аус ахьыруаз даархадыргылеит. Леуанти уигьы инапацаҟа иҟазгьы рыгәра игазомызт, амилициаҿ аус рымуази, цәгьаҳәацәаны, цараҟацаѡцәаны дрыхәаԥшуан. Аха инахараны иара иҭынхаз Лиутик даниԥхьа, дицны руада днысѡналеит. Лиутик иҭыԥ аалихит, иааигазгьы ҵьара днаиртәеит. Даеа афицарцәакәак уа иҟан. Руазә Шоҭа Малиа иакәын.

– Ууаи, Леуанти, абри агыруа дамаҳҳып! Иԥсцәа еиҭеигеит, илаҳҳи абра! – дыччон Лиутик. – Ара дахьҳагылоу шуҭахым здыруеит. Уҳацхраа!

– Ҟацашьас иаҳҭои?

– Абна аҭира иазкыз лицензиакәак иԥшаан, иҭиит. Аԥарақәа абра иҭыԥ аҽы иахьҭеицаз збан, данца иҭысхит. Абарҭ сѡызцәа аашьҭысхын, нырцә Калдахәара ацацхаҿ иганы, ирҽасцеит, идсыржәит. Капеи кылцәак хазы изгазар, сҏсра убааит! – Лиутик изхара дзыччомызт. – Ҳанааи, ижәны ҳаҟоуп, уара, Шартава иҭыԥ ларҳәы-ѡарҳәны дыкәтәоуп, иԥарақәа изыԥшаауам. «Сԥарақәа абажәгеи?» – иҳәеит иара. «Ҳара ҳаума зыгәра умго? – саакәгылеит сара. – Абыржәыцәкьа сееилысхуеит, – сҳәан, исшәыз зегьы сшәысхит,

исышьаз сышьысхит, сцьыбақәа сыркшеит. – Цаҟатәи сеиқәа хәычы сышьсхуама? – сцааит. – Иатахызар сыпхашьома», – сҳәан, слахеит, аха сԝызцәа ирымуит, даргьы ишрықәшәоз рымдыруази. Сышьтахь азәазәала рызынтәык рееилырхит. Иара инапкәа игәытцапса, ибга атзы иадыргыла, дхахәапшуан, абыржәы-уашьтан цьара илавшәаны, ипарақәа лкашәозар ҳәа дгәыгуан, уара. Алахша! Даҳтап наҟ! Заҟаԝы ҳандыртәахьоу, гыруак даҳтар агьҳахьуам.

– Шәарт, апсуаа, абри иҽапхьа аееилыхра шпашәыкәшәыршәоз?! – Леуанти иаҳауаз цьеишьон, иагьхьымзгишьон.

– Иҟаҳцаз ашьтахь, ус ҳхы ҳмырқьиар аузомызт.

– Иаргьы даара шәлаирҟәызшәа збоит. Шәызлагаз шәаҟәимхоз.

– Ус ҟаицоз цьаҳамшьеи, нас ҳаланагалеит акәымзар. «Ижәжәыз абаажәгеи?» – иҳәеит иара ацыхәтәан. «Уара иурҳауеит, ҳара иаҳажәша ҳазмырҳазои?» – сааицамхазеит сара.

– Иеипшқәоу шәакәгәышьоуп, – дпышәырччон Леуанти, – амала уи ара дшәылгатәуп.

– Ааи, апсуара бзиоуп, аха ақьаад ҟапшьза ианаабалак иауам, умбои уара, – ҽымтзакәа итәаз амилициа аусзуԝык иеаалеигалеит. Леуанти уи дизычҳауамызт, ашәкәтаԝра инапы ианын, апара анибалак дшылашәхоз идыруан, дыԝдәылцит, иакәымз ак икәицааныа.

Леуанти аурыс школ аштә дынтәалеит. Ацыхәтәан апсуа жәлар рхатарнакцәа реизара Лыхны имԝапыргазижьтеи, иара арахь дмааицызт, уи аизара амԝапгара Борис дахьақәшаҳатмыз, нас уи иашьтаз уск иакрын ҳәа дырцәымшәазакәа, иаартны рызбахә ахьиҳәаз азы. Уи аены, Гыцба Виталик ила, иара Леуанти дипхьеит ихала. Пхьаҟа ишьтаз аускәа рацәан, есыены ицәырцуан апсуара иаҽаҳауаз проблемақәак, ртыпкәцашьақәак рзызбатәын.

– Апсуа ускәа ирҽаргыланы, ақыртуа жәлар ыкәдыргылар ртахыуп ҳәа, лымҳатасқәак соуит, – Борис рапхьаза иаацәыригаз абри азцаатәы акәын.

– Уи ҽагылашьас иамоуи? – адиректор изааиз иаҳаз дшазхәыцхьаз, дагьшацәшәоз ԝашьомызт. – Ажәларқәа реиҽаргылара ҽеи алцуам.

– Излауала ҳарҽамгылар аузом.

– Формас ишьтаххуеи сымҳәеи?

– Иатахызар аибашьра ҳеазыҟаҳцароуп.

– Уи уаҳа цсыхәа анаимулак.

– Уаҳа цсыхәа анаимулак, ҳара ҳазыҟатцазамкәан ҳнаҽаҳауеит. Заа абцьар цшаатәуп.

– Уи азы апара атахыуп. Ҳара иҳамеи? – Леуанти дызҽыз ацара зманы, апсуара иашьтаз азәык-ԝыцьак, нас анхацәеи амашьынанықәцаԝцәеи ракәын. Цәхәи кьантази мазалатәи реидгыла иалуршози. – Амал змоу ҳадгылазом, рмал рцәызуеит азы, урт зыдгыло апшәмара зкыу роуп.

– Зегьакоуп излаҳадгылаша ҳапшаароуп.

– Уаанза ҳамнеикәа, уаԝы ҳаизеилкаауам.

Аибашьратәкьа Леуанти дацәшәон. Ауаа ртахара иадҳәалан бцьарла аиҽагылара. Цсыуак дтахацпхьаза, рхы ахьыргара рзымдыруа, ргәы иалсуан. Нацәала ҳапхьазамзи. Аирақәагьы рацәазамызт. Арахь бцьарла қәгыларыда ахақәитра збахьадаз?! «Абцьар ҳапшаароуп!» – иҳәон Кьахьыр-ипа. Излаупшаауази, мал дук укымзар? Уалаҟазаргьы уи иус мазазаны инхар акәхон. Излаурмазози, уахгьы-еынгьы рымазақәа рытдыраара иазкыз ауаа ыҟазар, уи азы ауалафахәы роуазар, уаҳа даеа ускгьы рнапы ианымзар. Абцьар ишашьтаз азы лымҳатаск аароур, хадара зуаз цьоук аарылпааны абахта интадыршәырц, ирыхыцшыз ауаа дыршәарц уаҳа акыр атахызма. Жәа-шықәсала хышьтыхрак рзыҟамцо иаақәхон. Хазы гәыпк ма иапцаны, убри аус ада даеак реаларымгало, рхы рыхьчар рыхәтан. Иахьа ирыцхраарц зтахымзгьы апсуара иашьтаз ирыдгыларц атагылазаашьа ҟалар акәын, урт еиҭацәахар, рпсы еиқәзырхашаз ажәлар рыкәгыларақәа ирыдгылон, аха уи аамта ҟаларызу иҟамларызу здыруадаз. Ақыртуа еиҳабырагьы рыхшыо тшәамызт, зегь неибынеипшны ирыдрымкылартә, уи акәмызт, апсуаа шынеибакәыз рнапаҽы ишааргарыз мацара иазхәыцуан. Амала уи амԝа хазырҟьацәоз аныҟалалак, апсуаа ҽыхагәышьон

умҳәозар. Леуанти, аибашьра ҟамлакәа, жәларык ааганы иқәрыжьыз рахыгара шамуаз ибон. Уи азы аҩныцкатәи афактор мацара азхомызт, иҟалар акәын анҭыцтәи афактор. СССР ахьынзыҟазааузаз уи аҵыхәтәантәи афактор цәырцшьа амамызт. Егьи аганала, итахымызт уи аибашьра. Еиҕьеишьон аҧсуа идгьыл аҿы иара даҧшәымазарц шилшоз ақыртқәа идырдырзар. Нас акәын еицынхашьак аныҟалоз. Аха уажәы, рыжәлар дыргыларц ртахызар, даргьы ирымузарц ианалага, реиҿыхара иахьҟылнагоз уаҩы издырзомызт.

– Гагра иахыкәыршаны амҩа ргылара еицырхырц ргәы иштоу уаҳахьоума? – даҽа зцаарак Борис иаацәыригеит.

– Зқь-ҩык аусуцәа рымацара ааргоит рҳәеит.

– Уи ауми, уазхәыц урҭ ртаацәара ахьнеиуа.

– Иаҳхыцәазарц ргәы итоуп.

– ЦК КПСС Ақәцара ҳтахзам анаҳҳәоз, ҳҿы цыржәон. Гагра ақалақьтә нагзком иазбеит миллион кубометр абҕанҕ аҿырҩырта ахьадыркыз итыргарц.

– Аҿырҩырта аартраз азцаара ҿыц ишьтаҳхроуп.

– Ибзиан.

– Агазет иаҳзанцар цәгьамызт.

– Уи амацара азхом. Аобком аҿы, ақалақьтә комитет аҿы ауаа ҳашьтыроуп, ма ҳара ҳцароуп. Зны амҩа ылхтәуп: лымҳа ҭшьы роуроуп аеазыҟацараз. Актәи амазаныҟәгаҩ Гәарамиа иҿы уара уцароуп. Уа ицәыругароуп ашәкәтаҩра азбахә. Иаҳҳәап: Гәдоуҭантә ииаз Гагра аус идырузом иахьа, иусуреи инхарҭеи шә-километрак реиҳа рыбжьоуп ҳәа иаҿыцганы. Усҟатәи абабжьоу? Арахь Гыртәылеи, Ачареи, Қырҭтәылеи ирылцны ииаз ишынҭаацәароу индырхоит. Ҳзыкәшәеи, уара! Аиха-бетонтә зауад аҿы мацара ауаа раагара ахьнеиуа удыруоу? Акадртә зцаара цәыргатәуп. Еиҳаразак уажәы убла иаахгыло амилициа ауп. Цара змам ауаа афицарцәахеит, аиҳабыраҟәа ркит, арахь равторбиографиа рзыҩзом, аус зларуа сыздыруам. Азцаарақәа еилаҳмыжьып! Уа ҳаангылап зны, – иҳәеит Борис, Леуантигьы дцарц дҩагылон. – Амала даеа проблемак ҳамами, – адиректор уи дааникылеит ашә аҧхьа. – «Авангард» аҧсышәала итыцырц ашәкәы шьтаҳхроуп. Иҩы Шеварднадзе ихьзала.

– Иаҧсоу?

– Уажәы аҧсуаа ргәы злаҟаицаша издыруам. Ҳицхраап, – дҧышәырччон аҧшәма.

– Урҭқәа зегьы еиҿыскаауеит, – аҧхьа данындәылц, ишьталаны иааиуаз адиректор дааизхьаҧшит, ирҳәоз уаҩы имаҳартә, – аха ақыртқәа гыларц иахьаҿу ауп исзымчҳауа.

– Рыжәлар дыргылар ртахыуп, аха ауаа ируам ҳәа ауп исаҳаз.

– Макьана ируам, иззакәу здыруада, амала знык еизарак анырзыҟацаа, нас еидеырбаланы ирысуеит, еицлабрахоит.

– Аҧстазаара қәпароуп, уаҳа ишпаҟаҳцари. Угәы итаз даеакы: Бзыпта школк аргылара иалагоит. Уи аҧсыуа школзар иаҳа еиҕьын, ақыртқәа ишәцәыргар, апсуаа ажәытә шәыҩнахоит. Иҟарцаз ақәцарала аҧара азоужьхоит.

– Аскатәи жәабжь ҿыц абаажәгеи?

– Уҿы итыхны азәы иоумҳәан. КГБ аҿы сыуаҩ дыҟоуп.

Леуанти шьтахьҟа амҩа данын, иаҳаз игәампхакәа. Борис ишәарҭаз амҩақәа шышьтихлоз еилкаан, аха иара бзиа ибазомызт ас ииааигәаны уи урҭ ҽахьрыдиҳәалоз, избанзар мазак урҭазшәа ҟарцон, даеак уцырбаарц. Зынзак урыдҳәалазамкәан, ргәы иташәоз ухала ииауртлар иаҳа иеиҕьеишьон. Ус иагьа иҟазаргьы, иҩыза еиҳабы иусушьа давамгылар аузомызт, нас уи иааиаҳауаз зегьы ишиашаз идикылазомызт ианакәызаалак, имаз аинформациақәа еиҿаирпшуан, анализ ҟацаны, ҷьарак дкылсырц. Ус акәзу, егьыс акәзу, уамашәа иубарын ЦК КПСС Аҧсны иазкны Ақәцара, ирыдыркылазижьтеи уамак шымцуазгьы, ақыртқәа иртахыз алыргарц реазыркхьан. Урҭ рееиқәыршәаны итәан, аха аҧсуа еиҳабыра усҟан ирхәыцуази? Борис иеиҧш реазыкарцозтгьы, аскатәи милат еилыхра атәыла иазкашәозма.

Аус иманы, Леуанти ҭынч дызтәозма. Изҵаарақәа ааиқәиршәан, адырԥаены Аҟәа аобком аҿы дыԥокылҟьан, Агырба Гиви иеиқәиршәан, амилициаҿ акадр зҵаара изҵәыригеит, уи ихаҭагьы иидыруаз рацәамзи, згәы нанамгоз изааирц дыпшын, ишьаҭа ҕәгәахарц. Гаграа рыцкәынцәа ирҭахқәаз зегьы абаизыҟацоз, аха ашьацхәа иаҿахаз аҳәынаҵ шкадыршәуаз еиԥш Шартава дизыҟаларын. Леуанти уи аены уаҳа уск дахьзомызт, аха ашьыжь Гәарамиа Асҵико иҿы дылкылҟьеит. Актәи амазаныәкгаԥ иҭааз дизызыргоуан, нҵамҭақәакгьы ҟаиҵон, асҟатәи аинформациа аҷкәынцәа иахьрымаз иагьцьашьо, иагьиҵәымґны. Изыҟамҵоз аусҷәа рацәахон, аиҳабыра идырҟаҵомызт, изынамыгзар ауаа рҿаԥхьа иаҳаҭыр акаҳара аҿазнакуан. Изаази иԥызцәеи ажәлар ирыладырҵәарын амилициа афицарцәа иееимкәа аус ахьыруаз иахырҟьаны лахь шрырҭақәахьаз, аха уажәы урҭ чынла иҳараркуан, дара зегьы агырқәан. Ԥы-мшы раԥхьа, уахык амилициа ақалақь аҟәша аиҳабы иԥоны СССР аԥонытҟатәи аусҷәа рминистр ихаҭыпуаԥ дшиҭаз, убраҟа акадрқәа рзҵаара аԥсуаа ирмыхәартә ишырзбаз Леуанти идыруан. Акадртә зҵаара аҭып ақәцашьас иҟази, ԥ-мцак уанрыбжьагылаз? Уи акәындаз, Леуанти Гәарамиа иаԥхьа иныкәиҵеит иашамкәан Қырҭтәылантә ииаганы аусурҭақәеи анхарҭақәеи зырҭаз рыхьзынца.

– Бзыпҭатәи…

– Издыруеит зегьы! – амаиор Шартава иусҵәкьа иалаҵәажәахьан, ҷьара икылыргарын угәахәыртә, Гәарамиа иԥсы аатәалеит, убриала изынамыгзоз аусҷәа алахиԥарызшәа. – Уи уа аус имуртә дыкәаагоит.

– Уа мацара акәым, амилициаҿ аус иур ҟамло днеироуп, – актәи амазаныҟәгаԥ исаԥар днахарц даҿын изааиз. – Аҵәгьоураз ауаԥы дҭаркуеит, шәара амилициаҿ аус иуа дыншәыжьуама?

– Урҭҟәа езгьы ирылоухи, аус злоу уа аус иуа дзыҟалом, – илымшашаз ааԥшуан.

– «Авангард» ашҟа ҳаиасып.

– Уигьы ҳалаҵәажәахьеит. Уи аредактор Агырба Закан иҿы уца! Аеырԥырҭа азбахә алагьы ҵәажәарақәак ҳабжьан.

Леуанти дандәылҵуаз идыруан иацы аобком аҿы дшыҟаз аранза ишааԥохьаз. Ажәлар ртахрақәа ҳәа ирыцганы, Қырҭтәылатәи Акомпартиа а-ЦК усҟәак алдыршарц иашьҭақәаз аԥсуа еиҳабырақәа рҿы шьоук шыҟақәаз мԥашьахуа уазхәыцрын. Аредакциа ахьыҟаз хәыцаԥыԥоразшәа мԥоак ала уазнеиуан амшын ихыцәгылаз аихагыла ԥоны ԥшрада. Аамҭа шыҟаҵәкьаз еиԥш, халтура ԥонык иеиԥшын, ахышәқәеи ашәқәеи мра зҽамԥхоз аган ахь ирханы. Ақалақьтә комитет аҿынтә арахь иагьыхарамызт, шьапыла амԥа данын Леуанти.

– Сара исылшо ԥ-зҵаарак ыҟоуп, – иҳәеит Агырба. – Аеырԥырҭа иазкны аматериал еизигартә иахьаҵәкьа скорреспондентк дымԥоақәысҵоит. Уи аартра ҿыц ишаҭахыу акьыԥхь абоит анапы аҵаҵа, ашьапы аҵаҵа, зынзак иаарласзаны. Агазеҭ аԥсуа статиақәа рантцара ҳалагароуп. Уи азы мцхәы аҭахзам. Изласкьыԥхьуа амашьына аарышьҭыр, егьырт азҵаатәқәа сара исызбоит. Исҭахыуп Шевардназе ихьзала ашәкәы жәԥыр. Акопиа дәыцәышәҵа ГССР Аминистрцәа р-Совет аҿы иеиҿкаау аҭыжьырҵеи, аполиграфиеи, ашәкәытирҵеи русҟәа рзы акомитет ахантәаԥы иахь. Убри далагалазар, сара иаҳа исзымариахоит аус аҭып ақәцара. Амала Шевардназе агьҳзыҟаумцеит, ҳанурцәеит ҳәа изыжәмыԥааит. Ауама ҟазҵаз иакәушәа, дшәырехәа, уи бзиа ибоит иара. Нас иаҳзымхо абри ак заҵәык ауп ҳәа, цәаҳәақәак нанышәҵа. Ԥсоуи Бзыпи рыбжьара инхо цыҵ-ԥык анапаҵаԥораз шәрылсроуп. Ҳара ҳауп ҳәа иахьабалак ҷьоук шәеашәмырбалан. Знымзар зны ишәзеицәахоит.

Агазеҭ акорреспондентцәа ахьыԥнази итзыжьуази лаԥеиуа иахьыбжьаз дрылсны, иҿааихеит Леуанти. Аредактор ида шамахамзар даеа ԥсыуак дуԥыломызт. Уигьы алапшхырпараз дыртәаны дрыман. Ақалақь аҿы ибжьаз автобус аатгыларҭаҿ дназааанза иԥылоз атәым милаҭ ракәын, еиҳаразак ақыртқәан. Автобус дахьазпшыз имацара дрылакьакьазшәа дрылагылан. Дахьынталаз ԥыцьаҟа ҷьара аԥсуаа еидгылазаргьы рбжьы иаҵәшәаны, иаҵәыԥхашьаны иеицәажәон. Азәы дизкылпшуазшәа игәы ииаинатеит. Аатгыларҭаҿгьы дибахьан иара. Автостанциа аҿынтә иаауаз а-Паз-гьы дицталан,

мҩабжаранза дааит. Араҟа Бзыԥханза ицоз ԥьоукы ақәтәагәышьан, аха егьырҭ иаҳа ирацәан. Абарҭ арымзаа ирҽагыланы рыкәпашьа зеиԥшрахарызеи? Угәы цартә иҟатәкьан. Иааигәалашәон кьаразаа рхаан, ақырҭқәа ирҽагыланы иқәгылоз ауаа Наԥхак ишреиҳәалоз ҳәа иаҳахьаз: «Абри амшын дузза ҳахьзала ҭәыцәмаҟьак хыршәлазам, ҳазҽагыло дарбан?» Аха аԥсуаа еидгыланы ақырҭуа мчы усҟан иаҽамгылеи. Аҭагылазаашьа ҟамлеи рымчқәа еибыҭаны иқәгылартә. Аамҭак шԥаҳмоури, дхәыцуан Леуанти, усҟан ҳазыҟаҵазамкәа ҳаанымхар акәын.

Аԥхынраз заа хәломызт, аха аусурамш нҵәахьан, автобус длалбааны даннеиуаз. Машьынақәак еишьҭагыланы Борис ишкол инҭалеит. Ирымаз еиликаарц, Леуанти уахь иҽынеихеит. Амашьынақәа ахыбра аныҩналарҭа аԥхьа игылан. Ахаҵәа аԥсаҵаҟа еидтәалан. Чыгәбар Леонид дҳашҳахтәрахазшәа дтәан ҽымҭзакәа. Лиуфа Ԥсадрдиа хаҵа аукы иакәын, игәарԥханы уамак Борис изеиҭеиҳәон. Урҭ ирзааиуаз даарыдгылазааза дрымбазеит, Лиуфа иажәабжь иамҽхакны иаман, Борисгьы аҟырҟырҳәа дыччон. Леуанти идырт избахә шрымаз. Мазала даарзызырҩыргьы цәгьа имбазт, дырзааигәахаҵәахьан, дгәарҭеит акәымзар.

– Арҭ ирҳәо закәи, уара?! Ха-ха-ха!.. – дмыццакзакәа, ибжьы нхҵа дыччон Борис.

– Урҭ еснагь ччархәрак еиҭарҳәоит, – Леуанти дԥышәырччон, данырзааигәахаза даатгылеит.

– Наҟ, наҟ! Узбахә сумырҳан! – Леонид дгәааны дыҟаҵәкьан.

– Цәгьарас иузызузеи, уанаԥьалбеит?

– Ухаҵаз ԥьысшьон, аха ухаҵамзаап.

– Зегь хаҵәазар аума!..

– Иуцражьу акгьы иапсамзаарын, заа иуҳәар, ҳушьҭазаауазма.

– Ха-ха-ха! – дыччон Борис. – Леонид умгәамцыни! Нас Лиуфа!

– Иаргьы дааит, аханатә ҳалагап. Ҳаԥшуп, ҳаԥшуп, – дыҟазам. Шьҭа ҳцарыма ҳәа ааибаҳҳәеит, Леонид уи акәын иитахыз. «Дахьаауа убома, уара!» – даниба иааицәымгахеит. Саакәцәизар, уамак дысзааргоит лгәахәзар ҟалап, зҕабк лееибыҭаны даауеит, аха зегь ухалыршҭып, дшыԥшзоу удыруоу! Леуанти, иуцәызыз дзусҭоу убандаз! Иарбанзаалак ак узлывбома. Ҳааибаирдырызшәа ҟаицан ари, Леонид, уа усгьы ресторанк ауп ирымоу, убрахь ҳнеит.

– Ах, ақьаафыркәа, аресторан аҽы акрышәҽасцар шәтахызма? – даагәрымит Леуанти.

– Акрыфарҭаҽ ҳәажьыфара дугозма нас?! – арҭ рлафқәа Леонид илазомызт. – Уара, арцаҩы, азхарымфа, иуҳаршәозма, ҳара ҳтаксистцәоуп, ԥьара днаҳгарын, аха аус узыҟаҳамцози.

– Нас, нас?! – Борис иаҳашаз дахыццакуан, дагьыччон: – Ха-ха-ха!..

– Иалухи, нас аресторан аҽы ҳтәоуп, ҳарҭ иаххәо ҳақәшәом, лара иаҳа лхы дакәиҭны дцәажәеит. Сара цкьа сеилылкаар ҳәа сшәан, уамак ҽыстҙом. Леонид акы иҳәошәа даҽуп, арахь сара самхаччар ҳәа сшәоит. Уаҳа иеиҽкааны ак ҳзааибымҳәазакәа, ҳҩагылакәеит. Леонид днеин, аԥарақәа ишәеит. Арахь изшәашаз сара сакәымзи, зҕаббара амҩа иқәлаз сакәымзи. Иааулак, ҳаибак-еибашьҭуа ҳаадәылцкәеит. Уажәыгьы ҳҽаҳәоуп, лара, наԥьнатә илдыруаз ҳакәызшәа, дыхәмаруеит. Дзакәытә зҕабу убар, уеилагоит! Ус ҳаҩдәылцкәеит. Аиԥырҵшьа ҳақәшәомызт, уаагьы лара ҳҽылхит: «Сахьцо харазам, шәара шәца, – лҳәан, ԥыткгьы днаскьеит. – Леонид! – лҳәан, даакәымцәии уара. – Уаҵәашьҭахь ара усзаа, устахыуп», – лҳәеит. Ауп! Аҽапа ааҳҽашәеит ҳҩыԥьегь. Иахьа ҳаилгазар ҳәа ҳгәы иҭамзи. Иацы аус ҳуит, иахьа сҵсы сшьап ҳәа сгәы иҭан, аха ари уиртәома. «Уара уоуп илбар илҭахыз, уца!» – сҳәеит, аха иуама. «Исалҳәар илҭахыу лызҳәазом, уара улбар, ма слырԥхашьоит, уаала! – ҳәа дысҟәамцит. – Ҳаицалагеит, ҳаицалгап!» – иҳәеит. «Ишԥалаххәо?!» «Зегьы аартны илаххәап, – иҳәеит. – Хаҵак дыбзаҳԥшааз ԥьаҳшьан, аха дышхаҵамыз ааигәоуп ианеилаҳкаа ххәап, – иҳәеит. – Уара узрҩола, сара схала иласҳәоит», – иҳәеит. Абыржәы убрантә ҳаауеит. Деиҭаацәырцит, аха иацжәацы аасҵа иахьа ицегь деиҕьны, сшәаҭәашәымшьазар, сзеиԥшраҵәкьоу цкьа ишәсырбап лҳәозшәа. «Уара, абри

уамак слырԥацоит», – сҳәеит сара. «Уҭаацәа урылҵырц уаламгааит, – иҳәеит Леонид. – Умацара уакәымкәан, саргьы Гагра сзаламгыло сԥауҵоит, амалагьы ақыртқәа ҳгәаҕ ркыуп, апсуаагьы захҿамҵшуа ҳԥаумцан», – ҳәа даасылабжьахт. Ҳаиҭанеит ани аресторан ахь. Уажәы лара лоуп ҳлазго, ҳара ҳакәу цьушьома. Анс ак ҳҳәошәа, арс ак ҳҳәошәа, цәгьала аамҭа ҳхаагеит. Иааҳҳәоз ак ҳнааломызт. Лара лакәын зегь знаалоз. Ҳаргьы даҳнаалон, уара, акәымзар ҳзеидтәаломызт, убасԥатәи иаҳаушаз ҳақәшәазомызт.

– Ҳа-ҳа-ҳа!.. – Борис дыччон. – Нас, нас?!.

– Леонид ҳаиҵылара цәгьала ихсыркәшоит ҳәа даҿын, аха изҵигарыз иоуамызт. Иаалырԥьан быззаҳкыз дхаҵамхеит ҳәа злоуҳәои, арахь ҿытцга лара иҳалҭом, ҳара иаҳзеиқәыршәом. Цәгьала ҳаидхалеит, уара. Леонид аофициант зҕаб длыҵхьеит, аҵара ишәарц. Уиала ихиркәшарц даҿын ҳәа сыԥоуп. Арахь уажә акәзаап ҳаззеиқәшәаз анаатуаз. Лара аҵара рхианы илыман, инықәылпсеит. «Ԥоҳ! – иҳәеит а-Чыгәбар. – Ҳаит!» – иҳәеит. Лара илуам. Сара усгьы сыпсны стәоуп. «Ус заҳзыбузеи? Сара уи алсыршом. Лҵарақәа лыҭа!» – ҳәа аофициант зҕаб илеиҳәеит. Ианылымуза, бзиоуп имҳәахуа, аха иаҳашаз ауми. «Жәаха уара усыҵхьан, аҵара ушәеит; иахьа сара суҵхьан, сара исшәоит», – лҳәеит. Сара сызҭит, уара сымцхәыми. «Узаазгазгьы, – лҳәеит, – усхыччома ҳәа сузҵаап ҳәа акәын, – лҳәеит. – Аха иахьа избоит ушеиқәымшәаз. Ак ухьит, иухьыз ухала уалҵп, – лҳәеит. – Уцо-уаауа узыбжьоу, сгәы сыхьыр ҳәа ушәоит азоуп. Ари иуцу ила сузжьо цьушьома, – лҳәеит, умпсын шьҭа. – Зызбахә умаз иаҳа деиҕьын, уара исахьа иҭухыз абаԥоу, ари дабаԥоу, қәралагьы еиԥарамеи. Даҽазны ус умыхьааит!» – лҳәан, дѡагылан, дпышәырччо дындәылԥьеит. Анҵәахша ҳашҳазза ҳлыхәуаҵшан.

– Ҳа-ҳа-ҳа, – игәарҵхазаны дыччон Борис. – Леиҵш дубарым, аа?! Леонид, шьҭа даҽазны дубар илоуҳәои?

– Шьҭа имариами: аиаша лаҳарц лхала дазҿлымҳауп.

– Амала, – дааиҵхьхәыцит Лиуфа, – уи азҕаб ак лыхьны дыԥоушәа збоит. Сиашазами, Леонид?

– Диашазаргьы ҟалап, лылахь даара еиқәуп, данцышәырччогьы, мчыла усушәа иубарҭоуп. Аха уи агьоурымызт, дзакәытә зҕабу удыруама, Борис, абри Леуанти изымбаз?! Анҵәахша!

– Анҵәахша! – имҳәацыз цьашьа, Лиуфа уи шьақәиргәгәон.

– Шартава далхыуп рҳәеит, – дааиуан Виталик. – Ишәаҳама?

– Асцәкьа ирласну?! – Леуанти иааԥьеишьеит.

– Абыржәы убрахь днеит Агырба Гиви.

– Ҳаргьы ҳнеипи! – Борис дѡеихан, иҿынеихеит, егьыртгьы наишьҭалеит.

Агәарҵ аҿы а-«Волга» еиқәаҵәа гылан. Амилициа рҭыҵ аҿы ашә аартын. Гиви уа дтәаҵәкьан, даҽа ѡыцьа амилициа аусзуѡоцәа драцәажәон. Иааѡоналазгьы, апсшәа ҳәаны, ҭыпқәак ааныркылеит. Иеицәажәартәгьы изыԥамлеит. Амѡаду аҿы Шартава имашьына лиаԥьеит. Дчаразны даангылан, амашьына шьҭахьԥа аҿааирхеит. Агәашә даназааигәаха, ицҭатәаз ари амилициа аусзуѡ даатыцын, ашәшьырца дныцалеит, аарак идызшәа. Уи Лиутик ақыҭа амилициаҿ иԥалаз анеиҭеиҳәоз, араԥа итәаз амаиор иакәын. Амаиор Шартава даатԥьан, дышиашаз дааѡонашылан, имырхыз аҭыҵ ааникылеит.

– Сара излеилыскааз ала, Леуанти ицәымгуп абра аус ахьызуа.

– Иуҳәо закәи, сара сахьыԥоу ус уцәажәартә, узызцамлаша аҿыриашага укызароуп! – уи аҕьара ааихзыргаз Гиви дѡаҵԥьан, наԥ дындәылцит. Леуанти ида итәаԥәаз егьыртгьы ашьшьыҳәа абарцахь инеин, ашәшьырцахь илалбааит.

– Апатриотреи анационализмреи рҳәаа бжьыхны, ас унықәар ҟалома?! – Шартава Леуанти иахь ихы хан. – Ара ак ҟалеит, иабаҭахыз уи аобком аҿынза анагара.

– Ѡыцьа ашаҳаҭцәа сымам акәымзар, уеиҳәтахха уҭаскуан, – дѡагылан, уаҳа уи изызырѡха имамкәа, Леуанти ашә ахь иҿынеихеит. Дгазҳәазха иаанхаз Шартава дыѡдәылԥьан, имашьына дынҵалан, дыԥәхысаа иҿылеихеит.

Уи ицны ииаз ани амаиор, ашәҟәтаԝорақәа знапы ианыз, иҟаԥшьыз ажәа-маатк баны узтиуаз, Лиутик ицыз дрыцны дцан, акрифеит, акрижәит. Уажәы Шартава диган, акриҽеитцеит, акрииржәит, ирыбжьалаз аус зыла иаргамахаз иирҳәеит.

28

– Иҟоу умбои, – Важьа уи аҽны акраамта Батыр дидтәалан, – аԥсуаа реизарақәа шьта интцәама угәахәыртә, уамашәа иагьубартә, хымчыбжьаҟа раахыс реынкыланы иҟоуп.

– Амцхә аизарақәа зтахыда, – шьта акәхарын уи ихыцәкы хада ашҟа даниас ааигәахәт Батыр, – аха, ус ада ԥсыхәа анаҳмоулак, ҳаизоит акәымзар.

– Аизара ду знык ианыҟалалак цакык амоуп, аха еиқәырццак ианеишьтагылалак – шьцыларахоит, – ажәлар рееидкыларақәа лаирҟәзарц даҽын, арахь игәы ацанза ицәны иахьилаз изытцәахуазар ҳәа, ихы дазыцәцон.

– Ус еиԥш еизаракгьы сымбеит. Реааидыркылацхьаза рхьаа ҽыцны убас ицәырыргоит, уажәрааныа имҳәазакәа ҳашцааиуаз ҳәа, ухы гәыбган ауатартә, – Батыр идиректор даақәымцзакәа дызиҽцәажәоз изеилкааузмызт, цьара ак ицидыраарц итахын, аха иарбаныз?

– Абыржәы еизара дук ҟалахыр, угәы ишцаанаго, ихаданы иарбан зцаароу иқәгылара?

– Уи азәгьы иҳаздырзом. Аԥстазаара иаҳнарбоит ҳабга злаԥырцәараны ргәы итоу арбану, – аиҳабы изцаара дазхәыцны атак шыҟаитцазгьы, даеа зцаарақәак ихы ацкараҽ итагьежьуан. Уажәык изеилыргомызт Важьа иаҳа иара дыхтакны дызимаз. Аԥсуаа еидкыланы аԥсшьарта измаз иакәны диԥхьазазар? Усцәкьа ихата ихы иԥхьазомызт, аха, иагьа умҳәан, убас иҟаз цыдарақәак наигзошәа ихата ихы убасҟанцәкьа даазхәыцит.

– Уи нас зеиԥш усын, зеиԥш зцаарақәак шәрылацәажәон, – итатын лԝоа иҽы итарбыбы, ибла ҟәаз царыхәцәақәа арԥыс инаилаирҟацеит, убри алԝоа иалырцәрааны, – аха сара исзеилымкааyа ахатарақәа рахь шәахьиасыз ауп.

– Уи ишпа? – иҽыцыз ак шаацәыригаз шьта иԝашьомызт.

– Шәыцкәынцәа цьара-цьара аиааирақәа ргазшәа ргәы ибоит. Ақыртуа напхгаԝоцәа алырхырц рнап рыларкит. Иахьааргаз сыздыруам, аха ирызцәырыргеит излаҽапыреша аматериалқәа.

– Ус иабаҟалеи?

– Нас иумбари, иумаҳари. Абри сара исҽашәыргыло ишәымеи? Убри еилыскаар стахын.

– Ҳалагар иаҳзымԥшааyа ҳаҟоума, ара ҳаилапатар ҳтахым азы ҳааиуеит ҳәа.

– Иаххәап? – даҟәыцуамызт Важьа.

– Апсуа қыта ҳапсшьарта шалагылоугьы, апсуаа шәдукылар уамак ишәтахым.

– Иуазҳәада? Иааины исыдсымкылада? Азынраз зҕабк даан, тыпла ҳаиқәымшәеит, аха нас даажәгарц шәасҳәан, даажәгоу?

– Ус ацәажәара гызмалра усуп, – Батыр ицьеишьон Важьа ихыхьчашьа иеазыҟацаны дыштәаз.

– Избан иара?

– Шәара шәабеии? Абра шәаанаан, иреиҳаз атып жәгеит. Нас шәрыханы шәтәылантә иаажәгеит шәыуацәа, шәтынхацәа. Ишәзааигәаз шәрыцхраа цьышәшьома, ари политикоуп, Карт имԝаԥнаго аполитикоуп. Заҟаԝы аажәгахьоу рыхьзынца еиқәҳаршәома?

– Аусуцәа стахыуп, иаазымгар сабацои?

– Ҳқытауаа зегьы усуртала еиқәшәоума? Ма егьырт ақытақәеи ҳақалақькәеи рҽы усуртада иҟам ҳамаму?

– Иуҳәо закәи, аколнхарақәа рҽы аус руеит, урт сара исыртома? Аплан назыгзода?

– Ҳқытанхамԝа аплан аманы, шәыуажәлар ахьынтәаажәго аплан рыкәзамкәа излаҟалеи? – азцаарақәа неиқәырԥсо, атаккәа еибыртон рԝыцьегь.

– Урҭ злаазгазаалак иаазгеит, аԥсуа дааиргьы мап иҵәыскзом, уаҳа иуҭахи? Ухаҭа угәы назымгои? Сгараж умпыҵакыуп, ухы ныӄәгалеи.

– Агараж азбахә анцәырц, – Батыр дагьыѡагылеит, шьҭа аусурамш нтцәон, иеиҳабы дызлаидтәалазазаауази, – ѡ-автобуск ҳзааранӷ иӄан, иабаӄоу зырҳәа?

– Акоуп иааua, – иауз азцаара шицәымгыз уамак изымцәахит. – Егьи даеа санаторик иазырышьҭит. Ус априказ ҟалеит, иӄаҳцои, Қарҭынтә, – иҭахзамкәа ус анимхаҳәа, Анцәа иҿынтә адцаиаузшәа, инацәы ажәѡан ахь иѡышьҭихит.

– Жәымбои, – ҿааиҭит Баҭыр, – адырѡегь Қарҭынтә адцаҟалеит. Ҳара иҳаушаз автобус дара изыргеи?

– Иҳамоу макьана иҳазхоит, иахьаҭахыз даеаԥьара ирымшеи. Ус иӄамлазои?

– Иҳазцаар акәын.

– Исмазцаазеит ҳәа уарҳәама?

– Ҳмашьынақәа акыр иныӄәсит.

– Ак ҳзаармышьҭуеи. Есымша аекскурсиа жәпакы мѡаԥаагома? Ухымѡаԥгашьа сзеилымкааит. Дара рнапаҿы иӄоуп, иахьырҭахыу идәыӄәырцеит. Урҭ санрацәажәо, дистанциакгьы скыуп, уара ишуҭахыу еиԥш, ажәырқь-чырқьхәа сызрацәажәома. Ирҳәаз зны ааигьы уҳәароуп, даеазны ак урҭарц уҭахызар.

– Иахысҳәаареи, бзиоуп нас, – Баҭыр дындәылцырц иҿынеихеит.

Ԥьанар иусураҿ дыӄазамызт Дизцаауа иҿааихазар, иарҳәеит уи Баҭыр дышишьҭаз, аѡныӄа дцарц дыӄәцааныа. Уи аены адиректор иҿы дтәазижьҭеи, иѡыза дахьцаз изымдыркәа, ихала амѡа дыӄәлазар акәхарын. Баҭыр дѡеиуан дымццакзакәа, ԥьара машьынак ихьзозар ҳәа дгәыгшәа. Инхарҭаҿ дѡазаргьы, аусурамш ашьҭахь рацәак изыӄацомызт азы, иныӄәашәа ҭынчын. Амхы урашәартә иҭагылан, уи ԥсшьарамшқәак азикыр акәын, акәымзар аԥсшьарҭа ѡны аусуреи аѡн уси уамак еилагзашьа ианакәызалаак изаҭомызт. Ууаҳәк ҟаиҵарц иҿазикзомызт, ихаҭа азәы дицхраарц, аамҭала деихьзалацәомызт азы, Ԥьанари иареи зны-зынла рымхқәа еицыдрашәалон, доусы рҿы аҳәсақәа, ранацәа, рыцырхырааны.

Инхара усгьы усҟатәи ихы иҭагьежьуамызт, ҿыц дырзыхынҳәуан Важьа ииҳәақәоз. Уи ихымѡаԥгашьа злаҟаз ала, иара ихаҭа цҭәык изцәыригар ҳәа дшәон. Усшәа акәын амилаҭ зцаара иахьынзалацәажәоз аҵыхәтәа ахьнеигоз. Егьи аганахь ала, «ҳара ишәҳарбап!» иҳәарызшәа ахаҭарақәа рахь аԥсуаа иадырцәало иахьалагаз, иеырҷәҷәа дыӄан. Хымпада урҭ акы ргәы иҭан, планқәак еиқәдыреаеон, убартқәа рызбахә изымдыруа дыӄазамызт аԥсшьарҭа аиҳабы, аха ирмазон, иахьцәыримгозгьы қәкык амамкәа иӄазамызт. Ихаҭа ихы ихьчарц аеазыӄацарақәа дыреымкәа, дызтәазомызт. Аиҳаразак дзыцәшәозишь? Баҭыр уа иепникылақәаз рыда, дызлеиҵакәаҟәаз азхәыцра аҭахын. Уи иепникылоз дацәымшәозар акәхарын, избанзар имѡаԥыргоз ақыртуа ҳәынтқарра иаполитикан, уи азы лахь рызтодаз. Амала зык рызхыцны рызынтәык ыкәназәзәарц иргәыдымлозар.

Баҭыр мѡабжара дѡеихьан, Жьакәа, ԥьара адәы дыӄәзар, илаԥш дыцамшәарц, ихы икәацала. Инхарҭаҿ ԥьаргьы дҭимбааит, «шьҭа сцеит» ҳәа ихы дақәгәыгны, иаанда длавсхьан еиԥш, арахә шааицоз днаихьԥшит. Шьҭа, аѡныӄа днаиԥхьаргьы, мап икыр, дыхҭеимкыртә, Жьакәа игәарп аҭаларҭа акыр инахаран. Арахә хәлааныа усгьы игәарлалон, абырграхь зхы зырхахьаз дрышьҭаланы дзаази угәахәрын.

– Оо, Шагьан! – ҿиҭит иара, игәыла имхы шыӄаз ихы наирхан.

– Ооу! – иаагеит аҭак, аха Шагьан ибжьы ахьынтәаауаз Баҭыр изеилкаауамызт.

– Уанаԥьалбеит, аҟәардә уқәтәаны уажәгьы урашәома?! – Жьакәа, Амра ибла хнамкзарц, инапсыргәыҵа иԥьымшьқәа иѡархыкны ишикыз, алада дыԥшуан. – Убҕа ааиҵымхзакәа иԥҵәеитеи, убаашәт.

– Санажә еиҵыҵит ҳәа уаҳама? – аеага зкыз Шагьан амхы агәҭаны аҟәардә дыкәтәаҵәкьан.

– Умхы уамак идуум, аха уштәоу иурашәаҵәкьарц уаҿума?

– Иахьа субама?!

– Утәаны ууанда узкуам, шьҭа иҟалаз еилысымкааи.Убри азоуп арахә заа сызрышьҭалазтәа, – уи Баҭыр инапы ааимихит. – Иаанда скышәа зуит, аха азә имхы злаукрызеи, цыск ааида икылымпрааua. Баҭырхеит, уҩыза дабаҟоу? Игәы бзиазамызт ҳәа саҳауан.

– Аусура дҭыцхьеит.

– Нас уи дыҟамзаргьы, уара усҭаз!

– Абаа, уахаҵәкьа иауам, ҳус мацараха.

– Уҩыза дуцзар, ус ҟауҵазомызт. Иахьа шәзеицымзеи?

– Аиҳабы иҽы сыштәаз, иара дсыцәцеит.

– Уи, уеиҳабы, машьынақәак еиҭниҵсахлеит ҳәа, лымҳаҭасҟәак соут.

– Уи ишпа? – иааԥьеишьеит арԥыс.

– Инҭыршәаны цкьа исыздыруам, аха усҟәашәа саҳаит.

– Уамашәа иубаша, уа аус зуа иҳаздырзом, аранза ажәабжь аама?

– Ишпаузымдыруа? Агараж унапаҽы иҟами. Уара уоупеи издырша.

– Абзиараз!

– Абзиара узыҟалааит!

Баҭыр, ихәдаԥьал илыкәсызшәа, иҽыҩеихеит. Ауаа, ргәы излаанагоз ала, Важьагьы Баҭыргьы уск еицеиԥарҟәаҟәазшәа рбон. Иара ихаҵа уск дшаламыз еиԥш, адиректоргьы баша хьзык ирҭазар? Баҭыр Жьакәа иҩоныҟа дахьымҩахымцыз игәы иалан. Иидыруаз зегьы иимырҳәарызи, аҵәыцакәак шынеимырдоз. Автобускәа ҩба рцынхәра акы акәын иаараны иҟаз ҳәа аиҳабы ииҳәаз ҭцаазар иаԥубаашаз ыҟазар? Важьа ак еицаиршыцәкьозар здыруадаз. Амашьынақәа руак шымаацәкьоз ихаҵа идыруан, излеиҳәаз ала. Нас еиҭниҵсахлаз арбаныз, имаауаз ацынхәра азбахә иҽыцымшәазар? Адырҩаеныцәкьа дкыдцаланы иирхәарц, игәы иԥхон, Џьанар инхарҵа днавалааныа. Убра дааиԥхьхәыцт. Дмыццакыр иаҳа иеиҕьын. Акәымзар, усҟәак иҽрылаирҟьашьыцәкьазар, диршәон, иҵәахрын, изҽаурпашаз узымпшааua. Ҽымҭзакәа аҭԥаара иеазикыр, иԥидыраашаз иаҳа иҟәманшәалахарын.

Џьанар инхарҵа днавалеит. Агәарԥ уаҩы дҭибаауамызт. Аҩныҟа анеирагьы ааизымгәаҕьит. Уаҟагьы уаҩы дыҩнамзар акәхарын. Аԥхынраз аҩныцҟа итәодаз, адәахьы, ус-ҳәыск зҳәаз еиԥш, акы иаҽызаарынеи, ма шәшьырцак иҵатәазаарын. Иара ус амхы днавцалеит. Ани, аԥеи, аԥхаи еивагыланы, асоциалисттә еицлабра рыбжьарцазшәа, арашәара иаҽын. Џьанар, имаҵа шдуузгьы, аԥхьа дҩеиуан, зынгьы даахьаҳәны иаҳәшьа дихьигзон, лара нас лан дналыцхраарц. Шамахамзар аҳәсақәа рашәараҳәа амхы иҵагылазомзыт, иара ичымазара иабзоураны дрыцҳаршьон акәымзар. Амхы акәзар – иԥьабаа дуун, азә имацара иурҟаԥози, аиҳаразак рашәаран. Асҭанда лани лашьеи акы наралҳәан, леага нышьҭаԥаны, лҽаалхеит. Баҭыр дымҩасуазар ҳәа дышкылпшуаз ҩашьомызт.

– Ахәылпаз ахь аапхьара устеит, – лара дгәыргьаԥәа, иаалҽаԥсоз лыхцәы лнапала инаԥхьалҳәеит.

– Ҳамнеиуеи нас, – иҳәеит иара, лашьа дналаԥаны ашколаҽ ишыртаауаз лырдыруа. – Асҭанда, иҭабуп. Амала сынтәа даара ихьшәаны имҩоапыжәгоит, ус ҟарцалазомызт.

– Ашкол аиҳабыра иҳадмырҟаԥарц рызбеит, цыпх ԥьоукы ргәы нибагақәеит азын. Азин анҳарҭах, иалгоз иҩонаҭак имҩоапаагарц иақәаҳкын, арцаҩоцәа ирымуит, ашкол аҽы иаҳа рылаԥш ҳхызаауеит ҳәа иаԥганы. Абас ишеимҳарххоз, иахьанза иаҳцәааит.

– Амхы ыҟәышәцаларц агьшәыгым, – излацәажәоз инахигеит.

– Џьанар ирласны далгар иҵахыуп, ҳазынтәык ҳҵеицалеит, нас уара дуцхраарц.

– Иаҭахзам, схала сахьзоит ҳәа иаҳәа. Сынтәа усгьы зегь хыпаноуп ҳшаҽу, аха ҳускәа ҳархьымзои, сырашәатәгьы сыцәхыпазарым. Амра быцәгылацәазар ҟалап, цәгьала амра бкит.

– Ақытан амра умкыр ҟалома.

– Сцалап, заа снеир, усҟәак срыхьзозар збап.

– Аеи, – днагьежьит лара, цәалашәарак ҽаастаха иналыцрасызшәа, лылахь еиқәшышьы, еиҳаразак цытк днаиацәажәар лтахымзи, дыгәхьаалгон, длымбазижьтеи мшқәак цахьан, иагьа умҳәан.

Иара аѡныҟа ихы хан. Дахыкәшашәа длеиуан Апҵа. Уи Астанда дналыхьцшырц дшыццакуаз ѡашьомызт. Ашкол иалгазижьтеи, рыхәылпаз ҟалааныза, дизычҳауамызт, зны-зынла иааилацәажәарц ауажьтымтацәа шааиқәшәалозгьы, димбазацызшәа дыгәхьааигон. Батыр уи игәхьаагьы имамызт, уи иахь Астанда лхы шымхоз агәра игон азы. Апсшәа ҳәаны, иара длаивҟьан, Апҵа алада днаццакит, ус дук зыцныз иеиеиҧшытәны.

Батыр, аѡны дшааизцәкьа, даеа уск инапы изаламкыкәа, имѡан аеага зкыз изааигәазаз ауаа ихы иташәаны иҟамзи, иеааитеикын, иеага аашьтыхны, имхы шыҟаз иҿынеихеит. Ацьқәреи аҳаскьын ацамгылацызт, даеа жәа-мшҟа ицәахыпар, қәакгьы ақәшәар акәын арахь алалара уцәыхьантахазо иануқәымчышаз. Уажәгьы аналагылара ицәымгын, убасҟатәи иеиҧшны итагылан. Знык мата ғәгәак ноугартә, азганк аамоухыр, нас иумрашәацыз есымша иацзааларц утаххаларын. Иззарак кны, иарґьа напала иеага аирсызшәа ишикыз, даатгылеит. Нас аеага аеыѡҳәа ианиҟьа, цәаҕәак ахьлалеидаз, анышә анахь-арахь иҧсаҟьа, цьқәреик ашьапы ганк иахыкәиршеит, нас – егьи аган. Иара ус махәҿала амхы аган маҷк иѡеиган, агәахьы дааскьо, арашәара мариахозшәа ибон. Амрагьы кацеицәомызт, илтагьалон. Аамта рацәакгьы анимахыз, даатымгылазакәа аусура иқәшәаны дыҟамзи.

Иусушьа шеицеимкуазгьы, Шагьан аҟәардә дыкәтәаны дшырашәоз ааигәалашәан, игәы дыштаччоз, Жьакәеи иареи амѡан реицәажәара ҿыц илымха иаатаѡѡын, игәалаҟазаара аапхастанатәит. Инаивс-ааивсуаз иагьаѡы дыцәгьаҟацаѡны дрыпхьазон. Важьа иҿы ирлас-ырласны днеиуан иусура ацыхәала, аиҳабы ихатагьы цәажәартахәыс диклон апсуа-қыртуа ускәа рызбахә азы. Уи збоз, изаҳауаз арт рѡыцьа мазала цараҟацарак еицарҟәаҟәозар ҳәа иазхәыцуан хымпада. Жьакәа ишпеиҳәаз: «Ишпаузымдыруа? – ас дызцааз амашьынақәа реитныпсахлара азбахә азы акәын. – Агараж унапаҿы иҟами. Уара уоуп издырша». Иарбан машьынақәаз еитниҧсхлаз? Имаауаз автобус ацынхәра акыр рымихзар? Нас уи цәгьарас иацази? Аха даеак аауан ҳәа Важьа имҳәазеитеи.

Аус ахьиуаз игәы иханарштуан акәымзар, ѡныцкала деилашуан. Апхзы иқәнатәоз убри иахҟьарызшәа игәы инатон. Аацәылашьцааныза амхы дтан, зынзак цсшьарак аакамцазакәа. Аены уаҳа ихы нықәымцазакәа ахьирхәлаз дараапсахьан, аха уи игәалашәазомызт, апхзы анынапхьеиҳәоз, игәатцеибафара акәын изцигоз. Иара усгьы мата ғәгәак, аиҳаразак зеара еснагь иуадаѡыз амхы аган, ахьѡеигаз игәы алаҟан. Иааҧсара шбзазахоз идыруан, иаҳа ииашазар ҟаларын – дақгәыгуан. Иеага ихәда иқәцаны, дымццакзакәа иҿааихеит, аѡныҟа ихы рханы. Алада агәаѡахь длалбааны, акәара ахьтаееоз дынтагыланы, аеыкәабара агәазыҳәара шимазгьы, дышиашаз аѡныҟа ихы хан.

Иан аѡныцҟа дыѡнан, ддәылцрымызт игәахәны, агәарп агәтаны иаагаз азы днадгылеит, иаужьны иеааилихит. Адәы иқәланы иаагаз атруба итахәмаруаз азы уамак ихьшәашәамызт, днацатәан, асапан шәах иеарганы, иеикәабон. Иеыкәабашьа дазымхәыцзакәа дахьаҿыз, ибла ихгылаз ахьыз изтарц зылшоз Важьа иакәын. Адырѡаены, аусура днеины, икабинет ашә ааимпааны дшыныѡналоз, дызлеиҟьашьыз иарбан усыз еиликаарц, «ихәцә штикаашаз» лабҿаба ибон. Иара ус дшеилабылуаз мацара данышьтала, цхыз иибоз убри ахтыс акәын. Амала ашьыжь данықагылоз, ихы шихьуазгьы, маҷк деиқәтәахьан. Ихы мѡацигарц ѡныцкала иеиҿикаауаз ахтыс идиректор даршәон, иускәа ицәахырц, инеиаашьа дацклапшрын, Батыр иикрыз-ишьтихрыз изымдыруа дықәирхарын. Ашьыжь, иусура амѡа данангылагьы, тынч Важьа изкылпшра иаҳа имѡақәцаганы ибеит. Амала имѡан иқәшәаз иѡыза Цьанар иҿы имзеит аиҳаби иареи, нас Жьакәеи иареи реицәажәарақәеи дыззаиз ахәыцрақәеи. Цьанар уи азбахә ала уажәрааныза акгьы имаҳацызт, иѡыза ихаирҟьацәозар ҳәагьы дшәон, иара иахь уи шимырзазгьы, амала, акыр ҟалатәкьазар, мазала иаатцаақәазар еиґьын. Аха еилкаашьас иқацатәыз ҳәа иѡыза ишизымдыруаз еиҧш, ихатагьы мѡак дизыкәцомызт.

Ачҳара умазар, аамҭа ахәшә узаԥшааууан. Уамак азԥшра аҭаххартә иҟамлеит. Уи аены шьыбжьоншәа Важьа Баҭыр деиҭаиԥхьан, цәажәарҭахәыс дикит. Еибырҳәац акәын излацәажәоз, адиректор иааишьҭуаз азцаарақәа еилкаан, аҭакгьы дырын, аха уеиҳабы шәынтә дуԥхьаргьы ишҟа узламнеирыз, цәажәарҭахәысгьы уикыргьы, уҩагылан узлацарызи, уизгәаартә ихы мҩаԥимгозар. Дара иеибырҳәозгьы Баҭыр уамак дазхәыццәомызт, еснагь иҟалац ак еиԥш дахәаԥшуан. Иара ихшыҩ шынеибакәыз иеиликаарц иитахыз ашҟа ахы хан, арахь давцагьежьны ццаашьа имамызт, Важьа иакәзар – дызлацәажәоз даеа зцаарақәан. Ианамуза шьҭа ихала ицәыригарц игәы иаатеикхьан еиԥш, адиректор ихала ашьапҿаршәырҭа иитеит:

– Баҭыр, иҟоу удыруама? Уаҵәы, аныҟәцаҩ даашьҭхны, Аҟәа уцароуп. Автобус уа иаарышьҭит. Ашәҟәқәа еиқәыршәоуп, иаашьҭхны уцоит.

– Нас аҩыза ааҳамгазаҵәкьоит? – ишьапы ҭәҭәа иахьыкәиргылашаз давсуазма, аха дшаҵәшәашазгьы ихаштрызма.

– Аҩбатәи ааҳгазом ҳәа уасымҳәахьеи.

– Еиҭныԥсахшьас иҟалеи? – уи ҟазцоз дзустаз ҳәа уаҩ дамырбазакәа, Баҭыр зеиԥшла дҵааит, арахь иҟалаҵәкьаз зегь идыруазшәа иеырҭәҭәа.

– Баҭыр, убаашәт, ҳара ҳаизааигәоуп, – игызмал бызшәа ааҵәыригеит ак ада ак ззымдыруаз иҿаԥхьа. – Иуцәыззоз арбаныз, уск цьоукы иҟарцазар – сара саҵазза иҭысцаауама, – зеиԥшла иаргьы аҭак ҟаицон. – Ҳус злам зегьы ҳазрылаҵәажәари, – аниҳәа, «умҳаҵә злам ақашь иалоухи?» ҳәа дизцаазшәоуп Баҭыр ишеиликааз. – Уара автобус урҭазар – иаага! – нацицахт, амашьына дзаҵәажәоз ҳамҭас ирҭазшәа.

– Бзиоуп нас, – ишеиликааз дақәшаҳаҭхазшәа ҟаицеит Баҭыр, дагьыҩдәылцит.

Цьанар, иҩыза данимба, ихала аҩныҟа деиҭацахьахын. Баҭыр ихала амҩа даныхын. Шагьан имхы ирашәахуан, иҟәардә дықәтәаны. Амала Жьакәа димбеит уи ахәымехан. Цьанар, иани иаҳәшьеи иманы, амхы дҭахын. Рус еицеимырхарц, урҭ днарывсхьан еиԥш бзиа руртә аԥсшәа нареиҳәеит. Аҩны днеины, иеага има, рашәара деиҭацахт. Даеа маҭа ҭәҭәак наигзааныа, имхы дхын. Иирашәахьаз ацлацԥхьаза, инхаз иаҳа иахьмаҷхоз игәы ҟанаҵон. Даналгашаз амшқәа иԥхьазон. Адырҩаены ашьыжьза аусурахь амҩа дшаныз, Шьына иҿы дынкыдгылеит, Аҟәаҟа дигарц. Мапкышьа ззымдыруаз арԥыс дима, аԥсшьарҭаҿ даакыдххылан, ашәҟәқәа аашьҭихын, машьына хәыҷла амҩа иқәлеит, автобус Шьына иааигарц, Баҭыр – уи имашьына хәыҷы.

Аҟәа абазаҿ иахьҩеиз, Баҭыр аусҳәарҭахь днеин, иахәҭаз ашәҟәқәа еиқәиршәааныа, Шьына автобус идырбан, днаҵаԥшы-ааҵаԥшны, дынҭаԥшы-аатаԥшны, иатахыз ҩаатарақәак ҟаицан, аус аруны, амотор ирԥхон. Ари иақәдыртәашаз избахә рымҳәазацызт, аха Баҭыр, агараж аиҳабы, иара данааига, ихаҭа дшақәтәыртәоз агәраганы дыҟан. Ишьамхы итпрааууан, дласза имашьына дахьавагьежьуаз. Убасҟатәи иҿыцын, ибзианы ишәын. Амашьына ажәқәа игәы цырцәахьан. Шықәсык аҟара хыргәа-ҿыргәа ҭәҭәак азымукәа дзақәтәар ԥсшьарҭазшәа ибон.

– Даеазә дзаажәымгеи? – абазаҿ аус зуаз азә дааидгылеит иара.

– Илаҳхи? – Шьына иаҳауаз ааԥьеишьеит.

– Ари а-«Волга» згода? – иҿыцххараза игылаз амашьына лас ацыхәтәантәи амодель наиирбеит.

– Уи атәы ҳаздырзомеи, – иҳәеит Шьына.

Уи ахаҵа дықәнеит абаза аиҳабы иахь. Уамак днымхакәа даахынҳәын, маҷк иҟазшьа ԥсахны, Шьына днаидгылеит.

– Адиректор излеиҳәаз ала, а-«Волга» зтәу шәара шәакәымзаап, даеа цьоукы дрызпшуп.

Шьына, ас аниаҳа, уи а-«Волга» азбахә ааихаштит. Баҭыр данлалбаа дымҩақәларц иеиҳәан, и-«Жигули» ацпха наиитан, иавтобус наирцысит. Имашьына хәыҷала игараж аиҳабы дишьталаанзагьы, иара цхьаҟа дцеит. Баҭыр усгьы дихьзарын ҳәа дгәыгны. ГАИ аусзуҩцәа ана-ара дныркылон, иавтобус номерла иахьеиқшәамыз азы. Ддырххон, аха цартыша анырмоулак, арахь изҿадырԥашаз анырзымпшаалак, дцарц ихы дақәиҭыртәуан.

Амала ишьҭаз имашьына ихьзарын ҳәа баша дгәыҕуан. Аҧсшьарҭаҿ данаааигьы, ааилашәиааныа азҧшра иқәшәеит.

Усҟан Баҭыр Ешыратәи апост дахырмыжьит. Амашьына лас иара итәзамызт, изтәыз иқәыршаҳаҭга шәҟәы ицзамызт. Амашьына имырхырц иақәыркит. Дрыҳәо-дырчо, иидуарзгьы иҧшаан, ршьапы куа, амашьына рымихит, аха ишәҟәқәеи амашьына аномерқәеи ргеит. Протоколк изеиқәдыреаеааныа, ҟәрышьқәак риҭар, уск змазамыз диеиҧштәны доурышьтрызшәа, рцәажәашьақәа шибазгьы, урҭ ирызхашаз абаимаз. Шьына имашьына анирҭа, ма уигьы дақәшаҳаҭхар шеиҧьыз еиликаан, иеырцәигеит. Ари аус, иагьа иҭахымзаргьы, Важьа далеигалар акәын, акәымзар арххатәқәа рацәахон, аҵарҭыша духон, иабааигоз зызхара змауаз, имҭәуаз рҧьыба итеицашаз.

Ихы имагәыхьха иусурҭаҿ дааизар, Шьына дыҧшын. Иҟалақәаз аниеиҳәа, уи алаҿимҭит, адырҩаены инаркны имашьына аномер дшашьҭалашаз азы диргәыҕит. Рҩыцьегь Шьына и-«Жигули» инақәтәан, Баҭыр иҩоны иааит. Асас аҧшәма диргәаар иҭахымызт, иапсышәан ҳәа иҧхьазаны, иҩонык̆а длеин, цәыцақәак еицыржәит. Нас акәын Шьына имашьына данҭалоз, инхарҭа шык̆аз ихы рханы.

– Сызузҵаарц истахыз, – ҿааиҭит Шьына имашьына аҿынтә, – уа «Волга»-к сдырбеит, ҳара иаҳгашашәа иалацәажәон. Уи атәы сара ишысзымдыруаз анырба, ргәы иеижьазшәа сарҳәеит. Ф-машьынак ҳаурызшәа аныкәцаҩоцәа аламцәажәози, изҳамырхи?

– Акырздыруоу, – иҵьашьаны аарла ажәак Баҭыр иааиҿыҵшәеит. – Абаа, ашкол аҿы сҩага, ааҧхьара сымоуп.

Уи, амашьынна данлалбаагьы, амузыка абжьы ахьгоз агәарц дызҭамлакәа, агәашә дылагылан, анҭалара изымгәаҕьуа. Уа дабанзагылазаарыз, ма дгьежьыр акәын, ма – аныҳәа иеалаирхәыр. Иаҳаз игәы бжьнахзаргьы, Асҭанда дрыцҳаишьон, ишьаҿа уахь инеихигеит. Шәаҳәареи кәашареи рахь ииасхьан. Лара данылба дааиҧылан, Ҷьанар инаҩсан инкыланы ирымаз аҭыҧ аҿы днадыртәеит. Зҕабцәакәак ааины Ҷьанар дыргон, Асҭанда игәаҕьны иара иахь дааиуамызт. Цкъа изымдыруаз зҕабк длыцкәашарц дааидгылеит. Азҕабцәа ҧшәымара рыман ииазыҧхьаз арҧарцәа рҿаҧхьа. Акәымзар аҵыхәтәантәиқәа шамахамзар иузыргылозма. Асҭанда, Ҷьанар длыманы дахьыкәыз, уажәи-уажәи Баҭыри ани азҕаби даарызхьаҧшуан. Лашьа данаакәҵ, дышиашаз бзиа илбацәоз днаидгыларц лҿазылкхьан, Аҧта лҿаҧхьа данаакәгылоз. Уии иҩызцәеи ирыцалгаз азҕабцәа ирҭааз ирымарымкыр, аҷкәынцәа рхала еизынхон.

– Сара бсыцкәашар иҟалои?

– Акыр ҟалОма.

Акәашарақәа рҿаадырхеит. Аҧхьа Аҧҭеи Асҭандеи аакәлеит. Нас даеа гәыҧ-ҩык аарывагьежьит. Зҕабк длыҧсахырц дышҧамааирыз ҳәа, Асҭанда дшыгәаҭеиуаз, азәы даақәлаҵәкьеит. Лара лҩызцәа рахь дааиасит. Баҭыр иахь дызнеиуамызт, избанзар аҧсуа кәашараҿ азҕаб аҷкәын дылзаагомызт, европатәи акәашараҿ ус ишык̆алоз еиҧш. Ихала дыкәломызт, знык дырзаагар, ицкәашоз дималкрын аха. Ҷьанари иареи ахьеидтәалаз даарзааигәахеит, рнаҩсан аҭыҧ ааныл кылеит.

– Шәҩыцьегь шәылахь еиқәышәҵазшәа шәымтәан, сшәыҳәоит! Зҕабцәак шәаарыҧхьа!

– Сара бара бсыцкәашап!

Баҭыр ииҳәаз акәын ларгьы илҭахыз, даныҩагыла лара дҩаҵк̆ьан дынишьҭалеит. Икәашоз инрылалан, иааивагьежьит. Аҧсуа кәашараз ушьапы уцымпраауазар, усгьы узыкәашомызт. Ирццакны игоз акәашара атакт излахьзози уҳәарын, утәаны уҧшуазар. Аҵыхәтәантәи аамҭаз ҳҿар ашәаҳәарақәа, уамак ирызк̆азамызт азы, бзиа ирбацәомызт, аха акәашарақәа дзырцоз даара аус руит. Аҧыхьа арҧыски ҧхәызбаки шеицыкәашалоз еиҧш акәымкәан, уажәы ирызпшуаз ирзычҳауамызт, зшьапы инанагоз еицыкәлон, рееиқәдыршәон, уи иазымхәыцзакәа, иаҳагьы иеинаалон. Аҧта рҩыцьегь даарыбжьаҧалан, иеырцаҵаны, игәышпы ргыла, Асҭанда лаҧхьа даақәгылт, ианаалоз ашьаҵа ишьамызт акәымзар, дшьаҵәхыртәрызшәа аҧшра аҭаны. Баҭыр дкара-ураха дык̆амзи, дахьырыҧсахыз игәы иаахәон, уи Аҧта иакәымзар. Иахьцалакгьы изҿыҵуамызт, иҩонык̆а шабылуазгьы.

– Џьанар, сара цәгьала сааԥсоуп, – итып аҽы данааи, ихы иҩыза инаиқәикит. – Сындәылԥуеит. Азәыр сыртаххозар, аԥла аԥаҟа стәоуп, – ҳәа нациԥеит, Астанда дышизцаауаз идыруан азы. – Маҷк сыла нцәынтааргьы цәгьа избом.

Иара индәылԥра Астанда илызгәамтакәа даанхозма, лыкәашашьа, лынаиааишьа еицамкыртә лыегәалтон, арахь лылаԥш ашә иазхан, дзызԥшыз даахынҳәуазар ҳәа. Иара дгьежьуамызт. Иламҳәазакәа зынзак дцарымызт, нас игәыцашәази? Џьанар иакәзар – дтынчза дтәан, иҩыза иҟамзаара ус иахәтазшәа. Ма дахьцоз иеиҳәазар, уи лара ллымҳа интишьырц? Лашьа иахь днаццакит.

– Батыр игәы бзиами?

– Усшәоуп. Адәны иԥсы ишьар итахыуп.

– Џьара дкаҳазаргьы уздыруам, тынч ушԥатәоу?

– Усцәкьа уицәшәартә дыҟам.

Илаҳаз дамыртынчызт, лҩызцәа дынрылагылазшәа ҟалцан, дындәылцит. Даеа џьоукгьы абарԥа игылан. Батыр, дырбазар ҳәа данрызцаа, дахьтәаз налдырбеит. Днаидгылан, аха дивамтәеит.

– Угәы бзиами?

– Ибазҳәада? Ус сааԥсеит.

– Аҩныҟа уоусышьтып?

– Ус бааныжьны сызцом.

– Џьанар дыҟами.

– Сцазом. Иахьа Аҟәа сыҟан, ГАИ сышәкәқәа ргеит, аеакит.

– Избан?

– Исхарагәышьоуп. Уаԥәы сцар иаазгоит, хьаас ибымкын.

– Уаԥәы сабшоуп, иубода?

– Уи схаштит… Аха сцароуп. Издыруа џьоукы, рҩнқәа снеины, схы иасырхәароуп.

– Уца нас аҩныҟа, уԥсы ушьап.

– Ара сԥсы сшьоит, нас уахь сеитахынҳәуеит.

Астанда лгәы еилаԥшуа днагьежьын, лашьа днаидтәалеит. Иара ҽитзомызт. Апта даалызцәырцын, кәашара дигеит. Урт еивагьежьуа рҩызцәа ишрылагылаз, амузыка ааҽаԥцәеит. Еидтәалакәаз ныхәаҽакәак ааимырдеит.

– Батыр бишьталаны бдәылԥма? – Апта иибоз игәы иалан.

– Уи игәы бзиам, адәны иԥсы ишьоит, – лара аҷкәын игәы дасыр лтахымызт, бла хаала днаиҽаԥшын, лҟазшьа ишылтахымыз ала еиликаар ҳәагьы даашәан, лашьа иахь лҷыналхеит.

– Батыри сареи аус ҳамоуп, – иҳәеит Џьанар иаҳәшьа данааидтәала. – Иара макьана иасымҳәазацт. Ҳцарахь иҳаԥхьоит.

– Иуҳәо закәи? – Астанда илаҳауаз лцәымгын.

– Сынтәа иагханы ааԥхьаракәа ҳзаарышьтит.

– Мыз дуззак убрахь шәыҟазаауама?

– Даеакала ҳашныҟәара бдыруама?

29

Аԥхынра тынчразшәа аԥшра аман. Еизарак џьара иҟалеит, гәынамзарак азәы ицәыригеит рҳәо уаҩы иаҳауамызт, згәы намзоз хацәакәак ана-ара иааидгылон, ма Борис Кьахьырипеи дареи еицәажәалон умҳәозар. Зегьы аԥхынра иаауаз аԥсшьацәа ирԥырхагамхарц рыеныркылаз џьушьарын. Леуанти, ахәыҷкәа иманы, алимонад зауад аҷы аус иуан. Аамта дук ицәызуазшәа игәы инатон, есымша шьыбжьонза абра дахьаауаз. Ус дуқәак рыԥгыларызшәа, арахь инткааны урт рыерылархәраз, абраҟатәи аусура иԥырхагазшәа, иҩныԥҟа тынчмызт. Иахьабалак ауаа рацәан, еилыхаран, цсыуа ускәак ҽыцны ицәырцуа иҟамызт, – игәы атып итагыломызт. Ахәыҷкәа аусура ртахзамызт,

ацәысра иаҳа иазҽлымҳан, ддырааԥсон. Арахь дшәон ааԥәақәа ирҭыганы иеиқәырԥоз абаҭлыкақәа рԥехақәа, машәырны акәзаргьы, ԥаѡык дахәыр ҳәа.

– Саб исеиҳәеит уаха аѡны шәнеирц, – аусура ашьҭахь ацаѡцәа анеилыԥуаз, дааидгылеит Инга.

– Исылеихи? – зегьы иахьырбоз зеиԥш зыӄазаарыла длыхәаԥшуан иара уи азгаб, егьырҭ цәажәарҭахәыс ишьҭырымхырц, аха урҭ реизыӄазаашьа зынза ирзыцәахуамызт.

– Уаха Вадики, Бениа Уасикеи, Леонид Чыгәбари дрыԥхьеит. Шәаргьы уа шәыӄазар иҭахыуп. Ҳнеидтәалақәап иҳәеит, ҳуска ҳанрылгақәа ашьҭахь иҳәеит.

– Снеиуеит.

Аускәа ирылгаз ҷьызшьаԥәкьоз маҷзамызт. Ҷьоукы иаартны иеицәажәон. Леуанти иеиликауаан аус дуқәа раԥхьа ишышьҭаз. Аиѡызараз апропаганда иҟарԥоз шәакь ԥынҵала иеидкылан, мышкы зны ахақәитра маҷк ауаа ирбар, иеидызҳәалоз ршахақәа ԥытәцәаны ицарын, доусы ишиҭахыз ихы мѡаԥигаларц. Уахьынза анаԥшра макьана ицәгьан. Амилаҭ еибарххара маҷк идырԥсыеызшәа ҟарцеит, имѡасыз ахҭысқәа цкьа еилдыргарц, ирылахәыз ауаа рхы-рԥыхәа бзианы еилыркаарц, раԥхьа ишьҭаз «аиѡызаратә» ускәа апсҭазаарахь ркылгара аамҭа анааилак, ирԥырхагахашаз ауаа рҽагылашьа формақәак ирызхәыцырц. Зегь раԥхьа урҭ рхы-ргәы иҭыхоз Апсны аекономикеи акультуреи рҽиараз ЦК КПСС Ақәцара ду рхы ишадырхәашаз акәын.

– Иаарласны Аҟәа ахәшәтәыртақәа руак аитарҽыцра иалагоит ҳәа аинформациа соуит, – Борис Кьахьырипа иҽы даннеи, итаз апсшьараз ишкол зыртәыз ахәычқәа рнапхгара анындәылҷ, уи Леуанти дааирзырѡит.

– Аекономика аҽиараз ацарақәа усгьы еснагь иаарышьҭуан, уи азы Ақәцара ду заҭахызи? – ихы игәахшәазшәа ахышә ҭбаа Леуанти дадгылан.

– Уи ауми иуҳәаша, – Борис иѡыза еиԥбы диқәшаҳатын. – Ауниверситет артбаара иаҿуп, аха иаадыртуа афакультетқәа апсуара излахәо збом.

– Аҭыпан акадрқәа азыӄарымцои, – Леуанти Борис ихеирҟьацәазар ҳәа дыԥшуан.

– Асҟатәи ацара зҳарцаша ауаа абаҳамоу, – Кьахьырипа иаҳауаз игәаԥхомызт. – Еиҳаразак агырқәа ирыханы излааргаша иашьҭоуп. Урҭ шьҭахьҟа ицаша маҷхоит. Ирԥшааит рхыԥхьазара излацырцаша аформа, иумбазои? Ацара рцарц ииаз ҳзырҽагылома? Усҟан шәнационалистцәоуп ҳәа иаҳзаақәгылоит.

– Уи ааникылашьас иамоузеи?

– Убри ауми иуҳәаша! Арҭ азхәыцны Ақәцара ҳазҭрыжьит, иумбазои? Ари ақәцара Шевардназе иауижьп ҳәа игәы итазаарын. Аха амч ҭәгәахарц, ажәлар агәра иаҳа иргарц, ЦК КПСС ахьзала ииаит. СССР аиҳабыра ҳарҽагылазшәа иҟалоит, иргәамԥхо ак уҳәар. Асовет ҳәынтқарра ҳаҕацәаны аус ҳартар рылшоит. Ҳахьҽарҳәаз шәымбазои?

«Абас ҳҽымтра рхы иархәаны, аус руеит ҳашьцәа еиҳабацәа рееибытаны», – игәы ишалаз, Леуанти дыѡдәылҷын, акоридор дыбжьаланы дааиуан. Урыстәылантә ииаз ахәычқәа ирымехакны иѡнан. Агәарԥ аҽы ампыл иасуан, ашта тыртәааны, ихәмаруан. Ашәшьырцаҽ арымз иқәтәаз аазаѡ-зҕабцәа ҳаԥкәынцәа рывагьежьуан, иарбанзаалак даеа хәыцыртак рымазамызшәа. Урҭгьы амилаҭ проблема шамаз рызцәырумгар, рхала иазхәыцртә, аамҭа рацәа аҭаххон, еиҳаразак ианеилыркаауаз аҭшәара ианыбжьашәалак акәын. Борис урҭгьы драцәажәалон, аха уажәык ихы итаз иеиҽикааз ипионертә лагер акәын. Уи акәын ишкол злаҭигашаз ак ааизҭоз. Апсуа школ азы уи иеиҽызкаашаз уаҳа дазкамшәацызт. Иаҭаххашаз шазымхоз ус иааиуан.

Уи аҿны апхын мшы излеиԥшмыз ҳәа агьыӄамызт. Даараза шоуран. Зыхьшәашәак дынҭаларц, аѡнынтә дшааиз даатымгылазакәа, азиас шыӄаз иҽынеихеит. Зны Бзыпта ѡажәеи хәба шыӄәса абганҵ зауад аус ахьауаз аҭып данавсуаз, ҷьоукы агаражи аиҳабыра зыѡназ ахыбреи рҽаԥхьа игылан. Ахыбражәқәа аилаҳара реазыркуан. Игылақәаз аниба, изҽыз ибарц ахара даатгылеит. Уамак мцыцкәан, асаба рышьҭаргыланы, машьынақәак аауан. Раԥхьа иааиз «Чаика» даатыцит Колбин Геннади Виктор-ипа. Еснагь еиԥш қьаадеизга жәпакы икын. Иааицтыцзи егьырҭ амашьынақәа иаартыппызи ихьзо-еиԥымзо иааикәшан, аҭып гәарҭарц рҽынархеит. Агаражи, аусурта тыпқәеи зтахкааз аиха-бетон

аанда ҳаракы инҭалеит. Ианааҭыц уи акәша-мыкәша гәарҭан, қьаадк аацәырырган, хсаалазу адгьыл иапланзу здыруадаз, акы ааибырҳәеит. Иаразнак доусы аазгаз рмашьынақәа инарҭалан, иқәцит, араҟа ууанза ирызцшыз ааныжьны. Урҭ ак гәарҭақәарц шрыдыз мѡашьо, инҭгыла-аатҭгыло, еилацәажәон.

– Цаара цхашьарам, – Леуанти урҭ даарзааигәахәеит, – сара абра сынхоит. Шәзусҭоу еилыскаар сҭахын.

– Аԥсны аиҳабыраҿ аус ааyеит, сара Михаил соуп.

– Цьара узбахьеит. Уашьа дуцын, Кьахьырипа иҿы шәнеит. Даеакала ухьз рҳәон. Баҭыр уиашьами?

– Аѡны Мамсыр ҳәа исышьҭан. Саныхәыҷыз… – ҳәа нацицеит игәамырԥхазакәа.

– Колбин иакәын абра иҟаз. Иҳахәарҭахаша акыр дашьҭоума?

– Ишԥаҳахәарҭам!.. – Мамсыр иааԥьеишьазшәа аԥшра ааихәеит. – Гагра иавганы идыргыло амѡа ҟазцаша ауаа абра индырхарц ргәы иҭоуп.

– Ара иабаѡнарцои?

– Авагонқәа ааргоит, абарак дыргылоит.

– Зқьы-ѡык ааргоит ҳәа саҳаит, усҟатәи ауаа рҭыԥ ара иабалухуеи? – Леуанти Мамсыр ииҳәоз иаҳарц иҭахын.

– Ара мацара индырхома, ицегь аҭыԥқәа ирышьҭами.

– Иаба?

– Уаѡы илаԥш уамак иахьыцамшәақәаша рԥшаауеит.

– Арҭ ҳахдырцәарц иақәкны ирымоуп, – Леуанти аԥсы аибакрахь диасуан.

– Иуҳәо закәи, уажә аҟара Аԥсны хшыѡзышьҭра анбарҭахьаз! ЦК КПСС амазаныҟәгаѡ Капитонов дааит, Бровиков ара дшыҟоу дыҟоуп, иаҳзааргеит апартиа Ақәцара. Ихаҳмырҟьацәар еигьзар? Маҷк аҿааанкылара аԥсаны избоит.

– Аекономика аганахь ала иееиу агьызбом, изҿу рхы иархәаны, рыжәлар ааргоит…

– Нас асҟатәи аус назыгзаша анапқәа ара иҳамазам, иҟауцои? – Мамсыр иацәажәоз иажәа аацитцәеит. – Аусурҭа зыртақәазгьы иаҳцәыцәгьоуп ҳәа иалцны ицоит.

– Акультура ганахь иҟаи?

– Ателехәаԥшразы амашьына Колбин иааигеит. Аҿеибытарақәа ирҿуп, ателехәаԥшра аус адыруеит. Ажурнал ҿыцқәа рҭытцра иалагоит. Амузеи ахыбра апроект иалацәажәоит. Гагра шәгазеҭ «Авангард» ишышәтахыз аитакрақәа азԥшуп. Имаҷума? Ауниверситет дырҭбаауеит. Аполитпросвет ахыбра ргылахоит. Амѡаду аргылара ишаҿу усгьы иубоит.

Леуанти уаҳа дызцәажәомызт, ацәҳарахь диасаанза, наҟ дидцыр иаҳа изеиҩын. Азиас шыҟаз дымцеит, игәалаҟазамызт. Акариеир итатәаз азыжь иаҳа иахьцаулаз дҭалеит, уаҟа акыр ихьшәашәан азы. Данааҭыц, ахықә дѡыхәнан, дынҿықәтәалеит, ахаҳә ссақәа акакала инҭаԥсо. Мамсыр иҳәацәкьан еиԥш, аеаанкылара маҷк иатахын, амала иара иззиҳәаз азакәмызт. Аиҳабыра ахьынзаҳхатгылаз азы раҳатыр аабарын, акәымзар ишатәаҳамбо гәарҭар, даеакала иҳазныҟәар рылшон, – абри акәын Мамыр игәы итаз. Асовет ҳәынтқарра закәытә қәымчраз иҟанацахьаз ахы анаацнахыз инаркны ауаа рхы-ргәы иҭымцәацызт, уи цсабарала иҟалозшәа иахәаԥшуан. Аха аеынкылара Леуанти изиҭахыз зынза даеа усын: ажәлар ирзеилымкаар ҟалон Ақәцара ииаз лаԥшхырпаган ҳәа иаацәыругар. Ауаа ус иазнеир, ухала узыкәгыломызт, ҿагылара узыкацомызт. Уара уҿагылара ажәлар шьаҭас иамазар акәын лцшәак анаиуаз, акәымзар угәхьаа зкуадаз. Аамта акыр аеаԥсаххьан, аԥыхьақәа реиԥш, жәларык ахьеилагылаз абԥьар рзыргәыдцомызт, убри ухы иаурхәар акәын. Умацара уанаакәха, ажәлар ураҩоушәа, амчра знапаҿы иҟаз узлагылаз уаарылырпаауан, унапы ҿаҳәаны. Ақәцара ззыркыз амилат рҿиара аасҭа, ақыртуа шовинизм иаҳа ишахәарҭаз ажәлар ирбар акәын, нас ажәлар ргәыхь ҿыцхон, ршьапыкәыргылара иаҳа имариахон.

Дѡагылан, иеаайлаҳәаны шьҭахьҟа ддәыкәлеит. Игәтахәыцракәа шиашаз даеазнык дазааирц, ѡнытцкала дцәажәон. Иахьцалак Шартава Резо изыруз ахьынзаиашаз издыруамызт. Азәазәала ас ирышьталар, рымч рыкәхашамызт, дара рееизыргарын,

ргәынамзарақәа хәыҷы-хәыҷы еидыркыларын, гәыԥ-гәыԥла инеидгыла-ааидгыло, рыжәпара духарын. Убри апроцесс акәын уажәы ицоз. Урҭ аҵыхәтәан еизара дук рзыӄаҵар, иашьцылон, рҿагылара цәгьахон. Ақыртуа еиҳабыра ирҭахын аԥсуа жәлар ақыртуа жәлар рҿадыргылар, рыжәлар акәԥарахь ирызкылгар, русқәа иаҳа имариахон, ҳахьымзар амуази. Еиҷгьзамзи афактқәа еизганы, зеиԥшла ақәҵара мѡаԥгалазар, иаҳҳәап, аизарақәа рҿы, ма аиҳабыра рԥыларае азҵаарақәа збахарц иқәыргылазар? Ма ансгьы арсгьы амѡақәа ақәԥарае илхтәызу?

Аѡны дахьааиз, ашәшьырҵае днатәан, иеааирдадеит. Маҷкгьы дамхаҵәеит. Ихәдеи илахьи аҧхзы ԥӄыш ныкәнатәеит. Уи зны илаирбан, иеааизәзәахт, итҿиуа илымтны иқәымларц. Ашьҭахь амѡаду шыӄаз дыѡкылсын, даазыкәшәаз машьынак дѡакәтәан, а-Барцыц иахь иҿынеихеит. Амашьына данлалбаа, ахәра ашьапаҿынза дѡаскьон, давагьежьны дѡеир акәын, аха ус уамакгьы бжьамызт. Аԥшәма исасцәа, ауадаҿ игылаз аишәа еиҵых илахаиртәарц, анапызәзәарахь даарыԥхьон еиԥш, аҵыхәтәан изааираны иӄаз игәашә даадгылеит. Уи, иѡызцәа днарылагыланы, иҿынеихеит. Аханы аҭып аанызкылаз аԥшәа инеиҿаԥшит зегьы. Рхәы нападыркын, ҵәыцакәакгьы аашьҭырхит.

Рхәы ахьынзыкәдыргылоз, нас ианылатәа амаҵура аилыхарамҭаз, Инга дыҵәрышкәаза дыѡнагьежьуа лан длыцхраауан. Ашьҭахь леиҵбацәа акәакьҭаҿ рымаҵ ахьынзалуазгьы, уаҳа лыбла ѡышьҭхны, ирҭаз рҿынтә зегь рацкыс илҭахыз ауаѡы дызихәаԥшуамызт. Иара ихаҭа иакәзар – лылаԥш дшашьҭазгьы, акыр итып дакуамызт, дахьааиз аѡнаҭа ижьозшәа цәаныррак дабылуан. Аха уи азҕаб лахь игәыблыра иаҳа аиааира агон. Аиҳаразак ииулак иичҳауаз дахьицаѡыз акәын, акласс дныѡныҵыр убри ихашҭрызшәа, ашкол агәарԥ днықәгылон, уаагьы уи агәҭынчымра шихьынҳалаз анибалак, амѡаду данын, уахьгьы ицрыҵуамызт. Уажәы, лаб иѡнаҭа дахьааизгьы, даунажьуамызт. Амала зызҳауаз, аԥҳәызбара мѡа шьҭызхуаз мап лцәикыртә мчы имазамызт, лара лымч иаҳа аеарҕәҕәон.

– Ҳусқәа ҳаарылгақәар, абас шәеидыскалақәап ҳәа сгәы итан, – аԥшәма иааирзрѡуан, – иахьа-уаҵәы шысҳәоз, иахьанза иааит.

– Абри аахыс уаѡы дуҭаахьахыу, – Чыгәбар Леонид Виктор дихлафуан, избанзар ари аѡнаҭаҿы мчыбжьык зны ачеиҵьыка ҵьоук анадтәаламыз ыӄазамызт.

– Уаргьы иуҳәазит аха, – ихаҿы ихаччон асасцәа зҭаз. – Ҳусқәа ҳампыҵаманшәалахарц, аамҭа ҳазбзиахарц, ҳ-Аԥсны аԥсуа ида аҳра даимууа ҳәа аҵәыцак ҳкып. Пицундатә уаханы уааит Давлеҭ Ԥлиа, еаанбзиала унеит! – зызбахә иҳәаз дшеиҵбазгьы, аԥшәма уи иахь ихы наирхеит.

– Аамҭа ҳазбзиахарц ҳәа аныҳәаҿа сара гәыкала искуеит, – Давлеҭ инаҵәы хәхәакәа рыла аҵәца икын, ашәҭ ԥшқа икызшәа. – Макьана аиааира ҳаманы ҳаауазшәа ҳгәы иабоит, аха ҳаԥхьаӄа ицегь аус дуқәа шьҭоуп. Дара рпланкәа заӄа идуу уаѡы издырзом, аха аинфомрациа иҳамоу ала, иаарласны еизарак мѡаԥыргарц ргәы итоуп. Нас рхы шымѡаԥыргаша ҳаздырзом, аԥшәмара ҳара иаҳтәын, иаҳтәуп, ус иагьаанхоит ҳәа иаакәгылар ҟалоит. Аха, аамҭа ҳазбзиахартә, ҳаргьы ақәԥашьа еакәҳаршәароуп. Аамҭа шәызбзиахааит зегьы! Леонид, ԥшзала иукит! – иааиз қәрала иреиҳабыз аныҳәаҿа наимидеит.

Аԥшәма иеиԥш ари ауаѡ занаатс имаз машьынанықәцаран. Иара иеиԥш иқәыԥш аамҭа аҵарацара шинамҭазгьы, ихы-игәы еилган. Дахьаазаз иқыҭа Калдахәара дазҿлымҳан. Иԥҳәыс дшаурысызгьы иара дызҿыз ларгьы имѡаԥылгон. Гагра аус иуан азы, иқәҿиауазшәа аниба, уаӄа уатахқәак игеит, аха иԥстазаара абжеиҳарак ахьымѡаԥысуаз ақытаҿ акәын. Аԥсуа ԥстазаара иаԥырхагаз шыӄаз, уи аҿагылара ҟамлакәа, ԥсахрак шзымааиуаз анеиликаауаз, қәрала дышәхьан. Иуаѡра дыштагылазгьы, гәабзиарыла дшыгәгәамзгьы, ақәԥацәа рылагылара аԥсаны иԥхьазон, избанзар илшоз мачзамызт, ихшыѡ иԥнаӄоз ҟәнишьарымызт, иихәыцуаз ажәала ацәыргара далаӄан. Аамҭа дакәныҳәартә ажәа шиҿаз идыруазшәа акәын аԥшәма уи дызиԥхьаз. Зышәага ҳаракымыз ахаҵа дзыцәшәозгьы иман, иѡызцәа реиԥш.

– Сара сгәы иаанагазом ҳусқәа ргьырак нагзоуп ҳәа. Алагамҭоуп иҳамоу. Ҳеырхианы ҳтәазароуп, гха ҟаҳцартә азин ҳамазам. Аамҭа шәаланыҳәазааит, гәыпҵәара Анцәа ишәимҭартә! Леуанти, цшзала еимаадааит!

– Имҩоапгоу аусқәа макьана иҳакәманшәалахоит, ус ауп ишаабо, – иҳәеит Леуанти, а-Чыгәбар иатҵәца ҭарцәны данылатәа, – избанзар апыхьазакәа реипш азә ашьра иқәрымцеит, дҭарымкит, лахь зырҭазгьы иашамкәа ирызныҟәеит рҳәартә еипш, ҳакәпара неит. Сара сахьхәыцуа – ари закәытә гызмалроузеи иҳацаргалахуа ҳәа ауп. Убасҟатәи ақырҭуа еиҳабыра рыгәра згазом, ҳҿы итыхны макьана иаххәартә ҳаҟам, аха москваагьы урҭ излареипшым агьсыздырцәом. Амала даргьы ирбоит аамҭа аешапсахыз, апсуаа, дара ианрааз еилырцҟьаазаргьы, ҿыц цара-дыррала ишызҳаз, рыхшыҩ унавамгылар хаха ушзаҿамгылоз. Ирбоит аиҳабыра рымчрала ишҳакәымхо. Сгәаныла, ари ас ишыҟалоз даргьы иазымхәыцкәа, усҟан планкәак шьҭырымхкәа изыҟамлеит. Убри азакәын ианраамҭаз ақыртқәа, агыркәа, ашәанцәа хырцәаны иааганы изҳаландырхаз, иахьагьы уи апроцесс ицегь идырццакырц изаҿу. Урҭкәа зегьы ҳара ишеилаҳкааруа, ҳшаҿагыло рбоит. Аиҳабыра рымала рымч ҳакәхазом азыҳәан, рыжәлар ҳҿадыргылар рҭахыуп. Макьана ҳаргәаара иацәшәоу, иара ус иҳацәшәоу сыздыруам, аха ара инхо ақыртқәа ргәынамзара аартны ирызцәырымгацт. Убри аныҟалалак, Москвантә иаҳзаарышьҭыз Ақәцара иамҩақәцашьахаша хазхоит. Ргәы иҭоу апыргара ҳакәшәартә, ҳазынтәык аамҭа ҳаланыҳәазааит! Аамҭа шәызбзиахааит!

Жәларык бзиа ирбон ачеицьыка адтәалара. Акрыфара-акрыжәра еиҿыркаауан, ирцасхәын, рқьабз иахәҭа ғәгәан. Ачеицьыка змаз еснагь дҭышәынтәалан, избанзар ипстазаара усуран, итаацәеи исасцәеи злеибашаз ианаамҭаз иааирыхуан. Амш абзиареи ацәгьареи иерымареитәуан, убасҟатәи апышәа иман. Шықәсык еаҩорала дааихәлахаргьы, уажәрааназа итеигалахьаз изхиан. Аамҭак ианымаалази ианаалази хеибартәааруан. Ирахә-ишәахә, ипсаатә иаазон. Шамахамзар анхаҩы дбеиахазомызт, аха иџьабаала иааирыхыз далачон, азә дитааргьы, имаз деигзомызт. Ақалақь уатахқәа рҿы иаазаз ауаҩы ақытауаҩ инхашәа-чашәа иадибалаз аџьабаа изеилкааруамызт, избанзар дахьихәапшуаз уи апхзы илихцәон, амш анбзиаз иҟаицоз аус амш аныцәгьазьы даакәымцзакәа инаигзалар акәын, аҳәынтәа ицратата, еимаажәқәак ишьаҵаны. Аха ақалақьуаҩ даеакгьы изеилкааруамызт: анхаҩы дзырбеиоз апара рацәа акәмызт, уи иџьабаа бзабааны иахьипылоз акәын.

Леуанти дашьцылазамызт ачеицьыка амцхә адтәалара. Аҩыжәрагьы уамак бзиа ибазомызт. Еснагь аамҭа имазамызт. Ашкол данҭаз акомҿар ускәа дырхашәаломызт. Нас арратә маҷзура. Ацара. Ҿыц азеипш ускәа. Нас аусура ашкол аҿы, аҩны. Сасцәакәак изааир, зегь реипш ҳатыр рыкәимцар дабацоз, аха цьара днеины рацәак ижәзомызт, ибла хаҵгала уаҩы димбацызт. Уажәы дрыдәтәалан иҩызцәа, абжьааԥны иреиҳәацыз ныҳәаҿала иҳәарц. Ари аазага усын. Иагьа ус иҟазаргьы, зегь раԥхьа дгылан, адиван дыкәтәаны, ателербага дахәуаԥшуан, уажәи-уажәи индәылҷуаз-иааҩналоз азҵаб цәрышкәа мазала дналышьклаԥшуан. Иаргамахар ҳәа дшәон урҭ рымаза, еиҳаразак ицәымҵын ус аизыҟазаашьа ацаҩи арцаҩи иахьрыбжьалаз.

Аҩныҷка ашоура анизымчҳа, адәахьы дыҩдәылҷит. Виктор игәарԥ ускатәи итбаамызт, ажь зқәыз амчындыр иамеханакуан. Ижәыланы иаауаз аҿыцынхацәа ртып рԥшаар акәын, ашьагәытқәа ирышьтадаз. Аха ҿырымҭырц урҭгьы ндмырхар иабацоз. Агәарԥ шынеибакәыз абарца иаркыз алашара ыкәыччон. Даадәылҷыр Инга дналацәажәар цәгьа ибомызт, лаб иҩнатаҿы маҷк иахьааидгылаз азы зылаԥш ицазыршәодаз. Лара дкылпшны иара дахьыҟаз лԥшаазаргьы здыруадаз, аха дцәырҷуамызт, ус ахьыҟалҷаз иаҳа иеиҧзаргьы ҟаларын. Инга ишлаҳауаз, азҵаб дизырхәарц дшылзыркуаз а-Чыгәбар ара ицәыригар ҳәа дшәон иара.

Ацыхәтәан иҩдәылибагақәеит саси ԥшәымеи. Агәашә иадгылаз амашьынақәа рахь инеит. А-Барцыц усгьы ибжьы мырдукәа дцәажәазомызт, зегьы апсшәақәа раҳәаны амҩа иқәицеит. Леонид Чыгәбар Леуанти иҩнынза днеигон. Амашьына данлалбаа, икаччоз Амза ргәарпи рҩони арлашон, ацәылашара иаҿызшәа. Агәарԥ дыкәгыланы икыдыҧгаа аецәа зкыдыз ажәҩан дацаԥшуан. Аҭынчра еилазгоз уахылагьы згәы тынчмыз амҩаду акәын, –

амашьынақәа риаҟьабжь еиқәтәомызт. Иааигәаз аихамҩа акәзар – арельс реиҽаԥшь рацәа адәыԥба гьежьқәа ахьырҽасуаз нцәара рыцәзамызт. Амҩақәа рыгәҭа ибжьагылан цуҭак анхарҭақәа ирыцәгылаз аҩнқәа. Иаб уажәгьы ателербага дадтәалан.

– Уажәрааныа унзырхеи?

– Сасра сыҟан.

– Аамҭа зеԥшроу умбазои, амҩа ааузыркыр?

– Машьынала сааргеит, узыцәшәазеи?

– Ихашәмырҟьацәар иаҳа иеиԥьын. Аиҳабырақәа цо-иаауа зныкыр Аԥсны иазхьаԥшхьазма. Раҳаҭыр умбар руама. Зны аҭакрақәа ирылагааныа, аус дырцәгьар шрылшо шәзеилкаазом.

– Нас ҳҽи-ҳнапи еиқәца ҳтәазаауама, ҳшыцадырбго ҳабла иабонаҵы?

– Ҳшәыцхраауеит рымҳәеи, ишәмаҳазои?

– Цхыраара ҳарҭошәа ҟарцоит ауп.

– Ақыртқәа Аԥсны иацрыззаарц ргәы иҭоуп ҳәа уарҳәама? Ари заҟаҩы ақәызхьоу удыруама? Иалдыршеи, аус еицәарымтәызар?

– Урҭ раамҭеи ҳара ҳаамҭеи узеидкылом.

– Уҭаркыр иубап, иузеидымкылозар, уҩызцәа зегьы еиԥхьытта ианцалак…

– Сара иаҳа сҭаркуеит ҳәа угәы изаанагои?

– Аангылашьеи хьаҵшьеи уздырзом азоуп.

– Ҳҭаркыртә азәгьы ҳҿыҟаҳцом, умшәан, – Леуанти дындәылцын, ара ацаҟа арымз шыҟаз днеит.

Уа дтәан, иаб ииарҭахь дхынҳәааныа. Нас днықәиеит изганк ала, инапсыргәыца хчыс иныҟаҵаны. Шоуран азы адәны узыцәомызт, аҩныԥҟа акәмызт. Аҵх агәы инахысуан маҷк ианаахьшәашәарахоз. Арымз пан, машәыршәа днаҵасыр, дкаҳауан азы, иҿыртынчны дыкәиан. Ашьыжьза дыцәеит. Ашамҭаз амаҵурҭа днықоналан, адиван дахьныкәиаз, даҿа цытрак дамхацәеит. Дангылоз, иаб, ажәқәа ҭцаны, усура дцахьан. Изхара иԥсы ахьизымшьаз, ихы ҭууа дшыҟаз, зыхьк наиҿеитәан, маҷк иҿааирхьшәашәеит. Амҩахь машьынак абжьы ган, аныҟәцаҩ днаиԥылеит. Уи Лиуфа Ԥсардиа иакәын.

– Иуҳарбаз дугәампхазт, аха сара даҿазә дузыспшааит, – иҳәеит иара, еснагь иҿыцакыз исигарет иацригоз алҩа иҿы иҭарбыбуа.

– Усцәкьа, амарԥьа! Азәгьы дыстахым, – Леуанти игәалшәон иахантәарак уи азбахә Леонид ицәыригар ҳәа дышшәоз.

– Азәыр думазар?

– Азәгьы дсымам, – Леуанти уи лызбахә, ашкол далгааныа, ԥьара иҿыциршәар иҭахзамызт, зынза ирмазангьы нкылашьа шимамыз шеиликаауазгьы.

– Леонид иҳәан еиԥш, ухацазам ҳәа сыҟацәкьоуп.

– Уара шәцо-шәааua убри сыгра шәзалацәажәои? – дыччон иара. – Уаҳа цәажәатә шәымазамеи.

– Уамашәа иубаша, иагьуцәахзом, – аҵәы илеиҵон Лиуфа.

– Уаҳа жәабжь ҿыц ыҟоума?

– Закан Агырба абыржәы, быргцәақәак иманы, цыхьа аеырҩырҭа ахьҳамаз дцеит. Излеиҳәаз ала, актәи амазаныҟәгаҩ Гәарамиа убра днеиуеит. Аҿырҩырҭа ҳгәыгракәа шадҳәалаз еиликаарц иҭахыуп.

– Ҳцап!

Лиуфа амашьына дынҭалеит. Амҩан ибла ихгылан аҿырҩырҭа аадыртырц закәытә қәпараз зны имҩаԥыргоз. Изылшоз аҿқәа азыҟарцаларц иазыркит, Гәдоуҭа араион ақытақәа рахь ирцҳаит рхы аладырхәырц. Арԥарцәа рееизырган, адәы дрыцкьеит, ашколҷкәынцәа ааргеит, агәам-сам ықәыргарц. Зегьы хиан. Амшын агәы уныхԥшылозшәа, ашьха ашьапаҿынза адәы иашартан. Шамахамзар ҳәынцәы ҟалазомызт. Ауха илеиз ақәа ашьыжьынза иалабон. Аҿырҩора еиҿызкааuaз ақытауаа ракәын, азбаҩоцәагьы дара ракәын. Аҳәатәеиқәымшәарақәа аныҟала, иагьеисит ашықәсан. Аха даҿазны иеиҿыркааuaз,

аеышьҭыбжь ада уҟьан-чаҟьанк заҟа иҟарымҵарыз. Ишнеиуаз ареспубликатә еицлабрақәа ара ицәырҵит.

Даеа ҷьоукы рыбла ашьа хыцәҵәалон Гагра араион, усҟан иқалақьны иҟарҵахьаз, аҧсуаа еидызцылоз аеырҩырҭа бзиа ахьцәырҵыз, аеҟазацәа ахьрызҳауаз, аеыҩқәа разыҟаҵарҭа ахьычаҧахоз. Ус акәымкәан, Аҧсны зегьы еиднаклыртә ауаа еизон, аеыҩқәеи аеыҩчкәынцәеи ирыхьҧшны иаауан. Ари аҧыргара аҭахымзи, иаҳа ҷакыла иҩәгәаз уск шьаҭас инаҵаҵаны. Амшцәгьақәа раан адә азы шықәымлоз анырба, зны иҟәараз адгьыл абҕанҷ шаҵаз еилыркаан, ақыҭа аиҳабыраҿ еивҵаларақәак шыҟаз гәарҭан, иаҳагьы иларывҵалан, иақәыршаҳаҭны атехника лықәдыргылан, абҕанҷ аҭгара реазыркит. Иззымҵааз ажәлар уи анырбоз атехника ҭадыргылахьан, ахы ыҵымҳәҳәо, уи иацрыҵуаз алҩа заҵәык акәын ирбарҭаз. Ацҭәы ҟазцақәаз аргыларатә гәам-самла ирҭәны, хыхь анышә ыкәыпсаны, адәы дыриашарызшәа, иааржьақәан, ус аамҭа абрааназа иааит. Ари усгьы аҿыц уаа азкашәеит уажәы.

Зны идәыз ишынеибакәыз иҭыжжааны ишьҭан. Уа иҭагылан Агырба Закани, абыргцәеи, актәи амазаныкәгаҩ Гәарамиеи, уи ицыз даеа ҷьоуки. Урҭ злацәажәоз аҵыхәтәахьы инеиуан, реиқәшаҳатрақәагьы ыҟан угәахәыртә, еихәлаччо игылан. Гәарамиа ирзеиҵеиҳәон ҿыц аеырҩырҭа аҧшра аиуртә ҟаҵашьас иамаз. Аргыларақәа рацәан ақалақь аҿы. Урҭ ирыкәыргоз аҧехақәа маҷзамызт, иахьыргозгьы рымацәамызт. Абар аизгарҭа. Уи аидеиа иахьа акәзамызт ианцәырцыз. Леуанти дахьызырҩуаз иаҳауаз агәра игазомызт, алаҿимҵзаргьы. Ақыҭан акариер ҭыпқәа рацәан, гектарла иуҧхьазарын. Азмыжьқәа рҭан, абасҡатәи урҭ ҭбаа-ҭыцәын, иҵаулан. Усҟан жрак иналагацаҧхьаза, гәам-самла ишдырҭәышаз ҳәа, ауаа ржьон. Асҡатәи гәам-сам аргыларақәа иабарыцрытцрыз. Ақыҭа Колхьида иамариашаны зны амшын иҭыргоз аҧслымз авагонқәа ирыкәпсаны иқәыргон ешелонла. Аихамҩа аҧслымз аҭыгарҭанза инаган ирыман. Гагра араион амилициа аҟәша ахыбра азааигәара, аеқәа ахьдырыҩшаз адәы еицҳәа шьҭан. Убри шынеибакәыз, Ольденбургски зышьаҭа икыз апарк ахәҭа бзианы амшын иқәнаган, Колхьида аҧслымз ахьыцырхуаз цытрак ҭнарҭәааит. Уаагьы агәам-сам ҭарыжьырц иазҧшызма? Убас аҕ леирҭак абраагьы иҟалар ҳәа имшәазакәа, иааҟәымҵзакәа бҕанҷ тыгаран изҿзаз. Амала ара дгьыл иашарҭан, изҿыз аҕ ланагарымызт, аха ауаа рылаҵарҭақәа дырҭшәон, абна ыкәыршьаауан, нхарҭа ҭыпк узалымхуа, адгьыл иазгәакьаз ргәқәа цыршәаауан.

30

Шьына и-«Жигули» аены Аҟәаҟа амҩа ианыхын. Аҧсҡы зкыз амашьына иапшәмаз иакәын. Уа иҭатәаз Баҭыр ихала заҟа дымцарыз шьҭа. Аныҟәцараз иақәыршаҳатга имырххьан, арахь амашьына аномерқәа амырххьан, аусураҿынтә Шьына ишәҟәқәа зларзааигашаз ҳәа ГАИ аусзуҩцәа ақәиргәыгхьан. Амала ашәахьанза дызпшзомызт, иҩызеи иареи рцарахь ицарц иҟан, уи аус иаҳагьы ирццакны аҳтны-қалақь шыҟаз амҩа дыкәнаҵеит. Уа, ашьҭахьтәи атәарҭаҿ, иватәаз Ҷьанаргьы дрыцын, излеиҳәаз ала, ареспубликатә хәшәтәырҭаҿ днеины, ихәшәтәҩы дибар иҭахын. Уи иҩыза Баҭыр ажәа ииҭахьан, ишаахынҳәлак рашәара дышицхрааузаз, иалгаанзагьы амхы ишҭымҵуаз. Акәымзар, дара рцарахьынтә мызкы изыхынҳәуамызт, уааназа аҳаскьын зҳарын, аҧьқәреии иареи еиҟараны.

Ҷьанар ахәшәтәырҭаҿ длалбааит, иҩызцәа, русқәа ианаарылгалак, араҟа изааирц ааибырҳәан. Иара агәашә дынҭалан, дышиашаз Шьасиа лан дахьышьҭаз ахь узланеиуаз ашә днадгылеит. Еснагь еиҧш ауаа маҷзамызт, чмазаҩбара иааиуази амедеҳәшьеи еицәажәон. Иара даатгылеит, урҭ ааилыцқәар ҳәа, макьанагьы шьыжьын, дзырццакуаз ҳәа агьимамызт. Дыҧшын. Арахь уа иеилагылаз, азә дцар, даеазә даауан, рхыҧхьазара иацзаазомызт. Днарылсны амедеҳәшьа Шьасиа длыпхьарц длыҳәарц игәы иаатеикхьан еиҧш, збжьы идыруаз агыруа зҕаб дааидгылеит.

– Аа, Џьанар! – иара даакәҵәизар – гха имыхьит, хыхь ааигәа дахьышьҭаз аус зуаз амедеҳәшьа лакәын. – Убара сеигәырҕьеит. Амала, ҳара ҳаугәаламшәазакәа, арахь уааины узгылеи? Аиҳаразак сара сышҵаухашҭуаз!

– Араантәи уахь сбызнеип ҳәа сгәы иҭан, – лыхәмаршьа дацхәмаруан иаргьы.

– Узхааз уусҟәа еилкааахаанза, угәабзиара шыҟоу саҳәеи!

– Аҿага скыуп аҕьараҳәа.

– Аа, уи сумырбан! Аҿага бзиа избазом, акәымзар иахьаҵәкьа уахь суцны сымцози. Нас ҿагкра иуццаша дубарц уаама? Уажәыҵәкьа слыҧхьап, – уи дгызмалха дшыхәмаруаз, лхаҷы шыччоз мацара, иара ибла ҭраа дзызпшыз ашә дныѡнаҧкеит, уа илагылаз днарылҵәраан. Хара имгакәа даагьежьит, аҧыхьа еиҧш дихәлаччон, аха маҷк лара лакәзамшәа дшыҟаз ицәаѡоан. – Араантәы уи лан дыргахьеит.

– Иаба? – иаҳауаз ааицәымҕахеит, избанзар Шьасиа, лцәажәашьақәа злаҟаз ала, лан ааигәа дырзыхәшәтәуа дыҟамызт. – Лҧсы ҭоу? – дҵааит иара, ирласны аҭак анимаҳа.

– Лҧсы шпаҭам! – дааиҭаҧеит агыруа зҕаб. – Анкологиа адиспансер ахь дыргеит ҳәа саҳаит.

– Ус акыр лымазма?

– Дгәарҭарц ауми дзырга. Умшәан! Уа уцар – иуарҳәоит лгәабзиара шыҟоу. Ларгьы думбои, – лҿаалыргызмалхын, дихәлаччо наҟ дныѡналеит.

Уи лгәалаҟазаара бзиа иаргьы даарԥхан, даахынҳәит, иѡызцәа дрызпшрызу адиспансер ахь дцарызу изымдыруа. Амѡаду ахь дкылсаанза, атроллеибус дҭаларц збаны, иҷынеихеит, иаразнак ус мызбакәа дахьылакѡакыз ихы гәыбҕан аҭо. Атроллеибус ҭбаа-ҭыцә аѡонытҵ҆ка усгьы шьапыргыларҭа умоуа еснагь итәын. Ишьаппынцақәа дрықәгыланы, изнапык ала иҿыкнаҳаны, итәаз днарыхьҳәазо, даргьы шыгәрымуаз, игылазгьы днарывцс-аарывцсуа, цәгьала ақалақь агәҭаҷы даннеи, длалбааит. Адиспансер ахьыҟаз харазамызт, знык шьапыла амѡа данангыла, иаразнак аквартлқәа ааиѡоитцәан, ахыбра днадгылеит. Уахь днарышьтуазма, ашә аҷы иааипылаз ахалаҭ шкәакәа зшәыз днахынҳәын, ачымазацәа зныз рыхьзынца аагәалҭан, арахь лҿаалхеит.

– Дҭыргеит ѡы-мшҟа раԥхьа.

– Дзеиҧшроуи зырҳәаз?

– Арегистрациа шәкәы усҟатәи еиԥкаа аҳәазом.

– Сзызцааша азәыр дызбозар?

– Иахьа ԥсшьара мшуп, иубода. Уаа ашәахьа! – наиабжьалгеит.

Иаргьы дмеида-гәеидаха днахынҳәит. Днаскьацыԥхьаза ишьаҷа ҕәгәа иргылон. Дышиашаз Шьасиа лқытахь дцарц иаақәикхьан. Автобусқәеи атроллеибусқәеи раатгыларҭах днеит. Ақалақь аѡонытҵ҆ка ибжьаз ракәын иаанҷасуаз. Абжьыуаҟа ицоз еитцақь итәын, анықәцаѡ изымдыруаз азә дибеит ҳәа даанҷасуазма. Автостанциахь деихар иаҳа иеиҕьын. Амѡақәа ааиѡоитцәцәан, Амрагылара ицоз автобус дынҭалеит. Иҳәазоз атоллеибус аасҭа, уи иаҳа имццакуази. Аѡонытҵ҆ка узҭамгыло ишоуран, инҭалоз афѡы ҷыда ааиҷасуан, цытрак данҭахалак дшашьцылозгьы. Авокзал аҷаԥхьа длалбаапан, уи ахыбра иаҷакыз автостанциахь иҷынеихон еиҧш, машьына хәыҷык аатгылан, ашә анаат, Баҭыр ихы аатирҳәҳәеит.

– Џьанар, ууаи!

Ацәа даалцызшәа, Џьанар даатрысын, Шьына имашьынахь иҷынеихеит. Уи данынҭала, уа ирыцтатәаз Мамсыр аҧсшәа наиеиҳәеит. Баҭыр иусҟәа рзы иашьа еиҳабы џьара дшигоз ѡашьомызт. Итцаауа изиҭахызи, дахьрыцыз русҟәа зеиҧшраз усгьы еилкаахон. Иара дзышьҭаз аҳақьым дибазар еилыркаарц аныртахха, уаѡы диқәымшәазшәа нареиҳәеит. Дара иахьыртахыз аҭып ахь инеиааанза, уамашәа ибарымызт аҧсшьарамш аҿены, усҳәарҭак иашьҭамлакәа, ѡнык ахьырҧшаауаз, иара ихы иааҭашәаз Шьасиа лқытахь ацара дахьаҟәыцыз акәын. Азиас анхытлак уалашәар ацәқәырпа урыма ишцарыз еиҧш, лара дахьынхоз дназарц амѡа данын, раԥхьа даазымехазкыз агәаҳәара даашьтнапаан. Баҭыр уи амѡоан аниқәҷеиҭуаз, азыблара ишьтнапааз ицхрааразаҧсеиқәырхага изхырцазшәа, нас уи

иацраҳәаз ашахала далыргазшәа аԥшра иман. Ууанза иеимоциақәа дрымехак дрыманы, ашьҭахь ахәыцрахь ихы ирхазшәа игәы иабон. Иара игәҭаккәа дахьынзарылаз, Баҭыри Мамсыри амашьына ааныркылан, илалбаанза аиашьа еиԥбы ус иҳәеит:

– Абаа, аԥарахь амҩа ҳақәларц ҳгәы иҵоуп, арахь ҳгәы ҳеанзамкәа ари аус ҳалашәеит, уажәыцәкьа ирыстә капеи кылҵәак сымам, хәыда-ԥсада ҳаиқәдырхароуп.

– Иҟалеи иара, ухгьы ҭацәны, уԥьыбагьы ҭацәны!!! – дгәамҵхамҵуа Мамсыр длалбаан, Баҭыр даашьҭхны, ҩнеихагылак днықоналеит.

Ҽызымҭзоз Шьынеи иареи анааизынха, Џьанар хәыҷы-хәыҷла ихәыцырҭахь днахынҳәыхт. Зны игәы иалан иҩыза дизызырҩоны дахьаангылаз, – Шьасиа лан дзықәшәаз еилымкаазакәа, дабанзыҟазаауаз. Уи деимкәа дыҟазар – зегь раԥхьа згәалаҟазаара баапсыз лыхшара ракәымзи, еиҳаразак Шьасиа, лара деиҳабын, леиҵбацәа раастә еилылымкааузи. Дибар лгәы маҷк иааирҭынчыр – акыр иапсамзи. Зных даҽакала дхәыцуан иара, – дахьзымцаз иаҳа ииашан. Длызҩоеиргьы дабалыцхраауаз? Лан лҭагылазаашьа ахьынзыҟаз усгьы илдыруан, атәым уаа рҽаԥхьа далацәажәомызт умҳәозар. Нас иаргьы дтәымуаҩызма? Уик зынзак ицәымгахеит. Аха дахьынзалзааигәази дахьынзалцәыхарази лхаҭа илзымдыруазар усҟан? Иагьа умҳәан, аԥыхәтәантәи амш азакәын дышлызгәаҟуаз анлеиҳәаз. Уааныа, гәынхәцыстәала илдыруазаргьы, иаартны илҳәозма, азҕаб илцәахуан акымзар. Акраамҭа иҟамыз аешьцәа лалбаанза, иара ихы-ихшыҩ дызҭатәаз амашьынаҿ иҟазамызт, инахараз қытак иалагьежьуан.

– Нас ииҳәаз уаҳаит, – Мамсыр, иҩныҟа дахьынзаргоз, иашьа ихы наиқәеикит.

– Исаҳаит, – иҳәеит Баҭыр.

– Угәы ртынчны уԥарахь уца, егьи амчыбжь анцәамҭахь шәмашьына аномерҟәагьы шәышәкәҟәагьы сара илазгоит. Амала Важьа ишәкәы ааушьҭроуп. Абзиараз! – Мамсыр длалбаан, аҩнеихагыла днықоналеит.

– Иҟашәцеи? – амашьына цытрак иласкьахьан уи ашьҭахь, Џьанар, ихәыцрақәа даарылҵны дымцаар ԥхашьараны, иҩыза ишҟа данаахьаҳәуаз.

– Мамсыр даазымгар, сышәкәҟәагьы Шьына иномергьы сызҭодаз, – иџьеишьашаз аҿаԥшылара Баҭыр иман. – Излазбаз ала, мызкәак ҳҩыџьегь ҳдырххалон, нас, ҳгәы аныԥҵәалак, ҳџьыбақәа аатәарцәны, ҳаиқәдыршәон шәкәыла-быгьшәыла. Зҿы ҳneиз ателефон азәы дизасын, цытрак диацәажәон. Цәгьала иаҳҭахыз дазааигеит. Уажәы ҳказшьарбагақәа Важьа имсхроуп ашәахьа ашьыжь. Уи ҟасцааныа џьаргьы ҳазцом уареи сареи. Аҟазшьарбагақәа рхианы Шьына истәар – иааигап. Еицәасшьо аус сақәшәеит, умбои. Важьа схазы сиҳәар стахзам, умбои.

– Ухазы шԥыкәу, аԥсшьарҭа ус ауми узҿыз.

– Зегьакоуп, Џьанар, Важьа Важьа иоуп. Ак узыҟаиҵоит, аҟара уҿихырц.

Ашьҭахь Баҭыр даҽакы далацәажәон, Шьынагьы ажәақәак ныбьжьаиргылон. Амала Џьанар урҭкәа шиаҳауазгьы, дырзызырҩзомызт, ихәыцрақәа Шьасиа лқытахь ицахьан. Зны ихы гәыбган аитахуан, уахь дымцакәа дахьаангылаз азы, зных дахьаатгылаз иаҳа иеиҕьеишьахуан. Ирлас-ырласны шьасираа рынхарҭа азааигәара дахьырбозгьы итахымызт, уҳәас-сҳәанқәа дырцәихьчар еиҕьын. Абарҭқәа дшеимаркуаз мацара, амашьына ақыҭа иҩалалеит.

– Сеааитакны сҩеиуеит, – амашьына длалбааит иара, рашәара дышнеиуаз азы Баҭыр адырра наиҭаны.

Аҽеитакра закәыхзи, дицны дцар, ишьапы аахтны, иеиқәа цыркәакәа, амхы дналагыларын, иара дзышьҭаз аҽакзан умҳәозар. Аҩны данааих, иҽааитеикцәкьеит, гәыҩбарак азәы игәыцамшәарцаз. Амҩа данылан, иҩыза иахь дышиашаз ихы мырхакәа, аԥтараа рахь иҿынеихеит. Рымхы даннавала нахыс, рутра дыхԥшны, агәарԥ азә дыкәибаауазар ҳәа, ибла ирцаруан. Аԥта иан дибар – леилаҳәашьала имдыруази лаҳәшьа, Шьасиа лан, лпсы ҭазу, Анцәа илҟәиблаарын, ма итамзу. Иара дмыццакзакәан ргәарԥ дазааигәахон, ирашәаз рымхы уаҩ дтибаауамызт, рутра ҭацәын, ма агәарԥ аҿы шьыбжьон ашоураха ашәшьырца уаҩ дыцатәазар игәахәуан, уаагьы итацәын. Уаҩ дыкамкәан, рызынтәык аҩада ицазар? Арыцхара иакәшәатәкьазар?! Ихәажьы қақаза еилагылама иҳәо,

деилыбзаауан. Ак лыхьзар, Анцәа иумҳәан, аха, ан латқысгьы лыпҳа еиҳабы лакәын ирыцҳаишьоз. Дигәытцблаауа дигәытцан. Рҭаара зцигарызи, Шьасиа лан лпсы ҭазар еиликаарц шиҭахыз ала дразцааузама? Рынхарҭа егьи аган ала днахыкәшарц иҿанынеиха, «аак» зыргаз ала агәашә иаадххылт, ацкәа рымацара уцәа уҭадырзызрын, ишынеибакәыз агыгшәыг ԥшра акәмызт. Аѡны даадәылкьеит Апҭа.

– Акыр уҭахызма, Џьанар? – Асҭанда лцәа зхикаауаз лашьа еиҳабы даниба, арԥыс дшыѡуаз диԥымлеи.

– Зегьы аѡны шәыкоума? – ааиҿыцкьеит згәы зеанцәамыз Џьанар.

– Ҳакамкәа ҳабацоз?! – иааԥьеишьеит Апҭа. – Акыр уҭахызма?

– Ухы уакәиҭзар, уҳацхраар сҭахын, – изцигашаз иԥшааит Џьанар, ус иааимпытцашәоз аҭәыц еиԥш, аҳәоу иаламцазакәа, ицәагарызеишь ҳәа.

– Схы сакәитуп, – иагьа деилахазаргьы, иагьа иус хьанҭазаргьы, Асҭанда лашьа маф шԥеицәикуаз, урҭ рааигәара цхыраара днеир иаҳагьы иеиҭьаимшьози.

– Ашәахьа аԥышәарақәа рыҭираз ҳцоит, асеместр аҳаркуеит. Арахь Батыр имхы рашәамкәа инхеит. Иахьа иулымшозар, уаҵәы уҳацхраа!

– Иахьагьы уаҵәгьы сшәыцымхраауеи, – дақәшаҳатын Апҭа, Батыр ицхыраара абеиҭахыз, аха иҳәаз Џьанар иакәымзи.

Апҭа днахынҳәын, иеага има данааи, рѡыцьегь рҿынархеит, Батыр инхарҭа рхы акәкны. Џьанар акыр игәы ирҭынчхьан, Апҭа иан лаҳәшьа лпсы штаз еилкаан. Аха изызнеиуаз амхы инадгылаанза, ҿыц игәы бжьажьон. Арыцҳара иақәшәахьазар, ѡы-мшы, хы-мшы раахыс аѡны иҟазар ҟамлози. Амала усҟан, игәы ааиҭаԥахуан, Апҭа, «ҳакамкәа ҳабацоз» ҳәа, Џьанар ицаашьа уамашәа ибарымызт. Ус анакәха Шьасиа лан лгәабзиара ахьнеихьаз еилкаатәын шиҳәоз, Батыр имхы инадгылеит.

– Ҟоҳ!, – даагәыргьеит Батыр, уи ицрашәоз Шьынагьы ихаҿы лашон, даеазә дырзацлазар, ирласны иалымгози. – Ԥшь-ѡык аа-напык рымоуп, – иҳәон Батыр. – Аа-напык ԥшь-еагак ркуеит. Сара ԥшьы-мшы исрашәоз енак ала ҳалгоит, аа-мшы исрашәоз ѡы-мшы ҳадхылазом. Иагьа умҳәан, умацара уанхыу аасҭа, аѡызцәа ануцу, уус иаҳа иласуеит.

– Иуҳәо иашоуп, – Џьанар иеага абна иаалеиган, ирашәоз днарывагылеит, Апҭа усгьы иеага иҟьахьан. – Уаҵәы ҳалгоит. Ачеиԥыка ҳзеиҿукаароуп.

– Даара иумжәуеи, нцәажә! Баша сызураапсои.

– Сара изжәы-изымжәы, уара иқәургыларопуп.

– Иара иагижьыр ҳәа ушәома, – Шьына ихы Џьанар иахь иѡышьҭихит.

– Сара иагсыжьуам, аха сѡыза Џьанар ижәыр зуам. Ус енак Жьакәа ианаҳиржә ашьҭахь, мызкы дышьҭалеит.

– Иара ичеиԥыка дақәшәаины иаҳҿеицаз ԥьушьоу, аха ус иеиқәшәеит, – иҳәеит Џьанар.

– Убас ак еиқәшәар ҳәа сымшәои.

– Иахыугарц уаҿуп, аха иҳаузом, – дмақаруан Џьанар.

Уигьы игәалаказаара маҷ-маҷ иеиҭьхон. Ҿыц иԥсы ҭалазшәа, игәы ихашҭуан, иѡызцәа дрылагылан махәҿала дахьаапсоз, иахьихлафуаз, аҭак ахьриҭоз. Доусы намысла мацара аус иуан. Итәы дҭазар ишиҭахыз драшәар ҟалон, аха даеазәы имхы ухгыланы ишаауҭахыз акәымкәан, ишаҭахыз уизаапсарц ахәҭан. Ааилашәшәиаанза иззаапсаз аԥшәма иуааҳәцәа даарысны икит, аѡныка илеигарц. Дара ируамызт, избанзар адырѡаены ҿыц еиҭеизаарц акәын, аха иара ихьымзԥшьаны дышрыдпсылоз анырба, аѡныка илеин, иан илырхиаз ала акрырфеит, амала ирылсыртә ирымжәзеит.

Шьына имашьынала данца, Џьанари Апҭеи хәдала рҿынархеит. Апҭа иуамызт Џьанар дицны дцар, аха егьи, еиԥбы алашьцара дацәшәар игәахәшәа, имѡа иаҳа ироуит. Ианааиԥырҵуаз ашьыжь доусы ихала Батыр имхы дшазнеиуаз ааибырҳәеит. Џьанар иаҳа дҭынчын, дагьаапсан. Ауадаҿ лашара заҵәык аркын. Иани иаҳәшьеи дахьыказ рымдыруази, заа ишьҭалахьан. Иқәгылаз ихәы даламкьыскәа дахьнышьҭалаз, дынҭаҳәахаа

дыцәеит. Ашьыжь данааԥш аԥхзы илнаҳәаз макьана иқәымбазацызт. Ихчы ахҟьеи ашьаршьафи цәаакын. Дшыѡгылаз зыхьшәашәала иҽеикәабеит.

– Иахьа бызҽуи? – шьыжьхьа данаадтәала, иара иаҳәшьа длызԥааит.

– Аԥара сҭаларц сеазыҟасымԥои, – лҳәеит лара.

– Иахьа уи баакәыԥыр, даара ибныԥшырма?

– Мамоу.

– Ус акәзар, иахьа Баҭыр ишҟа бсыцааларояуп.

– Ҩагкроу? – дагьаагәыргьеит Асҭанда.

– Уа ԥшь-ѡык ҳҭоуп, ҳахьзоит. Аха ҳҳәы ҟаԥатәуп. Иан илылшом шьҭа.

– Мап зҳәада… – заҟа дгәыргьаԥәкьоз лнымԥшырц, наҟ дныѡналан, лҽааидылкылақәеит.

Аешьеи аеҳәшьеи амѡа иѡанылеит. Асҭанда, даныхәыҷқәаз роуп акәымзар, Баҭыри лареи гәынхәԥысҭала ианааибадыр нахыс, уахь дымѡеизацызт, хара-хара рынхарҭа дыкәыԥшуа давслон акәымзар. Лгәы хыҵхыҵуан илыѡнхараны иҟаз ашҟа маԥура ҳәа заа амѡа дахьаныз. Лашьа дицны, дцон, гәыбганк лызҭодаз, аха иара ихаҭа, лымҳаҭшьык имазар, ихы шымѡаԥигашаз здыруадаз, иаҳәшьа длыԥакьаны аѡныҟа дыԥхаирсыр илшон. Уажәы иашьак иатҵыс изааигәаз иѡыза гәакьа иахь дигон ацхыраараз мацара.

– Нуца, – агәарԥ ишынҭалазԥәкьа, Ԥьанар аԥшәмаԥҳәыс лызҽиҭит. – Ацхыраа ѡ дыбзаазгеит.

– Ааи, нан, азамана дысзааугеит, агәхьаа дасыргоит акәымзар, – Нуца, лхаҿы гәыбзыԥ анаалызлырха, иаалыдгылаз азҵаб даагәыдылкылеит.

Ԥьанар амхы аԥыхәахь иҭаз иѡызцәа данрызца, Нуца, азҵаб длыманы, дныѡналеит, аха лара дласны акыр лзыҟаԥозма, днаиааиааанза Асҭанда ахьшәҭ-сышәтҳәа зегьы ааиллырган, ачыскаԥара лныназылкит. Иланхәахаран иҟаз ашыла, ачашыла, аԥьыка, аԥьыкԥәаԥәа, акакан, аԥьымшьы, аԥыш, асызбал, аҟәыд, ашә – илымаз зегьы ахьҭақәаз наллырбан, нас лхала ачыс даҿын. Нуца ѡ-кәтәык шьны иаалгеит акәымзар, дзыхьзагәышьози, Асҭанда лзыршы аакнылхын, иаразнак акәтқәа цәлырҳәын, ижәырц инҭалԥеит. Лчыс ѡ-ххыкны илшеит. Шьыбжьхьазы иаармарианы акрырҿалԥарц лызбеит. Абысҭа ҽахраҟәа ашә сақәа наргәылаԥаны, ирылҭарын, нас аҟәыди асызбали, доусы иитахыз игарын, акәтқәа руак лчаԥарын. Уаххьагьы убасԥәкьа еиқәлыршәарын, амала уи ачашә ацылԥарын, арашых сызбал архиара дахьзарын. Иааҟалԥоз зегьы аиаԥәара иалыргарын. Аутра дахьынзаҭаԥшуаз, илбон Нуца зеиԥш уҭахыз аиаԥәара шлымаз. Ачашә аԥыбра агәылалԥар лҭахын. Уаххьазы ашәырпцы лырхиарын, убригьы аԥыбра фѡы хны.

Шьҭа иаарын анылгәахәуаз, ахырҵ сон, лыгәза рхианы иқәгылан. Уажәи-уажәи дыԥшуан, рҿаархарымашь ҳәа. Изкәыз рматақәа аԥыхәан иларгарц агьрыгымзшәа анылба, агәза налаԥсаны, лымҳаԥ ырцәиуа мацара, абысҭа лун, иааины рҿкәа рзәзәааанза, рԥскәа ааитаркқәааанза, аҟалара иаҿын. Рҿанаарха иааиуаз Аԥҭа, ихәда ԥырҟазшәа, азныказ даашҳазхеит. Асҭанда ара амаԥ ахьылуаз иҭахзамызт. Лѡнаҭа дыѡнагылазшәа, дышьқьыруан. Игәы иаго-иамго иѡызцәа рԥыхәан длатәеит, дназҭашәаз игәырѡаны игәырѡамкәа, ус акәымзар иарбан ҭагылазаашьаз изеилымкаауаз далԥуа далагеит. Лара лашьа ара дтәан. Аԥшәма рԥыси лареи акыр рыбжьаԥәкьаны идыруазар, дааигарымызт. Ешьеи еҳәшьеи реиԥш еизыкаԥәкьазар? Уи аԥсеивгара иара инаҭон. Анаѡсангьы ихы дакәпон, дызҭашәаз далԥырц, избанзар иибоз шицәымҵахаз идырбалар иҭахзамызт.

Лара лхаҭагьы Аԥҭа Баҭыр дицхраауан ҳәа ԥхыз илбар иахалԥарымызт. Ѡныцкала илҳәара лҿашәомызт, Аԥҭа дахьылбоз, дәахьыла иаалмырԥшырц лхы ақәпашьа дакәшәон акәымзар. Мазала лара лхы зызхаԥәкьаз Баҭыр иакәын. Уигьы издырзомызт лара ара дшыҟаз. Дахьибаз ԥьеимшьазшәа ҟаиԥеит, уамакгьы иааигәамԥхеит, аха, лашьа дшааигаз даназхәыц, гәаныла аешьеи аеҳәшьеи драҭабуан, избанзар аишәа бзианы ирхиан, иангьы азҵаб заҟа дԥарыз, дкәыбҷаз, деилфаҷаз ҳәа дахьлырехәоз дышьҭнаԥаауан иара. Иаарласны ԥҳәыс дааимгар шамуазгьы дазхәыцуан, иахьеидтәалаз иан уажәи-уажәи иахьигәалалыршәоз анаѡсангьы, ибон аҿыц напы аѡнаҭа иарҿиашаз закәыз. Ԥьанар иҿы даннеилоз лхәыҟаԥашьа игәаԥхалон, аха ара итегь иеиҵьны ибла дыхгылон.

Лымацушьа лхатагьы илгәапхон, гәыкалагьы дырхагылан. Иԥоагылааҧза лшьапы дшыԥәгылаз дыԥәгылан. Цәыцак азна аԥоы рхала ирымнаҳазеит, зызлак тарымтәазеит. Дахьынзархагылаз иртахыз зегьы лхала ирылтон. Шьта ак абаѣаз ҳәа Нуца длазцаазомызт, наԥьнатә ара дыԥонагьежьуазшәа, иахьтагылаз иаатылгон. Аԥшәмапҳәыс уи длызпшуан, ааигәа изгабыз, ашкол матәа ицегь иарԥшԥоз дыԥҳәызбахахьан, лоура-лытбаара назазма уҳәо, дыттәаарц агьлыгмызт, арахь аԥонԥҳәысра леазылкхьан. Ашьыжь Нуца ицкьаза иаацәырылгаз аԥыраҳәа шкәакәа уи илымгалцан, дыԥонашьԥыруан. Арԥарцәа ԥоагылан, рԥсы ааитакшәа усура ианца, аишәа иаразнак иахьеиллыргаз лымбазеит. Адашьма ԥсаны илызәзәан, ауха ирҽалцашаз деитаналагеит. Убри дшаҽызгьы, Нуцеи лареи рхәы анаакәлыргыла акәын аԥшәма ԥҳәыс шьта иаҳәсахәычхәоз зегь шеиллыргахьаз ангәалтоз. Азгаб акрыфара леадылмырхалазеит. Аԥшәмапҳәыс дыштәаз, дԥоагылан, лускәа нап рылалакит.

– Ааи, нан, зыԥоны быԥонагылаша аԥҳәыс илыбарги! – Нуца илзымцәахит лыцьшьара. – Беиԥш иѣоу абра зны дызбандаз, шьыри!

«Ара сыѣами!» – лыԥонытԥа италҳәоз адәахьы илызцәыргомызт, аха илаҳауаз лгәы иаахәон. Ашьтахь данхәыцлак, илзеилыргомызт Нуца лара тацас дылтахны илҳәозу, ма дшылтацахашаз леы итамшәозу. Астанда лыгәтахәыцрақәа лныԥшуамызт, дышьқьыруа дшыԥоназ еиԥштәѣьа, лус налыгзон. Ахәымехан, ааилашәшәымтаз, аеагакцәа анылзаалак, ҽыц абыста бзианы ирзымфар ҳәа дшәан, ачашәқәа ракәын иаҳа дзыкәгәыгуаз. Урт ашәаза бзианы иргәылалцан, рыхԥәа хырчаны иқәын, ишыналыртәалак изны иаакәхны инарымцалтарц. Аамта лымбазакәа ицеит дшыԥонагьежьуаз мацара. Агьырггьыл быста ыкәгылан, иуааҳәцәа иманы, Батыр данаааиуаз. Рнапқәа зык нарықәыртәан, еиталатәеит, ларгьы лбыста нтцо иаакәлыргылон. Ꭴобаѣа цәыца ркхьан еиԥш, ачашә, ахылԥоатә шԥоеиуаз, иаарымцалыргылеит. Ишцазгьы, аԥхзы шрыкәнатәоз, ирфеит, даеак рымазар цәгьа ирымбо. Хара имгакәа, аԥоыза аарымцалыргылеит. Ргәы иаахәаны, «ѣоҳ-чоҳ» рҳәан, изныз аатадырцәит. Ахпатәи анаакәлыргыла иаҳагьы уамашәа ирбеит. Иԥьаршьазаз аԥшьбатәи акәын.

– Чашәла мацара азә ддыртәо смаҳацт, – иҳәеит Шьына. – Астанда! – ла лахь ихы наирхан, атәәца аакәихит. – Аныҳәаҽа ғәғәа бапсоуп. Батыр уи икааҧза ҳәа ҳапшыр, ирацәаны иаҳиржәырц итаххоит. Уааҧза ҳтәазароуп ҳәа иақәаҳкыр, бныҳәаҽа ҳзымкзакәа ҳгылар акәхоит, избанзар ирацәаны иаҳзыжәзом, избанзар ҳкараха ҳаѣоуп, ирласны ҳаилытроуп, избанзар уатцәы аусурамш ҳазпшуп. Батырраа раҳатыр ббоит азоуп абасѣатәи иахьа бзаапса. Урт ирзаапсазгьы раҳатыр ббоит азоуп рымац зыбуа. Анцәа биныҳәааит!

– Шьына дышцәажәо убо, уара! – Батыр итаз дԥьеишьон. – Амала, аԥшәма уиапысны, уццакцәеит, аха лаапсара убла иахьабаз узымчҳаит. Анцәа биныҳәааит! Атарамш боуааит! Аразѣы быгымхааит! Иахьатәи баапсара атак сызҳәо Анцәа сыбирбааит!

Имҳәарц иитахыз шырацәаз Астанда илбон, аха иажәа иразон, мазак ацрымбаарц. Ацыхәтәан, иатәәца анижә ашьтахь, днеин, патхьк, ахи ацыхәеи чапаны, иааигеит. «Амац ззыбуа ирыдыбгалап», – иҳәан, иналиркит. Апатхь ҳамтас издыркуаз дхацазар акәын, аха иара иҳәашьала ихымԥоапгашьа ааууәымгхартә иѣамызт, ганкахьалагь уи Цьанар иатәеишьазшәа аԥшра аман, егьи аганахь ала, иан дҽихит, избанзар ҽенак хәлааҧза илзаапсаз гәаларшәагас ҳамта хәычык наллыркыр лтахын, арахь акгьы лкзамызт.

Еидтәалаз еидымхалацәеит, Батыр урт никыларц иешпишәазгьы. Апхьа Шьына дцеит, Апта диманы. Цьанар иаҳәшьа длызпшит, уи аишәа еиллыргар акәын. Ачанахқәа зәзәаны ртып иқәылтан, адашьма акьынтәыжә ырбаазаны иқәылшьын, Нуца апсшәа лаҳәаны, дцарц ддәықәлеит. Батыри Цьанари атла атаѣа арымз иқәтәан, днарыдгылеит. Батыр Астанда мцхәы леимҳәеит, лашьа дахьыѣаз, амала дышлатабшаз издыруамызт. Илитаз апатхь лгәытцаргәгәан, Цьанар дахьицнеиуаз, алашьцара иналазааҧза, илапш лышьтазар, илныруазар итахын.

Лара усѣан псаатәцас дпыруа атх далан. Лашьа дышицызгьы лыбла дабазомызт. Етәаацьаа лымала илхацеицеиуан. Амԥоа зырлашоз Амза псышәаҳәаган. Ргәарп зегь лашон. Цьанар зыхьла адәаны ҽахьынзеикәабоз, аԥоны дааԥоналахын, лан дызхьымзақәаз,

дзыхьзақәазгьы лара ишылгәаԥхоз рҭыԥ иқәылԥон. Лашьа иаразнак дышьҭалеит. Лан ашьҭахь уамак дымтәеит. Лхала ателербага дахәаԥшуан, амала дызхәаԥшуаз гәнылкылазомызт, илаҳауаз дазызырѡзомызт. Дшынеибакәыз Баҭыр иѡны дыѡнагьежьуан. Данышьҭала лааԥсара лылсын, иаразнак дыцәеит. Лыцәа хаан. Изхаамхарыз, ԥхызгьы уи аѡны акәзар дзыѡнагьежьуаз.

Амра ѡаԥхахахьан, лара данааԥшуаз. Аеынгьы ашоура шыќалоз шьыжьы иубарҭан. Џьанар иееилаҳәа-иееилаца дгылан, иарҭмаќ ду еиқәчаб еиқәыршәаны. Убасҵәкьа деибыҭаны агәарԥ даатәалеит Баҭыр. Уи Асҭанда дахьибоз игәы ишаахәоз лашьа иҵәизазомызт, иацы лакәымзар иуааҳәцәа усымшәа акрыԥҿаԥаны ишоуижьҭуаз Џьанар имацара иакәым, Надшьагьы илеиҳәеит. Лԥҳа дахьдырехәоз лгәы иаахәаны, ан дҿаԥхаҿаччон, Амра аены еиԥш ааигәа илықәымпхацызшәа. Аиѡызцәа, ныҳәа-ныпхьаны амѡа ианықәылҵа, агәарԥ инҭыҵны, алада рхы дырхеит.

– Асҭанда! – ҿаалтит ан, урҭ дрышьҭаԥшуа. – Џьанар игәалаќазам.

– Избан?

– Сыздыруам.

– Ус бгәы изаанагои?

– Изымбои.

31

Ашкол аҭалара мчыбжьык аќара шагыз, ѡынтә-хынтә ақыртқәа реазыркхьан Гагра ақалақь аҿы иеизарц. Уаҳа реырзеидкыломызт. Зынгьы апартиа ақалақьтә комитет азааигәара уаа жәа-ѡык раќара ааидгылақәан, уаҳа уаѡы данырзымааи, ақәагьы аарԥырхагахан, инеилыҵит.

– Уамашәа иубаша, – иԥьеишьаҵәкьон Леуанти – аиҳабыра абарҭ ирԥырхагахарц реаԥшьыргазом.

– Убри ауми иуҳәаша, – Кьахьыриԥа Борисгьы убри акәын дзызхәыцуаз, – ҳара уск ҳанаҿу ихәыцагәаны, ҳагага ҳаҵәшәо, ирмазаны ишымѡаԥаагогьы, ҳазҿу еилыркаарц иҳашьҭоуп, иааилыркаар иаразнак иаҳԥырхагахоит.

Убри нанҳәамза анҵәара хы-мшы шагыз, 250-ѡык раќара ирулак астадион аҿы иеизеит. Излеилкаахаз ала, рҳәатәқәа еиқәымшәо, аԥсуаа рзы аиакәым ҳәара зҭахымзгьы рацәаны, аизара мѡаԥган. Аус злаз дара рхаҭа реиҿагыларақәа ахьырацәахаз акәзамызт, аус злаз ақыртқәа еизеит ҳәа ахҭыс ахаҭа акәын. Уаагьы акырза иԥьоушьашаз ƙалеит. Уа иқәгылаз, аԥсуаа ишыќарҵалоз еиԥш маҵурак змамыз, ма анхаҵәеи аусуцәеи русурҭа ҭыԥ рцәызыр ҳәа имшәоз, ԥхьаќагьы еиҳабыра ҭыпқ роурын ҳәа зхы ԥхьазкшаз ракәымкәа, аԥсуаа рахь иаартыз ашовинистә политика мѡаԥызгоз, апартиа Гәдоуҭатәи араиком ԥыхьатәи аѡбатәи амазаныќәгаѡ Гагошизе, амилициа Бзыпҵатәи аќәша ԥыхьатәи аиҳабы Шартава Резо уҳәа, рус хәымгақәа рзы аусура иалрымхыр ада ԥсыхәа змауз ауаа ракәын.

– Уара, иусураҿ иԥырхагахоит ҳәа, гәыбган зырҵаша ауаѡы ҳаизараҿ иқәгылара дацәаҳахьчоит, – Кьахьыриԥа иаҳауаз агәра изгомызт, – дара зҿу уахәаԥши! Апартиа аусзуѡи амилициа амаиори реизараҿ ирхагылазар, урҭ ирыцеизаз зыцәшәараны иќаи?..

– Уи мѡаԥызго анапы Қарҭынтә иаауеит, – иҳәеит Леуанти. – Акгьы иацәымшәозар, убри ауп иаҳәо. Ҳаизара ҳаналагалак ауп ианеилыркааула, ма иаҳдырќаҵазом. Уажәы дара хәы-мшы, фы-мшы шыбжьоу, сентиабр 3 рзы, анаѡсантәи аизара, шымѡаԥырго иаартны ирыларҳәеит.

– Напхгара рызҵо аорганқәа рҿы итәоуп, – Кьахьыриԥа уи диқәшаҳаҭын, – акгьы шырзырымуа рдыруеит. Амала, сара сгәы излаанаго ала, абыржәы иеизыргаз еиҳаны ирзааиуам.

– Уи атәы аҳәара цәгьоуп.

Арҭ бжьажьон, аха ргәы ишаанагоз акәымкәан, ишыќарҵацыз еиԥш, рыламыс ыфаны, аус хәымгақәа мѡаԥыргарын ҳәа ажәлар илрымхрыз арбаныз аха. Аены ахәыцқәа рцара шықәс иаԥылон, Леуанти урҭ иргәырґьар иҵахын, ихаҿы амхны, ишәыра еиқәаҵәа

аашьҭхны, агәарԥ дынҭытцит. Агәарбжьарала ашкол ахыбра даҽаԥшуа мацара даауан иара, ихарамызт. Амҩаду ахь данықылшәа, ақыртуа сектор арцаҩцәа хара-хара игылан, иаауаз рцаҩцәеи рҭаацәареи ирацәажәаны шьҭахьҟа рыҩныҟа идәықәырцон.

– Иацы Қартынтә аиҳабыра хыцны иаан, – иҳәеит Владимир Канџьариа, иахьиаҳаз здыруадаз, – аколлективқәа рҽы аизарақәа мҩаԥыргеит, аизарақәа ирҟәаҵырц рҭахыушәа ҳдырбеит.

– Усшәа рҳәоит, аха мазала ирарҳәо закәу здыруада, – дхәыцуан Леуанти. – Қартаа рымада рымамкәа, ихырцәаны иааргаз ақыртқәа ҳҽегылазом, уи еилкааун.

– Избан?

– Урҭ ирдыруеит ишыхтцәацәоу. Иҳацәшәо ыҟоуп, иаҳцәыԥхашьогьы ыҟамкәа иҟам. Аха абҕа шрымоу анырбалак, уигьы егьигьы рцәызуеит. Абарҭ рхәыҷқәа ашкол ашҟа изаармышьҭуеи зугәахәуа? Уажәы цҭәык алырхуеит, издыруада, сентиабр 3 рзы ирыхәаша ҳәа жәабжьк рыжәлар ирыларцар рҭахызар.

Ус иагьыҟан. Ауха ашкол аҽы ақыртуа ҭаацәа реизара мҩаԥыргеит. Изларҳәоз ала, аԥсуааи дареи школк аҽы аҵара рзеицымцозаарын, қыртшәала ицәажәар рымуазаарын, аԥсуа рцаҩцәа ақыртуа хәыҷқәа рԥкахуазаарын, аҵара шықәса актәи амш азы адиректор, агәашә дылагыланы, ақыртуа хәыҷқәа ашкол ахь иааишьҭхуамызт, рцаҩык цаҩык икьаҿ ишәхжәаны иеимылхзаарын, ахәыҷы дышцәыуаз агәарԥ нижьит; ақыртуа рцага шәкәқәа леиқәыжьны аԥсуаа ирблызаап; ашкол аҭзамц аҽы адәахьала икнаҳаз аплакат иаҳәон: «Ақыртқәа рԥсра ҳбааит!».

– Абас зҳәоз аплакат ыҟацәкьазшәа ƙаҵаны, афото Москваƙа идәықәырцазаап, – иҳәеит адиректор Милор адырҩаены, Леуантии иареи анааиҽаҳа.

– Иҟоу удыруама, – Кьахьырипа Борис Леуанти диԥхьан, длаиртәеит, – уаҵәы ақыртқәа шеизо усгьы иаадыруеит. Ашьыжь заа аԥсуаа убра еизаагароуп.

– Дара азәыр ҳаԥхьа дҩеир – иқәаҳцароуп.

Гагра аԥсуаа ҳәа еизугодаз, ҩба-хпа еиҽкаара, урҭгьы агаражкәа рҽы аус зуаз ракәын изықәгәыгцәкьоз. Уск анрымаз, Леуанти иакәын усгьы уи аус иаҿыз, иара Гәдоуҭаƙа идәықәиҵахуан иуаа, уаантәы ргаражкәа, ҷьара-ҷьара аколнхаракәа рҽынтә арԥарцәа аарышьҭырц. Ҽыц уи аусура инапы налеикыхт. Уахь идәықәиҵаз Лерик Цыхьычбеи Леонид Чыгәбари ааны рықәшәаха иоуааназа, Кьахьырипа диԥхьахт Виталик Гыцба ила.

– Ахәымехан Гагра ақалақьтә комитет аҽы иҳаԥхьеит.

– Уажәоуп ианеибаҳҳәаз, ҳгәы иҭоу еилыркаахьоума?!

– Нас ҳцару ҳамцару?

– Ҳлеир иҟоу еилаҳамкаауеи.

– Рнапаҽы ҳаргарц иалагоит.

– Зегьакоуп ҳлеироуп.

Леуанти даахынҳәын, ихы ахьигарыз имоуа амҩа данын. Уи идыруан аус аҿазыҟацамҭаз, ма алгамҭаз, уи иаҟәыцырц Борис ианрабжьеигоз, ма данырҽагылоз. Уаҵәы ашьыжь жәларык хыцны иаарц, аусҟәа Леуанти имҩаԥигахьан. Урҭ аауан, аха аԥхьагылара уара иукыр акәын, рхала акыр ƙарцозма. Агьанырзеиҿымкаа, даеазны раагара цәгьахон. Изымчҳазт, машьынак ааникылан, ақалақьтә комитет ахыбра шыҟаз длеит ихала.

Акыргьы заан. Цыҭ-ҩык леиуазшәа-идәылцуашәа еилагылан. Цсыуа дрылазамызт, зегьы ақыртқәан. Дынрылсын, актә зал днықоналазар, араагьы ақыртқәа рымацара еилакь еилатәан. Умацара уанрылахалак, еиҳарак узусҭаз шырдыруаз анеилукаауаз, ушырцәымҭыз анудыруаз, рылатәара гәаҕьыуацәан. Иара ичҳаны ҭыпк иԥшаан, днарылатәеит. Дшааиз еилызкааз Гәарамиа Асҭикәа, ари иаатырҟьашьақәа имдыруази, дрылигарц Агырба Заур дизааишьҭит. Апартиа ақалақьтә комитет ақыртуа дахьынзахагылаз, анагзаратә комитет ахантәаҩыс аԥсуа дыртәаны дрыман. Уажәы, ажәҩан анырхабга, апартиатә еиҽкаара амазаныҟәгаҩ аԥсуа даарымгар аныҟамла,

анагзаратә комитет аԥсуа дахазыргылодаз, аха, аилыхарақәа ирыхҟьаны, рус иахьымзацызт умҳәозар. Заур Алиас-иԥа ашә даалагылан, Леуанти диԥхьеит.

– Иҟалеи? – уи днаидгылаанза, Леуанти дцааит.

– Гәарамиа уибар итахыуп, – аѡнытҟатәи амардуан иаҿагылаз Астикәа Гәарамиа иахь днеигеит.

– Уа иҟауцои? – дцааит актәи амазаныҟәгаѡ.

– Ирҳәо саҳар стахыуп.

– Итәоу змилатү умбазои. Шевердназе рымацара драцәажәар итахыуп.

– Уи ауми зыгәра зымго.

– Уара уа уҟазаара атахым.

– Шәымшәан, ажәакгьы сҳәазом, ҭынч стәазаауеит.

– Иатахым, уара! Уца, Заур Алиас-иԥа уицны.

– Сыҟазааит, изҿу збашт, – Леуанти даатгыломызт.

– Борис Виктор-иԥа уибар итахыуп, уца убрахь! – Гәарамиа дхьацуазма.

– Уаала! – Агырба Заур Леуанти ижәѡахыр даахеит. – Адлеиба Бзыԥта дыҟоуп, дузыԥшуп.

Леуанти Заур имашьына дынҭалеит. Заури Астикәеи дцас ирымаз нарыгзон, урҭ Адлеиба инапаҿы иҟан, Борис Виктор-иԥа иакәзар – Шевардназе инапаҿы. Ус ишьақәгылан апартиатә напхгара – хыхьынтә цаҟа. Ахақәитра азәгьы имазамызт. Леуанти игәы ԥжәон дахьтатәаз, игәамцхамцра иҟаз зегьы инарҳәон, Заур атак ҟаицазомызт, ҭынч дцәажәон. Иара иуалыз ари ауаѡ, ақыртқәа дрылганы, дыкәигар акәын, иус наигзон. Бзыԥта ақытсовет агәарԥ аҿы Адлеибеи Кьахьырипеи еидгылан. Урҭ рыкәша-мыкәша ԥьоукы гылақәан, аха дара ирзааигәахазомызт.

– Ихала драцәажәар итахыуп, уара узырԥырхагахои? – Адлеиба Леуанти инапы ааимеихит.

– Сызԥырхагада? Рполитика хәымга амѡаԥгароу?

– Уара ишуҳәатәкьо дҳаҕам.

Леуанти ашәшьырцаҿ днеин, убра ҿымҭзакәа иѡызцәа дрылатәан, Бориси Бориси ахьеицәажәоз уажәи-уажәи илаԥш наршәуа. Аамҭагьы саатк иеитцамкәа ибжьысит. Адлеиба телефонла иацәажәарц ртахын азы, аусҳәарҭахь иҿыѡеихеит. Агәарԥ даатәалеит амѡан машьынак илалбааз Владимир Канԥьариа. Уи Леуанти иахь ихы хан.

– Шеварнадзе имѡаԥигоз аизара салатәан, – иҳәеит Владимир. Уи ақыртшәа иҳәон ақыртқәа дреицәамкәа. Бзып аԥста данычқәыназынза дрыланхон, ирҿеитцаахьан.

– Иеибырҳәеи? – Леуанти иаҳауаз дазҿелымҳан.

– Уамак иреиҳәоз ҳәа акгьы смаҳаит. Аԥсуааи ақыртқәеи иакәым акгьы рыбжьамлароуп егьиҳәа, ак нареиҳәақәеит.

– Иажәа ахы абакыду?

– Сгәанала, ицәажәашьа злаҟаз ала, аизара ҟашәцоит, аха шәхымѡаԥгашьа шәеақәшәыршәа иҳәарц итахызшәа ауп ишеилыскаа.

– Урҭ уаҵәы астадион аҿы иеизоит, – ишьақәиргәгәон Леуанти. – Ихата инапы алакыуп. Ақыртқәеи иареи реиԥылара лаԥшхырԥагоуп, ҳара ҳзоуп изымѡаԥиго. Исылшоз зегьы ҟасцеит, жәымбои, аха иамуит ҳәа ҳаиҳәарц итахыуп, москваагьы убас адырра ритоит. Нас уи лцшәас иалеиго здыруада.

– Иҟоу жәдыруама, – арахь иҿааихеит Борис Кьахьырипа, – Шевардназе уаха даҿа еизарак мѡаԥигар итахыуп. Убра ҳаргьы ҳалатәазар ртахыуп. Ҳцап.

Уахь амѡа иахьынзықәыз, Леуанти ладеи-ѡадеи иҟьо ирыманы изыкәыз уск, иалагарц ргәы итазар, иахьырымгзарц акәзар ҳәа дхәыцуан. Апартиеи аҳәынҭқарреи рорганқәа рҿы аус зуаз зегьы рнапацаҟа иҟан. Ишырҭахыз, иахьырҭахыз, ианырҭахыз апҳал амаа артон. Аргама аус ругьы, мазала ак мѡаԥыргаргьы, гәыбган рызтодаз. Аԥсуараз иқәпоз ауаапсыра иркуаз-иршьҭуаз ҳәа ирымази, рԥара хәычқәа неилапсо мацара, ԥьара излацашаз-излаашаз еизго, ускәак мѡаԥыргарц иаҿын.

Апартиа ақалақьтә комитет акттә зал ашҟа рҽынархеит. Цыҭ-ѡыкгьы леихьан. Ашә илагылаз Леуанти длармышьҭырц рҽазыркит. Иара иԥхьаны дшааз реиҳәеит. Адлеиба ихаҭа ишидыруаз имзеит. Даргьы дҵак рыман, абри ауаѡ иаанкылараз. Хаала ирымуазшәа аниба, ихжәа-хжәа даарацәажәеит. Ааԥхьаракәа рыҭаны иааргаз уаѡ дыҟамзар, иара иаанкылара згәаҧьуаз дарбаныз? Ус адҵа рызҭаз дарбаныз? Аҭак анырзымҳәа, ашә илагылаз рыгәҭа дныбжьаԥалан, даргьы рҳазшәа рҽанынарыстха, днарыбжьыуаан, азал дныѡнаԥалеит. Иѡналон аԥсуаагы ақыртқәагьы. Еицеиладыртәеит. Шевардназе аԥхьа ақыртқәа драцәажәеит, нас аԥсуааи дареи еилартәаны дрылабжьахуан. Закәытә гызмалраз! Леуанти иԥсы ифон, имчзи умҳәозар. Иааѡнашылеит Адлеиба, Шевардназе, Колбин, Гәарамиа уҳәа даҽа асса-мыссақәак.

– Ажәа имоуп, – ианылатәа, рыгәҭа дѡагылеит Адлеиба, – Қыртҭәылатәи Акомпартиа а-ЦК аѡбатәи амазаныҟәгаѡ Колбин Геннади Виктор-ипа.

– Аҭагылазаашьа усгьы иуадаѡуп, – иҳәеит Колбин, атрибунаҽ днеины, – убри еихаҳа-еицаҳа еицәаҳамтәып, – иажәа кьаҽын иара. – Уаҵәы ақыртқәа меизароуп. Акәымзар аԥсуаагьы ҳаиҳа еизызго ҳәа иқәгылар, ѡ-жәларык еиҿадыргылоит .иакәым ахылҵуеит.

– Ажәа имоуп Қыртҭәылатәи Акомпартиа а-ЦК амазаныҟәгаѡ Шеврднаҙе Едуард Амвроси-ипа, – Колбин данылатәа, Адлеиба деиҭаѡагылеит.

– Аѡызцәа! – ибла ҕра ҟәаз гызмалкәа икылыркаауаз ауааԥсыра здыруадаз. – Уаҵәы Гагра идеалтәу апориадок ҟалароуп, – ихыбжа-ҿыбжаз иаурысшәа дҳаранакуамызт, Мжваназе азы даҭаны атрибуна ҳаракахьы инеиз ауаѡ. – Аԥсуааи ақыртқәеи еснагь еишьцәан, уи ҳара иаҳзырхәанчом. Иакәым ахь икылҳамгап наԥьнатәи ҳаиѡызара! Уаҵәы Гагра идеалтәу апориадок ҟалароуп, – уамак изеиҿымкаауаз ақәгылара еиҭеиҳәыцыз ахшыѡзцарала иааҽаԥитцәан, длатәеит.

– Ҳаиқәшәара абри ала ихсыркәшоит, – Адлеиба, уаҳа ацымҵакәа, иѡнеигылаз драԥхьагылан иҿынеихеит.

Ѡ-милаҵк иреиуаз еицны идәылибагон. Доусы иргәалаҟазааразы здыруадаз. Милаҵк мѡақәцарак рыман. Милаҵк ирхагылашаз уаѡ дрымамызт. Милаҵк жьазамызт. Милаҵк зыгәра ргоз дрыҟәган. Леуанти изын еилкаан адырѡаены ақыртқәа шеизоз, убри аус иаԥырхагахарц акәын аҽнытәи қартаа рспектакль изалыдырхәыз. Аԥсуаа аатымгылазакәа ирызбаз нарыгзарц ахәҭаны иԥхьазон. Кьахьырипа дихьзарц даатгылеит, уи иашьтахьҟа дааиуан. Дара аицәажәаха рмазеит, даарыдгылеит Агырба Заур.

– Адлеиба Бзыԥта аусҳәартаҽ дшәызԥшуп шәызынтәык.

– Ара дыҟоупеи! – иааԥьеишьеит Леуанти.

– Уи уахь дцахьеит. Шәибар итахыуп.

Ақыртқәа ҿымҵзакәа еилыцуан. Ргәы тынчын. Зыѡнытҟа згәы намзоз аԥсуаа машьынақәак инартатәан, Бзыԥта ақытахь амѡа иқәлеит. Леуанти уамашәа ибон Борис итынчшьа. Уи Борис Адлеиба имѡаԥигоз аусҟәа идыруазшәа аԥшра иман. Леуанти цыхәаԥцәара змазамыз, еишьтаххы ирԥылоз, ирышьтаз, раԥхьа игылаз еиуеиԥшымыз амашьына лашарақәа иԥхьазозшәа дышрызԥшуаз, изыкәтәақәаз ақытсовет агәарҧ инталеит. Аобком актәи амазаныҟәгаѡ имашьына абарца иадгылан. Ақытсовет ахантәаѡы длалбаан, даарԥылеит.

– Бориси Леуантии дшәыԥхьоит, егьырҭ ара шәааԥшы!

Уаҵәтәи аус ашҟа ахы имырхакәа, Адлеиба даҽа лацәажәатәык аацәыриган, зегь рхаршҭны, аамта игон. Уи игәҭакыз зынзак иуирбазомызт, ииҳәоз убасҡатәи даланагалазшәа аԥшра аитон. Аамҭагьы акыр инаскьеит, аха иара ииҳәоз иман, ахымѡаԥгашьагьы иеакәиршәон. Аҵх акыр инаскьазшәа ибо днеиуан Леуанти, аԥсуа еиҳабыраҽ аҭакԥхыкәра змаз аҭыԥкәа нызкылоз Шамиль Лакобеи Виачеслав Цыгәбеи анааѡнашылоз.

– ЦК иҟанаҵоз ақәцара иаҽамгылакәа, – Шамиль Лакоба, дызлацәажәоз агәра игаҵәкьон уҳәартә, амца иҿыкәын, – уаҵәы изыкәгылазом. Уи реиқәа рышьнахуеит. Иҟарҵаз ЦК аполитикатә хәшьара анаҭоит, нас ҳус аиааира агоит, ижәбап. Ус акәымзар, нас шәаԥхьа ҳгыланы иахьышәтахыу ҳцоит, иахьа заҵәык шәааҳзызырѡ!

– ЦК ақәцара нанамгзар аузом, – д-Анцәамусха даақәгылеит Виачеслав Цыгәбагьы, – уи уатцәтәи реизарак иазкны аполитикатә хәшьара иҟанаџо ҳара иаҳмыхәозар иаҳцырхагахазом. Нас рхы иазеицәоу мѡоапыргозар, ҳара ҳзырцырхагахои?

– Ирҳәаз шәаҳаит, – иҳәеит Адлеиба, иарыгьарахьла ихатцгылаз ахацәа рзы. – Ҳара ҳускәа ирцырхагахаша азәгьы дзыҟалазом, избан акәзар ЦК иазаанашьтыз Ақәцара ҳнапаҷы иаҳкыуп. Убри иҳанаҳәо амѡа ҳақәгылазароуп. Гәдоуҭаа шәырбарц рҭахыуп ҳәа саҳаит. Убарҭгьы шәрызцаа!

– Араиком аҷы ишәызцшуп, – инацишьит Шамиль.

Бориси Леуантии лалбаан, ишрызцшыз икарахахьаз рѡызцәа аашьтырхын, зхатәы машьынақәа змаз инарацәажәан, Гәдоуҭаҟа амѡа иқәлеит. Леуанти ҽитцәомызт. Адлеиба имҳәеит, Шевардназе изызырѡны, ақыртқәа адырѡаены Гагра астадион аҷы иеизазомызт ҳәа. Иаргьы иѡызцәагьы рцәажәашьала агәраганы иҟан урҭ амитинг шымѡацыргоз ала, амала аџсуаа убри иацырхагамхарц аусура иаҷын, иагьылтцшәадамызт узҳәомызт. Избанзар уи еилкаахеит Гәдоуҭа уахьналагылоз ГАИ апост аҷы. Борис уаҟа амашьына ааныркыларц аҳәара ҟаицеит, иидыруаз азә дышгылаз аниба. Ирышҭагылаз амашьынақәагьы аанҽасын, арцарцәа ааикәшеит. Леуанти иидыруаз даеа ҷкәынак алашара далибаан, ишҟа иҷынеихеит.

– Иахьа ҳзыкәшәақәаз удыруандаз… Аҟәантә аиҳабыра ҳазкылсит, уатцәтәи ақыртқәа реизара ҳаџырхагамхарц…

– Ҳаргьы арахь гәаанагарақәак ҳамоуп, – уи арцыс Леуанти дихәаџшзомызт, иихәозгьы иимырҳарц даҷын. – Ажәларқәа еилаҳарц ҳҭахым.

Ахьатцра акәын ари иаанагоз. Арцыс ма ҳаџсыроуп, ма ҳанхароуп ҳәа иқәгылақәаз дреиуан. Иҟалаз цқьа изеилымкааува, Леуанти иѡызцәа амашьынақәа ианырҭала, иаргьы дызҭыцыз ахь днеит. Урҭ ааздыцыз ауаѡгьы иихәаз уи акәзаарын. Нас ацхагәҭан дара ара изгылази? Бзыцҭаҟа цьоукы еихозар иныркыларц адҵа рымазар?

Гәдоуҭа еснагь иаҳа итынчын. Ҽынла ауаа шырацәазгьы, Гагра, ма Аҟәа раҟара еилыхарамызт. Ацхагәҭан усгьы уаѡы дубомызт. Араиком ахыбраҷ алашара каххаа иаркын, араҟагьы агәҭынчымра шрызцысыз мѡашьахуа. Араиком аусзуѡцәа ыцәамызт, анхацәа гәхьаак рмоукәа, рыцх ҭынчзарц. Уи еилазгарц зылшоз ҳәа ирцхьазоз ауаа ирызцшын. Уаа жәохә-ѡык ааѡнашылеит акомитет амазаныҟәгаѡ цәа Озгани Папбеи зыѡнатәаз акабинет.

– Гагра астадион аҷы уатцәы имѡацысуа амитинг ЦК КПСС Аџсназы иаднакылаз Ақәцара иаҷагылоит, – Адлеибеи, Лакобеи, Цыгәбеи Бзыцҭа ирҳәаз рыциҳәон Озган. – Уи ЦК апартиатә хәшьара анаҭоит, ҳара уи ҳзеиґьымзар иаҳзеицәазам. Шәааи, ҳарцырхагамхап!

– Апартиа Аџснытәи анапхгаѡцәа политикала ахәшьара ҟаҳцоит ҳәа ишаҷу еснагь агха рыхьлоит, избанзар дара рацкыс ишәу, амч змоу апартиа аусзуѡцәа даеа политикак мѡацыргалоит, – Леуанти дахьтәаз иаҳауаз изычҳауамызт. – Уатцәтәи ақыртқәа реизара ҳара ҳазцаара ҳацәхнарбгалар алшоит.

– Зҭак ҟаумцаша азцаарақәа ыҟоуп, – дцәыцаџшуа Леуанти дахьизцшуаз, Озган даеакала аҭак изыҟацатцәкьомызт.

– Вова Агырба, Шалва Гыцба уҳәа ҳбар ҳҭахын, – иҳәеит Борис.

– Издыруеит урҭ ахьыҟоу, ргәаанагарагьы здыруеит, – ихы ирехәозшәа, дцәыцаччон Озган. – Цыҭ-ѡыкгьы шәырбар рҭахын, Бзыцҭаҟа ицеит. Цьара шәеивысит.

Араиком иатәаз гаграа рычкәынцәа азәгьы изгәамҭаз зцаарак Леуанти илахь еиқәнатон. Уи ара иузцәыргомызт, аамсҭашәара атахын, уи адагьы аеаартцәара настәи рыкәпараҷ ирзеицәахон. Иагьа умҳәан, ианатахыз аџсуаа злахәыз апартиатә органқәа урҷагылар акәын, аха уи уаҳа зда царҭа анумоуаз. Абжьаацны унарывс-аарывымсыр, ақыртқәа аџсуаа рыла уқәыргон. Иеицыз раџхьа дыѡдәылтцны, амардуан данылаҷагыла, Леуанти даахьаҳәны иѡызцәа рахь, игәы иалаз аацәыригеит:

– Гәдоуҭаа ҳцәызит.

– Избан? – Кьахьырипа дҵыгәза дааҭгыларц агьигымхеит. Ишьҭазгьы ираҳауаз уамашәа ирбон.

– Абри аҧкәын даҳбар ҳҭахыуп ҳәа зызбахә ааҳҳәалак дахьыҟоу идыруеит. Цыҭ-ѡыкгьы ҳашьҭаланы Бзыпҵаҟа ишцаз идыруеит. Ус анакәха, иара иоуп идәыкәызца.

– Нас иҟалои? – Борис иаҳауаз изеилкаауамызт.

– Ҳаҧкәынцәа инапаҿы иааганы имоуп. Урҭ ажәлар рҿы анырра рымоуп. Ҳара иҳамеи?

Уаҳа ҿымҭзакәа илалбааит. Ираҳауаз даара иархәыцуан. Рмашьынақәа инарҵалан, аҵх зхапаз ақалақь иалсны, амѡаду иѡанылеит. ГАИ заҵәык амѡан иупылон. Урҭ уаѡ дныркыломызт. Убри ианлавс нахыс, автобус иахьзеит, нас даҿакы. Рныҟәашәа дырмаҷзар, акакала ирывсуан даҿа втобусҟәак, рхыпхьазара маҷзамызт. Урҭ ѡба Мысра излабжьалоз игылан. Аҳәсақәа рацәан.

– Амашьынақәа рномерҟәа излархәо ала, – Леонид Чыгәбар иѡызцәа ааирзрѡоит, – Жәыргьыҭынтә, Цхакаиантә, Қәҭешьынтә иаауеит.

– Уаҵәтәи аизараз иааргоит, – Леуанти иҧсахы еибакуан.

– Ҳара ҳмаҷуп ҳәа Гәдоуҭантәи ианаагалак, арҭ гәдоуҭаа роуп, Гагра усс ирымоузеи ҳәа ҿныҳәас иҳарҵоит, – Борис, аҧхьа дахьтәаз, ихы икәаеызшәа дцәыцаҧшуан. – Дара, ара иҟоу меизар ҳәа ишәаны, Гыртәылеи Қырҭтәылеи рраионқәа рҿынтә ауаа ааргоит. Ахыпхьазарагьы акы амҳәои.

Аҵх ашарҧазрахьы еихарц агьагмызт, Бзыпҵа аусҳәарҭаҿ ианааи. Автобус коробкақәа рывсхон. Ара иҧшыз арҧарцәа ирҳәон Алаҳазы ақытан агәарбжьарақәа рҿы автобускәа шыбжьаргылаз, ауаа шырацәаз.

– Уаҵәы аизара аҟәаҳхыртә ҳазыҟаҵам, ижәбоит, – иҳәеит иаарылагылаз Леуанти. – Ҳдырблаҟьеит. Астадион аҿы рапхьа ҳаизар дара уа изеизазомызт, имшәакәа инеиз азәык-ѡыцьак ыкәаҳцарын, аха даҿакала ҳхы мѡаҧаагартә ҳақәшәагәышьеит. Дара уа имеизар рузом, ҳара ҳаалаганы убри аҭакс Бзыпҵа аусҳәарҭа аштаҿ, абра, ҳаизап, убрахь, астадион ахь, ҳаихарц ҳҭахыуп ҳәа аҧшра аҭаны.

Ргәалаҟазаара уамак изышьтымхит, аха астадион аҿы иеизоз изларыкәшаҳаҭмыз ала ақытсовет аҿы протестк аҳасаб ахьыҟарҵоз маҷк ргәы ннакылазшәа, агәыҧ неимпит. Леуанти аѡныҟа иҿааихеит. Агәрабжьара дыбжьаланы дахьнеиуаз, игәы иалақәаз рацәамзи, иаапсара уамак иныҧшуамызт, амала днышьҭалар маҷк ибзианы дшыцәоз идыруан, ахыхь иманы ашьыжь дышгылоз усгьы иѡашьомызт. Арахь адырѡаҿны закәытә еилыхарахоз иҟалашаз заа иуазҳәодаз. Аѡны дназаанза, ргәашә машьынак аадҵны ишиҧылоз, алашарақәа ибеит. Иаҧхьа иаангылеит. Иидыруаз гәдоуҭатәык даатытцит.

– Баҭыр уоума? Ацарахь уцеит ҳәа сарҳәаней.

– Ѡы-мшҟа цуеит сааижьҭеи.

– Ацхагәтан ара уабаҟаз? Аѡныҟа ҳлеип!..

– Бзыпҵа ГАИ аҿы ҷкәынцәакәак узпшуп.

– Изустқәада?

– Урҭ маҷзам. Уаа жәохә-ѡык ыҟоуп. Уаҵәы ақыртқәа реизараз иҟацатәу азы иуацәажәарц ртахыуп.

Леуанти амашьына дынҭалан, ГАИ аҿы дѡаргеит. Длалбаанза агәыҧ напхгара азҭоз Лиосик Ахьиба шиакәыз идырит, уа дышрылагылаз аниба. Апсуа шәҟәы инапы шпаницоз араион агазеҭ аредактор ихатыпуаѡ рҳәан, аҧхьа аусура иамырхыз, зпартбилеҭ змырхыз ах-ѡык дреиуан. Ажәлар рыҷәпара иабзоураны, аиҳабыра дызхдырҟьақәаз азы гха-ҧхак рыхьызшәа ҟарцан, аҧыхьатәи итыҧ издырхынҳәит, ипартбилеҭгьы неидыркыхт идныҳәаланы. Убри аахыс Леуанти уажәада ҵьаргьы димбацызт, данынихьҧшгьы апартиатә орган адцала дшааз ауизымдырхуаз.

– Уаҵәы ақыртқәа ахьеизо аеалагалара аҭахым ҳәа шазаҳаҧхьазо шәаҳҳәарц ҳааит, – иҳәеит Лиосик, – аха уаѡы шәаҳзыҧшаауам, азә шәаҳбаанза ҳақәцуам ҳәа, абра ҳгылоуп.

– Ус акәзар, шәус нашәыгзеит ҳәа иҧхьазаны, шәгьежьы, – макьана Леуанти дҭынчын.

– Ҳгәаанагара акгьы захыумҳәаауеи? – ҿааиҭит азәы.

– Шәара араиком адҵа шәыманы шәааит, ишәаҳарц ишәҭахи, урҭ рнапаҷы шәааргазар.

– Урҭи ҳареи ҳгәаанагара еиқәшәеит, – иҳәеит Лиосик. – Аха уаагьы ҳауаа аус руеит, ҳазрыгәҭасуам.

– Ҳаиуацәоуп ҳәа аҧсуара шәаҷагылозар, сара ишәзызури зышәгәахәуа, – реицәажәара абжьҭгарахь иниасуан.

– Ус акәым, – Лиосик иаҳауаз игәы иалан. – Ҳара ҳгәаанагареи уара угәаанагареи еиқәшәом ҳәа, аҧсуара уара иаҳа уазааигәоуп ҳәа изуҧхьазои? Арҭ зҷу Москвантә иаҳзааз Ақәҵара анагзара иаҷагылоит, урҭ рхымҩаҧгашьа аполитикатә хәшьара аиуеит…

– Уи аекы чымазара иаҩызоу ацәажәара азбахә сумырҳан! – дааҵкьеит змацара ирылагылаз Леуанти. – Араиком аобком анапаҵаҟа иҟоуп. Аобком ЦК КП Грузии анапаҵаҟа иҟоуп. Абарҭ рыхнышьыр ахьынзеиҷаҧшьу рус шакыу шәзеилымкаазои?!

– Нас иуҭахи: ажәлар еилаҳҵома? – дгәамҵхамҵуан агәҭа ирылагылаз.

– Ҳгәы иҭоу зегьы амҩан ҳгыланы иаҳҳәароума? Иахьа еилаҳҵарым, аха еицәоу уаҵәы ҳшақәымшәо жәдыруама, ма иахьа иҳалшо зегь ҟаҳҵар еиҕьу?

– Гаграа шәус гәдоуҭаа залажәгалои, шәус шәара ижәымбо? – ибжьы лаирҟәуамызт, ишьҭихуамызт, Лиосик иемырнаакәа имҩа дангылан.

– Ҳзеидымгыларц аиҳабыра убас ҳаиҟәыршоит, уаргьы уахь уаднаҵәалома? Ҳамацара ҳаншәыжьыр акгьы ҳапсартәзом, нас гәдоуҭаа иншәыдгылоит, убас иаҳа иеигьума?

– Даргьы ара инхоит, ргәаанагара аҳәара азин рымоуп, изларымухуеи? – уажәрааза ҷызымҭзоз азә ибжьы аагеит.

– Ара инхо макьана усҵәкьа агәы рымазам, иаартны иаҳҷагылартә, убри азы уахантәарак автобуснәа иаауа жәымбазои, ара шәҳазпшижьҭеи акыр цуеитеи.

– Урҭ зустқәада?

– Жәыргьыҭаа, нас рнаҩсантәи араионқәа рҷынтә.

– Агәра угәаҵәкьоу?! – Лиосик изцьеимшьарызи.

– Узжьар иабасыхәои.

– Аиаша уҳәозар, иазыҟаҵаҵәкьоу ауаҩы ҳудгылоуп, акгьы ҳзыҳәом, – дҷапхаҷаччон Лиосик. – Уаҵәы, адырра анҳашәҭа, ҳкылхх ҳашәзаауеит.

– Ҳаауеит, ҳашпамааua! – ҷаарҭқәеит.

– Уи даеакыуп, – иҳәеит Леуанти.

Дара рмашьынақәа инарҭалан, ицеит. Урҭ адырҩаены иаарын ҳәа Леуанти агәра изгомызт, аха иаауаз рацәаҩохарын, уажәы дзыдгылазгьы ргәаанагарақәа еиҩошарын. Издыруадаз, иара ицәажәашьеи иҧсахеибакышьеи рыла, Лиосик иеиликаазар адырҩаены изышьҭаз аус шырзынамгзоз? Аха, аҩныҟа амҩа дахьаныз, ирцауланы дхәыццпхьаза, пхьаҟа дзықәгәыгуаз иман: ацыхәтәан Лиосик «адырра анҳашәҭа, ҳкылхх ҳаауеит» иҳәеит.

32

Зегь рацкыс бзиа илбоз арпарцәа, Баҭыри Џьанари, рцарахь иахьынзыҟаз, Асҭанда лхала еиҳаз аҵара дҭалазшәа луит. Дҭалазшәа луит, избанзар ишылҭахытәкьаз апышәарақәа лҭииртә аҭагылазаашьа ыкамызт. Џьара дцар ҟамлоны, идәыкәлахьаз адәыгба илулак дахьзаны, цәгьапсышьала дахьынҳаланы, аццакыра ацнаҵацпхьаза, даҷхьыҩорырц агьлыгымкәа, напхыла-шьаҵәхыла дыхәназар иеиҧшын уи. Пшь-цышәарак лҭиуан. Излалылшоз ала ибзиазаны леырзыкалҵон. Ибзиацәаны лызцаарақәа рҭак ҟалҵон, илзыкәдыргылоз ахәшьарақәа ладырҟәуазшәа лбон. Илыцҭалоз ирзымдыруаз азы лара илызцаауан, иралхәоз ацыхәтәанза игәнызкылоз маҷын, арахь лара лаҵкыс иеиҕьыз ахәшьарақәа зауаз маҷзамызт. Ахәшьарақәа еихыршьаалар, дзымҭалар ҳәа дшәо днеихьан, ацыхәтәантәи лпышәара даназнеиуаз. Аҩора акәын ирымаз. Илҳасабуаз хынтә игәалҭеит. Рҭакқәа еиқәшәон. Убасҟан даара ибзиаз ахәшьара лмоур, дызҭалазомызт. Илыватәаз аҷкәын ари азҕаб, дшыхәшьадамыз ангәеиҭа, иҩымҭа днахан иналымҵеицеит. Лылапш нахылдеит, аха иурееиуази, ихы агьҭазамзар. Илулак илыриашазшәа лун, ҷыц ибзианы

ихиҩаларц наиалхәан, аԥышәара здызкылоз игәарымҭартә, иналыргьежьит. Лара лусумҭаз «ԥшьба» лоуит, зтәы лырееиуазгьы ихәшьара бзиан. Иара дҭалон, аррантә даахьан азы, лара дрыдыркылазомызт. Лара латцкысгьы дҭаларц зҭахыз Баҭыри Џьанари ианаамҭаз иааит. Иҟалаз анраҳа, лара даашьҭырхын, аԥышәарақәа здызкылоз акомиссиа аиҳабы дырбарц, иҩкылҟьеит. Лҩымҭа лдырбарц аҳәара ҟарцеит.

– Ара ишысҳасабыз иашоуп, – лҳәеит лара. – Иатцшьны изыҟоуи?

– Иашатәкьоуп! – даагьаагәыргьеит Баҭыр, игәгьы иалсит.

– Уи ишыриашоу еиԥш иҳасабзар еиҧьын, – иҳәеит издызкылоз.

– Уи гхоуп зҳәада, – Баҭыр деицрашәарц агьигмызт. – Аҳасабшьа аҩ-вариантк шәԥшаа ҳәа адҵа лымазма? Лара илгәаԥхоз авариант алылхит.

– Шьҭа иҟаҵоу ҟаҵоуп, акомиссиа еилатәахьеит, ирыдыркылашаз рыдыркылахьеит, ацҭәы ҳалаҵо аеакуа – иалашәхи?

– Аректор иҿы ҳцап! – Џьанар лҩымҭа бгьыц аашьҭиԥааит.

– Ус иусҭар ҟалазом, – издызкылаз аҩымҭа иргьежьит. – Аректоргьы дыҟазам.

– Нас иҳаԥсыхәузеи? – дҵааит Џьанар.

– Ҳаԥхьа шәаа! Ҳгәы шәҭазаауеит, – аниҳәа, рых-ҩык ҩдәылҵит.

– Аректор дыҟазар ҳхала игәаҳҭароуп, – Џьанар раԥхьа амардуан днаҿалан, аҩбатәи аихагылахь дҩыԥәнеит. Адкыларҵа днықоналан, ишьҭаз ихьзааныза, амазаныкәгаҩ дналыдгылеит. – Аректор иахь ҳлеир ҳҭахыуп.

– Маҷк шәааԥшы, иҩоналаз дыҩонытԥ.

Иахьынзатахыз иԥшырц ихиаз ауаа натәеит. Акабинет иҩоназ данааҩонытц, амазаныкәгаҩ днықоналан, данаахынҳә, илеирц ашә аартны иаанлыжьит. Баҭыри Џьанари зырҩуан, Асҭанда лхала аректор иалҳәеит лҩымҭа иашамкәа ахә шыршьаз. Аректор адҵа ҟаиҵеит адкыларатә комиссиа абри леиԥш иҟаз абитуриент лҩымҭа иманы дизааирц. Егьи иԥьаадқәа игәыдҳәҳәала дцәышза дааҩоналан, Асҭанда лусумҭа аарылхны ҿымҭзакәа аректор инаимҵеиҵеит. Ари иаахиртын, ҭынч даԥхьон, ҷьара акы атшьра иеазырхиа, иҩыга ҟаԥшь уажәи-уажәи ҷьара инақәикуан, абар-абар ак ириашарызшәа, аха лыԥхала уаҳа дакьымскәа, илаԥш ааҟәигеит.

– Ари аусумҭа ара иҟазааит, – уи ихы дзыԥхьахьаз ауаҩ инаиқәикит. – Уцаны аԥышәара иалахәызи, аиҳаразак изыриашази сзеизга. Уажәы ҷьоукы сырԥылараны сыҟоуп, х-саатк рышьтахь, минуҵк шәагхар ҟалазом, абра шәыҟазароуп! Уца! – аниҳәа, егьи уаҳа ҿымҭзакәа дындәылҵит. Аректор Асҭанда дааирзырҩит. – Амазаныкәгаҩ лҿы инбыжьуеит арзаҳал, бнапала иҩоны, ибзыкәдыргылаз ахәшьара шиашам ала.

– Лҵшәас иаиури? – дҵааит Баҭыр.

– Шәымццакын! Излауала слыцхраауеит. Аҵак азы уаҵәы баа! – азгаб лахь даахьаҳәит. – Абзиара шәзыҟалааит! – аректор дҩагылан, раԥхьа Асҭанда лнапы аалымихит, нас Баҭыри Џьанари.

Адырҩаены Асҭанда, Џьанар длыманы, дааит. Акурс аҿы ирыдыркылаз рыхьзынҵа лара данзамызт. Аха хазы убарҵ ирыцырцоз даеа ҩыцьаҟа рыхьз зныз аҿы лара данын. Ианамух усгьы ибзиан. Аректор диатабырц, адкыларҵаҿ дҩеит, аха идикыларц зҭахыз рацәан, амазаныкәгаҩгьы илабжьалгеит уи азы уажәы агәхьаа далмыргарц, итабуп ҳәа иалҳәарц аамҭа рацәа лымантәа. Лашьеи лареи автостанциахь рҿаархеит.

– Уажәы бара автобус бастоит, – атроллеибус аҿы иара иаҳәшьа дааирзрҩит. – Сара аҳақьым дсыԥшаароуп.

– Ҳаицны ҳамнеиуеи, – наиабжьалгеит.

– Уи иашьтахь даеа ҷьара неитәыс исымоуп, уаха саныхынҳәыша здыруада, бара бкалкало бсышьтазаауама. Заа аҩоны бнеир, нан блыцхраауеит.

– Аеи нас, – лқьышә кылшь атроллебус аатгыларҵа аҿынтә, амҩа ааихцәаны, автостанциахь даннеиуаз, лгәалаҟазаара ԥхасҭахахьан, аены лускәа даараза ишыманшәалахазгьы.

Џьанар, иаҳәшьа автобус дышнақәиртәазцәкьа, ихала егьи ахырхарҭахь ицоз даҽа втобуск дынҭалеит. Ақытамҩа иқәгылаз амашьына аҩныцқа ҭынч узгыломызт, акалатқәеи, аиашькақәеи, аацәақәеи урхыҩрны уцон; узтәомызт, ашоуреи хыхь еиқәыпхьазоу ирҭази рҷыда фҩқәа уқәдыргыломызт. Ус акәзаргьы, тәарҭа ҭыпк узылхуандаз, иубыргызи – абыргцәа, тәарҭак змауаз, еилагылан, иара арԥыс иакәмызт. Цқьагьы узгылондаз, анахь-арахь иахьугәҭасуаз аҩныцқа. Аха иара убри аҽены иныкәара изхырԥомызт.

Иаҳәшьа дима дааит еиҳаз аҵараиурҭаҿ. Амала игәалакәзаара шьыжьы аахыс убас иҿаастан, иаҳәшьа аҵара дызҭамлазаргьы уамак ихьаамызт. Шьасиа дахьимбацыз ихы изанажьуамызт. Избанзар убри ашьыжь шаанза ицәа ак алашәеит, ауха ԥхыз ҿаастакгьы имбазагәышьеит аха. Амхы аанда днашьклаԥшырц иҭахызшәа, иеигәышә аашьҭихын, аҩада иҿыҩеихеит. Аҷкәын дизырбодаз, ашьыжь изхара дыцәар акәымзи. Урҭ ргәашә днавсын, акыр дҩаскьан, уаҩы димбакәа, шьҭахьқа иҿааихеит. Архәара мҩахәасҭа днавшәар, ргәашә деиҭанадгылон, арахә гәарцырц ианиԥылоз. Урҭ аазцоз еиқәацәала деилаҳәан.

– Ашәы бшәума? – згәы нҭыпсааз арԥыс Аԥҭа иан длызцааит.

– Ааи, нан, исшәымкәа. Саҳәша дымпси.

– Сгәы иалсит.

– Угәалсра маҷзааит.

– Аҩны сыказамызт, санааигьы акы аасмаҳаитеи.

– Изымдыруеи, нан, ухы гәыбган заурҭои. Дзылгашаз лымамызт. Аҩныка ууаи!

– Акәа сцароуп, шәбеиахааит! – иҿынеихеит иара, амҩангьы избахьан иаҳәшьа, аҵараиурҭаҿ дҩаганы, лхала дирхынҳәырц.

Втобусла амҩа дахьынзаныз, знык ақытахь аназара акәын ихы иҭаз, Шьасиа дышлыниашаз ҳәа, аԥыхьақәа рынхарҭа давагьежьуа-давахынҳәуа дахьиқәшәарыз дшашьҭаз еиԥш, заа зынзак дазхәыцзомызт. Уа днеир ибарын дзықәшәарыз. Иаҳа агәраганы дыкан хаха агәарԥ дышҭалоз, уаантәи анышәынтрахь амҩа дара идырбарын. Шьасиа лаб ишԥаиалҳәарыз, ирҭааз дзусҭаз еиликаарц иҭаххар? Адышшылараз ирызнеиуаз илдыруаз, ус ҩызак иакәзар ҟаларын, ианамузах ишылҭахыз лаб иҿаԥхьа лхы лырқьиарын. Длыдышшыларц илзааз аатрахь дызлалыпхьарызи.

Ус иагьыкаиҵеит Џьанар. Аатгыларҭа аҿынтә ҷьоукы дрышьҭаланы иҿынеихеит. Иара дахьыбжьалашаз иназааныа, зегь неиԥхьбақәеит. Агәарбжьара дыбжьалт. Агәашә днадгылааныа, амҩан агәашә хәычы ҿыцны амхы шыказ иҿаҵан. Унҭалон иҭахкааз анышәынтра. Ҿыц агәылгара ихы ларкәны днахагылеит. Агәарԥ аҿы иҿаҳәаз ала аншы, аутрала амҩа ааихцәаны, лҿаалхеит Шьардасиа. Аҩны дахьыказ, уи еиқәаз ҵкык лшәын, касы еиқәацәала лхы цакын. Уажәрааныа иибахьаз лхаҿы маҷк имчын, лылагырз лҿаҳәҳәы, лан лаԥхьа днатәан, лнапсыргәыҵа лнышәынтрагә иаакәылшьит. Леааиҵылхын, Џьанар дааизааигәахан, лызнапык ихәда иаакәлыршан, лхы игәышԥы ианнадылҵа, иара дааигәыдиргәгәалеит.

– Дааараза сгәы иалсит.

Лара аҭакҳәашьа дақәшәомызт. Шьасиа дибар шиҭахыз аулзымдырхуаз, ижҩоа лнапы шатдаз, длыманы амҩахь дынҭыцын, агәарԥ шыказ дналган, агәашә изаалыртит. Ала ахьҿаҳәаз, адаҷ уажәи-уажәи иԥнацәарызшәа еиханы ишуан. Абас ала ирбо-ираҳауа Шьасиа лгәарԥ дахьҭалоз иҭахымызт, аха дақәшәагәышьеит. Ҩыцьа аеҳәшьцәа рашьазаҵә иҿааихеит. Џьанар уи дидышшыларц даагәыдикылеит. Аҩнеихагыла аган ала ашәшьырҵа иаацытцыз раб уажәрааныа дгәеиҭазомызт. Уи иахь иҿынеихан, днаидышшылахт.

– Саб, ари Џьанар иоуп, аԥтараа дыргәылоуп. Аԥсраҿны иҵарахь дыкан.

– Аҩныка длажәга, инхиҭәалап, – днагьежьит, аҷкәынцәа еибабарын рхала игәахәзар акәхарын, ихаҭагьы игәы баапсын уҳәартә, иԥшра угәы иаахәарымызт.

Шьардасиа, Џьанар длыма, амаҵурҭа шыказ дҩыхәнеит. Аишәа еинын. Зыдунеи зпсахыз лыматәа-лҩытәа адиван иқәын. Џьанар аишәа днадгылан, азҕаб изҭалтәаз афырԥьан аакәихын, ирыпхаз лыпсаҭа џьанаҭ инеирц, инхиҭәалеит. Лара иара длатәаны

акы днацҳарц даахҭалкит, имуит акәымзар. Амала иаразнак дыԥонытцыр иҭахзамызт, агәарԥ ахь днеир, Шьасиа дымбазакәа,агәашә дҭытцуан. Днатәеит настҳа, ларгьы дмааскьацәакәа аҟәардә днахан, днықәтәеит.

– Ҕәгәала дшычмазаԥоыз здыруан, аха ас дшәылнагап ҳәа сгәы иаанагазомызт. Шәаргьы агьшәымҳәеитеи.

– Угәы уҳархьырц ҳҭахымызт, – лгәырԥоа зеиԥшраз здыруадаз ахышьҭхра зцәыуадаԥоыз азҕаб.

– Даара дгәаҟит излабҳәо ала.

– Ҳәашьак амам. Шьарда дгәаҟит.

– Анаркологиаҿ дышьҭазамызт, иззакәи?

– Еилаҳкаанза уахь дҳамгазеит. Ианеилаҳкаа уахь дрымшьҭырц хрыҳәеит, еилылкаар иаразнак илзеицәахоит ҳҳәан. Ахәшәтәԥоы длызнаагон, – лбжьы қаԥьқаԥьон, инеималымҭәарц лхы дақәымчуан, иузгәамҭартә леылзынкыломызт акәымзар. – Шьҭа иамузаҵәкьозшәа анааба, даҳгагәышьеит. Дҧырымкар аузомзыт. Иманшәалахаргьы уамак дызнеиуамызт, аха ҽнакгьы акыр иаҧсоуп ҳәа еибаҳамҳәеи. Лара аԥкырҭа дшықәыз аҧсхыхра далагеит.

Шьардасиа, деицақьызқьызаанза, дԥоатҟьан, егьи ауаҭах дныԥналеит. Изеиҭалҳәоз ахҭыс, ҿыц лыбла ианыхгыла, закәытә гәеилашыра цышәагаз илызнарцысыз здыруадаз. Азҕаб дуазыруан. Уи лыгәшәымшә иҳәарц, длышьҭаларц иҭып дзахымцысит. Шьҭа дцаргьы цәгьамызт, дрыдышшыларц дааизар, амцхә дынхар акәызма. Амала данаах Шьасиа дымбакәа дызцомызт. Арахь лыхабар ибомызт, дахьыҟазгьы изеилымкаацызт. Агәырԥоа дарчмазаԥозар? Итәашьа ааицәымҕахеит, лаҳәшьа дааир, длызцаар акәхон. Ларгьы уамак имала днылмыжьит. Лҿы зәзәаны ишлырбаз мԥоашьо, лзамԥоакәа акыр иуаркалеиуа, даагьежьит.

– Шьасиа дзымбакәа сызцазом, – дԥоалхаҵгылеит иара.

– Сашьа длышьҭасцеит. Умццакын!

– Ара дыҟоума? – лхәашьала, агәырԥоа дамырчмазаԥокәа дшааиуаз, аԥоны дшыҟаз ԥоашьомызт, уи иара игәы иаахәагәышьон.

– Ҳаб маҷк дааиласын, шьҭа хар имам. Аҧсуа хәшәык ижәуеит, убри аалгарц, ҳгәылак длызцеит.

– Цьара дҭаларц усгьы дзымцеит.

– Дабацахуаз.

– Саргьы слыцхраарц сеазысымкит, бдыруоу? Схы гәыбҕан асҭоит.

– Мамоу, цьушьт! Уи цьара дҭалартә сынтәа леазылкуамызт. Ҳан лакәын лгәы итҳоз.

– Зачоно ма дҭаҳцап?

– Усгьы акы леазылымкит. Шьҭа очно иаууп ҳәагьы уҟоу. Ҳшеилахаз умбои. Амала лара дызцондаз, аԥон ус азы агәхьаа дасыргомызт. Ҳабгьы деиҕьхап ҳҳәартә даабоит.

– Излазбо ала, цкьа шәмеицәажәацт.

– Ҳазлеицәажәои, ак лаҳарц лтахзамеи. Ас аԥоны даанхаргьы, аплан лыкәаҳцоит ҳәа иалагоит. Нас аколнхара дладпсыла дцашт. Ма хаҵа дцандаз!

Аҵыхәтәантәи ахшыԥозцара Цьанар длеилнарԥсааит, ашьа шааиҿыкәлазгьы ааинырит. Ижьцәа хаҳәцас ихәда илкылагылан, ииулак иахьылбааидоз, иҟарҟы алаԥоеишьа аагәалҭар ҳәагьы даашәеит. Лара урҭқәа гәалҭартә дауҟахыз, заамҭа цоз лаҳәшьеиҳабы замана дылхьаан акәымзар. Даеакы иалацәажәааназа, аихатә гәашә, аатны ишакуаз удырыртә, аҵызцыз бжьы шаагазцәкьа, иаартыз амаҵурҭа ашә ала ибарҭан агәарԥ иааҭашылаз Шьасиа ҳаракы, лытцкеиқәацәа азахышьа заҟа илнаалоз аҟара, ашәы шлыцәтәымыз. Ибла ҭырхаха данынаҷҿапш, мачк даашанхазаргьы, дԥоатҟьаны дындәылтцын, длалбаан, агәарԥ еиԥоылшахьан еиԥш, днапцылеит.

– Даараза сгәы иалсит.

Лбжьы ҭымгацәакәа аҭак илҭеит, аха, иара иҭагылазаашьа акәзу здыруадаз, изеилмыргеит. «Угәы иалсша мачхааит!» – лҳәазшәа акәын ишыгәникылаз. Лара лхаҿы

уаҳа акгьы аҳәазомызт, длыдышшыларц дкылхх дахьылзааз лгәаԥхазу илгәамԥхазу, илцәымҭзу илцәымҭгымзу, – џьара ак ҭитаарц дылҿаԥшуан: лара лхаҿы адак қәацомызт, лыблақәа иибацыз ракәзамызшәа иԥштәыдазшәа иааԥшит знызаҵәык. Ан лыҟамзаара лыхшара арҩашьеит, иеитбыз иаҵкыс иеиҳабыз агәрҩора иаҳа иныԥшуа мацара. Урҭ ран лыдунеиԥсахра агәра рызгомызт, арахь агәра умгар ауамызт, заҟа аҵабырг уныруаз убасҟатәи угәы иасуан.

– Аҩныҵка улеи, маҷк уаатәа?! – лҳәеит лара, рхала иааицәажәарц ҳәа дгәыгшәа, лаҳәшьеитбы шьҭахьҟа даныхынҳә, рҩыџьегь ззаза ианааидхыла.

– Мамоу, Шьасиа. Уа стәан, бааира сазԥшны. Шьҭа сцалап, – иҳәеит, аха дыкәцырц шьаҿакгьы еихигомызт. – Иҟалақәаз Шьардасиа исалҳәақәеит, – ҳәа нацитеит, ҿымҭзакәа иахьеидгылаз избоз иџьарымшьарц.

– Ааи, абас ҳақәшәақәеит, – лҳәеит ларгьы.

– Абзиараз шәгәарԥ ҳҭалалааит, – уаҳа рзеибыхәомызт уажәыҵәкьа, агәашә шыҟаз иҿанынеиха, лара днаскьалгарц дицын, Шьардасиагьы даарыхьзеит.

– Агәхьаа уагеит, ухы умыргәаҟыргьы ҟалон, – лҳәеит Шьасиа, иара агәашә данынҭыц.

– Иҭабуп дарааза! – наиқәҿылҭит Шьардасиа.

– Абзиараз! – днареихырхәеит иара.

Ақәџра шиҭахымыз мацара, ишьаҿа неихигеит агәашә аҟнытә. Анышәынҭрахь днаԥшыхт, уи даннавсуаз. Улаԥш акәымшәогьы иҟамызт, убасҟатәи амҩа иазааигәан. Ҷыц деиҭаатгылар иашахомызт, арахь игәы шихоз мацара днавсын, ақыҭа мҩаду шыҟаз днеиуан. Агәарбжьара азә дазымхозшәа, уи амшала аееиҭанакызшәа, изаҵәхазшәа иныруан. Уаҩ дахьанымыз, иара ида, иаҳагьы аиаҭымра аныԥшуан. Урҭ аеҳәшьцәеи рашьа заҵәи ран данықамзгьы аҳкәажәра луазшәа иара игәы иабон, арымарахьгьы арыгьарахьгьы аеҵәара рхашьшьы, аеаҩора беиа шҭагылазгьы, аибакәеибара ацәа рхан. Абас зны ԥсҭазаарала итәыз абри адунеи ауаҩы даныззаауан, џьабаас иҟаз зегьы баны. Нас иалихызи иара аԥсҭазаараз изыԥцәаз аамҭа.

Агәкаҳара дамеханакырц агьигымкәа, асфальт зқәшьыз амҩахь данықоцәырц, ладеи ҩадеи ицоз данынырхьыпш, дызҭанагалоз ахәыцра мыжда адунеи ахьынтә даахынҳәит. Аиҳаразак даалзыршәаз длаԥшыкәҵацәаны изԥшуаз арԥыс иакәын. Уи чақыла лабык иҟыцәкыцәуазшәа давцагылан. Дахьыҟаз иԥшнын, акыргьы иааилан, ихахәы жәпа илахь аҿы арыгьарахь иахьыпхьеиҳәоз, арымарахьла маҷк ихы ааҩонашон. Џьанар зҿы днеиз акала дырзыҟазар акәхарын ҳәа дааизхәыцын, днаивсит, автобус аанҿасырҭа ихы нақәкны. Амашьыналас иаауаз ааникыларц данаахьаҳә, уи арԥыс дкыцәкыцәуа дишьҭаланы дарауан. Амашьына анаангыла иара дынҭатәеит, ишьҭаз имала дааныжьны.

– Уабанзацои?

– Амраҭашәара шыҟоу, – иҳәеит Џьанар.

– Аҟәанза узгоит.

– Сеиқәымшәахи.

Аенеиԥштәкьа амҩаз деиқәымшәаҵәкьацызт, Шьасиа длышьҭаланы даалозижьҭеи. Амашьына хәыҷы ыкәхысаа амҩаду ианын. Уачамчыра инаркны Аҟәанза уи ҟәапа-ҿапак ианысзомызт, иашарҭан. Аныҟәцаҩ ГАИ аусзуҩцәа ахьиԥылоз идыруан, амашьына арццакра ахьирмаҷлоз иеақәиршәон. Нас қытақәак рҿы аҩоны жәпа еилагылан, ауаагьы рацәан, дзыласуамызт. Аныҟәцаҩ ихаҭагьы даара илахҿыхыз ҷкәынан, ацәажәара дшаҿыз, иааигоз ихәыцырҭа амашьына аҩныҵка итыцыр имуа, ахҭны-қалақь даалагылеит. Автостанциаҿ имҩанызаҩыз дааиган, аԥсшәа карцәаны иаҳәаны, дауижьит.

Џьанар ауаа реилыхара дналагылан, абилеҭ аахәаны, Гагра ицоз автобус дынҭалеит. Дааԥсаха дыҟан усгьы, ашьҭахьтәи атәарҭақәа руак аҿы аҭып аниоу, асаркьа далԥшуа, длатәеит, ишьҭахьҟа иҭалоз иеиҳабацәазаргьы иҳәсақәазаргьы ираҭәамшьакәа, ҽнак дтәазарц. Иара усгьы идыруан зҽагырханы иааилоз амҩан заа ишылбаауаз. Абжьаапны игылаз рыбжеиҳараҩык, Афон илазааныза, автобус ҭадырцәуан. Аԥхзы рҿыкәкәа ишеилагылазгьы, иара ыкәцуамызт, ахатәы аамҭа азыԥцәан. Иандәыкәлагьы иццакуамызт.

Ареспубликатә хәшәтәырҭа азааигәара иааҭгылан, уа иԥшыз ҷыҭ-ҩык шьҭнахит. Нас еиҵақьуа аҽынанахахт.

Ԥшьшьала Ҷьанар ибла иаахгылон, Шьасиа лан лнышәынтраҽ даннеиз инаркны, ахҭысқәа. Аены Шьасиа лҽы изхәомызт дшылзыӄаз. Ма данцашаз игәы дыштаз иажәа иналаҵашәа иҵәыригар ҟамлози, аха усгьы изыӄамҵеит. Амала длыдышшыларц дкылхх дахьлызнеиз игәҭакы зеиԥшраз амҳәазози? Бзиа дшибоз ахәштәырҭаҽ ианлеихәаз ашьҭахьҵәкьа акәымзи аѳны ианеибабаз. Издыруадаз лара усҟатәи ирҵауланы дхәыцыртә, ла лахь имаз аҵәанырра дыҷенакаартә дыӄамзар, лан лԥсра лхаҭа лныррақәа ахәаеызар? Зегь акакәын ҷьара ак лызнымхакәаҵәкьан дыӄамызт. Макьана дқәыԥшын, уи иара атәы иагон, Ҷьанар иакәымзаргьы, даҽазә иахь акәзаргьы, лгәаԥхара, лызҷлымҳара рхәын-ганк лгәаҵа иҭамшәакәа иҟамызт.

Нас иара ихаҭа ҭыпс иааникылози убраӄа? Абри акәын изҵаара хадаз. Иара иакәымкәан, ма имацара иакәымкәан, даҽа ҷьоукы рызхьаԥшра дахибаауан, иѳонытҟа арҵаруан, деиланаршуан. Имацара лгәаҵа дыҵазар иҭахын, дшылзыӄаз лдыруан, арахь илыгәҭакыз ҳәа ак еиликаартә дзыӄамлеит, ихаҭагьы ус ак изеиҷымкааит. Лан дыпсааныза даҽазны длаҵәажәарц ихәҭамзи. Уажәы дзыԥәтәаз амашьына ааҭгыларҭақәа, иҭыҵуаз, иҭалоз, аҭагәтасраӄәа акгьы ибомызт, ихшыѳ зегьы шьасиараа рынхарҭаҽ иҟан, аены ишизныӄәази, иеибырҳәози, ашәы иҷанаҳәаз рхымѳаԥгашьеи ишизыӄаз ак изрытбаауазар ҳәа, хәыц-хәыц зегь игәалаиршәон.

Азныказ ихада хы имбозшәа даазхәыцит, избанзар ԥҳәыск лнарҵәымѳоа дыԥәлеит, илҭынхаз аԥьабара иаҵагылан, убарҭ иреиуаз азәы, лыда иара дзынхомызт азы, дшизыӄаз ҭитаарц иеԥишәон. Ихәыцраӄәа наѣ инаԥхьеицарц, ицҭатәаз днарылаԥшқәеит. Анык҃әцаѳ, зны-зынла ибжьы иаҳауан акәымзар, дибарҭазамызт. Зҕабцәаԥәак рхаҷы лашон, блала еибарччон. Заӄа иԥшзаԥәази! Унархьыԥшрын. Ипашә-пашәза. Ҿызларкәабаз азы ужәрын. Илаԥш шрызхаз рызгәамҭазакәа, инаизхьаԥшқәеит. Рылаԥшгьы ааиԥәшәеит. Дара ԥхашьан, акы иалаҵәажәозшәа идырбеит. Иара шиакәыз ҵәажәарҭахәыс ирымаз еилкаан. Ҳамҭанык урҭ дрызԥшуан, рхаҷы ԥшзаԥәа ҭцаауа. Нас ибла ашәшьы аахылан, арҭ ибазомызт, ирылибааузаз ашәы зшәыз азҕаб ҳаракы лакәын.

Лара, агәылацәа рҷынтә агәарԥ данаатала инаркны, игәалашәоз лшьаҷеихгашьа, лхәамц ариашашьа, лхаҷы аееиҭакшьа, знызаҵәык дшынеиҷаԥшыз уҳәа, акакала зегь ибла ихгылан. Дшизыӄаз изеилкаауамызт. Ианеиԥырҵуаз, – «агәхьаа уагеит, – лҳәеит, – ухы умыргәаӄыр ҟалон», – ҳәагьы нацылҵеит. «Ухы умыргәаӄыр ҟалон» ҳәа азәы иарҳәо имаҳацызт. «Узааи?!» – лҳәарц лҭахызар? Игәы нҭыпсааит. «Сызлаԥсоуи?» – акәзар илҳәарц илҭахыз? Ҷьанар иԥсы ааивигеит. «Иҭабуп даараза!» – лҳәеит Шьардасиа. Шьасиа илҳәазгьы уи акәзар иаҵанакуаз? Ҷьанар ихшыѳ аеҳәшьеиҵбы лахь ицеит. Избанзар иара дызҷынҵәаауаз Шьасиа лакәын, дшизыӄаз иалымҳәацызт, ихаҭагьы уи лирҳәарц дыхҭеимкыцызт, арахь арыцҳара ианиаз ахшара дреиҳабын, лгәы иҭаз ҟазшьалеи хымѳоаԥгашьалеи илҵәахуан. Арахь лара илҷынҵәаауаз арԥыс, анышәаҭара аены акәымкәан, имацара лгәарԥ дахьыӄәгылаз иахылҳәаарыз лзымдыруазар? Заӄа маза аҵази рѳыцьегь иреизыӄазаашьаз. Аха лара иара дшизыӄаз заӄа илҵәахуаз аӄара, лаҳәшьа уи лыргамон.

Лан лнышәынтраҷеынтә ҽаныѳеиҵылх, илзааигәазахахьаз азә иеиԥш, лнапҟәа ихәда ишаакәлыршаз ибла иаахгылт, Шьасиа гәыла-ԥсыла заӄа дизааигәаз акәзар Шьардасиа иаалырԥшыз?! Нас агәарԥ ахь дналгеит, дзышьцылазаз лыуак диѳызашәа. Лаб данааиԥыла, уи дышпаилырдырыз: «…аԥҭараа дыргәылоуп. Аԥсраҷены аҵарахь дыӄан». Ҷьанар дахьыӄаз лара иалылдраази? Аԥсраҷы дмаар иуамызт, имаҳау, иаҳазар дзымааи ҳәа аеҳәшьцәа азҷлымҳазма, уи мазала еилыркаама? Автобус асаркьа иалԥшуаз Ҷьанар, хәыц-хәыц зегь игәалаиршәарц, ихшыѳ еизиркәкәон, избанзар уи ашьыжь, амаҵурҭаҽ дантәаз, хшыѳзышьҭра зимҭаз зегьы ак иарҳәон. «Угәы уҳархьырц ҳҭахымызт», – лҳәеит Шьардасиа, ран лчымазара зеиԥшраҵәкьаз ахьиҵәырзоз шигәамԥхаз анеилылкаа. Амала, Ҷьанар игәы аабжьажьеит, агәхьаа дадыргартә иалырхызи анаагозу иаҳаз, ма ирҭахыз арԥыс игәы идырхьыр усгьы ирҭахымзу. Игәыѳбара иахиҳәаарыз изымдыруа, Ҷьанар,

ицегь игәалаиршәарц, итәарҭа дынҭаҳазшәа, ихы нкыдицеит. Шьардасиа лашьеицбы лаҳәшьеиҳабы дааигарц дышдәықәылцаз ааигәалашәеит. Иара Шьасиа длыдышшылырац Шьардасиа илҭахын. Урҭ ѡа-жәак ирыдымхаргьы рхала иааибырҳәарц, рымала иааизынлыжьит. Уи иара ихы изамырхәеит умҳәозар.

– Ара азә длыбаараны дыќоуп, – аныќәцаѡ ибжьы анаага, Џьанар ацәа даалцызшәа, адунеи днықәыпшызар, дахьылбаауаз иаатгыларц, автобус аныќәашәа армаҷуан.

Амѡан илбаахьаз маҷзамызт, атәарҭақәа рыгәта ҭацәырц агьагмызт. Анҭ азгабцәагьы макьана игылан. Днарылсын, длалбааит. Амѡа ааихцәаны, егьи аганахь дниасит. Иқыҭахь ицоз ауаа ԥшын, равтобус ааиуазар ҳәа. Рызынтәык неидахәыҭхәыҭуа еидгылан. Уамакгьы дрызҿлымхамызт, аха рхымѡаԥгашьа злаќаз ала, излацәажәоз ак шакәыз ѡашьомызт. Ақыртқәа ааигәа ишеизаз, иааиуаз асабша акәзу, амеыша акәзу ҿыц Гагра астадион аҿы ишеизахуаз шырҳәоз илымха иаатасит. Нас улымха ырцарзаны умзрѡын!

– Џьанар, ара ууаи! – ақытаҿынтә иаауаз Шьына имашьына шаангылаз игәы азцазомызт, Баҭыр длалбааны ҿимҭыр. – Уара ухы ҳахь иќазам, – иҳәеит Баҭыр, Џьанар данаашьтырх ашьҭахь, амѡан. – Ахәшәтәыртаҿ иуларцаз агәыркәа урызхьаауеит еснагь.

– Ус зуҳәеи?

– Астанда исалымҳәеи, лара амѡа дыкәцаны, уара уахьцаз.

– Уи бзиоуп, аха сабажәгои? – иаҳәшьа деибга аѡны дшыназаз аниаҳа, Џьанар игәы ааќалан, излацәажәоз ааникылеит.

– Уаха Агырба Вовеи Гыцба Шьалуеи ҳарбар ртахыуп.

– Избан?

– Цқьа исыздырзом. Еилыскааит даеакы: Важьа ақыртуа еизара далахәзар итахыуп.

– Жәахатәи амеышаз ианеизоз дыќазамзеи?

– Сыќазамызт иҳәеит.

– Уажәы ихьи?

– Иахьа ихәцә сымки. Уҳәан-сҳәанла иҳаҳауаз, Важьа автобус ацынхәра амашьына лас ааигеит ҳәа, ицабыргызаарын. Уи даалаган, сыќамзаара ихы иархәаны, ашәкәкәа еиқәиршәахьеит аусураҿ имаҷ зуа а-«Волга» ихьз ала илиѡаазшәа ќаҵаны аусураҿ иаанижьуа. Аҿыц иаауа иара ихатәхарц итахыуп. Дымшәазакәа абасҟатәи шәкәы злеиқәиреаееи, исаҳәи! Машәыршәа еилыскааит абри. Узҿу закәи ҳәа сизнеизар, исеиҳәақәо убандаз! Аус еицаауеит, – иҳәеит, – насгьы снапаҵаќа аус ууеит, – иҳәеит. – Суҭиуама? – иҳәеит. – Иубалак ќауҵар ќалома? – сҳәеит. Исҳәо заҳауада. Абри ауалафахәы ала ҳанхар шәтахыума шәарҭ апсуаа иҳәеит. Агараж уахагылоуп, ухазы агьузыќаҵом, саргьы агьсурќаҵом, – имҳәеи, уара! – Џьанар ашьтаҵарҭа инапаҿы иќоуп, апсшьацәа рызхара рҿеицоит, иара изхара изыфом, – иҳәеит. – Сааиаанза аус жәуан акәымзар, шәарҭ аусурҭа шәызтодаз, – иҳәеит. Ибжьы заќараз удыруандаз! Ипсахы анеибак, игәы ахәапсара зегь цәыцихәеит. – Угәаанагара сашьтазам, аусура уаќәыцыртә иќахҵароуп, – анысҳәа, исеиҳәаз убанда! Гагра ақыртқәа ааигәа ианеизоз, уа снеирц исарҳәан, сеахызгеит, – иҳәеит. – Уажәы ҳапсшьарҭаҿ иќоу ақыртқәа зегь сыманы сцоит, – иҳәеит. Убри дыҷенахрызшәа игәы иабоит, уара.

– Дыҷенахыргьы ќалоит, – иҳәеит Шьына.

Ақалақь аҿы ианааи, гаражк шыќаз рҿынархеит. Рмашьына агәашә аҿы инрыжьын, машьына хәҭақәак дрызцаауазшәа, иѡызцәа иманы, Баҭыр дынҭалан, Агырба Вова дипшааит.

– Хазы-хазы ақытаҿынтә иаауа ҳшәацәажәарц ҳазбеит, – иҳәеит Вова. – Ақыртқәа шеизо жәымдыруеи? Уаҵәашьтахь ауп иара. Ацәажәарақәа цоит астадион иқәаҳцароуп ҳәа. Еилаҳцар ҳҭахым. Ҳара иаҳа ҳмачуп. Арҭ ҳаргәыдланы, хреишны агьҳзыќаҵом. Даеа мѡакәак ҳапшаароуп. Ус ргәы иаанагоит араиком аҿгьы. Иќаҳцаша цқьа иҳазбароуп. Уаҵәы ҳаитеиқәшәар ҳҭахыуп. Ацхыраара ҳашәтароуп. Шәгәы ишпаанагои?

– Арҭ ҳаржьеит, – ишкол даадәылҭны, Леуанти дицны дахьнеиуаз Борис Кьахьырипа ҭынч-ҭынч ишьаҽа еихигон, дымццакзакәа дцәажәон, иԥонытҟала дшеилашуазгьы. – Иацы изҽыз спектакльын, иахьа уи аԥбатәи акт ауп.

– Сара ақалақьтә комитет аҽы сцоит, – иҳәеит ицыз. – Изҽу збоит.

– Ақырҭшәа здыруа азәы идымхаргьы астадион аҽы дышьҭтәуп. Уажәы аусҳәарҭаҽ Адлеиба дааираны дыҟоуп, сара уахь снеип.

Ақытсовети ашколи ирыбжьдаз агәашә ала, Кьахьырипа данцоз, Леуанти, машьынак змаз иԥызцәа азәыр дааихьазар ибарц, амԥаду ахь дкылсит. «Жигули»-к иаҧхьа иаангылан, Баҭыри, Џьанари, Шьынеи аатыҧит.

– Калдахәара амԥа ҭшәара кны игылоуп Гәдоуҭа аиҳабыреи ачынуааи хыҵны. – дыгәжәажәозма уҳәо Баҭыр иҧшран. – Озган дырхагылоуп. Ауаа рацәаны аизара иаҽуп. Арахь иаарц рҭахыуп, иоурыжьуам.

– Шәарҭ шәызларывси?

– Шьына иан лаҳәшьа дҧырҟан, дышьҭоуп. Убри лбара дцозшәа реиҳәеит. Акыргьы днырқылан, аха данрыцрымҵ амԥа изаадыртит. Ҳара амашьына ҳҭатәан.

– Гагра сшәызгома? – дрыҳәеит иара.

– Уаҳгоит.

– Маҷк шәаасзыҧши! – Леуанти иааиуаз Гарик Кьатиа хазы дааиԥхьеит. – Вова Канџьариа дыҧшаатәуп. Шәԥыцьегь астадион аҽы шәца! Ижәдырқәо азәыр жәбозар – изхеизаз ҳәа ирҳәақәо аагәашәҭар ҳҭахыуп. Вова ақырҭшәа имдыруеи, амитинг ирҳәо еиликааит. Шәхала шәызцома?

– Лерик Цыхьычба дааиуеит, ҳаигап.

Леуанти даахынҳәын, амашьына зтәыз днарыцҭалеит. Амԥоан џьоукы аизарахь ицон уҳәартә, шамахамзар уаԥ дубомызт, ақалақь уналагылаанза. Астадион иазааигәацԥхьаза, уахь амԥа ианыз рацәахон. Астадион агәашә иҭалоз кылибархомызт, аха цыҵ-ԥык еизашт уҳәартә гәыԥ-гәыпла илеиуан. Шьына дышиашаз ақалақьтә комитет днадгылеит. Леуанти длалбаан, амардуан днаҽагылеит. Ақырҭуа активистцәақәак ахыбра иԥоналозшәа, иԥонытуазшәа, ус дук змаз рҧшра рыманы, ладеи-ԥадеи иасуан. Леуантигьы дныԥоналан, аԥбатәи аихагыла дԥыхәнан, днарылаҧш-аарылаҧшит. Рыблақәа цам-цамуа, аиаша уҳәозар, ргәыргьара рцәахзомызт. Леуанти длалбаан, адәаны амардуан дшаҽагылаз, «Чаика» аангылан, Колбин даатҟьеит. Леуанти иахь даахьаҳәын, апсшәа иеиҳәеит, инапы ааимхны. Уаҳа даатымгылазакәа, ахыбра дныԥонапҟеит. Дзызпшымыз уамак даниазшәа, Шевардназе длалбаакьан, имацуар ицрыпссы, амашьына дынҭалан, астадион шыҟаз иҽынеихеит. Шьына имашьынагьы урҭ ирышьҭан, изыхьзодаз акәымзар, арахь ЦК КПСС Аполитбиоуро алахәылараз акадидат дзыхьчоз даурыжьуамызт.

– Абра уаангыли!

Леуанти иахьиирбаз, Шьына даатгылеит. Астадион агәашә амилициа акәшаны игылан, шьҭа уахь уаԥы длармышьтрызшәа. Шевардназе, амикрофон дшадгылаз мԥашьо, ибжьы ааԥуан. Уакьан-чакьанқәакгьы уаҳауан. Митинг ҳәа иҟалаз агьыкамызт уҳәартә, Шевардназе агәашә даатыҧит, наҟ-ааҟ акьамш Кешелавеи, Гагра инхоз раԥхьагылараз даарышьтызшәа, ааигәаза иааз Латариеи рыжәԥақәа инапқәа рытцда дрыбжьагыланы. Егьырҭ урҭ ирышьҭеибаца иаауан.

– Ҳцагәышьап, – иҳәеит Леуанти, Шьынагьы имашьына наирцасит.

Макьана цқьа изеилкаауамызт иҟалақәаз, аха Леуанти ибон гызмалра бааԥсык шаҵаз аҽнытәи ахҭыс. Ианеизах ирыгыз ирыбзаз ҳәа ак зҳәоз дҟамлазакәа, Шевардназе даақәгыланы, иааизызырԥоны ишпақәцуаз? Зегь раҵкыс иара ицәымҭыз ақыртқәа аԥсуаа ирҽагылашаз аизарахь анеира ахьыргәағыз акәын. Урҭқәа зегьы ранализҟаҵара дахьзомызт, уажәыцәкьа иагьилшазомызт. ГАИ убри аамҭаз изԥырхагамхоз Шьына убасҟатәи ирласны Бзыпҵа даакылҟьеит.

– Уажәы шәышиашоу Калдахәара шәцароуп, – Леуанти дҭытцааназа арԥарцәа ааирзрѡоит. – Амитинг иалгеит азын, шьҭа амѡа аадыртуеит. Уа игылоу шәаарылагьежьыроуп, азә дыԥәымтцкәа, рызынтәык Бзыԥҭа ақытсовет аҽаԥхьа иеизааит.

– Уи заҭахи? – уамашәа ибон Баҭыр.

– Урҭ астадион аҽы рыԥәцара ҳазхианы ҳшеизаз раҳааит, даѥазны ргәы иҭазаап. Калдахәара ҳажәлар нкыланы иахьрымоу иаҳа иеиԥъзаргьы ҳаздыруам. Амала иеибаҳҳәаз азәы ишәмырҳан.

Леуанти ашҭа дынҭалеит. Ажәлар еилакь араагьы игылан, ираԥхьагылоз дырбомызт акәымзар, ргәы еицҳауа. Адлеиба Бориси Кьахьыриԥа Бориси шеидгылаз, ақытсовет ахантәаѡы длалбаан, аобком актәи амазаныҟәгаѡ Гаграҟа ишиԥхьаз иеиҳәеит. Кьахьыриԥа, имала данаанха, Леуанти иахь даақәгьежьит.

– Ах, закәытә планкәаз исымаз удыруандаз иҳәахт Адлеиба. Акымзарак ихы иҭамызт, башоуп ииҳәо.

– Закәытә плани зызбахә имоу?

– Аԥсуараз исырдыдыр сҭахын, аха ақыртқәа иахьатәи рмитинг зегь аԥсахуеит иҳәарц иҭахыми. Шәахьцаз ижәбеи? – Борис агәарԥ иааҭашылаз амашьына иааҭыцыз Гарики, Вовеи, Цыхьычба Лерики, Чыгәбар Леониди ихы нарзишьҭит.

– Аизара иахьынзаҽыз, – иҳәеит Гарик, – ҳнарылала-аарылалан, ишәыхьи, ишәҭахи ҳәа хрызцаақәеит. Аԥыхьаза зны ҳабацәа абра инхон рҳәеит. Нас аамҭа ҳақәнаган, аха уажәы ҳаԥсадгьыл ашҟа ҳааит, иҳамарки абарҭ аԥсуаа рҳәеит.

– Уажәы ара инхо даара имаҷуп, – ҿааиҭит Лерик. – Аиҳаразак наҟынтә иаха ииаз роуп иҟоу реизараҽ. Атакси сақәтәоуп, анҭ ара избахьазар сымдыркәа.

– Ирацәазма?

– Зқьи хәышә-ѡык рҽынза. Еиҳамызт.

– Амитинг аҽы ирҳәеи, акыр узеилкаазар? – Борис уи днаизхьаԥшит.

– Ус азәгьы дымцәажәазеит, – иҳәеит Вова. – Шевардназе даақәгылан, ҳара ҳаишьцәоуп, ҳгәы нибархар ҟалом ҳәа, акы наиҳәақәан, длалбааит. Уаҳа уаѡы дыԥәымгылеит.

– Нас убасцәкьа еилыцма?

– Атрибуна данлалбаа, Кешелавеи Латариеи ак иарҳәарц реазыркын, – Чыгәбар Леонид иѥаарылеигалеит, – аха иара уамак дырзымзырѡоит, дырҽаччо, дрыхәлаччо, рнапкәа аанкыланы, астадион иԥәигеит.

– Шәгәы ааанамган ҳускәа ус имариоуп ҳәа, – иҳәеит Борис идгылаз иахьраҳауаз. – Урҭ еизар акәын иитахыз. Ижәымбои, сыжәларгьы ируам ҳәа москваа иреиҳәарц иҭахыуп. Афакт акәын дзышьҭаз. Ихаҭагьы даақәгылазшәа дирбан, ирԥшзаны иԥәигеит. Аԥсуаа рҽаԥхьагьы аҳатыр игашт. Уи аартны ажәлар иҳазраҳәазом. Ирласны еилымцааит, иҟалаз ргәы ишалоу аиҳабыреи ақыртқәеи ирбааит. Нас машәырк ҟамцакәа еилыцырц шәнарылабжьа-аарылабжьа. Иахьа рмитинг аанаҳкылар рымуит, аха уажәтәи амѥышаз Аҟәа еизарц иҟоуп, изласаҳаз ала, нкылашьас иарҭо ҳамбари.

Борис данца, Леуанти иаразнак дзыԥәымцит. Ауаа рымала ишынхаз рымбартә, ана-ара днарылагыла-аагыралагыло мацара, аамҭа игон. Ахәымѥханынза иааилшәшәақәеит. Ус ҕәҕәак анымѡаԥысдак, иҟарцашаз даѥак рԥымгыларызшәа анырра шьҭихлон. Ирԥырхагахашаз уск рзымхәыцрызшәа игәы иабон. Арахь, аѥнытәи ақыртқәа реизара ашьҭахь, ас ԥшьшьала аԥсҭазаара шзымцоз еилкаан. Иааҳԥышькларыжьри ҳәа хьаак шимаз мацара, уи ауха аѡоныҟа дцеит. Убри игәҭынчымрала дыштәыз, адырѡаѥны ашьыжь аусура дҭытцит. Аха ас еиҭакрыда аускәа мѡаԥысларц ақыртуа еиҳабыра ирзычҳауазма, аԥсуа еиҳабыра ракәзар, – усгьы урҭ ирышьклажьын.

– Иахьа иаарту апартеизара ҳамоуп, – Нургалиев Леуанти аурок ахьымѡаԥигоз дааѡоналан, адырра иитеит.

Иҿыцыз ҳәа ирзааргаз дазҿлымҳаны, Леуанти арцаѡоцәа рҭып ахь дныѡоналеит. Иара изԥшызшәа, апартеиҿкаара амазаныҟәгаѡ Нургалиев аизара ааиртит. Ашьыжь адиректор

Милори иареи ақалақьтә комитет ахь ирыцхьан, Қырттәылатәи Акомпартиа а-Центртә Комитет ақәцара рыртеит, уи ахцәажәара атахымзаарын, апартиа иалази иаламзи ирзацхьарц адҵа рыман. Уи адиректор ажәа иитеит, ақәцара даҵхьарц.

– Ааигәа астадион аҿы амитинг ыҟан, – иҳәеит адиректор Милор. – Уажәтәи амеышаз амитинг Аҟәа имоацыргарц ргәы итоуп. Убри аҟәырхырц, насгьы уаха изакәаным аизарақәа ҟамларц ауп ари ақәцара заарышьтыз. Ақәцара иаҳәоит ажәлар реизарақәа аҟәыхзарц…

– Аитаҳәара атахзам, сгәаныла, – иҳәеит Нургалиев. – Ақәцара уацхьарц суҳәоит.

Леуанти адиректор дзыцхьоз дахьынзазызырсуаз, логикала зегь еиқәшәон. Москвантә ииаз Ақәцара апстазаараҿ амоапгара ақыртқәа апырхагамхарц, тынч иазызырсуан ирзаарышьтыз ашәҟәы. Излатәаз апсуаа ирцәыцхашьозу, даеа гызмалрак рхымоапгашьа иацазу? Убри уазхәыццәартә аамтагьы атагылазаашьагьы уоуамызт, избанзар адиректор ихата аизара аркра дахыццакуан, ашкол ахыбра ҿыц иаццаны аргылараз Қартынтә иахьааз цьоукы дрызпшын, урт икабинет ишысоналаз адырра иртеит.

Ашкол ашьтахь акласс еилдыргарц адҵа зитаз зҿыз ибарц Леуанти дныконалеит. Ингагьы урт дрылан, даангыларц шлеимхәазгьы. Абжьаапны деипшны, длацәажәон, цаоык лаҳасабала дизааигәаны. Зегьакакәын лоызцәа рылапш роыцьегь ирхызшәа игәы инатон. Лоызак лҿапхьа леаалыртыр итахзамызт. Рызынтәык анцоз, ларгьы дцеит. Хара имгакәа акоридораҿ цьоукы рышьтыбжь иаҳаит. Қартынтә ииаз адиректор идирбон ашкол ахыбра иагыз-иабзаз. Абжьаратә школ аҿы о-секторк рцараз ауадақәа рызхазомызт. Абиблиотека цьара ионаҟәыҟәын, апионерцәа руатах тшәаҟәынцьан. Аспорт зал аҿы азынраз оба-оба класс адырпхьон. Акабинет система аиҿкаара усгьы иалацәажәазомызт. Урт раҳатыр бо мацара иандәықәитца, Леуанти, ишәыра аашьтихын, машәырла дипылазшәа, аиҳабы днаидгылеит.

– Ирхәеи?

– Хәышә нызқь маат школк ҳқытан идыргыларц иазоурыжьит. Убри ахәтак ҳхыбра ацҵара иазыркыр ртахыуп.

– Уеаагәоумтар уржьоит, – иҳәеит Леуанти. – Ахыбра ҿыц ақыртқәа ирыздыргылоит. Ҳара абри ажәытә хыбра ҳаонахоит.

– Иацрымцои.

– Иацырцазом.

Адиректор иаҳауаз имаҳауазар еиҕьеишьон, наҟ икабинет дныконалеит. Ақыртқәа, рхәычқәа ашкол ахь рымаара анеиҿыркаауаз, ақытан ашкол хыбра ҿыц аргылара нап шадыркуаз шырдыруаз, рықәкәа акы убри агара ишазкыз Леуанти ицәа иалашәеит, амоахь данынкылсуаз. Аонықа дымцакәа, аурыс школ ахь ихы наирхеит.

– Ф-школк азәгьы иргылазом, – Борис иаҳауаз ааицәымгахеит. – Ишәцәыргоит, шәеидгыланы ҟәыгарыла аус аныжәымуы.

– Ишпаҟаҳцареи

– Шәсектор аашьтхны, арахь шәысзаа! Иааулак ҳеаҳаркып ари ахыбра, ма о-сменак ҳапхьалап. Нас ашкол шәыздмыргылар, иабацои! Ишәтахымхар уи ахыбра, сара уахь сцоит.

– Адиректор исҳәо иаҳазашам. Нас уи иуацәа рацәоуп, иара идгылоит.

– Иамуазар ишпаҟаҳцои. Аха ишәтахызар, ишысҳәаз шәсыцныкәозар, сшәыцхраауеит.

Уи апсуара гәыкала дазыҟан, акәымзар дызустадаз иргыланы ааигәа даазылгаз ашкол ахыбраҿ иара инапатаҟа иҟамыз даеа царатә коллективк ааганы ионазцоз. Арахь дара ирхымоапгашьахоз, уара ишузыҟазаарыз уздыруамызт. Амалагьы апсуа школ аҿы аус руан иара дызтахымыз рацәаны, урт иарбан цтәыз дызхдмырҟьарыз ҳәагьы дацәымшәакәа, дызҿыз гәагьыуацәан. Урт реилазаареи иара иколлективи шеинааларыз атәы аҳәара цәгьан. Иара ицаоцәеи ирцаоцәеи ракәын ашкол ахыбра есышықәса изшәуаз. Милор ишкол аҿы ахамхапагьацәа рацәан, урт ирусушьахашаз азәыр заа идыруазма. Аха убартқәа зегьы чҳатәын ихадаз азцаара азбараз. Леуанти идиректор иеиҳәеит Кьахьыриԥа игәаанагара, икабинет аҿы апсуа сектор аҿынтә цьоукы еиқәшәартә ианеиҿикаа.

– Ииҳәаз уазхәыцыртә иҟоуп, – иҳәеит Вова Канџьариа.

– Абарҭ ашкол ҽыц ҳцәыргоит, – даақәгылеит Кьатиа Гарик, – ҳажәа еибыҭаны ак анаҳамхәыц.

– Жәытәнатә аахыс ҳашкол ахьыҟоу аҭыц ныжьны, ҳабацои?! – даацәырҟьеит цҳәыск.

– Ари ҭоурых ҭыцуп, ҳабацәа абра аџара иҭан, – илуамызт даҽазәы.

– Аџсуаа, амҳаџьыр ианца, рыцсадгьыл рцәызит, иабыкәу ҳгәагәо ҳахьцо?! – даҽа уамак аацәырылеит ҽызымҭыцыз.

– Сара исзеилкааум амҳаџьырқәеи ҳареи ҳахьеидышәкыло. Аџсны иҟоума иҳацәтәыму кәакьҭак? – Леуанти арҭ абжеиҳараѡык рцәажәашьа игәаџхомызт. – Иахьабалак ҳара иаҳтәуп. Ари ашкол хәыҷы абыржәы аҽырѡырҭа еицаххырц ҳгәы иахьҭоу иқәгылан. Нас абрахь ииаргеит, араҟа усҟан игылаз амҿтәы уахәама ашә анадыркы. Ҳашкол ашҭа шынеибакәу нышәынтрала ихҟьан. Ҳхәыҷқәа еибарыѡуа уажәгьы аџсцәа рҭыц иқәуп. Иналаа рҳаҭгәын уажәгьы иубартоуп. Ара ицқьа ҭыцны, даҽа џьара ҳахьнеиуа иџшьа ҭыцымкәан ишцаҟоу? Аус злоу – цҳьаҟа ҳхәыҷқәа рцара ус ҳзеиҩьтәуоу ма ҳахьыҟоу ҳашьхынџсылоу? Шәазхәыцыр иаҳа иеиҩьуп.

– Шәышкол ахыбра иацаҳцоит рымҳәеи, – ҷааитит адиректор. – Цәгьарыла иаҳа ҳазхарызхәыцреи? Уи алацәажәара уаҳа иаџсаны избазом.

Уи игәаанагара иаҳагьы игәы ҭнагеит адырѡаены, қарҭаа даҽа знык ианизаа, ашкол излаццахоз ала, рқьаад-хсаалақәа рыманы. Леуанти ѡнытқкала деикәацәиуан, деилызкаауаз Вова Канџьариеи Гарик Кьатиеи изнеиуан, иеицәажәон, аха уаҳа цасышьак рымамызт. Дара ирҿагылаз аиааира ргазшәа ргәы иабон. Леуанти ианизымчҳа ақалақь нагзаратә комитет ахантәаѡы Агырба Заур дизцеит.

– Ѳ-школк дыргылазом, – иҳәеит Заур. – Аџара ззоужьу хыбрак ауп. Шәжәытә хыбра иаҽаркуа афинансқәа азоузыжьуада? Сара ишуасҳәаз азәы иоумҳәан!

Заур ииҳәаз азәы иаҳар ҳәа дахьацәшәоз игәаанагара иаҳагьы иарцабыргуан. Амала уи зуҳәодаз. Аха ауардын хзыршәтыз ахҭыс ҟалеит. Даҽа мшқәак аацхьан, қарҭаа Милор изаахт. Ахы аџаџа, ашьапы аџаџа агәра идыргахуан ахыбра ҽыц ажәытә ишаҽаркуаз. Уи аҭыц аҽы еицгәарҭахт, гхак роузар рбарц. Уажәшьта ақыртуа сектор ихаз школхарц ахыбра ахьаздыргылоз адгьыл цшаатәын. Аџара ҟәша аиҳабы Гагуа даашьтырхын, шьта уи ддиректорымхози, иаргьы игәыргьара изытцәахуамызт, ашәанцәа ахьынхоз ишьтаз адгьыл гәарҭеит. Иныкәыцшит акәын, иаразнак ахыбра убра ишыкәгылаз рыбла иаахгылеит. Азааигәара инхоз ашкол аусзуѡцәак усура имцозаргьы иццакит.

– Аргылара иалагеит, жәдыруоу? – афымца рысит уажәрааныа аҽыц хыбра мап ацәызкуаз.

– Иалагоит ҳамҳәази, иалагазар уамашәа изыжәбои? – ихы ларкәны Леуанти тетрадқәак дрыдтәалан.

– Ишцаҟаҳцои?

– Хазы ашкол ҳамазароуп рҳәеит, ирырҭоит, ҳара усс иҳамеи.

– Ҳара?

– Аҽарца шәзыҟаҳцоит рымҳәеи.

– Ҳдиректор дыржьоит.

– Дыржьоит.

– Иҳаџсыхәои?

– Аурыс школ ҳаехьныларoуп.

– Ианбанза?

– Аҽыц дыргылаанза. Иаҳтахызар Борис ихыбра ҳзынижьуеит, иара аҽыц ахь диасуеит.

– Ҳцароуп! – аурыс школ ахыбра рыбла иамбахьази, ҽыц идырылоз рыблаҽ иааизомызт.

– Уи шцаҟаҳцои? – ирҳәоз абжарак заҳаз ахы ахьцоз ауизеилымкаахуаз, иара дааныжьны, ихатыцуаѡ ахыбра ҽыц ахьдыргылоз аҭыц ахь дахьыргаз игәы иаламзи. – Ақалақь аџара аҟәша идмырдыркәа ус сзыҟацазом.

– Уаҵәы ашьыжь уаала, аминистр лахь ҳцап!

Ақыртқәа ирывганы, урҭ Аҧсны рымпыҵаркижьҭеи, ианакәызаалак уск ҟарымҵацызт. Уажәы амҩа ианын ҳәынҭқарра усла урҭ рҿагылара згәы иҭаз. Арахь, ахы инаркны аҵыхәанза иазхәыцны, дара заа рееиҿыркаахьан, иузҵыргоз планмызт, ишеиқәшәашазгьы здыруадаз, Леуанти зны-зынла дгәамҵны, зны-зынла дазхәыцны иааҵәыригоз аҟьатамахжәара акәымзар. Милор аминистр длалыдтәалан, ақыртқәа рсектор аҵарахь ишымҭытцыз инаиркын, еиҵкааны илеиҳәон ҽыц идыргыларц ргәы иҭаз ашкол ахыбра рымырхырц, Қартынтә ауаа шаарышьҭыз, дшыржьоз.

– Қартынтә ауаа аауеит, шәара ара шәтәоуп, шәлеир иҟалози? – Леуанти аминистр аҕьара аалхиргеит.

– Удиректор дсаҵәажәоит, уара узустада? – ус узҽаҧалоз лакәызма.

– Саргьы уа ҵынтала азы зжәуам, акы сазкыуп, ус ишубалак усаҵәажәар зуама! – аҧсуараз еиҳаби еиҵби ҳәа ауаа Леуанти еилихуазма.

– Схаҭыҵуаҩ дласмышьҭи, сара сзымлеизаргьы, – ддәылылҵарц агьлыгмызт.

– Уи дызбада? – даатгыломызт иара, иҟалаз изымдыруа Милор уи дахьынзеиҿаҧшуаз.

– Дызбашаз дрымбеи, – атрубка аақәылхын, амца лҿықәтәаны, цифрақәак нҵалҧсеит. – Оболазе дыстахыуп, – уи қартаа драцәажәон. – Мшыбзиа, батоно Обалазе! Бзыпҵа ишәыргыло ашкол арбану еилыскаар стахын. Уи аргылараз шәзызцаада?.. Шевардназе иидыруа сара исыздырзом, аха сара шәсывсны, шәабацоз?.. Сара соуп ара иаҧшәымоу, еилышәкаама?.. Даҽазны шәысмазцаакәа, ҵьаргьы шәымцалан! Аҧкәынцәа сзааит, аҧхзы рыбла ихыло, иҟашәҵа закәи?! – атрубка лықәылҵан, даҽеаҵьара дасит. – Чакабериа уоума?.. Биҧико Артиом-иҧа, уара, Гаграндә сара уаасывсны, қартаа мазала узырҿахәыҵхәыҵуеи?.. Избан узымдыруеи? Бзыпҵаа зеилажәгеи?.. Шевардназе иидыруа сара исыздыруам, аха уара аҧшәымас иумоу сара соуп. Усывсны аускәа зымҩоаҧугои?.. Ас ианбанза?! – атрубка ныкәылҵан, ҽыц еиҵаакәылхын, агараж аҷаҧшьаҩ лыҽидылхәалеит. – Амашьына стахыуп. Ара шәыҟаз, уажәыцәкьа саауеит, – дҩоацкьан, ирлас дындәылкьеит.

– Уара, – рымала ианаанха, Милор Леуанти днеиҿаҧшит, – ас зыҟоуҵеи?

– Иалцшәахаз маҷхазшәа убама? – иагәра ахьимпыцкьаз ихаҭагьы игәаҧхомызт, аха Леуанти ихымҩоаҧгашьа гхангьы дахәаҧшуамызт, иагьа умҳәан аминистр леиҳабыреи леиҵбыреи дбыбны дрылеиҵан, лтып аҿы дыгәгәаза дтәазарц шахәҭаз лирдырызшәа игәы инаҭон.

Лара дахьцаз уамак днымхеит, амала иаалгарызеи ҳәа илызҧшыз аамта дук рыцәцазшәа ртып иакуамызт, ара аус еицыруазшәа, акабинет илаҩеиуа иахьыҩназ, ахышә инадгылон, ашта еицых иныкәыпшуан. Амра акәзар макьана ицаҳәцаҳәон. Ашта иакәыршаз апарк аиаҵәара ахнамгацызт, бгьы ҩежьқәак аҵлакәа иларылшәозаргьы. Аҧсабара ҵьашьахәы алатхаҵьрагьы аха рымамызт, агәалаҡазаарагьы рзаҵамызт, Леуанти убри дазхәыцуан, акабинет ашә анаатуаз. Аминистргьы даргьы ртып ааныркылеит.

– Маршьаниа Лорики Цыгәба Виачеслави срацәажәеит. Ашкол шәызрымысхит. Шәиас аурыс школ ахыбрахь, уигьы дара ақәшаҳатуп. Ҩы-мшқа рышьтахь сшәызлеиуеит. Убранза ахыбра ахьыргылатәу аҭып ылшәхроуп.

– Иҭабуп! – Леуанти дандәылҵуаз аминистр аҧсшәа налеиҳәеит.

– Иахьцалак ус зыҟауҵеи? – Милор, имашьынала аҩныҟа амҩа ианылахьан, ицыз ихымҩоаҧгашьа зцаарала аеҧныхәа аниитоз. Амала уи иара дицзу, иара уи дицзу азхәыцраҵәкьа аҭахын.

– Уажәы ҳахәаҧшыроуп иаарласны аурыс школ ахыбрахь ҳшиасуа, – Леуанти усҟан даҽеакы дазхәыцуан.

– Ҳанбаиасра?

– Уаҵәы ашьыжь, ахәычқәк рыкласскәа рҿы ианааизалак, иааҩныганы иаразнак ҳақәҵуеит. Уажәы ҳашнеилак Борис иаххәоит.

– Ҳашкол ааныжьны ҳцоит, ашкол аномер №1 дара иргоитеи.

– Ахьз зхыу ахыбра акәу ҵьушьома, аколлектив ауп.

– Ашкол №1 ҳаргьы иаҳхын рҳәоит, ишҧаҳаҡцари?

– Ус иргозар – ианамух иргааит, аха логикала гашьа рымазам. Ари ашкол шьақәгылан 1898 шықәса аахыс. Раҧхьа уи иадгылаз Наҳар Инал-иҧа иакәын. Иапсыуа школны изҳаит. Ақыртқәа анааи, апсуа школ аамҭала иаркын, аха иҡарцаз иашамызт ҳәа иҧхьазаны, Сталини Бериеи анпсы ашьҭахь, ҿыц иаартын. Ꙫ-секторк аус руан, аха апсуа сектор аҭоурых ауп ишьагәыҭу.

– Иҳамоу амал ишҧазаҳуа?

– Уи нас еиѡаҳшап, акомиссиа апҵаны.

Апсҟы арымарахь ихозшәа аниба, Милор имашьына ааникылан, длалбаазар икәыркәа руак апсыҧ цан. Имыругақәа аацәыриган, агьежь аатцхны, хазы изҭаз ацаиргыларц даҿын.

– Ленин ибаҡа ашҭа иқәгылоуп, уи ишҧазааиа?

– Иалоухи Ленин ибаҡа? Иаабом уажәы акәымзар, уи ибаҡа апстазаара иатахымкәа иҳампыцахоит. Амала ус шуасҳәаз макьана уҿы иҭумхын, – идиректор имашьына дыницталеит.

Убри акәхеит. Адырѡоаены ашьыжь ахәычқәа анаааиза, арцаѡоцәа рцаѡоцәа класс-классла иѡодәылцын, апарад ҡарцозшәа, амѡаду иѡанылеит, ақыртуа сектор ирбоз цьашьо ахышәқәа ишыркылагылаз. Борис Кьахьырипа ахпатәи аихагыла апсуаа ирызҭаирцәхьан. Апсуа школ ѡ-сменак аус аур акәхеит.

– Ари закәи, даара пату ҳақәырцазшәа, – ицәҳауан апсуа школ арцаѡоы ҳәсақәа.

– Иара ашьыжь аус иуеит, ҳара ѡ-сменакны аус заҳируеи?

– Ажәѡан ахь ҳашьтыхны ҳзаирцхьои?

– Уи зегьы аамҭала ауми, – Леуанти иҿналеигалон, дызлаз ирҭынчырц, адиректор ахьҿимҭуазгьы изычҳауамызт, аха акыр зычҳаз акыр шибоз игәаламшәозии.

– Уи ианба?.. Ашкол аргылара акраамҭа иагаштеи.

– Зегь иаразнак иҳазҭода, – излауаз ала Леуанти дтынчын.

– Ари ахыбра ҳара иҳаитаайт, – даақәгылеит рцаѡык.

– Уигьы мап ацәикзом, аха ус иапсышәам.

– Еснагь ҳлаҡәуп ҳара. Ҳапсыуааии?! Ҳапсадгьыл аҿы ҳаҡазар, иаҳҭахыу ҳамазааит! Ахыбра ҳаитаайт, ицаѡоцәа иахьиҭахыу игааит!

– Апсуаа ара ишшәыпсадгьылыз уажәоума ианышәгәалашәа, ҿышәтзаломызтеи? Уара акгьы зраумҳәои? – Леуанти Милор иахь даахьаҳәит.

– Сара абри ашкол азы цьара ицатәума, иаатәума, шьаҿак уаҳа иҡасцом, – уаѡы дизеилымкааиа даақәгылеит адиректор.

– Уеиҳабызар аусҟәа уара урышьтазароуп, цьара ушпамцо.

– Все! – уаҳа ацәажәарагьы иҭахымызт, дыѡодәылҡьаанза. – Иаласхи? – ҳәагьы ааиҿыцкьеит.

Уи зиҳәаз еилкаан: арцаѡоцәа реиҧш ашкол аиҳабгьы иуалафахәы даара имаҷын, арахь Аҡәа рцаразы абылтәы ааихәар акәхеит, икәыр ԥжәеит, уигьы ихарцьала иҡацатәын. Леуантигьы даеакгьы ихы азцон: ашкол адиректор ари ақыҭа даиуазамызт, иалихызи ариҭ рпроблемақәа. Издыруадаз иара ҭынхала дыззааигәаз иабжьаргоз закәыз. «Иаласхи?» – ҳәа иихәаз ихы иҭагьежьуан, аха иеызхирҡьацәкьоз аҳәара уадаѡын. Ма арҭ зҿкәаз иатәаимшьозу?

Амала аус имур дабацоз, иҭып кажьны дзыкәымцуазар. Аминистр, ишлыргәыгцәкьаз еиҧш, хара илымгеит. Шьыжьыказ дкылхх данааиаз, аурокқәа ирыламгацызт. Еибыҳәаны иҡазар акәхарын, Гәарамиеи Чакабериеи Гагрантә лара лааира реакәдыршәеит. Кьахьырипагьы даашьтырхын, апсуа школ аҿы аус зуаз ахацәа рыманы, ѡ-ҭыпк гәарҭеит. Руак аурыс школи ақытсовети ирыбжьаз адгьыл акәын, аиҳабыра уи иакәшаҳаҭын, аус злаз цтәык шьтымцыр акәымзи. Ақытсовет ахантәаѡои Кьахьырипеи ари аҭып ргәапхомызт, дара зхагылаз аусуртақәа рхыбракәа ирзааигәахон азы. Егьи адгьыл макьана ибнаршәыран, аурыс школ иахагылаз ахәы аҿакәын. Уахь, аҭырасра илаланы, мѡахәастала

иҩеит. Иаҳагьы иргәаԥхеит. Унапсыргәыԥа убозшәа, ақыҭа уалаԥшуан, закәытә ԥшзарази! Рԥсы алаханы, илбааит.

Аха ашкол аҽы аус зуаз аҳәсақәа, иԥьоушьашаз урҭ рԥаҩцәазамызт, аусеилыргаҩ, аҳасабеилыргаҩ, аԥсацәа назлаз, ацҭәы шьҭырхит. Урҭ ахәы ахәнара рцәыуадаҩохон, уи еилкаан. Ауха, аԥарамш анаантцәоз, адиректор Кьахьырипа иҽы длыбаарц Леуанти илымҳа инҭыршьит. Уи длеизар, ақыҭа абыргцәа, даҽа хацәак тәан. Зызбахә ҳамаз аҳәсақәагьы ааиқәеит. Вовеи Гарики ааҩонашылеит.

– Арҭ ргәы иалоу ашкол ҽыц аҭып ауп, – иҳәеит Кьахьырипа. – Шәгәаанагара шәҳәа!

– Арахь ҳанаажәга, – даатцкьеит цҳәыск, – ахәы абнаршәыра ашкол ылаҳаргылоит шәҳәазма?

– Леуанти угәы иаанагои? – дҵааит Борис.

– Ҩ-ԥсыуа школк ҳара иаҳзаартзом. Иара усгьы ашкол иавганы рхәычқәа ргоит. Ҳҭагылазаашьа шәымдыруеи! Зегьы иахьырзеиԥшу аҭып ҳәа иалаҳхит. Амҩаду аҽынтә уамак ихарам, аха хәроуп азы, иаҡәгоуп. Ахәычқәа иаарҭаххацпхьаза уахь излыбаазом, ишәарҭазам. Анаҩосан, ҳара аԥхьа ҳзыҩонази, уажәы ҳахьаази рхыбраҟәа рҽы аԥхьара цәгьоуп. Амашьынақәа рацәоуп, рбжьы уахәазом, ахәычқәа уҟаауа урацәажәалароуп. Иалаҳҳыз аҭып аҽы ҭынчроуп. Уахь ахәнара зцәыуадаҩоу ауаа ҳамоуп. Ҳаицхырааны даҽа усурҭақәак рзаҳаԥшаап.

– Абнараҿ ҳазцом, ара зҭынчрами?! – илаҳауаз амца ацралҵон цҳәыск.

– Арҭ ирыхьыз – иахьа ирбо бнароуп, – иҳәеит Леуанти. – Рхаҿы иааизом уа игылаша ахыбра асахьа, уахь инеиуа амҩа мҩахәасҭаны ишаанымхо, уи асфальт ықәушьыр шыҟало. Убри азоуп ақыҭауаа шәзеизыргаз.

– Дад, ахыбра ҽыц бзианы ианшәоу, уи ҭыпс иаиуша иалшәхыз ахәы иеиҧу ыҟам, – аҳәсақәа рыбҕа ааԥицәеит алабашьа зкыз быргк.

– Уи бзиоуп, – иҳәеит даҽазәы. – Аха ус акәымкәан, даҽаԥьара ҭыпк шәԥшаауазргьы, убри аус шәнапы иануп абраҟа аус зуа ԥшь-ҩык ахацәа. Аха, сара стәала, ишәԥшааз еиҧу ҟамларгьы ҟалап.

– Уыу, уыу! – лзамҩа цәылԥырц агьлыгмызт аԥҳәыс жәпа. – Арҭ ашкол ахәы иқәдыргылоит.

– Сара, сахьыҟоу сеиҭаԥны, шьаҿак ҟасцом, – даақәгылеит аԥсуа школ адиректор.

– Иҟоу шәасҳәап, – Кьахьырипа ибон – арҭ реилыргараз иахьааихьаз мҩа заҵәык акәын иҟаз. – Уи ашкол аргылара сара сеазыскуеит. Ари аҭып шәара ишәзынсыжьуеит. Амла, иргыланы салгаанза, ацҭәы сашәмырган.

34

Ахәымехан, Ҷьанар иҽы ианааи, Аҟәаҟа амҩа дықәлаанза, Асҭанда илыхьзан, Баҭыр дналыҿцәажәартә дибеит. Гагра иҟалаз ақыртуа еизара ашьҭахь, лхала лымҩақәгылара дацәшәон иара. Ан лакәзар – лпҳа дымцар иаҳа иеиҧалшьон, урҭ ақыртқәа қәыцьмақәаны, ауасақәа ирышьҭазшәа, мҩа цпхьаза аԥсуаа ирызпшызшәа лгәы илнатон. Асҭанда, лҿеидкылара дахьаҿыз, Надшьа дыҩоналон, дыҩонытцуан, Ҷьанар дивагьежьуан, иаҳәшьа димышьҭырц лҭахын.

– Уажәоуп данҭала, – ииаизымычҳаит уи лпа, – иаразнак аҿагырхарақәа цылгар, лырцаҩцәа шпалыхәаԥшуеи?

– Ҩы-мшҟа, хы-мшҟа даангылар, иааиқәымтәакәарызи… – дгьаҵәыгьаҵәуан ан.

– Акгьы лыхьуам. Лымацара адәыҧба дҭоума?

– Ааи, ааи, – Баҭыр уи дәахьыла диқәшаҳатын, ҩонытҟала Асҭанда даанкылазар цәгьа имбо дшыҟазгьы. – Лҩызцәа лыцуп. Аҟәа дҩеиргьы лымала шьаҿак ҟалцома. Дара ақыртқәа ахьеидгылоу рыҿдырҕәҕәоит, акәымзар рымала иааупылар – ршьамхы кәадоуп.

Аԥсыуа зҭабк иакәымкәан заӄа илзымныӄәара. Иатахызар дҳаманы ҳцап, – Џьанар иахь дааӄәцәеит иара.

– Усҁатәи ҳзыршәои, уара? – иааџьеишьеит Џьанар.

– Ма, амҩоахь длыбааганы, лҩоызцәа дрыцышәцандаз! – дрыҳәон ан.

– Ус ма ҳныӄәап, – дҩагылеит Батыр.

Џьанар ишиҭахымыз дҩеихеит. Иҩоызеи иареи икараха иӄан. Ма Шьына даурмышьтындаз. Амҩадуи аихамҩеи рԥынза ибжьаз маҷызма. Иареи Батыри машәырк рыхьзар ҳәа дшәаны, ақыҭа втобус леаглырхеит, акәымзар шьҭа азеиԥшынхарҭаԥ дҩеихьазаарын. Иаалырӄьаны машьына ласык, асаба шьҭарчы, архәара иаавцын, аԥааанахеит. Батыр, иашьа Мамсыр шиакәыз анидр, дыԥӄьаса агәашә дылтӄьеит, ақыҭа мҩанза ихарамзаргьы, дихьымзакәа дицәцар илшон. Мамсыр ихаҭагьы дааҭгыларц игәы иҭан, иашьа, аҩны данимба, Џьанар дышицыз имдыруази, арахь иԥәнагалахьазар ҳәа игәы азҩон.

– Узымбакәа сцарц шыстахымыз ауп сшыԥәцыз, – уи имашьына аԥынтә ԥааиҭит.

– Избан?.. Акыр ӄалама?

– Гаграӄа уцеит рҳәеит, уҩоызцәагьы уаргьы ҩышәи бжаки нызқь ыԥәышәцарц шәгәы иҭан, ыы?

– Ҳгәы иҭаз уара иалудрааи?

– Исмаҳауеи.

– Уи даҽазны ҳалацәажәап…

– Уажәы иаҳԥырхагеи?

– Нас ак ӄамцазакәа ҳтәазаауама? Ҳхы иԥәтәазоитеи.

– Уи аиҳабыра ирбап.

– Урҭ роуми ҳазфаз.

– Урҭ рыгәра умго-егьиуа, рацкыс уара ишыӄауҵо агәараганы уӄоу?

– Сара уи зсоуҳәои?.. Сзустада сара?.. Ираҳәа ажәлар! Аиҳабыра шәыгәра ргозар – сара изымур ҳәа ушәома?

– Ажәлар уара уеиԥш иӄоу рыла еибаркыуп. Шәаааилабжьаԥәар иаҳа иеиҩьуп. Шәмеилацәажәази астадион ахь шәыԥәлазом ҳәа. Иахьа шәызцеи?

– Ҳаисып ҳәа ҷьаргьы ҳамцеит, уи шьҭа ҳаӄәыцп, – Батыр ибон, Астанда диманы, Џьанар дшааиуаз, ларҭмаӄ кны. – Астанда Аӄәанза дугар стахын.

– Даԥәшәыртәа!

Лымала дахьҭадыртәаз ҷьазшьоз Астанда амашьына данага, Батыр уаҳа даанымгылазакәа, аҩныӄа ихы ирхеит. Азҕаб лзы шьҭа игәы ҭынчын, дагьигәалашәомызт. Ҽиҭцәомызт, аха иԥсахы еибазыркуаз Важьа иакәын. Апсуаа дырхагыланы аус идыруан, иара дзыԥәгылаз уашәшәырхозшәа аниба, ақыртуа митинг ахь деихеит, убри дышпаԥәнамхрыз ҳәа дгәыгны. Ихы-иԥсы мацараз ус ӄаицазар, ианаужьыр ӄалон, аха иара изы ажәлар еизозма, урҭ аполитикатә қәкы рыман, ус анакәха, апсуаа реизҳара аҿагылара иаргьы дадгылан. Ари дахьырхәтәын, даҽазны дхьапш-кәапшларц.

Уи ӄацашьас иамази? Игәы анеилашуаз, ихыԥәкы наигзарц, ишьҭихшаз амҩакәа рацәахон, еиҳаразак урҭ ихшыҩ аҿакәын иахьышьақәгылаз. Апстазаараԥ анагзарахь данкылслак, дзҿыз иаҿагылашаз аацәырцуан, инапы злеикыз наимпытцышшартә. Макьана иҿагылоз цқьа дазхәыцзомызт, ихы иҭагьежьуаз игәаҕ ардадараз иалихуаз амҩа цыԥәсыларыдазшәа ибон. Аухантәарак ҷхыз иибоз уи ауаҩ иакәын. Ашьыжь аусурахь амҩа дананыз, иҩоыза дицны, ибла ихгылаз адырҩегь иара иакәын. Уи исахьа патретцас акәзамызт ишибоз, – Важьа, иуаа иманы, астадион дҭалон.

Ашәахьа ашьыжьтәи аилацәажәара мҩаԥигон апсшьарҭа аиҳабы. Батыр идиректор дахьирхәырц иӄаицаз – уахь дымнеизеит, длатәаны Важьа ицәа кказа иааихихырц збаны ишимазгьы. Иӄалаз ззеилымкааз Џьанар иҩоыза диԥшаан, дычмазаҩызар гәеиҭарц дизцааит, арахь уи итҵаашьа ихалагьы иџьеишьон, избанзар усура ианеицаауаз, рдиректор

игәаҕ шимаз ааиҳәақәеит, уи игәы иалан Бзыԥтантә ууанза ианааузгьы, аха Важьа имҩаԥигоз аусура иатәамшьакәа иеалаирхәрымызт ҳәа иҿыцымшәацызт.

– Иуҳәар саргьы снеизомызтеи, – Цьанар иҩыза иааиеԥникылт.

– Сымнеип ҳәа сгәы итазамызт, аха, ара санааи, иара дызхагылаз аилатәара аеалархәра сцәымҕахеит.

– Уи азы дуԥхьар, гәыбҕан уиташт, изутахи?

– Дсыԥхьар ауми истахыу! – Батыр даатцархеит. – Ихала иҟама ҿы даҿамлози.

– Умацара уеибашьырц зузбеи? Ҳҩоыцьегь ҳаизытцкьар – иаҳа ҳаҕәҕәамхози.

– Уара иҟауцаша ахәта ызыр ҳәа ушәома?

– Сшәазом аха…

Ус еизарак аҿы имнеиз хара имгакәа Важьа диԥхьон, иеахьагирхаз азы лахь иитарц. Иатахны ибозар аколлектив рҿаԥхьа уи изцаара ыкәиргылон, уи аҿырԥшы избоз-изаҳауаз ирзеиҕьхарц. Батыр дыԥшын адиректор диԥхьозар ҳәа, аха уи аены ус имҩасит. Ус анакәха, адырҩаены, диҿцәажәозар акәхарын ҳәа, иеазыҟацаны дшыҟаз, аамта ыкәҳа ицон, арахь иеиҳабы иара дигәалаиршәазомызт. Шьыбжьхьафара реазыҟарцон еиԥш, машәыршәа аштаҿ иааиҿаҳаит. Важьа акы згәы иалазамыз иеиԥш, аԥсшәа иеиҳәан, днаивсит. Убасҟан Батыр идырит уаанзатәи ашьыжь реилацәажәарае дахьымнеиз иеиҳабы иаҳагьы игәы ишаахәаз. Ус акәзар, Батыр иԥсахы еибанаркзон, ихала икабинет днықоналан, иус еилиргарц избан, аԥсшьацәа шьыбжьхьа анырфа ашьтахь, адиректоргьы акы днацҳахьеит анигәахә, адкыларта днықоналеит.

– Дыҟазам, – лҳәеит амазаныҟәгақо. – Апартеиҿкаара амазаныҟәгақо икабинет ахь длеит, уа иҟоуп акоммунситцәа зегьы.

– Ирзбои?

– Шәҟәык иаԥхьоит. Иаркыу шәҟәык ааит.

– Саргьы скандидатуп, изсарымҳәеи?

– Сыздыруам.

Батыр днагьежьит. Иаркыз аизарахь иԥхьарц рыхәтан, дызратәарымшьази? Уа датахымзар, мчыла дызрылаларызи, иусуртахь иҿынеихеит. Агараж аштә ацыхәан хазшәа игылан, акорпус хада иаҿарцазамкәа. Уа днеиааныа, дтынчын. Даныназа, ҿыц деилашуазшәа, ислесарцәа аус ахьыруаз дамкуа, даақонахеит. Даақәцәиин, дышиашаз апартеиҿкаара амазаныҟәгақо икабинет днадгылан, дымԥшзакәа ашә ааиртит, русцәгьара рнапы шалакыз иакәызкыз иԥшра аахәаны. Дара рхҟәа ҩаизышьтырхит, ирыцәтәымыз даарыхтықәгылазшәа.

– Излеилыскааз ала, апартиа еизара ыҟоуп. Сара машәырны исмаҳаз ҷьысшьан, – уахь ииулак даамсташәаха дцәажәеит, зны днықоналан, иареи дареи блала ианааибаба.

– Ааи, аизара ҳамоуп, аха иаркыуп, – иҳәеит амазаныҟәгақо.

– Акандидат далатәар ҟамлазои, убасҟатәи имаза усума?

– Улеи, улеи! – ҿааитит Важьа, иеирԥсышәар иаҳа ишеиҕьыз идырзар акәхарын, арахь Батыр усгьы дыҩоналахьан, зегь еилиргааныа дуздәылцомызт. – Иаркыз ашәҟәы ҳаԥхьеит, аха имазоу акгьы аным, иаарту апартеизара мҩаԥганы, ҳусуцәа ҳарзаԥхьарц ҳгәы итоуп.

– Ашәҟәы иаҳәои?

– Ажәлар реизарақәа аҟәыхтәны иаԥхьазоит Қыртәылатәи а-Компартиа а-ЦК, – атак ҟазцоз Важьа иакәхын, иблақәа дгәырҕьацәа ихаччозу, дзацәажәоз изы игәыбзыҕзу узеилымкааua.

– Астадион аҿы имҩаԥысыз аизара ҷыхәтәантәизар ртахыума? – Батыр ихшыҩ иаразнак уи азцеит.

– Избан? – Важьа уи ааҷьеишьеит. – Уажәтәи амеышаз Аҟәагьы имҩаԥыргарц ргәы итоуп, акала ианкылатәыми.

– Иаанырымкылар, Важьа Ирадион-иԥа, уаргьы уеитацахуама?

– Сымцарц ауми изныркыла, – макьана иеимԥсахызшәа иҩонытцка итаз инирԥшуамызт.

– Аԥсуаа ирҿагылаз амитинг ахь уахьцаз даара исгәамԥхеит.

– Уамашәа иубап, – иааԥьеишьазазшәа инапқәа ааитцихит Важьа, – ақыртқәа ирҽагылоу амитинг ахь уара уцар ҟалоит, дара имѡоапырго амитинг ахь сара сцар ҟалазом.

– Ақыртқәа ирҽагылоу еизарак макьана иҟамлазацт.

– Уи уара ус угәы иабоит, аха шәеизарақәа зегьы ҳара иаҳҽагылоуп.

– Ҳаизарақәа зызкыу аԥсуаа рҽиара иаԥырхагоу аԥырхзарц азцаара рықәыргыларoуп.

– Сыхаара Батыр, ақыртуа бызшәа ҳәынтқарра бызшәамкәа иҟалааит ҳәа аҳәара, ма Аԥсны аиҳабыраҽ қыртуа дҳамбааит ҳәа аҳәара, ма Қартынтә кадрк даҳзымааит ҳәа аҳәара, – арт зегьы ақыртқәа ирҽагылам зцаарақәоуп ҳәа узхәома?

– Ҳатыр зқәу Важьа, – егьи иеиԥштцәкьа атак ҟаицарц, Батыр уи даакыликааит, – ҳәынтқарратә бызшәақәаны ѡба-хԥа тәылак аҽы изыҟалазом. Реиҳа иеиҳау амилат иауам иеицоу амилат рбызшәа аԥхьагылара аиуртә. Амала ақыртқәа ҳбызшәа ҳҽыхны ақыртшәа ҳхатәы бызшәахарц шәаҽын, аха аурысҟәеи шәареи ҳаншәыбжьаха, аурысшәа аԥыжәара агеит. Аԥсуа бызшәа ҳәынтқарратә бызшәоуп ҳәа иаххәаз – аеҭамырхара ауп иаанаго, ҳбызшәа еиқәхар ҳҭахыуп, – мѡас ишьҭаххуа ҳаздыруам. Ақыртуа бызшәа ҳшазыҟоу ҳҭоурых аҽы иаҳзаашәцахьаз иаанарԥшит.

– Уртқәа зегьы ирылаххи, – ҷааитит апартеиҽкаара амазаныҟәгаѡ. – Иахьа ҳазлацәажәо ЦК ақәцара ауп, уи иаанашьҭит ажәлар реизарақәа раҟәыхраз, акәымзар иахьакәым ҳкылыргар ҟалоит. Убри акәша-мыкәша ҳаилацәажәахьеит, шьҭа ҳусзуѡцәа ҳарзаԥхьароуп.

– Ибзиоуп, уаагьы ҳалацәажәап, – иаҳагьы иргәамԥхашаз аацәыригеит Батыр, иагьызларҭаххарызи ирхагылаз ауаѡы ақыртуа митинг ахь дышнеиз жәларык иаарызцәырыргар. Уи иеицәахон нас иацитцоз: – Амала амилат зцаара мацараз акәмызт, Важьа Ирадион-иԥа, амитинг ахь узцаз. Уара иуҭахын убри иахәаеыр ухатә гәам-сам.

– Иҟоу удыруама?! – иқьышә жәпа қәацмацо, дагьѡатқьеит Важьа.

– Аѡызцәа, аѡызцәа!!! – амазаныҟәгаѡ дагьыѡагылеит. – Шәааи аиҕыҷкра хаҳмыртып! Иҳамоу азцаара хаҭалацәкьа ҳазыхынҳәып! Шәгәы иалакәоу нас хаз-хазы еилыргатәуп, аусура мѡа ылхны. Ишаҳазбаз еиԥш иахьа, аусурамш шаантцәалак, апартеиҽкаара иаарту аизара мѡаԥаагоит. Аҳәара ҟасцоит ҳамш азцаатәы анаѡсан, даеа лацәажәатәык шьҭышәымхырц. Аамҭа усгьы ихьанҭоуп, иеицәаҳамтәып.

Апартиа иалаз усгьы ԥшь-ѡы, хә-ѡы ракәын иҟаз. Урҭ ракәын иаԥхьагылацәан ҳәа иԥхьазаз. Аԥхьагылараз амцхәра заҭахызи. Х-ѡык ѡагыланы ианындәылтц, адиректори амазаныҟәгаѡи ак еибырҳәарц шырҭахыз анырымза, рхала иааныжьны, Батыргьы дыѡдәылтцит. Аԥсшьарҭа ѡны акоридор дахьбжьаз, ганкахьала, игәы иаахәазаны дыҟан игәы иалаз Важьа иахьиҽаирххыз, акоммунистцәа шеилатәаз. Уи иаанагоз – реиҳабы гха-ԥхада аус шимуаз деилиркааит, насгьы машәыршәа ицәыҟалаз шыгхақәамыз, дазхәыцны иаваижьуаз шракәыз дырдырын. Егьи аганахьала уахәаԥшуазар, Батыр акорпус хада дыѡдәылтцны, иусурҭа ҭып ашҟа даннеиуаз, игәалаҟазаара усҟатәи ишьҭызымхшаз дазхәыцуан, – дызлагаз ацәажәатә аԥыхәанза изынамгзеит, иагьа умҳәан, ҷагыларада иитахыз идырҳәомызт, иагьидырҟацомызт ихәыҷымыз аԥсшьарҭаҽ аус зуаз ауаа рацәа ирхагылаз гәып хәыҷык аԥхьагылацәа-акоммунистцәа. Урҭ рыбжарак аԥсыуаан, иара дышиашаз рбон, ианамух алаҽыртуамызт, аха ркоммунистра иднаруамызт ирхагылаз иԥыѡлара, – урҭ уи асистема амѡа иаанагон.

Игараж аҽы днарылалан, аныҟәцаѡцәеи аслесарцәеи иреиҳәеит, аусурамш шаантцәалак, актгә зал ахь инеирц. Уа ихаҭа ихымѡаԥгашьахашаз дазхәыцуан. Иаркыз аизараҽ иеибырҳәаз ашьҭахь, мѡас дызнылашаз издыруамызт. Иҟалон уа даатгылар, избанзар апартеиҽкаара амазаныҟәгаѡ уи иеиԥшыз ацәажәара мѡаԥигахьан. Нас, ихы-игәы ҭынч, аѡныҟа амѡа дѡаныларын. Иалшон дызныз амѡа иацитцар. ЦК ақәцара ахцәажәаха уртазомызт, уи ԥкара-ԥцаны иаарышьҭит, иаҳәоз уҟаныҟәарц умѡа ылырххьан. Ақәцара шдырехәоз рдыруазҭгьы, уахцәажәарц удырцон, аха иара аԥызцаз аиҽагылара аиур ҳәа иацәшәон, убри азакәын шәыҟәнымҟәар ҟалазом ҳәа ацҵаны изаарышьҭыз. Аха убартқәа зегьы имырҳазакәа, Батыр дѡагыланы игәы итаз зегьы цәыригарц итахын. Идмырҳәар

ҟалон апартиа алалараз акандидат, аха дықәцар акәымзи. Қәцарыла аҧсуара иадыргар акәын, уаҳа мԥоа рзышьтазма, рхала рымԥоахәастә тшәа рԥшаар рыхәтәнеи.

Аусуцәа аусурамш алгара реазыҟарцон. Рсапанқәеи уамак ицқьамыз рымпахьшьқәеи рыманы азқәа ахьааиуаз иадгылан, ахәша цәашьы рнапқәа ирықәырзәзәарц, ашәах реарганы. Адура акәын ирықәырхуаз, аԥоны инеир, зырԥхала реыркәабарын. Батыр дыҟьшьымызт, аха ианааилыцқәа иҧеы зыхьла изәзәеит, иеааирԥсасиирц. Ихы данԥоаха, адиректор имазаныҟәгаԥ дааизааигәахахьан. Важьа икабинет аҧеы дизԥшызаарын. «Уи уажәы ииҭахи?..» – игәамԥхакәа уахь иҧынеихеит. Аизараҧ диҧеамгыларц диацәажәозар акәхарын ҳәа игәы иааҭиҳәаан, адкыларҭа днықԥоналеит, амазаныҟәгаԥогьы аиҳабы икабинет ашә изаалыртит. Уа дтәан апартеиҧкаара амазаныҟәгаԥогьы, уи иакәын аԥхьа Батыр иахь зхы назырхаз.

– Араиком аҧеы иуԥхьоит.

– Ара аизара ҳамоуп, уахь сабацои?

– Араикомаа ҳара иҳазцаауама, ианырҭахыу уа уҟазароуп. Жәохә минуҭ роуп иумоу. Нас даргьы актив еизыргоит. Саргьы сыҟазар акәын, аха ҳаизара амшала соурышьтит.

– Жәохә минуҭ рыла уа сызланеиуеи?

– Ус дызлахьзаԥәҟьои? – иҳәеит Важьа. – Иусҭап смашьына! Иудыруеи ҳаизара уахьзаргьы.

Араион аиҳабыра ануԥхьа, иуарҳәарыз уазҧелымҳаны, уахь умыццакуази. Батыр, дызҭатәаз амашьына анықәцаԥ ицегь дыццакыргьы цәгьа имбо, амԥоа данын. Азныказ Важьа и-«Волга» дахьақәтәаз ааиҭахымхазт, аха иус дахьыргзарц иширҭаз анааигәалашәа, ицәымгра зҭит. Гәдоуҭанза идәықәцара иахгәаҟуазшәа ааинырит, нас аиҳабыра дшырҭахыз анраҳа, ианаамҭаз деиқәдыршәарц ахьырзбаз бзиарак иазҳәазшәа даазхәыцит. Важьа имашьына ҧыц цәыригазомызт, макьана дацәшәаԥәҟьозар акәхарын. Аиаша уҳәозар, уажәы ихы иаирхәоз аҧеыц излеицәаз ҳәа акгьы ықазамызт. Аремонт бзиа азықаԥан, аҧеыц хәҭақәа азыԥшааны, ҧеыц ишәын. Аԥонгьы абнагьы ихы иаирхәон, араҟа аусура далагазижьҭеи, иԥшәма ԥхәыс зныкгьы шьапыла, втобусла аԥьармыкьахь дымцацызт. Рызхара роуамызт акәымзар.

– Акандидатра аҧеынтә апартиа алахәылас уҟаларц, – уи дызбар зҭахыз аиҧкаара аҟәша аиҳабы иаахцәаны дцәажәон, – удокументқәа еиқәыршәалатәуп.

– Макьана цытк набжьоуп, сызшәырццакуеи? – иааԥьеишьеит Батыр иаҳаз.

– Ус иаармариазаны иузеиқәыршәома, заа иуасҳәоит, нас аамҭа анааилак ухиазарц.

– Ус акәзар, ишәҳәаз саҳаит, шьтахьҟа сыццакыроуп.

– Узырццакуеи?

– Аизара ҳамоуп.

– Уи шьта уахьзом. Аха уа ишьтухырц угәы иҭоу азцааразгьы суацәажәар стахын.

– Иарбан зцаароу?! – аԥьашьатәқәа ирԥьашьатәыз ахьиаҳауаз, Батыр дааԥыххеит.

– Важьа изцаара ауп сызҧу.

– Уи иҟаицаз шәаргьы ижәдыруама?

– Иаадыруеит. Аха абыржәы ацтәы шьтыхра иапсам. Милатла еиҧагыларц агьрыгым, умбазои? Азәы ԥыцьа ргәынхара рхы иархәаны, жәларык шьтырхуеит, ус ианыҟалалак, даҽа цәгьахәыцуаак ауаа еиларцоит, ипатриотцәоу рԥшра аашьтхны. Ҳара рыгәта ҳабжьагыларуп, акәымзар еибашьрахоит.

– Нас аԥсшьарта иаиураны иҟаз автобус аамгазакәа, амашьына лас рымхны иахьитәитәыз изанашәыжьуама?

– Зықәра цаз амашьына хәычқәа ауаа ираадырхәарц азин роуит, иумдыруеи? Иара даалаган аҧа ажәытә ацынхәра иргылеит. Аха ак ҟазымԥо уаԥ дыкам, рхылаԥшра ҳахьзом, ишԥаҟаҳцои?

– Еилкаамхеи…

– Уи уагьашҭамлан, акгьы узалхзом. Важьа амашьына иргьежьит иацы. Даеаԥьара изладәыкәырԥо ала ашәкәқәа реиҧкаара иаҧуп. Амала уара урҭқәа ирылоухи?

– Ишпа?

– Ак ада ак ззымдыруа уеиеиԥшумтәын. Апартиа уалатɔо аҽакуа, иулаҳхи зугәахәуа? Кадрқәак ҳзаазозар ҳәа ҳаҿуп, – аҟәша аиҳабы даҽак ашҟа диасуан. – Уҵара ушаалгалак, ԥьара ухы ҳархароуп. Уааназа уеумҟьашьын. Аус ахьууа директорс уаҳҭаргьы ҟамлои. Амала иуасҳәақәо уҿы иааҭыхны азәы иоумҳәан. Усҟан иаҳԥырхагахар ҟалоит.

– Уа адиректор дамоуп, даҽазәы шәишьҭалома?

– Уи ԥьара диаагап. Иахьеиҳау изыԥшааны, ддәыкәаҳцоит. Убраазна уара, уцәгьа зларҳәаша рмоуа, ухы уацклаԥшыроуп.

– Иуҳәаз саҳаит.

Баҭыр дыɔдәылҷзар, амашьына изԥшыхын. Дзыҿцәажәоз иихәақәаз иаҳа ԥыжәара згоз изеилымкааруа, амɔа данын. Дго-дааго амашьына зиҵадыргылазеи? Арҭ акы иашьҭан, ихадараз рыуа иарбаныз? Анс иҳәа, арс иҳәа, зҵаарак акәын иеиликаарц дзышьҭаз. Апартиа иалалараз ашәҟәқәа заа иеиқәиршәарц дахьиабжьаз ихаданы изыԥхьазомызт, избанзар уи даҽазны диԥхьар ҟамлози. Апартеиҿкаара амазаныҟәгаɔ идырҟаҵаргьы иус маԥызма, еснагь ус акәымзи ишныҟәалоз. Аҽны иусураҿ имɔаԥыргоз аизара дзагдырхеи? Ҳаԥхьаҟатәи дкадырны иқәгәыгуазар, заа изиарҳәеи? Ус иныҟәалазомызт. Заа илымҳа иҭыршьзар, уи аамҭа ааиаанза иеимҟьашьырц, аԥсуа усҟәа дрышьҭаланы, аамҭа имырзырц рҭахызар? Убас акәымзи усҟан изырԥхьазоз аԥсуара ада зхы агьҭамшәоз ауаа.

Асҟатәи хәыцырҭа дрымехаркхьан, аԥсшьарҭаҿ данааи. Аизара еилгеижьҭеи, рызынтәык ыкәҵхьан, уахыла аус зуаз рыда. Аныҟәцаɔ идиректор иҿы днеизар, уи иабжьеигеит Баҭыр аɔонынза дигарц. Арԥыс ҿыц дхәыцуан, реизыҟазаашьақәа дырҿыцырц ивагьежьуазшәа игәы инаҭон, амашьынаныҟәцаɔ дахьиватәаз. Ара шьапыла, ма ус имɔасуаз машьынак дақәтәаны, заҟантә амɔа дықәгылахьаз, узлацази-узлаази ҳәа иеиҳабыра зныкыр игәхьаа ркхьазма. Аҿа рбозшәа, акы ргәы итɔхон игәахәуан. Мамсыр иакәзар иашьа илабжьарц араикомаа ирыҳәаз? Иагьа умҳәан Аԥсны аиҳабыраҿ аус иуан, дзыҳәаз мап ацәыркуазма. Амɔан Жьакәа ирахә ҭеикуан, имɔасуаз а-«Волга» иақәтәаз дидырыр ҳәа дшәаны, Баҭыр ихы лаирҟәит, еснагь дызбоз даеакала дихәаԥшуазар итахымызт. Ԥьанар игәарԥ дахьыкәԥшуаз, иɔыза дибомызт, иаҳәшьа усгьы Аҟәа дыҟан. Урҭ уажәы ибаргьы, дырбаргьы итахымызт. Аиаша уҳәозар, ишьара дықәкьазшәа амɔа данын.

Амашьына длалбааны, игәарԥ дынҭалон еиԥш, амацәыс исызшәа даақәцәит. А-«Волга» лҭакка илеиуан, асаба иашьҭарччыз уалԥшны, иара аиқәара ԥштәы аарла иубон. Ибла ихгылан аиҿкааратә ҟәша акабинет аҿы ԥытрак дшынхаз, дандәылҷгьы итацәыран. Актив еизыргарц ргәы итазшәа апартеиҿкаара амазаныҟәгаɔ иеиҳәаз абааигеи? Иара уахь дандәыкәырҷоз, аԥсшьарҭаҿ аизара мɔаԥгаразы еизахьан. Арҭ зегьы шҧеиқәшәеи, рызынтәык иеибыҳәаны реизара дагдырхарц рмызбазар. Дзагдырхозгьы уа ицәыригашаз азҵаатәы арбаныз рдыруан азакәын. Адабла исызшәа ус дгылан дзымқәацо. Рнацәы дахаргьежьны дшыржьаз гәынго, ашьҭахь даагьежьит, аɔоныҟа длеирц. Рмашьына наитцаргыланы, дызлахырхшаз акыр иалаҟан, аиашаз.

Аɔоныҟа длеин, ателербага наҿатцаны дадтәалан, арахь адырратараҿ идырбози, ирҳәози акымзарак ихаҿы иаангылазомызт. Аенынтәарак, Важьа икабинет аҿы данынɔонашылоз инаркны, аɔоны дɔоаргааназа, дахьнеиз-дахьааиз, ирҳәази-иреиҳәази, доусы рхымɔаԥгашьақәа хәыц-хәыц игәалаиршәон. Гәаартла азәгьы димацәажәазакәан, дызлаҳжьарызеи ҳәа рнацәа дакәыршо дахьрымаз игәы ԥнажәон. Арахь иикуаз-иишьҭуаз ҳәа акы имазамкәа, игәаҕ пеипеиуа даанхеит, избанзар Важьа, аҵәкьа дшакуаз аниба, амашьына ҿыц ашьҭа-мышьҭа ирзит. Уи ицхрааузаз аныҟала, Баҭыр ицхрааудаз? Ажәала уигәыдпалар ҟалон, аха лҭшәас иалихуази, афакт инапаҿы икымзар.

Иан акриҿалҵарц леазылкын, иара игәы иагомызт, аԥсшьарҭаҿ уаххьа ыфаны даазшәа, лгәы аакаиҵан, игәалаҟазаара шыбзиамыз шылбозгьы, даныхынҳәуаз ааилашәшәра аҽазнакуан, дшымлагоз Нуца иалылдрааузази, наҟ диԥырҵит. Иара иакәзар – уи аены еиԥш дрымжьацызшәа, дладмырҟәыцышәа, ихы икәае акреслажә дантәалан. Уи азәы димжьацызшәа, иакәымз иаимҳәацызкәа аԥстазаара мɔасуазма, зегьы ичҳарын, аха

изхымгоз ус изныӄәаз ауаа ԥсшьарҭа дук иахагылази аҳәынтқарратә орган аҿы аҭып ҕәгәа ҳәа иԥхьазаӄәаз аанызкылози еицлабны дахьырӄаҭәоз акәын. Хыхь инаркны ԥаӄанза мцла иеибаркыз асистема амчра зыӄәкыз иара иеиԥш иӄаз рыла иеибыҭаз ажәлар ракәын, убри азакәзар аԥыхәтәантәиӄәа зымчыдазгьы? Аиашаз иԥабыргыԥәӄьаны Важьа азәк, ма апартеиҿкаара амазаныӄәгаѡ, ма даҽазәы хаҭа-хаҭала ирҿагыланы ақәԥара аҭахымзар? Избалатәын азеиԥш проблема, Важьеи иѡызцәеи ҿырԥшыс иааганы, нас уи иаднаԥәалоз ауаа ҽеимкәа ахала иӄәнагон. Азԥаара ссақәа узбо уаналагалак, аду ахәыҷы хнаѡон. Аду узбар, асса-мысса реырзыцәахзомызт.

Ауха иара заа дышьҭамлазеит, адырѡаены усура дцарц игәы иҭазамызт азы. Данышьҭалагьы цӄьа дзыцәомызт. Ашьыжь дкарауараха дѡагылеит, ихы ихьуан. Дымццакзакәа ихаҿы ахьамихуаз, иан уамашәа дылбон. Игәы бзиамзар еилылкаарц даҿын, аха иара дшычмазаѡымз агәра лиргозшәа, ажәақәа еибиҭон, ииҳәоз лара агәра лызгомызт умҳәозар. Ацәажәара шиҭахымыз анылбалак, днаиԥырцуан.

– Иахьа усура умцазои? – Нуца, лыҷкәын акранифа, абарца дшыцатәаз анылба, уамашәаҭәӄьа дԥьашьо дизцааит.

– Сымцои, – иҭахызу иҭахымзу аилкаара уадаѡоны, дѡагылан, агәарԥ даақәгылеит иара иакәзамкәа. Дыццакыр ишьапқәа иԥахжәозшәа, иҿылеихан, агәашә дынҭытцит.

35

– Иахьа адырраҭара ӄарцеит, Аԥснытәи АССР Аминистрцәа р-Совет ахантәаѡы Қарҭынтә дшаарышьҭыз, – Леуанти амѡан иааиқәшәаз Кьахьырипа дааирзырѡит. – Убилава…

– Ҳаргәыҕны мацара ҳшааргоз, иаҳзыруз умбои, – уи ахәынганк Борис ишиаҳахьаз ѡашьомызт. – Ҳаиҭаржьахт.

– Џьара уск мѡаԥганы, ареакциа ӄаҳцароуп.

– Убри ауп саргьы сзызхәыцуа. Уаха асаат жәаѡа рзы Шлара ҳҭып аҿы ҳаизап гаграа рыҷкәынцәа. Бзыԥтеи Пицундеи унапы ианып. Гагра сара избап. Ҳаит! Ҭынч аусуха ҳартом, рыжәла нцәааит! – Борис иҿынеихеит автобус аатгыларҭахь. Уи усқәак рцыхәала ақалақь аҿы аиҳабыра ҿыдирбар иҭахын, ак игәы иалазамызшәа ӄаԥаны.

– Инга! – Леуанти дышнеиуаз зыѡоныӄа ицоз ацаѡцәа азҕаб даарылигеит. – Баб иабҳәароуп уаха жәаѡа рзы ҳҭып аҿы ҳшеиқәшәо. Бҿы иаатыхны уаҳа азәы ак иабҳәар ӄалазом.

Шәӄәык аалымихын, дцак налиҭан, ирхынҳәит, ауаа ахьынаԥшуаз азы. Ашкол аҿы днеин, Вова Канцьариа илымҳа инҭишьит ауха ишеизоз. Уи адырра риҭар акәын Чыгәбар Леониди Цыхьычба Лерики. Аха иара, ашкол ахыбра дыѡдәылтцны, амѡахь данкылс, Лерик Цыхьычба итакси ала дааихьзеит. Вова изынхаз Леонид иакәхон.

– Иӄоу удыруама, – Леуанти Лерик имашьына дынҭатәан, дааирзырѡит. – Гәдоуҭанза ицо ԥьоукы шьҭухроуп. Баша укәлааууаѡы иумырбароуп. Иуго рҭып аҿы инаганы, Вова Агырба, ма Шьалуа Гыцба дуԥшаароуп. Уразцаа агыруа дааганы ҳаиҳабыра дахьахадыргылаз азы ргәы иаанагои, акыр ӄарцарц ргәы иҭоума. Уаха сара сузаауеит, асаат жәаѡа рзы ҳҭып аҿы аизара ҳахьзарц. Аѡоныӄа умнеин! Зегьы мазазароуп. Агәарбжьара саабжьыцуеит, амала санцәырцуа – уанаангылалак ауп.

– Иара шьҭрала даԥсыуан ҳәа саҳаит, – даҽа агитациак шдәықәырцахьаз мѡашьо, Лерик иԥьымшьқәа ѡаҳареикит.

– Аублаа жәла иреиузар ӄалап, ус рҳәоит, аха уи анбыкәу? Иахьа саԥсыуоуп изхәома?

– Иуҳәаз саҳаит, – Лерик инапынца анагзара дазхиан, Леуанти длалбааит.

Закәытә аамҭази изҭагылаз, Леуанти дхәыцуан имала данаанха. Аизарақәа раӄәыхраз иӄалахьаз ақыртуа қәцара ауаа ацәшәон. Иара усгьы азәы заҵәык даарылыргар, иӄарцара рзымдыруа, доусы игага даццәшәо иаақәхон. Аиашаз аиҳабырагьы зыцәшәоз аурымахымыз. Жәбаӄа шықәса раԥхьа, Борис Кьахьырипа еисрак далашәеит. Дызҿадыршәшаз анроу, рызгәырҕьарамхеи, иаразнак дҭаркит. Ажәлар еизан, амилициа

аҟәша ахыбра иакәшаны игылан уахгьы, ҽынгьы, дааурышьтааныа. Даҽа знык ус рыхьыр ртахымызт. Инапы еиқәыҷаҳәа ирылугалак изы, ауаа цысуамызт, аха азәыр дрылугазар – ихадаз дугар акәын алцшәа анаиуаз, аха уи дрыхьчарц ацысра аныҟала, аиҳабыра ихадараз амҩаҷ ирзымзбоз, иагьырзбарц иртахымыз апроблемакәа цәырцуан. Амала ақәцара атыжьра аныргәаҕь, алцшәа аиурц, узызпшзамыз шьаҷакәак рзыҟарцар ҳәа ауаа шәон, убри азакәын имыршәа-имырҳа мазала Апсны аиҳабыра рхада Қартынтә дзааргаз ҳәа ихәыцуан. Шьта еилкаан дзустазаалак изын Гагра астадион аҷы ақыртқәа имҩапыргоз амитинг хәычи, нас Шеварднадзе иқәигаз аминитнг дуи, Аҟәа ақыртуа митинг ҟалоит ҳәа ацәажәарақәа идәықәырцази, Қыртгәылатәи акомпартиа а-ЦК ацыхәтәанзатәи ақәцареи ахнышьыр адаҧқәа реипш ишеидҳәалаз, даҧк бжьухыр ахнышьыр шеипхьыттоз еипш, аускәа имҩапгаз руак быжьшәар, ацыхәтәан иахькылсыз ахь анеира шыманшәаламхоз, арт ахтысқәа реибаркыра зегьы дирижиорс иамаз азә шиакәыз. Акы збатәын. Ажәлар реизара ҟалар, рыҧәцара иаҷагылашаз қәцарак аднакыларын, ирурыз рзымдыруа аиҳабыра ыҧәнархартә. Ажәлар реизара напхгара ауҭар ҟалон, аха уи уара иааутаххацпхьаза иузеизгомызт. Уи бзианы ирдыруан апсуаа рпроблема атцаара иазкыз ақыртуа институткәа. Ҳапсихологиа гәатаны, ҳпара усҟан еипш ирымкыцызт. Арахь згәы амца тамыз апсыуак дыҟамызт. Иахырҳәаауазишь иҟалаз гәдоутаа? Атцх агәахьы имеихакәан даакылсит Лерик Цыхьычба. Уи имашьына, агәарбжьара маҧк инахысхьан еипш, иаангылеит.

– Иубази иуаҳази иреиҕьу аасаҳәи! – Леуанти амашьына ашә ҩаиркын, иара анынатцасытцәҟьа, ҷааитит.

– Азәырҩы реааизырган, рпартбилетқәа араиком аҷы инаганы иқәырцарц рызбеит. Нас убра аилыхара иаҷын, аҩнытҟа рбжьқәа духеит, аха атцыхәтәан ари апроцесс аанкылара аиҳабыра ирылшеит.

Гәдоутаа ус ҟарцар шпабзиаз! Егьырт араионкәеи ақалақьқәеи дара ирыхьпшыр рылшон. Гагра уапштцәык ракәын иҟаз, ус еипш аус амҩапгара згәуаҕьуаз зынзак имаҧхон, зыбла ихгылашаз дҟамлартә еипш Аха аҷапа рҷатцаны итәар еиҳагьы еицәан. Уи ауха, 1978 шықәса сентиабр 22-зы, атцхагәтан Шлара ацутаҷы гаграа рыҧкәынцәа реизара ак азбар акәын, ақыртуа еиҳабыра иаарзырзбоз усзаалак аҷагылара шаиуаз рдыруазарц. Уи ацута аҳаракырае амҩа азааигәара анышә ытцхны ианыргоз идырбгаз аҳәыгәрае алашьцара ицәытцагылан жәабаҟа машьына еикшаны. Рызынтәык аус руан.

– Шәмоторқәа шәмырцәои! – Леуанти, амашьына длалбааны, урт даарыдгылеит.

– Ҳмашьынак азырҩыга КГБ иаддыршәлазар, ҳмоторқәа рбжьы ауааҧсыра ҳабжьы рхәаҿуазар ҳәоуп, – иҳәеит Леонид Чыгәбар.

– Зегьы ааизар ҳәа сгәы иаанагоит, – алашьцарае ибжьала Кахьырипа дахьгылаз удыруан. – Иҟалаз шәаҳаит, – иажәа ааиркьаҿзеит иара. – Шәгәаныла иҟацатәуи?

– Уажәы ҳтагылазаашьа злаҟоу ала, – даақәгылеит Леонид Чыгәбар, иихәоз хырцашьак узамтарызшәа, ибжы ргәгәа, – ҳааҧшыроуп. Аинтеллигенциа азыҟацара ртахыуп, иҕәгәахароуп, уи ада иауам.

– Иашоуп иихәо, – ахы злымкьо Виктор Барцыц ибжьы иаҳагьы иҕәгәан. – Ҳаеҳарҕәгәароуп даеа ускәак рыла ҳапхьаҟа. Ҳауаа рцара-рдырра аздырҳароуп, атып ҕәгәа ааныркыларoуп. Акәымзар цаҟа-цаҟала мацара ҳаиқәзырхаша аускәа ҳзеиҿкаазом. Амчра рнапаҿы иҟоуп, иртахыу ҳаларыгзоит.

– Ирҳәо саргьы сақәшаҳатуп, – ҷааитит даеазәы.

– Зны ак ҟалааныа ҳәа ҳабацәа шыпшыз, ҳахьааиз жәбоит, – зыҩнытҟа еилашны мшын цәкәырпацас ихытцуаз Леуанти уаҳа аатгылашьа имамызт, акәымзар апхьа ицәыргаз ахырхарта ҿкны ирылалахьн. – Уртгьы убас зны иржьон, нас идыршәон, – инацаишьит иара аизарақәа раанкылараз иапцаз ақәцара амшала ас ацәажәара шышьтырхыз даеазнык идирбарц. – Ҳазцаарақәа акымзаракгьы рызбазом, ижәымбазои изҿу! Уи адагьы, иахьа иҟалаз аус амшала апротест ҟамцакәа ааныжьшьа ҳамазам. Аизарақәа ҳрыцәшәозар, ишьтаххып даеа мҩақәак. Сгәаныла, иҳамоуп х-мҩак: актәи – шәкәык ҩны, шә-ҩык рпартбилетқәа наццаны, ақалақьтә комитет, ма аобком аҷы ишьтахцап; аҩбатәи – апротест

шәҟәы аԥҵаны иҳашьҭып КПСС а-ЦК ашҟа; ахԥатәи – аусура аҭымҵра. Аҵыхәтәантәи ҳзымѡаԥгар – зегьы иреиӷьхон.

– Аҵыхәтәантәи саргьы сақәшаҳаҭуп, даеа мѡакгьы ахәҭаны избом, – бжьы ҭынчла, амала иихәоз агәра ганы, ҽааиҭит Кьахьыриԥа. – Уаҵәы ашьыжь инаркны Гагра ҳныррa ахьыҟоу АТК-ҟәа рыхԥагьы рмашьынақәа усура иҭымҵроуп.

– Аԥсшьарҭақәеи асанаториақәеи? – игәы иалан азәы.

– Аԥсшьаҵәа акрырҽашәымҵан ҳәа ҳазраҳәазом, – иҳәеит Виктор Барцыц. – Аԥсшьаѡы ихареи?

– Ҳалагозар ҳалагаҵәкьароуп, – Леуанти иуамызт. – Аԥсшьаѡы ҳизхәыцуеит, асас даҳхьаауп, ас хыбжа-ҽыбжала акыр ҳзыҟаҵома? Аԥсшьаѡгьы идырааит ҳхы зыххарҟьо!

– Урҭ ҳазрылакьысзом, – иҳәеит Борис. Иҳалшозар адәқьанқәа аҳаркып. Аха уаҵәыцәкьа атранспорт аангыларoуп.

– Ашколқәа арктәуп, – даангыломызт Леуанти

– Ахәыҷқәа ҳзалагалазом, – уи даҽагылан Борис. – Уи даеакахьы ҳцәырнагоит. Уара, – ихы Леуанти инаиқәикит, – аусура уҭыцроуп. Акәымзар иаразнак уҭаркуеит.

– Ҳхы ҳаҵәшәо мацара, уск ҳзыҟаҵома? Ааха ԥьоукы иҳауроуп.

– Аиҽкаара иаҿу рзеилымкаароуп. Ахыцхырҭа ауп дара зышьҭоу. Азә дааҳалыргар, ауаа шәоит, ҳаргьы аус ҳзымуа ҳаиладырхоит. Иҳазбаз шәаҳаит. Ашәахьа инаркны атранспорт аангыларoуп. Доусы шәусуракәа рҽы иатахыу ҟашәҵа! – аниҳәа, зегь раԥхьа Леонид Чыгәбар имашьынахь дласын, аеы аҟамчы анахырҟьа еиԥш, дыцкьеит.

– Ари дгәааны аус иузом, – игәы иалан Леуанти.

– Иуеит, – Борис иихәоз агәраганы дыҟан.

Аиашаз, Леонид Чыгәбар аус ахьиуаз АТК-2660 иамуҵәкьеит. Анықәцаѡоцәа еилеибаҵеит, ԥхьаҟа изықәшәарыз рыздыруамызт. Атаксиқәа рҽы аԥара цытк рхамшәалози, автобусқәа рҽгьы ҟәрышьқәак мааиуази, рыхныкәгашьа аруадаѡыр ҳәа ишәон. Леонид аус изымуазар акәхарын ҳәа дышхәыцуаз, Леуанти иусураҽ дааит Пицунда инхоз Едик Оҭырба.

– Ҳара ҳҽы иамузеит, – иҳәеит иара.

– Давлет уа аус иуеитеи, ихьи? – иԥьеишьон Леуанти иаҳауаз. – Ҳус амѡаԥгара даҵәшәоу? Зегьы бзиа ирбоит, дара кьыс рмоузакәа, даеа ԥьоукы аԥьыка рхы ықәырхлар. Иауазар гәашәҭа, аус жәуы! Иамур иҟаҳцагәышьои. Давлет даақәлартә сызиаҳәа.

Бзыԥтатәи автобаза заҵәык аанкыланы иҟан уи аены. Уаѡы дышрыдымгылоз рбар, даргьы ирзычҳарымызт. Усгьы аиҳабыра рыцәымчуан. Иҟацатәызи?.. Иҟацатәызи? Леуанти, иурокқәа анынҵәа, Леониди Лерики иԥшаарҷ игәы иҭаны, акоридор дыбжьаланы дшаааиуаз, ашкол агәарԥ аҽы иеидгылаз Бориси Мхонԥь Валерики днархьыпшит. Валерик амашьына ныкәцара ус мѡаԥигон ашкол аҽы. Уи азы иара ара дахьырбоз иагьизшәарҭамызт. Урҭ рѡыԥьегь дрывсны дцозшәа ҟаҵаны, днарыдгылеит.

– Ҳшафиорцәа Гагрантә ирзааит, – иҳәеит Валерик, – аусура шәызҭымҵуеи, шәеызхшәырҟьо ҳашәҳәа, – ҳәа иркит. Арахь ҳныкәцаѡоцәа ирбоит дгылара шрымам. Снарацәажәа-аарацәажәан, рызынтәык еицҽакны ирхәаз акоуп: ауалафахәы ҳарҭазом, амашьына ахәҭақәа ҳзааргазом азы ҳхала иааҳхәоит, ас аус уаҳа иҳазуам.

– Угәаныла ишԥаҟаҳцареи? – Борис Леуанти дизцаауан.

– Уаҵәы аусура рҭымҵра ирзаццома? – Леуанти ихы Валерик изырхан.

– Ирыдгыло дшыҟало рдыруазар, иҭыцзом.

– Аус ҳамуеи нас, имыццакааит.

– Атаксистцәа рҽы аус зуа сыжәлантәык дыҟоуп. – дгәыҕуан Борис. – Уаха срацәажәоит. Уаҟа илакѡакуа мачҳам, цыт-ѡык аангылар, егьырҭ арҭ ирҽыԥшуан. Егьырҭ араионқәа аҽцаара рҭахыуп.

– Уаха сара Гәдоуҭа сцоит, – иҳәеит Леуанти, даатымгылазакәа амѡахь дынкылшәеит. Нас дмыццакзакәа амѡа данын, иидыруаз азәы дышԥаанымгыларыз ҳәа. Диқәшәарын ҳәа дшымгәыҕуаз, Лиуфа Ԥсардиа даангылеит. – Уаха ԥьара сузгома?

– Асаат жәба рзы смашьына сыргыларoуп.

– Ус акәзар, Цыхьычба ихатә машьынала анаалашьцалак дысзааиртә уиацәажәа.

– Исаҳаит.

– Шәарҭ шәгәы иҭеи?

– Иахьа смашьына зҭызгаз, агитациа ҟацара сзымариахозар ҳәа ауп. Егьыс аус зузом. Уаҵәы инаркны ҳәа ҳаицәажәакәеит. Амала уҽы иааҭыхны азәы иаумҳәан.

– Ҳара иҳашәымҳәаша шәоуртә, имазаз даҽа еиҽкаарак аҧышәцама? – ҳәа Леуанти данцаа, Лиуфа дагьааччеит, имашьынагьы наирҭрысит.

Аѡныҟа дшааизцәкьа, акы днацҳаны, уск иеыназикуан ҳәа уҟазу, иарбанзаалак ак инапы иакуамызт, дшыгәаҭеиуаз ааилахәлеит. Амала азәазәала ҷьоук ааиуан, иҟаз-ианыз ҳәа, жәабжь ҽыцкәак изааргарц. Азәыр диҭааузазар ҳәа, ихаҭагьы дыпшын. Машьынак ргәашә аҧхьа иаангыланы, алашара аныцәа, Лерик шиакәыз идырын, усгьы иееиқәыршәаны дтәан, дындәылтцит. Амѡан, аус злаз, ГАИ апостқәа рҽы ианкыланы, амашьына иҭатәаз дзуст͡аз рзеилымкаар акәын. Бзыпҭатәи апост аҽы данааитцадырс, Лерик дыѡтытцын, аѡныҟа, Калдахәараҟа, амѡа дшаныз реиҳәеит, даргьы, амашьына аѡныцҟа иҭамҷшкәа, доурыжьит.

– Гәдоуҭа ишҧароуҳәоит? – Леуанти дцәытцыччон.

– Уагьы ак ҳазбап, – «з» калдахәаара рцәажәашьала инаҵызшьуаз, зышәага маҷыз Лерик ихаҽы хәыҷы аалашон, ихахәы ишьҭахьҟа иҧхьаҳәаз илахь арҭбааухан, дангәыргьоз ицегь иҭбаахазшәа иуныруан.

– Иахьцалак? – уи заа дазыҟацазар иҭахын Леуанти.

– Сыпшәма лаҳәшьа дышьҭоуп, лбара сцоит.

Гәдоуҭаа днырымкылеит иара. Иара ус ишиашаз араион автобаза ахьыҟаз дымнеикәа, Аслан ҳәа Барцыц ҷкәынак ақалақь аҽы дахьынхоз идыруан, убра дынкыдгылеит. Автобаза ахьыҟазгьы рыздыруамызт, аус зуазгьы уаѡ деилкааны дрымазамызт, Аслани арҭи урҭи еиқәиршәақәар акәын. Лерик имашьына даатытцын, Аслан ихала абаза дынҭалеит. Аҵхагәтаны иубодаз уа, аха ѡыцьаҟа рмашьына аремонт азыруан, адырѡаены аекскурсиа мѡапыргарц ршәҟәқәа рхианы ирырҭахьазаарын. Убарҭ иаарыпхьан, Лерик имашьына инҭадыртәеит.

– Аҧсны аиҳабыра рнапхгаѡы иҭып аҧсуа иахьиатәарымшьаз шәгәы иаахәаны шәыҟоума? – дцааит Леуанти. – Шәѡызцәа иахырҳәаауеи?

– Амца кны адәы иқәми, – иҳәеит руазә. – Иҟарцарызеи акәымзар.

– Бзыпҭатәи аидаратә втобаза аусура иштымцыз шәаҳама?

– Иҳаҳақәеит руалафахәы ахьырмоуаз убас иныҟәеит ҳәа.

– Урҭ шәыреыпшыр ҳәа ишәаны, шәыржьеит. Шәрыдгылар ҳҭахын.

– Иуҳәаз саҳаит, – иҳәеит ицәажәоз, егьи усгьы ҽымҭзакәа дзырѡуан. – Уаҵәы иҭымцыртә иҟаҳцоит, акы шәацәымшәан.

– Аслан ила аимадара ҳабжьазаауеит.

– Ҳамала ҳнымхароуп.

– Излауала аус ааyеит, иҳадгылаша рацәахарц. Уаҵәы Гагра АТК аангылоит. Пицунда аусура иаҽуп. Абзиараз.

Адырѡаены ашьыжь иҽыцыз ак ахьизааргарыз дшаргәаҟуазгьы, иусурада даҽа хәыцырҭак имазамызшәа, Леуанти амѡа данын. Шьапыла иаауан, ахара инхоз ахәыҷқәа. Автобусқәа ҭымцзар ҳәа дгәыгуан. Урҭ аангылазар, атаксиқәагьы аус рузомызт, базак еицатәымзи. Дыпшызар – таксик ааyан, уи даҽак ашьҭагылан. Втобуск аҽаанахеит. Ашкол аҧхьа Леонид Чыгәбар ихатә «Волга»-ла дгылан.

– Арҭ зустқәада? – Леуанти уи дааизааигәахеит.

– Аҧсуаа ҭымцзеит, – иҳәеит Леонид. – Аха ҳгараж аҽы атәым милаҭ рацәаны аус рымуеи. Урҭ аангыларц ҳара иаҳзыҟацазом. Гәдоуҭаагьы ршофиорцәа аангылан, аиҳабыреи дареи еилеибацеит ҳәа саҳаит. Уи зегь бзиоуп, аха шәара шәызҽеи?

– Зызбахә умоу дарбан?

– Арцаѡоцәа.

– Ахәыҷқәа алажәымгалан рымҳәеи.

– Удипломат ыргьало, усура уцоит, ҳара иаҳа ҳазхшәырҟьои?

– Гәдоуҭаа аанызкылада зугәахәуа? – ҳәа Леуанти ианиҳәа, Леонид ицәажәашьеи иҽаԥшылареи иаразнак аеаԥсахит. Леуанти инаҵеишьыхт: – Усура сҭыцуазааит. Ус иаҳа исзымариоуп мазала ус аиҽкаара. Абас, амцхә ҳаидымгылацәап! – ашкол агәарԥ ахәыҷқәа ирылагыла иҭалоз Валерик днаихьзеит. – Иҟоузеи?

– Руалафахәы мацараз агараж аусура заанкыламз иахьа еилыркаацәкьеит, шьҭа ҳара ҳагьырхаштит, аԥсеивгара ҳауртә. Ақалақьынтә иахьа ашьыжь асаат ааба рзы иаҳзааранеы иҟаз маазеит, иааирыжьыз рхаҭарнакгьы иԥхьаны дыргеит.

Ахыбра аныѡоналарҭа аҽаԥхьа агәарԥ еилаѡѡоы иеилагылаз ашколхәыҷқәа инарылсны, доусы ахьаԥхьоз ианцоз, Леуанти игәы иҭымҵәоз Леонид ицәажәашьа акәын. Иахьцалак Кьахьыриԥа Бориси Леуантии ари аус ишахагылаз рзеилымкаакәа иҟазамызт, дара аҽажьны, арҭ рхы наԥхьарк-аапхьаркызшәа ргәы иабон. Уахылеи ҽынлеи мазала изҽыз збодаз. Еиҳаразак а-Чыгәбар игәы иалан иара иабжьгара дазымхәыцзакәа, Леуанти аусура аанкылара ахьрыдигалаз, арахь иара ихаҭа, «идипломат ыргьало», усура дахьцоз.

– Вова, – Леуанти уаѡоы имаҳартә Канцьариа Вова днаидгылеит, уи иакәын аԥсуа сектор ишколхеижьҭеи аҵара аҟәша иахагылаз. – Сурокқәа узеидкылома, иаарласны цьара сцартә еиԥш?

– Аеи! – иҳәан, уи амшеизша зныз даахан инаимҵеиҵеит.

Зны-зынла Аҟәа аҷкәынцәа рыԥшаара цәгьахон. Еиҳаразак амузеи аҽакәын Леуанти дахьѡеилоз. Ашьыз урызнеир, иҟаз азҕабцәа аҷкәынцәа каҳуак ржәырц аԥшаҳәахьы ицеит рҳәон. Урызԥшыргьы, заа ианумбалак, уабанзарызтәазаауаз, даҽа уск ҟауҵарц уцон. Шьыбжьоншьҭахь унеир, крыфара ицан, имаазацт рҳәалон. Иара ус иуҭахыз ауаа урыкәымшәазакәа уаныгьежьуаз убарын. Аха уи аены, иаҳзааигарызеишь ҳәа изԥшызшәа, Игор Марыхәбеи, Ҭаҷ Гыцбеи, Ермолаи Аԥьынцьали русурҭаҽ итәан.

– Ацхыраара ҳҭахыуп, – иҳәеит Леуанти. – Уачамчыреи Ҭкәарчали аҷкәынцәа иаҳа ижәымдыруеи, азабастовка мѡаԥыргарц рхы иҭагаланы ишәызрамҳәазои?

– Аусура ҳаҽеыми, – иҳәеит Игор.

Арахь дкылсцԥхьаза, аҭоурых иазкыз материалкәак еизигон Леуанти. Уажәы уи ихамшҭит. Уаантәы «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҽ днеит, ашәкәтыжьыртаҽ дынкыдгылеит. Длаԥшыкәызцоз рзы ари лаԥшхырԥаран, мышкы зны, аус дарҭар, иеызлаириашашаз аҽарԥарҭакәа ҳәатәын. Игәы дажьомызт, избанзар, шьҭахьҟа амѡа данықәла, атроллеибус аҽы ҷкәынак дизкылԥшуазар ҟаларын игәахәыртә дибеит. Агха ихьуазаргьы алшон, ус игәы изҭашәаз, – ихаҭа атроллеибус аѡныцҟа дызлагылаз, итәаз дрылаԥшуан, зыгәрагамыз азәы дибозар ҳәа. Убри азын азә даликазаар ҟалон, аха егьи иара дизааигәацәахомызт. Леуанти ихаҭа иара иахь данынаскьоз, уи аҷкәын, ауаа рылсра ицәыцәгьаны, ииулак днаскьон, амала длыбаауамызт, авокзал аҽы дааиааныза. Уаҟа автостанциагьы ыҟамзи, убрахь иҽынеихарц, длалбааит. Леуанти итыцуаз дрылагыла днеиуан, аха, ибла ихгылаз ауаѡ дызҽыз ангәеиҭа, даатгылеит. Атроллеибус аҽанынанаха, инапы ианыз адҵа цқьа иззынамгзаз диеиԥшхан, ҽыц дақәтәарц итахны, дашьҭаларц агьигымхеит. Ареспубликатә хәшәтәыртаҽ Леуанти длалбаан, Амраҭашәараҟа зхы хаз автобускәа раатгылартаҽ абилеҭкәа ргарц иеилагылаз днарышьҭагылеит. Ари арԥыс втобуск длалбаакьан, ус дук имазшәа, ахәшәтәырҭа агәарԥ дынҭашылеит. Уи ари хьаас димамзар ааигәахт азныказ, нас арахь, уск имаҵәкьазар, даазааныза дызлыбааи ҳәа даахәыцит.

Иара уи автобус анааи дѡакәтәеит. Гыларҭамзар усгьы тәарҭа ҭацәзамызт. Иакәтәаз зегьы ҭицаауан. Араҟагьы изкылԥшра иашьҭаз рыуаѡ дыҟамкәа ҟалазомызт. Длаԥшыкәырԥартә азәгьы данимба, иара ида ус рымамызшәа, ана-ара, иахьабалак ауаа изыркуазшәа, убасҡатәи узызҽлымхахашаз иакәызма ҳәа, ихы ларкәны ибон. Иеидтәалаз, иеидгылаз еицәажәон, еибархәытхәыҭуан, еибарччон. Иара азәзаҵәык иидыруаз дҭатәамызт, хәыцырҭас иҟаз зегьы изцәырԥуан. Амашьына, Гәымсҭа ацҳа иқәсны Ешыра аѡадара иаҽан, иара иеиԥшҵәкьа, дыр дызмамкәа аԥхьаҟа имаратәны шьҭахьҟа

дааԥшыртә, ганла игылаз арԥыс шаҭлаҟьак иаалырҟьаны илаԥш наиаахеит. Уи дкьаҽын азы иаразнак дубазомызт, аха хымԥада убри иакәын ишьҭашәарыцоз. Дадырсызшәа дгылан, Ԥсырзха илазааныза. Уа длалбааит. Издыруадаз Леуанти аѡныцҟа дзыҽцаауаз гәеиҭарц дицҭатәазар. Ус уаѡы данимба, шьҭа дхынҳәыр ҟалозаарын. Уаҳа азә длаԥшыкәаицартә дибомызт, Бзыԥта длалагылааныза. Амала автобус данлалбаа, ашкол аҽаԥхьа ѡыцьа арԥарцәа гылан. Уахь уамак ишимѡамзгьы, дара ирымариашаны иҽынеихан, рыбла шьҭыхны ишихәаԥшуаз аниба, днарывсны аѡныҟа дцарц дныбжьалеит. Игәашә днадгылааныза дааихьзеит Оҭырба Едик, имашьына Ԥлиа Давлетгьы дҭатәан. Амѡан иеиԥәшәаны ишааидыцыз гәарымҭарц, аѡныҟа илеигеит.

– Пицунда х-дәқьанк аркыуп, – иҳәеит Едик. – Колхьида иҟоу АТП аныҟәцаѡцәа усура иҭымцзеит ҳәа ҳаҳаит. Гагра анаплакқәа рацәаны аус рузом.

– Рица акомбинат аус аузом, – иҳәеит Давлеҭ. – Уа аус иуит Ԥьаԥшьба Алик. Аекскурсиақәа рымѡаԥгара амуа инеит. Акрыҽарцазом иатәааyа.

– Абжьыуаа ирҭагылазаашьоуи? – Леуанти уажәы дзызҽлымҳаз урҭ ракәын.

– Пицунда аус зуа аѡныҟа ицаны ииаз ыҟоуп, изларҳәо ала, арахь иҟалаз уҳәан-сҳәанла ак раҳақәеит, аха макьана акгьы иаҽзам, – иҳәеит Давлеҭ.

– Аҟәаа русура убра иазымхозшәа збоит. Уара, Москва уахьынзыҟаз, аԥара аҭалараз узыцхраахьаз Ҭкәарчал иҟоуп, урызцар цәгьамызт. Уахаԥәкьа!

– Сцоит.

– Шәанаауаз азәыр шәызкылԥшуазма? – даеа цәажәарак ахь ииаигеит Леуанти, аха ихадаз иахымгакәа.

– Иҳашьклаԥшуазшәа аабоит. Борис ишкол аҽгьы ԥьоукы гылоуп. Ҳцалап!

Урҭ наскьаганы данаакәгьежь, аԥыхәтәан излаԥәажәоз даазхьаҳәит. Амѡакәа ирынгыланы, иаартны иахьрызкылԥшуаз ҭакыс иамази? Ишрышьҭашәарыцоз аус рзымурц акәзу, идыршәарц иаҽызу? Нас ихәыцраԥәа неиҭаԥан, аҟәааи абжьыуааи реимадара зеиԥшраз ашҟа дагеит. Аҟәаа аѡада ицаны, еиҽкаарак рзымѡаԥымгозар акәхарын. Амала, иара дышрызѡеилоз еиԥш, ԥьоукы рзаар, иахьеицәажәоз мѡак иқәырцар здыруадаз. Ари хыхьчаран, еилкаан, ԥьара шәцан, шәаан ҳәа ҽԥныҳәак рыдыркыларымызт; егьыс, дара ирзаауаз маҷызма, еиуеиԥшымз азцаарақәа ирызҽлымҳаны. Гәыбған руҭартә иҟазаргьы, азакәан иузаркуамызт. Борисгьы Леуантигьы ззеилымкааузаз рацәан. Ганкахьала, уи цәгьазамызт, дхәыцуан иара, аус рыцызуаз изҽыз рзеилмыргозар, КГБ-аа иаҳагьы ирцәыуадаѡын арҭ рнапы злакыз закәыз аҭцаара. Убас аҟәаа зҽыз налцынтә ирызѡеиуаз ирзеилымкаауазр?

Лашьцахьан, машьынак агәашә ианаадгылоз. Аԥшәма рԥыс иаразнак дыѡдәылҟьон еснагь. Аслан Барцыци Мирон Ҭырқьбеи ракәын. Амѡаҽынтә иубарҭаз амаҵурҭа ашә ҟьаҟьаза иаартын, иѡызцәа даарыԥхьеит. Аѡы аақәиргылеит, иҭааз кәарак шырымжәозгьы, фатәқәак аалгарц иан иналеиҳәеит. Адәахьынтә иԥшуаз игәы бжьажьо дгылазаарын, аѡы иеиԥшны азы зла ыжәуа арҭ ахьеидтәалаз. Асасцәа аинформациа ҽыц иашьҭан, уи инадҳәаланы русура еиҽыркаарц.

– Вова Агырба ааигәа дызбазомеи, дабаҟоу? – Леуанти уи дизҽлымҳан.

– Арахь дааганы илухи, – иҳәеит Мирон, – аус злоу иара аус ахьиуа ПМК амашьына ныҟәцаѡцәа аусура иҭымцзеит.

– Урҭгьы ацлама? – даагәыргьеит Леуанти.

– Гәдоуҭа иҟоу уздырзом, – иҳәеит Аслан. – Зегь аркыуп. Амѡан ԥсы зхоу уаѡ дубазом, азыршы иазәзәазшәа. Уагьаашәап. Ачазырҭаҵәкьа аҳаркит.

– Уиҵәкьа ҟашәымцандаз!..

– Иҟаҳамцо закәи?! Аԥсшьаѡы лхәыҷқәа лыма дааит, ча-хык даҳәарц!

– Ус иабанзашәызнаго?

– Иахьынзауа аабап.

– Аҟәатәи атрансорт уаҵәы иаангыларц иҟоуп, – иҳәеит Мирон, – иахьынзарылшаҵәкьо сыздыруам аха… Астудентцәагьы аилаҵәажәара рыман. Рыцҳарас иҟалаз, уаҟа аҧсуаа ѳышә-ѳык роуп иҭоу 1500-ѳык рҿынтә.

– Уи арыцҳара ҳамамзар, Гәдоуҭа иҟалаз иахьабалак иҟамлози.

– Афон аҳаҧы адыркып ҳәа ргәы иҭоуп, – иааигәалашәеит Мирон.

– Аха ас ианбанза? – гәыѳбарак Аслан иман.

– Аус злоу, аусура аҭымҵра лҵшәак алаагароуп, – иҳәеит Леуанти. – Ихадоу – иаҳзааргаз дамырхроуп. Уаргьы баша умҵаазеит.

– Автобаза ирзымчҳар ҳәа сшәоит. Ицо-иаауа итаауеит «ас ианбанза?» ҳәа. Дара ражәаҟәа роуп исҳәо.

– Ус иаразнак ргәы ҧҵәахьазар, акы ҟаҳҵахма…

Аҵыхәтәан иеибырҳәаз акәын Леуанти ихы иҭагьежьуаз, исасцәа анынаскьеига ашьҭахь. Ари аус мазала иеиҿызкааз ирымаз қәкы заҵәык акәын: аусура аҭымҵра Аҧсны амҽханакыр, Аминистрцәа р-Совет ахантәаѳыс иаарышьҭыз ихаҭыҧан аҧсуа даарышьҭрын. Аҧсуагьы аҧсуара дшазыҟазаашаз здыруадаз, аха аамҭа цаҧхьаза зтәылаз згәы былуаз азә дҟаларын. Имгәыгкәа иҧсхьадаз. Рыҟәкы рзынагзар, мазала аус зуаз ҳәа рышьҭалара аус ҧсыҽхон. Ус акәымкәан, рус намзар, аиҳабыра рыҽдырҷәҷәон, апрокуратура, амилициа, азбарҭа, КГБ – зегьы рнапаҵаҟа иҟан, урҭ рнапынҵада ус рымазамызт, ирылуршози мазала аус зуаз, русура хада реагдырхар ҟамлозар. Ашьауҷ рзеиҟәдыреаеарц, ҵьоукы аус иарҭарын, даеа ҵьоукы дыршәарын. Абарҭ ахәыцырҭақәа дрымехарк дахьнышьҭалаз, ацәа даамҽханакуан еиҧш, машьынак асигнал бжьы ааиаҳан, ихы еиҟәжәаны ишихьуаз, дѳагылан, изааиз днарҧылеит. Аѳоныҟа имааикәа, рмашьына дынҭаргалеит. Уа идырт, анықәцаѳоцәа аусура иаҟәырхырц, Гәдоуҭа дѳеины дзыҿцәажәоз ѳыцьа.

– Иҟоу еилаҳкаарц ҳҭахуп, – иҳәеит иаҳа хадара зуаз, уи аҧсҟы зкыз диватәан.

– Исымоу адыррақәа рыла, ҳус амҽхак аҭбаахара иаҿуп.

– Нас ҳабакылсуеи?

– Иаҳзааргаз шьҭахьҟа дыргаанза.

– Уи анбыкәу?

– Ус еиҧш азҵаара аҭак азәгьы издырзом.

– Ас ҳабанзаҟазаауеи ус музакәа ҳәа хьаас изауз ҟалеит.

– Згәы иамуа мчыла даҳзынкылом, Аҧсны иахәара ҳәа згәы иҭакыу иоуп акәымзар.

– Нас аусура аҭымҵра анықало, ҳаицҭыцып, адырра ҳашәҭа!

– Бзиоуп.

Леуанти амашьына даатытцын, иҭааз анца, иареи дареи иеибырҳәаз мацара акәымкәан, изыршәоз акы ишаанацаз дазхәыцуа, агәашә аиркуан. Еиҳаразак иара хшыѳзышьҭра зиҭоз «ас ҳабанзаҟазаауеи?» ҳәа иҵаауаз ахьцәырцыз акәын. Убри акәымзи ргәы иалаз Аслани Мирони. Аҳәынҭқарра имѳаԥнагоз адиктаторҭә политика абзоурала, ауаа аусура иашьцылахьан, еиқәкны аѳоны атәара рылшазомызт, ирыцәтәымхахьан. Атәра иҟанамҵоз арбаныз, уи аеаҟәгарагьы аамҭа рацәа аҭаххон.

36

Апартеизарахь дымнеиртә изныкәазижьҭеи, аҧсшьарҭа анапхгареи араикомааи Баҭыр дрызгәааны дыкан, убри акәын ихимагәыхьхара зыхкьоз. Азәгьы дибар иҭахзамызт. Цьанар ицныкәарагьы иеацәихьчон азы, бжеиҳан рѳыцьегь усура ианцози ианаауази еиқәшәацәомызт. Игараж аҿы аус зуаз иаахжәашәа дырмацәажәарц, ихы дақәымчуан. Аиҳабыра цьара даарҿамҳар, дара рахь днеизомызт, рхала имыпхьозар. Важьа иҿы днеины, шәкәқәак еиқәыршәатәызаргьы, макьана иеникылон. Адиректор ихала игараж аиҳабы диҧхьазомызт, амѳангьы иеиқәимыршәацызт. Ѳы-мчыбжьа раахыс ус иааиуан,

доусы русура харабгьара ицозаргьы аилкаара ртахзамкәа. Амала зынзак арма-гьырма рхы дмырхарц, ацҳаражәҳәацәа анрыбжьаз ыҟан. Ас русеицура хара изцомызт, ак ҟатцатәын.

Уи ахәаша ашьыжьгьы Батцыр ихала амҩоа данын. Игәалаҟазаара иаҳа ибзиахартә, аамтца игәы маҷк иханарштуан. Апсабара акәзар, тагалара иштагылазгьы, иатцәарала макьана ибеиан. Исаат излаҳәоз ала, ишьаҿа ғәгәа имыргылар, усура дагхон азы, акыр дыццакуан. Усура инҭытцуаз анхацәа ргәараҭақәа шамахамзар шьта уаҩ дыртубаауамызт. Зегь еилырганы, рымҩақәа шьтыррхьан. Цьаргьы имццакуаз реилашыкьымта уажә акәын. Шагьан ижәгәарахь днеиуан. Жьакәа игәарц аҿы дубазомызт, иқәра ыҟан азы, усураҳәа даҿаацьара дшымцозгьы. Абан, уи дахьыхынҳәуаз, ижәқәа хара инҭцаны.

– Аа! – дгәургьеит иара, аҩоны ииклоз илабашьа нитцакшәа. – Узымбеижьтеи, бзиала Анцәа усыҟәиршәааит!

– Бзиа збаша, Жьакәа!

– Иҟоу-иану ак смаҳаижьтеи, ицуа удыруама? Аҩоныҟа усзааиларoуп.

– Аусура сеагсырхар ҟалазом, амалагьы аиҳабыреи сареи уамак ҳаинаалазом.

– Урнаалартә реыҟарымцозаап ауми… Уигьы аасоуҳәап, уаала!

– Убеиахааит, Жьакәа! Аусурантә саныхынҳәуа, сутаауеит, – Батцыр уи диргәыгт, ахәымҿхан еиқәшәарымызт игәахәны.

– Ус анакәха, бзиоуп, дад!

Бзиашәа Шьынагьы даабжьытцит. Батцыр уи имашьынахь днеит. Иарласзаны апсшьарта агәашә инадгылеит. Батцыр иусуртахь днаццакит. А-«Икарус» аекскурсиахь амҩоа иқәларц иҟан, анықәцаҩ дибан, дшеиқәшәаз еиликааит. Убри иаҩызаз даҿеакгьы рымазаауан, аиҳабы ипсыцәгьара акәымзар. Дара усҟатәи ртахзамызт, аха, аус злаз, изтаххоз аренда ҳасабла ирзырмышьтлози. Азныказ, Батцыр даашҳазхеит, уажәраанза дыззымхәыцыз акы ихы ианааташәа. Акурорт хеилак абаза аҿынтә ҩ-втобуск цсшьарцак изазаарышьтрызи, ак рызхозар, ижәытәыз даҿеакгьы рымазар? Важьеи дареи еицәажәаны иаҿын ари аус, уртгьы рхәы роуан азы.

– Батцыр! – дызлашәаз иныҟәцаҩцәа руазә даалихит. – Амазаныҟәгаҩ ателефон дасуеит.

– Сзыркуеит! – атрубка аакәихит иара.

– Аусура ашьтахь адиректор уибар итахыуп.

– Уажәы сымнеиуеи, аусурамш анынцәалак сабаҟоу…

– Убранза иара дҟалазом, араион ахь ипхьеит.

Аусурамш анынцәа, Батцыр адкылартаҿ днеит, Важьа дмаазацызт акәымзар. Убри ашьтахь ҽыц игараж ахь дхынҳәит, уака дназдыцшылоз уаҩы дшыҟамызгьы. Даацшырц иакәикит. Нас адыркуаени адырхаени цсшьара мшқәан, ашәахьанза иеибабазомызт. Иахьцалак иара дазҽелымҳан иеиҳабы дыззитахыз аилкаара. Амра жжаза икыдын макьана, дабаццакуаз. Иаалырҟьаны Цьанар дизасит.

– Уажәгьы умцазаци? – ицьеишьон Батцыр.

– Аминистрцәа р-Совет ахантәаҩы Қартынтә дааргахт, – Цьанар абас аниҳәа акәын Батцыр уи ипштәы шихҟьахаз ангәеитаз. – Арадио ала адырратара ҟарцеит.

– Апсыуак дахтоит рымҳәази, ҳаитаржьама?! – шьта зегьы дрызпшызшәа, Батцыр дәахьыла дтынчын.

– Араион маҷк ҳакәгашәа ҳакоуп, ҳачкәынцәа ак рызбазар ҳаздыруам.

– Сгәаныла, ҳатахызар адырра ҳауеит. Арахь аизарақәа иркәырхит, шьта ҳазлагои? Абри азакәын уи закәырхуаз. Зегьы ирызхәыцит. Уара уца аҩоныҟа! Сара Важьа дсацәажәар итахын, макьана дыҟазам. Ах, рыпсцәа еиҭаргааит! – Цьанар данца, Батцыр иҩонытцка итатцәахыз ааилжжит, ибжьгьы ҩтцаны дыцәхаит. – Уаҳа ламыск змам дубахьоума? – атрубка аакәихырц, инапы анҩоишьтих, ателефон бжьы аагеит. «Ақәпара ҳшаҿугьы, ҳахәцә цкаа иркыуп, ҽхартынчыр иаҳзыруеи?..» ҳәа дхәыцуа, атрубка илымҳа инадикылеит. – Да!..

– Батцыр! – амазаныҟәгаҩ лбжьы идырит. – Дааины дыҟоуп.

Итрубка нықәицан, дындәылцит. «Исеиҳәарц иитахыузеи?.. ыы? Ашьыжь идыруазма қартаа рыуаҩ дшааргоз? Исыдиныҳәаларц сааникылама, аа?.. Агызмал! Издыруада ашьыжь исеиҳәарц иитахыз уажәы изымҳәозар? Уамашәа изубои, атагылазаашьа аҿаԥсахзар ҟамлои?» Дныҩнашыланы игәы итаз зегьы иқәиҳәацәар итахын. Аха дахьнеишаз дназааанза, иеиртынчырц ихы дақәԥон. Агызмал уаҩы иҭражьыз хәычы-хәычла, умццакзакәа еилукаар иаҳа иеиҭьымзи. Уи дгызмалцәкьангьы дыҟамызт, ус еиԥш ачыдарақәа имазамкәацәкьа адәы дышзықәымлозгьы.

– Слеир ҟалома? – арԥыс акабинет ашә аартны дылагылан.

– Оо, Батыр!.. – дҩагылеит Важьа, инапы аҿааирхеит, аԥсшәа ҳәо. – Слеир ҟалома ҳәа уцаалазомызт, иахьа иухьи? Узын скабинет ашә еснагь иаартуп. Ара уаатәеи!.. Иҟоу умбои, Батыр, организациак аҿы аус еицаауеит, ҳгәы иаахәаша мацара еснагь иаҳзеибыҳәазом. Зны азәы игәы иаамыхәашагьы уҳәароуп, уи даҿазәы иаҳароуп. Аусура убас ауп ишеибаркыу. Даҿакала иауам.

– Иааркьаҿны иҳәазар, уи шԥаҳәатәхо? – ак ада даҿак ззымдыруаз аԥсуа иҟазшьақәа имамзи арԥыс, иаахцәаны дцааит, иаахцәаны атак иоурц.

– Устцәкьа угәааны ҿысурбар стахзам. Иуасымҳәеи аус еицаауазар, ҳаиҿцааларoуп. Арахь уҩнамлеижьтеи, итцуеи?

– Сара сааиртә ус сымазамызт, суҭахызар усыԥхьар смааиуеи.

– Ус шԥаумамыз?.. Уцәажәашьала ара ма уара уаҭахым, ма сара саҭахым.

– Сара ара сынхоит, уаҳа сахьцо сымазам азы, ԥьаргьы сызцазом. Уара уцар уахьцаша умоуп, уҩызцәа уцхрааyеит аха.

– Уаанза ҳцәажәара наҳамгап! Уара уҟәыға уаҩуп, уаҩ инапаҿы изаамгаша уакәны уқәгылар, аусура уцәыцәгьахоит. Еиуеиԥшым ҟазшьала еибытоу ауаа упылашт, урт зегьы знеишьак-знеишьак ртахыуп, рызынтәыкгьы лабак еицырхыуҟьар ҟалома, ма агараж еиҳабыс ушыҟоу упстазаара ухыугарц утахыу? Узҳарц угәы итазамеи?

Батыр дышҟәыға уаҩыз иҳәеижьтеи, Важьа цытк иҳәартә атагылазаашьа иоуит. Нас уи арԥыс маҷурала изҳара азбахә анаацәырига нахыс, Батыр зынзак дҿаббаба даанхеит. Убри акәын иихәоз араиком аиҿкааратә ҟәша аиҳабагьы. Арт иеибыҳәаны иара ԥхьаҟа дызламҩақәырцашаз ҳәа цәажәарақәак рымазар алшон. Аԥсуараз ақәпара аҿынтә дааныркыларц реазыршәозар?! – иаразнак дааиԥхьхәыцааит иара. Аусураҿ еиҳабыра мҩала азҳареи аԥсуараз ақәпареи еилагзашьа имамызт, руак шьтихыр акәын ҳәа иааидгылар, зхада хәыцырта змауаз дзынгылоз амҩахь зхы зырхоз дреиуамызт иара, хьаҳәа-цаҳәада уи аамтаз ижәлар зкыдыз аҿаҩа шәартаҿ дынрылагылон.

– Ухы мацара уазхәыцыргьы ҟалома, – ахәыцха Батыр иитазшәа, мачк данаатгыла ашьтахь, Важьа инацитцахт. – Ууа, утахы рлахьынца уапырхагамхароуп.

– Изхыуҳәааи? – Батыр иеааиреицьит.

– Уизхәыц Мамсыр! Аиҳабыраҿ аус иуеит. Дагьыхәшьадам рҳәоит. Иҟало апроцесскәа иашаны игәникылартә дыҟоуп ҳәа саҳауеит. Аха ҳара ҳсистема убас иеиҿкааyп, умбои, ууацәа рхымҩаԥгашьа уара уеизҳара анырыртә еиԥш.

– Ишԥа?..

– Уашьа дузнымкылозар даеазә духхәыцыртә иузыҟаԥома ҳәа иахәаԥшуеит.

Батыр мазала дқәыпсычҳауан, иеааиқәикит. Уи инапаҿы дааигаз ԥьызшьоз Важьа аиааира згаз иԥшра иман. Зегь здыруаз иакәны, игдыраҿ иҟаз реиԥш, зхы зԥхьазоз иакәзамызт Батыр. Убри азы агәыҩбарақәа уажәи-уажәи изцәырцуан иара, рыуа аԥыжәара зиташаз афырҳәа изымпшааyа. Уи Важьа игәы итацәахытцәкьаз изеилкааyамызт. Дызлатәаз аԥсуаа гәыкала дырзыҟазшәа ааирԥшуан, ус акәзар дыкәланы акыртуа митинг ахь дызцази? Данцәажәоз иара имилат иадцәыланы дцәажәон, аха ихы ихьчарц мацараз Гагра астадион ахь дцазшәа аԥшра зеитази? Батыр, избахә дахьалацәажәоз, хьаас димазма рҳәартә дибон, уитцәкьа арԥыс агәра игатцәкьомызт, нас асцәкьа хәмаршьа збахьадаз, иагьзылшодаз! Ари ауада аҩнатәара ицәыуадаҩха, аҳауа ицәымгахо, дҩатцкьан

ддәылҟьарц агьигымхо аҽынза днеин, иеникылон иара, араҟа иеиҳабыз иҽаԥшра изымчҳауа, илаԥш ахьиршәрыз цқьа дақәшәомызт.

– Сашьа дышԥазыҟоушь ачарҳәра иаҳзыруз? – Важьа дизцааузазу, ихы дазцааузазу аилкаара цәгьаны, уи аамҭаз ихадаз азцаара аацәыригеит иара, ахышә ахь дшыԥшуаз, илаԥш, аԥсабара ҭхаԥьра иааҟәигазшәа, аишәа аханы итәаз инаилаирҟацан.

– Ухаҭа ушԥазыҟоу? – егьи игәалаҟазаара иԥсахзомызт.

– Ачарҳәаѡцәа ҳцәырацәахеит, ҳаржьеит. Абас ауп сшазыҟоу. Аха сара сзуста да… Ажәлар шԥазыҟоу? Убарҭ шәырмазцааууа!

– Иахьа ԥыҭ-ѡык араиком аԥхьа еизакәеит. Ицәҳаит, ишҳаит. Рпартбилеҭкәа ыкәырцарцгьы цгьа ирымбазт, аха ирзымгәаҩьит. Еилукаама?

– Ҳусҟәа ҽеим, Важьа ухаԥкы.

Баҭыр дѡагылан, адәахьы иҽынеихеит. Ахаҳә сакәа рыла еибыҭаз агәарԥ ҭбаа днықәгылан, аидара ҭәҭәа даԥазшәа, ишьаҽакәа ԥшьшьала еихигон. Агәашә дынҭыцын, нымѡахыԥ акаҳуажәырҭаҽ иидыруаз ԥьоукы штәаз аниба, уахь днымѡахыԥт. Даргьы ирҭахыз уи акәымзи, иааиԥхьан, фырԥьанк идыркит. Азҭаб даалыԥхьан, ѡ-баҭлыкак араха аакәиргылеит. Арҭгьы злацәажәоз аиҳабыра, амц ҳәаны, Аминстрацәа р-Совет Қарҭынтә даааганы азә дшахадыргылаз акәын. Иаҳхылаԥшуаз уаѡ дахьыҟамыз, Анцәагьы дахьҳамамыз ргәы иалан. Ԥьара уск мѡаԥгатәын, аха ираԥхьагылодаз, рхала излагоз рыздыруамызт. Баҭыр даҽа фырԥьанқәак рыцижәын, амѡахь дкылсит. Дахьцарыз издыруамызт. Гәдоуҭа дцарызу, Аҟәаҟа ихы ирхарызу, ма Бзыԥта еиҕьзу? Арахь, иижәыз акәзар ҟаларын, хыхьк аашьҭихит. Арыжәтә ас иԥырхагахалазомызт. Аѡныҟа дцарц, амѡа днанылеит.

Иҭагылазаашьа Важьеи араиком аиҽкааратә ҟәша аиҳаби ишьақәдырҟьазшәа игәы иабон. Убарҭ ԥьара уск дазыркрызшәа иахьиацәажәоз амшала, аԥсуа ускәа дырҟәацыр иҭахызар? Ажәлар излагара рзымдыруа ицәажәон, ԥьара длабжьҟьаны, еизарак ҟарҵарц, ма даҽа уск мѡаԥыргарц реазыркырц зрабжьеимгеи? Ус акы иалагазаргьы зеилимкааи? Ихы дазхәыцҵәкьозар, ҭыпк ирҭарын ҳәа дрықәгәыҕуазар? Аха… Важьеи араикомааи иара иус еиқәдыршәарц изеиҽцәажәомызт. Избанзар, аиҽкааратә ҟәша аиҳабы излеиҳәоз ала, аԥсшьарҭа ѡны адиректорра дазыркырц рҭахын. Важьа иуазма, иара иҭып иашьҭалаз диаҕамхозар диѡызахозма. Ма еибыҳәаны аԥсшьарҭаҽ имѡаԥыргоз апартеизара дагирхарц иныҟәоу?

Амра лзааларц агьагмызт, иара мѡабжара дымѡеицызт. Ма машьынак иԥыландаз! Дхьаԥш-кәаԥшуа имѡа данын, аха изеиԥшразаалак машьынак ибомызт. Ишьапҟәа аныҟәара рылшомызт. Ас даапсо ихы имбацызт. Ашоуреи, арыжәтәи, аенытәи аапсареи изеилалазар? Дыншеиуаз арахә рзы азы кылганы измаз азәы иаанда днадгылан, инапҟәа ргәаѡаны ирҭәын, инеиҽеиҭәеит. Усҟатәи ишыхьшәашәамызгьы, даҽазны ианиҽеиҭәа, ихәда анирцәаак, маҷк даарԥсасит. Уи изымхозшәа аниба, ихы латцакны иҽашит. Иҽыкәкәозы ихы иахьыкәкәозы икьаҽ арбаазо, ԥхьаҟа иҽынеихеит. Ааилашәшәиуан.

– Оо, Баҭыр! – игәы иеанзамкәа, ашьыжь иргәыҕхьаз Жьакәа ибжьы ҽаца шиаҳауаз ихашьҭхьан. – Уанаԥылбеит, ухәы рхианы сузԥшуп, умааизеитеи, – уи игәашә ахь иҽааихахьан. – Ԥьанар дуцны дауазар ҳәа сԥшын, имацара дысзаамгазшәа збоит. Сеилахоуп иҳәан, дцеит.

Мап мкыкәан, Баҭыр длеины аԥшәма днаидтәалан, арыжәтә имакуа мацара, иеаиршьзар иҭахын, дызҭашәаз аҭшәара игәаламшәо. Убилава ҳәа Аԥсны иазааргаз зынзак дихашҭуа, хьаа-баа имамкәа, ихы изымдыруа, уахыки-ҽнаки доуҵас дыцәар зынзак изаманахон. Аԥшәма агәашә ааиртын, арԥыс дизҭалозар ҳәа, арахь даатымцкәа, аѡныцҟала дизԥшын. Ашьыжь еибабахьаз ракәзамызшәа, рѡыԥьегь еилатәаны аԥсшәа ааибырҳәан, Жьакәа, Баҭыр дима, азы шыҟаз днеин, инапы изәзәан, иааигазгьы инапы иирзәзәеит. Аѡныҟа иахьлеиз, аԥшәмаԥҳәыс лишәа рхианы игылан. Изызԥшыз ианаамҭаз данырымба, шьҭа даарымызт лгәахәшәа, лара лбыста хьасамхарц инылтцахьан. Хатцеи ԥҳәыси леидтәаларц ргәы иштаз акәын, Баҭыр агәарбжьара дыбжьаланы дшаауаз анырбоз.

Уажәшьҭа ахацәа дрыдтәалозма, лыҟәра ыҟазаргьы, лшьапы дахьынзананагоз, дырқыҭантәизаргьы дсасын ирҭаз, аԥшәмеи иареи излалылшоз рыматҵ луан. Цасла иаԥыз аныҳәаҿакәа куа рҿынархеит. Жьакәа иҩоы ажь фҩоы хын, маҷзак ацәызлара амазма уҳәо, агьама бзиан. Иужәыцԥхьаза иужәландаз уҳәо, аеугәанарԥхон. Усгьы араха ыжәны амҩоа икараха ианыз арԥыс, илсырц агьшигмыз аргама ишибозгьы, иҵегь ижәырц агәазыҳәара иман. Ныҳәаҿа ҿыцк ркыцԥхьаза, аԥсуаа иееимкәа ишрызныҟәоз ааҵәырыргон. Аха азәи азәи ргәы иамысырц, мцхәы иалалацәомызт, рыхәрақәа усгьы иҕьомызт, аҿыц абарҭахыз. Амала иржәыцԥхьаза ахьаакәа рыртытра иаҳа бзиа ирбон.

– Иҟоу уасҳәап, Баҭыр! – аҵыхәтәан Жьакәа иеиуижьзеит. – Заа иаҳкыр акәын, аха уажәгьы ихьшәам аԥсуа шәҟәы знапы аҵазҩоыз 133-ҩык рныҳәаҿа ҳкыр. Ахы дырцысит. Анцәа иныҳәааит абри згәаҕьыз! Аиаша уасҳәап, ҳҭагылазаашьа хьаас иҳаман. Аха ҳускәа ԥхьаҟа ибзиахарызшәа ҳаржьон. Ҳаблақәа хҩоазаргьы бзиа иаабон ҳәа сыҟоуп. Ҳаадырԥшит. Аха закәытә хәрақәази иаҳныз, уара! Иҳачҳап ҳәа збаны ҳашҵаауаз! Ҳаҷкәынцәа аҵара рҵеит, изҳаит. Шьҭа иазхоуп рҳәеит. Анцәа иныҳәааит! Рыда Аԥсны аҳ деимуааит! Аҕәра ркыр, ҳалшарақәа ҳазхоит. Бзиала иукааит!

Баҭыр ҿыц далаганы иҳәаз иҳәомызт. Иааиркьаҿит. Зынгьы дчарҳәаҩызшәа ихы ибон, ариабжьарак иахәҵаз усутәқәак ишидыруаз иҵәбжьахазшәа, игәы акыр ибжьажьон. Цкьа дхәыцыргьы, иееимкәан иҟаиҵаз агьшигәаламшәозгьы, аиҳабыра дхырхызшәа ибон. Ихы дазхәыццәаны ақәпара ирԥсыҽызшәа, ихы гәыбҕан аиҭон. Уи ацәанырра аҩыжәра даршаҟәацԥхьаза, иаҳа иҵаулахон. Убасҟан ихы ааицәымҕахон.

– Агәра ганы сыҟоуп, Баҭыр, – Жьакәа иажәабжь ироуан, хҭыск ажәа ду аххәааны, уи иаԥшьыз ныҳәаҿак икырц, – ҳара ҳаиԥшҵәкьа аԥсуа еиҳабыра ргәы ишалоу Қартынтә ауаҩы дааганы Аԥсны дахьахадыргылаз. Аха ҳара ҳтәқәа ҭшын, иахьцалак ҳажәлар рыкәпара дуун, аминистрцәа ирхадыргылоз шьҭа акраамҭа қартаа убартқәа ишҧазымзрҩори ҳәа ишгәыҕуаз, амшә иақәгәыҕны зыжәҩахыр лҿаҳаҳа изцәафаз ииҩыхахеит. Арҭ ламыси ԥхашьареи рымоума, ҳтәқәа рызҿымҭыртә аҭагылазаашьа ҟарцеит, нас ргәы реанзамкәа дрыманы иаакылсит. Иҟалоит заа ирарҳәазаргьы, аха мап рзымкит, уи ауп аус злоу. Арҭ тып ҳарҭом. Жәынгьы-ҿангьы иҳацрыхоит. Раҟәпара иаҳцәалазыз рацәоуп. Аҭагылазаашьа анроу, ҳаҷкәынцәа ҭадырхоит. Аиҩызареи аешьареи ҳәа ирҳәо башоуп. Азәгьы ҳаиҭахзам. Ҳадгьыл ауп изышьҭоу. Ажәытәангьы ишԥаҟала? Аԥсуаа ыкәцны амҳаҵьыр ианца, ҭынчрахеит. Убас даҽазнык иаҳмыхьроуп, Баҭыр! Ҳцеицәеи ҳапсадгьыли еиԥымхааит! Рыда аҳ рыпсадгьыл даимуааит! Убас ианыҟалалак, даҽакала ишәтуеит ҳадгьыл. Ҳара ианакәызаалак млак ҳакзомызт. Азәгьы акраҳҿаиҵазомызт, ҳхала ҳхәы ааҳрыхуан. Иахьа уажәрааназа ахҵәацәа рҩонқәа рыхәпса ҳахәда иаҳзыкәхуам, дара анааргагьы ирымази, ҳара ҳакәын акрырҿазцоз, ирыцҳаҳамшьахи. Рыбга анеиҵырх, иаҳҿагылеит, уара! Абартқәа еилкааны, адуцәа ибжьаҳажьызгьы, ҳахәда иқәаҳхуеит ҳәа, ҳцеицәа ақәпара иаԥшьыргеит. Рыдгьыли дареи назазазааит! Бзиала иукит!

– Иуҳәаз зегь иашоуп! – Баҭыр аҵәца аақәихын, дҩагылеит. Иааикәыршаз зегь еилагьежьуан. – Аԥсназы иқәпо аҵеицәа аԥьабаа рбагәышьоит, аха зыпсадгьыл азы иқәпо дҭахозаргьы псык диҩызам. Алшареи агәамчи рыдгьыл иазыркыртә, Анцәа дрыкәныҳәааит! – имжәыр иаҳа ишеиҕьызгьы, аԥшәма ишьҭихыз аныҳәаҿа ҕәгәакәа рывсшьа ыҟамызт. Уи анаатиркәкәа, ихала ирҭәын, даҽак аашьҭихит. – Жьакәа, учеиԥьыка ҭбаахааит!

– Ҳаи, дад, усҵәкьа сумырццакын!

– Шьҭа исылсит, аҩынза сзымнеиуа, сдәылцыр стахым.

– Ара ухы ныкәумҵуеи!.. Аҩынза узымнеиуазар, уоузышьҭуада.

– Уаха сахьыҟоу сан илзымдыруа исзыҟаҵом, саҭоумҵан! Учеиԥьыка кны амҩоа еснагь уангылоуп, угәы ҭбаатыцәуп, Анцәа уиныҳәааит, уԥшәмаԥхәыс днаудкыланы! – иаҵәца дҩоаҿыхәаны ижәит.

– Иуасҳәои, Баҭыр? Ԥшзала иахьуҭахыу ушьапы еихыугааит! Угәала маҷны, угәыргьара рацәаны, ушьапы еихыугалааит! – уигьы аҵыхәтәантәи иаҵәца аашьҭихит. – Абаа, ҳнапы ааҳарзәзәеи!

– Иауазеи, ҳара ҳаицхырааyеитеи! – Батыр аԥшәмаԥҳәыс абарԥаҿ азы аалымихын, аԥшәма инапы иирзәзәеит, нас ихала инапы зык накәитәеит.

Ауха азә дахьиҭаз, ажәабжь ҿыцк иаҳартә, ма имеидартә иахьеирызкхаз насыԥк изкаршәызшәа згәы иаахәаны зѡны иахыз аԥшәма дааныжьны, ихаҭагьы дызҭаз игәы даахәаны, маԥк ихы аагәеимҭар, Амза лашара инарбоз изымхартә, имѡа лашьцан. Гәыла мацара ишьапыргыларҭа изыԥшаауамызт, ашьха бнаршәыра мѡахәасҭа зцәыуадаѡыз напышьашәла зынгьы дшыԥшаауаз еиԥш, иара шьапхыц лашәла дныкәгыла-аакәгылон. Иашьҭахька шьапышьҭыбжь бшқала азә дышихьзоз ааинырит, аха иара, дызҕабзаргьы лыгәхьаа мкыкәа, днеиуан. Лара ижәны дшыказ лбозар акәхарын, иҭагылазаашьа акалашәа икан, уаҳа ирласны ишьаҿа изеихгомызт. Лара иаҳа дласыр лҭахызаарын, дивсырц лҿаалхеит.

– А-ҳа-ҳа! – илаҳартә ашәаны иҳәон иара. – Ари бара бакәхандаз! А-ҳа-ҳа! Сбыцны амѡа саныхындаз! А-ҳа-ҳа! – лара дшәаны дивсырц агьлыгмызт. – Сбеигәыргьаны сшьамхы мԥыруази! А-ҳа-ҳа! – лара иаԥхьаҟа дааиҵасын, даахьаԥшит. – Сашәаҳәашьа ахкы заманамхози! А-ҳа-ҳа!

– Батыр?! – Асҭанда лбжьы ааиаҳаит.

– Скәашартә сгәалакамхози! А-ҳа-ҳа!..

Лара шлакәыз анидырцәкьагьы, даҿа цәаҳәак иашәаҳәара инацицеит дааиҵамхакәа, избанзар иашәаҳәара лара лакәын усгьы изызкыз. Асҭанда дахьаакәгьежьыз дадырсызшәа даанхеит. Иара лара лҿынза дназон, ижәны дшыказ шылҭахымыз ихы иҭамгьежьуази, иагьа умҳәан, ихшыѡ имфацызт, харак зыдхалаз иеиԥш даалыдгылеит. Дылцәымҕзу, ма иееимз даҿа цәаныррак лызцәырцзу изымдыруа даакәхеит, лара ҿылҭуамызт, арахь алашьцараҿ лхаҿы цәажәомызт.

– Жьакәа иҿы сыкан, – иҳәеит иара хырқьиагас.

– Ҷьанар дызуцми? – аҵәымҕ илалҵар иаҳа иеиҕьын, лбжьы убасҡатәи ҿԥныхәа аныԥшуан.

– Важьа иҿы уск сыман, Ҷьанар заа дцеит. Бара бсызгәаама?

– Уаалеи, ирласны ҳцап! – дныжьны дымцартә еиԥш, лшьаҿа неихылгеит, ижәны иҡаз уахыла дышицыз дидырбалар абалҭахыз. Уажәы убри хьаас иаалоуит, лашьа дицызма, Батыр дицызма уажәрааанза ишылзеиԥшыз акәымкәан.

– Асҭанда, бымгәаан! – длывагылан днеиуан иара, длыцамхарц ихы гәаҭо.

– Изужәи аскатәи? Уашьзаломызтеи…

– Еснагь ауаѡы деиԥшым, бымбои.

– Изужәи сымҳәеи?

– Акрыздыруоу.. Бымбои – ҳускәа еилаԥаҭоит. Ҳаапсеит. Знык иужәыр, маԥк уԥсы ааивугоит. Бара аҵхагәҭаны бабаказ? – уажәы акәын лымацара амѡа дахьаныз игәы ианалсыз. Акәҿылымҭызшәа аниба, лмахәар ааникылан, даалыхеит. – Иахьцалак сызцаара аҭак сыбҭар сҭахын, – дигәызуазма лгәахәуа, даалзааигәахеит.

– Ус ҡаумцан! – лҿааимпытцылжәааит.

– Ибыхьи, Асҭанда?

– Сыстудентхазар шьҭа иаҳа усыкәиҭхаз ҷьушьома?

– Ус агьсымҳәеит, аха Акәа бцазар сбыцәтәымуаѡохама?

– Акәа иахари, аѡы уаршьны уахьызбаз сгәаԥхар уҭахызма?

– Уа биашоуп, аха бымала уахынла амѡа бахьану сҭахым.

– Саргьы исҭахым, аха сакәшәеит.

– Нас ууарашәа исабҳәар икалои?

– Аминистрцәа р-Совет иахадыргылаз дзусҭоу умаҳазаци? Аҷкәынцәа икарцара рыздыруам, ишеилагьежьуаз сымала сызрылымцит.

– Нас ирзбеи?

– Иузбои? Рԥсахы цыжәжәо рыѡныкақәа ицеит.

– Бымбои! Саргьы убри ауп исыхьыз. Даеа усқәакгьы сықәымҿиеит. Изжәит. Уамак ҟамлеит. Уаҵәы исхыпсаауеит.

– Баҭыр! Хы-мчыбжьа ҵуеит аҵарахь сцеижьҭеи. Зныкгьы уесықәумыршәацт. Иухьи?

– Нас ҳаиқәымшәеи? Бамеигәыргьазои? Сара сеигәыргьоит.

– Ҳмеиқәшәеи зныкгьы. Ижәны ушыҟаз…

– Бгәы иалымсын! Ус сақәшәеит.

– Аѡныҟа уаала! Ҳҿы ушьҭалап.

– Коҳ! Убас ҳааихьоума? Амала уахь сызнеизом. Ас сшыҟоу Надшьа сылбар ҵхасшьоит.

– Ҷьанар даасышьҭуеит, аѡнынза унаскьеигап.

– Мамоу! Иҟалеи зырҳәа, снаскьеиго-аеакуа?

– Суҵәшәоит, амѡан ак ухьыр ҳәа.

– Бгәы рҭынч! – инапсыргәыҵа ѡышьҭихит алашьцараҿ. – Акгьы сыхьуам, – иҿынеихеит.

– Уааҧшы сҳәеит, уара! – иара ҿымҭкәа алашьцара дналазҭуан, лара дгәаҭеиуа лгәашә данадгылаз. – Баҭыр!

Лбжьы ахьиаҳауаз дрыцхаишьон, аха лықәҿиҭыр илҳәоз наигзар акәхон азы, дцәыҵагыланы дыпшуан, иара дшымхынҳәуаз агәраганы, лара агәрԥ дынҭалаанза. Лцәажәашьа злаҟаз уазхәыцыр, убри ауханза иеахьлыкәимыршәацызгьы азгәоуҭар, аҵарахь дцарц дзыхҭеикуаз ибла даԥыригар акәызшәа аԥшра аиуҵәкьеит. Ихы гәыбган аиҭаҵәкьон, ма игәхьааимгоз азә лакәындаз. Азҕаб лхаҭагьы лгәы ҭынчзамызт, уи ҵаҵгәыдамызт, еиҳаразак гәыла илзааигәан ҳәа илԥхьазоз арԥыс даеа республикак аҿы дыҟазар илчҳарын, аха иареи лареи, есымша еиқәшәарц рҭаххар, иахьеибабалашаз адгьыл еицыкәынхон.

Лара дахьибаз маҷк игәалакәа иханарштын, аѡны дышнеизҵәкьа, зык наиқәҭәаны днышьҭалан, дынҭаҳәахаа дыцәеит. Ашьыжь заа дзымгылеит иара. Иаҵтәи ахҭысқәа хәыц-хәыц дрызхәыцуа мацара, аѡн ускәа инапы рылакын. Важьеи иареи иеибырҳәаз усгьы игәы дырхаҵомызт, аха Асҭандеи иареи реиқәшәара, ихааза ҵхызҵас дшалазгьы, аҵыхәтәан игәы имахьха дааннажьит. Лгәы лыхьыртә дахьнеигаз ицәымгын. Ма, иускәа даарҟәаҵны, акы иҭахызшәа, ашьыжь длызцандаз. Ианамух адырѡаены дрызнеир, лара данықәҵшаз аламҭалаз лҭаацәа дрыцнаскьеигарын. Иаалырҟьаны Ҷьанар даакылсит.

– Ижәны уҟан ҳәа Асҭанда лгәы иалан, – ҳәа Ҷьанар ианиҳәа, Баҭыр идырит ашьыжь данырзымнеи, ҵьара ак ихьзар ҳәа лара дышшәаз. Уи азакәын ахәымҿхан лашьа дзаалышьҭыз. – Жьакәа иѡы уԥырхагахеит ҳәа сыҟоуп.

– Уи иѡы цқьоуп, иуԥырхагахо иҟоума. Исԥырхагахаз аԥстазаара иаҳхадырԥаз ауп. Уи уажәы ҿыц ҳалацәажәарым. Суцны сцап?

– Мамоу ҵьушьт! Уара угәы бзиазааит. Слыршәеит, умбои, арахь ашьыжь илҳәа ҵьушьома, абыржәкәароуп, – Ҷьанар ииҳәоз Баҭыр игәаанагара даеазны ишьақәнарҕәгәон. – Асҭанда уажәы снеир ддәықәысцоит. Уажәоуми данҭала, лускәа рацәоушәа, дызхьымзара ыҟоушәа лбоит. Нас дышнеиуа лышәкәқәа лымкыргьы агьылмыхьрышәа даақәгылашт. Дцааит нас, лара ианылҭахха!

– Сысалам лыҵа! Даеазны банааua ижәны ҿыбсырбом ҳәа сызлаҳәа! Лгәы ахьылсырхьыз сгәы иалоуп, – Баҭыр иѡыза днаскьеигеит.

Амҿыша аены Баҭыр иускәа дшыҿыц дыҿын, изҕаб хәыцыртас димагәышьан, лгәы дасыртә дахьҭаиргылаз, дрыцхаишьон. Важьеи иареи реизыҟазаашьа аамҵа иагон, уажәык ихьаамызт. Амала Аԥсны аиҳабыра ирхадыргылаз иаагашьахаз иахиҳәаарыз издыруамызт, зынгьы иус-ҳәыс изынамыгзо иааимпыцнахуан. Ашәахьа аены аусураҿ дахьнеиз, Шьына дзықәдыртәаз «Икарус» даадцын, и-«Жигули» шыҟаз иҿынеихон.

– Баҭыр, сара иахьа усура стыцзом.

– Ритца аекскурсиа ицо угароуп, иуҳәо закәи?

– Сара азабастовка салагоит.

– Изахьзузеи иуҳәо?

– Аиҳабыра ҳахьыржьаз убас саҽагылоит.

– Умацара узҽеу азәыр дазхәыцуама? – уамак ҽызымҭуаз Шьына ихымԥаҵгашьа Баҭыр иҵьеишьон.

– Азәы иоумҳәан сара ишуасҳәаз! Ани Бзыпҵа аус зуа, Лахәыҵ, имашьынала дсыкәшәеит. Имашьына лаганы иргыларц, амԥа данын. Иахьа инаркны иԥызцәа усура итыцзом.

– Урҭ цыҵ-ԥык ыҟоуп. Ара хә-ԥык анықәцаԥцәа шәсымоуп…

– Сымацарагьы сакәзааит. Иҟарҵаз закәу аарнырааит.

– Мда-а!.. – Баҭыр иаҳауаз иахиҳәаарыз издыруамызт.

37

Ашкол азааигәара агәылацәа рҽы иаб дышизҵшыз аниарҳәа, Леуанти агәарц дыҵкьаны, амԥа ааихиҵәеит. Ԥыцьа аҷкәынцәа, ргылара ҳаракны, иԥшза-ҵшзаза, дарбан зҕабыз иаармеиҽырбарыз, амԥан игылан. КГБ-раа аргама идырбон ишишьклаҵшуаз, уи азы аҧсуа рҵарцәа ракәын изыркуаз. Иара ус уи аҽены мацара акәзамызт ианибоз, ишықаицалацыз еиԥш., ирымариаша иҽынеихеит. Арҭ аҷкәынцәа илаҵш итамшәазацызт. Изаауаз еснагь ихазын. Ихымԥаҵгашьа анырба, иара изы игылазамызшәа, ихәаҵшзомызт. Днарыдгылоз ҷьыршьозар акәхарын, иԥышәи рҵышәкәеи ааидыкшылозма уҳәо, днарывсын, агәылацәа рҽы ашәшьырҵа итатәаз иаб иахь иҽынеихеит. Виталик Гыцба игәарата акәын.

– Аусураҽы ирҳәон ҵыҭ-ԥык ҭаркуеит, ҷьоукы рус збоуп ҳәа, – иҳәеит иаб.

– Иухьи уара, ҷьара унеицыцхьаза, ҷьоукы шәҭаркуеит ҳәа уаауеит, нас аусура ҳаҟәыцуама?! – аҕьара ааихиргеит иаб, амԥаҽ игылаз аҷкәынцәа ираҳартә.

Уаҳа даатымгылазакәа, Виталик иан илҳәара лҽамшәо дышихәаҵшуаз, агәарц дынҭытцын, изкылҵшуаз арҵарцәа, дырнымкьандаз ргәахәуа, днарывсын, ашкол ахыбра днықонаҵкеит. Арҵаԥцәа рҭып аҽы даннеи, ахышә дкылҵшит. Урҭ аҷкәынцәа ааицәажәан, машьынак ааныркылан, иқәҵит, ари иҽы рнапы ианыз аус шырзынамыгзоз еилыркаазар акәхарын. Журналк аашьҭихын, аурок мԥаҵигарц дцеит. Уа дызҽыз иус цәгьамкәа имԥаҵигон, аҵаԥцәа инапы ишаныз ихашҭит ҳәа, ҽныхәак иртарц, даеа ҷьоукы изкылҵшуазар ҵаҵгәык риҭар итахымызт. Ихы дшацклаҵшуазгьы, ақалақьқәеи араионқәеи рҽынтә жәабжьс иаауаз дрызҵшын, убрахь иҟан изҽлымҳара хада. Аурок анаантцәа, акласс аҽы даанхеит, тетрадқәак аагәеиҭарц. Дааԥонашылеит Инга.

– Саб уаха шәибар итахыуп.

– Сеилахоуп, сызҽугьы идыруеит, уаха сахьзымнеиуа сатеимҵааит.

Лаб Виктор ирлас-ырласны Леуанти дибалар итахын, жәабжьк иаҳарц деилаҳауан, иаргьы дзыниаз-дзынҵаз рдыруазарц цәгьа ибазомызт. Иԥҳа усгьы ашкол ахь дцон, дауан, лара лыла лырҵаԥы изынаицҳауан диҭааларц. Лара уажәы, Леуанти илеиҳәаз ашьтахь, иаразнак даақәгьежьны дымцеит, иагьа умҳәан ари ауаԥ дзықонатәаз ауада аҳауа лалбаалдарц лтахын. Акласс ашә аатын, Нургалиев дааԥоналазма уҳәо, даалагылеит, аха, рԥыцьегь шықаз аниба дырцырхагамхарц иақәикызшәа, иаразнак дхынҳәит.

– Шәлеи, шәлеи! – иқәҽитит Леуанти, егьи дымгьежьит, уаҳа ажәакгьы имҳәеит. – Исҳәаз еилыбкаау? – Леуанти Инга лахь даахьаҳәит.

– Еилыскааит, – днахынҳәит.

Аиашаз, ашкол аҽы Нургалиев дизкылҵшуан. Имала иакәзамызт. Вова Канцьариа, Кьатиа Гарик, егьыртгьы. Иаалыркьаны даеа хәыцыртак Леуанти дынҭашәеит. Уажәадагьы дааихьан иара, ашәгьы дамыскәа, абас дааԥонашылон, длеирц шиқәҽитуазгьы, днахынҳәуан. Ус аныкаицоз, Инга лхала иара иҽы данааилоз акәын. Уи аҵаԥогьы длызкылҵшуан, ус анакәха. Дара рԥыцьегь, арҵаԥи аҵаԥи, ашкол иатәамз ҟазшьақәак рыдибалозар ҳәа, дырзеицкылҵшуан. Уи идыруан арҭ аԥыцьа еизыказаашьак шрымаз? Иабантә? Иаргьы ларгьы ирзымцәахит идырмазашаз аус. Уи Леуанти ҳәашьак ақәымкәа

игәы иалан. Арҭ ажәлар рыблаҿ изларԥьашьшаз ԥьара ак рыдырбалозар ҳәа ирышьҭан. Убас акәын рҩызцәа зегь ишрызкылпшуаз. Хәыц-хәыц еизыргон акомпрматериал, ианаарҭаххалак ирҿадыргыларц, иаладыршәарц, ишырҭахыз рхы мҩаԥырго инаргарц. Ааи, ахыхьчара ҭәҳәала иаҭахын.

Аусураҿынтә аҩоныԥа данцоз, ибжьаларҭаҿ даеа ҩыцьа дынрыхьпшит. Заԥаҩы КГБ-раа рымаԥура иазхиадаз? Иапсыуамыз азәы даарышьҭрымызт. Уамашәа иубарын. Абарҭ рызынтәык раԥхьаԥа ԥьара маԥура ҭыпқәак ирзыпшын. Апсуара иазыкәпоз рымшала акәын, акәымзар ала маԥуарқәа рыгәхьаа зкуадаз. Ишыԥаиҵалацыз еипш, дара ирымариашаны иҿынеихеит. Данынрыдгыла, идипломат наргыланы, машьынала иаауаз азәы дизпшызшәа, рыгәҭа иелаирхеит. Дара рыедырцысуамызт, аха рхы ахьыргарыз рзымдыруазшәа игәы инаҭон. Иаԥхьаҵәкьа даангылеит Леонид Чыгәбар, ихатә «Волга» дақәтәаны.

– Уара, Гәдоуҭа ҳанбацои? – дҵааит иара, имашьына дыштатәаз.

– Иԥаҳҵои, уа усс ҳамоума? – Леуанти даашәеит, иҩыза иахәҭазамкәа ак цәыригар ҳәа.

– Ани азҕаб лахь.

– Убри знык снаԥыпшызшәа сыԥандаз.

– Дубаргьы думбаргьы илеиҕьу дузыпшаауам.

– Аусура шәышпаҭыцуа? – ихы ззынархаз, ида уаҩы имаҳартә дааизааигәахахьан.

– Уи уара иалоухи? Аусуцәа ркласс ҳтәы ԥаҳҵоит, шәарҭ аинтеллигент шәыргәындақәа шәакәымзар, – Леонид ибон, изымдыруаз ауаа ахьгылаз, даеакала цәажәашьа шыԥамлоз.

– Нас макьана усура шәҭымҵзои?

– Ҳгәы иҭам.

– Аиашаҵәкьа ԥашәцоит, – иҳәан, Леуанти агәарбжьара дныбжьалеит, – ҳара иҳалоухи аха, – ҳәа ибжьы аагахт, Леонид имашьына наҵасаанза.

Аҩоны дшааизҵәкьа, Леуанти акы днацҳаит. Иаб иҷкәын иԥазшьақәа дрызхәыцуа ашәшьырцаҿ дтәан, деибганы аҩоны дахьибоз маҷк игәы арҭынчуан. Иаб, аҩбатәи асмена аус шыруаз ибарц, усура данца, иара дҩыкәиеит, иԥсы ааиҭеикырц. Маҷк дамхацәеит. Аԥьқәреи ҽихырц иеазыԥаиҵон, усгьы ҽенак хәлааныа дзалаломызт, есымша ҩба-хҧа калаҭ ҽыхуа, имхы аҭып иқәиҵарц игәы иҭан. Рԛытан заа ахьҭа аҿалон азы, аапынра агәазы иларцашаз ларҵон, ҭагалангьы аамҭа цааныа иԥшзомызт. Уи аены уаҳа акы ааизыԥамҵазакәа, иҵәыхәлеит. Иԥаиҵахуази, асԥатәи еилыхара аныԥаз. Агәашә аркы бжьы анаааиаҳа, азә дшааҭалаз идырын, уахь иҿынеихеит.

– Борис шьоукы игәашә илҵуам, – Виталик Гыцба ибжьы идырт. – Дшәаны дыԥоуп. Санаауаз дахькылаз сымбазеит. Лиуфа иашьеиҳабы Хәымпачка уи дахьыԥоу идыруашәа дцәажәоит.

– Усԥатәи дзыршәеи? – иааизымчҳаит Леуанти. – Зегьы иҳашьклаԥшуеит, уи дара ирусуроуп.

– Умбои, икабинет ашә ԥьоукы ылымҵуашәа аниба, ашә ҩаиркын, амҩахь дкылсит, агәылацәа ранда иавадыргылахьаз арымз дықәтәеит. Убраагьы ԥьоукы неины ддыршәон.

– Уаалеи, Хәымпачка ҳиацәажәапи!

Зызбахә рымаз арымз ԥьоукы шықәтәаз харантә иубарҭан, урҭ аҭаҭын иахон. КГБ аҿынтә иаарышьҭыз абыржәы ара иԥазма ҳәа, Леуанти даахәыцт. Ма ҷкәынцәақәак ааины итәазу? Зегь анеимпкәа, Бориси иҩызцәақәаки еиццәырцзар? Ус акәзу, егьыс акәзу анудыруаз, унеир акәын. Арымз иқәтәаз реилкаараз, акылпшкылзҩорра хыларԥәраны изыпхьазоз Леуанти хаха дынкылсит, Виталик диманы. Уа итәаз агәыла ҷкәынцәа ракәын, хытҡаала уск реаладырхәуагьы уаҩы имбацызт. Қәрак змазгьы ракәзамызт.

– Хәымпачка дыжәбазар?

– Уажәыцәкьа сиҵхьоит, – руазә агәарԥ дынҭалеит, хара имгакәа Хәымпачка диманы даакылсит.

– КГБ-раа ара иԥазма? – Леуанти дҵааит.

– Ишцаҟамыз?! – Хәымпачка иблакәа алашьцараҽы ицырцыруан. – Руазә дааин, Борис, арымз дахьыкәтәаз, дааихагылан, лаԥшылеи хаҽылеи диршәарц иакәикит, уара. Борисгьы, афы исааит, дымшәеи, уара. Ихагылаз иуҭахи ҳәа сааины сааизыцкьан, уаҳа ажәак мҳәазакәа, амашьына настҳа изгылан, дынҭалан, днаскьеит. Борис дызган, сашьа иутраҽ дысцәахит. Анҭ уахь ибжьаларц амашьына нбжьаргалеит. Снарԥылан, шәкылԥш-кылзрԝуа шәзышьҭоуи сҳәан, срыцаҳәхәеит. Ацҭәы рҭахымзар ҟалап, иаразнак иқәцит. Иҟалаз хадара азҭо шәырдыруеит, аха шәҭакра иацәшәоит, ажәлар шьҭнахуеит азы. Шәызларкрагьы рымам, аинформациа ада. Шәҳаршәоит ҳәа иаҽуп. Борис ԥьара дцәахтәуп.

– Кәына Гыцба иҽы даагап. Дбыргыуп, дшынҭаацәоу ԥьара ак иеалаирхәуам, ижәлар ахьнеиуа днеиуеит акәымзар. Длаԥшыкәцан дрымазам.

– Сара схала уа дызгоит, уаҳа азәгьы шәаҭахзам.

Леуанти Виталик диманы, аԝоныҟа дцарц, днахынҳәит. Ицыз имԝоатәны аԝоныҟа днеиуан, аха ауха дахьиҭаххарыз издыруамызт, уи адагьы аамҭа цытк инеир, Кәына инхарҭаҽ ицарц игәы иҭан. Амчра знапаҽы иҟаз рхымԝаԥгашьа дазхәыцуан Леуанти, аха уамашәа ибазомызт. Иҟалаз ахҭыс дара ирҽагылан, уи ибзиан ҳәа рзахҳәаауамызт, изадымгылозар аанкылашьак арҭарц иқәԥарц рыхәтан. Дара рымԝакәа узланарывсша-узлаарывсша ухала иуԥшаар акәын. Мазала аусура уадаԝын, ишәарҭан, аха уи амԝа уанангыла, даеакала ишԥауҭахыз. Аԥсадгьыл аиқәырхараз ишьҭухозаалак амаза бзиан. Аус злаз уқәкы анагзарахь умԝа уацәхьамцыр акәын.

– Уцеижьҭеи машьына еиқәацәак ԝынтә иааихьеит, – лҳәеит иан, лиара аҽынтә абарԥа даақәгылан.

– Иааиз дарбаныз ҳәа акгьы имҳәазеи?

– Ус ак имҳәеит, аха уаха даазымбар ҟалазом иҳәеит.

– Макьана сышьҭалазом, дааиуазар збап, бара беыртынч.

– Иаҳҭынчхои, – ан днахынҳәит, алашара лырцәеит.

Арԥарцәа амацурҭахь иԝыхәнан, Леуанти аԝонытқа алашара аиркит, азәыр дааиуазар, ма дкылԥшуазар, иԝоны дшахыз дирбарц. Виталик атҳамц азааигәара акресло днантәалан, иԥсы ааишьарц, измашьхәылцк ныкәыргыланы, инапсыргәыца ихы иацаргәа дахьтәаз, ицәаԥшьыз ихаҽы аԥштәы ицегь иацнашьуан. Леуанти шәҟәқәак еилырхуа аишәа хәхәа дадтәалан. Амԝаду аҽынтә уажәи-уажәи аиҳабырақәеи амчра аорганқәеи рмашьынакәа рсиренакәа ааԝуан. Убарҭ реиԥш атәыԝа зхагылаз руак акәын уҳәартә агәашә иахьадгылаз ууанза иназоз алашара ашәахәа иунарбон.

– Леуанти! – аԥшәма рцыс идырт Агырба Гиви ибжьы.

– Снеиуеит! – Леуанти уа днеиааназа, даеа машьына хәычыкгьы аарыдгылеит.

– Уабаҟоу? Уаха заҟантә сааихьоу! – иҳәеит Гиви.

– Сындәылцыргьы, хара сцазом, аԝоны сыҟоуп.

– Дызтахыу диԥшаауеит, – аԝбатәи амашьына иаатыцыз Давлеҭ Ԥлиа ҽааиҭит.

– Уара усзыԥшаауам, Борис сишьҭалан, уик ихабар саҳазом.

– Административтә органқәа знапаҽы иҟоу Борис ддыршәарц ауаа ишьҭашәцазар, дахьыҟоу шԥашәзымдыруеи? – Леуанти лабак иҟьеит.

– Шәԝыцьегь сшәацәажәарц стахыуп.

– Давлеҭ, Виталик идыруеит Борис дахьыҟоу. Даашьҭхны ашәамахьцәа реиланхарҭа ахәы дыхәныжәга! Ҳарҭ уа ҳаԥшызаауеит, – Леуанти Гиви и-«Волга» дынҭалеит.

Амԝа иахьынзаныз, ахәы иԝоыхәнаанза иахьынзаԥшыз, рԝоыцьегь еицәажәон, доусы дыԥшын ихадаз азцаара егьи ицәыригозар ҳәа, аха иагьыццакуамызт, избанзар усгьы Борис дааир, ҽыц еиҭалагон. Алашьцара захатәаз ақыта иалаԥшуан, атынчра ғәгәан, ԥстазаара ыҟамз ԥьушьарын, аԝонқәа рҽы алашарақәа убарҭамзар. Цәамҭхаа бзиа анроушаз аламҭалаз, рыԥхыз ҭынчмызт, ргәқәа хытхытуан, избанзар аамҭа хьанҭарак итагылан, уахылатәи атынч ԥшра ззуҭахыз. Уаԝы уамак иахьиҽахырстамыз амԝахь машьынак

шаауаз анырба, Борис дшааргоз усгьы идырын. Арҭ аҩыцьа ахьеидгылаз Бориси Давлеҭи рҽаархеит, аныҟәцаҩи Виталики амашьынаҿ иааныжьны.

– Арҭ зҽу закәи, уара?! – Гиви дахьиибоз иҵсы иланаҵан, Борис иҵьеишьозгьы изымҵәахит. – Зынзак ҽаҳамҭырц рҭахыума? Рхы шҵамҩаҵырго?

– Урҭ русура аметодкәа ус иҟоуп, – иааҽахиҵәеит Гиви. – Адлеиба Борис иоуп саазышьҭ. Аусура аҭымҵра наҳагзоу, иаанаҳкылоу, шәгәы ишҵаанаго ҳәа дшәызҵаауеит. Иаанкылазар иаҳа иеиҧьуп, акәымзар шәышьклаҵшра ныркылазом, аус шәадыркааныа.

– Аусура иҭыцыр, ҳашьклаҵшра иаҟәуҵуама? – дҵааит Леуанти.

– Ус ауп, шәышьклаҵшра нкылахоит.

– Аусура иҭыцыр иаҳа иеиҧьуп, – ҽааиҭит Борис, ибжьы изҭымго, акыргьы ихәлашәаны.

– Ҳара усс иҳамоузеи, – дныбжьаҵалеит Леуанти, уара ухы вба ауҭома? – уи Борис иахь ихы наирхеит, нас Гиви иахь даакәҵәит: – Иалазыргази изхалагаз зхароуи ажәлар ирылалааит. Ауаа ргәы иҵоу рымҳәари.

– Сара сакәшаҳаҭуп, – даатҟьеит Давлеҭ Ҧлиа. – Ауаа ргәы иалоу ыҟоуп, ирҭахыу нарыгзааит. Азабастовка ус баша, хьаак имамкәа, азәгьы иҽазикзом. Ианалага аҵыхәанза инаргааит.

– Ишәҳәаз саҳаит, – иҳәеит Гиви.

– Давлеҭ, Борис Гагранза дузгома? – дҵааит Леуанти. – Сгәаныла, аҽыҵәахра зынза иаҵсам. Урҽагылазар иаҳа иеиҧьушәа збоит.

Леуанти Виталик диҵхьан, диманы Гиви имашьына дынҭалеит. Урҭ аҧхьа илыбааит. Амашьына данҭыц, Виталик иҩныҟа днеит. Леуанти агәарбжьара дыбжьан, Адлеиба иҽынтә Гиви иаара дазхәыцуа. Аобком актәи амазаныҟәгаҩ аусура аҭымҵра анырзбоз далахәызшәа, аамҭа анца, уи аанкылара иаҽҳәаразшәа, гаграа ргәаанагара аилкаара иҽалеигалазшәа, иара иаҟараз ауаа шьҭа аҽааанкыларақәа рабжьеигозшәа аҧшра аиҭон. Игәы иҭаҵәкьази? Анапхгара азҭоз дара шракәыз идыруан, аанкылара зыбзоурахашазгьы дара ракәхон, ус ианымныҟәагьы дышрызныҟәашаз рдыруазарц ргәы ҽеаниҵазар? Даҽазәы диҵыларын ҳәа дымгәыҧзакәа дымҩахыҵзар, игәашә «Жигули»-к адгылан. Иҧхьаны дынҭаргалеит. Гәдоуҭатәи автобазаҿ аусура аҭымҵраз дзаҵәажәоз ауаҩи иҩызеи ракәын.

– Уаҳа ауаа ҳзынкылом. Ҳаиҵәажәаны аусура ҳаиҵтытцп ҳәа шәабжьаагарц ҳааит.

– Ас иаалыркьаны ишәыхьзеи? – Леуанти иаҳауаз ҵьеишьазомызт.

– Ишҵа иаалыркьаны?.. Ас усура ҳҭымҵзакәа аҩны ҳазтәом рҳәеит, ҟәрышьқәак мырҳазакәа ҳабанзыҟазаауеи рҳәеит. Арахь аиҳабыра цо-иаауа ибжьоуп, амилициеи апрокуратуреи ҳдырхагарц агьрыгым, ҳшофиорцәа ргәы аацырцәазеит.

– Абыржәоуп Аҧсны зегьы амеханакуа ианалага. Уажәы шәара, аусура шәҭытцыр, ишәҽыцшны рҽынархоит, зегь амеханакуеит. Арахь ҳус наҳамгзазацт. Лҵшәак жәбар шәҭахзами?

– Иаҳҭахыуп, аха иаҳцәыцәгьоуп.

– Ицәгьам арбану? КГБ-аа аҩныҟа ааиха ҳарҭом, ишҳашьклаҵшыц иҳашьклаҵшуеит, ҳдыршәарц иҟарымҵара арбану, ҳара иаҳцәыцәгьазами?

– Нас иҳабжьоугои?

– Излауала аҷкәынцәа шәрацәажәароуп. Аус злоу аҧсуара ус ҳазҽу цкьа еилыркаароуп. Усҟан иахьынзаҭахыу аусуаҩ аҩны дтәазаауеит, ишьа-ида ианрылымс, мчыбжьыкгьы изнагазом.

– Иауазар аабахп.

Урҭ анца, Леуанти дызмыцәартә ҽыц иихәыцшаз иман. Зегь раҧхьа иааигәалашәеит, Шлара рҭыпаҿ аҵыхәтәанза ианеизаз, Леонид Чыгәбар аинтеллигенциа рызҳароуп, даҽакала ҳҵара-дырра ыҟазароуп ҳәа ицәажәашьа аҵакы шамаз. Амашьынаныҟәцаҩцәа рколлектив дузза аусура рҭымҵра напхгара азҭоз дныҟәцаҩын. Аусура аҭымҵра иашьцылазамызт ауаа, атәра ҧсҭазааран ишьҭырххьан, ирцәыуадаҩын аҩны атәара, ма

ԝыи уск нап аркра. Арахь аиҳабыра рыҷцәажәо ргәы кыдырхуан. Дара ирԝызаз аныӄәцаԝ, аколнхара дацәшәаны, ақалақь аҷы аусурҭа иԥшааит ҳәа, изҳара зыӄалозма, иааикәыршаз ауаа изынкылартә. Урҭ ахацәа адырԝаухагьы, ирура рзымдыруа, Леуанти деиҭарԥшааит.

– Шәара ишышәҭахыу, аха ҳара ҳҷы уаҳа иаузом, – иеыргәгәаны дыӄан ицәажәац. – Ашофиорцәа хҭаацәа амла иаҳаргома, ари закәи изыԥшьаргаз ҳәа ҳаркит. Уаҵәы инаркны усура хҭытцуеит. Амала ахьымзг ҳашәмырган, ҳаицҭытцп!

– Аԥсны аинтересҟәа шәҭиит, уара, шәара! – даатӄьеит Леуанти.

– Уаангыли, ус акәым, уара! – Гәдоуҭантәи ииаз ахаҵа иааицәымгахеит. – Ҳзеинаалоз ԥьысшьон.

– Ҳазлагаз наҳагзароуп, изышәзеилымкаауеи? Ҳхьаҵраҟәа рымшала еснагь хҭахарахьы шьаҷак ҳшәырӄаҵоит. Ҳазлагаз знык иадамхаргьы аҵыхәанза инаагапи!

– Нас ари, ҵыхәаԥҵәара амазамкәа, ас иабанзыӄазааух?

– Лытцшәак ҳбааныа иҳачҳароуп ҳәа есымша иахьысҳәо шәмаҳазои? Еснагь ҽнак ҳааизаны, амитинг аамԝаԥганы, ҳускҟәа зегь рҭыԥ иқәаҳҵало ԥьышәшьома. Зны даҽа уск мԝаԥгатәуп. Ухымԝаԥгашьақәа уԥсахлароуп. Шәара, мчыбжьык усурада шәзымтәозар, акыр ҳалшап шәгәахәуама?

– Игәаҳҭап, – иҳәеит уи ауаԝ, Леуанти ибжьы иргәгәацпхьаза, иара ибжьы ихәлашәон.

Урҭ рымԝа иныӄәцаны данаахынҳә, Леуанти ихымԝаԥгашьа ахьынзаиашаз ишәон-изон. Ҷсахеибакрыда ус узымԝаԥгомызт, аха иара дазхәыцны акәын абыржәы дааздытцыз дышрацәажәоз. Амала иаргьы ажәлар дынрылагыланы рҟазшьа аҵыхәанза иҭызцаахьаз азә иакәзамызт, аԥсуа, уеиҳабны уибозаргьы, иувагылаз иеиԥш уеиаӄароутәыр, ҳаҭыр уқәцаны инаигзон инап иануцаз акырза ибзианы. Мчыла иузирӄаҵомызт, атәамбара далаԥшыр усгьы иузомызт, дыршәаны шьаҷа ғәгәала дузеихыгомызт. Урҭкәа зегьы уи аҽны дзазхәыцзомызт, аха ԝонытӄала иҭааз дышрацәажәаз игәы еихьнашьуан. Издыруадаз урҭкәа-егьырҭкәа ракәымзар дара ирԥырхагаҵәкьаз. Дара аусура аҭытцра ҏеазыӄарцахьан, амала ажәлар ҏеаԥхьа хьымзг рыдымкәан, даҽа коллективқәак рыцтытцырц рҭахын. Леуанти ицәажәашьа анырба, мазала напхгара рызҭоз иахьырзымхәыцыз рнапкәа ԥнартызу, ргәқәа ԥҵәаҵәкьазу аилкаара уадаԝын, раԥхьаӄагьы изыӄәныӄәашаз амԝа рхала ишьтырхуан. Урҭ ирызбоз арахь рлымҳаҷынза имаазар ҳәа ушәозма, адырԝаены ахәымҽхан, Леонид Чыгәбари, Лерик Цыхьычбеи, Лиуфа Ҷсардиеи аакылсит.

– Ҳаршьит, уара! – иҳәеит Леонид.

– Гәдоуҭа аусура иҭытцит, шьҭа азәгьы даҳзынкылазом, – инациҵеит Лерик.

– Арахь ашәахьа аены акомиссиа ҳзаараны иӄоуп, аизара ҟаҵаны, ҳгәы иҭоу раҳҳәап ҳәа ҳгәы иҭоуп, – иеынарԥишьит Лиуфа.

– Угәы иаанагои? – Леонид Леуанти иахь ихы хан.

– Уаҵәынза игәаҳҭап рхы шымԝаԥырго. Шәара, аизара ҟашәҵаанза, ҭытцшьа шәымазам. Иахәҭоу рашәҳәар, нас шәԝоызцәа иӄарԥо жәбап. Шәымацара иӄашәҵагәышьои. Амеыша ауха ҳаилацәажәар цәгьамызт. Шәышнеиуа ишәымоу аинформациа Борис ишәҭа! Ишәасҳәазгьы иашәҳәа! Иақәиҵо аабап. Сара машьынак стахыуп ашьыжь, шылашьцоу ҳақәцыртә. Лерик усыцхрауама?

– Азамана!

Уи иаанагоз – Лерик имашьынала даар акәын. Иԥарала абылтәы ааихәон. Азә агәхьаа даиргар иҭахзамызт Леуанти. Аха ихатә ус акәымкәан, азеиԥш ус азы иахьираапсоз дыҷнахуан, даргьы еилыркаауан. Леерикгьы иеагирхозма, ашьыжь зааза дизааин, даашьҭаа дигеит. Урҭ Аҟәа ианԝеиуаз акәын анцәылашоз. Дара рмашьына аатымгылазакәа ишиашаз Абжьыуаҟа ахы хан. Аҳҭны-қалақь аҳәаа макьана инымцәацызт, абра ԥсыуак дынхозма ҳәа, цәымзаркырала уишьҭазар дузыԥшааууамызт. Абар Гәылрыԥшь араион иахьԝалагылаз. Аколнхараҟәа, асовнхраҟәа шәҭы какаҷуан уҳәартә, адгьылқәеи, ауаа рынхарҭақәеи, ахыбраҟәеи, улаԥш назыхьзоз зегьы қырҭшәала ицәажәозшәа, угәы царын. Амашьына ахәҭақәак Лерик иҭахын, ԝ-дәқәанк рҷы инеит, аус зуаз зегь агырқәан. Гәылрыԥшь араион гәы Аԥсны ԥьара еиласрак шыӄаз зынза ианыԥшзомызт, ауаа аус руан.

Џьара ԥсыуак дрылашәазаргьы, дубазомызт, избахә газомызт, ажәа имазамызт азы. Абжьыуаа рныррa маҧхартә, еиԥкаан ари араион ҽыц.

Мазала ԥьоукы рышьҭазар еиликаарц, Леуанти дхьаԥш-кәаԥшуан. Ирывсуаз, ирышьҭагылаз, ираԥхьагылаз амашьынакәа лаԥшыла еимидон, аха азәгьы дизлаԥшыкәԥомызт. Издыруадаз амҩа ишыкәлаз ибзиаы идырмазазар. Уачамчыра араион шыҟаз ианкылсгьы, анхарҭакәа реиԥкаашьала, иудыруан ԥсыуа гәараҭак шыҟамыз. Атәымра цәанырраны дамҽханакуан. Изеибашьуадаз, ртәыла аҭира иахьзахьазар, шәаԥьҳәара зушаз раион дук аҽы уаҩ дрымамзар? Абжьыуаа ракәзар – иаарыкәыршаны иҭакны ирыман, излаблокадамзи? Уачамчыра шыҟаз унеицыԥхьаза, иуԥылакәон абжьыуаа рхаҭа. Урҭ еиҳарак ашьха қытқәа ирыланхон, аха азәык-ҩыԥьак амҩаду азааигәара ианубалак, даҽакала угәы шьҭнахуан. Абар амҩа згәылсуа ақытқәагьы. Амашьына Кәтол шыҟаз агәарбжьара иҩыбжьагылеит. Уа Леуанти иидыруаз ахаҵа Сақаниа Ладикәа иҽы инкыдгылеит.

– Ус ак ҟалеит ҳәа лымҳаҭаск смоуцтеи, – иҳәеит уи ауаҩы шла, аҭагылазаашьа еиликаарц ишааз аниаҳа.

– Уаҳа азә ак иҽазимкзакәану? – иԥьеишьон Леуанти иаҳауаз. – Ақалақь аҽы зегь аус руама?

– Иахьынзаздыруа аус руеит, ируам ҳәа смаҳацт.

Абри ауаҩ ихыхьчараз дцәажәозу, акгьы изымдыртцәкьозу Леуанти изеилкаауамызт, дызҭатәаз амашьына шьҭахьҟа аҽанынаха. Иара имаз аинформациа излаҳәоз ала, Ҭкәарчали Уачамчыреи, цқьа ирзеиҽымкаазаргьы, аусура иҭымцкәан апротест ҟазцаз ыҟан. Аиашаз Адлеиба инырра арахь иаҳа иҩгәан, иуацәеи иҭынхацәеи ихы иархәаны аус дируазар алшон, аха иахьцалак… Амҩаду ахь ианклыс, Ҭкәарчалҟа рхы дырхарц рзбеит. Уачамчыра иҩазааанза, хаҵәак машьына ласык аус адырурц ишдырххоз инарыдгылеит. Ирыцхрааны иагәҭасны аус анадыруы, хаҵак имала данаарыдхыла, Леуанти дзызгәаҟуаз азцаара убри иитеит.

– Уҳәан-сҳәанқәак ыҟан, аха амҽхак аимуит, – иҳәеит уи ахаҵа.

– Иахьатәиала ақалақь аҽы уҟазма?

– Уаантәы смаауеи.

– Ҭкәарчал иҟоу удыруазар?

– Уа иаҳа реыргәгәаны игылан, шьҭа рееиқәыркқәеит.

Лерик ижәытә «Волга-21» шьҭахьҟа аҽаанахеит. Рымч зынза имаҧхазшәа иныруан Леуанти. Амала зегь рацкыс ишәарҭаз агәкаҳара акәын. Убри дамҽханамкрыц, ихы дақәԥон. Ижәлар маҧцәкьан, иахьзеидымгылозгьы рымч иаҳа иармаҧуан. Ирҳәоз акакәны иҟалар, риааира цәгьахон. Реиҟәшара иазкын ирхагылаз амчра. Ус анакәха, реидкылара зылшоз уахи-ени ирылагылаз рцеицәа ракәхон. Убарҭ аус рыдулатәын, аха уи ҟаҵашьас иамази, иахьыҟаз аҭыԥқәа харазар, ухатә газеҭк узтыжьыртә асистема иунамҭозар, радиола информациак узрымҭозар, ателехәаԥшра усгьы иалхәдазар, мазала ҭәгәала аус руртә, малк ркымзар? Акы заҵәык иаанхоз, излауаз ала ухы хьчо, уажәрааанза ишыҟалақәоз еиԥш, акциақәак мҩаԥгалатәын, ажәлар рызҽлымҳара аееизнагарц, ауаа еиднакыларц.

– Лерик, уаангыли! – гәарбжьарак амҩаду аеахьаԥнашьуаз, Леуанти зыԥшра ибахьаз арцыск дгылан, уи, амашьына ааникыларц, инапгьы ҩышьҭихит. Заҟаҩы ирҭахыз рмашьына иҵаларц, ирзааныркылозма, изышьҭаз аус еилыркаар, мышкы зны ирҽагылашаз шаҳаҭцәахозу иалырдрааузи. – Ари аҧкәын Гәдоуҭа дцарц иҭахыушәа збоит. – «Ари аҧкәын» ҳәа дызҽызгьы дыҩоны даарыхьзан, азин рымхны дынҵалеит. – Иухьзуи?

– Џьанар.

– Аеи, Џьанар! Арахь уабаҟаз?

– Уск сыман.

– Аус умузои?

– Изуеит.

– Аусура аҭымцра шԥаҟаз?

– Анықәцаѡцәа ирузом. Аха аԥсшьацәа амла иаҳаркыр ҟалазом рҳәан, аус зуеит.

Џьанар амашьына данлыбаауаз, хәлахьан. Убас ашьшьыҳәа амѡа ианын дара, иахьыҟаз уаѡы изымдырыртә, Леуантии Лерики рѡнқәа инеиааныа. Аха иахьцаз-иахьааз здырырц зыхәҭаз усгьы еилыркаахьан ҳәа Леуанти игәы иаанагон. Убас ишәарҭаз системан иамаз акоммунист еиҳабыра рдиктатура. Аџыхәтәантәи аамҭаз, адунеи адемократиа аҿаԥхьа ихьамцыр ада ԥсыхәа аимуит акәымзар, азәи-азәи реизкылпшра, реибаҭира ҭәҭәаны ишьақәыргылан.

Уи ауха иибази иаҳази џьаргьы изыцҳауамызт. Ашьыжь инаркны аусура деиҭалагон. Иара Борис иусурҭаҿ дибеит, ашкол аус аузомызт, мҿышан, аха адиректор уа есҿны даауан, ус имамзаргьы, аҷкәынцәа изааир алшон. Борис, уажәы иоуз аинформациа анаѡсангьы, аҭагылазаашьа усгьы ибзианы идыруан. Иѡыза еиԥбы инапы иаԥицеит ашәахьа ауха Калдахәара ажәытә мѡа зыҿгаз ахәы аҿы днеирц. Еилацәажәатәын. Иалырхыз аамҭаз, Леуанти Лерик имашьынала уахь амѡа данын. Амашьына, алашара аркзамызт азы, машәырк ҟамларц, ашьшьыҳәа иѡеиуан. Ааигәа-сигәа уаѡ дахьнымхоз бжьаларҭак аҿы џьоукы гылан. Амашьынақәа аауан Бзыԥ ажәытә цҳа иқәсны, даҽа машьынақәак аҿыц цҳала, ақыҭа агәахьы инеиуан, нас ахәы шыҟаз иѡаҿаларц.

– Уаҵәы инаркны аусура ҳҭымцыр ԥсыхәа ҳамамкәа ҳаатагылеит, – иҳәеит Борис. – Иҭыцыз ҳзынкылазом, иҭымцыц азин раҳҭап. Аха абри шәгәанала иалаагаз саҳарц сҭахыуп. Леуанти иуҳәоит?

– Ҳара имѡаԥаагахьан амитингқәа. Аусура аҭымцра рбахьан 1977 шықәсазы. Мчыбжьык Аҟәа афилармониаҿ ҳтәан. Аха усҟан ауаа еибабон, иаҳа ргәы еибаргәгәон, аха еидтәалан, аинформациа еицроуан, иаҳа ирзымариан. Уажәы ишымѡаԥаагаз еиԥш рымбазацызт. Ирцәыуадаѡуп ҿаҳа-дагәара ҟаҵаны атәара. Ус акәзаргьы, ирылшаз маҷушьар иашам. Аиҳабырагьы ирбеит ажәлар, рызҿлымҳара уанадымгыла, ураҭәарымшьар шрылшо. Аџыхәанза иҳазнамгеит, иашоуп, аха даҽазны азын ари ҵатәхәуп, иҳахәап ҳәа сгәы иаанагоит. Аусура аҭымцра ахьеиҿкаахаз зынзакгьы сгәы иалазам.

– Ҳаԥхьаҟа ҳхы шԥамѡаԥаагари?

– Ауаа, ргәы иалоу еилыркаарц ртахыушәа ҟаҵаны, идыршәарц иалагоит. Урҭ рахь зынзак акылсра аҭахым ҳәа испхьазоит. Избанзар азә ииҳәо, даҽазәы имҳәо рҿаархар, мазақәак рыццәырымцыр аузом. Аус еиҿыркаартә, ашәкәкәа рзеиқәмыршәо аҿынза инаагароуп. Аригьы қәпарами. Иҵәыраагап даҽа мѡак ала апротест!

– Акыр ацышәҵар шәҭахыума?

– Иҳаркьаҿп! – ҿаарҭкәеит.

-Сара сиқәшаҳаҭуп. Иҳарласп! Азәы ҳгәеиҭар сҭахымызт.

38

Џьанар, Леуантии Лерики данрықәшәоз аены, Шьасиа лқытаҿынтә дхынҳәуан. Иара лара длыкәымшәеит, аиашаҵәкьа уҳәозар, длыкәшәартә еиԥш изыҟамлеит. Уи лан лпсра аѡынѡажәамшы иақәыршәаны лпсхәы назаны ируан. Лгәарԥ ҭыртәааны ишыҟаз, иара уахь неишьа имазамызт, еиҳаразак Апҵа иҭаацәара маакәан иҟамызт. Иқытауаа шаауаз еиликаазҭгьы, аԥсхәра иҽақәыршәаны даарымызт, аха иҟалоз изахырԥомызт, игәы ааиҭакны, шьҭахьҟа даахынҳәит. Уи аԥхьа зны данааз, машьынала иқәшәаз мшьҭа бзиала деиҭаиқәшәар цәгьа имбо, ақыҭа мѡахьы дкылсит. Ма автобус ырласны иаандаз игәахәуа, дхьаԥшкәаԥшуа дышнеиуаз, аԥыхьа иҟыцәкыцәуа ишьҭаз арԥыс днаихьԥшит. Егьи ари заа дгәеиҭахьазар акәхарын, имариаша дааиуан.

– Узусҭоу еилыскаар сҭахын, – иҳәеит иара, илахь еиԥымхзакәа.

– Џьанар сыхьзуп. Уара узусҭада? – аригьы дицахомызт.

– Џьанар ухьззар – уи бзиоуп, аха уабатәиу? – азцаара аҭак ацынхәра, иара азцаара ашьҭеиԥон.

– Араатәзам. Сааит.

– Ара ушатәым сымбакәа, аха уабантәааи?

– Арԥыс, иухьыз сзеилымкааит. Сара сызуазтцааз аҭак ҟауцар иҟалои? – Цьанар ишимхацәгьахазгьы, алаф иҳәозшәа дԥышәырччон.

– Иҟоу удыруама: арахь аара уаҟәыцроуп.

– Сызхурҟьои?

– Узхсырҟьазаалак, сара узбар сҭахым.

– Избан?

– Избан иалоухи. Усԥырхагоуп.

– Сзуԥырхагеи? Сара азәы иԥырхагоу, адунеи саақәлеижьҭеи, иҟасымцазацт.

– Уи ауми ибзиоу. Ус анакәха, арахь умаан!

– Истаххар саароуп, еиҳарак аус сымазар, – излауаз ала Цьанар даԥсышәан, ацҭәы абеиҭахыз.

– Ара ус умазам.

– Уқытаҷ сааизар, чеицьыкала усԥыларoуп, уаԥсыуазамеи? Ас цәҳарыла усԥылар ҟалома.

– Сшуԥылаша уара исурцома? Иакәым ҳалеибахуеит, арахь уқәымлан! – арԥыс уаҳа ацәажәара иҭахзамызт, дааҳәны дахьааз дцеит, дагьхьаԥшуамызт.

Абри ахҭыс Цьанар ибла ихшәомызт, шьҭахьҟа амҩа дананыз, аҩны данааи, аусура дцозма, дауазма, иԥхызгьы иалан. Заҟа хәыц-хәыц дазхәыцуаз, арԥыс иихәоз ихаҷы аԥсахуаз игәалаиршәоз, уи Шьасиа дшылҷынтәаауаз иаҳа-иаҳа дагәылаланы ибон. Амшқәа цацԥхьаза, игәтынчымра зҳауан. Уи убасҟатәи дамеханакуазаарын, ихаҭа изгәаҭазомызт акәымзар, усурантә данааи, уахык иан дизтцааит:

– Ҷыц ахьаа узцәырцма, нан Цьанар?

– Иарбан хьааy? – иара уи уамашәа ибон.

– Акрыздыруоу, – дшылбоз инарцауланы дшаламцәажәазгьы, ихымҩаԥгашьа акәзу, иҷаԥшылара акәзу ак шылгәамхаз еилкаан.

– Уара, уҟәиҭ-миҭуа узбоит, иухьи? – дцааит Баҭыр, рҩыцьегь аусурантә ианаа, Цьанар агәашә ааиртхьан еиԥш.

– Акгьы, – иҳәеит иара, ихымҩаԥгашьа дацклаԥшыртә дааззырхәыцыз иҩыза, даҽеак шимаҳауаз аниба, дахьнеиуаз дизпшуа.

Шьасиа машәырк дақәшәар ҳәа длыцәшәон. Уи арԥыс, ицәажәашьа злаҟаз ала, ажәа лницахьан, мап ицәылкхьан акырынтә. Уи лгәы дзақәымшәоз здыруадаз, аха иара, лара иааигәара даниба нахыс, Цьанар иакәын зегь зхареитәуаз. Арԥыс дҳаракын, иццәамызт, игмызт, убас деинаалан, ихахәы мшлацызт, макьана ижәпан, зегь рыла уиеилаҳарын. Лгәы зизымцоз здыруадаз. Иҟазшьаз Цьанар дзалацәажәомызт, аҽены ихымҩаԥгашьаз шигәамԥхазгьы. Уи зыхҟьоз иҭагылазаашьа акәхарын. Ус иагьа иҟазаргьы, иаармарианы дизхәыцыр иҭахымызт. Ибзиарақәа ихы иархәаны, Шьасиа дхихыр илшон, иагьа умҳәан. Лааигәара дыҟан, ирлас-ырлас длықәшәартә аиҷкаара илшарын, Амра азы иахьзаалозынтә даханы Амрагыларахь иаауаз иаасҭа. Убри азакәын иара дзыццакуаз уахь. Амчыбжь анцәамҭанза изымчҳаит. Ҽнак ихы дақәиҭитәырц диҳәараз збаны, инапы зницашаз шәкәык еиқәыршәаны, днеит иара адиректор иахь. Асабшеи амҽышеи руак алхны, дымҩақәгылар ҟалон, аха ускан лара ԥьара дцар иаҳа иалшон, лаҳәшьа даанхон азы; ашколи адәқьанқәеи рахь иныҟәацәомызт, амҩақәа ҭацәын, ус иаҳа деиқәымҷиарызшәа ибон. Еиҕьын аусурамш алихыр.

– Утәеи! – инапы зцаиҩшаз ашәкәы анааимих, даҽеак аҳәаха дахьымгзакәа, адиректор иаԥхьа игылаз ҟәардәк Цьанар инаиирбеит. – Уара усура уҭыцуан, Баҭыри иҩызцәеи ҭыцуамызт, ари зыхҟьеи?

– Аԥсшьацәа фатәыда инсыжьыр ҟаломызт, – Цьанар дахьылатәаз ихы ҩышьҭихит, дыззаиз акәзамкәа даҽеакы дахьалацәажәоз иҭахзамкәа.

– Уныҟәцаҩызар уаргьы усура уҭыцуамызт?

– Ус акәхап.

– Еиҳаразак анықәцаԥцәа роуп азабастовка змаз. Убартқ рымацара рыла шәпроблемақәа шәызбар шәтахыума? Сара исзеилымкааит.

– Уажәы ус иҟалеит. Даеазны егьыртгьы адгылап.

– Даеазны шәгәы итоума?

– Макьана ҳгәы итазам, аха иҟало здыруада, апстазаара аанымгылеит.

– Аобком аҿы ирызбеит ари аус еиҿкааԥцәа рустцаара апрокуратуреи МВД-еи алагарц. Батқыр дахьеиҳабыз агараж аҿы аусура итымцит. Батқыр аус даҳтар акәхоит.

– Сара иахьынзаздыруа, Батқыр, иныҟәцаԥцәа анҭымц, дара ыҟамкәа, ихала аусура дызтыцуамызт. Ажәакала, уи еиҿызкааз иара шиакәымз здыруеит.

– Нас дзустада?

– Уи иалыздраауеи.

– Азәы иеиҿимкаазакәа, зегьы еицтымцшьа рымазам. Иахьа ҳиз цьушьома?!

– Нас дыпцшаатәыми.

– Иара иҳәазомеи.

– Иара издырзом ауп иҟалаз. Аусура данааи, рызынтәык ҿымтзакәа ргараж иаатцытцын ицеит.

– Уи агәра згода?

– Ус акәым шәгәахәуазар, шәразцаа!

– Дара изларҳәо ала, доусы ихазы ихала избеит.

– Акәзаргьы ҟалоит.

– Анықәцаԥцәа доусы рхазы рхала ирызбо, афатә шьтацартқа аиҳабы уртқ дрыдымгыларц ихазы ихала избо ишпаҟалеи иара, цьара хеилакык иҟацатәыз ҳәа рымшакәа.

– Даеакала иҟалеит ҳәа згәы иаанаго рзы апрокуратура, амилициа ыҟами, ишьақәдыргылап.

– Да-а, иаххәо егьыҟам, уи бзианы еиҿкаан, – икарандашь ыршәны иныкәиршәит. Важьа уажәы еиҿкааз акәзамызт дзыцәшәоз, уи ииасхьан, цхьаҟа еиҿыркаашаз акәын азхәыцра зтахыз, уажәнатә иахьизымдыруазгьы даара дацәшәарын.

– Сара аҳәара ҟасцар стахыуп, – Цьанар дызтаз маҷк иеаакәикшәа аниба, ииҳәарц иитахыз далгеит игәахәын, хыкәкыла дыззааиз аацәыригеит.

– Сзырԥуеит.

– Уатцәы, схатә уск амшала, усура сзаазом, соужьзар стахыуп.

– Иарбан усу?

– Иҟалозар, уи атәы ҳаламцәажәап! Соужьзар ҟалоу иҟамлоу, абри ауп аус злоу.

– Аусуцәа еихәламхартә, зегь ртып иахьа икәца!

– Итабуп!

Важьа итәала, Батқыр иааста, Цьанар иаҳа унапаҿы дааугон. Аха ианаарыхташәа рԥоыцьегь еипшхон, диҳәаны доуижьыр иаҳа иеиҧын, ихала иусура нижьыр аастә. Аамта хьантан, ишутахыз азәы иусура дузалхуамызт, дузалцомызт, уи акәмызт, лахь узитомызт. Аха Цьанар дзынгылоз иарбан мԥатцәкьаз, ихатә устцәкьазу, ма, уи иатцганы, цьоукы рнапынцак наигзозу? Убри даара дазҿлымҳан иара, адырԥаены Батқыр даниԥхьоз. Аха уи азцаара иаразнак дзалацәажәомызт, ацыхәтәахьы днахеит.

– Аусура атымцра зыхкьаз тырцаарц, апрокуратура аҿынтә иаар ҟалап, – Важьа издыруамызт иара иҿы иаатцәкьарызу, ма азабастовка амехак ахьытбаахаз зҿлымҳара иаҳа ианарташаз, иԥсшьарта ргәалашәарызу.

– Уажәгьы итырымцаазаци изыхкьаз ҳахьатәарымбаз шакәу?

– Исҳәарц истахыу, еиҿызкааз еилыркаарц адца рымоуп.

– Ирылархи?

– Ашьауг иакәдыршәарц.

– Ашьауг иакәдмыршәакәа, идырдыдырц иҟоуп.

– Ус зуҳәои, амчра знапаҿы иҟоу ииҭыху улеигзоит.

– Иааиҭаххалак сылеигзрац аума амчра зимоу?

– Уара укандидатуп, уҿы иҭашәалак уҳәар ҟалома?

– Ҽысымҭырц азакәзар апартиа сзаҭахыу?

– Аустав сақәшаҳатуп умҳәеи.

– Даҽеакала сахәаԥшуа салагазшәа збоит.

– Ак цәырумган, уаԥхьаҟа иуԥырхагахоит, – Важьа инапаҿы иҟаз акандидат дизымаазеит ҳәа иаргьы иаеԥныркәарын, игхақәан ҳәа ихьынҳалаз даеак нарԥыршьырц. Баҭыр ихымѳоаԥгашьа иеиҳабагьы иԥырхагамзи. Знык дманшәалаха апартиахь абри арԥыс хага дрыдыркыландаз! Нас иҟалоз рбахрын. – Абри Ҷьанар иахьа дубахьоума? – Важьа излацәажәоз иахигеит, иеицәаз ак иаҳар аҵкыс, иааникылар еиҕьын.

– Санаауаз аѳоны ддәылҵхьан. Ара дсыкәымшәазацт. Дыԥшааны даасышьҭуама?

– Мамоу. Ус сизҵааит. Уца нас!

– Аеи! – Баҭыр дындәылҵын, ашьҭаҵарҭа аиҳабы иҿы дынкылсзар, иахьатәиала дшырымбацыз иарҳәан, иаҳауаз уамашәа ибаны, игараж шыҟаз иҿынеихеит.

Усҟан арҭ аѳыцьа хьаас ирымаз арԥыс Абжьыуа қытақәа руак аҿы дѳеихьан. Шьҭа дахьашьцылоз акәзу здыруадаз, аҭып аԥшзара иаҳа-иаҳа ибла ихгылон. Дѳазҽаԥшуаз ашьха еибаркыра аԥшәмара ауан, еиҳаразак Амра кажжы ианырҽаԥхоз. Уи зхылаԥшуаз адгьыл акыр ииашарҭан, ашьха ашьапы иаҿаз ацуҭақәа ракәымзар, аха ацыхәтәантәиқәа арантә уамак улаԥш ицашәомызт, избанзар ааигәа-сигәа инхоз ахаҵәа рынхарҭақәа убла хыркуан. Ргәарԥ иашарҭақәа, ашьац рыцәшьшь, абзиеи ацәгьеи анықаз, ауаа ахьныцәгылаша-иахьаақәгылашаз рыцакын. Аѳонқәа еиҳаразак еихагылан. Уажәы амхқәа, рҭагалара ааигәахазеит уҳәо, раамҭа неихьан. Ақыҭа мѳа уахьаныз амшын алада иубарҭамызт, ахәқәа рахь уѳеир акәын убла ианаахгылоз. Амшыни, ақыҭа дгьыли, ахәқәеи, ашьхеи доусы рҭыпаҿ иаҳан, рԥшра заҵәык акәын ак аҵкыс даеак еиҳаз-еицызшәа узырбоз. Ҷьанар аҭып заҟа изааигәахоз аҟара ицәыхарахозшәа, знгьы дацәтәымызшәа, агәыѳбара изцәырҵуан. Аиҳаразак арахь дыццакуан уи арԥыс ҳараки иареи аҵыхәтәан еиҿцәажәазижьҭеи, убри аахысгьы дызныз амѳа ақәгылара ицәыцәгьан. Аиҳа ԥыжәара згашаз арбаныз акәын аус злаз. Иара дышиашаз ашкол агәашә дынҵалан, зҕаб хәыҷык даалыԥхьан, Шьардасиа дылдыруазар аранза даалгарц длыҳәеит. Хара имгакәа, аҵаѳоцәа рыматәа еиқәаҵәа зшәыз азҕаб лҿаалхеит.

– Шьасиа дызбартә бзыҟаҵома? – Ҷьанар азҕаб дааигәыдикылан, зынза илҭынхаз иеиԥш, лзамѳа днагәзын, нас длызҵааит.

– Сыҿрымысхуеит.

Лара днахынҳәын, ахыбра днықоналеит. Уи лааѳонытцра акраамҭа дадхалазшәа шибазгьы, лара аиҭакра нҵәааназа лҿаалхеит, лшәыра лыманы. Данааидгыла харак лыдызшәа лхы лалырҟәит, ибла дызхымԥшыло, нас лҿыналхеит, иара длываргыланы. Амѳа ишынанылазцәкьа, лнапы имахәар инаҵылхит. Арҭқәа зызҳәаз шизеилмыргозьы, иара игәы ԥшаауан. Лара дизааигәан, иаҳаракгьы ишиаҳаҵәкьоз игәникыларц заа адырра илҭозшәа, игәы иеанын. Анышәынҵра ианазааигәаха, иара даатгылеит.

– Сара ара сыҟазааит, лара дысзаашьҭ! – иҳәеит.

– Ҷьанар, аѳоныҟа ҳлеип! Абра шәышԥеицәажәо?

– Сбыҳәоит!.. Ус иаҳа еиҕьуп.

Агәашә хәыҷы ааиртын, дынҵалеит. Шьардасиа, илбоз уамак ишылгәамԥхозгьы, агәарԥ ала аѳоныҟа длеит. Уаантәи иаарласцәкьаны уаѳ дшаадәылымҵыз аниба, ааигәа ашәшьырҵа днықагылеит иара, азәыр диасуазар илаԥш иаразнак имаахарц. Абар Шьасиа даахьадәылҵыз. Агәарԥи анышәынҵреи ирыбжьаз аанда иаласаз агәашә алыртын, дшиҿаԥшуаз мацара дааидгылеит, ус ала дахьааз диатабуазшәа. Амала данааидгылацәкьа лхы лалырҟәит, иара ҿымҵкәа дахьынзагылаз, лыбла лзышьҭхуамызт.

– Бгәабзиара иаҳәои? – уаҳа аниҿамшәа, абас длызҵааит.

– Агәабзиараз хар сымазам, – лхы шьҭымхзакәа аҭак илҭан, зымҩа лхаҷы налырхан, лнацәкьарақәа рыла лылаҳырз аалрыцкьеит.

Уаҳа лгәы иалаз еиликаарц дызлазцаауамызт, лан лпсра лзыхгазомызт, усгьы идырын ахьаа шлымаз, дшыгәхьаалгоз, дшылгәырҩоз. Лҭагылазаашьа заќа жәа ацзи, аха ирцаулазаны изныруаз лара лакәын, иара хшыҩола мацара акәын дызҭашәаз злеиликаауаз. Уигьы бзиа иибацәаз ахьлакәыз инардыруан, дрыцҳаишьон ҳәашьак ақәымкәа. Игәы иҭеикыз лаҳәара ицәыцәгьан, арахь ас дцо-дааua ддәықәзаауазма, ма рынхарҭақәа еизааигәандаз. Аиашаз, дшылзыќаз леиҳәахьан; аҭак акәын дзызпшыз, мап ицәылымкрызшәа ахҭысқәа ааиуан, аха уи аҳәаха лоуртә аамҭак уаҳа изыќамлеит. Иќаларц лхаҭа дыпшызар? Аха иудыруази мап лкыргьы.

– Быебыргәгәароуп, Шьасиа! – рцәажәашьа злааиуаз ала, даҽеак изҳәазомызт.

– Ацәымза есуаха иаҳаркуан, нас лпсхәы ҳуит, ус аҷа ртәы ҳҳәан, ашықәс нцәааныза, аҵыхәтәан – ашықәс цәымза… Акры лыхәошәа баны, зегь наҳагзоит, аха зпсҭазаара иалҵыз акгьы лыхәазом. Ҳара ҳхы аажьоит. Ҳахьынзеилахаз лара лзы ҳаапсозшәа збон, аха шьҭа… – шьҭа иара ишибоз ҷыц лыблақәа аалрыцкьеит.

– Шьҭа акгьы бызлыцхраауам, аиаша бҳәоит. Шьҭа зпсы ҭоу шәхы шәазхәыцроуп. Дышәхашәыршҭ сҳәом, шәгәы дҭазароуп, аха шәгәы шәыпсахроуп, Шьасиа, апсҭазаара ус иќоуп, даҽакала иауам.

– Џьанар, ара ургыланы усымоуп, аѡныќа улазгарц салагар, удәықәлар ҳәа сшәаны. Иахьцалак, ҳлеип аѡныќа, суҳәоит!

– Сатабымцан! Сааицпхьаза уахь сызлеизом. Бҭагылазаашьа еилыскаар сҭахын. Бгәы бзиазар, сгәы рҭынчны сықәцуеит. Сааира бгәы иаахәазар, иаҳагьы сеигәыргьоит. Сара саалоит бара ианыбҭахыу. Амала ибҭахызар саҳәа! Сааира бцәымгзар, амҩа сзықәлом.

Лара илаҳаз ақәҷылымҭит, аха иара илымҳа иҭыѡуаз, аѡныќа дналгарц лҿазылкыр, иара дцар ҳәа дышшәоз ахьылҷыпцшәаз акәын. Уи дахьлысасыз азы илҳәазаргьы ƙалон. Уажәы иануылҭахыз дшылзаауаз анцәырига ақәҷылымҭит. Зҕабцас ус иахәҭазма? Ма дмаацәкьар лҭахызу?

– Амҩа хароуп, суцәшәоит. Еиҕьуп умаалар, – ҳәа анылҳәа, ахы ахьирхарыз издыруамызт.

– Сара сшыбзыќоу басҳәахьеит, – иаахцәаны длацәажәарц избеит. – Уахи-ени сыбла быхгыламзар, бхьаа схьаазарц сҭахымзар, арахь зныкгьы саазомызт. Бара бшысзыќоу еилыскааргьы сҭахыуп. Сыбҭахымкәан избар, сыбпырхагахар ҳәа сшәаны, заќа сеыбсмырбара.

Лара лызганк иеирхашәа дааҳәын, лан лнышәынҭра лылапш адхылацәеит. Иарбан хәыцра цаулаз дызҭаз издырцәкьомызт. Лара лҷынза дзыҳаракымызшәа игәы иааинатан, ибла ҭраа дылҷапшуан, аҵыхәанза дҭицаарц итахын. Лара лыбла акәмызт, лгәы иара дамбозшәа, лан дахьыќаз акәзу, ма даҽаԥьаразу здыруадаз, дизааигәазамызт. Лааигәара дышгылаз лхашҭит иҳәартә, лыемыртцысзакәан, анышәынҭра гәы дықәыпшуан. Аҵыхәтәан игәы дажьазеит игәахәртә, убас дышгылазцәкьа, ҷаалҭит:

– Иацы ирыцҳахаз сан лнышәынҭраҷ сылхагыланы, иуасҳәарц иуҭахи?

Иара ишќа ихьампшуаз азҕаб дылҷапшуан дҷаббаза. Иатыпзамкәа ицәыригаз дацәыпхашьаны, дызлацәажәоз изацтазомызт, дыхтҽеикыргьы аҭак иоузомызт, лгәы цитцәар ма мап ицәылкуан, ус аныќәара лҭахымзаргьы. Лара дгылан дышгылац дымцысзакәа. Ҳаҕоу деилаҳарын, аха илшәыз ашәгьы акалашәа илнаалон. Уи харќьацәамызт, цкык шырзахрыз еибытан, еиқәатцәаз аба иалхын акәымзар. Апсхәы ахьырухьаз акәзу, аѡны дахьыќаз акәзу здыруадаз, лхы хтын. Рҭыпқәа ирхымцысзакәа иахьынзагылаз, аамҭа иман, ахәыцрахь дгьежьыртә. Иара ажәа илницаз ажәа мап ацәылымкрызшәа игәы инатон. Амала иатыпцәкьамызт, иагьаамҭатцәкьамызт.

– Шьасиа, иахьа ҷа сабҳәароуп ҳәа быхҭаскырц смааит, – ацыхәтәан ҷааитит иара. – Сара бзымбар ƙаломызт, сааит. Сшыбзыќаз сыќоуп, абри бдыруазарц сҭахыуп. Бан дыпсгәышьеит, аха апсҭазаара нымцәеит. Бызпшра аҭахызар, иахьынзабҭахыу сыпшызаауеит. Аха уи иапсаны иббоу ибымбоу здыруазар ауми. Уажәы бшыгәырҩо

збоит, аеак сабҳәароуп ҳәа басҳәазом. Амала сара сыбзаауеит, мызкы аҟара аниаслак. Убасҟан исабҳәап бгәы иҭоу. Даеа ҭыпк аҽгьы сцазом. Сааиуеит бан лнышәынтраҿ. Баргьы абра быпшыз. Бан адунеи зны ишылыпсахуаз дазымхәыцуа дыҟазма? Аха лыхшара рыбзиара дашьҭан. Бара уи мап бзацәкуама? Бгәы бхаштроуп, бынасып башьҭаларуп. Бан лзааигәара исаҳәа ибҭахыу!

Иажәа кьаҽмызт, даалгаанзагьы лара, арцаѡы иҽаԥхьа ахара здыз аԥаѡы длеиԥшханы, лхы ларҟәны дышгылац дгылан. Иара ибон илурыз шылзымдыруаз. Ахарантә илзаауаз арԥыс имѡоаҟәгылара даҟәылхрызу даҟәылымхрызу лзеилыргомызт, деилаԥшуан. Даҟәылхыргьы ишԥаҟалҭарыз? Мап ицәылкыр, уаҳа даарымызт, аха дмаарц мацараз мап лзымкуазар? Ус адагьы, иара ихы иҭашәаҟәоз даара ирацәан, уа игылара иалагзаны, ихшыѡ цҳафырцәаны аус ауан. Лара урҭқәа лгәы иҭамкәан дыҟамызт, аха ԥыжәара згоз лан лымада лара лхатәы ԥсҭазаара хәыцырҭас иахьлымаз акәын. Лхада хы бзиа илымбозшәа ахьылныруаз лыхшыѡ арцагәуан, даеа уск еилыкка дзазымхәыцыртә.

– Исҳәаз баҳаит, – иҳәеит иара аԥыхәтәан. – Бсызԥшыз! Сатабымцан агәхьаа бахьасыргаз! Абзиараз!

Даталымцарц аҳәара зхаҟаиԥаз лзеилымкааува дышгылаз, дналывсын, агәашә хәыҷы аартны дынҭытцит. Уаҳа дхьамԥшзакәа, данцәажәоз иажәа раза шеиҿаиртәуаз еиԥш, ҭынч-ҭынч днеиуан, ак ишьҭазҳәарц зҭахыз азҕаб дахьаатрысыз лан лнышәынтраҿ дааныжьны. Аԥыта мѡаду ахь дкылсуанаԥ, мызкы ашьҭахь дшаауаз ахьлеиҳәаз маҷк игәы иалан. Ари азҕаб аԥсҭазаарахь лырхынҳәра иуалны ипхьазон. Ааи, аԥсҭазаарахь. Лара лхымѡаԥгашьа злаҟаз ала, лан лнышәынтраҿ длываиазар акәын илҭахыз. Дышхәыцуаз мацара, дычмазаѡохарц агьлыгмызт. Ацхыраара лҭахын. Нхарҭала агеи ашьхеи рыбжьан, цхыраарас илиҭарызи? Аены дахьылзааз агәрѡа лзацнаҭар ҳәа дшәон, аха, ахара данхәыцлак, иашаны иҟаиԥазшәа ибон. Дылҭахымзаргьы уахи-ени илызхәыцуаз, лымшала зыцәа ҭынчмыз, гәык-ԥсыкала илҿынтәаауаз ауаѡ ԥьара дшыҟаз лдыруанаԥ, аԥсҭазаарахь дцәырԥырц, лхы дазыкәпаларын.

Иҿаԥхьа лхаҿсахьа аацәырԥхон. Иара иеимидон лыхәда па аҵкәашәра, лыцламҳәа хәыҷы аазыхәхәашьа, лзамѡа уаркалеира, лԥынҵа аиашашьа, лыблагә аҭбаашьа, лыцьымшь аиқәашьа, лылахь ҭшәамкәа, иҭбаацәамкәа, лхахәы еиқәаҵәашьа… Уанаԥьалбеит, дшынеибакәыз деибыҭан, лееиҿылкаауан, аԥсҭазаара даҳәон. Дҿамзи, цхыраара маҷзак акәын илҭахыз. Ма, лҭаацәара зыкәшәаз агәаҟра ашьҭахь, арыцҳара ианиаз лыԥшра рымазар лҭахызар?.. Лхаҿы аапынра иеиԥшха ишышәтуазгьы, агәырѡа лыбла ишырхыз анааигәалашәа, аԥыхәтәантәи ихәыцра наҟ инапхьеицан, ацәа даалцызшәа, имѡа ихшыѡ азишьҭзар, автобус аангыларҭа давсхьан, зыѡоныҟа ицоз ашколҷкәынцәа дрылагылан днеиуан. Дызлааузаз ала машьына хәыҷык аацәырԥит. Ианынаивс иаангылеит. Аныҟәцаѡ инапы иҟьеит, иара изы дшаангылаз ирдыруа. Апхьа азә дҭатәан азы, Ԥьанар ашьҭахьтәи ашә ааиртын, дынҭалеит, амашьынагьы аҿынанахеит.

– Арахь уқәымлан ҳәа уасымҳәази! – даахьаҳәт зцәажәашьа ԥьеишьаз аныҟәцаѡ иватәаз.

– Иуҳәеи? – Ԥьанар уажә акәын данидыруаз аԥыхьа дыкәызцоз арԥыс ҳаракы.

– Иузеилымкаазеи аԥыхьа уареи сареи ацҭәы ҳабжьалоит ҳәа иуасҳәаз?

– Оҭар, иухьи? – аныҟәцаѡ игәаԥхомызт имѡанызаѡ ихымѡаԥгашьа. – Азә даҳзааит, дзышьҭоу уздыруам, иитахыу уздыруам, ус уиацәажәар иуама!

– Имуа-егьиуа сизцаауеит, – даангыломызт аныҟәцаѡ Оҭар ҳәа зыхьз ишьаз. – Сара сзакәу удыруеит. Усԥырхагахар ҟалома.

– Дзуԥырхагеи?

– Иузымдырзои дзааува? Шьасиа длышьҭоуп.

– Сыздыруам… Аха… Азҕаб дзыкоу аҷкәын длышьҭазарц ауп, нас дигәаԥхозар… ас уиҿагылар ауама?

– Сара дшыстахыу узымдырзои? – аҕьара ааихиргеит Оҭар.

– Уеыртынч! Лара илҭахыу далылхып.

– Иуҳәо умбои, иуҳәо!.. Уаргьы усаҕоуп ҳәа сыкоуп.

– Уаангыла! – ҽааиҭит Џьанар анықәцаѡ иахь. – Слыбаауеит.

– Иахьынзаздыруа Аҟәа уцоит, узлыбааует? – иԥьеишьон анықәцаѡ.

– Шәгәы нибархар сҭахым, слыбаауеит.

– Сашьа, иуҳәо закәи?

– Уаангыл!

Уажәы адҵа ҟазцоз Оҭар иакәын, уи ибжьы убас иҳаракын, анықәцаѡ даангылеит, Џьанар дыѡтыҧеит. Ашә ааиртын, Оҭаргьы длалбааит, ҭынч иаҕа дигәыдлозма уҳәартә, иҽазықаицозшәа иҽааириашеит. Анықәцаѡ дыѡтыцын, Оҭар иҽаахара иазхиаз Џьанар дааихан, иапхьа дангыла, рѡыцьегь даарыбжьахеит.

– Оҭар, уеилагама? Унапы ануҟьа, уареи сареи ҳаиҧацәахоит.

– Аеи, снапы сҟьазом, – иҽааиҧсахит Оҭар, даҽак ацицаргьы иҭахын, анықәцаѡ диҧыѡлеит акәымзар.

– Ус акәзар, шәѡыцьегь шәеинааланы амашьына шәҭала!

– Мамоу, Уалишьа, сара сҭалазом. Амала ари ахаца наҟ дықәга! Уалишьа, сатоумцан! Усыргәамцит.

– Бзиоуп нас. Уара амашьына уҭалеи, суҳәоит, амѡан иакәым ҟаҳцарым, – Уалишьа захьзыз Џьанар амашьына дҭаларц ашә изааиртын, ихалагьы иҭып ааникылан, аус аруны, иҽынеихеит. – Угәы нирхеит, – даахьаҳәт имѡалаѡ иахь.

– Акымзарак.

– Шьасиа лзы амѡа уанытәкьоума?

– Уи азәгьы издырзом, Оҭар ҳәа узҽыз исыцихит акәымзар. Шьҭа уаргьы иудыруеит. Ари дычмазаѡума?

– Сгәы иаанагазом. Аха иара данычкәыназ аахыс, аахақәа ичычоуп. Авариа ҟалан, иани иаби еицҭахеит. Иаҳәшьеиҳабы убри ашьҭахь хара дзымнеикәа, дычмазаѡоханы дыҧсит. Иаҳәшьеицбы хаца дцан, дзеиқәымшәеит, уажәы аѡны дыҟоуп. Дгәамцуеит еснагь.

– Бзиоуп, аха сара исхароузеи?

– Уеахьнукылаз бзианы иҟауцеит. Уара иухарам, аха иара ус дҟалеит, иҧстазаара уадаѡ дарымчит. Шьасиа ашкол данҭаз аахыс длышьтоуп, аха лара лгәы дақәшәом. Зны дымцаирсырц иақәикын, сицхраарц сара дсыҳәеит. Лара дагьсыуоуп, ус акәымзаргьы лымцарсра сақәшаҳатым, даҟәысхит. Уи заҟаѡ лышьтоу удыруандаз, – Уалишьа Џьанар ибҕа аапицәазеитт, – уаѡ дылтахым, иҟауцои. Уара дузыҽҳәаразар? – даапышәырччеит иара. – Дуқәшаҳатзар исаҳәа! Сумыцхрааузар суҧырхагам, лара лхы узхазар.

– Ааигәа лан анышә далҭеит, уи алацәажәарагьы лҭахзам. Арахь саацҧхьаза, Аҟәа уцоит, унапы злакыуи? Цаара ԥхашьарам.

– Уа саҳәшьа дыҟоуп. Лгәы бзиамызт, ѡы-мшы, хы-мшы рыбжьара сныбжьысуеит. Сара ақытаҽ аус зуеит. Цыпх агрономра салгеит. Уара?

– Азынраз адиплом сыхьчоит.

Џьанар Уалишьа диацәажәон, ихы-ихшыѡ шынеибакәыз Шьасиа лахь иҟан. Џьара дышцоз, Оҭар амашьына длыбааит. Днахынҳәны Шьасиа лгәы нирхар ҳәа дшәон. Зынгьы дхынҳәырц агьигхомызт, изакәыз изымдыруа, мчык дыннакылон акәымзар. Лара, лгәы кыдгыланы дшыҟаз, Оҭар днеины лгәы нирхар, лҭагылазаашьа иаҳагьы ирҽаастон. Лхы ак азылур ҳәагьы даашәеит. Ииура изымдыруа амашьына дшамкуаз Уалишьа ибон иапхьа икнаҳаз асаркьала.

– Угәы змыртынчуеи? – дцааит иара.

– Оҭар ихы шааирԥшытәкьо дҽаастоума?

– Сгәы иаанагазом дҽаастоуп ҳәа. Шаҟа дуаѡ гәамцу аҟара дҳалалуп, уи иаразнак иныԥшуам акәымзар. Уизааигәаны дудыруазар, даеакала убла дыхгылазаауан.

Уалишьа иқытауаѡ дихашшаауан, иихәоз мцызу цабыргызу здыруадаз, аха Џьанар, уи игәра игарц иҭахын азы, иеааиртынчит. Амашьына ақытақәа ирылуаа ақалақь заҟа иазааигәахоз аҟара, Џьанар ѡныцкала маҷ-маҷ деиқәтәон. Уалишьа усгьы Аҟәа дахысуамызт, автостанциа аҿынзагьы даазомызт, аха ицыз ууанза днеигеит.

– Иахьцалак Оҭар Шьасиа лгәы нирхар ҳәа сшәоит, – Џьанар длалбааназа ѡыза ҽыцс ирҳаз игәы аартны диацәажәеит.

– Умшәан! Уаха лара лҽы сынкыдгылоит. Оҭаргьы хазы сизнеиуеит.

– Иҳахьқәаз лоумҳәан!

– Илаҳәатәу сзымдыруа, сгазоума!

Гәаартыла дахьиацәажәаз Џьанар игәы арҭынчуан, автобус азы абилеҭ ааихәарц данынѡналоз. Ицегь еиҧьны дҭынчхар здыруадаз, игәы иҭаз Баҭыр изааиртыргьы. Дагьимыцхраарызи. Асҭанда ма илеиҳәандаз! Уи данааигәалашәоз илаԥш налаахеит. Абилеҭ аалхәарц ацәаҳәа иқәгылаз дрылагыла, аҽхышә дазааигәахахьан. Аԥара налиркит, рѡыцьегь ирызхартә.

– Уабаҟаз? – данаақәгьежь Асҭанда дааидпалеит.

– Бара бҽы снеин, бсымбазеит, – амц леиҳәеит игәы ззаиртырц дзызхәыцуаз иаҳәшьа.

– Арахь уаалеи! – Асҭанда, лашьа инапы аанылкылан, Амра лԥырхагамхарц, бласаркьа уамак зымхаз зҧабк лахь деихеит. – Марица, сашьа Џьанар иоуп. Шәеибадыруаз!

– Даара сбеигәыргьоит! – Асҭанда лашьа дшылымбацыз Марица лнапы аалымихит.

39

– Иахьа саб шәибар иҭахыуп, – аҵаѡцәа зегьы андәылҵ, урҭ ирыцдәылцыз Инга даахынҳәын, лырцаѡы дахьтәаз изааигәара дааҭгылеит.

– Бҵатәы ицегь ибзианы изыбымцеи? – лара илҳәаз аҭак амҭазакәа, иара лҵатәхәы далацәажәон.

– Асасцәа ҳҭан, аамҭа сыцәмаҷхеит.

– Шәара шәыѡнаҭа асасцәа агхазом, урҭ ыҟамзар, агәылацәа шәзысасцәахоит, бара бҵара иагыбмыжьроуп. Ҳара ҳаизыҟазаашьа, – ашкол аѡныцҟа уи азбахә ацәыргара ицәыуадаѡын, – бҵара ианымԥшроуп. Ара сара сырцаѡуп, бара бҵаѡуп, акәымзар бхьысҳахоит, ауниверситет ашҟа бхы бызмырхо, – аниҳәа ашә азә дасын, Леуанти длеирц азин иитәанза, Нургалиев ихы аакылирҳәҳәеит. – Улеи! – уи наиқәҽиҭит, аха егьи рѡыцьегь ибарц агәрагара мацара иҭахызшәа, ашә ѡаиркит. – Абри беицәыхьчала! Ибаҳау?.. Дбызкылԥшуазар ҟалоит. Виктор иаҳәа, уаха дсызԥшызарц! – аҵыхәтәан лара дыззааиз даазыхынҳәит иара. – Иаха ишәҭаз зустқәадаз?

– Бениа Уасикеи даҽа ѡыцьа рѡызцәеи.

– Излацәажәози?

– Русураҟәа рҽы акомиссиаҟәа рзааит. Қартынтә.

– Нас?

– Аныҟәцаѡцәа ирыҽцәажәоит.

– Аусура иахьымҭыцуа азу?

– Ааи.

– Еибырҳәои зырҳәаз?

– Ишеицәажәо аицәҳарахь ииасуеит рҳәеит.

– Бзиоуп. Бца! Уаха снеиуеит. Амала уаамак сзынхазом.

Лара дышцазцәҟьа, Леуанти дыѡдәылцын, Канџьариа Вова диԥшааит. Уи, акы иҭахызшәа, ақытсовет аҽы дцар акәын. Мчыбжьык иалагзаны, ақытсовет ахантәаѡы ѡ-комиссиак изаахьан. Аԥхьатәи, хәыц-хәыц қьаадс иҟаз зегьы шгәарҭазгьы, агьидрымбалеит. Нас уи иашьҭархх иаарышьҭыз ирылархызи? Арҭ хыкәкыла акы иаҽын. Леуанти игәаныла, апрофилактика мѡаԥыргон, аусура аҭымцра даеазны иҟамлартә идыршәарц. Амала, уи ишаҽыз, џьоукы, аус иакәдыршәарц ак рыдырбалар, иреигзомызт.

– Излеилыскааз ала, – Вова Канџьариа уамак днымхакәа дхынҳәит, – игәарҭац ҽыц еиҭагәарҭоит. Ақытсовет ахантәаѡы излеиҳәаз ала дзыцәшәо бгьыцкгьы имазам. Аха дара

цәаҳәак рылаԥш ахмыжькәа иааныжьуам. Ирымзеит ас ҩы-мчыбжьқа, хы-мчыбжьқа акомиссиа шизҭытԥло. Уа изласаҳаз ала, қарҭаа хыцны ҳақалақьқәа ирылоуп. Адәқьанқәа аривизиа рзыруеит, аргылаҩоцәа русура ҭырцаауеит. Ишәҳарбап ҳәа иаартны идыршәоит.

Аусура иҭымҵыз реиҿкааҩоцәа ирҿадыргыларц ишаҿыз ҩашьомызт, Леуанти, Виктор иахь амҩа дахьаныз, дзызхәыцуаз убри акәын. Аиҿкааҩоцәа ирызкны зақа жәа хәанчак аҳәынҭқарра амаԥ азызуаз амаҵуарцәа иахьраҳауаз ирымҳәарыз, аха дареи-дареи ахьеицәажәоз ишаарылыжжуаз иара илымҳаҿ иаазалон, урҭ агәрамгара рызцәырҵхьан. Аԥсуа ианакәызаалак дашьцыламызт дзыхьԥшыз ирмазара, уи иаԥхьа дгылазар иҭахын, аргама уҿаҿы иҳәартә иҭагылазаашьа инамыруазаргьы, аԥхьагыла аус ихы шақәиҵоз идыруазар акәын.

– Ҳгараж аҿы иаарышьҭит ҩыцьа, – иҳәеит Виктор Барцыц, Леуантигьы Уасика Бениагьы рхәы ианылахаиртәа. – Акурортаа ргараж аҿы аусура иҭымҵыз ҩыцьақа ҳауп, ижәдыруеит. Сара исацәажәон.

– Уахь шәымнеир ҟамлоз? – Леуанти Виктор, акыр деиҳабын азы, «шәара» ҳәа диацәажәон. – Ус ауми ҳшеицәажәаз.

– Аиҳабы дуԥхьоит анырҳәа, снеит. Арҭ Қарҭынтә иааит, иуацәажәар ртахыуп рҳәеит сшәацәажәазом ҳәа раҳәаны сызрылҵуазма, – уи игәы иҭаз рамҳәакәа дырԥырҵуазма, аҿырԥшзараз данрызнеи, иҵыхә рҿаҟьаны дзымдәылҵызшәа иҳәеит акәымзар. – Ашкол сантаз ақыртуа рцаҩоцәа сшырԥҟоз инаркны, издыруаз акы аансмыжьит. Қырҭтәыла унхоит, ақыртуа дышееим ада акгьы уҳәазом, бзиарак злоу дыҟамкәа ишпаҟалеи ҳәа ҿԥныҳәас исыртеит. Абзиара злоу дышпаҟам сҳәеит, ақыртқәа рзы кыр ҳҳәама, ҳапсра-ҳабзара ҳаилахәуп, сымаҳә дақыртуоуп сҳәеит. Аха ҳара ҳабзазымтәуа ҳарҿагыланы ҳақәҵоит, ҳагьаангылом сҳәеит. Аҵыхәтәан исҿыцшәаз илаҿадырԥан, азабастовка еиҿызкааз урылахәуп, азакәан шәзаҿагылеи, аусура аҭымҵра асоциалисттә тәылаҿ иҟалазом ҳәа иаақәгылеит. Уи еиҿызкааз сара иалздрааи, аусураҿ сахьааиз исаҳан, саргьы аҩныҟа сцеит сҳәеит. Абзиара шәзеилкаауам, иаҳзыжәуа закәи ҳәа, ҳажәлар иакәымз рзырҳәо ианалага, саргьы саатымгылазакәа, иаҳзырухьаз ҳәа ирасҳәақәахьаз еицәаны иаацәырызгеит. Лабаҟьарыла ҳаилыцыр иаҳа еиҩгьзар здыруадаз, убасҡатәи еибаҳҳәеит. Аԥсуа милаҭ ыҟазам, иабаажәгеи абри рҳәеит. Қырҭтәыла шәшынхо шәхашҵуеит ҳәа даеа знык исгәаладыршәеит. Саалаган, Аԥсны аҭоурых рзеиҭасҳәеит. Ари дныҟәцаҩуп, егьиздрыуам ргәахәуазар акәхарын. Аҵыхәтәан сара Қырҭтәыла сынхазо, мчыла уи иаларцаз Аԥсны сынхоит сҳәеит. Уи еимнахит дара. Уажәы иахьа ирҭахыузеи? Шықәсык аԥхьа аԥхынраз амш аныцәгьаз ҿнак, «Интурист»-аа рмашьынала сышнеиуаз, атормоз цқьа исзымкызт, азәы сицәхасит. Уа уамак ҟамлазт, амашьына зтәыз иҟаицартә, аԥара истеит. Сзыкәтәаз сырҿыцит. Сустцаара иаҟәыцны иҟаижьҭеи шықәсы-бжак еиҳауп. Уажәы қарҭаа убри дырҿыцит. Амашьынаныҟәцараз азин зласымоу сықәыршаҳаҭга аасымхны игеит аустцааҩ, иаразнак Қартҟа дцеит. Уажәшьта убри цтәык алымхыкәа идыргьежьуеит ҳәа сыҟам.

– Шәара шәгараж аҿы иҟоуи? – Леуанти Уасика иахь даахьаҳәит.

– Акомиссиеи аҷкәынцәеи цәгьала еилоуп, – иҳәеит Бзыцтатәи автобазаҿ аус зуаз аныҟәцаҩ. – Убасцәкьа қәпароуп иҟоу Гагратәи АТК аҿы. Ииаз ирҿыцҳәацәо убар, ҳаҷкәынцәа аҵамхакәа аҭак рырҭоит.

– Урҭ рахь имнеирц еибаҳамҳәази, – уи Леуанти ҿыц иаацәыригахт.

– Иаҳзынкылом. Убасҡатәи ауаа рсцахы еибакны иҟоуп, имшәазакәа инеиуеит. Иаҳзааз ирбалак рхәоит, артгьы аҭак ҟармыцакәа иаангылом. Иахьах ГАИ ҳшофиорцәа аанкыланы еимырдон.

Ауха Леуанти имала амҩаду данын, излауаз ала, иԥыло амашьынақәа рылашара ихаҿы цқьа идмырлашарц, арыгьарала даван. Қарҭынтә ииаз аԥсуаа тып ахьрырымҭоз, аҷкәынцәа имазаз ак рымхаҳәар ҳәа дшәон иара. Аха иагьа умҳәан, рхымҩаԥгашьа злаҡаз ала, ақәԥара иарзрыжәуан. Жәлар рыцқәԥара заҵәык Аԥсны шыҿнахуаз агәра гаҵәкьаны дыҟан иара. Аԥсуа еиҳабыра, урҭ знапаҿы иҟаз ақыртуа еиҳабыра, урҭ знапаҿы иҟаз аурыс

советтә ҳәынҭқарра аҧсуа дагьыргәалашәомызт, дырҧырхагамхарц дыржьон акәымзар. Ихала ихы ҽихыр акәын, амчрақәа дахьрыбжьагылаз дрыбжьымҧсаарц.

Қарҭынтә иаауаз изҽыз ауаа ҽемырцысы ҟарцарц акәзаарын, дара иаҧырцоз аҭагылазаашьа аламҭалаз. Избанзар аҧыхәтәан урҭ кылсит Кьахьыриҧа иахь. Уи нап иларкит, ргәы иҭаҵәҟьаз аилкаара уадаҩын. Издыруадаз игыз-ибзаз акьыҧхь иарбаны, ажәлар рҽаҧхьа аҳәынҵәа игәыдырҭәаларц рызбазар. Иҭакраҵәҟьа иаҵәшәон, ус зны ианизыруз ажәлар еизнагахьан. Ажәлар реизара акәын еиҳаразак аиҳабыра ирҭахымыз. Кьахьыриҧа, заҟа дфырхаҵаз аҟара дшәон уҳәартә, ихы мҩаҧигон. Раҧхьа изааз акомиссиа аусурахь инаимышьҭит.

– Иауеи изумуа? – дҵааит руазә.

– Хыҷәкыс ишәымеи?

– Шәызҽеу еилҳмыргои.

– Сызҽеу аилыргараз Қарҭынтә шәаар акәызма, ара иҳамоу ауаа ирылымшазои?

– Ҳаплан аҽеы иарбан, ҳахьымзакәа ҳааиуан.

– Абыржәы, ҳ-Аҧсны амца анацроу, шәыгәтакы шәеазышәкит? – аҵәы рылаиҵон иара.

– Абыржәы ҳаап ҳҳәеит.

– Шәарҭ шәзышьҭоу здыруеит. Шәахьааз шәца!

Ииҳәаз иаргәаауамызт, уи иазпшызшәа. Шьҭа, даҽеазны ишаауаз агәра имгози, иҽазыҟаиҵар акәын. Виталик даааиҧхьан, Леуанти дизааирц, илымҳа инҭишьит. Мхонҵь Валерик агәарҧ аҽеы днаихьзан, ҩыцьа, х-ҩы абыргцәа азырхианы иҟазарц иеиҳәеит, даҽеазны акомиссиа анааиуа реақәдыршәарц, изиҭахызгьы рзеиҭеиҳәарц.

– Вова, уара, Гарик, иаарласны ишәзыпшааша даҽа гәып-ҩык арҧарцәа шәыхиазароуп, – Леуанти данизааи абас дазыҟаиҵон иара, – абарҭ анысзааиуа аламҭалаз. Ус баша иҫҟәаҵзом дара. Иаҭахызар ажәлар еизыжәгартә шәыхиазароуп. Ҳара хыхьчагас иҳамоу ажәлар реилаҩынтроуп, абри ухамштын.!

– Акомиссиа дҵас ирымоу апрофилактикоуп, уаҩы дҭаркуам, – иҳәеит Леуанти. – Усҟатәи ауаа рырцыхцыхра заҭахи?

– Сара издыруеит урҭ зышьҭоу. Ҳахиазароуп!

Ҷыц акомиссиа раара ахара имцеит. Изааз аҧыхьатәиқәа ракәзамызт. Қыртҭәыла аҩныцҟатәи аускәа рминистр иуаа анааҩнашыла, дшәаны иқьаадқәа нарымҵеиҵоз ҵьыршьеит. Илаиртәан, аурок шимаз реиҳәеит, аҭамзаара даҳәаны дындәылҵит. Убри аамҭа иалагзаны, х-ҩык абыргцәа ааҩнашылеит, рлабашьақәа кны. Адиректор иаахынҳәра иазпшыз афицарцәа рылаҧш ааиқәшәеит, ҷыц иааҩнашылаз аҧсшәа ҳәаны, иҭацәыз аҭыпқәа ааныркыларц ианылатәоз. Ҷымҭкәа инеиҷаҧшы-ааиҷаҧшуан. Аҵәҵәа абжьы анаагагьы, Борис, ауаа изпшын азы, дыццакынгьы дымлыбааит. Данааигьы, Қарҭынтә иааз иреиҧшымкәа, икарҵәаны абыргцәа аҧсшәа анреиҳәоз, иблақәа ашә амца рхыҳәҳәылан, иҧаца пақәа дрылаччон.

– Дад, Борис, – ҷааитит руазә ианылеибартәақәа. – Ҳара ҳҷааидкылашәа ҳаузааит, даҽа цыҵ-ҩык аарц иҟан, аха ҳаизаны ҳабацои, х-ҩык ҳазхоит, еилаҳкаауаз адырра шәаҳҭоит ҳҳәеит. Абра усура аревизиа азырурц иузааит ааигәа ҳәа ҳаҳаит, уара аревизиа узызуша дубахьоу, зхы еиқәшәам азә душьҭоуп акәымзар. Убарҭ ирҭахыз еилаҳкаарц ҳҵахыуп, урацәоуп аха, иааҳаҳәа!

– Ахара шәызцои, абар иахьагьы иааины иахьтәоу, – қартаа инапы рыҷәкны инадирбеит. – Ирҭахыу рхала ишәарҳәааит.

– Ҳара ауаа рҽаҧхьа аҭак ҳкырц ҳаашьтам, – тынч даацәажәеит европатәи костиумла еилаҳәаз афицарцәа руазә.

– Ари, дад, – урҭ ихы нарыҷәикит аҩбатәи абырг, – ҳаҷкәын иоуп. Иееимкуан уск ишкол аҽеы имҩаҧигазар, ҳаргьы ишәыцҭаҳцаауеит, ара ҳаҟоуп. Ҳхалагьы итып дыҷәаҳҵоит.

– Ус акәымкәан даҽакала шәаазаргьы ҳабла иамбои, – иҳәеит ахпатәи абырг. – Бла иабаз хы иапсами рҳәон ҳабацәа.

– Ҳара ҳаазышьҭыз рымада ҳамамкәан, ҳусура даҽазәы даҳзалырхәзом.

– Азин рымышәх! – иаԥхьа иԥәыз ашәкәԥа ахьеилиргоз, Борис иажәа ззырхаз дагьрыхәаԥшуамызт.

Ишсасцәаз ззеилымкаауаз аѡыцьагьы ѡагылан, абзиараз рҳәазшәа рун, адәахьы рҽынархеит. Урҭ русура даеа цьоукы аладырхәырц рҭахыцәкьамызт, рыгәҭакы рзынагзомызт азы, ус шакәыз еилкка иубарҭан. Аха дара ус иаангылоз уаазма, даҽазны иаарышьтит ақыртуа прокуратура аусзуѡцәа. Ианааѡнашыла Леуантии, Вовеи, Гарики уа заа иааины итәан.

– Шәымацара ҳшәацәажәар ҳҭахыуп, – руазә Кьахьырипа иахь ихы наирхеит.

– Арҭ рҽы маза сымазам, – иҳәеит ашкол адиректор.

– Қырҭтәыла апрокурор хада ҳааишьтит сҳәеит, иумаҳазои? Ҳара аусура ҳалагароуп, имазоу аинформациа ҳаур ҟалоит, арҭ ара иштәоу, сызлауацәажәари.

– Шәусура ҳаргьы ҳҽалаҳархәоит, цьаргьы ҳцом, – иҳәеит Леуанти.

– Шәхымѡаԥгашьа иаҳәо еилышәкаауама? – даакәцәит апрокуратура аусзуѡ. – Амҵра имѡаԥнаго аус шәаҽагылоит. Ашьауҧкатцара ус шәеаҽажәгалома?

– Ҳаҽагылазом. Ҳацхрауеит ххәеитеи.

– Ҳара ҳазҽу ҳнапы ианырцаз ауп, ҳагәрамгара згәагьуада?

– Ҳара иаҳгәагьуеит.

– Ишәҳәо аҭак ҟашәцома?

– Изыҟаҳамцои? Шәааны ашкол аколлектив аус ҭышәцаауазар, ашшыбгьыц шәкызароуп. Иаҳшәырба!

– Шәарҭ усҟатәи амҵра шәырҭама, шәҽаԥхьа сара аҭак ҟасцартә? Ари планла имѡаԥааго ус ҭцааароуп.

– Планла аус мѡаԥызго жәлар рцаралашара аминистрроуп. Шәара ашьауҧатә устцаара мѡаԥыжәгозароуп, иара уигьы амал ду ахьырфаз аиҽкаараҽ акәзароуп. Ара ишәԥшаауеи?

– Уи шәарҭ азәгьы усс ишәымам. Шәца шәдәылцны, иҟалозар!

– Сара ашкол аускәа ргәаҭараз шәаасышьҭзом, – иааҽахитцәеит Борис, шәкәкәак ааидикылан, иҽынеихеит. – Аурок салатәароуп.

Дшындәылцызцәкьа аҭаларaз ацәцәа аакалеит. Борис иѡызцәагьы ндәылцын, адәны итәан, ирзааз ыкәцаанза ҳәа. Ахәычқәа згарц иаауаз аҭаацәа ааныркылон, иҟалаз реилыркааны. Цытк анаатц уаа ѡажәеижәаба-ѡык агәарԥ аҽы еилагылан. Акабинет иѡнатәаз уи рбазар акәхарын, рыҟазаара итцегь шеизнагоз еилкааны, ашьшьыхәа иѡдәылцын, ирызԥшыз амашьына инҭалан иқәцит. Ахацәагьы азәазәала иааилытцит, Леуанти ида. Уи Борис длалбаанза ҳәа дыԥшын, нас икабинет аҽы днеит.

– Шәзыцәшәо акыр шәымоума?

– Цьушьт!

– Ишәымамзар исашәҳәар, схы шымѡаԥызгаша иаҳа изымдыруеи. Усҟангьы шәыхьчара сеазыскуеит, шәзыцәшәои?

– Исыгыу цшааны амѡа сыкәырцарц, абзиара ргәы иҭаны удыруама? – ҿааиҭит Борис. – Старкыр ажәлар меизартә ашьаҭа дырҳарц иаҽуп, иузеилымкаазои? Старымкыргьы ажәлар рҽаԥхьа ҳаҭыр сымазамкәан, исзымзырѡуа саакәдырхарц иаҽуп, иумбазои?

– Ауаа еснагь рырцыхцыхра сацәшәоит, амалагьы аусура амҭыцра аинтеллигенциа рхы ахьаладмырхәыз иаргәааны иамоуп, ҳагәра акыр ирымго инеихьеит. Даеа зны ианаҳҭахыу иҳадымгыло ҳамныҟәап.

– Сантарклак, аҳәынцәа сгәыдырцоит стазкыз, нас ажәлар ирыласхи, уара? Сара ианыстахыу ихиазароуп ҳәа… Ажәлар рхы ахьурхаз ицоит арахә реиԥш.

– Ажәлар арахә иахьрыдышәкыло стахым.

– Аԥсаса шьхамѡа ианыкәгылоу убахьоу? Аб аԥхьагылара амоуп. Иахьцо иацуп. Ажәларгьы раԥхьа угыларoуп, рымала иахьцо рыздырзом.

– Шәцәажәашьа иахьакәым ҳкылнагоит, – Леуанти ажәлар ажәа ахаҭа изыԥшьан.

– Арҭ рцашьа-раашьақәа злаҟоу ала, ҳамаза ҳаҵырхит ҳәа сгәы иаанагоит. Зыгәра умгаша иҳалада зугәахәуа?

– Ари аус абри дахагылоуп ҳәа ргәы иаанагозар ҟалап, аха ҳаҵәгьа зҳәо дҳалоуп ҳәа агәрагара сцәыцәгьоуп. Ауаа еилыԥшааны иҳадаҳкылеит. Амала иахьеицәажәақәо исымҳәази, имҳәази ҳәа иахьеиҿаркуа, ак рымхаҳәақәазар ҟалоит.

Уажәшьҭа аҿыхьҭара аеазнакуан. Акостиумкәа ршәырцо, ԥхак аҵарцо инеихьан. Уегәоумҭар аԥша улалон. Ана иҟалаз, ара иҟалаз ҳәа ажәабжьқәа аасуан, акомиссиақәа ыкәҵуамызт, иаази иззаази еицәхашҳауа еилан. Урҭ рнасангьы апсҭазаара шҵац ицон. Леуанти ипартеиҿкаараҿ ақалақьтә комитет аконференциахь делегатс даналырхыз адырсоаены акәын. Борис иҿы дааизар даеа х-соык иимбацыз тәан, аревизиа ҟарҵарц. Адиректор икабинет аҿы дыҟазамызт.

– Арҭ зустқәада? – Леуанти Виталик Гыцба диԥшааит.

– Еиҭаахт, – иҳәеит Виталик. – Ишаауаз идыруан, аха сгәы ԥҵәеит иҳәеит Борис. Аревизиа дсырҟаҵоит, усгьы хара снаргом иҳәан, зқьы ситеит, маҷ-маҷла иԥшәма ԥхәыс илыстаҷарц. Цытқ днанагап иҳәеит. Уара уибар иҭахын.

Дыԥшын Леуанти акраамҭа. Борис дааиуамызт, дахьыҟаз иҭаз акомиссиа иалахәыз ирдыруазу здыруадаз, уаҳа уасоы лымҳатаск изынимыжьит. Виталик игәаныла, уи аҵара аҟәша аиҳабы иахь дцазар ҟаларын, уахьгьы еилатәарак рыман, нас ақалақьтә комитет аҿы днеирц игәы иҭан ҳәа арԥарцәа агәра рызгомызт. Иара дааит, акомиссиа анықәҵ ашьҭахь. Гаграмтә иара дышиашаз Аҟәа дцазаарын, Адлеиба иҿы днеин, дшыхҭаркыз иеиҳәеит. Егьи урҭқәа зегьы идыруаарын, аҭакра дацәымшәарц, игәы иргәгәеит.

– Уи ииҳәо уамак ихасцазом, – иҳәеит Борис, – аха сҭаркыр иара дызласыршәаша шсымоу исырдырыр сҭахын.

– Ус иҟаи? – Леуанти ихшыо аатцархеит.

– Иҳамоу ыҟоуп. Сҭаркыр уара ухы шԥамсоаԥуго? – Борис Леуанти дзызҿлымҳаз аҟнытә, иҵегь иҵарыз аус ахь дииаигеит.

– Ажәлар еизызгоит, уаҳа мчыс исымеи.

– Ажәлар уара иаҳа иузызырсоуеит, уи иашоуп. Нас?

– Мазала Адлеиба иҿы ауасоы дсышьҭуеит. Ҳазҿу аускәа мазала дшалахәу шыздыруа исырдыруеит, – аниҳәа, Борис илымҳақәа ԥыххазшәа ибеит. – Умацақәа ԥсыргаанза, иҭакыу доушәыжь ҳәа ажәа иныстоит.

– Даеа вариантқгьы умазароуп. Ажәлар рҿаԥхьа сдырцәажәарц адҵа ҟашәцароуп. Нас рҭахызар сыкәыргааит. Ауаа ирасҳәоит ҳҭагылазаашьа зеиԥшроу, иҟаҳцараны иҳахәҭоу, сара изхасышьҭоу. Сыжәлар сеилыркааит, аҳәынтәа сарганы, абахҭа сҭадырбаар аԥкыс. Ақәгыларақәа рҿы Чамагәуа Ҳараз духоумыршҭын. Мазалатәи хускәа иерылаирхәыр уамак иҭахзам, аха ацәажәараз иаԥызго дмаҷуп. Убас даеа ԥыҭ-соык уԥшааароуп. Доусы ирылшо закәу удыруазароуп. Иаарласны апартконференциа шыҟало удыруаама?

– Делегатс салхми.

– Убригьы ҳхы иаҳархәароуп. Зегь раԥхьа уара ухы иаурхәароуп. Арҭ, сус ҭцааyа исышьҭаны, агьсдырҟаҵом.

– Иҟасцои?

– Уқәгәыларoуп. Аԥсны аҭагылазаашьа зеиԥшроу ааyртыроуп.

– Гагра аҭагылазаашьаҿ саангылар иаҳа иеиҧуп.

– Избан?

– Араҟа уажәыцәкьа амцабз иаҳа ихәыцкьоит. Егьирахь азеиԥш ҭагылазаашьа усгьы ирдыруеит. Аамҭа рацәагьы сызҭода.

– Мамоу, ус иҟалом. Иааркьаҿны, еилацаланы иуҳәароуп. Иҟоу удыруоу? – иаалыркьаны дсоагылеит иара, уамазак ихәыцызшәа. – Уаҵәы акомиссиа русура иацырцар зузом, схала сырҿагылахуеит. Уара ажәахә исоы, ишуасҳәаз еиԥш.

Иахьцалак Леуанти иҭахын иажәахә Гагра аҭагылазаашьа иазикырц. Борис иҿынтә асоныҟа амсоа дананыз, уа дахьнеизгьы иихәыцуаз убри акәын. Амала ари ақалақь амилаҭ

қәԥара ахаҽы убас иаарԥштәын, Аԥсны анубаалартә. Иагьа умҳәан апартиа ақалақьтә конференциа акәын, убри аусушьа аҳасабрба ҟарцон. Дарбанзаалак азәы далацәажәарны дыҟазамызт Аԥсны аҭагылазаашьа. Гәарамиа иажәахә аҽакәызма, уи иашьҭахь иқәгылоз ракәызма, дауазар Адлеиба иакәызма – зегьы Гагра иазаатгылон. Амилаҭ еиҽыхара рымбазошәа зынзак ираѡрыжьуан, азәык-ѡыцьак ҳәоуқәак наладыршәар здыруадаз. Гәарамиеи Адлеибеи цыҭ-чытк цәыррымгар ҟалазомызт, избанзар аусура аҭымԥра, иагьа умҳәан, Аԥсны амеханакит. Нԥамҭақәак ҟаиԥеит аѡны, нас ашкол аҽы, аха еизыԥәаны иажәахә ҟаларц, еизыркәкәашьас еиҭарц игәы иҭаз изымдыруа дшыҟаз, Инга данааидгылоз, иара ашкол аспорттә хәмаррақәа рҭыԥ дықәгылан.

– Саб Қартҟа дрышьтырц рҭахыуп, ижәдыруама?

– Избан?

– Имырхыз ишәкәқәа ааигарц.

– Ашәкәқәа ааигарц Қартҭ дышԥацо?! – иааԥьеишьеит иара. – Арахь иаармышьҭуа? Дзышьтырц зҭахыу зустқәада?

– КГБ аҽы иацәажәахуан. Убра иарҳәеит.

– Дцарц игәы иҭоума?

– Иѡызцәа дымцарц иабжьаргеит.

– Иашоуп ирҳәо. Дымцааит!

– Дшәацәажәарц иҭахын.

– Сышнеиуа уаѡы изымдыруазароуп, – данаахьаҳә, Нургалиев хыхь дықәгыланы дыԥшуан. – Ашықәс ҽыц аҽынза акыр бжьоуп, аха бҽазыҟабцоу?

– Макьана.

– Алиретаруа арԥага шәкәы сырбеи! – иҳәан, ашәкәы аалымихын, иаахыртны жәеинраалак налирбеит. – Абри ԥала бмыццакзакәа! Бѡызцәа нас ирзысыԥшаауеит. Баасыдгылеижьҭеи абри акәын ҳазлацәажәоз.

– Еилыскааит.

Уи аҽеныцәкьа Виктор иахь дзымцеит, ирлас-ырласны Инга лѡоны дырбалар иҭахзамызт. Ианизԥшымз дрыниар иаҳа иеиҧын. Амала уа дрызнеиуазар ҳәа азҕаб дышизԥшыз идыруан, лгәы лфаргьы иҭахымызт. Арахь Нургалиев иѡызцәа дахьнеиуазаалак рылаԥш шихыз усгьы еилкаан. Виктор ишҟа амѡа данылаанзагьы, амѡангьы дзызхәыцуаз дзызцоз ишәкәқәа Аԥсны ианымхакәа, Қартҭ изхаргаз акәын.

– Сгәы цырцәеит артҭ, Леуанти, – Виктор дашшуан. – Сышәкәқәа сышәтароуп ҳәа ГАИ аҽы сахьнеиз, ҳара иҳамазам, КГБ-аа рҽы иҟазар ҟалап рҳәеит. Иумызхыз дзустада, инижьыз ашәкәы ҳарбеи рҳәан, ус акгьы сзаанырмыжьзеит. ГАИ аусуѡоцәа рыда азәгьы иумихыр ҟалазомызт, ари закәи ҳәа, уа азәы уамашәа ибон. Иуасымҳәеи: ианыртахыу азакәан ыҟоуп, ирҭахымхар – иҟазам. КГБ-аа рҽы снеит. Қартҭ иупхьоит, уца рҳәеит. Зынгьы сцарц иақәыскит, аха уа сѡеир старкуеит. Ишԥакасцо?

– Уахь шәцәр ҟалазом.

– Саргьы убас схәыцуеит, аха сарҕьа напы цкьа исыхәазом. Аԥсҟы скын, аха истахыу уамак исзыҟацазом. Сшәкәқәа ргеижьҭеи, слесарс аус зуеит, сықәреи снапи анеилала, исцәыуадаѡхеит.

Цхла анықәарақәа ахьиқәшәаз Леуанти иҷкәынра илнаршон. Виктор иҽынтә даныхынҳәуаз, уи дзықәдыршәаз амацарагьы Аԥсны аиҳабыра марцеи администрацианы қартаа рҽаԥхьа ишыҟарцаз азхәыцра ишиҭахыз иԥсы изеивнаргомызт. Аиҳабыра рхаҭагьы иқәԥозар акәхарын, ирылдыршомызт, аха иахьынзахәҭаз ирылшашаз ҟарцозма? Уеыѡ, атәы ззымдыруаз дақәуртәар, ишахәҭаз изырѡуазма? Уеыѡ атәы дақәумыртәан! Аа, ихы иааҭашәаз ажәытә жәаԥка. Убри ахәыцра акәша-мыкәша аконференциаҽ иқәгылара шьақәиргылар акәын.

Азԥшра аҭахзамызт. Аконференциа аамҭа ааигәон. Ихала ақалақьтә комитет аиҽкааратә ҟәша аиҳабы Родонаиа икабинет днықоналан, иқәгылоз рыхьзынца даниԥарц аҳәара ҟаиԥеит. Егьи ажәак иҳәозма, еснагь имхаз иланарԥшыга агәҭа изнацәак ала дѡагәҭасын,

ибгьыц ааимҭеицеит. Изааиз данца ашьҭахь акәын, уи иусураҵәкьа нап анаиркуаз. Уи иусура, аҿагылашьа уеузакәмыршәар, илҵшәадахозма. Арҵаԥоцәа рҭыԥ аҿы дтәаны, Леуанти акы даԥхьон, адиректор данаалонашыла.

– Актәи амазаныҟәгаԥ уаҵәы ашьыжь дуԥхьоит.

Уаҵәашьҭахь аконференциа аатуан. Ԓнак шыбжьаз диԥхьаны, Гәарамиа иҭахын Леуанти ииҳәашаз азы адҵа иитарц. Леуанти уахь дцарызшәа иеиҳабы дақәиргәыгит, иара ихы ахигарц уаатәҟьа ишизбахьазгьы. Гагра ацара ацынхәрас, Леуанти иажәахә ҽыц еиқәиршәон, икьыԥхьуан, иара ус иниасит уи аҽны.

Аконференциаҿ, Леуанти дышгәыгуаз еиԥшҵәҟьа, ажәак, ԥажәак Гәарамиа иаҳасабрба жәахә иналаиршәазшәа иуит уи азабастовказ, иара усгьы ихы дацәшәо мацара. Уаҳа ажәак уаԥоы иааиҽыцамшәеит. Амш ахәларахь еигәарц агьагмызт, Леуанти ажәа ширымҭоз ибон. Астикәа иара иахь дыԥшзомызт, рыблақәа еиқәшәар ҳәа дшәаны. Аконференциа амԥоацысшьа злаҟаз ала, Леуанти и-Аԥсадгьыл аҿы имԥоацысуаз ахҭысқәа ирыҟәганы, ауаа ргәынқьбжьы ахьазымдыруаз дгьылбжьахак аҿы аизара цоз ԓьушьарын. Ацыхәтәан ажәа змаз Адлеиба аусура аҭымҵра ишхьымзг дууз инаиркын, уи еиҽызкааз шахьырхәтәыз ҳәа дналаган, иааилшоз зегь иҽыцирхәацәеит зынзак иаархаҵәкьаны.

Леуанти дыцымкьарц иҽеиқәикуан, бгьыцк аацәыриган, ажәа ирҭарц даҽазнык аҳәара ҟаҵаны, Гәарамиа изишьҭит. Уи иикыз анҵамҭа автор иахь дааԥшын, – «ари иашьҭахь иҟалома?» – ас рҳәон иҽаԥшылареи инапқәеи. «Уи сара сусс иалоуи!» зҳәоз ахаҿы аакеицеит Леуанти. Нас Гәарамиа Адлеиба дизызырԥуазшәа ҟаицеит, амала уи ииҳәоз шьҭа иаҳазомызт. Ихы-ихшыԥ шынеибакәыз иаԥхьа иқәыршәыз абгьыц ахь иҟан. Иаақәихын қартаа рхаҭарнак Кадагизе иирбеит. Уи ижәԥахырқәа ааирцысит, «акрыздыруоу» аанарго. «Ажәа иумҭан!» акәын уи иаҳәоз апартиаерархиатә бызшәала. Леуанти даҽазнык агәра игеит Гәарамиеи, Адлеибеи, Кадагизеи заа еицәажәаны ишырзбахьаз иара ажәа ирымҭарц. Уажәы Гәарамиа уи аиқәшаҳатра ацыхәанза инаигзарц ихәҭан. Адлеиба иқьаадеизга жәпа аидкылара дамыхәо данылатәа, Гәарамиа, азалгьы рықәшаҳатра дазхьаамкәа, аконференциа шаиркыз азы ажәақәак цәыригахьан, Леуанти имандант ԥышьҭихит. Уи гәеимҭарц, Гәарамиа зыбната дшыԥшуаз аниба, Леуанти дԥагылеит:

– Ажәа саҳәоит!

– Ажәахәқәа раамҭа нцәеит, шьҭа ихҳаркәшоит, – иҳәеит Гәарамиа, инапқәа ҵысуа.

– Ажәа сышәҭарц сшәыҳәоит! – Леуанти аделегатцәа рахь даахьаҳәит.

– Дцәажәааит! – аҕз ааилдыргеит.

– Иазхоуп! – зегьы дырҽагыланы руазә ибжьы Леуанти илымҳа иаатасит.

– Уаҳа аҭахым! – ауаа еиқәикырц даҽын ақалақьтә комитет актәи амазаныҟәгаԥ. – Егьырҭ азцаарақҿа рахь ҳаиасуеит, шьҭа аамҭа цеит. Анаԥсантәи азцаара…

– Ажәа сышәҭом? – Леуанти дызлатәаз даарылцын, амандаттә комиссиа ахьтәаз дышиашаз днеит, имандат рҽеиқшарызшәа, ирххо икны. Акомиссиа ахантәаԥоы Родонаиа, иҟаларызеишь ҳәа дшәаны, ибла ҵраа дшыԥшуаз, Леуанти имандат уи иаԥхьа иныкәицан, адәылцыртахь иҽынеихеит, «ауу» зыхгоз азал ибжьы рылцәраартә ҿтуа: – Сара сыкәцуеит, аконференциа иалахәу сахьраҟарам азы.

Дшыԥодәылцызцәкьа амардуан длаҿаланы ашьшьыхәа амԥоаду дазкылсын, автобус анаатгыла дынҭалан, аԥоныҟа амԥоа данын. Партиатә еизарак аҿы уаԥоы иҟаимҵацыз апротест ҟаҵаны идәылцыз иакәымкәан, автобус итатәаз зегьы дреиԥшны дҵаз ԓьызшьоз апасаҵьырцәа игәхьаа ркымызт. Аха иара днаԥшы-аапшуан, изкылԥшуаз азә дибозар ҳәа. Илаԥш уаԥоы иаахомызт, избанзар ҏеазыҟаҵаны итәамызт. Акымзарак ҟамлазазшәа, Гәарамиа аконференциа ишацицоз иара агәраганы дыҟан, амала идыруан апрезидиум аҿы итәаз афорум анапхгара рыԥонытҟа кылблааны ишцоз. Игәы иташәаз шиашаз иаарласны идырдырит. Адырԥоаены, ашьыжь аусура дышнеизцәкьа, адиректор дааиԥхьеит.

– Родонаиа ателефон дасит, актәи амазаныҟәгаԥ уибар итахыуп ҳәа сеиҳәеит.

Леуанти дымԥшзакәа амԥоа дангылахт. Иарҳәоз даараза дазҽлымҳан, дыццакуан, аха атакси иакәирзышаз аԥара изҭадаз, абазк ҳәа ақалақь аҿы длазгашаз автобус дақәтәан.

Дақәтәан ахьзын, уи дахьҭалаз азы, атәарҭа узҭодаз, ҭынч агыларҭа уоуазма, дымкаҳарц атәарҭақәа рымаа икын. Уи данлыбаа, ақалақь аҽы ибжьаз даҽакы дахьынҳалан, даҽа ҟәрышьк шәаны. Гәарамиа иара дидикылеит дышнеизҭәкьа, ида ус имамыз ԥьушьарын.

– Иҟауҵаз азы уус ақалақьтә комитет абиуро аҽы ҳалацәажәароуп. Ухымѡаԥгашьа ушахьхәыз азы арзаҳал уѡырц уабжьазгоит.

– Арзаҳал зѡуеит.

Леуанти дындәылтцын, аиҽкааратә ҟәшаҽы бгьыцқәак аарымихын, аилатәарҭа зал дныѡналан, аѡра иҽазикит. Ҩбаҟа бгьыц ѡхьан, наҟ инацицеит: «Аконференциа ацашьа даара сазҽелымҳан. Ажәа сышәҭарц ҿыц аҳәара сзыҟамцарц, аконференциа амѡаԥгараҽ апартиа-демократиатә принципқәа еилаган…» Рпартиа-демократиатә принципқәа рыбла иамбарц дмақаруан. Ажәа зхаирымҭаз аҭагылазаашьа шыҟаҵәкьаз аартра ишаҵәшәоз аирбеит. «Аԥсуаа лахь рырҭоит, аусурахьгьы инарышьҭуам, апартиатә еизарақәа рҽы анапхгаѡоцәа акритика цқьа ахьырзыруазы, ашовинистцәа рыцәгьоурақәа рзы рсабрада ахьырҽырхуазы, иашоуп ҳәа ирԥхьазо аусқәа ахьрыдыргало азы. Шәара ажәа ҳашәҭазом. Ҳгәы иҭоу абаххәареи? Ақалақьтә комитет абиуро схаҭа сус аилыргара иаахцәаны мап ацәыскуеит. Ари азҵаара еилыргатәуп убас еиԥш иҟоу аорган аҽы, доусы ҳусура аҳаракыра ма милаҭс ҳзеиуоу гәамҭакәа, ҳазынтәыкгьы (Адлеиба, Кадагизе, Гәарамиа, Родонаиа, сара, егьыртгьы) ҳус рзбартә ишҳахәҭоу еиԥш». Данаалга, ахыбра дыѡдәылтцын, изкьыԥхьуаз диԥшаан, илиркьыԥхьит. Ашәкәы Родонаиа иҽы иҭеиѡырц, даагьежьит. Аҟәша аиҳабы инапаҽыцәкьа ииркын, еидарак лаиқәиҳәазшәа, дласза шьҭахьҟа амѡа дахьаныз, аконференциаҽ иқәгылараз ирхианы изытцәахыз иажәахәи аҿены ииѡыз арзаҳали Москваҟа, Бровиков иахь, идәыкәитцарц избеит. Уи Шәача иганы апошьҭа иеиҭар акәын. Араантә идәыкәитцар иныркылон.

Дыԥшын иара акраамҭа, абиуро ахь иԥхьозар ҳәа. Аха уаҳа дыргәаламшәазшәа ҟарцеит. Издыруадаз абиуро аҽы иқәгылара ацакы ахьнеишаз. Амалагьы уахьнеилакгьы аконференциаҽ ихымѡаԥгашьа иалацәажәон, даҽа лацәажәатәыкгьы роуан. Аиашаз ауаа зқәшаҳаҭыз аделегатцәа дрылцны дахьцаз акәзамызт. Мчыла дыкәгыланы, игәы иҭаз «ҭиртытыр» акәын ирҭахыцәкьаз. Иҟалон апартиатә босқәа иарзаҳал еимҽаркцәазар. Избанзар дыхҭаркцәар, аус жәлар реизарахь икылсыр алшон. Иарзаҳал аҽы ихаҭа имҳәеи, абиуро аҽакәымкәан, рызынтәык еиҟараны рус ззбашаз органк ҟаларц ахәҭан ҳәа. Ус иҟази, Жәлар реизара акәымзар?

40

Аиѡызцәа аусура еицаалон, аѡныҟа еицыхынҳәуан, аха Баҭыр зныкгьы Ԥьанар дизымцааит, аусураҽ данықамыз аены дахьыҟаз еиликаарц. Усҟан Астанда дибеит иара, имѡатәшәа данырзымѡахыцыз, лара дгәыргьатцәа иалҳәеит лашьа Аҟәа дшыҟаз, еицны ишааз. Баҭыр итәала аены Ԥьанар, Аҟәа дцазар, ихәшәтәѡцәа ибарц итахызар акәхарын. Уи, ихала ицәыримгазар, дыҭцаауа Баҭыр дзыхҭеикрызи. Ус ала уи азҵаара еилыргазшәа инхеит, ишеилыргаҵәкьамыз Ԥьанар ида егьырҭ ирзеилымкаазакәа.

Усҟан аус злаз даҽа усын, убри акәзар ҟаларын Баҭыр Ԥьанар дахьцаз цқьа аилкаара уамак дзазҽелымҳамыз. Ихала ԥьара дцаны ишизеилымкаазгьы, қарҭаа ааны, агаражкәа рҽы аус зуази ахәҳахәҭцәеи ҭцаауа ишкыдырцалоз аа ѡуан. Ҽнакымзар даҽа ҽнак рпсшьартаҽ ииаир, иныҟәцаѡоцәа, ишахәҭаз азҵаарақәа рҭак ҟарымцар ҳәа дшәаны, дынрацәажәа-аарацәажәақәеит. Урҭ зегь раԥхьа Шьына дыхҭаркыр рылшон, избанзар аусура ныжьны аԥхьа ицаз иара иакәын. Аус злаз уи аԥхьа итымцыз шиакәыз рзеилымкаар акәын. Важьа ила уи дырны иааиргьы, аныҟәцаѡоцәа ирымҳәашаз рдырыр, Шьына ус дузаркуамызт, адиректор шаҳаҭс дызгыломызт. Акомиссиа ыкәҵуан, аиҳаби иусзуѡоцәеи ааизынхон рымала, нас Важьа ишԥаҟаицоз.

– Шьына, уеыргәгәаны уҟаз! – Баҭыр иныҟәцаѡ имашьына дынҭалан, имѡакәҵага наииркит, аха Шьына идырит агараж аиҳабы зызбахә имаз закәыз.

– Урҭ ҳара ҳаргәалашәома, – иҳәеит Шьына, – х-ѡы, ԥшь-ѡы ҳахьԛаԥсоу. Усҟан, аекскурсиа мѡаԥаагаргьы, Аҟәа цқьа ҳрыдыркылазомызт, аҳаԥаҽы ҳашәи-ҭышәи ҳәа ибжамҽамха еилан, Рица аус аузомызт.

– Нас убас роуҳәома? Ибзиами!

– Ишԥа убас? Сара иаахцәаны ирасҳәоит иаҳзааргаз аиҳабы дышҳаматәам. Даҽа зцааракгьы аҭак ҟасцазом.

– Бзиоуп, – Баҭыр уигьы дақәшаҳатын. Аус злаз иаарханы иреиҳәар акәын, аха, изымҳәар ҳәа дшәаны, иахьабалак азабастовка мѡаԥыргон, аԥсшьацәа изгашамызт ҳәа, ихы ҽихыр иҭахын. – Амцхә уаламлан, урмацәҳан!

– Сыцәҳауа абоубахьаз? – дааԥышәырччеит еснагь иҭынчыз Шьына.

Аамҭа акыр анца, қартаа шырзаашаз арԥарцәа ирхашҭит. Иагьа умҳәан, ныҟәцаѡоцәақәак аусура иҭымцит ҳәа, аԥсшьарҭа аритм уамак ианымԥшит. Аилаѡынтра ахьыҟаз ацара аԥсшьацәа усгьы ирҭахымызт. Аусзуѡоцәа еснагь еиԥш русура иҭытцуан, ахәымҽхан рыѡоныҟа игьежьуан, иқәцма рҳәо, қартаа ирызкыз ажәабжьқәа иаҳа-иаҳа имаԛхон. Арахь ҭагалан азы, аиҳаразак анхарҭа дгьылқәа змаз ракәымзи аԥсшьарҭа амаҵ зуаз, русура ашьҭахь иццакуан, хәыҷы-хәыҷла ҏеаѡора еидыркыларц.

Убри ахшыѡ акәын ирызҭаз Баҭыри Џьанари. Рымхқәа ирылалеижьҭеи, рѡыцьегь зеицымхраацызт, доусы иара итәы даҽын. Ранацәа рыцхраагәышьон, зны-зынла дара аусура ианыҟазгьы, рымала аԥьқәреи ҽырхуан, рԥацәа аныхынҳәлак иалыргарц. Асабшеи амҽышеи Џьанар Асҭанда дицхраауан. Х-ѡык иахьа хәлааназ маԛ ҟарцозма. Рус иаалганы, знык Џьанар Баҭыр ицхырааразы дцандаз ҳәа, Асҭанда дгәаҟгәышьон, аха иаргьы убасҟатәи иус рацәахеит, уаҳа инхарҭа иҽеизаҟәгомызт. Лара, аѡоны дахьынзацхырааузаз, лыбла ихгылан лашьеи лареи рашәараз Баҭыр ианиҭааз. Даҽа ҽнак убрахь лцара ԥхыз илбозшәа далан, аха илҭахқәаз зегьы дрықәиҭызтәуадаз.

Уи хәыцырҭас илымаз, ажәжәаҳәа имхы дахьҭаз, уажәи-уажәи ибла иаахгылоз лара лхаҽсахьа ԥшза акәын. Лцаѡ матәа нышьҭаԥаны, уажәрааназ илыдимбалацыз аԥккәа лшәылцо, лыхцәы ԥакы ацынхәра, ахцәеиқәԥашьақәа лԥсахуа дибеижьҭеи, ақалақь зҕабцәа иреицәамыз аҭеитԥш шьҭылххьан, даҽакала ԥшзашьак аалхәон, иаҳа дҭәын, иаргьы ицегь дизааигәахон, игәы лырхытҳытцәон. Уажәы, абра лара дивагылазар ацынхәрас, днаҳәы-ааҳәыцԥхьаза амхы ицҭаз иашьа Мамсыр илаԥш ааигәаза инаиқәшәон. Иеиҳабы зныкгьы аҽаѡораҭагалараз димыцхраацызт, аха сынтәа иԥхеишьазар акәхарын, ааигәа дшыҟаз, ѡы-мшҟа цхыраара ицәтәымхарц агьызгымыз иаб игәараҭаҽ дмааир. Аиашаз иԥҳәыси иҷкәынцәеи ааигар ҟалон, иԥҳәыс рхәы ҟалҵарын, ангьы даарывамгылози, ахәыҷқәа аԥьқәреи лаԥҟьақәа рыла акалатқәа дмыртәларызи, аха Мамсыр урҭ аԥьабаа дирбозма. Иара ихаҭа акыр даақәлон, дагьаагзлон иналаршәашәа, аха амхы далҵуамызт, уи араҟа имаз ахьаақәа абжьаапынгьы ҭып ирымҭозар акәхарын. Аени адырѡаени еидгылар шьҭа еицалгон, маҷ-саҷк инхоз аусура ашьҭахь, ѡынтәҟа дҭалар, Баҭыр ихала еидикылон, апҳә ҽаҳәаны ихиргыларын, нас маҷ-маҷ иалигарын, Џьанар дааигар саатк, ѡ-саатк ртаххон аиқәцараз.

– Қартынтә акомиссиа шәтаахьоума? – ҽымҭзакәа алаԥҟьа ҽыхны аизгарҭақәа рахь иширшәуаз, иаалырҟьаны ҽааитит Мамсыр.

– Ҳаԥсшьарҭа аус ауан, иҳалархи?

– Амашьынақәа ҭымҵзеиттәа.

– Уигьы удыруеит.

– Аинформациа ҳмоуеи. Сашьа аус ахьиуаз убри ахьыҟалаз стахымхеит.

– Иуԥырхагахама?

– Зегь раԥхьа уара иуԥырхагоуп. Аиҳаразак унапаҽы иҟаз ус ахьыҟарцаз.

– Сара исԥырхагоуп ҳәа испхьазазом, – аниҳәа, Мамсыр акыр ҽитуамызт, аха ашьҭахь иашьа ихшыѡ атып ақәцара мцхәны имԥхьазеит:

– Уи игха дуны аԥсуаа ирыхьит.

– Избан?

– Азакәан уаҽагыланы акыр узыҟаԥома. Уи асовет мчы уаҽагылеит ауп иаанаго. Амҳаԥьырра даеазныкишәтахыу? Жәларык анисоветчинахь еиуырхар ҟалома.

– Иахьурхақәо умбои…

– Угәаныла уаҳа иаанагои?

– Асовет мчы иаҽагылоу, аус дауркыр уҭахызар, ихала иҳәароуп иқәԥара ахырхарҭа уахь ишыҟоу. Иҽы иқәшаҳатымкәа, ихы итаурԥалак ҟалома.

– Аиҳабыра урҽагылар руама? Ишәхашҭма заҟаѡы азы ихырцахьаз?

– Ааи, азы ихырцон, шәызҽеу иашам ҳәа разҳәазгьы иразымҳәазгьы.

– Умбои ухала ишуҳәо…

– Нас азакәан азбахә зуҳәои, изакәандам аус ахьымѡаԥыргоз азы ҽагылара ҟарԥазар?

– Ауаѡы даарган, аиҳабыра дахадыргылеит, изакәанымкәан иубеи?

– Ажәлар ирҭахым дара ирхатарнакым инапаԥка иҟалар.

– Зегьы Акоммунисттә партиа еиднакылоит…

– Абарҭ ҳазлатәхашаз аформа бзиа рԥшааит ҳәа сыҟоуп, – Батыр иашьа иажәа ааиҽиԥааит.

– Уаҳа умҳәан!.. – Мамсыр иашьа дааникылеит. – Сҽы иуҳәазгьы ԥьара иуҽыцумыршәан! Акоммунисттә партиа анапхгара иазбоит иҳапстазаашьахаша. Уи узавсуам. Апартиа узыпсахуам, иҟанаԥаша ҟанаԥоит. Узҽагылода? Еиҧьзами уацныҟәар.

Батыр уаҳа ҽимтит. Избан акәзар уи ихы иааташәеит уажәрааныза дыззымхәыцуаз, уи зыбзоуразгьы иашьа еиҳабы иакәын. Апартиа уацныҟәар ҽымҭзакәа, аԥсуара ыҟазамкәа ииасуан. Уи ада аԥсуа иԥсы златазаауази? Иара дахаанымзаргьы ирҳәоны имаҳахьази мчыла аколнхарақәа ишрыларцоз, атәра зҭахымыз шықәыргоз, 37 инаркны ашықәс еиқәаԥаақәа шааргаз, аԥсуа школқәа шадыркуаз… Уажәгьы убарҭ афармақәа миасзацызт, рымчхара маҷк идырпсыҽзаргьы. Абри апартиа ыҟанаԥ, аԥстазаараҽ хақәитрак уаѡы иоуамызт. Иааигәалашәеит даныхәыҷыз арахә ауаа ирымазар ҟалазомызт ҳәа ианрылаз, рыжәгәар ишҭалоз, аԥьмақәа рацәазар еилыркаарц аборақәа шеимырдоз. Жәыки, ѡ-ԥьмаки, урҭ рԥацәеи иреиҳахар руамызт. Анхацәа рымч рылша убарҭ ирықәдырзыр ҳәа ишәон аиҳабыра. Еиҧын аҳәынҭқарра иатәыз аколнхарақәеи, асовнхарақәеи, анаплакқәеи рҽы иаарылшоз зегь ҟарцар, уалафахәы маҷк ԥсымшьтыгас ирырталар, ԥсшьара хәыда-ԥсада ирышьтызшәа иржьалар, ахәшәтәыреи аԥаралашареи рзы ԥара рымшәаларц, амала, абзиара ахьрызнауз азы, ауаа рхы-рԥсы рҳәынҭқарра иазкызар, иатахызар ауаѡ иԥстазаара уи иакәзирзыр акәын.

Батыр ихәыцрақәа дагьаарыцәшәеит. Дхьаԥшкәаԥшуа даакәхеит, иашьа ида уаѡы дибомызт, адунеи тацәызшәа, иблахаԥ гьежьуан. Аԥьқәреи ҽыхра ианаалга, аԥҳә ҽара реазыркырц ргәы иштазгьы, Батыр имуит. Адырѡаены аԥьқәреи алыргарын, ирылшозар ԥытк аԥҳә рҽарын, аха уи асабша ахәылпыехаз ахәлараз инхаз аамта маҷын. Дзызпшымз уск даниарызшәа ибон. Астанда дибар итахын. Ирласны ҽааикәабан, акрыфарагьы иҽазахьымгзакәа, Ԥьанар инхарҭа ихы накәкны, иҽылеихеит. Агәарԥ аҽы уаѡ данимба, аѡны дыѡналеит. Амхахьы иҟазар игәахәын, уахь дынталеит. Амхы аԥыхәан рых-ѡык аԥьқәреи ҽырхуан. Дышгәыргьаз дмырбакәа, дрыцхраарц днарылагылеит. Уи иеыкәабаны дшааз збаз Ԥьанар, шьта амхы итытцыр шрыхәтаз аацәыриган, рызынтәык рапхьа днагыланы, агәарԥ шыҟаз длеиуан. Иара ишьталаны иаауан Батыр, нас Астандеи лани еицны. Ԥьанар дышиашаз ажәгәар ахь днеит, иан длыцхрааны ажәқәа хьаны ртып иқәитцарц. Акәткәа цхьарылахьан, акәтытцра амардуан аатцихын, ашә ѡаиркит. Астанда длыѡналан, иаарласны ирҽалтцашаз лырхиауан. Батыр дыцкьа-дышәкьа адәны дтәан.

– Ацхыраара утахызар ҟалап, – рызынтәык аишәа ианеицылахатәа, Ԥьанар ихы Батыр инаизирхеит.

– Мамоу! – Батыр иааҽахитҽеит. – Мамсыр иахьеи уатҽи дсыцхраауеит, нас инхои.

– Хәлааныза аус мукәа уаазар, ацхыраара утахыуп азоуп, уԥхамшьакәа изумҳәои? – Астанда Батыр ацхыраараздрыҳәар иаҳа еиҧьалшьон, адырѡаенытҽкьа ларгьы дымцози иара ишка, лѡнускәа шырацәазгьы, зегьы даарҟәатцны.

– Ибҳәо закәи, Асҭанда! – Баҭыри Асҭандеи, рыбла ааиқәшәар, лара лзы дшааз еилылкаарын игәахәуан, иаартны изымҳәазаргьы. – Ацхыраара шәаргьы ишәҭахыуп, сымацара соума. Уаҵәы бхала амҩа бықәлар ҳәа сшәоит. Мамсыр усгьы дцоит, ара даакыдгылартә иасҳәоит.

– Уи бзиами! – даагәыргьеит лара. – Автобусқәеи аелектричкақәеи рҭалара закәу жәдыруама!

Ирласны акрылфан, Асҭанда зегь раԥхьа дҩагылан, аилыргаракәа дрылагеит. Ҩнытқәкала еилылкаауан, уаҵәтәи лцара аиҿкаара иаҵганы, лара дибарц Баҭыр дшааз. Лгәы иаахәаны, уажәи-уажәи иара иахь лылаԥш налырхарц шылҭахызгьы, лгәаԥхара налыгзомызт, амала итәаз иахьырымбоз дԥышәырччон. Акрызфоз аныҩагылакәа, иара уамак днымхеит, избанзар идыруан арҵ рых-ҩык шьҭалааныза зык шрықәыртәоз, нас ашьыжь, заа иҩагыланы, ҿыц амхы иҭалахуан. Лара илбон Баҭыр ак иҳәақәарц шиҭахыз, уи ла лыда уаҩы изгәаҭомызт, арахь, иара днаскьеигарц, Џьанар дындәылҵит, хазы лыеиқәлыршәартә лзеиҿымкааит. Маҷк лгәы лыхьуа, ахышә аалыртын, дышьҭалагәышьеит. Ахышә даалагыларызшәа лгәы иабон, дыԥшын. Иара дыќазамызт. Алагьы даанашьҭрымызт. Лгәалаќазаара бжьысырц агьагымкәа, дыцәеит. Адырҩаены, амхы иахьхыз, шьҭа Амра акыр иҩеихьан еиԥш, лан дҵааит:

– Былахь еиқәушәа збоит, ибыхьи?

– Сароу? – даалшәеит азҕаб, лан шьыжьы аахыс дышлышьклаԥшуаз мҩашьахуа еилкааны. – Исыхьи зыбгәахәуа, ҿымҭкәа аус ахьызуа, сычмазаҩохаз џьыбшьома?

Дԥышәырччон лара, лан лгәы лмыхьырц. Лхаҭагьы лгәалаќазаара ҿеимхартә, ҵаҵгәы умак аулымахыз, ларԥыс дыгәхьаалгацәон акәымзар, аус ахьынзалуаз, лан длыхәлаччо длацәажәон. Ҿымҭзакәа ираԥхьагылаз Џьанаргьы ҵәык наилалҵон. Шьыбжьоншьҭахь лани лареи, алаԥќьа ҭаԥсаны, акалаҭ иара даҵарҵон. Уи аҩоны абарҵа инкаԥсаны дхынҳәааныза, аҩыза издырхиауан. Асҭанда заа дҭыҵыр акәын азы, Џьанар иԥсы мшьазакәа дыццакуан, лара дахьынзацхырааузаз, аџьқәреи алгара иахьзарц. Амра лзалааныза, лара амхы далҵит. Лыматәа-лҩытәа, лыфатә маҷк еиқәыршәаны, леылкәабан, лееилаҳәа Мамсыр дизԥшын. Ааилахәларц агьагмызт, уи ицынхәра, агәарԥ даатәалеит Баҭыр, амхы дшаатыцыз, имаҭәа ажәқәа ишәҵаны.

– Мамсыр уаха бизымԥшын, ашьыжь дааиуеит. Бахьсырццыкыз сатабымцан!

– Узыргәаќуази, Баҭыр? Уаха дзымаар, усгьы шьыжьынза сизԥшрын, – лҳәеит, ажәа хаа азын, егьыс иара дылзымааиргьы, лԥсахы еибакуа, аамҭа шылхылгарыз здыруадаз. – Иҭабуп, заа адырра ахьсуҭаз! – абыржәы акәын иҳәатәыз анылҿыцашәаҵәкьаз.

Ауха лани лашьеи, рыжә, рыкәты еилырганы, ианааи акрыҿалҵан, дыцәеит. Ашьыжьынза лгәы раҳаҭын. Даазырԥшыз Џьанар иакәын. Уи агәраганы дыќан Мамсыр, иусура дагымхарц, заа дшааиуаз. Ихаҭагьы уи дицны дылбаар иҭахын, макьана иагьа заацәазаргьы. Дкарахацәан, ауха ишиҭахыз иԥсы изымшьазаарын. Лыматәакәа аашьҭхны, рҩыцьегь амашьына инадххылазар, Баҭыргьы дԥышәырччо уа дҭатәан. Даҽазнык дахьылбоз ҿыц дгәыргьон, аиҩызцәа ашьҭахь рҭып ааныркылеит. «Шьҭа илбаауеит!» – ишылҭахымз амашьына аангылан, дара лалбааит.

– Абзиараз! – Џьанар Мамсыр наиқәҿиҭит.

– Амҩа алԥха зауша! – Баҭыр Асҭанда инапы налзиќьеит, ларгьы дааԥышәырччеит.

Рымх ҭагалараќәа ргьырак ирылгеит. Жьҭаарак цәырцааныза, уаанзагьы уамак бжьамызт, рџьқәреи цәырҳәны иҭарԥсарын. Асҭанда лакәзар – Баҭыр ддәыкицеит, амҩаз илцәымшәартә. Аиҩызцәа аԥсшьарҭа ашҭа инҭалан, Џьанар иусурҭа ҭып аҿы инеин, макьана аамҭа рыман азы, ашахмат иасуан. Шьҭа саатк еиҳаны ицахьан, Шьына дааҩналт.

– Амазаныќәгаҩ аҵел дасуан, Важьа уиҭахыуп, – уи Баҭыр дааирзырҩоит.

– Иќалахи ашьыжь шааныза, аусурахьгьы ҳмааицтеи.

Баҭыр игәамԥхакәа дҩагылан, аиҳабы икабинет ахь днеирц, аԥсшьарҭа аҩоналарҭа шыќаз иҿынеихеит. Ахыбра аҿаԥхьа, аиҳабы дшаатыцлак, амашьына хынҳәуан акәымзар, иара уа идыргылазомызт, уаќа еснагь иҭацәын, аԥсшьацәеи аусуцәеи ирԥырхагамхартә. Уажәы уа игылан Баҭыр иимбацыз даҽа «Волга» еиқәаҵәак. Аҵәы ааигәа изхарыбжьалаз

амашьына ааргазар ҳәа дагьаахәыцит, «ижәымбои?» ҳәа ирбарц идыреырбозшәа. Амардуан дԥоаҷалан, акоридор ала адкыларҭа днықоналеит.

– Дузԥшуп! – амазаныҟәгаԥ лнапы ашә ахьҷаз иналырхеит, иаргьы днықоналеит.

– Аа, ҳаҭыр зқәу Баҭыр! – Важьа дԥоагылан, иааиз ихаҵкы дцо аԥсшәа ааиеиҳәеит. – Шәеибадыруаз! – иԥоагылаз даҽа ԥоыцьа рахь даақәҵәиит иара. – Қарҭынтә иааит.

– Бзиала шәаабеит! – арҭ ықәҵхьан ҳәа имаҳахьази, даҽа уск аҵыхәала иаазар игәахәын, Баҭыр рнапҟәа аарымихит.

– Азабастовка шәалахәын ҳәа адырра ҳауит, – ҳәа руазә иаиҳәа, Баҭыр Важьа днеиҷаԥшит, аҵәгьа зҳәаз иара иакәзар ҳәа, аха егьи ихаҷы иаҳәоз изеилымкааит. – Уи иашоума?

– Ааи!

– Ишԥаҟалеи? Еилаҳкаар ҳҭахын. Апартиа шәаламлои, аиша шәҳәа!

– Иалашәхи? – иаалырҟьаны иҽааиргәгәеит даамсҭашәаха аԥсшәа зҳәахьаз арԥыс.

– Иҟалаз зыхҟьаз еилаҳкаарц ҳнапы иануп. Ишпаҟалеи?

– Санааи, аныҟәцаԥоцәа ыҟамшәа анызба, иҟарҵаз шиашаз саазхәыцын, саргьы аԥоныҟа сцеит.

– Азабастовка шынҵәаз уазҳәада?

– Мчыбжьык ашьҭахь, иҟоу збарц сахьааиз, усура ишҭытцыз збеит.

– Иахьа ушԥазыҟоу имԥоаԥгаз азакәан еилагара?

– Азакәан еилагароуп ҳәа сахәаԥшзом Ҳара иааҳарԥшит ҳгәынамзара.

– Шәгәы зханамзои?

– Иҟоу жәдыруама? – Баҭыр дагьыԥогылеит. – Аехырцәажәара ҳаҟәытцып. Ҳгәы назартә шәныҟәахьоума? Убри сашҳәеи!

– Ара азҵаарақәа ҳара ҳауп иҟазцо.

– Шәара шәызҵаарақәа рҭакҟаҵара ахәҭаны сара испхьазом.

– Ҳаҭыр зқәу Баҭыр! – ҷааитит Важьа. – Ас акәызма аԥсуа асас дышидикылоз?

– Абас ауп аԥсуаа шәшыҟоу ҳахьнеилак, – иҳәеит актәи.

– Аԥсуа дзакәу еилызкааша ара уаԥоы дызбом.

Дындәылҵит иара. Асҟатәи ахьреиҳәаз игәы иалан. Еиҧымзи, ирҭахыз анаацәырырга нахыс, рацәажәара мап аҵәкны, ддәылҵыр. Апартиа алалараз дышкандидатыз араагьы иаацәырыргеит. Убри ала ҷыц ирҭахын дҷаҳәаны дынрыжьыр. Ари чҳашьа амамызт. Наҟ иганы дызлакандидатыз ақәыршаҳаҭга риҭандаз! Убри акәын урҭ ирыҟәнагаз. Иусурҭа ҭып аҷы дтәан, иреиҳәаз азы игәы рҭынчны, иреимҳәаз азы дгәамҵ-хамҵуа. Ателефон абжьы аагеит.

– Сзырԥоуеит! – атрубка аақәихит.

– Шьына дааушьҭырц адиректор иуеимҳәазеи? – дцаауан амазаныҟәгаԥ.

– Ара дыҟазам.

– Думԥшаауа!

– Сара соума ибҭоу рыматц збыруа? – атрубка лыҟәижьит.

Усгьы уск изымԥоаԥгазомызт, Шьына дишьҭалаҵәкьандаз, уахь дымнеирц, ма ҷьара дцарц иабжьеимгарызи. Аекскурсиа ицашаз даҽа нықәцаԥоыкгьы дыҟан, ма уи дааихьазар ҳәа дишьҭалеит. Рԥоыцьегь изыԥшааууамызт. Қарҭаа шаауаз раҳаны, аусура иҭымҵзар игәахәын, аха Шьына имашьына хәычы ахьиргылалоз игылан. Уаԥоы изымдырзакәа, арҭ абацарыз? Усгьы изыԥшаарымызт ҳәа, дгәашарц агьигымкәа дшааиуаз, ишьҭахьҟа ҷәажәабжқәак иаҳаит. Даахьаҳәзар – Шьынеи иԥоызеи ргәалаҟаны ак еибырҳәон.

– Шәабаҟаз, уара?

– Қарҭаа ҳартан, – иҳәеит Шьына.

– Даргьы шәаргьы шәеибамбар акәын. Еибышәхәеи?

– Хаз-хазы иҳацәажәон.

– Нас?

– Еибаҳҳәаз иалухи, ацыхәтәан ҳаицәҳақәеит.

– Уи акәзар – бзиоуп, – Баҭыр даатынчхеит. – Шьҭа аамҭа цеит, Шьына, аекскурсиа узцома?

– Сахьзоит.

Баҭыр Важьа иҭаз дәықәицозар ҳәа дыԥшын. Урҭ цар, адиректор хазы диацәажәарц агәаҳәара иман. Қарҭаа иреимҳәаз иара иеиҳәарын. Дара ыкәцуамызт. Уи акәындаз, аиҳабы шьыбжьхьафара инеигеит. Зегьы ахьтәаз рхәы дмырхиеит, иныкԥакшәа асасцәа рзы аҭып хазы иҟан. Уа акәын Важьа ихала даныҟазгьы дахьчоз. Зегьы ирбо-ираҳауа асасцәа цәыцақәак рызиркзомызт. Уа ѡбаҟа саат еидхалеит. Ианлыбаа адиректор икабинет аҿы иеицәажәон даеа цытрак. Урҭ ирбоз-ираҳауаз иныкәырцо-иаакәырхуа ишрымаз ѡашьомызт. Баҭыр игәы хьапсхьан, ахәымҽхан қарҭаа анықәцуаз. Аиаша уҳәаргьы, Важьа иеиҳәараны иҟази? Уи душьуазаргьы акомиссиа аазгаз иара иакәзаргьы ицәыригазомызт. Егьыс ргәқәа еицәыхьшәашәаны ианааиҿаххышаз аамҭа ҟаларын, макьана иабаҟаз.

Даеа ѡы-мшы, хы-мшы цеит Важьеи иареи рееиқәдмыршәо мацара. Амѡан иааиҿаҳар, апсшәа еибырҳәозшәа ҟарцон. Аиҳаразак Баҭыр иакәын тәамбарала зхы мѡапызгоз. Адиректор арцыс, дизааигәаны диацәажәар, иакәымз ак иҳәар ҳәа дшәозар ҟаларын, акәымзар унапаҵаҟа иҟаз дурхарар аус злаицууази. Шьҭа ршыра еиқәтәазар анигәахә акәхарын, Важьа шьыжьымҭанк ихала дрыцхьеит қарҭаа зыҿцәажәоз рымацара. Баҭыр акабинет данынаѡнала, егьырҭ уа итәан, еибамырдырзакәа еизыргазшәа. Иагьаихәлаччеит, рызынтәык уамашәа ирбазар акәхарын.

– Иахьа сызшәыцхьаз, – ҿааиҭит Важьа, – жәаха аусҭцааѡцәа ахьшәыҿцәажәоз, агәеизынхараҟәа шшәыбжьалаз збеит, убри амшала шәареи сареи лаԥшҵархәыла ҳахьеибабо сҭахым, – аниҳәоз, Баҭыр идырт егьыртгьы иара еиԥштәкьа рдиректор хара дыргала ишынаивс-ааивсуаз. – Ахара санхәыц, сара схала ишәзаазгазшәа шәгәы иабеит сгәахәит.

– Нас ус иҟамлазеи? – дцааит Баҭыр.

– Егьыртгьы убасцәкьа шәгәы иабома? – ас Важьа данцаа, арцарцәа, «ааи» рхәарц ртахны, рхқәа аадырцысит. – Уи иашам! – мап икит аиҳабы. – Шәхала шәазхәыци: ара апсуаа шәоуп аиҳаразак аус зуа, аиаша ххәар иаҳа иеиҧьуп, азәыр аусура шәсыдсымкылакәа шәаансыжьма? Ааи, ахарантә иааз азә дысзеиқәмыршәазар ҟалоит, аха ақытан инхои, ааигәа-сигәантә иаҳзаауеи аус рымуеи, изҭахыз ауаҭахқәа рысымҭеи. Гыркәак аазгеит, ааи, стәқәак сыкәыршамзар, аус сызуама? Иаахцәаны аиаша шәасҳәоит сара. Сахьазааиуа: абасҟатәи апсуаа аус ахьыжәуа цәымгас сышәкыртә сызныкәари, шәара шәтәала? Ус анакәха, аҭцаацәа ааганы изшәыкәысцари? Сара сыда урҭ ирзеилкаарым аусура шәышҭымцыз ҳәа шәгәы изабои? КГБ аус ауеит, абри зышәзеилымкаауеи? Аҳәынҭқарра аблақәеи алымҳаи даара иҵаруп, абри жәдыруазароуп усс шәеызшәакуазаалак. Шьҭа шәгәы иалоу сашәҳәеи! Сабаиашам?

– Аказы сцаауеит, – дѡагылеит Баҭыр.

– Утәаз, утәаз! – иуамызт Важьа. – Еиҟароу реиԥш ҳаицәажәап, аиҳаби аицби ҳәа акәымкәан.

– Излашәҳәаз ала, ҳгәы шәасыр шәтахым. Аха астадион аҿы шәанцоз, ара аус зуаз шәыкәша-мыкәша иҟоу шәыманы, ҳгәы иалсыр ҳәа шәымшәазози?

– Акыр изсапсоу Баҭыр! – деихаччон аиҳабы. – Уахь сцара иашоуп сымҳәазеит. Иагьа гха апсҭазаарақ иҟаҳцоит. Аха сыжәлар ахьнеиуа, цәгьароума бзиароума, саргьы мнеишьа сымазам.

– Аха ижәымдыруази уи амитинг апсуаа ишырҿагылоз? Шәеиԥхьаҟәкәа шәабацоз?

– Закәытә митинги, цқьа уазцаахьоу? Апсуаа рзы иееимз акыр ҳҳәама? Ҳадгьыл ҳахьыкәынхо апсуаа ҳзахырбаауеи рҳәеит. Уаҳа ирҳәеи?

– Шәыдгьыл арбану шәызхаабааua?

– Уара, ара ҳанхоит шьҭа, ҳаишьцәазароуп. Шәарҭ шәаалаган ақыртқәа иаҳзырухьоу ҳәа шәыкәгылоуп. Ишәзыруи, даеа милаҭ хәыҷык ирымам аинститут шәымазар, атеатр

шәымазар, ахор есымша изҳауазар, ашкол шәымазар? Аԥсны иҟоу аҭцааратә институткәа даеаԥьара иабаҟоу?

– Урҭ зегьы аԥсуара аизырҳара иазкыума?

– Иуҳәо закәи? Ус азцаара ыкәоургылар ҟалома? Аекономикем акультуреи еицызҳауеит.

– Иҳаракыу ажәакәоуп, – «егьыҟам» аанарго, Баҭыр инапы ааиҟьеит. – Ауаа раагаразы еиԥкаарас иҟоу зегь хдыртуеит. Асубторпикатә институт Қәҭешьынтә иаханы изааргеи? Заҟаѡы аԥсуаа убра иҭада? Уаа шә-ѡык ыҟоу?

– Иахьцалак иҟами!

– Бзыцҭа аиха-бетон зауад гылоуп, итрыжьуа аалыц абжеиҳара Қырҭтәыла идәыкәырҧоит. Уахь изыдмыргылеи? Уи ақыҭаԥ аус руеит акәац-комбинат, архьшәашәага. Вагонла иааганы, арахә ршьуеит, уа итәахыуп, нас вагонла иаатыганы, Қырҭтәыла идәыкәырҧахуеит. Арҭ аорганизациакәа рхыбра еитҳәакәа уахь издмыргылеи?

– Баҭыр, уара уҟәыҷоуп, ас уцәажәар ҟалома? Аекономика арԥиара иаҳа ишеиҧьу аҟазацәа игәарҭоит, зегьы збаны аргылара нап адыркуеит. Урҭ зегьы уареи сареи ҳзалацәажәари, иаҳа издыруа ираҳҭап.

– Аԥсны аҭархара аекономикатә шьаҭа ацарцеит, ишәзеилымкааушәа шәзалацәажәои?

– Зегьы шәара ишәцырхагоушәа азхәыцра аҭахым.

– Иҟоу жәдыруама: ҳаҟәыцып уи! Ҳхатә гәаанагарақәа шҳамоу иаанҳажьп. Ҳҟәыҷацәами! Сара схаҭа даеа зцаарак салацәажәар стахыуп.

– Сзырѡуеит.

– Цьанари сареи адипломкәа ҳахьчарц ҳамцар ҟалазом.

– Арзаҳалкәа аажәгоит, шәызмышьҭуада! Ацара шәалгондаз, шәхазоуми, Аԥсны иахәарц ауми. Акадрқәа шаҳҭахыу еилкаами.

41

– Ашықәс ҽыц ииасит ҳабла иамбакәа, – Борис игәы иалан аныҳәацәкьа ныҳәацас иахьырзымѡаԥымгоз. – Уаҳа цыхәаԥцәара змам акомиссиа убахьоу. Уажәы Москвантә дысзаарышьтуеит аполковник Гриазнова, лыуаа лыманы. Абыржәы сцоит Гәарамиа иҽы. Аусура салцырц стахыуп ҳәа ашәкәы шьҭасцоит. Сықәцны сцароуп, иахьсышьҭашәарыцо шьҭа исзычҳауам ҳәа асырбоит. Аха сара сымацара сшәкәы агәхьаагьы ркуам. Шәарҭ шәызынтәык арзаҳалкәа ақалақьтә комитет аҽы инажәгароуп.

– Еиԥшны арзаҳалкәа шьҭаҳцар, еибыҳәаны иҟашәцеит рҳәашт, – уи амѡа Леуанти игәаԥхомызт.

– Ирҳәааит.

– Исҳәар истахыу: атекстқәа еиԥшымхароуп, еиуеиԥшым ацакқәа, ацатҷәкәа рымазароуп.

– Усҟатәи ацакы абаҳаԥшааua, еиԥшызааит, ижәѡы!

– Ахәмарра ҳаҽушәа, уамак исгәаԥхом.

– Аполитика ҳәа акыр ыҟоу ҷьушьома, хәмарроуп. Аполитикцәа ауаа рыпсҭазаара иалахәмаруеит.

Иидыруаз азәы машьына хәыҷык дақәтәаны дизымааизар, зыматәа ззымпсахуаз ашкол адиректор Борис Кьахьырипа, иагьа дыццакуазаргьы, таксик никыларын ҳәа уҟазу. Автобус анаатгыла, еибарҽыҽуа итатәаз дынрылагылеит. Леуанти, идипломат ыркәлааua, аѡныҟа иҽааихеит. Уи дақәшаҳаҭмызт еиԥшыз арзаҳалкәа рышьҭацара, апартиа иалалозшәа. Апартиа иаҭахыз усзар идырехәон, аха иамыхәо акәзар изѡыз аҳәынцәа ргәыдтәалараз ҽытга бзиахон. Дшааиуаз Виталик иҽы днеин, Борис ирабжьеигаз иеиҳәеит. Уи Вовеи, Гарики ашьыжь иазыҟаицар акәын, рых-ѡык рарзаҳалкәа еиқәыршәаны, хара имгакәа, Гәарамиа изнаргарц. Леуанти ихаҭа адырѡаены аусураҽ дымнеирц игәы итан. Уи дышиашаз ақалақьтә комитет аиҽкаара ҟәшаҽы днеит, иарзаҳал Родонаиа ихаҭа инаииркит.

– Ашәҟәы иҭажәԝырц сшәыҳәоит! Иаарласны актәи амазаныҟәгаԝ изнажәгар сҭахын.

Родонаиа имхаимхзоз ибласаркьа изнацәык ала иааириашан, арзаҳал даԥхьеит. «Аҳәара ҟасцоит апартиа Гагратәи аҟалақьтә комитет абиуро аҿы иқәшәыргыларц апартиатә еиҿкаара амазаныҟәгаԝос сахьыҟоу аҟнытә схы сақәиҭышәтәырц, сорганизациа ашҟа исызнагом автономтә жәлар рыԥсҭазаара иазкыу аҭыцынтәи аорганқәа ииашам рполитика». Родонаиа уаԝ ҭынчк иакәызшәа иеыҟаҵаны, агьҟамлазазшәа иблақәа ԝышьҭихын, аарла ажәак ааихәлшәазшәа иуит:

– Ибзиоуп.

Ихы анԝышьҭихуаз, Родонаиа ибласаркьа урылԥшны, урҭ идырҭбаауаз ибла дрыхԥшылонаҵ, Леуанти уи ауаԝи Бериа Лаврентии шеиԥшыз аагәеиҭеит. Ма иара ус акәызшәа ибеит. Амала Лавренти ҭеиҭԥшла дыжәпан, ари уаԝасак иакәын. Аха рԝыцьегь еицеиԥшны аԥсуаа рцәымгзар ҟаларын. Уамашәа иубашаз рԝыцьегь аԥсуаа ирыуаҷәан. Ирҳәон Бериа иаб даԥсыуа аамсҭан ҳәа. Родонаиа аԥсуаа дрымаҳәын. Аԝоныҟа амԝа ианыз Леуанти изеилкаауамызт аԥсуаа ргәаҕ кны измаз ахьырацәахаз. Ирыҵашьыцуазар? Арҭ апартиа рхы иархәаны Аԥсны иаҿагылан. Аамҭаҵԥхьаза ирышьашәалаз ақәпашьа аформа ԥшааны, рхы ҿырхуан аԥсуаа, акәымзар иагьараан рышьҭамҭа ыҵадырбгахьазаарын.

Леуанти игәы иаанагазомызт аиҿкааратә ҟәша аҿынтә иаарласны иарзаҳал актәи амазаныҟәгаԝ Гәарамиа икабинет иԝонаргаларын ҳәа. Избанзар актәи амазаныҟәаԝ ашәкәқәа ангәеиҭоз ҽнак алхны иман. Арахь урҭ ашәкәқәа аиҿкааратә ҟәша идәылҵуазу, ирласны идәылҵуазу, зынза уа инхозу зыбзоураз аҟәша аиҳабы иакәын. Уи актәи амазаныҟәгаԝ, аԥсуа, иускәа еиҵеиҟьарц дишьҭазаргьы илымшози. Аха иара, ари арзаҳал цҭәык алҵыр ҳәа дшәозу здыруадаз, авторгьы ихымԝаԥгашьа азкылԥшра цәгьамзи, иԥсы анааилала, иаразнак амазаныҟәгаԝ иахь деихеит. Уи аҽеныҵәкьа, ашкол ахь ателефон иасны, иԥхьеит, аха Леуанти адырԝаҽены ашьыжьынза ақалақь ахь ихы имырхеит.

– Заҟа шәкәы сзаашәышьҭуа, изԝыз шәызынтәык шәацәажәара сахьзом, иҟалеи, уара? – Гәарамиа деилахан, аамҭа зынзак ишиамамыз убартә, дагьцәажәон, аԝрагьы даҿын, уажәи-уажәи ихы ԝышьҭхны дзацәажәоз диҿаԥшуа, нас имҵаз иқьаад илаԥш изаҟәымҭхо.

– Абиуро ахь шәансыԥхьо саҳәшәарц саажәгаз ҷьысшьан, – Леуантигьы иара итәала дгызмалын.

– Аус ҳшәыруам, уара! Ас мацара ҳаилыхо ҳаилазаауама…

– Ҳаилашәмырхан ҳамҳәеи. Ҭынч ҳускәа ҳарҿызар ҳаргьы иаҳҭахыуп.

– Ишәԥырхагада?

– Борис иҿы Гриазнова ҳәа уамак дизааит, даанышәымкыло!

– Урҭ планла ирыдуп, ара акыр ҳзыҟаҵома.

– СССР МВД рплан иадырбеит Бзыԥта ақытан иҟоу ашколқәа руак, абри Борис дахьдиректору, аусушьа ҭырҵаарц? Идыргазода?

– Игәарҭааит! Шәара иабашәԥырхагоу?

– Ҳахьеиланаҵо ҳҭахым.

– Сара Аҟәаҟа аизарахь сымцар ҟалом. Маҷк сагьагхоит ҳәа сыҟоуп. Шәарҭ шәааилабжьақәа.

– Гриазнова дҳақәшәыршәеи, ҳаизаны ҳлацәажәароуп.

– Аамҭа ҳамами.

Гәарамиа ажәаз Леуанти дақәиргәыҕит Москватәи иаарышьҭыз аполковник Гриазнова гаграа дрыцәиршәарызшәа, аха акгьы еиҿимкааит. Лара дцо-дааua дшыбжьаз раҳауан, зны аресторан аҿы ақыртуа милициа акыршылҿарҵоз ҷьоукы дырбеит. Знык аҟара ашкол аҿы даакылҟьан, Борис днаиацәажәазшәа дцеит. Лкомиссиа, қартаа ракәын иалаз, шьҭа мчыбжьык инеиԥынкыланы аус руан, аԥхын аремонт иҟарҵаз метр-метрла акәым, сантиметрла ишәо мацара ашкол ахыбра иԝонан. Борис есышықәса Урыстәылантә, анефт ахьыҵырхуаз аҿацәқәа рҿынтә, ахәыҷқәа ааигон аԥсшьараз. Ихала дырхагылан. Анефт ыҵхыԝоцәа еснагь амал рыман, даеа школк иамамыз ахыбрақәа издыргылон. Абарҭ зегьы

гәарҭарц иаҿын. Гриазнова уа даангылозма, анефт ыҵхыѡцәа рахь лыуаа лышьҭит, Борис ирымихыз аԥарақәеи инихыз ҳәа иаирбаз ашәкәқәеи ахьынзеиқәшәоз еилылкаарц.

Борис иусура ишашьҭамыз усгьы еилкаан, изакәызаалак акы дахдырҟьарц иашьҭан. Ихаҭа дышҭаркуаз агәра игон, ажәлар рҿаԥхьа ахара идны даанхартә ацәгьахәыцра иҵаргалартә, рнапаҿы амҷра зегь ркын. Леуанти ихы ахьигара издыруамызт. Бла аартыла Борис дзиҿампҵшуа днеиуан, избанзар уи дыхьчатәын, арахь москваа ирақәпашьхарыз здыруадаз.

– Гриазнова Гагра данықало здыруазар сҭахыуп, – Леуанти Лиутик Чыгәбар, амилициаҿ аус ахьиуаз уамак игәра шимгозгьы, димыҳәар ада ҵсыхәа ықамызт.

– Узжьар ҳәа умшәазои? – дыччон Лиутик.

– Избан?

– Амилициаҿ аус зуа ҳагәра угар ҟалома, – уи Леуанти, иихәыцуаз илахь ианихуазшәа, диҿаԥшуан дҵышәырччо. – Акыр иухәозар, иузеилыскаауеит. Амала уареи сареи ҳада азәы изымдыруазароуп. Чарҳәаѡыс саарыԥхьазар, аус сақәдыршәоит.

– Уи лаара мазоума?

– Имазам, аха амилициа зегь бзиа ҳаибабо ҷьушьома.

Леуанти ари дахьиацәажәоз аусҳәарҭа агәарԥ аҿакәын. Ақыҭа милициа рҭыԥ ҟарымҵацызт уажәгьы, уада ҭбаак аҿы рызынтәык еилатәан, уа диацәажәар ирзызырѡуаз дзусҭаз иалырдраауази. Нас амѡахь дыѡцәырцын, автобус дҭалеит, Гаграҟа ихы рханы. Лиутики иареи реицәажәашьа дазхәыцуан. Уи амилициаҿ аус иуан, аха аԥсуара иҭиуа уаѡы имаҳацызт. Аконституциа ҿыц апроект ианалацәажәоз, милатҫ иҟаз зегь шеилатәазгьы, ргәхьаа мкзакәа, аԥсуа жәлар ргәаҵа иҵхоз астатиақәа ҵсахзарц, иқәгылаз иара иакәын. Нас иѡызцәа ишьҭалеит. Леуанти игәалашәон ааигәа Шартава Резо иқәҵра зыбзоураз иара шиакәыз. Амилициагьы рыуаа рымазар акәын, акәымзар аусура рцәыцәгьахон. Автобус дышлыбааз, Гагратәи аԥсуа школ агәарԥ шықаз дѡыхәнан, зкабинет аҿы иҟамыз адиректор Чамагәуа Ҳараз аспортзал аҿы диԥшааит.

– Иҟоу ааркьаҿны иуасҳәап, – Леуанти уи дындәылигеит. – Гриазнова Бзыԥҭа аусҳәарҭаҿ ҳлыпхьарц ҳгәы иҭоуп. Уара раԥхьа уқәгыларoуп.

– Бзиоуп.

– Уаннеиша адырра устоит. Ꭴыцьаҟа ҳаԛкәынцәа аашьтухроуп.

Аҳра ауазшәа иқәгылаз ахыбра аҿынтә, амѡахь длалбааит Леуанти. Аус злаз Ҳараз иқәгылара акәын, уи дақәшаҳаҭын, егьырҭ дымццакзакәа адырра риҭарын ҳәа игәы ишҭаз, Леонид Чыгәбар итакси ала дааиҿаҳаит. Уи амѡан дибаны ари дынижьуазма, дақәиртәеит. Изеицәажәомызт, даҽа ҷьоукы аѡныцҟа иҭатәан. Урҭ иманы Колхьидеи Бзыԥҭеи рҳәааҿынза игон. Иаԥсыуаамызт, аха амаза ус арҭ ирзеибыҳәомызт, аԥсшәа рыздыруамызт ҳәа узлагәыгрызи, еилыркаауаз абоудыруаз. Урҭ анлыбаа, Леонид Леуанти Бзыԥҭанза дигон.

– Иахьа иалагзаны, Пицунда уақәымшәакәа ҟаларым.

– Ус ауп, аха иаҭахызар усгьы сымцои.

– Гриазнова лаара ҳазԥшуп, ҳаиқәшәароуп, заа иазхиазарц Давлеҭ иаҳәатәуп.

– Инасыгзоит.

– Агырба Вова иҿынза ицҳатәуп.

– Ҳанеиқәшәо ҽенак шыбжьоу иҳамдыршеи, убасҟан ҳнабжьҟьап. Иауазар заа адырра истоит. Аха Гриазнова ҳлацәажәоит ҳәа, Гәдоуҭанза ацҳара аҭахыу?

– Ирдыруазааит ҳамацара ҳшыҟам.

Леониди Лиутики ешьарала еизааигәаз, цуҭак еицаланхоз Чыгәбарқәан. Цыхьычба Лерики Леониди агәарбжьара рыбжьан, урҭ рҿынтә Лиутик иаб дахьынхоз ахь унеирц, амѡаду ааихыуцәон. Аҿыц мѡала ацҳа уахьныкәсуаз Калдахәара иатәыз цуҭан дара рынхарҭа ахьыҟаз. Лиутик, иаб диҿыцны, азиас азааигәара адгьыл ҿыц икхьан, аѡныргылара хиркәшарц агьигмызт. Уи, хара имгакәа, Леуанти изааицҳаит Гриазнова дааны дшыҟаз, иаарласны деиҭахынҳәырц лгәы ишҭазгьы еиликааит. Леуанти

имашьынанықәцаҩцәа иԥшаан, аухатәкьа идәықәицеит Гәдоуҭа, Пицунда, нас Гагра Ҳараз иҿы. Урҭ асаат жәаба рзы Бзыԥҭа аусҳәарҭаҿ иааир акәын. Канџьариа Вовеи Кьатиа Гарики урҭ рааира иазыԥшызаауан. Избанзар ашьыжь Леуанти дкылхх Гәарамиа иҿы дцон. Ҩнак шыбжьаз длеир, заа адырра лоур, Гриазнова дыкәцыр ҟалон, изылҭахызи ауаа рыҿцәажәара, лара лнапы ианырцаз налыгзар акәын.

– Абыржәы ҳаԥкәынцәа лызԥшуп Бзыԥҭа ақытсовет аҿы, – Леуанти Гәарамиа длаиртәааныза, адырра иитеит.

– Уи уажәы изаҭахыуи? – ҿааитит актәи амазанықәгаҩ.

– Илҭахыу еилаҳкаап, ҳгәы иҭоугьы лаҳҳәап.

– Сгәаныла уи аҭахым.

– Саарышьҭит, Гриазнова даҳзааишьҭырц, Гәарамиа уиҳәа ҳәа. Ишәҭахызар шәара шәаала, иамуазар ирашәҳәап. Ирасҳәои?

– Уца нас! Слацәажәап.

Леуанти дыццакит ақытсовет ашҟа. Уаа ҩажәа-ҩык еизаны агәарԥ иқәгылан. Акыргьы хьҭан азы, матәа ԥхала еилаҳәан. Бзыԥҭа акәзар – усгьы аԥша хьшәашәаза апсҭа иҭыцуан. Еилагылаз ираҳахьан Кьахьыриԥа Борис икабинет аҿы акомиссиа ааны иштәаз. Иара аусура инаишьҭуамызт, зегьы еилыркаахьеит, иҭырымцаацыз уаҳа акгьы имамызт ҳәа ҿытцгас иныкаицан. Дара ыкәцуамызт. Еизаз рызынтәык иманы, Леуанти амардуан дҩаҿалан, ақытсовет ахантәаҩы икабинет, азин ылхны, дныҩналеит. Ахантәаҩы усгьы заа идыруан арҭ шаайуаз. Зегьы анылатәакәа, Леуанти ихы ахантәаҩы Ҷанба Лиова инаиқәикит:

– Акомиссиа иалоу арахь уаарыԥхьарц ҳҭахыуп. Ҳамрацәажәар ҟалазом. Уахь адырра ҟауцаанза, амилициа ақалақь аҟәша аиҳабы Рапава уҳазиацәажәа, Гриазнова даҳзааишьҭырц!

Ақытсовет ахантәаҩы Рапава иахь ателефон дасын, иҟалаз иеиҳәеит. Нас дҩагылан, дындәылтцит. Уи ашкол ахь дышцаз еилкаан. Заагьы дмааит, аха даныхынҳәуаз акомиссиа иалаз иманы дааҩнашылеит. Гриазнова дарузар ҳәа илызԥшын, ақытсовет ахантәаҩы ҿыц телефонла ақалақь иеамеидеит, аха амилициа аҟәшаҿы аполковник дахьыҟаз рыздыруамызт.

– Ҳлатәалымшьозар ҳазлызԥшуеи, – акомиссиа иалаз рахь ҿааитит Леуанти, – уи илылаҳхыуи, дааиргьы бзиоуп, дмааиргьы иҳачҳап. Шьҭа шьыбжьон ааилашт. Аус злоу лара даазгаз шәара шәоуп, ҳгәы иҭоу шәаҳамҳәари. Абас иаҳа ҳманшәалахап ҳәа сгәыгуеит, угәы ишԥаанаго? – уи ихы ахантәаҩы инаиқәикит.

– Ишышәтахыу! – иҳәеит ақытсовет ахантәаҩы. – Нас ак зҳәар зҭахыда?

– Аиҩызара азбахә шәҳәоит, – дҩагылеит ирлас ицәажәоз Ҳараз Чамагәуа, – арахь ҳаинызкьаша ада шьаҿак ҟашәцоны аабазом, – уи ихы зыкәкыз қартаа ракәын. – Ҳмилат ацабгара иазкым шьаҿас иҟашәцаз ҳашәҳәеи! Еснагь гәыбганс иҳашәтоит ашкол шәаҳтеит, аинститут шәаҳтеит, атеатр, афилармониа… заҟа уҭахыу зегь ҳашәтоит. Уи қәпарала ишәҿаҳхыз ауп акәымзар, иарбан гәаԥхарала иҳашәтаз? Абасҟатәи агәакра ҳҿаргыланы ҳашшәымоугьы, асовет ҳәынтқарра ацыхәтәан иҳанатаз аҿахәҳәара ҳамышәхит, амитингқәеи аизарақәеи раҟәыхраз ақәцара иаҳзаашәышьтыз ала. Аха аусуцәа ирԥшааит рҿахәҳәашьа аформа, аинтеллигенциа ҳахьрыдымгылаз сгәы иалоуп. Аусура атымцра ҟамлартә атагылазаашьа ҳзыкашәымцар акәын, аха иҟашәцеит, цацҳәа иаҳзыжәуашәа. Убри инахыркьаны, шәаалаган аусура итымцыз зегьы рҿахәы рҿышәхит, урҭ аус ахьыруаз адокументациа зегь еилшәырхит, аха акгьы шәзымԥшааит. Иара ус шәкылсит шәахькылымсшаз. Иахьа Кьахьыриԥа дкыдцаланы дшәымоуп. Шәааҟәымцзакәа дтышәцаауеит. Шьҭа иазымхазои? Аус зишәмыруеи? Игәы ццәаны дыкәышәцар шәҭахыуп, аха ҳара ҷьара дцар ҳаураны ҳаҟазам. Шәызҿу шәаҟәымцыр, даҽа мҩакәак рыԥшаара ҳҿазаҳамкыр аузом. Ганкахьала шәызҿу сгәаԥхоит. Шәусушьа ҳара даараза ҳаиднакылоит, иҟаҳцашазы ҳамҩакәнаҵоит.

Ицәажәар зҭахқәаз маҷзамызт. Ауаа ргәы итацәахыз рацәан, есымша идурҳәозар ицәырыргашаз рыман. Азәык, ҩыцьак ракәымзар, машьынанықәцаҩцәан, Леонид

Чыгәбар, Лерик Цыхьычба, Мхонҧь Валера реиҧш иҟаз, аха аҭып дуқәа змаҭы Қарҭынтә ииаз зыгәза изырѡыртә, ѡныцҟала аҟҽы еицҳауазаргьы, рыбла ихыҧшылоз ашьаҭа аҵаҵа ирҽадыргылашаз рзымҧшаауа, ҽымҭзакәа итәан. Ирҳәашаз иаҳагьы ицарын Канҧьариа Вова, Кьатиа Гарик реиҧш иҟаз аныѡагылалак.

– Аҧсуа жәлар еизаҵҳьаза хьаак рымоуп азоуп изеизо, – Леуанти данықагыла, ашә аатын, даақонашылеит иаѡоцамыз ҵҳәыск, лминиуҵка лышәҵаны, сахҭан курткак лкьаҽ шкәакәа иақәҵаны, лышьхә ҳаракҟәа ирнаалашаз ашьаргәаҵә ҵшзақәа дрылаҟаны, данызҭабыз ахаҽы ҵшза лыман уҳәартә, уажәгьы акыр дыцәгьамкәа. Илышьҭагылаз ѡыцьа амилициа афицарцәа аниба, Леуанти идырит игәаҟуа изышьҭаз аполковник Гриазнова шлакәыз. Илаҧш аалҟәиган, афицар еиҳабы дааизу, иара ус ҵҳәыс бзиак даақонашылазу изгәамҭазшәа, иажәа иацитон. – ЦК КПГ рыкәцара иацәшәаны иахьа имааз ҷьышәымшьан. Апартиатә қәцара рыдыркылеит, аха уи азакәан ҧшра аиуртә жәлар рдепутатцәа ирыдрымкылацт. Амала ҳара иааҳҳарго акгьы закәан ҧшрак ацазам. Убри азы ушәар ҟалаҵәкьоит. Ус иагьа иҟазаргьы, ҳара ҳхаҭарнакцәоуп, ауаа ираҳҳәеит рҽахәы шаҳҳәо ала, иаҭахыу еилкааны ҳшыхынҳәуа. Ҳара убасҟатәи ҳажәлар мачуп, азәы изра акырза иаҳзаҧсоуп. Уи ажәлар дуқәа рхаҭарнакцәа ишәзеилымкаар ҟалоит, иагьҷьашьатәзам. Зҧа дымҧсыц уҧа диумырцәыуан ҳәа ҳабацәа баша ирҳәомызт. Ажәлар маҷ рхыхьчара рцәыуадақоуп, убри азын ииарзааргалак ҟалоит, уи закәандаразаргьы. Ус акәымзар, закәытә ус ҭцаароузеи ицәырыжәгаз? Инымҵәазо аусҭцаара азәы ибахьоума? Насгьы убас еиҧл иҟаз ахырхарҭа шьҭышәхит, аҧсуаа рыда азәы еилагарак имамшәа, аҧсуаа аус ахьыруа ҭышәцаауеит. Арахь ақыртқәа аиҳабыра ахьрымоу, иара усгьы аус ахьыруа акырза иаҳа ирацәоуп, русушьа зҭышәымцаауеи? Ишәтахызар уаҟа имѡаҧыргахьоу ацәгьоурақәа рзы аматериал ҳара ишәаҳҭоит. Амала усҟан агәра ганы ҳаҟазароуп обиективла шәшазнеиуа, лахьгьы шрышәто. Акәымзар ҳшәыцрыцраны ҳаҟазам, шәхала лахь шәмоукәа. Зҽышәымҭуеи? Арахь, уи акәымзар, зны шәахьнеихьоу азмырхакәан, акырынтә шәырҭаауеит. Иахьа ҳазҭоу ақытсовет ахантәаѡы гәыбганк ҳазиҭозар ҳәа, ѡы-мзы рыла ф-комиссиак изтрыжьит. Кьахьыриҧа иакәзар – аусуха ирҭом. Дызлашәкша агьимам, ишәымбазои? Шьта шәиҟәамцуа! Абас ала ҳара ешьцәаҵас ҳаидышәкылап ҳәа шәгәы иаанагома? Аобиективра злоу уаѡы дшәылагылам акәымзар, шәара шәусура атәы зҳәо аматериал «Крокодил» аҽоуп иахьатыҧу. Ааи, иахьа ҳамч зламачу ала, шәусура аформас ишьҭышәхлак, шәаҳииаир шәылшоит, аха шәазхәыцуама ҳапхьаҟа иҟалаша? Шәазхәыцыр даара истахын. Рапхьаҟа иҟалашаз иазымхәызакәа аус руан азоуп, иахьа Аҧсны зегьы хыла-гәыла изеилоу. Амѡа иаша иқәҵамзар, ҳҭагылазаашьа аҳәаақәа артбаар алшоит.

Уи иашьтахьы ҷьоукы ыкәгылакәеит. Ирҳәоз ахы ахьцоз усгьы идыруан азы, ихгьы акыр ихьуан, маҷк дымзырѡуа даатәеит. Амала лара лахь дымҧшуазшәа ҟаҵаны, илаҧш Гриазнова илхын. Зегь рылаҧш хызкырц зылшарын ҳәа агәра згоз аҧхәыс лгәхьаа ркымзшәа ахьылбоз акәзу здыруада, длатәарц илырҭаз аҟәардәгьы лхы иамырхәакәа, лыбга зны ахышә иадҵашәа дгылан, нас, асҟатәи ауаа зкыз ауада ахьтшәахаз аҽы анахь-арахь даалаѡеит, ҧхәыстцас дааҧышәырччаргьы цәгьа илымбеит, аха, ирҳәакәоз шлаадырхоз лбацҧхьаза, иахьылҭахымыз дшықәнагалаз лдырзу здыруада, мцык дәылҵзар иубартазар аҟара, ларгьы улаҧш уамак дыҵамшәо дныѡназит. Лара лашьтахь қартаагьы ѡагылан, «абзираз» рҳәазшәа, индәылҵит.

Ауаа реизибагарақәа ирылҵшаз уаѡы издыруамызт, аха ақытсовет ахантәаѡы итып иакуаз ракәзаргьы ииаизаны, ргәы итақәаз Москвантә иаашьтыз аполковники илыцраҳәаз қартааи (лара қартаа дрыцраҳәазар?) иахьраҳақәаз, ҽаҧера ғәгәак мѡаҧызгаз иреиҧшны, илалбааит агәарҧ ашка. Рҽаҧхьаҵәкьа аклуб иаҽаҧшьыз ауада ҭбаа-тыцә ыкан. Амилициа ртып акәын иара. Аены ақәа леиуазшәа-имлеиуазшәа ишыказгьы, амш шыхьтазгьы, амилициа ртып ашә аартын. Рханы имѡаҧысуаз аизара иазҽлымҳазар акәхарын, аха идәылҵны арҭ изаарыдгыломызт, рхы рыкәырпс ркьаадқәа ирыдтәалан. Леуанти Чыгәбар Лиутик дахьтәаз дибон. Уи дҵак инапы иаництарц итахын, аха итагылазаашьа гәатаны,

днахныҳәит. Амала егьи, ԥымшќа рышьҭахь, ихала амашьына амԥан дынҭаиртәан, дааиҿаччеит.

– Жәаха Гриазнова илашәҳәаз еилыскаар сҭахын.

– Узцааи?

– Дгәааны дыԥәцны дцеит.

– Ибзиами! – зҳәаз Леуанти ибон абри аинформациа иитарц шакәыз Лиутик «машәыршәа» ҽызиԥәиршәаз. – Дцазу, деиҭаауоу?

– Дауазар – ааигәа дмаар ќалап, – ибжьы ҭыганы дыччозар иаҳа иеиґьын, убасќатәи Лиутик ихаԥыцқәа аарԥшуа дԥышәырччон.

– Дауазар, нас лгәы иҭоу ҳдыруазар цәгьамызт.

– Акыр сзеилкауазар збап.

Аха дыррак ҳауаа ироуаанза, дааит лара Кьахьырипа иҿы. Уи дыниҿцәажәақәеит. Ҽыц ирызцәырыргарыз рзымдыруа (Кьахьырипа ак изыру, дара ирзыру – ак акәымзи), иԥшын рлымҳа кыдца. Ҽаадырҭынчызма уҳәартә, аихсыґьрақәа шыќалазгьы, иналаршә-ԥаларшәан, ана ма ара анаплакқәа рҿы ирзаакылсхуан.

– Саб уаҵәы дышәзаарц иҭахыуп, – аиҭакраз Инга акласс дааԥонашылеит, илышьҭархх ашә аатын, ак иҭахызшәа Нургалиев даалагылт, нас ианакәзамз дааизшәа днахынҳәит. Леуанти уи иқәҿимҭит, шьҭа зныкызма ас аныќаицоз.

– Истахыуи зиҳәа? – азґаб длызцааит иара.

– «Человек и закон» ахь ашәкәы уԥыроуп ҳәа иабжьаргеит. Шәицхраарц иҭахын.

– Уаха еиқәсыршәоит. Аиҭакра ду азы дысзааиртә иаҳәа.

Аԥоны дшааизцәкьа, иқьаадқәа дынрыдтәалеит. Уа иќан Брежневи, Косыгини, Андропови рахь телеграммала, ма саламшәкәыла ицашаз атекстқәа. Ихала дрыхьзазомызт урҭ реиқәыршәара, цытк аурысшәа бзианы издыруаз Вова Канцьариа ириԥуан, иускәа дырхашәаланы цытк иара еиқәиршәон, Борис Кьахьырипа иирбозгьы ыќан. Адиректор еиҿкааны шәкәы еиқәиршәазомызт, аха дзыцхьаз иагыз-иабзаз иара иеиԥш игәазтоз дузыцшаауамызт. Ателеграммақәа рышьтраз Адлер ма Шәача Леуанти дцон. Иԥшаатәын аԥарақәа. Аԥара аизгара акәын зегь раԥкыс ицәыцәгьаз. Изиҭахыз зегьы израҳәомызт, иахьакәымз рлымҳа иҭасрын. Угәра зымгашазгьы ќалон. Аԥара еснагь афԥы гон. Арахь иара ада уск узыреиуазма? Ицқьаз бгьыцқәак даарыхан, Виктор ихьзала ажурнал «Человек и закон» аредколлегиа ахьзала ашәкәы аиқәыршәара иеыназикит… Адырԥаены аиҭакра ду аламҭалаз, ахәычқәа адәылцхагьы рмоузацызт, Виктор дааԥоналт, иԥҳа диманы.

– Бара бца, амԥа сбырбазар! – азґаб лахь даақәцәиит иара, аԥсшәа арцаԥы иаииеиҳәа.

– Ашәкәы сышәзаԥхьоит… – иқьаадқәа имҵаца, агәҭаҿынза днеихьан, ашә аатын, Нургалиев даалагылахт. – Улеи! – изҿиҭит Леуанти, аха егьи ашә ԥаиркыхт. – Аусушьа рыздырзом ҳәа сыќоуп, ма исзеилымкааyа методк рымоу? – иҳәан, Леуанти дзыцхьоз ахь даахьаҳәт. – «Актәи аќәша (Қырҭтәыла МВД) аусзуԥоцәа даара ирҭаххеит срызԥеирц. Сара сус убри аќәшаҿы иканаҵо сзеилкауам. Закәытә мазарахроузеи ари иаҵоу? Уахь ацара мап ацәыскит, избанзар 1977 шықәса август мзазы иќалаз сыхҭыс иадҳәалам уи. Егьырҭ аԥсуаа реиԥш, сара исышьҭоуп, иашаны, иаргаманы ҳзинқәа рзы сахьықәпо азы. Сшәыҳәоит сышәкәқәа рырхынҳәреи аусура сҭытцреи рзы ацхыраара сышәҭарц!» Абас инҵәоит ашәкәы. Акыр аццатәума?

– Иацуҵои, сзыхќьаз-сзынԥаз саќара уаргьы иудыруеит, еиқәуршәеит, иалҵуа аабап.

– Инга длартәаны ихылԥааларoуп. Снапы шакәу рбар, ашәкәқәа еиқәзыршәо азә иоуп ҳәа, ҿԥныҳәас ицәырыргоит. Ихԥааланы, шәнапы анҵаны, исықәшәыршәа! Схала изгоит аурысқәа рахь.

– Сеиқәуршәеит, – Виктор дындәылҵит.

Даеа урокк цааныа, Леуанти ичҳаны акласс аҿы ихигеит. Имԥаԥигоз аурок уамак ибла иабазомызт. Игәы иалан Нургалиев ихымԥаԥгашьа. Ибзиашәа, Виктор данца, иаразнак арра азыќаԵаԥ дишьҭамлеит. Шалахан дынидххылан дахьизкылԥшуаз азы ҿԥныҳәак изыќаԵазомызт. Ус дныќәар – газарахон, хара ԥшрамызт. Иалшон Нургалиев Леуантии

иԥызцәеи дрызкылпҵшуазшәа ргәы иахьабоз, гхан ҳәа иԥхьазаны, мап ацәикыр; ма иара арҭ дырзызкыз даеазәы дырзыркыр, уи дзыстаз еилыркаанза дара ирыцидыраашаз здыруадаз. Иахьцалак, анаԥстәи аиҭакраз, Леуанти арцаԥоцәа рҭыԥ дныԥоналан, Нургалиев дааизааигәахеит.

– Ирлас-ырласны шәсызнеиуеит, ма ишәҭахыу знык ишәҳәар. Иахьа шәсызкылпҵшуазшәа аԥшра аҭаны шәахьнеиз, ацаԥы лаб иҿаԥхьа сарԥхашьеит. Амала ашкол азцаараз дмааизеит иара, ҳҭагылазаашьа уадаԥ ҳалацәажәон. Акыр ҳзома, ишырбо ҳаиԥылоитеи. Шәсызцаар ишәасымҳәои, – егьи акыр иҳәарц ихы аҭыԥ аҿы ишьақәгылааназа, Леуанти иҿынеихеит ддәылцырц.

– Изласаҳаз ала ацарашықәс анцәамҭаз Аҟәаҟа шәыргоит, – дааидгылеит Инга.

– Акурсҟәа рахь исыԥхьоит. Убрахь сцааназа, сышәкәқәа рҭыԥ иқәысцароуп. Баб истаз ашәкәы ирласны ихԥооаланы еиқәшәыршәа!

Даарывсит Нургалиев. Уажәы машәырны еиқәшәозу, ҿыц уи дкылпҵхуазу? Ирлас-ырласны арцаԥои ацаԥои шеиқәшәоз, ишеицәажәоз даеа знык фиксациа азиуазар, аофициалтә бызшәала иуҳәозар? Заҟа агәаеанызаара аҭахыз дазхәыцуа, Леуанти ахԥатәи аихагыла аҿынтә длалбааит. Игәалашәон, шәи ԥоажәеи жәаха-ԥоык ршәкәы рхьчарц, аԥсуа жәлар реизара раԥхьа Лыхны ианымԥоаԥыс ашьҭахь, аԥсуа аобком актәи амазаныкәгаԥ актив еизганы иқәгыларае ишцәыригаз Лыхнашҭа иқәгылаз рцаԥоыки ацаԥоы зҳаби аус шрымаз азбахә, дара рыҷкәын шьҭа ашкол далгартә иқәра шнеихьазгьы агәхьаа мкыкәа. Зны Леуантигьы убас изырур рылшон. Иара еиҳабыра ҭыпк мап ацәикхьан, Кьахьырипа иеиԥш дырххо, ицәа дҭарзызо дрымазар ацкыс, ус иаҳа иеиҩын. Нас илымшазарызи абри ацаԥоы леылкәигар? Лаби иареи уск еицазыкәпон. Рԥоны дтәан, дгылан.

Ихы ахьигара изымдыруа, аԥоныка иҿынеихеит. Уа дышнеиз еиқәыршәатәыз иқьаадкәа деиҭаарыдтәалеит. Аапынра усҟәа ааигәахахьан, аутреи амхи дырҭаланы ирыцкьон, аанда уашәырымхартә, днавцала-аавцаланы акыр ишәаҳақәеит, ақәыц маҩ рывцеицьгәеит. Ас данахыслак шықәсык иазхон. Уаҳа давцамлартә, еиқәкаца изыкзомызт, аҟәрышь маҷымкәа иатахын, иара ирҳауаз рыфатә иазхомызт, ишиҭахыз шәцатәы, шьаԥатәы изаахәазомызт, еиқәкацаз ааида злеикуази. Ааилашәымҭаз иеикәабан, дышьталеит.

Ателеграммақәа зладәықәиԥашаз аԥара итахын. Аус анимуаз аламҭалаз, длабжькьар акәын, дахьцаз-дахьааз рзеилымкааура. Лерик Цыхьычба, ма Чыгәбар Леонид, ма Лиуфа Ԥсардиа ртаксиқәа рҿы тыпк изырԥшаарын, дыбжьыргарын, аха аимадараҿ иишәашаз аԥара абаҟаз?.. Адырԥоаены Кьахьырипа диацәажәарц избеит. Уи азәык-ԥоыцьак мазала аус азы дҿырхлон. Урҭ уаҳа даеацьара рхы цәырыргазомызт. Ашьыжь уи диацәажәаны, ишкол ахьаԥхьоз данԥеи, акоридор аҿы зԥоызцәа ирылагылаз Инга даахьаҳәын, лҿаԥшышьала иацы игәы итақәаз неиԥхьба илгеит.

42

Аԥара дҭаланы, Аҟәа аамҭала нхарҭас ишьҭылхызижьҭеи, Асҭанда азеиԥшынхарҭа дыԥонан, иаҳа-иаҳа даеа ԥстазаарак дагәылалон, уи акырза еиԥшзамызт лара лқыта дызлииаз. Илыцынхоз ақыта зҳабцәа рхымԥоаԥгашьақәа ирышьашәалаз рҟазшьақәа акыр ишылзааигәазгьы, иаалыкәыршаз ақалақь ԥстазаара зынзак даеакын, аамта цаԥхьаза уи иаҳа илныруан. Ақалақь ҿар шҟәышызгьы, аԥара шрыцааиуазгьы, аашьарақәа рылан, ма лара ус илбон. Ақытауаа абиблиотекақәа ирыԥонаԥсуан, азеиԥшнхарҭа ауатахқәа рыԥонытра рцәыцәгьан, уаагьы иаԥхьон. Амала ус ҟазцоз азҳабцәа ракәын, аҷкәынцәа ашәкә кра усгьы иашьцылазамызт, азәык-ԥоыцьак рызбахә умҳәозар. Ақалақь аҿы инхоз аҷкәынцәа аԥара иаҳа ирыцаауан, амала, ԥ-напыкла рус ркуазтгьы, рылтԥшәақәа абанзеиҩхарыз. Ақалақь студент-зҳабцәа еиҳаразак Асҭанда рыхә злалшьоз Марица лыла акәын. Шьыжьла аԥара леаглырхазомызт, аха, аҭәцәа аакамлакәа, аудиториахь лхы шлырхашаз лыздырзомызт. Цаҟа ашә данаалагылалак, алекторцәа рлекциақәа рахь рҿанынархоз акәын. Лара, раԥхьа дныԥоналарц, дыццакуа амардуан даҿан. Знык-ԥоынтә Асҭанда уахыла лара лҿы даангылахьан. Марица заа дзышьталазомызт, ателевизор

дшахәаԥшуаз аамҭа налгацәон, абри ашьыжьымҭан ус лымазамзи угәахәрын. Арахь шаанза дгыланы, лҽырхианы, ллекциақәа дрыхьзар акәын. Аҵара лызҵомызт узҳәомызт, лҭатәхәқәа лҽырхьылыгзон. Асҭанда илбон ицегь шлылшоз.

– Баала абиблиотекахь ҳцап!

– Иззакәи?

– Иаҳзымхаз алитература ҳарымҭои.

– Иаласхи? Исызхаша аѡны исымоуп.

– Марица! Ицегь еиԥьны ҳҽазыќаҳцап!

– Иќасҵаз азы ицәгьоу ахәшьара соума, амцхә иаласхи?

– Еиҳау аҵара бҭалазар, ибылшо албымгои.

– Баќәыҵ, џьыбшьт!

– Сара абиблиотекахь сцароуп. Аԥхьарҭаҿ цытк саанхоит.

– ЫҲ! – Марица даақәыпсычҳауан. – Бцагәышьа! Сара иахьа сашьа дауеит, сиԥылароуп.

Адиплом зхьчарц ицаз лашьа иаара дазԥшымзаргьы, лара ҿытцга бзиак лԥшаауан, лѡыза длыцны дымцарц. Аҿытцга ҭәҭәа зылҭахыз – лѡыза лгәы дасуамызт. Асҭанда, илыцыѡназ раасҭа, Марица иаҳа дылзааигәан, уи иаалыкәыршаз рыгәхьаамкра лныԥшуазшәа дшыќазгьы, ауадаѡарақәа, хаха дырҿамгылакәа, лышьи-лышьи еиқәцо, днарывс-аарывсуан, лымѡа дахьаныз. Лара лхымѡаԥгашьа ақыҭа зҭаб ҟәышрак аҵылбаауан. Лыхцәы еиҿкаашьеи, ихарҟьацәаны лҽеилаҳәашьеи, лнапхыцкәа рцырффашьеи, ршәышьеи, дшынеибакәыз дахьубоз ақалақь культура ацәа лхан, лыԥшзашьа аќара ацнаҵон. Асҭанда уи бзиала длыҵашьыцуан, дагьылҭахын.

– Бшынеибакәу бқалақь зҭабуп, арахь ақыҭа хьзы бымоуп, иабаабгеи?

– Саб дқыҭауаѡоымзи зны, – Марица илҳәоз лқьышә иныкәылҵеит, лаб шьҭа дахьқалақьуаѡоыз лгәы ннакылозшәа, «зны» инаҵылшьын.

– Избан? Быхьз сара исгәаԥхоитеи.

– Џьыбышьт.

– Иахьцалак быхьз бара ибатәаршьазоуп, ус базнеир ҟалома?

– Иќасҵагәышьари, – Марица ишәыз лыблацә неиқәылԥсеит.

– Башьа даау?

– Мчыбжьык сынхоит ҳәа иааишьҭыз ателеграмма сызԥшын.

Сатбеи Асҭанда знык дылбахьан, Марица длыцны уахык лара лҿы данықаз. Ақалақь цәа иҟәнын арԥыс. Дҳаракын, дыспортсменын, есымша ихаҿы рыцқьан, дыцқьа-шәқьа, ибла гәыкын, дшеиқәазгьы ибзазашьа ицәеижь арпашәуан. Абас иаразнак ууаиеилаҳартә уи Асҭанда лыбла даахгылт, дҿаԥхаҿаччо мацара, лнапы аалымхны, аԥсшәа анлеиҳәоз. Инапқәаҵәкьа азҭаб лнаҵәкьаракәа раасҭа иҟәымшәышәын. Ѡын уск рымазамызт, аешьеи аеҳәшьеи рыќазаашьа злаџьоушьарызеи. Рѡны ашьха иазааигәаз амѡаду иаеԥынгылан, дгьыл ҭәҭәак рымазамызт, ран дахьзон зегьы. Раб иусура дагон, аѡны ремонтк аназыруаз акәымзар, ара усутә аҭахзамызт. Анцәа ишиҳәарыз инхон. Аешьеи аеҳәшьеи ауаҭахқәа хаз-хазы ирыман, иҭацәыз даеа х-уадак маншәаланы ѡнык аҿы еиҿакын.

– Асҭанда! – лҳәеит Марица ҽнак, гәыѡбарак аҵазамкәан. – Баала сара сахь нхара!

– Ишԥа? – Асҭанда азныказ лызҵаарала лҿы ахьааихылхыз иаанхеит. – Бҭаацәа ирдыруоу?

– Мап ркырҳәа бшәома?

– Иахьцалак дара роуп иаԥшәымацәоу, бырмазҵаазакәа ус шԥасыдыбгалоз?

– Брызныќәымгар ҳәа ишәома? Ма бара бшәоу?

– Ус сымҳәеит, аха бара иаабҭаххалак ҟабҵома?

– Уи иазаазгоит. Сара исҳәо мап ацәыркуама. Аеҳәшьа дызмаз еснагь срыҵашьыцуан. Ма сѡыза зҭаб бзиа уахи-ҽни дсыцзааит.

– Ҳаицыми. Азәыр сыбцәигома?

– Ицегь ҳаизааигәахарц сҭахыуп, – Марица еснагь еиԥш дагьԥышәырччомызт.

– Аиҩызараз ишыбҭахыу, – Асҭанда илцәыуадаҩын иузмырқәацазакәа зымҩа иаҧыз Марица мап лцәкра. – Аха џьоукы, хәы-шықәса сырхьынҳаланы, агәхьаа исзаргом. Амала аҩныќа бсыцаалар сҭахыуп, итцегь ҳаибадырп.

– Аеи нас! – илаҳаз иазылхәыцуаз аилкаара уадаҩны, Марица маҷк дааитцахан, Асҭанда длыкәшаҳаҭхеит, аха мап зцәылымкуаз Асҭанда азеиԥшынхарҭаҿ лаанхара акәзу, аҩныќа дахьлыццоз акәзу лзымдыруа. Ашьҭахь рыҩбагь дрыкәшаҳаҭын ҳәа аалԥхьазан, лмахәар днахьынҳалан, џшахьырсра еицкылсит.

– Марица! Бҩызцәа ҷкәынцәакәак ирыцуп. Бара бтәы дабаќоу?

– Уи дсымамзар ќамло иќоума?

– Иќалеи зырҳәа! Быԥшра иагым, бычаԥашьа иагым…

– Дмизацт, бымбои.

– Иќаларым, – дыччон Асҭанда, амшын хьшәашәа дхыԥшыло.

– Бара уаҩы дбыдызбалазомеи.

– Сароу? – Асҭанда уаҩы изымдыруаз лымаза џәахы цәырылгар акәын, акәымзар Марица асќатәи дызлалҩызахози. Уи убасќатәи гәыкала дылзыќан, зны илыцылхыр длыргәаар лҭахымызт, аха… – Сара сқыҭа зҕабуп, уаҩ дсымамзар ќалоит, аха бара… Бтәы даҽеакыуп, ақалақь зҕаб. Ара уахьнеилак арԥарцәа рацәоуп.

Ҩнак, Марица ҽылкәабарц дахьынзатәаз, Асҭанда альбом дагәылаԥшуан. Уи зтәыз лымацара иҭылххьаз раасҭа лҩызцәа дахьрылагылаз иаҳа ирацәан. Илзааигәаз ҷкәынак џьара дылбарц, рхаҽкәа еимылдон, аха азәгьы дылзалхуамызт. Марица илатәалшьоз ҷкәынак дыќаны лбомызт. Асҭанда лзы урҭ зегьы рхаҽкәа еиԥшын. Аџыхәтәантәи адаќьаҿ х-ҩык арԥарцәа зныз фоток аацәырцит. Агәҭа игылаз Сатбеи шиакәыз анылдыр, наќ-ааќ ивагылакәаз аалхашҭит. Илдыруаз ихаҽы ҭылцаауан, усќан итцегь дҽан, ааигәа илбаз Марица лашьа иаасҭа. Алашара иазааигәаны, убри афото дшахәаԥшуаз, лҩыза дааҩналеит, мпахьшьыла лыхцәы рбо.

– Сатбеи даара дыҷкәына бзиоуп, Марица, ибдыруоу! Бизгәкуазар ќалап.

– Билаехәартә дыќоуп, – Марица, асаркьа дахьадгылаз, лхаҽы лҩыза илеизырхан. Амала лхаҽы ччомызт, игәыргьомызт. Акгьы аҳәазомызт, ажәала лашьа дылмырехәазҭгьы.

– Занаатс иалихыз арбану?

– Итцара далгеит, изаанаҭ иалабхи. Дынџьныруп аха… Ҳаб аҭыԥ бзиа имоуп, Сатбеигьы дигоит даеа ҭыԥ бзиак ахь. Аусураз акы ҳахашаауа ҳаќам. Истаххар саргьы исзиԥшаауеит. Ашкол усгьы сара истәым. Даеа жәабаќа минуҭ рышьҭахь аееилаҳәара сеазыскуеит.

Уамак мцыцкәа рҩыџьегь амҩа иангылан. Марица атакси аанылкылан, автостанциахь рхы дырхеит. Марица илҭахызар – Асҭанда лыҩнынза таксила дылзымго дыќамызт, аха лҩыза лцашьа-лаашьақәа лхала илбар, илнырыр лҭахын. Урҭ, автобус ишҭыхоз мацара, рымҩабжара илеит. Ианлыбаа ақытахь ибжьалоз даеакы иазԥшын. Нас, шьапыла аҩадара иахьаҿаз, лара аԥхзы лыкәнатәарц агьлыгмызт, Асҭанда дласкәантараза лаԥхьа дгылан. Агәарԥ ианынҭала, асас зҕаб лԥсы ааивылгеит. Дааҳәны алада данылаԥш, мразаарала иаауаз ашәахәа амшын ихиаала, адунеи артбааузшәа, гәеизҳарак унатон. Ашәаԥыцьаԥ, бгьыцк шҿамзгьы, заќа иџьашьахәз, ианиатцәаз изеиԥшрахарызи? Лара ашьыжь заа дымгылеит, дангылагьы ахышә аалыртын, иацы Амра алзааламҭаз илбаз асахьа уажәгьы илбоз џьылшьон, аха лыбла иаахгылаз асахьа ҽыц итцегь иблаххыган. Азынра ишҭагылазгьы, Амра хиаалазшәа амшын иазылаќәын, иахьзааԥхылоз харантә икәалыкәаџьон. Ас ақалақь аҽы илбазомызт. Лаб иқытахь данцалозгьы, асќатәи уамашәа илбашаз асахьақәа лԥылазомызт, илгәаԥхоз ыќамкәан аха. Ирлас леeилалҳәан, адәы даақәгылеит.

– Заќа сбыцашьыцуа бдыруандаз! – уи иаалыдгылаз Асҭанда лахь дымԥшзакәа длацәажәон.

– Ақыҭа хьзы ахьбырҭаз бгәаԥхазомызтеи.

– Ибазҳәада?.. Сароу?.. Ус сҳәазаргьы ќалап, зны-зынла сгәы ансыхшәо ыќами. Сыхьз уаҳа ҭахымкәа исгәаԥхоит.

– Бымбои, арахь баазымгаргьы, исабҳәазомызт ус шакәу.

– Башьа дызбазомеи.

– Уигьы идиплом аагара дцазаап.

– Дыќазар бзиан.

– Ақытауаа цыт-ԝык срықәшәар, иаҳа еилысымкааузи.

– Дызбар саргьы истахын.

Лашьа дылбар лтахымзкәа. Лара илтахын Марицагьы уи дылбар. Иудыруази рахәыцк рыбжьалар. Амала ақалақь зҕаб ақытаҷ илцәыцәгьахарын. Цьанар дытцәԝанзатцәык. Ақалақь ахь цашьа имазма. Лара ара нхашьак лзыќатцарызма. Амԝа дахьаныз, уажәи-уажәи аҳәынтцәа лышьклататар ҳәа дшәон. Ибзиашәа ақыта мԝа зегьы шьапыла анысра рықәымшәеит. Амшгьы азынраз ибзиан. Иара усгьы агәарц дахьықәгылаз азы алыжжуан азы, амԝахәастә дангылан. Ус иагьа иќазаргьы, рԝыцьегь еибабар акәымзи, иара игәы ааихаштрын, ларгьы убас. РԜыцьегь, акы ргәы иалазшәа, ҷыртцәомызт.

Лашьа ибара лтахытцәкьан. Аха иаҳа имачны Батыр иқәшәара даргәаќуазма. Аиԝызцәа даеа мчыбжьык аќара инхоз цьылшьон, иаалырќьаны изцазеи? Рдипломтә усумтақәа азәы идырбар ртахымкәа иќамызт. Лара атцара дталеижьтеи, акырза дызҳазшәа лхы лбон. Ашкол даналгашаз аламталаз еицш, Батыр дыцшааны, лхатцацара азбахә цәырылгомызт. Иаргьы уи далацәажәазомызт. Арахь ирлас-ырласны изеиқәшәазомызт. Зынгьы атцара лталарала днаскьга диргылазшәа лгәы илнатон. Усќан, деиханы дааны диниарц, дизгәаќуан. Мчыбжьык цаанза, лыгәтыхақәа хьапссуан, избанзар иара даеазәы длыхьцшны лбомызт, илаҳауамызт. Иахьцалак дшәон лара даныхәыцыз аахыс бзиа илбоз арцызба дылцәызыр ҳәа.

Егьи аганахь ала, зны-зынла Батыр реибагара шьта иаамтан ҳәа даақәгыларгьы лтахытцәкьамызт. Атцара дталеижьтеи акәын абас анлыхташәакәоз. Лаамта зегьы атцара иақәлырзуан. Иагьа умҳәан, актәи акурс аҷы дтәамзи, аматәарқәа иаҳа иахьырацәаз акәын, алекторцәа иаарҳәоз ахыпара уацәшәон. Марицеи лареи ирхыргоз аамта затцәык акәын лара лзы иԥсыршьагаз. Уи ашықәс цацԥхьаза, иаҳа-иаҳа илныруан атцара илыднатоз атакԥхықәра заќа иҳаракны имԝаԥгатәыз. Хатца дцар илылшарызма атаацәара цьамыгәеи атцареи реилагзара? Хатца дшымцацызгьы, илтагылазаашьахоз дазхәыцуан. Ахшара дылмоур ќалашамызт. Нас?.. Иаҳа иеиғьын курсқәак алыркыр, аха уанза иара дызԥшуазма? Уазхәыцтцәкьар дзымпшрызи, еснагь бзиа дшибоз атәы имҳәазози! Арахь иара ақытаҷ дынхон, лара, лыхшара длыманы, ақалақь аҷы дызтәомызт. Уахьгьы арахьгьы рыбжьалашьа лымазамызт, ихаран, ушиашаз узгоз-ууазгоз атранспорт абаќаз. Лтцара калыжьыр акәхон. Убри азакәызма иара ихатагьы еызпишәоз, лара ауниверситет дталарц? Уи дақәшаҳатхомызт.

– Баала аԝныќа! Хьтоуп, – лԝыза длыцхьон лара.

– Бара блеи! Сара сааԥшуеит. Бускәагьы рацәами.

Астанда аиха аашьтылхын, лашьа еиќәирпахьаз амҷқәа, итегь еиќәыршәаны, лгәыд азна лыма, аԝныќа длеит. Уи лусушьа цьазшьоз ақалақь зҕаб длызпшуан, дызлагылаз апсабара лхаштны. Ақыта зҕаб ари адунеи иаҳа данаалатцәкьон. Марица днеин, аиха аашьтылхын, лнацәақәа рыла мҷык дԝахан, иналыргылеит. Лыԝнапык рыла аиха еимлагәа иԝышьтылхын, агәта иарбаны аҷылалырхеит. Аихагьы амҷгьы хбыкьны ианкаҳауаз, леиха лымпытцкьан, арцәаа аатлыргеит. Астанда уамак ќалазар ҳәа дшәан, дыԝдәылќьеит. Марица, дшыччоз анылба, егьылмыхьзар лгәахәын, дааины аԝныќа дылгарц, лнапы аанылкылеит. Аԝныцќа амца азаааигәара итәаз Надшьа ацькәреи ҷлырпуан, асас зҕаб қашәқашәа данааԝнашыла дԝалхатцгылеит. Ачыс хианы иқәгылан. Астанда Марица даалыпхьан, аишәа еицахатәарц реазыркуан.

– Шәара шәмааизои? – Марица, Надшьа дымтәакәа, лхәы дзадтәаломызт.

– Шәарт шәеицтәа, нан! – агәыбзыг цшрада акы лҷыкәзамкәа, Надшьа лхы ԝышьтылхит. – Сара акы снацҳахьеит.

– Марица, бтәеи! – Асҭанда лԥыза даалыԥхьан, лхаҭа аԥхьа лҭыԥ аалылхит. – Нан иахьа дангылаз бдыруоу! Лыжәқәа ҭылцеит, лкәтқәа аушьҭны акрыҷалԥахьеит, рҭыԥ лрыцқьахьеит. Аԥьқәреи ҷырпра лзаанхеит, избанзар баша дызтәом.

Асас лзы иҟаԥаз чысын, аха ақалақь чыси ақыҭа чыси иахьцалак акыр еиԥшымызт, иагьеиԥшын. Аԥьармыкьаҷынтә иааргоз аеԥәаратәӄьа агьама маҷк иԥашьон, абыржәы аурҭра иаахыцәԥәа иаатугаз аасҭа. Марица уи еиллыргартә дыҟан, лангьы рыдгьыл хәыҷы аҷынтә иаалгалон азы. Ақалақь чыс иаҳа иԥсылан, амала имаҷын. Ақыҭа чыс усҟатәи ахәша арҭомызт, иаҳа ирмарианы иҟаԥан, аха ираԥәан, меигзарыхда ирымазшәа, иаакәдыргылон: аԥьыкцәатԥәа иаргаз акәтыжь, акәац ԥаа, ашә рԥа зны, хазы абысҭа иагәылаԥаны, ашә рпԥны, арашых сызбал, аԥхәаса сызбал, иуҭахызар, аиаԥәара хшьыла, аҟәыд, аҟәыд чапа. Амала урҭ иаразнак Марица илымԥаргыламызт, зегьы рыхкы лбарц дыҟан ара дахьынзыҟаз аԥы-мшкы.

Аԥәԥа азна илжәыз аԥы еиқәаԥәа маҷк лыблахаԥ ааргьежьын, Марица, аишәа данымԥахыԥ, Надшьа длыцхраарц дналыдтәалеит. Амца шеиқәызгьы, аԥонытҟа аарла иааунырыртә хьҭан, аиҳаразак имарианы иеилаҳәаз Марица лзын. Уи амца дазааигәаԥәаны длатәан, Надшьа икалԥсахьаз ԥьқәреихәԥәк аашьтылхын, лаԥҟьак даахан, иҷелырпырц еихьылшьит. Надшьа ишыҟалԥоз иҷелырпуазшәа лбон лара, арахь аԥхәыс лԥьқәреи рыцқәа еиқәыдды ажәытә саара илаԥсон, лара илкыз иауамызт. Арыцқәа рҭыԥ аиҟарамрақәа иԥарза, аԥьқәреи хәԥәы иахьалҳәҳәоз, лнапсыргәыԥақәеи лнаԥәкьарақәеи ԥнаҟырц агьагмызт, дԥәаарц агьлыгымкәа, иагьаалыхьит.

– Нан, бҷырпҳо бтәаз! – лҳәеит Надшьа. – Уи иалаԥхи, бара бнапқәа рзакәым изыҟоу. Сара аамҭа сымоуп, сеилахоу ԥьыбшьоу, кәтқәак рхәы еиқәсыршәоит ҳәа.

– Асҭанда, бара ибызҷырпуоу? – Марица аԥшәма зҕаб лахь дааԥшит. Уи, аишәа еилырганы, ачашыла лкәаҳуан. Аԥхараҷ иқәлыргылар, шьыбжьонза ичрын, шьыбжьхьазы ачашә лзыртә.

– Далаазами иҷелырпыртә, – Асҭанда, лԥыза лыбла дшыхԥшылоз, лхы анлызмырехәа, лҭыԥан лан аҭак ҟалԥон.

Асҭанда, лнаԥәкьара хәхәақәа азы иалылшьуазшәа, ачашыла ахьылкәаҳуаз, Марица лылаԥш лызлыҟәгомызт. Аԥьқәреихәԥә лнапы ахьахәыз ишьышьуа, аԥьқәреигьы ҷырпуа, ааигәа аиаԥәара ахьаалгаз аурҭраҷ анышә аус адула, ачашылагьы кәаҳуа, амҷ храгьы даманшәаланы, Асҭанда лнапы ԥшзакәа улаԥш рыдхылартә иахьылыхьчоз Марица иԥьалшьон. Амала лара шьыбжьон ачашә сақәа дреилаҳаны дрыдтәалан. Ас ихааз ачашә лымфацызт. Рыҟаԥашьагьы лымбацызт. Иҟалаз уи акәзаарын: Асҭанда ачашә лзит уажәы ишыҟарԥоз акәымкәан, лара даныхәыҷыз лан ишлырхиауаз еиԥш. Асҭанда илдыруан Марица азлара маҷк мап шаԥәылымкуаз. Убри азын ашә ашьақар алалԥсеит. Уи ачашә ианагәылалԥа, аԥыбр змаз ашә хыхь иакәыԥсаны, адырган ианылԥан, иҭаргыланы илзит. Хыхь иакәыԥсаз ашә ҟаԥшьза изуан. Убри акәзаарын ачашә зынзак изырхаауаз. Ақыҭа чашә ҳәа дашьҭан лара, избанзар даныхәыҷыз лан иҟалԥоз ачашә аамҭа ԥацԥхьаза архиашьа ызуан. Аԥшәма зҕаб лысас зҕаб илымбацыз акала лгәы лырҟәандар лҭахын.

– Аԥара быҭалаз иалабхи, – Марица лԥыза уамашәа дылбон. – Аресторан ачыскаԥарҭаҷ аусура балагар еиҕьын. Ишпасгәаԥхои шәқыҭа! – нас дыԥдәылкьеит лара, Амрагьы хааза илҷаԥхон, илымариашашәа амшын иахыкны иахькыдыз.

– Ақыҭаҷ бзынхарызу? – абарԥа дыԥагылан Асҭанда.

– Сароу? – Марица араҟа иаҳа длахҷыхын. – Иамур ҟалап. Арахь ахәнара даара исцәыуадаԥын.

– Уардынла бааҳамгои! – Асҭанда лԥыза ақалақь аҷы аасҭа леахьылыпсахуаз длеигәыргьон.

– Аԥәқәа аԥакну?.. Ҳа-ҳа! Екзотично! Аха шәқыҭаҷ уардынк аанханы избазомеи. Амашьынақәа рахь ииасит. Сгәы ишпалоу! Ара аԥхынра иагьа иԥьашьахәызар ҟалап.

– Ааи. Амала атеатр ыҟам, акинотеатр ыҟам, аресторан азбахә ххәазом, апарк…

– Ара зегьы паркми.

– Урҭ рцынхәрас телевизорк ҳамагәышьоуп. Аҧсшьарҭа иазааигәоу рразӄы иакит уҳәар саҳаит. Уа аминиӄалаӄь гылоуп.

Хәлаанзагьы, ауха ишьҭалаанзагьы, адырԝаены ашьыжьгьы, Аӄәаӄа амԝа иныӄәлаанзагьы, Марица дҽаҧха-ҽаччон, ҽыц ҧсҭазаарак дналагылазшәа. Уамак дгәыргьон ҳәа узҳәазомызт, аха лгәы лхашҭызшәа дшыӄаз ԝашьомызт. Уи збоз Асҭанда лԝыза лгәы иалаз ак ыӄазу ус илыуаԝышьазу лыздыруамызт. АмԝаДу ахь икылсны, ауаа рыжәпара иалагылаҧхьаза, ҧыхьатәи лыҧшра шаалхәоз мацара, Аӄәа ианԝеи, илдырҧәкьоз лакәны дҟалахьан. Уи лҽызхлырҟьоз Асҭанда илыздыруамызт, аха ақалаӄь далганы, илымбацыз ақытаҽ дахьналгаз лгәы шылхалыршҭыз азы дымԝашьахуа илбон.

– Бхымԝаҧгашьа бҟазшьа аҷыдарак акәызшәа збон, – Асҭанда адырԝаены, аҧарахьынтә ианаауаз, лԝыза даалырзырԝоит. – Аха уажәы ак быхьызшәа сгәы иабоит, Марица, исҧәыбҧәахуеи?

– Сатбеи дшааз бдыруоу? – илоуз азҧаара ҭакда ианлыжьит Марица, Асҭандагьы уи лхазыршҭшаз ааҧәырылгеит.

– Ианба?

– Аԝоны саннеи ашьҭахь, иаргьы даакылсит.

– Идиплом?

– Иаазгеит иҳәеит.

– Сыхьзала идныҳәала! Дида!.. Ҷьанаргьы даазар ҟалап.

– Еицын ҳәа баҳама. Иаразнак дзызҧааз дыбдыруоу? Бара!

– Сара?..

– Еснагь ҳаицыми. Асҭанда дабаӄоу иҳәеит. Бара сбыцны сышҧаз аниаҳа, шәынхашьақәа еиликааныа, дсызҧаауан.

– Сгәы иаахәеит, аиаша басҳәап.

– Дыгәхьаабгозма?

– Иабаабгеи?! – Асҭанда илаҳауаз ҷьалшьон.

– Иара быгәхьааигозшәа збеит. Аха саргьы даара сыгәхьааигозаарын.

– Иашами! Сԝыза лашьа иоуми, маҷк дыгәхьаазгозаргьы ҟалоит. Иаргьы убас ихьзаап.

– Убас акәхап.

– Асҭанда! – реиҧәажәара ааиҧирҟьеит дшыԝуаз мацара иаарыдххылаз арҧыс.

– Аҧҭа! – дгәыргьеит Асҭанда. – Уабаӄаз? Усымбеижьҭеи…

– Сара бзымбеижьҭеи иҧуа атәы бымҳәо.

– Ара уабаӄаз?

– Аҧара сҭами.

– Исмаҳазацтеи. Иудысныҳәалоит. Ҷьаргьы узбазомызт, ҳаиқәымшәакәа ишпаӄалеи? Узҭоуи? – азҧаарақәа рҭак лоууанза инеишьҭалҧеит.

– Абламбаратә ҟәша сҭоуп.

– Уи закәи?

– Заочно.

– Ахьз бзиа азырҧшааит. Марица, дыбдыруаз, – Аҧҭа, класск аҷы дсыцтәан.

– Ибзиами! – Марица лнапы Аҧҭа инаилҭеит.

– Аҧҭа! Уааиуама? – арҧыс иԝызцәа изҷыртуан.

– Ҳаибабоит, Аҧҭа, – Асҭанда уи ддәықәылҧеит.

– Заӄа дычқәына ҧшқәоузеи! – лҳәеит Марица, азә избахә цәырзымгоз, цхьаӄагьы лҷыналхеит.

– Еснагь абас дыччоит. Илахь анеиқәуи ианеиқәуми узеилыргазом, лԝызагьы лара длыцын.

– Иузеилмыргаҧәкьо иҟамзар ҟалап.

– Ибҳәарц ибҭахи?

– Ари избахә зсабымҳәалози?

– Исзеилымкааит: избахә збасҳәараны сзыҟази?

– Шәқыҭаҿ дынхома иара?

– Ааи.

– Ус анакәха, иареи бареи жәеиза шықәса школк шәеицҭан?

– Ҳаицҭан.

– Иҧьашьаҭәзам уи бзиа бахьибо.

– Ус базҳәада?

– Иара.

– Уажәрааныа шәеибадыруазма? – даақәцәеит Асҭанда, дахьцоз акәзамкәа, лымԥа хазызшәа, дагьаатгылеит.

– Мамоу. Иахьада дзымбазацт, – лԥыза длыцаангылеит азныказ. Нас лҷыналхеит, Асҭанда дналышҭаларц даалызхьаԥшны. – Дахьбацәажәоз ихаҷы иаҳәон. Баргьы дааразаа… Ну, ҳәашьак амамкәа биеигәыргьеит, аха бзиа дыббазом. Ас иҟоу аҧкәын ԥшқа бхазы дыбҭахымзар, даҽазәы бзиа дыббоит. Азҵаара: дарбан?

– Марица, бара зынза бысзымдыруазаап, – Асҭанда лгәы иаатәашәаз: ҽенак абас Баҭыр даарԥылар, рԥыҧьегь реизыҟазаашьа Марица иаарытцылхуан.

– Ус зыбҳәеи?

– Ишԥасымхәо! Бара баԥшԥушәа бхы мԥоаԥыбгоит.

– Ма ус ак сылахындаз. Аԥоныҟа ҳаицны ҳцап! – урҭ ахьеиԥырҧшаз иаакылсит.

– Есымша сызлабҭазаауеи.

– Уи цәгьоума. Быстазар ауми истахыу. Саргьы бысԥырхагам.

– Даҽазны.

– Быҟаз! – лҷыналхеит.

– Абзиараз! – Асҭанда, лнапы ԥышьтылхын, лнаҵәакәа аалырҵасит.

Азә лыгәхьаа икрын ҳәа имгәыгзоз Марица, лымԥа нҵәар ҳәа дшәозшәа, днамԥшаамԥшзо, дымццакзакәа, днеиуан. Асҭанда, уи дахьлышьклаԥшуаз, илбон азәырԥы рылаԥш дышхыз. Есааира цқьа Асҭанда илызҭымҵаауаз лԥыза ԥы-мшы раахыс еиҳагьы дмазараххан, аԥонқәа днарываҵәины, лылаԥш даахытцит. Ақалақь зҕаб дҳаракызарц дашьҭамызт, аха уи илызхәыцуаз ақыҭа зҕаб, азеиԥшынхарҭахь лҷаныналха, лԥыза лыгдыра ахьынзыҟаз дзымԥоазарызшәа лгәы илнатон. Лашьа Сатбеигьы убас дыҟазма? Уамак иара дылбаҵәомызт, еснагь итцарахь дыҟан, идипломтә усумта иԥуан азы, акырынтә иԥоныҟа даалон, убасҟан ԥынтә длықәшәеит, дзеиԥшраз цқьа илыздыруамызт. Иаҳәшьа леиԥш зеилкаара уадаԥыз азә иакәзар? Егьараан дубаргьы, Аԥта иеиԥш, дыччон, ихы-игәы итаз ҵәахуа, уи иаанагазомызт еилкаара мариан ҳәа. Иаҳәшьеи иареи рхымԥаҧгашьақәа хаз-хазын акәымзар, рыуаԥышьақәа ахьынзеиԥшызи иахьынзахарази лара еиллмыргазацызт.

Аԥта анылҳәах, Асҭанда лхәыцракәа иара иахь инаццакит. Данаалпыла ацара дыштәлаз адырра литеит, ларгьы уаҳа хырԥ изылымуит, данынлыдц инакрны, даалхаштит, аха лгәы иалан, ашкол иалгазижьҭеи, иара дахьылымбацыз, дахьизымцаацыз. Ма ихараз азә иакәындаз, рцутақәа еиван акәымзар, рынхартақәа итцегь еизааигәан. Ашкол ралгамтаз ҷьара дышцоз ала ак имҳәацызт, еиҳаз ҵарак дталар шитахыз иаҳа иааиҷыцшәалон акәымзар. Аԥоны даагылаз ҷьылшьон, аха иара, дыхәмаршәа мцык имҳәазар, еиҳаз ацара дталахьазаарын. Иахьцоз-иахьаауаз рԥыҧьегь знык иааиқәымшәазакәа ишԥақалеи? Азеиԥшынхарҭа агәарԥ дталарц, ашә анаалырт, дԥызза ҷкәынак лаԥхьа дгылан, дауишьҭуамызт.

– Аԥта! – дԥоаитаԥшызар, дыччо дгылан иара. – Уажәакәзами ҳанеибабаз? Уԥызцәа урыцны, уцеит, ара уабаҟа?

– Иахьа ԥынтәны сахьыббоз бгәы ишаахәоз здыруан азы, арахь бааныа, сыԥрит.

– Ҽааны умнеироуп, иахьа хәлааныа уара сухәаԥшуа мацара, уаҳа ус сымазамзаап, – дыччон ларгьы, лԥыза ҷыц дахьылбаз лгәы иаахәатәкьаны.

– Ашә шәыламгылан, ҳаргьы ҳаиасроупеи, – ҷкәынак ибжьы ааԥоит Аԥта иашьтахь.

– Сҭамыз! – аниҳәа, Апҵеи Астандеи амѡахь ицәырцит.

– Инеиааиуа ҳажәбо шәыҟам, иаҭамзааша ҳара ҳауп, – дцышәырччон уи арцыс, ицыз азҕабцәеи иареи рҽанынархоз.

– Дсыцкап бҭахызар? – Апҵа Астанда лахь даакәцәеит.

– Уи дыхәмаруеит, уара, сара ибзианы дыздыруеит.

– Саргьы сымхәмаруеи.

– Ацара ушҭаз зсоумҳәеи?

– Излабасҳәои? Бзыкәтәаз автобус сҭалахьеит, сгәабымҭеит. Афымца дәыгба сбыцҭалан, сбымбеит.

– Иаша уҳәону?!

– Уу, ари саха лымазам сҳәан, бааигәарацәкьа анеира сзыгәаҕьуамызт.

– Амц уҳәоит.

– Ианамуза, быкәҽыстит.

– Ианба?

– Иахьа.

– Ҳа-ҳа!.. Сгәы ушцаахәеи!

– Угәы иаамыхәаша соума! Бымбои!

– Уахьызбаз сгәы уаахәеит сҳәеит.

– Цкьа саабдырыр, ицегь бгәы саахәоит.

– Ҳаицызҳаитеи, убаашәт, уаҳа ушцаздырреи?

– Макьана цутк ацьыка еицаҳамфацт.

– Ҳа-ҳа!.. Сгәы шцакауцеи!

– Баала цьара акреицаҳфап! Цутк ацьыка еицаҳфарц, иахьагьы маҷк ацҳамцои.

– Даҽазны. Иахьа аус сымоуп.

– Ҳы!.. Сла ажьа амкыхт. Абзиараз!

– Абзиара уакәшәааит! Апҵа! Утцараҿ уеырҕәҕәа!

– Бара ус ибҭахызар, сыҽсмырҕәҕәакәа.

43

Мызкы иазынацшуа, акурсҟәа рҿы дахьыҟаз, аамҭа ицәыззар аҟара, Леуанти ѡныцкала дтынчмызт. Иагьа умҳәан, даеа қалақьк, даеа қытак рҿы аилыхара усҟатәи ыҟамызт, Бзыпҵеи Гагреи реипш. Аҟәа акыр тынчран, ѡныцкала агәтынчымракәа шрымазгьы. Уажәы иара иқытан акәын иааиҿаххуа иахьеилагылалоз, уи иахыркьаны гаграа ршьапы иаакәгылон, гәдоуҭаагьы рҿаархалон ирыгыз-ирыбзаз еилыркаарц. Аиҳабырагьы аиҳабышьа рыздыруамызт акәымзар, ауаа ргәы цтәаны иҟан, маҷк атынчра иаҳәон, аха аревизиатә комиссиакәа Борис изаарышьтуан еишьтаргыланы, мазала цьара уск инапы алеимкырц. Иара урҭ иаҳагьы ддырцыхцыхуан, акы иаламцәажәазаргьы, гәып-ѡык реизгара еиҿикаауан, убри злаилшоз еиликаарц ишьтан, дырзакәкуамызт. Леуанти, аѡны дахьынзыҟамыз, хтыск ҟаларызшәа дгәатеилон, ирлас-ырласны уахыла длабжьыслон, еиҳаразак иқәшәоз Виталик Гыцба иакәын, аха акомиссиа аус шыруаз ада ус ҕәҕәак мѡацысит ҳәа анимаҳалак, дхынҳәуан икурсҟәа рахь. Ацыхәтәан ақытаҿ данлеи, Виталик иеиҳәеит КГБ-аа Леуанти Гагра ишишьтаз. Акурсҟәа рахь дшыҟаз анырзырцха, дананза реиқәшәара шыхдырпоз рҳәазаап. Шьыбжьоншьтахь атцааратә институти амузеии рҿы иидыруаз дырҭаалон, аха уаҟа аусзуѡцәа неидашшыло итәан акәымзар, уск рзыҟацомызт.

– Ара узҿеи? – ҽнак, амузеи аҿы иитахыз уаѡы димбакәа данаадәылц, диқәшәеит Анатол ҳәа зыхьз ҳшьашаз арцыск. Дара рѡыцьегь зны азеипшынхарҭаҿ еицыѡнан. Еиѡызцәамызт, аха ианеицыѡнарца еибачҳауан. Аинститут даналга, Анатол акомҿарраҿ аус иуан. Уажәы Аҧсны КГБ ахь диаргахьазаарын. Издыруадаз араҟа реиқәшәара машәырымзар. Рѡыцьегь шеицәтәымыз цәырымгакәан, гәыкала аҧсшәа ааибырҳәан, еицәажәарц апарк аҿы арымз гәаѡа иныкәтәеит.

– Иҟоуи?.. Узҽи?.. Аус абоуУеи? Узбахәык аасаҳазомеи, – Анатол акы ааизымдырзозшәа азцаарақәа рҽааирхеит иеырԥшзаны.

– Сқытаҽ сыҟами, – Леуанти дызҽыз азы аинформациа ҭәҳәа дзыдтәалаз ишимаз усгьы идыруан, иааиркьаҽит.

– Уахь аилыхарақәа даеаԥьара иеиԥшым ҳәа саҳауеит.

– Ус имаԥны иуаҳартә, аус абаУУеи? – «ддагәан» Леуанти.

– Аԥсны КГБ аҽы.

– Нас арҭ иҳахҭысыз уа шәышԥахәаԥшуеи?

– Ҳара ус ахәшьарақәа рыҟацара азин ҳамазам. Угәы иаамыхәашаз акыр уаҳама?

– Сгәы иаахәарц иуҭахи? Иумбазои Аԥсны аҭагылазаашьа заҟа иееим? Аиҳабыра рхымҩаԥгашьа зынзак иузырехәом.

– Избан?

– Уаҳа зцаарак рзбартә изыҟамлазеитеи. Ас азыҳәан Аԥсны аиҳабыра ыкәгазар еиҧьуп, ирылаҳхи?

– Ус шԥоуҳәо? Ирҭахқәоу рзыҟамцозар ҟалоит.

– Ирзыҟацом, қарҭаа ируам, убри ауми саргьы исҳәо. Дара рыуаа ааганы, аобком аҩбатәи амазаныкәгаҩ инаиркны, ирышьклаԥшуа итәоуп, рымҩа иқәырцоит, Аԥсны иахәаша злаҟарцои?

– Ҳсистема ишаҳәо аус рымуеи.

– Ҳсистема ҳҭанархоит ҳәа уҳәарц уҭахыума?

– Исымҳәаз сҳәазшәа ԥьара иумҳәан! – Анатол дыччон, аха ихы дацәшәон.

– КГБ аҽы аусура угәазырԥхеи? Сара аус сзузомызт.

– Иугәамԥхои?

– Иееим аускәа мҩаԥнагон ҳәа испхьазоит.

– Аҳәынҭқарра ашәарҭадара иазкыуп иара аусура. Иахәҭоу ҟанамцои.

– Ҳара иҳашьклаԥшуа иҳашьҭоуп, иахәҭамкәа иҟаҳцеи? Аҳәынҭқарра иахагылоу амилаҭ политика иашамкәа имҩаԥырго ҳзырееиуазар ҳәа, мҩақәак ҳрышьҭоуп.

– Ишәзыруи?

– Ҳаԥкәынцәа ганы ишрацәажәо ҳгәаԥхом.

– Аусура аҭымцра закәанмызт, умбои.

– Сара иашоуп ҳәа исыԥхьазоит.

– Иззбада аусура аҭымцра иалагарц?

– Уи азәыр избар акәызма? Ауаа ргәы даамыхәеит ирхадыргылаз ауаҩ. Аусура иҭымцит.

– Ас еицҭымцуа ҟалашьас иамоуи?

– Уи ҟалааныа, зегьы еибаҳҳәон аԥсуа еиҳабыра аԥсыуак данахадмыргыла, иҟаҳцаша ҳәа. Убри анырра аиузар ҟалап. Уамашәа иубаша, ма Аԥсны иаазаз агыруак уа аҭыԥ ирҭандаз. Қарҭынтә даарышьҭуеит. Амала аԥсуаа ираҭәарымшьаша аҭыԥқәа ыҟоуп: Аминистрцәа р-Совет ахантәаҩы, КГБ аиҳабы уҳәа убас егьырҭгьы. Иатәоумбо иуҽаиргыло закәу уздырзом. Атеррор ҟалар ҳәа шәымшәазои?

– Ишԥа?

– Иаҳҳәап, Убилава имала шьаҽак ԥьара дзымнеиуа дыҟоума? Ауаа рхы иҭашәо иалудрааи. Убранза аус знаргеи?

– Атеррор ҟарцап ҳәа угәы иззаанагаша агәыԥ ҟалару?

– Аҳәара цәгьоуп, аха иҟоу иалудрааи. Нас аԥсуа жәлар аҳәынцәа ргәыдцаны ацәажәара иаламгои. Аеи, нас, Анатол. Зны ҳаибабар итцегь еибаҳҳәап. Абзиараз!

Леуанти, уи инапы ааимхны, иҽынеихеит, ахәлара аеазнакхьан. Ихаҭагьы амцхә иҳәазшәа игәы инаҭон, итәала КГБ, изырхәыцша аматериал рыҭаны, «иршәон». Арахь дзацәажәоз убасҟатәи игәра игазомызт, дышкариеристыз имдыруази, арыгьарахь даахьаҳәыр – даԥсыуан, арымарахь даақәцәиир – дагыруан, ианихәашаз дақыртуан,

дахьиацәажәоз дизычҳауамызт. Уи машәырны дышиқәымшәаз ибон. Анатол иусура аганала амузеи датаалозар акәхарын. Ара иара дшааилоз изымдыркәа дыќазамызт. Иааигәалашәеит Гагратәи аќәша шишьтаз. Иззакәхарызеишь? Бзыпта данырымба, дахьыќаз еилыркаарц, уск азы иԥхьазшәа ќарцазар? Ма уск ацыхәала дырбарц ртахытцәкьазу? Иара аусура ацыхәала дахьцоз-дахьаауаз дара ирыздырцәкьомызт ҳәа агәра изгазомызт. Аха нас, акурсқәа рахь данықаз иақәыршәаны, изиԥхьази? Уртгьы ирзымдыруаз даара ирацәазар акәхарын ҳәа уамашәа ибон Леуанти, ахьҷырымтцәоз зегь рдыруазшәа аԥшра ахьрымаз, иахьубоз иќамзаарын.

Иара, дызхысуаз акурсқәа рынцәамтаз, усумтак ѡны иритарц ихәтан. Аѡны имази ашкол аҷы изытцәахызи материалқәак рхархәараз итахызшәа инатциган, иқытахь амѡа дықәлеит, избанзар абри КГБ аҷы аус зуаз Анатол ууанза, ҽнак шыбжьаз диҷцәажәазижьтеи, игәы тынчзамызт, цьара аказы иеиқәиршәазар ҳәа дхәыцуан. Леуанти аѡныќа дкыдымгылазеит, автобус ашкол аҷаԥхьа длалбаан, арцаѡцәа ртып ахь дѡыхәнан, бгьыцқәак ааидикылан, Кьахьырипа иахь длалбааит.

– Арт уаҳа тып сыртом, – иҳәеит Борис, дагьыѡагылан, изааиз диманы ддәылтцаанза, атзамцқәеи атуани дышрацәажәоз блала инаиирбеит. Уи ус азырѡыга цьара иамазар ҳәа игәы ианаанагоз, аревизиа изызуаз ицо-иааua таха анирымталак, ма даҽа уск ала даншәалак, итзамцқәагьы рлымха цархазшәа ибон, ахыхьчара иаҳа иҽазикуан. – Уаалеи амашьынаныќәцара акабинет аҷы! Уа уаѡы даҳԥырхагахом, – дымццакзакәа уахь дныѡналеит. Арцаѡы итып ааникылеит. – Уара уанбагьежьуеи?

– Абри амчыбжь анцәамтанза сынхоит, – Леуанти партак аҷы днатәеит. – Изҷуи дара?

– Игәартац ҷыц еитагәартоит. «Иалашәхи, ишәымбахьеи?» анысхәалак, «узҷаҳаршәша хампшаацт» рхәоит. Ас убахьоу. Цыпх аԥхынраз аремонт иааќаҳцаз, ҷыц иҳаргылаз – зегьы метр-метрла игәартоит. Алагер ахьынтәааз ицахьеит. Уаагьы ашәкәқәа реилырхра иаҷуп.

– Шьта цхыраарас иќаҳцареи?

– Иугәалашәоу зны старкыр, ажәлар еизганы сара сдырцәажәартә шәыќәгыларц азгәаҳтахьан?

– Уи аамта цаны избазом.

– Уи авариант нхоит. Аха даҽа вариантк азгәататәуп, сантарклак, ма стакра, ма иара ҳашьклаԥшра раќәыхраз.. Атагылазаашьа убранза инеир ќалоит, ҳажәлар меизар ада ԥсыхәа анықамло. Амала ауаа рхыпхьазара рацәазароуп. Зқьы, ѡ-нызқь ҳазрылазазом.

– Уажәытцәкьа ус иаҳзеиҷекаап ҳәа сгәы иаанагазом.

– Уара уҽазыќаца! Иалудраауеи узташәо? Ас ажәлар анеизаагалак, даҽа цьоукы аԥыжәара ҳцәыргоит, ус иќаларгьы алымшои, аха рхы иацәшәаргьы ќамлои. Уара зегьы урызпшызароуп.

– Аԥсны жәлар реизара анықала, шәара шәызцаара амацара ҳзалацәажәазом, – Борис ииҳәоз уахь ахы хазар иашамызт ҳәа Леуанти ипхьазон.

– Оҳ! Убри ауми сызҷу, – Борис иаҳауаз игәы иаахәон. – Сара сызцаара ажәлар реизгараз ицатгәуп. Аизараҷ сызбахә зынзакгьы шәалацәажәазом. Убас еиҕьуп ҳәа сазҳәақәаз аиҳабыраҷ аус зуа ыќоуп. Амала ҳазцаарақәа зегьы ҷыц ицәыргатәуп.

– ЦК КПСС иќанатцаз Ақәцара шынармыгзо шьатас иатцатцазар иаҳа иеиҕьзар? – Леуанти даахәыцит.

– Иашоуп. Икьаҷу ажәахә уара ирхианы иумаз. Даҽазәы дзықәымгылар, амѡа уара илухроуп. Нас иқәгылаша ќалоит, аха заа зцаарақәак рыла имѡақәцатәу ауаа алхтәуп. Зегь раԥхьа – атопонимика. Қыртшәала аԥсахраз қәцарак ақыртқәа ирыманы ҳаздырзом. Доусы ишақәшәаз ирпсахуан. Аԥсышәала ҷыц аиташьақәыргылараз анаукатә тцааратә институткәа аларгалеит, апрезидиумкәа ахәаԥшыроуп, ЦК ишьақәнаргәәароуп. Ари азцаара дырххоит, иумбазои, аамта бзиак рзыпшааза ҳәа. Акадртә зцаара акәзар, иреицәоу усны иаҳзаанхоит. Уажәрааза оргнаборла иааргозтгьы, ҳажәлар мап ацәыркит азы, азќазацәа партиала иааргоит, иаартахыу зегьы рыртоит. Ҳара ҳтәқәа ахьыќаз

иаанхахуеит, зҳара рымазамкәа. Ауниверситет ҳтахыуп анаххәа, даеа қыртуа университетк аадыртит. Иалаххи? Ателехәаԥшра акәзар – саатк аҽы ишьақәхалеит. Арахь иара ахьз – «Ақыртуа телехәаԥшра Аҟәатәи аҟәша (участок)» – ҳхала ҳшыҟам аанарԥшуеит. Амашьынақәа рсериақәа, Аԥсны ахақәитра ҳамхыуижьтеи, иаҳцәызит. Еиташьақәыргылатәуп. Азәы иҳәеит ҳәа уаҳахьоу – асовнхаракәа рнапхгара Цут иҟоуп. Ақытанхамҩа азбжарак Аԥсны анапацаҟа иҟазам. Гагра аекономика шынеибакәу қартаа иркыуп. Ақытанхамҩа азбжара ҳнапалакзам. Нас Аԥсны аиҳабыра ирызбо закәи? Убасцәкьа иҟоуп аргылара ус. Уи анапхгара Аԥсны иҳамазам, аргылараҽ ацәгьоурақәа изҽу злаԥаххуеи? Сара атоурых азы сырцаҩуп. Аԥсны атоурых дсырцоит схатәгәаԥхарала. Ируам. Избанзар асаат азоужьым, аԥара азоужьым. Сықәԥо мацара сааиуеит. Аҳәынтқарра ари иазҽлымҳазароуп, акәымзар зхы аџьыка ыкәхны мацара атоурых иарцаҩохо заҟаҩы ҟаларыда? Аԥсны ауаҩы ашкол далгоит. Аттестат иртоит, аԥсышәала ихартәаазамкәа. Ҳабанхои ҳара? Исаҳәеи! Ааҽаҳтыр ҟалазом. Арахь азакуан еилагарақәа даараза ирацәахеит, иахатцгыло уаҩ дыҟазам, избанзар иахатцгылаша роуп зегь еилазго. Апартиеи аҳәынтқарреи русзуоцәа ажәлар рахь инеизом, ираҳауа рдыруеит азы. Ажәлар рхатарнакцәа ракәзар – аиҳабыра рахь инеизом, ишыржьо рдыруеит азы. Нас ҳазцаарақәа зызбода? Цьоукы ргәы иаанагоит, ажәлар реизара анықала, Капитонов аштаҽ иҟаицаз ажәахә магнитофонла иазызыртәуп ҳәа. Шьта ихадазоу ахь ҳаисп. Аизараҽ ицәыргатәуп Аԥснытәи АССР Аконституциа хада, 1978 шықәсазы ирыдыркылаз, инақәыршәаны Аԥснытәи АССР Иреиҳазоу Асовет ачрезвычаитә сессиа адәаҽы имҩаԥыргарц. Зцаарак ауп иқәгыло ажәлар ртаххарала: Аԥснытәи АССР Қыртәыла ССР алцра. Адепутатцәа 130-ҩык, рызынтәык, ргәаанагара рҳәароуп. Ажәлар зыгәра рымгаз адепутатра уаатцәкьа имхтәуп. Аизара ақәцара аднакыларoуп, Аԥсны Қыртәыла алгараз. Амчра ажәлар ишрымоу ала, анапышьтыхра ҟаларoуп. Қыртәыла аиҳабыра рыкәцарақәа Аԥсны аҩныцка аус рымуроуп. Москва злаҳадгыло агәра шаҳго арбатәуп, урт иҟарцо егьыҟам аха. Ақәцара Москваҟа идәыкәышәцароуп, иаҳтахыу атак иазԥшны, ажәлар меилытроуп. Ицегь акәамацамакәа ухала урызхәыц!

– Ус ала Аԥсны Қыртәыла иаҳзалгом, аха шәаҳкәамцуазар ҳәа еилаҳцагәышьоит, нас ма маҷк иааҳзызырҩып, ма даеа цытҩык таркп, шәара шәызцаара рхаштыртә, – Леуанти дԥышәырччон.

– Даеа мҩак убома?

– Иахьа – мамоу.

– Умбои?! Уаала ҳдәылцп! – Борис дҩагылан, аԥхьа дгыла, акоридор ахь днеит. – Шәкурсқәа шԥацеи? – урт иаартны еидгылазшәа аԥшра неитеит, еибырҳәозгьы азәыр иаҳауазар – излацәажәоз идырыртә.

– Курсқәак шԥамҩаԥысуа – убас, – Леуантигьы далалацәомызт.

– Аминистррахь сҩеип ҳәа сгәы итан, аха арахь асасцәа сыхтаркит.

Раԥхьатәи аԥхын мзазы, Амра кажжы иԥхон, шоурацәан. Ашкол аужьтымтацәа зацәык ракәын агәарԥ аҽы иубоз, ахәылпаз реазыҟарцон. Арцаҩцәа еиԥхьышәшәа ицон, иаауан. Леуанти амҩахь дынкылсын, аҩныка амҩа дахьынзаныз, дзызхәыцуаз иҩыза еиҳаби иареи еибырҳәаз акәын. Борис итагылазаашьа ихата ғәғәа дацәшәон. Ихы еиқәирхарц, еснагь ишыҟаитцалоз еиԥш, иааилшоз зегь еибаиргарц даҽын. Леуанти уи деиликаауан ганкахьала – ажәлар рцацәа рыхьчар акәын, егьи аганала – дизеилкаауамызт, убасҟатәи дзыцәшәозаи, жәларык рхала ршьапы иқәыргылазартә? Амала, Борис иакәм дақәдыршәозар, иара, уи димыцхраакәа, тәашьа имазамызт. Издыруадаз Кьахьырипа ихала иабжьеигоз ажәлар реизара ада шьта мҩа ҟамлакәа иаатадыргылар? Леуанти аҩны дышнеизцәкьа, даеа уск иҽазымкзакәа, длатәан иҩыза еиҳабы дызқәицахьаз аизара аплан апроект шьақәиргылт, зда царта имамыз адеталькәа азгәатаны. Уаҟа иацанакуан иқәгылақәашаз ражәахәқәа амагнитафон алентаҽ анцара, ажәлар реизара асахьатыхра, алозунгқәа рырхиара, жәлар рыхьзала аделегатцәа Москваҟа рышьтра, СССР Иреиҳазоу Асовет Аԥснытәи адепутат иааԥхьара.

Уртқәа зегьы рынагзара ауазшәа ибон, аҩны дахьынзатәаз. Аҟәаҟа амҩа данынаныла нахыс, аплан даҽакала дахәаԥшуан. Избанзар аԥсуа депутатцәа ажәлар реизарахь, азәыкҩыцьак ртәы умҳәозар, ицәырԥзомызт, иаарц иақәыркыргьы, аҳәынҭқарра ус азин рынаҭомызт. Аизараҽ иузбар улшон Аԥсны Қырҭтәыла иалгазарц, аха аԥстазаараҽ уи нагзашьас иауҭарызи, москваа шудымгылоз заа иудыруазар, Аԥсны аиҳабыра шувамгыло еилкаазар. Амала арезонанс ҟанаҵашт, рыкәцарақәа рынагзашьа даҽа мҩак азылырхышт. Аха урҭ ирҿадыргылашаз қарҭаа ашьҭаларын, зегь ртыпқәа рҿы иаанхарын. Ааи, Борис иҭагылазаашьа аеаԥсахыр алшон. Уи акәызма убри аамҭаз ихадаз? Ас еиԥш иҟаз аизара амҩаԥгара Борис ихаҭа ҧьоукы иабжьаргахьан, усшәа акы иҿыцшәақәеит дара анеицәажәоз. Ус анакәха, ари аизара убарҭ иаҳа рхы иадырхәон? Иҟан даҽа зхәыцтәык. Ауаа аизараз амҩа иананылалак, Борис, уаҳа ишиламкьысуа ааиликаар, жәлар реизара ааникыларц, аусура иазикуан иҩызцәа зегьы. Ак ада ак ззымдыруаз иакәны Леуанти ихы ааиԥхьазеит, иара дызҿыз аус доусы ишиҭахыз ихы иаирхәон азы. Ирҧаулазаны даназхәыц, еиқәыршәаны имаз аизара аплан мцхәзамкәан иԥхьазон. Иалудраази ианырҭаххоз амш ааигәазу ихаразу. Уа ианыз зегь рзынамгзаргьы, имҩақәызцашаз ыҟан.

– Леуанти, узбар стахын, – аҧыхәтәантәи амш азы акәын, ашьыжьымҭан, алекциақәа рахь днеирц игәы ишҭаз, Анатол Леуанти данаихҭықәгылоз. – Иахьа акомитет аҿы иуацәажәар ртахыуп. Узнеиуама?

– Узнеиуама ҳәа узцаауеи, истахымзаргьы мчыла снаргоит, – Леуанти дцәыцыччон.

– Мамоу, ус мчыла рымҳәеит. Ҳиацәажәап рҳәеит.

– Алекциақәа рышьтахь снеип, – дақәшаҳатын иара.

КГБ аҿы аус зуаз азәгьы игәра игомызт иара. Аҳәынҭқарратә маҷзурақәа зегь раҷкыс уи шәарҭаны дахәаԥшуан, иҩызцәагьы ус ирбон, аха урҭ рымацара ракәымзаргьы ҟаларын убас зыбла ихкьакьлаз. Изҿыз еснагь имазан. Еизарак ҧьара имҩаԥысуазар, дара рыуаҩ уа далатәан, апартиатә биуроқәа КГБ аиҳабы далахәымкәа ҟалашьа амазамызт. Апартиа аструктура убас ишьақәыргылан. Дара ҿыртзомызт, зцааракгьы ртиуамызт. Изрҩуан, ацәгьа зҳәаша информациак роураз мацара. Нестор Лакоба дтарханы, ақыртқәа рнапы Аԥсны аларкызижьтеи, Аԥсны АССР КГБ аиҳабыс ԥсыуак дарымтазацызт. Егьырҭ атыпқәа зыртоз еитнырыпсахлар ҟалон, аха араҟа итәаз еснагь дақыртуан, Қартынтә даашьтын, даҽа жәлак иманы, аха зегь акакәын милатла дақыртуан. Уи ацәаҳәа дара иртәын рҳәон.

Дара рхыбра аҩнытқа аҩналара зуалхоз ианакәызаалак игәарԥханы ишьаҿа еихигомызт. Ус иаауҭаххацԥхьаза урызнеиртә узыкатомызт, цәгьаҳәаҩык иакәымзар, хатәгәаԥхарала ирҭааудаз, ашықәс еиқәатәақәа раан иҭадырхаз аиҳаразак абарҭ рнапала ибжьаззар, русмҩаԥгатәқәа мазамзи, ирҿытцашәаз ихабар узыԥшаауазма. Урзымнеир аныҟамлахгьы, дара рыхьзынҵа еиқәатәа ушаныз усгьы идырын, ма рус хәымгакаҿы рхы ушадырхәашаз еилкаан, – абас акәын аԥсуара иашьҭаз рыхшыҩ аҿы КГБ аҵакы шышьақәыргылаз. Уаҟа аус зуаз Анатол иеиқәимыршәар Леуанти иаҳа изеиҧын, дара данырҭахха иеахьхәыцитәахзаалак дшырԥшаауазгьы. Даниқәшәах иеиҳәақәаз изцәыримгар хара еиҧын. Ихымҩаԥгашьа злаҟаз ала дара рхыбраҿ анеира ихала иҭахызшәа, иҿцәажәар цәгьа имбозшәа аԥшра аиузар ҟаларын. Рхыбра ҩежь аныҩналара шицәымҧызгьы, дацәшәомызт, аҩналарҭа ашә аԥхьа изԥшыз Анатол дышивагылаз мацара, угәы иаамыхәашаз ҭшәарак аҿы иаННеи, уцәа ҭнарбзаартә иаҳагьы иҭшәан изыҩналаз акабинет, атзамцқәа дрыбжьаҟьцуазшәа иныруан.

– Бзиа иаабаша! – уа итәаз ҷкәына азак дҩагылеит.

– Бзиа збаша! – уи иахьиирбаз Леуанти длатәеит, Анатолгьы дааиҿатәеит.

– Зцаарақәак цәырцит, рҭак ҟауцар ҳтахын.

– Зҿы аус сымада? – дааицамхеит Леуанти.

– Аҟәша аиҳабы Амаглобишьвили! – иаацәыригеит бгьыцк. – Ари СССР КГБ ахантәаҩы Андропов иахь ишәшьтыз ателеграмма ахҩаала ауп. Излашәҳәо ала, аԥсуаа русқәа ирхарҟьацәаны итырцаауеит Қырҭтәыла апрокуратуреи, амилициеи, уажәы СССР МВД-гьы шалахәхаз ари аус, гхас ҳәа аԥсуаа акгьы шрыдрымбалогьы. Уи шәара шәтәала.

Излашәхәо ала, ауаа цәымграла ари аус иахәаԥшуеит, избанзар иҟоуп аорганизациақәа, миллионла аԥарақәа аҳәынтқарра иахьацәдырзуа, избанзар урт ирхагылоу аԥсуаа ракәзам. Аорганизациақәа еиқәыцхьазоуп. Атцыхтәан иазгәашәтоит ари аус ас ианца, аԥсуаа рыҷкәынцәа рмыхьчар ада цсыхәа шыҟам. Шәгәы итоуи, Андропов дшәыршәома?

– Уаҩы дҳаршәазом, аха иҟалараны иҟоу шәаҳҳәоит, нас гәыбган ҳара иҳашәымтарц, – иҳәеит, дзырҩуа дахьынзатәаз, ателеграмма зҩыз иара иакәын, иара ицхьазар инапы итцихыз шакәыз рдыруазар ҟаларын ҳәа дазхәыцуан Леуанти.

– Аҷкәынцәа рыхьчара ҳәа шәызҿу иаанагои, адырҩеиь аизарақәа роума?

– Уи акәзаргьы ҟалоит, – иҳәахт Леуанти, абыржәы иаҳауаз азцаара мап ацәкны, хыркьиарыла дцәажәарын ҳәа Амаглобишьвили игәыграқәа еицхьирттарц.

– Аизарақәа шаҟәырхыз шәзымдырзои? – ҳәа КГБ аусзуҩ данцаа нахыс, еилкаан арт еиҳаразак изыцәшәоз аизарақәа шракәыз.

– ЦК КПГ ииашамкәа қәцарак шьтнахит, Аконституциа иаҿагыло. Уи ҳара ҳзадгылом, – Леуанти иабџьар икәа итаршәын.

– Ашьауг ус шәакуеит, ишәзымдырзои? Ма уи хдыррала шәаҿу?

– Хдыррала ҳаҿуп.

– Ателеграмма Кьахьырицеи уареи шәоуп знапы ацазҩыз, – Амаглобишьвили изцаарақәа зқәицсоз ас иаатыркьаны хамеигзарыла диацәажәарын ҳәа дыҟазамзаарын, аха макьана иҿыргәгәаны дааԥшуан, Леуантигьы ахыхьчарахь дииаигарц, даҿа зцаарак аҿааирхеит, – ус анакәха, ауаа еизызгогьы шәара шәакәхап?

– Иатаххаргьы ус иҟацатәуп, – Леуанти ҿыц дхьацуамызт.

– Иатаххар аизарақәа реиҿкаара уеалаурхәуеит?

– Аизара ду азәгьы изеиҿкаазом, – Леуанти ахыхьчарагьы аргумент ғәгәа икын. – Уи аҟалараз атагылазаашьа ҟалоит, атрышә асрада ус ыҟамкәа. Убри атагылазаашьа ҟамлартә, аҳәынтқарра аус ауааит, ҳара ҳацхыраақуп. Акәымзар сыжәлар ахьнеиуа саргьы рыгәта салагылоуп.

– Ашьауг ус уакуеит…

– Изакәызеи сызшәыршәо?! – иахьынзеицәажәоз амалагьы еыртынчра змамз Леуанти ибжьы ҩыхареикит, усгьы цәҳаран изыкәкны имаз. – Зны стәашәк, нас ишәҳәалап ашьауг азбахә!

– Угәы уеанахцоит.

– Иатахзам сгәы сеанцара. Ҳгәы ццәахьеит.

– Ҳгәы пцәеит ҳәа, мҩас ишьтышәхлак ҟалома. Иаҳҳәап, цыпх сентиабр азы аусура атымцра мҩапысит.

– Уи иашаны иҟалеит, – уи азбахә цәырзгаз аиҿкаара арт ирыбзоуран изҳәомызт, иахькылнагашаз иалидраази, иегәеитон, Леуантигьы дизыршәозар бзиан, аха иара иааҿапицәеит итакҟацашьала.

– Аминистрцәа р-Совет ахантәаҩы Аполитбиуро аноменклатуроуп, уи шәаҿагылома? – азә иаб акала диршәон ҳәа, Аполитбиуро ҳәа ршәагак еснагь ирыман, зегь зызбышаз, зегь зхәыцшаз, арахь зегь еилазырбгоз.

– Иахьа абра саагараз атагылазаашьа еиҿышәкаахьан, – Амаглобишьвили иапса иаҿаиргылашаз асапар Леуанти иаацәыригеит. Аха уи асапарра ааста, аҟама ҿы ццышә иаҳа иаҩызан. – Убри иаҩызоуп абригьы: ЦК КПГ атагылазаашьа убас иҟанацеит, Аполитбиуро акәшаҳатхаратә. Апсны аиҳабыра аԥсуа напхгара аитозароуп.

– Избан?

– Аеыҩ атәым дакәтәар ҟалом, – уи ахшыҩ цхафыр абраагьы ицәыригар акәхеит.

– Анатол уаниацәажәоз, иуҳәеит абарт атагылазаашьақәа ирыхҟьаны атеррор ҟалар ашлоит ҳәа.

– Ус акгьы сгәалашәом, – «иџьеишьеит» иара. – Анатол иаартны иуҳәар, усцәкьа сҳәама? – ахы заахаз КГБ аусзуҩ дҿаббаза даанхеит. – Насгьы ҳаицәажәара цьара иноугарц аума ухы изаурхәаз?

– Анатол акомитет даусзуѡуп, – Амаглобишьвили уи дҽихуан.

– Исгәалашәоит акомитет аинформациа иашамкәа иҟанаҵоит ҳәа шиасҳәаз, аха атеррор атәы сыздыруам, – Леуанти излаҵәажәоз хирԥон, ус баша акәымкәан, ѡ-ҵакык аҭаны: акомитет ахаҭа ишынеибакәыз мцҳәарыла еибаркын, ма акомитет аусзуѡ Анатол аинформациа иашамкәа арахь ихәнигеит.

– Издыруада уеилашәаны уаныҟаз ԥьара иуҳәазар? – Амаглобишьвили уажәы иара иҭагылазаашьа игәаларшәаны иеԥникылазар ҟалон, ус акәымзаргьы, Леуанти убас еиликаан, ҽааҭит:

– Уажәгьы сеилашәаны сыҟоуп, аха иахәҭам акыр сҳәахьоума?

– Ус акәзар, ҳаицәажәара абра иаанаҳкылап, – Амаглобишьвили дѡагылеит. – Сгәы иаанагоит алкаакәа ҟаҵазароуп ҳәа. Абзиараз!

– Абзиараз!

Леуанти уи инапы ааимихын, Анатоли иареи анындәылҵуаз, даахьаԥшит. Амаглобишьвили, аҽхышә хәыҷы ааиртырц, инапы дѡахахьан. Ашоура иѡонатәаз уигьы изычҳауамызт. Леуанти, амардуан длаҽала дахьлыбаауаз, убри амомент игәы иҭан. Издыруадаз амагнитофон ианырҵозар реицәажәара? Иаҳахьан зышәи-зхышәи аркыз ауаҭах аҽы абжьы анҵазар иаҳа ахаҭабзиара еиҧхон ҳәа. Акәымзар, аҽхышәцәкьа ыҵарбаҟа иаркны, ицәеижь кантхлеиуа, Амаглобишьвили дзыѡонатәарыз, ѡ-саатк ирзынаԥшуа аиҽцәажәара анымѡаԥигоз? Иара усгьы абри ахыбра ахышәқәа еснагь иҭалаҳа иаркын. Уамашәа иубартә, рус армазара иазкын русура ҟадыҷь.

Ус иагьа иҟазаргьы, иагьа умҳәан, аҿны Амаглобишьвили ихы даҿакала иааирԥшит. Уи иақәырҷәҷәаны Леуанти диршәомызт, знык-ѡынтә раҟара азакәан еилагара аустҵаарахь ишкылнаго имѡатәны ишигәалаиршәазгьы. Ус ҟаимҵаргьы аузомызт, русура уи иазкын, иҟауҵарызеи? Иахьцалак абрахь изхаиԥхьаз ҳәа ихадаз изеилкаауамызт. Длалбаанза убри дазхәыцыртә дыҟан, избанзар аѡонытҟатәи амардуан иахьынзаҽагылаз, Анатол ҽиҭзомызт, иара ихаҭа ацәажәара иҭахзамызт, иитахыз иҳәахьан, арахь дызцыз даҿазнык ирҵауланы дҭицаахьан, – апсуараз акгьы даԥсамызт, иацәажәара заҭахызи.

Абарҭ еиҽцәажәарыла информациак иҽырхырц рҭахызма? Закәытә информациази? Иѡызцәеи иареи рыгәтакқәа еилыркаарц рҭахымкәа иҟамызт, избанзар гаграа уи аамҭазгьы еилыхон. Ма атерроризм ахь аиҽыхарақәа неир ҳәа ишәозар? Усҟан уи ырмазазаны имѡаԥгахон, аилкаара рцәыуадаѡохон, арахь заа апрофилактика ҟарҵар иаҳа иеиҧымзи. Убри азбахә Анатол иаиеиҳәа ашьҭахь, агәеанызаара имазарц, ма ирымазарц, иԥхьарц рзбазар? Аха иара, Виталик иҽынтә излаиаҳахьаз ала, дара Гагратәи акомитет ашҟа иԥхьарц ргәы иҭан. Амаглобишьвили аиԥылара хиртит Андропов иауз ршәҟәы ала. Авторцәа азәы иҽцәажәарц адҵа рымазар? Баша инмыжькәа, усмѡаԥгатәык шынаргзаз ала, аинформациа дәықәырҵар рҭахымкәа иҟамызт. Рхымѡаԥгашьақәа злаҟаз ала, КГБ аусураз иара иааирԥшыз игәҭакы рԥсахыр рҭахызар? Иагьа умҳәан, акомитет иҟанаҵоз аинформациа иашамызт ҳәа игәаанагара Анатол иҽаԥхьа иааимыртхьази.

– Леуанти, – уи иихәыцуаз илахь аҽы даԥхьазшәа, амѡахь ианцәырҵҵәкьа, Анатол ҽааиҭит, – аиҽцәажәара шәахьынзаҽыз, акомитет азы иумаз агәаанагара уԥсахыу, иееимз акыр убоу?

– Мамоу, ԥьушьт! – иҳәахт Леуанти, иоуз азцаара иҟаицаз аҭак цкьа азхәыцра аҭахны. – Амала зегьы ҭынчхо ԥьышәымшьан. Ауаа ргәы ԥҵәаны иҟоуп, еилаѡынтрахоит, – амцагьы нацреицахт.

Ишьҭахьа, аѡныка, ҿнак, ѡы-мшы рыла закәытә ҿыԥсахрақәаз иҟаз ҳәа шизымдыруазгьы, Леуанти азы дзааԥшылозаарын.

44

Шьасиа длышьҭаланы, Ԥьанар дцахьан, рдипломтә усумҭақәа хьчаны, Баҭыри иареи аныхынҳәыз ашьҭахь. Усҟан лара ланшьцәа рахь дыҟан, лашьазаҵә длыманы. Ланшьа, иаҳәшьа данԥсы, игәы баапсха иҽааихазаарын, шьҭа дшьақәгыларын рҳәо днеихьан, аха

ҭаацәарак знапы ианхалаз Шьасиа уи длымбацызт азы, ихәы ҟаҵаны дизцазаарын. Аҩны иахыз лаби лаҳәшьеи ракәын. Шьардасиа Џьанар дгәалҭеит, ашкол аҿынтә аҩныҟа данаауаз, иара ргәарбжьара дыбжьаланы дышнеиуаз. Рыҩныҟа усгьы неишьа имамызт, длырхынҳәит. Лаҳәшьеи иареи еиқәшәарц иҭахын, лара дизцааит, даеазны данаауаз еилылкаарц. Усцәкьа иаалырҟьаны акгьы изҳәомызт, избанзар иаргьы аус иуан, сабшак, меышак аҩн ус дахашәалазомызт, арахь аҧсуа усқәа ирызкны еилацәажәарак, еизарак анымҩаҧысуаз иерыгирхар ихаҭа иҭахымызт, иҩызцәагьы дырзеилкаазомызт. Еиҧьын, ҿҳәарак дақәмыргәыҧзакәа, ргәы реанзамкәа дкылсыр.

Уажәы убас иагьыҟаитеит иара, амала Шьасиа лқыҭаҿ дааит ашколхәычқәа рыҩныҟа ианцахьаз, убриазы Шьардасиа ихы дизархәаазомызт. Иаара ҿҳәарак ахьеимҭазгьы игәы иалан, избанзар аеҳәшьцәа ибара рҭахызар иниара реақәдыршәарын, шьҭа Шьасиа аҩны дҟамларгьы лылшон. Шьардасиа ашкол аҿы дизпҵшрын. Аҧыхьагьы, аҩныҟа дцаз ҷьашьаны, иара агәарбжьара данбжьала, лара ишьҭахьҟа иқәҿылҭит. Уажәгьы ус ихьуазар ҳәа дгәыҧшәа, дхьаҧшуан, аха Шьардасиа дыҟамызт. Убас дышхьаҧшуаз мацара, анышәынҵрахь узланеиуаз агәашә днадгылеит. Уа дышгылаз азәы дибар иҭахымызт, наҟ дынҵалан, еиха маҭәахәыла иҭаркаахьаз анышәынҵра дҭамлакәа, анаҩс даагылеит. Ара дышгылаз имҩасуаз дырбар, иаҳагьы иҭахымызт, арахь агәарҷи аҩни рҿынтә уаҩы дгәеиҭомызт. Акыр хьшәашәаран, адәахьтәи русқәа ааныжьны, аҩныцқа амца иадтәалазар акәхарын.

Аамҭагьы акыр цахьан, лашьцозма уҳәо ианнеиуаз, аҧшәма дыҩдәылҭит. Уи илаҧш имаахарц, Џьанар наҟ днавҵагылт. Уаҟа лҭаҳаразшәа иҟан. Абырг иеицәихьчон, аха имҩасуаз дибар игәы иаанагарызи. Ибзиашәа агәарбжьара абжьыспа уаҩы игәаҧхомызт. Аб ажәгәарахь днеин, ирахәи аҧсаатәи дышрылаз, ирхәлеит. Уи дхынҳәит уҳәартә, аҩны, амардуан злаҿаз ала, ашә аатын, азәы дныҩналеит. Шьҭа Шьасиа дышлыҧхьарыз изымдыруа, Џьанар, анышәынҵрахь дааскьаны, дгылан. Амҩасцәа дрыцәшәомызт, алашьцараҿ дырбарҭазамызт. Аб ала ауижьхьан, уи дабар ишрын, аха аҧхьа ахаҵа ддәылымҵкәа, азҕабцәеи аҷкәыни адәы иқәицозма. Арахь Шьасиа димбакәа, аҩны лара дыҟазар, ыкәҵшьа имамызт. Ма ашьыжьынза длызпҵшыр акәхон, ауха иагьа ахьҭа дакыргьы. Шьардасиеи лашьеи ашкол ашҟа имҩақәгылаанза, ма аусҳәарҭахь дхынҳәыр, раҧхьа данаауаз еиҧш, аҩныцқа маҷк дыцәарын. Иҿынеихон еиҧш, ҷьоукы алашьцара реалак ишизааиуаз ибеит.

– Шьасиа боума? – лара шлакәцәкьаз агәраганы, налыкәҿиҭит, ара дшыҟаз дирдырырц.

– Ааи!

Шьардасиа лбжьы акәын, уи данизааигәаха даагәыдикылан, лылахь днагәзит. Шьасиагьы лнацәкьарақәа ааникылан, иааирҕәгәеит, дышлызгәаҟуаз лырдыруа. Ҿымҭзакәа ииаидхалеит, аҵыхәтәан иахьеиқәшәаз доусы иара итәала дацгәырҕьо. Амш баапсхарц агьшагмызгьы, зны иоухьаз аҵатәхәы игәаламшәози, хьҭак илалартә деилаҳәамызт. Дара ракәзаргьы убас рееилаҳәа-рееилаца идгылан, иара иацлабуазшәа, рыхқәа ахьыхтыз атәы умҳәозар, нас рыҷкәынра ишьҭнахрын. Рҩыцьегь ааиқәшәар, иара ак иҳәақәар здыруадаз, аха Шьардасиа, арҭ алашьцараҿ еизныжьны, дцарымызт, аеҳәшьцәа заа ус ишеиқәшаҳаҭхаз ҩашьомызт. Аха аеҳәшьеиҵбы дара дырпырхагамызт, ажәытәан аҷкәыни азҕаби ҿа анеибырҳәоз, ишаҳаҭхарыз дрыцын, рымала ииаанзыжьуадаз.

– Шәбара даара сеигәырҕьеит, – иҳәеит иара аҵыхәтәан, ихы Шьасиа лымацара излыкәкуамызт, аха иаанагоз усгьы аеҳәшьцәа ирдыруан, азәгьы лгәы нхазомызт. – Иҵегь ирласны саауан, аха…

– Умаахьази, шәысзеиқәмыршәеит акәымзар, – Шьардасиа ахара лхы иадылҵон, иара ихырқьиара даламыргакәа, уи ала дара ишизпҵшызгьы ирдыруа.

– Араҟа ҳанеиқәшәаз зны ибасҳәаз бдыруеит, Шьасиа, – уи лахь хыкәкыла днацәажәеит; уи азбахә имҳәаргьы ҟалон, лашьцаны даниҧыла нахыс, аха реиҿцаара аҵыхәтәахьы инагатәын. – Усҟан ибасҳәеит, даеазны саныбзаауа, бсыкәшаҳаҭу бсыкәшаҳаҭму сабҳәарц, бан ишлаҳауа. Избанзар лара лаҟара анасыҧ боурц даеазәы дзеилаҳауамызт. Ан лҧха лзы еснагь дгәаҟуеит. Бнапы саҳәоит! Исабҳәои?

Шьасиа ацәажәара лцәыцәгьан. Шылашьцазгьы лнацәала лылаҕырз лзамҩаҽ ишылрыцқьоз лзыҵәахуамызт. Ҩонытҟала акы дабылуазу, дыбжьажьозу, лхы акәзу иара иакәзу ирыцхалшьоз, ма лан лҵсреи лара лынасыҵ алацәажәареи дук ахьрыбжьамз лыгәхьаазу аилкаара цәгьан, избанзар ажәак лыхәлшәомызт. Лҭагылазаашьа аҕ леира иақәшәаз аҕба иахьеиԥшыз, иаргьы уаха инарҳәомызт. Ииура изымдыруа длыдгылан, Шьардасиа ааигәа дшыҟаз зынза инаруамызт. Шьҭа уи лҿы ааихыхны «ааи» лызирҳәарын ҳәа дзымгәыҕуа, даалыдхылахьан, лыгәшәымшә ааиҳәарц, инапсыргәыҵа лыжәҩахыр иныкәиҵахьан, лыҿреиԥшәа дахьгылаз, лхы игәы инадылҵеит, акәымзар лара дызҕаб ҳаракымзи, рхаҽкәа ааизааигәахон.

– Уцара-уаара уаха сгәы иалазом, – лҵәыуабжь лыҩныҵҟантә иааҩуаз ажәакәа аԥхара ду рыҵаны илымҳанза иназеит. – Уара узы сшоуп, амала уаха умаан, амҩан суҵәшәоит, – илҳәаз цқьа еиликааза ҳәа маҷк дааԥшызшәа, ус дидгылан, нас лҿааиҟәылгеит. Лан лнышәынҵра дынҵалан, лнапы лгәы иныкәылшьит, лгәахәтәы шыналгзаз ллырдыруазшәа. Даатытцит.

– Газас сбымпхьазан, аха уаха умаан ҳәа ибҳәаз сзеилымкааит, – иаҳаз ахы ахьцоз издырҵәкьомызт.

– Сан лышықәс цәымза шьҭаххааза, саб игәараҵа сызҵыцзом, уахьеиласырхо саҵоумҵан!

– Ибҳәо закәи, бара ишаабҭахыу сымнықәои.

– Уааза цытк бжьами, – ацыхәанза еиликаарц лҭахын. – Уаанысымкылар заҟантә ацара-аара уқәшәо уазхәыци. Ана акәым, ара акәым, уаамҵа абаҟоу, арахь ҳадгьыл еилаҩынтрахеит, сгәы ҭынчзам. Узымбар иаха исчҳауеит, умҩа ацәшәара сзыхгом.

– Ацәымза шьҭышәхааза сыԥшып ҳәа сгәы итазамызт, аха, бара иаыбҭахха, ишыбҳәаз иҟазааит. Мап ахьысцәыбымкыз даара сгәы иаахәеит, уи ауп аус злоу.

– Иҭабуп сахьумырццакуа!

– Уажәы ишԥаҟаҳҭо? – даақәгылеит Шьардасиа, илымаҳәхашаз имахәар днахьынҳалан. – Агәылацәа рҽы ҳнеиуашәа ҟацаны, ҳдәылҵит. Ҳаб заа ҳимбакәа дгәамҵыр ҳҭахым. Арахь, ацх иалагзаны, умҩа уаҳзыкәцом. Аҩныҟа улаҳгап?

– Мамоу! – дыччарц агьигмызт.

– Мазала ушьҭаҳҵоит, аргама уаҳҭаар уҭахымзар. Ашьыжь шаанза уаарԥшны, унаскьазгоит.

– Усгьы иаузом.

– Ҳгәылацәа урыдыркылартә иҟасцап?

– Сара амҩа сыкәлоит. Шәысцәымшәан!

– Усцәкьа уаҳзышьҭзом, – Шьардасиа Ҷьанар дихьынҳаларц агьлыгмызт.

– Шәара шәца! Сара ашьшьыҳәа амҩахь скылсуеит.

– Ус ҳзыҟацазом, – лара илуамызт.

– Бзиоуп нас, аԥхьа сара сцап, – Шьардасиа далзааигәахан, лылахь днагәзит. – Шьасиа, абзиара бзыҟалааит! – агәарбжьарахь дназгоз игәашә хәыҷы дынҭытцит.

Амш цәгьахаргьы, ацх иагәылгаз амҩа агәхьаа икызма зшьамхы азҕаб илырласыз арԥыс, дгәыргьацәа ақыҵа иалсуаз амҩаду ахь днеин, шьапыла иҷынеихеит. Аусҳәарҵа ахышә дкылсны дыцәар ҟалон, аха адырҩаены дзышьҭаны дааз азҕаб деиҵеибозма, имҩа аҩныҟа ихан шьҭа, дышиашаз амҩаду дазкылсырц, днеиуан. Имҩа харазазшәа игәы инаҵон, избанзар алашьцараҽ дызвысуаз ҳәа акгьы ибомызт, дахьааихьаз игәалашәартә. Иарбан машьыназаалакгьы ак ихьзомызт, иаԥхьаҟантә иаауаз ҷьоук ракәын заа иибоз, урҵгьы рацәамызт. Аҩныҟа иаауаз ҷьоук ракәхарын. Дахьныкәоз хьҭа дакуамызт, уигьы акыр ацанакуан.

Амҩаду ахь данкылсгьы, ладеи-ҩадеи имҩасуаз амашьына рацәазамызт, аамҵа ацх агәахьы инеихьан азы. Иара ԥшьшьала Амраҵашәара мҩа данын, дыццакны имҩа зегь усгьы изихгармызт. Ацхагәҵаны машьынак даашьҭнахуамызт, ауаа шәон, иагьа умҳәан. Ацыхәтәан еидарамҩангага дук, рефрежераторк, аангылеит. Ҩыцьа аныкәцаҩцәа ақәтәан.

Даргьы ирҭахын иахьынзаназоз аҭыцқәа реиҳәалар. Амала акабина ҭбаа дшыҵтатәазцәкьа, иара дыҵтаҳәахаа дамхацәеит. Данаацш арефрежератор Гәдоуҭа илеихьан. Шаанза длалбаан, иқыҭахь ицоз амҩоан даагылеит. Шьапыла ддәықәларгьы, иусураҽ иаарласны днеиуан, дагьагхомызт. Иара, дышьҭызхшаз азә дааиааанза, дааацшит. Ашыжь ақыҭауаа аџьырмыкьахь икылызгашаз, ашкол иацәыхараз ақыҭа ацаҩоцәа шьҭызхуаз автобус анааи, иусураҽгьы заацәаны даанагон.

Аҵсшьарҭа агәашә илатәаз, Џьанар днеимышьҭрызшәа, дыхәмаруан, ас заа дахьиҭааз азы. Избанзар макьана даеа ҩ-саатк инареиҳаны, ашьыжь усура уаҩ дкылсуамызт. Уажәрааанза еиҵш акәымкәан, арҵыс игәы акыр ишалаҡаз ибон уи. Џьанаргьы, алафҳәара иҽыкәххх, дҵышәырччо иҽынеихан, иусурҭаҽ днеит. Акресла днантәалан, амҩоа дыкәижьҭеи игәы ахьҭынчыз амшала дыззымхәыцуаз дазхәыцуа, иблацәа аахиҩеит. Ицәеижь ицегь аҵсшьара иаҳәон. Иахьцалак, ихы даиааины, игәалаиршәон анышәынтраҽ реиҵыларазр ҩоыцьегь еибырҳәакәоз, аеҳәшьцәа ирхымҩоаҵгашьаз. Ақыҭа иалиааз раҵсуара аҷыдара ҳаракын, ақалакь иазааигәазаз аамсҭашәарақәа ирылаҡан. Макьана игәамҵхашаз звимбоз азҕаби иареи рбызшәа ахьеибакыз даара игәы шалаҡаз, дынҵтаҳәахаа ацәа даамеханакит. Саатк аҡара дыцәан ҵхызкгьы ибаны игәалашәомызт. Ааигәа дагьаацшрымызт, ак шиаахаз аҡара инырны, ҵхыз ианиба, дцәырҳаны дмааҵшыр. Баҭыр иакәын ихагылаз, ижәҩахыр аанкыланы маҷк дырцысуа.

– Уабаҡаз, уанаџьалбеит?

– Ҟаҳ! Схы шҵасыхьуа! – Џьанар дҩагылан, ихыхь иатҵаны, азҵаара аҭак иахигарц, азы ахьааиуаз дындәылтцын, ихаҽы ааирхьшәашәеит.

– Уабаҡаз сымҳәеи? – Баҭыр ибҕазара кны ашә дылагылан.

– Сылахеит, – ихы рбо, Џьанар даахынҳәит.

– Уламхакәа, иурдыдит. Џьара уанцо, лымҳаҭаск уан илуҭар. Дышшәо узымдырзои? Иаалыркьаны командировка уаҳшьҭызшәа ласҳәеит, дузҵаауазар.

Баҭыр, иусурҭахь даннеиуаз, ибон ани агәашә илатәаз игәаанагара шиашаз. Џьанар игәалаҡазаара даеакала иҟаҵәкьан. Ма рҩоыцьегь ргәы иажьарызу? Аха ахыхь имазшәа шиҳәазгьы, иҩоыза иаҳа деилкьан, ихаҽы ччон, ибла кәеицеиуан. Дзыкәшәазишь? Ак шицәизоз ҩашьомызт, аха изакәхарызишь? Дызҕабзар? Нас уи ус бзиамзи, димыцхраарызи, иҵҳәысаагара хыпарц агьагмызт, ажәытәан еиҵш аилаҳарахь ихы ирхааанза, дтәазар акәызма. Цкьа иҽцәажәара аҭахын, иеираргамаргьы иалудраази.

– Шьына! – Баҭыр автобус аекскурсиаз анҭыцра зырхиауаз дынидгылеит. – Ахәымехан, заа узаар, Бзыпҵа ҳлабжьк̆ар ст̆ахын.

– Иубар иуҭахыда?

– Избар истахыда ҳәа ушпаҵаауеи? Уа Кьахьыриҵеи иҩоызцәеи рыда ҳзышьҭалодаз.

– Кьахьыриҵа Гагра дынхоит, ҳлеиааанза аҩонык̆а дцашт.

– Леуанти дык̆ами.

– Џьанар?

– Дҳамгои, илшозар.

– Изилымшои?

– Иаха дылахеит, иара излеиҳәо ала.

– Баҭыр, Џьанар игәы иалоу удыруама?

– Иалздрааи. Амала зыгәҭакы аск̆атәи ихәыцазцо дышнеиуа ахеиқәымшәарахь дианагоит.

– Абзиа умҳәо!

– Аиаша ауп исҳәо. Уаха дшаҳҭахыу иаҳәа! Иҭахызар, илшозар дҳаццап.

Ахәымехан, Баҭыр Шьына имашьынахь иҽанынеиха, Џьанар уа дыштатәаз асаркьала ибон. Амҩоа ианыкәыз, Баҭыр гәаартыла Џьанар диацәажәарц иҭахын, избанзар ибон иахьцалак мазак шрыбжьаҳаз, уи бжьыхымзар инаскьа-ааскьаны иаргылон. Наџьнатә еизааигәаз иабарҭахыз аееик̆әгара шьҭа иаҳа иан̆әыҕақәаз. Ма ргазара еиднакылозу?

Амала уи иацәажәараз Баҭыр иахәҭамз аҭып иԥшааит. Шьына дызҭатәаз амашьынаҿ дара гәаартра рзыӄацозма.

Аԥсуааи аурысҷәеи еиларгәагәаны макьана изыԝназ ашкол ахыбраҿ ианнеи, Кьахьыриԥа дцахьатәӄьан. Изларҳәаз ала, уи ус заа дцазаломызт, аха аиҳабыраҟәа рҿы цәажәатәҟәак иман, русураҟәа рҿынтә иҟәцааныза, дрыхьзар иҭахын. Леуанти дахьынхоз еилыркааит, амала уигьы дыӄамзар акәхарын, акурсҷәа рахьынтә аены даараны дыӄан, дмаацзар. Иӄалоз рбарц, иԝоны инкыдгылеит. Иаби иани агәарԥ иҟәгылаз ара ицатәан. Иагьа умҳәан, даара ишоуран аены, Амра алҭашәамҭаз араҵаӄа аԥша аеырԥсыены ицасуан. Рыҷкәын дмаазацызт.

– Умбои аԥсуаа ҳзыӄоу, – Баҭыр шьҭахьӄа данаатала, амашьына аҿынанахеит. – Рыҷкәын даару ҳәа изԥшуа итәоуп. Иара дмаҷушәа, ԥҳәыс дааимгазацт, иԝоны-игәара деиҟәшәоуп.

– Шәарҭ шәԝыцьегь шәызбахә умҳәало! – иҭаацәараз Шьына иԝызцәа дырхыччартә дыӄан.

– Ҳара макьана иҳалоухи, – иҳәеит Баҭыр. – Уажәоуп ҳцарақәа ҳанрылга. Шьҭа ҳеаԝорақәа нҭаҳгалар, азәазәа ҳаарыхап.

– Уажәрааныза шәцара шәԥырхаган, изыҟәкны иумоу аеҳәаразгьы, изцугаша ак узцәырцуеит, – Шьына имашьына амԝаду ахь иԝокылигеит. Иҿаԥхьа автобус ду ҟаԥшьза иаангылон. – Иара дзыҟәшәаны дыӄоу иалудраи?

– Аа! Уаагыли! – Баҭыр амашьына хәыҷы дҭыцырц ашә ааиртит. – Узхашшааua автобус дахьлыбааз умбои.

Автобус дәыҟәлахьан, Леуанти амԝа аихцәара дахьзааныза, Баҭыр наӄ дниасын, аԥсшәа иеиҳәан, рԝыцьегь ааидхылеит. Ашьҭахь арахь иааиасын, Шьына имашьына анаԝсан, Леуанти иарҭмаӄ ду надыргылан, убри иахылаԥшырц Ҷьанари Шьынеи рԝыза инапала инадирбан, еиԥылаз аԝыцьегь еицәажәо, амԝаду иавцаланы, рҿылархеит Амраҭашәара шыӄаз. Нас инымԝахыцын, аҵлакәа ирыцагылаз арымз иныкәтәеит. Урҭ мазала еицәажәозар, ирҳәозгы иазҿлымҳамзи, амашьына хәыҷы аԝонытҟа иҭатәаз, рԥсахы еибакуа ишыԥшыз, ргәы ццәеит. Ашоура реырзаӄәкуазар ргәахәын, амашьына иҭытцит. Шылашьцара лашьцеит, арахь Баҭыр дааиуамызт. Усҟан…

– Ҳаицәажәара сԝызцәа аласырхәыр ҟалома? – дцааит Баҭыр, дара Шьынеи Ҷьанари рзааигәара иахьынзеидгылаз.

– Иаҳҳәо ауп аус злоу, – автономтә республика а-КГБ ахыбра дааԝонытцижьҭеи саатқәак ракәын ицуаз, Леуанти ахыхьчара ицегь иҿазцәылихыр иҭахын. – Ꭴыцьа рыда уаԝы имаҳашагьы ыӄами. Амала уԝызцәа узгәаар ҳәа сшәоит. Иумдыруеи ҳшыӄоу? Ҳагәра анумгоз, ҳзааугеи ҳәа иаауҿагылар ҟалоит. Ус анырҳәа нахыс, уск аицымԝаԥгара шәцәыуадаԝохоит.

– Урҭ ргәы злаӄасцаша сара избап, – Баҭыр, Леуанти дицны, хазы иҿынеихеит.

– Иухьи зуҳәаз?

– Гәыԝбараҟәак сызцәырцуа салагеит.

– Сымзырԝуеи.

– Ҳабакылсуеи?

Леуанти аҭак иҿамшәазт, ҿымҭкәа дымԝахыцын, аҵла аҵаӄа арымз днықәтәеит, ицыз диманы. Азцаара ццәаны ишьақәыргылан, аҭакгьы ццәаны дазԥшын, арахь ипцәаз аилкаа уаԝы имамызт. Иара ишеиликаауаз еиԥш иаахцәаны аҭак иҳәар – изааз изеилымкаар ҟалон, идимкыларгьы алшон, рыуа еицәаз здыруадаз. Ԥытрак еиликаарц уҭахызар, инарҭбааны уиацәажәар акәын, ҽнак ала акәымкәан, есымша. Ус дара еибазырбодаз. Аха реицәажәара акыр аҵанакуан, мԝас иирбоз иашахарызу иашамхарызу, ма мышкы зны еиликаарызу аԥстазаара инарбон.

– Ҳахькылсуа аҳәара сцәыцәгьоуп, – иаахцәаны игәҭакы иҳәеит Леуанти.

– Еилкаак уаԝы иманы иубазом, ухалагьы угазҽазуама?

– Сара еилкааны исымоу акы заҵәык ауп: ҳажәлар ҭамхар рҭахымзар – ршьапы иқәгылазароуп.

– Уи шпа?

– Иахьа иаарԥыраҳауа иаҿагыло мацара инеиларoуп.

– Ус мчыс иҳамоузеи, ақыртқәа аҳәынтқарра аппарат рнапаҿы иҟоуп, ишырҭахыу рхы иадырхәотеи.

– Жәларык ршьапы ианықәгылоу, аппарат амч кәадахоит.

– Иҳаларцар? – Баҭыр абԥьар шакәыз игәы иҭаз усгьы еилкаан. Асовет мчы шьақәгылазижьҭеи, ауаа ршьапықәгылара арҭынчраз рхы иадырхәоз бԥьарын, уаанзагьы убас иҟан, дзаҵәшәози узҳәомызт.

– Рымчыдароуми уи зыхҟьо, – Баҭыр иааԥьеишьашаз аҭак Леуани иҟаицон. – Зны идыршәазшәа руеит, аха акәиц ҿыцәазом, амца ҿаҳәара иаѡызами.

– Иахьцалак ҳақәпара ахы абахоу? – Баҭыр иаҳарц иитахҵәкьаз иаҳауамызт азы, ҿыц азцаара деиҭазыхынҳәуан. – Ажәлар ршьапы иқәгыланы мацара ҟалашьа амам.

– Сара агәра ганы сыҟоуп ҳапсеиқәырхара убра заҵәык ишыҟоу. Ҳцо-ҳаауа иаҳҳәоит Урыстәыла ҳалашәҵа, ма хаз республиканы ҳшьақәшәыргыла ҳәа. Анигьы аригьы иҟамло усуп, амала иаартны уаѡы иоумҳәан иуасҳәо. Ажәлар ҳагәрагара иаҟәыцуеит, ргәы каҳауеит, ус ианыҟала. Ҳгәы иҭақәоу аапҵәаны иҳазҳәазом, умбои иҳахьыз. Убри азоуп ажәлар ршьапы иқәгылазарц захҭахыу, нас ишнеиуа моментк ҳаур ҟалоит, ахақәиҭра анаҳзааиша аҭагылазаашьа ҳҭашәартә. Убасҟан ҳажәлар убри амомент иазыҟацазароуп. Аеыѡ шықәсыла иазыҟарцоит, аеырѡырҭа мѡа иныкәдыргылааназа. Акәымзар уи амѡа азышьҭхуам.

– Ленин астратегиеи атактикеи аирбеит ареволиуциа шыҟалашаз азы. Убас ҳахькылсша ҳзымдырзакәа, мѡак ҳануп, аха еилкаамеи ҳахьнеиуа ахьыкәу.

– Урҭ ихазқәоу усқәоуп. Уи иҟаицаз аусқәа ҳара ишаҳзеиҧьу агәра узгоу?

– Сыздыруам.

– Угәы ахьыбжьажьо акыр аҵанакуеит. Избанзар Ленин имѡа иеиԥшу мѡа ыҟам ҳәа уаакәгылар, сызуаҵәажәазом.

– Избан?

– Избанзар уи имѡа уқәныҟәар, асовет жәларқәа неиѡымшәарыда разәкра хырбгалашьа амам. Уи иаанаго удыруама? Апсуа жәлар реиԥш зхыпхьазара маҷу хақәиҭрак роураны иҟазам.

– Иуҳәарц иуҭахи?

– Асовет Еидгыла империа дууп. Мчыла ишьақәыргылоу ҳәынтқарроуп, адиктатура иаанагоит. Ажәларқәа реиѡызара бԥьарс ирымоуп, арахь закәытә ѡызароузеи, ажәлар ду ажәлар маҷ рыхәда иқәтәазар.

– Иҟацатәузеи?

– Убри ауп азцаара хада! Ашьапықәгылара! Даеак сызуаҳәазом. Избанзар, ақәпара шымѡаԥысуагьы, ақәпараҵәкьа ашҟа ҳамкылсзацт. Ари ҿазыҟацароуп. Аха исҳәақәо ауаа ираҳар, ихы еивысит ада акгьы сзырҳәазом. Ҳазыҟацам цқьа, умбои иҟалаз.

– Урыстәыла ҳалалар ҳҭахымзар, Қырҭтәыла ҳалцыр ҳҭахызар, нас ҳабацои зуҳәа?

– Аурысқәа Урыстәыла ҳарзалацазом, ақыртқәа дмыргәаарц. Ҳара хьаас урҭ ҳрымазам, аус злоу дара рзын Қырҭтәыла ауп. Ҳара ҳала урҭ ҿаҳәаны ирымоуп. Асистема зегьы убас ишьақәыргылоуп, умбои. Аха республикак ҳалцынгьы даеа республикак ҳалалозар, закәытә хақәиҭроузеи иҳауа? Исаҳәеи!

– Аус злоу – ақыртқәа ҳрымпыцытцыроуп.

– Уи иахьа, аха нас ҳаздыло проблемас иҳаурым ҳәа узлагәыҕуеи?

– Иҳаԥсыхәи?

– Хазы ҳаҟазароуп.

– Лшашьас иамоузеи?

– Убартқәа зегьы ртак иаша ҳамазам, убри ауп ҳазларыцҳау. Аха, уара уиашоуп, зегь рапхьа ақыртқәа ҳрымпытцыцыроуп. Уи хаала иаузом.

– Ишпа хаала?

– Ҳара ҳазцаара ишаҳтахыу еипш москваа ирзбар ҳтахыуп. Ус иаузом. Иубап. Ҳазцаара ҳхала иҳазбароуп. Еибашьрада иаузом.

– Иуҳәо закәи?! Ҳцыс шьыгақәатцәкьа ҳамырххьеит. Иабаагои?

– Ҳазлацәажәо даара ишәарҭоу усуп. Еилукаауама? Ас зегьы ҳазрацәажәазом. Заацәоуп. Аха ҳазхәыцп: иҳалаланы ҳашәарыцага шәақьқәа зҳамырхи? Қартаа иҷыгәза еилыркааует абцьаршьтыхрахь ҳаиасыр шалшо. Усҟан ҳашәарыцагақәатцәкьа ирыцәшәоит. Ари баша усума? Уажәы азәыр машәырда дтахар – ҳара ҳзы итрагедиоуп. Уазхәыц аибашьра ҟалар заҟаѡоы ҳацәтахо. Убри азы истахзам абцьар алацәажәара, аха ус ада ишамуагьы збоит. Ишпаҟацатәу?

– Бцьарла ҳзырҽагылома, арт ҳа ҳаасҭа жәантә еиҳаупеи?

– Уи саргьы истахым, исҳәахуеит. Аха дара, рхымѡапгашьа злаҟоу ала, убра ҳнаргоит ҳәа сыҟоуп. Арт ҳадгьыл иқәцатәуп. Мчыла ҳааныркыларц ауп иааганы изҳаландырхаз. Аха уи ҟазшьас иамоу саҳәеи!

– Сыздыруам, – Батыр иаҳауаз агәра изгомызт, зынгьы апхыз далаз цьишьон. – Уара апартиа уалазами? – дцааит иара, избанзар апсуараз иқәпоз КПСС далазар иаҳа иҽахәы ҳаракхон, арахь Леуанти иицәажәоз уазызырѡыр марксизм-ленинизм дырцәыхаран. Иара Батыр ихатагьы убри амѡа данызшәа ихьаауан азы акәымзи аены арахь дзықәнагалаз.

– Салоуп, – Леуанти ииҳәоз Батыр ицьеишьашаз акәын.

– Узлалалеи?

– Агәра згон. Аинститут сантаз салартеит. Ацара сцон. Азеипш ус саҟара зхы алазырхәуаз дабаҟаз.

– Уажәы иҟалеи?

– Апартиа ҳалацаны ҳҽархха ҳаркыуп.

– Убри азакәын саргьы иахьа сзаауаз, еилыскаарц истахыз, – Батыр дааҳәцәыҳәыцәит. – Убри ауп сгәы бжьажьо сҟазцаз.

– Иуҳәарц иутахи?

– Уаарывалар – апартиа уалоуп рҳәоит. Апартиа иаламгьы КПСС а-ЦК а-Политбиуро иаҳәаз уаҽагылома ҳәа ухтаркуеит. Уи уаҽагылазар Асовет мчы уаҽагылоит ауп иаанаго, ус анакәха азакәан уаҽагылоит. Ишпаҟаҳцо?

– Убри ауми иҟалаз.

– Сара КПСС алалараз скандидатуп. Мап скрыма?

– Апартиа иаҳәо уаҽагылахуеит, умбои иҟалаз.

– Ус акәым. Срыдрымкылартә ак сҳәап, ак ҟасцап.

– Ус иатахзам. Мап укыр, ҳажәларгьы урзеилкаауам. Ууанза ҳамнеизацт, иумаҳазои иахьантәарак исҳәо. Цьара уқәгылар ртаххазом, рус уеалоугалар рузом. Уашьтахьҟа уцкьам ҳәа ирпхьазоит. Уи акы. Ѡба – акадрқәа ҳамазароуп, апартиа иалоу акадрқәа. КПСС алазаара ҳхы иаҳархәароуп. Ауаа апартиа иалалоит, еиҳабырак цьара иратәаршьарц. Апартиа салалар стахыуп, ҽхышәк сатәаршьарц ҳәа илафны изҳәо думбазацт. Илафуп, аха апстазаара иарҽиеит, агәра угароуп. Ҳара апартиа апсуараз ҳхы иаҳархәароуп.

– Уаахьоума? – иааиуаз Виталик Гыцба даарыдгылаанзагьы Леуанти дизцааит. – Ак уасҳәар стахын.

– Ари зыгәра ҳго цкәыноуп, арахь ууаи! – Леуанти уи дааипхьеит.

– Уацәы аусҳәартаҽ ауаа еизоит, – Виталик, ажра дхыпаны, даарыдгылеит.

– Изыхҟьои зуҳәаз?

– Гриазнова деитаахт.

– Цытѡык еизару?

– Ҳалагап, иааиуа даабап.

– Бзиоуп, сара сааиуеит, – Леуанти еиликаауан аизара ахагылара шибзоурахоз.

– Ҳаргьы ҳаар ахәҭоума? – дцааит Баҭыр.

– Уахаҵәкьа Агырба Вова ма Шьалуа Гыцба, ахирург думдыруеи, уԥшааароуп. Иуаҳаз иоуҳәоит. Иузыкаҵома?

– Ишҧасзыкамҵои? – иҳәеит Баҭыр, Виталикгьы днахынҳәит. – Уа иаҳазбо саҳәеи!

– Акгьы ҳмызбаргьы ҟалоит. Аха ҳаизар – акыр аҳәоит. Ак ҳазбаргьы ҟалоит. Аус злоу заҟаѡы еизо ауп. Аусҟәа рцашьа ҳаерыҟәыршәаны, ҳаргьы аус ааууроуп. Ҳазлаҵәажәоз ахь ҳаиҭахынҳәып!

– Сара сгәы иалоуп, – иҳәеит Баҭыр, – цыхәаԥцәара ҳбартазамкәан ақәпара мѡа ҳахьану.

– Ҳазну аҵыхәа ԥцәашт, ишҧаҵымҵәо, аха уи ала аҧстазаара нҵәома? Даеа уск ҳазцәырымҵхои. Аҧстазаара қәпарами.

– Иахьцалак абарҭи ҳареи ҳаилгашьак ҳабла иабар акәын.

– Иабаргь ҟалоит, аха… асовет мчы ахьынзыкоу ҳазцаара ҭыԥкәцашьак аиуны избом.

– Иуҳәо закәи?! – Баҭыр ихәажьы қақаза иѡагылон. – Асовет мчы ҟамлап ҳәа угәы иаанагома?

– Иназазоу акгьы ыкам. Еиҳаразак мчыла ишьақәгылоу аҳәынтқарра.

– Иуҳәо закәи?! Нас мышкы зны Асовет мчы ҟаларым уҳәарц уҭахыума?

– Зны – ааи.

– Иуҳәо закәу удыруама?! Уи агәра сызгом. Абасҟатәи зыдгьыл ҭбаау, зымчра ыкоу аҳәынтқарра мышкы зны иҟаларым ҳәаны, ихаурҟьацәозар?

– Уи атәы уҽы иааҭыхны ԥьара ицәырумган! Ҳара ҳаҧсуара еиқәхархароуп, излауала мацара. Убри еснагь угәы иҭаз.

– Иҭабуп даара! Аамҭа умсхит, аха баша изрым, – Баҭыр дѡагылеит.

– Саргьы убас сгәыҷуеит, – Леуанти дѡагылан, рѡыцьегь амѡа инәыкәлан, Шьына имашьынаҽ ииаит. – Абзиараз! – иартмаҟ аашьҭихын, амашьына цаанза дыԥшын.

– Шәымацара шәеицәажәар ануҭахыз, ҳара ҳзааугеи? – дара ГАИ иѡавсхьан, Ԥьанар ихы Баҭыр ианизирхоз.

– Ус иара иҭаххеит, – иҳәеит Баҭыр.

– Еилукааи?

– Уаҵәы асаат жәаѡа рзы ара аизара ҟалоит. Кьахьыриԥа ҭып изымҭо Гриазнова Москвантә деиҭааит. Уаха Гәдоуҭа ҳцароуп.

– Ажәлар здырххои, Кьахьыриԥа дыцкьамзар? – иҳәеит Шьына.

– Уи ицкьареи ицкьамреи лара хьаас илымоуп ҳәа уарҳәама? – Баҭыр даатҟьарц агьигмызт. – Аҧсуа усҟәа дызларкәыркша рыздыруам, умбазои? Ажәлар игәра рымго дырзыкаҵар, дҭаркыргьы ҟалоит, ихаҵгылаша дкаларым ҳәа.

45

Уи асабша, ашьыжь инаркны, Леуанти шәкәқәак еилырхуа азалаҽ дтәан. Иара ас заа хшыѡола аусура далагазомызт, махәҽала усгьы иеаназикуаз шьыбжьышьтахь акәын. Убасҟан иаҳа алҵшәа иоуан. Шьыжьла аусура маҷк дарчмазаѡуан. Арҵара уси алекциакәа рзызырѡреи заҵәык дыцәгьамкәа илшон. Аха, аҟаҵатә анааихтықәгыла, иеазыкаҵазамкәа аизарахь дызцозма. Еиҳаразак ауаа шеизоз еиԥш ахырхарҭа аиуртә ақәҵара ирыдыркылоз авариантқәа хиазар еиҕьын, убарт ракәын дагьзыҿаз.

Аизара Бзыԥта ақытан амѡаԥгара даеа қытак, ма раионк, қалақьк рҽынтә ииауаз азә дазукыр иаузомызт, еиҳарак уи Аҧсны азеиԥш ҵакы аиузомызт ҳәа иԥхьазаны, уи адагьы ахыхьчараз ус иаҳа иеиҕьын. Аҧсуа усҟәа рзыкәпара ҿиар зегьы иртахгәышьан, аха дахьаакәшәаз зхы аҿазыжьуаз дзустадаз. Ақытеи Гагра араиони рҽы аҭакԥхыкәра згашаз, ма аизара ду амѡаԥгара зылшашаз аиѡызцәа рыгәтаны дшыҟамыз Леуанти идыруан, убри

азын ихала иҽазикыр акәхон. Уи ус шыҟалоз Кьахьырипа иаузимдырхуаз, убри азакәын заа мԥоак дзыҟәитцахьаз, Аҟәантә иаара иаҟәыршәаны ауаа реизара заԥшьигаз. Издыруадаз Гриазнова данаашаз аамҭа Борис идыруазаргьы, уи мазала дзыҽцаауаз амилициеи КГБ-еи рҽы аус руан. Леуанти иихәыцуаз зегьы усцәкьа иҟамзаргьы здыруадаз, аха иара ус ала игәаанагарақәа логикала еиқәшәозшәа ибон.

Еизоз маҷхар, иара, итәала мԥоақәцашьақәак дрызхәыцуа, аус ахьиуаз дыԥонан. Кьахьырипа изцаара цәыргатәхон иаартны, ма инахыркәшашәа ажәа ҳәатәхон. Ус акәымкәан, ауаа рацәахар, Бориси иареи ишеибырҳәахьаз ала, изыхҟьацәкьаз цәырымгазакәа, аԥсуа зеԥиш проблемақәа ирылацәажәатәхон. Еихҟьа-еиԥкьа ацәажәара ҟамларц, аизара мԥоаԥызгашаз иусушьа акырза аҵанакуан. Ма убри иахагылашаз азә дҟаландаз, ус уаԥо димазамызт макьана, аԥхьагыларақәа ирыцәшәон, ажәлар ахьнеиуаз ахалархәра иашаны усҟатәи ишәарҭамызт аха.

Ма ақәҵара иаирԥхьашаз дизыԥшаандаз! Уахь апроект ианыз уаԥоы иузирбомызт. КГБ аусзуԥоцәа убри акәын изышьҭалоз, ҷьара акы ааилыркаар, аизарахь апартиеи аҳәынҭқарреи русзуԥоцәа узаагазомызт, ус анакәха азакәан ҷшра аизара иузаҭазомызт. Изакәанданы аизара амԥоаԥгараз, адырԥоаены, унапы ҿаҳәа, абахҭахь ургон, узлаҭаркшаз аҵаҵгәы руҭондаз. Ақәҵара авартиантқәа руакгьы уи аены рхы ирзамырхәаргьы ҟалон. Ахҭыс иацашьахоз заа издыруадаз. Усҟан уи знапаҿы ииркуаз ианыз идырырц дамыԥхьакәа инижьзомызт. Ашьҭахь мышкы зны ҷьара имхаҳәаны, иахьаҭахымз иназар алшон, уаҳа рхы ирзамырхәакәа иаарымпытцахартә еиԥш. Узыцәшәақәашаз рацәан. Аегәаҭара мцхәымызт. Аҳәынҭқарра азҿлымҳарақәа зхьчашаз аорганқәа рыуаа дара ргәыԥ аҿы ныррак рымазамкәа иҟаларызма? Леуанти макьана ус иҟан ҳәаҵәкьа игәы иаанагартә уаԥоы дизылаԥшыкәцуамызт, аха агха ихьыуазар ҟамлазози. Амилициеи КГБ-еи уахи-ени ргәы иҭаз рыуаԥо абарҭ дрыларцар акәзамзи. Мышкы зны рхықәкы нармыгзакәа иаангылозма. Убри азын ахьаԥшкәаԥшра еснагь иаҭахын.

– Ирацәам, аха ҷыҭ-ԥык ааихьеит, – аамҭа уамакгьы мцацызт, Виталик данизааиуаз.

– Уаазыкәгәыгуа иҟада?

– Вова Канҷьариа, Гарик Кьатиа, егьырҭ иаҳзааиц анықәцаԥоцәа.

– Урҭ амашьынанықәцаԥоцәа ҳазкамшәар, аԥсуара злаҳахьчозеи, – даақәыпсычаҳит Леуанти. – Леонид Чыгәбари, Лиуфеи, Лерики азәыр дықоума?

– Урҭ ааиуеит, ицоит. Ианаҳҭахыу ара иҟоуп.

– Гәдоуҭантә?

– Ҷьоукы збакәоит.

– Ҳгәыԥ зыҿцаауа роуп сызҿу.

– Макьана уаԥоы дызбом.

– Уаалеи, нас, ҳцалапи! – Леуанти иҟаз ибарц дыццакуан.

Аусҳәарҭаҿ агәарԥ иқәгылаз еизыԥԥоны Гәарамиа идгылан. Иара еилыцырц дрылабжьон. Заа дааит, ма даарышьҭит. Арҭ, ара заҟа аамҭа ирацәаны иаанхоз аҟара, ауаа рыднагалон. Ҷьара акала ижьаны акәзаргьы, иқәигар еиҕьын, дахьрыҿцәажәозгьы ирҭахыз цқьа еилимкаауази. Анықәцаԥоцәеи анхацәеи рҽынтә усгьы агьизыҭцаауамызт, избанзар рхаҭа ирыздырзомызт еизартә адырра зхароуз. Урҭ ашьцылахьан лымҳаҭаск шаароулак еизыԥоларц. Изыхҟьоз Кьахьырипа шиакәыз шырдыруазгьы, ирарҳәақәахьан уи избахәык рҽыцдмыршәарц. Аԥсуа зцаарақәа анырызбоз аамҭа рдыруазарц рҭахын, аха ақалақьтә комитет актәи амазаныкәгаԥо ихаҭа уи абеидыруаз, ишызбахоз ала акы иақәиргәыгуан акәымзар. Еилымцуазшәа аниба, дцагәышьеит.

Убри асабша аены, аусура ианамшмыз, аҵара шықәса анхыркәшаз, Гриазнова лкомиссиа Кьахьырипа ишкол аҿы итәахзаарын. Даргьы русура хдыркәшарц иаҿыхзаарын, изышьҭаз акгьы рымпыцамшәеит, аха ргәы иҭаркуаз, мԥас изқәылоз здыруадаз. «Ҳазҿагылоу зустқәада?!» – Леуанти ҿыц ахәыцра ҿыцқәа ааизцәырҵуан, уахь ахьаԥшраз аамҭа шимамзгьы. Адырԥоегь уи даамеханакуан аҳәынҭқарра ахьчараз амаҵзурақәа шыҟаз, убри ада даеа уск шрымамыз, рнапы ианыз бзиазаны еиҿыркаар шрыхәҭаз. Уи азы аҭоурых змаз аинструкциақәа шеиҿкааз. Убас еибыҭаз, ма аееибыҭара

зеазыҟазцоз ҷкәынцәақәак, цәрышкәа-цәрышкәаза, еибарԝуа, цьоукы ахьааидгылалак инарыдпалон, еибырҳәоз ак раԝшәар ҳәа ишәаны, зегьы ирызҿлымҳан. «Иҟалеи, абас иаартзаны аус руама?! – уамашәаза иԥьеишьон Леуанти иибоз. – Иаҳазбараны иҟоу рзеилымкаацҭәкьоу?» – уахьгьы дацәшәон иара.

– Ҳусҟәа шпаҟоу? – Батыр дааидгылт.

– Цыҭ-ԝык шәаҳзаама?

– Амԝа иануп. Гәдоуҭагьы сыҟан.

– Ҳагымхакәа ҳаизозар бзиан, аха усгьы еизандаз!

– Ҳрылаларыма?

– Ҽынла? Мамоу. Араантәы шәышцаз еилыркаар стахымызт.

– Иааua аабап. Ҳусҟәа зегьы иахьа иауаҳзызбахуа.

Ахәымеханра ааицпхьаза ауаа рхыпхьазара иацлон. Анаалашьца, Леуанти ауаа аклуб ахь дрыпхьеит. Икарауараха иҟаз ааԝонашыла атәарҭақәа ааныркылеит. Адәахьы игылазгьы маҷзамызт, шоуран азы аԝонытҟа илеиуамызт. Иара излеибоз ала, қәцара ғәғәак рыдыркылартә изыҟаломызт, ауаа маҷын, уи ауха иалагзаны уаҳагьы еизазомызт.

– Сгәы излаанаго ала, ара еизаз уск ҳзызбо ҳаҟазам. Ҳгәы иалоу рацәоуп, аха уртҟәа иахьа Гәарамиа данааи иашәҳәеит, даҽеазнык уи иоума, иԝоызцәа роума, рыпхьара уахатәиала иапсам. Ҳазҿу аус маҷхо иҟаҳамҭап, ауаагьы еизартә аҭагылазаашьа ыҟамзар акәхап. Еиҧьуп уажәтәиала ҭынч ҳаԝоныҟакәа ҳцар, нас аамҭак ҟалахп ҳҿахәы еиҧьны ианаҳҳәаша.

– Ҳаналагах аус бжамҽамны иаанҳмыжьп, – дԝоатҟьеит азәы. – Еиҧьуп уаҵәы ашҟа ҳаизара ииаҳгар, иҳаднагало рацәахоит.

– Ииҳәо иашоуп, – уи дидгылеит даҽеазәы. – Ҳазҿу ззымдыруа рацәазоуп. Арахь амца ркуеит, ҳазцаарақәа збазамкәа, иргәагәо иааргоит.

– Апсны зегьы еизаагоит, – аҵыхәтәаншәа арԥыск ибжьы царын.

– Ауаа еизаагоит, аха ираҳҳәаша ҳауртә ҳахиоума? – Леуанти иҭахын излацәажәоз ицегь идырцарыр.

– Ҳашпахиам?! – даатҟьеит хаҵак. – Москвантә Ақәцара иаҳзаарышьҭыз рхы иархәаны, зынзак ҳахдырцәарц иаҿуп. Аргыларақәа дыртбааит. Егры ныркәынтә ирыханы иааргеит. Уаҳа уаԝ даарымгаргьы, иааргахьоу рыда ҳҭахзам ҳахдырцәарц. Гагреи Аҟәеи ирывганы идыргыло амԝоақәа рзы мацара қалақь бзиак иаландырхаша аусуцәеи рҭаацәареи абнақәа ирыландырхахьеит. Ҳхы акала иҳахьчароуп, уара! Акәымзар ҳшәеит ҳәа иалаҳхи абри апсҭазаара?!

– Уаҳа ҳәара аҭахзам, – ҿааиҭит даеа хаҵак. – Уахатәиала ацәажәарақәа аанаҳкылап. Ҳажәлар еизаагар, уа зегьы цәыраагап. Уи азы араҟа анапышьҭыхра апсаны избазом. Доусы ишәылшо ҟашәҵа! Ҳдәықәышәҵа!

– Иашоуп! Иашуп!.

Рызынтәык иԝодәылибагеит. Агырба Вовеи Гыцба Шьалуеи иҟарҵо цқьа еилыркаарц Леуанти иааидхылт, апсшәа иарҳәозшәа ҟаҵаны. Ирзбаз иахәҭаны амԝоа ишықәырцаз нареиҳәеит, азә дкылпшуазаргьы, ус ауаа шыҟаз усгьы идырын, цқьа изеилымкаартә, иагьынаскьеигеит дахьынзарацәажәоз. Урҭ рраион акәын уаапсырала еснагь узықәгәыҷшаз. Дара аус заҟа ирызуаз, араҟагьы аус ацашьа маншәалахон. Адәахьы идәылцхьан, аихабетон зауад аусзуԝ Ҷыҭанаа Валикәа данааидгылоз. Уи иакәын уи азауад аусзуԝоцәеи рынхарҭа ҭыпи ирхылапшуаз апсуа ускәа рзы.

– Валикәа, уаха уаа жәа-ԝык аклуб аҿы ҳаангыларoуп. Ҳшаангыло ицо цыҭ-ԝык ирдыруазароуп.

– Иаангыло сара испшаауеит, – иҳәеит Валикәа. – Уара аԝоныҟа уцар иаҳа еиҧьуп.

– Ус иаузом, – иҳәеит Леуанти, избанзар иара дҟамлар уаԝ аангылара иҭаххомызт ҳәа дазхәыцуан, иаангыларгьы иҟамзаара рзеилкаазомызт.

– Саргьы сԝызцәагьы ҳаангылоит, – Батыр Леуанти ииҳәоз ибар иҭахын, уи Валикәа данынидц дзацәажәоз дырзызырԝуазаарын.

– Шәарҭ шәца, шәгәылацәа аажәгарц, – Леуанти уи днаилабжьеит. – Иаангылаша ара иҳаԥшаауеит.

Валикәа, гәыԥ-ҩык иманы, аклуб ахь дхынҳәит. Аамҭа усгьы акыр инеихьан, абҕа змаз аҟәардә еиԥшьқәа инарыкәианы, ицәан. Леуантигьы ус дыкәиан ҳамҭанык, аха ашоура анизымчҳа, ддәылтцын, аԥсақәа рытцаҟа арымз дыкәиеит. Анаҩсан игылаз арымзгьы даеазәы дыкәиан. Аамҭа анцах, аклуб идәылтцыз даеа ҩыцьа арымз рыбжьара игылаз аишәа иқәиеит. Дызмырцәоз рыхырхыр бжьы Леуанти иаҳауан. Дшынаҳәааҳәуаз дкарахан, ашарԥазшәа дамхацәеит. Агәтынчымра зҭаз аштаҷ уамак иԥсы изшьозма. Аухантәарак зиарҭа иагәылатцәиуаз даеазәы шааныза машьынала дааҭалеит, акәыркәа ыкәырҳәазо даангылан, дааҭыпан, ашә ҩкыдижьылеит.

Леуанти, арымз ҭаны дахьыкәиаз, иганкәа еилаԥытцәцәо, ихы шихьуаз, дҩагылан, зыхьла иҷы изәзәеит. Даахынҳәааныза иҩызцәагьы ныкәтәа-аакәтәахьан, ҷымҭзакәа еиҷатәан. Руазә иааигәалашәеит рыґракәа штаҳаз, иацы шьыбжьон аахыс крымфазакәа аамҭа шыргаз. Ԥьоукы ааизыҩкәар, амш шцашаз здыруадаз, аухантәарак иҵаԥшьоз акы инарцҳазар шыцәгьамыз аацәырырган, амашьына зманы иааиз дрыманы, ҩыцьа цеит. Руазәк иуҭра иҭалазар акәхарын, аԥьымшь ҷа, афрына иаатыргаз ачалуқәа, нас шәхак, лимонадқәак рыманы, иаакылсит. Аԥара маҷк змаз ԥьоук ракәхарын дара, ирцәырацәамзаргьы рҩызцәа чаки зыки рзаархәартә иалаҟан. Аԥара еилаԥсара реазыркыр ҳәа дшәон Леуанти, аилаԥсараз имази арцаҩы, аиҳаразак арцаҩцәа ркурсқәа рахьынтә даныхынҳә ашьҭахь. Иааргаз аишәаҷ иааицырхаанза, аклуб аҷы ицәаз Валикәа дыҩорылалан, иргылеит. Рызынтәык аишәа ианаадтәала, арымз иамкыз анаархагыла, иааргаз часакгьы нымхакәа, иаадрыцқьеит.

– Ух, гәышьа! – даақәыпсычҳаит руазә. – Ҳахьноугалак хрыцхақәоуп.

– Ақыртқәа зыераҳәҷазыжьыз ишыртахыу инхоит, ҳара ҳарҷагылан, ҳазхара чагьакгьы ҳауам, – дцәыцыччон ҷазәы.

– Шәгәы кашәмыжьын! – дрылабжьон ахԥатәи. – Зхара ƙамларгьы, зымхара ƙамлааит!

Амра ҩхалахьан, шьапыла ԥьоукы амҩан ианаакылшәоз. Макьана акы ишаламгоз усгьы еилкаан, урҭ ирышьҭазгьы ццакуамызт. Ус еицырхашьшьы иаауаз рыжәпара уаақәгәыґрын. Амашьынақәа, аатгыларҭак рмоуа, амҩаду наƙ-ааƙ итәуан. Ааигәа-сигәа иҟаз адәқәеи абжьаларҭақәеи ркуан. Заҟаҩы аҭахыцәкьаз меизаргьы, Леуанти игәы ҭынчын зәырҩы ахьеидибагалоз. Агәарԥ аҷы гәыԥ-ҩык ааидгылацҳьаза, иацы ирыкәцәиашоз анҭ аҵкәынцәа, КГБ аусзуҩцәа, еибарҩуа ҷыц иаарыдххылон. Амра лхышәтааныза убас иаҷын, аха рнапы ианыз акгьы шырзеилымкааз удырратә, ацыхәтәан ргәы ццәаны, ана-ара игылан, ируа иақәымшәо. Дара ирҭахыз Леуанти иԥьаба иҭаз ақьаад ианын, аха ииаг! Иаргьы уамак ихы ааирԥшуаны дырбомызт.

– Шьҭа хәларц агьагым, – ииаидгылаз Агырба Вова Гыцба Шьалуа дицын.

– Ҩы-мшы ҵуеит ҳаизоижьҭеи, – иҳәеит Шьалуагьы, – шьҭа ак збатәуп.

– Аклуб аҷаԥараҷ хадацәак шәыманы шәнеи! – Леуанти уахь иҷынеихеит.

Агырба Вова «хәларц агьагым» иҳәеит, аха макьана хәымеханрагьы мааицызт, аамҭа рыцәцацәар ҳәа дшәон акәымзар. Уажәы изааираны иҟаз Леуанти ирабжьеигарыз цқьа издыруамызт. Зқьҩыла ажәлар рхатарнакцәа еизар, еилкаан Аԥсны Қырҭтәыла иалгазарц ақәцара рыдыркылон. Усҟатәи ауаа меизеит, ус анакәха, даеа қәцарак цәыргатәын, аха маҷ-маҷ рыгәтакқәа аԥсамкәаны ибон. Ара даеа маанак реизара иатцагалатәын, еизаз ргәы камыжькәа еилыцыртә, итцәахны имаз ақәцара апроект даеазны ахархәара аиуртә, азбахә цәыргахааныза, иахьымнеишаз имнеиртә, имазазарц. Зегь реилагзара уадаҩын, ахнышьыр, аиҷырпарак амхзар, еимхышәшәон, ажәаҩа еиҷарпа акакала еиҷаԥшьын. Вовеи Шьалуеи ираԥхьагыланы, гәыԥ-ҩык иааҩнашылаз латәақәеит.

– Нас ишпаҟаҳцо? – дцааит Вова.

– Убри азы зыгәраганы еицааз сара сшәызцаарц ауп шәызбар зыстахыз, – иҳәеит Леуанти.

– Иааиз зегьы ҳацхырааҩцәоуп, – иҳәеит Шьалуа. – Аус злоу уара уоуп, угәы иаанаго ҳаҳәа!

– Шәгәаныла заҟаҩы еизада?

– Уаа зқьҩык иреиԥам, – иҳәеит азәы.

– Иреиԥам! – иақәшаҳатын егьырҭ.

– Исымоу ақәԥара зқьҩык ирыдыркылар ҟалоит, аха имаҷхоит. Даеазны, заҟаҩы ҳҭахыу анеизалак, ҳхы иаҳзамырхәо ҳҟарԥоит амҷра знапаҿы иҟоу. Убри азы уажәы иԥәыргатәны исԥхьазом. Даеакала лԥхала ҳаилгар иаҳа иеиҧьуп.

– Ишԥа? – Валикәа ихы дҩахеит.

– Даеакала еилгашьас иуԥхьазаԥәкьои? – дԥаауан Агырба.

– Ҳиԥхьап Гәарамиа. Иаха дыҟамзи, ихала ҿыц даазом. Ҳиԥхьар, иааигааит ақалақь аиҳабыра. Иқәҳаргылап аҳәынҭқарра иазымзбаз азԥаарақәа ҿыц еиҭарыхәаԥшырц. Еиҳаразак иақәыргәгәаны иаҳҳәап апсуара иашьҭоу ҳаҷкәынцәа рыкҿацалара ааныркыларц. Шәгәаанагара сашәҳәа!

– Иахьа ус еиҧьуп ҳәа азуҳәар ҟалоит, – зажәа еснагь икьаҿыз Вова иаҳаз дақәшаҳатын.

– Иахьа ҳҭагылазаашьа злаҟоу ала уи ҳзахыԥом, – Шьалуа дҩагылеит. Уи ихшыҩзцара шьақәиргәгәон еснагь аргументк аанмыжьзакәа, акыргьы иааирзрҩоит. – Ҳаԥхьаҟа ишьҭоу ҳадгьыл зеиԥшроу баны, ианаамҭоу иаҭахыу амыруга ҳаманы ҳҭагыларуп, – далагон иара иажәа акыргьы исахьаркны. – Иахьа иаабо амацараҿ ҳзаангылом, уаԥәтәи амш ҳазхәыцларуп. Араҟа уаҳа цәажәатә аҭахзам, зегьы збоуп, иҳасабуп. Иуҳәаз амҩа иқәаҳҵап. Ақалақьтә комитет ашҟа иаҳашьҭуа ҳрызхәыцп шьҭа!

– Ақытсовет аиҳабы сиацәажәоит, ишиҭахыу диԥхьап, – иҳәеит Леуанти.

– Уаҳагьы аҭахзам, – зегьы рзы дақәшаҳатын Вова Агырба.

Леуанти дыҩдәылҵт. Уа еилацәажәарак шыҟаз лаԥшыҟәрымҵацәартә, азәазәала, ҩыцьа-ҩыцьала иҩдәылҵкәеит. Амала уи зыхәҭаз игәарымҭакәан изыҟаломызт, аха хьаак змамз еилацәажәарак аԥшра аҭатәын. Леуанти зык ижәын, имала амардуан дҩаҿалан, ақытсовет аиҳабы икабинет дныҩналеит. Ҷанба Лиова дтәан, ԥьаргьы дымцакәа, дзеиҳабыз аусҳәарҭа зҭагылаз ашҭа уаала иҭәын, ирҭахыз наигзар акәын. Иецәыригомызт, иусурҭа инаҭомызт акәымзар, мазала дара дрылагылан. Леуанти ииҭахыз аниаҳа, ателефон атрубка аақәиԥааит зны, нас наҟ уи ныҟәиҵан, длалбаакьан, имашьына дынҭалан, амҩаду шыҟаз дкылсит.

Ажәлар неидгыла-ааидгылон агәарԥи ашҭа ҭбааи рҿы. Анҭ ачкәынцәа урҭ ирывагьежьуан, аха дара иреиуаз ԥьоукгьы настҳа-аастҳа игылан, рнапкәа ргәыцаҧсаны. Уи аенытәи реизыҩра лцшәас иамаз гәникыларц, макьана азхәыцра шзаацәазгьы, Леуанти ашәшьырҵа дныҵагылеит. Аиашаз, уи дазхьаԥшыртә аамҵа имамызт узҳәомызт, ауаа ҭынч иԥшын, аха реизара иантҷәашьахашаз ахьизымдыруаз, даеа зцаарак, даараза ихадазаргьы, цқьа дзагәылаԥшуамызт. Аамҵа уамакгьы мцацызт, Ҷанба Лиова даныхынҳәуаз.

– Уажәыцәкьа дарауеит, – ақытсовет ахантәаҩы Леуанти имала дааидгылеит. – Ауаа ирҳәаша иазыҟаҵоу?

– Ианбазыҟаҵамыз?

Лиова, изцаара аҭак зцаарала иниоу, даапышәырччан, ақалақьтә комитет актәи амазаныҟәгаҩ ихала диԥыларц агәарԥ даакәгылеит. Амҩаду аҿынтә иааҭалеит х-машьыак. Аԥхьатәи иҭатәаз Гәарамиеи уи иааигаз аиҳабыреи ракәын. Егьырҭ арҭ рыхьчозу, рхаҵкы кадмыршәуазу узеилымкааура, рыҩ-машьынак иааҭытцын, уа иааилагылеит. Гәарамиа Ҷанба даашьҭихын, ақытсовет аиҳабы икабинет ахь днеирц, амардуан днаҿагылеит.

– Леуанти, уааалеи! – Гәарамиа Леуанти диԥхьан, уаҳа дмыԥшзакәа, хыхь иаартыз акабинет дныҩналеит. – Ишәызбеи? – иааҩналаз Леуанти дизцааит.

– Ажәлар еизаны игәылоуп, – иҳәеит Леуанти. – Ргәы ҟазцаша ак раҳәатәуп. Ргәы иалсыз рымазаргьы ичҳаны азызырҩра аҭахыуп. Аизара уаҵәашҟа ииасыр захҭахи. Иауазар ауаа машәырда уаха рыҩнқәа инеиртә ҳныҟәап.

– Иуҭахыу саҳәеи!

– Ирҳәаша сара иалыздрааи, шәарызцаар аҭак рҳәап ҳәа сгәы иаанагоит. Зегь раԥхьа, сгәаныла, аԥсуаа аус ахьыруа рызкылԥшра, рыкҽацалара аанкылатәуп. Егьырҭ азцаарақәагьы шьҭырымхыр рушам, уахьгьы аусурақәа шцо атәы рашәҳәароуп.

– Уаха еилыцыртә шәарҭгьы шәазҽелымҳаума?

– Убри азоуми ақыҭа аиҳабы дышәзышьҭны шәзааҳгаз.

– Убасцәкьоу?! – Астикәа иаҳауаз уамашәа ибон, арҭ ас дманшәаланы дызрацәажәарын ҳәа дыҟамзар акәхарын. Иара излеидыруаз ала, амца ацразцоз ауаа хьаԥуамызт, иззакәыз изеилкаауамызт. – Иҟалазеи иара, азәы иҳәеит ҳәа шәаҳахьоу? – ҳәагьы нацицан, Гриазнова лусумҭа еидкыланы дыкәцырц лгәы ишҭаз лымҳаҭас роузар ҳәагьы игәаԥа ииаҭашәеит. – Аклуб ашҟа шәрыԥхьа! – иҳәан, уаҩы дизымԥшкәа, ихала аԥхьа дындәылԥны длалбаакьан, аклуб дныҩналан, асценахь дҩыкәнеит. Ауаа ҩналааназа дрызпшын.

Атәарҭақәа аанызкылоз рахь дымнеикәа, Леуанти иҩызцәа дрылагылан ашә азааигәара. Уи дызбоз ус имазамзт игәахәрын. Азал уаҳа уаҩ дзыҩнамло иантәы, аизара иалагатәын, арахь урҭ ирхаҭарнакцәаз асценахь уаҩ дҩеиуамызт. Аиҳабыра ирҭахымз аус мҩапгатәызар, Леуанти ихала аизара ахагылара иҽазикрын, аха аҭагылазаашьа злааиуаз ала, актәи амазаныҟәгаҩ аԥшәмара икыр иаҳа иеиҧьын. Уи ибеит Гәарамиа Астикәагьы. Асцена агәҭа иқәгылаз аишәаҽ дҩадгылан, аҭагылазаашьа шыцәгьамз, ажәлар еизартә шәарҭа шыҟамыз, ЦК КПСС Аԥсны иазкны итнажьыз Ақәцара етапла амҩаԥгара нап шаркыз ҳәа дналаган, аиҳабыра рхы-рыхшыҩ зегь аԥыхьа иҟаҵаз агхақәа раԥыхра ишаҽыз еиԥкааны ирзеиҭеиҳәон.

Уи, иажәа даалгар, ивауркьакьашаз ак уаҩы изхәарызма, еизаз аилыцра реыназыркрын угәахәыртә, иара ицәажәашьа убрахь ахы ирхон, аха иаалырҟьаны Чыгәбар Леонид, «ажәак сҳәар ҟалома?» иҳәан, инапы дҩахеит. Абасҟатәи ауаа ахьыҩнатәаз, аҩныцҟа ирҳәозишь ҳәа адәахьы ианызырҩуаз, ухаҵазар ажәа иумҭан уи, дшуҽагылоз удыруазаргьы. Аԥсуа ҩнаҭеи ақытеи ираазаз аамсҭашәараз иуҭахози. Атопонимика зынза ишырхашҭыз атәы дналаган, акадр азцаара шгәыцарарымкуаз ахь дниасын, Гагра иавганы идыргылоз амҩаз, Ақәцара рхы иархәаны, иаразнак уаа зқь-ҩык шааргаз аацәыригеит. Ашәкәтаҩорази асовнхарақәа реконоМикеи рҽы иҟаз аилагарақәа гәамҭазакәа, аԥсуаа аус ахьыруаз русҭцаарақәа иахьырҟәамцуаз шхьааигоз, Кьахьырипа иус ахь диасит инимҩатәшәа.

Уи атәаха иоуааназа, Гәарамиа итахын ақәгыларақәа еиҽыркаарц ргәы ишҭамз деилиркаарц, аха даеазәы инапы дҩахан, зцаарак имазшәа ҟацаны, дҩагылан, убасҟатәи амца ацраҵаны ацәажәара иеазикит, Гәарамиа ицәыцәгьан дыхьжәаны ииаанкылара. Убри азы уи ауаҩ игәы итаз ак аанимыжьт, итәазгьы ишидгылоз имбози, уи иаҳагьы дарцәажәон. Ауаа ахьеизоз Виктор Барцыц дыкәымгылар усгьы изычҳауамызт, ижәлар рхақәитраз ажәак, ҩ-ажәак ахьиҳәақәаз рзы (иара ус акәын ишиҳәоз) аус злеиуаз ишәкәқәа закәандарыла имырхит, шьҭа атәанчарахьы зыкәра неиуаз, амазуҭ иҽатата, слесарс аус иуан. Закәандарыла ишәкәқәа имхны Қарҭ ицәахны иахьрымаз ҭырымцааууаз Москвантә ицо-иаауа ибжьаз. Уи зыкәиргәгәоз дарбан полковникыз усгьы еилкаан.

Гәарамиа ибон шьҭа уаҩы дышизнымкылоз, ҭынч дтәан, ицәажәар зтахыз, ажәа иаҳәашазшәа ҟацаны, иҩагылон. Иееимзгьы агьырҳәомызт, ражәа еиҽкаан, иразан. Асовет мчы иацырхагаз рҽыцшәомызт, гәыбґанк узрытомызт. Ирҳәашаз аамта иднарбахьан, иднарцахьан. Ашоура иҩнатәаз ачҳара цәгьан, иқәгылаз рхыԥхьазарагьы маҷзамызт, ихадаз азцаарақәа зегь цәырган, ианаамҭазгьы ажәлар ҽынкылашьак иалаҟан, акәымзар хыркәшашьа ҟазцашаз рыуаҩ асцена дахьыкәгыламыз амшала, аизара цыхәтәа аиуамызт. Гәарамиа ииҳәарызеишь иқәцымҭаз ҳәа иԥшын. Уи ҽыц иҳәахуан азцаарақәа зегь рҭып ишыкәцахоз, уи азы аамта шатахыз. Ус ала мацара, иара дызцомызт, аԥсуаа рыкҽацалара иаҟәихырц шилшоз ала ажәа ритозу иримҭозу азәы еиликаарц итахын. Ҩ-нызқь бла анузԥшыз ргәы иаамыхәашаз узҳәозма. Уи азцаара иаарласны ишызбахоз имзеит. Уахь зхы хаз мҩак шыҟаз ибарҭазар акәхарын, акәымзар дышиашаз ауаа зжьоз дреиуазамызт иара. Ргәы иаахәашаз наҳәаны, ддәылцырц иҽынехеит, иара асценаҽ дахьынзыҟаз, усгьы

уаѡы дцысуамызт. Агәарԥ аҽы, иѡызцәа дышрылагылаз, иҽааицаирхеит. Азәгьы дыԥәцуамызт, уи ибон.

– Ауаа еилымцырц шьҭа изаҳҭахыуи? – актәи амазаныќәгаѡ Леуанти имала дааиԥхьеит.

– Еилыҭп сгәахәуеит.

– Иабаќоу, ишеилагылац еилагылоупеи.

– Шәара шәца, сара шьҭа аусура салагоит.

– Бзиоуп нас, – Гәарамиа, ицааз има, амашьына дынҭалеит. И-«Волга» анаакәгьежь, ицраҳәазгьы наишьҭалеит.

Аизара мѡаԥган. Ақалақь апартиатә еиҽкаара аԥхьа идыргылаз дыкәгылеит, итәы иҳәеит, аха ауаа иаҳа зыгәра ргоз дара рхаҭарнакцәа, цыжәарак ганы, рхы нарзырханы ҽырымҭит. Еилагылан, уаѡ дыкәцуамызт, ҽԥныхәак азәы ирҭазомызт, аха ус игылақәан. Леуанти иахь иааскьеит Агырба Вовеи, Гыцба Шьалуеи, Давлеҭ Ԥлиеи, Едик Оҭырбеи. Зегь мѡакәцарак иазԥшын. Иќалон дара абра зызбахә ҳәоуи даҽа ԥьоуки ыкәцыр аԥхьа, ауаа ҭынч инеимпы-ааимпыр. Аха ус ала арҭ знықәомызт. Избанзар рыгәрагара усгьы имаԥын. Уи аҽны иалагзаны русура нцәомызт, рыгәхьаа ркзамзшәа, еизыргаз ааныжьны, цашьа рымамызт.

– Ишԥаќаҳҵои? – ииурыз дақәымшәозшәа, Гыцба Шьалуа инапқәа ааирхахеит.

– Сара сыкәгыланы срылабжьоит, – иҳәеит Леуанти, – нас шәнарылагыла-аарылагыла. Лашьцааназа, ашҭа ҭарцәны, амѡа иқәлароуп, – Леуанти абарԥа дѡыкәнеит. – Ажәлар шәхаҵкы! – иаахьаԥшын, ииаицагылеит агәарԥ рҭәны. – Ҳазцаарақәа ҽыц шәгәы ицхо шәахьеизаз дарараза ибзианы иќашәцеит. Сыхәҭакахьала, иҭабуп ҳәа шәасҳәар сҭахыуп.

– Узхаҭабуазеи? – ҽааиҭит азәы. – Умала иуусума, ҳазынтәыкгьы иаҳусуп, – нацицеит иара, аха ажәахаа ахьиаҳауаз имацара иакәмызт, иааикәыршазгьы ргәы иаахәон.

– Иахьа шәыкәгыларақәеи иқәшәыргылаз азцаарақәеи рыла ҳаамҭа аҽахәы шәҳәеит ҳәа сгәы иаанагоит, – Леуанти иажәа иацицон. – Аиҳабыра зызхәыцшазгьы акыр рышәҭеит. Ҳаизара алцшәа бзиа аиуп уҳәартә иќоуп. Амала шьҭа машәырда ҳаилыцп, доусы шәѡнқәа ҭынч шәырхыларц.

– Ииҳәо иашоуп, – даакәгылеит Цәышба Сергеи дзышза. – Ҳусқәа ҽнак ала иаҳзызбом. Ицегь ҳаибабарц ҳаќоуп. Уахатәиала даҽеак ҳзызбом, ииҳәаз шәаҳаит. Шәаала аѡныќақәа!

– Абзиара шәзыќалааит! Амѡа алԥха зауша! – Леуанти, Цәышба диманы длалбаан, ауаа дрылсуа, амѡахь дкылсит.

Ицегь рус еиҕьзар шырҭахыз мѡашьо, гәып-гәыпла еидгылан, ԥшьала ԥьоук ыкәцуан, хәычы-хәычла амашьынақәа рхыԥхьазара маҷхон. Анаалашьцоз амѡа ҭацәхьан, ақытсовет ашҭагьы уаѡ дыкәубаауамызт. Леуанти аѡныќа иҽынеихеит. Шьҭа иԥсы ишьарц агәарԥ данаатала, иани иаби рымала ишыќамыз аагәеитеит.

– Абри ҳаҳҭны-қалақь аҽынтә хацәак ааны мѡак ҳаакәырцар, ианамух иааҳавагылар иќалои? – дцаауан Леуанти.

– Угәы ишԥаанаго, – уи изцаара Кьахьыриԥа Борис иаҳазомызт, алашьцара дахьцәыцатәаз, – иахьатәи аизара иаҳнарбеи?

– Зегь раԥхьа, иаҳҭахыз ауаа цқьа ираҳамҳәеит, – длатәеит Леуанти. – Убри амшала ҳагәрагара ицегь имаҷхазшәа збоит. Анаѡсан, ихадазоу: ЦК КПГ аизарақәа раќәыхраз иќанаԥаз ақәцара ԥак шамамыз ааҳарԥшит.

– Ихадазоу, стәала, уи акәзам, – Кьахьыриԥа ибжьала иудыруан иблақәа шцамцамуаз. – Ихадазоу: акомитет аҽынтә ииаз аҷкәынцәа иеизаз ирыцагьежьуан, ирывагьежьуан, ирывахынҳәуан, аха ҳгәы иҭаз уаҳа ииарзеилымкааит. Убас ауп аус шутәу.

46

Лгәы лыцхо мацара, Асҭанда ес-хәаша аѡныќа дауан, ес-мҽыша Аќәаќа амѡа данын, арахь лызхара Баҭыр длызбомызт, избанзар убарҭ амшқәа рзы аҷкәынцәа еибарѡуа

еилацәажәарақәак рахь ицон, ма амхқәа ҽыц ирҭан, латцара аамҭамзи. Рҩоны даакыдххылон, аха рҩоыцьегь хазы изеицәажәомызт, мазак рзеибыҳәомызт, цьара еиқәшәартәгьы рзеиҽымкааит. Иара данибалак дышгәыргьоз ибла ихылбаалон, деихаччон, аха лара урҭкәа маҷылшьон, реизааигәашьа еиԥхьбар ҳәа дшәон, избанзар усцәкьа длыкәшәарц итахызар, цыхьакәа реиԥш уахылагьы диԥшаарын, ма Аҟәа длызҩеирын. Даҽазны даалбар иаахцәаны игәы иҭаз еилылкаарц иакәылкуан, даалыкәшәар лыгәтакы неиԥхьбон. Амала ус хара изцарымызт, зны зегь еилылкаар акәын. Убри азы мацара, хәашак ахәымехан даазгоз амашьына аԥсшьарҭа аԥхьа длалбааит, Цьанар дышпахнамгарыз ҳәа дгәыгуан, лылахь акыр анызар. Ус акәзаргьы, рҩоыцьегь анылба лгәы иаахәеит, аԥыхьа еиԥш реицызаара Батыри лареи реизааигәашьа иадырганы илбон.

– Уа-а!.. – изааигәазаз иҩоызак, иаҳәшьак длеиԥшызшәа, ҽызымҭцәоз Цьанар иаԥхьагьы, Батыр амҩоа ааихитцәан, даалыдххылеит. – Цьанари сареи бшыгәхьаагоз бдыруазшәа, аҩоны анеиха ҳабымҭарц, абра бҳазԥшума? – игәыргьара усгьы итцәахзомызт, уиала иитцәахышаз акыр ыҟан азы.

– Уара сшыгәхьааугоз усгьы издыруан, аха абри Цьанар итәы уара изуҳәои, ихала ҽитзомеи, – лыԥхын ҭқы ԥшқа дагәылԥхааua, лышьхә гәыр пакәа лшьаргәацә ԥшзара иацызшьуаз улаԥш урызҟәымго, лԥышәырччара лызгаб ҭәымҭара ацҵо, лбжьы Батыр инаиқәлыргеит, уи ишьҭаланы иааиуаз Цьанар илҳәоз иаҳартә.

– Шьапыла ҳцарыма? – иҽынеихон Батыр.

– Машьынак ҳаазԥшып! – даатгылт Цьанар.

– Шьапыла, Цьанар! – цытк еибабарын згәахәуаз Асҭанда, лашьа диԥхьаны, лшьаҽа неихылгеит, нықәашәа ԥшзала.

– Ҳцап ижәымуазар, – Цьанар днарыхьзеит, иаҳәшьа лшьаҽа рссо дахьрыцыз, аҽны аҩоны ианбанеирыз ҳәа дхәыцуа, лара длышьклаԥшуан.

– Бԥышәарақәа ааихма? – дцаауан Батыр.

– Хы-мшы рышьҭахь акы асҭоит.

– Заҟа бымеи?

– Хәба.

– Ибзиан иабҭароуп.

– Сҩоызцәа среицәахом.

Есымша ирҳәалоз иалацәажәозшәа згәы иаанагоз Цьанар рзызрҩора изымчҳарызшәа ихы ибон, усҟан ихы-игәы шынеибакәыз абжьыуа қытак иатәыз штак иқәгылаз аҩоны иҩонагьежьуаз азҕаб лахь иҟан. Ихаҭагьы изгәамҭазакәа раԥхьа днагылеит. Нас, Жьакәа игәашә днавсхьан еиԥш, аԥшәма ихаҭа данаатыцуаз дзыкәшәаз Батыри Асҭандеи ракәын, иара дагьхьамԥшкәан днеиуан. Жьакәа, арԥызбеи аԥхәызбеи аҩоныҟа ианизнамга, Цьанар иқәҽитыргьы дизырхынҳәуамызт, аха иара иҩоызцәа дрыцәцацәеит. Амала уи ишьҭанеиуаз уи акәын ирҭахыз, рыгәтыха мазак ааибырымҳәарызи, уик еиҳарак иазгәаҟуаз лара лакәын. Ус иагьа лҽазыҟалцахьазаргьы, шьҭа хаҵацара алацәажәара лцәыцәгьахалон. Уи лыкәра акәхарын изыхҟьоз. Аха, днахыкәша-аахыкәшаны акәзаргьы, уи атәы ирдырра дашьҭан. Аамҭа еицәнарзыр ҳәа дшәон лара иахьцалак. Астудентцәа еибарҩуа илышьҭан, лнапы иаҳәазгьы ҟалеит, аха мап рцәылкуан. Арахьгьы анахьгьы даиумкәа дынхар ҳәагьы даншәоз ыҟан, иагьа умҳәан, ақалақь аҽы илԥылаз арԥарцәа бзиарамзар цәгьара здылбалоз дыҟазамызт. Аха лара лгәы аҩоныҟа иныжьны дҩеилон, уи амч лара илиааиуан, ишпаҟалцарыз.

– Сынтәа иаҳзахырԥазом, шьҭа иазхоуп! – Цьанар агәашә дҭалахьан, лара ак цәырылгарц лгәы итаны ишылцәыуадаҩыз гәеиҭазшәа, Батыр ихаҭа аԥхьагылара ааникылеит. – Зҽыбымҭуазеи?

– Исҳәарц иуҭахи? Усырласыртә сзыҟамцеит, итцегь сахьынзагазаз. Шьҭа уқәыгәгәара сацәыԥхашьоит. Усцәызыр ҳәагьы сшәоит. Ажәа змоу уара уоуп.

– Сыгәра зыбымгои? – рҩоыцьегь агәашә иаадгылахьан, иара данцаауаз.

– Угәра згоит, аха иҟамло егьыҟам, – ларгьы дааҭгылеит, агәашә аартны. – Ҳзыкәшәо иалздрааи. Аѡныҟа умлеизои?

– Аѡн усгьы сахьзароуп.

– Уеилахазар уаҵәы Ҷьанар дсыманы снеип?

– Бҵара бҿахьыгза, аѡн ус – ара инхаз иаабап.

– Баҭыр, арахь умааизои? – абарҵа даацагылеит Ҷьанар.

– Иахьа Жьакәа ҳизнымкылеит, ара сшымѡахыҵыз иаҳар – дгәаауеит, – длафуа инапы ѡышьҭихын, Баҭыр иҷынеихеит.

Лҵсы ааивылган, Асҭанда аѡныҟа длеит. Лан данылымба, агәылара днеизар акәхап лгәахәшәа, дааѡналеит зегьы рыцкьа, иҵсо, изәзәо. Аҿны дзаатцәкьаз налыгзазшәа лхы лбон. Уи Баҭыр иакәын. Иагьа умҳәан, илтахыз леиҳәеит, ихаҭагьы иҵҳәысаагара ихьаамкәа дыҟамызт. Ицәыригацәомызт, аха ихаҭа лара длыцәшәозар алшон. Иагьа умҳәан, ақалақь ҵсҭазаара далан, илымбацыз лбон, илзымдыруаз леылдырдыруан, дхызпаарыз маҷхәызма, дхызхра рацәан. Ақалақь аҷы анхара ақыҭа иаазаз бзиа илымбакәа дзыҟалозма. Уа зҭыҵ ззымпшааз ракәын абжьаапны ақыҭахь ҷыц еиҭахынҳәуаз. Заа агәра лиргеит изныз ашыҟәс ишахимырҵоз. Уи ҭәҭәала илхьаан лара. Нас мчыбжьык ала зны аѡны дааины еилылмыргакәа шамахамзар инлыжьзомызт. Аха уи адырѡаҿны ашьыжь акәын леаназылклоз. Убри аҿны дшааизцәкьа, дзыхьзоз зегьы ҟалцарц, дыѡнашьқьыруан.

– Баама, нан дбыкәыхшоуп! – Надшьа, макьана агәарҵ дшыҟәгылазгьы, лбжьы аалаҳаит.

– Сааит, – дыѡдәылкьан, лан иааицылхыз лнапҟәа дынрылацәеит, маҷк леыларҟәны.

– Иахьа аилыргарақәа бызрылагеи? – ан, абарҵаҷ даннеи, аѡныҵка шыҟаз лымбахуаз.

– Ашьыжь сгьежьыроуп.

– Иҟалеи?

– Аҵышәарақәа ҳапгылами. Сҿырзыкасцалароуп.

– Бышәкәқәа арахь иаабгар, бҭынчымзи.

– Уа иаҳа исзеиҕьуп.

– Ишыбҭахыу, нан, – Надшьа илаҳауаз дақәшаҳатын.

Адырѡаҿны, аҵсшьара аамҭа иақәыршәаны, иҿбыга злеикәоз ицәызызшәа ҟаицан, Баҭыр даакылсит, ҷыцгада дырзаар азәыр иҵьеишарызшәа, аха зхылпа амца ҭаҳәуаз диѡызамзи, дзыцәшәарыз издыруамызт. Дыззаицәкьаз данимба, иҷы ахьааихихыз иаанхеит азныказ. Заа дшыҟәцуаз лымҳәеит, иацы амѡа иахьынзеицаныз. Акы ахьаалҷыцымшәаз игәы ишалатцәкьаз дмырбакәа, ҭынч ашәшьырцаҷ Ҷьанар дицлатәан, цытракгьы диацәажәон. Данцоз акәага аашьҭихит.

Усҟан уи игәы иалсшаз мѡапызгаз азҕаб, лзеиҵшынхарҭа дыѡнатәаны, шәкәыпхьаран дызҷеыз. Уажәи-уажәи нцамҭақәак шыҟалцоз, ателефон илзасит рҳәан, длалбаакьеит, дызҭаххаз дылзеилымкаааруа. Избанзар аены дшаауаз уаѡы издыруамызт.

– Асҭанда? – Марица лбжьы еилылкааит.

– Ара сшыҟаз иалыбдырааи? – уамашәа дылбон лѡыза.

– Аҵышәарақәа реырзыҟацараз аѡныка банбацахьаз.

– Марица, сара аѡны сыҟан. Иахьа сааит.

– Издыруеит, – лбжьы ҭынч агәрагара иаҵаз Асҭанда иҵьалшьатцәкьон.

– Сшаауаз ҷьаракыр сыббама?

– Сара – мамоу. Аха уи иалаҳхи. Ара бшыҟоу здыруазар – уамак ҟалама. Уаха сара сахь бзааиуама?

– Акыр ҟалама? Сеазыкасцалар стахын.

– Баҟәыц, ҷыбышьт. Бсшьарада ҿазыкаҵара ббахьоу. Бара усгьы базыкаҵами. Иҟоу басҳәап: бахьзоит бҵара, уаха сара бысзааи!

– Марица, иҟалаз саҳәеи!

– Акымзарак. Ус быгэхьаазгоит. Сбызпшызаауама?

– Аеи.

– Нас ибасҳәарц иҭахыз: Сатбеи зынза дааит.

– Ибҳәо закәи! Ус акәзар, сымнеир зуам. Абзиараз!

Асҭанда заа ддәылымҵит. Аҽены ҷыц еиҭагәалҭашаз аҧышәаратә зҵаарақәа дрылгаанза, даҽеа ҩыцьа лҩызцәеи лареи руаҭах дыҩнатәан. Дара рыҩныҟа иҟан, лымала хақәиҭран илымаз, ианылҭахыз даҧхьон, ианылҭахыз дыкәиан. Аиашаз Сатбеи ибара дахыццакуамызт узхәомызт, ирлас диқәшәар цәгьа илбомызт. Уи убасҡатәи дарҧыс бзиан, иҵара-идырра мачзамызт, иҧшзараҵәкьа уааилаҳарын. Адипломтә усумҭа анихьча ашьҭахь, иара усура ҳәа цьара ддәыкрцан, шыкәсыбжак даанхеит, Аҧсны дшаҭахыз ала иаб ашәкәқәа еиқәиршәааназа. Илҳәацәомызт акәымзар, Марица лашьа дыгәхьаалгон. Асҭанда уи дыгәхьаалгозу аҳәара лцәыцәгьан, аха, дшааз анлаҳа, иаарласны дылбар лҭахытцәкьан. Лара лҩыза длашьан, иашьаҵас ларгьы дылзыҟалар иҟалози.

– Сатбеи, убара ҳазбзиахааит! – агәашә аартны амҩахәасҭала аҩны даннадгыла, иара данаалцыла, илзааигәазаз азә иеиҧшцәкьа, уи игәышҧы лыенадылцан, аҧсшәа иалҳәеит.

– Ҳлагьы ацәшәара баҟәытцит, – дыччон иара, аҩны аган аҿы игылаз аҵла заҵәы иаҵагылаз аишәа гьежь хәыҷы днадтәало, ларгьы дыртәо.

– Шамахамзар есымша сааиуеит, шьҭа исышьцылеит, – Асҭанда лнапсыргәыца ахы иныкәылшьит.

– Бгәабзиара, бҵара?.. Иҟоу аасаҳәеи! Марица дузырцәажәазом, усгьы ҩа-жәак роуп илҳәо

– Ааи, ааи! Убара сшеигәыргьо уздыруам! – Асҭанда Сатбеи ида хәыцырҭа лымамыз ҷьушьарын, изҵаара аҭакс иуҧхьазар илҳәаз. – Дабаҟоу Марица? – иаалырҟьаны даакәцәеит лара, лхы аҭыпҿ иааизшәа.

– Лассы банылымба, бмааир ҟалап лгәахәшәа, ҳан длыцны, ҳаҳәшьаду длызцеит, аха уажәыцәкьа даартә иҟасцоит, – иҳәан, аҩны дныҩналан, ателефон дасны, даахынҳәит.

– Аказы сузцаар сҭахын.

– Сымзырҩуеи!

– Марица дузырцәажәазом ҳәа ухала иуҳәеит. Ус ҟазшьас илымазма, еснагь, ма, илҭахымз акы дакәшәаны, аҿымтра ҷылгоу?

– Ишпа басҳәари, – уи азцаара алацәажәара шиҭахымз ҩашьомызт. – Сара дыздыруеижьҭеи дызҕаб ҭынчын. Аха нас дышнеиуаз уск дакәшәаҵәкьеит, иаҳагьы дҭынчцәахартә.

– Иуҳәо закәи?! – илаҳауаз лгәы иалан. – Ҷьара акы аасалымхәацт. Илыхьи зуҳәаз?

– Уи сара исызбаҳәазом. Иахәҭаны илыҧхьазар, лхала ибалҳәааит.

– Марица сара ҩызас сылпхьазазомызт, – Асҭанда дааихашьшьит.

– Ибҳәо закәи! Бара ибеиҕьалшьо уаҩ длымазам. Ҿнак блымбар дыпсуеит, ибымбазои!

– Нас лгәы иҭаҵәахыу зцәырлымгои?

– Лҟазшьа ус иҟоуп. Ибалҳәарц лҭахызаргьы ҟалоит, аха лхьаа бхьаахар лҭахымзар ҳәа агәра сымам, – аниҳәа, иаргьа нап ахыс нацәа иқьышә инадикылеит, Марица агәашә аалыртхьан.

– Асҭанда, саҭабымцан! – лзамҩа днагәзит. – Бааирц ателфон сыбзасын, схала сдәылцны сцеит. Сеааиҭакшәа слалбаауеит, – аҩны дыҩналарц лҿыналхеит: – Баргьы беeиҭабымкуа!

– Саангыларц сгәы иҭазам.

– Избан? Шьҭа лашьцоит, уаха бабацои? – мачк длахҿыхын.

– Ашьыжь ҭынч сцара салагароуп.

– Аа!.. Ара ацкыс ус иаҳа бҭынчуп.

– Лашьцаанза сдәыкәлароуп.

– Уаха ара ҳааидтәалоит. Лашьцаргьы Сатбеи бнаскьеигап.

– Мап скзом.

Марица дахьыныҩналаз заа ддәылымҵит. Ахәы лырҧхон. Асҭанда илаҳаз ашьҭахь уамак ацәажәара лҭахзамызт. Сатбеи ажәабжьқәа лзеиҭеиҳәон, зны ишылмаҳауазгьы, зны

дамеханакуан. Иаҳәшьеи иареи хәыки шьхаки рыбжьан. Идунеихаан згәы цәымҟьацыз иԥшра иман. Иахьа иибоз далагәыргьон, иаѡосхьаз игәалаиршәарц зҭахыз иакәны дубазомызт.

Дахьихәаԥшуаз Аԥҭа лыбла даахгылон. Амала Аԥҭа дҭаҟьаҭасызшәа ихы ааирԥшуан. Сатбеи ишәхьаз арԥыск иакәын, дҟәыҷацәан, ихаҷы шылашазгьы, имцхәыз ҷырцысрак узивбомызт. Асҭанда лхы-лгәы зытҟәахьаз ауаѡ дыҟан акәымзар, Сатбеи димѡалаѡызарц зылҭахымхарызи.

Акрахьынзарфозгьы Сатбеи иакәын ицәажәоз, Марица, лыфатә ада хьаа лымазамызшәа, лхәы дадтәалан. Асҭанда ианаҭахыз арԥыс дааихәлаччон, ажәақәак ныбжьалгалон, ажәакала Сатбеи ицәажәашьа аҭак азҭоз лара лакәын, Марица ахьҷылымҭуаз усгьы иԥьеишьазомызт. Акрыфаны ианаалга, Асҭанда аԥшәма зҵаб длыцхраан, аишәа еилдыргеит. Сатбеи дырԥырхагамхарц ишәҟәҷәа дрылан. Ашьҭахь ҷыц убра еидтәалахын, ишеицәажәац еицәажәахуан, имцәажәозгьы дзырѡуан.

– Шьҭа сцароуп, – дѡагылеит Асҭанда.

– Сатабымцан, Сатбеи имала дахьбыцыстцо! – днаскьалгон Марица лѡыза.

– Иауазеи, Сатбеи дсыцыбцар, уаҳа истахи! – Асҭанда иаалыхьзаз Сатбеи днаивагылеит.

– Аԥшаҳәахьы ҳлыбаап, устәиала азеиԥшынхарҭахь ҳнеирц! – Сатбеи Асҭанда иналабжьеигеит.

Марица даахынҳәын, амаԥурҭа днықоналан, ателербага наҷалцан, дадтәалан. Аканалкәа лпсахуан, адырратарақәа дрызҷелымҳахартә дзыҟаломызт. Урҭ аантцәар, ирышьҭаргыланы ицақәашаз иаҳа еиҧзар лгәахәт, аха акгьы лгәы лзақәкуамызт. Лани лаби анааи, иахьыҟаз акрырфахьан, рхәы ыкәылмыргылазеит. Аԥла аԥаҟа ианылатәа, лхаҭагьы уахь днеит. Ишьҭаларц ианцагьы, лара уа дтәан, Сатбеи дхынҳәаанза.

– Нас? – дҵаауан лара.

– Аԥшаҳәа ҳаваланы, «Амра» аҷынза ҳаннеи, «Абра ҳтәап!» сҳәеит. «Уажәоуп акранаҳфа, уа иҟаҳцои?» ҳәа дҵааит. Ҳанаахьаҳә, «зны цьара бнасыпхьарц стаххар, «Амра» иаҳа еиҧьабшьоу, «Нарҭаа» иаҳа ибҭахыу?» ҳәа санҵаа, «Анаагьы араагьы ҳтәароуп» лҳәеит.

– Уаҳа акы ааибышәамҳәазыкәоу? – ѡнытҟала лгәы дҭацәажәозшәа, уамашәа ибаны лҵаашьагьы лхаҷы аҧсахуамызт.

– Ус деибга-дызѡыда азеиԥшынхарҭахь дназгеит.

– Унықәашьа шуқәымҷиазгьы, улафуеит.

– Сара ус испхьазазом.

– Иуқәҷиеи?

– Марица, убас еиԥш иҟаз зцаарақәак уаха исылҭеит бѡыза гәакьа, даеакы сзалацәажәазомызт.

– Иарбан зцаароу?

– Уи ахәҭаны илбозар, лхала ибалхәааит.

«Бзиоуп» лҳәазшәа, Марица лхы аалырцысын, дышьҭаларц луаҭах ахь дцеит. Адырѡаены меышан, ашәахьа ҽены аконсультациаҷ еибабеит рѡыцьегь. Еицны иаауан, Марица дыпшын Асҭанда лызцаара цәырылгозар ҳәа. Аха егьи длакѡакуан, акгьы лымҳәакәан, реахьеиҟәыргалоз ианааи, лхала азеиԥшынхарҭахь дцеит, избанзар аԥышәара ажазыҟацараз Марица еснагь дызлыццомызт, даргьы ҭаацәарак ыҟан, лара дахьрылаз ишырҭахыз изымнаиааирызшәа лгәы илнаҭон, гәыкала рызынтәык дышрыдыркылозгьы. Марица лакәзар, – Асҭанда лызцаара дазҷелымҳаны, лыѡныҟа амѡа данын. Иара убас мацара ѡ-ҵышәарак ртихьан, лхала еилылкаарц иақәылкын, дагьаатгылеит, апаркқәа руак ианнавалоз. Асҭанда, уи лдыруазшәа, лхала даацәажәеит, лѡыза длыцаатгылан.

– Ибзааигәоу ѡызак леиԥш сбымпхьазозар, есымша ҳаицызар зыбҭахи?

– Бсыпхьазом ҳәа базҳәада? – лыѡныҟа итаз здыруадаз, аха Марица лхаҷы аееиҭанакзомызт, лыбла цәажәазомызт.

– Шықәсык цуеит аҵара еицаҳцоижьҭеи. Аха зныкгьы исабымҳәазацт ибыкәыҷәгәахьоу уск шыбхыбгаз.

– Уи арбан?

– Иалздрааyеи.

– Акы баҳаҵәкьаз ҷьысшьан.

– Исаҳаит. Сатбеи иҳәеит аахак шбоуз, аха иарбаныз имҳәеит. Иахәҵаны илбозар, лхала ибалҳәааит ҳәа сеиҳәеит.

– Аа… Асҭанда убас еиԥш иҟаз зцаарақәак сылҭеит ҳәа акы даҽыцәкьан. «Иарбан зцааpоу?» ҳәа саниазцаа, «иахәҵаны илбозар, лхала дбазцааит» иҳәеит. Ҳаилеимгеи.

– Иара исеиҳәар бара ибцәымҷахар ҳәа дшәозаап.

– Иагьызхацәыригеи бҳәар иауазеи! – лҽыналхеит Марица.

– Нас исабҳәарц ахәҵаны ибымԥхьазазои?

– Иахәҵаны ибозар, иара ибеиҳәааит. Сара азин исҭоит.

– Бхала изыбымҳәои?

– Ицәыригазар иара аҵыхәтәа наигзааит. Азин исҭоит. Сара уи алацәажәара сцәымҷыуп.

Уи ажәабжь закәыз ҳәа дазҽлымҳан Асҭанда, иахьцалак дгәыҷуан Марица лхала илзеиҵалҳәарын ҳәа. Есымша еиқәшәон аконсультациақәа рҽы, аха егьи лԥшреи лҟазшьеи реицамкшьа анылбалак, уи алацәажәара шылҵахымз аалгәалашәон. Амала лара илыман маншәаларак, уи Марица лашьа аҵыхәтәа наигзартә еиԥш азин ахьилҵаз акәын. Хәымеханк илызбеит ателефон Сатбеи дизасырц. Рҩоны днеир, иаҳәшьа дшыҟаз, иара акгьы изеиҵаҳәазомызт. Атрубка шаақәырхыз ллымҳаҽ илдырит, ишьҭызхыз Марица шлакәыз лбжьала иҩашьазомызт. Асҭанда, лтрубка ныкәцаны, даахынҳәит. Адырҩаены лара лгәы иҵан ҽыц ателефон дасырц. Уааназа ареспубликатә библиотекаҽ даԥхьон. Уаантәы лашьцааназа азеиԥшынхарҭаҽ даазарц, амҩа дшаныз, лыхьз ҳәаны, азәы аалыкәҽитит. Акаҳуажәырҭаҽ еилагылаз арԥарцәа даарылцын, Сатбеи иҽааихеит.

– Анҭ зегь ахьыҟоу усмыԥхьан! – дыччон лара.

– Ус сгәы иҵамзаргьы быздыруамеи, – дыччон иаргьы. – Нас «Амраҽ» бызгома?

– Мамоу. Уа иахьабалак ихҩооуп. Адәы ҳахьныкәԥшуа «Нарҭаа» ҳцап. Узбар сҭахын усгьы.

– Ибзиоуп, – иҽааихеит уи аресторан шыҟаз. – Агәарԥ дынҵалан, хыхь дҩыкәнеит. – Абра аҭыԥ ыҟоуп, – ишәак аҽы аҟәардә дылзаахеит. – Иҽаҳцарц ибҭахи?

– Чашәки лимонадки.

– Убасцәкьоу?! Арҭ акәац бзианы ирзуеит, аҩы рымоуп, ашампан ҩы даара ихаауп.

– Урҭқәа ирыласхи. Чашәк сҭахыуп.

– Бзиоуп, – Сатбеи аматцҩы-зҕаб даалыԥхьеит. Азҕаб деицамхеит, ачысҟацарҭахь длыбааит. Даныхынҳә ачыс аақәлыргылеит. Асҭанда дымццакзакәа акрылфон. Иаргьы димырццакырц, ҽытқәак аамхуа иҽы инҭеицон. Лчашә даалгарц агьлыгымкәа, иара ихы дҩаахеит: – Асҭанда, уаҳа акыр бҭахызар, быԥхамшьан.

– Схы-сгәы тәеит, – днаихәлаччеит.

– Абри бшәыра иҵаца! – азҕаб мазала илааиргаз ашоколад плитка наирххеит.

– Агәхьаа уҽзаургеи? – аплитка ааимылхит. – Иҵабуп.

– Шьҭа сыббар зыбҭахыз цәыргеи!

– Уи сшалагара сыздыруам, – лара дкәанызануа даакәхеит. – Марица илыхьыз еилыскаар сҭахыуп, – иблақәа дынрыхԥшылеит.

– Лхала ибалҳәааит ҳәа басымҳәази, – азныказ аччаԥшь ниҽыкәбеит.

– Иахәҵаны ибозар, дызлагаз наигзааит ҳәа ларгьы исалҳәеит. Еибыҳәаны аума шәцәажәашьа ас изыҟоу?

– Мамоу, – Сатбеи аччаԥшь ааиҽыкәлеит. – Уи машәыруп. Амала иахьцәырзгаз лгәамԥхеит ҳәа сыҟоуп, ус балҳәазар.

– Лара илгәамԥхазар, уара иуԥәымԓзар, ҳаҟәытԥ уи алаԥәажәара, – Асҭанда инхаз лчашә даҽа ҽытк аамылхын, лҽы инҭалҵеит.

– Шьҭа ибасҳәароуп, – уаҳа ԥсыхәа змамз иԥшра Сатбеи иааихәахьан. – Ара дыҟан студентк. Асубтропикатә институ дҭан. Дахьынаиааиуаз зны Марица дибеит. Уахык лареи сареи атеатр аҽы аспектакль ҳахәаԥшуан. Антракт азын сԓоызцәак срыдгылан, лара лԓоызцәаҟәак дрыцын. Лара исалымҳәазеит, аха ашьҭахь излеилыскааз ала, лԓоызцәа дылдырдырит убри астудент. Иара ус еиҽикаазап. Заманазак иакәын, ларгьы шьҭа азҕабрахь лхы лырхон. Даҽазны аԥшаҳәаҽы ианеиқәшәа, бзиа дшибаз имзазаап. Лара, ашкол далгаанза даҽа шыҟәсык лыман, ҷкәынак дизхәыцыртә дшыҟамыз игәалалыршәеит, аха заҟа лҭахыз дышлызԥшуаз леиҳәо мацара, инапаҽы дааигарц агьигмызт. Ларгьы дылҭахызаарын, ицәырылгомызт. Ус иара ицҭаз қырҭуа ҷкәынак длышьҭанагалеит. Изхараз аԥхьатәи иакәын. Игәра ганы иеиҳәазаап иитахыз азҕаб Марица шлакәыз. Ақырҭуа ҷкәын аргама Марица длышьҭалеит. Ашкол дыштазгьы, зны дымцарсны дигарц иаҟәикит, избанзар лара лымԥан дыкәлыргыломызт, илҭахыз иԓоыза шиакәыз иалҳәеит, аха иара имузаҵәкьеит. Марица лакәызма мчыла амашьына иҭауртәоз, иԓоызцәагьы иаргьы дрымпытцәраан, ддәыкәлеит. Амашьына лаахарц агьлыгмызт, аха илышьҭаз руазә уи дзацәымцазт, даҵаҳаит. Убас иҟамлар, уа ишеилгакәарыз здыруадаз. Рԓоыза ахәшәтәырҭахь дыргар акәхеит, имцадырсыз азҕаб дааныжьны. Ларгьы лԥсы лгагәышьеит. Иҟалаз Марица дызтахыз иаҳаит, амала лара лҽынтә акәмызт. Амашьына иаҵахаз иус рзымцәахит, зегь аатит. Марица ларԥыс аудиториа дныԓоналан, иԓоызаз астудент дааникылан, дышисуаз димпытцаԥсаанза, димырхит… Иҟалаз анеилдырга, рԓоыцьегь аинститут итырцазшәа руит. Аԥсуа ҷкәын иаразнак арра иԥхьеит. Ақырҭуагьы дырххо дрыман, аха иаб ҭагылазаашьала уаԓоы ҳаракык иакәын, арра дырмышьҭит иахьцалак. Шыҟәсык ашьҭахь убри аинститут аҽы ҽыц ацара ицахуан. Егьи Афганистан дақәшәеит. Данцоз Марица дибазаап, дышизԥшуаз ала ажәа илҭазаап.

– Нас? – Асҭанда Сатбеи деихәлахазшәа дахьаангылаз лзычҳауамызт, ажәабжь ацыхәтәахьы анеира ицәыуадаԓоын азы.

– Нас… Шыҟәсык ашьҭахь иаргьы дааргеит.

– Ишԥа?! – Асҭанда дцысцысуа даақәхарц агьлыгмызт.

– Дҭахеит.

– Ишԥа?! – инеималымҭәарц лыенылкылон.

– Издыруада, – Сатбеи уи аитаҳәара ихатагьы ицәыцәгьан. Асҭанда лтагылазаашьа уамак изгәамҭазт, иацицон: – Бымбои иҟалақәаз! Ирҳәон дызтаз аҭоубыҭ хԓоан, ихдыртыр руамызт ҳәа. Изларҳәоз ала, иеиԥсаххьан, дзеиԥшраз ауаа ираҳауан, уртҟәа-егьыртҟәа абатахыз ҳәа апартиа аусзуԓоцәеи КГБ-ааи рыкәшаны игылан, иаҳҳәо ҟашәцар ҳшәыцхраауеит, шәыҷкәын ихьз каҳаршәуам, мԓоак иахаҳцоит ҳәа ирҽын. Аха иаб уахык мазала ихиртит ҳәа лымҳатасҟәак ҳауит. Ҷьоукы изларҳәоз ала, ихәамц заҵәык акәын итаз, даеа ҷьоукы изларҳәоз ала, уа иԥсыз ҳәа уаԓоы дҭазамызт, аҭоубыҭ зырхьынҭышаз ак ҭан рҳәеит.

– Анцәа ҳрыцхашьа! Избан?

– Издыруада… Убри аҭоубыҭ убас ишыҟаз аб анышә иеиҭеит рҳәеит, ддыршәоу дыржьоу ҳаздыруам.

– Убарҭ зегьы Марица илдыруама?

– Ааи, – Сатбеи ихы лаирҟәит.

Асҭанда уаҳа лызҽымтуа даақәхеит. Дԓоагылан, лшьамхы шлыҵақәарҟәаруаз, амардуан длаҽалан, адырдырҳәа длалбааит. Сатбеи длышьҭалеит. Апроспект ахь дкылсхьан, иара данлыхьзоз. Лылаҕырз лрыцқьон. Лгәы ахьылирхьыз аҭамзаара даҳәон, аха ҽылымҭзошшәа аниба, ус длывагыланы днеиуан. Лныҟәашьа аалырмаҷит, маҷ-маҷ ахәыцра лылшо дҟалон, рԓоыцьегь, еибарԓуа амԓоа иахьаныз, ауаа илаԥшыкәырцон. Уаԓо дызнымыз амԓоахь лҽыналхеит. Устәиала азеиԥшынхарҭа ашә инылагылеит.

– Игәаҕьны иахьысзеиҭоуҳәаз, дарараза иҭабуп! – Асҭанда лнаҷәкьара хәхәақәа инапы азқәа инақәылҷеит. Аҭак иҳәааанза, наҟ дынҭалеит.

Лѡызцәа дзеиԥшраз рзымдырыртә, ашьшьыҳәа руаҭах ахь дѡынхәнан, дшаапсаз нараҳәаны, дышьҭалеит. Дыцәазшәа ҟаҵаны, аҭзамц ахь лҷы нарҳәны, диан. Дхәыцуаны цқьа дзымхәыцуа, азҕабцәа реицәажәара дзазымзырѡуа, ак лзымчҳауа, Марица дрыцҳашьо мацара, дышьҭан. Азҕабцәа анышьҭалагьы, лара лыбла лызхымѡо, алашьцара далаԥшуан. Дзыцәшәоз лзымдыруа, акы дацәшәон. Ашарԥазшәа дамхацәеит. Лѡызцәа даадмырԥшыр, лԥышәара дагхон. Лҷы зык нақәылҭәан, лҿааиҷкаашәа, акрыфарҭахь дымнеизакәа, лѡызцәа дырзымԥшка, лхала аинститут ахыбрахь лҷыналхеит. Атроллеибус дақәымтәеит, автобус дазымԥшит. Шьапыла мацара амѡа данын. Макьана аамҭа лыман. Лгәабзиара акәын имаҷхоз. Иааихьаз лѡызцәа маҷын, амѡа ианын. Аԥышәара здызкылоз алектор ашә анаалырт, аԥхьа инеирыдаз, ашьҭахь инеирыдаз ҳәа астудентцәа иахьынзеимаркуаз, лара дныѡнашылан, абилеҭ аақәхны, длатәаны аҿазыҟацара лҭахзамкәа, иаразнак аҭак ҳәара лҿазылкит. Рых-зцааракгьы даарылгааанза, алектор ҷымтқәа длыхәаԥшуан.

– Азцаарақәа бзианы ишыбдыруа збоит, – лҳәеит лара нас. – Ибыхьыз сзеилкаауам, аҭак цқьа ибзыҟацазом. Ибыхьи?

– Маҷк сгәы бзиам.

– Бгәы злабзиам ала шәҟәык бзыԥшаауазар, даҿазны бсыдыскылап, бзиоума?

– Мамоу, – иааҷахылцәеит Асҭанда. – Ишысҳәаз еиԥш ахәшьара сышәҭа, иҟалозар!

– Ишыбҭахыу, – алектор Асҭанда лызшьанца даахан, ахәшьара нанҵаны, илырхынҳәит.

Асҭанда данындәылц, илыдибаҳәалаз астудентцәа ишалҭаз наралҳәан, даатымгылазакәа ддәылцит. Азеиԥшынхарҭахь амѡа даныхын шьапыла мацара. Лгәы хынҳәуан. Амла дакызар лгәахәын, дшааизцәкьа чаик лжәын, деиҵанықәиеит. Анхарҭаҷ ҭынчран. Астудентцәа ма аԥышәарахь иҟан, ма аконстультациахь. Анигьы аригьы рыгәхьаа зымкуаз аѡныҟа ицахьан. Лара ашьшьыҳәа дынҭанагалеит. Дыцәан. Аамҭа маҷымкәа ицахьан, ашә анаатуаз. Лара дааԥшит, аха лѡызцәа ааизар лгәахәын, лҿылмырцысит. Азәы лаԥхьа лиарҭа даақәтәеит. Уи лтәашьала Марица лакәзар лгәахәын, лыблацәа аалыртит.

– Бакәзамкәан бырбоит, ибыхьи? – дцааит Марица. Асҭанда лҿаалыриашан, лнапкәа лѡыза иаалыкәлыршан, дшықәтәаз, инеималҭәеит. Марица лѡыза, илыхьыз уажәыгьы илзеилымкааua, лызнапык ала лашьҭахь ала лхы аанылкылеит, акы дазхәыцуазшәа азныказ ҷылҭзомызт. – Ибыхьыз саҳәеи шьҭа!

– Марица!.. Сатбеии сареи иацы ҳаибабеит.

– Нас?.. Биргәаама?

– Мамоу, – дцәыуан лара.

– Нас иҟалеи?.. – дааиԥхьхәыцааит Марица. – Шьҭа бҭынчхоу?!

47

Аԥснытәи АССР Иреиҳаҟоу Асовет Апрезидиум ахантәаѡы Кобахьиа Валериан Бзыпҵа ақытан дааны дыҟан уи аԥхын мшы азы. Уи аамҭаз ашколқәа аус рзомызт азы, акоммунистцәа рыпхьеит атерриториалтә партеиҷкаара аизара реаладырхәырц. Урҭ рыдагьы апартиа иалаз даеа организациақәак рҿынтә аизара рхы аладырхәырц зҭаххаз мап рцәырымкит. Ақыҵа быргцәақәакгьы иаарыпхьеит. Ауаа уск̌атәи ирацәамызт, аха ақытсовет аиҳабы икабинет арҭ рзы имаҷын, ианааѡндырҭәаа згәабзиара ыҟамыз дқәыпсычҳауа мацара цәгьала ихигар акәын. Арахь аҭагылазаашьа убасǩатәи иуадаѡын, зҿлымхара ҕәгәа ҟаумцар угәы иауазма, угәиабзиара иагьа иуашәырзаргьы.

Валериан Осман-ипа даԥхьон ЦК КПСС Аԥсны аҷиараз иҟанаҵаз Ақәцара шынаргзоз азы аобкомаа ршәҟәы. Аԥсны ахьынза-назаазоз ажәлар иаадырԥшуаз агәынамзара хыреырц, Асовет Еидгыла анапхгара аҷаԥхьа рхы дырқьиарц акәын апартиа Аԥснытәи аобком ашәҟәы зеиқәыршәаз. Ус уахәаԥшыртә иҟан, аха Леуанти, дыпсылмыткуа

дахьтәаз, даеакала ахә ишьон ари аус: Асовет Еидгыла аиҳабыреи, Қырҭтәыла анапхгареи, аҧснытәи урҭ рымцақьақьаԥоцәеи еибыҳәаны аҧсуа жәлар зларжьоны ишьҭырхуаз мԥоак акәын. Аиҳабыра рышәкәқәеи ус иахьрыҷцәажәози, иаартны ирымҳәозаргьы, аитбыра ирхымԥоаҧгашьахашаз еилыркаар акәын. Ирзеилымкааузар аус зларыцыруази, доусы рҭыҧ рыҟәцара реазыркуан азы, апартиатә етика, ма аиҭанеиааишьа рызынтәык реакәдыршәон. Уи ашкол зегь ахысхьан.

Аобкомаа ршәкәы, аҭагылазаашьа зеиҧшраз цкьа иузымдыркәа уазызырԥуазар, ЦК КПСС Ақәцара апунктқәа зегьы рынагзара рнапы рыдкылан, қәҷиарала анагзара иаҷын. Уи излаҳәоз ала, апартиатә еиҷкаара инанагзоз аускәа ажәлар адгылон гәыкала, иара убас дзустазаалак иара иҭыпаҷ аус ҕәгәа нагзара дазыҟаҵан, инапы злакымыз уск иаԥоижьуамызт. Акаҭа убас еиҧш иҳан, иазыҟаҵамз азәы даеакала агәра узимырго. Иазыҟаҵазгьы изеилымкааузаз ыҟазар акәхарын ҳәа, аҧхьатәи игәаанагара дацәхьаҵыртә еиҷкаан. Аҧыхьатәи ажәашыкәсақәа раан ауаԥоы дыршәаны аниҷдмыртуаз еиҧш, Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум ахантәаԥоы иааигаз ашәкәы акәшаҳаҭхараз иаҭахыз мазак мчла ақәыҕәгәара акәын. Леуанти игәалашәон даныхәычҳаз уахык ашкол аштаҷ ҧхәыск лус шырзбоз. Уи иҟалҵаз закәыз иара изеилкаартә иқәреи ихшыԥои мнеизацызт, аха ихаҷы иаанхеит аизара мԥоаҧызгоз, агаз лампа аакәхны, абжьқәа зҭиуаз рнапышьҭхра аниҧхьазоз. Уи алашара икәыршаны иаҧхьа иеилагылаз рнапқәа цкьа инарбомызт, аназара игылаз рнапқәа ракәмызт. Аха дибар ҳәа дшәаны, Леуанти иан лнапы алашьцара иаалалҵон. Убас ҟарҵон зегьы.

Шьҭа аамҭа аеаҧсаххьан Асовет Еидгылаҷ. Хрушьов ирылаиҵаз аҧхарра рхәаеырц Брежнев имаҵуар ҽҧыршәон, аха ажәлар знык ирылаҧхаз акәици атәыла анҭыц аҭагылазаашьеи адиктатура иаҭахыҵәкьаз адырҟаҵомызт. Ауаа зышьҭаз адемократиа апринципқәа аиҳабыра иҷаҧырҵәҵәон, рҧыраг ҕәгәан, агьыддырҟаҵомызт, макьана бџьарла аҭахрақәа рыхәаера ашәарҭа ыҟан, аха Асовет мчы уаҷамгылакәа, убри аргәгәаразы аускәа наугзошәа ҟаҵаны, ҷьоук русушьа ҷаԥуеыртә ақәгылара алуршон. Иахьцалак убас ухымԥоаҧгашьаз аиқәаҵәа хьзынҵа ушаныло уаҵәшәар, акымзарак узыҟаҵомызт. Аамҭа аниаслак, уазхәыцҵәкьар усҟан ажәлар ирылагылан ахаҵа ихаҵа ззуҳәашаз аҵеицәа, амала дара русқәа убла ианыхгылаҵәкьаз уалашыԥокызшәа иахәҭаз ахәшьара узрыҭомызт.

Аҧсны аиҳабыра рымч зқәымхоз аускәа нарыгзошәа амц ахьырҳәоз, ажәлар ргәы ҧҵәахьан. Урҭ рхаҭарнакцәа иҟарҵоз азҵаарақәа аҧсуаа рҭагылазаашьақәа заманала издыруаз, ма иара итәала еилызкаауаз Кобахьиа Валериан рҭак ҟаиҵон днавс-аавсуа, днарывҵагыла-аарывҵагыла, днархыкәша-аархыкәшо. Аобкомаа рышәкәы ахцәажәара риҭарц игәы ишҭамзгьы, бжьагарақәак ҟаҵатәызшәа, Борис Кьахьырипа дԥоагылан, шамахамзар аиҳабыра руск змырехәалазоз, уи шьцыларазаргьы здыруадаз, ЦК КПСС иҟанаҵаз Ақәцараз ибзианы инаргзаз ҳәа ибла иамбакәа, акритика ҕәгәа рзиуит уҳәар – имаҷын, зынзак иқәимыргылазеит. Амалагьы дкыдцаланы дахьрымаз игәы иалан, аҧсышәала иуҳәозар, ибз ацәа ахихит. Иара иихәоз аҷы имала дынхар ҟалозма, Леуанти амца ҟьо дԥоагылан, афактқәа ааго мацара, аобкомаа ршәкәы иаҳәоз ахҷыхгақәа цкьа-шәкьа иқәиҵон. Ежов ихаан изхырҵаз, Сибра аҵааршәыра иадҳәалаз ахҭыс баапсқәа ихыганы, Бзыпҵан ихынҳәыз азәык-ԥыцьак иреиуаз быргк уа дтәан. Ибла ҭраа ицәажәоз дрыхәуаҧшуан. Уи аполитика иеалеигалар иҭахзамызт. «Иахьа ибзиашәа убоит, уаҵәы изеиҧшрахо уздырзом», – иҳәалон иара. Изымчҳаит, дԥоагыланы дцеит.

– Сара иахьа аобком иеиқәнаршәаз ашәкәы сыманы сааит, – аҵыхәтәажәа иҳәарц дԥоагылеит Валериан Осман-ипа. – Иҧьасшьоит шәыкәгыларақәа зеиҧшроу, аԥ. Борис. Уара, Леуанти, иуҳәо уазхәыцыртә иҟоушәа иҟоуп, аха аҭагылазаашьа цкьа иуздыруам. Егьырҭ шәызцаарақәагьы саҳаит. Ас еиҧш иҟоу апартеиҷкаара ҳара иаҳҭахзам! – ибжьы ԥҭицеит иара, ацәымц ицҳазшәа, аобком апартактив драцәажәоз ҷьашьа, дызлагылаз ауаа ихаршҭны. – Асеиҧш иҟоу акоммунистцәа апартиаҷ ус рымазам! – иҭаҷкәым раҵәа аишәа илыкәикшеит, уа иқәыз шьҭыҵеит. Ихахәы агәҭа аеааԥонашан, изамԥоакәа рахь илеины, иаахнаԥоеит, апалач ҧшра ааихәахьан.

– Шәхы шԥамѡаԥыжәго?! – даатԛьеит Лиуфа Ԥсардиа. – Ишәхәо закәу жәдыруоу?! Араҟа ицәажәаз ауаа гәык-ԥсыкала ирҳәаз шәмаҳазакәа, ус ззыҟамԥо аиҳабыра рпозициаҟәа хьчо, ишәыршәарц шәаҿуп. Рхы-рԥсы аҟәԥа аус иашьҭоу ауаа шәԥылеит, аха уаҳа акы аашәзеилымкаазеитеи.

– Егьырҭ иахьраҳауа ус иҳәароуп, уара, – лҳәахт Кобахьиа жьрацәрала изыҟаз ԥҳәыск.

– Аҟәԥара замана шәзаарышьҭит, – Лиуфа уи илҳәоз иаҳазомызт. Кобахьиагьы инаԥакьаракәа иаԥхьа иааиҿаԥсашәа дахьаатгылаз даанхеит. – Убри иатԥганы шәмыкәпо! Мамоу, шәара шәкылпшуеит, аҟыртқәа абри ҟашәԥароуп рҳәааныа. Дареи ҳареи ҳзеилашәԥои, еиҳабырас шәызҳамоу ҳазбатәқәа шәнапы ианызарц акәзами? Ааи, уа шәыртәаны шәызрымоу дара ибзианы еилыркаауеит, – аниҳәа, зхы ҭырҟьаз акәчышь еиԥш Валериан длатәеит. – Шәхы шәыхьчоит, убри рбоит азоуп агьзышәзыҟамԥо.

– Аѡызцәа акоммунистцәа! – апартеиҿкаара амазаныҟәгаѡ дшәамахьын, Лиуфа далгозар ҳәа дыԥшын, егьирахь ирҳәоз иара изы зегьакакәын, аизара хиркәшон. – Аобком ашәҟәы иаҳәоз шәазызырѡоит. Ҳатыр ду зкәу Валериан Осман-иԥа шәызцаарақәа рҭак ҟаиԥеит, шәыкәгыларақәа дырзызырѡоит. Абриала ҳаизара аркыуп ҳәа исԥхьазоит.

– Сара исҭахыуп, – иҳәеит Кобахьиа Валериан, – иқәгылақәаз азәык-ѡыцьак шәаатгыларц.

Бжь-ѡык мцысзакәа иаанхеит, егьырҭ адәахьы еихеит. Азныказ ҿымҭкәа иаатәеит. Минуҭқәак ракәын, аха аамҭа рацәа цазшәа рбон рызынтәык, еиҿаԥшуа иахьтәаз. Валериан Осман-иԥа ас лтԥшәада дызцомызт, ихьз алаԥаны, Бзыпҵа ақытан иҟалаз рҳәо, дзыкәцуамызт. Рыгәшәымшә ҳәаны, инапаҿы иааигар акәын, аибарххара иҟалаз ирдарц. Шьҭа издыруамызт игәаԥхара шынаигзашаз.

– Шәара шәтәала аускәа цқьа инагзазар ҳара иаҳҭахым ԥьышәшьома, аха…

– Инашәмыгзо нас, ҳара убри ҳеалаҳмырхәыр замуеи?! – даатԛьахт Лиуфа Ԥсардиа.

– Ахырқьиара заҭахыуи, Валериан Осман-иԥа? – уи дааивагылеит Леонид Чыгәбар.

– Иҟоу жәдыруама, – дѡагылеит Леуанти, ҕьал-пал ҳәа еиламларц, зегь ирҭахызгьы еилырганы ирҳәарц. – Сара иаҳамҳәаԥ ак сҳәарц салагом. Аха аргама исҳәарц стахыуп ҳамала еиҳабырак зауз ауаа ҳрыцхраарц, ҳхы ҳамеигзакәа ҳшыкәпо. Акәымзар Асовет мчы ҳаҿагылом аха, ахьзала ацәгьахәыцракәа мѡаԥызго рҿагылара зҭахыда. Иаҳхашҭма Сталин, Бериа, Ежов, егьырҭгьы рхаан закәытә аҕыз ҳажәларқәа ирызлеиз. Иахьа аамҭа акала иҟалазшәа аабоит, аха уаԥәы иҳазцәырырго азәыр ижәдыруама? Абасҟатәи ишәарҭоуп, аха ҳара ҳақәпоит аиҳабыра ҳшәыцхраарц. Шәара, ҭыпқәак анаашәоулак, шәааҳәны ҳара цәымгс ҳашәкуеит. Сара схаҭа ҳускәа ҿеихап ҳәа зынзагьы сгәыгзомызт схы сдыруеижьҭеи Қырҭтәыла ҳаланаԥ. Уажәшьҭа даеа ускгьы цәырцует излазбо ала, уи – иахьа иаҳхагылоу аԥсуа еиҳабыра рыгәра шгатәым ауп. Ари аус шьҭа еицамкрада ишиашоу ажәлар рахь анагара ахәҭаны исыԥхьазоит.

– Аиаша иҳәоит, уара!

– Аиаша имҳәакәа, уаҳа изурҳәода? – иаагеит бжьқәак, ицәажәоз данылатәа.

– Сара даара иԥьасшьо акоуп, уара, – Борис Кьахьыриԥа, ишьамхы еиқәыршәны дахьтәаз, агыларагьы иатәаимшьеит, – уа уажәы Леуантигьы иҳәеит, зегь ҭыпқәак роуааныа иҳавагьежьуеит, ҳабзоурала ҭыпқәак анаароулак, ҳамч шеибаҳҭаша рхашҭуеит. Ари закәи? Сара исзеилкаауам. Жанна Д-Арк илзыруз ауп абартгьы зҿу, – уи ала Борис ииҳәаз акырза ыҟан. Кобахьиагьы ихы аашьҭикәыцәааит, ихаҭа изымҳәоз, ма гәынхәԥыстала иидыруаз, ма ибзианы иидыруаз хҭысқәак цәыцыѡрыр иҭахымызт. – Араҟа амцхә ҳәарагьы аҭахзам, баша ҳтәоуп. Акгьы шаҳзыҟарымԥо усгьы еилкаауп. Ара даеа мѡақәак ԥшаатәны исԥхьазоит, аха иарбану макьана иҳаздыруам, азхәыцра аҭахыуп. Уаҳа даеак алацәажәара ахәҭангьы избазом.

Кобахьиа Валериан иибази, иаҳази иарбанзаалак ак рыцимцеит. Аԥсышәала иауамызт азы, рызынтәык шеицыз еицдәылтцхьан, изԥшыз амашьына аԥхьа иааилагылақәеит. Шьҭа аԥх агәахьы инеиуан, Валериан Осман-иԥа излауаз ала ихы инапаҿы иааигон, арахь дычмазаѡохахьан. Имашьына дынҭалан, дыкәцит, иаарласны хәшәык иҿы инҭаиршәырц. Уи, Аҟәа данѡеи, иѡызцәа иреиҳәазаап уаҳа Бзыпҵаҟа амѡа дшыкәымлоз. Шыкәсык аԥхьа

ус иҳәахьан иара ицәымҩыз Лорик Амаршьан. Агазеҭқәа ирнылоз аинформациақәа ирҳәон ана-ара аизарақәа шымѡаԥыргаз, аобкомаа ршәҟәы ишадгылоз уҳәа аԥсажәақәа. Аҵакы змаз аиҿыхара ахьыҟалаз аизарақәа баша апартеиҿкаарақәа еиқәырԥхьазон, иалатәаз аҳәынҭқар уаѡ ихьзгьы адырбон.

Аԥхын дузза иҟаларызишь ҳәа ажәлар ԥшын. Азәыр акыр ҟаиҵараны дыҟазма. Гәдоуҭаа аиҳарак ргәы амца ыҵхон убри аамҭаз. Актәи амазаныҟәгаѡ гәып-ѡык аинтеллигенциа идикылеит. Урҭ, аиашаз, ииҳәоз ахазҵоз ракәхеит. Ганха инхаз ргәааанагара злаҟаз ала, аԥсуара еиѡонашеит. Ирҳәон аобком абжьыуааи бзыԥааи еиҟәшаны ирыбжьагылт ҳәа. Гәдоуҭатәи араикомгьы ажәлар еиѡонашан, ахәҭак рызкылԥшра еиҿнакааит ҳәа ргәы иалан.

Гәып-ѡык реааидыркылан, ҽнак Озган изнеит. Апартиа усзуѡоцәа ишыҟарҵалоз еиԥш, изааиз зегьы дырмацәажәакәа, рхаҭарнакцәас ѡыцьа, х-ѡы абыргцәа идикылеит. Егьырҭ акыраамҭа иԥшын, аха ргәы аныԥҵәа, игәааны шьҭахьҟа идәыкәлеит. Урҭ рхымѡаԥгашьа Озган игәамԥхазт, ҷьоукы рышьҭеиҵеит ихынҳәырц. Дара изаарыцҳаит ианизнеи ишидимкылаз, шьҭа дара ахьыҟазаауаз акультуратә ѡнаҿы днеирц, адырѡаены асаат ҭба рзы изԥшызаауан. Ашьҭахь Леуанти излеиликааз ала, аԥсуараз мазеи аргамеи иқәпалоз хәѡык ахацәа аухантәарак, рѡонқәа ирдәылымцырц, амилициа аусзуѡоцәа ирхьчон. Араиком актив акәзар – ақытақәа ирыларцеит, адырѡаены иҟаларц иҟаз аизарахь имнеирц. Ҷкәынцәақәак араиком аиҳабыра ирызгәааит ҳәа, ааеидкыларақәа ирыԥсамызт, урҭ дара рхала еибабарын ҳәа рарҳәеит.

Аус ду аиҳабыра ишымѡаԥыргазгьы, адырѡаены ахәымехан хәышә-ѡык инареиҳаны еидибагалеит. Акультуратә ѡоны рырымҭазт, адәны ишеилагылаз, аинициаторцәа аақәгылан, ирыларҳәеит рхы зыхдырҟьоз, аиҳабыреи дареи ирыбжьалаз агәеибахшәара шакәмыз, ауаа еидызыԥхьалоз аԥсуаа рзеиԥш ускәа шракәыз, раԥхьа игылаз атопонимика шьҭа аҭыԥ иаарласны иқәрымҵар ада ԥсыхәа шрымамыз. Аизара ахьымѡаԥыргашаз аҭыԥ шыртахыз ишалацәажәоз, аԥхынтә театр аҿы ицоз аконцерт анынҵәа, ҷьоукы мчыла иѡоналан, аҭыԥқәа шыркыз аарыцҳаит. Шәлеи-слеи рҳәан, еилагылаз уахь идәыкәлеит. Ауха иагьа рундаз араиком актәи амазаныҟәгаѡ дырзаамгеит. Ашарԥазы ирызбеит мчыбжьык иааԥшырц. Нас Гагра, ма Пицунда, ма Аҟәа еизарын, иҟаз аҭагылазаашьа аилкаараз. Аха ус уааназа инарымгарц рзбеит аиҳабыра.

Гәдоуҭа аԥхын театр аҿы аизара анымѡаԥысуаз ауха, Леуанти ѡбаҟа саат иблацәа еиқәиԥсазар ҟаларын. Амра цәгьамкәа ишыԥхозгьы, сентиабр мза инҭалазижьҭеи, хымчыбжьа инеиԥынкыланы, ахәычқәа аҭаҭын рыԥхра иргон Алаҳазы ақытахь. Изҵатәаз аказарма ицасуаз аԥша бжьас ахьҭа иланаҵазар ҳәа игәы иаанагон, игәабзиара ҽеизамызт, имахашьаха еилаԥытҵәо ихьуан. Уи азы иусура ааникылазомызт. Уи аены, аҭаҭын рыԥхра иааҟәырхын, ажьҭаара иргеит. «Изакәызеи, ихәыда-ԥсадоу ахәычқәа русура ада, аколнхарақәеи асовнхарақәеи хәшәы рымазамкәан ишԥаҟалеи?!» – дмырмыруа Леуанти ажьҭра дҭан, ашколҷкәынцәа дырхылаԥшуа. Арахь Амра ацәгылара ааилшаҵәкьомызт, ицәеижь аԥсыера убасҟатәи дҳалҳало днанагахьан. Асаат жәаѡа ҟалахьан, аколнхара апартеиҿкаара амазаныҟәгаѡ дизааины асаат ѡба рзы акалақьтә комитет ахь ишиԥхьоз азы адырра аниитоз.

Иееиҭеикырц аѡоныҟа дымцакәа, аусуга матәа шишәыз, Леуанти ианиаамҭаз ақалақьтә комитет ахыбра дныѡоналеит, иара имыԥхьар ада ԥсыхәа рымамкәан, закәытә ус дууз имѡаԥыргоз дазҿлымҳаны. Апартактив ҟалон ҳәа, ауаа ԥшын. Излацәажәоз иарбан зцаараз азбахә рҳәомызт. Леуанти ицәа иалашәеит уи ауха Гәдоуҭа иҟалаз аизара азбахә шцәырыргоз. Акттә зал аҿы ишеилатәаз, саатк цит, арахь уаѡы дырзааиуамызт. Леуанти икәша-мыкәша уҳәан-сҳәанла иаарылацәон, аиҿкааратә ҟәша аиҳабы Родонаиа ателефон дасын, Аԥсны аиҳабыра зегь Гәдоуҭа ишыҟаз еиликааит, Гәарамиагьы урҭ дрыцын ҳәа. Иззеизыргаз еилкаахеит. «Исыԥхьаны арахь сзааргаз, – дхәыцуан Леуанти, – Гәдоуҭаҟа сымцарц ауп. Уа, аԥсуаа рацәаны иахьеизо, схы шымѡаԥызгара рыздыруам. Араҟа, ҳара ҳахьмаҷу, иаҳа сҿаҳәахоит». Дыѡдәылцын, Гәдоуҭа иҟаз аилкаараз азә ддәыкәицар

иҭахын, аха адырра зиҭашаз уаѡ дибомызт, ақалақьтә комитет ахыбра хара дзадҵуамызт, иаалырҟьаны изызпшыз ааакылҟьар, иара далатәазамкәа, актив мѡапыргон.

Азал аҽы акинофильм аурыжьит, аиҳабыра аиааныза ҳәа. Уажәы-уашьҭан шырҳәоз, асаат хәба ҟалеит, аҳәынтқар машьынақәагьы ааакылҟьеит. Апсны аиҳабыра, Колбин дрыларгыланы, аиҳабыра ртәарҭа ааныркылеит. Икара-уараха, ччапшьк рҽыкәзамкәа, рпштәы рхыгга, уи амш цаны, рхы ныкәцара иахьзандаз ҳәа агәазыхәара дузза рымазшәа, иццакы-ццакуан. Гәдоуҭа иахьнеиз ирыхәҭаз шраҳаз ѡашьазомызт.

Актив Гәарамиа ианаахирт, Кобахьиа ажәа иитеит. Ѳ-даҟьак ирынзалоз СССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум сентиабр 17 азы иҟанаҵаз ақәцара даҵхьон. Х-пунктк рыла ишьақәгылаз ашәкәы иаҳәон атопонимика апсахра, ма аиҭашьақәыргылара жәлар рызҽлымҳарақәа инарыкәыршәаны лкаала ишыҟацатәыз; аидгыла республикақәа Иреиҳазоу р-Совет Апрезидиумқәа рнапы иантан акомиссиақәа апырцарц, урҭ заа азцаара аҭцаара рыдын, нас Апрезидиумқәа ирыхәапшраз инаргарц, ари аус ибзианы еиҽыркаарц, еиҳаз аорганқәа игәартараз, еиҵаз аорганқәа рсессиақәа рҽы заа иалацәажәаны иахәҭаз ақәцара шьҭыхрырц рыхәтан. Акәцара рнапы ацаѡын Брежневи Георгазеи. Леуанти ииҳәарыз иҽашәомызт, идырын СССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум амазанықәгаѡ Георгазе инапала ишыҟацаз ари ашәкәы. Аха уи ҷьаргьы иаҳәазомызт апсуа топонимика реиҭашьақәыргылара иапырхагахашаз хшыѡцакык. Аус злаз азцаара азбара уҭахызар – амѡақәцара заҵәык акәын. Арахь апсуеи ақыртуеи еиҳабырақәа иара ааргеит, апсуа тып хьзақәа реиҭашьақәыргылара ааныркыларц. Леуанти цкьа дазхәыцқәааныза, хаҵак азцаара ҟаицеит абри ақәцара апхьара иаалырҟьаны иҟамлар зыҟамлазеи ҳәа. Кобахьиа Валериан еиларгәагәашәа аҭак ҟаицеит, аха ак еилукаартәгьы агьимҳәеит.

– Аобком ахь ашәкәқәа рацәаны иѡеиуеит, ауаа идырдыртәын, идеилыркаатәын ԥкарақәас иҟоу ртәы, – ҳәа нацицазшәа иуит. Азцаара ҟазцазгьы мчылашәа ажәа рымихит, ируамызт. Уи аҭак аниоу, аиҳабыра абаапс рҳәан, адру-су ҳәа иѡаԥкьан, актив шаркыз рҳәазшәа рун, ашә шыҟаз рҽынархеит.

– Алақәа! – ааиҽыцҟьеит Леуанти, азал абжеиҳаракгьы иара иахь иаахьапшит.

Дыѡдәылцын, автобус аатгылартаҽ дааит. Зегь рапхьа Гәдоуҭа иҟалаз еилкаатәын, уахь цатәыс ируалхон ауха. Иидыруаз машьына хәычык иақәтәаз азә дибозар ҳәа, длапшит, дѡапшит, ивсны ииаҟьон а-«Жигули»-қәа, а-«Волга»-қәа, иитахыз уаѡ дибомызт. Уаантәы Бзыԥтанза ицоз автобус дҭалеит. Уи даара иҭәын еснагь еипш ахәымҿхан. Аиҳабыра Гәдоуҭа инеины, дхәыцуан иара, Георгазе иааишьтыз ақәцара иапхьаны, асаат ѡба рзы Гагра иаарц ргәы иҭан азакәын, ас заа ара изеизыргаз. Ус анакәха, гәдоуҭаа рактив саатк, ѡ-саатк ицегь заа иаадыртызар акәхарын. Асаат хәба аҽынза ианынха, уа изызпшымыз еилыхарак иақәшәеит. Леуани, автобус дышлалбаазцәкьа, Кьахьырипа иахь иҽынеихеит, аамта шцахьазгьы, иудыруази дибозар ҳәа. Игәы дамжьеит, ашкол адиректор апсацла дыцатәан, Лерик Цыхьычбеи Леонид Чыгәбари иманы.

– Иахьа апартактив ыҟан, – ҿааиҭит Леуанти, – сара исыпхьеит, шәара ишәмыпхьазакәа ишпаҟалеи?

– Ҳаргьы иҳаҳарызеишь ҳәа ҳтәоуп, – Борис ицәымгын иара иапхьа даеазәы дгылар. – Лымҳатасҟәак ҳауит.

– Гәдоуҭа ҳцар стахыуп, шәгәы ишпаанаго? – дцааит Леуанти.

– Ҳцароуп, – Борис диқәшаҳатын. – Ара иҟаз амѡан иҳауҳәап.

– Смашьына ара игылоуп, ҳақәтәап, – иҳәеит Лерик.

– Шьҭа хәлеит, ҷьышәшьт, – Леонид дақәшаҳатмызт. – Уаҵәы ҳцар тынч еилаҳамкаауеи. Аҵхагәтаны ҳанкыдҳало ҳабарышьтазаауеи.

– Ҳцароуп! – Борис еиҭа шьақәиргәгәеит. – Уаҵәынза иҳазцәырцо акраадыруоу. Иахьа иаақалаз аинформациа уаха иаадыруазароуп, иуҭахыу узалхуам. Шәаала! – амашьынахь иҽанынеиха, егьыртгьы наишьҭалеит. – Актив ахь уара иаҳа узыргаҵәкьеи? – амѡаду иананыла, Борис игәы иалаз ааҵәыригеит, издыруадаз алкаа ҟацараз иҭахызар, ма иѡызцәа ргәаанагара ихьаазар.

– Уажәы дара ртәала уара, Борис, уршәаны урымоуп, – иҳәеит ашьҭахь Леуанти идтәалаз Леонид Чыгәбар. – Иахьцалак сара сгәы иаанагоит Леуанти Гәдоуҭа дцаны апсуаа рыжәпара далалар ацкыс, Гагра дҽаҳәаны дыркызар иаҳа иеиҧьаршьеит ҳәа. Ипан рымдыруази.

– Леуанти, уаргьы убас ухәыцуама?

– Акәзар ҟалап, – зҳәаз Леуанти иҭахзамызт уи аганахь ала игәаанагара иргамар. Ихы арҳаракра дашьҭазшәа рбар иалеихызи. Иара ианакәызаалак ахзыргара уамак игәаԥхомызт, амала ихымѡаԥгашьа уахь дкылнагон, аамҭеи аҭагылазаашьеи уи иакәманшәалан.

– Зҽы ҳнеирыда? – дцааит Борис, амашьына Гәдоуҭа ианналала.

– Ҳаҧкәынцәа ҳаԥшааројп, – иҳәеит Леонид, зегь раԥхьа зызбахә имаз Агырба Вовеи Гыцба Шьалуеи ракәын.

– Вовеи иҭаацәеи еилыцны иҟоуп, ара даангылазом, – Леуанти уи ацәажәара иҿналеигалеит. – Уи Ҟәланырхәа дцоит, дауеит. Шьалуа дахьынхо здыруеит, уа ҳнеип.

Изышьҭаз аҧьармыкьа ааѡсан аѡны изгылан. Имашьына агәарԥ иҭагылазаауан, иара аѡны дыҟазар. Уи анырымба, ишырҭахыз дшырзымԥшаауаз дырын. Борис иеиҧьеишьеит актив иалатәаз азәы ишьҭаларц. Инеит ахатәы ѡнеихагылакәа руак аҽы. Бориси Леуантии агәашә инадгылеит. Егьырҭ амашьына иҭатәан, ааигәаҵәкьагьы игыламызт. Аԥшәма Шамба Ваниа, изшьапык ҭәҳәала иааицшьуа, агәашә рзааиртын, абарца иныцеигалеит. Уа аишәа гьежь гылан, инадиртәалеит. Ирҭахыз рҳәаанза, ҽымҭзакәа дырзызырѡуан, аха урҭ зааиз иара усгьы идыруан.

– Актив иалахәыз азцааракәа рацәаны иҟарцеит, – иҳәеит Шамба. – Аҭакқәа рзыҟаҵомызт. Ҳакәгылар ртахзамызт, ашәкәы иаԥхьаны иқәцыр ртахызаарын, аха ҳара иҳамуит. Брежневи Георгазеи ршәкәы аҽы ҳаанымгылазеит, ЦК КПСС Аԥсназы иҟанаҵаз Ақәцара анагзашьаз иаҳгәамԥхоз цәыраагеит. Адәахьы игылаз рахь ҳцәырцыр ртаххеит, иаҳзааит, изыԥхьаз ашәкәы аҵакы раҳҳәарц, уи ала ариабжьарак аиласракәа Гәдоуҭа иҟаз хаҳеырц. Иааргаз ақәцара иаҳәои аиҳабыра ирҭахызи еиқәшәом, ишакәым ала ауаа рахь ҳазнеиуам ҳҳәан, мап рцәаҳкит.

– Угәы ишԥаанаго, – дцаауан Борис, – анаѡсантәи ршьаҽа зеиԥшрахои?

– Ишыҟарҵац еиԥш, иааргаз аҵыхәтәантәи ақәцара рыдыркылартә апартеиҿкаарақәа ирылалоит. Уа ирҳәо аабап. Амала Брежнев инапы зынҵаны иааргаз ашәкәы мап ацәызкуа дҟамлароуп. Асовет мчы иаҽагылоу данырба, инаҵганы азәы аус дарҭар, убри иеиқәырхара ҳамчи ҳалшареи азаҳкыр акәхоит, ҳаамҭа ҳцәызуеит.

Уи иҭаз ѡагылан, аԥшәма агәашә ианынҭига, амашьына инҭалеит. Лерик иԥсҟы ааиргьежьын, ижәытә «Волга» ақалақь иалигарц, амѡа днықәлеит. Леуанти иҭахын иахьцалак Агырба Вова дырбар. Уи Борис мап анаҵәимк, Ҟәланырхәаҟа рхы дырхеит. Изышьҭаз дрыԥшааит ақытан. Уи агәарԥ ҭбаан, рызынтәык ҵьара реааԥхьаркит, аԥшәма дышрыдхалазгьы, аѡныҟа имлеикәа.

– Актив аҽы иҟаз ҳаҳаит, – иҳәеит Борис. – Шәарҭ ишәхәои?

– Цқьа ҳаицәажәартә ҳаибамбазацт, иаххәар иуҭахи, – иҳәеит Вова.

– Ҳусҟәа злаԥхастартәшаз ашәкәы ааргеит, иҟаҵатәу иаразнак шәашьҭамлазеит, аха уаҵәы шәгәы иаанагои ҳәа ишәызцаар, ишәхәо акакәзароуп, ишәзымдырзои уи?

– Иахьа ақәцара активқәа рҽы иаԥхьеит, аицбыразатәи апартеиҿкаарақәа рахь уаҵәыцәкьа инаргарыма?

– Иацтәи шәеизара аҭак ауп ари, иузымдырзои? – ҿааиҭит Леуанти. – Ақәцараз имѡаԥыргаз активқәа аҭак заа ироур ҳәа ишәоит, убри ҟалааназа, апартеиҿкаарақәа реизарақәа мѡаԥыргоит, ажәлар еигәныѡааназа. Апартеиҿкаарақәа рахь ииаагап ҳақәцара! Уи аформа мап зацәаҳкреи? Иумбазои Гәдоуҭа апартактив аѡныцҟа иахьеилалаз! Апартиатә органқәа реизарақәа ирылатәоу рымпыцаххыр, аиҳабыра зыкәыгуа урҭ роуп, шьаҭа рымазамкәа, адәышкәаҕьаз иаакәхоит.

– Иуҳәо саҳауеит, – иҳәеит Вова. – Уаҵәы мҩышоуп, аизарақәа изрылагарым. Ҳара ҳаицәажәара ҳахьзоит.

– Абжьыуаа рахь ари ашәкәы нарымгазацт, сгәаныла, – даахәыцт Леуанти. – Азбахәгьы рмаҳазацт. Арахь аиҳабыра ццакит, избанзар жәахатәи шәеизара амца рыцранаҵеит. Абжьыуаа рҿы ууазықәгәыҷуа иудыруада?

– Кәтол ақытан дынхоит арҵаҩы, Сақаниа Ладикәа захьзу, – Агырба Вова зызбахә имаз игәра игаҵәкьон.

– Нас ишеибаҳҳәаз иҟаҳҵап! – Кьахьырипа амашьынахь днаццакит. – Ҳарҭ ҳцалап.

– Ҳнеип Гәдоуҭа! – амашьына аҿынанахахьан, Леуанти ихы иҩызцәа ианрықәикуаз. – Барцыц Аслан дызбароуп.

Ақалақь аҿы иаННеи, Аслан игәашә Леуанти ихала днадгылеит. Уи иҵахзамызт иҩыза иеиҳәоз дызцыз ираҳар. Игәы иҵаз аамҵала имазазар иаҳа иеиҷьын. Абжьыуаҟа амҩа дахьанылоз еснагь ицхрааУаз Гагра аус зуаз азә дышьҭихыр ҟалон, аха урҭ гәаҵаны ирыман КГБ аусзуҩоцәа, ианырбалак, уа иҵатәаз деилыркаарц, икылпшуан. Уи ацкыс еиҷьын Барцыц Аслан шааНза дизлеир, нас еицны Амрагылара шыҟаз рхы дырхар.

Адырҩаены дара рҩыцьегь амҩа иқәлаҵәкьеит. Аиҳабыра шәон абжьыуааи бзыпааи еигәныҩыр ҳәа. Заа Очамчыра араион ақытақәа ирылаланы москватәи ақәцара ирзаҧхьар ҟалон. «Саҧхьа ирыламландаз!» – зыгәра имгоз Анцәа диҳәон амҩан. Кәтол ақыҵа ашашьа цқьа издырзомызт, амҩан иибоз дрызцаауа мацара, ҩбаны еихагылаз ажәытә кәасқьа ҷьазҷьазуа изҵагылаз ашҵа ҭбаа агәашә аҧхьа адәы еицых зрыцқьоз, зынза иҿаз ҧхәыск иналыдгылеит. Лара лықәра иузадымкылоз зхахәы жәпа шлаз, зыуаҩра иҵагылаз лхаҵа дааиҧхьеит. Иаргьы, ауҵрахь аус шиуаз убартә, иусуга еиқәа ишьан, ишәы кьаҿ хыхь иақәцаны. Амҩа нымҩахыц анышәынтрақәа иҿыцыз рылан. Ааигәа Ладикәа иан анышә дамеидахьазаарын. Изааиз, аҩныҟа ианизламга, агәашә ишылагылаз, дырзызырҩоит.

– Ишәҳәаз саҳаит, – иҳәеит иара. – Ҳаимадара аҵахыуп, убама. Еицҿакны ишышәҳәаз аус ааУп. Уажәы агьҳзалымхыргьы, мышкы зны ишҳахәо здыруеит. Ус иагьа иҟазаргьы, аҩныҟа шәсызлеи! Шәыццакәа шәымцан!

– Ҳцароуп, – Леуанти даақәгьежьит. – Ҳазҿу аус аҿы ачеиҷьыка хаҳмырҟьароуп. Бзыпынтә ауаа шуҵааз ҷьоукы ирдырырц захҵахыузеи. Амала уажәнатә уажәа ахьыназо инаугзароуп, уаҵәы ихьшәахар ҟалоит.

– Шәымшәан!

Амашьына хәыҷы ықәхысаа шьҭахьҟа аҿаанахеит. Шьҭа ишиашаз Аҟәа инеиуан. Леуанти иҵахын Игор Марыхәбеи, Ҭаҷ Гыцбеи, Ермолаи Аҷьыншьали, дрыхьзозар даеа ҷьоукгьы ибарц. Агәра ганы дыҟан урҭ Брежневи Георгазеи рнапы зцаҩны ҳтопонимика азцаара азбара иаҿадыргыларц иааргаз ақәцара азбахә шырзымдыруаз. Аинформациа рыҵатәын. Нас дара ирдыррын Аҟәа аҩныцҟа аус шутәыз. Ақалақьқәа ирыбжьгаз амҩаду ахь амашьына кылсхьан, Амраҵашәараҟа зхы рханы илеиуаз дааҵгылан инапы анҩышьҭихуаз.

– Ҷьара дызбахьеит, уаангыли! – ҳәа Леуанти ианиҳәа, амашьына шааицасуаз збаз арҷыс дыҩны дахьзан, дааҵалеит. – Шьапыла Аҟәанза уцарц уҵахыушәа, амҩа уануп, – Леуанти уи иахь даахьаҳәит.

– УааНза акәындаз, ицегь сласкьоит, – иҳәеит егьи. – Машьынак сышьҭнахааНза ҳәа, шьапыла сдәықәлеит умҳәозар.

– Ҷьара узбахьақәеит. Баҭыр уицлалоит ҳәа сыҟоуп.

– Ааи.

– Ара уабаҟаз?

– Уск сыман.

– Цқьа ҳаибадыруаз! Иухьзи?

– Ҷьанар.

Уи аԥхынра ианынҭала, иарҭаз аԥышәарақәа ианрылга ашьҭахь, Астанда, аѡныҟа данаа, Марица дыгәхьаалгон, длызцар цәгьа илбомызт. Аха лыенылкылон, избанзар иахьцалак лѡыза илыԥәыгәгәаз аамҭа ииасхьан, илхамшҭызаргьы далашьцылахьан, шьҭа лара акала уи дызлыцхраауамызт. Аԥхынтәарак илгәалашәон лара, аѡныҟа данаауаз, Марица авокзал аҽынза дшааскьалгоз. Иагьа умҳәан, леидара рацәан, ақалақьқәа ирыбжьаз адәыгба дҭалеит, лшәыра дуқәа лѡыза илыцлырҳәазон. Марица дԥышәырччомызт, амала даеазны иеиԥшымкәан лыбла хаан. Лшьамхы лхы ылаԥьгәаны, Астанда данҭәыуоз ашьҭахь, усҟан излацәажәоз уаҳа ицәыррымгеит. Астанда зцаара жәпакы рҭак лоур лҭахгәышьан, аха амцхә аеаартрақәа зҭахымыз Марица лыбла дахьыхгылаз, лгәы ллырхьыр ҳәа дшәаны, заҟа ак алаҽылымҭрыз. Аҵара шықәса ҽыц ааиааныза, маҷ-маҷ Астанда лшьара дықәлон. Усгьы ак шлыхьыз лани лашьеи игәарҭақәеит, аха ргәы дзырхьшаз акгьы анралымҳәа, шьҭа дызгаб назан, дыстудент ҭәгәан, даеа усқәак ахьылзбоз лҟазшьа рԥсахзар алшон, нас урҭқәа уамашәа изырбарызеи. Урҭ раасҭа иаҳа дҭицаауан Баҭыр даалықәшәацԥхьаза, уии лареи иаҳа ипаз арахәыцқәа рыбжьдамзи, ибзиаҵәкьаны ибон илгәыцхоз шбаша усмыз. Аҵыхәтәан ицәымзакәа лѡыза лҭаарых иалҳәан, маҷкгьы дамхаҵәыуан, лгәы иаҳа иардақәеит.

Астанда, лыматәакәа дрыцаланы, ҽыц Аҟәа данѡеи, ауха илзыхгаҵәкьомызт, илыцыѡназ, аԥьцьаҳәа иеилаз, лгәы шдмырҽыгъуазгьы. Урҭ зегьы лара хьаас илымамызт, знык шаны, аҵара ахьырҵоз днеины, лѡыза бзиахә дылбар даараза илҭахын. Ма длызцаар бзиан, аха аухаҵәкьа илзымгәаҕьит. Ашьыжь агәашә илатәаз илалҳәеит ауха, ианышьҭала ашьҭахь, азәы, ателефон дасны, лара дышлызцаауаз. Дшызҕабыз анлаҳа, лара леиԥшҵәкьа Марицагьы агәхьаагара шлызгәыцхоз аалнырит, уи Астанда длызнеирын ҳәа дгәыгуазар акәхарын, данылымба илзымчҳакәа ателефон дасит. Дызцыз азҕабцәа ырццакәа, Астанда ауниверситет аштахь деихон. Зегьы ыҟан, илҭахыцәкьаз азәзаҵәык лыда. Уи дызлаашаз амѡа дшанԥшылоз, аҭалараз аамҭа ааит. Астудентцәа аддыҳәа амардуан иѡаҽагылеит. Уажәы даалԥылар зцаара шәкы зқәылпсарыз лызԥшыха дахьахьымзаз лгәы лнархьуа мацара, лара лѡызцәа дыѡрышьҭалеит. Аудиториаҽ лнаѡсан аҭып ҭацәын. Иаха ателефон илзасуаз лара лакәымзар? Акыр лыхьзар? Раԥхьатәи алекциахь рлектор дыццакуамызт акәымзар, лѡыза гәакьа дагхахьан. Раԥхьазатәи амш азы ас ҟалцарымызт, заамурак дақәымшәазар. Астанда лшәыра аашьҭылпаан, дыѡдәылҟьеит, уи длызцаразы. Амардуан длаҽалааныза, рхқәа еинырҟьарц ак рыгымкәа, азәи лареи ааиҽаҳаит.

– Марица! – лыхәда леынахалыжьын, заҟантә длыгәзыз здыруадаз.

– Астанда! – егьи лгәыргьара аалзымцәахыцәкьеит, лѡыза гәзрыла аҭак лыҵо.

Уаҳа еибыҳәаха иахьымзеит, рҭыԥ аҽы иахьыҟамз згәамԥхоз рлектор дааиуан, ихы ҟьо. Еибарѡны аудиториа иныѡналан, знапқәа ззеинырҟьарц агьызгымыз астудентцәа дара ҷьашьаны ирызԥшуан. Илатәааныза алекторгьы дааѡнашылт. Уи дзыԥхьоз рѡыцьегь ираҳазомызт, уажәи-уажәи инеихәаԥшуан. Аиҭакразгьы уамак рзеибымҳәеит, рѡызцәа анрыдеизала, рхы рымгози. Аҵара мшы ашьҭахь, еицны амѡа ианын, аха зцаара уаѡы илҭиуамызт, иахьеицыз зегь рханаршҭуан. Излацәажәоз рхы ргәы иҭамыз ускәан, руазә урҭқәа илгәарԥхазаны дарччон иныцакшәа, егьи уамак ишылнымԥшуазгьы дԥышәырччон. Рѡыцьегь шеицыз Марица лышҟа ицон, Астанда илҭахын убасҡатәи ачеицьыка ахьылфахьаз, дахьтәахьаз, дахьгылахьаз, акыр илзааигәахахьаз аѡнаҵа днеир, аԥшәмаԥҳәыс дылбар. Уаантәы данцоз, хьаада-баада Сатбеи, иусурантә дшаахынҳәлак, лысалам ирҭарц дрыҳәеит.

Амшқәа ус мацара изцомызт, рыгәтыхақәа ҷаулахон, урҭ реилкаараз зцаара жәпакы цәырцуан, убасҡатәи аҭак рҭахын. Еиҳаразак Астанда лакәын игәжәажәоз лѡыза лзы, уи лара лзы дшыҟаз здыруадаз, амала инҭкааны еилылкаахьан дшыгәхьаалгаҵәкьоз, дылцәызыр ҳәа дшәозшәа, изаз лхымѡаԥгашьа иалыжжжуан. Иахьцалак Марица илзааигәазаз лѡыза зҕаб, акы аалыхәлыршәаны лыҷелыргамаргьы, илцәахуаз даараза ирацәан. Убарҭ реилкаара дазгәаҟуа дахьынзарышьҭаз, Астанда лѡыза иаҳагьы дылзааигәахон. Убасҡатәи Марица хәашьрак лгәаҵа иҭаршәзамызт, дуаѡы цкьацәан,

азалымдарагьы узазҳәомызт, агәаќра ду дшақәшәахьазгьы. Уи лыԥсҭазаара бжанатәит, иԥнаеит, аха уи аилкаара рцәыуадаѡын лани, лаби, лашьеи. Лыуаѡышьа убас иќан. Лыгәҭакы аилкаара рцәыхьанҭан. Акгьы ралҳәазомызт. Ианамух Асҭанда лҷеы ак аалҷеыԥшәакәон. Убри акәзар ќаларын, ҽенак аԥшаҳәахьы ианкылс, игәаґьны лазҵаара Асҭанда лхы изаҭәалшьаз:

– Убри арԥыс дҭахеижьҭеи, уаҳа азә даабгәбамԥхазакәа быќоума? – лызҵаара лхаҭа даҵәшәон.

– Азәырѡы сгәаԥхоит. Бызҵааи?

– Зны хаҵа бцароуми. Ас бҽыбражәырц бгәы иҭоума?

– Зны – сыздыруам.

– Уи уажәшьҭа дыќазам. Диаст. Илахь ус ианызу, даҽеакала дақәшәоу аҳәара цәгьоуп.

– Иара диаст, сара сԥсы ҭоуп, аԥсҭазаара салачароуп. Ус акәу?

– Убас бхәыцны акәызма, ашкол баналга ашьҭахь, иаразнак ауниверситет бызҭамлаз.

– Ааи. Исцәызит ѡы-шықәса. Ашкол заа сҭарҵан, заа салгеит, акәымзар шьҭа сажәхьазшәа схы сԥхьазон.

– Ибыхьи, баашәт! Асќатәи гәрѡа ус бшыхәыҷыз ишбыхьзазгьы, дәахьыла ибныԥшзом. Быԥшқазоупеи!

– Ауаѡы дәахьыла аума дызлеибаркыу.

– Бхы бнапаҷы иаабгароуп, Марица! – Асҭанда азныказ илҳәарыз аалҷамшәазт, илаҳаз убасќатәи даргачамкуан, нас иахәҭаҵәкьаз аҭак аалҷыԥшәеит.

– Схы снапаҷы исзаамгацт ҳәа базҳәада? – Марица лѡыза лыгачамкра иацылҵон. – Сара сзықәшәаз шьҭа салашьцылахьеит, акгьы шсызмыргьежьуа здыруеит. Хьаас исымазам бҳәар, аиашаҵәкьа бҳәеит.

– Хьаас ибымамзар, даҽеазәы иахь бхы зыбмырхои? – Асҭанда лхаҭа илызгәамҭазакәа, лыҷелымариашаны Марица дышҵәажәоз анылба, джәылон.

– Нас ус иќалеит, иќасцари.

– Ибгәаԥхо рацәоупеи, излабҳәо ала.

– Исгәаԥхоит, аха бзиа исызбом. Иќасцари, – ари зцааразамызт, аха гәкаҳаразма, уаҳа ԥсыхәа амамызт ҳәа иԥхьазаны, ма илҭагылазаашьас шьақәлырґәозма?

– Уаҳа азәы ажәа бнимҵазаци?

– Иснырҵахьеит, – Марица лҳәашьала урҭ маҷзамызт.

– Иреиґьабшьашаз уаѡ дќамлазеи?

– Мамоу.

– Исызхаҵом зегь неибынеиԥшын ҳәа.

– Издыруаз зегь неибынеиԥшызшәа збеит.

– Ишԥыкәу? Ибзымдыруазгьы ыќазма? – илаҳаз ҷьамшьазакәа, цқьа илзеилымкааз акәызшәа, Асҭанда дҵаауан.

– Дыќан, – анылҳәа акәын Асҭанда уамашәа илбарц мѡахәасҭак анылԥшаауаз. – Саб иашьа Гәдоуҭа дынхоит. Убри иԥха сылгеит аѡныќа. Сгәы аасхадыршҭырц рзбеит. Убра аусура саладырган, шықәсыбжак аќара сыќан. Рыуа хаҵак Калдахәара дынхоит. Убри дцодаауашәа дыбжьалеит, азәи сареи ҳаибаирдырырц, уи мацара акәымкәан, иаарласны сиитарц. Сара, аиаша басҳәап, исзымдыруаз уи ауаѡ сизҷелымҳахеит. Знык дызбандаз сҳәо снеихьан. Исзымдыруаз иаҳа дысзааигәаны дызбон. Аха уи ахаҵа уи арԥыс дизаамгеит.

– Ишԥа?

– Ҳаиқәшәарц иазгәеиҭаз амш аҽны азә диманы дааит. Уажәрааназа зызбахә иҳәоз иԥшра абаќоу, ари дабаќоу. Схы иҭагьежьуаз асахьа еикәазҭит.

– Еибышәхәеи? – Асҭанда дҵаауан, Марица ианылзацымҵа.

– Иааугаз иакәзам ҳәа иасҳәеит.

– Нас?

– Нас, убри нахыс уи ахаҵеи сареи ҳамбамбацт. Адырԝаены сеааидыскылан, аԝонык сааит.

– Ибзыркуаз арԥыс дыббар бҭахыу уажәы?

– Акрыздыруоу. Аха иласхи? Уа ак рыхьт, акәымзар ҷыц иаарын, ицарын. Аха иахьысҷымцааyа иаҳа иеиԍьушәа збоит. Аԝоны сахьыкоу иаҳа исзеиԍьуп. Сгәы ҭынчуп.

– Сара сбыкәшаҳаҭым, – амшын дхыԥшыло, Асҭанда дааҭгылт. – Азгаб дзиуа хаҵа дцарц ауп. Уи аҳәынҵқаррае дуаԝ духар ҟалоит, ажәлар рыгәҭаны аҳаҭыр лоур лылшоит. Аха хаҵа имцаз лԥсҭазаара бжахоит.

– Зны хаҵа сцазом сымҳәеит. Аха иахьа?..

– Аиаша басҳәар бҭахызар, Марица, сашьа бистар сҭахын.

– Зныкгьы ибыдсымбалацызт, – лҳәеит Марица, ԝонытқала иԥьалшьазаргьы, адәахьала абжьааԥны илаҳауаз ак еиԥш илынлырԥшуа.

– Сашьа дыбгәамԥхазои?

– Дысгәаԥхоит.

– Дыбзыскып?

– Иаҭахзам.

– Избан?

– Аԥкәын заҵәы иԝонаҭа дзаԥырҵзом. Сара ақыҭа бзиа избоит, аха анхара уа сазыкаҵам. Сеазыскҵәкьар – исылшазом ҳәа сҳәазом, аха уи азы сдунеи аҷы ак ҟалароуп. Уи макьана ицәырҵны избазом.

– Биҷынҵәааyа бзиа дыббар?

– Аеи.

– Сара уи маԥк сақәгәыгуан, – илкыз лымпыцазҭызшәа, Асҭанда лҷыналхеит.

– Бгәы изаанагои Ԥьанар азәы длыхьԥшым ҳәа?

– Ибҳәо закәи? Сара исзымдыркәа сыказааyазма?

– Игәы иҭоу цәыримгошәа дызбеит. Ихымԝоаԥгашьа злакоу ала азә дыгәхьааигоит.

– Мамоу, ԥьыбшьт! – Асҭанда, уи дышлыкәшаҳаҭымхазгьы, дааиԥхьхәыцааит. – Ус азәы дигәхьаазар, бара?! – лажәа игәаҒьны илзынагзомызт.

– Бхаҭа бгәы ишԥаанаго, Асҭанда, – Марица лԝоыза лызҵаара, аԥыхәтәанза илзеиҷымкаазаргьы, аҭак нагзаны иалҭон, – Ԥьанар илшару исцәызыз ихаиршҭырц?

– Илшаргьы ҟалоит.

– Иудыруеи ҳәа сара хаҵа сызцазом, избанар иара иԥсҭазаарагьы ԥхасҭастәуеит, – рԝыԥьегь амшын аҷыкәан ҷыц иааҭгылахт, шьҭахьҟа идәыкәлар акәын азы. – Амала сара исылшар ҟаларын бҭацара, бара бхаҭа уа назаза бсымазар.

– Ишԥыкәу? – Асҭанда дзыԝоза дгылан.

– Исцәызыз аԥкәын инаԝосан, сара азә даара бзиа дызбахьеит.

– Бара зынзак сеилабгарц баҷуп, – илҳәара-илура дрыкәымшәо, Асҭанда лхы налкьа-аалкьеит.

– Ааи. Уи бара боуп. Сзыбцрымцуеи зыбгәахәуа?

– Избан сара сзалыбхыз?

– Сыздыруам. Аха бапсамшәа ббама?

– Изура сзымдыруа сыкәбырхеит, – Асҭанда лхы лԝоыза лыжәԝахыр инадылцеит, лгәы ԥшааyан.

– Аха бара быԝонаҭагьы назаза бсоузом, бымбои. Бара бызгабуп, хаҵа бымцар – быԥсҭазаара бжахоит, ус ауми ишыбҳәаз? Саргьы бԥырхагара сылшазом.

Уажәраанза дыззымхәыцыз Марица ианцәырылга, Асҭанда, уаҳа иацылцарыз лҷыцамшәо, лԝоыза даалывахеит. Хшыԝозышьтра зуҭашаз изаламцәажәазакәа еицын, убас еиԥырцит уи аены. Иашьтанеиуаз амшқәа рзы гәыкала еибырҳәахьаз ицегь иахьеизааигәанатәыз иалатҳаҵьуазшәа, ргәқәа хытхытуа аудиториаҷ еидтәалан, еибагәарԥхазаны еихәлаччо (руазә уи бзиа илныԥшуан, руазә уамак иахьылнымпшуаз

дымкьыкьшәа дунарбон), амҩоакәа ирнын. Рнапкәа еибаркны, атеатркәа рҽы итәан. Аҵара шыкәс ҽыц аҧхьатәи амз азы акәын арҭ ахҭыскәа анымҩоаҧысуаз. Ус шакәызгьы, ҩы-мшы, хы-мшы рышьҭахь рҭагылазаашьа маҷ-маҷ иалашьцылон, изламцәажәацыз азҵааракәа рыедырҵаруан. Ус ҽнак, аиҭакра ду аламҭалаз, акрыфараз имцакәа, агәарҧ рҩыцьегь аакәгылеит. Ирывагылаз, ирывахынхәуаз уаҩ дгәарҭазомызт. Убас иҟаз ацәажәатә Марица иаацәырылгеит.

– Еснагь бызлацәажәо сара соуп, – лҳәеит лара, лҩыза ларма нацәкьарақәа лыҩ-напык рыла икны. Астанда уи иагьа дылзааигәазаргьы, Марица ас лҩыза лнапы кны дгыло уаҩы димбацызт. – Бара бгәы иҭоу сара цқьа исбырдырхьоу?

– Еилыбкаарц ибҭахи?

– Бара беиҧш иҟоу азҕаб бзиа ҷкәынак дихьԥшымкәа ҟалазом. Избахә зсабымхәои? Ара арҧарцәа быдгылалоит, азәгьы дыбгәампхазшәа бхы зысбырбои?

– Ароу?.. – дааҽахеит Астанда. – Ара уаҩ дысгәаҧхом сҳәама, аха ак ҳабжьалартә ҳамнеицт.

– Абасҟатәи бызлаԥшыша банрылашәа, уаҩ дыбзалымхуазар, даҽеаԥьара дабаҟалои.

– Аиаша бҳәеит, абзиакәа рацәазоуп.

– Бара бынхар абабҭахыз: ақалақь аҽы акәзу, ақытаҽ акәзу?

– Ақытаҽ сиит, сызҳаит, цәала-жьыла уи саларсуп. Сақәшәар – мап сзацәкуама. Ақалақьгьы ак сзадбалом. Аҧстазаара шеилашырҭоу унардыруеит. Сақәшәар – ибзиоуп.

– Аиаша бҳәеит: бара зегьы брымароуп. Сара соуп анахьгьы-арахьгьы иаиуам. Бара ус бахьыҟоу сгәы иаахәоит.

Излацәажәоз аҵәцәа ианааиԥнарҟьа, раудиториахь иҩохаларц, астудентцәа инарылагылеит. Алекциаҽ ҩорала ианеицәажәозгьы ыҟан, аха уи аҽены ус ҟарымцеит. Аҵарамш ашьҭахь, аҩоныҟа ианцозгьы, рцәажәара ирзацымцеит. Ус иааидыҵт ақалақь агәаҽы. Марица дцон аҩоныҟа. Астанда аԥшаҳәахьы длыбааит, иаваршәны азеиԥшынхарҭа абжьаларҭаҽ дназарц. Аресторан «Нарҭаа» шыҟаз днеихьан, араҟа ҩынтә дтәахьан. Зны, Џьанар дырбарц, Батыр дицны данааз акәын. Усҟан алакә ҧстазаара далагылан лара, ууанза илымбацыз зҧсы ҭаз асахьақәа лыбла ихгылан азы. Ашьҭахь Сатбеи дицны дықәнеит аԥацха зқәгылаз ахь. Уи лгәалашәара лцәымгын лызҳәомызт, уи моу даара илгәарԥханы илгәалалыршәон. Убасҟатәи аазарыла деиқәшәан Марица лашьа. Уи ихаҽсахьа лыбла ихгылаз ҷьылшьон, иара ихатаҧсата дҳаракза лаԥхьа данаақәгыла. Азныказ дагьааицаст, дызлаз лабҽабазу лабҽабамзу аилкаара дахьзаанза, дигәыдымҳаларц.

– Уа Сатбеи! – даагәыргьеит лара.

– Астанда, ббара сеигәыргьоит, – ихаҽы шынеибакәыз еихаччон.

– Аусурамшха ара узбап ҳәа сыҟазамызт.

– Иҟалаз бымбои: аҵарамш ашьҭахь зны-зынла арахь бкылслон, «Нарҭаа», азәы бнеигар аҵкыс, сара бназгап сгәахәын, саакәлеит.

– Субар уҭахыцәкьазма?

– Анцәа имаҽоуп! – аиаша иҳәозу, дыхәмаруазу аилкаара лцәыуадаҩын Астанда, Сатбеи дахьизызырҩуаз.

– Марица улызцаар уҭахыума?

– Иҟоу бдыруоу: бааи аԥацхаҽ ҳнатәап! Уа еибаххәап иаҳҭахыу!

– Бзиоуп нас!

Агәашә хәыҷы иаадххылеит. Аԥхьа длеирц амҩоа налирбеит. Лара дқыҭа зҕабын, ахаҵа иԥшьаз уаҩоны дихәаԥшуан. Зны иаԥхьа дгыларгьы, еснагь ус лзыкаҵомызт. Данааицаха, илыхьыз еиликааит, иагьа умҳәан, аҵасҟәа иаргьы илаеымзи, иани иаби ақыҭа цқьа иаазаз уаан. Лаԥхьа дшынҭалазгьы, длывасны дымцакәа, лара дааивагылаанза длызԥшын, ус ишеицыз амардуан иҩоаҽагылеит. Макьана шьыбжьонымзи, иҭацәыз аҭыпқәа ыҟан, акәакьҭ аҽы илатәеит. Азҕаб даалыпхьан, ииалгашаз афатә налеиҳәеит.

– Абриабжьарак, – даахьаҳәит иара Асҭанда лахь, – аусураҿ ҳнапы злаку цкьа иаабазом. Ҳазлацәажәо аԥсуа ускәа роуп. Гәдоуҭеи Бзыԥҭеи иҟалаз аизарақәа еимаҳкуеит ақыртқәеи ҳареи. Атопонимика азцаара ҿыц еиҭацәырцит.

– Уи цҭәыс ҳауниверситет аҿгьы ирымоуп. Шьҭа аԥацхаҿ ҳалацәажәап, – дԥышәырччон лара.

– Аиаша сабҳәеит. Бхәы бнапы арки! – налабжьеигеит иара, азҵаб ачыс анаакәлыргыла. – Асҭанда! – ҿааиҭит иара, ҿымҭзакәа цыҭрак анырфа. – Ақалақь аҿы бынхар бҭахыу, ақыҭахь бхынҳәыр иаҳа еиҵьабшьоу?

– Сароу? – иаалгәалашәеит ари азцаара Марица хьаас ишлымаз. Аешьеи аеҳәшьеи уи изазҿлымҳази? – Сзыкәшәаз санымаалои, – инҭкааны акәзамкәа, илзеиԥшны даацәажәеит, даақәымҵзакәа ҭынч акырхьылфоз, дагьааиԥхьхәыцааит, илҭахымз лацәажәарак цәыримгарц.

– Сара бсыццар сҭахыуп, – иаразнак игәы иҭаз ахи аԥыхәеи ааидикылт иара.

– Избан? – акрыфара даақәыцын, иҟәазхаз лыблақәа еихмырсыҵьзакәа, диҿаԥшуан, илымбацыз иакәызшәа.

– Избан бзеилымкаазои? – дԥышәырччон иара. – Бысгәаԥхоит даараза. Бзиа бшызбо агәра згахьеит.

– Уара уқалақь уаҩуп. Ақыҭа зҵаб дзуҭахи?

– Ақалақь зҵабцәа бзиақәоуп, аха иртахыу рхаҭа цкьа ирыздыруам. Иугыу рбоит, дара агьрыгымшәа. Аха уи акәым, дареи сареи акыр ҳаиҿцаахьеит, зны азәы бзиа дызбомызт сызҳәом, аха ҳҳәатәы еибакыртә ҳзыҟамлеит.

– Убри азын ақыҭа зҵаб улышьҭоума?

– Ибҳәо закәи? Ақыҭантә ииаз зегьы срышьҭоума? Бара боуп сара истахыу.

– Избан?

– Бҟазшьа акала иҟоуп. Быхшыҩ бзиоуп. Ҳаҩнаҭа бнеихьеит, бааихьеит. Зегьы баҳҵәаԥхоит. Еиҳау анасыԥ боуеит ҳәа сара сгәыҵзом.

– Сара ус сгәы иаанамгозар?

– Мчыла азәыр уск бирҟаҵома. Сара быстахыуп сымҳәеи. Бара аҭак бзыҟаҵозар, нас ҳаззыԥшуи?

– Сара ишуҭахыу аҭак сзыҟамҵар ҟалап.

– Избан? – инирԥшуамызт акәымзар, игәы ҭаԥеуан ихьааха, ԥшьшьала. – Издыруада даҿазәы бзиа дыббозар? – дцааит иара, аха лара аҭак анылымҳәа, ихала алкаа изыҟаҵомызт. – Сбызкылԥшқәахьеит, аха ус азә дбыдызбалазомеи. Сажәа базхәыцыртә, саапшып? – иахьцалак лцәажәашьа злаҟаз ала, гәыҕрак изынлыжьызшәа ибон.

– Саҭбеи, ажәа снуцартә иснубаалахьазма?

– Мамоу, аха азҵабцәа ргәы иҭоу ианакәызаалак аҵәахышьа заманала иакәшәоит. Еиҵьын хаҭала сбаҵәажәар.

– Саҭбеи! Иуасҳәара сыздыруам. Угәы ахьусырхьуа сгәы иалоуп. Аха усыкәгәыгыртә акгьы сызуаҳәом. Саҭамыз!

Дҩагылан, амардуан шыҟаз лҿыналхеит. Саҭбеи илыхьыз цкьа изеилкаауамызт, арахь иаахцәаны игәы дышзамысыз ибон. Дҩаԥкьан, длалышьҭалеит. Лара, агәашә хәыҷы дынҭыцаанза, дылхьымзеит, лыхьз ҳәаны дникылеит. Араагьы ауаа рацәан, аха, зегь ихьаахар, лара дызлацәажәомызт. Иҟалаз еиликаарц, азцаара лыкәимпсеит, дандәыкәла длывагыланы иҿынеихеит.

– Бгәы иалсша акыр басҳәазар, саҭамзааит! Ҳабызшәа еибакуазар сгәахәын, иамуазар агәеихшәара ҳабжьалар сҭахзам. Аиҳаразак Марицеи бареи шәеизыҟазаашьа сымшала ишәҵсахыр сҭахзам. Аҩны бышнеиц бнеилар даара истахыуп. Ибдыруеи саргьы зны сыбцәымҵгымшәа бҟалар, – ҳәагьы нацицахт, лгәаанагара ҩбахартә, хаҿыла деихаччо.

– Усцәымҵыуп ҳәа уазҳәада? Аха ажәа исыдугалаз иаҳәо даҿакзоуп.

– Цәгьара аҵаббаама?

– Мамоу.

– Нас иҟалеи?

– Сара сҭагылазаашьа убас иҟоуп, иуҭахыу аҭак сызуҭазом.

– Бзиоуп сымҳәеи. Ибҭахымзар – мчыла аус быдызкылода. Амала ҳаизыҟазаашьақәа…

– Урҭ реырыцсахыр ҟалоит. Саҭамыз, Саҭбеи! Уара ууаӡора ҳәашьак ақәым. Аҭаацәара бзиа урылцит. Уаҳәшьа лакәзар – заҟа дысзааигәоу удыруеит. Аха ҭацаҵас уҭаацәа сроуртә сыҟам.

– Избан?

– Уи сара сымала исусуп. Иаахжәашәа сахьуацәажәо, саҭоумцан. Иҟалозар уаҳа снаскьоумган. Шьҭа сааит. Абзиараз!

Саҭбеи даангылт. Лара дхьамцшзакәа дныбжьалеит, дшыццакуазгьы аидара иаҵаз дылӡоызан. Дзыкәшәаз изеилымкааува, ибла даацшәаанза дыцшын. Иҭахын, дызҭашәаз идырырц, дналыхьзаны жәпакы азцаара лыкәиҵсар, арахь ицегь лгәы дасуазу здыруадаз, еиҕьын зегь шыҟаз иаанижьыр.

Уи аамҭаз, згәалаҟазаара нагарҭак иееимз ақытаҿ ишизырҳәоз еиҵш, ахы зыкәшәаз диӡоызаха, Асҭанда азеиҵшынхарҭа агәарҵ дынҭашылеит. Дцьазшьалоз аҧкәынцәа рылаҵш агәхьаа шылклоз лхашҭны, уаӡо лыбла дамбо, ахыбра дныӡоналан, хыхь дӡоыкәнеит. Лгәалаҟазаара асҟатәи ианееимз аҵәахышьа дакәшәазомызт, аенынтәарак лӡоызцәа лызцаакәон, рыкәҿылтцәомызт. Уаҳа адәахьы ддәылымцит, акрыфарҭахь дымлыбааит, аӡонытцка ирымаз днацҳашәа, ашәкәы кны дыкәиан. Дзыцхьоз лзеилкаазомызт, данкарахалак дамхацәон. Уи азы аухантәарак цкьа дызмыцәазт, лхы ааҿалхәарц лгәаҵхо, ахыхь лыма, ашьыжь дӡоагылеит.

Еиҳаз аҵараиурҭа ахыбра аҿынза днеит, лӡоызцәа дрыцны. Убра даангылеит, дара амардуан ианыӡоаҿалоз. Уажәы Марицеи лареи еибабон. Илалхәозы? Леылцәылзар лҭахын. Даахьаҳәын, атроллеибус аатгыларҭаҿ днеин, автостанциахь лхы лырхеит. Хәашан уи аены. Алекциакәа рышьҭахь цыҵ-ӡоык ишиашаз арахь иаауан. Убарҭ лыхьзар ҳәа дшәозшәа лныруан. Раҵхьа иқәцуаз автобус дҭалеит. Дахьлыбаашаз днеиааныза, дыцәан. Убасҟатәи лҵсы мшьазакәа ауыха илхылгазаарын. Ақытахь ицоз автобус лашьеи Баҭыри аус ахьыруаз иавсуан. Урҭ лбарц даара илҭахын, аха илҭагылазаашьаз Баҭыр илырбар аҵкыс лгәахәын, дымлыбаазеит.

Нас шьапыла даеа цытрак даннықәа, лан длыргәыргьарц, ргәарҵ дынҭалеит. Амала Надшьа лыпҳа, заа дахьааз лгәы ишалазгьы, агьылзылҿымхит, ак еиллыргартә еиҵш. Уаҳа дымхәыццәартә, лгәы шалаҟамз уаӡоы илмырбарц, Асҭанда усура згымхоз аӡоны дааӡоналеит. Ахәымеханра мааицызт, таксик аабжьалан, ргәашә иаадгыларыма уҳәартә, ашьшьыҳәа иниасит. Азныказ лашьа далааз цьылшьан, аха иара аатымгылазакәа иӡоаскьан, иқәцәины илҭалеит. Иара убас имырццакыкәа илеиуан, агәарбжьара злачаҵаз абҕанҳ еиқәнаргылацәар ҳәа ишәозшәа. Ақыҭа мӡоахь икылсны ианца, уи аалхашҭын, ҿыц аӡоны дааӡоналахт. Аха даақәымпзакәа хы-мшы аус лызуазма, ауаӡоы аус аниуазгьы иубон иееиҭеикызу иееиҭеимкызу. Ахәымехан Баҭыри Цьанари шаауаз лбеит, аха дцәырымцзеит. Асабшеи амеышеи даақәларын ҳәа дгәыҕуан лара, аӡоны иускәа еилахазар здыруадаз, ихабар лимырбеит. Цьанар иакәзар – амеыша ашьыжь дгылозар ҳәа акраамҭа иуаҵах ахь днеиуамызт, аха шьыбжьон ааирц агьагымхо ианылба, асҟатәи дзыцәаз еилылкаарц дныӡонаххызар, ииарҭа еилырганы еиқәын, иара дыҟазамызт. Дабацарыз ҳәа дышизхәыцуаз, ахәымеханшәа даакылст. Ихәы ныкәлыргыларц ишлырхиауаз, Баатыр дааҭалеит. Лара дынлыхьцшырц шиҭахыз лбан, лгәы иаахәаны дагьынеиҵылеит. Лашьеи иареи неидлыртәалеит.

– Иахьа Леуанти дызбеит, – иҳәеит Цьанар.

– Уи дубо-аеакуа, уабаҟаз? – Баҭыр иаҳауаз дазҿлымхан.

– Усҟәак сыман, слалбаан.

– Иихәеи зуҳәаз?

– Москвантә атопонимиказ қәцарак ааит ҳәа ҳаҿымзи. Убри апартеизарақәа рҿы иацхьар рҭахыуп. Иара излеиҳәо ала, уи алацәажәара ауаа еизнагар ҳәа ишәоит. Ажәлар

еиԥонашарц, апартеизарақәа рҽы ақәцара иапҳьарц ргәы иҭоуп. Ҳара убри ҳхы иаҳархәароуп иҳәеит.

– Уи ишпа?

– Аизарақәа рҽы ҳцәажәарц рымурц иалагоит, аха ҳгәаанагара раҳҳәароуп иҳәеит. Ҳаиҳабыра апсуа усқәа рынагзараҽ рыгәрамгара ааҳарԥшыроуп, уаҳа ԥсыхәа ҳамам иҳәеит.

– Уахь ҳнаргеит шьҭа. Ак ḱарцом, ас убахьоу.

Акранырфа Баҭыр даанымгылацәеит, лашьеи лареи днаскьаргон. Аҽены дымцарц лгәы ишҭаз анеиликаа, Баҭыр иԥьеимшьазеит, лара ашәахьа, заа ддәықәлар, ллекциақәа дрыхьзон. Амала лара адырԥоаҽены ашьыжьгьы дыццакуамызт. Атцарахь дымнеизакәа, азеиԥшынхарҭахь лхы лырхеит. Лызхара дыцәеит, лпсы лшьеит, лԥоызцәа ааиааанза.

– Асҭанда! – даагәырґьеит аԥхьатәи. – Ахәаша алекциаҽ банаҳамба, бымцадырсыз ԥьаҳшьан.

– Марица, иḱалаз анеилылкаа, днытцаба дцеит, – лҳәеит егьи.

– Иахьагьы дыḱазамыз? – Асҭанда уи длызҿлымҳан.

– Дыḱан, – лҳәеит аԥхьатәи.

– Ибыхьыз еилылкаахьазшәа, абжьааԥнеиԥш дҭынчын, – инаԥылшьит егьи.

– Сыцәгьа зышәҳәоит? – ашә аалыртит Марица лхаҭа.

– Нын! – дааԥьазшьаз аԥхьатәи лыблақәа цамцамуан. – Бҳашьҭагылан бабаḱаз?

– Акылзрԥора ҽеим, – егьи лқьышә ааихалырԥсит.

– Уи зегь бзиоуп: шәара сыцәгьа шәҳәон, сара скылзрԥуан. Шьҭа, Асҭанда, баалеи! Тет-а-тет ҳаицәажәароуп, – Марица днеин, Асҭанда лнапы кны дԥалыргылан, иара убас дындәылылгеит. Еицны инеиуан, аԥхьарҭахь илалбааит. Уаḱа аиҳабы лыда уаԥы дыḱамызт, акәакьҭ реарҭеит. – Иҳәала!

– Исҳәоит?

– ԤОы-мшы быҽзагбырхаз.

– Аԥоны сыḱан.

– Аԥоны бшыḱаз саргьы издыруеит.

– Иалыбдрааи?

– Алекциақәа рахь бшымнеиз аниасҳәа, Сатбеи дбышьҭалан дцеит. Аԥоны беибга-бызԥыда бшыḱаз еиликааит.

– Убасцәкьоу?! – Асҭанда атакси аалгәалашәеит.

– Убасцәкьа.

– Уаҳа баламцәажәан! Сгәы сбырхьуеит.

– Асҭанда, бареи сареи ҳаизааигәоу ҳаизааигәаму?

– Ҳаизааигәоуп.

– Нас ибҭахыз ауаԥ дышбымаз иахьа уажәрааанза изыбцәахуаз?

– Ус азә дыḱоуп ҳәа базҳәада?

– Дыḱамзар – Сатбеи мап зицәыбки?

– Ибҳәо закәи, азә ус дсымамзар, Сатбеи сиқәшаҳатхар акәызма?

– Сара издыруеит Сатбеи дааараза дшыбҭахыу, уи бхаҭа ибзеилымкаацт акәымзар. Аха бара бгәаҵа даеазәы дыцаҵәахыуп. Ус быḱамзар, Сатбеи мап бызицәкзомызт. Игәы бахьасыз бзымчҳазт, бхы ахьыбгара аныбзымԥшаа, баб инхарҭахь беихеит. Бахьиз, бахьаазаз ԥсырҿыхган.

Ари азґаб дԥыза бзиан, ус адагьы уи деиҳан. Асҭанда, лхаҭа лхы шылзымдыруаз, лара дылдыруан. Лгәаҵа дҭаланы дыбґьатуан. Асҭанда лылаґырз цәыкәбарк, лзамԥа илаҿалан ишлеиуаз, иаалрыцкьеит. Илыватәаз илцәылцәахуаз акгьы лымазамызт.

– Сатбеи игәы иалоума изызуз?

– Иалоуп бҳәеит, аха ишпа! Аха уи хьаас дḱабымцан, дуаԥ ґәґәоуп. Ихигоит.

– Марица, ибҳәо зегь иашоуп. Сара дсымоуп арԥыс. Амала азәымзар азәгьы издырзом. Бара быда.

– Усҟатәи ихәыцацаны избымеи?

– Сашьеи иареи еиԥхьнагалацәоуп. Иашьак иеиԥш ҳаѡоны дтәоуп, дгылоуп дхәыҷы аахыс. Иҳабжьоу рдырыр, ҳарзеилкаауам азы, итҽахны иҳамоуп.

– Уи азакәзам изыбԥахуа. Дарааза дыбԥахыуп азоуп. Иҟоу бдыруама: баала аѡныҟа!

– Иахьатҽкьа уа сызнеизом.

– Акгьы ҟамлазшәа, бнеироуп.

– Уи иаарласны иаузом.

– Баргьы сбызхәыцуеит, Сатбеигьы сизхәыцуеит. Аха зегь рацкыс схы сазхәыцуеит. Сыѡны быѡнанагалар, Сатбеи иатцкысгьы, сара быстәызаауан. Шьта, ацара бшаалгалак, бысцәызуеит.

– Ус ҳзеицәыззом.

– Хәы-шыкәса… даеа ԥшьы-шыкәса роуп сара баныстәу, нас… Уаанзагьы ҳазнеиуоу здыруада. Уатцәы хатца бцаргьы ҟалоит.

– Ибҳәакәо закәи?! Хатца бцарытцәкьам ҳәа бгәы итатцәкьоума?

– Иҟалаша здыруада?

49

– Сара зцаарак сымоуп, – дѡагылеит Кьатиа Гарик, – Виачеслав Михаил-ипа! – Уи ихы наиқәикит СССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум Акәцара иапхьаз Апснытәи АССР Аминистрцәа р-Совет ахантәаѡы актәи ихатыпуаѡ. – Абри акәцара иахьа изаҳдырдыруеи, иаалырҟьаны иҟалама?

– Апартиа аокбом ахь иѡеиуеит ашәҟәқәа рацәаны, атопонимика азцаара азбараз, – иҳәеит ииаз дыштәаз. – Иҳалшо шәаххәарц ҳазбеит.

– 1964 шыкәсазы иҟалаз, атопонимика иазкны, СССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум а-Указ антытц ашьтахь Апсны иҟацоузеи? – Гарик дымтәазакәа дышгылац дгылан. – Ианаамтаз азцаара атып изыкәрымцазеи?

– Сара уажәы сышәзапхьоит заҟа хьзы шьақәыргылаз, – иҳәан, Виачеслав Мизаил-ипа дапхьеит апсышәала еиташьақәдыргылаз хьзқәак, амала ақыртшәахь ипсахыз хараза еиҳан. – Иазгәататәуп, – иҳәеит иара, – қыртшәала ирыпсахыз урысшәала ахьзқәа змаз атыпқәа шракәу, апсуа хьзқәа ракәым.

– Сара излазбо ала, – гәкаҳарыла акәымкәан, агәраганы дцәажәон Гарик, – ҳазцаарақәа ас иузызбом. Ҳара мѡак ауп иҳамоу: Қыртәыла ҳалтроуп! – аниҳәа, аатынчрахеит. Ақыртқәа ҳәа зхы зыпхьазоз рых-жәларык иреиуаз ажәак рыхәлшәомызт. Ари аизараҿ апсуеи ақыртуеи ршколқәа ҳәа еиҿытцыз еицеизган, избанзар макьана рпартеиҿкаара акәын, уи иалаз хә-ѡык ракәын, ѡ-партеиҿкаарак шьақәгылартә иалаз ауаа азхазомызт. Зегь акакәын еиҿымцаақәар ауамызт.

– Еиԥшымрас иҟоу сзеилкаауам, – атынчра ааилеигеит апартеиҿкаара амазанықәгаѡ Леуанти, – зны, ацаризм ахаан, апсуа бызшәа ақнытә аурыс бызшәахь еитаркит, нас ақыртшәахь. Атоурых топонимика анбашьақәыргылахои?

– Макьана акгьы збахазом, – аобком ахатарнак дтынчын.

– Аха, – деитаѡагылеит Гарик, – азцаарақәа ртак ҟашәцазом. Сара излаздыруа ала Апсны атопонимика ус 1979 шыкәсазы избахар акәын, аха лцшәа макьана иаҳбартазам. Зны ашәкәтаѡра ҳԥырхагоуп рҳәеит, нас Афганистан аибашьра иалагеит рҳәеит, ашьтахь еизара дуқәак мѡапсыуеит рҳәеит, ацыхәтәан агеографиаҿ ахсаалакәа ирну ахьзқәа рыпсахра ирыкәҳарзуа ахьы ҳамам рҳәеит. Ачарҳәарақәа. Уажәы, излеилыскааз ала, Апсны анапхгара абри акәцара иазԥшын?

– Апсны атопонимика атып акәцараз иапцаз акомиссиа аматериал еиқәыршәаны иқәнацахьеит, иарбаз аамта иакәыршәаны, – иҳәеит Виачеслав Михаил-ипа. –

Атопонимика азцаара аҭып ақәцараз акомиссиа ианарбаз аусқәа анагзара иаҿуп. Ҳаԥхьаҟагьы аус рулоит.

– Аԥсны иазкыз ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети рыкәцараҿ атопонимика азцаара азбара нагзахар акәын ииун 1979 шыкәсазы. – Леуанти ҿыц дѡагылеит. – Ианаамҭаз ари азцаара аҭып изыкәцамхаз еилаҳкаар ҳҭахын.

– Уи еиԥш арыцхә сара исыздырзом, – Цыгәба дхьатцомызт.

– Атопонимика аус убас ицару зцаарахеит аҵыхәтәантәи аамҭаз, – дѡагылеит ҿыц Канԥьариа Вова, – атопонимикатә хьзқәа рҭып ақәцараз акомиссиа аԥцамхар амуит

– 1978 шыкәсазы, – Леуанти ҿыц деитаѡагылеит, – жәлар реизаракәа рҿы ауаа иҟарцаз адцақәа инарыкәыршәаноуп уи зыҟалаз.. Еилкааун апартеиҿкааракәа рҿы аинформациа СССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум ақәцара рызнагара шаҭахыу. Аха аинформациа иаҳа ирҭбааны ажәлар рызнагара амҽхак заимурызеи? Иаҳҳәап, Аԥсны аҭагылазаашьа иалкаау ахьҭыԥу азы, ақәцара акьыԥхь изарбамхарызеи? Мамзар Аԥсны анапхгара ажәлар рахь изкылымсрызеи?

– Акьыԥхь иарбатәу иарбатәыму зызбо ақәцара ҭзыжьыз аорган ауп, – иҳәеит ирҭааз. – Аҭыцқәа рҿы аинформациа шыҟацатәу азы аобком абиуро иалнахуеит иаҳа иманшәалоу аформа.

– Уа зызбахә шәҳәаз аҭып хьызқәа зегьы ртәы сыздыруам, – лҳәеит Агырба Валиа. – Амала уамашәа избаз – шәыхьзынца излаҳәо ала, ашәамахь ԥсҭа Ипнари ҳәа ирԥсахит. Ари ҳара иҳазгәакьоу ҭыԥуп, иаадыруеит иарбанзаалак шәамахь ԥсҭа шыҟамыз. Ара ԥсҭак ҳәа зынзакгьы иҟазам. Ус еиԥш аинформациа шәызҭада?

Ахцәацәеи аусуцәеи аазгоз рынхарҭа цуҭа ҿыц еиҿкаан Аџьырѡара захьзыз аҳаркыраҿ. Уаҟа ихҟьаны иқәган аџьра. Убри акәын Агырба Валиа лгәы иалаз. Ари аџьраҿ зны, аԥшатлакә анцәырц, зегь иреиҳаз, ақәрагьы змаз аџь ыцѡорны икаҳаит. Амала азганк ала адац ыцыѡрызаргьы, егьи аган ала макьана адац ҭәҭаан. Шьҭа усгьы ишыѡѡоз збоз анхацәа аџь азбжара хьархьла ианаацырҟ, инхаз акапан мласхеи, иқәацәза иѡагылеит, азганк ала адац еибгамзи. Ари збаз анхацәа Аџьшьаҳаиҭ ахьзыртәит абри аџь бнара агәҭа. Иԥшьаз ҭыцны ирыԥхьазон. Аҟыртқәа ааижьҭеи анигьы аригьы ауаа ирхадыршҭуан, иахьааргаз уаѡы изымдыруа, Ипнари ҳәа даеа хьзык лахарпаны. Цьоукы изларҳәоз ала, аԥсуа ҭып хьзы еитаргеит. Даеа цьоукы изларҳәоз ала, анхарҭа ҭып аҿы еиҿкааз аԥошьҭа аиҳабы дахьынтәааз ақыҭа убас ахьззаарын. Иара аҭып акәзамызт Ипнари ҳәа хьзыс изиҭаз рҳәеит, аԥошьҭа аҟәша Ипнари акәын рҳәеит. «Уара уи аԥошьҭа аҟәша ауп изыхьзитәыз, усҟатәи ацҭәы залхтәуи», – ҳәа ак зҳәақәаз усҟан иаадыртынчын, ишнеиуаз ацуҭа замана хьзыс иаиун, иахьа уажәраанзагьы иахыхшьас иарҭарыз рыздырзомызт. Иахьынзадырххашазгьы здыруадаз.

– Атопонимика азцаара ҿеила збышьа амамкәа ишпаҟала? – Хагәшьы Начка иџьалшьон дахьтәаз, нас дѡагылеит: – Аԥсны анапхгара зҿузеи?

– Уажәыцәкьа акгьы узызбом, – Цыгәба уи лахь днахьаԥшит. – Ақәцара ҳусутә аркьаҿуеит.

– Ақәцара ҳусутә аркьаҿуеит ҳәа шәгәы изаанагои? – дѡаҵкьеит Леуанти. – Ҳара иаҳҿагылаша уаҟа акгьы ыҟазам.

– Аԥсны атопонимика азцаара збахоит иалкаау збатә усны, – иузеилымкаауаз аҭак ҟаицон Виачеслав Михаил-иԥа.

– Аԥсны иалкааны зызбахә цәыргатәу усуп, – уи иҭак иаҿаиргылашаз Леуанти иман. – Уахыки-енаки рыла, телефонла мацара, хҭыԥхьызқәа рԥсахит.

– Иашамкәаны иҟарцеит, – имхаҳәеит Цыгәба, иаҳашаз заа дазымхәыцзакәа.

– Нас ишәмыриашо!

– Ас қәыгәгәарыла мацара, акгьы збахазом.

– Нас збашьас иамоузеи?

– Акгьы збахазом, – Цыгәба иааҿахиҵәеит.

Иаҳԥыхьашәаз апартеиԥкаара аизара апротокол излаҳәоз ала, Цыгәба Виачеслави апартеиԥкаара амазаныҟәгаѡ Леуантии ажәа еимакра рыбжьалеит. Аизара иалахәыз уи ԥеаларгалеит. Аизара амазаныҟәгаѡ иибоз-иаҳауаз ранцара дахьымзазеит. Зегьы анеиԥатәаҟәагьы, Леуанти даатымгылазакәа игәаанагара иҳәон.

– Виачеслав Михаил-ипа, сара иаахжәаны сцәажәоит ҳәа аеԥныҳәа сытара ахәтам, уаѡ ацәажәаха исымтошәагьы сашәымҳәан. Ус еиԥш иҟоу алшараҟәа шәара ҳара иҳашәтоу? Аконференциаҟәа, активҟәа рԥы аҟәгылара мап ҳцәышәкуеит.

– Уара апартеиԥкаара уамазаныҟәгаѡыми… – Цыгәба уи дникыларц иеԥишәон.

– Шәысцырхагамхан! Азәы апартеиԥкаара дамазаныҟәгаѡуп, даеазәы ддиректоруп, ахԥатәи анаплакы дахагылоуп, арахь азәгьы ҳазцаарақәа шьтихыр ҟалазом. Нас изызбода дара? Аԥсны анапхгара акәзар – акы ҳасабк азырурц ртахзам. Иаадыруеит акы шәалагаргьы шырымуа. Аха иаашәыдыргалалак шәақәшаҳатхо мацара шәзааиуеи? Шәыжәлар рызԥелымҳара шәзадымгылои? Ишәгәалашәыршәа 1978 шыԥәса сентиабр 2 рзы Адлеибеи, Лакобеи, шәареи агәра шаҳшәыргоз сентиабр 3-зы аԥыртԥәа Гагра рыԥагылара ипровокациахоит, аполитикатә хәшьара уи ЦК ианатоит, нас ҳара ҳазцаарақәа рызбара амѡа иаша иԥәырцоит ҳәа. Амала ѡ-жәларык реилатцара атахзам шәҳәеит. Нас иҟалеи? ѠОы-мчыбжьа, хы-мчыбжьа анаатц, Аԥсны Аминистрцәа р-Совет ахантәаѡыс ҽыц Қартынтә даарышьтит. Сентиабр 2-зы шәара ҳаҟәшәыргәыгит, ҳазцаарақәа ишаҳтахыу азбара мѡа ианымлар, ҳаԥхьа шәгыланы ҟәпара шәышцоз. Ус анакәха, ҳаԥхьа шәгыланы шәҽынашәха! Жәлар рыԥәпара иабзоураны, аиҳабыра тыԥҟәа шәоуит акариеиристцәа, аха ҳазҽелымҳара шәзадгылом.

Ишәгәалашәыршәа, Виасеслав Михаил-ипа, 1978 шыԥәсазы ииун 7-зы жәлар рхатарнакцәа срыцны, апартиа аобком аҽы санѡеи, зцаарак шшәыстаз: «Иахьатәи ахтыс хәшьарас иашәтозеи?» «Аформа иашам» ҳәа сашәҳәеит. Жәлар реизара – иашам формоуп. Ҳазцаарақәа ртып рыԥәцараз апартиатә форма ыҟаны збазом. Абар уи иахьа шәара иахьышьақәшәырҕәҕәаз. Нас иҟаҳцарызеи? Иарбан формоу иаҳаԥшаара? Иҳашәҳәа! Шәаргьы уи шәзымдыруоу? Аха ԥьара ак ҟаԥатәыми? Рацәа ҳшәыргәыгуан. Аус аҽы ианааи, акгьы ҟашәцар шәтахзам. Арахь ажәлар ԥшуп. Жәахатәи ахәаша аены Гәдоута ажәлар реизараҽ сыҟан. Уаҟа иҟаз жәбандаз! Ауаа уаѡԥсы игәра ргазом. Аѡыза Адлеиба иакәым, шәара шәакәым, сара сакәым. Дарбанзаалак азәымзарак – азәы. Иабанажәгеи аԥсуа жәлар! Аԥсуа зцаарақәа зегь рахь ҳаиасрым. Атопонимика заԥәык ҳаитазыхынҳәып. Ари азцаара аԥабгара зегь рапхьа изхароу апартиа Аԥснытәи аокбом актәи амазаныҟәгаѡ аѡ. Адлеиба иоуп, нас Аԥсны анапхгара зегьы убрахь иатцанакуеит, аиҳаразак анапхгараҽ аус зуа аԥсуа кадрқәа ишәхароуп. Ишәҳәон: шәааԥшы октиабрнза, нас ашыԥәс ҽыцынза, ашьтахь маитәи аныҳәақәа рԥынза; ишәҳәон ииульнза, августынза, ус аамтақәа зегь цеит. Абри акәцара акәын шәзызпшыз. Акәцараҽ ҳара ҳус атып акәцара иапырхагоу ҳәа акгьы ыҟазам. Уи излаҳәо ала, азцаара атыпантәи аорганқәа роуп изызбо. Ирышәта апартиатә хырхарта, апартиатә дца рзышәышьт атыпантәи амчрақәа, нас даргьы иахәтоу аусмѡаԥгатәқәа ылырхуеит. Ҳара ҳакәшаҳатуп 1979 шыԥәса сентиабр 17 азы СССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум иаднакылаз акәцара. Убри инаваргыланы иазгәаҳтоит ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети ирыдыркылаз автономтә республика асоциалтә ҽиараз Акәцара анагзара Аԥснытәи аобком ишзалымшо.

– Ну, уи зынзак!.. – Цыгәба иаҳауаз даара иԥьеишьон.

– Сара еита сҳәахуеит, – Леуанти ихшыѡзцара машәырны иҽыцҟьаз ԥьырымшьартә, ҽыц ишьақәиргәгәеит, – иазгәаҳтоит ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети ирыдыркылаз автономтә республика асоциалтә ҽиараз Акәцара анагзара Аԥснытәи аокбом ишзалымшо. Аԥсуа тонопимика, – наҟ иацитон иара, – ашовинисттә қәкы атаны, иԥхастартәит Бериеи уи иуааи. Аԥсуа топонимика ашьақәыргылара зтахым бериевшьина зқәыз амѡа иануп.

– Уитәкьа зынзаск!.. – Цыгәба иаҳауаз даҽаапкуан.

– Сара еита сҳәахуеит, – Леуанти иихәаз ажәа-ажәала ҽыц еитеиҳәеит, иаатгылашьақәазгьы дрыцклаԥшуа.

– Шəааи ари ҳалгап! – Цыгəба дызлашəаз шааникыларыз издыруамызт. – Ақəцара ақəшаҳатхара ацынхəрас…

– Иахьатахым ҳамԥахыжəымган! – Леуанти уи иажəа аапицəеит. – Ҳара ҳақəшаҳатуп СССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум 1979 шықəса сентиабр 17 азы иаднакылаз ақəцара, анаԥсан Апсны асоциалтə ҿиараз ЦК КПСС-и СССР Иреиҳазоу р-Совети рықəцара апартиа Апснытəи аокбом иазынагзом ҳəа ҳахəапшуеит. Аизара аркыуп ҳəа исыцхьазоит.

Ицəырцхьаз усҟатəи атəамбара апартиа аобком апсуа еиҳабыра рхатарнак дзақəшаҳатхомызт, аизара амԥоапгашьеи антцəашьеи зынзак даҽаацьара дақəымшəацызт. Аха атагылазаашьа злаҟаз ала, дызпылоз митəык дзырҿагылазомызт, излауаз ала, рытҟьарақəа днарывс-аарывсыр акəын. Ргəынамзарақəа днарывамгылар, рҿагылара зҳауан. Иара инапынцатəҟьа наигзахьан – Москвантə ирзааз ақəцара аитбыразатəи апартеиҿкаара аизара иалатəаз ирызнеигеит. Ауаа ирбоз ргəапхомызт, аобком уи амԥоақəцашьа шымԥоапнагоз иаҿагыларын, аха аус злаз ирбаз-ираҳаз апартиа еизара иалатəази дареи еибырҳəарын, еиҿарк-еимҿаркрын, нас ршыра еиқатəарын. Аусмԥоапгатəгьы уи акəымзи. Амала аобком ажəлар рҿы зыгəра газ, аҳатыр змаз ҳəа дырзаарышьтит иара. Арахь, апыхьақəа реипш, аипыларақəа анынтəалак, ачеицьыка иаддыртəалон, иахьынзатəаз иныҳəаҿа ажəа ҳаракыла иалацəажəон, иаҳатыр шьтырхуан. Иабаҟаз уи аамта! Иара ачеицьыка дадынтəала, аԥыжəра даара излазоз иакəзамызт, аха аҳатырбараҿ уи акырза аҳəон. Уажəы, мышкы зны дахьидгылашаз ззымдыруаз ашкол аиҳабы дицны длалбаан, амашьына дынтаиртəан, аизараҿ згəы зырдоз иқəрцаз руҵə изышьтымхуа, шьтахьҟа амԥоа дԥанылеит.

Цьоукы ргəы ирдеит ҳəа игəы ишаанагозгьы, аизара иалахəыз иаразнак изеидымтцит. Рус акы алцыртə реиҳабыра ахьзымныҟəаз иалацəажəон уҳəар – иашамхар ҟаларын, ргəаҷ пеипеиуан, ртəыла хəыч анапхгара чарҳəаԥцəаны ирыпхьазон. Аизара анымԥоапысуаз ишьхынпсыланы итəаз ақыртқəа анындəылц иаразнак еимпын, апсуаа рымацара аԥонытҟеи адəахьи еидшыланы еидгылан. Цьоукы, аиҳабыра амца рылацазар ауаны ирбо аҿынза, рыбла аш хылахьан. Аха асовет мчы шықəсы рацəала имԥоапнагақəахьаз арепрессиақəа макьана зыбла ихгылаз изыдгылаз ражəа еиҷаҳаларц нарабжьаргон.

Леуанти ржəытə школ агəарц дыԥотыцит. Ржəытə школ зтагылаз аштə тоурыхтə тыпны изыпхьазоз ажəытə уаа маҷзамызт. Ицо-иаауа зызбахə рымаз зцааран. Ақыртқəа абри атып рызныжьны иахьықəцыз иара итахны амԥоа данымызт, аха даҽеакала нықəашьак ыкамызт, убри уажəгьы иахьырзеилымкаауаз иаҳагьы деилашуан. Уажəы реитбыразатəи апартеиҿкаара аизара абра имԥоапганы, агəарц дахьтыцуаз акырза иԥсахы еибакуан. Атопонимика азцаара збра ахьышьақəхалаз уи анизацла, дызныз амԥоа дазымкуазшəа игəы иабон. Арахь атрасса тыртəаазаны амашьынақəа анын, ԥоыцьа ахьааидгылоз тынч изымеицəажəо. Апартеизара даҽеа знык абраҟа имԥоапыргар акəын. Уи аихшьаалатə еизарахон. Убранза апартиахь дрыдыркылон Канцьариа Вова, нас апартеиҿкаара еиԥоушар ҟалон, анахьгьы арахьгьы х-ԥоы, х-ԥоы апартиа иалаз ҟалартə. Аитбыразатəи апартеиҿкаара апсуара хьаҳəхьацрада иазыкəпо икалахьан. Араикомқəа ирылахəыз анапхгаԥцəагьы цəырцхьан, урт рус иаҳа аҿаҳəашьа макьана имариазаргьы. Иаххəап, Гəдоутатəи апартактив аҿы атопонимика азцаара азбара иадгылеит. Ууанза, шықəсык апхьа, апсуа шəҟəы шиашаз рымцəахит. Ари иааира дуун. Асовет Еидгыла амч асистема злаҟаз ала, даҽеакала ақəпара азакəан аҿагыларахь икылыргон, апартиа аԥонытҟа ақəцарагьы иаартаххар иахьқылыргоз здыруадаз.

– Ара бабаҟаз? – автобус аатгылартаҿ иԥшыз Инга дналыдгылеит.

– Аизара шшəымаз здыруан, – дԥоагылеит лара, лырцаԥы дԥоаихатцгылазу бзиа илбоз ауаԥы дылбазу аԥодраара аауцəыуадаԥохартə, илыпшраз изеилкаауамызт.

– Баб жəажбжь ҿыцк изнабгар бтахыума?

– Ааи.

– Аскатəи бзыпши, сара сымнеиуази?! – иҳəеит иара, даҽеа знык уи аены ибара зцылгарыз шылпшааз дымԥоашьахуа ишеиликааузгьы. – Атопонимика ус злахдырбгалашаз ашəкəы Москвантə иааргеит ҳəа сызиаҳəа!

– Еилыскааит.

– Нас ҳаибабар иҟоу нҭкааны иасҳәоит.

– Аѡныҟа унеиуама? – рымацара иахьеидгылаз акәзу «уара» ҳәагьы аалҽыцҟьеит, зынзак дизааигәазар шылҭахыз мѡашьо.

– Иахьа акәу сыздыруам, аха иаарласны ҳшеиқәшәо агәра ганы сыҟоуп. Бара, ас быпшуа, аамҭа бмырзлан. Излабылшо ала аус буларoуп. Шықәсы заҵәык бзынхеит. Абзиараз!

Рцаѡцас мацара длацәажәаны иҽахьынеихаз лгәы иалсны, дгылан лара. Еснагь илҭахын жәа ҟәандақәак иҳәар, аха рҭагылазаашьа даҽакала ишамуаз макьана илзеилкаауамызт. Лаби иареи еиқәшәарц зны-зынла еиҽылкаалон, лаб ус шиҭахыз аниҳәалак. Аҽынгьы рыѡныҟа дхьалырпшырц лҭахын, иахьамуаз лгәы иалан. Иахьцалак иаарласны рѡыцьегь шеиқәшәоз ахьиҳәаз лгәы ннакылон. Уи дышишьтапшуаз, лгәы лҽанзамкәа даалыдгылеит Нургалиев.

– Ара бызҽузеи? – уи изцаара аҵакы рацәа аман, аҭак шыҟалцашаз ала иара дазхәыцрын асҟатәи лара лаатгылара зыхҟьаҵәкьоз.

– Автобус сазпшуп, – деиҵамхеит аҵаѡы, иаҳаз иара дазпшзамызт.

– Уи саргьы избоит, аха асҟаамҭа аѡныҟа бзымцаци сҳәар сҭахын, – ицегь инҭкаашәа длацәажәар акәхеит.

– Аҭзы газеҭ саҽын, – амц лҳәар акәын, Леуанти илеиҳәахьан иааибырҳәоз азәы иалымҳәарц, Нургалиев иакәзар – игәра лымгарц лгәы лҽаницахьан.

– Аа, – иҳәеит амаиор цхьатәа уаҳа азцаара нҭкаақәа литар имцхәхон азы.

Автобус усгьы иаатгылон. Рѡыцьегь нҭалеит. Урҭқәа зегьы ибон Леуанти ашкол агәарц данҭалоз. Инга данлыдцуаз, ар рзыҟацаѡ дшааигәахоз гәеиҭахьан. «Дабаҟаз? Анцәа дишәиааит!» – иҵсахы еибакуан иара, избанзар Нургалиев, аизара нҭәазижьҭеи, иѡныҟа дцахьазар ихәҭан. Дкылпш-кылзырѡырц ақыртуа школ ар рзыҟацара акабинет аҽы даапшызар акәхарын, макьана ѡ-школк рҽы аус иуан. Еизигашаз аинформациа хыбжа-ҽыбжамхарц анагзара дашьҭамзи. Апартиатә еизара анынцәа, уи иалахәыз рхымѡаҵгашьа, ирцәжәоз уҳәа, зегь идыруазарц ихәҭан, КГБ ақалақьтә ҟәшахьы днеиааназа, ма даҽа мѡак ала адырра риҭаанза.

Ашкол аѡныцҟа аурыс школ рцаѡцәакәак еилыхон. Арҭгьы информаторк дрымамкәа дыҟамызт, дарбаныз ҳәа зегь гәрамгарҭас иумкуазар, ашкол адиректоргьы уи цкьа диздыруамызт, амала зыгәра имгаҵәкьоз апартиа иалаз азә иакәхон. Леуанти адиректор икабинет ахь иаразнак дымнеикәа, аҧсуа школ ахьадырбаз ахпатәи аихагылахь дѡыкәнан, арцаѡцәа рҭыц дныѡналеит. Тетрадкәаки шәкәкәаки ныкәх-аакәихын, ана-ара днатәа-аатәазшәа иуит. Шәкәыкгьы днаҧхьарц иеазикын, акы еиликаартә ихы изазышьҭуамызт, наҟ иныкәицеит. Идипломат аашьҭхны длалбаан, ашкол адиректор икабинет адкыларҭа дныѡналеит, хыхь иускәа дрылгазшәа аҧшра неиҭан. Кьахьырипа дыҟазамызт. Леуанти ари ашкол аизара шымѡаҧысыз изеилкааузар ҳәа игәы иҭан. Абаѡрцәыра ахьымѡаҧысуаз иҽынеихеит. Шьыбжьышьҭахьтәи ҿазыҟацарақәак мѡаҧысуан.

– Аизарахь сара сзымнеизеит, – иҳәеит Виталик Гыцба. – Асекциа сыман.

– Борис дабаҟоу?

– Аизара анынцәа, ҳаҷкәынцәа ргәаанагара еилыскаауеит ҳәа, Аҟәаҟа дцеит. Ашкол ахыбра ҿыц аргылараз ариабжьарак дцарц иҭахын, убри азы дцазшәа аҧшра аиҭеит. Аминист лҽы днеиуеит, нас ҳѡызцәа дрышьҭалозар акәхап.

Леуанти Виталик дааизпшит. Ахәыҷқәа рееиҭакны идәылцуан. Нас ашә наркны, рѡыцьегь аѡныҟа рҽынархеит. Еидарак иацазшәа инеиуан. Виталик иѡны амѡа апхьа иҟан, уа заа дымѡахыцит. Леуанти агәарбжьара дныбжьалеит. Аѡн ус нцәозма, унапы шадкылаз иадкылазар – уахьзомызт. Иара аҧсшьара даҳәон, инапы ак изамыркыцәкьо, адиван днықәиеит. Аус дуқәа мѡаҧгагәышьан, аҧсуа шәкәы ахѡаалақәа ахыхны Москвантә ииазижьҭеи. Аха рылцшәа ахьмаҷыз дарчмазаѡуан. Иҧсгьы цкьа изшьоны ибомызт.

Иаалырҟьаны даазхәыцит, абас аҧсшьара иатҭганы, аамҭа рацәа ширзлоз, иԥон ускәа шицәеиқәылоз. Иани иаби аусура рылшон, акәымзар зегь ицәеилаҳауан. Дԥоагылан, иусуга маҭәа ахьыҟаз днеин, иееиҭеикит. Акалаҭ аашьҭихын, рмхы хәыҷы дналагылеит. Ари ақыҭаҿ азынра заа иааиуан. Аҧша хьшәашәаза ирласны аҿаанахарын. Егьырҭ ақыҭақәа рҿы реаԥора, аиҳаразак аҧьқәреи азынранза ианнаргоз ыҟан. Араҟа ус иауамызт. Заа иларҧон, заа иҭаргалон. Аҳауа аҷыдара зеиҧшраз аныруазшәа, аҧсабара аҽаԥора аршәуан, аҿыхьҭара аҽазнакааанза. Иара хәлааанза хпа-ҧшьба калаҭ ҿыхны изалгар, аены аус бзиа иуит ҳәа иҧхьазон. Амхы маҷын, адгьыл рацәа узҭодаз. Хәымеханла мчыбжьык аҟара еиҧынкыланы аус изур, аеаԥора ҭигарын. Даеа хәымеханк иҭахын, аҧҳә аҿаразы, даеа хәымеханкгьы иҿеиҳәарын, аҧыхәтәан знык ала иалеигон. Ус еиҧш аусура аизшашьа уи ашыҟәсан ишьақәимыргылеит, есы-шыҟәса иусушьан. Амала аены имала днымхеит, ахәлара ҧытк шагыз, дааҭалеит иаб.

– Ҳара иҿаҳхрын, уара уаламларгьы ҟалон, – иҳәан, уи иҧа дааивагылеит.

Леуанти ҿымҭкәа иус даҿын. Иаби иареи анеицхыраа рус ццакуан. Азә имацара иусура гәыпҵәагаҵәкьан. Дзеиҭамҵуазшәа игәы иабон. Ирлас-ырласны Леуанти, акалаҭ даталаны, амхы даалтцны, иҿааихон. Аҧьқәреи ҿаҵәмырҳәзакәа иалигон, абарҵа иқәиҧсон, нас аамҭа зауаз ицәирҳәларц. Уи зыкәшәоз аиҳаразак ан лакәын. Ааилашәшәымҭаз иалтцит. Леуанти иаразнак иеикәабеит. Машьынак ргәашә ишадгылаз иан иаииалхәа, ирлас дыԥодәылтцит. Иидыруаз жәытә «Волга»-к уа игылан. Уи зтәыз Лерик Цыхьычба, ашә аартны, дааԥшуан.

– Уск уаҿызаргьы, уаҳзааскьа! – уи ихаҿи ибжьи еснагь илахҿыхын.

– Аԥоныҟа шәмааиуеи! – Леуанти амашьына днадгылеит.

– Ара уаатәа! Уахь ҳазнеизом, сагьҭытцзом, иубоит, – аԥонытҵкантә Чыгәбар Леонид ибжьы гон.

– Ҳаицәажәар ҳҭахыуп, – иҳәеит Лиуфагьы. – Уахь ҳнеир, иаҳҭахыу ҳзеибыҳәазом.

– Акыр ҟалама? – Леуанти амашьына аҧхьа дынҭалеит.

– Иахьа аизара ҳаман, атопонимиказ ииаргаз ашәкәы иазкны. Ишеибаҳҳәаз ҳныҟәеит, – аҧхьа даацәажәеит Леонид.

– Ирашәҳәеи?

– Алажә иамаҳацыз дҳарҳаит, – Лерик иблақәа амца рхын, уи ҭәҭәала дшыҟәгылаз уажәнатә иԥашьомызт.

– Зегь зхароу аҧсуа еиҳабыра роуп ххәеит, – ҿааиҭит Лиуфа.

– Иаажәгаз ақәцара ҳара иаҳпырхагам, аха шәара акгьы ҟашәцарц шәгәы итамызт ххәеит, – нациҵеит Леонид. – Шәарҭ шәышколқәа рҿы иҟашәцеи?

– Макьана ҳааишьа еиҧшуп, – Леуанти аҭак ҟаиҵон.

– Шьҭа иҳаҧсыхәузеи? – Леонид ԥхьаҟа рус дазҿлымҳан. – Уажәтәиала усгьы акгьы ҳзыҟарымҵеит аха.

– Убри ҳазбароуп.

– Борис дабаҟоу?

– Аҟәаҟа дцеит, жәабжь ҿыцс иааиго сыздыруам.

– Ҷьара акы иақәаҳкыроуп, ас ҳзаангылом, – Лерик ибжьы ҳаракын, егьырҭ ирҳәоз амашьына уҭытцны ишузеилмыргозгьы.

– Иаангыларц згәы итада, – иҳәеит Леуанти, уи игәы иртынчырц, – аха ҳшьапы ргылашьак ҳауроуп.

– Убри ауми саргьы исҳәо, – Леонид уи диқәшаҳатын. – Уажәы аус злоу – иаҳзааргаз ақәцара иаҿагылаша ак ҟаҳамҵароуп.

– Иуҳәаз саҳаит, – ҳәа Леуанти ианиҳәа, изааиз ааибарччеит.

– Аҧсуара ус ххәан, акгьы узалхуам, аԥҳәысаагара ххәан, акгьы узалхуам, шьҭа уззаҳкри? – Леонид иҭатын лԥа иҿы иҭыббон.

– Шьҭа уалагахт.

– Шьҭа анбыкәу?

– Уск ааҳақәымҿиацпхьаза, аԥҳәысаагара цәыругоит.

– Иауеи ианҳақәымҷиалак, иҳақәҷиаргьы ицәырызгоит. Жәаха таксила сахьѡеиз, Аҟәа деиҭазымбеи. Дзеиԥшроу удыруандаз!

– Уи лылацәажәара уаҟәыци!

– Избан?

– Дызбар дысгәаԥхацәар ҳәа сшәоит.

– Уи ауми азамана.

– Аѡныҟа ҳлеип, шәуаазар! – Леуанти излацәажәоз аԥыхәтәа ԥԥәарц иҭахын.

– Уи иаанаго шәца ауп! – Лерик имашьына аус аируит.

– Иаҳҳәашаз еибаҳҳәеит, – иҳәеит Леуанти. – Шьҭа ҳзыцәшәо ҳамазам.

– Ҳара ҳцеит, – ҷааиҭит Леонид. – Ҳкараха ҳаҟоуп. Аѡонқәа ҳрызнеир, ҳхкәа нықәаҳҵароуп.

Леуанти даахынҳәит, иусқәеи русқәеи игәы рылазамкәа. Аԥсҭазаара игәы алаҟазамызт. Ашықәскәа еиѡосны ицон, арахь дзыхьзаз акгьы ибазомызт. Ишкол усура акәзар – аԥьабаа агзамызт, амала ихы зланыҟәигашаз уалафахәы иоузомызт. Иаб макьана аус иуан, акәымзар иани иаби инапы ианхалар – изныҟәгазомызт. Нас дҭаацәарахар ишпаҟаиҵарыз. Даеа уск иҷазикыргьы, ԥара рҳарҭак инапы алаимкыр, иус бжамҷамхон. Аԥараҟаҵара иара дзалагазомызт, ус ԥьара игәаҕьыргьы, аԥсуа усқәа рымшала, аус идырузомызт. Арахь уалафахәы бзиак ԥьаргьы ироузомызт. Ма зҷаларгалаз аԥсуа усқәы ԥьара ирызкылгондаз. Уахьгьы макьана цәыҵаҕгарак убартазамызт. Аҷагыларақәа игәы ԥырҵәаҵәкьеит ҳәа изҳәазомызт, мазала ақәԥара заҵәык акәын игәы зланикылоз. Зны Борис дибахындаз! Жәабжьс иааигаз еилимкаарызи. Ауха аҵх хгара маҷк ицәыуадаѡын.

Ԥхыз ибон ашкол ахь дшыццакуаз. Ашьыжь зымала ашкол агәарԥ иқәгылаз Кьахьыриԥа днаидгылт.

– Иуасҳәари… Ԥьоукы збақәеит. Еизганы узеицәажәозар усгьы иудыруеит. Аха хаз-хазы ирҳәо акоуп: маҷк аԥсеивгара ҟаҳҵароуп. Нас ЦК КПСС иаҳзыҟанаҵаз Ақәҵара шынаргзо ҳшақәшаҳатым ҳәа, ҷыц ашәкәы алаҳҵароуп.

– Адырѡегь ҳхьаҵуеит, – Леуанти игәы иалан.

– Даҷеакала иауам, умбои.

– Ҳааԥсеит ҳәа сгәы иаанагоит.

50

Асҭанда заа дахьааз Ԥьанар акы ишазҳәаз игәы иҭашәеит. Амала иҟалаз еиликаарц дылмазҵааит, уи идырырц даара ишиҭахызгьы. Акыр дазгәаҟуазар лхала илҳәарын игәахәит. Иусура ашьҭахь, аѡоны акы днаха-аахақәеит иара, аха, ҭагалара мааихьази, амш иацзаауан, агантә инхарҭахь дѡеиааназа, нас, маҷк аус иуааназа, хәлон. Сабшаки мҷышаки ихы изархәар акәын. Асҭанда ҷымткәа аѡонытҟа дыѡонан, лылахь шеиқәыз лан илылмырбарц даҷын, ус шакәыз ихаҭагьы изымдырыр ҟаларын, лҵара мшқәа нҵәааназа дахьааз гәрамгарҭак изнамырцысызҭгьы. Илырхиаз днацҳан, зык икын, заа дышьҭалеит иара, иани иаҳәшьеи рыкрыфара дазымԥшкәан. Дкарауараха дахьыҟаз дарцәомызт азныказ, аха, ила анцәынҭаа, дҭаҳәахаа дагеит. Ԥхызқәакгьы дрылан аашааназа, акгьы игәалашәомызт умҳәозар, аҵыхәтәантәи ада.

Идунеихаан дызнымгылацыз, амшын ахықәаҷ дынхон, аус иуан, ихы иаирхәар иҭахызар – изымҭодаз, нышьак дақәтәахын. Иибацыз, иаҳацыз амшын акәзамызт уи зхыз, дыззымхәыццыз акино аҷы ада иимбацыз, имаҳацыз, мшынк ҭбаа иҭбааз збаажәк ихын, аиҭаҵра даараза иацәыцәгьаны. Иара, иҷы ахьхаз ала иныҟәартә, ажәѡа аҵишьуан. Дыццакуан, иара ласуамызт. Ибон дмадагь-мадашәо зҭабк азбаажә дышхыз, дзусҭаз идыруазшәа игәы иабон, арахь цқьа дизеилкаауамызт. Рбжьы рхақәынҵала адагь лықәпапон. Азбаажәра дамгарц лҭахызу, адагь дракәпозу изеилыргомызт. Иара длыцхраарц деихон, арахь цқьа дзеиҭаҵуамызт.

Маҭаԥшьк аҽааанахан, адаҕь иаарылалеит. Уи аҽы раҳаны иакын. Адаҕь еибарцәаауа амаҭ аҽы иҭалон, зԥсы згазгьы рацәан. Урҭ рыла азҕаб лыкәша-мыкәша ианыцкьаха, амаҭ, асас ҭыкка, лара лахь аҽынанахеит. Лара лнапы лҟьон, уи дамфарц, азбаажәгьы дахәламбгарц. Рыуа иаҳа ишәарҭаз иара изеѡдыраауамызт. Инышьа изырласуамызт, арахь амаҭ иаҳа-иаҳа идухон, изҳацԥхьаза аҽы еихнахуан. Данып дыпрызшәа аҳауа далцәраауан, амаҭ ахәцә икит и-ѡ-напык рыла. Ишыхәаеуаз анадыр, анахь-арахь дкыднаҟьон. Иаргьы уаҳа иламызт, аха зԥсы еиқәирхоз Шьасиа шлакәцәкьаз аниба, имч еизигон. Ацәымза анбылуаз еиԥш, инимпызҭ ицеит. Азҕаб лахь даахьаԥшзар – димбеит. Лара деибга-дызѡыда инышьа дантәалан. Азбаажә дагәылсны длызнеирц иҭахын, арахь азбаажә ацынхәра адгьыл дықәгылан. Шьасиа дибахуамызт, инышьагьы ицәызит. Алада-аѡада дасуа,ҽыҵуа дышлышьҭаз, дцәырҳаны дааԥшызар, Асҭанда дихагылан.

– Ибыхьи? – длызцааит иара, аԥхыз баапс иалаз иара иакәымкәан лара лакәызшәа, лԥштәы игәамԥхакәа даниба.

– Ԥхызырла уцәажәозшәа анызба, иԥьашьаны сыѡналеит, – даеак лҳәарц лҭахны илзымгәаҕьуазшәа, даақәцәит, андәылтԥшьагьы леылзақәмыршәо.

– Исҳәози?

– Хьзык ҳәаны, ҽуҭит ҳәа сыҟоуп.

– Зыхьз сҳәада? – даргамахар ҳәагьы даашәеит.

– Цқьа исзеилмыргеит.

– Бара бзыргәаҟуеи? – лхы-лгәы иҭазамкәа, длызцааит.

– Сгәаҟуеит ҳәа уазҳәада?

– Усшәа избеит, ишамкәа, иагьхәламкәа бгьажьызшәа анызба.

– Аиашацәкьа уасҳәозар, сзыргәаҭеиуа сымоуп.

– Нас?

– Зны угыла!

– Сгылар сынхома, ирласны усура сдәықәлоит. Иҳәа ибҭахыу! Ма сааныа быԥшуоу? Иахьа Аҟаҟа бхынҳәырц бгәы иҭам ҳәа сыҟоуп.

– Сгәы иҭазам аха…- ахышә азааигәара игылаз аишәа хәыҷы днадтәалеит. – Сшалагара сыздыруам.

– Аԥхьажәа баҟәыцны, балага.

– Марица дугәаԥхома? – илгәаҕьит лара.

– Иугәамԥхо лоума! – иаҳауаз ԥьеишьон, ииҭахымз уск далалгалар ҳәа дагьаашәеит. – Изхыбҳәааи? – шьҭа лгәы иҭаз усгьы аԥыхәанза еилкаатәын.

– Дааҳгар даара истахын.

– Лара ус илҭахыума? – иара иихәарыз иаразнакцәкьагьы иааиҽамшәеит.

– Сара соуп изҭахыу. Бзиа дузбарызу?

– Иуҭахымхаша лакәзам ҳәа сыҟоуп, аха ибҳәо зныкгьы сазымхәыцзацызт. Амала лара илзымдырзакәа, уи азбахә зцәырыбгеи?

– Сашьа уами, гәаартыла ҳаицәажәар иҟалои?

– Мап сҳәама.

– Лыпсҭазаарақ амца дагәылсхьеит.

– Ԥьабаак лбеит уҳәо дубазомеи. Лан, лаб, лашьа, рынхашьа-нцышьа…

– Уи бзиа илбоз аҧкәын Афганистан дҭахеит. Апсҭазаара лгәалаҟаны дҭагылазам.

– Сара сабалыхәо?

– Убри далгатәуп. Уара иулшар ҟалоит.

– Даара дрыцҳаушьартә блыхцәажәоит, аха лхаҭа лгәааанагарагьы быздырзом, арахь слышьҭалар бҭахыуп. Саргьы амца қьоуқьад салабыргылар?

– Сыздырзом.

– Сара иаҳа сзалаԥхи?

– Ҳмеицхыраарызи. Дрыцҳасшьоит. Уаҳа исыцхрааруада уара уакәымзар.

– Иаҳҳәап, Батыр дылзыбкыр?

– Иуҳәо закәи?! – аарла дцаауан, деихәлашәарц агьлыгымхеит.

– Уамашәа изыббеи?

– Иаҳзымдыркәа азәы длышьтазар.

– Зҭабк длышьтаны збазом, арахь иани иашьеи гәакуеит, азә дизааргар рҭахыуп.

– Уаргьы азә дузаагар хҭахыми. Азҭаб бзиа дызҳарзреи.

– Уи ара дзаауам. Сара саб иҭызҭыԥ сызкажьзом.

– Бзиа дубар – иуҳәақәо урызхәыцзом.

– Уигьы иашоуп аха…

– Нас изурххои?

– Сзыкҿабцалои? Исзеилкаауам. Уи сылзымхәыцзацт, иаалырԥьаны бзиа дызлазбарызеи?

– Избан иаалырԥьаны? Уналышьтала-аалышьтала! Дзеиԥшроу умбари. Илеиҧьу дабоуԥшаари?

– Уи дзаманацәоуп, иахьа дызбама, аха илеиҧьу дыԥам бымҳәан!

– Иаҳҳәап…

– Ус зызбахә сҳәара дсыздыруам, аха иреиҧьзоу лакәушәа бымцәажәан.

– Азә длаԥшыҟәцаны думазар?

– Мамоу… аха… Сара иахьынзаздыруа зегь иреиҧьу ҳәа уаҩ дыԥам. Азә илыгыу даҽазәы илыбзоуп. Гха змам дыԥам, ак зғым дыԥам, – ихы ҿихызшәа иуит иара.

– Нас мап укуама?

– Бара ҿа сбырҳәома? Исзеилымкааит.

– Сашьа уакәзами, иаартны сзумацәажәари?

– Уи алацәажәаха сымоума, усура сыццакыроуп, – иԥхын хыза аган ааникылеит, инаԥхьаршәтны аҩатԥьара иҽазкны.

Реиҿцәажәара шҿапицәоз баны, лара дҩагылан, ауада днықонысны, акҿаҩорахь днеит. Иара усгьы, илмырбеит акәымзар, лашьа дизгәаахьан, лашьа лҩыза лынасыԥ Батыр идиҳәаларц иҽахьазикыз азы. Лгәы ааивалан, деицәкьысырц агьлыгымхеит. Шьыжьхьа ахьынзалырхиауаз, лгәы лхашҭит, зызбахә цәыригази лареи ак рыбжьан ҳәа шизымдыруаз лхахьы аарла иаалгеит, иара уигьы хәыцрыла акәымзар гәыла акәымкуан. Лыгәтахәыцраҟәа дахьынзарылаз, Џьанар ихаҿы амхны, иҽызәзәа-иҽыҳәҳәа акрыфара данааи акәын лыбла данаахгылоз. Уаҳа диқәымцәажәеит, ак цәырылгар, ма изхара ымфазакәа дгылон. Ма Батыр избахә цәыригахозу акрылдыруазу. Уик лаҳар ацкыс… Иаалырԥьаны зхада хы зҭахымыз леиԥш лҿаалцхьазеит. Џьанар агәарԥ дынҭытцырц данықәгылаз, лара илҳәарыз лҿамшәо аҟәардә дықәтәан. Аиашаз лхаҵа лынасыԥ лцәызыр ҳәа дацәшәон. Батыр лҩыза гәакьатцәкьагьы длымалдар лылшомызт. Уи бзиа дылбатцәкьон. Лыгәтакы шлымпытцабаз баны, ахышә дынкылпшит.

Џьанар ақыҵа мҩа данылахьан, иаҳәшьеи иареи реицәажәара ахы ахьытцнахыз изеилымкааруа. Ԥхыз иибаз ҳамҭакы ашәшьырца ицалырхеит иаҳәшьа, ацәа алцха имҭакәа дахьааихагылаз ала. Амҩан ҿыц игәалашәон иаацшымҭазтәи асахьақәа. Иҩыза дизымпшзакәа, дыццакны длеиуан, аусурахь акәымкәан, Шьасиа лқыҵахь шьапыла мацара дназарц игәтакызшәа. Амрагыларатәи ашьхарыпх ирывцыпхоз ашәахәақәа днаскьаргозшәа, ашьха шәшьыра шьҭахьҟа инаскьа-наскьон. Рыцҳарак дақәшәазар лара? Уи азхәыцра ҭаха инатомыт.

– Уа Џьанар! – ажәқәа аатызцахьаз Жьакәа, ашьыжь ииаацшымҭаз ихагылаз Астанда дылҩызаха, ихәыцраҟәа даарылирцәрааит, ибжьы ҷарза. – Умала амҩа узанузеи? Иагьааџьасшьеит, аиаша уасҳәап.

– Маԥк сыццакуеит.

– Аеи шьҭа, аусураҿ шәеиқәымшәари. Аха иахьцалак шәазә имацара данызбалак иџьасшьоит. Шәызбандаз ҳәа ариабжьарак агәашә схьчон, аха шәыцәсывсуан.

– Избан?

– Аҭыԥхьызқәа реиҭашьақәыргылара ҟалом ҳәа, Москвантә ашәҟәы ааит ҳәа, ак саҳақәоит.

– Усцәкьа амҳәеит, аха ус аҳәазшәа иҳазнаргар рҭахыуп ҳаиҳабыра.

– Уи амшала ацҭәқәа ыҟоуп ҳәа саҳауеит.

– Аизарақәа мѡаԥысит организациацԥхьаза.

– Нас иамуит, ыы?.. Рыжәла нцәааит, абри ҳаиҳабыра ажәлар знык иаарыдгылар, иҟалои?

– Иддырҟацом. Аус злоу Қырҭтәыла адцроуп.

– Уи ҟатцашьас иамоузеи?

– Сыздыруам, аха уи ада иауам зҳәоз шиашаз ааԥшит.

– Иабаҟоу, ихадырҟьацәоит рҳәеитеи.

– Ирҳәоит, аха даеакала ишамуа ҳамбои.

– Аиаша уҳәеит, дад. Уцала, уцала! Уццакгәышьоит, – дхәыцуа мацара Жьакәа даақәгьежьт.

Ҷьанар аԥсшьарҭаҿ длеирц агьигмызт, реиҳабы имашьына лаихьзаны, агәашә ианнадгылоз. Уи наҟ инҭалеит. Ҷьанар ашҭа данынҭагыла, а-«Волга» ииаҭытцит Важьеи Баҭыри. Еилкаан адиректор, уск имазшәа ҟатцаны, аѡада дшыхәназ, усура иццакуаз аиѡызцәа лбааигарц. Аизараҿ згәы итаз зегь зҳәаз Баҭыр ҭынч диацәажәарц итахын, Ҷьанар урҭкәа еиликаауан, дара наҫҭха игыланы иахьеицәажәоз дырзааигәахонатцы. Уажәгьы Баҭыр деилашәаны дыҟан, ибжьы штимгозгьы. Важьа уи деиқәиҳәаларц диҿаччон. Дзымыччози…

– Сара уск сымоуп, – иҳәеит Ҷьанар. – Ашьыжь иҟатцатәу сшаалгалак, заа сцароуп.

– Бзиоуп! – Важьа уи диқәшаҳаҭын, азә диргәамцыр ҳәа усгьы дшәон ацыхәтәантәи аамҭаз. – Нас иацаҳҵап, – уи Баҭыр иахь даахьаҳәын, икабинет шыҟаз иҿынеихеит.

– Ашьыжьгьы усзымԥшит, иухьыз сзеилкаауам, – Баҭыр Ҷьанар дааихьзеит.

– Уск соуит.

– Сабауцхраауеи?

– Макьана уцхыраара стахзам.

– Иахьцалак ухы ахьхоу саҳәеи!

– Сшааилак зегь уасҳәоит. Амала уажәы сыхҭоумкын.

– Бзиоуп, амарԥьа.

Баҭыр игәы ахьынирхоз шиҭахымзгьы, Ҷьанар уи уамак ихьаамызт. Ихы-иԥсы даеацьара иҟан. Дызҿыз аусгьы ибла иабомызт, знык даалганы, амѡа анықәгылара дахыццакуан. Знык амѡахь данкылс, дышьҭызхшаз дихыццакуан. Анцәа диныҳәартә… Дзыкәныҳәоз дабеиҭахыз, аха ус иҟалеит. Важьа имашьына аатыцын, изаангылеит. Аԥшәма ихата дтатәазаарын. Иусзуѡ дахьцоз еиликаарц, ашә ааиртит. Ҷьанар, Аҟәанза дцозар, дталарц диԥхьеит. Амѡан уаҳа зцаара имҭиит аиҳабы, аха ихала цәажәаран дызҿыз. Ацыхәтәантәи иаартыз апартиатә еизараҿ ауаа рхымѡаԥгашьа хәыц-хәыц далацәажәон. Изрѡуазшәа ҟазцоз Ҷьанар изы, амѡа нцәомызт. Уи иагьа иаухарын, зызхара ззымҳәоз Важьа имашьына лас ала диқәымшәар. Амала амѡа иаҳагьы иауын, Аҟәа автобус данҭала. Уи ҭәын. Еснагь еиԥш шоурацәахеит. Арахь иара уск дагхарызшәа цәалашәарак иман.

Ѡонытҟала иеааиҭакшәа данхәыцх, уахи-ени игәы итаз азҕаб акы дақәшәазшәа ахьибоз ицатҕәыдан. Ус ала ак имбазар, лымҳатаск имоузар, уадаѡорак дҭашәарын ҳәа дазԥшымзар, игәы ирҭынчыр ҟамлози. Дызлагылаз иеыдмырбакәа, луанытә иԥсы ааивигон. Ашьҭахь маҷ-маҷ иԥхыз ааигәалашәон. Дыццакуан лара лқытахь, арахь дызҭаз амашьына ццакуамызт. Ана-ара инкыдгыла-аакыдгыло, илбаауази италози ирызԥшуа амѡа иахьаныз, уажәи-уажәи инкыдҳало, цкьа изымеиҭацуазшәа, иԥсахы еибакуан. Амѡа изыхарацәкьахазеит. Амала иара дуаѡ ҭынчымзи, иѡонытҟа еилашуаз ацәырымгашьа дақәшәон.

Амашьына данлалбаауаз, таксила дахьымааз ихы шәиуа мацара, ишьтаԥшуази изкылԥшуази, ргәахьаа имкы акәмызт, зынзак игәаламшәазакәан, шьапыла ашацаҳәа днеиуан, ихы зықәкыз агәараҭа днадгыларц, агәарбжьарагьы дныбжьалеит. Анышәынҭра еснагь еиԥш алахь еиқәын. Ааигәа-сигәа уаҩ дибомызт. Агәарԥи уа иҭагылаз аѳн еихагылеи илахҿыхын уҳәартә иблаҿ иааиуамызт. Игәтынчымра ус инарбозу? Шьҭа ашкол аҿынтә ацаѳцәа рыхынҳәра иааҧтан. Шьасиа уамак дақәшәаны дыҡамзаргьы, Шьардасиа дышԥаҡамларыз. Ма рашьа диқәшәандаз, ус-ҳәыск иақәшәазар изымдыркәа дҡаларызма. Раб диԥымландаз, уи иҿы иитахыз злеиликаарызи. Ианамух уигьы диацәажәарын. Агәашә анааирт, аѳны азааигәара зҭыԥ иаатҡьаз ала харантә иааизыцкьеит. Даҷла иҿаҳәан акәымзар, ашҭа узҭалозма. Аѳны иаадәылцыз Шардасиа длышьҭагылан Апҭа. Ҷьанар иааицәымҩахеимт, аха данеыжәла аҩәра ауимышьҭыр акәын.

– Ара уабаҡаз? – Ҷьанар, Шьардасиа даагәыдикылан, Апҭа инапы ааимихит.

– Рызбахә ааигәа иаҳмаҳацызт, ишыҡоу еилыскаарц нан хьаас илыман, – иҳәеит Апҭа. – Уара арахь уабақәнагалеи? – арԥыс иԥьеишьашаҭәкьоз иман.

– Саргьы хьаас исымаз ауп уаргьы уаазцаз. Ируҳәар ҳаицны ҳмааузи.

– Арҭ удыруеит ҳәа сыҡазамызт, уара урзааигәахахьазаапеи.

– Амѳан ҳзеицәажәозеи, аѳныҡа ҳлеип, Ҷьанар! – Шьардасиа даақәҵәиирц агьлыгмызт.

– Уахь сызнеизом, – Ҷьанар азҩаб дааникылеит. – Шьасиа дызбар стахыуп, – усгьы даргамахахьан, иаразнак аус ашҡа диасит.

– Шьасиа саб иаҳәшьа лҿынза дцеит.

– Данбацеи?

– Ашьыжь. Шьҭа даахьазар акәын, илыхь сыздыруам.

– Уа дшыҡаҵәкьоу бдыруазар, сышцо саҳәа! – игәы ҭыпаны ицон, шьҭа даахьазар шакәыз иаҳазижьҭеи.

– Акыр ҡалама? – Шьасиа Ҷьанар иццакышьа лгәаҧхомызт.

– Макьана иҡалаз сыздырзом, аха бзиак смаҳарызшәа сгәы иснаҭоит.

– Уҵаа-ԥшаауа уабадәықәзаауеи, уаала суцны сцап!

Шьардасиа макьана леииталымкзацызт, лҵаѳы маҭәа шылшәыз, агәарбжьарахь лшьаҿа неихылгеит. Егьырҭ еишьҭагыланы иаатыцын, ишеицыз ақыҭа мѳаду ахь иаацәырцын, егьи аган ахь инеирц, иааихырцәеит. Шьардасиа илдыруаз машьынак лбозар ҳәа лыеԥылшәон, ма лаб иаҳәшьа дахьрымаз ацуҭаҿынза иназгашаз машьына хәыҷы ҭацәык лзынкылозар ҳәа, дгәаҭеиуан. Ҷьанар даалбазижьҭеи, лаҳәшьа длыцәшәаҵәкьон. Дцеит, иаарлас дхынҳәырц, арахь шьыбжьон лхыԥарц агьагмызт. Арахь дара х-ѳык еицын, асҡатәи иаразнак ишьҭызхшаз машьына хәыҷ абаҡаларыз. Ма лхала дызгашаз азә дылзаанкыландаз. Иаалырҡьаны дара рхырхартантә иаауаз а-«Жигули» аешьҭарҳәазаны иаангылт. Лара амѳа ааихылҵәан, аныҡәцаѳ дтыцааныза днаидххылт.

Ҷьанар дидырит Уалишьа. Дхынҳәны иахьцоз игарц диҳәараз игәы иаатеикуан, Шьардасиа аныҡәцаѳ инаѳсахь дааиасны данҭалоз. Амашьына аакәцәиин, иаԥхьаҵәкьа ианаангыла, Апҭа диманы, ашьҭахь дынҭалеит. Уалишьа ҿымҭзакәа дыццакуан. Шьасиараа раб иаҳәшьа дахьрымаз абжьаларҭаҿ иназеит, иара, имашьына аццакышьа еитамтәзакәа, дышиашаз дцон, Шьардасиа дгьаҵәыгьаҵәуа дхынҳәырц дышиҳәазгьы. Шьасиа дахьыҡаз иара идыруан, излеиҳәоз ала. Лара илзымдыруаз гәарбжьарак дныбжьалан, ѳын бзиак зҭагылаз итбаацәамыз гәарԥк днадгылеит. Азныказ дааитахеит иара, аѳн аҿаԥхьа уаѳпси машьынеи анимба акәхарын. Нас имашьына имала дыѳтытцын, ҿитит:

– Оҭар!

Аѳны уаѳ дыҡамызт уҳәартә, ашәкәа ытцашьыхаа иаркын, даеа ѳынтә ҿитит Уалишьа, аха лакгьы аҭак ҡанаҵомызт. Даахынҳәын, имашьына ыкәиргьежьит. Ақыҭа мѳаду дазкылсуан еиԥш, даагылеит. Ицтатәаз шьҭа еилыркаауан Уалишьа Оҭар Шьасиа дымҵаирсзар ҳәа гәрамгарҭас ишимаз. Ҷьанар дахьеилашуаз аԥхзы илҵуан.

– Иахьцалак, ҳара ҳхы ахьхаз умцакәа, баша арахь ҳааумгеит, – уи ихы Уалишьа инаиқәикит.

– Ааигәа ара сиасны аѡныҟа сцон. Шьасиа амѡан дгылан. Ирласны схынҳәуеит ҳәа ласҳәеит. Аѡоны снеин, смашьына ахәҭак аҟаза изаазгарц сгәы иҭан. Саныгьежьуаз дзымбеит. Џьоукы дышьҭырхит ҟасымҵеи. Шәарҭ амѡан шәанызба, исгәалашәеит Оҭари иаҳәшьеи иахьа машьынак ала ара ишыбжьаз. Ак ҭынч еимаркуазшәа збеит. Хырѡ рзызымуит, аха Шьасиа, лаб иаҳәшьа лҷы дшыҟаз рбазҭгьы, илышьҭашәарыцазар? Аѡныҟа дымнеизар, лара дышьҭызхуаз дара ракәын, уаҳа дзустадаз? Мчыла дрызҭартәомызт, аха дыржьазар алшоит. Уажәы дыргәыбзыԓны, ма дыршәаны «ааи» лдырҳәарц, илацәажәоит. Нас акәхап аѡныҟа даннарго.

– Уалишьа, суҳәоит, – Џьанар деилашәахьан, – баша ара ҳамгылап! Рмашьына неип ахьышәгәахәуа Шьардасиеи уареи шәоуп издыруа. Ҳаԓшаап! Илҭахзамкәан рыцхарак дшакәдыршәо усгьы ижәбоит.

– Ааилахәлар, алашьцара реалакны аѡныҟа ма ихынҳәуеит, нас арахь ҳаиҭаакәлап, – Шьардасиа илаҳакәоз цкьа ддырхәыцзомызт, илҳәоз бзиа илҷашәартә, амала илымаҳәхарц зҷаԓшьазгоз иҳәатәы дадгылар лҭахын, ҷымҭзакәа уи иватәаз Аԓҭа, убарҭ усҟатәи иахьеибадыруаз ззеилымкааузгьы, днеиҷаԓшқәон. Уалишьа иабжьаргоз дақәшаҳаҭын, имашьына ақыҭа мѡаду иѡаницан, акыргьы дѡаскьеит, иаргьы ицҭазгьы лаԓшыла цкьа иеимырдон ирԓылоз, ирывсуаз, игылаз амашьынақәа. Оҭари иаҳәшьеи зыкәтәаны иара иибахьаз ԓьаргьы иԓыломызт, аха иҟамлашаз егьыҟамызт ҳәа дазхәыцуан. Урҭ рмашьынаныҟәцаѡ, ихаҷы иблаҷ иааирц, дигәалаиршәон. Уи абласаркьа имхан. Аҳаҷаҳәа иааигәалашәеит аныҟәцаѡ дзустаз. Уи Оҭар уамак жьрацәрала дизааигәамызт, аха еиуацәаны еибаԓхьазон. Иара иѡныҟа акәзар Шьасиа дахьыргаз? Уалишьа имашьына аакәирцәиин, ашьха ашьапы шыҟаз дназарц иҭахызшәа, аҷынаирхеит. Аиланхарҭакәа иаҳа-иаҳа имаҷхон. Аназара аѡны зҭагылаз анхарҭахь днеирц, гәарбжьарак аҷы дымѡахыцит. Агәашә аҷы дназааанза, арыгьарахь уардын мѡазма уҳәо ицәагарызишь ҳәа мацара днанԓшылазар, дзышьҭаз амашьына хәыцагылан. Амѡа ҭшәа дагьнавсит, Уалишьа и-«Жигули» ааникылан, ирлас шьҭахьҟа иҷааихан, нас ԓхьала иаакәыртцәины, хаха дзышьҭаз днадгылеит.

Џьанар ибон изызнеиуаз амашьына ашьҭахьтәи атәарҭаҷ Оҭари иаҳәшьеи рыбжьара Шьасиа дшыбжьатәаз. Уи лхахәда ада дшибарҭамзгьы, лара шлакәыз ауизымдырхуаз. Лхы лыкәае дтәан. Уи илылабжьо рнапаҷы дааргарц илацәажәоз машьынала ишрышьҭаз гәарҭеит. Аԓхьа Оҭар дыѡтҟьеит. Уалишьа даангыланы ашә аариташьа, зганла ашә аазыртхьаз Џьанар дыѡтыԓан, аҳәызба ҭызхуаз иахь иҷынеихеит.

– Оҭар, машәырк ҟаумцааит! – Уалишьа дыѡтыԓан, Џьанар диаԓхьагыларц дшааиуаз, ихжәаз ҭла ԓшқак ашьапы дахҟьашан, дцәыцахх дахькаҳауаз, изамѡа ихәын, ашьа лаиҷашит.

– Саԓхьа шәмааин! Азәгьы сиеигзом, схгьы сеигзом, Шьасиагьы дысшьуеит, -иаҳәызба аҷы цырцыруа, иеырхиа дгылан.

– Џьанар! – дыҳҳәеит Шьардасиа, илымаҳәхарц згәы иҭаз дшыршьуаз анылба.

Иара ҷымҭзакәа Оҭар дизааигәахеит. Ибла акгьы абомызт, зылаҕырз зҷашы амашьына иаатыцыз Шьасиа лыда. Иареи лареи аҳәызба зкыз дрыбжьагылон. Џьанар иарма напы иҟьеит, Оҭар иарґьа напы шыҟаз. Уи маанак аҵазамызт, дахьисызгьы изгәамҭеит, иманшәаламкәа инапы дәыкәиҵазар здыруадаз, инапы хәын, амала аҳәызба Оҭар импыцирҟьеит, уигьы ҟалашьас иеиҭаз цкьа изеилкаауамызт. Нас иарґьа напы ирҭачкәымны идәыкәиҵеит. Оҭар иеирнаан, имаахеит, аха шьҭахьҟа цкьа дзеиҭамцызт, дкаҳаит. Шьардасиа Шьасиа дналԓххылан, длыманы Уалишьа имашьынахь даалгеит. Аԓҭа Уалишьа диргылахьан. Омар иаҳәшьеи амашьына зтәыз рыуа ҷкәыни ицәха-шҳауа игылан. Оҭар дѡагылеит.

– Ахьымзҭ исшәыргаз аҭак ҟасҵоит сара, – дмақаруан уи.

– Ҳара ҳшьа ҳаузом ҳәа уазҳәада?! – даақәгылеит Џьанар, Шьардасиа лчаврала уи инапы ҽалҳәон. Шьасиа Уалишьа ихаҽы лрыцкьарц, дидгылан. Аԥҭа иитҽаахьаз аҳәызба дашьҭан Оҭар, иааиԥшаар иалеигзарыз уаҩы изымдыруа.

– Ирласны амашьына шәҭалеи! – Уалишьа иҩызцәа анрызҽеиҭ, уи ибжьы иазԥшызшәа, рыԥшь-ҩык наѣ реҭарԥсеит. Иаргьы аԥсѣы днаҽатәан, и-«Жигули» шьҭахьла мацара идәыкәцаны, агәарбжьарахь икылиган, ақыҭа мҩаду дазнеирц, дыццакит.

Џьанар инапы ахьҽаҳәаз ашьа алыжжон. Уалишьа имашьына иҭаз абинти абамбеи риҭан, Шьардасиа цкьа иҽалҳәарц даҽын. Џьанар ахәра маԛк ишихьааузгьы, уи игәалашәозма, Шьасиа дахьеиқәдырхаз, зегь раԥхьа уи иара иахьибзоураз акыр игәы шьҭнахуан. Ак ѣалеит ҳәа ззымдыруаз амҩа ианыз ирылуаа илеиуан амашьына, иаалырѣьаны ахҭыс ҭәҭәа иакәшәаз аҽар ақәтәаны.

– Ашьа ҳҽатата, аҩоныѣа неишьа ҳамазам, шәабгьы иашәымҳәан! – Уалишьа инарабжьеигеит.

– Сатамыз! – ҽааиҭит Џьанар. – Сара Шьасиа ара дысзааныжьзом, иѣалаз ашьҭахь.

– Избан? – Уалишьа иааԥьеишьеит.

– Арҭ ас изҭынчхазом. Изладәыкәлаз амҩа ианаму, ауаа аарышьҭуеит. Аѣабал-забал рыманы итәазаауеит.

– Нас дабаҳгои?

– Сара дыбжьызгоит.

– Азәы иҳәеит ҳәа уаҳахьоу!

– Ауаа лаб изаарышьҭыргьы, иѣалаз раҳауеит, уиала иҭынчхоит.

– Лара дақәшаҳатәу? – Уалишьа ихы аԥәыуара изаѣәымԥуаз Шьасиа иналыкәикит.

– Бақәшаҳатзар, – ҽаалҭит Шьардасиа, – ҳара ҳрыцҳабымшьан! Была мацара ҳаԥсы ҭоушәа беыѣабымцан!

Шьасиа ҽылҭуамызт. Ргәарбжьараҽ инеиааанза, Уалишьа амашьына ааникылеит, ргәы иҭакәаз еибыхәаны, еиқәшаҳаҭқәахарц. Арахь иара дшәон Оҭар, уаапсырала иееибыҭаны, дрыхьзаҵәкьар ҳәа, нас рус аилыргара цҭәхон, убри азын Џьанар иихәаз дшақәшаҳаҭхаҵәкьоз имзеит. Шьасиа лаҳәшьа ллымҳа дынҭахәыҭхәыҭит.

– Уалишьа, – лҳәеит Шьардасиа. – Агәашә аҽынза ҳнаганы, ууаскьа џьара ууаҭгыла! Шьасиа аҩоны ддәылԥыр лҭахыуп. Амҩа дшаныз, даашьҭхны дыргазшәа лҭахзам.

– Ибҳәо иашами, – Уалишьа Шьасиа лахь даахьаҳәит, лҽахәы акәымзи лаҳәшьа еиҭалгаз, имашьынагьы аҽынаирхан, ргәашә аԥхьа даақәгьежьит. Аеҳәашьцәеи Аԥҭеи аныҩтыц, цытк дласкьаны, даангылеит. – Лнагара уазыѣацоу? – Џьанар иахь даахьаҳәт иара.

– Сазыѣацазам ганкахьала. Нас иааинырсланы хпыҽк ушәа, аҽҳәара атаны, иҳарххошәа истахзам. Уажәы Аѣәа дҩоазгоит, асасааирҭа дыҩонасцоит. Сыуацәақәакгьы агәхьаа исзаргом. Аусураҽ сыерымысхуеит. Ҩы-мчыбжьа рыла сеазыѣасцоит, нас дыбжьызгоит. Агәхьаа уасыргоит, аха Аѣәанза сҩага! Дзаазгазеи уҳәо уѣасцом.

– Иуҳәақәо закәызеи? – иааҽахитцәеит Уалишьа. – Лара илҭахы-илҭахым, усгьы хаԵаҩызара лзызур акәхоит, – дааччеит иара. – Ари аҷкәын дзустада?

– Ран лаҳәшьапа Аԥҭа.

– Қоҳ! Уи дхаԵаҩызахоит, сара ахаԵаҩыза иеиҳабы сакәхоит. Ирласны иааиндаз!

Ахәлара аеазнакыцәкьон. Аԥҭеи Шьардасиеи, шәырақәак кны, агәашә аадыртын, рҽаархеит. Шьасиа анышәынтра дҭагылан. Лхы ларѣәны лан дылхагылан. Длеиҳәтѣәыѣәлан, лнапы анышәынтра гәы иаақәылшьит. Агәашә хәыҷы аалыртын, лҽаалхеит. Лара дааиааанза, ашәырақәа иманы, Аԥҭа амашьына дҭалахьан. Аеҳәашьцәа аагәыдибаҳҳәалеит. Шьасиа Аԥҭа днаиватәеит, Џьанар цхьаѣа днаскьан. Азҕаб лхы шьҭылхуамызт, лгәы иҭаз Џьанар изеилкааумызт. Уалишьа имашьына ақыҭа иалгаз амҩаду ахь инаирццакит.

Уи ашықәс азы инаргзаз аусҟәа реихшьаала иҩоны далгахьан ашкол ҩ-секторк змаз аҽынтә ҩ-школк злыцхьаз, акоммунистцәа рхыцхьазара ахьмаҷцәаз азы зееиҿызымгацыз апартеиҿкаара амазаныҟәгаҩ Леуанти. Иқьаадкәа ҷапза еизганы идипломат иҭан. Афҩы гозшәа изымчхауаз амарксизми-аленинизми аидеиа ацатцаны еиқәыршәан иара, избанзар амилаҭ политика ацакы ҭәҭәаны дахьалацәажәоз, иатәымз ацәа ахатцаны ицәырумгар, асовет хәынтқарра уаҩан хәа, азакәан цҟара уаҿадыршәуан, уусҟәа цхастартәуан, уи ала ужәлар рус уацырхагахон. Шьҭа ацыхәтәантәи аурок нцәарцаз агьшагмыз, адиректор иҭыц аҿы ақалақьтә комитет ахатарнак дааины дшыцшыз иарҳәеит. Ҳатыр зқәицоз уаҟа уаҩ аус иузомызт, аха, апсшәаз ишахәҭаз дицыларц аҭахын азы, длалбааит.

– Шәшкол ахьыҩноу хҩеип, – ихала уахь дзымҩеиуазшәа, ахатарнак апартеиҿкаара амазаныҟәгаҩ дицны дыҩдәылцит. Аҩонытқатәи амардуан иахьынзаҿаз ҿиҭуамызт, акоридор иныбжьалахьан, уи Леуанти данааирзрҩуаз:-амазаныҟәгаҩра ҿыц иудаагалап ҳәа ҳгәы иҭоуп.

– Сынтәа ҳзынцақәаз удыруеит, – иҳәеит Леуанти, иаҳаз ақәкы иара итәала еилкааны. Иара, ихә ҳаракны иршьозшәа ҟатцаны, аихшьаалатә еизараҿ иитахыз цәыримгартә изныҟәозар ҳәа игәыҷуан. Иара иааҿахицәеит: – Апартиа алахәыларала апсуара ҳзыхьчозар убоит, иаҳагьы ҳазҿымтуа ҳҟанатоит акәымзар. Амазаныҟәгаҩра – усгьы даҽа ҭакцхыкәрак уднатоит.

– Ус еиҷьуп ҳәа иаҳцхьазоит.

– Даҽеазәы идаҳцароуп уи.

– Дарбан угәаныла?

– Шалахан Нургалиев иакәхоит. Уи иаҳа дшәыматәоуп.

– Иахьцалак уазхәыцыр бзиан ҳәа сгәы иаанагоит.

Леуанти ацыхәтәан иаҳаз алаҿеимҭит, избанзар иара игәы иҭаз иҳәахьан; уи анаҩсан, идыруан апартиатә органқәа рҿы аус зуаз рхыкәкы анагзараз иаарылшоз зегь ҟарцон, уи ус ирцасын; ус анакәха, дара ирҿагылашаз амҩақәа зегьы уара ухы иаурхәар акәын. Ацарамш ашьҭахь арцаҩцәа рееидыркылон, урҭ ндәылцкәеит, акоммунистцәа рымацара иаанхартә. Ақыртуа школ иадиректорхаз Гагуа дмааит, апротест ҟаицон иара ишкол азцаарақәа апартеиҿкаара иахьаламцәажәоз, ишкол ахыбраҿ иахьымҩоацырымгоз аихшьаалатә еизара. Уи ихашҭит ацхыраара Қарҭынтә ишизаауаз, даҽа школк иамамыз ахылаҧшра шигырмыжьуаз. Апсуаа аурыс школ ахыбра рыртозар, аурысқәа ахыбра ҿыц рыздыргылозар, урҭ аҩ-коллективк еиҿытцаанза, ақыртқәа ршкол ахыбра ҿыц авадыргыларц, Қарҭынтә иааны апроектқәа ҭыррхьан, аусурақәа ирылагахьан, аргыларатә матәахәы аиқәцара иаҿын. Аха Гагуа ида аизара мҩоацыргартә иҟан, аусура реазыркит.

Усҟан ишыҟарцалоз еипш, ажәахә амарксист-ленинтә апхьажәа Леуанти дзацәцомызт. Апсны аҿиара иазкны ЦК КПСС Ақәцара, агәра уамак ишимгозгьы, ада усушьак ыҟамызшәа апшра атаны, иаргәаментқәа зегьы уи иадҳәалан. Апсны иамаз «ақәҿиарақәа» днарылаган, иагыз ахь диасуа мацара, ақалақь аҿы имҩоацысуаз апроцессқәа иеаарыдикылан, ақытаҿ имҩоацыргоз аеырҩорта аргылара ахарбгалашьа далацәажәеит инхшьаалашәа, избанзар наҟ уи нҭкааны иҳәарц игәы иҭан.

– Абартқәа зегьы рнаҩс, иазгәататәуп ҳорганизациаҿ, ақалақьаҿ, ареспубликаҿ закәытә мораль-цсихологиатә климату ишьақәгылаз, уи хымпада ҳусзуҩоцәа, Апсны анхацәа ргәалаҟазаара шьақәнаркьоит, – иацицон иара иажәахә. – Ҳара ҳашколаҿ иҟалеит ахтысқәа, цьокы-цьоукы апсуаа рмилаҭ зинқәа рымхзарц ианықәгылоз, рсоциалтә еизҳара аныҿаҟәоз, ареспубликаҿ ашовинизм апашәқәа ыцхзарц ақәцара ианаҿагылоз, – аниҳәа, Нургалиев дтәан ихьз рҳәар ҳәа дшәаны. – Егьи аган ала, ҳусзуҩоцәа рыхәтак, ашкол анапхгара убрахь иналатцаны, уҳәан-сҳәанқәа апырцоит цыпх, ҳтоурых ҭыц ныжьны ҳақәцызшәа, Апсны иаҳтоурыхым ҭыц ыҟоу цьушьап. Ус анакәха, ҳпедагогцәақәак ирзеилкаазом ахәычқәа рзы аҿыц хыбра цакыс иамоу. Урҭ ҳара иаҳцырхагахеит ашкол ахыбра ҿыц иазылхыз, ацаҩоцәа рыртцареи раазареи дарараза ианаалоз аҭып аҿы аргылара. Ҳара цқьа иҳалазам ашкол нхамҩа ибзиатәкьаны аиҿкаара, арцара-аазаратә ус

ашьақәыргылара ҳалшазом, апедагогцәеи ашколҵкәынцәеи русуратә система шьақәыргылахартә еиԥш, – убри ауп ари иаҳәо.

Уи адагьы, ари иаанарԥшит ҳарцаѡоцәақәак, ҳнапхгаѡоцәақәак аестетикатә аазара апроблемақәа шырзеилымкааура, аазара аҵас ииашам амѡа шазылырхуа. . Аемоциатә ҟазшьақәа рылаазара шаҳзымдыруа атәы усгьы иҳәатәым. Сара сгәы излаанаго ала, ЦК КПСС Ақәҵара аҵыхәанза ҳхы иаҳархәар акәын иахьатәи ашкол ахыбра аргылараз.

Абраҟа ибжьасыргылар сҭахыуп ақытаҽ аԥсшьара ускәа рымѡаԥгара аҵареи аазареи рус ишаныруа. Аа-шықәса зыргылара иаҿыз ақытсовети аклуби ирылгеижьҭеи акыр шықәса мѡасит. Аха ҳхәычқәа, ақытаҽ инхо, кинофильмк цкьа изахәаԥшзом. Аклуб аѡонытҟа акустика амазам. Афильмқәа рҿы ирҳәо узеилкаазом. Ақалақь анагзаратә комитет акультура аҟәша акәзар – зынзак аус аузом, амала амилаҭ еичырчараз аускәа бзианы имѡаԥнагоит.

Жәохә шықәса раԥхьа ақыҭа нхацәа рымчала сабшалеи меышалеи аеырѡырҭа ҳаргылеит. Ашколҵкәынцәа ҳхы иаҳархәеит. Аха ишнеиуаз ақалақьтә комитети анагзаратә комитети рымчқәа ааибырҭан, идырбгеит, идырҳәит, нас иржит. Абомбақәа адәы иқәҳазар усҟатәи иԥхасҭартәрымызт, саҵәыԥхамшьакәан исҳәоит, убас уаҩа изыҟамҵоз аус ҳзымѡаԥыргеит аԥсуа культура аҿиара зҭахымз ауаа. Ақалақь газеҭ «Авангард» уи аҵыхәала иқәгылақәахьеит. Амч знапаҿы иҟоу, 1979 шықәса октиабртәи аныҳәақәа ирылагзаны, аеырѡырҭа иахәҭоу аԥшра аҭаны, аеырѡра шымѡаԥырго агәра ҳдыргеит. Аныҳәа ааигәахоит, нацәала иуԥхьазаша мшқәак роуп инхаз, арахь ҳажәлар зхыҽхәоз аеырѡырҭа арҳәра иаҿуп, аекскаватори амашьынақәеи ҭаргыланы.

Уи адагьы, ақытаҽ имѡаԥгатәуп ицегь акультура ускәа. Уи азбахә шаацәыругалак, арцаѡоцәеи егьырҭ активистцәеи шәоуми уи мѡаԥызгаша ҳәа, аҿтыха ҳартазом. Азеиԥш ускәа, ҳара хыкәкыла ҳускәаҵәкьа ирызкым, заҟа мѡаԥаагарызеи? Арахь уԥьабаа ахә рызшьондаз, зны иҳаргылаз аеырѡырҭа еиԥшҵәкьа. Иарбан усзаалак аҳәынҭқар ҵара ақәрзтәуп, анапхгацәа рхатә лаҵа рхала рыбла ихгылазарц.

Иахьа лабҿаба иаабоит ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети Аԥсны иазыркыз рыкәҵара анагзара ишаҿым. Уи сара исгәаанагара мацарам, зхы здыруаны ҳтәыла хәычы иахаҭарнакыу зегьы ирҳәо ауп иара. Зегьы ҳрылаҵәажәарым, аҭоурых тыԥхьзкәа рҭыпкәҵара апроблема заҵәык ҳазкылԥшып. Ақәҵара излаҳәоз ала, уи азҵаара ҳасабтәын 1979 шықәса ииун азы. Изынагзами? Аԥхьа иргыланы иҳәатәуп ари аус азы хаҭала аҭак аобком актәи амазаныкәгаѡ Адлеиба ишыкаиҵаша. Ажәлар ари аус цкьа иахәаԥшны аҭып иқәырҵарц акырынтә ишыкәгылахьазгьы, иареи Қырҭтәыла ССР анапхгареи 1979 шықәса сентиабр 17 азы СССР Иреиҳазоу Асовет Апрезидиум итнажьыз ақәҵара иазыԥшын. Аԥсуа топонимика аус збара иаԥырхагахоит ҳәа игәыҩуан. Иаартыз апартиа еизарақәа рҿы уи имзакәа ирҳәон, аха азәгьы агәра игартә ирзыкамҵеит, амала ажәлар ирыгәхьаау дара хьаас ишрымамз ааԥшит. Аѡызцәа! ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети Аԥсназы рыкәҵара нагзатәуп!

Уажәы исҳәар сҭахыуп апартконференциаҿ ажәа шсырымҭаз, уи азы иԥырган иарбан еизаразаалак апартиа-демократиатә принципқәа. Исзеилкаауам иарбан хәшьароу иаҭатәу ас анықәашьа рхы аналадырхәуа ареспублика акоммунисттә партиа ахаҭарнаки аобласти ақалақьи реиҿкаарақәа рнапхгаѡоцәеи еиҿцәажәаны. Апартиатә форум салахәра еиҟарамрыла ишымѡасуаз анызба, аконференциа аансыжьыр акәхеит.

Аҵыхәтәаны аѡы-шықәса раахыс имѡаԥысуаз ахҭысқәа ирызкны иҳауан ақалақьтә комитет ашәкәқәа, урҭ рҿы иашамыз алкаакәа рацәан. Сгәы иалсит даараза, ақалақтә комитет аҿы ашәкәы шьҭасҵеит, апартеиҿкаара амазаныкәгаѡра аҿынтә схы сакәиҭыртәырц, избанзар аҭыԥантәи амчрақәа рполитика шиашамыз сыуаа рахь исзаагомызт. Сарзаҳал иахәамԥшзеит. Арҭқәа зегьы аморальҟ-психологиатә климат бзиа арҳара иаԥырхаган.

Ихадаз Аԥсны азҵаарақәа – Аԥсны АССР астатус, Қырҭтәылатәи ССР аилазаара алҵраз азин, аиҳабыра иахадыргыло даборигеи уаѡызарц, акадртә зҵаара, атопонимика, – иашамкәа изба, аԥсуа жәлар ирыхәартә иҟаҵамызт, зны-зынлагьы абԥьар мчы ахархәара

аман, аҵыхәтәантәи иаанагоз жәлар рыгәтынчымра ашьаҭа арҳара акәын. Уи иаҳәо убри ауп – ҳажәлар ҽыц ишьҭырхроуп ихадоу азцаатәы, уи анагзара иадҳәалахоит егьырҭ аусҟәа рҭыпқәцара. Уи Аҧсны АССР Қырҭтәыла ССР алҵра ауп. Аҧсны аиқәырхареи аршәҭкакаҷреи иахьа убри ак ауп изызбо.

Ажәахә хада анаѡсан, рыкәгыларақәа кьаҽын. Леуанти ииҳәоз аиҳаразак амилаҭ зцаара иазкын. Уи ҽыц реазцәылхны иалацәажәар иацәшәон, избанзар иара ида икоммунистцәаз адиректори арратә ус иазкызи ракәын. Ашкол аиҳабы, иагьа умҳәан, деиҳабын, дызқәшаҳаҭызгьы цәыригацәар наҟ-наҟ иалцшаз здыруадаз. Амаиор Нургалиев, аҧсуа школ дадхалазшәа дызлаҟаз ала, иеирцарыр ҽагылашьас иоуаз еилкаамызт. Ақалақь комитет ахаҭарнак уи атәык иаҳаргьы абеиҭахыз, аизара заҟа икьаҽхарыз еиҳа еиҧьеишьон. Убри азын амазаныҟәгаѡ ҽыц иалхрахь ииасырц иҭаххеит.

– Азәыр сара скандидатура ҟаиҵарц иҭахызар, – дѡагылеит Леуанти, – исҳәахьеит уи аус анагзара шсылымшо.

– Уара уакәу даеазәу иҟаҳцо макьана иҳаздырзом, – даеакала дцәажәон ақалақь комитет ахаҭарнак.

– Сара иқәсыргылоит Нургалиев икандидатура, – уи ииҳәоз Леуанти иаҳазомызт, игәҭакы наигзон.

– Сара истахзам, – дѡагылеит амаиор.

– Х-ѡык ҳауп ари ашкол аҽы апартиа иалоу, – иҳәеит Леуанти. – Сара сызцаара збоуп. Адиректор мазаныҟәгаѡс дҟаҳцома? Ус иҟамлацт. Инхо шәара, амаиор, шәоуп. Шәусурагьы ианаалоит.

– Ари ашкол аҽы сара сладырҟәхьеит, исхыччахьеит, – даеазны иеиҧшымкәа иҧсахы еибакуан аруаѡ. – Уажәы ас еиҧш иҟоу аус снапы ианышәцар шәҭахыума?

– Азәгьы шәлаимырҟәит, дагьышәхымччеит, – Леуантигьы даатгыломызт. – Аха амилаҭ шынеибакәыз, рҷыдарақәа еилымкаазакәа, рыцәгьа ахьышәҳәоз азы, акритика ғәгәа шәзыруан, – аниҳәа, Нургалиев ибга цҵәашәа длатәеит. – Егьи аган ала, еснагь амазаныҟәгаѡра азәы иныҟәигалар аума? Акоммунистцәа ианшәыдырца, иныҟәыжәгар акәу? – иҽы иҭамшәалоз аацәыригеит. – Аустав ишҧаҳәо?

Леуанти ақалақьтә комитет ахаҭарнак днаскьеиган, даахынҳәит, зҧсы зшьаз иҧшра иманы. Акоммунисттә партиа игәы ахшәазахьан, еиликаазахьан ажәларқәа ртрагедиақәа иара ишадҳәалаз. Амала урҭқәа цәыцрымҳәар анамулак рызбахә рҳәалон, аха ицәыцарцәахыр иаҳа иеиҧьаршьон. Апартиа иадҳәалаз абзиарақәа раҟара рыццаны ианцәырыргалак, КПСС ада ҽиара ыҟамызшәа ауаѡы ихәыцра шьақәгылон. Ус иагьа иҟазаргьы, апартиа шьҭа иалшазомызт амилаҭ зцаара аиҵахара зеиҧшраз аарҧшра. Уи адагьы апроблемақәа дарараза ирацәан аполитикаҿ, аекономикаҿ, абзазара еицахараҿ, уаҳа цхьаҟа изымцоны, ашьақәхалара мѡа ианыз апстазаара уадаѡхон. Аусҟәа наргзазшәа ашәкәы иадырбоз нормахан, аусаҿ зегь цаҟа-цаҟа еилабаауан. Апсны урҭқәа рызынтәык амилаҭ зцаараҿ рееидыркылон. Уажәрааназа маҷк узыкәгәыҕратә иибоз апартиа зынзак агәрагара ицәызхьан. Аха ажәлар убри шҧадеилыркаатәыз?

Ус иагьа иҟазаргьы, ақәҧара цон. Уажәрааназа амилаҭ зцаара амѡан иузцәыргозма, аҵлақәа инадыркны ахаҳә аҽынза, зегь рлымҳа царызшәа угәы иабон, урҭ алымҳақәа КГБ ахыбра иамадаз ҵьушьон. Убасҡатәи апропаганда ус ғәгәан. Иахьа уи апартеиҿкаара аизараҿ ирцарны иалацәажәон. Аконференциақәа рҿы амилаҭ ду рызҿлымҳара макьана аиааира агон, аха ишнеиуаз уаагьы амилаҭ маҷ азҿлымҳара цыжәара шагоз агәра игон Леуанти. Уи амѡа гәдоуҭаа рпартактив ықәгылахьан. Нас ишнеиуаз егьырҭ араионқәеи ақалақьқәеи, нас аобласт активи рҿы аҧсуаа рхыцхьазареи рхаҭабзиареи шҧамызҳарыз.

Аха, аѡныҟа амѡа дахьаныз, игәы ҭрысуан, ари асистема ыҟанаҵ, рызцаарақәа рызбара алдыршомызт. Ажәлар цыхәаҧцәарада иқәҧалар акәын, ацахь иргацхьаза, шьапхыц-напхыцла ацаҟьа икыдлазар иаѡызаны, аҧсеиқәырхара мацараз. Уи аамҭаз ҧсадгьыл дус ирцхьазоз Аидгыла зныз асистема аиларбгара азхәыцра уадаѡын. Азәыр дазхәыцхьазаргьы ҟаҵашьас иамаз здыруадаз. Иузеилмыргоз азцаатәқәа аныраҵәахалак, унапы уваҳарын. Агәкаҳара ауаа уажәи-уажәи ирызцәырцлон, ѡажәеижәабатәи ашықәсҟәа

инадыркны. Амала маҧк ҳзыҟаҵозар ҳәа ԥьоукы аацәырҵлон, убартҟ рыҷәԥара шьаҽа хәыҷны аҧсадгьыл иахәон, аха амчра анапаҿы уртҟ аанагон. Даҽа ԥьоукы ргәы иалсуаз азы ақәԥараз иԝоагылааанза, жәабаҟа шыҷәса цон. Аха иатахын есымшатәи ақәԥара, шәи ԝажәеи жәаха-ԝык ршәҟәы азбахә ааараҳазижьтеи, ажәлар ашьапыҷәгылара шыҟарҵоз еиԥш.

– Уа Леуанти! – наҟтәиала изаангылаз амашьынагьы ибомызт, аҧсҟы зкыз Чыгәбар Леонид иҷәҿимтызтгьы.

– Улаԥш кыдхылазама? – уи иватәаз Лиуфа Ԥсардиагьы ибжьы ааиҷәиргеит.

– Шәабаҟаз ашьыбжьон? – еилысуаз амашьынақәа иҿерытцамырхакәа, иаамԝахытцыз Леуанти ибон ргалош дуқәа рышьатцаны артҟ аиԝызцәа ԥсызкра ишыҟаз. – Акыр шәкыу?

– Ашьыжь аахыс аҟәры ҳавцоуп, иҳамкыкәа, – иҳәеит Леонид. – Уатцәы аус ҳуеит, уатцәашьтахь уаагап?

– Шәарт҃ ҽнак бжьах аус жәуеит, аха сара есымша сҭытцроуп.

– Аус умуазар уцозу? – дцаауан Лиуфа, атакс иоушаз усгьы идырны.

– Асабшеи амеышеи руак уаагап? – Леонидгьы ииҳәацыз дацрытцуамызт.

– Убри аха змада! – иааҿахитцәеит Леуанти.

– Ашәарыцара утахым, аҧсызкра утахым, – иԥьеишьон Леонид, – нас аҧстазаараҿ иубеи?

– Аполитика дафеит, – Лиуфа дыччон.

– Аус анызымуа, – иҳәеит Леуанти, – сҧсы сшьароуп.

– Аҧсшьара уара ишԥеилукаауа, – Леонид згәы дзызтамԥшуаз ауаԝоы днеиҿаԥшит. – Ашәарыцареи аҧсызкреи ҧсшьаразамеи?

– Азәы иҧсшьараны ибоит, даҽазәы – мап.

– Ных ԥьушьт!

– Сара усҟатәи срыхьзазом. Исылшазом.

– Нас уаала азтгаб дуҳарбап.

– Дарбан зтгабу?

– Уаҳа иузымбаз. Амала уажәы лани лаби рахь дыҟоуп.

– Урт҃ Гәдоута иҟоуп шәымҳәазази, уара?

– Ус анбаххәаз? – Леонид игәалашәомызт.

– Ус ҳамҳәазеит, – иҳәеит Лиуфагьы.

– Лара Аҟәоуп дахьынхо, – Леуанти изеилымкаацыз азы адырра Леонид иитон. – Гәдоута илзааигәаз рҿы дыҟан, уск луан. Нас аԥара дталеит, лыԝоныҟа дхынҳәит. Ҳцап, уара, дуҳарбап!

– Гәдоутанза сзымцеит, Аҟәа сабацои.

– Алакә ара дыҟоуп, уара, – Леонид илахь ибытуан, Лиуфа дахьынзаччоз. – Иуцәызуа дзустоу удыруандаз!

– Исзымдыруа ауаԝ хьаас дызласоури?

– Ма улызҿлымҳахар ҟамлазои?

– Ус сара сылахь ианымзар акәхап.

– Алахьынца агәра уго уалагеижьтеи, ицуеи? Уара укоммуниступ, марксизми-ленинизми рыда, акыр агәра угома.

– Зыгәра згозгьы ак цәыругеит.

– Ус умҳәалан! Ак ааараҳар, аҳәынцәа ҳадыргоит, ҳускәа зынза иԥхастахоит.

– Убри ауми иҳахьыз.

– Амала уи азтгаб зегь акоуп зны ԥьара дусырбоит, – Леонид имашьына аҿынаирхеит.

– Аеи, зны ԥьара! – Леуанти уи наиҷәҿитит.

Иара, аԝоны дшааизцәкьа, даҽа уск иҿазимкит, аусутә шмаҷмызгьы. Аҽены дназдымгылазакәа, зынзак димбазазшәа ацара аамта зыцәирзыз Инга днал҃аԥшыр итахын. Лара зцаарак аилкаараз димыдгылазакәа, ҽнак мцазацызт, ма иара диԥшаауан, дцак

литԥарц, ма уи шыналгзаз еиликаарц. Убри аены уаҳа еизааигәамхазакәа, аизара дахьазхәыцуаз акәзу, ма даеакы дахнагазу изымдыруа, аамԥа ицәцеит. Иара ус инаихьԥшқәеит хара-хара, аха лгәы лнархьыр иԥахымызт, ауха дынкахәыцуа дызмыцәакәан, ашьыжь лгәы ԥынчымкәа, ашкол ахь амҩа данылар алшон. Уахык лԥсы ааибакыр илыхьхози, аха иара изын лара акыр иаԥсахахьаз лакәхахьан. Ааилашәымԥаз лҩоны днеиртә, амҩа днықәлеит.

Кьахьырипа Уасика аԥшәма диԥан. Дара еиқәлацәан, ирлас-ырласны азә даеазә диԥаауан. Рҩоыцьегь нхацәан, афатәи арыжәтәи рыгзамызт. Аҩоы рылазон, рхала иааидтәалан, акырза ржәуан. Изымжәуаз Леуанти дыртазаргьы, даарыдыртәаланы ддырзрҩуан. Ажәа зҽамбазоз Виктор иихәашаз еснагь иман. Иаҳауази иибози еихаргыла-еицаргыла еиҭеигон. Иара усгьы уи аены дзыргәыргьашаз иман. Ацыхәтәан изааиз иныхәаҿа ааникылеит.

– Анцәа уиныхәаааит, Леуанти! Ҳарҭ аныхәаҿакәа маҷымкәа иаҳкхьеит, шьҭа ҳзыкәныхәарыда шысҳәоз ауп уара ушҳахьзаз, – алафҳәарагьы бзиа ибон аԥшәма. – Аха умааиргьы уныхәаҿа ҳкуан, избан акәзар Уасика уаха ара даазцаз аус уаргьы уалахәуп. Унапы итцухыз ашәҟәы иабзоураны, сышәкәкәа Қарҭынтә иаарган, иахьа ГАИ аиҳабы даасыԥхьан, снапаҿы исиркит. Шьҭа сусураҿ машьынак сақәтәартә сыҟоуп. Уи ҳақәпара иабзоуроуп, еиҭасҳәахуеит, зегь раԥхьа уара иубзоуроуп. Анцәа уиныхәаааит! Ҳаԥсуара уахьазыкәпо даара ибзиоуп. Маҷурак уашьҭамлакәа, умч-улша зегьы ажәлар рҭыгара иакәаурзуеит. Иаҳагьы ҳаԥсадгьыл хәыҷы уахәарц уҟалоит, ухатә ԥсҭазаара анеиҿукаалак. Ҳахьызуа шәымбазои, уара, ҳахԥхьазара амаҷра иахырҟьаны? Ухшареи уареи уеицаҩы ҳабла Анцәа иаирбааит! Уасика, ԥшзала иукааит!

– Анцәа уиныхәаааит, Леуанти!..

Иныхәаҿа ҿыц Уасика ианаааникылоз, Леуанти Виктор иҿынтә егьи иахь данаахьаԥшуаз, илаԥш аԥшәма иԥҳа аиҳабы иналыкәиршәеит. Уи леитцбацәа еикәшаны, аишәа хәычы иадтәаланы, рыҩнықатәи рыдцақәа иахьыреыз, дахьрылатәаз дырхылаԥшуан. Лыблақәа ҩышьҭхны дааиҿаԥшыргьы цәгьа ибомызт, лара лхы шьҭылхзомызт, лызлымҳак аныхәаҿакәа аԥызцоз ишрызкыдызгьы. Ацыхәтәан Леуанти иныхәаҿа шьҭызхыз днараҭабын, уигьы ымжәзакәа, иатцәца нықәиргылеит.

– Ари Анцәа диныхәатцәкьаноуп дшыҟоу, – Уасика дыччон, аҭаҭын лҩоа иҿыцырббо.

Ан лԥҳа длыԥхьан, даеа уадак ахь днықоналгалеит. Хықәкыла дшылгаз ибон Леуанти, аха илалҳәоз зызкыз издыруамызт азы, агәхьаа имкзеит. Азҕаб даақонашылахозар ҳәа дыԥшын, лара акырза дынхазшәа ибон, убасҟатәи дналыхьԥшыхыр иҭахын. Зынгьы ихы гәыбган аиҭахуан итцаҩы иназаз зҕабк дахьлеиԥшнишьалоз. Знык лбжьаратә цара далгандаз! Уанза уамак бжьамызт шьҭа, аха аамԥа цазомызт азԥшра ануқәшәалак. Урҭкәа назаны рызхәыцхагьы имамызт, избанзар дзыдтәалаз рныхәаҿакәа дара рахь дхьадырԥшуан. Усҟан ани аԥҳаи реицәажәара кьаҿ мчын.

– Ари ҳасас биҭахыуп.

– Ибазҳәада?! – аԥҳа лыбла ҭырхаха лан днаԓеаԥшит.

– Иԥшышьақәа зымбои.

– Иԥшьышеи?.. Ус сара акгьы сыздыруам.

– Ашкол балгаанза, азәы бизхьаԥшыр ҟалазом.

– Аеи.

– Еиҳау ацарагьы балгароуп.

– Уи нас иаабап.

– Аха арцаҩои ацаҩои аус рыбжьалар – иарԥшзом. Уахь бхы бырхар ҟалазом.

– Ибхәақәо закәи?!.

Аԥҳа луаҭах днықоналан, ак нықәылтцазшәа, иаақәылхызшәа лун, зԥышәырччара зцәахуаз ан дналывсны, амацурҭа днықоналан, лхы ҩышьҭхны ачыс иадтәалаз асасцәа зынзак днарыхәымԥшзакәа, леитцбацәа днарыдтәалеит. Хара имгакәа, дызхылаԥшуаз ршәҟәқәеи ртетрадқәеи ааидыркылан, ателербага иахәаԥшуа инатәеит. Лара акҿаҩора

дныѡналан, аишәаҿ ирԥсаххьаз ачанах лзәзәон. Урҭ рырбара дшаҿыз, рысасцәа ѡагылакәан, индәылцны рнапы зык нақәырҭәеит. Ианыхынхә иаразнак изымцеит, аха, уамакгьы имтәакәа, еиҭандәылцкәеит. Уасика машьынала дигарц шиҭахызгьы, Леуанти имукәа ихала дынҭалеит. Иѡонынза иагьааигәамызт, ѡбаҟа верс дныкәар акәын, аха ишьапы шааицихуаз иианхоз инареиҳәеит.

– Шьапыла уахыла аныкәара ԥумгацәан, – аԥшәма уи наиқәҿиҭит. – Уѡызцәа шырацәоу узымдырзои? – ҳәа уи иззиҳәоз ақыртқәа ракәын.

Ахдырԥрала амѡа еиѡцәаны длалбаан, Леуанти амѡаду днангылеит. Амашьынақәа, ҽынла еиԥшымзаргьы, рымѡасра хымсыгъзацызт. Иара дахьнеихьаз даҽа дгьылк еиԥшымызт ари иԥсадгьыл. Уахь ажәѡн лаҟәцәазшәа иубартан, аеатцәақәагьы убасцәкьа ииаигәазшәа угы иунаҭон. Аԥсны ажәѡан иашьцылаз, адунеи ҭбаахазшәа зылаԥшҳәаа ыказ, уаҟа изыҭшәаран, зынгьы иԥсы изҭымкааузшәа дканатцон. Гәата-бгата имала амѡа данын. Иԥылоз ауаа рацәамызт, амала итәымуаан. Дахьцоз-дахьаауаз заа, уаѡы иеиҳәомызт азы, азәгьы издыруамызт, акәымзар цьоукы амѡа изыркыцәкьаргьы алшон. Ухы уацәшәо утәыла уаналахалак, удгьыл атәымкәа ишрымпытцакыз ғәгәала иуныруан. Аусутә раԥхьаҟа ишьҭалон хымпада, аха уажәытцәкьа иҟарцашаз рцәынтцәазшәа, акы дарҭынчуамызт. Аԥсуаа даҽа қәгыларак иалагартә зеыхдыркьашаз амч знапаҿы иҟаз ак цәырыргарымызт угәахәрын.

«Абра инцәарыма ҳақәпара, уамак ҳалымшакәа?» – ихы дазцаауан иара, адырѡаҽны ашьыжь ашкол аҿы даннеигьы. Аха, аурок анымѡаԥига, зегь рындәылтцра дазыԥшны, уи аԥаѡы зғаб, ак иалхәарц данаатгыла, лҿы ааихыхха лымҭакәа, ашә ашьшьыхәа иаартны, зхы аалазкыз Нургалиев данынеиҿаԥш, идырит арҭ дызхдыркьашаз изырԥшаарц ҽыц ишишьклашәарыцоз. Лара, уи икылԥшуаз данылба, ак мҳәакәа, дындәылтцит. Шалахан ииаишьаз даназхәыцуаз, зызҿлымҳара ихьчоз ак шрытцаргалоз Леуанти ҭаха инатомызт. Изакәхарызеишь? Дара ргәып аҿаԥхьа аус маҷқәа шьҭан, урҭ шәкәѡѡорыла иазнеиларц иашьҭан, аха ақыртқәеи урҭ ирыднагалази рзын уа аанҿасра ҟалозма.

– Борис уибар итахыуп, – Виталик Гыцба Леуанти дизааѡнашылеит. – Уҭахызар аԥарамш ашьҭахь уизлыбаа.

Леуанти уанза дзымԥшит. Иара иурокқәа шаанцәаз Борис икабинет дныѡналеит. Лиуфеи Леониди уа ианиба, ҽыц иԥхәысаагара илафшәа акәзаргьы ишцәырыргоз дымѡашьахуа идыруан. Ус еиԥш иҟаз амѡа римҭарц, ихала иаацәыригеит Барцыц Виктор ишәкәқәа шаарышьҭыз. Иааирак ргазшәа, рызынтәык рхаҿқәа рхаччон. Нас Борис иааирзрѡоит:

– Арҭ зааиз удыруама? Абра иаҳзаалон ҷкәынцәакәак Баҭыри Џьанари ҳәа. Леонид иахьа руазә Гәдоуҭа диқәшәеит. Амала рыуа дарбану цқьа издырзом.

– Дарбану цқьа исгәалашәом, иара исеиҳәагәышьеит аха, – Леонид игәы иалан.

– Иқәшәаз иѡыза ԥҳәыс дааигозаап, – иацицон Борис.

– Леониди Лиуфеи рылаицама нас? –Леуанти иакәын уажәы ихәмаруаз.

– Сара соуп изыҳәаз, – иҳәеит Леонид.

– Акыр здыруоу, Лиуфа дызуци?

– Аԥхьа иара дсыкәшәан, нас арахь ҳаицаарц ҳазбеит.

– Иудырит ҳара ҳнеирц шыртахыу, – иҳәеит Борис. – Ҳуацәам, ҳтынхацәам, аха рчараҿ ҳарбарц ус баша иашьҭам. Аҭакԥхыкәрагьы ҳаднатцошәа збоит. Уаа жәа-ѡык ҳееаидкыланы ҳцап. Аканикулқәа раан ауп ианақәшәо.

– Ҳцара ахәҭаны избоит, – дақәшаҳатын Леуанти. – Ҳаидкылара иахәоит. Нас ҳусура иацаҳцозаапеи!

52

Уахыки ҽнаки цхьан, Астанда лашьа дыкамзижьҭеи. Лхы ахьылгара дақәымшәо, аѡны дыѡнан ашьыжь шааныза. Лангьы ҿылтцәомызт, аха лԥа аусурантә имхынхәра лгәацанза илнархьуантәа. Арахь уи аҽны сабшан, дабацарыз иара ҿымт-ԥсымшьҭ? Баҭыргьы

аусурантә даныхынҳәуаз даакыдгылар ҟамлози, аха уигьы ихабар аадимырбазеит. Еицызар здыруадаз, усҟан лара иаҳа лгәы ҭынчымзи. Атопонимика аус збара мап ахьаҷәкыз амшала, ауаа ахьынеидгылоз-иахьааидгылоз уажәгьы еибархәыҵхәыҵуан, иудыруази ус мазак реазыркыхзар. Иахьцалак уахык шааныза еилацәажәозма, шьҭа ажәкәа ҭырцахьан, дара зымаацзи? Бгькаҵсара ааигәахон, лара агәарҧ рыцкьараз дышҭаз, Баҭыр агәашә даадгылеит, иҩонынтә длыбааит уҳәартә, деилаҳәан.

– Ҷьанар дабаҟоу? – иара, агәашә аартны дааҭашылаанзагьы, лара дизцааит.

– Уи азы бара сбазцаап ҳәакәын. Иацы ашьыжь адиректор иеимхны дцеит. Уи излеиҳәаз ала Аҟәанза дигеит, уа имашьына длыбааит, нас дахьцаз издырзом.

– Иуҳәо закәи?! – лгәы нкыдпсааит.

– Усҟатәи бзыршәои, дыҷкәыноуп, даап.

– Уара иуеимҳәакәа, сара исцәимзар ҟамло, дабацарыз?

– Ус мазак имазаап.

– Иаҳҳәап?

– Аҳәара цәгьоуп, аха зҕабк дизҳәазар?

– Уара иузымдыруа, сара исзымдыруа?

– Уамашәа избоит, аха иҟамло егьыҟам. Лахьи машьынак аауеит, ибдыруеи даанагозар.

– Ҷьушьт, алаф уҳәоит. Уаҳа акы аауеимҳәазеи?

– Исеиҳәари, иацы зынзак дсымбазеит ҳәа басымҳәеи.

– Аҧыхьаҟәа реиҧш шәеизааигәазам.

– Ҳабеизааигәоу, сиҧырхагахар ҳәа дшәошәа, имазак аасеиҳәазом. Аамҭа цаҧхьаза, ҳаицәыхарахоит.

– Уара умаза уҧидыраазар?

– Сыздыруам, аха исыҧидыраазаргьы гәыбҕанс иситои? Иаҳәшьа дыстахызар, маҳәыс сзигәамҧхари? – иеаазиражәит Баҭыр.

– Ух, уара!.. Уигәамҧхар дабацо.

– Убри ауми ибҳәаша.

– Уи ихахьы акы ааиуеит ҳәа сыҟам макьана. Аха дабацарыз?

– Ишпасҳәаз!..

Рыцаҟа иаангылаз амашьына длалбааит Ҷьанар. Иаразнакгьы иҿааимхеит. Агәарҧ иқәгылаз иаҳәшьеи иҩызеи амашьына аҩныцкантә илаҧш итцашәахьан, дшынарыдгыларыз иеазыҟаиҵозшәа, деиҧхьхәыцуан. Нас даакәцәиин, дышиашаз иҿааихеит, инхарҭа анҭаларҭа хада ихы ақәкны. Астанда лгәы аахьаҵссит, уаҳа ҿымҭзакәа дзыдгылаз арҧыси лареи лашьа дахьыҟаз аилкаара дааараза ишазҿлымҳазгьы. Ҷьанар игәы итакыз аилкаара уадаҩын, иҿаҧшылара ҧсахмызт, иацы аахыс ихаҿы ахьимрыцкьацыз иахьашьцыламыз инымаалозшәа ргәы еицырнатон умҳәозар.

– Ашьыжь шааныза агәарҧ шәзықәгылеи? Аҩныҟа шәымлеиуеи! – данаарыдгыла уаҳа ииҳәарызи.

– Уахькылазыз ҳзеилымкаазт, иузгәакьацәоу зегьы абра ҳаиқәшәарц еибаҳҳәеит, – Баҭыр дҿаҧхаҿаччон.

– Аҩныҟа ҳлеип! – Ҷьанар аҧхьа днагылан, аҩны дныҩналеит.

– Иухьыз ҳаҳар цәгьа иаабомызт, – Ҷьанар дахьылатәаз инаҩсан Баҭыргьы аҭыҧ аалихуан.

– Астанда! – Ҷьанар иаҳәшьа налыкәҿиҭит. – Сахьыҟаз еилышәкаар шәҭахызар, сҿы аасызәзәааныза, шьыжьхьак ҳзаақәыргылеи! Амла сеиқәынҵәоит.

Иҿы изәзәарызшәа шреиҳәазгьы, Ҷьанар иуаҭах аҿынтә иаацәыригеит ихаҿрыцкьагакәа. Адәны азы ахьааиуаз икыдҟацалаз асаркьахь днеин, асапан шәах жәпаны инеиҿаиртатеит. Аҩныцкантә изпшуаз неиҿаҧшы-ааиҿаҧшит. Уи инапы ҿаҳәан. Аҧацасара иеадимырхалеит иара, иаҳәшьа шьыжьхьа аақәлыргылааныза, даахынҳәхьан. Иуаҭах аҿынтә аодеколон фҩы ааҩонкьеит, ишиҿеиҭәаз удырратә. Астанда рхәы анаакәлыргылаз идыруазшәа, амацурҭа дааҩоналан, иҩыза диҧхьан, аишәа

днадтәалеит.Ашьыжь рҩыцьегь иржәзомызт, шьҭа иахьааиднагалаз азы, фырцьанк-фырцьанк ркит акәымзар. Цьанар абжьааԥны еиԥш ҽитуамызт, ҭынч ихәы аамихуан. Ус иагьа иҟазаргьы, егьырҭ аҩыцьа даҽа блак ала дырбон, акыр дызҳазшәа ихәаԥшуан, уажәы-уашьҭан уажәрааназа имазаз ак аацәыригарын ҳәа изԥшын. Иара ҽитзомызт, ихы уамакгьы ишьҭихуамызт, имҵаз ада хәыцырҭа имазамызшәа.

– Шьҭа иухьыз ҳауҳәар! – ҽааитит Баҭыр ацыхәтәан. – Ма Надшьа лыжәкәа ҩтцаны, лыжәгәар еилырганы, лкәтқәа рҭыԥ иныкәылҵааназа ҳәа уԥшырц уҭахыу?

– Мамоу, уи дааир акгьы сызшәаҳәазом, – аниҳәа, Астанда уамак лаҳараны дшыҟаз аалнырын, акҽыҩра аҽынтә лышьхәа даакәгьежьт. – Ԥҳәыс даазгеит, – ҳәа шиҳәазгьы, илаҳауаз агәра лзымго, даашанхеит.

– Дабаҟоу нас? – Баҭыр Цьанар дыхәмаруаз ԥьишьеит.

– Аҟәа асасааирҭаҽ дынсыжьит.

– Ԥсшьаҩык дуԥыхьашәазшәа, иуцәажәашьеи?

– Дыԥсшьаҩзам.

– Уҭацаагарашәа ыҟам, учара ыҟам, лчара ыҟам, асасааирҭаҽ аангылара иакәшаҳаҭхарыз дарбан ҭацоу?

– Убас сымныкәар амуит. Иацы дысцәымҵадырсуан. Срыхьзаны дрымысхит. Лаб иҩны даансыжьыр, хьымзгла адәы иқәзар зҭахыда, ацҭәы рацәахон. Аҟәа дысцәахит, аҩны даазгартә сеааиқәсыршәақәааназа.

– Алакә уҳәоит, – Баҭыр дышҳазхеит. – Хьызрацара уцаны, ԥҳәыс даазгаз уара уакәцәкьахеитеи. Унапгьы хәуп.

– Уамак смыхьит.

– Лара дзустада? – Астанда дызлашәаз аҳашҳатәра даалҵызшәа луит.

– Дзустацәкьада? – Баҭыргьы даалызҽелымҳахеит.

– Баҭыр дуздырзом, Астанда дылбақәахьеит аха. Апҭа иан лаҳәшьапҳа лоуп. Шьасиа!..

– Аиаша?! – Астанда даагәыргьеит.

– Уи дарбану? Апсшьарҭаҽ аусура иалаҳаргарц иаҳҭахыз лоума? – Баҭыр иԥьеишьон.

– Лоуми! – аҭак изҭоз Астанда лакәын. – Заҟа дыбзиоу удыруандаз! Нас лымала дышԥаанужьи?

– Апҭа уа дылзааилоит. Даалхылаԥшуеит. Ауниверситет аҽы усқәак имоуп. Аҟәа даангылеит. Лхаҵаҩыза иоуп. Даансмыжьыргьы ишԥаҟасцои? Баргьы, Астанда, есымша блызнеилап. Иахьа ашьыжь Важьа дсыԥшаан, хы-мчыбжьа апсшьара имсхит.

– Саргьы имысхуеит, – иҳәеит Баҭыр. – Суцхраап. Цыԥхтәи аҩы умами? Иузымхо сара иустоит. Шьтәак узаазгоит. Иатахыу зегь еиқәхаршәап. Сынтәатәи ҳеаҩра макьана ҳхы иаҳзархәашам.

– Ма ҳауацәақәак рҽы дноумгоз? – лҳәеит Астанда. – Ус шыкарцоз узымдырзози, аускәа ааиқәтәааназа?

– Цьоукы агәхьаа исзаргом, – Цьанар ихы шьҭихзомызт.

– Сара уажәыцәкьа Аҟәа сцароуп, – Астанда даақәгылеит.

– Избан? – лашьа уи аҭахны ибомызт.

– Ус иахәҭоушәа збоит. Шьасиа лҽы снеироуп.

– Алада-аҩада асха быздада, – иҳәеит иара. – Аеазыкаҵарақәа ҳрылагароуп иахьаҵәкьа. Бҵара бызкажьзом, апсшьара мшқәа бхы иабмырхәар, акыр бахьзома.

– Иахьа сызлагап зугәахәуеи. Уа сцар шәыгақәакгьы аазгап. Ҳаҩны ҳарҽыцроуп. Ҳшыкоу умбазои.

– Уи аиаша лҳәеит, – Баҭыр Астанда длыкәшаҳаҭын. – Саргьы сцоит. Даабароуп. Егьыс ԥхашьароуп.

– Аеи нас. Шәсыманы сцап, – Цьанаргьы дакәшаҳаҭын. – Амала даҽа ԥьоукы ацара-аара хҭаркыр стахым. Дахьыкоу рзымдырзакәа инхар иаҳа иеиҩьуп.

– Урҭ уажәшьҭа иахьылпцырхагахо сыздыруам, – Баҭыр дѡагылеит. – Сара сцар сееилаҳәаны сышәзаап, – уи дындәылтцит, дышиашаз ажәгәар шыҟаз днеин, Надшьа апсшәа аалеиҳәеит. – Ачара ҳҽазыҟаҳцоит ҳәа еибаҳҳәон, бреигәыргьааит!

– Иарбан чароу?! – илаҳаз цқьа илзеилымкаазакәа, дагьаатрысит, избанзар ргәыла чкәын ииҳәози лара лпа ауха иҟамзаареи акала еидҳәалазар акәхарын.

– Аҭаца дыбзааҳгоит.

Баҭыр амѡахь дынкылҟьан, даатымгылазакәа дыццакуан. Уи инхарҭахь ихы хамызт, дзышьҭаз Шьына иакәын. Акыргьы харан. Ҭагалараз еилахара аамҭан, аѡны дышпаҟамларыз ҳәа дгәыгуан. Аиашаз, макьана умыццакуазар, аусура уҽазумкыргьы ҟалон, избанзар иагьыхьшәарамызт, аамҭа ыҟан. Убри акәхарын Шьына аѡны дызмыртәоз, дыҟазамызт. Ашьыжь иан аԥьармыкьахь дигазаарын, шәыр цытк иманы. Баҭыр иаҳаз дааицанаргәгәеит. Шьҭа дгьежьны иѡны дѡеины, иееилаҳәа-иееилаца иѡызцәа дрызлеиааныа, аамҭа рацәа рыцәирзрын. Ишилшоз деиханы иҽааихеит.Аѡны днеирц агьигымкәа, Шьына имашьына ааихьзеит. Уи аԥьармыкьаҽ иан дынижьзаарын, лшәыр анылҭилак, деидарадахон, ақытахь ахәымҽхан иаауаз автобус даанагарын ҳәа избеит. Аѡны дааизар, Баҭыр, дышишьҭаз аниаҳа, дихьзарц ддәыкәлеит.

– Уара апсуа ускәа рзы ҳныкәызгалоз уакәзами? – ихаҽы адак мкәацо, даатгылт Баҭыр.

– Ԥьаракыр ҳцома?

– Уажәрааныа ҳзышьҭақәаз аускәа иреицәам аус ҳамоуп.

– Ҳамцои нас, ҳаитцазырхои.

– Уажәытцәкьа саахынҳәуеит.

Баҭыр иҽынимырхаҭцәкьеит. Убас дласны дхынҳәит, аешьеи аеҳәашьеи шыпшыз идыруан азы. Ԥьанарраа ргәашә ианазааигәаха, Асҭангда илдырит Шьына имашьыназ ларпыс дшынхаз. Лара лыҽелырхиахьан, ларҭмаҟ дуқәа дрытцаланы, лҽаалхеит. Аҟәа дцаны дмаарц лызбеит. Шьасиа иаалҭахыз зегь аулымахыз, асасааирҭа дахьыѡназ. Акыр лҭахызар – иԥшаатәын. Лҭаца маҭәа ҽаԥатәхон. Ԥарала Ԥьанар дзаԥгәозу здыруадаз, ма нас иԥсахрын. Ачаранза лара мчыбжьык аҟара лцараҽ лыҽрымылхрын, аѡны иагыз-иабзаз зегь еиқәлыршәарц. Макьана иабаҟаз лашьеи лареи. Ацәгьа абзиа реиҽкараҽ акыр злаз аиҳабы данахагыламыз, закәытә уадаѡорақәаз изҭашәарыз маҷ-маҷ ирыпгылоз ианахысуаз акәын ианеилыркаауаз.

– Ԥьанар, – апхьа дахьҭадыртәазынтә даахьаҳәит лара, амѡа иқәланы акыр ианлеихьаз, – ари улышьҭеижьҭеи ҽенак акәмызт итоз. Абасҟатәи изурмазеи? Исзеилкаауам.

– Ԥьара цхыраарак уҭахызаргьы ҳзымдырит, – уи аҳәатәы анцәырылга, Баҭыргьы даацәырцит. – Аиашаз, саргьы сгәы иалоуп сыгәра ахьумгаз.

– Ус иҟалеит, – иаразнакгьы аҭак римҭазт, аха иватәаз иѡызеи иаҳәшьеи рылаԥш шиҟәырымгоз аниба, еилкаазамыз аҭак ҟаитцеит.

– Иузазаргьы агьоурым, угәаҷ шьҭаххрым, – длафырц даҽын Баҭыр. – Уара угазахазаргьы, ҳара ҟәыгарыла ҳузныкәап.

Уи ихәмарра иныруа дыҟамызт Ԥьанар. Ихы амца аркызар арцәаха анимамз аамҭа дҭагылан. Баҭыр иакәзар дгәыргьон, аиаша уҳәар иаҳа иеиґьуп, избанзар иѡыза ааигәа диабхәындахараны дыҟан. Иаргьы иԥҳәысаагара хара инеигарц игәы итазамызт. Асҭанда аѡбатәи акурс аҽы аҵара лцон. Ахпатәи аҽы даннеилак, илтцаша аґьырак цаны далгарын, нас даламтәазакәа ихлыркәшаргьы ҟалон. Аҟәанза амѡа ззыхараз иѡыза иакәын акәымзар, Баҭыр изы ирласны инҵәеит, абзиара мацара дшазхәыцуаз.

Амашьына, асасааирҭа аԥхьа ианаатгыла, илалбаакьаз Ԥьанар, уаѡы дизымпшзакәа, дныѡналеит. Асҭанда уи дишьҭагылан. Рѡыцьегь аѡнытцка мардуан иаҽагылахьан, иара даныныѡналоз. Убаскан, фатәқәак лыманы, абуфеҭ даадәылтцит зҭаб ҳаракык. Игәы нтыпсаазшәа ибеит. Ԥьанар изааигәаз еидкыланы абри лахь иааигазар ҳәагьы даашәеит. Шьына иааѡналара дахьынзазпшыз, лара аѡбатәи аихагылахь дѡыхәнеит. Нас арԥарцәа рѡыцьегь амардуан иѡаҽалан, акоридор иныбжьалеит. Ԥьанар зномер иҳәахьаз ауаҭах инадгылеит. Ашә аадыртызар, аеҳәшьеи аешьеи уа иѡнагылан, Шьасиа ззырҳәоз

дырбарҭамызт, рхала уахь иныҩонашылаанза. Абар Баҭыр ҵаԥа иибаз азгаб? Аҧсшәа ааларҳәеит.

– Бахьымхәааит! – Баҭыр аԥәымшәышәреи ахаа фҩои зхылҵуаз Шьасиа илыдиныҳәалеит.

Аешьеи аеҳәшьеи рымала аҭаца илаҵәажәарц, Шьынеи иареи ашампан ҩы аҵәыцак-аҵәыцак ркын, иҩодәылҵит. Баҭыр амцхә ижәызшәа игәы иабон. Амцхә длафуан, амцхә дыччон. Иагьа умҳәан, азгаб ҟаимаҭ иҩыза дааигеит. Иахьцалак , иҩонытҵԥа аҵанза иԥалаз маҷзак игәампҳазшәа, ак ихьаауан. Ус Асҭандеи Ҷьанари аадәылҵит. Асҭанда лыматәакәа нрыжьит азеиҧшынхарҭаҿ. Лара ҿыц дааргеит асасааирҭаҿ. Убри ашьҭахь арҧарҵәа рԥытахь амҩоа иԥалеит. Ачараз инырхшаз аҧарақәа змырҧсахшаз иазхәыцуан. Ҩыцьа заҵәык ирыдгыларц рылшон. Мамсыр, нас… Нас Важьа. Мамсыр заԥа ртахыз рызимхуамызт, усҟатәи уи иабеимаз. Важьа иакәын зыхәҵәахьы иалатәаз. Амала Баҭыр уи идгылара ицәымгын, ус анакәха Ҷьанар ихала дизнеир акәын. Ачара шырулак, ирҧсахыз маатк аанрыжьуазма, адырҩоаены идырхынҳәрын.

Аены аҩоны дааит иара, иҩоыза дызлаицхраашаз аҳасабтәқәа збо. Раҧхьаза иан адырра литеит. Уи лара дамыргәыргьарц залшозма, лпагьы инаиаеҧнылхәеит ихаҭа ҧхәыс дахьааимгоз хьааганы. Уи шылхәоз, лпа ихашҭит ихатә усҟәа. Ҩы-мчыбжьа инареиҳаны, Баҭыр ашьыжь днытыҵуан усураҳәа. Уаантәы, заа иерымхны, Ҷьанар иахь дхынҳәуан. Аҩоны дааиуан аҵхагәҭаны. Аҩон усҟәа зынзак иахьихашҭыз лгәы ишалазгьы, иан акгьы иалхәаз омызт. Иалҳәар ақәҿитзомызт, усгьы илдыруан. Асабшеи амҿышеи уахь деиҭацон. Ҽнак аҩоны даангыларц аниабжьалга, мап икит, избанзар ахаҵа уси аҩон уси зегь ҟаҵатәын. Ҷьанар иаҳәшьа лҵара дапдырҟьаҷәарц ртахымызт, арахь зегь рҿыцтәны ирыман.

Асабша ачара рурц ргәы иҭаны, ахәаша ауха Баҭыр иееилаҳәа-иееилаца агәашә данҭыцуаз, лыԥкәын замана дишьклаҧшуан ан. Аҭацаагацәа еиҳабыс Жьакәа дрырҭазаарын, аха зегь еиҿызкаауаз Баҭыр иакәын азы, иусҟәа рацәан. Излауаз ала зегь ҧшзазар иҭахын азы, дцан Важьа и-«Волга» имихит, аҭацеи лхаҵаҩызеи ланхәҧҳаи акәиртәарц. Иаргьы, амаҳә диҩызахон азы, амашьына аҧхьа дҭатәарц игәы иҭан, аха, ауаа аныраҵәаха, Шьына имашьына дицҭалеит. Жьакәагьы уа дҭатәан.

– Дад, сара сгәаныла, шәарҭ заԥа гәыла-ҧсыла шәеизааигәоу ицегь шәеизааигәахартә шәҟаҵатәуп, – иҳәеит уи.

– Изла? – иитахымз уск цәыригар ҳәа дшәон Баҭыр, деиқәызцаараха алашьцараҿ ихы анҩышьҭихуаз.

– Уи нас иаабап, – еиҳагьы еиҵәаз азҧшра ус дныкәиргылеит иара Жьакәа.

Ақыҭа мҩоа иананыла нахыс, амашьынақәа, шеибарҟааууаз мацара, иаартыз ачара гәашә инҭалеит. Аҭаца дызҭатәаз агәарц агәҭа иаақәгылеит. Апсҭазаара хьанҭа аҭацаагарашәа рханарштхьан. Баҭыр ҷкәынҵәақәак цәгьала еидикылеит, амашьына дҭыганы, ауаа рыжәпара аҭаца даладмыргылаҵәарц. Аҷкәынцәа рашәа уамак ирзеиҿымкааууазшәа збаз Жьакәа, – «ишәыхьзеи, уара?!» – иҳәан днарылагылеит. Ахапа анаацәырига, ицзырҷызуаз ҟалагәышьан, аҭаца амашьына даатыргеит. Акәашараз рнапы анаинырҟьа, аԥхьа Асҭанда даакәлеит. Ҩыцьа, х-ҩы аҷкәынцәа лыркәашаанза дыкәын, ларгьы дгәашаны даакәҵит. Баҭыр ашьҭахь акәын данаакәлаз, зҷаб ҵәрышкәак диманы. Асҭандеи иареи еидырбалацәар иҭахымызт.

Уи ауха, заа аҩонытка дзымцазаргьы, акырза даанхар иҭахзамызт. Адырҩоаены ашьыжь уа дыҟахзар акәын, еиҿыркаауаз зегь инап рылакзар бзиамзи. Асасцәа анааилытлакгьы, амаҳә амҳарахьы днаганы, чеиҵьыка бзиак ирхиар ихәҭан. Уаҟагьы ахәмарра-аччара ҩонаиргьежьырц даара игәы алаҟан. Ус иагьыҟаиҵеит. Ашьыжь шааныза дааит. Макьана агәылацәа рҩонқәа ирдәылымҵзацызт. Аԥхьа ииаиз ашьтәашьцәа ракәын. Урҭ еиқәиршәан, рус рнапы адыркит. Ирышьҭаланы ииаиз аҷкәынцәа ааизиган, ақәчагақәа ирхагылаз амчындыр еибаркыра ашьаҧақәа рхадыршәит. Амаҵуцәа рзы қәчагак дырхиан, зегь дыртәеит. Уажәраанза аиҳабыра змаз иҟарҵақәацыз шьҭа ирылшомызт, иаатгыларц разҳәоз уаҩ дыҟамызт, ирарҳәаргьы ртахцәамызт, иагьа умҳәан, унеишь-уааишь ҳәа зырҳәоз, ихаҭагьы уи аҳәашьа дақәшәозар – иаҳаҭыр еснагь иҳаракызаауан. Аха знык-

ҩынтә аҷәгьа-абзиа иахьынзаҭахыз иахьырзеиҿымкааҟәаз ыҟамзи, Баҭыр Џьанар ичара усымшәа имҩасыр иҭахымызт. Амаҵуцәа ахьтәаз аҵәыцак аҟара ркхьан, азә ак цәыригааназа, ихала дналаган, аиҳабацәа рхы еиҿкааны, рныкәгылара-раакәгылара, асасцәа латәааназа ргәы ҟарҵаларц ишырҧылара иазикит; анаҩсан амаҵуцәа ашьапа зырхиашаз, аҩынаҳара иазкыз, абыстә зуаз уҳәа, хьызҳәала дрызнеит; акәац иазкыз усгьы заа иахадыргылахьан.

Уи акәхеит. Амаҵуҩцәа шыҩагылазҵәкьа иззыркыз аускәа рнап адыркит. Баҭыр ус имамызшәа даакәхан, ашәшьырца дныцатәан, маҷк иҧсы ааиҭеикит. Асҭанда дизааин, аҭаца днаргааргарц, ашәаҳәацәа шырҭахыз илымҳа инҭылшьит. Ашәа зҳәоз аҿар рыҧшаара усгьы ишыуадаҩохаз ҩашьомызт, аха ииулак џьоукы еидикылакәеит. «Радеда» анаацәырырга, иаразнак лҿаалымхазаргьы, лҩызцәа лыҵагыла, аҭаца даадәылҵит. Амра налыкәыцхеит. «Сҩыза Џьанар, иааугаз дзуста?!» – дгәыргьарызу дицашьыцрызу цкьа изеилымкааура, дыҧшуан иара. Аҭаца лызнапык зкыз Асҭанда дангәеиҭоз, еицыз рызынтәык агәарҧ иаакәгылахьан. Акәашара аатәрцеит.

Асасцәа гәыҧ-ҩык аштә иааҭалон. Абар даҿа цыҵ-ҩык. Иаауаз рахь дхьаҧшырц, дагьынырҧыларц, дызлашәаз даалихырц, Шьына дааидгылеит. Баҭыр агәашә шыҟаз иҿынеихеит. Ааигәа игылаз аиҳабацәа иаарылагылахьан Бзыҧтантә ииаз. Урҭ, Кьахьырипа, Леуанти, Чыгәбар, Цыхьычба, Ҷсардиа уҳәа, азәырҩы еицын. Даарылагьежьын, рнапкәа аарымихит. Амала уаҟа рыдгылашьа имамызт, ашьапа шдырхиауаз гәеиҭарц, иҿааихеит, агәыларахь аҭаца дыргарц, агәарҧ ааиҩызшахьаз ашәаҳәацәеи аҭаца лҩызцәеи дрызҧшуа. Аҭаца зегьы дрылыҳәҳәон, лыда адунеи маҷызшәа.

Борис Кьахьырипеи иҩызцәеи иахьтәаз-иахьгылаз имырхьаацәакәа зцаарақәак ирылацәажәон. Баҭыр урҭ ирҳәоз дазҿлымҳан, рааигәара агылаха имамызт акәымзар. Амаҵуцәа ирыгыз-ирыбзаз гәеиҭарц дышрылаз, Асҭанда лҩыза студентцәа гәыҧ-ҩык агәарҧ иаатәалеит. Иаҳа араҟа иашьцылахьаз азә леиҧш, Марица, аҧхьа иааиқәоз даарыпгылозма уҳәо, аҧышәырччара лҿыкәызма угәахәыртә, даакәгылеит. Аҭаца агәыларантә данааргоз иалашәеит дара, иагьаалызҧшит. Асҭанда даарылцын, лҩызцәа аҧсшәа ралҳәон. Зегь раҵкыс игәхьааганы илгәыдылҳәҳәалаз Марица лакәын. Уи данаалыдцуаз, лылаҕырз лрыцкьон. Дамхагәырҕьацәазар акәхарын игәахәит Баҭыр, иагьа умҳәан, лашьа пҳәыс дааигеит, лҩызцәа ачараҿ иаанит. Егьи аганахь ала, уи лтагылазаашьа иагьылгәаҧхомызт, иагьҵьалшьон лҩыза. Иара изеилымкааузаз ак рыбжьазшәа игәы иаанагон. Иибақәоз хәычы-хәычы илаҧш ицазуан, ус анакәха ихаштуан. Ибла ихымцуаз аҭацара даараза изнаалоз, иара усгьы ибзиацәаз Шьасиа лакәын.

– Леуанти! – Чыгәбар Леонид иҿааихеит. – Анҭ астудентцәа урылаҧши! Иуҳарбарц иаҳҭахыз уа дрылагылоуп.

– Дарбану рыуа?

– Уажәы снеины аҧсшәа ласҳәоит, ирласны саахынҳәуеит, – Леонид иҿынеихеит. Лара уи дшылбазҵәкьа, лҩызцәа даарылцын, аҧсшәа иалҳәеит. Маҷкгьы иааидхалан, ажәақәак ааимырдеит. Леонид лара дирхынҳәын, ихаҭа шьҭахьҟа дааит.

– Даарылцаанзагьы дгәастеит, – иҳәеит Леуанти. – Лылахь еиқәуп, уара. Илыхьи?

– Усшәа дубоит, аха илҟазшьоу удыруоу!

– Даара дыбзиацәоуп.

– Шәеибасырдырп?

– Иахьоу? Аброу?!

– Уаҳа иаба?

– Ачара еилаҳгома, уаангыла, џьушьт!

– Уара уеиҧш реиишьак змам дсымбеит.

Аҭаца амҳарахьы днаргахьан, асасцәа анапызәзәарахь ирыцхьеит. Иаразнак имеихеит, аха аҧшәма еиҳабацәа аҧхьа иангыла, егьырҭ маҷ-маҷ ирышьҭалеит. Ашьапа азганк ала аханы Жьакәеи Шагьани наҟ-ааҟ иахьылеиҿатәоз асас дахьқәа ларыдтәалон. Убарҭ дрыгәтылакын Уалишьа. Уи ицыхәахь х-ҩык рлаҩсан, Аҧта дтәан, қәрала иеиҳабацәаз

рыгәҭа дызҭуан, аҵаа амца илақәыршәызар еиԥш. Иԥхьаны Борис даарган, уаҟа ҭыԥк изырԥшааит. Хара имгакәа ашьаԥа ҭәхьан. Аԥхьа итәақәаз аныҳәаҿақәа рылалахьан.Аԥхьа иаақәырхуаз аҵәцақәа рышьҭахь, аѡынаҳацәа аԥсгаха роуан. Акәац акәзар – ишаны ианынрыларҵа нахыс, амаҵуцәа усҟатәи усутә роуамызт. Баҭыргьы ихылаԥшра ус маҷхозшәа ибан, адәаны ирхашҭыз ҟәардәк днықәтәеит.

Ашьаԥа аѡныцҟа аҭацаагарашәа «Радеда» аацәырыргеит, Баҭыр дахьтәаз аѡы иагьанбашьи игәахәыртә, акыр заацәан. Ашьыжь Амра ахәы ианаахыҵуаз деиԥшханы, гәып-ѡык азҕабцәа лывагыланы, аҭаца абарҵа даақәгылеит. Баҭыр уи лыда уаѡы дибомызт, игәы аҭҳара еисуан. Лѡызцәа ашьшьыҳәа дыллыбаарган, рышьи-рышьи еиқәҵо агәарԥ иныкәсын, хәыҷқәак шьҭпрааруа икәашо мацара, ашьаԥа дныҵаргалеит. Ақәчага рыбжьара ибжьысны иахьцоз, ачараишәа иахатәаз гыланы рнапы аҭаца илзеинырҟьон. Иахыкәшаны рҿаархеит илыцзи лареи. Агәҭаны ианааи, акәашара ҭарҵазеит. Зегьы рхы-рыхшыѡ уахь ихан иаалгаанза. Нас ашьаԥа иҵытцырц рҿынархеит, аха аиҳабыра ахьтәаз инеиуан еиԥш, усгьы ҿыц ԥшьгамҭак цәырзымгар зымуаз Кьахьырипа Борис иааникылеит.

– Аҭаҳмада, сааукәахшоуп! Уара иҟауҵаша усгьы уара иудыруеит, сахьуԥыѡоло саҭамзааит! Аха аҭаца абра дышҳадгылоу, уаѡы иҟаимҵацзаргьы, иԥшзахап ҳәа сгәы иаанагоит, лныҳәаҿа ҳкып! Иара усгьы уа ҳааины ҳаҟазар ҳәа сгәы иаанагоит.

– Ус ианугәаԥха, – иҳәеит Жьакәа, – еиднагалаз ахәыҷқәа рныҳәаҿа еицаҳкып!

– Ҳаит! Аиаша уҳәеит, – рҳәахт итәаз, ирмаҳацыз раҳазшәа.

– Бызднагалази бареи, – Жьакәа аҵәца аакәихит, – Анцәа шәиныҳәааит! Ҳаԥсуа шьха зиасҟәа ҳамшын ианазкылслак изеилытуазар аҟара шәаргьы аамҭа шәеиднамгааит! Агәараҭа, ҳара иаадыруанаҵ, ааигәа бзиарак амбацт, аамҭа баапсҟәа зегь аныруан акәымзар. Бшьаҿа мшыла агәараҭахь ишеихыбгаз аабааит! Ҷарира, ҷҳарира шәыгымкәа, шәыуацәеи шәҭынхацәеи, шәгәылеи шәызлеи шәыргәыргьааит! Аԥсуара аихаҳараз аашьара шәыгымзааит! – интыркәкәаны ижәит. – Даеазәы, – иҳәеит иара, – сныҳәаҿа хаурҭәаарц, ажәа умоуп, егьырҭ,адруҳәа шәѡагыланы, еиднагалаз рныҳәаҿа шәкы! Аҭаца, лшьапы дыкәыргыланы, даҳмырԥшцәап.

– Лшьапы дахьыкәгылаз зны ҿԥныҳәас иултар ҳәа ушәома? – азәы дсамырҟәылызшәа иуит.

– Ус иҟоу аҭаца дышҳамам здыруеит сара, – Жьакәа уи дааҿапицәеит.

– Сыхәмаруеит, ҷьушьт, – егьи ихы ааиркьиазшәа иуит.

– А-Кьахьыр, бзиала иукааит! – Жьакәа ихы Борис иахь инаирхеит.

– Аамҭа уадаѡок еснагь иҭагылоуп Аԥсны, – Борис иаҵәца анаакәих, аҭаца лахь ихы наирхеит. – Убри алахьынҵа шәазхәыцлароуп лахьынцала зееидызкылаз. Шәыпсадгьыл, ахьаа анышәхьааy, шәхатә ҵстазаараҿ амѡа шәыкәнатоит. Зегь раԥхьаза шәыбаѡ шәаҵәымаашьароуп. Нас ауп зылахь еидызкылаз хшара рацәала шәгәараҭа аншәыргәыргьо. Ҳчымазаракәа зегь зыхҟьо ҳмаҷроуп. Убри хьаас ишәымаз еснагь! Ибымоу аԥшзарала, абра банаанага нахыс, агәараҭа иамоу абзиаракәа еихабҳаит рҳәааит! Бзыднагалази бареи шәеицынхара разҟы мѡахааит! Аныҳәаҿа зкызи изкуеи абзиаракәа Анцәа ишәыпхьаирхәааит! – иаҵәца ҭарцәны иныкәиргылеит.

– Баҭыр, ууазырѡы! – зеагырханы иааиз Важьа аиҳабыра ртәараҿ ҭыԥк изылхуа иаархагылаз Баҭыр дааирзрѡоит Жьакәа, дызхагылаз аишәа иадтәалаз еиднагалаз иахьынзарыкәныҳәоз. – Зегьы шәаазырѡыр ҫтахыуп. Баҭыр, сааукәахшоуп! Ҷьанари уареи шәаныхәыҷқәаз аахыс шәеизааигәоуп, шәеиѡызцәоуп. Иара хатәы иашьак димазамкәан, уара иашьаҵас уивагылоуп, уи ус шакәу иахьагьы иаабоит. Шәара шәанеидызбалоз хәмаршақә имырхьаакәа ишәасҳәалон шәеишьцәеибатәырц, итабыргны ус шәныкәар иагьыстахын. Шәарҭ шәеиѡызцәазар иаҳа иеиҕьашәшьон, саргьы саназхәыц, аԥсуаа ҳҿы аиѡызареи аиашьареи ак анакәугьы ыказаап. Убри шәеизааигәара итегь еихашәҳар ҫтахыуп. Уи аракәым иахьышәызбо, даеа ҭыԥуп, даеа аамҭоуп, аҿар шәоуп изызбо, аха сара сажәагьы убра шәаазхәыцыр цәгьа избом, дад. Сара гәыкала истахыуп ҳҭаца хазына ешьара лзуур.

– Анцәа уиныҳәааит! – иҳәеит Кьахьырипа. – Ажәалагала бзиоуп. Шәазхәыцыр даара ицәгьамызт.

– Еиднагалаз уаарыԛәныҳәа! – Жьакәа атәоца ртәны аҽааирхеит. – Рныҳәаҽа зкыугьы уааҳақәныҳәа!

– Бзиоуп, – Батыр уи атәоца ааимихит, игәы шеилаԥшуаз мацара. – Шәзыԛәныҳәаз аԥшәма ԛкәыни идлаз азгаби шәныҳәазааит! – ихы тууа ихьуан иара. – Жәларык агәыгра ишәзышьтарцаз шәаԥсахааит! Рныҳәаҽа зкыу ачара шәалагәыргьааит! Цхьаԛа ныҳәаԥхьыз шәыгымхааит!

– Шьта, – иҳәеит Жьакәа, Батыр иатәоца ыжәны иаННыԛәиргыла, – шәызынтәык шәхы шәақәитуп. Атәаца амѡа лышәта!

– Акәашара анаацәырц, атәаца лаԥхьа игылаз агәарԥ ахь инеит. Уаԛа акыр аамта шәаҳәаран, кәашаран, нас атәаца лымҳарахьы лхы дырхеит. Батыр дааԛәымцзакәа амаԥ зуаз дырхылаԥшын. Амала шьтак иԛаицоз аҽынтә ибла иабоз маԛын. Цәаҳәала еибытаз ақәчагақәа шьта атәацәра иалагақәахьан, Астанда данааидгылоз.

– Упштәы сгәаԥхазом.

– Саапсазар ҟалап. Асасцәа еилытуеит, даеа саатк ауп, нас уаѡы дубашам, амш хәыԛхеит. Цьанар амҳарахьы днаагароуп. Уаԛа чеицьыкак ааиҽкааи!

– Уара узырццакуеи? Макьана ууанза аамта абаԛоу.

Ус лҳәеит, аха ирласны аалашьцеит. Астанда заа инаскьалгахьаз лѡызцәа лгәы рызтынчын. Еилыргатәыз ахьынзеилдыргоз, гәарԥныҳәа ҟацаны, ахатаѡызеи иѡызеи наскьаргон. Шьта дзызгәыргьацәоз лтаца лымҳараҽы ачеицьыка еиҽылкааит, убра рѡызцәа ааизылган, зтагылазаашьа лзеилымкааузаз Батыр иалҳәеит Цьанар днеигарц. Жьакәа, атәаца ешьас Батыр длыртарц, ак иҳәеит, аха усцәкьа имныҟәар ҟамло иԛазма, иара итахымзар. Егьи аганахь ала, атәаца ешьас длыртар, уи ланхәпҳа ешьас илыртаз хатә пҳәысс дигар иабаԥырхагаз, ашьеилатәара уа иԛаломызт, амала аԥсышәала иԥшзагәышьамызт аха. Аѡонытҟа иѡонагылаз аиѡоызцәа ракәын, Цьанар дызцәыпхашьоз уаѡ дыҟамызт, зегь иераҟаратәны днарыцтәеит.

– Уара, ари Жьакәа ииҳәаз ҳахшыѡ азаҳшьтыр бзиан, – ҽааитит Шьына, цәыцақәак анырк. – Атәаца иашьас Батыр длаҳтап.

– Аеи, аха…– ак иҳәарц итахын Батыр, арахь мап злеикрыз ҳәа цацгәык иаразнак иҽытцашәомызт.

– Изурххои?! – ааиҽыцкьеит Цьанар, уи ала Батыр дҽаҳәахеит.

– Анцәа уиныҳәааит, Батыр! – Шьына атәоца ѡышьтихит. – Аиашьара уапсахааит! Атәаца уанлашьаха, ахатагьы уиашьоуп. Шәыжәѡахыр еибытазааит!

Батыр дратабит, атәыцакгьы имкыкәа, аҽар хәмаруан, иччон, угәыргьацәарын ас иԛаз ахтыс азы, нас аѡыжәра анадукылалак уарцыруан. Астанда Батыр амацурта шыҟаз дааиԥхьеит. Уаагьы агәылацәа маҷзамызт, аха арт мазак еибырҳәарын ҳәа иԛадаз.

– Иухьи, уара? – егьырт ирызгәамтацәоз Астанда илымбар алшозма. – Атәаца иашьас улыртазар, уи ҳара уамак иаҳԥырхагахар ҳәа ушәома?

Леуанти иантамтақәак

Ҳара ҳгәыԥ зҽыз аускәа ҳәа исгәалашәақәо ихадақәаз роуп. Егьирахь уахи-ени ҳамтәазакәа ҳазҽыз зегь ргәаларшәара иус мариам.

Ҳақәпара алцшәақәа аман ҳәарада. Аха урт убас имаԛын, имлашьуаз ала амлакра хыреырц ҽахрак абыста анамцарыжьуаз иаѡызахартә. Убарт рахьынтә ихадаз зцаарақәан ауниверситети ателехәаԥшреи раартракәа. Ауниверситет иахтахыз ҳзалыршомызт, аха ҳкадрқәа ааицагылартә еиԥш уақәгәыгыртә иҟан, издыруадаз ҳаззыԥшымыз ускәак ҳзыҟанатцаргьы. Хәба-фба шықәса рыла уа зқьы-ѡык ҳастудентцәа атара рцо иҟалар, уигьы мчы духон. Астудентцәа ракәын атәылақәа зегьы рҽы апрогресс амѡақәа

ирзыкәԥоз. Аиашаз, арҭ аҩы-шыкәсак ҳакәԥараҿ ҳаԥсуа студентцәа уамак агьрылымшеит, аха ус аамҭа цазарымызт.

Иҳауит уамак ҳазкәымгәыҷуаз ателехәаԥшра. Уи аицыцра уажәшьҭа уаҩы дакәгәыҷратә иҟан. Убри иахҟьаны акәхарын ателеспектаклькәа рҿынтә акиносахьакәа раԥцара амҩа анылтцшаз.

Иҟалеит ицегь усҟәак, аха урҭ рызбара усгьы иҟалон, иҳамандаз маҷзак ҳҿахәы неиҭазҳәашаз. Даеа усуп ҳазцаарақәа, зегьы ракәымзаргьы, ргьырак рызбара залымшаз ҳагхақәа разгәаҭара.

Ҳазынтәыкгьы гхас иҳауз – ихадаз ҳазцаара ҿырҳәцаа иаҳзымкит. Ирцауланы санхәыцлак, уи аамҭа макьана имааицзар здыруадаз ҳәа сгәы иснаҭоит. Иахьцалак Қырҭтәыла адцра азбахә ҳацрымцыр акәын. Дара убри ада зегь ҟалоит ҳәа ҳабжа-ҩык ржьан, нас хәыҷы-хәыҷла, аамҭа еицыхуа, ихадазаз азцаарақәа рахьынтә, уамак ихадамз рахь ииасуа, ишырҭахыз зегьы рызбеит. Араҟа иаҳзыҟалеит Қырҭтәыла адцра иашамкәаны изԥхьазоз азәырҩы. Урҭ, Урыстәыла ҳадланы, иакәым ҳакәшәар, зҿы ҳашшуада ҳәа, иахьагьы иааҳаеԥныркылоит, уи ареспублика адлара ҳара даара ҳазхьаацәкьошәа. Зцаарак анызбамхалак, «Ҳаи, Шевардназе игәра уго дыҟамзаап убоу» рҳәахуан дара убарҭ рхаҭа. Ма «Адлеиба дуаҩымзаап убоу» ҳәа иаацәырцуан. Џьоукгьы ргәы рҟагәон «убри аҭаҳмада дыԥсааныза, ҳаапшыроуп» ҳәа. Арҭ рызынтәык хдыррада ипровокаторцәаз уаан. Ақырҭуа шовинизм ақырҭқәа ирылатәахьан, ршьа-рда иалан. Урҭ, рхы аҭыԥ аҿы иааиааныза, ҳара ҳандырцәон, – абри рзеилкааузамызт.

Аиааира згоз ажәлар еснагь аинтеллигенциа раԥхьагылан. Аԥсуаа иахьазын ирымаз ибжьаратәын ҳәа иуԥхьазашаз ацарауаа ракәын ираԥхьагылаз. Амала, издыруадаз, иахьыбжьаратәыз азакәзар, аполитика ахы ахьцоз акырза изырзеилымкаауаз. Аполитика хәмарран. Ахьацра мацарала акгьы ҳзыҟацомызт. Ажәылара, аилатцәара, ҳус акзаара, – абарҭ ракәын ҳҿызхшаз. Еснагь азцаара цәыргалатәын, уи азбара акульминациа аҿынза иҩеиртә. Уахь ҳашзхамлоз анырбалак, иҳажәлон, акгьы ҳалдыршазомызт. Еиҳазоу аинтеллигенциа ҳацәмаҷын. Уи зынзак ишәарҭаз усын. Уамашәа иубартә, урҭ ажәлар рлахьынца рхы рзаҟәцомызт. Рус рдыруан, аиашаз, аха аполитика аганахь ала, урҭ ԥсыҿын, сара сахьрыхәаԥшуаз. Убарҭ зегьы иахьа уажәрааныза ак ҳзыҟалон ҳәа игәыҷуан. Атопонимика ацыхәтәа шыпцәоз анырба акәын рхы аҭыцахь акырза ианаааиз, аха уи акырза ихьшәахахьан. Ирҳәоит ихьшәахар еиҧъуп, зынза иҟамлар аасҭа. Аурыскәа баша иаԥырымцеит ари ажәаԥҟа. Издыруада ҳаԥхьаҟа иаҳа иаҳзеиҧхар ари иҟалаз.

Ажәлар анцысуаз Аԥсны зегьы ҳааидызкылашаз гәыпк мазала еиҿкаан ҳәа ргәы иаанагон. Ираԥхьагылаз данырымбалак, ауаа арахә ирҩызахацәкьозаарын (сатамыз). Ахҭысқәа стихиала иааидыркылаз агәыпгьы еилыззаауан ишәарҭаз аускәа мҩаԥаамгар ада ԥсыхәа ҟамло ҳанааиуаз. Убри азын ҳус ацыхәанза иазыкәԥозгьы аимадара ҷгәа иахьабалак ирзаԥымцеит. Ус уамак ҟацатәызаргьы, адырра ҳарҭартә иаарышьҭшаз ауаа еидкыланы ирымамызт, рхала рхы иацәшәаны ҽаҳдырбацәомызт. Уҳәан-сҳәанла акы шааҳаҳалак, дара рҿы ҳамнеир, ус ҳаанхон, лымҳатшьык цқьа иааҳмоузакәа. Ҳцысра акыр ԥьара ибзианы иеидкылан (аԥсуара иалаз аимадарақәа ракәзар ҳәа агәра сызгом), аха урҭ ихаз-хазыз гәыпқәан. Ҳара (бзыпҭаа-гаграа), Аԥсны аханы инхоз ауаа (ус иҟалеит), иаҳа ҳаидкылан убри аамҭаз. Ҳагьыҷәгәан, аха аԥсадгьыл аидкылара ҳахьзомызт, мазалатәи ҳгәыԥ ахҭны-қалақь аҿы иахьеиҿкаамыз иахҟьон убри; уи ҳагьазыҟацамызт, излаҳалшоз ала аус шаҳуазгьы. Аҟәа ус изылшашаз агәыԥ шзыҟамлоз анааба, иҳазбеит абжьыуаа ҳхала ҳаерымаадарц сынтәа аԥхынраз, избанзар ԥхьаҟа иҳазԥшыз аускәа зеиԥшрахашаз ҳаздыруамызт.

Аԥсны еидызкылашаз агәыԥ зыҟамлеит, избанзар дыҟамызт азеиԥш хырхарҭа ҳазҭашаз, акыр ҳааидызкылар зылшоз ауаҩы. Уи, хымԥада, Аҟәа дыҟазар ихәҭан. Иарбан цысраз иҟалахьаз анапхгаҩы ҷгәа, аполитик дызмамыз? Уи шәарҭан, дагьыҟамлеит жәлар ирфырхацахашаз. Бзыпҭаа ҳгәыпцәкьагьы дзахамгылеит ихьаҳәхьамцшаз анапхгаҩы. Зегь раԥкыс здацқәа аузыжьхьаз Борис Кьахьыриԥа иакәын, аха уи игха хада – Урыстәыла адлара мап ацәкра аргама ацәыргара – дҿаҳәаны даман (уи ишыгха хадамыз нас-нас

ииаԥшит, аха усҟантәи аамҭаз уи азбахә ус ицәыругар ҟалозма, уи ус хадазшәа иуҳәалар акәын). Уи ибзианы ихы иаирхәон аиҳабыра иабжьаргоз зегьы, ҳара ҳажәалагалақәа, аха иаҳа ихы иаирхәашаз ҳхәыцрақәа баша ибжьаирзит. Гагра актәи амазаныҟәгаҩос қыртуак, ма гыруак дааргар, иҟаҳцаша ҳәа заҟантә иабжьаагазеи, аха «Гагра аԥсыуак дааргарым ҳәа исызхатцом» ҳәа ҳҿы шхьижәоз, агыруа дрыманы иаакылсит. Аԥсны Аминистрцәа р-Совет ахантәаҩыс ҳара ҳтәык дҟарымцар рылшон, заа ҳҿазыҟаҳцарц аниабжьазгоз, «уи сара исызхатцом» ҳәа игәаанагара агәрагацәкьаны дшыҟаз, агазеҭқәа ирнылеит Убилава ҳаҕәра шидыркыз. Ус заҟа гха… Иахьцалак ақыртуа ламыс иақәгәыҷуаз маҷзамызт.

Апартиатә органқәеи ҳареи ҳаимадара ҷсыҿын, избанзар дзыҟамлеит аҭыхәтәанза ҳара иҳадгылашаз ауаҩы, инструкторк ида (Агырба Гиви иакәзар ҟалап зызбахә имаз). Акариера иашьҭаз рацәахеит. Аԥсны анапхгара аҿынтә ҳамѳақәызцоз А.Б.В. (Адлеиба Борис Виктор-иԥа иакәхап), аҭып аниоу, ҳаихашҭит, ихашҭит аԥсуаа рус. Кьахьыриԥа, аԥсҭа мазала диацәажәаны, ажәлар рышьтыхра дазыҟаитцахьан. Акәымзар Кьахьыриԥа уи аус ихәда иқәиҷомызт, иашьҭахьҟа игылаз ауаҩы дҟамлар. Лыхны аҭыхәтәантәи аизара аныҟаз, Саҟварелизе аусура дамырхырц избахә рҳәарц, Ҷьниа Алықьса даазышьтызгьы А.Б.В. иакәын. Абарҭқәа зегьы убри ауаѳ дышрылахәыз аҟара сцәа ианалашәа, агәра ганы сыҟазшәа, азцаарақәа Кьахьыриԥа иаиқәысԥсалак, сгәаанагарақәа дрықәшаҳатҳон. Аҭыхәтәан зны сизцааит А.Б.В. иакәызма аусура амҭыцра ҟаларцаз иабжьазгаз, Аԥсны анапхгара аиҳабыс иааргашаз даԥсыуамзар ҳәа. «Ааи», – иҳәеит Кьахьыриԥа. Уажәшьта еилкаан, Шлара ҳаизаны, аусура аҭымцра мѳаԥгатәын ҳәа ажәалагала аныҟасцоз, иаразнак дзақәшаҳатҳаз. Аха А.Б.В., иеиҳабацәаз рҽаԥхьа ипозициақәа иргәгәарц, ҳара ҳаиԥсахит.

Раԥхьа, ҳус ҳаналагоз, даараза ҳеырмазаны, аус аауан. Ҳусқәа рыманшәалахара ҳцәызуа ҳҿааҳхеит, Гәарамиа Гагра данаарга инаркны. Уи ҳамаза ҳатцидрааит. Аконституциа рыдыркыларц ианыҟаз, Питцунда ҳаизигеит ҳгәыцқәа ирылаз зегьы. Кьахьыриԥа адырра иитеит, аҳаблсовет ахыбраҿ ҳаибарц шиҭахыз. Уаала-саала ххәан, ҳдәықәлеит. Уаҟа азалаҿ Кьахьыриԥа аҷкәынцәа ирылеиҳәеит Урыстәыла адлара иаҳнатә егьыҟам ҳәа. Уи иахьатахыз инаргеит хымԥада. Давлеҭ Ԥлиа иакәын адырѳаены Аконституциа шрыдыркылоз аацәыригеит, иазҳәазгьы КГБ аҿы аус иуазаарын, доурыс ҷкәыназаарын. Ашьтахь уи аҷкәын иус дамырхын, цытк анцы Гаграҟа диаргеит. Абас ҳамаза усқәа ахыбгалара реыназыркит.

Иашамкәан иҟаҳцон ажәлар ирлас-ырласны иахьҳаргәамцуаз. Убарҭ ус рзаҳамуларц, иҳамжьаларц заҟантә исҳәахьази, ҳагәрагара иаҟәыцыр ҳәа сшәаны. Аха иузызрѳуадаз, Кьахьыриԥа иакәзар – цыжәара змаз иакәны ихы иԥхьазо дҟалахьан, аиҳаразак ашәарҭа даатагылар, ауаа есымша еизаны еилагылазарц итахын. Ашьтахь ихымѳаԥгашьа шхаирҟьацәоз ихатагьы еиликааит ҳәа сыҟоуп. Аҭыхәтәан, Бзыԥта аизара ѳы-мшы инеиԥынкыланы ианыҟаз, ихала ибеит ауаа реизгара цыхьақәа ишырѳызамз. Ѳы-мшҟа аатцхьан, даеазны иеицәоу ҳахьыр ҳәа дшәаны, Шлара драцәажәеит Гәдоуҭа ақытақәа рхатарнакцәа. Ашьтахь, Кобахьиа Бзыԥта данааз ауха, Жәандәырԥшь, Хыпсы аԥшаҳәаҿы, уаа 50-ѳык еизганы, ауаа ҳхьыԥшырц ҟазшьас иамаз ҳаиталацәажәеит. Аха, сара сахьахәаԥшуаз, уи уа исымхәеит акәымзар, ҳазҿыз ҷсымшьтыгас иҟатцаз ак акәын. Аситуациа ахала иҟалааназа, ажәлар уаѳы изеизгомызт. Акомиссиақәа уажәи-уажәи аиҳабыра изаарышьтуаз убри азакәын: ажәлар ирыларцеит ажәабжь абри ауаѳы (Кьахьыриԥа – иаххап) абрысҡатәи «ифеит», ажәлар рус ала ихы ҿихырц даҿуп ҳәа. Иара усгьы, еизарак ма еиқәшәарак ҳара ианҳамаз, Аҟәантә иаауаз иҳаларҳәон аѳада (абжьыуаа рҿы) гәыԥ-ѳык «акрыфацәа»рееизырган, иахьаԥсыууаз азы ирышьклаԥшуазшәа гәарарцазшәа. Абас азәи-азәи ҳхатә ҳагәра еибамго ҳнаргеит.

Исгәалашәоит, ҳагхақәа рцыхәала ажәа анеимаҳклоз, Игор Марыхәба дгәааны иҳәалон Капитонов Аҟәа данықаз Ленин иаштаҿ иҟалаз аизара ду еиԥшыз даеа хтыск ҟамлазеит ҳәа. Ихы абзиара аиргарц азакәзу, ус агха ихьуазу, абас изырҳәоз сзеилымкааит. Ус акәзу, егьыс акәзу уи игәаанагара ахьынтәаауаз еилкаан: уи аизара ҟалартә зегь раԥкыс иара аус иуит. Ленин иаштаҿ иҟалаз ахҭыс аԥак ду аман. Аха зегь раԥкыс зцакы ҭәҳәаз акәымхеит. Избанзар ахагылаѳ даимуит. Уи данықамла, аԥыжәара аҳәынтқарра иагон. Ахагылара зауз

аизарақәа ракәын алцшәагьы ахьыҟалоз: Бзыцтатәи аизарақәа (09.03.79. – 100-ѡык, 29.03.78. – 1000- ѡык, 17.05.78. – 100—ѡык), Гагра ақалақьтә комитет актәи амазаныҟәгаѡс аџсуа иҟацара, Абгархыҟә аизара (01.04.78. – 2300-ѡык), Лыхнашта имѡаџгаз Аџсны жәлар реизара (02.04.78. – 12500-ѡык), Цақәашь (05.04.78. – 6000-ѡык), Ҭкәарчал (09.04.78. – 6000-ѡык), адырѡегь Лыхнашта (07.06.78. – 35000-ѡык).

Исҳәарц истахыз – ажәлар реизарақәа итцегь алцшәа роуртә ирхагылашаз, имѡакәызцашаз, зыжәлар рзы зџсы ҭызхуаз уаѡы дҳаламшәеит. Убасҟан ҳажәлар даҽеакала еидкылахон, еилацәон. Ус иҟазаргьы, ҳаҷкәынцәа ирылшаз ахәшьара зынзак иузыларҟәуам.

Атцыхәтәан иазгәататәуп аҳәааныркәааи ҳареи ҳаимадара зынза ишыҟамлаз. Еихьышәацышәашәа еимадарак иҳамаз акгьы иаџсамхеит. Иҳаҳаит ныркә иҟаз аџсуаа рҳәынтқаррақәа рҽы ашәҟәқәа шаларгалаз, ҳара уаѡы даҳкьымсырц азы. Иҟамлози, асовет посольствақәа рҽы инеины, аџсуаа итцегь еиҕьыз аусҟәа мѡаџыргар. Аха ҳауаа шәон ныркәааи ҳареи еимадарак шҳабжьаз ааилыркаар, ҳара ҳзы агьыҟамызт ҳәа. Аиашаз иааҳатцырдыраар асовет тәыла аҕацәа ҳәа, ашьауҕа ус ҳадыркуан, аха уи иаанагозма мазала аус утәзамызт ҳәа.

Арҭ ҳагхақәа зегьы ҳзыфеидахашт, аамҭа ҳацәцоит акәымзар. Даҽеакалагьы иауам.

Бзыцта. 1979 ш. Бцан мза 11.

2002 ш. Ажьира мза 1.

2004 ш. Ҭагалара мза .